HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

MERÉNYI LÁSZLÓ
Hadimunkások mozgalmai Magyarországon az első világháború végén

GELLÉRT LÁSZLÓ
Adatok a középiskolás vörös katonadiákokról

SZIJJ JOLÁN
A miskolci csata dokumentumaiból

1

XVI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1969

VÖRÖS KATONÁK
ELŐRE!
TÁBOR

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1

1969

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

DICSŐ FORRADALMI HAGYOMÁNYUNK A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

50 évvel ezelőtt a magyar munkások és parasztok — a kommunisták pártjának vezetésével — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példáját követve megteremtették saját hatalmukat: a Magyar Tanácsköztársaságot.

Azok a célkitűzések, amelyekért hazánk történelme folyamán népünk legjobbjai küzdöttek — a nemzeti függetlenség, a társadalmi haladás biztosítása —, a munkáshatalomban testet öltöttek. A Forradalmi Kormányzótanácsnak a gyárak és a földek szocializálásáról, a tanácsoknak, mint a dolgozó nép államhatalmi szerveinek létrehozásáról, az erős proletárhadsereg megszervezéséről, valamint az ellenforradalmárok és segítőik elleni kíméletlen harcról szóló rendeletei a társadalmi haladás széles útját nyitották meg a magyar dolgozók előtt.

A nemzetközi burzsoáziát — de legfőképpen a győztes antanthatalmakat — nyugtalanította az újabb szovjethatalom létrejötte. Jól tudták: a győztes proletárforradalmak nemcsak a világháborúban elért sikereiket, hanem saját országuk burzsoá rendjét is veszélyeztetik. Ezért követtek el mindent az első pillanattól kezdve, hogy lokalizálják a forradalmi hullám továterjedését és megfojtsák a fiatal szovjetállamokat.

E célkitűzésük megvalósításának eszközéül saját és csatlósaik katonai ereje mellett felhasználták a belső ellenforradalmi elemeket, a munkásmozgalom renegátjait és árulóit is. Pénzt, fegyvert és diplomáciai manővereket: tehát mozgósítottak mindent, amivel saját osztályérdekeik biztosítását szolgálhatták.

Az antanthatalmak imperialistái jól ismerték a magyarországi viszonyokat. Látták, hogy azok a tömegek, amelyek undorral fordulnak el az Osztrák—Magyar Monarchia háborújától és teljes passzivitást tanúsítottak a polgári forradalom eredményeként létrejött rendszer megszilárdítása iránt is, most, miután a munkások kezébe került a hatalom, egy emberként állanak ki mellette. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a belső ellenforradalmi elemek fellépésétől — legalábbis egyelőre — nem várhatják a Tanácsköztársaság megdöntését.

E tény ismeretében a magyar proletárállamot külső erőkkel akarták megfojtani. Felhasználva a Magyarországgal szomszédos államok burzsoá köreinek a munkáshatalommal szembeni ellenszenvét és a volt magyar uralkodó osztályok nemzetiségellenes politikája iránti gyűlöletének maradványait, azok hadseregeit küldték a fiatal proletárhatalom ellen. Ezek akcióihoz az antant minden anyagi, személyi és erkölcsi támogatást megadott.

Kellő előkészületek után április 16-án megindult a román bojár csapatok támadása, majd néhány nap múlva akcióba léptek a francia és olasz tábornokok által vezetett cseh burzsoá alakulatok is. Az alig néhány hetes békés időszak után tehát a Magyar Tanácsköztársaság harcra kényszerült.

Ez a fegyveres küzdelem, amely a szocialista rendszer védelméért, a proletárhatalom függetlenségéért folyt, végigkísérte a Magyar Tanácsköztársaságot egész fennállása alatt. Ezt a harcot — a dolgozó tömegek legaktívabb támogatásával — a dicső magyar Vörös Hadsereg, néphadseregünk forradalmi előd je vívta meg.

A román bojár csapatok támadását követően a Forradalmi Kormányzótanács forradalmi háború megvívására szólította fel a magyar népet. A gyárakban és üzemekben megtartott toborzógyűlések hangulata és eredményei, majd a munkásalakulatoknak az Andrássy úton április 23-án lezajlott impozáns díszszemléje bebizonyította, hogy a dolgozó tömegek — minden áldozatot vállalva — készek a Tanácsköztársaság megvédésére.

Azoknak a munkásalakulatoknak, amelyeket létrehozásuk után azonnal az arcvonalra irányítottak, jelentős szerepük volt abban, hogy az intervenciós csapatok első csapásai alatt a Tanácsköztársaság nem omlott össze. Bár a támadást követő hetekben az ellenség előnyomulását nem sikerült megállítaniuk, annyit azonban elértek, hogy a támadás ütemének lelassításával a katonai vezetésnek időt biztosítottak a védelem további megszilárdítására.

A május 2-i fordulat újabb bizonyítékát szolgáltatta a dolgozók hazaszeretetének. Addig, amíg a magyar burzsoá-földesúri osztály a munkáshatalom megdöntésére, a régi rend visszaállítására szervezkedett és az antantnál kilincselt az ehhez szükséges segítségért, a munkások és dolgozó parasztok tízezrei ragadtak fegyvert a függetlenség, a társadalmi haladás védelmére.

A néhány hét alatt megszervezett és harcba vetett munkásezredek lehetőséget adtak a Forradalmi Kormányzótanácsnak arra, hogy védelemből támadásba menjen át és csapást mérjen az intervenciós csapatokra.

Szolnok visszafoglalása, Salgótarján hősi védelme, a dicsőséges északi hadjárat megvívása lehetetlen lett volna a munkástömegek aktív, forradalmi részvétele nélkül.

Ez az önzetlen támogatás azonban nemcsak közvetlenül a fegyveres harcban mutatkozott meg. Az itthonmaradottak tudatában voltak annak, hogy az ő munkájuk is nélkülözhetetlen a győzelem kivívásában. Az üzemek és gyárak munkáskollektívái vállalták, hogy a csökkentett létszám ellenére is biztosítják a harcoló hadseregnek hadianyaggal való ellátását. Példaként álljon itt a csepeli lőszergyár bizalmi testületének határozata: „Kimondta a bizalmi testület, hogy amíg a muníciógyártás nagy szüksége megkívánja: felfüggeszti a nyolc órai munkaidőt, s kevesebb létszámmal, fölfokozott munkateljesítménnyel megfelelő hadicikket produkál".

A dolgozó tömegek áldozatvállalása, aktív támogatása nélkül elképzelhetetlen lett volna az is, hogy a burzsoázia és a munkásosztály árulói által június 24-én kirobbantott ellenforradalmi lázadást szinte órák alatt leverjék.

Messzemenő segítséget nyújtott a dolgozó nép a Vörös Hadseregnek az ellenség által megszállt területeken kifejtett tevékenységével is. Piccione olasz tábornok, a cseh burzsoá hadsereg egyik parancsnoka többek között így nyilatkozott erről: „A magyarokat támogatja... a velük együttérző lakosság, amely nemegyszer beavatkozik ellenünk a harcba, és fegyverrel a kezében... valamint a telefonvezetékek átvágásával hadműveleteink menetét kritikussá teszi."

A magyar Vörös Hadsereg ebben a háborúban a legigazságosabb célokért harcolt — amelyet népünk valaha is ismert. Ez a fegyveres küzdelem az

elnyomottak háborúja volt az elnyomók ellen; az egész emberiségnek a haladásáért vívott háborúja volt a zsarnokság, a sötétség, az emberi jogokat eltiporni akaró erők ellen.

A Tanácsköztársaság háborújának ezt az alapvető vonását a dolgozó tömegek is felismerték. A toborzógyűlések tapasztalatai ezt fényesen bizonyítják.

A MÁV Gépgyár egyik idős munkása például így beszélt: „Ötvennégy éves vagyok, de amikor arról van szó, hogy a munkás viselje-e a robotot, vagy szabaduljon-e föl a fegyverek erejével, akkor nem lehet egy pillanatig sem habozni. Gyertek velem fiatal elvtársaim!"

A MÁV Északi Főműhely másik munkásának véleménye szintén hasonló gondolatot tükröz: „Tessék csak felöltöztetni és a frontra küldeni, mert akit semmi sem csábít a harctérre csak az öntudat, csak azt tudja, mit kell most megmenteni... Most tudjuk, miért kell harcolnunk nem úgy, mint 14-ben..."

Az a határozott törekvés, amit a Forradalmi Kormányzótanács a haza függetlenségének megvédése érdekében kifejtett, a munkások mellé állította az ország sorsáért aggódó, de a szocialista eszméktől még messze levő patriótákat is. Schreiner Károly volt ezredes híven fejezte ki ezeknek az embereknek a véleményét. „Látom, hogy a kommunisták a tömegeket a honvédelemre mozgósítani tudták és hadsereget tudtak teremteni. Meghajlok a kommunisták előtt. Én nem vagyok kommunista, de katona. Szakismereteimet és minden tudásomat az önök rendelkezésére bocsátom. Lelkiismeretesen fogok dolgozni és népbiztos úr parancsait végre fogom hajtani." Schreiner Károly és a hozzá hasonlóak megtartották szavukat: becsülettel szolgálták a Tanácsköztársaság honvédelmének ügyét.

A Magyar Tanácsköztársaság harcának jogosságát az egész haladó világ elismerte; ezért jelentkeztek a Vörös Hadsereg soraiba osztrákok, németek, lengyelek, bolgárok, oroszok és más nemzetiségiek. Ezek a hazafiak nemcsak szavakban vallották, hanem tiszta szívvel érezték is azt, amit Leo Rothziegel, az osztrák ifjúkommunisták vezetője írt le röviddel a magyar—román arcvonalon bekövetkezett halála előtt: „Örömmel hullatom véremet Szovjet-Magyarországért, amelyet a nemzetközi proletariátus hazájának tekintek."

Lenin a magyar munkásokhoz május 27-én küldött üzenetében — amely napjainkban is sok vonatkozásban útmutató — hangoztatta: „Az a háború, amelyet ti viseltek az egyedüli jogos, igazságos, igazán forradalmi háború..."

A fiatal szovjet állam az internacionalizmus eszméitől vezéreltetve szólította fel a Magyarországon levő orosz hadifoglyokat, hogy siessenek a magyar dolgozók védelmére. „Védjétek meg a magyar proletárt! A magyar és orosz proletár egyetemben küzd az összes proletárok érdekeiért" — hangzott a szovjet kormány felhívása.

A világ első szocialista állama mindent elkövetett, hogy az erkölcsi támogatás mellett konkrét katonai segítséget is nyújtson a Magyar Tanácsköztársaságnak. Lenin és Kun Béla többszöri táviratváltása eredményeként a szovjet Vörös Hadsereg a különböző arcvonalakon támadásokat kezdeményezett, hogy könnyítse a Tanácsköztársaságra nehezedő katonai nyomást. Az első proletárállam vezére 1919 áprilisában a szovjet Vörös Hadsereg Főparancsnokságához küldött táviratában leszögezte, hogy „A Galícia és Bukovina egy részében történő előnyomulás a Tanács-Magyarországgal való kapcsolat miatt szükséges". Május 16-án Lenin már arról értesítette Kun Bélát, hogy „Tegnap ukrán csapatok a románokat legyőzve átlépték a Dnyesztert". Sajnos, ebben az időben az imperialisták és az ellenforradal-

márok katonai ereje még nagyobb volt és meg tudták akadályozni a két proletárhadsereg egyesülését, a terhek jelentősebb megosztását.

A Magyar Tanácsköztársaság elszigetelve természetes szövetségesétől, megfosztva attól a lehetőségtől, hogy a világ proletárjai hatékonyabban segíthessék, az intervenciós csapatok túlereje következtében összeroppant. Ehhez jelentős segédkezet nyújtott a magyar burzsoá-földesúri osztály — de hozzájárultak e tragédia bekövetkezéséhez a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom renegátjai is.

A Magyar Tanácsköztársaságot leverték. Ám a kommunisták szerte a világon — azokkal együtt, akik itthon az ellenforradalom vad erőivel dacolva vállalták a további harcot — tudták, hogy ez a vereség csak ideiglenes. Ez a hit csendült ki a III. Internacionálénak a világ munkásaihoz szóló kiáltványából is, amely így fejeződik be: „A Magyar Tanácsköztársaság meghalt! Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!"

Egy negyedszázadnak kellett eltelnie a vereség után, amikor a testvéri tankok dübörgése a magyar dolgozó nép számára újra lehetőséget adott saját hatalmának megteremtéséhez. A hős szovjet nép, amely huszonöt évvel azelőtt az imperialisták fojtogató gyűrűjéből képtelen volt segítségünkre sietni, most fiainak tízezreit áldozva zúzta szét a magyar dolgozók bilincseit.

A magyar munkások, dolgozó parasztok és a szocialista eszmék mellett hitet tett értelmiségiek nem tétlenkedtek. Az ellenforradalmi rendszer idején eszmeileg megerősödött kommunista pártunk vezetésével — amely az új viszonyokra alkalmazva felhasználta az első munkáshatalom tapasztalatait is — hozzáfogott a második magyar proletárdiktatúra megteremtéséhez.

S azóta ismét közel egy negyedszázad telt el. Utunk ez idő alatt nem volt sima, problémáktól és hibáktól mentes. De mindezeken úrrá tudtunk lenni, mert hűek maradtunk a marxizmus—leninizmushoz — ahhoz az eszméhez, amelynek világ- és társadalomformáló ereje ma már elvitathatatlan. Ezen az eszmei alapon szilárdan állva — 1919-es elődeink hagyatékát megvalósítva — raktuk le hazánkban a szocializmus alapjait és dolgozunk tovább annak teljes felépítésén.

Egy fél évszázaddal ezelőtt a Magyar Tanácsköztársaság még kénytelen volt egyedül megvívni harcát az intervenciósok túlerejével szemben. Ma merőben más a helyzet, most olyan katonai szövetségnek vagyunk a tagja, amelynek erejét az egész imperialista tábor kénytelen figyelembe venni, s amely erő az egész szocialista világrendszer, a világbéke szempontjából meghatározó tényező.

1919-ben a kommunistáknak és a baloldali szocialistáknak oroszlánrésze volt abban, hogy rövid idő alatt a dolgozó osztályokra alapozott Vörös Hadsereg jött létre. A kommunisták felvilágosító szava nyomán értették meg a dolgozó tömegek — Kun Béla szavaival élve — azt, hogy „... a fegyverhasználatnak két oldala van", hogy „... az elnyomó fegyverből felszabadító fegyvert is lehet csinálni."

Pártunk, a kommunisták pártja, az ország felszabadulásának első pillanatától kezdve azon munkálkodott, hogy a dolgozók hatalmának védelmére szerveződjön a hadsereg. A fordulat évéig — megfeszített munkával, a hadseregben dolgozó kommunisták tevékenysége nyomán, valamint a hadsereg vezetése felé gyakorolt bírálatok eredményeként — pártunk elérte, hogy a reakciós erők kénytelenek voltak lemondani arról, hogy céljaik megvalósításához a fegyveres erőt felhasználhassák.

A fordulat évét követően a második proletárdiktatúra külső és belső védelme erős, ütőképes hadsereg kiépítését tette szükségessé. A hadseregépítésben elkövetett hibák ellenére is komoly eredménye pártunk tevékenysé-

gének, hogy létrehozta a munkások és parasztok hadseregét, a szocialista hadsereget.

A Magyar Tanácsköztársaságra, annak dicső Vörös Hadseregére emlékezve tehát elmondhatjuk: a dolgozó nép hatalma fölött őrködő fegyverek jó kezekben — a munkások és parasztok fiainak kezeiben vannak. A Magyar Néphadsereg katonái azoknak a magasztos céloknak a megvalósításán őrködnek, amelyekért egy fél évszázaddal ezelőtt elődeink hullatták vérüket.

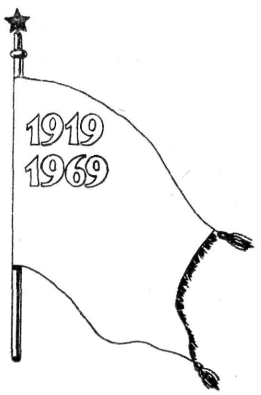

TANULMÁNYOK

HADIMUNKÁSOK MOZGALMAI MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉN

(1917. november—1918. október)

Merényi László

1917 végén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán Ausztria-Magyarország lakosságának háborúellenes mozgalma kiszélesedett. Sztrájkok, gyűlések, tüntetések, katonai zendülések — mind megannyi formái voltak annak a küzdelemnek, amely céljául a béke kivívását és a Monarchia uralkodó körei hatalmának megdöntését tűzte ki. Az osztrák—magyar uralkodó osztályok állama 1917. november és 1919. október között döntő válságba jutott, amely egyre súlyosbodott és amelyből már kivezető utat nem tudott találni. A Monarchia hadseregére ebben az időszakban — a háború folytatásán kívül — hármas feladat várt: az egyik, hogy elfojtsa a katonaság körében jelentkező forradalmi megmozdulásokat; a másik feladat a forradalmi szocialista munkásmozgalom elnyomása lett volna; a harmadik pedig az volt, hogy a nemzeti mozgalmakkal szemben annyira lépjen fel, amennyire azt „a Monarchia fennmaradásának érdekei megkövetelik".[1]

A hadsereg említett *hármas feladatköréből az első kettő feltétlenül kapcsolatban volt a „hadimunkások" problémájával.* Ez utóbbi kategória ugyanis mind a katonaság körébe, mind pedig a munkásmozgalomba beletartozik. Ez következik a „hadimunkások" sajátos helyzetéből. Kategóriájuk 1914 — tehát a háború óta létezett. Ők *a hadsereg állományához tartoztak,* mivel felesküdött népfelkelők, illetve besorozott katonák voltak. Tekintettel azonban arra, hogy nélkülözhetetlen szakmunkásoknak számítottak, ezért nem a frontra, hanem a haderő részére dolgozó üzemekbe, bányákba és vasúti munkahelyekre vezényelték őket. Szakmájukban maradhattak tehát, a harctér borzalmait nem kellett megismerniük, de *igen szigorú katonai fegyelem alatt álltak.* Politikai párthoz (azaz a szociáldemokratákhoz) és szakszervezetekhez nem volt szabad tartozniuk.[2] Bár egyenruhát nem kellett viselniük (ipari munkahelyen ez nem is volt lehetséges), de megkülönböztetésül általában előírták számukra a katonai egyensapkát.[3] Engedetlenség esetén állandóan fenyegette őket a frontra küldés veszélye.

[1] *Farkas Márton:* Az osztrák—magyar katonai vezetés kísérlete a hadsereg forradalmasodásának megakadályozására a háború utolsó évében. Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 3. sz., 402. o.

[2] Párttörténeti Intézet Archívuma — a továbbiakban PIA. — 672. f. Vasas Szakszervezet iratai. 1915/11.

[3] Hadtörténeti Levéltár — a továbbiakban HL. — HM 4/a. osztály iratanyaga. 4. tétel. 1917. év. 11615.

A „hadimunkások" (akiket gyakran „katona-munkásoknak" is neveztek) a hadsereg felügyelete alatt álló üzemekben dolgoztak. 1914-ben már számos ipari és bányaüzemet „militarizáltak", s az ilyen vállalatok köre a következő években még jobban kiterjedt. Ezek megfelelő összefogása és irányítása érdekében alapos szervezőmunka folyt. A Honvédelmi Minisztérium keretében a *4/a. osztály* foglalkozott az ezzel összefüggő kérdésekkel. (A hadi felügyelet alatt álló ipari- és bányaüzemek országos főnöke Cvrček altábornagy volt.) A militarizált vállalatok mindegyikében volt katonai parancsnok. Neki voltak közvetlenül alárendelve az ott dolgozó hadimunkások, akiket „népfölkelő munkásszázad" vagy „népfölkelő munkászászlóalj" néven tömörítettek. Az egyes üzemek katonai parancsnokai a rendes szolgálati úton (a területileg illetékes parancsnokságok útján) tartották fenn az érintkezést a HM 4/a. osztályával. Ez utóbbihoz csak ritkán fordultak közvetlenül; ez rendszerint olyankor történt, amikor váratlan nehézség adódott és sürgősen kellett jelenteniük azt.[4]

1917-ben ez a militarizálás már a magyarországi üzemek jelentős részére (a nehézipari és a bányászat egészére) terjedt ki. Ez a munkásmozgalom számára ott igen zavaró körülményt jelentett; a megmozdulásokat a súlyos kötöttségek megnehezítették. Ez a helyzet a tőkés tulajdonosok részére kedvező volt. Bár az üzemek katonai parancsnokai látszólag „pártatlanok" voltak, valójában azonban a kapitalisták és a proletárok között felmerült vitás kérdésekben az előbbiek mellé álltak úgyszólván minden esetben. A tőkés tulajdonosok és a hadsereg képviselői között csak kisebb jelentőségű problémákban voltak nézeteltérések. (Így 1917-ben a magyarországi tőkések kérték az illetékes katonai hatóságokat, hogy az üzemekbe idegen nemzetiségű tiszteket ne vezényeljenek, nehogy a cég üzleti titkait elárulhassák a konkurrens ausztriai vállalatoknak.[5])

A militarizált üzemekben dolgozó „hadimunkásokhoz" az uralkodó köröknek a háború kezdetén nagy reményeik fűződtek. Arra számítottak ugyanis, hogy ezek a katonamunkások engedelmes tömegek lesznek, amelyek segítségével a „civilek" sztrájkjait is le tudják majd törni. Hamarosan kiderült azonban, hogy ez téves elképzelés volt. E „hadimunkások" között sok öntudatos szocialista volt, akik — magukkal hozva mozgalmi tapasztalataikat — az új környezetben is jól feltalálták magukat. 1917 folyamán már sok üzemben titokban és eredményesen szervezkedtek. Ekkor már a „hadimunkások" a hadvezetőség szempontjából megbízhatatlanabbak voltak a polgári dolgozóknál is.[6] Legtöbbször ők jelentették az összekötő kapcsot a hadsereg állományába nem tartozó proletárok és a laktanyák elégedetlenkedő legénysége között. (Ez utóbbit rendszerint ők látták el szocialista röpiratokkal.)

1917—1918 folyamán a magyarországi üzemek „hadimunkás" létszámának összetétele lakóhely, anyanyelv és nemzetiség szempontjából eléggé vegyes volt. Itt nemcsak az akkori Magyarország viszonyaiból kell kiindulnunk, ahol a magyarokon kívül jelentős számú szlovák, román, szerb—horvát, német és kárpátukrán lakosság élt. Természetesen ez a körülmény is erősen kihatott a katonamunkások nemzetiségi összetételére. Ehhez azonban hozzá kell venni azt is, hogy akkor a Monarchia más vidékeiről is helyeztek ide „hadimunkásokat". Különösen sok cseh, horvát, osztrák és lengyel szakmunkás dolgozott a magyarországi üzemekben. (A vezényeltek

[4] Cvrček altábornagy hivatalának jelentései és általában a hadimunkásokra vonatkozó jelentések a HM 4/a. osztály iratanyagában találhatók meg.
[5] HL. HM 4/a. osztály iratanyaga. 4. tétel, 1917. év. 2963.
[6] Uo. 1917. év. 11615.

között szlovének, bosnyákok, ukránok és isztriai olaszok is voltak.) Ki kell emelni azonban, hogy *ez a nyelvi és nemzetiségi tarkaság a „hadimunkások" körében nem vezetett nacionalista ellentétekhez.* Mozgalmaikban példamutató internacionalista egység érvényesült.

Érdemes megjegyezni, hogy a „hadimunkásokat" szolgálatuk minősége és idevezénylésük eredete szerint a HM vezetői nem tekintették teljesen egységes tábornak. Ezeket a különbségeket igyekezett tisztázni a Honvédelmi Minisztérium 1918. július 26-i körrendelete is, amely a munkaerők kategóriáit határozta meg. A „civil" munkásokon és munkásnőkön kívül három csoportot különböztetett meg:

1. *„Katonamunkások"* megjelöléssel látta el a tényleges katonai (népfelkelői) szolgálatban álló vezényelt katonákat.
2. *„Felmentettek"* névvel illette azokat a tényleges katonai szolgálat alól felmentett hadköteleseket, akik a hadiszolgáltatási törvény hatálya alatt állottak.
3. *„Hadimunkások"* kategóriájába sorolta a nem hadköteles, de a hadiszolgáltatási törvény alapján szolgálati helyükhöz kötött, hadiszolgáltatásra kötelezett polgári munkásokat.[7]

A HM idézett körrendelete az eddig mindhárom kategóriára használt „hadimunkás" elnevezést — mint „pontatlant" — igyekezett a közhasználatból kivonni.[8] A minisztérium szeptember 20-i „szigorúan bizalmas" irányelvei még precízebb meghatározásra törekedtek. Itt már négy kategóriát különböztettek meg. A „katonamunkások" és a „felmentettek" elnevezésűeket a júliusihoz hasonlóan határozták meg. A „hadimunkásokat" azonban két csoportra osztották. Az egyikbe a népfölkelésre kötelezett korban levő, szemlén alkalmatlannak talált polgári munkásokat sorolták. A másik kategóriába viszont a népfölkelésre nem kötelezett korban levők tartoztak.[9]

Megjegyzendő azonban, hogy e megkülönböztetéseknek (attól eltekintve, hogy a fogalmak tisztázásához is csak részben járultak hozzá) nem sok gyakorlati jelentőségük volt. Tény az, hogy valahányszor sor került a valamilyen formában a hadsereg állományába tartozó dolgozók megmozdulásaira, ezekben „katonamunkások", „felmentettek" és „hadimunkások" egyaránt részt vettek. Ezt a döntő tényt figyelembe véve nyugodtan mellőzhetők a júliusi és szeptemberi HM irányelvek kategorizálásai, és joggal tekinthetjük ezeket az üzemekbe vezényelt munkásokat egységes egésznek. Ezért a továbbiakban célszerű valamennyiükre a (bár talán nem egészen pontos) „hadimunkás" kifejezést használni (felváltva néha a „katonamunkás" szóval).

A januári nagy tömegsztrájk

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követően 1917 november—decemberében hazánkban számos munkásmegmozduláson követelték a békét és üdvözölték a fiatal szovjetállamot. November 25-én Budapest és Nagykanizsa,[10] 27-én Győr, december 2-án pedig Szeged, Miskolc, Pozsony, Kolozsvár, Újvidék és számos más város[11] dolgozói tettek tanú-

7 HL. HM 4/a. osztály iratai. 4. tétel. — a továbbiakban 4 T. — 1918. 16926. *(A továbbiakban évszámot nem jelölünk, mert ezután minden idézett irat 1918. évből való.)*
8 HL. 4/a. 4. T. uo.
9 HL. 4/a. Tétel nélküli iratok. 1918. — a továbbiakban T. N. — 24 000.
10 Országos Levéltár — a továbbiakban OL. Belügyminisztérium Rezervált Anyaga. 1917 — 2 — 11.368
11 Népszava (a továbbiakban N.) 1917. december 4—5—6. sz.

bizonyságot az orosz forradalom iránti szolidaritásukról. Ezeken a nagygyűléseken szép számmal jelentek meg a főváros és a vidék üzemeiben dolgozó hadimunkások is.[12] Ez utóbbiak körében kézről kézre jártak a Forradalmi Szocialisták azonnali békét követelő röpiratai, és rendszerint ők továbbították azokat a laktanyákba is.[13]

Fokozódott a hadimunkások — ezelőtt csak szórványosan jelentkező — sztrájkmozgalma is. 1917 végén két példát érdemes ebből kiemelni: Győrött decemberben a vagongyári dolgozók ötnapos sztrájkjára került sor. A benne részt vevő hadimunkások érdeme, hogy — mivel közülük sokan beszéltek horvátul — megnyerték az odavezényelt, magyarul nem tudó bosnyák ezred legénységét. S mivel azok — a történtek után — nem voltak hajlandók lőni a győri proletárokra, a megmozdulás részleges sikerrel ért véget.[14] Diósgyőrben 1917 őszén lefolyt nagyarányú sztrájkmegmozdulások két főszervezője, Vadász Ferenc és Zachradnicsek Ede katonamunkás volt. Mindkettőjüket le is tartóztatták. Ekkor a munkások megüzenték az igazgatóságnak: ha szabadon nem engedik őket, a gyárat dinamittal levegőbe röpítik. Ez hatott is; Vadász és Zachradnicsek szabadlábra került.[15]

Egész Ausztria—Magyarország proletariátusa nagy figyelemmel kísérte Breszt-Litovszkban folyó béketárgyalásokat. A forradalmi Oroszország iránti szolidaritás jegyében kezdődött általános sztrájk január 14-én Bécsújhelyen, 16-án pedig Bécsben.[16] E kezdeményezés a következő napokban átterjedt a Monarchia más vidékeire is. *Január 18—21. között egész Ausztria—Magyarország területén hatalmas méretű tömegsztrájk zajlott le.* Valamennyi nemzetiség testvéri egyetértésben esküdött a békéért, a szabadságért, a szovjetellenes agresszió megakadályozásáért. Bécs, Budapest, Prága, Krakkó, Zágráb, Linz, Brünn, Ljubljana, Trieszt egyaránt harcos szellemű megmozdulások színhelye volt.[17] E napokban — szolidaritásképpen a Monarchia proletariátusának küzdelmével — a német—osztrák közös megszállás alatt álló lengyel területeken is sztrájk tört ki.[18]

Január 18—21. között hazánkban több mint félmillió munkás sztrájkolt. „Békét, kenyeret és jogot" követeltek a proletárok az egész országban. Munkástanácsok létrehozását kezdeményezték — az orosz forradalom példája nyomán — Budapesten és több vidéki városban.[19] A januári tömegsztrájkban kiemelkedő szerepet játszottak a hadimunkások. A munkabeszüntetés éppen azon a három területen volt a legjelentősebb, ahol túlnyomó részben katonamunkások dolgoztak.

A hadi- és hadfelszerelési iparban a munkabeszüntetés általános volt. Leálltak a csepeli vasművek, a ferencvárosi fegyvergyár és az újpesti hadfelszerelési üzemek.[20] Az aszódi repülőgépgyárban dolgozó magyar, német, cseh és szlovák ajkú hadimunkások ezekben a napokban fel is fegyverkeztek.[21] Győrött az ágyúgyár és a vagongyár — túlnyomórészt „főlesküdött népfölkelő" — dolgozói nemcsak beszüntették a munkát, hanem nyolcezres

12 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. V. kötet. 1917. november — 1919. március (a továbbiakban MMTVD.) Budapest, Párttörténeti Intézet, 1956. 23—25. o.
13 MMTVD. 40. és 47. o.
14 *Gőcze Géza — Perepatits Antal:* A vörös Győr, Győr, 1964. 41—42. o.
15 Vázlatok a diósgyőri vaskohászat történetéből. Miskolc, 1960. 105. o.
16 Um Friede, Freiheit und Recht! Der Jänneraufstand des innerösterreichischen Proletariats. Wien, 1918. 4—8. o.
17 Uo. 12—17. o.; N. 1918. január 19—20—22—23. sz.
18 *Stanislaw Arnold — Marian Zychowski:* Précis d'histoire de Pologne de ses origines á nos jours Warszawa, 1963. 167. o.
19 MMTVD. 60—63. és 66. o.
20 Uo. 60—63. o.
21 Uo. 65. o.

tüntető felvonulást rendeztek a háború ellen.[22] Mosonmagyaróváron tizenötezren léptek sztrájkba a hadiüzemekben; többségük máshonnan odavezényeltekből állott.[23] A példák sokaságát lehetne folytatni az egész ország területéről. Tény, hogy *ez a* néhány napos *termeléskiesés érzékenyen érintette a magyarországi haditermelést.*

A vasutak és MÁV-műhelyek dolgozói is sztrájkba léptek ezekben a napokban. A főváros példájára január 19-én beszüntették a munkát a szabadkai, szolnoki, kassai, ruttkai, kolozsvári és más vidéki vasúti javító műhelyek.[24] Két napra leállt a közlekedés az ország sok vasútvonalán. Ez a hadsereg utánpótlásában érezhető zavart okozott. A forradalmár szocialisták a militarizmus elleni harcban helyenként a szabotázs fegyverét is igénybe vették. Így Nagykanizsán január 19—20-án a dr. Hamburger Jenő vezette vasutasok (jelentős részben hadimunkások!) a hadifontosságú gyékényesi vonalon a sineket is felszedték. Emiatt itt két hétig szünetelt a forgalom.[25]

A bányákban ekkoriban már szinte kivétel nélkül hadimunkások dolgoztak. A januári nagy sztrájknak itt is megvoltak az előzményei. Már az előző hónapokban részben kisebb munkabeszüntetések, részben azonban a dolgozók csendes szabotázsa következtében a széntermelés hatalmas arányú csökkenése következett be. Ezért 1917—18 telén sok ipari üzem fűtőanyag hiánya miatt működését részben szüneteltetni volt kénytelen.[26] Ilyen előzmények után természetes az is, hogy a nagy sztrájk napjaiban a bányák teljesen leálltak. A petrozsényi szénmedencében valamennyi hadimunkás sztrájkba lépett.[27] Resicabányán ráadásul éppen e napokban a moziban az orosz forradalmat ábrázoló képeket vetítették, amelyeket a katonamunkásokból álló közönség „zajos tetszéssel fogadta".[28] Ugyancsak általános volt a sztrájk a tatai—esztergomi szénmedencében, a Pécs környéki és a szepességi bányákban.[29] Nem véletlen, hogy Wekerle Sándor miniszterelnök éppen január 21-én írta Szurmay Sándor miniszternek: a szénválság enyhülésére nem lehet számítani „a szénbánya munkások hazafiatlan magatartása következtében".[30]

A januári nagy sztrájk megmutatta Ausztria—Magyarország munkásosztályának hatalmas erejét. A Monarchia kormányát békenyilatkozatra kényszerítette Szovjet-Oroszország irányában; ezáltal értékes segítséget nyújtott a fiatal szovjet államnak.[31] Sajnos a Monarchia szociáldemokrata pártjai (nem utolsósorban a magyarországi SZDP!) a sikerrel biztató harc folytatása helyett — a kormány ígéreteiben bízva — leszerelték a nagy sztrájkot. Ezzel súlyos hibát követtek el. Nagy csalódást keltett ez a hadimunkások körében is. „Játékot űztek veletek három napig azok, akik vezetőiteknek mondják magukat."[32] — a Forradalmi Szocialisták e január végi röpirata a katonamunkások nagy részének elkeseredett hangulatát is kifejezi.

[22] Uo. 65—66. o.
[23] N. 1918. január 29. sz
[24] MMTVD. 62. o.
[25] Dr. Hamburger Jenő, az orvos és forradalmár. Zalaegerszeg, 1956. 3. o.
[26] HL. 4/a. 4. T. 1173/5859.
[27] HL 4/a. 4. T. 543/5329.
[28] Uo. 543/5061.
[29] Uo. 195. és 3973.
[30] Uo. 1773/5859.
[31] Ezt maga Lenin is nagyra értékelte. Lásd *Lenin* Művei 26. köt. Budapest, Szikra, 1955. 466. és 532. o.
[32] MMTVD. 73—74. o.

A február—május közötti mozgalmak

A munkásmozgalom aktivitása — a januári tömegsztrájk eredménytelensége ellenére — 1918. február—május között egész Austzria-Magyarország területén megélénkült. *Az osztrák tartományokban* április—május folyamán sok üzemi sztrájk zajlott le, katonai munkások szép számú részvételével.[33] *Csehországban* a tömegek elkeseredése 1918 tavaszán jelentős megmozdulásokat eredményezett; ilyenkor megbénult a bányászat, a közlekedés és a hadianyaggyártás egyaránt.[34] *A délszlávlakta Boszniában és Horvátországban* március—áprilisban „Béke, kenyér, szabadság!" jelszóval utcai tüntetések és sztrájkok követték egymást.[35] Február—május között *Magyarországon is újabb értékes sikereket ért el a munkásmozgalom.* Ezek elválaszthatatlanok a hadimunkások élénk tevékenységétől, akiknek aktivitását érdemes közelebbről áttekinteni azon a három területen, ahol dolgoztak; a hadi- és hadfelszerelési iparban, a bányászatban és a vasúti műhelyekben.[36]

A hadi- és hadfelszerelési iparban február és május között egymást követték a sztrájkok. A február végi csepeli nagy sztrájkban — amellyel a március 7-i minisztertanács is foglalkozott — „föleskü dött népfölkelők" is részt vettek és katonai parancsnokuknak „megtagadták az engedelmességet".[37] Ugyancsak becsülettel kivették részüket a hadimunkások a március 7—14. közötti nagyszabású vasipari munkabeszüntetésekben, amelyet csak a statáriummal való fenyegetés révén tudtak elnyomni.[38] Április 8—11. között a komáromi lőszergyárban négyezren sztrájkoltak.[39] Április 6—10. között mintegy tízezren (itt is túlnyomórészt hadimunkások) hagyták abba a munkát Resicabányán és Aninán. „Csak annyit írhatok — jelentette riadtan az egyik parancsnok —, hogy mi Oroszországban vagyunk és bolsevikjaink itt vannak".[40] Április 22-én a győri ágyúgyár katonamunkásai a polgári dolgozókkal közösen rendeztek tiltakozó sztrájkot.[41] Nagyszabású mozgalomra került sor május 21—26. között Resicabányán és a környéki vasipari üzemekben. A sztrájkot szervező bizalmiak közül 22 főt bevonultattak, mert — bizalmas jelentés szerint — „mint népfölkelő munkásszázadba beosztott és felesketett katonai egyéneknek ilyetén eljárása a kiadott katonai paranccsal szembeni renitentia".[42]

E nagyarányú mozgalmakon kívül érdemes egyes kisebb sztrájkokra is kitérni. Március 25-én a hadsereg részére dolgozó besztercebányai posztógyár női dolgozói szüntették be a munkát, mire az ottani hadimunkások is szolidaritást vállaltak velük.[43] Ugyanilyen jelenségre került sor április 3-án a kelenföldi bőrhadfelszerelési gyárban[44] és május elsején a pécsi Bergungstellén (mely katonai ruházat karbantartásával foglalkozott).[45] Áp-

[33] *Leopold Hornik:* Die Zimmerwalder Linke und die Linksradikalen in Österreich = Weg und Ziel, 1955. 9. sz. 667—668. o.
[34] Csehszlovákia Kommunista Pártjának története. Bratislava, Polit. Kiadó, 1962. (a továbbiakban CSKP) 151. o.
[35] Isztorija Jugoszlavii. II. köt. Moszkva, SSSR Akad. 1963. 19. o.
[36] Ez a fejezet nem a február—május közötti egész magyar munkásmozgalom áttekintését adja. Teljességre tehát nem tart igényt. Csupán azokkal a mozgalmakkal foglalkozik, amelyekben a hadimunkások részvétele konkréten kimutatható
[37] MMTVD. 139. o.
[38] Uo. 139—141. és 144—145. o.
[39] HL. 4/a. 4. T. 543/8504.
[40] Uo. 543/8149.
[41] Uo. 543/9622.
[42] Uo. 543/18.351.
[43] Uo. 543/6916.
[44] Uo. 543/7855.
[45] MMTVD. 177—178. o.

rilis 27—29. között hadimunkások sztrájkoltak a fővárosi Siemens-Schuckert Kábelgyárban.[46] Április 24—27. között hasonlóra került sor az újpesti Wolfner hadfelszerelési gyárban: a „felbújtó" Hauser Imrét büntetésül a frontra küldték.[47] Május 21—22-én a pestszentlőrinci Magyar Lőszergyár „katonai" és a „civil" munkásainak sztrájkját csak karhatalmi erővel tudták elnyomni; a bizalmas jelentés riadtan jegyezte meg, hogy ez az üzem „a hadbanálló hadsereg egyik leghatalmasabb éltető szerve, amelynek megbénulása a frontra nemcsak károsan, de pótolhatatlanul hat".[48] A példák sokaságát lehetne felsorolni ezekről a mozgalmakról.

A bányákban dolgozó hadimunkások mozgalma is megélénkült ebben az időszakban. A legnagyobb szabású akcióra a petrozsényi szénmedencében került sor. Március 18-án az itt dolgozó magyar, román és lengyel nemzetiségű bányászok (szinte kivétel nélkül „népfölkelő munkások") a társaik elleni fegyelmi büntetések elleni tiltakozásul sztrájkba léptek. A mozgalom még aznap általánossá vált. A sztrájk vezetői: Tamás Gyula, Regucz Miklós, Bíró András, Hugyecz János és társaik jó szervező munkát végeztek. Hiába adtak ki katonai vezetőik írásos parancsot, miszerint „a munka beszüntetésével... bűnt követnek az állam és védereje ellen".[49] Március 20-án a lupényi Riadó téren megjelent tömeget sorakozásra szólította fel a parancsnok, mire a hadimunkások egy emberként „Nem sorakozunk!" kiáltással válaszoltak és megfutamították a kirendelt karhatalmat. Ezután a sokaság — Gergely Mihály vezetésével — a műhelyekből elzavarta a máshonnan odahozott sztrájktörőket. A bizalmas jelentés szerint a népfölkelő sztrájkolók magatartása „vad és mindenre elszánt" volt.[50] Március 23-án ért csak véget a mozgalom, melynek beszüntetésére a Szociáldemokrata Párt központja is felszólította Lupény és Vulkán dolgozóit.[51] Jellemző a következő napok hangulatára a március 26-i jelentés: „Munka folyik, tartóssága még bizonytalan".[52]

Érdemes megemlékezni más bányavidékek mozgalmairól, melyek azonban nem érték el a petrozsényi sztrájk méreteit. Február 13. és 18. között a Pécs környéki bányák dolgozói szüntették be a munkát. El is érték azt, hogy a bevonultatásokat itt felfüggesztették.[53] Március—áprilisban pedig a Pécs környéki bányászok csendes szabotázzsal megakadályozták azt, hogy pótműszak teljesítésére kényszerítsék őket.[54] Március 14—17. között Tatabányán,[55] április elsején Ajkán,[56] április 18-án Marosújváron,[57] 22-én pedig Nyitrabányán került sor sztrájkra.[58] Borsod megyében Somsálybányán április 9-én a dolgozók munkabeszüntetése tüntetéssé fejlődött át. A tömeg a börtönhöz vonult, hogy kiszabadítsa Dandó Pált, az ottani hadimunkások mozgalmának vezetőjét. A tüntetők szétoszlatásához karhatalmat vezényeltek ki és a sokaság közé lövettek. A katonai beavatkozás során Noviczky Rudolf népfölkelő bányász életét vesztette.[59] Április 24-én Brennbergbánya hadimunkásai léptek sztrájkba, tiltakozásul társaik bevonulta-

46 HL. 4/a. 4. T. 543/10,047.
47 Uo. 543/10,025.
48 MMTVD. 186—187. o.
49 Uo. 149. o
50 HL. 4/a. 4. T. 543/6224.
51 Uo. 543/6224.
52 Uo. 543/6786.
53 *Hajdu Gyula:* Harcba elnyomók és megszállók ellen. (Emlékirat.) Pécs, 1957. 194—195. o.
54 Uo.
55 HL. 4/a. 4. T. 543/5774.
56 *Csaba Imre:* A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Veszprém, MSZMP Megyei Biz. 1959. 19—20.o.
57 HL. 4/a. 4. T. 543/9310.
58 Uo. 543/9586.
59 Uo. 543/8503

tása ellen; a mozgalom május 2-án részleges sikerrel ért véget.[60] Májusban a Nógrád megyei Baglyasalján és a Borsod megyei Perecesen voltak kisebb megmozdulások.[61] A bányákban dolgozó hadimunkások hangulatára igen jellemző a tatabányai parancsnokság június elejei helyzetjelentése: „... mindig puskaporos hordó felett állunk..."[62]

A vasúti munkahelyeken hadimunkásokat ekkor elsősorban nem a forgalmi szolgálatban, hanem a MÁV javító műhelyekben foglalkoztattak. Nem véletlen, hogy éppen ez utóbbi helyeken volt sok sztrájk február és május között. Példaképpen csak a legfontosabbakat soroljuk fel. Február 13-án a MÁV Istvántelki Főműhelyében a hadimunkások abbahagyták a munkát és tüntettek a csendőrök brutalitása ellen. A csendőrök laktanyáját is megtámadta dorongokkal és kövekkel „felfegyverzett" felháborodott tömeg. A megmozdulás csak akkor ért véget, amikor ígéretet kaptak, hogy a jövőben tisztességes bánásmódban fognak részesülni.[63] Február 20—21-én a pécsi MÁV-műhelyben a dolgozók, „köztük vezényelt katonák is" sztrájkoltak.[64] Április 26-án hasonló jelenségre került sor Sátoraljaújhelyen.[65] Május 9. és 13. között a szolnoki MÁV-műhelyben sztrájkoltak a bevonultatások elleni tiltakozásul.[66] Május 7. és 11. között a fővárosi MÁV Gépgyár „népfölkelő munkásszázada" a „civilekkel" közösen szüntette be a munkát.[67] Május 29. és június 4. között pedig a Kassa—Oderbergi Vasút dolgozói (köztük a hadimunkások is) sztrájkmozgalmat indítottak, amelyhez a ruttkai javítóműhely is csatlakozott.[68]

A hadi- és hadfelszerelési ipar, a bányászat és a vasút hadimunkásainak mozgalmai általában nem politikai jellegű követelésekkel kezdődtek. Kezdetben többnyire gazdasági természetű kívánságokat terjesztettek elő (így a bérek emelését, az ellátás megjavítását, a munkaidő növelése elleni tiltakozást, egyes, a munkásokkal szemben igazságtalanul fellépő személyek eltávolítását stb.) Mikor méltányos igényeiket elutasították, ezután léptek sztrájkba. *Mozgalmuk azonban rendszerint menet közben politikai jellegűvé alakult át.* Amikor a hadimunkások látták a karhatalom erőszakos fellépését munkabeszüntetésük ellen, már nem elégedhettek meg többé gazdasági követelésekkel. Szükségszerű volt, hogy mozgalmaik olyan alapvető és jogos igényekkel is előálljanak, mint a szervezkedés szabadsága, a hatósági terror megszüntetése és ehhez hasonlók. Ezek viszont már politikai követelések voltak.

Politikai téren a demokratikus szabadságjogoknál is fontosabb követelésük *a béke volt.* Ez természetes is, hiszen a hadimunkásokat az immár negyedik éve tartó imperialista háború keményen sújtotta. Csalódást okozott viszont számukra az, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége még 1918 tavaszán is elsősorban az általános választójog kérdésével foglalkozott. Ennek ügyében rendezték meg az április 22-i országos sztrájk- és tüntetéssorozatot; ebben a hadimunkások — mivel e probléma kevésbé érdekelte őket — a vártnál kisebb mértékben vettek részt.[69] „Civilben könnyű ugrálni, nekünk először béke kell, aztán a választójog"[70] — a szocialista katonamun-

60 MMTVD. 159—160. o.
61 HL. 4/a. 4. T. 543/9846.
62 Uo. 543/14754
63 Uo. 543/3445.
64 Uo. 543/3873
65 MMTVD. 156—157. o.
66 HL. 4/a. 4. T. 543/11025.
67 Uo. 543/10894.
68 Uo. 543/13224. és 543/13549.
69 Uo. 543/9549.
70 MMTVD. 168. o.

kásoknak a *Népszavához* írt levele jól fejezi ki ezzel kapcsolatos álláspontjukat. Május 1-én pedig a fővárosban és vidéken a hagyományos munkásünnep békemegmozdulásokká fejlődött tovább: ezekben a hadimunkások igen aktív szerepet játszottak.[71]

Az 1918. februári—májusi eseményekkel kapcsolatban merült fel az a jogos igény is, hogy a hadimunkások szervezkedésének eddigi tilalmát oldják fel. Ezt követelte a katonai hatóságoktól, illetve a Honvédelmi Minisztériumtól több alkalommal a Vasas Szakszervezet központja.[72] Május 22-én a Bányamunkás Szövetség országos vezetősége is a tilalom hatálytalanítását kérte.[73] A katonai vezető körök válasza azonban minden esetben az volt, hogy „hadkötelesek szakszervezetbe való belépéséhez engedély kell", és háborús körülmények között az ilyesmi „nem engedélyezhető".[74] A hadvezetőség tilalmai azonban csupán azt tudták megakadályozni, hogy hadimunkások *formálisan* beléphessenek a munkásszakszervezetekbe. *Ténylegesen* azonban igen aktívan bekapcsolódtak a mozgalmi életbe. Sok esetben pedig a hadimunkások — tilalom ellenére — illegális, be nem jelentett gyűléseket is tartottak. Ez történt például május végén a tatabányai vasas katonamunkások körében, hol — bizalmas jelentés szerint — kijelentették: „A háborút minden áron be fogjuk fejezni!"[75]

A hadimunkások szervezkedésének tilalma lehetetlenné tette azt, hogy saját szövetségüket létrehozhassák. A katonamunkások helyileg a „civil" proletárok fennálló párt- és szakszervezeti csoportjainak voltak illegálisan „külső tagjai". Nincs nyoma azonban annak, hogy önálló országos szervezetük megalakítására akár csak kísérlet is történt volna. A szociáldemokrata pártvezetőség — a törvényes keretekhez való ragaszkodás ürügyén — lemondott a hadimunkások szervezéséről. A munkásmozgalom balszárnya viszont sokat foglalkozott e kategória dolgozóival. A hadimunkások önálló szervezésére azonban ők sem törekedtek. Az volt ugyanis az álláspontjuk, hogy a fennálló rend elleni harcban valamennyi proletárt („civilt" és „katonát" egyaránt) egységesen kell mozgósítani. Ebben alapjában véve igazuk is volt. Hibát követtek el mégis azáltal, hogy agitációjuk során nem foglalkoztak külön a hadimunkások sajátos (más dolgozó rétegekétől bizonyos mértékig különböző) problémáival.

A hadvezetőség intézkedései a hadimunkások ellen

A hatalmon levők számára egyre kellemetlenebb volt a néptömegek növekvő háborúellenes aktivitása. Már a januári nagy sztrájk is riadalmat keltett körükben. A magyar Minisztertanács 1918. február 7-i ülésén megállapították: *„A társadalmi rendet a készülő tömegsztrájkok és forradalmi mozgalmak legkomolyabban veszélyeztetik".*[76] Erélyes intézkedéseket határoztak el a számukra fenyegető jelenségek ellen.[77] Március 2-án a belügyminiszter bizalmas körrendeletet adott ki a szocialista propaganda megakadályozásáról.[78] Március, április és május folyamán számos hasonló tárgyú rendelkezést hoztak a katonai hatóságok is a hadsereg legénységének

71 N. 1918. május 3—4—5—7—8. sz. (Tudósítások a május 1-i ünnepségekről)
72 PIA. 658. f. 1918. február 10/2 és 672. f. Vasas Szakszervezet iratai 1918/6.
73 HL. 4/a. 4. T. 8810.
74 Uo. 8810.
75 Uo. 543/14754.
76 MMTVD. 125. o. (Aláhúzás az eredetiben)
77 Uo. 125—126. o.
78 Uo. 135—137. o.

fokozottabb ellenőrzéséről.[79] A katonákat lealázó „kiköttetést" és „kurtavasat" ismét visszaállították,[80] március 20-tól pedig statáriumot hirdettek meg a katonaszökevények ellen.[81] Megerősítették a katonai karhatalmi egységeket.[82] Mindezek az intézkedések mutatják, hogy a hatalmon levők tudták: itt most államrendjük érdekeiről van szó, amelyek megmentésére mindent meg kell tenni. A továbbiakban érdemes közelebbről megnézni: *mit tett a Honvédelmi Minisztérium, illetve annak 4/a. osztálya a hadimunkások mozgalmainak megakadályozása érdekében a február—májusi időszakban?*

Az első ilyen tárgyú rendelkezést február 23-án hozták. Ez a hadimunkások körében két veszélyes kategóriával foglalkozott. Az egyikbe: az „erkölcsileg javíthatatlanok" közé tartoztak azok, akik ismételten követtek el „megengedhetetlen cselekedeteket" (tehát sztrájkoltak).[83] Másik csoportot a „bujtogatók" alkották. Ide tartozott minden olyan egyén, aki „szándékosan... a katonai szerveknek a munka teljesítésére kiadott parancsa vagy ezek alapján az üzemvezetőségek részéről kiadott intézkedések ellen munkatársait felingerelni igyekszik".[84] Külön foglalkozott rendelkezés a bizalmiak problémájával. Hangsúlyozta, hogy nem lehet őket pusztán ezért „bujtogatóknak" tekinteni, de ha valóban ilyen tevékenységet fejtenek ki, ellenük még szigorúbban kell eljárni.[85]

Április 12-én a Honvédelmi Minisztérium újabb bizalmas rendeletet adott ki. Ez a militarizált üzemek hadimunkásai részéről gyakran jelentkező „passzív rezisztenciával" foglalkozott. Ezzel kapcsolatban elrendelte: ha valamely munkahelyen ilyen csendes szabotázs gyanúja merülne fel, azonnal szakbizottságot állítsanak fel ott. Ez utóbbi vizsgálná ki az ügyet, és ha a feltevés beigazolódnék, szigorú fegyelmi eljárást kell indítani a „passzív rezisztenciában vétkes" hadimunkások ellen.[86] Az ilyen bizottságok vizsgálatai azonban többnyire kudarccal végződtek.[87]

A minisztérium legfontosabb ilyen tárgyú rendelkezése május 3-án született. Ez bizalmas formában részletes irányelveket adott ki a sztrájkokkal kapcsolatban. Nem hadköteles munkásokkal és munkásnőkkel a rendőrségnek és a csendőrségnek kell foglalkoznia; a dolgozók e kategóriájával szemben az „izgatásról" és „a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről" szóló törvényes rendelkezések értelmében kell eljárni. Nagyobb arányú megmozdulás esetén a kérdéses területre kormánybiztos kiküldését rendelte el.[88] A sztrájkoló hadimunkásokkal szembeni eljárásra pedig a következő utasításokat adta:

1. Az üzemek katonai parancsnoka kísérje figyelemmel a munkásság élelmezési helyzetét, és „ilyen módon minden, a munka beszüntetésére vonatkozó okot már előzetesen elhárítson". (Megjegyzendő, hogy a rendelkezésnek ezt a pontját nem hajtották végre; a dolgozók ellátása továbbra is rossz volt.)

2. A munkabeszüntetések okát a parancsnokok sürgősen nyomozzák ki és a panaszokat vizsgálják ki. Hangsúlyozza azonban, hogy semmiféle indok nem tehet egy sztrájkot jogosulttá. A sztrájkban részt vevő katonamunkásokat figyelmeztetni kell esküjükre és tettük veszélyes következményeire.

79 *Farkas Márton:* i. m. 405. o.
80 Uo.
81 Uo.
82 MMTVD. 164. o.
83 HL. 4/a T. N. 1451.
84 Uo. 1451.
85 Uo. 1451.
86 Uo. 4074.
87 HL. 4/a. 4 T. 195.
88 HL. T. N. 7034.

3. A munka újbóli felvételére ki kell adni a parancsot. Ha ezt nem teljesítik, megtorló rendszabályokat kell hozni. „Elsősorban természetesen a főcinkosok és fellbújtók ellen (tehát a munkásság vezetői ellen — M. L.) kell eljárni. Ily egyének azonnal letartóztatandók és ellenük a büntető eljárás megindítandó". A szolgálatköteleseket be kell vonultatni.

4. Szabotázs vagy folytatólagos munkamegtagadás esetén rögtönítélő bíróságot kell létrehozni. A rendelkezésnek ez a pontja azonban a terrort ügyesen vegyíti a zsarolással. Kimondja, hogy a statáriális eljárást a helyszínen kell lefolytatni, de az ítélet végrehajtása a hadosztálybíróságnál történik. Közben 12 óra időnek kell lennie, mely határidőt a munkásság tudomására kell hozni. A dolgozók értésére lehet adni: ha közben a munkát felvennék, „a többiek kérelmére a halálra ítéltek megkegyelmezése jóakaratú megfontolás tárgyává" lesz majd téve.[89]

A katonai hatóságok a továbbiak folyamán lényegében a május 3-i bizalmas utasítások szellemében jártak el (amely egyébként az eddigi gyakorlatot vette alapul.) Így a május 21—25. közötti resicabányai sztrájkot is a statáriummal való fenyegetés segítségével nyomták el.[90] A terror alkalmazására az ezt megelőző időszakban a legjellemzőbb példa a március 7—14. közötti vasassztrájk idején történt. Ezt a nagy mozgalmat az Országos Karhatalmi Parancsnokság (élén a hírhedt Lukachich altábornaggyal) erőszakos intézkedéssel nyomta el; ilyen körülmények között a Vas- és Fémmunkás Szakszervezet központja kénytelen volt ekkor meghátrálni.[91]

Amikor a Honvédelmi Minisztérium ezeket az erélyes szigorító rendelkezéseket hozta, természetesen számítani lehetett arra, hogy egyes túlbuzgó parancsnokok még ezeken is túltesznek. A hadvezetőség azonban a túlkapásoknak nem is kívánt gátat vetni. Valahányszor a szakszervezeti központ részéről panaszt emeltek önkényeskedések (pl. a kiköttetés igazságtalan alkalmazása) ellen, a HM válasza mindig az volt, hogy ilyen intézkedések szükségességének elbírálása kizárólag a helyi parancsnokokra tartozik.[92] Jellemző példája a túlbuzgó alárendeltek fedezésének az az áprilisi bizalmas rendelkezés, amely megtiltja az izgatókkal szembeni eljárás szabályainak ismertetését a munkássággal, mivel ezek „minden bizonnyal különösen a szakszervezetek vezetői részéről folytonos félremagyarázásra szolgáltatnának okot" (vagyis ily módon lelepleződnének az előírásokat is megsértő túlkapások!).[93] Az egyetlen kérdés, amiben a minisztérium gátat szabott a helyi önkényeskedésnek, a statárium volt. A május 3-i bizalmas utasítás előírja, hogy rögtönítélő bíráskodás elrendelésére a bécsi közös Hadügyminisztériumtól kell felhatalmazást kérni.[94]

A hadimunkások „izgató és megbízhatatlan elemeivel" szemben azonban a statáriumon és a letartóztatásokon túlmenően még egy komoly fenyegető eszközzel rendelkeztek a katonai hatóságok. Ez abból állt, hogy az illetőket bármikor be lehetett vonultatni harctéri szolgálatra. 1918 elején a hadvezetőség részéről valóban történtek komoly lépések annak érdekében, hogy a hadimunkások jelentős részét a frontra küldjék. Hiba lenne azonban az ilyen tárgyú intézkedésekben csak a „lázítókkal" szembeni bosszú eszközét látni. Két fontos objektív okot is figyelembe kell venni. Egyrészt kétségtelen tény, hogy az arcvonalak legénységének jelentős veszteségeit egyre

89 Uo. 7034.
90 HL. 4/a. 4. T. 543/18351.
91 MMTVD. 144—145. o.
92 PIA. 672. f. (Vasas Szakszervezet iratai) 1918/37.
93 HL. 4/a. 4. T. 543/21474.
94 HL. 4/a. T. N. 7034.

nehezebb volt pótolni. Másrészt 1918 elején a már-már katasztrófális szénhiány miatt számos ipari üzem kénytelen volt tevékenységét korlátozni, s ennek következtében valóban sok munkaerő vált a gyárakban átmenetileg feleslegessé.

1918 elején az ország urai elsősorban a bányászokat tették felelőssé az egész ipar nehéz helyzetéért. Egy bizalmas jelentés szerint a szénmedencékben túl sok hadimunkás dolgozik, és ez a hadseregtől „jogtalanul nagyszámú arcvonalbeli harcost von el".[95] Szurmay honvédelmi miniszternek Wekerle miniszterelnök január 21-én írt külön levelet, amelyben a szénválsággal foglalkozott és a bányászokat „hazafiatlan magatartás" vádjával illette.[96] A HM a bányaüzemekbe „felülvizsgáló bizottságokat" küldött ki azzal a céllal, hogy a bujtogatók „az üzemekből kiemeltessenek és póttesteikhez bevonuljanak".[97] 1918 első hónapjaiban valóban elég sok bányászt hívtak be tényleges katonai szolgálatra.

Ezek a bevonultatások azonban elég erős ellenállást váltottak ki a bányamunkások körében. Néhány esetben a tiltakozások sikerrel is jártak (ez történt pl. Pécsett).[98] Sok esetben maguk a vállalatok sem helyeselték bányászaik bevonultatását, mivel ebből érezhető munkaerőhiány keletkezett, ami az amúgy is elégtelen széntermelést még jobban visszavetette.[99] Április 14-én maga a pénzügyminiszter is levelet írt Szurmaynak ebben az ügyben, s ezzel tulajdonképpen támogatta a hadimunkások tömeges behívása elleni tiltakozásokat. „A bevonultatást, mint a legcélirányosabb és leghatásosabb rendcsináló eszközt — írta — nem szabad félretenni, de viszont nézetem szerint nem is szabad azzal feltűnést keltő és a másokra izgatólag ható módon élni".[100] A Pénzügyminisztérium beavatkozása, a munkások ellenállása és az objektíve fennálló szénínség együttes hatására aztán a bányász hadimunkások túlnyomó többsége továbbra is munkahelyén maradt.[101]

A hadimunkások felülvizsgálata átterjedt a gyárakra is. Ebben a kérdésben 1918. első hónapjaiban más tárcák is egyetértettek a Honvédelmi Minisztériummal. Így a pénzügyminiszter is azt javasolta március 26-án, hogy „a szénhiány miatti üzemredukciók folytán nélkülözhető munkásokat be kell vonultatni."[102] A következő hónapokban azonban maguk az üzemek is növekvő ellenállást tanúsítottak a bevonultatások ellen. A téli hónapok elmúltával ugyanis a gyárak szénhiánya enyhült, a termelés bizonyos mértékig növekedett, és most már ott is szükség volt munkaerőre.

A vasutak esetében pedig a felülvizsgálat teljesen eredménytelen volt. A Kereskedelemügyi Minisztérium joggal hivatkozott arra, hogy a közlekedés létfontosságú, és ehhez a szakképzett munkaerő nélkülözhetetlen. Csak azzal a feltétellel volt hajlandó hozzájárulni a vasutas személy bevonultatásához, ha előzőleg a helyére felveendő segédszolgálatos 14 napi próba után alkalmasnak bizonyulna.[103] Mivel a hadvezetőség persze nem garantálta a vasút számára a munkaerő pótlását, így a MÁV-ot mint a harctéri legénység pótlásának forrását teljesen ki kellett hagyni a számításból.

Tény, hogy a hadimunkások tömeges harctérre küldésére irányuló törekvések 1918 tavaszán teljes kudarccal végződtek. Ez megmutatkozott a fel-

95 Uo. 26,277.
96 HL. 4/a 4. T. 1773/5859.
97 HL. 4/a. T. N. 26277.
98 *Hajdu Gyula:* i. m. 195. o.
99 HL. 4/a. 4. T. 543/21603.
100 Uo 543/21603.
101 Érdemes megjegyezni, hogy a felmentések lejártával történő behívások 1918. március—április folyamán már nem érintették a bányákban dolgozókat. (Vö. HL. 4/a. T. N. 4004.)
102 HL 4/a. 4. T. 1773/7374.
103 Uo. 14212.

mentések megszüntetésekor is. Március 1-én járt le az 1897—1899. évfolyambeli, április 3-án pedig az 1894—1896. esztendőben született hadköteles munkások felmentése. A harctér azonban sok embert nem nyert velük. Igaz, hogy a HM ezzel kapcsolatos rendelkezése kimondta: a frontszolgálatra alkalmasak „a folyó pótlások céljaira használandók fel".[104] Ugyanakkor azonban hozzátette, hogy a vasúton, a bányákban, valamint a vas- és fémipari kohóművekben dolgozók továbbra is a helyükön maradnak.[105] Viszont a hadimunkások túlnyomó többsége éppen ez utóbbi termelési ágakban volt foglalkoztatva! A felmentések revíziója tehát sikertelen volt, hiszen az uralkodó köröknek fel kellett ismerniük, hogy a hátországban a haditermelésben levő munkaerőt nem nélkülözhetik.

Érdemes ezzel kapcsolatban a Honvédelmi Minisztériumnak még egy kezdeményezésével foglalkozni. Már 1918 januárjában elrendelték, hogy az üzemek beszüntetése vagy korlátozása miatt felszabaduló szakmunkásokat — önkéntes jelentkezés alapján — ún. „munkásgyűjtő-keretekbe" kell tömöríteni.[106] Ilyen kereteket hat helyen állítottak fel az országban: Budapesten, Debrecenben, Miskolcon, Pozsonyban, Kolozsvárott és Zágrábban.[107] Az ily módon toborzott munkásokat — szigorú katonai fegyelem alatt — 25—50 fős csoportokba tömörítették, és mindig ott használták fel őket, ahol éppen a legnagyobb volt a munkaerőhiány.[108] Nem volt tehát állandó munkahelyük, mint a hadimunkásoknak, nehogy a polgári dolgozókkal való tartós érintkezés során idővel a helyi sztrájkmozgalmakba belekeveredjenek. Ezekbe a „munkásgyűjtő-keretekbe" igen kevesen jelentkeztek azonban önként. Ezért a felmentések említett megszüntetése során a HM elrendelte, hogy a frontszolgálatra nem alkalmas szakmunkásokat ezekbe kell bevonultatni.[109] Ily módon a „keretek" munkáslétszáma megnőtt ugyan, de mindez távolról sem lett volna elegendő az állandó munkahelyeken dolgozó hadimunkások pótlására. Így nem váltak be a hadvezetőség ama számításai, miszerint a „munkásgyűjtő-keretek" segítségével nyomják el a bányák, gyárak és vasutak katonamunkásainak mozgalmait.

A bevonultatások kérdésében jelentkező nehézségeket és a hatalmon levők körében ezzel kapcsolatban meglevő nézeteltéréseket hiba lenne érdekcsoportok vagy tárcák közötti ellentétre szűkíteni. Sokkal nagyobb és mélyebb ellentmondások jelentkeztek itt:

1. Az üzemeknek nem jött volna rosszul, ha megszabadulnak a „megbízhatatlan" és „lázító" hadimunkásoktól, de helyükbe nem tudtak volna más, velük egyenértékű és szakképzett munkaerőket a termelésbe beállítani.

2. A növekvő veszteségek pótlására a harctéren nagy szükség volt emberre. Ugyanakkor azonban a hadipar, a vasút, a bányászat is létfontosságú volt a hadsereg számára, márpedig itt is kevés volt a munkaerő.

Az említett ellentmondások a hadviselés súlyos válságát mutatják. Az a huza-vona, ami a bevonultatások vagy be nem vonultatások kérdésében folyt, végső soron *az embertartalékok kimerülését tanúsította.* Amikor egy hadviselő államban ilyen óriási mértékűvé válik az emberhiány, már nem sok hiányzik a katasztrófához. A Monarchia vezető körei azonban (akárcsak a német militarizmus) a reális tényeket még ekkor sem voltak képesek felmérni. Továbbra is makacsul ragaszkodtak a háború folytatásához.

104 HL. 4/a. T. N. 4004.
105 Uo. 4004.
106 Uo. 726.
107 Uo. 1996.
108 Uo. 726.
109 Uo. 4004

Figyelmen kívül hagyták a tényleges helyzetet a harctereken és a hátországban egyaránt. Az *alapvető ellentmondás* valójában az volt, hogy a háborút folytató uralkodó osztályok az erőfeszítések fokozását kívánták attól az Ausztria-Magyarországtól, amelyen pedig egyre jobban (más hadviselő országokhoz képest nagyobb mértékben!) jelentkeztek a kimerülés tünetei.

A júniusi nagy sztrájk

Májusban és júniusban már egyre nyíltabban kiütköztek a válság jelei a Monarchia hadseregében is. Május közepe és június eleje között Ausztria-Magyarország sok vidékén a helyőrségek katonáinak lázadásaira került sor. Bár ezeket az elszigetelt felkeléseket a hadvezetőség még el tudta nyomni, ezek a mozgalmak jól mutatták meg az egyszerű katonák elégedetlenségét. Érdemes megjegyezni, hogy a május 20-i pécsi lázadásba közvetett formában bekapcsolódtak a hadimunkások is. A város üzemeiben a felkelés alatt részleges sztrájkra került sor. Május 20-án délután a Pécsbányatelepen dolgozó hadimunkások pedig felfegyverkeztek, „Hát kezdődjék a tánc, mint Oroszországban" jelszóval. Mivel ekkorra már a katonai felkelést Pécsett leverték, a városi pártszervezet értesítette erről a bányászokat. S azok, ha fájó szívvel, de leadták fegyvereiket; és ily módon sikerült elkerülniük a karhatalom bosszúját.[110]

Június első felében hazánkban a munkásmozgalom megélénkült. Ebben kiemelkedő szerepük volt a hadimunkásoknak. Június 22—24. között Tatabányán mintegy kétezren sztrájkoltak, megtagadva a népfelkelő munkászászlóalj parancsnokának a munka felvételére vonatkozó utasításait. Maga Cvrček altábornagy tett közvetlenül intézkedéseket az itteni hadimunkások mozgalmának elfojtására.[111] Június 14—15-én a mátyásföldi repülőgépgyárban,[112] 19-én pedig a budapesti Herczeg-féle, gránátokat előállító üzemben[113] zajlott le jelentős sztrájk. Igen izgatott hangulatról érkeztek jelentések a petrozsényi szénmedencéből is.[114] Az ottani helyzetet súlyosbította az a körülmény is, hogy a bányász hadimunkásoknál sok fegyver és lőszer volt elrejtve.[115] Mindezek előre jelezték: nagyszabású mozgalom készülődik. Bizalmas információk szerint a tatabányai hadimunkások június 2-i titkos értekezletén már kijelentések hangzottak el egy esedékes országos nagy sztrájkról.[116] Hiába tartóztatták le néhány nap múlva Bödecs Gyula, Ditrich Ferenc, Mészáros Mihály és Vahaja István hadimunkásokat, a helyzet feszült maradt.

A munkásság elégedetlenségének kirobbantására június 20-án került sor. Ezen a napon a MÁV Gépgyár népfelkelő munkásai jogos követeléseikért — köztük Zavady Ferenc munkástársuk szabadon bocsátásáért — tüntető megmozdulást szerveztek. Zselyonka őrnagy katonai parancsnok a tömeg közé lövetett. A brutalitás következtében négy hadimunkás életét vesztette.[117] A MÁV gépgyári események híre futótűzként terjedt el az egész országban. A fővárosban még aznap általános sztrájk kezdődött. „Itt a tetteknek ideje" — hirdette meg Landler Jenő a katonamunkások népgyűlé-

110 *Hajdu Gyula:* i. m. 199—202. o.
111 HL. 4/a. 4. T 543/14329.
112 Uo. 543/14359.
113 Uo. 543/15058.
114 Uo. 543/14923.
115 Uo. 543/16015.
116 Uo. 543/14754
117 MMTVD. 209—211. o.

sen.[118] Másnap a mozgalom vidékre is átterjedt. A kibontakozó országos sztrájk nyolc napig tartott. A munkásság jelentős harci elszántságot tanúsított ezalatt. Munkástanácsok alakultak Budapesten és számos vidéki városban (akárcsak a januári mozgalom idején).[119]

A június 20—28. közötti országos nagy sztrájkban ismét kiemelkedő szerepet játszottak a hadimunkások. A *vasúti* munkabeszüntetés kiterjedt az összes MÁV-műhelyekre, fűtőházakra és pályaudvarokra.[120] A hadi- és hadfelszerelési iparban is úgyszólván teljes volt a sztrájk. A benne részt vevő hadimunkások egységesen megtagadták az újbóli munkába állásról szóló parancsot Miskolcon,[121] Salgótarjánban,[122] Győrött,[123] Csepelen[124] és másutt. A *bányászok* (szinte kivétel nélkül „felesküdött népfelkelők") ezekben a napokban szintén sztrájkba léptek.[125] A mintegy félmillió magyarországi dolgozó küzdelmében a különböző nemzetiségűek zavartalan testvéri egysége nyilvánult meg. A sztrájk idején tartott hadimunkás gyűléseken különböző nyelvű beszédek hangzottak el a harc folytatásáról és a béke követeléséről. (Győrött pedig a június 22-i nagygyűlésre szólító plakátok — az ott dolgozó más nemzetiségű katonamunkásokra tekintettel — német, cseh és szlovák nyelvű szöveggel készültek.)[126]

Június 27-én végül a Szociáldemokrata Párt Központi Vezetősége a mozgalom befejezésére hívta fel a munkásokat.[127] Ezt a proletárok eléggé kelletlenül vették. Sokan joggal vádolták árulással az SZDP vezetőit a sztrájk leszereléséért.[128] A júniusi nagy munkabeszüntetés kudarca átmenetileg elkeserítette a proletárokat, nem utolsósorban a harcban becsülettel részt vevő hadimunkásokat. A Ganz Gyárban dolgozó népfelkelő munkásokról június 29-én jelentették, hogy azok „hangulata a strike kudarca folytán nagyon nyomott".[129] Ez pillanatnyilag jellemző volt országos viszonylatban a hadimunkásokra.

A júniusi sztrájk során a katonai vezető körökben megerősödött az az irányzat, amely a munkásmozgalom ellen erélyes rendszabályokat követelt. Ide tartozott Cvrček altábornagy köre is. Ez utóbbi már május 31-én a Vasas Szakszervezet „káros tevékenységéről" panaszkodott.[130] Június 21-én, már a sztrájk idején Cvrček levélben javasolta Wekerlének: „méltóztassék" a szakszervezetek „soha meg nem szűnő káros tevékenységének határt szabni".[131] A sztrájk napjaiban az ennek leverésére alakított minisztériumi bizottság kíméletlen rendszabályokat javasolt.[132] Ezek nem utolsó sorban a hadimunkások ellen irányultak. Egyrészt tömeges behívásukat, másrészt a katonai büntetőtörvénykönyv alapján való sorozatos letartóztatásukat indítványozták.[133] Erélyes intézkedésekről hozott határozatot a június 21-i Minisztertanács is.[134] A sztrájk napjaiban nagyerejű karhatalmi erőket összpontosítottak az iparvidékekre.[135] Június utolsó napjaiban, a sztrájk leveré-

[118] Uo. 211—212. o.
[119] Uo. 217—218. és 224. o.
[120] Uo. 214. o.
[121] HL. 4/a. 4. T. 543/15833.
[122] Uo. 1773/26271.
[123] *Gőcze — Perepatits:* i. m. 48. o.
[124] Csepel története. Budapest, 1955. 223. o.
[125] MMTVD. 215. és 220. o.
[126] Uo. 218. o.
[127] Uo. 224. o.
[128] Uo. 228—229. o.
[129] HL. 4/a. 4. T. 195.
[130] Uo. 12418.
[131] Uo. 15669.
[132] MMTVD. 214. o.
[133] Uo. 214. o.
[134] Uo. 215—216. o.
[135] Uo. 214—216. és 227. o.

sekor történtek is letartóztatások és számos hadimunkást behívtak tényleges katonai szolgálatra.[136]

A szélsőséges elemek álláspontja mégsem győzött azonban a júniusi sztrájk leverésekor. A hatalmon levők soraiban a józanabb álláspont kerekedett felül. A Belügyminisztérium július 2-án értesítette a katonai hatóságokat, hogy „politikai okokból a munkásság vezetőivel, valamint a felmentettekkel szemben megindított rendszabályok végrehajtását a kormány elejtette" és a büntetésből történő behívásokat hatálytalanították.[137] Ez Cvrčekék törekvéseinek kudarcát jelentette.

A kormánykörök józanabb álláspontja két okra vezethető vissza. Az egyik az volt, hogy a júniusi sztrájk a munkásság erejét megmutatta, és azt nem kívánták feleslegesen provokálni. A másik ok pedig az volt, hogy éppen június második felében az olasz harctéren: a Piavénál döntő vereséget szenvedett a Monarchia hadereje, és ez a tény az állam erejét jelentősen meggyengítette.

A július és szeptember közötti események

Az Osztrák—Magyar Monarchia belső helyzetét a januári nagy tömegsztrájk, valamint a február—május közötti háborúellenes mozgalmak eléggé megrázták. Ezeken azonban az uralkodó körök még felül tudtak kerekedni. A Monarchia vezető körei számára igen szerencsés helyzet volt az, hogy 1917. vége és 1918. nyara között harctéri vereség nem érte seregüket. A piavei katasztrófa azonban fordulatot hozott. A k.u.k. hadsereg ettől kezdve a fronton sorozatosan szenvedett vereséget. Most már mindenkinek el kellett ismernie, hogy a Monarchia a háborút végérvényesen elvesztette. A habsburgi állam számára az 1918. július és szeptember közötti időszak az egyre gyorsuló haldoklás kora volt. A meglehetősen erőtlen Monarchiát ekkor már úgyszólván csak a tehetetlenség ereje tartotta fenn.

A fentieket figyelembe véve érthetővé válik, hogy a magyar munkásosztály júniusi sztrájkjának kudarca csak átmeneti megtorpanást okozott, amelyet hamarosan újabb fellendülés követett. Ugyanakkor azonban július és szeptember között nagyszabású, az egész országra kiterjedő megmozdulások nem voltak. A növekvő munkásmozgalom számára ez elsősorban a közeledő nagy összecsapásra való készülés és az erőgyűjtés időszaka volt. Július—szeptember között a hadimunkások körében is kevesebb sztrájk volt, mint március—június között. Nyár vége és ősz eleje látszólag „csendes" időszakot hozott. Ez azonban vihar előtti csend volt!

A hadi- és hadfelszerelési iparban dolgozó hadimunkások hamar magukhoz tértek a júniusi kudarc után. Jellemző példáját adta ennek a csepeli helyzet. Innen már július 16-án riadt hangon jelentették: a lőszergyárban a „munkásság hangulata csak látszólag csendes", és titkos izgatás folyik. Ez utóbbi a növekvő szabotázzsal együtt „a munkáshiány miatt amúgy is nagy akadályokkal küzdő fokozott lőszergyártást megnehezítené, sőt... időlegesen esetleg meg is szüntethetné". Oláh András, Vitéz Sándor és Spitzer Sándor hadimunkások álltak e „titkos izgatás" mögött, de — mivel közszeretetnek örvendtek a gyári dolgozók körében — nyílt eljárást nem mertek indítani ellenük.[138]

Július 25-én a budapesti Schlik—Nicholson-féle gyárban,[139] augusztus

[136] HL. 4/a. 4. T 195.
[137] Uo. 543/16290.
[138] Uo. 543/18358.

13. és 16. között pedig a Magyar Fiat Művekben sztrájkoltak a hadimunkások.[140] Hasonló jellegű munkabeszüntetés volt szeptember 12. és 19. között a Budapesti Fegyvergyárban,[141] valamint a győri hadiüzemekben szeptember 26. és 28. között.[142] Az említetteken kívül még néhány kisebb sztrájk is volt augusztus és szeptember folyamán.[143]

A hadvezetőség megpróbált fellépni e mozgalmakkal szemben, de egyre kevesebb sikerrel. Hiába adta ki a Honvédelmi Minisztérium szeptember 12-én azt az utasítást, hogy erélyesen fel kell lépni a „haszontalan"(?) „szolidaritási sztrájkok" ellen,[144] egyre gyakoribb jelenség lett, hogy bárhol kitört mozgalom esetén — egyetértésük jeléül — más helyi üzemek dolgozói is beszüntették a munkát. Július folyamán történtek ugyan újból büntetésből való bevonultatások,[145] de ezeket hamarosan le kellett állítani munkaerőhiány miatt. Augusztusban pedig a növekvő fontosságú repülőipar számára még a harctéren levő szakmunkásokat is vissza kellett engedni.[146] Hiába adott ki a HM július 15-én körrendeletet, hogy szigorúan ellenőrizzék azokat a lábadozó felmentetteket, akiket a kímélési idejük tartamára átmenetileg vezényeltek valamely munkahelyre, és igen hosszú ideig (néha hét hónapig) is ott maradtak felülvizsgálat nélkül[147] — gyakorlatban ezt, a nagy munkaerőhiányra való tekintettel, nem lehetett végrehajtani. A „munkásgyűjtő-keretek" sem tudtak a bajon segíteni. Azt a javaslatot pedig, hogy fiatalkorúakat toborozzanak tanoncként katonai üzemekbe, mint eleve reménytelent vetette el a Honvédelmi Minisztérium.[148]

A *bányákban* dolgozó hadimunkások körében július és szeptember között néhány jelentősebb megmozdulás volt. Ennek során tömegtüntetésre került sor: s „dinamittöltényekkel megtámadták" a laktanyát is.[149] Augusztus 10-én Salgótarján környékén volt rövid általános munkabeszüntetés a bányákban. A mozgalomban jelentős szerepe volt Jilek Antal, Antuschek József és Percze István népfelkelő munkásoknak.[150] Augusztusban nagyarányú nyugtalanságról és szabotázsmozgalomról érkezett jelentés a petrozsényi szénmedencéből. Az itt dolgozó hadimunkásokat olyan embertömegnek minősítette, „amely az Oroszországban uralkodó állapotoknak hozzánk leendő áttelepítésében és minden társadalmi és állami rend és fegyelem felforgatásában látja végcélját..."[151]

Még a nyílt megmozdulásoknál is több veszélyt jelentett a haditermelés számára a széles körű csendes szabotázs. A HM szeptember 30-i bizalmas jelentése „a mulasztott műszakok ijesztő számában" látja a bajok fő okát. „Bár a szénbányákban foglalkoztatott munkások legnagyobb része tényleges katonai (népfelkelő) szolgálatban áll — állapította meg —, ezen — minden katonai fegyelemnél merőben ellenkező — visszaélés immár annyira elharapózott, hogy félő, miszerint ezen körülmény fontos katonai üzemek üzemkorlátozását, sőt esetleg beszüntetését fogja rövi-

139 Uo. 543/19294.
140 Uo. 543/20585.
141 Uo. 543/24297.
142 Uo. 543/24931 és 543/26658.
143 Uo. 543/21658. 543/25646.
144 Uo. 543/23550.
145 Uo. 543/18358.
146 Uo. 21456.
147 Uo. 16818.
148 HL. 4/a. T. N. 18690.
149 HL. 4/a. 4. T. 543/18650.
150 Uo. 543/20366.
151 Uo. 15894.

desen eredményezni".[152] A jelentés panaszolja, hogy sok esetben a műszakot indokolatlanul mulasztó hadimunkások a környékbeli mezőgazdaságban vállalnak munkát. Ezáltal nemcsak jobb ellátáshoz jutnak, hanem ez őket „abba a helyzetbe is juttatja, hogy a megkezdett munkaszüntetésben (sztrájkban) hosszabb időn át kitartsanak".[153] E helyzettel szemben pedig a helyi vezetők tehetetlenek voltak. A gazdáknak ugyanis nem volt érdekük a hozzájuk — ha csak ideiglenesen is — beálló hadimunkásokat elutasítani, hiszen nekik is meg kellett küzdeniük a munkaerőhiánnyal.

Cvrčekék itt is megkísérelték, hogy az „izgatók" bevonultatásával próbálják megfélemlíteni a bányász hadimunkásokat. Próbálkozásaik azonban csúfos kudarccal végződtek. Érdemes kiemelni, hogy az uralkodó körökön belül is éles ellenzéke volt a bányászok bevonultatásának. A Pécs környéki bányaüzemekben történő behívások ellen maga a Kereskedelmi Minisztérium lépett fel augusztus 24-én, nyomatékosan kérve az intézkedés mellőzését „az illető iparok fontos érdekeire való tekintettel."[154] Határozottan ellenezte Nógrádban történő bevonultatását a Pénzügyminisztérium is, megállapítva, hogy ez „a különben is izgatott munkásságban előreláthatólag csak újabb nyugtalanságot váltana ki", ami a mostani szénínség közepette „elkerülendő".[155] Tatabányáról pedig az augusztusban behívott mintegy ötszáz hadimunkást ismét vissza kellett bocsátani az üzembe, mert a termelés közben „tetemesen csökkent".[156]

A vasúti munkahelyeken dolgozó hadimunkások körében július és szeptember között csak szórványosan került sor megmozdulásokra. Július elején a MÁV Északi Főműhelyben,[157] szeptemberben pedig a szombathelyi MÁV-műhelyben volt munkabeszüntetés[158] — tiltakozásul a bevonultatás ellen. Ez a harc sikerrel is járt. Az Északi Főműhely hadimunkásai érdekében a kereskedelmi miniszter lépett közbe július 29-én, „nehogy a munkásság az újabb bevonultatásokat provokációnak vegye, amit kerülendőnek tartok".[159] Más mozgalmakra viszont nem került sor a MÁV-műhelyekben. A vasúti forgalom zavartalanságát is sikerült ebben az időszakban biztosítani.

Az előbbiekben említett három munkaterületen: a hadi- és hadfelszerelési iparon, a bányászaton és a vasúton kívül ebben az időszakban még két szakmában került sor hadimunkások nagyobb arányú alkalmazására. Az egyik a *malomipar* volt. Aratás után ide sok katonamunkást vezényeltek.[160] A hadvezetőség ugyanis helyesen látta, hogy a malmok *„termelőképességének előmozdítása jelenleg úgy a hadsereg, mint a polgári lakosság ellátása szempontjából elsőrendű fontossággal bír".*[161] A másik szakma a *faipar* volt. Erre a területre júliusban vezényeltek sok népfelkelésre kötelezett munkást, a — bizalmas jelentés szerint — „mindinkább érezhető talpfahiány" miatt.[162] Az említett munkaterületeken ekkor sztrájkokra nem került sor.

A július és szeptember közötti időszakban még jobban kiéleződtek a már

152 HL. 4/a. T. N. 21924.
153 Uo. 21924.
154 HL. 4/a. 4. T. 543/24417.
155 Uo. 543/20459.
156 HL. 4/a. 4. T. 195.
157 Uo. 543/17770.
158 Uo. 543/26581.
159 Uo. 543/20114.
160 HL. 4/a. T. N. 14150.
161 Uo. 17716. (Aláhúzás az eredetiben)
162 Uo. 12396.

régebben is meglevő ellentmondások a harcterek és az üzemek emberszükségletei között. A HM természetesen törekedett arra, hogy a frontok egyre növekvő igényeit lehetőség szerint kielégítse. Már május 29-én titkos utasítást adott ki „a legénységi összanyaggal való takarékoskodás" tárgyában; minden nélkülözhető embernek a frontra való küldését irányozta elő.[163] Sok eredménnyel azonban az ilyen tárgyú intézkedések nem jártak. Ezt mutatta az a szeptember 8-án kelt honvédelmi miniszteri bizalmas körlevél, amely beismerte: „a hadrakelt seregnél a legénységben fennálló hiány válságos állapotokra kezd vezetni".[164] Elrendelte az ellenőrző bizottságoknak, hogy a kellő pótlást *„és az ehhez szükséges legénységet feltétlenül elő kell teremteni".*[165] Nem mondta meg azonban, hogy honnan. Ezt persze nem is tehette meg az adott emberhiány közepette. Igaz, hogy a HM szeptember 20-án „szigorúan bizalmas" irányelveket küldött. Ebben elrendelte azoknak a hadimunkásoknak a bevonultatását, *„akik az üzemben való alkalmaztatásukat nyilvánvalóan arra használják fel, hogy a munkásokra felbujtólag vagy izgatólag hassanak vagy a munkásság körében államellenes radikális forradalmi propagandát fejtsenek ki."*[166] Ilyen tárgyú rendelkezés azonban már volt előzőleg is nem egy; éppen ezért a gyakorlatban e szigorú utasításnak nem sok foganatja volt.

A munkaerőhiány (és ezzel kapcsolatban az esetleges „feleslegek" harctérre irányításának) megoldására ekkoriban tett a HM egy fontos kezdeményezést. Ez abból állt, hogy „Munkáskiutaló Miniszteri Bizottság" néven létre kívántak hozni egy csúcsszervet. Ez az egész ország munkaerőellátásával foglalkozott volna. Részt vettek volna benne a Honvédelmi, a Kereskedelmi, a Belügy-, a Pénzügy- és a Földművelésügyi Minisztériumok, valamint az Országos Hadigondozó Hivatal és az Állami Munkásközvetítő Hivatal kiküldöttei. Sok tárca kapott itt képviseletet, de úgy tervezték, hogy a bizottság elnöke a HM 4/a. osztály vezetője, előadója pedig ugyanennek a szakmunkásügyi referense legyen.[167] A terv megvalósítása tehát rendkívül megnövelte volna a 4/a. osztály hatalmát, hiszen gyakorlatilag kezébe tette le az egész ország (tehát nemcsak a „katonai", hanem a „civil" üzemek) munkaerő-ellátását. Ezzel az intézkedéssel azonban elkéstek. Fél évvel előbb még lett volna reális alapja ilyen csúcsbizottság működésének. Most azonban — az egyre gyorsuló események sodrában — ezen elgondolás megvalósítása lehetetlenné vált.[168]

Az októberi események

1918 októberében már hatalmas változások küszöbén állt egész Ausztria-Magyarország. Ha a július—szeptember közötti hónapokat a Monarchia haldoklásának tekintjük, akkor az októberi napok már a végvonaglás időszakát jelentik. *Ausztria* munkásosztálya egyre határozottabban küzdött a békéért és a demokratikus köztársaságért.[169] *Csehországban* a munkásosztály október 14-i tüntetése készítette elő az önálló csehszlovák állam október 28-án történt kikiáltását.[170] A *délszlávlakta* területeken a munkás-

163 Uo. 8770.
164 Uo. 22458.
165 Uo. 22458. (Aláhúzás az eredetiben)
166 Uo. 24000. (Aláhúzás az eredetiben)
167 Uo. 24666.
168 Megjegyzendő, hogy a HL. 4/a. T. N. 24666. sz. irat csupán a bizottság alakuló ülésére szóló meghívást tartalmazta. Annak semmi nyoma, hogy az említett bizottság ténylegesen létre is jött volna.
169 *Hornik:* i. m. 668. o.
170 CSKP. 154—155. o.

szervezetek és a polgári demokratikus csoportok egyaránt a békéért és a jugoszláv nemzeti követelésekért harcoltak.[171] A Monarchia *lengyel* területein is erős küzdelem folyt az önálló államért.[172] *Magyarországon* is érződött a forradalom közeledése. Az október 25-én Károlyi Mihály vezetésével megalakult Magyar Nemzeti Tanács a békét, hazánk önállóságát és demokratikus átalakulását követelte, kifejezve a magyar nép akaratát.

Az országban már október első felében megélénkült a hadimunkások mozgalma is. Október elején Sátoraljaújhelyen,[173] Győrött[174] és másutt sztrájkok zajlottak le. Október 8-án pedig a budapesti szocialisták békegyűlésein úgyszólván teljes számmal vettek részt hadimunkások. Ilyen megmozdulások voltak a MÁV Gépgyárban, a csepeli Weiss Manfréd Művekben, a Magyar Fiat gyárban, az Alberfalvai Repülőgépgyárban és számos más „militarizált" üzemben, ahol a népfelkelő munkások a háború azonnali beszüntetését és az önálló Magyarországot követelték.[175] Ezzel kapcsolatban a HM október 14-én rendeletet adott ki, melyben ismételten tiltja katonai személyek részvételét politikai tüntetéseken. „Miután tapasztalatailag az ily események részvevői túlnyomó részt a hadiipari üzemekben dolgozó katonai személyekből kerülnek ki", a katonai parancsnokok figyelmét felhívta: tüntetések és gyűlések idején senkit se engedjen ki az üzem területéről, és az igazolatlanul távollevőket vonja felelősségre.[176] Egyúttal előírta azt is, hogy a jövőben hatóság csak úgy engedélyezhet gyűlést, hogy „ezen tényleges (népfölkelő) szolgálatban álló katonai egyén részt nem vehet."[177]

A Monarchia államhatalma azonban ekkor már annyira meggyengült, hogy az említett rendelkezést gyakorlatban nem volt képes betartani. Október második felében már egyetlen hadimunkás sem kért a hatóságoktól engedélyt politikai gyűléseken való részvételre. Az üzemek és bányák népfelkelő munkásai élenjártak minden háborúellenes megmozdulásban. Október 20-án országszerte szociáldemokrata népgyűlések voltak. Miskolcon, Temesváron, Pozsonyban és más ipari központokban a hadimunkások tömegesen jelentek meg az aznapi megmozdulásokon, követelve a békét és a demokráciát.[178] Október 27-én Szegeden, Aradon, Győrött és más városokban hasonló eseményekre került sor.[179] Október 26-án Budapest dolgozó lakossága rendezett hatalmas tüntetést „Békét akarunk!" jelszóval; a tömeg jelentős részét a hadimunkások tették ki.[180] A példák sokaságát lehetne még felsorolni. Október második felében lezajlott valamennyi megmozdulásra jellemző az, hogy azokban a hadsereg állományába tartozó munkások részvételét a katonai hatóságok már semmiféle eszközzel nem tudták megakadályozni.

A hadimunkások növekvő és immár nyíltan forradalmi aktivitása aggasztotta a hadvezetőséget és különösen a HM 4/a. osztályát. Tenni azonban már nem tudtak semmit. Ezenkívül egyéb gondjaik is voltak októberben. Tudomásul kellett venniük a háború elvesztésének tényét és intézkedéseket kellett tenniük ezzel kapcsolatban. A 4/a. osztály október 12-én bizalmas utasítást adott ki (a Kereskedelmi Minisztériummal egyetértés-

171 A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének rövid története. Novi Sad, 1963. 30. o.
172 *Arnold — Zychowski:* i. m. 168. o.
173 HL. 4/a. 4. T. 543/25505.
174 Uo. 543/25477. és 543/26094.
175 MMTVD. 246—247. o.
176 HL. 4/a. T. N. 21108.
177 Uo. 21108.
178 N. 1918. október 22—23.
179 Uo. 1918. október 29—30—31.
180 MMTVD. 268—269. o.

ben): „A bekövetkező külpolitikai viszonyok szükségessé teszik, hogy egy szakképzett munkástartalék álljon rendelkezésre azon célra, hogyha az ország területén belül gyári berendezéseket kell leszerelni".[181] Elrendelte, hogy budapesti és vidéki üzemekben titokban előre jelöljenek ki erre a célra hadimunkásokat, akiket szükség szerint 24 órán belül ki lehet rendelni határmenti üzemek leszerelésére. Jellemző azonban, hogy ezekben a népfelkelő munkásokban nem bíztak meg, ezért az ilyen szállítmányokhoz erélyes és szigorú fellépésű karhatalmi különítményt kellett volna csatolni.[182] A feltételes mód használata indokolt, e rendelkezés végrehajtására ugyanis már nem volt idő.

Ezekben az októberi hetekben a 4/a. osztály már semmiféle érdemleges tevékenységet nem tudott kifejteni. Utolsó intézkedései gyakran ellentmondanak egymásnak; érződik, hogy munkájára a zavar és idegesség nyomja rá a bélyegét. Október 5-én még rendeletet adott ki, hogy az üzemben levő hadimunkások körében újabb felülvizsgálat szükséges, és közülük minél többet a harctérre kell küldeni.[183] Október 18-án viszont már olyan utasításokat küldött, miszerint „jelen körülmények között a bevonultatás függőben tartandó".[184] Október 17-én még egyes hadiüzemeknek felhívta a figyelmét a kiköttetés és gúzsbakötés alkalmazására.[185] Néhány nap múlva viszont arra a megállapításra jutott, hogy ilyenek mellőzendők, „tekintettel a megváltozott politikai helyzetre."[186] A 4/a. osztály utolsó önálló intézkedése október 23-án kelt. Ebben elrendeli, hogy a malmokba vezényelt hadimunkások felmentését meg kell hosszabbítani; nem kell tehát nekik az eredetileg megállapított október 31-i határidőre bevonulniuk.[187] Ez úgy is lett. A malmok hadimunkásai október 31-én valóban nem kerültek vissza a kaszárnyákba. Ez azonban nem a 4/a. osztály érdeme, hanem egy nagy történelmi fordulaté. A kérdéses napon ugyanis: *október 31-én diadalmaskodott hazánkban a polgári demokratikus forradalom.*

*

1918. október végén és november elején felbomlott a Monarchia. Az itt élő népek forradalmai győztek, véget ért a háború és megdőlt az osztrák—magyar uralkodó osztályok hatalma. A Monarchia hadserege 1917/1918. évi hármas feladatát nem tudta megoldani. A katonák soraiban jelentkező forradalmi mozgalmakat elfojtani nem sikerült. A munkásmozgalmat nemhogy elnyomni nem lehetett, hanem ez vált a forradalom vezető erejévé. A *k.u.k. hadsereg* a nemzetiségek felszabadulási törekvéseit nem tudta meggátolni. A volt Monarchia területén lezajlott polgári demokratikus forradalmakban munkások, parasztok, közkatonák, valamint haladó értelmiségi és burzsoá csoportok együttesen vettek részt. *A nagy átalakulás győzelmében jelentős részük volt a különböző nemzetek hadimunkásainak.*

Az első világháború és az 1918-as forradalmak korának történetében a hadimunkások szerepe jóval nagyobb, mint ezt első pillanatban hihetnénk. Igaz, mozgalmaik nem voltak talán olyan látványosak, mint az arcvonalakon történő forradalmi akciók, vagy az egyes helyőrségek lázadá-

181 HL. 4/a. T. N. 26099.
182 Uo. 26099.
183 Uo. 20587.
184 HL. 4/a. 4. T. 1773/26271.
185 Uo. 543/26964.
186 Uo. 25638.
187 HL. 4/a. T. N. 27086.

sai. Az is tény, hogy a szervezkedési tilalom, s ebből kifolyólag az önálló országos szervezet hiánya komolyan gátolta harcukat. Megmozdulásaik legtöbb esetben helyi keretek között mozogtak. Tény az is, hogy irányítóik nem voltak országosan ismert nevű szocialista vezetők. Nem szabad elfelejteni, hogy jóval nehezebb körülmények között tudtak szervezett akciókat folytatni (a katonai fegyelmi kötöttségek miatt), mint a civil munkások. Ugyancsak kiemelkedő szerepük volt abban is, hogy a harcoló proletariátus és az elégedetlenkedő közkatonák között ők jelentették az összekötő kapcsot. Nagyszabású szervezett akcióik, a hadvezetőség terrorjával és statáriumával dacoló bátorságuk, szocialista elveik melletti kitartásuk tiszteletet érdemel.

Nehéz ellenféllel álltak szemben. A katonai vezető körökben a hadimunkások megmozdulásait olyan személyek figyelték éber szemmel, akik kitűnő képzettséggel, jó szervező képességgel és megfelelő logikával rendelkeztek. Cvrček altábornagy hivatala és a HM 4/a. osztálya valóban értette feladatát. Intézkedéseik (eltekintve a zűrzavaros utolsó hetektől) meggondoltak és szervezettek voltak; nem rajtuk, hanem a hadseregben és a hátországban egyre égetőbben jelentkező emberhiányon múlott, hogy a hadimunkások elleni rendszabályaik nem voltak eredményesebbek. Ez a tény azonban csak növeli a katonamunkások érdemeit. Ilyen kemény és nehéz ellenféllel szemben helytállni és győzelmeket elérni — valóban elismerésre méltó teljesítmény.

Az 1918. október—novemberi átalakulás során a „hadimunkás" elnevezés ki is ment a közhasználatból. A háború hozta létre, a béke pedig természetszerűen szüntette meg ezt a kategóriát. A volt hadimunkások a proletariátus egységes soraihoz tartoztak ismét, és sokan közülük a továbbiakban is kiváló forradalmi harcosok lettek. 1917/18. évi mozgalmi múltjukra azonban mindig is büszkék lehettek.

A magyarországi hadimunkások 1917. november és 1918. október közötti akciói haladó nemzeti hagyományaink közé tartoznak. Küzdelmüket ugyanakkor a *magyar hadtörténelem haladó hagyományaihoz is joggal sorolhatjuk.*

Eddig ismeretlen emlékükre most — fél évszázad múltán — tisztelettel gondolhatunk.

ЛАСЛО МЕРЕНЬИ:

ДВИЖЕНИЕ ВОЕННЫХ РАБОЧИХ В ВЕНГРИИ В КОНЦЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Автор статьи занимается одним из вопросов процесса возрастания революционности в армии Австро-Венгерской Монархии: вопросом движения военных рабочих в 1918 г. «Военные рабочие» (или солдатские рабочие) на самом деле были присяжными солдатами (вернее ополченцами). Они ходили в состав армии, но как незаменимых квалифицированных их не отправляли на фронт. Они работали на промышленных, горных и транспортных предприятиях, работающих для армии.

Под влиянием Великой Октябрьской Социалистической Революции 1917 года и в Венгрии возросло движение военных рабочих. В большой массовой стачке 18—21 января 1918 г. и в последующих стачках военные рабочие выступали вместе с «гражданскими» рабочими. Весной 1918 г. стачковая борьба была особенно сильной на металлургических и машиностроительных предприятиях, работающих для армии, в

горной промышленности и в железнодорожных ремонтных мастерских. Много местных примеров доказывает, что военные рабочие смело сопротивлялись военной политике и произволу военных властей.

В первой половине 1918 г. движение военных рабочих составляло уже серьёзную заботу руководящим кругам армии. Отдел № 4/а Министерства Обороны и главное управление военными предприятиями занимались вопросами связанными с движением. Были приняты различные меры против движения военных рабочих. Стал более строгим запрет организации и в случае стачек часто применяли чрезвычайный трибунал. Для устрашения рабочих так называемых «бунтарных элементов» целыми группами отправляли на фронт. Это стремление потерпело полную неудачу потому, что в военной промышленности в это время уже была огромная нехватка рабочей силы. Необходимо было пополнять личный состав фронта, но для этой цели нельзя было использовать рабочих промышленности, горной промышленности и транспорта потому, что они были необходимы в производстве. Затяжка призывов доказывала истощение людских резервов.

В всеобщей стачке в Венгрии 20—27 июня 1918 г. сново серьёзную роль играли военные рабочие. Движение было подавлено но последующая расправа была незначительной. Вследствие поражений на фронтах государственная власть монархии ослабела. За период от июля до сентября 1918 г. было временное затишье. В это время стачечное движение военных рабочих было не на столько значительным как в весенних месяцах. Массы уже чувствовали приближение больших схваток и экономили силы.

В октябре 1918 г. рухнула Монархия. Ослабленные военные власти больше уже ни чем не могли препятствовать военным рабочим в участии в политических выступлениях. Характерны на меры, изданные в октябре суетливость и разброд. Военные рабочие играли выдающуюся роль на митингах и демонстрациях подготавливающих уже буржуазную демократическую революцию.

31 октября 1918 г в нашей стране победила буржуазно-демократическая революция. Она положила конец войне, обеспечила независимость стране и направила наш народ на путь демократического развития. Категория «военных рабочих» (созданная войной) исчезла началом мира. В дальнейшем многие их этих рабочих участвовали в революционной борьбе рабочего движения.

LÁSZLÓ MERÉNYI:

DIE BEWEGUNGEN DER KRIEGSARBEITER AM ENDE DES ERSTEN WELTKRIEGES IN UNGARN

Resümee

Der Autor befasst sich in seiner Abhandlung mit einer Teilfrage der Revolutionierung der Armee der österreichischen—ungarischen Monarchie: mit den Bewegungen der Kriegsarbeiter im Jahre 1918. Die „Kriegsarbeiter" (auch Militärarbeiter genannt) waren eigentlich beeidete Soldaten (bzw. Landsturmsoldaten). Sie gehörten zum Stand des Heeres, wurden aber als unentbehrliche Facharbeiter nicht an die Front geschickt, sondern man liess sie in den verschiedenen Kriegsbetrieben arbeiten. Unter der Wirkung der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution 1917 belebte sich auch die Bewegung der Kriegsarbeiter. In den Massenstreiken von 18. bis 21. Januar 1918 und auch später, kämpften die Kriegsarbeiter gemeinsam mit den „zivil" Arbeitern. Besonders stark war die Streikbewegung im Frühling 1918 in den für die Armee arbeitenden Betrieben der Eisen- und Maschinenindustrie, Kohlengruben und in den Eisenbahnreparaturwerkstätten. Viele Beispiele bezeugen, dass die Kriegsarbeiter gegen die Kriegspolitik und gegen die Willkür der Militärbehörden tapferen Widerstand leisteten.

In der ersten Hälfte 1918 bereiteten die Bewegungen der Kriegsarbeiter dem Armeeoberkommando ernste Sorgen. Mit diesen Fragen befasste sich die Sektion

IV./a des Kriegsministeriums und die staatliche Generalinspektion für militärische Betriebe.

Man traf zahlreiche Gegenmassregel zwecks Unterdrückung der Bewegungen der Kriegsabreiter. Man verschärfte die Organisationsverbote und im Falle eines Streiks griff man oft auch zum Standrecht. Man versuchte zur Einschüchterung der Arbeiter die „rebellischen Elemente" massenhaft an die Front zu schicken. Diese Bestrebung endete aber mit einem vollen Fiasco. In dieser Zeit war der Arbeitermangel in der Kriegsindustrie schon enorm. Wieviel immer die Front Personalnachschub auch brauchte, die Werktätigen der Industrie, der Bergbau und des Verkehrs konnte man zu diesem Zwecke nicht in Anspruch nehmen, da sie in der Produktion unentbehrlich waren.

Die Schwierigkeiten bei den Einberufungen bezeugte auch die Erschöpfung der Menschenreserven.

Im allgemeinen Streik zwischen 20. und 27. Juni 1918 in Ungarn führten die Kriegsarbeiter wieder eine wichtige Rolle. Die Bewegung hat man zwar unterdrückt, doch zu grösseren Vergeltungsmassregeln kam nicht die Reihe. In Folge der Niederlagen war die Macht der Monarchie schon sehr geschwächt gewesen. In der Zeit zwischen Juli und September herrschte eine vorübergehende Ruhe. In dieser Zeit waren die Streikbewegungen der Kriegsarbeiter nicht so bedeutend, wie in den Frühjahrsmonaten. Die Arbeiter fühlten, dass das grosse Treffen rückt schon heran und sie hielten ihre Kräfte in Reserve. Im Oktober 1918 ist der Verfall der Monarchie eingetreten. Die geschwächten Militärbehörden konnten schon die Teilnahme der Kriegsarbeiter an den politischen Bewegungen mit keinen Massregeln verhindern. Die getroffenen Massregeln kennzeichneten im Oktober nur die Verwirrung und Hastigkeit.

Die Kriegsarbeiter führten in den Massenversammlungen und Demonstrationen auch eine bedeutende Rolle, welche die bürgerliche demokratische Revolution vorbereitete.

Am 31. Oktober 1918 siegte in unserem Land die „Herbstrosige Revolution". Sie beendete den Krieg und setzte Ungarn auf den Weg der Demokratie in Bewegung.

Die Kategorie „Kriegsarbeiter" (welche nur der Krieg geschafften hat), hörte mit dem Frieden auf. Viele von den Kriegsarbeitern schalteten sich später in den Kämpfen der revolutionären Arbeiterbewegungen ein.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI SZERVEZETE ÉS PECSÉTJEI

Réti László

I. RÉSZ*

I. BEVEZETÉS

1. A hadügyi szervezet kialakulása és jellegzetességei

„Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat."[1] Így kezdődött az a felhívás, amellyel 1919. március 21-én bejelentették a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltását. A kizsákmányoló, elnyomó osztályok addigi uralma helyébe ezzel a munkások és parasztok hatalma lépett, amelynek gyakorlásához azonban szervezetre volt szükség.

Lenin — Marx és Engels útmutatásaiból kiindulva — 1917-ben az „Állam és Forradalom" c. művében kimutatta, hogy a proletariátus a hatalom gyakorlása érdekében nem veheti át a volt uralkodó osztályok hatalmi szervezetét, államapparátusát, hanem azt szét kell rombolnia és helyébe a maga új hatalmi szervezetét kell állítania. A proletárdiktatúra megteremtése tehát szükségszerűen együtt járt a hatalom régi szerveinek megsemmisítésével és helyükbe az új proletár hatalom szerveinek megteremtésével. Ennek létrehozása azonban nem légüres térben, nem csupán elméleti megfontolások alapján, hanem a mindennapi gyakorlat során, ellentmondások közepette ment végbe. A proletárdiktatúra vezető erejét alkotó kommunisták tisztában voltak azzal, hogy a burzsoá rend hatalmi szervezetének teljes megsemmisítésére és egy egészen új, proletár hatalmi szervezet megteremtésére van szükség. Ennek az új szervezetnek a létrehozása során azonban számtalan akadályba ütköztek: ilyen volt elsősorban a hatalomban velük osztozkodó jobboldali és centrista szociáldemokraták ellenállása, továbbá saját tapasztalatlanságuk, hiszen az oroszországi, viszonylag kevéssé ismert példa nyomán, de lényegében egészen új utakon kellett haladniuk, és végül, de nem utolsósorban a volt uralkodó osztályok ellenállása, csendes vagy nyílt szabotálása.

Egy dolog világos volt: a legfelső kormányszervektől a legalsó, helyi végrehajtó szervekig új szervezeti formákra, és ezekben egészen új belső tartalomra volt szükség. A formák megváltoztatása lényegében az egész vonalon meg-

* A tanulmány II. részét lapunk következő számában közöljük. — a Szerk.

1 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1960. (a továbbiakban MMTVD) 6/A. 3. o.

történt. A régi szervek megszűntek, helyükbe újak léptek. Tartalmilag azonban ez nem mindig jelentette a tényleges, radikális forradalmi változást. Megszüntették például a rendőrséget és a csendőrséget, de a helyükbe lépő Vörös Őrség lényegében a régi tartalom hordozója lett. A tényleges belső átalakuláshoz több időre és a jobboldali szociáldemokrácia befolyásának kiküszöbölésére lett volna szükség. Mégis — itt is — az új szervezet megteremtésének hatalmas forradalmi jelentősége volt: létrehozta a további belső változások szervezeti előfeltételeit.

A Magyar Tanácsköztársaság történetével foglalkozó eddigi kutatások kevés figyelmet fordítottak a szervezeti kérdésekre. A proletárhatalom szervezetének főleg csak legáltalánosabb problémáit érintették. Vonatkozik ez a megállapítás az eddig megjelent hadtörténeti munkákra is.

Jelen tanulmány szerzője azt a feladatot tűzi ki maga elé, hogy a rendelkezésre álló konkrét adatok és az általa összegyűjtött tanácsköztársasági pecsétek segítségével rendszerezze mindazt, ami eddig a Tanácsköztársaság katonai szervezetéről ismertté vált. Természetesen ez a kép még helyenként hézagos és hiányos lesz, de ennek rögzítése előfeltételét képezi a további előrehaladásnak. Az ismert adatok felvázolása és a fehér foltok megjelölése segítséget nyújt a további kutató- és feltáró munkához, a Magyar Tanácsköztársaság katonai intézményei szervezeti felépítésének minél alaposabb és pontosabb megismeréséhez.

A „Mindenkihez" c. felhívás az új proletárállam egyik fő feladatául a következőket tűzte ki: „Hatalmas proletár hadsereget szervez, amellyel a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokkal szemben csakúgy, mint a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben."[2]

Március 25-én ennek alapján jelent meg a Forradalmi Kormányzótanács XXIII. K. T. E. sz. rendelete „A Vörös Hadsereg alakításáról", amely kimondja: „A Vörös Hadsereg elsősorban a szervezett munkásságból toborzott és a jelenleg fegyverben álló proletárkatonákból áll... A Vörös Hadsereg legfelsőbb irányítója a Forradalmi Kormányzótanács. A hadsereg közvetlen irányítását és szervezését a hadügyi népbiztosság végzi... A Vörös Hadsereg a proletárság osztályhadserege."[3]

A rendelet előírta, hogy a parancsnokokat a Hadügyi Népbiztosság nevezi ki, de bevezette a választott bizalmiak és a politikai megbízottak rendszerét is, akiket a Szocialista Párt előterjesztésére ugyancsak a Hadügyi Népbiztosság nevezett ki.

Április végére—május elejére az imperialista támadás következtében a Vörös Hadsereg és vele a Magyar Tanácsköztársaság válságba került. Az ebből való kikerülés érdekében alapvető szervezeti változások történtek. A hadsereg toborzása helyébe a honvédelmi kötelezettség, a sorozás lépett. A Forradalmi Kormányzótanács május 31-én kiadta a CIX. sz. rendeletét, amelyben kimondta, hogy „A Magyarországi Tanácsköztársaságnak minden magyar honosságú dolgozó férfitagja annak az évnek január 1-től, amelyben életkora 18-ik évét eléri, annak az évnek december 31-ig, amelyben életkora 45-ik évét betölti, védkötelezettség alá esik."[4]

A hadvezetés operatív irányítása céljából előbb létrehozták a Keleti Hadseregparancsnokságot, majd a Hadsereg-főparancsnokságot. Az erről szóló rendelet előírta „1. A Hadügyi Népbiztosság és a Hadseregfőparancsnokság

[2] Uo.
[3] Először a Népszava közölte, majd 30-án jelent meg a Tanácsköztársaság című hivatalos lapban. (MMTVD 6/A. 30. o.)
[4] Tanácsköztársaság, 57. sz. június 1.

mint két egymás mellé rendelt szerv működik, egyik tehát a másiknak alárendelt alakulások számára közvetlen parancsot nem adhat. 2. A Hadseregfőparancsnokságnak a hadműveleti egységek vannak alárendelve. Hadműveleti egységeknek tekintendők mindazon csapatok, vagy intézetek és alakulatok, amelyek az ellenséggel szemben a frontokon állnak, illetőleg, mint menetkész alakulatok, a Hadseregfőparancsnokság rendelkezésére bocsátottak. 3. A Hadügyi Népbiztosságnak vannak alárendelve: a katonai kerületi parancsnokságok, a hadosztály különleges alakulatok és dandárpóttestek, azokat is beleértve, amelyeket a Keleti Hadseregparancsnokság rendelkezésére bocsátottak, továbbá az állomásparancsnokságok és egyéb katonai hatóságok, állandó intézetek és különleges területi alakulások."[5]

Ettől kezdve tehát a Magyar Tanácsköztársaság hadügyének szervezése és irányítása két fő szervezeti egységre, a Hadügyi Népbiztosságra és a Hadsereg-főparancsnokságra hárult. A továbbiakban e két fő csoportban mutatom be a hadügyi szervezetet és pecsétjeit.

2. A pecsétek jelentősége és szerepe

Aki a Magyar Tanácsköztársaság fennállása idején létrejött dokumentumokat behatóan tanulmányozza, annak figyelmét magukra vonják a legtöbb iraton látható pecsétek. Pecsétet persze a megelőző és a következő időszak — a polgári demokratikus forradalom és az ellenforradalom — okmányain éppúgy találunk, mint a tanácsköztársaságiakon. Ez utóbbiak feltűnő sajátossága azonban, hogy túlnyomó többségük kimondottan tanácsköztársasági jellegű, formájuk, szövegük eltér a korábbi és későbbi pecsétektől. Ha figyelembe vesszük, hogy a Magyar Tanácsköztársaság mindössze néhány hónapig állott fenn, úgy ez már magában véve is elgondolkodtató. Ha azután jobban elmélyedünk a pecsétek tanulmányozásába, igen sok érdekes és jelentős dolgot tudhatunk meg a Tanácsköztársaság hivatali szervezetéről, az egyes intézmények szervezeti változásairól és átalakulásáról olyan dolgokat is, amelyekre vonatkozólag egyébként nem rendelkezünk adatokkal. Ilyen módon rájövünk, hogy a pecsétekkel való foglalkozás hasznos kiegészítője lehet a kutatás tárgyát képező történelmi időszak tudományos feltárására irányuló törekvéseknek. Ez a felismerés vezetett arra, hogy megkíséreljem összegyűjteni a Magyar Tanácsköztársaság pecsétjeit. Ehhez viszont foglalkozni kellett általában a pecsétek kutatásának és konkrétan a jelenkori pecsétek kutatásának eddigi történelmi tapasztalataival, jelenlegi helyzetével.

Évezredek óta — szinte az írásbeliség kezdetétől fogva — az uralkodók, hadvezérek, főpapok, főurak és tisztségviselők aláírásukat pecséttel erősítették meg. A dokumentum érvényességét, hitelességét és — ami a kutatás szempontjából különösen fontos — eredetiségét a pecsét bizonyította. Ennélfogva a pecsétekkel foglalkozó tudományág — a szfragisztika — a régi időket kutató történelemtudomány fontos segédtudományává vált.

Ennek a középkori, viaszból, vagy más lágyítható anyagból készült pecsétnek a használata korunkban csaknem teljesen megszűnt. A helyébe lépett azonban a jelenkori festékes pecsét, amely az írásbeliség óriási méretű kiterjedése folytán maga is szerfölött nagy tért hódított. Míg a középkori pecséttel külön tudományág foglalkozik, addig a modernkori pecsétnek a feltűnésével, elterjedésével és jelentőségével a tudomány még nem foglalkozik.

[5] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.) MTK. 36. cs 9757. sz. — Idézi *Liptai Ervin: A* Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 217. o. A rendelet végrehajtásáról szól a Hünb. 6. oszt. 1919. május 5 1626/1919 bk. — v. h .f. sz. rendelet. — HL—MTK—7/5. lt-i jelzet.

Pedig manapság alig van olyan fontosabb irat, lényeges történeti dokumentum, amelynek hitelességét a kiállító személy vagy személyek aláírásán kívül — annak megerősítésére — pecséttel ne látnának el.

Pecsét alatt a továbbiakban nem minden, a pecsétnyomóval (bélyegzővel), a papírra rávitt festékes lenyomatot értek, hanem kizárólag azokat, amelyek a régi viaszpecsétek feladatát veszik át, tehát amelyek az aláírás hitelesítését szolgálják. A többi, más célokat szolgáló lenyomatokat bélyegzésnek nevezzük.[6]

A Magyar Tanácsköztársaság katonai pecsétgyűjteményéből csupán azokat a pecséteket mutatom be, amelyek a Tanácsköztársaság idején keletkeztek — illetve átalakultak —, és amelyeknél ez a pecsét tartalmában, szövegében is megmutatkozik. Nem ismertetem tehát azokat a pecséteket, amelyeket már az új, tanácsköztársasági katonai intézmények használtak ugyan, de amelyek változatlanul a régi szöveget és ábrát tartalmazták. Ilyen pecsét azonban viszonylag kevés volt. A Hadügyi Népbiztosság ugyanis elrendelte a régi szövegű pecsétnyomók beszolgáltatását és megtiltotta ilyenek használatát. Az erre vonatkozó utasítás így szólt: „Körrendelet. Bélyegzők beszolgáltatása. Megszűnt, vagy nevet cserélt parancsnokságok érvénytelenné vált bélyegzői, pecsét- és címnyomói, újak készítésénél leendő felhasználás végett, mindenkor, okmányváltás mellett, a központi ruhatárhoz beszolgáltatandók... A rendszeresített elnevezéseknek meg nem felelő szövegű bélyegzők semmiesetre sem alkalmazhatók."[7] Bár ez a rendelkezés csak a tanácshatalom utolsó heteiben keletkezett, a Hadügyi Népbiztosság területén már előbb is általában új, megfelelő szövegű pecséteket használtak.

Azt hiszem a pecsétekkel való foglalkozás általános tudományos jelentőségén túlmenően különösen nagy szerepe van a forradalmi átalakulások időszakai pecsétjeivel való foglalkozásnak. A békés fejlődés időszakaiban ugyanis a pecsétek használata megmerevedik, egységes és pontos szabályok és előírások határozzák meg az egyes szervek és szervtípusok egységes formájú és tartalmú pecsétjeit. Ilyen időszakokban a szervek beosztása, hivatali szervezete, alá- és fölérendeltségi hierarchiája is pontosan meghatározott és a kutatás számára könnyen hozzáférhető. Egészen más a helyzet a forradalmi átalakulás időszakában. Ilyenkor minden gyorsan változik, hiányosak, vagy teljesen hiányoznak az egyes szervezeti formák pontos leírásai, igen nehéz eligazodni a folytonosan alakuló, változó valóságban. A pecsétek azonban többé-kevésbé pontosan — gyakran meglepő gyorsasággal — nyomon követik ezeket a változásokat, tehát segítségükkel nemegyszer rekonstruálni lehet olyan átmeneti szervezeti formákat is, amelyekre vonatkozólag írásos emlék, vagy adat egyébként nem maradt fenn.

A továbbiakban igyekezni fogok ezt a Tanácsköztársaság katonai szervezetével kapcsolatosan bebizonyítani.

II. A HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor a Hadügyminisztérium azonnal átalakult Hadügyi Népbiztossággá. A népbiztosság túlnyomórészt átvette a minisztérium személyzetét és szervezeti felépítését. A Hadügyminisztérium szervezete eredetileg négy (A—D) főcsoportból, ezeken belül I—XX. csoportból és ezeken belül folyamatos számozású 1—62 osztályból állott. Ez a

[6] E kérdésről részletesebben lásd *Réti László:* a Magyar Tanácsköztársaság pecsétjei. Levéltári Közlemények, XXXVIII. évf. 1967. 173. o.
[7] A Vörös Hadsereg Rendeletei, 44. sz. július 19.

szervezet a polgári demokratikus időszak néhány hónapja alatt némileg módosult, logikai rendje összekeveredett. Rendelkezésre áll egy 1919. márciusi kimutatás a Hadügyminisztérium szervezetéről. Ebben a négy főcsoport, a XX csoport és a 62 osztály szerepel, de a főcsoportokon belül a csoportok és a csoportokon belül az osztályok már összekeveredtek. Így pl. az A főcsoportba tartozott a XX. csoport és e csoportba a 11., 14., 37., 45., 49. és 61. osztályok.[8]

A Hadügyi Népbiztosságban a minisztériumtól átvett szervezetet többször átszervezték. Már március 25-én megjelent az első ilyen átszervezési rendelet. Eszerint:

A Hadügyi Népbiztosság ügybeosztása

A) Hadműveleti főcsoport. Áll az 5., 11. és a 61. osztályokból.
B) Szervezési főcsoport.

I. Csapatszervező csoport

6. hadműveleti csapatszervező osztály (beolvadt a 49. oszt.),
39. belső karhatalmi erők szervezése,
10. mozgósítás,
7. kiképzés, fegyelem,
46. elhelyezés (beolvadt a 47. oszt.),
31. személyi ügyek (beolvadt a 35. és 9. oszt.),

II. Anyagi ellátás csoport

42. ruházat és felszerelés (beolvadt az 51. oszt.),
52. élelmezés,
56. egészségügyi anyag.
38. lóügy,
28. hadiszolgáltatás.

III. Műszaki és tüzéranyag csoport

14. hadihajózás,
37. légügy,
45. gépkocsiügy,
48. műszaki anyag,
50. fegyverzet, tüzérségi anyag, lőszer.
53. vonatanyag.[9]

Ez a rendelet csupán a Hadügyi Népbiztosság egy részére vonatkozott. Nyilván ennek kiegészítéseként jelent meg néhány nap múlva két utasítás, amely két új főcsoport létesítéséről intézkedett. Április 14-én népbiztosi rendelettel új főcsoportot hoztak létre. Ennek szervezete:

[8] HL. MTK /4c — 786.
[9] HL. MTK. Hünb. Fiedler nb. házikezelősége 166/Bk. szám 89/A fcs. bk. sz. rendelet — 4/81. lt-i jelzet.

I. csoport. Anyagbeszerzés.
II. csoport. Katonai gyári és javító üzemek.
III. csoport. Katonai anyaggyűjtők.
IV. csoport. Közös javak liquidációja.[10]

A rendelet nem szól a csoportokon belüli tagozódásáról, csupán azt mondja, hogy a főcsoportot a volt XV—XIX. csoportok személyzetéből és helyiségeiben kell létrehozni.

Április 19-én jelent meg egy másik rendelet új főcsoport létesítéséről. Eszerint:

Közigazgatási főcsoport

Elnöki csoport

Eln. a) oszt.	— Központi igazgatás, polgári személyi ügyek, könyvtár.
Eln. b) oszt.	— Dologi szükségletek, nyomda, jóléti ügyek.
Fordító oszt.	
15. oszt.	— Statisztika (beolvadt a 19. oszt.)
3. oszt.	— Munkásügyi panaszbizottság liquidálása, nemzetközi ügyek, visszaélések (beolvadt az 1. és 4. oszt.)
Sajtó ügyek oszt.	— Sajtóközlemények, *„Vörös Katona"* szerkesztése.
2. oszt.	— Panasz, kérelem, eligazítás.

Közigazgatási csoport

24. oszt. — Alapítványok, közigazgatás és jogi ügyek.
26. oszt. — Hadisegély elvi és irányítási ügyek.
29. oszt. — Hadiszolgáltatás, kárpótlás.

Egyidejűleg más osztályokba beolvadtak, illetve megszűntek a 16., 27., 30., 1., 4., 20., 22. és 23. osztályok.[11] Később a Hadügyi Népbiztosság szervezetében sok további változtatás következett be. Legjelentősebb volt az — amit már korábban említettem —, hogy a Hadseregparancsnokság létrejöttével a hadműveleti irányítás feladata kivált a Hadügyi Népbiztosságból. A népbiztosság végleges szervezetét Szántó népbiztos által július 4-én aláírt rendelet tükrözi.[12] Ez a dokumentum azonban hiányosan sorolja fel a Hadügyi Népbiztosság szervezetét. A Műszaki és gazdasági főcsoport tagozódását például egyáltalán nem mutatja be. Rendelkezésünkre áll viszont egy szervezeti kimutatás. Kelte ismeretlen, de minden jel arra mutat, hogy július végén készült, így tehát a népbiztosság utolsó szervezeti formáját mutatja, lényegében a július 4-i rendelet alapján, némi változtatással és nagyobb részletességgel. Az alábbiakban ebből a szervezetből indulok ki. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a kimutatás sem látszik hibátlannak. Léteznek olyan számú osztályok, amelyek bizonyíthatóan működtek ebben az időben is, de a kimutatásban nem szerepelnek. Vannak olyan egyéb szervek és intézmények

10 HL. MTK. Hünb. Eln. A. oszt. 8017/Eln. A—1919. sz. rendelet — 2/82. lt-i jelzet.
11 HL. MTK. Hünb. Eln. szerv. csop. 7503/Eln. A—1919. sz. rendelet —4/305 lt-i jelzet.
12 HL. MTK. Hünb. Eln. A. 13194/Eln. A—1919. sz. rendelet 2/110 lt-i jelzet.

is, amelyek feltétlenül a Hadügyi Népbiztosság keretében, vezetése alatt tevékenykedtek, de szintén hiányoznak a kimutatásból. Ezeket külön felsorolom.

A HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG ÜGYBEOSZTÁSA

I. FŐCSOPORT. SZERVEZÉSI FŐCSOPORT

1. csoport. Szervező csoport

6. oszt. Szervezési ügyek,
7. oszt. fegyelmi ügyek,
46. oszt. építési ügyek,
47. oszt. elhelyezési ügyek,
49. oszt. műszaki csapatok szervezése.

2. csoport. Felszerelő csoport

38. oszt. ló ügyek,
42. oszt. ruházati ügyek,
52. oszt. élelmezési ügyek, 52/a. haditermény leszámolás.

3. csoport. Fegyverző és vonat csoport

50/a. oszt. fegyverzet és tüzérségi ügyek,
50/b. oszt. lőszer ügyek,
50/c. oszt. muníció leszámolás Ausztriával,
53. oszt. vonatügy.

4. csoport. Közlekedési csoport

11. oszt. vasúti ügyek,
14. oszt. hadihajózás,
61. oszt. távíró oszt.,
63. oszt. hajózási és szállítási

(Csoporton kívül)

8. oszt. politikai osztály,
31. oszt. tiszti személyi ügyek,[13]
31/a. oszt. legénységi személyi ügyek,
tüzérségi felügyelőség,
gyalogsági felügyelőség,
felmentési osztály.

II. FŐCSOPORT. PÉNZÜGYI ÉS KÖZIGAZGATÁSI FŐCSOPORT

1. csoport. Közigazgatási csoport

Elnöki A) oszt. központi igazgatás, személyi ügyek.

Elnöki B) oszt. jogi osztály:

2. oszt. politikai ügyek,
15. oszt. statisztika,
24. oszt. alapítványi ügyek,
26. oszt. hadisegély ügyek,

[13] Mivel a Vörös Hadseregben a rendfokozatokat eltörölték, ez az osztály vette át a volt 27. osztály (volt altisztek személyi ügyei) ügykörét is. — HL. MTK. Hünb. Eln. szerv. csop. 7503/Eln. A.—1919. sz. rendelet. — 4/305. lt-i jelzet.

29. oszt. hadiszolgáltatási ügyek,
34. oszt. katonai alapok,
27. oszt. zeneügyek.

2. csoport. Ellátási csoport

32. oszt. tiszti nyugdíj ügyek,[14]
33. oszt. özvegyek és árvák ellátása,
41. oszt. nyugdíjszámfejtőség.

3. csoport. Pénzügyi csoport

40. oszt. katonai illeték ügyek,
43. oszt. népbiztossági számvevőség,
44. oszt. költségvetési osztály,

Szakszámvevőség

(4 osztály, egyenként 2 alosztály)

4. csoport. Munkaügyi csoport

60. oszt. munkásügyek,
60/a. oszt. hadisegélyek,
60/b. oszt. munkabérmegtérítések.

(Csoporton kívül)

12. oszt. becsület- és bűnügyek,
55. oszt. hadifogolyügyek.

III. FŐCSOPORT. MŰSZAKI ÉS GAZDASÁGI FŐCSOPORT

1. csoport.

1. oszt. általános osztály,
2. oszt. textil és papíranyag osztály,
3. oszt. bőranyag és felszerelési osztály,
4. oszt. vas és fém osztály,
5. oszt. gépészeti, elektro-, műszerosztály,
6. oszt. építő- és faanyagosztály,
7. oszt. vegyészeti és olajosztály,
8. oszt. tüzelőanyag osztály,
9. oszt. vonatanyag osztály,
10. oszt. pénzügyi osztály,
11. oszt. segédhivatali osztály.

2. csoport. Hadianyagokat gyártó üzemek felügyelete

3. csoport. Anyaggyűjtő

1. oszt. beszerzés, leltározás,
2. oszt. külföldön maradt hadianyag liquidálás.

[14] Uo.

4. *csoport. Közös javak liquidálása*

1. oszt. műszaki osztály,
2. oszt. közgazdasági osztály,
3. oszt. pénzügyi és jogi osztály,
4. oszt. nyilvántartó osztály,
5. oszt. segédhivatal.

5. *csoport. Légügyi csoport.*

EGYÉB KÖZPONTI SZERVEK

Központi segédhivatalok; Házi pénztár; Házi nyomda; Házi autóüzem; Szántó népbiztos parancsőri irodája; Katonai különítmény parancsnoksága; Selejtítő csoport; Térképező csoport; Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum; Hadi szállításokat ellenőrző szakértők; Étkezde.[15]

Volt a népbiztosságnak néhány olyan osztálya is, amelyek a fenti kimutatásokban nem szerepelnek, de a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratok azt mutatják, hogy a Tanácsköztársaság idején is működtek. Ilyenek: 13. osztály (igazságügyi tisztek személyi ügyei); 54. osztály (hadifogoly ügyek); 57. osztály (egészségügyi intézmények ügyei); 59. osztály (munkanélküliek állami segély ügyei). Ez utóbbi osztályt május 16-án áthelyezték a Szociális Termelési Népbiztossághoz.[16] A másik három osztály is feltehetően csak rövid ideig működött, amit alátámasztani látszik az a tény, hogy pecsétjeik egyelőre ismeretlenek.

A Hadügyi Népbiztosság feltehetően első pecsétje egy átalakított pecsét volt. Az eredeti pecsét utolsó szavát, amely bizonyára „MINISZTER" volt, kivágták, illetve meghagyták az M betű első szárát és így maradt: „MAGYAR HADÜGYI", amihez tintával hozzáírták: „népbiztosság" [1].[17] Öt különböző pecsétünk van, amelyeken mindegyiken másként jelentkezik a népbiztosság elnevezése. Ezek: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG [2]; MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG [3]; Magyarországi Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága [4]; Magyarországi Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság [5]; Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság [6].

Külön pecsétjei voltak Fiedler népbiztos hivatalának. Ezek: Hadügyi Népbiztosság Fiedler népbiztos hivatala [7]; FIEDLER NÉPBIZTOS RENDELETÉRE: [8]; Hadügyi Népbiztosság Fiedler Népbiztos Titkára [9]. Egy népbiztos-helyettesi pecsét ismeretes, szövege: Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztos Helyettese [10].

A közölt szervezeti kimutatásban a II. főcsoport 1. csoportjának osztályaiként szerepelnek az Elnöki A. és Elnöki B. osztályok. Ezzel szemben a valóságban ezek az egész népbiztosság elnökségének funkcióját töltötték be és pecsétjeiken is, mint elnöki csoport szerepeltek. Éppen ezért pecsétjeiket és hozzájuk tartozó szervek pecsétjeit nem a II. főcsoportnál, hanem itt mutatom be. Ezek: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Elnöki Csoport [11]; az elnöki csoport politikai megbízottja. [12]; HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Elnöki Kiadóhiva-

15 Párttörténeti Intézet — Népgazdasági Tanács. Vegyes iratok. Dátum és aláírás nélküli kézirat. Nyilvánvalóan egyszerre készült egy másik, mellette fekvő, kimutatással, amely a Hadügyi Népbiztosság számadó testeiről szól, és amelyet még idézni fogok. Ez utóbbi kézirat kelte: 1919. július 24.

16 HL. MTK. Hünb. 4/b—548—10307 eln. 59—1919. sz

17 A pecsétszövegek végén szögletes zárójelben levő számjegyek a mellékletben található pecsétmásolatok sorszámát jelzik. A pecsétek levéltári jelzeteit nem közöljük. A sorszám alapján megtalálhatók a Hadtörténelmi Levéltárban és a szerzőnek az Akadémiai Kiadónál megjelenő: A Magyar Tanácsköztársaság szervezete és pecsétjei c. munkájában.

tala [13]; és H. N. B. E. Könyvtár — itt a rövidítés Hadügyi Népbiztosság Elnökséget jelent [14]. Feltehetően az elnökséghez tartozott a népbiztosság cenzúra hivatala is, ezért pecsétjét itt mutatom be: MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA CENZÚRA [15]. Végül itt ismertetem a népbiztosság bizalmi testületének a pecsétjét is, amelynek szövege: MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Bizalmi Testülete [16].

Mint a kimutatásból látható, minden főcsoport 4, illetve 5 sorszámmal jelölt csoportból állott. Van néhány pecsétünk, amelyek ilyen sorszámos csoportot jelölnek, de nem derül ki belőlük, hogy melyik főcsoporthoz tartozott az illető csoport. Mivel ezt a hovatartozást teljes biztonsággal nem sikerült még megállapítani, e pecséteket itt mutatom be: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság II. csoport [17]; HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG III. csoport [18] és HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG III. csoportfőnök [19]. Bemutatok itt egy érdekes átalakított pecsétet, amely nyilván a kezdeti időkből való: és még a minisztérium szervezeti beosztását tükrözi. Szövege: MAGYAR HADÜGYI Népbiztosság XV. CSOPORT [20]. — Itt a HADÜGY szó után nyilván MINISZTÉRIUM állott, ezt kivágták és helyébe tintával beírták: I Népbiztosság. A népbiztosságon — legalábbis az átszervezés után — ilyen számú csoport azonban nem volt.

A kimutatásban szereplő szervezeti egységek eddig előkerült pecsétjei a következők:

I. SZERVEZÉSI FŐCSOPORT

1. Szervező csoport. A csoportnak két pecsétje ismeretes: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Csapatszervező Csoport [21] és HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Szervező csoport [22].

6. *osztály.* Szervezési ügyek. Pecsétje: MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 6. osztály [23]. A Hadügyi Népbiztosság május 5-i rendelete megszüntette a 62. osztályt, személyzetét és ügykörét a 6. osztály vezette át.[18] A 62. sz. osztály pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 62. osztály [24]. Volt a népbiztosságnak egy külön toborzó osztálya is, amely azonban július 4-én szintén beolvadt a 6. osztályba. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Toborzó Osztály [25].

7. *osztály.* Fegyelmi ügyek. Pecsétje: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 7. osztály [26].

46. *osztály.* Építési ügyek. Pecsétje: MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA 46. osztály [27].

49. *osztály.* Műszaki csapatok szervezése. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 49. osztály [28]. A 49. osztályba olvadt be a július 4-i átszervezésnél a 48. osztály. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 48. osztály [29].

2. Felszerelő csoport. A csoport pecsétje ismeretlen.

38. *osztály.* Lóügyek. Pecsétje: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 38. osztály [30].

42. *osztály.* Ruházati ügyek. Pecsétje: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztossága 42. osztály [31].

52. *osztály.* Élelmezési ügyek. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 52. osztály [32].

3. Fegyverző és vonat csoport. A csoport pecsétje ismeretlen.

50. *osztály.* Fegyverzet és tüzérségi ügyek. Pecsétje: MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 50. a. OSZTÁLY [33].

[8] HL. MTK. Hümb. 41 l—548—10307 eln. 59—1919. sz.

53. *osztály.* Vonatügy. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 53. osztály [34].

4. Közlekedési csoport. Vezetőjének pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Közlekedési Csoportfőnök [35].

11. *osztály.* Vasúti ügyek. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 11-ik osztály — kétféle alakban [36], [37].

14. *osztály.* Hadihajózás. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 14. Hadihajózási osztály — kétféle alakban [38] és [39].

A 63. *osztály* pecsétje egyelőre ismeretlen.

Harcvonal propaganda csoport. Semmilyen ismert kimutatásban nem szerepel, saját pecsétje sem ismeretes. Van azonban egy vidéki pecsét, amely létezésére enged következtetni. Ha működött, az I. Főcsoporthoz kellett tartoznia. A pecsét szövege: HADÜGYI Népbiztosság Harcvonal Propaganda Csoport Politikai Megb.ja GYŐR [40].

Csoporton kívül.

8. *Politikai osztály.* Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Politikai osztálya [41]. Ide tartozhattak a népbiztosság külső szerveknél működő politikai megbízottai. Ezek pecsétjei: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG politikai megbízottja [42] (a MÁV Északi Főműhelyben), HADÜGYI POLITIKAI NÉPBIZTOSSÁG Soproni Politikai Megbízottja (kétféle alakban) [43] és [44].

31. *osztály.* Tiszti személyi ügyek. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 31. osztálya [45].

Gyalogsági felügyelőség. Pecsétje: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság Gyalogsági kiképző felügyelőség [46].

Felmentési osztály: Pecsétjei: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG KÖZPONTI Felmentési Osztálya [47] és ugyanaz, a címmel: II. Lánchíd-u. 1—3. II. 59. [48]; HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Felmentési osztály [49].

II. PÉNZÜGYI ÉS KÖZIGAZGATÁSI FŐCSOPORT

1. Közigazgatási csoport

24. *osztály.* Alapítványi ügyek. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 24. osztály [50].

26. *osztály:* Hadisegély ügyek. Pecsétje: MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 26. osztály [51].

34. *osztály.* Katonai alapok. Pecsétje: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság 34. osztály [52].

27. *osztály.* Zeneügyek. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Zeneszakosztálya [53].

2. Ellátási csoport

32. *osztály.* Tiszti nyugdíj ügyek. Pecsétje: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG Hadügyi népbiztossága 32. osztály [54].

33. *osztály.* Özvegyek és árvák ellátása. Pecsétje: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG Hadügyi Népbiztosság 33. osztálya [55].

41. *osztály.* Nyugdíjszámfejtőség. Pecsétjei: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 41. osztálya [56]; MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Nyugdíj számfejtősége [57] és MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG NYUGDÍJSZÁMFEJTŐSÉGÉNEK BIZALMI TESTÜLETE [58].

3. Pénzügyi csoport

40. *osztály.* Katonai illeték ügyek. Pecsétje: Magyarországi Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság 40. osztály [59].

43. *osztály.* Népbiztossági számvevőség. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 43. osztálya [60].

Szakszámvevőség. A kimutatás szerint 4 osztálya és egyenként 2 alosztálya volt. Fentmaradt egy osztály és egy alosztály pecsétje. Az alosztályokat úgy látszik folyamatos sorszámmal jelölték. A pecsétek szövege: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG SZAKSZÁMVEVŐSÉG 2. osztály [61] és HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG SZAKSZÁMVEVŐSÉGE 6. alosztály [62].

4. Munkaügyi csoport

60. *osztály.* Munkásügyek. Pecsétje: MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 60. OSZTÁLY [63]. Feltételezem, de egyelőre semmivel alátámasztani nem tudom, hogy ide tartozott a népbiztosságnak három olyan szerve, amelyekről semmilyen más adatom nincs, mint az előkerült pecsétjeik. Ezek: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG vasúti kocsikat kirakó munkás osztálya [64], HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG MUNKÁSÜGYI ÉLELMEZÉSI BIZOTTSÁG [65] és MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG munkás vöröskatona gazd. hiv. [66].

60. a. *osztály.* Hadisegélyek. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 60/a. osztálya [67].

60. b. *osztály:* Munkabérmegtérítések. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 60/b. osztály [68].

Csoporton kívül

Ide tartozott a 12. becsület- és bűnügyek osztálya, amelynek pecsétje még nem ismeretes, valamint az 55. hadifogolyügyek osztálya. Ennek van egy pecsétje, de nem az osztály számával, hanem a régi, minisztériumi csoportszámmal: Szövege: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság XIII. csoport vezetősége. [69]. Feltehetően ennek irányítása alá tartozott a magyar—csehszlovák hadifogoly kicserélő bizottság. Pecsétje: A MAGYAR ÉS CSEHSZLOVÁK hadifoglyok kicserélő bizottsága SZOB [70].

III. MŰSZAKI GAZDASÁGI FŐCSOPORT

Ez az egyetlen főcsoport, amelynek pecsétje eddig előkerült. Szövege: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG MŰSZAKI GAZDASÁGI FŐCSOPORT [71].

1. csoport. Anyagbeszerzés és elosztás. Pecsétjei: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi népbiztosság III. főcsoport I. csoportja (a III. tintával átírva: „D") [72] és MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA Műszaki Gazdasági Főcsoportja I. cs. [73]. A csoport 11 osztálya közül eddig csupán egynek a pecsétje került elő.

8. *Tüzelőanyag osztály.* Pecsétje: Hadügyi Népbiztosság Műszaki Gazdasági Főcsoport I. csoportjának tüzelőanyag osztálya [74].

2. csoport. Hadianyagokat gyártó üzemek felügyelete. Pecsétje: MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA Műszaki Gazdasági Főcsoportja II. cs. [75].

3. *csoport. Anyaggyűjtő.* Pecsétje: MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Mgf. III. csoport. [76].

4. *csoport. Közös javak liquidálása.* Pecsétje: MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁGA Műszaki Gazdasági Főcsoportja IV. cs. [77].

5. *csoport. Légügy:* Ennek a csoportnak a kimutatás szerint nem voltak osztályai. Valószínűleg a csoport használta az alábbi pecsétet: Magyarországi Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosság légi ügyek osztálya [78]. Feltehetően ide tartozott a népbiztosság Repülőgépügyi Direktóriuma is. Pecsétje: Hadügyi Népbiztosság REPÜLŐGÉPÜGYI DIREKTÓRIUM [79.]

Erődítési csoport

Ez a csoport az ismert kimutatásokban nem szerepel. Feltehetően a III. Főcsoporthoz tartozott. Pecsétjei: Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság Erődítési Csoport [80]; M. Hadügyi Népbiztosság Erődítési Csoportja Műszaki vezetőség [81]; Magyar Hadügyi Népbiztosság Erődítési csoport Műszaki Vezetőség [82]. Erődítési Műszaki Vezetőség Fúró és Robbantó osztag [83]. Ennek a csoportnak, illetve alárendelt szerveinek szerte ágazó szervezetére enged utalni a következő pecsét: A Hadügyi Népbiztosság Erődépítési Igazgatósága XIV. szakaszának Élelmezőhivatala. [84].

Végül van még egy olyan osztálynak is pecsétje amely nem szerepel a kimutatásban, de amelyről azt sem tudtam még megállapítani, melyik főcsoporthoz, csoporthoz tartozott. Pecsétjének szövege: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Katonai fürdőügyi osztály [85].

Egyéb központi szervek

Központi segédhivatalok. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Segédhivatalainak vezetője [86].

Házi pénztár. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Házipénztára [87].

Házi nyomda. Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG HÁZINYOMDA [88].

Házi autóüzem. Pecsétje: A hadügyi Népbiztosság I. számú Automobiljavító Műhelye Üzemi Munkástanács [89].

Szántó népbiztos parancsőri irodája. Pecsétjei: HADÜGYI NÉPBIZTOS PARANCSŐRE [90] és HADÜGYI NÉPBIZTOS HELYETTES PARANCSŐRE [91].

Katonai különítmény parancsnoksága. Pecsétjei: Magyarországi Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosság Katonai különítmény Parancsnokság [92] és Magyarországi Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosságának katonai különítménye Gazdasági Hivatal [93].

Hadtörténelmi levéltár és múzeum. A Hadügyi Népbiztosság 9727/eln. 7. sz. rendeletével hozta létre.[19] Pecsétje: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG Hadtörténelmi levéltár és múzeum [94].

Hadiszállításokat ellenőrző szakértők. Pecsétje: Magyar Hadügyi Népbiztosság Hadiszállításokat ellenőrző szakértők [95].

Ruhajavító üzem. Pecsétje: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG RUHAJAVÍTÓ ÜZEM TECHNOLÓGIAI HADÜGYI MEGBÍZOTT [96].

[19] Az eredeti rendelet nem található, de egy végrehajtási intézkedés alapján ismerteti *Kun József:* A Magyar Tanácsköztársaság Történetének forrásai a Hadtörténeti Levéltárban. Levéltári Közlemények, 1959. külön szám 169. o.

Beszerzési Központ. Pecsétjei: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG BESZERZÉSI KÖZPONTJA, címerrel [97] és anélkül [98]. Magyar Hadügyi Népbiztosság Beszerzési Központja [99]. Továbbá a 12. és 31-es árukiosztóhelyek pecsétjei. Szövegük: Hadügyi Népbiztosság 12. sz. Árukiosztály hely. [100] és [101].

A hadügyi Népbiztosság irányítása alá tartozó szervek

Póttestek. A népbiztosság és hadsereg-főparancsnokság hatáskörének szétválasztásáról szóló rendelet szerint továbbra is a Hadügyi Népbiztosságnak voltak alárendelve a dandárpóttestek. Ennek megfelelően itt mutatom be ezek pecsétjeit. Az alacsonyabb alakulatok póttestei és pótegységei az én értelmezésem szerint — és azt hiszem a tapasztalatok szerint is — nem a népbiztossághoz, hanem a megfelelő egységekhez tartoztak, ezért pecsétjeiket is ott mutatom be. Egyetlen olyan pecsét került eddig elő, amely a dandárnál magasabb egység pótkeretére vonatkozik, ezt is itt ismertetem: 4. vörös hadosztály Géppuskás pótkeretzászlóalj parancsnokság [102]. A dandárpóttestek pecsétjei: 1. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST PARANCSNOKSÁG [103] és 1. VÖRÖS DANDÁR CSOPORT PÓTTEST POLITIKAI MEGBÍZOTT [104]; 10. vörös dandár pótzászlóalj Miskolcz gazdasági hivatala [105]; 17. vörös dandár póttest parancsnokság [106]; 29. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST CSOPORT Parancsnokság [107]; 29. VÖRÖS DANDÁRPÓTTEST POLITIKAI MEGBÍZOTTJA [108]; 29. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST GAZDASÁGI HIVATALA [109]; 29. Vörös dandárpóttest orvosfőnöke [110]; 29. Vörös dandár póttest gyalog pótalosztály [111]; 29. VÖRÖS DANDÁRPÓTTEST GYALOG PÓTALOSZTÁLY Parancsnokság [112]; 29. VÖRÖS DANDÁR PÓTKERET IRÁNYÍTÓ ÉS GYENGÉLKEDŐ OSZTAG Parancsnoksága [113]; 30. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST PARANCSNOKSÁGA [114]; 30. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST gazdasági hivatala [115]; 30. sz. dandár póttest tüzérpótalosztály gazdasági hivatala [116]; Budapesti 32-ik vörös dandár póttest orvosfőnöke [117]; 32. vörös dandárpóttest csoportparancsnokság nyomozó osztaga „JAURES" KÜLÖNÍTMÉNY (kétféle változatban) [118] és [119]; MAGYAR 34. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST [120]; 38. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST GAZDASÁGI HIVATALA (kétféle változatban) [121] és [122]; Somogy-baranyai vörös 44. dandár póttest csoport-parancsnokság Kaposvár [123]; és ugyanez, más alakban, a székhely megnevezése nélkül [124]; 69. vörös dandár póttest csoportparancsnokság [125]; Arad-békési 101. vörös dandár póttest csoport PARANCSNOKSÁG [126]; VÖRÖS HADSEREG TENGERÉSZ DANDÁR Pótkeret parancsnokság [127] és VÖRÖS HADSEREG TENGERÉSZ DANDÁRA PÓTTEST PARANCSNOKSÁG [128]; M.É.M.O.SZ. dandár pótzászlóalj parancsnokság [129].

Itt mutatom be — gondolom ide tartozik — a nemzetközi vörös ezredek szervező irodáját és pótzászlóalját. Pecsétjeik: NEMZETKÖZI VÖRÖS EZREDEK SZERVEZŐ IRODÁJA Politikai agitáció vezetője [130]; NEMZETKÖZI VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ Parancsnokság [131]; NEMZETKÖZI VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ Hadügyi megbízottja [132]; NEMZETKÖZI VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ Toborzó iroda Politikai megbízottja [133].

Forradalmi katonai törvényszékek. A Forradalmi Kormányzótanács LIII. sz. rendeletével, április 12-én előírta forradalmi katonai törvényszékek felállítását, CXV. számú, június 10-i rendeletével pedig országos forradalmi katonai törvényszék felállítására adott utasítást. A katonai forradalmi törvényszékek általában a magasabbegységeknél jöttek létre és azok parancsnokságának irányítása alá tartoztak. Itt most csak azokat a forradalmi törvényszékeket mutatom be, amelyek — legalábbis elnevezésük szerint —

nem egyes csapategységekhez tartoztak, hanem területi jellegűek voltak és ezért feltehetően közvetlenül a Hadügyi Népbiztosság irányítása alá tartoztak. Ezek pecsétjei: FORRADALMI KATONAI TÖRVÉNYSZÉK Budapest II. Margit-körút 85 [134] és ugyanaz a szöveg, díszes változatban [135]. KATONAI FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉK Csongrád [136]; Győri Katonai Forradalmi Törvényszék VÁDBIZTOS [137]; FORRADALMI KATONAI TÖRVÉNYSZÉK SZÉKESFEHÉRVÁR [138].

Kerületi parancsnokságok. BUDAPESTI MAGYAR KATONAI KERÜLETI PARANCSNOKSÁG HADÜGYI MEGBÍZOTT [139]; Haubrich hadügyi népbiztos, Budapest katonai főparancsnok parancsára [140]; Budapesti katonai kerületi parancsnokság Vörös Hadiszámosztály Budapest, VIII. József utca 48 [141]; Budapesti katonai kerületi parancsnokság Vörös Hadiszámosztály [142]; A Vörös hadiszámosztály vezetője [143] és egy érdekes pecsét: Katonai Kerületi Parancsnokság Sport Clubja 1919 Budapest [144].

Győri katonai kerületi parancsnokság politikai megbízottja [145] és GYŐRI KATONAI KERÜLET HADÜGYI politikai megbízottja [146]. Kassai Katonai Kerületi Parancsnokság POLITIKAI MEGBÍZOTT [147]. A Pozsonyi katonai kerület politikai megbízottja GYŐR [148].

Állomásparancsnokságok. Pápai katonai állomásparancsnokság politikai megbízott [149] és ugyanez, de „politikai" tintával áthúzva és föléírva: „hadügyi" [150]. Állomásparancsnokság Párkánynána [151]. Fentieken kívül állomásparancsnokságok működtek még a következő helyeken: Alsónémedi, Cegléd, Gödöllő, Jászberény, Királyhida, Kisvárda, Nagykanizsa, Salgótarján, Sopron, Szatmárnémeti, Szeged, Szekszárd és Veszprém.

Városparancsnokok. BUDAPEST VÁROSPARANCSNOKA [152]. Itt mutatok be egy pecsétet, amely feltehetően még március 21-e előtt készült, de már a proletárdiktatúra idején használták, míg a katonatanácsok fel nem oszlottak: BUDAPEST HELYŐRSÉGÉNEK KATONATANÁCSA [153]; Cegléd város városparancsnoksága CZEGLÉD [154]; VÁROSPARANCSNOK ESZTERGOM 1919 [155]; KECSKEMÉT VÁROS PARANCSNOKÁNAK PECSÉTJE [156].

Anyagraktárak. Feltevésem szerint a népbiztossághoz és azon belül a III. Főcsoporthoz, annak irányítása alá tartoztak a különböző katonai anyagraktárak. Mivel azonban ezek pontos helyét megadni nem tudom, itt és együtt mutatom be eddig összegyűjtött pecsétjeiket.

Fegyver és tűzszer raktárak. KÖZPONTI FEGYVER ÉS TŰZSZERTÁR MUNKÁSTANÁCSA Budapest IX. Timót-utca 6 [157]. Magyar Központi Fegyvertár Munkástanácsából: [158]; KÖZPONTI FEGYVERTÁR MARX LAKTANYA MUNKÁSTANÁCSA [159]; KÖZPONTI TŰZSZERTÁR MUNKÁSTANÁCSA [160]; TŰZSZERTÁR POLITIKAI MEGBÍZOTT [161]; M. I. VONATSZERTÁR PARANCSNOKSÁGA (az I. után egy rész kivágva, valószínűleg: királyi, a pecséten korona nélküli címer is van [162]; M. 1. sz. vörös vonatszertár PARANCSNOKSÁGA („1. sz. vörös" a kivágott részbe utólag, írógéppel lett beírva) [163]; I. sz. Vonatszertár Munkástanács Újpest [164].

Élelmezési raktárak. A Budapesti 1. számú Katonai Élelmezési Raktár Direktóriuma (két formában) [165] és [166]; Budapesti 1. sz. Katonai élelmezési raktár Munkás ellenőrző tanácsa [167] és Ellenőrző munkás tanácsa [168]; Parancsnok és termelési biztos (a Budapesti 1. sz. élelmezési raktárnál) [169]; Katonai tartalék élelmezési raktár intéző bizottsága Debrecen [170].

Ruharaktár. Egyetlen ilyen intézmény pecsétje ismeretes: KATONAI RUHARAKTÁR BIZALMI TESTÜLETÉNEK Direktóriuma (az utolsó szó egy ismeretlen, kivágott szó helyébe, tintával beírva) [171].

Laktanyák. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor azonnal megváltoztatták a budapesti laktanyák neveit. A királyok és főurak nevei helyett a nemzetközi munkásmozgalom és a magyar nép forradalmi harcai vezetőinek neveit vették fel a laktanyák. 1. Bebel (IV. Károly gyalogsági); 2. Dózsa György (Ferenc József lovassági); 3. Engels (Vilmos tüzér); 4. Frankel Leó (Andrássy tüzér); 5. Jaures (Nádasdy lovassági); 6. Lassalle (Hadik lovassági); 7. Lenin (József főherceg lovassági); 8. Liebknecht (I. Ferdinánd gyalogsági); 9. Luxemburg Róza (Pálffy tüzér); 10. Martinovics (Mária Terézia gyalogsági); 11. Marx (Ferenc József gyalogsági); 12. Mehring (Laudon lovassági); 13. Petőfi (Radetzky utász); 14. Táncsics (Városparancsnokság); 15. Trockij (Albrecht főherceg lovassági). Néhány laktanya, így a Citadella, Károly főherceg, Malátagyári, Óbudai tengerész, Régi zálogházi, Szapáry, Szekerész — nem kaptak új nevet. Az új nevű laktanyák közül a következők pecsétjei ismeretesek: DÓZSA GYÖRGY LAKTANYA Személygyűjtő állomás parancsnokság [172]; Martinovics Laktanya Parancsnoksága [173]; MARX LAKTANYA Panasz irodája [174]; TÁNCSICS LAKTANYA műszaki gondnoksága [175]; TROCKIJ LAKTANYA Parancsnokság — kétféle változatban — [176] és [177]; valamint egy érdekes szövegű pecsét: Trockij laktanya Kustán Imre laktanyaparság és gondnokság hadügyi megbízottja [178].

Egészségügyi intézmények. BUDAPESTI VÖRÖS EGÉSZSÉGÜGYI PÓTOSZTAG [179]; CSONGRÁDI VÖRÖS KISEGÍTŐ KÓRHÁZ [180]; Magyar vörös helyőrségi kórház KASSA [181].

Toborzó bizottságok. A Vörös Hadsereg Toborzó Bizottsága CZEGLÉD [182]; VÖRÖS HADSEREG III. sz. ESZTERGOMI TOBORZÓ BIZOTTSÁGA [183]; TOBORZÓ BIZOTTSÁG KALOCSA [184].

Újonckiképzés. Egyetlen ilyen típusú pecsét került eddig elő, ennek szövege: Újonckiképző csoport politikai megbízottja (Örkény [185].

III. VÖRÖS HADSEREG

Hadsereg-főparancsnokság

A Hadügyi Népbiztosság 423/34. hdn/eln. 5. sz. rendeletével április 23-án létrehozta a Keleti Hadsereg Parancsnokságot. Ez ugyan még a népbiztosság irányítása alatt működő szerv volt, de közvetlen elődje a Hadsereg-főparancsnokságnak és ezért itt mutatom be. Egyetlen pecsétje ismeretes: KELETI HADSEREG PARANCSNOKSÁG [1].

Május 6-án a fentebb már idézett rendelettel létrejött a Hadsereg-főparancsnokság, mint a népbiztossággal mellérendeltségi viszonyban levő szerv. Pecsétjeire jellemző, hogy hol parancsnokságnak, hol főparancsnokságnak nevezi magát. Első pecsétjeit valószínűleg a Keleti Hadsereg Parancsnokság pecsétjeiből alakították át, az első szó kivágásával. Ezek: HADSEREG PARANCSNOKSÁG VEZÉRKARI FŐNÖKE [2] és HADSEREG VEZÉRKARI FŐNÖKE [3]. További pecsétjei: HADSEREG PARANCSNOKSÁG [4] és Hadsereg Főparancsnokság [5] (Landler Jenő aláírásával).

A hadsereg-főparancsnokság szervezeti felépítésére vonatkozólag két kimutatással rendelkezünk. Az első május 12-én így szól:

A HADSEREGPARANCSNOKSÁG TAGOZÁSA

Hadsereg-főparancsnok: *Bőhm Vilmos.*
Vezérkari főnök: *Stromfeld Aurél.*

I. HADMŰVELETI CSOPORT

1. Nyilvántartás, hadrend, katonai parancsadó.
2. Tüzérségi ügykör.
3. Műszaki ügykör.
4. Légügy.
5. Vasútügy.
6. Hír. Összeköttetések.
7. Vörös őrség ügyei.

II. ANYAGI CSOPORT

1. Szervezési ügyek.
2. Vonatügy.
3. Autóügy.
4. Műszaki anyagügy.
5. Egészségügy.
6. Hadbiztosság.
7. Tábori posta.

III. SZEMÉLYI ÉS SAJTÓ OSZTÁLY

1. Parancsnoki személyes ügyek.
2. Sajtó osztály.
3. Igazságügyi előadó.

IV. PARANCSNOKSÁG BELSŐ ÜGYEI

1. Irodaigazgatóság.
2. Térparancsnokság.
3. Gazdasági hivatal.
4. Élelmező tiszt.[20]

Egy hónappal később a főparancsnokságot jelentős mértékben átszervezték, új osztályok keletkeztek, egyes régiek megszűntek és a hírszerzés külön csoporttá alakult. Ezzel szemben az addigi III. és IV. csoportot összevonták. Ez az új — talán végleges — szervezeti felépítés így nézett ki:

HADSEREGPARANCSNOKSÁG

Hadseregparancsnok: *Bőhm Vilmos.*
Vezérkari főnök: *Stromfeld Aurél.*

I. HADMŰVELETI CSOPORT

1. Hadműveleti ügyek.
2. Tüzérség.
3. Különleges fegyvernemek.
4. Szervezés és hadrend.
5. Műszaki ügyek.

[20] HL. MTK. VHP. Hadrendek 1919. május 12 — 70/1 lt-i jelzet.

6. Összeköttetés.
7. Vasúti ügyek.
8. Tábori rendészeti ügyek.

II. HÍRSZERZŐ CSOPORT

(külön intézkedés szerint)

III. ANYAGI CSOPORT

1. Hadtápügyek.
2. Egészségügyi ügyek.
3. Hadbiztosság.
4. Autóügyek.
5. Vonat- és lóügyek.
6. Vasútépítési ügyek.
7. Állategészségügyek.
8. Műszaki anyagügyek.
9. Tábori postaügyek.

IV. SZEMÉLYI, SAJTÓ STB. PARANCSNOKSÁG BELSŐ ÜGYEI

1. Személyügyek.
2. Igazságügyek.
3. Sajtóügyek.
4. Művelődési és ismeretterjesztő ügyek.
5. Irodaigazgatóság.
6. Gazdasági hivatal.
7. Élelmezés.
8. Térparancsnokság.
9. Tábori posta 70.[21]

A továbbiakban a Hadsereg-főparancsnokság szervezetét és pecsétjeit e kimutatás szerinti felépítésben mutatom be.

I. Hadműveleti csoport

1. Hadműveleti ügyek. A főparancsnokság létrejöttével a népbiztosság 5. — hadműveleti — osztálya ide került át. Pecsétje: Hadügyi Népbiztosság 5. oszt. [6]. Később az osztály saját pecsétje: HADSEREG PARANCSNOKSÁG HADMŰVELETI OSZTÁLY [7].

2. Tüzérség. Az osztály pecsétje: HADSEREG PARANCSNOKSÁG TÜZÉRSÉGI OSZTÁLY (kétféle alakban) [8] és [9].

Feltételezhetően ide tartozott az alábbi két pecsétet használó szerv: HADSEREGFŐPARANCSNOKSÁG Tüzérségi felszerelő állomásainak parancsnoksága [10] és Hadsereg főparancsnokság Tüzér felszerelő állomása [11].

A 3. és 4. osztálynak eddig nem ismeretesek a pecsétjei.

5. Műszaki ügyek. Pecsétje: HADSEREG FŐPARANCSNOKSÁG MŰSZAKI OSZTÁLY [12]. Feltehetően ide tartozott: Az összes műszaki csapatok hadügyi megbízottja [13].

A 6. osztály pecsétje nem ismeretes.

[21] HL. MTK. VHP. Hadrendek 1919. május 16 — 70/1 lt-i jelzet.

7. *Vasúti ügyek.* Pecsétje: HADSEREGPARANCSNOKSÁG VASÚTI ÜGYOSZTÁLY [14].

8. *Tábori rendészeti ügyek.* Pecsétje: HADSEREGPARANCSNOKSÁG TÁBORI RENDÉSZETI OSZTÁLY [15].

II. Hírszerző csoport

Mint mondottam, szervezeti beosztása ismeretlen, pecsétjei nem maradtak fenn. Van azonban egy pecsét, amelynek szövege: HADSEREGPARANCSNOKSÁG II. osztály [16]. Mivel a hadsereg-főparancsnokság összes többi szervezeti egységeinek fennmaradt pecsétjei feltüntetik az egység nevét, feltételezem, hogy ez a II. csoport pecsétje volt.

III. Anyagi csoport

A csoport pecsétje: HADSEREG PARANCSNOKSÁG ANYAGI CSOPORT [17].

1. *Hadtápügyek.* Pecsétje ismeretlen, de van egy pecsét, amelynek tulajdonosa valószínűleg ide tartozott: Hadseregparancsnokság Anyagfelkutató és Elosztó Parancsnokság Hatvan [18].

2. *Egészségügyi ügyek.* Az osztálynak nincs ismert pecsétje, de nyilván ennek vezetője volt az orvosfőnök, akinek két pecsétje: Hadsereg Parancsnokság Orvosfőnöke (elején egy szó, valószínűleg „Keleti", kivágva) [19] és HADSEREGORVOSFŐNÖK [20].

3. *Hadbiztosság.* Ugyancsak az elején kivágott szóval, pecsétjének szövege: HADSEREG hadbiztossága [21].

4. *Autóügyek.* Két pecsétje közül az első, ugyancsak kivágással: HADSEREGPARANCSNOKSÁG Autóügyi előadó [22]; a másik HADSEREGPARANCSNOKSÁG Autóügyi Diktatúra [23].

Az 5. osztálynak nincs ismert pecsétje, de feltehetően ide tartozott: A Vörös Hadsereg Szállítási különítmény Parancsnoksága [24].

6. *Vasútépítési ügyek.* Pecsétje: HADSEREGPARANCSNOKSÁG VASÚTÉPÍTÉSI OSZTÁLY [25].

A 7. és 8. osztálynak nincs ismert pecsétje.

9. *Tábori postaügyek.* Pecsétje (két alakban): A tábori posták központi vezetősége [26] és [27]. Feltételezem, hogy ehhez az osztályhoz tartozott a távíró katonai irányítása is. Ennek pecsétjei: Hadsereg Parancsnokság Távíró Főnök [28] és Magyar Katonai távíró csoport politikai megbízottja [29].

IV. Személyi, sajtó stb. parancsnokság belső ügyei

Az 1., 3., 4., 6. és a 9. osztálynak nincs ismert pecsétje.

2. *Igazságügyek.* Szintén nincs ismert pecsétje, de ide tartozott: HADSEREGPARANCSNOKSÁG KATONAI FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉK [30].

5. *Irodaigazgatóság.* Pecsétje: HADSEREGPARANCSNOKSÁG IRODA IGAZGATÓSÁGA [31].

7. *Élelmezés.* Pecsétje: HADSEREG FŐPARANCSNOKSÁG Élelmezője [32]. Nyilván ezen osztályhoz tartozott: HADSEREGFŐPARANCSNOKSÁG Élelmezési-anyag-gyűjtő és ellenőrző Bizottság [33].

8. Térparancsnokság. Pecsétje: HADSEREGPARANCSNOKSÁG Térparancsnokság [34]. Feltehetően ide tartozott: Hadsereg főparancsnokság Karhatalmi zászlóalj gazdasági hivatala [35].

Azt hiszem, a főparancsnokság szervezetébe tartozott a parancsnokképzés, de egyelőre ismeretlen, hogy melyik osztály keretében. A tanfolyam pecsétje: Magyar Vörös Hadsereg parancsnokképző tanfolyam. [36].

Csapattestek

A Vörös Hadsereg csapattesteiről kétféle összefoglaló hadrend készült. Az egyik, amelyik a csapatok hadrendjét alárendeltségüknek megfelelően, tehát a hadtestek sorrendjében és azokon belül a hadosztályok, dandárok rendjében mutatja be. A másik, amelyik a törzseket és a különböző fegyvernemekhez tartozó csapattesteket, hadrendi alárendeltségüktől függetlenül, hadrendi számuk sorrendjében sorolja fel. Az elsőre vonatkozó hadrend:

Áttekintés a parancsnokságok és csapatok elhelyezéséről június 20-án

I. Hadtest. 7. hadosztály 29. dandár 1. ezred I—III. zászlóalj. 4. B. ezred I—III. zászlóalj, Tengerész ezred I—III. zászlóalj.

(2. hadosztályból visszamaradt) IV. határvédő kerület: I. Tábori rendészeti vörösőr ezred, 51. vörösőr zászlóalj, 52. vörösőr zászlóalj, I/15., I/68. és III/68. zászlóalj.

II. Hadtest. 18. dandár, 20. dandár, I—III. határvédő kerület. 7. huszárezred, V. Tábori rendészeti vőrősőr osztag.

III. Hadtest. 1. hadosztály, 31. dandár, 8. munkás ezred, 9. munkás ezred; 32. dandár, 32. ezred, 7. munkás ezred. 6. hadosztály, 46. dandár, 46. ezred, 31 ezred; 101. dandár, 33. ezred, 101. ezred, VI. roham zászlóalj; 2. dandár, 21. ezred, 11. ezred; 3. dandár, 23. ezred, 24. ezred; 10. dandár 10. ezred, Székely munkás zászlóalj, III/39., II/39. zászlóalj, III. Tábori rendészeti vörösőr osztag.

IV. Hadtest. 9. vasas hadosztály, 4. vasas dandár, 40. és 41. vasas ezred; 5. vasas dandár, 42. és 43. vasas ezred.

Vörösőr hadosztály, rendészeti dandár, karhatalmi dandár.
Hídfő hadosztály, 151., 152., 153. vasas dandár.

V. Hadtest. 3. hadosztály, 1. dandár, 3., 16., 53., ezred, II/11. és III/11. zászlóalj, IV. és V. vadász zászlóalj. 4. hadosztály, 69. dandár, 2., 6., 14., 22. ezred. 8. hadosztály, 44. dandár, 17., 18., 20., 44. ezred. Koffler dandár, Bandl, Rudnai és II/26. nemzetközi zászlóalj. 2. hadosztály, 30 dandár; 38. dandár, 38. és 30. ezred, II/15. III/15., II/68. és Lakos zászlóalj.

5. hadosztály, 17. dandár, 13. ezred, III. vadász zászlóalj; 65. dandár, 19. és 5. ezred; 39. dandár, 39. ezred; 80. dandár, 26. és 27. nemzetközi ezred, délszláv, I/11. és Práger zászlóalj.[22]

[22] HL.MTK.VHP. Hadrendek 1919. június 20 619/55. hdm.-szám 68/8 lt-i jelzet.

A másik hadrend:

Kimutatás a Hadügyi Népbiztossághoz tartozó számadó testekről

I. Törzsek

Hadseregparancsnokság

I—V. hadtestparancsnokság, gazdasági hivatal,

Hadtáppénztárak: Hatvan, Cegléd, Székesfehérvár, Miskolc,

1—8. hadosztály törzs, gazdasági hivatal,

9. vasas hadosztály törzse, gazdasági hivatal,

1., 2., 3., 10., 17., 18., 19., 20., 29., 30., 31., 32., 39., 40., vörös dandártörzs, kiképző csoport, gazdasági hivatal 46., 65., 69., 80., 101. gyalog dandártörzs, gazdasági hivatal.

II. Gyalogság

1. budapesti nemzetközi vörös gyalogezred,

2. — 27., 30., — 33., 38., 39., 46. gyalogezred (ebből: 4. bihari, 15. bácskai, 16. felvidéki, 17. fejér-tolnai, 21. székely, 26. és 27. nemzetközi, 44. somogy-baranyai.) I/47. gyalogzászlóalj, 27. gyalogezred Lakos-zászlóalj, 51. gyalogzászlóalj, 53. vörös vadász gyalogezred, 68. és 101. gyalogezred, Tengerészezred; I. munkás salgótarjáni acélgyár, II. munkás délszláv nemzetközi. IV. munkás Pálmay-csoport és V. munkás vadász zászlóaljak; 1. és 2. vasas ezred, I/3. vasas zászlóalj; V/44. somogy-baranyai gyalogzászlóalj; 6. rohamzászlóalj, tiszamenti huszárok; II. és tengerész rohamszázad; II. rohamzászlóalj a 6. hadosztálynál; I. székely zászlóalj, bácskai vörös ezred jánoshalmi különítmény és IV. zászlóalj; kaposvári munkás zászlóalj; XIII. vadász zászlóalj; 201—205. félzászlóalj a hídfőhadosztálynál; IV. és V. vadász zászlóalj a 3. hadosztálynál; Barlai, Rudnai és Prager zászlóaljak a 8. hadosztálynál.

III. Határvéd és tábori rendészet

I. sz. határvéd kerületi parancsnokság, V—VII. zászlóalj,

II. sz. határvéd kerületi parancsnokság, VIII—XI. és balkánzászlóalj,

III. sz. határvéd kerületi parancsnokság, XII—XVI. zászlóalj,

IV./II. határvédő vörösőr zászlóalj; IV. és V. tábori rendészeti vörösőr osztag; hatvani vörösőr század; rendészeti vörösőr zászlóalj; III. hadtest tábori közrendészeti osztag; 1. tábori vörösőr ezred I. és II. osztag.

Határvéd kerületi parancsnokság Zalaegerszeg,

Határvéd kerületi parancsnokság Kaposvár,

51. és 52. vörösőr zászlóalj; 7. hadosztály tábori rendészeti vörösőr ezred; 8/2., 9/2., 12/2. és 16/2. vörösőr tábori rendészeti század.

IV. Lovasság

1—7. huszár osztály; 7. huszár ezred II. osztály; kisalföldi 29. huszár osztály; jásznagykún 68. huszár osztály.

V. Tüzérség

1., 10., 17., 18., 19., 29., 30., 32., 38. vörös tábori tüzérezred; I/44. vörös tüzérosztály; 68., 69., 101. vörös tüzérezred; somogy-baranyai 44. vörös tüzérezred; 1. vasas tüzérezred.

VI. Műszaki csapatok

1. és 12. félárkász század; 2., 4., 5., 6., 8., 9., 10., 11., 18. és 38. árkászszázad; 1. műszaki ezred; I/29., II/29., 32. és 69. műszaki zászlóalj; 1. és 2. számú rakodó század; 1—6. hadihídkészlet-vonat, 1—3. számú robbantó osztag; 1—8. hadosztály távíró század.

VII. Repülőszázadok

1—8. repülő- és 9. vízi repülőszázad.

VIII. Páncélvonat alakulatok

(Felosztás még nem ismeretes.)

IX. Vasúti ezred

I., III., IV. félzászlóalj; II. és V. zászlóalj.[23]

A két hadrend összehasonlításából kiderül, hogy egyrészt az utóbbi sokkal részletesebb, alaposabb. Míg az első csaknem kizárólag a gyalogságra korlátozódik, addig az utóbbi az összes fegyvernemeket átfogja. Másrészt az első június 20-án, a második július 24-én kelt, tehát sokkal — több mint egy hónappal — későbbi állapotot rögzít. A két hadrend közötti szerkezeti különbség miatt is — véleményem szerint — a második az elfogadhatóbb a számunkra. Az első ugyanis pillanatnyi, esetleges állapotot mutat, ezért szükségszerűen hiányos, pontatlan, míg a második jellegénél fogva az egész hadsereg teljes állományát igyekszik átfogni. Persze, a háború sajátos viszonyai között ez sem lehet teljes. Látni fogjuk, hogy egész sor olyan alakulatról van adatunk, amelyek e kimutatásban sem szerepelnek. Lehet, hogy ezek egyrésze már július 24-e előtt megszűnt, feloszlott, vagy beolvadt egy másik egységbe, de biztosan vannak közöttük olyanok is, amelyek a háborús viszontagságok miatt maradtak ki a hadrendből. A továbbiakban tehát ezt a második hadrendet veszem alapul, ennek felsorolási rendjében mutatom be az egyes csapattestek és más katonai alakulatok pecsétjeit, a megfelelő helyeken ismertetve azokat is, amelyek a hadrendben nem szerepelnek.

ЛАСЛО РЕТИ:

ВОЕННАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ И ПЕЧАТИ ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

Исследования истории Венгерской Советской Республики до сих пор мало внимания уделяли вопросам организации. Опыт доказывает, что авторы каснулись лишь самых общих проблем военной организации пролетарского государства. Всё это относится и

[23] P.I. Arch. — Népgazdasági Tanács. Vegyes iratok. Eredeti kézírás, pecsét. 1919. július 24.

к тем военно-историческим работам, которые до настоящего времени вышли в свет. Автор данной статьи ставит себе задачу на основе конкретных данных и печатей советской республики — открытых и собранных им — систематизировать всё то, что стало известным о военной организации Венгерской Советской Республики. Несомненно, что эта картина всё ещё не полна, но она является основой дальнейшего развития. Публикация уже известных данных и отметка пробелов помогает в дальнейшей исследовательской работе, в более основательном изучении организации военных учреждений Венгерской Советской Республики.

В первой части статьи автор представляет организацию военного дела в Венгерской Советской Республике, которая являлась в основном новой по сравнению со старой системой организации. Он знакомит читателя с новым порядком управления созданного командованием армии, по которому Наркомвоен и Главнокомандование должны действовать в координированном порядке.

Во второй части автор знакомит нас со значением военных печатей новейшей истории и времени Венгерской Советской Республики. Он доказывает, что во многих случаях, когда имеющиеся данные не достаточны для правильного представления порядка организации, тогда печати дополняют пробелы в знаниях.

Во второй главе автор показывает организацию Наркомвоена в своём развитии и в изменениях. Вслед за этим он демонстрирует печати Наркомвоена и подчинённых ему органов.

В третей главе на основе обнаружённых списков и боевых порядков автор показывает порядок организации Главнокомандования, изменения в нём, а также печати данной организации. Автор представляет порядок организации соединений, корпусов и других, подчинённых главнокомандованию, военных частей, — группируя их по родам войск. Автор показывает изменения в порядке организации и все найденные до сих пор печати.

Во второй главе опубликовано 200, а в третей главе почти 500 печатей. В этом числе почти полностью представлены печати всех военных учреждений и войсковых частей Венгерской Советской Республики. Автор пишет и о таких органах, о которых до этого мало знали или совершенно не имели данных. С представлением множества печатей автор стремился дать исходный материал разным родам войск и учреждениям для изучения своих революционных традиций и достойного сохранения памяти предков 1919 года, в связи с празднованием 50 годовщины.

LÁSZLÓ RÉTI:

DIE KRIEGSORGANISATION UND DIE MILITÄRISCHEN STEMPEL DER UNGARISCHEN RÄTEREPUBLIK

Resümee

Die Forschungen über die Geschlichte der Räterepublik befassten sich nur mangelhaft mit Organisationsfragen. Aus den Erfahrungen lässt sich die Lehre ziehen, dass die Autoren die Organisation der Armee nur ganz allgemein behandelten. Diese Feststellung bezieht sich auch auf die bisher erschienenen kriegsgeschichtlichen Werke. Der Autor dieser Abhandlung stellte als Ziel vor sich, dass auf Grund der erschlossenen konkreten Daten und mit der Hilfe aus der Zeit der Räterepublik gesammelten Stempel, alles zu systematisieren, was über die militärischen Organisation der ungarischen Räterepublik zu ergründen möglich war. Natürlich ist das Bild teilweise noch mangelhaft, doch dieses System kann zur Weiterarbeit eines Vorwärtsshreitens dienen. Die Vorlage der bekannten Daten und die Bestimmung der weissen Flecke gibt uns zur weiteren gründlichen Aufklärung über die organisatorische Aufbau der militärischen Einheiten der ungarischen Räterepublik eine grosse Hilfe.

Der Autor zeigt uns im ersten Abschnitt seiner Abhandlung die Entwicklung der Organisation des Heeres der ungarischen Räterepublik. Er zeigt auf das grundsätzliche Neuehin, entgegen der alten Organisation hin. Er macht uns die neue Rich-

tung mit der Schaffung des Armeeoberkommandos bekannt, wonach das Volkskommissariat für Kriegswesen und das Armeeoberkommando als zwei beigeordnete Organe fungieren.

Im zweiten Teil des Abschnittes erklärt er die Bedeutung der heutigen und auch der Stempel der Räterepublik, besonders der militärischen Stempel. Er dokumentiert, wo die zur Verfügung stehende Daten mangelhaft sind und keine Stütze zur Kenntnis der organisatorischen Aufbau des Heerwesens vorhanden sind, dass dort die bekannten Stempel, unsere mangelhaften Kenntnisse ergänzen können

Im zweiten Abschnitt stellt er die organisatorische Aufbau des Volkskommissariates für Kriegswesen in seiner Entwicklung und Ändernugen dar. Im weiteren Folge stellt er in organisatorischen Reihenfolge die Stempel des Volkskommissariates und der unterstellten Organe vor.

Im dritten Abschnit führt er, auf Grund der Dokumente und der Truppeneinteilungen die organisatorische Einteilung des Armeeoberkommandos, seine Änderungen und Stempel vor. Er erklärt uns, aus den höheren Verbänden ausgehend, gruppiert nach den verschiedenen Waffengattungen, die Organisation, die Änderungen dem Armeeoberkommando unterordneten Truppenkörper und anderen militärischen Einheiten, schliesslich die bisher vorgefundenen Stempel.

Im zweiten Abschnitt besprochene fast 200, im dritten Abscnitt nahezu 500 Stempelabdrücke fassen beinahe alle militärischen Organisationen und Einheiten der ungarischen Räterepublik zusammen. Der Autor erwähnt auch solche Organe, über welche wir bisher fast oder überhaupt keine Daten hatten.

Mit der Aufzählung der mannigfaltigen Stempel versucht die Abhandlung den verschiedenen Waffengattungen und Militäreinheiten Hilfe zu leisten, dass sie die Traditionen ihrer Vorfahren aus 1919 kennenlernen und entsprechend weiterpflegen können.

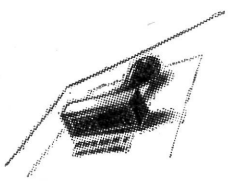

A HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG PECSÉTJEI*

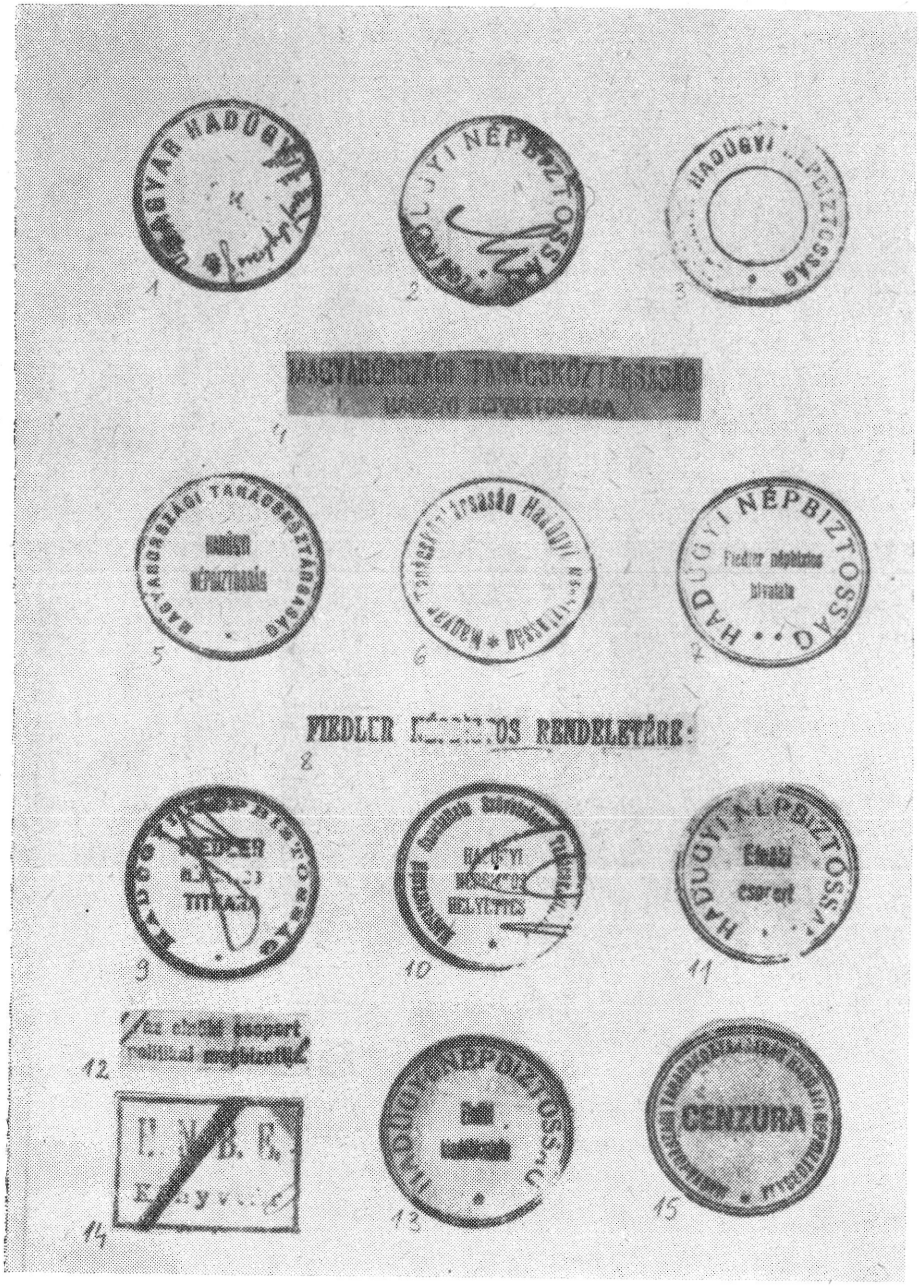

* Az eredeti nagyság 2/3-a.

II.

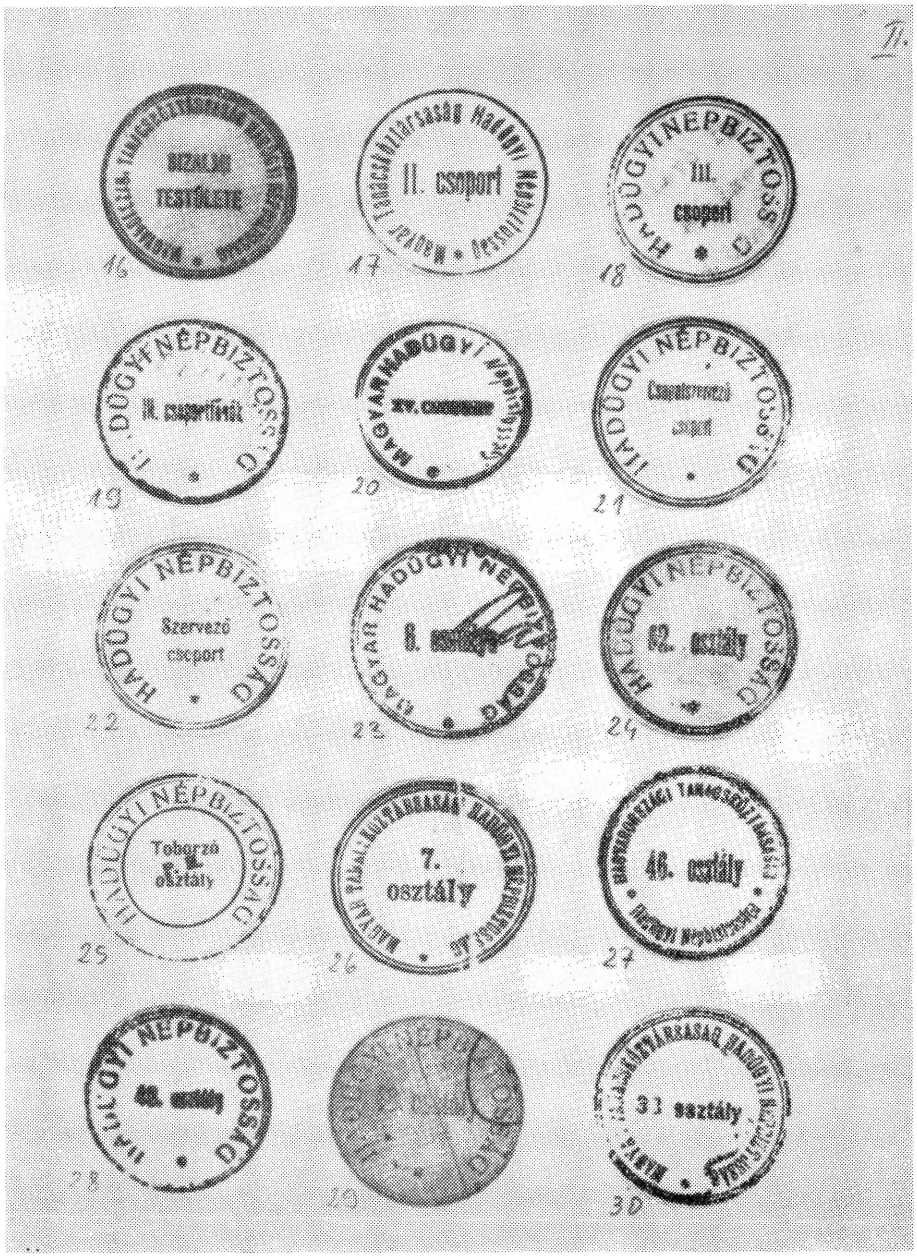
16
II. csoport
17
III. csoport
18
19
20
21
Szervező csoport
22
23
24
Toborzó
osztály
25
7. osztály
26
46. osztály
27
28
29
31 osztály
30

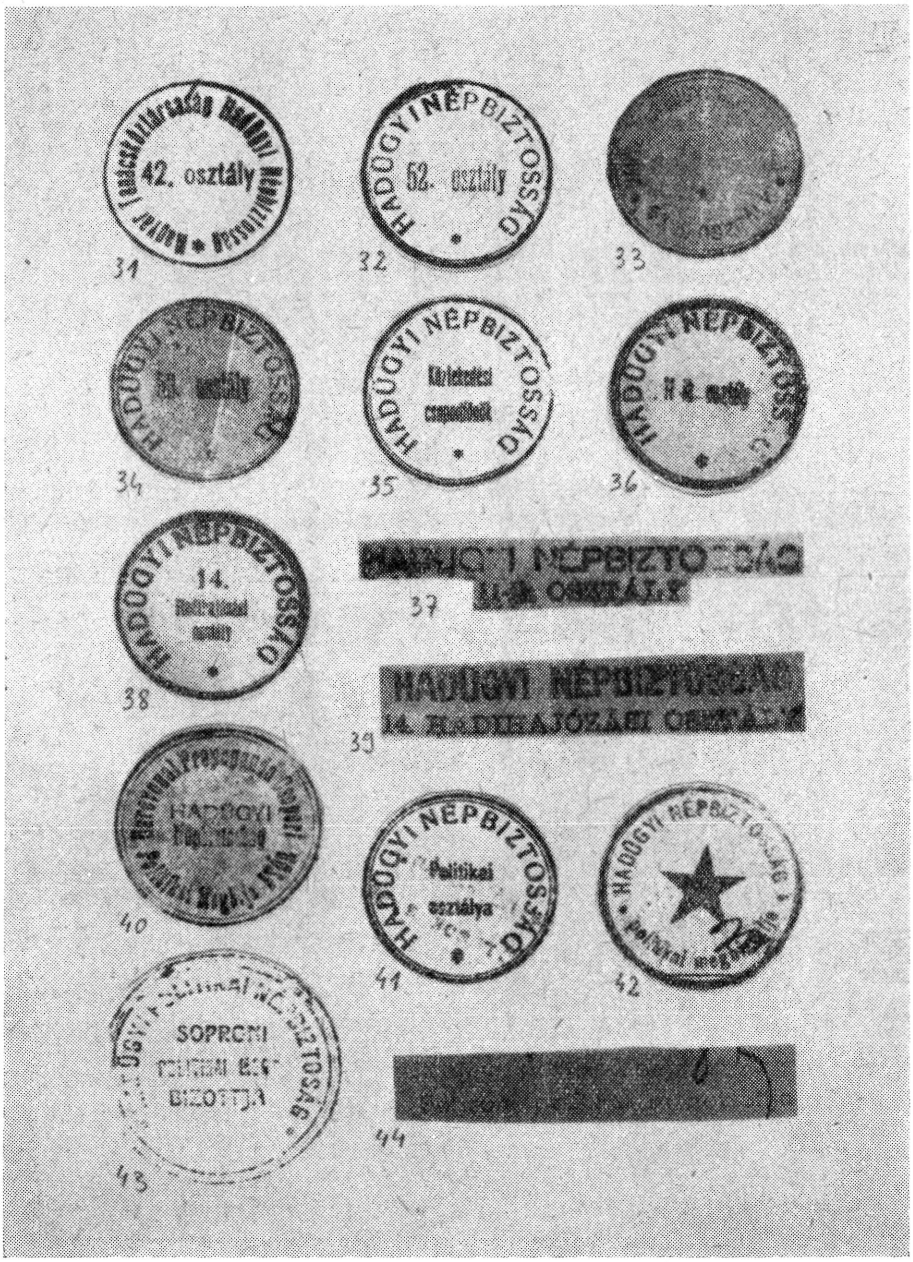
42. osztály
31
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
52. osztály
32
33
34
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
Politikai csoportja
35
36
14.
38
37
39
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
Politikai osztálya
41
42
SOPRONI
43
44

IV.

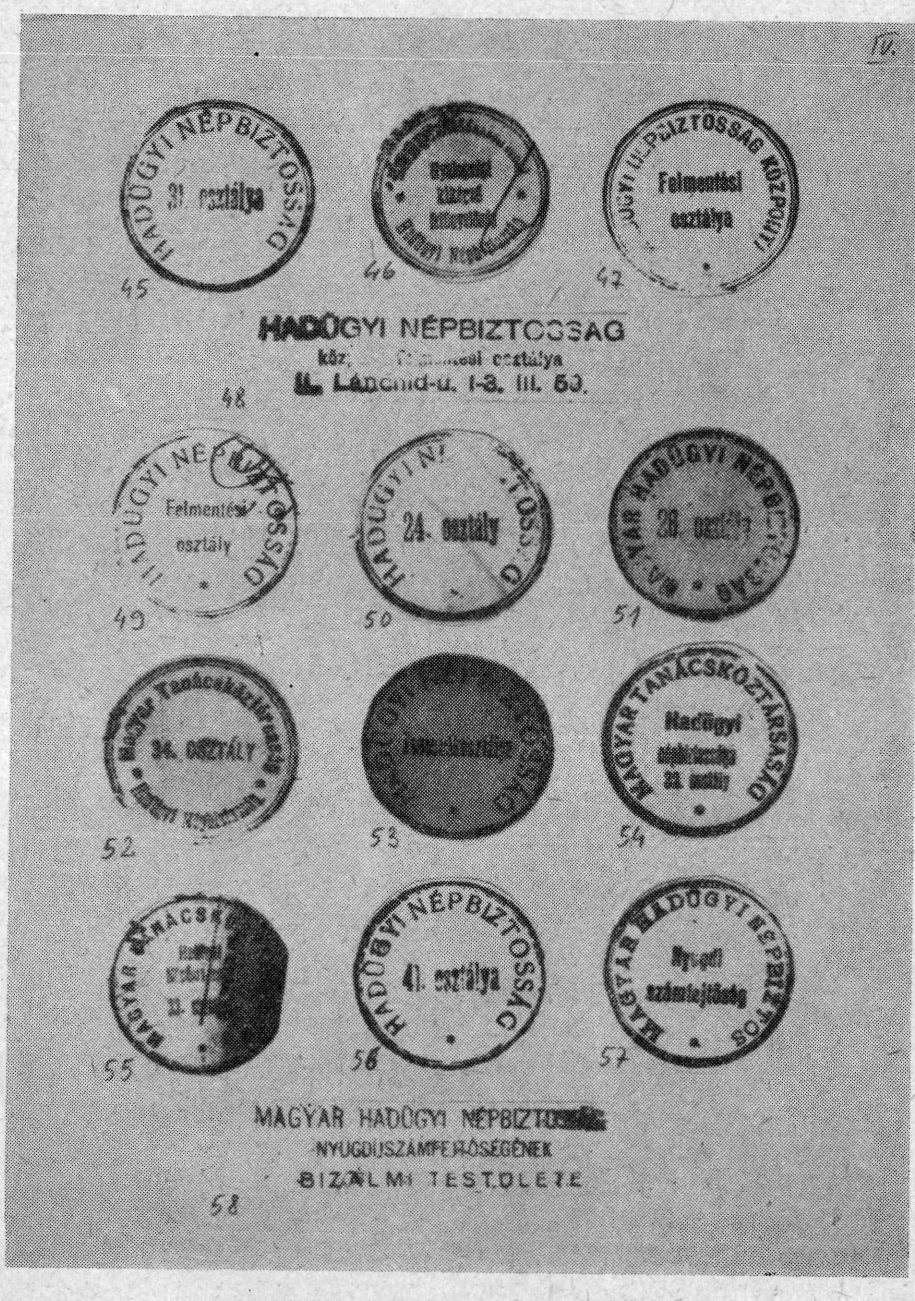
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
31. osztálya
45
46
Felmentési osztálya
47
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
II. Lánchid-u. I-3. III. 50.
48
Felmentési osztály
49
24. osztály
50
51
34. OSZTÁLY
52
53
MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG
Hadügyi
54
55
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
41. osztálya
56
57
MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
NYUGDÍJSZÁMFEJTŐSÉGÉNEK
BIZALMI TESTÜLETE
58

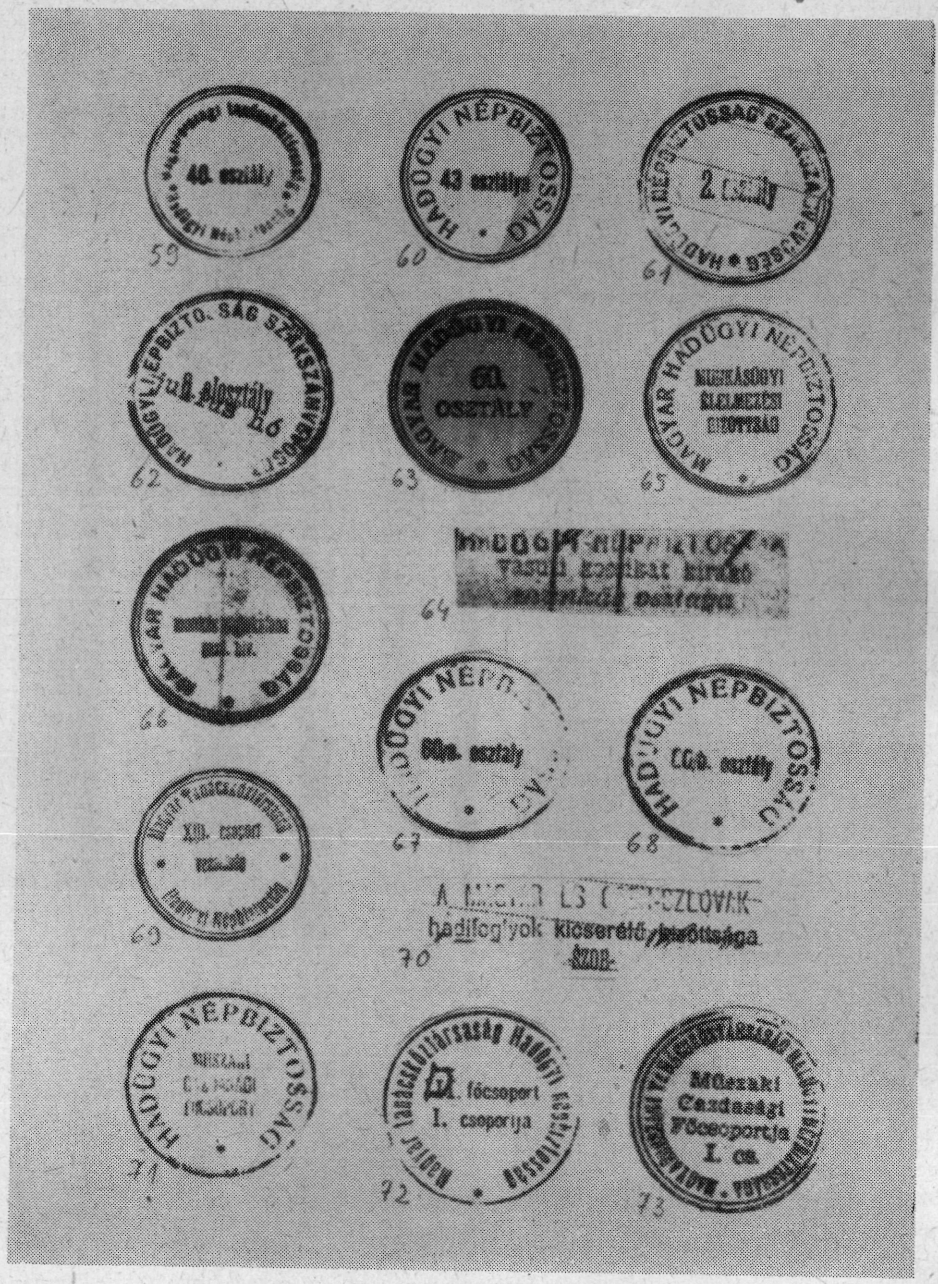
40. osztály
59
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
43 osztálya
60
2. osztály
61
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG SZÁKSZÁMVÉSZSÉG
62
MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
60.
OSZTÁLY
63
MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
MUNKÁSÜGYI
ÉLELMEZÉSI
BIZOTTSÁG
65
MAGYAR HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
66
64
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
60/a. osztály
67
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
60/b. osztály
68
XIII. csoport
69
hadifoglyok kicserélő bizottsága
70
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
71
I. fócsoport
I. csoportja
72
Műszaki
Gazdasági
Főcsoportja
I. cs.
73

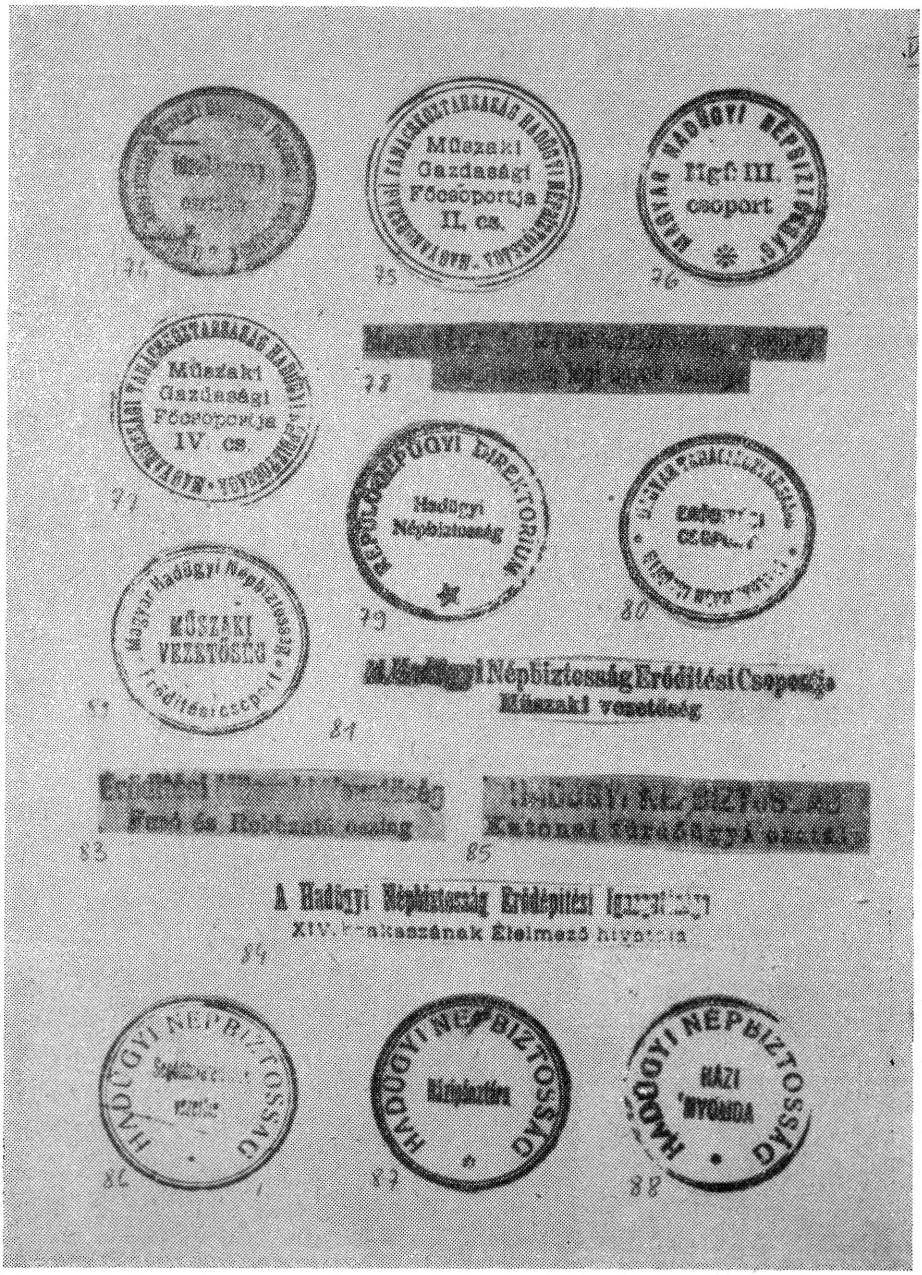
Műszaki
Gazdasági
Főcsoportja
II. cs.
Hgf. III.
csoport
Műszaki
Gazdasági
Főcsoportja
IV. cs.
Hadügyi
Népbiztosság
MŰSZAKI
VEZETŐSÉG
Hadügyi Népbiztosság Erőditési Csoportja
Műszaki vezetőség
A Hadügyi Népbiztosság Erődépitési Igazgatósága
XIV. kerekszának Élelmező hivatala
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
HÁZI
HIVATALA

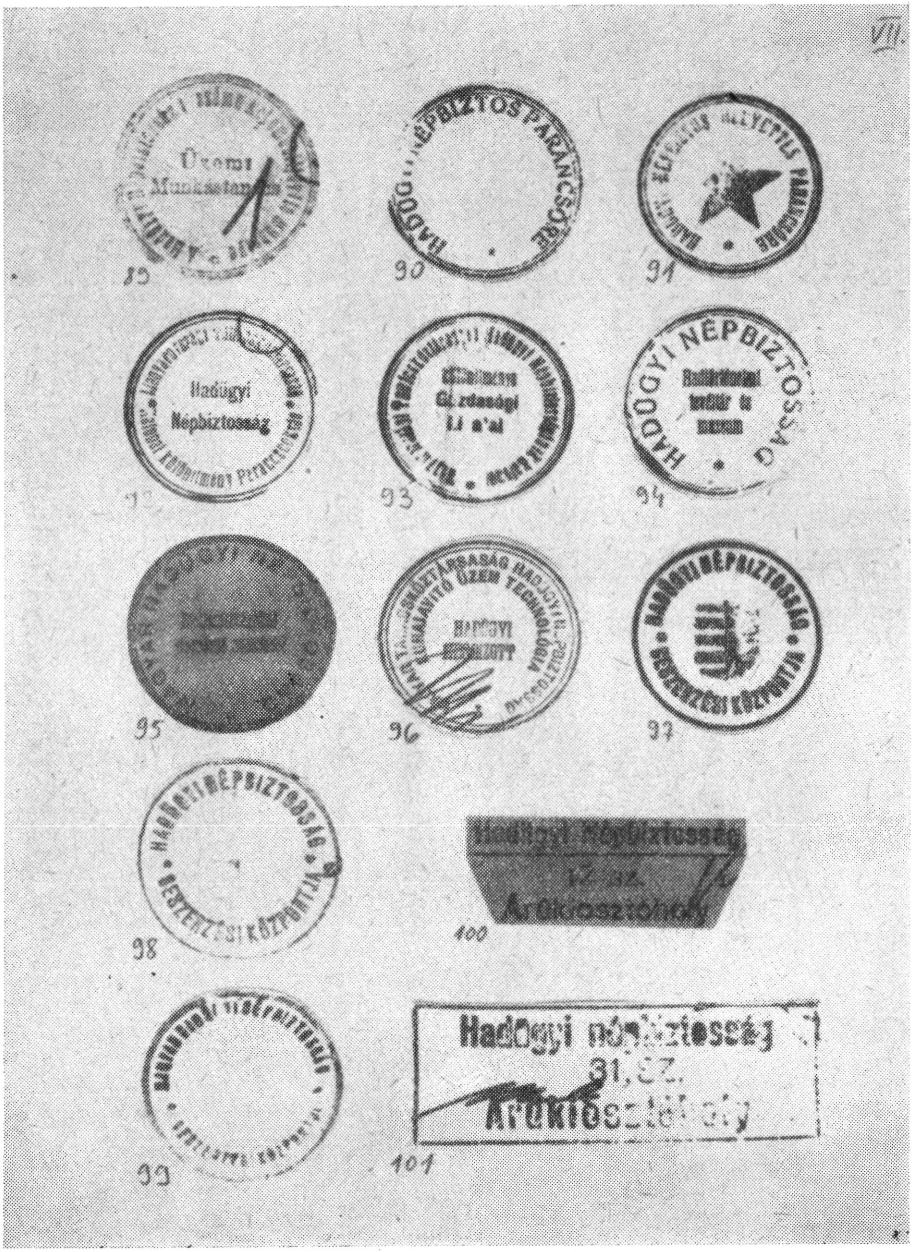
VII.
Üzemi
Munkástanács
89
HADÜGYI NÉPBIZTOS PARANCSÓRE
90
91
Hadügyi
Népbiztosság
93
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
94
95
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
BESZERZÉSI KÖZPONTJA
96
97
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
BESZERZÉSI KÖZPONTJA
98
Hadügyi Népbiztosság
Árukiosztóhely
100
99
Hadügyi népbiztosság
31. SZ.
Árukiosztóhely
101

VIII.

102

103

104

105

106

107

A 29. VÖRÖS DANDÁRPÓTTEST
POLITIKAI MEGBIZOTTJA

108

29. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST GAZDASÁGI HIVATALA

109

112

110

29. Vörös dandár póttest gyalog pótalosztály

111

113

114

115

116

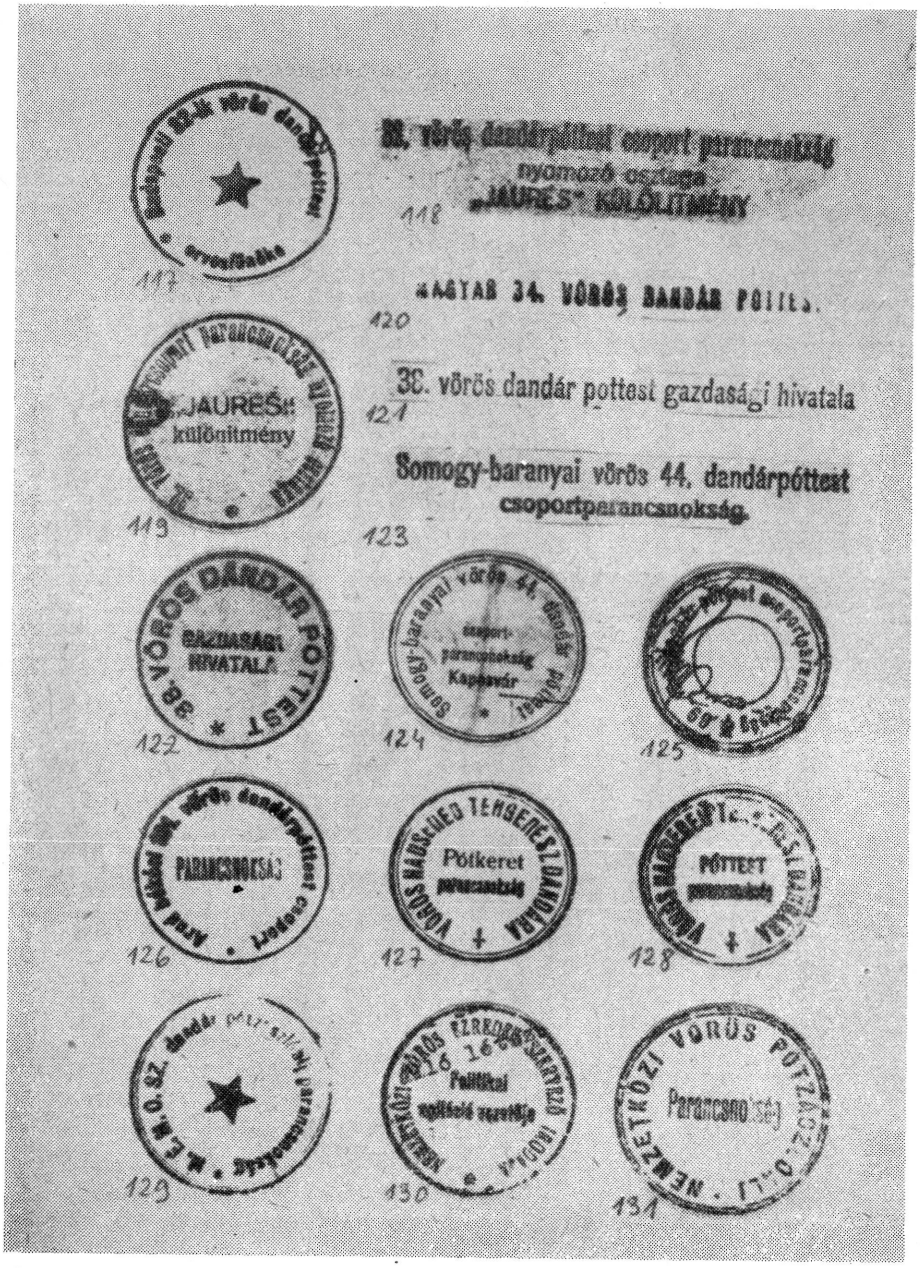
38. vörös dandárpóttest csoport parancsnokság
nyomozó osztaga
„JAURÉS" KÜLÖLITMÉNY
118
117
MAGYAR 34. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST
120
„JAURÉS"
különitmény
119
38. vörös dandár pottest gazdasági hivatala
121
Somogy-baranyai vörös 44. dandárpóttest
csoportparancsnokság
123
38. VÖRÖS DANDÁR PÓTTEST
GAZDASÁGI HIVATALA
122
Somogy-baranyai vörös 44. dandár pótteset
csoport-parancsnokság
Kaposvár
124
125
PARANCSNOKSÁG
126
Pótkeret
127
PÓTTEST
128
129
Politikai
130
NEMZETKÖZI VÖRÖS POTZÁCZ-ÖLLI
Parancsnokság
131

NEMZETKÖZI VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ
Hadügyi megbizottja
132
NEMZETKÖZI VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ
Tekerzé iroda Politikai megbizottja
133
FORRADALMI KATONAI TÖRVÉNYSZÉK
134
FORRADALMI KATONAI TÖRVÉNYSZÉK
Budapest II. Margit-körút 65. sz.
135
136
Győri Katonai Forradalmi Törvényszék
VÁDBIZTOS.
137
Haubrich hadügyi népbiztos,
140
Budapesti katonai kerületi parancsnokság
Vörös Hadiszámosztály
Budapest VIII. Jozsef utca 48.
141
138
A Vörös hadiszámosztály vezetője
143
BUDAPESTI MAGYAR KATONAI KÖRÜLETI PARANCSNOKSÁG
HADÜGYI MEGBIZOTT
139
Vörös
142
1919
144
Győri katonai kerületi parancsnokság
politikai megbizo
145
Katonai Kerületi Parancsnokság
POLITIKAI MEGBIZOTT
147

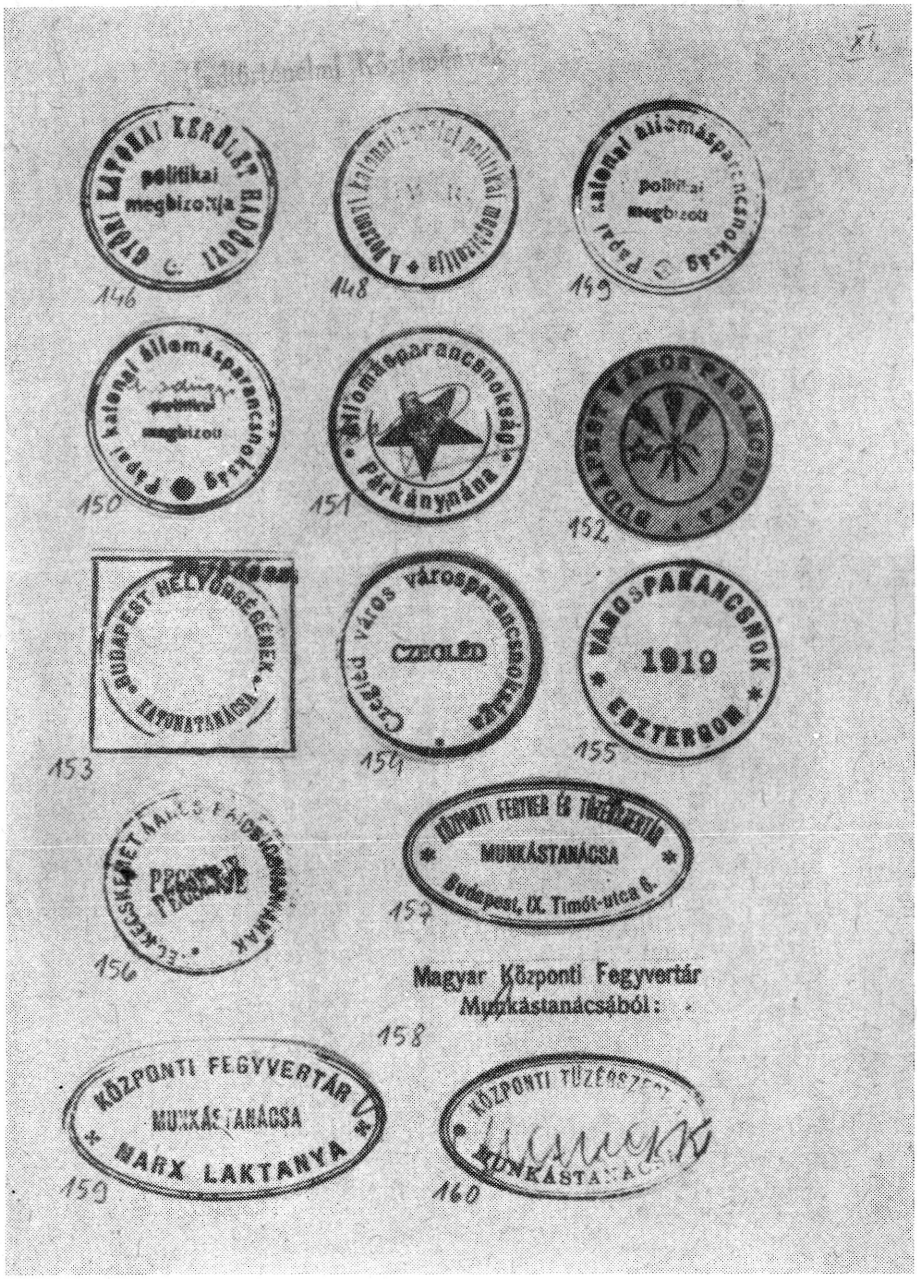

Magyar Központi Fegyvertár
Munkástanácsából:

XII.
TÜZÉRSZERTÁR POLITIKAI MEGBÍZOTT
161
VONATSZERTÁR
162
Újpest
164
M. 1. sz. vörös vonatszertár
163
Budapesti 1. sz. katonai élelmezési raktár
Munkás ellenőrző tanácsa
167
168
Parancsnok és termelési biztos
169
165
Budapesti 1. sz. katonai élelmezési raktár
Direktóriuma
166
Katonai tartalék élelmezési raktár
intéző bizottsága
Debrecen.
170
171
172
173
MARX LAKTANYA
parancsnoksága.
174

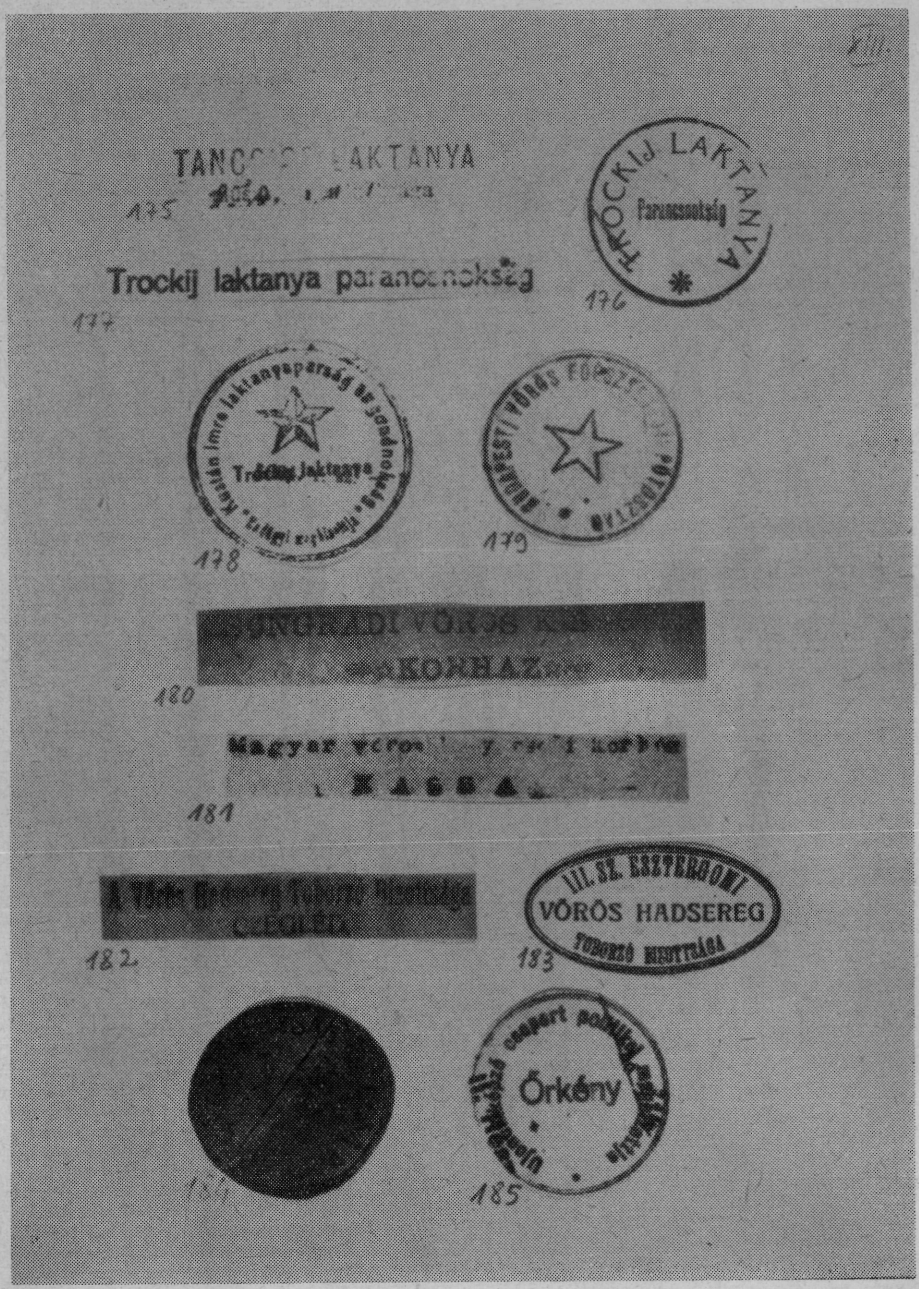

XIII.

TANC[illegible] LAKTANYA

175

Trockij laktanya parancsnokság

177

TROCKIJ LAKTANYA
Parancsnokság

176

Kustán Imre laktanyaparság az ajánlatok
Trockij laktanya

178

BUDAPESTI VÖRÖS FŐPÖZSÉGI PÓTÓSZTÁG

179

SONGRADI VÖRÖS [illegible]
KORHAZ

180

Magyar vörös [illegible] korhaz
KASSA

181

A Vörös Hadsereg Tuborzó Bizottsága
CZEGLÉD

182

III. SZ. ESZTERGOMI
VÖRÖS HADSEREG
TUBORZÓ BIZOTTSÁGA

183

184

Ujvidéki csapert politikai megbízatja
Örkény

185

A VÖRÖS HADSEREG PECSÉTJEI

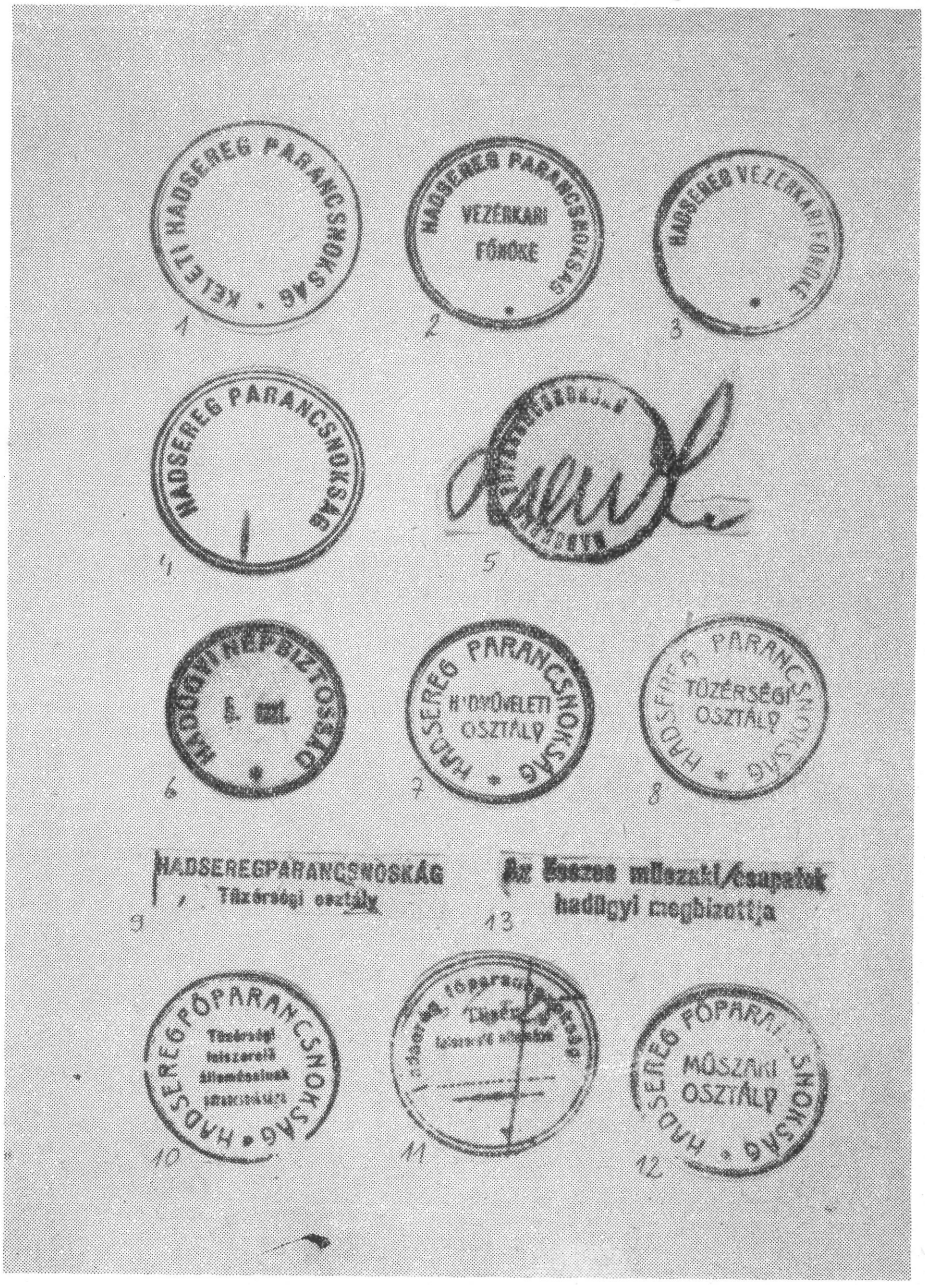

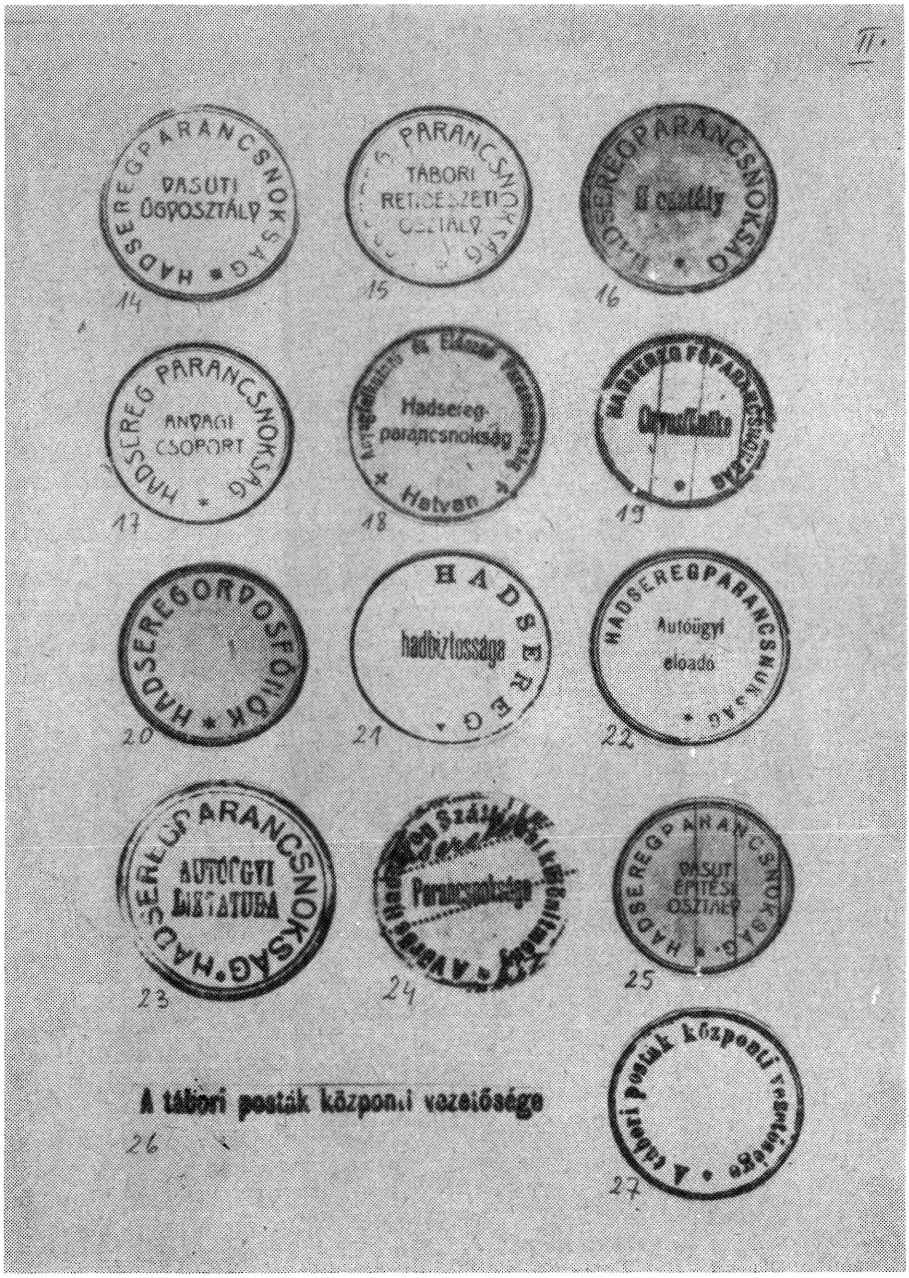
II.
HADSEREGPARANCSNOKSÁG
VASUTI ÜGYOSZTÁLY
14
PARANCSNOKSÁG
TÁBORI RETIDESZETI OSZTÁLY
15
HADSEREGPARANCSNOKSÁG
II osztály
16
HADSEREG PARANCSNOKSÁG
ANYAGI CSOPORT
17
Hadsereg-parancsnokság
Hatvan
18
19
HADSEREGORVOSFŐNÖK
20
HADSEREG
hadbiztossága
21
HADSEREGPARANCSNOKSÁG
Autóügyi
előadó
22
HADSEREGPARANCSNOKSÁG
AUTÓÜGYI DIKTATURA
23
Parancsnoksága
24
HADSEREGPARANCSNOKSÁG
VASUT ÉPÍTÉSI OSZTÁLY
25
A tábori posták központi vezetősége
26
A tábori posták központi vezetősége
27

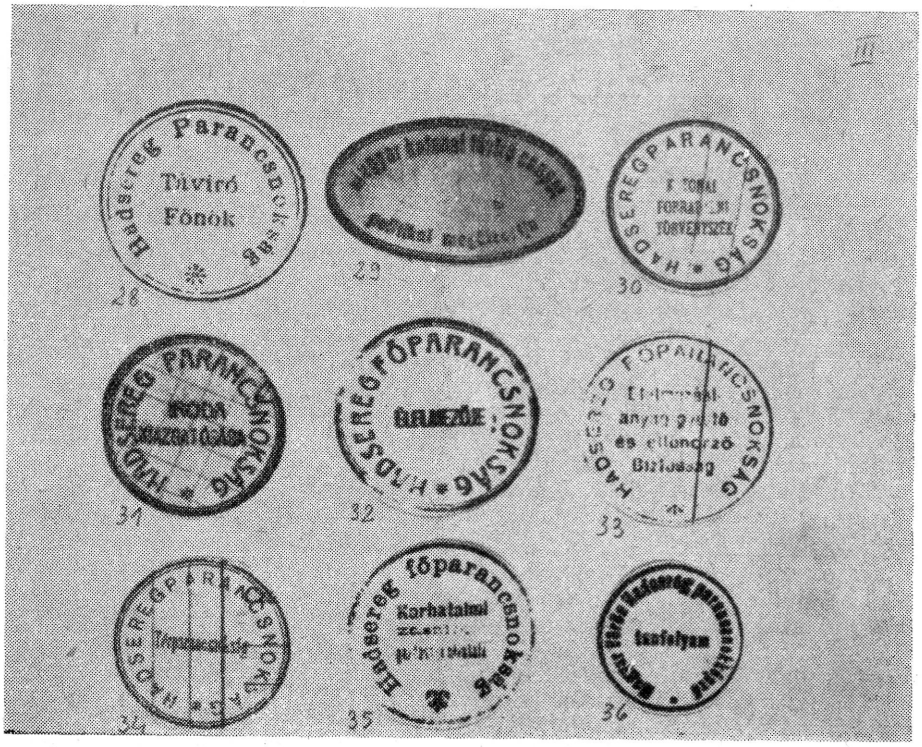
III
Hadsereg Parancsnokság
Tiviró
Fönök
28
29
HADSEREG PARANCSNOKSÁG
30
HADSEREG PARANCSNOKSÁG
IRODA
31
HADSEREG FŐPARANCSNOKSÁG
32
HADSEREG FŐPARANCSNOKSÁG
33
HADSEREG PARANCSNOKSÁG
34
Hadsereg főparancsnokság
Karhatalmi
35
36

A DUNAI HAJÓRAJ AZ 1919. JÚNIUS 24-I ELLENFORRADALOMBAN

Gecsényi Lajos

A június 24-i ellenforradalmi kísérlet, ennek keretében a hajóraj — a monitorok — történetét már több alkalommal feldolgozta a történetírás. Gábor Sándorné átfogó tanulmánya, Liptai Ervin, Hetés Tibor művei, a párttörténeti tankönyv utalásai — s legutóbb Dezsényi Miklós közleménye különböző aspektusokból vizsgálják és világítják meg a Magyar Tanácsköztársaság eme egy napjának eseményeit.[1] Úgy érezzük, ezek után nem lenne indokolt ismételten foglalkozni a kérdéssel, ha nem tudnánk néhány új vonással hozzájárulni a már megrajzolt képhez, kiegészíteni, esetenként módosítani is azt. Erre ösztönöz a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottsága által a Dezsényi Miklós írásához fűzött megjegyzés is, amely éppen a hajóraj vonatkozásában bátorítást nyújt további kutatásokhoz.[2]

A dunai hajóraj szerepe az ellenforradalomban — mint ezt már a kérdés kutatói megállapították — katonailag jelentéktelennek mondható.[3] A mozgásterület által korlátozott egységek beavatkozási lehetősége az ellenforradalom menetébe nem jelentett komolyabb veszélyt, s ugyanakkor könnyűvé tette — bár időben elnyújtotta — felszámolásukat. A hadihajók szerepét az ellenforradalmi tervek egészében vizsgálva sokkal inkább lélektani, mint katonai hatásukat kell figyelembe vennünk.

A Tanácsköztársaság vezetői lakó- és munkahelyének, a szinte szimbólummá vált Szovjetháznak — Hungária-szálló — a megtámadása, lövetése pillanatnyi zavart kelthetett (s amint láthatjuk: keltett) a vezetés, a karhatalom és a tömegek körében. Jellemző példaként említhetjük meg a Budapesti Központi Munkástanács ülésén június 24-én délután történteket, amikor is híre érkezett a monitorok támadásának. Nem haszontalan talán az eseményeket rögzítő jegyzőkönyv pontos idézése sem: (a Központi Munkástanács ülése délután 5,15—5,55 között)

Szamuely György: „Elvtársak! Amíg Önök itt beszélnek, a dunai flottilla

1 *Gábor Sándorné:* Az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet. Párttörténeti Közlemények, 1962. 2. sz. *Lipiai Ervin:* A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. 2. Kiadás. *Hetés Tibor:* Stromfeld Aurél. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 252. o. *Dezsényi Miklós:* A magyar vörös dunai hajóraj az 1919. évi honvédő háborúban. Hadtörténelmi Közlemények, (a továbbiakban HK.) 1959. 1. sz. *Dezsényi Miklós:* Adatok a „Bácska" aknarakó hajó történetéhez. HK. 1967. 2. sz. A tanulmány hivatkozás nélküli adatai e munkából származnak.

2 *Dezsényi:* Adatok . . . HK. 1967 2. sz. 384. o.

3 *Gábor Sándorné:* i. m. 90., 92. o.; *Dezsényi:* Adatok . . . HK. 1967. 2. sz. 387. o.

vörös-fehér-zöld zászlók alatt felvonult, és *most már talán a Hungáriát is* elfoglalta. [Kiemelés tőlem — G. L.] (Az ülés tagjai valamennyien felugrálnak helyükről és az emelvény felé rohannak, óriási izgalom és nagy zaj.)"[4]

Az eseményekről ily formában értesült munkástanács híradása nyomán a hajóraj akciója a valóságnál jóval nagyobb súlyt kapott. Tovább növelte a helyzet zavarosságát, hogy az ellenforradalom más részeivel szemben sajátos helyzetük lehetővé tette a hajóknak a több napos járőrözését (majd menekülést) a Dunán — az adott esetben ellenforradalmi jellegű nemzeti zászló alatt.

A történteket kissé talán leegyszerűsítve így látjuk a monitorok ellenforradalmi szerepéről szóló „legenda" kialakulását. Egy „legenda" eloszlatása azonban megköveteli a valóság helyes ábrázolását is.

Ezt kísérelné meg e munka érdemi része.

A tanácshatalom megdöntését célzó ellenforradalmi mozgalmak 1919 márciusától itt-ott megszakadó láncolatként követték egymást Budapesten és az ország különböző vidékein. Politikai, de főként katonai jelentőségüket tekintve közülük a Duna—Tisza közi lázadást, illetve a dunántúli vasutassztrájkot és utóhatásait emelhetjük ki. A budapesti szervezkedések — amelyeket bátran nevezhetünk kalandor katonatiszti csoportok akcióinak — a részvevők körének társadalmi korlátozottsága, a társadalmi bázis hiánya és a Tanácsköztársaság belügyi apparátusának kiváló munkája következtében tartós kapcsolatokat nem létesíthettek és eredményeket nem érhettek el.

A Stenczel—Nikolényi, Dormándy, Novoszeleszky—Dietz-féle összeesküvések után azonban jelentős „előrehaladás" volt a fontos beosztásokban levő katona- és rendőrtiszti elemeknek a május végétől mind konkrétabb formákat öltő szervezkedése.

A június 11-re tervezett, s már kivitelezése előtt felfedett Hőnig-féle puccs romjain kelt életre a június utolsó napjaira időzített felkelés vezérkara, mely a Vörös Vasas Hadosztály parancsnokságán, a hadosztály alárendeltségébe tartozó Vörös Vasas Tüzérezred tisztikarában (s ezeken keresztül az Engels — volt Vilmos főherceg — laktanyában), a Ludovika Akadémián, a IV. hadtest parancsnokságán, a Hadügyi Népbiztosság különböző osztályain és a Vörös Őrség budapesti kerületi parancsnokságán szolgálatot teljesítő volt tisztekből állt.[5]

Ezek a tisztek, illetve az általuk képviselt katonai egységek alkották a tervezett lázadás magját, amelyhez bázisként olyan munkástömegek csatlakozását remélték és várták, akiket majd sikerül szembefordítani a proletárdiktatúrával.

Június 19—20. körül, amikor több megbeszélésen körvonalazódott a lázadás kirobbantásának ideje és módja, a puccs katonai vezéréül kiszemelt ambíciózus Lemberkovics Jenő százados révén sikerült bekapcsolni a szervezkedésbe Zemplén Szilárd korvettkapitányt, a Hadügyi Népbiztosság 14. (hadihajózási) osztályának vezetőjét s néhány — a Vörös Dunai Flotta vezető posztjain levő — tiszttársát.[6] Zemplén és társainak csatlakozása az adott pillanatban a szervezkedés potenciális fegyveres erőinek számottevő megerősödését jelentette, ami különösen azért volt jelentős, mert az addig lát-

[4] MSZMP Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban PIA.) 600. fond. 3. csoport. 500-as tanács jegyzőkönyve. 1919. június 24. 5. o.

[5] PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274. — *Hőnig Vilmos, Jávorka Lajos, Schrantz Ödön, Paczor Győző, Bartha László* tanúvallomásai alapján.

[6] *Gábor Sándorné:* i. m. 89. o. — A Hőnig által készített későbbi összeállításban már a június 11-i puccs idején szerepelnek *feltételesen* a tengerészek.

szólag biztosított vasas egységek állásfoglalása korántsem ígérkezett egyértelműnek.[7]

A hajóraj legénységének megnyerésére vonatkozó tervekben igen fontos szerepet játszott a matrózok által választott politikai megbízottak — Benkő Kálmán, a 14. osztály és Ankner Béla a hajóraj részéről — átállása. Az ő tevékenységük tette hihetővé — s egyben leplezte — az ellenforradalmi puccs jelszavait a matrózok között.

Mint az ellenforradalom történetéből közismert, ez a puccskísérlet a „nemzeti és szocialista" átalakulás jelszava alatt próbált győzelmet kivívni. A „nemzeti" jelző vezetőszerepet játszó polgári arisztokrata-katonatiszti csoport, a „szocialista" jelző a remélt bázist jelentő munkásság számára készült. A szervezkedés olyan — véleményem szerint tisztán és reálisan látó — vezetői előtt, mint Hőnig Vilmos tüzérőrnagy, a vasas hadosztály parancsnoka, világos volt, s e véleményüket nem is titkolták hasonszőrű társaik előtt, hogy a munkásság csatlakozása nélkül a hadsereg számításba jövő egységei sem mozdulnak meg a proletárdiktatúra ellen.[8]

A munkásság viszont, mint ezt magának június 24-nek az eseményei bizonyítják — eltekintve a csekély jelentőségű Mauthner gyári akciótól —, *egyértelműen* az ellenforradalom ellen foglalt állást.

Mindezek a megállapítások alapvetően vonatkoznak a hajóraj munkásból lett matrózaira is. Itt azonban az ellenforradalmi tiszti agitáció felismerését erősen megnehezítették a sajátos körülmények, elsősorban az elszigeteltség. Az események persze mutatják, hogy a puccsban való részvétel megakadályozására a hajókon is történtek kísérletek.

Az ellenforradalom dátumát a vezetők csak igen későn, június 20—22. körül határozták el. Ez az időpont — következtetéseink szerint — június 26-a volt. Ekkorra várták ugyanis a tanácskongresszus befejezését. Amikor köztudomásúvá vált, hogy a kongresszus a tervektől eltérően előbb véget ér, az összeesküvők terveik megváltoztatására kényszerültek. Az új időpontról (június 24.) — mint láthatjuk — csak az utolsó pillanatban értesítették a csoportok egy részét. A lázadás pontos „forgatókönyvét" Lemberkovics így csak 24-én reggel közölhette az érdekelt tisztekkel. Ebben utasítást adott arra, hogy délután 15 órakor az Engels-laktanya 20 ágyúlövést adjon le: ötöt a Gellérthegyre, ötöt a Margitsziget, ötöt Újpest felé, ötöt pedig Újpest mögé — magas robbanóponttal. Ez adja a jelet a munkásság felvonulására és más akciók megindulására. A lövésekkel egy időben 4 üteg megszállja a Berlini teret (Marx tér), s biztosítja a munkásság útját. Az új kormány tagjaiul Garamit, Peidlt és Weltnert kell a *tömegek előtt* (kiemelés tőlem — G. L.) megjelölni.[9]

7 Hadtörténelmi Levéltár — a továbbiakban HL. — Tanácsköztársaság. 99. doboz. — Dr. Mészáros Gyula ellen, hamis vád bűntette miatt Hőnig Vilmos által a Budapesti kir. büntetőjárásbíróság előtt 1925—B. 25704 számon indított per iratai. Igazoló jelentés. 1919. szeptember 4.

8 Uo. *Hőnig:* „Én kijelentettem, hogy csatlakozom, de gondolják meg azt, hogy a hadosztály csatlakozik az ellenforradalmi munkástömegekhez, de szembe fog fordulni ha csak tisztek puccsáról van szó." *Jávorka Lajos:* „óva intettem Ocskay századost és Bantner főhadnagyot attól, hogy egyedül a katonaságra alapozzák tervüket, mivel a tisztek kevesen vannak, a katonákban pedig bízni nem lehet" (PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274 77. köt. 4460. o.)

9 PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274 15. köt. 999—1001. o. *Filipecz Dénes* vallomása. — Több forrás utal arra, hogy ezt Lemberkovics csak a tömeg számára adta meg jelszóként. A június 16—18-a között tartott előkészítő megbeszélésen Lemberkovics, gr. Bethlen Istvánt és gr. Teleki Pált jelölte meg, mint a kormány vezetésére legalkalmasabb személyeket. (Uo. 77. köt. 4462. o.) Jávorka Lajos — mint jelenlevő vallomása. Június 24-én reggel a IV. hadtestparancsnokságon ismételten Lajtos Géza vezérkari főnök lelkére kötötte, hogy a kormányban elsősorban Teleki és Bethlen, valamint a szegedi kormány tagjai jönnek számításba — természetesen nem zárta ki a szociáldemokratákat sem —. (Uo. 77. köt. 4466. o. HL. TK 99. doboz. Hőnig-féle per. *Lajtos Géza* feljegyzése.)

Lemberkovics 24-én tárgyalt Lajtos Géza századossal, a IV. hadtest vezérkari főnökével is, akitől a hadtest „megbízható" egységeinek mozgósítását, s legfőképpen Haubrich hadtestparancsnok (Budapest karhatalmi főparancsnoka) támogatásának biztosítását kérte. Lajtos ezt messzemenően megígérte, anélkül, hogy erről magának Haubrichnak bárminő említést is tett volna. Pusztán abban bízott, hogy a diktatúra kommunista vezetőivel szemben álló s a munkásság által tisztelt hadtestparancsnok — látva a munkásság megmozdulását — hajlandó lesz a tanácskormány eltávolítását célzó akció vezetésére.[10] Az utolsó órákban kiadott kapkodó utasítások (pl. Paczor Győző, rendőrezredest, aki Budapest rendőr-főparancsnokává volt kiszemelve, 24-én délben értesítették az időpontról)[11] éreztették hatásukat az ellenforradalmárokkal szövetségben levő tengerésztiszteknél is.

A flottilla részvételének biztosítására ugyanis június 23-án — a „Csuka" őrnaszád fedélzetén — az esztergomi állomásparancsnokságra érkezett Ankner Béla, Benkő Kálmán politikai megbízott, Csicseri László sorhajóhadnagy, a Hadihajós Főparancsnokság vezérkari főnöke, Gramantik Mihály tartalékos fregatthadnagy, Reitsch Gusztáv népbiztossági főhadbiztos és Pabsz János gazdasági tisztviselő.[12] Megérkezésük után (kb. du. 3 órakor) Ankner az állomásparancsnoki tanyahajóra összehívatta az Esztergomban állomásozó hajók tisztjeit és politikai megbízottait. Így a fentieken kívül ott volt Illés Lajos fregatthadnagy, a flottilla vezérkari főnöke, Benedek Dezső hadtápfőnök, Skripec Dezső korvettkapitány, a dunai hajóraj parancsnoka, Brunhuber Lőrinc vasmunkás, a hajóraj politikai megbízottja, Babos a „Csuka" parancsnoka, Blumenthal Norbert sorhajóhadnagy, a „Szamos" parancsnoka, Andel Béla a „Szamos" gépparancsnoka és Mahr Rezső sorhajóhadnagy, a „Komárom" parancsnoka.

A megbeszélésen először Ankner mondott beszédet, amelyben előadta, hogy a rendszer kormányválság előtt áll, mivel a parasztság szabotál, a vas- és fémmunkások a diktatúra ellen foglaltak állást és szociáldemokrata kormányt követelnek, a III. hadtest a nemzeti színű zászlót követeli stb. Benkő ehhez hozzátette, hogy a jelenlegi kormány nem szalonképes az antant szemében, s ezért lemondása elkerülhetetlen. Alapjában — mondotta Benkő — csak személyi változásokról van szó, mivel minden kommunista alapon marad, s a diktatúra vezetése Haubrich, Stromfeld, Böhm kezében összpontosul. Ankner közölte, hogy a kormány lemondása *június 26-án* várható. Nehogy a pogromra uszítók ekkor zavart idézzenek elő, szükséges, hogy a flottillát Budapestre vonják. Néhány jelenlevő — pl. Andel és Benedek — aggodalmát fejezte ki a szervezkedés ellenforradalmi színezete miatt, de Ankner és Benkő megnyugtatta őket, hivatkozva Haubrich és Stromfeld részvételére. A jelenlevők egyetértettek a közöltekkel.[13] Ezután a „Csuka" elhagyva Esztergomot, továbbhaladt az északi fronton Dunamocsnál állomásozó „Lajta", „Fogas" és „Komárom" hajókhoz. Itt sorra járták a hajókat, és ismertették a már Esztergomban is elmondottakat, majd este — 22 óra körül — visszatértek Esztergomba, ahol az éjszakát szándékoztak eltölteni. Időközben Blumenthal, a „Szamos" parancsnoka, a legénység hangulatát igyekezve kipuhatolni, közölte a híreket Lechl Artur volt tengerésztiszttel, aki legénységi állományban teljesített szolgálatot. Lechl azonnal összehívta a hajó kommunistáit, és ellenforradalminak minősítve a tisztek

10 HL. TK. 99. doboz. Hőnig-féle per. *Lajtos Géza* feljegyzése.
11 PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274 15. köt. 1030. o.
12 PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847 105. o. — Ezek az iratok a lázadásban részt vett tisztek elleni egykorú nyomozás anyagát (1919. június 25 — július 3.) foglalják magukba.
13 Uo. 85—87. o. és 111. o.

tevékenységét, elhatározták azok letartóztatását. Maguk mellé állítva a „Szamos" többi matrózát is, az éjszaka folyamán lefegyverezték és letartóztatták az összes tisztet. Úgy látszott, hogy a proletárdiktatúrához hű matrózok kerekednek felül, de június 24-én reggel — a szintén letartóztatott politikai megbízottak kérésére — megengedték, hogy Blumenthal és Ankner beszélhessenek az összehívott legénység előtt.[14] Ők az egész akciót a kormány részéről a legénység hangulatára vonatkozó puhatolásának minősítették. Ismételten hivatkoztak arra, hogy Haubrich és Stromfeld mindenről tud, s támogatja tevékenységüket.[15]

A beszéd és a megbízottak tekintélyének hatására az összegyültek úgy döntöttek, hogy szabadon bocsátják a tiszteket, de a „Szamos" azonnal Budapestre hajózik pontos tájékozódás végett. Mint Zemplén Szilárd megállapítja az ellenforradalom idején írt jelentésében, ez volt a szervezkedés kritikus pillanata, hiszen ha a „Szamos" eljut Pestre, a flottilla legénységének további félrevezetése lehetetlenné válik.[16]

A katonai érdekekre való hivatkozással (a „Szamos"-nak a frontra kellett menni) sikerült lebeszélni erről a matrózokat, így csak egy 4 tagú küldöttséget menesztettek Pestre a lefelé tartó „Csuka" őrnaszáddal. Budapest felé közeledve azonban a már nyíltan ellenforradalmi színt valló tisztek letartóztatták a küldötteket, s a hajófenéken bebörtönözték őket.[17]

A Budapestre érkező „Csuka" őrnaszád befutott az Óbudai Hajógyár kikötőjébe, ahol a „Maros" őrnaszád és a „Pozsony" ágyúnaszád várta.[18] Az óbudai tengerészlaktanya legénysége és a hajógyár munkásai, vezetőik — elsősorban a gyárból elkerült Ankner és a hajógyár termelési biztosa Souhanek Henrik — agitációja nyomán közömbösek maradtak az ellenforradalmárok tevékenysége iránt.[19]

A szervezkedés által érintett tisztek 24-én délben szándékozták megbeszélni az utolsó teendőket a *június 26-i* ellenforradalmi puccshoz. E célból Zemplén Szilárd és Böhm Kosimus korvettkapitány, a Hadihajós Főparancsnokság vezetője az óbudai laktanyába ment. Zemplén közvetlenül Óbudára indulása előtt kapta a hírt összekötője útján a lázadás délutánra tervezett kirobbantásáról. Az összekötő közölte, hogy Haubrich az ő oldalukon áll, s így komoly ellenállással nem kell számolni. Zemplén és Böhm a hír vétele után parancsot adtak az óbudai kikötőben állomásozó három hajó készenlétbe helyezésére, és megkísérelték a fronton levő egységeket is csatlakozásra szólítani.[20] Ennek érdekében Csicseri vezérkari főnök telefonon személyesen adott parancsot — a „Szamos" kivételével — a fronton levő hajók Budapestre jövetelére. Valószínű, hogy a „Szamost" — a legénység határozott állásfoglalása következtében — már nem merték bevonni a tervezett ellenforradalmi lázadásba.

A parancsot Illés vezérkari főnök vette, aki azonnal elrendelte a hajók indulását.[21] A végrehajtásra vonatkozó tervek szerint ugyanis a hajóraj feladata a budapesti Duna-szakasz teljes ellenőrzése, a vasúti összekötő hidak forgalmának megbénítása és a szárazföldi akciók lehetséges közvetlen támogatása volt.[22] Ennek biztosítására valamennyi hajóra szükség volt, annál

14 Uo. 105—107. o.
15 Uo.
16 HL. TK. 99. doboz *Zemplén Szilárd* korvettkapitány jelentése az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérletről. 1919. szeptember 6.
17 PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6874. 106. o.
18 HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése.
19 PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847. 68. o.
20 HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése
21 A magyar Vörös Hadsereg 1919. Budapest, 1959. 259. 236. sz. (Az V. hadtest parancsnokának jelentése.)
22 HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése.

is inkább, mert a „Maros" őrnaszádot a javítóműhelyből helyezték készenlétbe, s gépei nagyobb megerőltetést nem bírtak volna.

A hajóraj bekapcsolását, de általában az egész lázadás azonnali kirobbantását célzó kapkodó intézkedések magukban hordták a puccs egyébként is előrelátható bukásának csíráját. Maga Zemplén is megjegyzi jelentésében, hogy a hajóraj operációihoz szükséges feltételeket nem sikerült időben biztosítani, mivel „rajtuk kívülálló események a fegyveres kísérlet idő előtti kitörését vonták maguk után."[23] Megerősítik közlését más adatok is, amelyek szerint az összeesküvők utolsó megbeszélésén a Létay tábornok vezette ellenforradalmár csoport képviselője határozottan a június 24-i időpont ellen foglalt állást, s amikor kisebbségben maradt, megtagadta csoportja támogatását Lemberkovicstól.[24]

Június 24-e délutánján tehát a hadhajóraj egyes egységei — megtévesztve ellenforradalmár tisztjeik agitációjától s legfőképpen Haubrich és Stromfeld nevétől — készen álltak a fegyveres ellenforradalomban való részvételre.

Délután 16—16,30 óra között — megkésve — az Engels-laktanya ütegei leadták az elrendelt lövéseket Újpest és a Margitsziget irányába.[25] A lövések elhangzásakor a hajók, amelyek már előzőleg kifutottak a kikötőből, akcióba léptek s megindultak a város felé. Árbocaikra a nemzeti zászlót vonták fel, de a hajók orrán, a legénység hangulatára való tekintettel, fennhagyták a vöröset is.[26] Így érkeztek a Lánchíd—Ferenc József híd által határolt területre. Útjuk során kisebb hajókkal találkozva azokat csatlakozásra szólították fel. Megkísérelték azt is, hogy a parton fel-feltűnedező emberek figyelmét kiáltozással hívják fel magukra, de ez eredménytelen maradt. A lakosság itt is, csakúgy mint a város más részein, értetlenül szemlélte az ellenforradalmár csoportok mozgását. A monitorok ekkor elhajóztak a Szovjetház előtt, és csak néhány pillanat múlva fordult vissza a „Pozsony" ágyúnaszád, hogy 3 lövést adjon le a tanácskormány székházára, részben jeladásul, részben, hogy „a hidakat mögöttünk felégessék."[27] A lövések azonban már csak pusztán demonstrációt jelentettek, hiszen a városban kirobbant ellenforradalom, alig egy órával az Engels-laktanyában elhangzott lövések után elbukott.

A készülő ellenforradalomról — így a monitorok részvételéről is — időben értesült belügyi nyomozó szervek emberei már kora délután megszállták a laktanyákat (főként az Engels-laktanyát) s a kitűzött időpontban a tisztjeivel szembeforduló vörös legénység támogatásával egymás után tartóztatták le a puccs vezetőit.[28] 5 óra előtt kézrekerültek: Lemberkovics Jenő, Filipecz Dénes főhadnagy, Szőcs János színész, tart. főhadnagy, Ocskay Rudolf, Galba százados s mások, akiket a Vörös Őrség Zrínyi utcai épületébe szállítottak.[29]

A Ludovika Akadémia tisztjei — kivéve a telefonközpontot megszállva

[23] Uo.

[24] HL. TK. 99. doboz. Hőnig-féle por. *Hőnig* feljegyzése. — Ez a megbeszélés valószínűleg június 23-án zajlott le.

[25] PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274 15. köt. *Waldingbrett Antal* tüzérfőhadnagy vallomása.

[26] HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése.

[27] HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése. — Téves az az adat, hogy a monitorokról lőtték az újpesti Clarisseumot. Ez a hajók tűzerejével — tekintettel a nagy távolságra — lehetetlen lett volna. Újpestre valószínűleg az Engels-laktanya lövedékei hullottak. (*Liptai* E.: i. m. 388. o.).

[28] A Korvin Ottó vezette belügyi politikai osztály minden jel szerint Lábas Ede nyomozón keresztül Pajor Lajos, a Hadügyi Népbiztossághoz beosztott tiszttől értesült a készülő ellenforradalomról.

[29] A monitorok támadásának idején Weisz politikai megbízott itt lőtte le Lemberkovicsot.

tartó csoportot — a késő esti órákban (miután hiába várták a munkásság és a polgári elemek csatlakozását) megadták magukat. A szárazföldi tiszti csoportok felszámolása után a tanácskormány fegyveres erői teljes erejükkel a telefonközpont visszafoglalására és a lázadó hajók megsemmisítésére összpontosítottak.

Megkezdődött az ellenforradalom második szakasza, a leleplezett ellenforradalmi erők felszámolása.

A Szovjetház lövetésére (egy lövés talált a háromból) a kormány tagjai elhagyták székhelyüket, s a IV. hadtestparancsnokság Dorottya utcai épületébe mentek át, ahol Haubrich mellett a hadseregfőparancsnok-helyettesi jogkörrel felruházott Kun Béla vette át az irányítást. A Szovjetházban maradt őrség azalatt Korvin Ottó és az odasiető Szántó Béla irányításával tüzelőállást foglalt a szálló dunai oldalán s felkészült a visszatérő monitorok elleni harcra. A Lánchíd pesti hídfőjét a Vörös Őrség kommunistákból álló, Grega Vilmos vezette karhatalmi zászlóalja szállta meg. A Duna-part többi részén néhány órán belül a nemzetközi ezred egy zászlóalja, az I. kerületi munkástanács karhatalmi egységei, a Belügyi Népbiztosság nyomozó különítménye (az Országháznál) foglalt állást. A felsorolt egységek mellett a Vörös Hadsereg más alakulatai a hidakat és hídfőket vették birtokukba.[30] Ezek a csoportok már jelentékeny tűzerő (elsősorban gépfegyverek) birtokában vehették fel a harcot a támadó hajókkal.

A Szovjetház lövetése után a délre tartó monitorok közül a „Maros" a vasúti híd alatt lehorgonyzott, s miután a Vörös Őrséggel közölte, hogy a hídon való közlekedést megtiltja, egy lövést adott le a hídra. A „Csuka" ezalatt a csepeli vízirepülő egységet szólította fel csatlakozásra. Az akciók után, kb. este 6—7 óra között, a „Pozsony" ágyúnaszád — útban észak felé — gépfegyverrel még lövéseket adott le a főkapitányság épületére, mire válaszként mindkét partról erős géppuskatűz alá fogták, majd az északi vasúti hidat megszállva tartó újpesti munkáscsapatok dobáltak kézigránátokat a hajóra.[31]

A „Pozsony" szerencsésen elkerülve a komolyabb sérüléseket, végül is a Szentendrei-sziget déli csúcsánál vetett horgonyt, várva az északi frontról remélt hajókra.

Megszakítva az események menetét, rövid időre vissza kell térnünk a flottilla fronton levő egységeihez, illetve a június 24-én délután ott lezajlott eseményekre.

Röviddel déli 12 óra előtt a „Szamos" monitor útnak indult az őrszolgálatot teljesítő „Lajta", „Fogas", „Komárom" leváltására. Ez a délutáni órákban meg is történt, s a három hajó az időközben befutott főparancsnoki parancsra, mely nem jelölte meg az okokat, elindult Budapestre. A kora esti órákban a „Fogas"—„Lajta"—„Komárom" sorrendben befutottak Esztergomba, miután a Komáromról Almásfüzitő magasságában partra tették a kommunista érzelmű matrózokat. A „Fogas" rövid idő múlva tovább indult Budapest felé, s éjjel 1 óra körül csatlakozott a „Pozsony"-hoz, amellyel (a sötétséget kihasználva) áthaladt Pesten, s csatlakozott a másik két hajóhoz.

A „Pozsony" parancsnokai eközben több ízben sürgették a „Komárom" és „Lajta" indulását, de azok csak 25-én hajnalban hagyták el Esztergomot. Addigra a Hadsereg-főparancsnokságra beosztott hajózási összekötő távira-

[30] PIA. 731. fond. 24, öe. III. 923—924. o. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—5191 I. köt. 24. o., Uo. 1920—6274 56. köt. 3550. o., HL. IV. hadtestparancsnokság iratai. 66. doboz. A Bebellaktanya parancsnokának feljegyzése. 1919. június 24.

[31] PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—7901. 1. köt. 27. o. H—m—132. *Mócsi András* visszaemlékezése.

tából és a forradalmi matróztanács körözvényéből már valamennyi hajó előtt ismert volt — az addig is sejtett — budapesti helyzet. Így mind a „Komárom", mind a „Lajta" tudatosan készült fel — a lényegében már bukott — ellenforradalomhoz való csatlakozásra.

Egyedül a „Szamos" legénysége tartott ki szilárdan a proletárdiktatúra mellett, megakadályozva, hogy parancsnoka öntevékenyen elinduljon Budapestre.[32]

Június 25-én délelőtt a „Komárom" ágyúnaszád és a „Lajta" monitor az északi összekötő hídnál, majd a Ferenc József híd táján vívott kemény harc után, melyben a „Lajta" parancsnoka Wuche fregatthadnagy súlyosan megsebesült, egyesült a lázadókkal.[32/a]

Az egyesülést megelőzően, június 24-ről 25-re virradó éjjelen, kapcsolat jött létre az ellenforradalmárok és a hadtestparancsnokságon tartózkodó Haubrich József között. A kezdeményező felet a kutatás során nem sikerült pontosan megállapítanunk, miután utóbb senki sem akarta ezt a szerepet magára vállalni. A források szerint 25-én éjjel 1 és 2 óra között megjelent a csepeli vízi-repülőszázad parancsnokánál — Mindszenthy Árpád főhadnagynál — Burányi István az Óbudai Hajógyár munkástanácsának elnöke, s motorcsónakot kért, hogy a közelben horgonyzó hajókra mehessen. Mindszenthy és a tengerésztisztek vallomásai, feljegyzései szerint Burányi, Haubrich megbízásával érkezett hozzájuk. Haubrich ezzel szemben, a népbiztos perben tett vallomásában határozottan kitartott amellett, hogy az ellenforradalmárok kívántak vele tárgyalni. Ezt látszik megerősíteni az a levélke, melyet a perben felolvastak, s melyet Burányi útján Haubrich ezen az éjszakán juttatott el a hajók parancsnokaihoz: „Itt volt nálam Burányi István tengerész elvtárs, aki az Önök kívánságát velem közölte (ti. hogy Haubrich menjen a hajókra tárgyalni). Sajnos, ennek a kívánságnak nem tehetek eleget, mivel nekem kötelességem helyemen maradni és Budapest rendje felett őrködni. A magyarországi proletariátus nevében kérem, jelöljenek ki az önök soraiból egy küldöttséget, mely azonnal eljön a hivatalomba, és velem itt a tárgyalást lefolytatja . . ."[33]

Véleményünk szerint itt Ankner—Burányi valószínű összeköttetése révén az ellenforradalmárok tapogatózásairól lehet szó, melyet később kellemetlen volt bevallani. Valószínű, hogy Burányi azután ment Haubrich küldötteként a hajóra, hogy a tengerészek küldötteként már először nála járt. Így a Haubrich nevével ámított legénység előtt úgy tűnhetett, hogy a dolgok a legnagyobb rendben haladnak. Elképzelhető az is, hogy a flottillások — hasonlóan a József Telefonközpontot megszállt ludovikásokhoz — Haubrichtól várták az irányítást, további parancsokat.

Arról, hogy a tengerészek Stromfeld Auréllal kapcsolatban álltak volna, egyetlen forrás sem tesz említést.[34]

A Burányi és a Zemplén—Böhm—Ankner—Benkő-csoport tárgyalásai eredmény nélkül értek véget. Zemplének — ok nélkül — győztesnek érezve magukat feltételeket akartak diktálni: követelték a kormány lemondását, választásokat, az új szociáldemokrata-polgári kormány mellé — a választásokig — egy katonai diktátort („melyet tekintettel az akkor meglevő hadse-

[32] A „Szamos" által felfogott táviratok: PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847 143—149. o. — A hadihajózási összekötő távirata így hangzott: „Maros", „Pozsony", „Csuka" kifutott dél felé Anknerral; A hajóra felvonták a nemzeti lobogót. „Pozsony" a Hungaria-szállóra tüzelt. A Hadihajós Főparancsnoksággal az összeköttetés megszakadt. „Szamos", „Komárom" esemény nélkül. Budapest csendes — (németül).

[32/a] A magyar Vörös Hadsereg 1919. Budapest, 1959. 238. sz.

[33] A hajók és Haubrich tárgyalásaira: PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274 55. köt. 3501—5. o., 15. köt. 1004. és 1020. o., 22. köt. 1314. o.; HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése:

[34] Vö.: *Hetés Tibor:* Stromfeld Aurél. Budapest, 1967. 252. o.

regre, Stromfeld Aurél ezredesnek vagy más megfelelő egyéniségnek gondoltuk felajánlani.")[35] Az öntelt, s a helyzet ismeretében nevetséges követeléseket senki sem vette komolyan a tanácshatalom vezetői közül. Így Burányi már nem tért vissza a hajókhoz, s a lázadás felszámolása hamarosan folytatódott.

Az ellenforradalom leverésére irányuló, szélesebb körű katonai akció első intézkedéseivel összhangban, június 24-én este a légierő is bekapcsolódott a harcba. Az albertfalvai repülőszázadhoz Bernhardt István politikai megbízott továbbította Kun Béla írásbeli parancsát a hajóraj azonnali bombázásáról.[36] Hasonló tartalmú utasítást kapott a csepeli vízi-repülőszázad is. Az ellenforradalmárokkal rokonszenvező repülőtisztek szabotázsa azonban megakadályozta a repülőgépek harcba szállását.[37] Albertfalváról 25-én reggel kommunista pilóták a magasba emelkedtek ugyan 2 géppel, de az összekötőhídnál állomásozó „Pozsony"-ra ledobott bombák célt tévesztettek.[38]

Az immár egyesült ellenforradalmi flottilla, miután keserűen tapasztalta, hogy a szárazföldi támadásokkal egy időben már a levegőből is hullanak a bombák, amelyek ellen ráadásul védtelenek, célszerűbbnek látta erőinek kivonását Pestről, és a Paks—Dunapentele térségében horgonyzó más hajóegységek csatlakoztatása, valamint szén és élelmiszer készleteik kiegészítése céljából déli irányba vonulni. Ekkor a lázadók vezetői a hamarosan bekövetkező visszatérés reményében indultak útnak. Reményeiket elsősorban a Duna—Tisza közi — persze ekkorra már levert — ellenforradalmi felkelésre alapozták.

A hajóraj dunapentelei tevékenységét ezek az elképzelések hatották át. Június 25-én a reggeli órákban 2 hajó tűnt fel a dunapentelei kikötő előtt, ahol a „Munka" felfegyverzett gőzös, a „Baja" és „Bácska" aknaszedő hajók és 2 aknauszály horgonyzott. Bár a matrózok előtt is ismeretes volt a pesti ellenforradalom híre, a 25-re virradó éjszaka itt eseménytelenül telt el. Az északról jövő monitorok fedélzetén érkezett Pestről Pentelére Eiben Viktor, a „Munka" gépparancsnoka is, aki azonnal összehívatta a hajók parancsnokait (Aichelburg Arnold korvettkapitány, aknaosztag parancsnok, Kirchmaier, a „Munka" parancsnoka és Stadler Kornél hadapród, a helyettese, Reviczky Nándor, a „Bácska" parancsnoka, Széll, az uszódi fényszóró egység és Wattenwiell fregatthadnagy, az uszódi védvonal parancsnoka.) Eiben ismertette a helyzetet, majd mondván hogy győzött az ellenforradalom, a nemzeti lobogók átadásával csatlakozásra szólította a tiszteket. Fenyegetésként hozzátette, hogy a csatlakozást megtagadókat a felvonult ellenforradalmi hajók tűz alá veszik. Röviddel ezután először a „Bácska", majd a „Munka" is felvonta a nemzeti zászlót, de a legénység merev hallgatásba burkolózott. Eiben a parton összegyűlt helybelieknek kommunistaellenes beszédet tartott, s a lakosságot a direktórium elkergetésére buzdította.

Fegyveres karhatalomként, a vörösőrök lefegyverzésére és élelmiszer beszerzésére Stadler Kornél vezetése alatt 6 tagú járőr vonult be Pentelére.

A „Csuka" fedélzetén tartózkodó tisztek és politikai megbízottak időközben felismerve a helyzet súlyosságát (elsősorban a legénység hangulatát, fűtőanyag, élelmiszer hiányát), biztosítani kívánták a szabad visszavonulás útját. Ezért a „Bácska" hajót 25-én délben Uszódra irányították az aknazárhoz. Feladatul tűzték ki a Pakson állomásozó „Viza" és „Compó"

35 HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése.
36 PIA. Budapest büntetőtörvényszék 1920—3990. 22. és 56. o.
37 Uo. 21—22. o.
38 Uo. 21—23. o.

őrnaszádok állományának megnyerését is, miután azt telefonon eredménytelenül kísérelték meg. Indulás előtt az összehívott legénység előtt Benkő Kálmán mondott a valótlanságoktól hemzsegő beszédet: antiszemita megjegyzésekkel kísérve jelentette be, hogy Pesten szociáldemokrata-polgári kormány alakult, tárgyalások folynak Haubrichhal és Károlyival az új rendszerről.

A „Bácska" — útban Paks felé — megállt a baracsi aknazárnál, behajózott egy géppuskát, s közölte az ideérkezett „Vizá"-val a csatlakozásra hívó utasítást. A „Viza" ezt megtagadta, csakúgy mint néhány óra múlva Pakson a „Compó" is. Pakson a „Bácska" — elállva addigi szándékától — kikötött, levonta a nemzeti zászlót, a vöröset húzva a helyére. A „Bácska" matrózai a vörös zászló védelmére külön őrséget is állítottak.[39]

25-én délután a pentelei hadihajós távírászok vették Kiss Nándor újonnan kinevezett hadihajós főparancsnok távirati felszólítását, amelyben megadásra szólította a lázadókat. A távirászok a „Munka" felfegyverzett gőzösre továbbították a felhívást, amelynek legénysége erre megtagadta a kikötőből való távozást és kísérletet tett a nemzeti lobogó levonására. Aichelburg aknaosztag-parancsnok azonban időben értesítette a többi hajót, s így a „Munká"-t a horgony felvonására, valamint a kikötőből való távozásra kényszerítették. A nyílt vízen azonnal közrefogták és megfosztották készletei nagyobb részétől, hogy ezzel az ellenállást lehetetlenné tegyék.[40]

A távírászok, akik Baracsra és Uszódra továbbították a főparancsnokságnak az aknazár elzárásáról szóló utasítását, megkísérelték, hogy a monitorok legénységét öntudatra ébresztve, szembefordítsák áruló tisztjeivel. Ezt azonban a tisztek megneszelték, Juhász József, Jasiewicz Ede, Witteg Miklós távírászokat letartóztatták és összeverték, a távírdát pedig megrongálták.[41]

Aznap este a „Pozsony" és a „Komárom" ágyúnaszádok ismételten felszólították csatlakozásra a „Vizá"-t és „Compó"-t, valamint a lázadók közül kivált „Bácska" aknarakót. Az érintett hajók ezt ismételten megtagadták, mire másnapra lövetésüket helyezték kilátásba.

A két őrnaszád közül a „Pozsony" visszaútban Dunapentele felé — Baracs magasságában — géphiba miatt horgonyt vetett, s másnap innen csatlakozott a déli határ irányába induló társaihoz. Az ellenforradalmár vezérkar ugyanis — a hajókat 26-án reggel és délelőtt ért repülőtámadások után a matrózok elégedetlen hangulatára való tekintettel — úgy határozott, hogy áttörve az uszódi aknazáron, megadja magát a dunai angol flottillának.[42] Az áttörést a „Bácska" elpártolása után a csatlakozott néhány aknász segítségével akarták végrehajtani. Bíztak abban, hogy a védvonal alakulatai, tüzérség hiányában, nem tudják a szökést megakadályozni. Remélték, hogy a Duna—Tisza közi ellenforradalmi csapatok támogatást nyújtanak akciójukhoz.

A délnek tartó hajók június 26-án a délelőtti órákban érkeztek Paksra, ahol a part mellett vörös lobogó alatt a „Viza" és „Compó" naszádok, a „Bácska", valamint a „Balaton" gőzös horgonyzott. Ezekről a hajókról átkiabáltak a „Munká"-ra, közölve, hogy az ellenforradalom elbukott s a Tanácsköztársaság szilárdan áll. A „Munka" matrózai ekkor egyhangúlag követelték a parancsnoktól, Aichelburg korvettkapitánytól az azonnali kikö-

39 A dunapentelei eseményekre: PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847. 61—64. o. *Reviczky Nándornak*, a „Bácska" parancsnokának vallomása. 1919. június 29.

40 Uo. 87—88. o. *Aichelburg Arnold* vallomása. 1919 július 5.

41 Uo. 74—76. o. *Juhász József, Jasziewicz Ede* vallomásai 1919. július 1.; PIA H—V—37 *Vas-Witteg Miklós* visszaemlékezése. — Kétségtelen, hogy ekkor Baracson is volt aknazár.

42 A repülőtámadásról: HL. IV. hdt. parancsnokság iratai 66. doboz. Eseményjelentés 1919. június 27. A legénység hangulatára, HL. TK. 99. doboz. *Zempléni* jelentése.

tést és a vörös lobogó felvonását. Aichelburg engedve a követelésnek, parancsot adott erre, s amikor a hajó a parthoz állt, azonnal kiszállt.

A „Munka" kiválása után a sort záró „Komárom" és „Pozsony" naszádok felszólították a hajó legénységét a tisztek kiadására, de válaszul a „Munká"-ról megszólaltak az ágyúk és a „Komárom" parancsnoki tornyát érő lövések megölték Mahr Rezső hajóparancsnokot, illetve életveszélyesen megsebesítették Csicseri László vezérkari főnököt. A „Komárom" és „Pozsony" lövései viszont a „Munká"-n okoztak súlyos sérüléseket, aminek következtében a gőzös rövid idő múlva elsüllyedt.[43]

Ezek után érkeztek a lázadó monitorok az utolsó akadály, az uszódi aknazár elé.

A védvonal erői az ellenforradalmárok június 23—24-i tevékenysége következtében erősen meggyengültek, főként tűzerő tekintetében. A hadseregparancsnokság ezért június 24-én parancsot adott a Fehér Imre ezredes vezette első budapesti karhatalmi vörösezred egyes egységeinek az uszódi Duna-part megszállására, a monitorok visszavonulásának megakadályozására. A parancs alapján 24-én késő este a K. Kovács Albert vezette zászlóalj két százada Fajszról Uszódra vonult. Másnap reggel követte őket a zászlóalj többi része. A gátőrség parancsnokának utasítására a Duna-parton beásták magukat, várva a monitorokat.

Szentgyörgyi főhadnagy, a zászlóalj egyik tisztje, a gátőrségen levő fel nem használt aknákkal akarta elzárni az aknazár kapuját, de erre idő már nem állt rendelkezésre. Felmerült, hogy az aknazártól 600—800 méterre levő vízimalmot engedjék el horgonyáról, nehogy az ellenforradalmárok az aknákat felrobbantsák vele. Ez nem sikerült, s így a malmot felrobbantották.

K. Kovács zászlóaljparancsnok, mint szemtanú, a III. csendőrkerületi parancsnokság nyomozó különítménye előtt 1919. november 25-én tett vallomásában részletesen beszámolt a monitoroknak az uszódi aknazáron való áthaladásáról. Június 26-án délben a hajók megjelentek az aknazár előtt, s miután megbeszélést folytattak a motorcsónakon hozzájuk érkező Fehér Imre ezredessel, „egyesével elindultak a vízimalom mellett s a Duna bal partjához közeledtek, mert ott az aknazár egy darabon meg volt nyitva, a résen át egyenként áthajóztak és az aknazártól délre 600—800 méternyire ismét megállottak."[44]

K. Kovács vallomása megítélésem szerint kétségtelenné teszi Zemplén Szilárdnak az áttörésről szóló jelentésében írottakat. Nem kizárt, hogy a Dezsényi Miklós által elsőrendű tényezőként hangsúlyozott magas vízállás is hozzájárult a sikeres áthajózáshoz, de ugyanakkor megcáfolja azokat a fenntartásokat, amelyeket a „bal parti áttörés" lehetőségével szemben hangoztat, hiszen az egykorú érdektelen beszámoló adott esetben alapvető forrás.[45]

Más anyagokból érthetővé válik az is, hogy a monitorok áthaladásának megakadályozására kivezényelt, s állást foglalt nagyobb számú vöröskatonaság vonala előtt hogyan tudtak mégis elhajózni. A döntő ok elsősorban az volt, hogy a vörösőr egységek nem rendelkeztek ágyúval, s csak az áttörés után gondoskodtak ágyúról — számítva a hajók esetleges visszatérésére. Másrészt felmerül az egységek parancsnokának, Fehér ezredesnek a felelőssége, aki személyesen tárgyalt a lázadó tisztekkel, s minden jel sze-

[43] *Dezsényi M.*: ... Adatok. HK. 1967. 2. sz. 387—8. o.; PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847. 88—9. o.

[44] PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1921—2648.

[45] *Dezsényi M.*: Adatok... HK. 1967. 2. sz. 388. o. — Megerősíti K. Kovács vallomását *Strbik Károly* vöröskatona visszaemlékezése, melyben az esemény hasonló leírását találjuk. (PIA. H—s—32.)

rint szándékosan nem adott tűzparancsot, lehetővé téve ezzel a menekülést. A géppuskákkal felfegyverzett csapatok ágyú nélkül is jelentős károkat tudtak volna okozni a hajók anyagi és személyi állományában.[46]

Az ellenforradalmárok maguk is érthetetlenül nézték ezt, mint Zemplén Szilárd megjegyzi: „Nem értem viselkedésüket, de tény, hogy a legcsekélyebb ellenséges mozdulatot nem tették."[47]

A hajók áthaladásáról az utolsó hír június 26-án délben érkezett a Hadihajós Főparancsnokságra, melyben közölték, hogy a „Komárom", „Pozsony", „Lajta", „Csuka", „Fogas", „Maros" átszökött az ellenséghez.[48] A monitorok lázadása ezzel végérvényesen véget ért.[48/a]

Az események záróakkordjaként a Hadügyi Népbiztosság és a Belügyi Népbiztosság politikai nyomozói próbálták felderíteni a puccs hátterét és mozgatórúgóit. Az át nem szökött volt tisztek (Blumenthal, Aichelburg, Illés stb.) — bár a matrózok többsége ellenük vallott — szerencsésen, következmények nélkül vészelték át a vizsgálatot. Így mivel az értelmi szerzők megszöktek, végül is minden különösebb felelősségrevonás nélkül ad acta tették az ügyet.

A „Szamos" példásan helytállt matrózai — miután eredménytelenül követelték a bűnösök megbüntetését — külön kérték, hogy az egész legénységet az elkészült „Inn" monitorra, mint a hajóraj legerősebb egységére helyezzék át, hogy ott még nagyobb erővel harcolhassanak a proletárdiktatúra ellenségei ellen. A „Szamos" legénységének memoranduma a Tanácsköztársasághoz hű forradalmár tengerészek tettvágyának, helytállásának legszebb dokumentuma.[49]

Ezzel zárul a magyar dunai hajóraj tevékenysége az 1919. június 24-i ellenforradalmi mozgalomban. Összefoglalásként annyit lehet megállapítani, hogy a volt császári és királyi tengerésztisztektől, altisztektől hamis jelszavakkal félrevezetett legénység is megpróbált előbb vagy utóbb szembefordulni vezetőivel. Ennek harcos példáját adták a „Munka" és „Szamos" matrózai, a dunapentelei távírászok.

A felkelés előkészítésének szálait már az egykorú vizsgálatok sem tudták kibogozni. A tisztek mellett kétségtelenül igen fontos szerepe volt az áruló jobboldali szociáldemokrata Ankner Bélának, s az óbudai tengerészlaktanya, valamint hajógyár jobboldali beállítottságú munkásvezetőinek. Ha nem is állíthatjuk azt, hogy Ankner — mint szociáldemokrata párttag — valamiféle vezetőszerepet játszott volna a puccs szervezésében, részvétele — amint a legénység által választott és tisztelt politikai megbízotté — „conditio sine qua non" volt.[50]

[46] PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—21—392 *Fábián Ferenc* vöröskatona vallomása, Uo. 1919—IV—21—396.

[47] HL. TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése.

[48] *Gábor Sándorné:* i. m.

[48/a] Bár nem tartozik szorosan a tárgyalt témához, néhány szóban érdemesnek tartjuk megemlíteni a „Bácska" aknarakó hajó elsüllyedésére vonatkozó adatokat. Reviczky Nándor a hajó parancsnoka június 29-i kihallgatásakor elmondta, hogy a „Bácska" az ellenforradalmi puccs után egy új aknamező lerakásába fogott, de a legénység kimerültsége következtében zátonyra futottak. Miután innen levontatták őket, őt leváltották s pihenni küldték. Kassai Pál hajógépész (Komárom) június 30-án pontosan közölte a „Bácska" elsüllyedésére vonatkozó adatokat. E szerint a „Bácská"-n „16 megbízható, régi kommunista elvtárs" ment ki június 29-én aknát rakni. Több akna felrobbant s a parancsnok kivételével mindenki meghalt. (PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847.) *Vas- Vitteg Miklós* visszaemlékezésében 12 főnyi személyzetről s ebből 8 halottról beszél. (PIA H—v—37.) Mindezen adatok az időpont kivételével Dezsényi Miklós megállapításait erősítik meg. *(Dezsényi:* Adatok . . . HK. 1967. 2. sz. 390—391. o.)

[49] PIA. Budapesti ügyészség 1919—IV—13—6847 100—101. o.

[50] HL TK. 99. doboz. *Zemplén* jelentése. — Ankner egyes adatok szerint, már a Dormándyféle ellenforradalmi szervezkedéssel is kapcsolatban állt. (PIA. Budapesti büntetőtörvényszék 1920—6274 55. köt. 3842. o.) Vö. Ankner szerepe: *Liptai E.:* i. m. 397. o.

ЛАЙОШ ГЕЧЕНЬИ:

ДУНАЙСКАЯ ФЛОТИЛИЯ В КОНТРРЕВОЛЮЦИОННОМ МЯТЕЖЕ 24 ИЮНЯ 1919 г.

Резюме

Одним из самых значительных контрреволюционных выступлений — за время существования Венгерской Советской Республики — являлось вооружённые восстание в Будапеште 24 июня 1919 г. Автор статьи приводит новые данные к истории этого восстания, в первую очередь относительно дунайской флотилии, базы мятежа.

В введении — вслед за кратким историческим обзором — автор знакомит нас с созданием базы контрреволюционной организации до восстания 24 июня. После неудачных апрельских и июньских контрреволюционных выступлений эта акция подавала большие надежды — в первую очередь с привлечением рабочих. Организаторы мятежа, для расширения силы действия вооружённого восстания, привлекли бывших императорских и королевских офицеров и матросов, обманутых присоединившими к контрреволюции предателями — политруками. Им удалось обмануть рабочих матросов с помощью разных лозунгов. Они говорили о необходимом проведении только личных изменений (имея в виду в основном устранение коммунистов) при сохранении основ данного государственного строя. Таким образом фигурировал и лозунг, «социалистического» правительства, но в то же время контрреволюционные лидеры на тайных переговорах уже требовали создания правительства из представителей крупных помещиков и офицеров. Они говорили о возможности проведения военной диктатуры или под руководством — популярного среди масс и в армии — Аурела Штромфельда начальника генерального штаба, или под руководством политика, социал-демократа, начальника будапештского гарнизона Йожефа Гаубриха. Эта агитация среди матросов дунайской флотилии имела частичный успех потому, что они, — в связи с их специальным положением — не получали быструю и правильную информацию.

23 июня началось привлечение матросов к мятежу, планированному на 26 июня. Под влиянием этих лозунгов несколько судов присоединилось к контрреволюционному мятежу. 24 июня — срок мятежа был изменён в последний момент — дунайская флотилия участвующая в боях против чехословацкой буржуазной армии (кроме монитора «Самош», матросы которого распознали контрреволюционный характер мятежа и помешали своим офицерам в присоединении) прибыла в Будапешт и начала обстрел гостиницы «Хунгария», которая являлась резиденцией советского правительства. Выступление имело в первую очередь моральное влияние.

Вооружённый мятеж офицеров, начатый в столице, был ликвидирован хорошо подготовленными органами безопасности, рабочими и воинскими частями всего за час. После уничтожения сухопутных сил контрреволюции вооружённые силы Венгерской Советской Республики начали борьбу против восставшей флотилии.

Автор в дальнейшем подробно пишет об отдельных событиях боя; о неудачных переговорах между лидерами восстания и начальником вооружённых сил Гаубрихом, о выводе флотилии из района столицы причинами которого являлись возрастающее недовольство обманутых матросов, внущительные контратаки, а также нехватка горючего и продовольствия. В конце автор пишет о событиях происходивших 25—26 июня в порту Дунапентеле и у минного заграждения у Пакша, при этом он подчёркивает храброе выступление частей флотилии оставшихся верными Венгерской Советской Республике, и их вооружённую борьбу против восставших.

Статья оканчивается описанием прорыва через минное заграждение на Дунае, после которого восставшие судна капитулировали перед английским флотом находящимся на Дунае около города Бая.

LAJOS GECSÉNYI:

DIE DONAUFLOTTILLE IN DER GEGENREVOLUTION VOM 24. JUNI 1919

Resümee

Aus den gegenrevolutionären Bewegungen in der Zeit der ungarischen Räterepublik war die bedeutendste der bewaffnete Aufstand vom 24. Juni 1919, welcher in Budapest ablief. Der Autor führt uns zur Geschichte dieses Aufstandes neue Daten vor, in erster Linie von einer Base des Aufstandes, von der Rolle der Donauflottille.

Nach einem kurzen historiographischen Hinweis gibt uns der einleitende Teil die Entfaltung der Organisation des Aufstandes vor 24. Juni bekannt. Diese Aktion versprach nach den misslungenen gegenrevolutionären Organisationen von April und Juni 1919 einen grösseren Erfolg, da jetzt auch die Werktätigen aktiviert wurden. Die Organisatoren des Aufstandes haben, um die bewaffnete Macht der Bewegung zu stärken, die ehemaligen Offiziere der k.u.k. Kriegsmarine und durch die verräterischen politischen Funktionären irregeführten Matrosen auch eingezogen. Bei den irregeführten Matrosen, die ursprünglich Arbeiter waren, haben sie die Erfolge mittels verschiedene Losungen erreicht. Sie versicherten ihnen, dass im Grunde das System bleibe, es wären nur Personalwechsel vorgesehen. (Hauptsächlich werden die Kommunisten aus der Führung entfernt.) So sprach man von einer „sozialistischen" Regierung und dabei forderten die Führer der Bewegung schon damals im Geheimen eine Regierung aus den Reihen der Grossgrundbesitzen und Offizieren. Sie verkündeten sogar die Möglichkeit einer militärischen Diktatur, unter der Führung des damaligen populären Generalstabschefs Aurel Stromfeld und des damaligen Budapester Militärkommandanten Josef Haubrich, der ein sozialdemokratischer Politiker war. Diese Agitation erreichte bei den Matrosen der Flottille — da sie in ihrer speziellen Lage in einer richtigen Orientierung gehindert waren — teilweisen Erfolg.

Am 23. Juni zog man die Matrosen den Aufstand bei, trotzdem er erst für den 26. Juni bestimmt war. Mehrere Schiffe schlossen sich auf Grund der Losungen der Gegenrevolution an. Am 24. Juni — im letzten Moment festgestellte Zeit — schifften die Einheiten der Donauflottille, die bisher gegen die tschechoslovakische Bourgeoisarmee kämpften, nach Budapest und eröffneten gegen das Hotel Hungaria, wo die Räteregierung hauste, ihr Feuer. Nur die Besatzung des Monitors „Szamos", die den gegenrevolutionären Charakter des Aufstandes erkannte, verhinderte ihre Offiziere an der Teilnahme der Aktion und schloss sich ihr nicht an. Die Teilnahme der Marine an der Gegenrevolution hatte nur eine psychologische Wirkung, da der Budapester bewaffnete Aufstand der Offiziere durch die in Bereitschaft gestandenen Sicherheitstruppen, die Arbeiter und die Einheiten der Roten Armee binnen einer Stunde liquidiert wurde. Nach der Unterdrückung des gegenrevolutionären Aufstandes begann die bewaffnete Macht der Räterepublik den Kampf gegen die meuterische Donauflottille.

Der Autor gibt im Weiteren ausführlich die Begebenheiten des Kampfes bekannt, die erfolglosen Beratungen zwischen den Führern des Aufstandes und zwischen dem Kommandanten der Brachialgewalt Haubrich, den Abzug der Flottille aus den hauptstädtischen Donauabschnitt, worauf die Offiziere, des Putsches wegen Unzufriedenheit der irregeführten Mannschaft, der wirksamen Gegenaktionen, des Kohlen — und Proviant — Mangels gezwungen waren.

Schliesslich führt uns der Autor die Ereignisse von 25. und 26. Juni im Hafen von Dunapentele und bei der Minensperre neben Paks vor. Er hebt das Aushalten der zur Räterepublik treu gebliebenen Einheiten aus, und ihren Kampf gegen die meuternden Schiffen.

Die Abhandlung schliesst mit dem Durchbruch der Donauminensperre, nach welchem die im Aufstand teilgenommene Schiffe sich bei Baja der dort stationierenden englischen Flotte ergaben.

ADATOK A KÖZÉPISKOLÁS VÖRÖS KATONADIÁKOKRÓL

Gellért László

Ezúttal az ifjúság olyan rétegének a Vörös Hadseregben való részvételéről szeretnék összefoglaló áttekintést adni, amelynek szerepléséről a szakirodalomban eddig csak szórványosan esett szó.

A források vizsgálatánál azonban viszonylag nagy számú adat került elő, amelyek vörös katonadiákokról szólnak, a toborzások során a Vörös Hadseregbe jelentkező középiskolai diákfiatalokról adnak hírt.

Az ellenforradalom hatalomra kerülése utáni első hónapokban tömeges fegyelmi eljárást folyt haladó, szocialista érzelmű és emiatt hazafiatlannak bélyegzett tanulók, főleg a mozgalom vezetői, az iskolai diákdirektóriumok elnökei és tagjai ellen. A VKM 1919. augusztus 11-én 103.188/1919. sz. rendeletével létrehozott fegyelmi bizottságok az ország minden középiskolájában — az egyházi intézeteket is beleértve — megkezdték működésüket.[1] A diákok kihallgatásakor készült eredeti jegyzőkönyvek nagy része fennmaradt. Előkerültek a fegyelmi vizsgálatokkal kapcsolatos beadványok, felterjesztések, s az iratok közt bizalmas miniszteri, tankerületi főigazgatói utasítások, fegyelmi javaslatok és végzések is találhatók. A vörös katonadiákok elbírálása nem volt egységes. Egyes iskolákban — főleg ahol magas volt a jelentkezők száma — többször beérték kisebb fegyelmi büntetéssel, míg másutt „harcokban való részvétel", de főképp az önkéntesek „valószínűsíthető" bevonulás főbenjáró bűnnek számított. A Vörös Hadsereg népszerűsítése, a toborzó munkában való részvétel viszont mindenütt súlyos megtorlást vont maga után. Andrássy Antal — aki 1962-ben megjelent tanulmányában a kaposvári szocialista diákmozgalom történetét dolgozta fel — levéltári kutatásai alapján beszámol arról, hogy a katonadiákok „... később szinte valamennyi jelentésben szerepelnek és az 1919. szeptember 1-i érettségi előkészítő tanári értekezleten *a jelöltek közül csillaggal különböztetik meg a vörös katonákat...*"[2] (Kiemelés tőlem. G. L.)

1 „Elrendelem, hogy az ifjúság nevelésében tapasztalható rettenetes züllés okai iskolánként megállapíttassanak. E célra minden tanári testület 4—4 tanárt válasszon meg kebeléből bizottságul. A bizottságok elnökeit magam jelölöm ki egy másik iskola tanári testületéből, s azokat látom el közelebbi utasítással..." (OL. VKM. 103. 188/1919. K. 592. 16. tétel, 4. o.)

2 KÁL. Kaposvári gimnáziumi iratok. Tanári értekezletek jkv-e. 1915—21. 133. o. Idézi *Andrássy Antal:* Adatok a kaposvári Állami Fiúgimnázium történetéhez, 1918—19. A kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium jubileumi emlékkönyve. 1912—1962. Kaposvár, 1962. 121—122. o.

A Hivatalos Közlöny folyamatosan közölte az iskolákból eltávolított különféle fegyelmi büntetésekkel sújtott és esetenként bűnvádi eljárás alá vont diákok neveit.

A fegyelmi jegyzőkönyvek visszatérő mottója, hogy a vádlott tanulók önként léptek be a Vörös Hadseregbe, és társaikat is erre buzdították. A dokumentumok adatokat sorolnak fel, amelyek kommunista diákoknak a toborzások végrehajtásában való aktív részvételét említik és emiatt sürgetnek ellenük megtorlást.

A források másik csoportját a Sajtóügyi Népbiztosság jelentései, táviratai, az országos és helyi sajtóban megjelent közlemények, tudósítások képezik. Ezek nagy része a különböző feldolgozásokban már szerepelt. Elsősorban az MSZMP KB Párttörténeti Intézete gondozásában megjelent, Svéd László által szerkesztett dokumentumkötetekre, és az ugyancsak általa írt „Utat tör az ifjúsereg" (Bp., Kossuth, 1962.) c. munkára gondolunk.[3]

Értékes forrásként szerepelnek az egykori 19-es diákvezetők által megőrzött eredeti iratok és néhány, szorosan a tárggyal kapcsolatos, a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött dokumentum. Ehhez kapcsolódnak a Magyar Vörös Hadsereg szervezésével, harcaival foglalkozó dokumentumkötetek és feldolgozások. Számos adatot találtunk a Tanácsköztársaság közoktatáspolitikájával foglalkozó, a szocialista tanítómozgalom történetét feltáró forrásokban. Figyelembe vettük ezenkívül az egyes megyéknek a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából megjelent jubiláris kiadványait, iskolai évkönyveket, az egykori diákvezetők, a KIMSZ veterán harcosainak írásos visszaemlékezéseit is.

A dokumentumokban — főleg a toborzások és a Vörös Hadsereg alakulatainak iratanyagában „középiskolás diák", vagy „tanuló" megjelölést csak elvétve találunk. Megjegyzendő, hogy ezek az iratok egyetemista katonákról sem tesznek említést.[4]

A Tanácsköztársaság kikiáltásának idején a haladó középiskolások a „Szocialista Középiskolai Diákok Országos Szövetségé"-be tömörültek. Ez a szervezet hivatalosan 1919. február 14-én tartotta alakuló kongresszusát, de a szervező munka már jóval korábban megindult. A szövetség politikai célkitűzései között kiemelkedő programpontként szerepelt az iskolák államosítása és a fakultatív hitoktatás követelésének támogatása. A szervezet a tanügyi reformok mellett a diákautonómia megvalósítását tűzte zászlajára. A tanulóifjúság — az üzemek mintájára — akkor bizalmiakat választott, és az iskolák egy részében „Diáktanácsok" alakultak. A haladó középiskolások éles harcban álltak a különféle reakciós, nacionalista alapon alakult, klerikális diákszervezetekkel, amelyek önálló nyomtatott lapokkal rendelkeztek, sőt röplapjaik jelentek meg, mögöttük nem ritkán hasonló felfogású tanárok álltak. A polgári demokratikus forradalom időszakában — bár egyes kommunista diákokról tudomásunk van — kommunista diákszervezet nem jött létre.

A Tanácsköztársaság idején az új iskola nagy diáktömegek rokonszenvét nyerte meg, a tanintézetek megváltozott szelleme kedvező visszhangra talált a tanulófiatalok körében. Sok kispolgári és értelmiségi származású fiatal a

[3] A korszak ifjúságmozgalom történeti problémáinak analízisét „A KIMSZ megalakulása és tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában." c. (Budapest, 1960.) kandidátusi disszertációjában Svéd László végezte el.

[4] A Vörös Hadseregben ténylegesen harcoló egyetemisták számára vonatkozóan konkrét adatokkal nem rendelkezünk. A Vörös Hadseregbe belépő egyetemisták „... zömmel a világháborúban részt vett hallgatókból került ki, és a források általában nem tüntették fel, hogy egyetemi hallgatók is voltak." (*Ladányi Andor:* A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának kérdéseihez. Századok, 1965. 1—2 sz. 156—157. o.)

proletárdiktatúrával szimpatizált. A diákok gondolkodását később a katonai, politikai és gazdasági helyzet alapvetően befolyásolta, kritikus időszakokban megnőtt az ingadozók száma, és a tanulók közül sokan a reakció befolyása alá kerültek. A középiskolások magatartására kihatott a fiatalok életkora, a cselekedeteiket befolyásoló érzelmi telítettség, bár a világháborús esztendők, a forradalom felnőtté érlelték az ifjúságot. A háborús sorozások alkalmával az iskolák hetedik és nyolcadik osztályaiból sok tanuló vonult be és került a harctérre.[5] A szabadságos vagy éppen bevonuló katonadiák a tanintézetek ismert alakja lett.

A korabeli dokumentumok joggal emelik ki az ifjúság — köztük a diákság lelkesedését, míg az ellenforradalom megnyilatkozásai tapasztalatlanságot, meggondolatlanságot, sőt, erkölcsi romlást emlegetnek. Huszár Károly szerint: „... a lobbanékony, tapasztalatlan, elhanyagolt gyári ifjúság teljesen behódolt a bolsevizmusnak és egy társaságot alapított a középiskolai és egyetemi ifjúsággal."[6]

A hatalomra került ellenforradalmi rendszer vezető kultúrpolitikusai a diákság politikai magatartását értékelve megbélyegzésnek szánt jelzőiket félreérthetetlenül a tanulóifjúság tömegeire értve használják, és ennek okát abban látják, hogy úgymond: a kommunizmus „megfertőzte" őket.[7]

A Tanácsköztársaság idején a magyar történelem folyamán először jött létre a dolgozó és tanulóifjúság szervezeti egysége. *Az Ifjú Proletár* bejelentette: „A diákok az Ifjúmunkások Országos Szövetségén belül külön szakosztályt alkotnak, melynek élén öttagú direktórium áll."[8]

A KIMSZ alapvetően két ifjúsági rétegből áll: munkásfiatalokból (köztük a tanoncokból), valamint a középiskolás diákokból. Az 1919. augusztusáig 120 000 főt számláló KIMSZ tagjainak közel egyharmada — kereken 40 000 fiatal — volt középiskolai tanuló.[9]

A KIMSZ diákpolitikája a tanulóifjúság tömegeinek megnyerését, a komnista nevelését és a társadalmi feladatokban való részvételük szorgalmazását tűzte ki céljául. Nagy lendülettel folyt a felvilágosító munka, a tanintézetekben előadásokat tartottak és a legképzettebb diákokat központi agitátor iskolára küldték. A Közoktatásügyi Népbiztosság 27. KN sz. rendelete értelmében minden iskolában „kettős (tanítói és diák) bizottságok" jöttek létre.[10] A diákdirektóriumok a tanulóifjúság önkormányzati szerveként működtek és elsősorban politikai munkát végeztek. A diákbizottságok elnökei és tagjai túlnyomórészt kommunista tanulókból kerültek ki, a tanulóifjúság részéről ők segítették legközvetlenebbül a toborzások végrehajtását.

A tanulmány szerkezete — bár a Tanácsköztársaság egész időszakát felöleli — természeténél fogva eltér a magyar Vörös Hadsereg szervezésével és harcaival foglalkozó szakmunkák felépítésétől, ezért a források csoportosítását követve két problémakört tárgyal: elsősorban a diákság önkéntes jelentkezését ismerteti, majd adatokkal támasztja alá a tanulóifjúságnak a Vörös Hadseregben való részvételét.

*

5 A honvédelmi miniszter 1917. december 7-i 4100/4/1917. eln. sz. rendelete az eddigi felmentések teljes revízióját rendelte el. Lásd: Fővárosi Levéltár. X. Szt. László Gimnázium iratai. 666/1917. A—9—1.

6 A proletárdiktatúra Magyarországon. Szerk. *Huszár Károly*. A bolsevizmus kultúrpolitikája. Budapest, 1920. 92. o.

7 Lásd: VKM. B—XII. Középiskolai Ügyosztály vezetőjének 1919. október 6-i jelentését. PI. Arch. 605. f. II/5/a.

8 Lásd: Az Ifjú Proletár, 1919. április 27. Az IOSZ hivatalos közleményei rovat 7. o.

9 Lásd *Svéd László:* Utat tör az ifjúság. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1962. 159. o.

10 Tanácsköztársaság. 1919. május 9. 38. sz. A Közoktatásügyi Népbiztosság 27. K. N. sz. rendelete

A tanulóifjúság részvétele a toborzásokban. A Vörös Hadseregbe önként jelentkező diákok

A Tanácsköztársaság kikiáltása után, amikor a fiatal proletárállamot minden oldalról támadásra kész imperialista hatalmak vették körül, a frontokon és a hátországi alakulatoknál egyaránt zűrzavar uralkodott. Sürgető feladat volt egy újtípusú fegyveres erő megteremtése, a polgári kormányzattól örökölt hadsereg átszervezése és a katonák toborzása.

A Vörös Hadsereg felállítása és szervezése a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 24-i rendeletével kezdődött el. A toborzások politikai légköre alapvetően megváltozott. A katonának jelentkező idősebbek és fiatalok egyaránt a munkásosztály hatalmát védték. Bár a toborzásoknál a középiskolai diákság túlnyomó többsége életkoránál fogva nem jöhetett számításba, több márciusi sajtójelentés mégis a Vörös Hadseregbe önként jelentkező diákokról adott hírt. Az első tudósítás Szombathelyről érkezett: „Ma 300 középiskolai növendék jelent meg Obal volt kormánybiztos előtt és felajánlkoztak, hogy belépnek a Vörös Gárdába. Kérésüket azonban nem teljesítették, a volt kormánybiztos azzal utasította őket vissza, hogy menjenek egyelőre tanulni, ha a Tanácsköztársaságnak szüksége lesz rájuk, majd hívni fogják őket."[11]

Hódmezővásárhelyen a felsőbb osztályú diákokból 50 tagú Vörös Gárdát szerveztek. „... a gimnázium felsőosztályú tanulói Banga Sándor tartalékos főhadnagy tornatanár vezetése mellett »diák vörös gárdát« alakított, amelybe az erősebb fizikumú felsőosztályú tanulók beléptek. A lelkes gárda 50 főből áll, s katonai kiképzését Banga tanár már tegnap megkezdte a tó alatti piactéren."[12]

A Hadügyi Népbiztosság március 30-i rendelete szerint a toborzások alkalmával a Vörös Hadseregbe önként jelentkező diákok „katonailag kiképzetlen személyek" megnevezéssel kerültek nyilvántartásba „... a katonailag ki nem képzett jelentkezők tartózkodási helyük (lakásuk) és foglalkozásuk nyilvántartása mellett külön lajstoromokba vezetendők be."[13]

A források szerint egyes diákok a demarkációs vonalon átszökve a román megszállású Temesvárról is jelentkeztek vöröskatonának: „... április hó 6-án Temesvárról 18 középiskolai tanuló megszökött szüleiktől azzal a céllal, hogy belépnek a magyar Vörös Hadseregbe. A nyomozás adatai szerint a diákok Újaradon és Aradon át Békéscsaba felé mentek, és valószínűleg már jelentkeztek a Vörös Hadseregnél. A diákok egy másik csoportja, amely mintegy 30 fiúból áll, tegnap hagyta el Temesvárt, és ma igyekszik átjutni a demarkációs vonalon, szintén azért, hogy vöröskatona legyen."[14]

Az adatok arra mutatnak, hogy a toborzások hírét leglelkesebben a győri diákok üdvözölték: „... a győri Felsőkereskedelmi Fa- és Fémipari Főreáliskola növendékeinek túlnyomó része belépett a Vörös Hadseregbe. Zeneszóval járták be a várost. Mindenütt nagy lelkesedéssel üdvözölték a fiatal katonákat."[15]

Kaposvárról 30 diák jelentkezéséről tudunk. Andrássy Antal idézett kutatásai szerint „... Hudra, aki ekkor már a gimnázium politikai megbízottja,

[11] HL. Hünb. 6. osztály. 1919. III. 27. du. 430. Lásd még PI. Arch. A. II. 15/21. jelentés a Forradalmi Kormányzótanács vidéki sajtóosztályához.

[12] Hódmezővásárhelyi Friss Hírek, 1919. március 27. „Megalakult a diák vörös gárda." Lásd még: Magyar Nemzetőr, Hódmezővásárhely, 1919. március 27. „Katonaruhát a diákoknak."

[13] HL. Magyar Tanácsköztársaság iratai. 6. csomó (Hünb. 7353. eln. 6—1919. sz. 93 o.) Eredeti tisztázat

[14] PI. Arch. TAGYOB 4/1 Sajtóügyi népbiztos vidéki jelentések. 223. o.

[15] PI. Arch. TAGYOB Sajtóügyi népbiztos vidéki jelentések. 6426. 1919. április 8.

április 8-i rendkívüli tanári értekezleten közli, hogy nála körülbelül 30 felsőosztályos tanuló jelentette be a Vörös Haderegbe való belépését... a nyolcadikosok közül 8 tanulónak sikerült megtalálni adatait, szinte kivétel nélkül kisemberek fiai és jó tanulók..."[16]

„A diák-vöröskatonák között találjuk: Boskovitz László, szül. 1900., apja mészáros, jórendű tanulót; Jászai László, szül. 1900. apja vasúti alk. jórendű tanulót; Markács Lukács, szül. 1900. apja földműves, jórendű tanulót; Schulcze Andor, szül. 1901. apja szobafestő, jórendű tanulót..."[17]

Ebben az időszakban a csurgói gimnáziumban 29 diák neve került fel a Vörös Hadsereg tagjainak listájára.[18]

A Közoktatásügyi Népbiztosság április 5-én tette közzé az önként katonának jelentkező diákok tanulmányi kedvezményéről szóló rendeletét: „Mindazoknak a tanulóknak, akik igazolják, hogy a Vörös Hadseregbe beléptek, annak az iskolai osztálynak elvégzéséről, amelybe jártak, az osztálybizonyítványt azonnal ki kell adni. Ha az osztálybizonyítvány alapján a tanuló már az érettségi vizsga letételére is jogosult volna, az osztálybizonyítvánnyal együtt az érettségi bizonyítványt is nyomban ki kell adni..."[19] Április 16-án újabb rendelet jelent meg a középfokú iskolákból bevonuló diákok részére biztosított kedvezményekről. A rendelet 1. §-ának értelmében „... az utolsóéveseknek érettségi bizonyítványt, a nem utolsóéveseknek osztálybizonyítványt kell kiadni tanulmányi eredményüknek megfelelően... a 2. § szerint... az utolsó előtti évfolyam tanulói számára »haditanfolyam« létesült... a rendelet 4. és 5. §-a a haditanfolyamok anyagáról és működéséről intézkedik, továbbá előírja, hogy ... a Felsőkereskedelmi Iskola tanulói a tanfolyamon való részvételre 7 havi szabadságot kaphatnak. A tanfolyam végén ezek a tanulók magánvizsgálatot tesznek..."[20]

A *Szolnoki Munkás* április 10-én 13 tanuló jelentkezését adta hírül.

A *Jászberényi Újság* viszont már nemcsak adatokat közölt, hanem politikailag is értékelte a tanulóifjúság elitjének bátor kiállását. A cikk rámutat arra, hogy újtípusú diákság van kialakulóban. „A lelkesedés, a szebb jövő reménye már erősen érezteti hatását a középiskolákban is. A fizikailag érett diákság örömmel siet a vörös zászló alá, hogy ő is közreműködhessen a szegények világának kiépítésében. Félreteszik egy időre a könyveket, hogy fegyvert fogjanak... Mintha a 48-as idő szelét hozta volna magával a tavasz, azzal a különbséggel, hogy azok, kiket akkor a népszabadság eltiprásában eszközül használtak fel, testestül, lelkestül velünk vannak, és nem állnak meg addig, míg egy ember is lesz, ki ellene van a »mindenki boldogságának«." A helybeli gimnáziumból Koródi József VI., Bartha Gyula, Bugyi Kálmán, Roszner József, Szabó Sándor VII., Freund Miksa, Baráth Béla, Tuchó Tibor, Rákos László, Komáromi József VIII. oszt tanulók léptek be a Vörös Hadseregbe."[21]

A toborzások idején tovább erősödött az imperialista intervenció előkészí-

16 Lásd *Andrássy Antal:* i. m. 121. o.

17 KÁL. Kaposvári gimnáziumi iratok. Tanári értekezletek jegyzőkönyve 1915—21. 145/1919. sz. 124. o. Lásd még uo. 1918—1924. 243/1920. sz. Zárójelentés az 1918—19. iskolai évről 5. o. és Értesítő 1918—19. 3 o. Idézi *Andrássy Antal:* i. m. 141. o.

18 Csurgói Református Főgimnázium Értesítője 1918—19. 3. o., valamint *Bódi Imre:* A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Főgimnázium másfél évszázados története II. köt. Okmánytár 1943. 115. o. Idézi *Andrássy Antal:* i. m. 141. o.

19 A Közoktatásügyi Népbiztosság 4. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 5. 10. sz.

20 A Közoktatásügyi Népbiztosság 8 K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 16. 19. sz.

21 Lásd uo. 1919. április 13. „Gimnazistáink a Vörös Hadseregben." A Magyar Vörös Hadsereg, 1919. Válogatott dokumentumok. Összeállította: *Hetés Tibor.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959. 106—107. o.

tése a Tanácsköztársaság ellen. Április 16-án hajnalban előre kidolgozott pontos tervek alapján megindult a román burzsoázia hadseregének támadása a Vörös Hadsereg védelmi vonalai ellen. Amikor a *Vörös Katona* április 19-i győri diákok jelentkezéséről szóló tudósítása megjelent, a keleti front katonai helyzete rendkívül súlyos volt. „Győrből jelentik, hogy az ottani 3 középiskolának: Kereskedelminek, Gimnáziumnak és Reáliskolának idősebb növendékei elhatározták, hogy testületileg belépnek a Vörös Hadseregbe. E héten megjelentek a toborzó bizottság előtt és közülük mintegy 200-at találtak alkalmasnak arra, hogy a proletariátus hadseregében teljesítsék kötelességüket. A testi gyengeségüknél fogva visszautasított diákok arra kérték a toborzó bizottság tagjait, hogy őket is sorozzák be a vöröskatonák közé, a bizottság azonban kénytelen volt kérésüket elutasítani."[22]

A diáksajtó cikkei közül különös figyelmet érdemel az *Ifjúmunkás*, „A kaposvári szabadgondolkodó szocialista diákok" lapjának „Fegyverbe, magyar proletárok" című írása, amely éppen a román burzsoázia hadseregének támadása előtti napon a lap április 15-i számában jelent meg. Néhány kiragadott mondat a cikkből: „... Nem ragadsz szabadító fegyvert? ... Ne felejtsd el harcos testvérem, hogy nem a háborúért, hanem a békéért harcolsz! Tedd ezért hát szabaddá és emberré diáktestvérem proletártestvéreidet és ha fegyverrel győztél, vedd elő a tudást és neveld idegen testvéreidet a munkás, becsületes életre..."[23]

A diákújság egy másik cikke „Győzni fogunk, mert győznünk kell" címmel jelent meg, s a vöröskatonákról szólt, akik „... tudják, hogy egy új világért küzdenek..., ahol nem lesz elnyomás és kizsákmányolás, nem lesz úr és szolga..."[24]

Április 22-én a Magyarországi Szocialista Párt, a Forradalmi Kormányzótanács, valamint a Budapesti Forradalmi Munkás és Katonatanács „Veszélyben a forradalom!" közös kiáltványára megmozdult az egész ország. A román bojár támadás megindulásának hírére az Ifjúsági Szövetség is mozgósította tagjait. A veszélyes helyzetben a KIMSZ Diákalosztálya alapvető feladatnak tekintette a toborzások szorgalmazását és közvetlen segítését. A kritikus napokban az újsághírekben többször szerepeltek a Vörös Hadseregbe jelentkező fiatalok, köztük középiskolások.

„Április 1-én a KIMSZ Diákalosztályának bizalmi testülete egyhangú és hatalmas lelkesedéssel tette magáévá a vezetőség ama indítványát, hogy a legteljesebb odaadással kiveszi a részét ama harcból, amit a proletariátus saját felszabadításán át az egész emberiség emancipációjáért folytat..."[25]

Ugyanezen a napon határozták el a KIMSZ újpesti csoportjának ifjúmunkás és diáktagjai is, hogy „testületileg belépnek a Vörös Hadseregbe."[26] A *Fáklya* című lapban olvashatók az alábbi sorok: „A fizikai és a szellemi munka proletárjai, az ifjúmunkások és a szocialista diákság egyforma lelkesedéssel állt elő és fogott fegyvert..."[27]

A hadseregszervezésnek ebben az időszakában csak 18 éven felüli fiatalokat toboroztak.[28] Ilyenformán a diákok túlnyomó többsége eleve kima-

22 Vörös Katona, 1919. április 19. „Győri diákok a Vörös Hadseregben."
23 Ifjúmunkás, 1919. április 15. Idézi *Andrássy Antal:* i. m. 119. o.
24 Lásd uo. 119—120. o.
25 Fáklya, 1919. április 22. „Diákok a forradalom védelmében." Lásd még Vörös Újság, 1919. április 23. „A szocialista diákok."
26 Vörös Újság, 1919. április 22. „Az újpesti szocialista diákok és ifjúmunkások."
27 Fáklya, 1919. április 24.
28 A korhatárt később is a 18. évben állapították meg. Lásd: A Forradalmi Kormányzótanács CIX. és a Tanácsok Országos Kongresszusa által jóváhagyott rendelete a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságnak minden honosságú dolgozó férfi tagja részére — „annak az évnek január 1-től, amelyben életkora 18. évet eléri... védkötelezettséget állapít meg." Tanácsköztársaság, 1919. július 12.

radt volna, csakúgy, mint sok e korhatáron aluli ifjúmunkás. „Ezt a rendelkezést — írja Svéd László — a toborzó bizottságok iparkodtak szigorúan betartani. A Tanácsköztársaság védelmére elszánt, korhatáron aluli fiatalok azonban elég leleményesek voltak ahhoz, hogy megtévesszék a katonai közegeket, és belopják magukat a harcoló egységek soraiba."[29]

A források szerint a 18 éven aluli diákok jelentkezése a hadseregbe, az iskolai tanári testületeket is foglalkoztatta. A tantestületi értekezletek jegyzőkönyveiben bejegyzéseket rendszerint a bizonyítványok kiadásával kapcsolatban találunk, pl.: „A tanári testület a következő határozatot hozta: 18 évnél fiatalabbak a Népbiztosság határozata szerint nem lehetnek a Vörös Hadsereg tagjai, s így ezeknek bizonyítvány nem adható ki..."[30] Ilyenek mellett a későbbi iskolai fegyelmi jegyzőkönyvek — kifejezetten áprilisra való utalással — többször említenek diákokat, akik a következményekkel nem törődve, vöröskatonának álltak be. „Szalay Ferenc, volt VIII. osztályos tanuló 1919. április 17-én önként lépett be a Vörös Hadseregbe... szülei emiatt kitagadták..."[31]

A kismartoni főreáliskola III. éves növendékei katonás rövidséggel jelentkeztek: „Szeretnénk egy különítményt képezni. Bennünk nem csalódnak. Fegyverforgatáshoz értünk. Mindenre készen állunk. Azonnali parancsot kérünk az indulásra..."[32]

A Dunántúlról a következő adatok állnak még rendelkezésre: „A bonyhádi tanulóifjúság egyöntetű lelkesedéssel ajánlotta fel szolgálatait a »Vörös Gárdának« — olvashatjuk a Tolna megyei lapban —, mert segíteni akart a hadműveletekben".[33] Szombathelyen „... mintegy 150 főnyi szocialista diáksereg vonult fel vörös lobogó alatt a vármegyei kormányzótanács székhelye elé, és egy öttagú küldöttséget menesztett a direktóriumokhoz. A küldöttség tolmácsolta a direktórium előtt a szocialista diákság azon kérelmét, hogy be óhajtanak lépni a most alakuló Vörös Gárdába, ezáltal szolgálván a proletárok új köztársaságát."[34]

A KIMSZ Diákalosztálya maga is bekapcsolódott a szervező és agitációs munkába. A diákvezetők felkeresték az iskolákat, gyűléseket tartottak, lajstromozással kapcsolatos feladatokat láttak el. Az ilyen munkát végző tanulókat a KIMSZ Diákalosztálya a Hadügyi Népbiztosság rendeletére való hivatkozással hivatalos megbízólevéllel látta el. Az egyik veterán diákvezető megőrizte a nevére kiállított eredeti megbízólevelet. Ilyenformán lehetővé vált a lajstromozások végrehajtásában — a jelzetek egyeztetése útján a dokumentumok egybevetésével — az ifjúsági szövetség szerepét bizonyossá tenni. „A Hadügyi Népbiztosság 9475 E. N. N/8. 1919. rendelete alapján meghatalmazzuk Ascher Frigyes elvtársat, a III. kerületi Állami Főgimnázium

29 *Svéd László:* i. m. 207. o.

30 A jegyzőkönyv további szövege: „... b) a 18 évesnél idősebbek a Vörös Hadseregbe jelentkeztek, bizonyítványukat csakis a behívójegyük felmutatására kaphatják meg. c) akik a behívójegyüket már megkapták, azoknak a bizonyítvány már kiadható..." (Fővárosi Levéltár. B—121. A budapesti I. kerületi Állami Elemi Tanítóképző Intézet tanári testületének jegyzőkönyve. 1919. április 25.).

31 OL. VKM. 106. 708/1919. K. 592. 23. sz. A Cisztercita rend budapesti I. kerületi Szent Imre Főgimnázium diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 19—26. 50. o. — Hasonló adatok találhatók a Fővárosi Levéltárban is. Pl. „... Jelentem, hogy Csákány Béla VIII. oszt. tanulót a mai napon az intézetből haladéktalanul kitiltottam... Még csak 17 éves múlt, amikor április havában önként jelentkezett a Vörös Hadseregbe, melynek kötelékében kitartott a proletárdiktatúra bukása után is... (A tanuló kijelentette, hogy) ... Meggyőződésből lett vöröskatona és most is kommunista..." (Fővárosi Levéltár. A—9—9/1919. cs. A X. kerületi Állami Főgimnázium iratai.)

32 PI. Arch. II. 2/149. MMTVD. 6/A köt. 45 o. Idézi *Nagy Zsuzsa:* Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1961. 53. o.

33 Igazság (Szekszárd), 1919. március 30. Idézi *Nagy Zsuzsa:* uo.

34 Testvériség (Szombahely), 1919. március 28. o.

Intézőbizottságának tagját, hogy a fent nevezett iskolában a lajstromozással járó teendőket végezze. Budapest, 1919. május 13-án."[35]

Az ellenforradalom győzelme után a nyilvántartási munkában való közvetlen részvétel — mint a „bűnösséget" kétségtelenül bizonyító tény — Ascher Frigyes fegyelmi anyagában is megtalálható. „A lajstromozásra ő gyűjtötte össze és vezette tanulótársait..."[36]

A KIMSZ Diákalosztálya a katonai nyilvántartásba vétel segítését a Hadügyi Népbiztosság 9475 eln.—6. 1919. sz. rendelete szerint a szakszervezetekhez hasonlóan végezte, ez ugyanis előírta, hogy „... a lajstromozás keresztülviteléhez szükséges segédszemélyzetről a szakszervezetek kötelesek gondoskodni..."[37]

A rendelet száma az Ascher Frigyes nevére kiállított idézett megbízólevél jelzetével azonos.

Középiskolás diákok a Vörös Hadseregben

Május első napjaitól a középiskolák felső osztályaiba járó diákok tömegesen cserélték fel az iskolai tanszereket a puskával.

Pápán pl. tanulófiatalokból diákszázad létesült: „A pápai vörös-ezred diákszázada tegnap este a Griff-szálló nagytermében búcsú táncestét rendezett..."[38]

A fegyelmi jegyzőkönyvek gyakran említenek diákokat, akik május elsején vonultak be katonának.

VI. kerületi Állami Főgimnázium diákfegyelmi jegyzőkönyve az egyik tanulót azért marasztalja el, mert „... május 9-én sorozták, 12-én bevonult... másfél hétig gyakorlatozott, aztán sportkiképző lett."[39]

Tények igazolják, hogy nem néhány diákról, hanem tömeges bevonulásról volt szó. „... az iskolákban osztályok, padok maradtak üresen..."[40], ... egyes osztályok sokhelyütt kivétel nélkül beálltak a Vörös Hadseregbe."[41]

Bár a fegyelmi jegyzőkönyvek irataiban utalás történik túlnyomórészt pesti tanulókból álló diákszázad alakulására, az erre irányuló kutatások nem vezettek konkrét eredményhez. A további feltáráshoz kiindulópont lehet a budapesti Kölcsey Ferenc Gimnázium évkönyvében található megállapítás,

35 Eredeti megbízólevél Ács Frigyes tulajdonában. A fotokópát lásd Ifjú Kommunista, 1959. 2. sz. 57. o.

36 Lásd: OL. VKM. 106. 708/1919. K—592. 23. cs. A III. kerületi főgimnázium diákfegyelmi jegyzőkönyve. 1919. augusztus 29., szeptember 4., 8., 11. 5. o.

37 HL. A Magyar Tanácsköztársaság iratai. Hünb. Friedler népbiztos házi kezelősége 461/BK. 1919. 4. d. B. polj. 4/1965 levéltári jelzet. A fentiekben foglaltakat a Hadügyi Népbiztosság 9983 eln.—6—1919. rendelete egészíti ki. „... menetalakulatokba katonailag ki nem képzettek. valamint fegyveres arcvonalbeli szolgálatra nem alkalmasak semmi körülmények között nem oszthatók be..." (HL. Hünb. VI. oszt. 7/12. cs. 212. lap.)

A nyilvántartással foglalkozik továbbá a „... Melléklet a 10729/eln. —6—1919. sz. Hadügyi Népbiztossági rendelethez" című dokumentum „... A lajstromozás nem egyéb mint nyilvántartásba vétel és összeírás... A lajstromozás által az elvtársak a Vörös Hadsereg részére *csak nyilván vannak tartva,* de még nem tényleges tagjai annak. A Vörös Hadsereg tényleges tagjaivá csak akkor válnak. ha a bevonulási parancs értelmében a póttestekhez *bevonulnak tényleges katonai szolgálatra...*" (HL. Hünb. VI. oszt. 7/3 cs. 395—399. lap.)

38 Pápai Közlöny, 1919 május 18. Lásd még Munkásújság, Pápa, 1919. május 20.

39 Lásd: OL. VKM. 106708/1919. K—592. 23. cs. a VI. kerületi Állami Főgimnáziun diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 18. 22. o.

40 *Lissauer József:* Diákmozgalom a Tanácsköztársaság idején. Köznevelés, 1959. április 22. 174. o.

41 OL.VKM. 106708/1919. K—592. 23. cs. Hirschfeld Lajos VIII. oszt. tanulónak a kir. Tanker. Főigazgatósághoz írt kérvényéből. 31. o.

hogy „Az iskola sok tanulója lett az akkor alakult VI. kerületi úttörőzászlóalj tagja . . .”[42]

A tanulóifjúság tömegeinek kiállását megerősítik a kortársak visszaemlékezései is. „A középiskolák felső osztályaiból sok lelkes fiatal állt be vöröskatonának és harcolt a frontokon” — írja Bihari Mór.[43]

A katonadiákok ügyében a Közoktatásügyi Népbiztosság Lukács György aláírásával nyilatkozott: „A Közoktatásügyi Népbiztosság örömmel veszi tudomásul, hogy a szocialista diákság nagy számmal siet a forradalom védelmére . . . az ifjúmunkások, általában a Vörös Hadseregbe jelentkezők is végezzék lelkiismeretesen tanulómunkájukat mindaddig, amíg behívójukat meg nem kapják. Azok tanulmányi érdekeiről pedig, akik előbb vagy utóbb a Vörös Hadseregbe beosztást nyernek, a Közoktatásügyi Népbiztosság . . . minden tekintetben gondoskodni fog . . . a Vörös Hadseregben való szolgálatot felváltott turnusokban fogják a diákok teljesíteni és az ott eltöltött idejükért megfelelő időtartalomra a Népbiztosság részükre a gondtalan tanulás feltételeit mindenképpen biztosítani fogja.”[44]

A forrás gyanánt többször idézett iskolai fegyelmi jegyzőkönyvek és a Hivatalos Közlönyben megjelent kizárási ítéletek indoklásai olyan diákokról is megemlékeznek, akik a Vörös Hadseregbe nemcsak maguk jelentkeztek, hanem társaikat is erre buzdították. Vágó Lajos VIII. osztályos tanuló kihallgatásakor jelenlevő osztálytársa például úgy nyilatkozott, hogy a vádlott tanuló „A bizonyítvány megkapása után kijött egy lánnyal agitálni a Vörös Hadseregbe való belépés mellett . . . (lejjebb Vágó elismeri a kijövetel tényét) . . .”[45]

A VKM pl. Sas Józsefet, a pápai református gimnázium volt VIII. osztályos tanulóját „. . . a proletárdiktatúra alatt tanúsított erőszakos és kirívó magatartása és a Vörös Hadsereg érdekében kifejtett terroriszikus agitációja miatt az ország összes középiskoláiból, az érettségi vizsga letételétől eltiltotta . . .”[46]

A Tanácsköztársaság megdöntése után a hadügyminiszter elrendelte valamennyi akadémikusnak és növendéknek a proletárdiktatúra alatti magatartása igazolását. A vizsgálat befejezésével, a fegyelmi iratok szerint, a Katonai Főreáliskolába járó tanulók közül kizárásra javasolták „Benedek Vilmost . . ., aki önként felajánlotta szolgálatait a Hadügyi Népbiztosságnak . . . Lukács György . . . a Vörös Hadseregbe való belépés mellett agitált és ő maga be is lépett . . . Fenyvesi Béla, tanító fia, nyíltan kommunistának vallotta magát . . . toborzott a Vörös Hadsereg részére.”[47]

Számos tény adja bizonyságát annak, hogy a rendkívüli időkben a fiatalok legjobbjai a fronton is példamutatóan helytálltak. A hősi halottak között szerepelt például Hajabáts László, az esztergomi reáliskola tanulója. „A fiatal diák példás hősiességgel harcolt . . . A hátsó vonalakból, ahol mentőszolgálatot teljesített, a tűzvonalba ragadta őt (lelkesedése) . . . az elsők közé

42 A budapesti Kölcsey Ferenc Gimn. évkönyve. Közzétette Dr. *Hollós István igazgató.* Budapest, 1960. 8. o.

43 „. . . Egyszer a kapun hazainduló gyermekekkel találkoztam, holott csak 11 óra volt. Megtudtam, hogy a tanárok a Vörös Hadseregbe sorozásra mennek. Akkor én is veletek tartok — mondtam. Míg a tanári szobában vártam kollégáimra, betódult egy csomó nagyobb fiú, sorra kérték, hadd mehessenek a sorozó bizottság elé, mert ők is vörös katonák szeretnének lenni. Alig tudtam őket lebeszélni elhatározásukról.” *(Bihari Mór:* A botnak két vége van. Nagy idők tanúi emlékeznek. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1958. 101. o.)

44 Pesti Hírlap, 1919. április 24.

45 Lásd: OL. VKM. 106708/1919. K—592 23 cs. A X. kerületi tisztviselőtelepi Állami Főgimnázium diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 6. 10. o.

46 Hivatalos Közlöny, 1920. május 27. Közlemények rovat. 146. o.

47 Műv. Min. Irattár. VKM—20—1928—4/101388/1920/98237. Gimn. uo. II. 10 *Bellér Béla* gyüjtése.

— vöröskeresztes karszalagját eldobta és fegyvert ragadott..."[48] A fronton esett el pl. Porga Aladár és Leél Leó ifjúmunkás.[49] A budapesti V. kerületi Főreáliskola fegyelmi jegyzőkönyvében a következő sorokat találjuk:

„Rull József, volt VIII. osztályos tanuló, munkáscsalád gyermeke, vérbeli kommunista, lelkesedésből állt be katonának..."[50]

...mint repülő, tevékenyen részt vett a románok és csehek elleni offenzívában.[51]

...Nyíregyházánál idegsokkot kapott, két hétig kórházban volt, utána újból bevonult."[52] Feljegyzőik — szándékuk ellenére — hősi helytállást dokumentáltak.

A felszabadulás után megjelent iskolai évkönyvben ugyancsak találkozhatunk ilyen diákok neveivel. Illusztrációképpen egyetlen adat: „...1919 nyarán... sor került a ludovikások felkelésére. Az ellenforradalmat megfékező harcokban, az utólagos adatok szerint, Vicze József az iskola VII. osztályos tanulója is részt vett."[53]

Adataink vannak kivételes képzettségű diákokról, akik fiatal koruk ellenére magasabb beosztásban, parancsnokként harcoltak. Egyikük Vermes Béla, aki az egri Dobó István Gimnázium tanulójaként vonult be, és a Vörös Tengerészdandár II. ezrede 7. századának parancsnoka lett.[54] Az ellenforradalom hatalomrakerülése után Vermes Bélát a VKM az ország összes középiskolájából kizárta.[55] Egy másik tanulóról, Vezér Andrásról a diákfegyelmi jegyzőkönyv dokumentálja, hogy „...vöröskatona, szakaszparancsnok... volt."[56] Néhány képzett, rátermett diák politikai megbízatást kapott a Vörös Hadseregben. Egyikükről iskolájának fegyelmi jegyzőkönyve megjegyzi, hogy „agitátor lett... mint agitátor, egy ízben volt Aszódon, katonák előtt beszélt..."[57] Andrássy Antal kutatásai szerint a kaposi diák vöröskatonák „harcoltak a cseh fronton, míg mások Somogyban teljesítettek szolgálatot..."[58]

A dokumentumok tanulmányozása során kitűnt, hogy a fegyelmi tárgyalásokon a katonáknak önként jelentkező diákok „bűnére" az ellenforradalom nem fogadott el semmiféle mentséget. Eszerint értékelték többek között Plachy Aladár VII. osztályos tanulót, aki „...az osztályból elsőnek ment vöröskatonának"[59] Frebits Lászlót, akiről kitűnt, hogy „önként lett vöröskatona", továbbá Brinza József volt VIII. osztályos, Rolf Aladár, Rokken János, Mühlerott János, Galba József és még négy tanulót, akik ugyancsak önként lettek vöröskatonák.[60]

48 Esztergomi Népszava, 1919. június 5. „Halottaink." Idézi *Svéd László:* i. m. 212. o.
49 Ifjúmunkás Internacionálé, 1921. március (Magyar szám.) „A fehér terror ifjúmunkás áldozatai". Idézi *Svéd László:* u. o.
50 Lásd: OL. VKM. 106708/1919. K—592. 23. cs. Az V. kerületi főreáliskola diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 5., 9., 16. 59. o
51 Uo. 116 o.
52 Uo. 119. o.
53 *Dr. Tömörkény Péterné:* A Tanácsköztársaság napjai iskolánkban. A budapesti Petőfi Sándor Gimnázium jubileumi emlékkönyve. 1892—1967. Budapest, 1967. 37. o.
54 Vermes Béla neve a „Vörös Tengerészdandár II. ezr. 7. század szolgálati jegyén mint századparancsnok szerepel. (HL. Hünb. VI. oszt. 1919. május 8. 7/8-as levéltári jelzet 144. o.)
55 *Szántó Imre:* A szocialista pedagógusmozgalom Heves megyében. 1918—19. Heves megye a Tanácsköztársaság idején. Eger, 1959. 97. o.
56 OL. VKM. 103—188/1919. K—592. 16. tétel. A X. kerületi Kőbányai Áll. Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. 1919. október 3. 64. o.
57 OL. VKM. 106708. K—592. 3. cs. A VI. ker. Áll. Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 8. 22—23. o.
58 *Andrássy Antal:* i. m. 122. o.
59 OL. VKM. 103188/1919. K—592. 16. tétel. A X. kerületi Kőbányai Áll. Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. október 3. 59. o.
60 OL. VKM. 106708/1919. K—592. 23. cs. A III. ker. Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. 1919. augusztus 29., szeptember 4., 8., 11. 5. o.

A bevonuló diákok között — bár kevés számmal — akadtak „fehér érzelműek", olyanok, akik tudatosan vagy a reakció befolyása alatt az ellenforradalommal rokonszenveztek. Ezt erősíti meg a fegyelmi jegyzőkönyvek néhány adata. Ezzel kapcsolatban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a fehérterror légkörében megtartott fegyelmi tárgyalásokon minden visszamenőleg igazolt ellenforradalmi cselekedet, vagy erre mutató törekvés „nemzeti dicsőségnek" számított, és az ilyenek bizonyítása, minden egyéb „vétket" más megvilágításba helyezett.[61]

A budapesti II. kerületi Érseki Katolikus Főgimnázium katonának jelentkezett tanulói a jegyzőkönyv szerint „... olyan csapattestbe igyekeztek belépni, amelyek ellenforradalmi érzelmeikről voltak elismertek, például a Székely zászlóalj, a 29-es pesti tüzérek ... amikor az utóbbiról kiderült, hogy nem fehér, szabadulni igyekeztek."[62]

Ugyanitt olvashatunk egy Schwertsig nevű diákról, akit „... hazafias lelkesedése hosszas viszontagságok után átvitte Szegedre a fehér gárdába."[63]

Figyelmet érdemelhet a budapesti tisztviselőtelepi Állami Főgimnázium fegyelmi jegyzőkönyvének egy részlete, amely szerint az egyik diák elleni vád az volt: akadályozni igyekezett, hogy egy Szabó nevű bevonulni szándékozó tanuló megkapja bizonyítványát. A vádlott kijelentette: „... csupán azt akarta megakadályozni, hogy Szabó, mint közismert fehérérzelmű, a Vörös Hadseregbe kerülhessen, mert akkor oda még csak a politikailag megbízhatókat vették fel."[64]

Amennyire a dokumentumokban ellenforradalmár diákokról csak elvétve olvashatunk, annál több azoknak a száma, akik részt vállaltak a proletárhatalom védelmében. Ritka az olyan iskolai fegyelmi jegyzőkönyv, amely az ellenforradalom szóhasználatával ne tenne említést a Vörös Hadseregbe jelentkezett, vagy ténylegesen bevonult diákokról.[65] Gyakoriak az erre vonatkozó adatok egyéb iskolai okiratokban is. A budapesti Barcsai utcai Főgimnázium iktatókönyve például „Látogatási bizonyítvány a Vörös Hadseregbe való belépéshez" — bejegyzés mellett 55 diák nevét sorolja fel.[66]

Vörös katonadiákokról olvashatunk a budapesti VIII. kerületi Állami Főgimnázium fegyelmi jegyzőkönyvének anyagában,[67] továbbá a ceglédi gimnázium 1920-ban megjelent évkönyvében is.

„A vörös láz 9 VIII., 4 VII., 5 VI. és 1 IV. osztályos tanulót vitt be a Vörös Hadseregbe, akik közül *6 még nem volt 18 éves* és így bizonyítvány nélkül szakította félbe tanulmányait..."[68] (kiemelés tőlem — G. L.).

A budapesti VII. kerületi István úti Állami Főgimnázium igazgatójának 1919. október 3-i jelentése arról szól, hogy az egyik tanulója vörösőr volt, amit a tárgyalás alkalmával maga is beismert.[69]

[61] Az V. ker. Főreáliskola diákfegyelmi tárgyalásáról felvett jkv-e 19 vöröskatonának jelentkezett diákot sorol fel, akik más vádlotakkal ellentétben érettségire bocsáthatók. (OL. VKM. 106708 K—592. 23. cs. 59—60. o.)

[62] OL. VKM. 106—708/1919. 23. cs. A budapesti II. kerületi Érseki Kath Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 5. 92. o.

[63] Uo. 92—93. o.

[64] OL. VKM 106708/1919. K—592. 23. cs. A X. ker. tisztviselőtelepi Áll. Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 6. 10. o.

[65] Lásd a gimn. adatokon kívül pl. az 1. sz. Áll. Tanítóképző Intézet jkv-eit 1918—26. Fővárosi Levéltár. B—L—21. *Bellér Béla* gyűjtése.

[66] Fővárosi Levéltár. A—24—24. Uo.

[67] OL. VKM. 106708/1919. K—592. 23. cs. Ádám János és Durmann Ede volt vöröskatonák ügye. 40—41. o.

[68] A ceglédi M. kir. Áll. Kossuth Főgimn. értesítője az 1918—19. és 1919—20. isk. évekről. Cegléd, 1920. 7. o

[69] OL. VKM. 103188/1919. K—592. 16. tétel. A budapesti VII. ker. István úti Áll. Főgimn. igazgatójának 1919. október 3-i jelentése. 39. o.

Tudunk középiskolásokról, akik a Vörös Hadsereg számára sáncmunkát végeztek. Az egyik tanuló a fegyelmi jegyzőkönyv szerint azt vallotta, hogy „... a katonai jelentkezés után a 29. erődítési zászlóaljhoz került ... az erődítési munkálatokban is részt vett, sáncot ásott."[70]

A IV. kerületi Főreáliskola tanulói tömegesen jelentkeztek sáncmunkára. A munka szervezését az iskola egyik VII/A. osztályos tanulója irányította. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött összesített névjegyzékben nem kevesebb, mint 77 diák neve és születési éve szerepel.[71]

Nem állíthatjuk, hogy a Vörös Hadseregbe jelentkezett valamennyi középiskolás öntudatos volt. A tanulóifjúságnak ez a katonai szempontból számításba vehető legfiatalabb rétege azzal, hogy a Vörös Hadsereg soraiba állt, mégis példát mutatott, a legnehezebb körülmények között bizonyította, hogy készen áll fegyverrel is szolgálni, védelmezni a proletárok hatalmát.

ЛАСЛО ГЕЛЛЕРТ:

ДАННЫЕ О КРАСНОАРМЕЙЦАХ — УЧАЩИХСЯ СРЕДНИХ ШКОЛ

Резюме

Среди источников о социалистическом студенческом движении имеется много данных об учащихся средних школ, явившихся добровольно в Красную Армию. Особенно много документов свидетельствуют о дисциплинарных взысканиях против левых студентов и руководителей студенческого движения после прихода контрреволюции к власти. Кроме этого ценными документами являются доклады, телеграммы Наркомата печати, различные издания печати, подлинные документы сохранившиеся в Военно-историческом архиве и у руководителей студенческого движения 19-го года.

«Социалистический Союз учащихся средних школ» официально был создан 14 февраля 1919 г. После провозглашения Венгерской Советской Республики осуществилось организованное единство рабочих и учащейся молодёжи. Коммунистический Союз Венгерской Молодёжи насчитывал 120 000 членов, из этого числа было приблизительно 40 000 студентов. Изменился дух в учебных заведениях. Это было встречено со стороны учащейся молодёжи с одобрением. Большие студенческие массы симпатизировали советской власти.

По декрету Революционного Правительственного Совета от 24 марта 1919 г. о создании Красной Армии в основном изменился характер набора в армии. Большинство учащихся средних школ из-за возраста нельзя было принять в Красную Армию. Несмотря на это, в марте — по данным печати — многие из учащихся явились добровольно в призывные комиссии. Наркомат по просвещению обеспечивал льготы в учёбе учащимся, действительно вступившим в армию.

Студенческий отдел Коммунистического Союза Венгерской Молодёжи также включился в организационную и агитационную работу. Руководители студентов пошли в школы, проводили собрания, составляли списки.

Источники упоминают не только о студентах добровольцах, но и подчёркивают организационную и просветительную деятельность некоторых, и называют их поимённо. В воспоминаниях говорили о том, что в школах во время массового вступления в армию, целые ряды парт оставались пустыми.

Знаем таких студентов, о героических поступках которых было упомянуто в тогдашней печати. Некоторые способные студенты стали командирами.

Среди красноармейцев-учащихся было несколько «белых» находящихся под влиянием реакции. Они после прихода контрреволюции к власти стремились подчёркивать

[70] OL. VKM. 106708/1919. K—592. 23. cs. A VI. ker. Áll. Főgimn. diákfegyelmi jkv-e. 1919. szeptember 8. 22. o.

[71] Az összesített névjegyzékben születési évük szerint találjuk a sáncmunkára jelentkezett diákok neveit A tanulók között nagy számban voltak V-es, tehát 15—16 éves tanulók is. (HL. A Magyar Tanácsköztársaság iratai. 72/B. Hídfőparancsnokság. Szám nélkül.)

свои заслуги и получить в школах признание. О таких студентах-контрреволюционерах мало документов. Значительно больше число тех учащихся, которые честно выполняли свой долг. В каждой школе был организован дисциплинарный комитет. Мало таких протоколов, в которых не упоминали об учащихся записывавшихся или действительно вступивших в Красную Армию. Много данных об этом в Государственном Архиве и в Архиве столицы.

Многим учащимся, записывавшимся в Красную Армию не было ещё 18 лет, но их не могли удержать ни какими официальными запретами. Многие участвовали в фортификационных работах, выкапывании окопов.

Та самая молодая часть учащейся молодёжи, которая с военной точки зрения уже имела значение, показала пример в историческую пору, лучшие представители этой молодёжи боролись в рядах Красной Армии с оружием в руках.

LÁSZLÓ GELLÉRT:

ANGABEN ÜBER DIE ROTEN SOLDATENSCHÜLER DER MITTELSCHULEN

Resümee

In den Quellen der sozialistischen Bewegungen der Mittelschüler kamen viele Daten zum Vorschein, welche über die Schuljugend sprechen, die sich in die Rote Armee gemeldet hat. Bosenders viele Daten findet man in den Akten der Disziplinarverfahren, welche man nach der Machtübernahme der Gegenrevolution gegen die linksgerichteten Mittelschüler und gegen die Führer der Bewegung eingeleitet hat. Ausserdem enthalten sehr interessante Dokumente die Meldungen, Telegramme, verschiedene Zeitungsnachrichten und die originalen Urkunden des Volkskomissariats des Pressewesens, die in dem Kriegsgeschichtlichen Archiv vorhanden sind, oder solche, die von Studentenführer aus 1919 aufbewahrt wurden.

Der „Landesverein der sozialistischen Mittelschüler" ist amtlich am 14. Februar 1919 entstanden. Die Organisationseinheit der Jungarbeiter und der Schuljugend ist nach der Proklamation der Räterepublik ins Leben gerufen worden. Aus den 120 000 Mitgliedern des „KIMSZ" war die Zahl der Schuljugend ungefähr 40 000. Der veränderte Geist der Lehranstalten fand bei der Schuljugend günstigen Klang, grosse Massen der Mittelschüler sympatisierten mit der Räterepublik.

Nach dem Erlass des revolutionären Rates über die Aufstellung der Roten Armee vom 24. März 1919, hat sich die militärische Rekrutierung grundsätzlich geändert. Zwar kam die überwiegende Zahl der Mittelschüler bei der Meldung in die Rote Armee nicht in Betracht, trotzdem meldeten die Zeitungen in den Märzberichten zahlreiche Fälle, wo Mittelschüler ihre freiwillige Einberufung bei den Wehrkommissionen gebeten haben. Das Volkskommissiariat für Unterricht sicherte den eingerückten Mittelschülern Studienmässigungen.

Die Studentenunterabteilung des „KIMSZ" selbst schloss sich der organisatorischen und agitativen Arbeit an. Die Studentenführer suchten die Schulen auf, hielten Versammlungen und nahmen an den Registrierungsarbeiten teil.

Die Quellen erwähnen nicht nur die freiwillig eingerückten Mittelschüler, sondern heben jene die in den Organisations- und Aufklärungsarbeiten teligenommen haben auch namentlich aus. Die Rückerinnerungen berichten, dass in Folge der massenhaften Einrückungen in den Schulen ganze Bankreihen leer blieben.

Wir wissen von Mittelschülern, deren heldenhafte Taten an der Front von den zeitgenössischen Zeitungen oft gewürdigt wurden. Einzelne befähigte Mittelschüler kämpften als Kommandanten in höheren Einteilungen.

Unter den Soldatenschülern waren vereinzelt auch „weiss-gesinnte", unter Einfluss der Reaktion stehende Mittelschüler. Diese trachteten, dass man nach der Machtübernahme der Gegenrevolution, ihre Verdienste in den Schulen anerkenne. In den Dokumenten kann man nur selten von gegenrevolutinären Mittelschülern lesen, desto mehr von Schülern, die ihre Aufgaben ehrlich gelöst haben. Nur

selten findet man ein Schuldisziplinarprotokoll — obgleich fast in jeder Mittelschule eine Disziplinarkommission aufgestellt wurde — wo man in die Rote Armee eingerückte Schüler nich erwähnt, hätte. Sehr viele solche Daten findet man in den Landes — und Hauptstädtisches — Archiven.

Zwischen den Schülern, die sich in die Rote Armee gemeldet haben, waren viele, die ihr 18, Lebensjahr noch nicht erreichten. Ihr Eintreten konnten sogar die amtlichen Verbote nicht verhindern. Andere Schüler nahmen an Befestigungsarbeiten teil.

Unsere Schuljugend, die aus militärischen Standpunkt noch in Rechnung kommende jüngste Schichte war, hat in historischen Zeiten Beispiel gezeigt und die Besten kämpften mit der Waffe in der Hand in den Reihen der Roten Armee.

Die Abhandlung des Autors befasst sich mit dieser Zeit und diesem Thema.

KÖZLEMÉNYEK

A 31-ES VÖRÖS GYALOGEZRED ÉS HARCAI

(VISSZAEMLÉKEZÉS)

Forgács Béla

Katonáink példamutató bátorsággal és elszántsággal vívott küzdelmére emlékezve mindenekelőtt azokat a forrásokat kívánom megemlíteni, amelyekből harcosaink a győzelmek kivívásához erőt merítettek.

Ennek során meg kell emlékeznem dr. Pogány Kálmánról, aki ezredünknek nemcsak parancsnoka, hanem őszinte és igaz bajtársa is volt az egység valamennyi katonájának. Felvilágosító tevékenysége egyik záloga volt az elért sikereknek. Az a forradalmi láng, amely őt hevítette, minden beosztottjában lelkesedést ébresztett.

A 31-es vörös gyalogezred egyike volt azoknak a munkás-paraszt ezredeknek, amelyek az 1919-es Vörös Hadsereg rövid, de dicsőséges fennállása alatt kimagasló eredményeivel, a győzelem kivívásáért hozott áldozataival a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának leghősibb lapjait írta meg.

Állománya egyrészt bihari, csongrádi és Duna—Tisza közi zsellérekből, szegényparasztokból, másrészt temesvári és aradi ipari munkásokból tevődött össze. Ideális munkás-paraszt szövetség tükröződött benne. Sikereinek, harci eredményeinek ez volt legfőbb titka — a többségében kommunista parancsnokok szilárd vezetése mellett.

Az ezred egyik századának katonái az úri Magyarország tipikus vezéralakjának, gróf Tisza Istvánnak geszti uradalmából kerültek ki. Itt cselédeskedtek nehéz és szomorú körülmények között. De erősítették az ezred sorait kubikusok is, akik közül sokan már részt vettek a földmunkások mozgalmaiban is.

Az alakulat összetétele tehát szerencsés volt. Katonái már „civilben" is harcban álltak: a kenyérért folyó küzdelemben edződtek, és legtöbbjük már esztendőket töltött el az öldöklő világháborúban — sorsuk jobbrafordulásának legcsekélyebb reménye nélkül. Közülük sokan részt vettek bérmozgalmakban, sztrájkokban, és jelentős politikai felvilágosító munkát végeztek Pogány Kálmán oldalán.

Az ezredparancsnok magatartása, minden intézkedése arra irányult, hogy könnyítsen a katonák életén, felejtesse a világháború okozta fájdalmakat és érzékeltesse az elkövetkezendő szebb és jobb jövőt.

Ez a törekvése sikerült: a világháborúba beleunt és elfásult katonák szinte felfrissültek, újjászülettek a parancsnok emberi és bajtársi gondoskodása láttán.

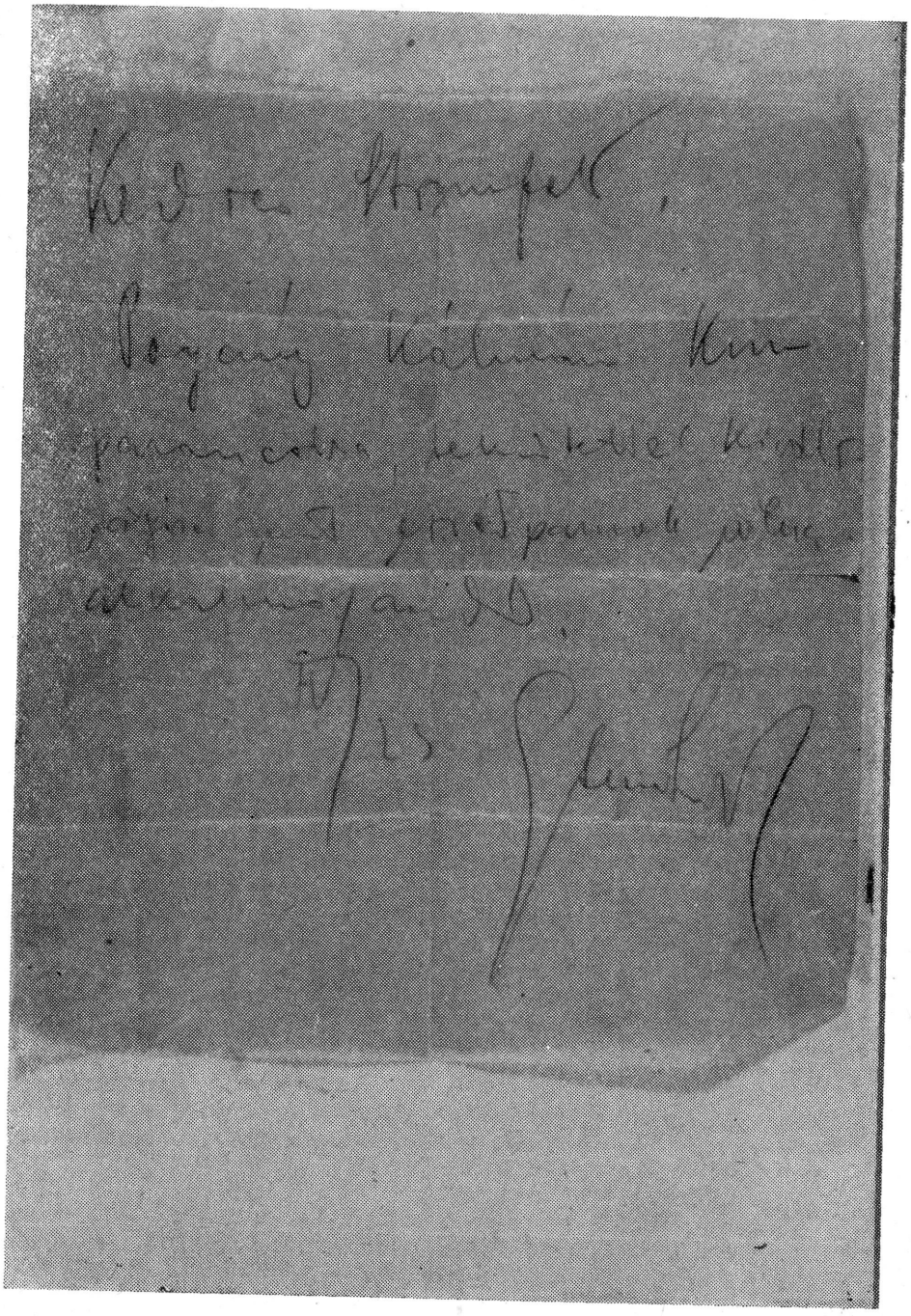

Első állomáshelyünkön, Nagykőrösön több ízben tartott előadást. A marxista—leninista elméletet magyarázta — oly érthető s a katonák szívéhez közel álló módon, hogy az akkor megalakult pártszervezetünk taglétszáma napról napra emelkedett. Megmutatta, miként kell, hogyan lehet forradalmi erőt önteni a katonákba a megteremtett proletárhatalom fennmaradásának nehéz harcaihoz.

Egyik legfőbb törekvése a tisztek és katonák között a múltban fennálló merevség megszüntetése, feloldása volt. Olyan légkört kell teremteni — mondotta gyakran a beosztott parancsnokoknak —, amely a múlt aranysújtásos tisztjei rideg, embertelen magatartását lehetetlenné teszi. Nem is volt soha panasz a parancsnokok viselkedése ellen. Bajtársias és közvetlen kapcsolat alakult ki közöttük — anélkül, hogy ez a fegyelem legcsekélyebb lazulásával járt volna.

Az ily módon kialakult légkörben nem volt nehéz katonáinkkal szót érteni, s hősies helytállásukkal olyan harci sikereket elérni, amelyeket a legfelsőbb helyen is méltányoltak.

Kimagasló rangot adott ennek az elismerésnek az a díszes harci lobogó, amelyet a Forradalmi Kormányzótanács kitüntetéseként Kun Béla elvtárs — Bokányi Dezső és dr. Münnich Ferenc elvtársak jelenlétében — 1919. július 19-én Abonyban, ünnepélyes keretek között dr. Pogány Kálmánnak adott át.

A Tanácsköztársaság leverése után Pogány Kálmán is bujdosásra kényszerült. Később elfogták és bebörtönözték. Kiszabadulása után sok viszontagságon ment keresztül, de kommunista meggyőződését nem adta fel: tevékenyen részt vett az illegális kommunista párt munkájában. Hitt a fasizmus pusztulásában és a kommunizmus győzelmében. Ebben a biztos tudatban rejtette el és őrizte meg két bajtársával: öccsével, Pogány Istvánnal és velem — e sorok írójával — felváltva, más és más helyen a Forradalmi Kormányzótanács magas kitüntetését: a vörös csapatzászlót, amelyet ma az Országos Hadtörténeti Múzeum értékes ereklyeként őriz.

Harcaink az északi fronton

Négy hetet töltöttünk Nagykőrösön. Az ezred katonáinak megfelelő kiképzése és felszerelése után búcsút vettünk a várostól, amelynek lakossága oly nagy szeretettel vett körül bennünket.

A 6. hadosztály kötelékébe osztott alakulatunkat, amely akkor 3 zászlóaljból és két géppuskás századból állt, Miskolcra irányították.

1919. május 27-én érkeztünk a városba. Nem volt sok időnk ismerkedni Miskolccal, mert menetkész állapotba helyeztek bennünket: vártuk az indulási parancsot.

Minden zászlóalj megkapta útirányát, az elérendő célt és idejét. Május 30-án a hajnali órákban indultunk. Egyik zászlóaljunk Felsőzsolca irányában haladt, a másik alegység Leh és Csobád között fekvő térségben tört előre: a hegyoldalban és a gerincen beásott cseh intervenciósok állásait támadta sikerrel.

Megkezdődött az ellenség üldözése.

Tartalék zászlóaljunk is elérte a kitűzött célt: Szikszót. Ott és annak térségében helyezkedett el. E zászlóaljba géppuskás századom két szakaszát osztottam be négy géppuskával.

Pogány Kálmán megbeszélésre hívott néhány parancsnokot — köztük engem is. Közölte, hogy nagy feladat vár reánk: nehéz harcokra, erős ellenállás-

ra kell felkészülnünk. Az ellenség nagy erőket vont össze egy fontos hídfő: Hernádkércs védelmére. Ez a cseh és román burzsoá hadsereg védelmi vonalának érintkezési pontja volt. Azt a feladatot kaptuk, hogy törjük át ezt az érintkezés pontot s nyissuk meg az utat Kassa felé. Az akció végrehajtásához a Tagányi István és Mayer József parancsnoksága alatt levő zászlóaljból 2—2 századot, valamint Forgács Béla és Gecser Zoltán géppuskás századából 2—2 szakaszt rendelt ki.

Elindultunk a közeli Aszaló és Halmai községekbe. Az ellenség már mindkét helységet kiürítette és Hernádkércs irányába vonult vissza. A faluban pihenőt tartottunk. A község lakossága enni- és innivalókkal kínálgatta harcosainkat. Aznap este a „konyhaágyúk" körül nem tolongtak a katonák. Nem kellett a vacsora senkinek sem.

Rövid néhány óra alvás után, a hajnali szürkületben támadáshoz rendeztük sorainkat. Kijelöltük a századok és a hozzájuk beosztott géppuskák helyét. Ezek mint operatív alakulatok az első vonalban, míg a másik két század géppuskásaikkal a második vonalban foglaltak állást. Egy század a hernádkércsi híd jobb oldalán, erősen fásított területen ásta be magát, míg a másik alegység a híd bal oldali részén egy kissé lefelé lejtő réten helyezkedett el. Géppuskáinknak is megfelelő fészket alakítottunk ki, előnyös helyzetet biztosítva magunknak a védelmi állásban.

Kivilágosodott. Tisztán láttuk a velünk szemben húzódó ellenséges állásokat és azt a néhány oldalára fordított parasztszekeret, amely a híd közepén és végén torlaszként magasodott. Távcsöveinkkel az ellenség távolabb fekvő tüzérségi állásait is jól láttuk. Ezek a magasabban fekvő dombokon helyezkedtek el, míg a gyalogság a dombvonulat egész hosszában foglalt állást, ahonnan teljesen beláthatták védelmünket.

Mi tüzérség nélkül, jóval kisebb erőkkel, hátrányosabb helyzetből — lapályos területen helyezkedhettünk el — vettük fel a harcot. Az ellenség helyzeti előnye abban nyilvánult meg legjobban, hogy tüzérségük közvetlen irányzással lőhette állásainkat és géppuskáik is a domboldalról lefelé pásztázhatták sorainkat.

Az adott körülmények szükségessé tették megerősítésünket, ami meg is történt. Egy páncélvonatot küldtek, amely eredményes tevékenységével már az első percekben elhallgattatta az ellenség egyik lövegét, és két géppuskájuk sem szórta már reánk gyilkos golyóit.

A nap már magasan fenn járt, amikor rohammal elfoglaltuk a hernádkércsi hídfőt. Egyik szakaszunk parancsnoka, Virág Illés, alegysége élén tört előre, amikor halálos lövés érte. Mi, akik ott voltunk, láttuk amikor a bátor harcos a hídra ugrott. Arra gondoltunk, amit még néhány perccel előtte mondott: „Ne féljetek, fiúk, amíg engem láttok, mert van itt muszkli bőven." A nagy erejű, örökké derűs és mosolygós tekintetű fiú ugyanis bírkozó volt.

Virág Illés volt ezredünk első hősi halottja. Őt követte még hat bajtársunk, akik ugyancsak Hernádkércsen estek el. Haláluk nagy fájdalommal töltött el bennünket.

Az ellenség 13 halottat és 49 sebesültet vesztett. Az utóbbiakat otthagyták a csatatéren. Egészségügyi osztagunk szállította őket egységünk segélyhelyére. Ezredünk 33 sebesültje ugyancsak kórházba került.

Sikeres támadásunk annyira meglepte az ellenséget, hogy rohanva vonult vissza. Zsákmányoltunk néhány hátizsákokkal megrakott lovas szekeret, 3 géppuskát, 1 ágyút, több Manlicher fegyvert. A foglyok között egy kadét is volt, aki megrémült tekintettel válaszolt kérdéseinkre. Ily módon tájékoztatást kaptunk egysége erejéről, létszámáról és felszereléséről. A foglyokat őrség kísérte a 6. hadosztály parancsnokságára.

A súlyos harcok és áldozatok árán elfoglalt Hernádkércs lakói nagy szeretettel és lelkesedéssel fogadtak bennünket. Tejjel, gyümölccsel és dohánnyal kínálták katonáinkat. De három—négy fiatal is gyarapította sorainkat. Miután már elérték a 18 éves korhatárt — mint önként jelentkezőket —, az ezred állományba vette őket.

A 6. hadosztály június 1-én keltezett és a hernádkércsi ütközetről szóló távirati jelentéséből idézek néhány sort: „Pogány csoport merész támadással bevette a hernádkércsi ellenséges állást, és az ellenség visszavetése után kierőszakolta az átkelést a Hernádon."

Hernádkércsen egyórás pihenőt tartottunk, majd folytattuk az előnyomulást. A visszavonuló ellenséget egyik zászlóaljunk követte, mi pedig az új cél irányába, Abaújszántó felé törtünk előre. Közben tüzérségi megerősítésként ezredünk alá rendelték a 101-es tüzérek két ütegét. Átkeltünk a Szerencs patakon. Egy ideig menetbiztosítással haladtunk, majd csatárláncba fejlődtünk. Felderítő járőreink jelentése szerint ugyanis az ellenség Abaújszántó előtt csapatokat vont össze, és a község előtt beásva „vár" bennünket.

Kis idő múlva elkezdődött a tüzérségi párbaj. Már 80—100 lépésnyire közelítettük meg az ellenség védelmi vonalát, amikor jól álcázott géppuskáik megszólaltak. Hevenyészett állásainkból mi is erős tüzelésbe kezdtünk: géppuskásaink arcvonalunk bal- és jobbszárnyáról lőtték az ellenséges állásokat, lövészeink pedig össztüzet adtak le, s a parancsnak megfelelően egy-egy ember szökellve tört előre. Ily módon 25—30 lépésnyire sikerült megközelíteni a cseh burzsoá csapatok állásait. Amikor harcosaink valamennyien elérték ezt a távolságot, rohamra indultak. Ezt azonban az ellenséges erők már nem várták meg: állásaikat elhagyva visszavonultak Abaújkér irányába.

A községbe érve a bíró tájékoztatott bennünket a visszavonuló csapatok erejéről, felszereléséről és hangulatáról. Közölte azt is, hogy 3 cseh egyenruhát viselő katona bújt meg házában. Később megtudtuk, hogy ezek Kassa környékéről kerültek a cseh ezredbe, szlovákok voltak, de jól beszéltek magyarul. Amikor felkerestük őket, arra kértek bennünket, hogy cseréljük ki mondérjukat magyar zubbonyra, mert velünk akarnak harcolni az igazi ellenség ellen. Mindhárman munkások voltak. Pogány Kálmán a „foglyokat" szívesen fogadta s beosztotta őket az ezred állományába. Nem is csalódtunk bennük: jó szolgálatot tettek nekünk azzal, hogy kitűnően ismerték a Felvidéket, s mint felderítő járőrök könnyebben mozoghattak. Az ezred további küzdelmeiben is derekasan megállták helyüket.

A harcok után Abaújkéren éjjeleztünk, majd másnap hajnalban tovább indultunk Vilmány felé, melyet a parancs értelmében még aznap el kellett érnünk.

A katonák hangulata a fárasztó út ellenére is jó volt. Néhányszor megálltunk egy kis pihenőre. Már délutánra járt az idő, amikor elértük a falut. A harcosok fáradtan heveredtek le a kijelölt szállásokon: percekkel később már mély álomba is merültek. Aznap este nem volt vacsoraosztás: a „gulyáságyúk"-ban érintetlenül maradt az étel.

Pogány Kálmán reggel megbeszélésre hívott bennünket. Elmondta, hogy a beérkezett jelentések szerint a csehek átcsoportosítják erőiket: felváltják az eddig harcban álló csapataikat és új, pihent, tartalék egységeket állítanak az első vonalba. Gönczruszka térségében nagy mozgás észlelhető — folytatta —, úgy tűnik, hogy a támpontokat minden áron meg akarják tartani.

Az ezred ismét nehéz feladat előtt állt. Parancsnokunk először arra gondolt, hogy a hernádkércsi és az abaújszántói harcokban részt vett egységeket tartalékba helyezi, és a dandárcsoport más alakulatait fogja a gönczruszkai támadásba bevetni. Mi, akik beosztottaink harckészségét ismertük,

arra kértük Pogány Kálmánt, hogy végleges döntése előtt engedélyezze, hogy katonáinkkal egy fél órát elbeszélgessünk és nyíltan megmondjuk nekik, hogy nagy harcok előtt állunk, vállalják-e önként, vagy pedig tartalékba megyünk. Így is történt. Katonáink egyöntetűen kijelentették: „benne vannak a schwungban", s reggelire megeszik az ellenséget, Pogánynak szó szerint elmondtuk csapataink véleményét, amelyet örömmel vett tudomásul.

Június 3-án hajnalban zászlóaljaink elérték Gönczruszka térségét. Az ellenség állásai a község bejárata előtt húzódtak — 100—150 lépésre lehettünk tőlük.

Beástuk magunkat és felderítettük a terepet. Feltűnt nekünk, hogy az ellenség minden puskalövés nélkül ennyire közel engedett magához. Távcsöveinken keresztül, de szabad szemmel is jól láthattuk az ellenség lázas tevékenységét, előkészületeit. A falu bejáratánál jobbra és balra kis kertes házak álltak. Két épület padlásának ablaknyílásába helyezték el géppuskáikat — az egyik szórótölcsérét a kelletnél még merészebben is.

A két kertes ház előtt magas, széles lombú fák álltak. Ezek is — a jó kilövési lehetőség mellett — előnyös fedezéket biztosítottak az ellenségnek.

Reggel 7 óra lehetett, amikor tüzérségünk ágyúi megszólaltak: megkezdődött a harc Gönczruszka bevételéért.

Az ellenség viszonozta a tüzet. Ágyúik és géppuskáik állandóan lőtték hevenyészett állásainkat. Ám mi sem maradtunk adósok. Géppuskásaink és tüzéreink szinte megszakítás nélkül tüzeltek. Közben kézigránátos szakaszunk elérte a csehek vonalát s akcióba lépett. Egy kézigránát telibe találta az egyik géppuska fészkét. Századaink szökellve haladtak előre. Végre elértük a falut. A fő utca 1—2 házának padlásáról megszólaltak az ellenség géppuskái: az egyik rövidesen elhallgatott — telitalálat érte. Majdnem minden házból ontották ránk a gyilkos tüzet. Mi azonban nem torpantunk meg: minden házért külön-külön vettük fel a harcot. Katonáink halált megvető bátorsággal törtek előre, pusztítva, üldözve az ellenséget, amelynek egyik része visszavonult, másik része viszont a falu végén húzódó domboldalról zúdított ránk gyilkos tüzet. Érezni lehetett, hogy túlerőben vannak, mert hol az egyik, hol a másik oldalról hajtottak végre ellenlökést.

Kitűnő tüzérségünk pergőtűzzel fékezte meg az ellenség rohamait. Harcosaink ezt tapasztalva hihetetlen fürgeséggel rohamozták meg az ellenség állásait, amelyeknek árkaiban kézitusát vívtak az elkeseredetten védekező cseh burzsoá katonákkal.

A fő utcán rohantunk előre — mellettem Pogány Kálmán. Figyelmeztettem, hogy vérzik a karja, s kértem, menjen az orvoshoz. „Erre most nincs idő — válaszolt, s rohant tovább.

Én a másik géppuskás szakaszhoz igyekeztem, ahol századom helyettese, Kapcsa Jenő, a tűzlépcső parancsnoka tartózkodott. Két sebesültünk volt, de nem súlyosak. Géppuskáinkat itt is rendben találtam — sőt eggyel gyarapodtunk is, amelyet az ellenségtől zsákmányoltunk. A dombvonulaton állva figyeltem az ellenséget, amely egyre hátrált, majd újra megállt és folytatta a harcot. Közben néhány szót váltottam Gecser Zoltánnal, másik zászlóaljunk géppuskás századának parancsnokával is. Neki is két embere sebesült meg, de géppuskáik sértetlenek maradtak.

A csehek ismét dombról támadtak. Mi lapályosabban fekvő területen voltunk. Pozíció-előnyüket azonban katonáink bátorsága kellően ellensúlyozta.

A gönczruszkai csata egész napon át és egész éjjel tombolt — végül mégis a mi javunkra dőlt el. A győzelem után azonban szomorúan állapítottuk meg veszteségünket, amely halottakban 40, sebesültekben pedig 100—

120 fő lehetett. Az ellenség 60 halottat és 40—50 súlyos sebesültet hagyott hátra. Járni tudó és csapataikkal elvonuló sérültjük is nagy számban volt.

Egységeink 3 géppuskát, számos Manlichert és két, hátizsákokkal megrakott trénkocsit zsákmányoltak. A foglyok között volt egy égerlandi származású hadnagy is, aki jól beszélt németül. Fontos, térképre rajzolt tájékoztató adatokat kaptunk tőle. A cseh hadnagy többek között azt is elmondotta, hogy egyes alakulatuk katonáival sok baj van, nem akarnak harcolni; már többen megszöktek. A szlovák katonákat most fel akarják cserélni cseh, illetve morvaországi katonákkal, de esetleg sor kerülhet egész ezredek felváltására is.

*

A gönczruszkai harcokkal egy időben ezredünk más alegységei az arcvonal különböző szakaszain: Hernádvércse térségében, valamint Abaújvár irányában is harcfeladatokat hajtottak végre, és több ellenlökést vertek vissza.

Gecser Zoltán géppuskásszázad-parancsnok naplójában például a következőket olvastam: „... június 3-án délután parancsot kaptunk, hogy a Szőlőhegyen foglaljunk állást, a jobbszárnyat biztosítani. Jó helyet találtunk, ott is aludtunk. Az éjszaka minden nagyobb baj nélkül nyugodtan telt el. Másnap reggel — mint kikülönített rész — parancsot kaptunk: a zászlóaljat követtük az Őrhegyre. Támadás Göncz ellen! A zászlóalj jobb oldalvéd. Kaptunk egy zászlóalj erősítést a 23-as ezredtől. Június 5-én még mindig az Őrhegyen. Másnap 6-án: menekülnek a csehek. Reggel még úgy volt, hogy felváltjuk a második és negyedik szakaszt, de már nem volt szükség rá...”

Zászlóaljunk tovább folytatta támadását és hamarosan Abaújnádasd községben álltunk meg. Ott éjjeleztünk, és felderítő járőröket küldtünk ki Kassa, Csány, Búzafalva irányokba. Később jelentést kaptunk, hogy egész Kassáig szabad az út, de valószínű, hogy már Kassát is kiürítette az ellenség.

Este 8 óra lehetett, amikor Pogány több parancsnokot, köztük engem is magához rendelt.

Még az est folyamán két felderítő járőrt kell kiküldeni — mondotta —, és tisztázni, hogy állunk Kassával? Kiürítették-e már a csehek? Egy-egy járőr öt főből és egy parancsnokból álljon, és két irányból közelítsék meg a várost. Önként jelentkezőket kell kijelölni — lehetőleg lovasokat.

A feladat végrehajtására én kaptam parancsot — egyrészt azért, mert önként jelentkeztem, másrészt mert ismertem Kassát még a világháború éveiből.

Az egyik járőrparancsnok Ermer Árpád, a másik én voltam. Megbeszéltük az útirányt, és megállapodtunk abban, hogy a kassai vámnál találkozunk. Így is történt. A vámnál már megtudtuk, hogy a várost kiürítették. Belovagoltunk Kassára: éjjel 11 óra lehetett, amikor elértük a város főterét. Nagy meglepetésünkre sok nép volt az utcán, szívélyesen fogadtak bennünket és elmondták, hogy az ellenség utóvédje a kora délutáni órákban hagyta el a várost.

Feladatunknak eleget téve visszalovagoltunk Abaújnádasdra és jelentettem a parancsnoknak: Kassa szabad!

Pogány kiadta a parancsot: reggel 7 órakor a dandárcsoporthoz tartozó egységekkel együtt bevonulunk Kassára. Másnap 5 órakor volt az ébresztő. Egy óra múlva megindultunk Kassa irányába.

Az ezred összes alakulatai a kassai vámnál találkoztak. Ott századokba sorakoztak fel és zászlóaljanként, oszlopokban vonultunk a város felé. Amerre haladtunk, az utakon ezer és ezer ember. Öregek és fiatalok egyaránt. Sokaknak kezében kis magyar nemzeti színű, illetve vörös zászló. Ezeket lengették felénk, éljenezve a magyar Vörös Hadsereget, a Magyar Tanácsköztársaságot és legnagyobb vezéralakját: Kun Bélát.

Megérkeztünk a város főterére. Majd elhangzott a parancs:

— Vigyázz!

Kétszáz cigány az Internacionálét játszotta. Ezt követően két apró gyermek — egy kisfiú és egy kislány — piros rózsacsokorral üdvözölte Pogány Kálmánt, a csapatok parancsnokát, aki magához emelte és megcsókolta őket. E megható jelenet után a város küldöttsége lépett Pogány elé és vezetőjük rövid üdvözlő beszéddel köszöntötte őt és a Vörös Hadsereg alakulatait.

Az ünnepélyes fogadtatás után díszlépésben vonultunk el parancsnokunk és a város küldöttsége, valamint Kassa örömmámorban úszó lakossága előtt.

*

Ezredünk egyik része a volt 34-esek laktanyájában, a másik fele pedig a volt javítóintézet épületében rendezte be körletét. A laktanyába került az ezred- és dandárparancsnokság irodája, a trén és a konyha is.

Tartalékban voltunk. Gyönyörködtünk a város szépségében, élveztük a megérdemelt pihenést, a szabadságot, s örültünk a lakosság szeretetmegnyilvánulásának, amelynek lépten-nyomon tanújelét adta. A város ligetében naponta térzenét adtak — mint mondották — a Vörös Hadsereg tiszteletére.

Odaérkezésünket követő napon ezredünk a helyőrség gyakorlóterére vonult, ahol ezredparancsot olvastak fel, amelyben illetékes elöljáróink bejelentették, hogy dandárcsoport alakul, amelynek gerince a 31-es vörös gyalogezred, s a csoporthoz a 23., a 33., a 46. és a 101-es ezredek kijelölt egységei tartoznak tüzérséggel, trénnel, egészségügyi és híradó szakaszokkal.

A dandárcsoport parancsnoka Pogány Kálmán lett. Az ezredparancs megemlékezett az eddig elért harci sikereinkről is, kiemelve a hernádkércsi, a gönczruszkai, valamint az abaújvári ütközeteket — és az azokban részt vett alakulatok minden katonáját és parancsnokát dicséretben részesítette. Tartalmazta továbbá a parancs a parancsnoki karban bekövetkezett személyi változásokat, áthelyezéseket és előléptetéseket, köztük zászlóaljparancsnokká való kinevezésemet is. A hadosztály Popov-zászlóaljának megszüntetésével annak személyi állományából a lecsökkent létszámú zászlóaljakat töltötték fel. Méltatta a parancsnok Popov Pál kimagasló érdemeit és őt első, míg Sodró Józsefet az ezred-, illetve a dandárcsoport második segédtisztjének nevezte ki. Végül kihirdették, hogy előreláthatóan 10-én Kun Béla elvtárs — Garbai Sándor és Böhm Vilmos elvtársak kíséretében Kassára érkezik. Nagygyűlés lesz a Dóm téren, ahol a városban állomásozó zászlóaljak is részt vesznek.

Az ünnepélyes keretek között lezajlott nagygyűlésen részt vett ezredünk is. Kitörő lelkesedéssel ünnepeltük a Forradalmi Kormányzótanács megjelent tagjait, elsősorban Kun Bélát. Beszédét percekig tartó taps és éljenzés követte. Az ünnepély befejezése után Pogány Kálmán felkereste Kun Béla elvtársat, akihez régi, személyes kapcsolatok fűzték.

Másnap Pogány Kálmán a beosztott parancsnokokkal megbeszélést tartott: a harc további feladatait tárgyaltuk meg. Pogány bejelentette, hogy ezredünk létszáma jelentősen megnőtt, mert két zászlóaljjal egészítették ki. Ezekben — mondotta — szép számban vannak olyan katonák, akik az ellenséges csapatoktól szöktek meg és katonai szolgálatra önként jelentkeztek a Vörös Hadseregbe. Többségét azonban azok alkotják, akik az első világháborúból kerültek haza és a cseh behívási parancsnak nem tettek eleget, bújkáltak, de most harcolni akarnak a mi sorainkban.

Nagy gondot okozott a századok és zászlóaljak parancsnokainak kijelölése. Parancsnokokban ugyanis már eddig is nagy hiányt szenvedtünk. Igényeinket a 6. hadosztály sem tudta kielégíteni, s így kizárólag magunkra voltunk utalva.

A kassai Nemzeti Színház több napon át díszelőadást tartott a Vörös Hadsereg katonáinak. Mi is részt vettünk, illetve vettünk volna egy előadáson. A műsoron a Bánk bán szerepelt. Elhelyezkedtünk a kényelmes bársonyszékekben. Furcsának tűnt a rétek, dombok árkai után elmerengeni és átadni magunkat Katona József drámája élvezetének. Ettől azonban megfosztott bennünket Ludányi, ezredkürtösünk riadója, mely az éppen felgördülő függöny pillanatában harsant fel és mindenkit fegyverbe szólított. Zászlóaljunk percek alatt felsorakozott és indulásra készen állt. Közel volt a laktanya, senki sem késett. Küldöncöm hozta a lovamat. Nyeregbe pattantam, de úgy látszik pihenője megszakítása miatt ideges volt, mert hirtelen úgy felágaskodott, hogy egyből lepottyantam róla. Poros, piszkos lettem. A ház lakói lekeféltek és vizet hoztak. Pillanatok alatt megmostam az arcomat, kezeimet. Egy nénike közben megjegyezte:

— Nem baj, édes fiam, katona dolog ez!

Lábaimat alaposan megütöttem. Úgy látszott lovam is „megbánta" tettét, mert néhány szem kockacukor hatására engedelmeskedve vitt a Kassa melletti Csermelybe, majd onnan tovább Bankóra.

Az ellenség már elérte Kassa peremét — Csermelyt —, amikor a riadó elhangzott. Elmúltak a szép napok: ezredünk ismét a tűzvonalba került. Heves harcok folytak a Bankóért. Az ellenség nagy erőket vont ide össze, mert vissza akarta foglalni Kassát. Tüzérsége állandóan lőtte hevenyészve kialakított állásainkat. A csehek ismét előnyösebb helyzetből, magas dombokról tüzeltek reánk, akik a Csermely völgyében voltunk.

Sándor József, ezredünk egyik harcosa így emlékezik vissza az akkori eseményekre: „Elrendelték, hogy mindenki fedezéket készítsen magának, mert lehet, hogy a csehek éjszaka támadni fognak. Mindenki kövek után nézett, ami bőven volt található, s ebből igen jó fejvédő fedezéket lehetett építeni. Amint ezzel elkészültünk, parancs szerint, egy járőrnek el kellett indulnia a szomszéd magaslaton levő csapattesthez és megteremteni az összeköttetést. E járőrnek én is tagja voltam. Sötét este volt. 10 óra is elmúlt már. Elindultunk a megadott irányban lefelé libasorban egy kitaposott ösvényen. Látni sokat nem lehetett, erdőben voltunk, de azért az ösvény vonulatát kellő figyelemmel követni tudtuk. Kb. 200—300 méterre lehettünk a rajvonalunktól, amikor megálltunk tájékozódni. Az éjszakai csendben a haraszt zizegését véltük hallani. Tovább mentünk, vagy húsz lépés után ismét megálltunk figyelni, vajon hallani-e még a zajt. Bizony hallottuk valamivel erősebben és jól kivehetően a száraz gallyak rezgését is, abból az irányból, amerre nekünk haladni kellett volna. A zaj nagy szélességben volt hallható. Rövid tanakodás kezdődött. Hogy jönnek, az biztos, de hátha a szomszéd magaslaton levő vörösőrök járőre éppen minket keres. Mi a járőr tagjai, mind harcteret járt katonák, járatosak voltunk a harcászatban. Egy-

séges vélemény alakult ki közöttünk. Ha a vörös járőr minket keres, nem fejlődik rajvonalba, hanem libasorban közelít felénk, tehát csehek lehetnek. Közben a zajt egyre közelebbről hallottuk. Futólépésben indultunk vissza kiindulási helyünkre. Amint visszaértünk, rögtön riadóztattuk a mieinket. Egyik ember a másiknak továbbította a parancsot, mindenki készenlétbe helyezkedett. Ekkorra az a bizonyos recsegés már itt is hallhatóvá vált. Jellemző katonáink fegyelmére és a nyugalmára, hogy egyetlen puskalövés nem dördült el mindaddig, amíg az ellenséges katonák kb. harminc lépésre meg nem közelítették állásainkat. Ekkor az említett járőrünk parancsnoka, aki velem együtt egy óriási fa mögött talált hirtelenében fedezéket, készenlétbe helyezve egy kézigránátot, felkiáltott:

— Állj, ki vagy?

A válasz egész közelről:

— Podájte! — magyarul add meg magad!

Válaszul kézigránát repült. Mintha előre meg lett volna beszélve: a durranásra irtózatos puskatűz keletkezett. Kézipuska, géppuskatűz és közben kézigránátok robbantak. Fél óráig tartották magukat a csehek, azután már nem lőttek. Nálunk azonban nehezen lehetett beszüntetni a tüzelést. Minden kis zörejre újabb lövöldözés keletkezett. Attól kellett tartani, hogy az összes tartalék lőszerünk elfogy, de nem kellett soká aggódni, mert éjfél után megérkezett a lőszerutánpótlás. Ekkor teljesen megnyugodtak az idegek és vártuk a pirkadást, hogy megnézhessük, milyen nyomokat hagyott hátra az ellenség. Hajnalban láttuk meg, milyen közel jöttek, mert állásaink előtt húsz méterre halottak feküdtek. Ötven méter szélességben bejártam a terepet és 14 halottat számláltam meg. A következő napon folytattuk előnyomulásunkat, s pár nap múlva egy magaslaton foglaltunk állást."

*

Június közepén zászlóaljammal Abos térségében időztem. Ha nem tévedek, alegységem — és még egy másik 31-es zászlóalj — akkor az 1. hadosztály alárendeltségében volt. Átmenetileg, mert utána ismét a 6. hadosztályhoz kerültünk vissza. De abban az időben is Pogány Kálmán maradt a parancsnokunk.

A zászlóalj Kassán alakult meg. Sokan Szikszó—Kassa—Abos térségében kerültek az alegységhez — valamennyien önként jelentkeztek. Legtöbbjük katonaviselt, háborút járt, vegyes korúak voltak, s megfelelően egészítették ki a századokat, amelyeknek többségét a 31-esek és 46-osok alkották.

Rövid pihenő után közölték: megyünk Eperjesre. Pogány Kálmán elmondotta, hogy Eperjesen kikiáltják a Szlovák Tanácsköztársaságot és mi a népgyűlésen díszzászlóaljként sorakozunk fel.

Így is történt.

Június 16-án ünnepi díszt öltött a város. A házakon vörös zászlók százait lengette a szél. Az emberek ezrei tolongtak a nagygyűlésen. Nemcsak az eperjesiek vettek ezen részt, hanem a közeli és távolabbi községek és városok képviseletében sok-sok százan. A város vezetői mellett ott láttuk Pogány Kálmán dandárcsoport-parancsnokot és első segédtisztjét, Popov Pált is.

Az ünnepélyes aktuson javasolták a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását, amelyet a nagygyűlés közfelkiáltással fogadott el. Ezt követően nyilatkozat hangzott el, amelyben kimondották, hogy az Orosz és a Magyar Ta-

nácsköztársaságot természetes szövetségeseiknek tekintik és büszkeséggel tölti el őket testvéreik eddigi eredményei, dicsőséges harcai.

A felolvasott nyilatkozatot viharos taps és éljenzés követte. Örült itt mindenki. Ezt tükrözte az ismeretlenek és ismerősök ölelkezése, az elégedett tekintetek egyaránt.

A lapok és plakátok egybehangzóan hirdették a széles körű proletárdemokráciát, valamint azt is, hogy, akik ezt az igazi és hamisítatlan demokráciát fenyegetik, a diktatúra fegyverével találják szembe magukat.

*

Néhány napot Abos községben tartózkodtunk. Innen a parancs szerint egyik századomat Korompára, a másikat Kluknó irányába küldtem ki. A megmaradó résszel nemsokára magam is Kluknó felé indultam. Ott a dandárcsoport más egységeinek harcaiban vettünk részt, majd később az egész zászlóaljat újra összevonták. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy olyan zászlóalj a miénk, amelyet hol ide, hol oda irányítanak.

Ismét visszatértünk Abosba — egyelőre tartalékként. Itt állomásozott ezredparancsnokságunk is.

Zászlóaljam napi 2—3 órát könnyebb gyakorlatozással töltött. Az egyik ilyen foglalkozáson a munkát figyeltem, amikor autó állt meg az úton. Egy katona szállt ki a sofőr melletti ülésről, és hozzám érve a dandár irodája és Pogány Kálmán elvtárs holléte felől érdeklődött. Bokányi elvtárs ugyanis — tette hozzá a katona — vele kíván beszélni. Odamentem az autóhoz, jelentkeztem Bokányi elvtársnál, majd magyarázni kezdtem, hol is található az iroda.

— Szálljon be és dirigálja a vezető elvtársat — mondta kedvesen, s megkínált egy cigarettával.

Pogány Kálmán kitörő örömmel fogadta Bokányi elvtársat, akit régi ismerősként üdvözölt, s akinek érkezését nem aznapra várta. Rövid beszélgetés után együtt indultak Gölnicbányára és Szepesremetére.

Bokányinak nehéz küldetése volt. Be kellett jelentenie az antant követelését: a felszabadított területek kiürítését, és azt, hogy cserébe a román csapatok kiürítik a Tiszántúlt.

Néhány nap óta az arcvonalon már viszonylagos csend volt, mert elrendelték a tűzszünetet. A tűzszünetet — halottuk a hírt — fegyverszünetre vonatkozó parancs követi.

Miután Pogány visszaérkezett, Abosba rendelte a zászlóaljparancsnokokat. Közölte, hogy nehéz helyzetben vagyunk, mert a felszabadított területek kiürítését elrendelték, amit nem lesz könnyű megértetni katonáinkkal, akik oly derekasan vették ki részüket a nehéz harcokból. Ezzel kapcsolatban ezredparancs fog megjelenni, amelyet olvassunk fel s igyekezzünk megnyugtatni beosztottainkat. Azt emeljük ki, hogy a Tiszántúlt visszakapjuk, ez talán megnyugtató hatással lehet rájuk — tette hozzá befejezésül.

Az ezredparancsot felolvastuk. A katonák nem akartak hinni a fülüknek.

„Itt állunk Igló és Poprád kapujában és most vonuljunk vissza! Nem megyünk! Nem azért harcoltunk és véreztünk, nem azért győztünk, hogy most forduljunk vissza!" — kiáltották jobbról is balról is!

Nehéz volt megnyugtatni és lecsillapítani őket. Egyszerűen nem tudták felfogni, hogy ilyen parancs megszülethetett.

Mit is mondhattunk volna mást a feltett kérdésekre, mint azt: katonák vagyunk és a kapott parancsot eddig is teljesítettük és a jövőben is teljesíteni fogjuk. Ez a kötelességünk. A többi a politikára tartozik.

Visszakerültünk Kassára. Az ezredünk már teljes egészében beérkezett. A dandárcsoport egységei is útban voltak. Vonultak vissza Kassa felé.

A katonák hangulata rossz volt. Nem csodálkoztunk ezen. Sokan vesztették el falubeli cimborájukat a harcok során — s mindezt miért? A katonák még elevenen emlékeztek arra a nagy örömet kiváltó ezredparancsra, amely a 6. hadosztály parancsnokság jelentését ismertette:

„A 6. ho. kitűzött feladata sikeres teljesítésének biztos tudatában kezdte meg június 30-án reggel 5 órakor a győzelmes harcok egész sorozatát. Ezen tudat hatotta át minden katonáját és ezt megszilárdította az első győzelmük, Szikszó és Frankhegy elfoglalása. A terepszakaszonként hátrább álló, de ellenállásra igyekvő ellenséget a ho.-csapatok minden egyes alkalommal megverték. A Hernádvölgyben való további előnyomulás lehetőségét a 31. gy. ezred döntötte el a Hernádkércsnél történt folyó-átkeléssel és Abaújszántó elfoglalásával. Az ellenség három egymás mögötti vonalban és aznap beérkezett megerősítések bevetésével hiába védekezett. Abaújszántó elestével a Pogány-csoport Göncz—Abaújvár felé való előnyomulásával a ho. jobb oldalát biztosította a Hernád keleti partján. Ezen feladatának végrehajtásában a 31. ezred a legnehezebb, de győzelemteljes harcát a Hernád keleti partján Gönczruszkánál vívta, ahol, amint az később megállapítást nyert, az összevont ellenséges erők támadásait meghiúsítva, ellentámadással visszavetette az ellenséget."

Búcsúztunk Kassától. Július 2-án megkezdődött a bevagonírozásunk. Reggel 8 órakor vonatunk elhagyta Kassát. Új célállomásunk: Szolnok.

Közeledtünk Miskolc felé. Közvetlen a város pályaudvara előtt — ellenséges kezek — vonatunkat kisiklatták. A parancsnoki kocsink, amelyben Pogány Kálmán is tartózkodott, közvetlen a szenesvagon után az első vagon volt. Ez felszaladt a szeneskocsira. Ajtajai kinyíltak és akik ott voltak kiestek, míg mi, akik a fülkében tartózkodtunk, az összetört ablakok szilánkjait kitörve kiugráltunk. A felszaladt kocsi magassága 8—10 méternyire lehetett a pályaudvar peronjától. Erről ugrottunk le. Kisebb-nagyobb, de nem súlyos sérüléseket szenvedtünk. Azok, akik kizuhantak a kocsiból, alaposan megütötték magukat, viszont a hátsó vagonok között volt egy nagyon súlyosan sérült vagon is. Korhadt deszkái egy emberünket szinte felnyársalták.

A rögtönzött vizsgálat a szabotázs tényét megállapította ugyan, de a bűnösök elfogásáról értesítést sohasem kaptunk.

Vonatunk kisiklatása még csak fokozta azt a nyugtalanságot, amelyet katonáink nem is titkoltak. Mondogatták is: miért állunk meg Szolnokon, ha visszakapjuk a Tiszántúlt.

Elhagytuk Budapestet is. Haladtunk új célállomásunk, Szolnok felé. A vonatban tudtuk meg, hogy nem Szolnokon történik a kivagonírozás, hanem Abonyban. Itt is csak egy zászlóalj marad, a többi alegységeket Újszászra és Jászladányra irányítják.

Harcaink a román bojár csapatok ellen

Megérkeztünk az új hadszíntérre. Zászlóaljaink Abonyban, Újszászon és Jászladányban állomásoztak. Vártuk a további parancsot.

Katonáink nagyon el voltak keseredve. Ezen nem is csodálkoztunk, hisz az

igéretekből semmi nem vált valóra. Az emberek ennek hangot is adtak: becsaptak és félrevezettek bennünket.

Harcosaink egy része az ellenség kezén levő területekről vonult a Vörös Hadseregbe. „Ha már ki kellett üríteni a sok véráldozattal járó Felvidéket — mondogatták —, legalább az otthonunkba térhessünk vissza anélkül, hogy harcolnunk kelljen."

Új erőt kellett önteni katonáinkba. Sokat foglalkoztunk velük, utalva az antant félrevezető politikájára, igéretére, amelyet azzal bosszúlhatunk meg a legjobban, ha elszántan harcolunk és nagyobb erőkifejtéssel vesszük fel a küzdelmet!

Új harcok vártak ránk. Egy erős és jól felszerelt kapitalista hadsereg — amelyet a franciák is támogattak — állt szemben a mi megközelítően sem úgy ellátott kis hadseregünkkel.

A rossz hangulat közepette kapóra jött az az ezredparancs, amely Kun Béla elvtárs érkezését adta hírül, és amelyet felolvastunk katonáink előtt. A parancs közölte, hogy a Felvidéken vívott győzedelmes harcainak elismeréseként kitüntetik az ezredet: megkapjuk a Forradalmi Kormányzótanács által adományozott csapatzászlót. Abony főterén kell majd felsorakoznunk.

Bajtársainkat a komorság és levertség hangulatából rendkívül felvillanyozta az elhangzott ezredparancs, mindenki örült és megelégedéssel várta július 19-ét.

A kiterjedt térségben elhelyezkedett alakulataink az előírt időben oszlopokban vonultak és álltak fel Abony főterén. Minden katonán — még a távolabbról érkezőkön is — tisztán ragyogott a sok port látott bakancs is.

Az ezred — négyszögletet kialakítva — századonként állt fel. A közepére egy dobogó került. Mindenki látni és hallani akarta azt, akit annyira tisztelt és szeretett: Kun Bélát.

A lélekemelő ünnepségen elhangzott beszéd egy-egy része ma is mélyen él emlékezetünkben és hős harcosaink gyakran idézik annak egy-egy mondatát:

„E zászló, ez a vörös zászló — kezdte beszédét Kun Béla — mutatja azt az utat arra felé, ahonnan valók vagytok, ahonnan származtok. Lesznek, akik fehér vagy nemzeti színű lobogó alatt szövetkeznek a francia és román elnyomókkal és az egész világ elnyomóival, hogy visszavegyék a paraszttól a földet, a munkástól a gyárat, a bányásztól a bányát is, hogy visszaállíthassák a kizsákmányolók elnyomó uralmát. Tudom, hogy a fegyver akkor sem fog remegni a kezetekben, ha ezek ellen mentek. Ez nem testvérharc, ez az igazi, legszigorúbb osztályharc, hol a kizsákmányolt harcol a kizsákmányoló ellen. Ennek a jelképe ez a vörös selyem lobogó, a nemzetközi világforradalom vörös lobogója. Egész Európa munkássága megmozdult, hogy együttérzésüknek kifejezést adva tiltakozzon az antant rabló, imperialista politikája ellen. Ez a nemzetközi forradalom, mely segít nekünk a szent munkában, ugyanilyen vörös lobogó alatt megy előre, egyek vagyunk. Nem a gazdagoknak csináljuk a háborút, hanem testvéreinkért, a magunk felszabadításáért megyünk becsületes harcba, egyszínű vörös zászló alatt. Ez a forradalom, mely felszabadítja a világ összes proletárjait, s mely elvezet mindaddig, míg a haza szocialista haza lesz. Nem vagyunk egyedül, velünk van az egész nemzetközi proletáriátus.

Átadom nektek e lobogót — mondotta befejezésül Kun Béla elvtárs —, szerezzetek annyi becsületet a felszabadító harcban, mint eddig szereztetek ezredeteknek. Éljen a Magyar Tanácsköztársaság!" (Közli *Kun Béla:* A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 299. o.)

A mélyen megilletődött csendet, amely a beszédet kísérte, egetverő éljenzés törte meg. Pogány Kálmán, az ezred parancsnoka mondott ezután köszönetet a legmagasabb kitüntetésért. Fogadalmat tett arra, hogy ezredünk a jövőben is hűséggel fog harcolni és végsőkig kitart a nagy eszme győzelme mellett.

Az ünnepségen Kun Béla elvtárs kíséretében megjelent Bokányi Dezső és Münnich Ferenc elvtárs is. Ott volt Abony város Direktóriuma — elnökének vezetésével. De benépesült a főtér a város lakosságával és az iskolák növendékeivel is, akik kis vörös zászlócskákat lengetve éljenezték Kun Béla elvtársat, a kitüntetett ezredünket és parancsnokát, Dr. Pogány Kálmánt.

A fiúk nagyon büszkék voltak. Ezt nem is titkolták. Aznap délután 4 óráig kimenőt kapott mindenki. Aki akart elmehetett a laktanyába ebédelni. A katonák többsége azonban szívesen fogadta el a családok meghívását.

Délután 4 órakor mindenki a helyén volt. Ezredparancsot olvastunk fel. Menetkészültségbe kerültünk.

Este 8 órát harangoztak, amikor ezredkürtösünk kürtje sorakozóra szólt. Újra harcba indultunk a tiszai arcvonalra. Szolnokot — ahová irányítottak — aránylag gyorsan elértük, hiszen mindössze 10—12 km-nyi utat kellett csak megtennünk. A városban, amelynek útjait a srapnelek százai szántották fel, lassan haladtunk előre. Láttuk az előző harcok nyomait: a távíró- és telefonpóznák huzaljai szétszaggatva hajladoztak az út mentén; a házak egy része is — különösen a Tisza-parton — súlyosan sérültek voltak.

Végre elértük a nagy tiszai hidat, amelyen át megnyílt az út a megye községei és városai felé. A híd is több találatot kapott, de még használható volt. A parancs értelmében gyors menetben kellett áthaladni rajta. A hídtól alig 100 lépésnyire egy pontonhidat vertek. Sok tutaj is igyekezett átjutni a túlsó partra. Egy részük a város felé, a többi ellenkező irányba haladt. A tutajokon katonák, polgári személyek voltak — csomagokkal, hátizsákokkal megrakodva.

Ezredünk az egyik községben — ha jól emlékszem Alcsi volt a neve — éjjelezett. Korán reggel indultunk tovább Szajolba. Itt újabb parancsot kaptunk, s ezt követően a zászlóaljak különböző irányokban folytatták útjukat.

Szajolban korán fogyasztottuk el a reggeli rántott levest, amit — nekünk úgy tűnt — mintha zsír nélkül főzték volna. A katonák jogosan panaszkodtak az ízletlen, tartalmatlan étel miatt. Szerencsére, a lakosságnak akadt még miből kínálgatni harcosainkat. Kenyér, szalonna, tej és gyümölcs mindenütt és mindig gazdára talált. Ez nagyban enyhített a rossz élelmezésen. De ki tudhatta előre, meddig tud a lakosság segíteni, „kínálgatni"? Egyébként is a falusi nép közül sokan elhagyták házaikat. Ezek Szolnokon át igyekeztek a Duna—Tisza közére jutni. Az ezred arcvonala — erőnkhöz viszonyítva nagyon széles volt. A tiszántúli harcok nagyon hasonlítottak a Felvidéken vívott küzdelmeink formáihoz. Hol mi segítettük a többieket, hol ők bennünket. Legtöbbször a 33-as, 46-os, vagy a 101-es egységekkel működtünk együtt.

Zászlóaljam Törökszentmiklós felé tört előre. Sok majort és tanyát, kis községet hagytunk magunk mögött. A tüzérség állandó tűzpárbajt vívott az ellenséggel.

Elértük Törökszentmiklóst. A város lakossága nagy lelkesedéssel fogadta katonáinkat. Rövid pihenőt tartottunk, majd folytattuk utunkat. Előre, mindig csak előre — hangoztattuk —, hogy az ellenségnek ne legyen ideje beásnia magát. A környék szétszórtan, tele volt tanyákkal, majorokkal. Egy

nagyobb majornál megálltunk — nevére már nem emlékszem vissza. Itt kaptunk élelmet is. Két civil ruhába öltözött erdélyi magyar jelentkezett nálunk azzal a kívánsággal, hogy sorainkban akarnak harcolni. Szeretettel fogadva hátraküldtük őket több román sebesülttel az ezredparancsnoksághoz. Ezek a román katonák egész könnyű sérüléseket szenvedtek. Nem akartak csapataikkal visszavonulni. Lemaradtak, mert nem kívántak tovább harcolni proletár testvéreik ellen. Mindannyian ipari munkások voltak.

Sok volt a román katonaszökevény. Csodálkoztunk is ezen, mert tudtuk, hogy elfogásuk esetén kivégzik, felakasztják őket.

Az éjszaka folyamán a román tüzérség egyre erősebben kezdte lőni a majort. Parancs jött a további előnyomulásra, s mi azonnal indultunk. Röviddel később 4—5 magyar huszár vágtatva jött felénk. A 7-es vörös huszárezred egyik alakulatából kerültek hátra. Jelentették, hogy telefon-összeköttetésük megszakadt a parancsnoksággal. Váratlanul géppuska oldaltűz érte őket, sok a halottjuk és sebesültjük. A huszárezred egy százada támadott előttünk, hajszolva az ellenséget. Eddig nem is volt baj, szépen haladtak előre, de most megállásra kényszerítették őket.

Bekapcsolódtunk a harcba, s az ellenséget szökellve közelítettük meg. Amikor vagy 20—30 lépésnyire lehettünk tőlük, két bajtársunkat halálos lövés érte és közel 20 katonánk sebesült meg. Egy századunk rohamra indult és kézigránátokkal elhallgattatta az ellenséges géppuskákat. A románok több ellenlökéssel sem tudták katonáinkat visszavonulásra kényszeríteni. A támadás azonban folytatódott. Már az egész zászlóaljam harcban állt. Géppuskásaink végigkaszabolták az ellenség előre törő egységeit, de aztán megtorpantak, megálltak. Felújítottuk támadásunkat és Kisújszállás irányába törtünk előre. Állandóan szóltak az ellenséges ágyúk, csak a mieink hallgattak. Telefonáltam Rossner ütegparancsnoknak, aki panaszkodott, hogy kevés a muníciója, de a kiegészítés perceken belül megérkezik, s akkor lőni kezdik ismét az általam megadott területet. Ágyúink azonban még sokáig némák maradtak. Egyelőre csend volt, s ezalatt számba vettük halottainkat. Sajnos, rövid idő alatt 7 bajtársunk halt hősi halált, míg sebesültjeink száma 25 főre emelkedett. Az ellenség is számottevő veszteséget szenvedett.

Ezredünk Kisújszállás magasságában tört előre. Egységünket több találat érte. A román tüzérség állandóan szórta ránk lövedékeit, mi azonban csak géppuskákkal és Manlicherrel válaszoltunk. Utunkat búzatáblák keresztezték. Katonáink kímélni akarták a vetést, de nem hagytam: parancsot adtam, hogy a búzatáblákban is fejlődjenek fel.

— Ne a búzát, hanem az életüket kíméljék, inkább az pusztuljon, mint mi! A 33. ezred tőlünk balra, míg jobbszárnyunkon a 101-esek támadtak.

Felderítő járőreink nagy ellenséges erők összevonásáról tettek jelentést. Igyekeztünk két lépcsőben megszervezni a védelmet. Valószínűnek látszott, hogy a románok új erőkkel fognak ismét támadni. Az ellenség hamarosan meg is kezdte a tüzérségi előkészítést. A mi tüzérségünk hallgatott. Mi ez? Mit jelenthet ez? — Erről beszélgettünk a bajtársakkal. Ki erre, ki arra gondolt, csak éppen azt nem találtuk el, ami a probléma mögött rejtőzött. Tüzérségünk némaságának okát később tudtuk meg: a 10 cm-es ágyúkhoz ugyanis 8-as lövedéket szállítottak.

Géppuskáink állandóan tüzeltek, sakkban tartották az ellenség egy-egy csoportját. Végre elértük Kisújszállást. Zászlóaljunk bevonult a városba. Utánunk a 101-esek egy zászlóalja érkezett. Ide vonult még be az ezred vadászzászlóalja is, amely sikeresen vert vissza egy nagy erejű ellenlökést az egyik majornál — minden tüzérségi támogatás nélkül. A 46-osok egy száza-

dával is itt találkoztunk. A többi egységekhez hasonlóan, ők is más-más irányból közelítették meg Kisújszállást. Jelentések szerint az ellenséges csapatok a várostól 4—5 km-re ásták be magukat.

Nemsokára parancsot kaptam, hogy zászlóaljammal induljak Karcag irányába, és nyújtsak segítséget a 101-eseknek, akik jelentős veszteségeket szenvedtek. Az ezred többi alakulatai is Karcag magasságában törtek előre.

Zászlóaljam már elérte a karcagi vasútállomást, amikor az ellenség tüzérsége pergőtüzet zúdított ránk. Ki, ahol volt, ott készített magának hevenyészett fedezéket. Egy lépést sem tehettünk sem előre, sem hátra. A román tüzérek az eddigi legnagyobb tűzcsapást mérték ránk. És ez megszakítás nélkül két óra hosszat tartott. Miután az ellenséges ütegek elhallgattak, szökellve törtünk előre. Géppuskásaink állandóan tüzeltek. Kapcsa Jenő, a tűzlépcső parancsnoka járt elől. Felkapott egy géppuskát a vállára és rohant előre. Katonái nyomában. Percekkel később új géppuskaállásból lőtték az ellenséget: közelebbről, biztosabb találatokkal kaszálva sorait.

Egy idő után meglepetten tapasztaltuk, hogy a román tüzérség csak időközönként ad le egy-egy lövést. Géppuskáik is elhallgattak. Vajon miért? Félre akarnak vezetni? — tettük fel a kérdést. Úgy véltük, egész közel akarnak bennünket engedni, hogy azután több hullámban ellenlökést hajtsanak végre. Jól sejtettük, felderítőink ugyanis jelentették, hogy Karcag térségében hadosztály erősségű román és francia alakulatok vannak, s arra várnak, hogy „ölükbe" fussunk.

Ilyen nagylétszámú, jól felszerelt ellenséggel nem lett volna célszerű birokra kelni. A románok ellenlökése hamarosan be is következett, s a 4—5 hullámban megismétlődő, géppuska és tüzérség által támogatott rohamokkal már nem bírtuk felvenni a küzdelmet. Ily módon visszavonultunk Kenderes irányába.

*

Madaras felől is támadott az ellenség. A 46-osoknak sikerült egy ideig feltartóztatni őket. Ezredünk ellenlökésekkel megfutamította az ellenséget, amely a magyarkai pusztánál állt meg.

Mindenütt nagy harcok folytak. A dandárcsoport több egysége szorult helyzetben volt Hosszúhármashalom—Kettőshalom és Kenderes térségében. Aggasztó volt a harci helyzet Feketehalom—Geiszli major—Csontos tanya és a Máté tanya területén is. Az ellenség túlereje, tüzérsége visszavonulásra kényszerítette a dandárcsoport egységeit, amelyek Fegyvernek irányába vonultak vissza.

A legnagyobb veszteséget a 101-esek szenvedték el. Itt a románok áttörték az arcvonalat. Ez nagy gondot okozott nekünk. Attól tartottunk, hogy átkarolnak bennünket, de oldaltámadásnak is ki voltunk téve. Minden erőnkkel fel kellett tartóztatni és meg kellett akadályozni mélyebb behatolásukat. Az volt az elképzelésünk, hogy nemcsak kitöltjük a 101-esek után szabadon maradt űrt, hanem az ellenséget mi fogjuk bekeríteni. Minden erőlködésünk kárba veszett: a 31. ezred is visszavonulásra kapott parancsot Kisújszállás felé.

*

„1919. július 20. körül Szolnokra érkeztünk — írja többek között visszaemlékezésében Kádár Imre, a 2/31. zászlóalj volt segédtisztje —, és átkelve a hídon, Szajol—Kisújszállás irányába nyomultunk előre. Szajolnál az Almási birtokon ebédeltünk, amikor a románok páncélvonata Mezőtúr felől belőtt bennünket. Az ottani gazdatiszt volt a ludas, aki telefon-összeköttetést tar-

tott fenn az ellenséggel. Letartóztattuk és a szolnoki katonai törvényszékre kísértük.

Kisújszállásig jutottunk. Itt a Karcag felé eső részen, a temetőben volt a zászlóaljparancsnokság. A románok gyújtógránátokkal lőttek bennünket. Géppuskásaink jelentették, hogy gyakorlótöltényeket kaptak. Hiába lőnek. Ezért nem félnek a románok. Este visszavonultunk Szolnok irányába. Újszászra települtünk, s innen kellett volna Jászladányba menni, de már a románok arra felé is átkeltek a Tiszán. Megkezdődött az általános visszavonulás Pest felé. Augusztus 2-án vagy 3-án értünk a fővárosba, ahol a Róbert Károly laktanyába lettünk elszállásolva.

Sok harcban vettem részt, mert rohamzászlóaljnál szolgáltam a világháborúban — írja a továbbiakban Kádár Imre —. Katonák százaival volt dolgom, de vöröskatonáink előtt a tisztelet zászlaját kell meghajtani, mert önként, senkitől sem kényszerítve a szebb és jobb jövőért harcoltak. Ha akkor kitüntetéseket osztottak volna, mindenki legalább nagyezüstöt érdemelt — itt Kisújszállás és Karcag között is.

A románok [redacted]peszgránátokkal lőtték arcvonalainkat, mi pedig csak gyakorlótölténnyel tudtunk válaszolni rá, mivel élestöltény helyett ezt kaptuk. Ugyanez volt a helyzet ágyúinknál is. Vaktöltényeket, vagy rossz méretűeket kaptak . . ."

*

Tagányi István zászlóaljparancsnok — majd a szolnoki hídfő védelmétől kezdve ezredparancsnok — visszaemlékezéséből:

„A Tiszától már 45 km-re nyomultunk előre, amikor a hátunkba tüzérségi és géppuskatüzet kaptunk. A szomszédos vörös csapatokkal az összeköttetés megszakadt. A kiküldött felderítő járőrök nem találkoztak sehol vörös csapatokkal, ellenben a román gyalogság megkezdte mind veszélyesebb rohamait előnyomuló ezredünk ellen. A számbelileg túlsúlyban levő ellenség nyomására katonáink az első vonalból lassan szállingózni kezdtek hátrafelé. Megjött a parancs a visszavonulásra. Az egyik tanyán levő parancsnokságra lovas civil érkezett, akiben Kun Bélát ismertük fel. Az ezredet a legvégső kitartásra buzdította. Jelentettük neki a harctéri helyzetet: a román királyi hadsereg átkelt a Tiszán és hátbatámadta a harcoló vörös ezredeket. Kun Béla elvtárs elrendelte, hogy Tagányi István vegye át az ezred parancsnokságát, és a szolnoki hídfő védelmére rendelte, majd eltávozott Pogány volt ezredparancsnokkal, hogy a további ellenállást szervezze. Ekkor láttuk utoljára a Magyar Tanácsköztársaság kiváló vezetőjét.

Az ezred lassan hátrálva, Szolnok előtt, Szajolnál védőállást foglalt azzal a céllal, hogy a visszavonuló csapatok átkelését a Tiszán fedezze. Az ezredre ráözönlő román gyalogsággal, amely tüzérségi pergőtűz fedezete alatt támadott, felvette a harcot és kitartott a megújuló rohamok ellenére, mindaddig, amíg a vörös csapatok utolsó embere át nem kelt a Tiszán, majd feladatát elvégezve kiürítette Szajolt, azt követően Szolnokot is, vissza-visszacsapva az ellenségre, lassan hátrált harcolva Budapest felé."

*

Véget ért a tisztántúli csata. Visszavonulás az egész fronton. Teljes a csőd! El kell ismernünk: az árulók jól működtek. Köztük Julier Ferenc vezérkari főnök is.

A Vörös Hadsereg legtöbb harci egysége bátran és becsületesen vette ki részét a proletárság igazságos harcából, hazája védelmében, a szocialista

hazafiság igaz hitével. De mindez kevés egy fegyveres harcban. Ott álltunk a Tisza térségi harcokban az ellenség legnagyobb ágyútüzében, élestöltények, lövegek nélkül. Elhallgattak ágyúink, géppuskáink és gyalogsági fegyvereink. Vaktöltényekkel nem lehet háborút viselni!

*

Ma, amikor 50 év elmúltával emlékezem harcainkra, mély tisztelettel és fájdalommal adózom elesett hőseink emlékének, akik harcaink győzelmének dicsőséges ötvözetét adták. Gondolok azokra is, akik az elmúlt évtizedek során hunytak el, hűségesek maradva azokhoz az eszmékhez, amelyért a Tanácsköztársaság idején harcoltak.

Végezetül nem feledkezem meg azokról sem, akik kimagasló érdemeket szereztek egy-egy harci vállalkozásunk sikeres végrehajtásában, s akikről a hadsereg-, hadosztály-, ezredparancs is méltóan megemlékezett, így többek között: dr. Pogány Kálmán, Tagányi István, Mayer József, Kornis Alfréd, Popov Pál, Fehér Pál, Kiss Károly, Lőwinger Henrik, Baracs József, Ermer Árpád, Pogány István, Burger Alajos, Wimmer János, Gecser Zoltán, Pogány Pauer Károly, Kadár Imre és Kapcsa Jenőről. De meg kell említenem azt az ezredparancsot is, amely a 31. gyalogezred minden katonáját megdicséri fegyelmezett magatartásáért, a harcokban tanúsított bátorságáért és kitartásáért.

Elismerés jár azoknak a bajtársaknak is, akik a Tanácsköztársaság megszűnte után sem hátráltak meg. Hűséggel kitartottak Lenin eszméi mellett, bátran terjesztve azokat mint a párt aktív katonái.

Dicséret illeti azokat is, akik előrehaladott koruk ellenére mindenütt ott vannak és tevékenykednek, ahol a szocializmust építő hazánk ezt igényli, szükségessé teszi.

Úgy vélem, emlékezésem végére illik még az ezred kitüntetésként kapott és megmentett csapatzászlójának története is.

ZÁSZLÓNK

Ezredünk 1919. július 19-én Abonyban díszes csapatzászlót kapott kimagasló harci sikereinek elismeréseként a Forradalmi Kormányzótanácstól. A kitüntetést Kun Béla elvtárs adta át akkori parancsnokunknak, dr. Pogány Kálmánnak a felsorakozott ezred előtt, Bokányi Dezső és dr. Münnich Ferenc elvtársak jelenlétében.

A zászló avatása a városka főterén, a lakosság részvétele mellett, felemelően szép ünnepély keretében zajlott le. Emlékezetes marad az a megindítóan szép beszéd, amelyet Kun Béla elvtárs tartott, és annak befejezéseként mondott:

„Átadom nektek a lobogót! Szerezzetek annyi becsületet a felszabadító harcban, mint eddig szereztetek ezredeteknek."

Felejthetetlen marad Pogány Kálmán elvtárs válasza is:

„Harcolunk és végsőkig kitartunk a nagy eszme győzelméért."

A tanácskormány lemondása után a Vörös Hadsereg alakulatai, így a mi ezredünk is visszavonulásra kapott parancsot.

A 31. vörös gyalogezred a VII. kerületben levő Hernád utcai iskolában helyezkedett el. Itt vettünk búcsút egymástól. Ünnepélyes csendben emeltük magasra zászlónkat és megfogadtuk: hűek maradunk ahhoz az eszméhez, amelyért eddig is harcoltunk.

A 31-es vörös gyalogezrednek a Forradalmi Kormányzótanács által kitüntetésként adományozott frontlobogója

Pogány Kálmán öccsére, Pogány Istvánra bízta a csapatzászló őrzését. Pogány Kálmánnal a szolnoki visszavonuláskor nem találkoztunk, mert ő a döntő tanácskozáson vett részt. Az idő sürgetett. Jöttek a románok. Nem várhattunk. Tagányi István, Pogány István és én úgy döntöttünk, hogy a zászlót minden körülmények között megmentjük és elrejtjük. De hová? Pogány István Isaszegen lakó nővérének házát ajánlotta. Van ott hely bőven — mondotta —, s ő a mi táborunkhoz tartozik, felfogása azonos a miénkkel.

Pogány István javaslatát elfogadtuk. A zászlót — rúdjáról levéve — egy, az iskolával szemközt lakó barátomtól, Eisner Róberttől kölcsön kapott kis táskában helyeztük el, majd Pogány Istvánnal Isaszegre vittük.

Pogány Margit tanácsára a zászlót házának padlásán, egy láda mélyén rejtettük el, sok régi ruha és ágynemű alá.

Engem rövidesen a „Britanniások" elfogtak és súlyosan megkínoztak. A szálloda akkori főportása — családunk barátja — segítségével kiszabadultam, illetve megszöktem. Utána emigrációba kényszerültem.

Külföldről 1924 novemberében tértem vissza Budapestre. Felkerestem régi elvtársaimat, barátaimat, Pogányékat. Elmondották, hogy Pogány Margit férjhez ment, s az addig nála elrejtett zászlót Izbégre vitték és Pogány Kálmán kertjében ásták el.

Pogányékhoz szívélyes és őszinte barátság kötött, mindent tudtunk egymás életéről, helyzetéről.

Pogány Kálmán sokat betegeskedett, s ezért a későbbiekben már nem tudta saját maga gondozni kertjét. Kénytelen volt azt egy idegenre bízni, s így a zászló ott nem maradhatott. Kiástuk és Pogány István vállalta további megőrzését. Behozta Pestre, ahol egy ideig lakásán rejtegette. Családi körülményeinek megváltozása miatt azonban lakását elhagyta, s akkor a zászlót én vettem magamhoz.

Munkaszolgálatra történő behívásom után abban állapodtunk meg Pogányékkal, hogy ismét Pogány Kálmánhoz visszük ki Izbégre a zászlót, ahol egy dunyhába bevarrva, fekhelyének ágyneműfiókjában rejtjük el. Itt volt több éven át.

1944. március 19-én megszállták az országot a németek. Izbégre egy SS alakulat került. Pogány tartalékos százados volt és úgy vélte, hogy őt nem fogják zavarni. Tévedett! Egy SS alezredes részére lefoglalták lakószobáját, amelyben a zászlót rejtő fekhelye is volt. Másnap korán reggel Pogány Kálmán: öccsét, Tagányi Istvánt és engem sürgős találkozásra hívott a budapesti Vígszínház kávéházba. Elmondta mi történt. Veszélyben van a zászló és mi is! Haladék nélkül cselekedni kell. Ideges volt, és mi is nyugtalanul hallgattuk őt.

Mit tegyünk? Javaslatot tettem: fejezzük ki magyaros vendégszeretetünket azzal, hogy nagytakarítást rendezünk a házban, elsősorban abban a szobában, ahol a „vendég" lakik. Ennek ürügyén ki fogjuk emelni a zászlót és behozzuk Pestre. Ügyeskedni kell azonban, hogy az SS alezredes a „nagytakarítást" valóban a vendégszeretet megnyilvánulásának érezze. De ki fogja ezt „beadni" neki, méghozzá németül? Vállalom — mondottam. Az emigrációban volt alkalmam megtanulni.

Pogány Kálmán és Pogány István, valamint én kimentünk Izbégre. Tagányi — hivatali elfoglaltsága miatt — nem tartott velünk.

Találkoztunk az SS alezredessel, aki éppen a kertet nézegette. Tolmácsoltam: Pogány Kálmán engedélyt kér, hogy tisztelete jeléül nagytakarítást végeztessen a „vendég" szobájában. Súlyt helyez arra, hogy házában az alezredes úr jól érezze magát. A lakószobát lakályossá, kellemesebbé fogja átrendeztetni.

— A magyarok vendégszeretete, lovagiassága, figyelmessége köztudott — mondotta nyájasan az alezeredes. — Köszönöm, nagyon köszönöm önöknek. elsősorban a ház gazdájának — miközben melegen rázogatta kezeinket.

— Mi is köszönjük — gondoltuk magunkban...

Az alezredes elhagyta a házat és parancsot adott tisztiszolgájának, hogy álljon rendelkezésünkre. Igénybe is vettük. Elküldtük őt Szentendrére takarító- és tisztítószerek bevásárlására. Ez gyalog egy jó órát vesz igénybe, s addig kiemeljük a zászlót a dunyhából. Megtörtént, miközben a szállongó tollpelyhektől úgy festett a szoba, mintha havazna. Vagy fél órát tartott, amíg eltüntettük a nyomokat. Végül egy öblös aktatáskába tettük féltve őrzött lobogónkat. A zászlóval a HÉV egyik kocsijába szálltam fel. A kocsi csendőrökkel volt tele. Sikerült baj nélkül Budapestre érnem és a zászlót a VI. Podmaniczky u. 49. sz. ház III. emelet 1. alatti lakásomra vinni. Itt biztonságba helyeztem.

1944 júniusában ismét munkaszolgálatra kaptam behívót. Ekkor újra Pogány István vette magához a zászlót, amely a felszabadulás után visszakerült az akkor már nagy beteg Pogány Kálmánhoz Izbégre.

Amikor hosszantartó betegségéből Pogány Kálmán úgy ahogy felépült, felkerestük dr. Münnich Ferenc elvtársat, hadosztályunk volt politikai megbízottját. Ő akkor az Országos Főkapitányság élén állt. Markó utcai hivatalában nagy örömmel és szeretettel fogadott bennünket. Elmondtuk neki csapatzászlónk megmentésének történetét, főként azt: hogyan „élvezte" a zászló egy SS alezredes „védelmét", aki egy éjszakán át azon aludt. Münnich elvtárs könnyezett a nevetéstől. Intézkedésére zászlónk az Országos Hadtörténeti Múzeumba került. Itt őrzik ma is ereklyeként, mint a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének egyedül megmaradt, ezredkitüntetésként adományozott frontlobogóját.

SZEMLE

JÓZSA ANTAL—MILEI GYÖRGY:

A RENDÍTHETETLEN SZÁZEZER

(Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. 278 o.)

Haladó történelmi hagyományaink marxista feldolgozása új művel gazdagodott. A rendíthetetlen százezer c. könyv szerves folytatása annak a kutató- és feldolgozó munkának, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50 éves évfordulója alkalmával kibontakozott. Az újonnan megjelent monográfiák, dokumentumgyűjtemények, visszaemlékezések és tanulmányok ismeretlen fejezeteit tárták fel a XX. század immár klasszikussá vált forradalmának, a polgárháború és különösen a fiatal szovjetállam védelméért harcoló magyar internacionalisták méltatlanul mellőzött történetének.

Józsa Antal és Milei György történészek munkája e kutatási folyamatnak értékes, színvonalas, számos kérdésben új forrásanyagon alapuló történeti alkotása.

A könyv létrehozását elősegítették a szovjet történetírók kutatásai, akik a XX. kongresszus után kialakult kedvező légkörben fokozott érdeklődéssel fordultak a polgárháborúban részt vett külföldi internacionalisták problematikájához. A szovjet levéltárak, magángyűjtemények és a polgárháború kiemelkedő hadvezéreinek visszaemlékezéseit feltárva megteremtették az alapját a magyar internacionalisták harcának feldolgozásához is.

Nagyszámú történeti munka, tanulmány és cikk jelent meg a Szovjetunióban. 1957—1965 között — nem teljes adatok szerint — több mint 160 kisebb-nagyobb olyan mű látott napvilágot, amely a külföldi internacionalistáknak az októberi forradalom és a polgárháború időszakában kifejtett tevékenységével foglalkozik. Ugyanazon idő alatt 13 kandidátusi és egy doktori disszertációt védtek meg, amelyek szintén az internacionalista mozgalom kérdéseit vizsgálták.[1]

A rendíthetetlen százezer c. történe-

[1] *A. J. Manuszerevics*: Az oroszországi 1917—1920-as internacionalista mozgalom történetének néhány kérdése. Párttörténeti Közlemények, 1967. 3. szám. 62 o.

ti feldolgozás objektív és részletes képet ad a magyar hadifoglyok internacionalista küzdelmeiről, az oroszországi forradalmakhoz fűződő kapcsolataikról. A munkán vörös fonalként húzódik végig az a törekvés, hogy internacionalistáink fegyveres harca mellett azt az eszmei, forradalmi nevelő hatást is kellően hangsúlyozzák, amely megteremtette az első magyar kommunista csoportot, és elősegítette az oroszországi forradalmi „iskolában" bátor és szilárd vezetőkké vált kommunista hadifoglyaink bekapcsolódását a magyar proletárforradalom előkészítésébe.

„Forradalmi vörös zászlónk Magyarország felé mutat kelet felől, ahonnan elindulunk hazát szerezni nem másoknak, magunknak, munkásoknak, parasztoknak" — idézik találóan a *Nemzetközi Szocialista* c. lap hasábjain 1918. február 23-án elhangzott felhívást, amely fegyverbe szólította a magyar hadifoglyokat a hitszegő módon támadásra lendült német csapatok ellen.

A szerzők monográfikus igénnyel megalkotott kötete méltó a témához és továbbfejlesztője az e téren folyó alkotó munkának. Nem véletlen, hiszen személyükben olyan kutató történészeket üdvözölhetünk, akik már több értékes, új eredményt publikáló tanulmányban, dokumentumkötetben mutatták meg e téma iránti elhivatottságukat és szakértelmüket. Avatott tollal vezetik munkájuk eseményfonalát az első világháború kitörésétől a harcterek kaotikus állapotáig, Magyarország hadrafogható lakosságának bevonulásától a hadifogolytáborok szörnyű világáig. Bemutatják az orosz forradalomhoz csatlakozott internacionalista fiaink történetét, a Bresztől Vlagyivosztokig dúló harcokat.

A könyvet monográfiának neveztem, s úgy vélem joggal, mert a szerzők elsőként kíséreltek meg benne összefoglalni mindazt, amit az elmúlt évek kutatásai hoztak ebben a kérdésben. Ezt bizonyítja jegyzetapparátusuk is, ahol megtaláljuk a nagy szovjet katonai és állami levéltárak jelzeteit, köztük a kisebb köztársaságok levéltáraiét is, amelyek az ott harcolt magyar vöröskatonák történetéről rendkívül értékes feljegyzéseket őriztek meg számunkra. Felhasználták a szerzők a tőkés államok diplomatáinak jegyzeteit, emlékiratait, a Monarchia vezérkarának fennmaradt iratanyagát, amely főként az osztrák—magyar hadifoglyokról ad sok értékes adatot.

A csaknem háromszáz oldalon megírt mű eseményét a milliókat elpusztító első világháború tényeiből indítják el. Megismertetik az olvasóval a központi hatalmak cári fogságba esett katonáinak szociális összetételét, a hazulról hozott osztályellentéteket és az orosz birodalom területén felállított fogolyáborok körülményeit. A szerzők párhuzamba állítják a cári Oroszország és az első világháború alatti magyar társadalom hasonló vonásait — mintegy előrevetítve a magyar munkás és paraszt hadifoglyok nagyarányú csatlakozásának egyik okát az októberi forradalom vívmányainak védelmében kibontakozott nemzetközi küzdelemhez.

A mű alapos marxista elemzéssel tárja fel a munkába állt hadifoglyok életében végbement változásokat, a munka hatását egyéni sorsukra és kapcsolatba kerülésüket a még felszín alatt izzó forradalmi erjedéssel, amelyet elsősorban az orosz üzemek munkásai között tapasztaltak.

A harmadik fejezet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom sodró erejű eseményeibe vezeti az olvasót. Megmutatja az orosz társadalom mélyén kirobbani készülő politikai és szociális ellentéteket, azt a vonzerőt, amit a bolsevikok maximális programja gyakorolt a háborúba belecsömörlött katonatömegekre, az éhező munkásokra és a kisemmizett muzsikokra.

Nem vállalkozhatom a kötet minden lényeges gondolatának, pozitívumának bemutatására. Csupán néhány olyan momentumot kívánok kiragadni, amelyek feltétlenül említést érdemelnek.

Egyik a béke kérdése. A korábbi történeti munkák is érintették a béke lehetőségének hatását a forradalmasodó orosz néptömegekre és hadifoglyokra. De ennyire sokoldalúan, gondolatébresztően még nem találkoztunk a probléma megvilágításával. A szerzők fejtegetéséhez a recenzens annyit fűzhet hozzá, hogy a permanens forradalom időszakában az agrárkérdés mellett az a tudat is fokozta a Vörös Gárda alakuló osztagainak elszántságát, hogy Kerenszkij oldalán támadó kozák egységek és kadétiskolások győzelme nemcsak reményeiket zúzná szét, de a háború folytatását is jelentené.

A békeprogram bel- és külpolitikai jelentőségét az antantdiplomácia is felismerte. Mindent el is követett, hogy Lenin és a bolsevikok kezéből kiütve a nagy adut a kispolgári pártok, az ún. „honvédők" kezére játssza a hatalmat.

Az arcvonalakon hamarosan egy ostoba és alávaló felhívás jelent meg, amely azt állította, hogy a békekötésnek éppen a bolsevikok a legfőbb akadályozói, hiszen őket senki sem ismeri el, ki fog velük tárgyalásokat folytatni!

Ugyanakkor a Szmolnijban olyan személyek bukkantak fel, állítólagos antant megbizatásukra hivatkozva, akiknek nevét a hivatalos nyugati diplomaták is igyekeztek minél előbb elfelejteni. Titkos megbízóikra hivatkozva aranyhegyeket ígértek a bolsevikoknak, ha lemondanak a békeprogramról.

A békevágy a hadifoglyok óriási tömegét is hatalmába kerítette. Hazatérésüket, a gyötrelmes hadifogság megszűnését csak az imperialista háború befejezésétől, a mielőbbi békekötéstől remélhették; a békét pedig a bolsevikok jelentették. Szükségszerűen adódott, hogy a szociális okok mellett a békeprogram is közrejátszott abban, hogy a hadifoglyok elemi erővel sodródtak a bolsevikok oldalára.

A másik kérdés, amelyet a könyv elsőként tárgyal ilyen mélyen, a Kerenszkij-uralom jobboldali, reakciós fordulatának hatása az osztrák—magyar hadifoglyok sorsára.

Gazdag irodalom birtokában kapunk képet a hadifoglyok és a különféle pártok közti viszonyról, s ezzel a korábbi sablonos értékelést egy pontosított, a bolsevikok hadifogolypolitikáját is jobban megvilágító történeti ábrázolással váltották fel a szerzők.

Bemutatják az ideiglenes kormány nacionalista, úszító politikáját, amelylyel a sokféle nemzetiségű hadifoglyok között az ellentéteket szította. Nem félnek megmutatni azt sem, hogy a burzsoá szervezetek aknamunkája nem maradt hatástalan: több összetűzésre került sor a szláv és az osztrák—magyar hadifoglyok között, de láttatják az internacionalista csoportok összeforrasztó erejét is, amelyben feloldódott a nemzeti ellentét és a cseh, délszláv, magyar és román munkás, paraszt hadifoglyok vállvetve harcoltak a közös ellenség, a fehérgárdisták és az intervenciós csapatok ellen.

A kötet néhány fejezete a magyar hadifoglyok politikai szervezeteivel, ideológiai iskoláival foglalkozik. Ezek a fegyveres harcok története mellett az „eszmei hátországot" képviselik, s amelynek legkisugárzóbb bázisa a moszkvai agitációs iskola volt. A magyar hadifoglyok itt a marxista elmélet alapvető kérdéseivel ismerkedtek meg.

Eddig nem olvasott dokumentumok segítségével plasztikus ábrázolását kapjuk az első magyar kommunista csoport megalakulásának, annak az útnak, amelyen hadifogoly kommunistáink megismerkedtek a szocialista forradalom megvalósításának elméletével, stratégiájával.

A kötet leggazdagabb, harcokban és eseményekben legbonyolultabb fejezetei az 1918 nyarán kialakult válságos helyzetet elevenítik meg.

A szerzők történészi és írói tudásuk legjavát nyújtják, amikor kronológikus sorrendben, a polgárháború végtelen hadszínterein lezajlott harcokat megörökítik. Marxista pártosság, a szocialista hatalomért harcolók igazsága árad soraikból, és nagyszerű tablót adnak a magyar internacionalista harcosok dicső helytállásáról Ukrajna bőterméső földjén, Közép-Ázsia perzselő sivatagjaiban és az Amur mentén vívott küzdelmekben.

Valósághű képet kapunk a csehszlovák hadtest ellenforradalmi lázadásáról és ennek folytán kialakult súlyos helyzetről.

Az ellenforradalmárok megszállták a transszibériai vasútvonal Penzától Vlagyivosztokig terjedő szakaszát. A Vörös Hadsereg szervezése kezdeti stádiumban volt. Ugyanakkor megindította lovasezredeit Gyenyikin fehér tábornok is. E sorsdöntő napokban — ott Távolkeleten — a magyar internacionalisták hősies helytállása döntően hozzájárult ahhoz, hogy Kolcsak és Gyenyikin Moszkva ellen vonuló seregei nem tudtak egyesülni.

A könyv legszebb lapjait jelentik a kolcsakisták kegyetlen, megtorló akciói ellen vívott élet-halál harc leírásai. Internacionalistáink bátorságát epizódok sora bizonyítja. A szerzőket dicséri az a mód, ahogy a higgadt, történeti elemzésbe beépítik a „Kolcsakiada" elleni partizánharcok kiemelkedő fejezeteit.

Regénybe illő annak a 400 magyar partizánnak a története, akik a Tungir folyó mentén, a tajga mélyén megerősített tábort építettek, majd a rájuk törő japán és kolcsakista erőkkel szemben, véres kéziusában hősi halált haltak.

Ligeti Károly és osztagának története szintén az internacionalizmus legszebb példái közé tartozik.

A roppant erőfeszítés meghozta gyümölcsét. A válságos időket a győztes harcok korszaka váltotta fel és a polgárháború menetében fordulat következett be.

Sikeres annak a bemutatása is, hogy milyen lelkesen siettek az internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság segítségére, s milyen csüggedés vett erőt rajtuk, amikor a Grigorjev-féle lázadás fegyveres segítségnyújtásukat megakadályozta.

Az utolsó fejezet már a Magyar Tanácsköztársaság megdöntése utáni időszakról szól és Kun Béla tevékenységét ismerhetjük meg a polgárháború időszakában, aki Frunze oldalán harcolt Vrangel csapatai ellen. Izgalmas történet a Mahno táborában tett látogatás. Személyes bátorságát és diplomáciai érzékét példázza e találkozás a polgárháború zűrzavarait kihasználó bandavezérrel.

A könyv a távol-keleti harcok leírásával zárul. A mű szerkezeti felépítésével egyetérthetünk. A fejezetek ökonomikus sorrendben követik egymást. Találó alcímek segítenek a gondolatmenet teljes és világos megértéséhez. Nyelvezete higgadt, epikus, amelyet jól váltanak a feszült és filmszerű részletek. A tömörség feledteti a néha zsúfoltnak ható felsorolásokat.

Összegezve: a kiadvány megfelel kitűzött feladatának. Színvonalasan megírt, összegező történeti feldolgozása olyan témának, amelyről sokáig leegyszerűsítő, jelentőségét alábecsülő értékelést adott történetírásunk. A szerzők hatalmas mennyiségű forrásanyag segítségével 1917-től 1922-ig, csaknem napról-napra kísérik figyelemmel internacionolista katonáink fegyveres küzdelmének történetét. Munkájukban elévülhetetlenül fogalmazódik meg az a történelmi igazság, hogy a csaknem százezer magyar fegyveres részvétele Szovjet-Oroszország védelmében, a haladásért, más népek szabadságáért vívott harcaink legszebb fejezetei közé tartozik.

Őry Károly

FORRADALMÁROK, KATONÁK

(Budapest, Kossuth Könyvkiadó—Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 301 o.)

Régi és nagy adósságát törleszti a magyar történetírás és könyvkiadás a jelen életrajzgyűjtemény közrebocsátásával.

Hangsúlyozni kívánom, bevezető mondatomat nem a szokványos formulának szánom, hanem igencsak mély és súlyos probléma jelzéseként értelmezem.

Napi életünkben, elsősorban oktatási fórumainkon évek óta vissza-visszatérő vitatéma a példaképállítás kérdése.

Pedagógus ankétokon, író—olvasó találkozókon gyakran elhangzik, hogy az ifjúság elé nem nagyon tudunk XX. századi példaképeket állítani. Meg kell vallani, tényleg az volt sokáig a látszat, hogy utolsó nemzeti hősünk Kossuth Lajos.

A helyzet később sem javult, talán inkább romlott. Nemzeti kultúránk és történetünk legnagyobbjairól egymás után láttak napvilágot a „leplező dokumentumok". Megtudtuk, hogy Jurisics valójában nem is volt igazi hős és Kossuth Lajos — amikor nem volt tanúja — a koronát próbálgatta a tükör előtt. (Felmerülhet ugyan a kérdés, vajon akkor honnan tudjuk ezt, ha senki sem látta?) Példák özönével lehetne még folytatni a sort.

Emlékeimre és tapasztalataimra támaszkodva állítom, hogy a „robbanásszerű leleplezések" a felnövekvő nemzedékekre elég zavaróan hatottak. Mivel a folyamat gyors és előkészítés nélküli volt — elméleti szintre a vita csak elsugdosott egyedi példák után emelkedett: nem a mélyben rejlő problémakomplexumot láttuk, hanem a felületen mozgó pikantériát.

A „lerohant" köztudat kitermelte a maga gyógyító módszerét, mint a beteg szervezet az ellenszérumot.

Élénken él emlékezetemben egy Eötvös Kollégium-i vitaest. Az egyik egyetemi hallgató közel egy órás védőbeszédben kifejtette, hogy a mi korunk „hangyakorszak", nekünk jelenleg nem eget-földet rázó hősökre van szükségünk, hanem hangyaszorgalmú emberekre, akik szorgos munkával megold-

ják a nap-nap után elénk tornyosuló feladatokat. Ezek a feladatok gigászi méretűek, de teljesítésükhöz szürke gigászokra van szükség, akik nemcsak csillogó, világrengető dolgokra képesek, hanem a hétköznapi életet élve, úgy lesznek hősökké, hogy nem tartanak igényt a hős jelzőre!

Én ezt a felszólalást úgy értelmezem, mint a szervezet által kitermelt ellenmérget a fellépő betegség ellen. Csakhogy a gyógyulást általában szakavatott orvosok is elősegítik.

A mi nemzedékünk gyógyításában — kórisme dezillúzió — ez az orvosi beavatkozás hiányzott sokáig. Ezért értékelem mérhetetlenül sokra a Forradalmárok, katonák című gyűjteményt. Olyan embereket mutatnak be a szerzők — néhány kivétellel —, akikről semmit, vagy csak igen keveset tudtunk eddig. A haladás olyan katonáit ismertük meg, akik tulajdonképpen azt csinálták egész életükben, amit nekünk is csinálnunk kell más, megváltozott körülmények között. Harcoltak a maguk posztján tehetségük szerint egy emberibb életért. Nem degradáló, hanem felemelő jelzőként mondom: a sok nagy hős mellett „hangyahősök" voltak ők — s ezért a legnagyobbak. Már csak azért is, mert nincsenek tőlünk elérhetetlen messzeségben. Ma valaki nehezen lehet népének Kossuthja, Rákóczija, de lehet Tóth Istvánja, Gidófalvy Lajosa.

Érdemes végigtekinteni a névsoron; legtöbbjük neve ismeretlen.

Kedves olvasó! Tegye a szívére a kezét; vannak behatóbb ismeretei Gáll Jánosról, Gidófalvy Lajosról, Marschal Lászlóról, Tóth Istvánról, Weinermann Lajosról, Zay Dezső Elemérről vagy Löwenwirth Miklósról? Végtelenül találó — s talán a kötet mottójaként értelmezhető Ács Tibor kezdő mondata: „A következő sorokban hazánk egyik elfeledett kommunista hazafiáról... szólunk."

Huszonöt kommunista hős portréját találjuk összegyűjtve egymás mellett. Ebből öt elvtársról — 1956-os ellenforradalom áldozatairól, a szocialista Magyarország felejthetetlen emlékű hőseiről — csupán vázlatos leírást kapunk. Valószínűnek tartom, hogy ez ama szerkesztői elgondolást hívatott képviselni, hogy Asztalos János, Istenes Elemér, Kovács László, Lőrincz István, Papp József egy út következő állomását jelezzék és egy másik kötetben ők is helyet kapnak még egyszer, hogy történetírásunk, könyvkiadásunk ne negyedszázados késéssel hajtsa meg zászlaját mártírjaink előtt!

A szerkesztéssel kapcsolatosan szeretnék néhány gondolatot felvetni.

Egy dolgot feltétlenül hiányolok. Véleményem szerint néhány oldalas bevezetőre elengedhetetlenül szükség lett volna, amiben a szerkesztő jelzi a gyűjtemény célját és a szerkesztési elveket.

A kötet két részre oszlik. Az első rész megkülönböztető cím nélküli, a második rész „A Magyar Népköztársaság védelmében" címet viseli.

Az első részben az életrajzokat a szerkesző betűrendbe állította. Felfogásának sok előnye van. Jelzi, hogy a válogatás esetleges, még nagyon sok elvtársról lehetne megemlékezni, akiknek élete szintén példamutató.

Az életrajzokból kitűnik, hogy a dominánó események, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, az őszirózsás forradalom, a spanyol polgárháború, magyarok az ellenállásban itthon és külföldön, a második világháború alatt. Vajon ezt a csoportosítást figyelembe vevő szerkesztői elv nem domborítaná-e ki jobban a magyar nemzet szabadságvágyát, s azt, hogy nem volt Európának olyan forradalmi megmozdulása, amelyből a magyar nép legjobbjai ne vették volna ki részüket? Valószínűleg ez az elképzelés is sok nehézséget rejt magában.

Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a jelen szerkesztési módszer is nagyon korrekt és sok gondolat hordozója.

Van azonban a kötetnek egy formai szépséghibája, s ezt meg kell említeni. A szerzők feltétlenül megérdemelték volna, hogy nevüket a tartalomjegyzékben ismét feltüntessék, s ez egyben az olvasó könnyebb tájékozódását is elősegítette volna.

Megnyugvás és elégtétel ez a könyv. Sok, eddig ismeretlen ember életével ismerkedem. Olyan csendes büszkeség érzés tölt el. Hányszor hallottam már: magyarok a világban mindenütt megtalálhatók. Elhangzott ez ünnepi megemlékezésen, s mellékízzel is. Az utóbbi is igaz, itt viszont nincs sok tennivalónk. Az előzővel — az ünnepek esetében van. Valahogy súlytalannak éreztem időnként a szárnyaló mondato-

kat. Ez nemcsak az én hibám volt, a legszebb szó is megkopik, ha sokszor használjuk, s csak a szót használjuk aranyfedezet nélkül. Szűk volt azoknak az embereknek a köre, akikre ilyenkor gondolhattunk. S most előlép a régmúlt idők homályából Zay Dezső, a nyalka huszártiszt, magasnyakú attilában, csákóban, hetyke bajusszal. Előttünk járja meg Nagyváradot, Szegedet, hogy azután demokratizálódó nézetei miatt 1910. január 1-én nyugállományba helyezzék „nagyfokú ideggyengeség és vérszegénység miatt".

Zay, mire kitört az első világégés, hét nyelven beszélő, Lenin műveit ismerő ember. A Monarchiának a tisztre ismét szüksége van, behívják. A főhadnagyot hamar megszerették katonái. Tudják, nem kell tartani tőle, és a budapesti 1. huszárezred az őszirózsás forradalom győzelme után bizalmijának választja.

A Tanácsköztársaság alatt az 1919 elejétől már kommunista Zay Dezső a 44. vörösdandár parancsnoka.

1919. augusztus 3-án, a forradalom leverése után Prónai pribékjei kezébe kerül, s augusztus 11-én, bal szemén az elmaradhatatlan monoklival, az ellenforradalmárok sortüzétől találva fejezte be példamutató életét: a „vörös gróf" 33 éves volt akkor.

Löwenwirth Miklós szabótanonc, az alig ifjúvá serdült, élniszerető fiatalember még ennyi ideig sem élt. 21. évét sem töltötte be, amikor a fasiszták gyilkos sortüze véget vetett életének.

A család útja Beregszászról Brüsszelbe vezetett. Miklós — Michel 15 évesen — 1937-ben már Lenin Állam és forradalom című művét forgatta. Rövidesen a baloldali ifjúsági mozgalomban találjuk a művelt, zeneszerető fiút.

A Belgiumot elért fasiszta agressziő őt is, mint annyi társát tettekre serkenti. 1941. november 10-én helyezi el első saját gyártmányú bombáját egy fasiszta könyvesboltban. Hamar kitűnik hallatlan bátorságával, találékonyságával. Legkiemelkedőbb tette 1943. február 7-hez fűződik. Társaival együtt kisiklatja a brüsszel—bécsi gyorsvonatot. A nácik vesztesége 300 fő. Lebukásáról nem tudunk biztosat, csak annyit, hogy 1943. március 15-én végzett vele a fasiszták sortüze. A brüsszeli *Magyar Értesítő* így emlékezett róla: „Az áldozatok között van a mi Löwenwirth Michelünk, aki ifjúsága minden lelkesedésével, harckészségével szolgálta a szabadság szent ügyét akkor, amikor az már csaknem elveszett." Őry Károly, Löwenwirth Miklós rövid életének szakavatott tollú méltatója így fejezi be tanulmányát: „Legyen ez az írás ifjú életének őrző krónikája, korunk ifjúságának emlékeztetője."

Megtaláljuk az életrajzok között Gáll János, Szalvay Mihály és Sziklai Sándor életútját is. Mindhárman a spanyol nép szabadságharcában szereztek örök érdemeket. Gáll János és Sziklai Sándor a nagy október viharában értek emberré, Szalvay Mihályt a Tanácsköztársaság védői között találjuk. Később mindegyikük útja az Ibér-félszigetre vezetett. Gáll János a 15. hadosztály vezénylő tábornoka, Sziklai kapitány a Központi Front összekötő és tanácsadó tisztje, Szalvay, a „magyar Csapajev" pedig a XVI. nemzetközi brigád Dimitrov-zászlóaljának volt a parancsnoka. Az ő útjuk egyenes, kitérő nélküli forradalmi út volt.

De megismerkedhetünk Gidófalvy Lajossal, vagy Variházy Oszkárral. Gidófalvy zászlós a legvadabb fasiszta terror idején szakít a fasiszta Magyarországgal és kezdi szervezni a honi ellenállást. Variházy Oszkár életútjáról a most megismert portrén kívül a „Budai Önkéntes Ezred" történetéről írt tanulmányból is tájékozódhatunk.

Lehetne folytatni a sort Varga Gyula Andrással, vagy Gavró Lajossal, akiknek neve fogalommá vált az oroszországi internacionalisták között.

Külön figyelmet érdemel, hogy az életrajzok írói szinte kivétel nélkül milyen fölényes biztonsággal gazdálkodnak a rendelkezésükre álló anyaggal.

Érdekes feladat ilyen szempontból is megvizsgálni a tanulmányokat. Józsa Antal és Millei György munkáján látszik, hogy sok — témán belüli — írás került már ki kezükből. Ennek köszönheti az olvasó, hogy szinte néhány mondat elég ahhoz, hogy eligazodjon a történelem útvesztőin. Castek, Gaj, Varga szinte emberközelbe kerülnek, s ami még nagyobb erénye a szerzőknek, áttekinthető képet tudnak adni a hadieseményekről, pedig igencsak kis terjedelem áll rendelkezésükre.

Tóth Sándor, Györkei Jenő, Harsányi János és Gazsi József legnagyobb erényeinek egyike, hogy a korábbi műveikben már felvetett problémákat alkotó módon fejlesztették tovább, s

emellett végig jól tömörítették ismeretanyagukat.

Sziklai Sándorné, Horváth Miklós, Dezsényi Miklós, Nagy Gábor, Móricz Lajos, Szántó Zsuzsa ismertebb személyiségek életútját vázolták. Szinte érezni lehet azt a szívfájdalmat, amit a szűk terjedelem jelentett számukra. Dicséretükre legyen mondva, volt önfegyelmük az adott keretek közé szorítani mondanivalójukat. Lényegre törő módszerük sikerrel járt.

Ács Tibor, Bencze László, Gazsi József, Gellért Tibor és Őry Károly az írás mellett az anyaggyűjtés nehézségeit is sikerrel oldották meg. Szinte az volt az érzésem műveik elolvasása után, hogy az alkotás első fázisában is olyan bő forrásanyag állt rendelkezésükre, mintha hőseik életútja közismert lett volna.

Összefoglalva: a kötetről csak a legnagyobb dicséret hangján lehet szólni. Reméljük, hogy a könyv ízléses formája is elősegíti az elsőrendű célt: megismerteti és népszerűsíti hazánk ifjúsága és felnőtt lakossága körében az alig, vagy kevésbé ismert, illetve már-már feledésbe menő hőseink példamutató életét. Ehhez viszont az ismeretterjesztő és propaganda szervek segítsége is feltétlenül szükséges.

Az ismertetést befejezve talán még egy mondatot: köszönet illeti a tanulmánykötet szerkesztőjét és íróit ezért a könyvért — és várjuk a folytatást.

Kiss Sándor

GAZSI JÓZSEF—PINTÉR ISTVÁN:

FEGYVERREL A FASIZMUS ELLEN

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 316 o.)

Neves történészek, ismert szakemberek fogtak össze, hogy az utóbbi évek kutatási eredményei alapján tudományos igényű tanulmányokban feltárják a magyar antifasiszta ellenállási és partizánmozgalom számos megoldásra váró problémáját; hogy az események mozaikjaiból megírják a magyar ellenállók küzdelmének történetét.

A szerzők korábbi ismereteinktől eltérő új megvilágításba helyeznek több fontos elvi és gyakorlati kérdést. Közkinccsé tesznek több, eddig ismeretlen tényt, s a történeti események időrendiségének, térbeliségének és az összefüggéseknek megfelelően rendezik az ittott szétszórtan már megjelent anyagot. Ily módon megőrzik a jövő számára mindazt, ami olyan elevenen kapcsolódik történelmünk és jövendőnk vérkeringésébe.

Bár a kötetben közölt tíz tanulmány külön-külön is egy-egy témát átfogó alkotást képvisel, a szerkesztők jól megfontolt, közös társadalmi, politikai indítékokra visszavezető rendező elve azonban összefüggő egésszé alakította őket. Ily módon művük — az eszmei tartalom azonosságára épülő cikkek révén — elsőként ad átfogó képet a magyar antifasiszta harc és az ellenállási mozgalom történetéről.

Az eseményeket előidéző, alakulásukat befolyásoló társadalompolitikai erőkről és indítékokról *Pintér István* szól a kötetet bevezető, elvi jellegű tanulmányában. A szerző mindenekelőtt elemzi azokat a sajátosságokat, amelyek lényegesen eltértek az európai és az ázsiai országok viszonyaitól, amelyek szinte meghatározták a magyar antifasiszta mozgalom fejlődését, amelyek késleltették a kibontakozását, és a szomszédos országokénál jóval szűkkörűbbé tették a fegyveres ellenállást.

Rámutat, hogy a világuralomra törő, a népek és nemzetek szuverenitását, a civilizációt megsemmisítéssel fenyegető német fasizmus és szövetségesei elleni

harcot a második világháború előtt és alatt hazánkban is mindvégig a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezte és vezette.

A sajátos magyar viszonyok figyelembevételével kidolgozta a hazai ellenállás programját, s a változó helyzethez alkalmazkodva megmutatta a követendő taktikát. A harmincas évek közepétől népfront politikát hirdetett a háború megakadályozására. Magyarország hadbalépése után pedig a Hitler- és a háborúellenes tömegek összefogásával az antifasiszta nemzeti egység megteremtéséért küzdött. Az 1944. március 19-i német megszállás után fegyveres ellenállásra szólította a nemzetet, s hatékony erőfeszítéseket tett, hogy a Magyar Front és a KMP katonai bizottsága segítségével felszítsa a fegyveres harc tüzét.

Már ebből a tanulmányból kitűnik, hogy a további írásokban tárgyalt küzdelem ihletője (a harc szervezője és vezetője) a Kommunisták Magyarországi Pártja volt.

Korom Mihály összefoglaló, rendező jellegű tanulmányt írt a magyarországi ellenállókról és partizáncsoportokról. Számba veszi a fővárosi és a vidéki csoportokat. Közli létszámukat, ismerteti működési körzetüket, elemzi tevékenységüket és rámutat sajátos harceljárásaikra. Számos osztagról ebben az írásműben esik szó először.

A jelentőségének megfelelő súllyal ír a Szovjetunióból hazatért ejtőernyős csoportok történetéről is. Újak a szerző számításai is, mely szerint Magyarországon 38 fegyveres partizáncsoportban mintegy 2500—2600-an harcoltak a német fasiszták és hazai csatlósaik ellen.

Harsányi János írása a szovjet nép partizánháborújában részt vett magyarokról és az antifasiszta hadifogolymozgalom történetéről szól.

A mű érdekessége, hogy a „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen" című dokumentumkötetet kiegészítve (megjelent a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában 1966-ban) átfogóan ismerteti a szovjet kötelékekben harcoló magyar partizánok történetét.

Kún József Magyarország németek által történt megszállásával és a katonai ellenállás lehetőségeivel foglalkozik. Tanulmányában több új, eddig nem ismert adatot közöl a megszállás tervéről, előkészítéséről és végrehajtásáról. Ismételten bizonyítja, hogy a magyar kormány tudott a megszállás előkészületeiről és mégsem tett hatékony intézkedéseket.

Beránné, Nemes Éva tanulmányának címe: „Ellenállási mozgalom és a partizánharc Borsodban". A szerző a háború kezdetétől végigkíséri a kommunista, szocialista munkások harcát a háború és a fasizmus ellen. Szabotázsokra, sztrájkokra került sor. 1943. szeptember 9-én, majd 1944. szeptember 21-én a gyár dolgozói nagy tüntetésen tettek hitet békevágyukról. Ezekből a társadalmi megmozdulásokból sarjadt ki a miskolci partizánok szervezete, a MOKAN komité, amely 1944 őszén fegyveres harcot folytatott a fasiszták ellen. A szerző részletesen, az események sorrendjében írja le a diósgyőri gyár és a borsodi üzemek megmentésének izgalmas történetét.

A csepeli munkások 1944. évi harcáról *Baksay Zoltán* írt tanulmányt. A fegyveres harcot itt is a passzív ellenállás előzte meg. Meggátolták a nyilas munkaügyi szervek felállítását, szabotálták a termelést, meghiúsították az ún. „Szálasi röppentyű" gyártását. Mentették a gyár gépeit, felgyújtották a magnéziumkészletet, rejtegették a szovjet hadifoglyokat. A felszabadulás előtt megalakult a „13-as bizottság", amely szervezte és vezette az ellenállást. Bár a fegyveres harc nem vált általánossá, Csepel népe mégis meghiúsította az ipari város tervezett kiűrítését.

Gazsi József „Az ellenállási mozgalom a hadseregben" című tanulmányának bevezetőjében azt elemzi, hogy a haladó erők milyen nehéz körülmények között tevékenykedhettek a honvédségben. A megszállás után a baloldali pártok is fokozták a felvilágosító munkát a katonák megnyeréséért. A háborúból való kiválás esetén a hadseregre fontos feladatok hárultak volna. A fegyverszüneti kísérlet előkészítésében is nagyobb számban vettek részt katonák. A tanulmány elemzi az október 15-i események kudarcát, beszámol néhány ellenállási kísérletről, így a testőrség fegyveres harcáról is. Szól az 1. hadseregben és a Bajcsy Zsilinszky vezette Felszabadító Bizottságban tevékenykedő antifasiszta katonák tetteiről. A szerző számos, eddig nem ismert katonai partizáncsoport tör-

ténetét tárja elénk, majd bemutatja a Szálasi-hadsereg morális és szervezeti szétesését, s az ellene alkalmazott terrort.

A következő tanulmányok a magyarok részvételét mutatják be más országok náciellenes harcaiban. *Pintér István* a Csehszlovákiában küzdött honfitársainkról szól. Ismerteti a Petőfi-, a Nógrádi-, a Csorsz-osztag életét és harcát. Beszámol a Szlovákiában rekedt 1. hadsereg felbomlásáról, a partizánoknak adott támogatásairól. Az adatok sokaságával igazolja, hogy alig akadt olyan szlovák egység, amelyben ne lettek volna magyarok, főként szökött katonák.

Godó Ágnes munkájának címe: „Magyarok a Jugoszláv népfelszabadító háborúban." Művében rövid áttekintést ad a háború okairól, jellegéről, menetéről, a Jugoszláv Kommunista Párt nemzetiségi politikájának fő vonásairól, s így érthetővé válik a nemzetiségi alakulatok létrehozásának szükségessége is. Sorra bemutatja azokat a forrásokat, ahonnan magyarok Jugoszláviába kerülhettek. Harcoltak közöttük kanadai magyarok, Budapestről átszökött ifjúmunkások, a bori tábor munkaszolgálatosai, Baranya megyei fiatalok, csángó magyarok és nagy számban szökött honvédek. Külön kitér a magyarországi felszabadító hadműveletekben résztvevő XV. „Petőfi Sándor" Népfelszabadító Rohamdandár történetére... Ez az egység a verőcei és bolmányi harcok alatt bizonyította be hősies bátorságát. Ez a tanulmány is számos új adattal és megállapítással egészíti ki, illetőleg módosítja az erről a témáról eddig megjelent munkákat.

Pécsi Anna tanulmánya a franciaországi és belgiumi magyarok antifasiszta küzdelmét tárja az olvasó elé. Az ottani magyarok nyomban a német megszállás után, harcra keltek az idegen hódító ellen. A kezdeti propaganda- és agitációs munkájuk csakhamar fegyveres ellenállásba nőtt át. Harcuk szervezője és irányítója a Magyar Függetlenségi Mozgalom volt. Számos sajtóterméket jelentettek meg illegálisan, amelyben a német hadsereg bomlasztására és a megszállókkal szembeni ellenállásra szólították fel a lakosságot. Ezen túl részt vettek diverziós és szabotázsakciókban is. Önálló csoportok működtek a francia fővárosban, valamint Brüsszelben is. Párizs katonai parancsnokát pl. a nyílt utcán lőtték le. Harcuk legszervezettebb kerete a felszabadulás után a francia hadsereg kötelékében létrehozott magyar század volt. A franciaországi emigráció 119 hősi halottat vesztett a fasiszták ellen vívott öt évig tartó harcban.

Belgiumban a volt spanyolországi harcosok álltak a küzdelem élén. A belga partizánhadseregen belül önálló magyar század küzdött, amelynek közel 50 tagja áldozta életét a népek szabadságáért.

A magyar ellenállási mozgalom eseményeinek valamennyi mozzanatát még mindig nem sikerült feltárni és közkinccsé tenni. Egy azonban bizonyos: ez a kollektíva nagy és nemes feladatra vállalkozott, és műve a témával foglalkozó eddigi legátfogóbb, az események összefüggéseit legalaposabban vizsgáló és kimutató munka.

A magyar társadalom történetének egy hősi szakaszát örökíti meg jó eredménnyel. Ezért nyújtjuk át e könyvet szívélyes ajánlással a kedves olvasónak.

Sztana Béla

HORVÁTH ÁRPÁD:

A HADIREPÜLÉS ÉVSZÁZADA

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 230 o.)

A könyv címe egy pillanatra elgondolkodtat! Vajon az évszázad szó száz eltelt esztendőt, vagy századunkat — a XX. századot — jelenti-e?

A tucatnyi technikatörténeti könyv írója ebben a munkájában a korszerű háború egyik kiemelkedő jelentőségű tényezőjének — a hadirepülésnek — regényes történetét tárja az olvasó elé.

Ha a néhány igen régi, a történelem homályába vesző eredménytelen kísérlettől eltekintünk, kereken száz éve annak, hogy a katonai tevékenységek során, a fegyverekkel vívott küzdelemben — a háborúban — a szemben álló felek igyekeztek a harcok-hadműveletek klasszikus színtereinek, a szárazföldeknek és a tengereknek a korlátait áttörni, és a hadviselés eszközei — a léggömbök — első ízben jelentek meg a „harmadik dimenzióban", a levegőben.

De azzal a koncepcióval is egyetérthetünk, hogy a légtér századunkban, a XX. század háborúi során vált a fegyveres küzdelem színterévé.

A repülés — benne a hadirepülés — története lélegzetelállítóan érdekes téma.

A mítoszok világából ismert legendás kísérletek hősei, Leonardo da Vinci, Bleirot, Zeppelin, Lindbergh, Ciolkovszkij és Gagarin — csak a legnevesebbek — által megjárt utat kísérletek és eredmények, sikerek és balsikerek, de mindenkor hősi vállalkozások jelzik.

A szerző könyvében a legrégibb időkbe visszanyúló fantasztikus elképzelések és próbálkozások történetéből kiindulva végigvezeti az olvasót a hadirepülésnek a hadtörténelemben feljegyzett legérdekesebb eseményein.

A kezdet, az első katonai célú ballon-felszállás a XVIII. századba nyúlik vissza.

Francesco Lana de Terzi, a XVII. század tudományának kiemelkedően érdekes alakja 1670-ben könyvet írt a léghajóról. Tudta, hogy a levegőnek sú-

lya van és úgy gondolta; ha egy üreges testből a levegőt kiszivattyúzzák, az a levegőbe emelkedik. Bár elgondolása nem volt realizálható, de hitt a repülés létrejöttében. És ami még érdekesebb, megérezte a repülés katonai jelentőségét. Az általa megálmodott léggömbökről írja 1670-ben: „... egyetlen város sem lehet biztonságban a meglepetésszerű támadás ellen..." A XVII. században leírt baljóslatú szavak két és fél évszázad múltával valósággá váltak.

Az első sikeres és világhírűvé vált léggömbkísérletet a Montgolfier-testvérek 1783-ban Franciországban hajtották végre, és 1794-ben, az első francia köztársaság hadműveleteiben a léghajós osztagok — mint megfigyelők — már részt vesznek. Érdekes, hogy Napoleon, aki pedig nagyon érdeklődött a technikai újítások iránt, a léghajóval szemben bizalmatlan maradt.

Az észak-amerikai polgárháborúban — 1861—1865 — a léggömbök már számottevő szerephez jutottak, és az 1870—71-es porosz—francia háború idején a körülzárt Párizs számára a külvilággal való összeköttetést a léggömbök biztosították.

Kevesen tudják, hogy az osztrákok 1849-ben, Velence ellen viselt hadjáratuk során a várost papír léggömbökre függesztett bombákkal támadták. A léggömböket egy hadigőzös fedélzetéről indították el.

A gázzal töltött léggömb, akár kötött léggömbként megfigyelésre alkalmazták, akár a szél által hajtva nagy távolságot repült be, rendkívül billenékeny, hánykolódó repülő eszköznek bizonyult. Stabilitásának megjavítása érdekében a gömbalakot hosszúkás zsákalakra változtatták. A sárkányballonnak a nevezett új hadieszköz feltalálása Parseval nevű bajor mérnöktiszt nevéhez fűződik. Kedvező tulajdonságait mi sem jellemzi jobban, mint az a tény, hogy az első világháború jelentős haditechnikai eszközévé lett és a keleti síkságok, a nyugati arcvonal és az olasz hadszíntér harctereinek képéhez a magasban lebegő, különös alakú kötött sárkányballon szinte hozzá tartozott. Megjelenése mégsem jelentett számottevő előrelépést a repüléstechnikában. A légtérben lebegő léggömböket hajtómotorral akarták mozgatni. Ez már a léghajózás kifejlődésének útja.

A kormányozható — merevtestű — hadiléghajó létrehozásán sokat és sokan fáradoztak. Megvalósulását mégsem lehet egyetlen feltaláló, vagy tudós nevéhez kötni. Ferdinand Zeppelinnek, a porosz hadsereg dragonyos kapitányának és az ő munkásságát kezdetben újságíróként nyomon követő Hugo Eckenernek neve világszerte ismert. A merevtestű kormányozható léghajók is „Zeppelin" néven ismeretesek a technikatörténetben. Mindkettőjük korszakalkotó tevékenysége a repüléstechnikában elvitathatatlan. De a megvalósuláshoz vezető utat többen törték, tették járhatóvá. A már említett Parseval neve mellé oda kívánkozik a francia Giffard és Ognyeszlav Sztyepanovics Kosztovics orosz feltaláló neve. Utóbbinak az általa „arborit"-nak nevezett anyagból készítendő léghajóépítési tervét nem kisebb tudós, mint Mengyelejev támogatta.

A kormányozható hadiléghajók — a zeppelinek — a hadirepülésben új fejezetet nyitnak. Az első világháború kitörésekor, elsősorban a németek figyelemre méltó mennyiségű léghajóval rendelkeztek és a háború során ennek többszörösét gyártották. A zeppelinek háborús szerepléséről — kalandba illő vállalkozásaikról — sok érdekeset olvasunk a könyvnek ebben a fejezetében.

A hadirepülésnek eddigi viszonylag lassú fejlődése az első világháború idején meggyorsul. Véget ér a hadirepülés „előtörténete". A háború gépi korszakának első háborújában a fegyveres küzdelem a légtérben is fellángol és a vezető szerepet a léghajóktól egyre inkább a repülőgépek veszik át. Ekkor kezdenek új fegyvernemről, a katonai légierőről beszélni. A világháborúban résztvevő országok fegyverzetében helyet kapnak, majd egyre nagyobb teret hódítanak a hadirepülőgépek: a felderítő, a vadász és a bombázó repülők. Az első világháború a hadirepülés „lovagkora".

A könyv e részének mintegy bevezetőjeként a szerző áttekinti a géprepülés úttörőinek sorát, munkásságát. Azokét, akiknek zsenialitása, fáradhatatlan munkája eredményeként „a légcsavar forogni kezdett". Lomonoszov, George Cayley, Mozsajszkij, Penaud, „a tudós francia", Lilienthal, Zsukovszkij, Ciolkovszkij, a Wright-testvérek, a ma-

gyar Asbóth Oszkár — és lehetne még a sort folytatni.

A katonai célú géprepülés első felvonásai az 1910—12-es években játszódnak. A tripoliszi háborúból, majd a Balkán-háborúból bombázásokról vannak feljegyzések.

Az első világháború legelső légi bombáját — úgy tudjuk — egy német pilóta 1914. augusztus 30-án dobta le „Taube" gépéről.

A felderítő gépek után már 1915-ben megjelentek a vadászok, majd a háború későbbi szakaszában a bombázók a légierő legfontosabb gépeivé váltak. A haditengerészet torpedóvető repülőgépei ugyancsak bizonyítják, hogy a háború a maga borzalmaival a légtérre is kiterjedt.

A hadirepülés technikája, a gépek fegyverzete, felszerelése, műszerezése nagy ütemű fejlődésnek indul. Az első világháborúban résztvevő államok légiereje már számottevő; sok izgalmas haditett, légi csata eseménye, emléke fűződik pilótái nevéhez. A szerző az eseményeket az élmény erejével tárja az olvasó elé. Könyvének ebben a részében a Magyar Tanácsköztársaság repülőinek tettei kiemelkedő helyet kapnak.

A két világháború között eltelt idő az ugrásszerű fejlődés időszaka, melyet a technika rohamos előrelépése és az új háborúra való felkészülés serkent. A fejlődés élén már ekkor a Szovjetunió légiereje halad.

Az ebben az időben születő nagy vállalkozások, a távolsági, a magassági és a sebességi rekordok, viszonylag rövid idővel előbb létrejött, megdönthetetlennek tűnő csúcseredményeket döntenek meg.

Lindbergh átrepüli az Atlanti-óceánt, Cskalov, Bajdukov és Beljakov az Északi-sarkon át repül Amerikába.

De az új háború már előreveti árnyékát. A hadirepülés új elméletei születnek. A „douhetisták" és más szélsőséges teoriák hirdetői esküsznek a légierő háború eldöntő szerepére. A szovjet katonai szakemberek tudatában vannak a légierő egyre nagyobb szerepének, de azt is biztosan tudják, hogy a harcok, csaták, ütközetek és az egész háború kimenetelét valamennyi fegyvernem együttes és összehangolt erőfeszítése határozza meg. És ebben a légierőnek is meg van a maga helye és szerepe. A Nagy Honvédő Háború a tétel helyességét igazolta.

A második világháború hatalmas légi csatái, városokat elsöprő légi bombázásai már a hadirepülés „újkorát" jelzik.

A szerző könyvének ebben a részében szemléletes módon tárja az olvasó elé azt a hatalmas technikai és hadművészeti fejlődést, amely a második világháború légi tevékenységét jellemzi.

Ismertetőnk keretébe a hatalmas anyag nem fér bele. Itt csupán arra hívjuk fel az olvasó figyelmét, hogy a háború kiemelkedő jelentőségű légi tevékenységei — mint az angliai csata, Sztalingrád, Leningrád és Berlin megvédéséért, illetve megvívásáért folytatott légi csaták — jól szemléltetik a folyamatot, amelynek során a szövetségesek fölénye, élén a szovjet légierővel, a Luftwaffe bukását eredményezi.

„Az atomkorszak nyitányát" az Enola Gay fedélzetéről Hirosimára dobott atombomba jelzi.

A második világháború befejezése óta csaknem negyedszázad telt el. A repüléstechnika — nem utolsó sorban a háborús tapasztalatokat felhasználva — hatalmasat fejlődött.

A sugár- és a rakétahajtóművek nem sejtett távlatokat nyitnak a hadirepülés számára is.

A hatvanas években a tusinói és a domogyevói repülőtéren tartott légiparádék elkápráztatták a nézőket. Barátot, ellenséget egyaránt.

Mikojan, Tupoljev, Jakovlev, Berjev konstrukciói az egész világon az élen járnak. Persze a „másik oldalon" is vannak jó repülőgépek. De ott mást akarnak, másra készülnek. Sőt repülőgépeiket ki is próbálják Vietnamban.

Alexej Mareszjev, a Szovjetunió Hőse, „Az igaz ember" mondotta egy békegyűlésen Párizsban: „... mi mindenkor a béke őrei voltunk és a jövőben is azok leszünk".

Erről szól a könyv.

A szerző nem tűzte céljául a hadirepülés történetének enciklopedikus módon való feldolgozását, nem is szánja tudományos forrásmunkának. Művében igyekezett a hadirepülés hallatlanul érdekes, színes fejlődéstörténetét regényesen bemutatni.

Így ajánljuk a 116 képpel illusztrált könyvet az olvasó figyelmébe.

Szabó Sándor

A SZÁZADOK 1968. ÉVI 1—2. SZÁMÁBÓL

Az ezévi első szám, kézbevétele után azzal tűnik fel az olvasónak, hogy tanulmányai között a szokottnál több a gazdaságtörténet: Székely György, Berend T. Iván, Ránki György és az angol Hartwell professzor tanulmányai a gazdaságtörténet különböző területeiről vették témájukat. *Székely György* A németalföldi és az angol posztó fajtáinak elterjedése a XVII. századi Közép-Európában című írása a szerzőtől megszokott hallatlan anyagismerettel és pontossággal vizsgálja és állapítja meg, hogy először a flamand, később az ezt kiszorító angol posztó milyen utakon jut el Lengyelországba, Sziléziába, Csehországba, Magyarországra. A történeti, filológiai, régészeti anyagokra és megállapításokra épülő cikk a forgalmi utak (észak, északnyugat, illetve a Földközi-tenger melléke) nyomonkísérése mellett taglalja és elemzi az egyes posztóipari központok kereskedelmi tevékenységét. Így tárgyalja a gandi, az yperi, a brüggei, a kortrijki, a brabanti posztóipar termelési és forgalmi fejlődését, majd az új flamand posztó egyes évkörökben történő jelentkezését a közép-európai piacokon. A XV. században az anyagellátás megnehezedése és az angol vetélytárs megjelenése miatt a flamand posztó forgalmazása visszaesik, s mind az adatok is mutatják, mind erősebben bukkan fel az angol posztó, amely Magyarországon is keresett árucikk volt egész a XVIII. századig, azonban a XVII. század háborúi és a lakosság elszegényesedése szűkítette a posztó piacát.

Berend T. Iván és *Ránki György* tanulmányukban a kelet-európai újkori fejlődés elmaradottsága egyik mutatóját, az ipari forradalom kérdését tárgyalják. (Az ipari forradalom kérdéséhez Kelet-Délkelet-Európában). A tanulmány először áttekinti az ipari forradalomra vonatkozó főbb történeti szintézisek állításait, s leszögezik, hogy ők az ipari forradalom fogalmát széles értelemben használják, mint a gazdaság és a társadalom gyökeres átalakulását, amely kiterjed a termelőerőkre és a termelési viszonyokra. Sorra veszik az ipari forradalom nyugat-európai és kelet-európai folyamatának jellemzőit, s megállapítják: amíg nyugaton az ipari forradalmat kísérte a közlekedés forradalma, s a bankok szerepe ebben a folyamatban kicsiny volt, addig Kelet- és Délkelet-Európában mindez fordítva történt. Nyugati szerzők nézeteivel vitatkozva bizonyítják: nem az állam szerepe volt kiemelkedő az itteni ipari forradalomban, hanem a külföldi tőkéé. Végül: az orosz, lengyel, magyar fejlődés azt mutatja, hogy amíg itt a XIX. sz. végétől a világháborúig igen széles körű az ipari forradalom, addig a balkánon a forradalmi folyamat megindulását tapasztalhatjuk csak ebben az időszakban, s az még nem hatja át a társadalmat.

R. M. Hartwell, az oxfordi egyetem gazdaságtörténeti tanszékének professzora, az angol gazdaságtörténet helyzetéről ad összefoglalót. Mint írja, a gazdaságtörténeti tanszékek száma az utóbbi évtizedben megháromszorozódott, s ez már maga is mutatja, hogy mennyire fontos helyet kapnak az angol történetíráson belül a gazdaságtörténeti kutatások. A szerző sorra veszi azokat a jelentősebb közgazdászokat, akik átpártoltak a gazdaságtörténethez, elemzi, hogy Angliában ez a gazdaságtörténeti betörés a történettudományba miért nem hozott

magával valamiféle Methodenstreit-et, s az új gazdaságtörténeti iskola menynyire kapcsolódik a modern társadalomtörténetíráshoz.

A mai nyugati történetírás egy másik fontos kérdésről, az Annales-iskoláról ad számot *Jacqes le Gsoff* Van-e Annales-iskola? c. tanulmánya. A szerző maga is az Annales köré tömörült haladó, a marxizmus felfogásával sokban azonos nézetet valló történészek egyik vezető alakja, s így igen érdekes képet rajzol az Annales-kör fejlődéséről. Vázolja a problémákat, melyek időről-időre foglalkoztatták a körébe tartozó francia történészeket, leírja, hogy miért igyekszik az Annales-kör a modern matematikai-quantitatív módszerek felé tájékozódni, hogyan igyekeznek a gazdaság és társadalomtörténet-írás segítségével a történelmet az „ember-tudományok" egyik legfontosabbikát az újabb problémák megoldására alkalmassá tenni. Különösen érdekes az, amit a szerző a marxizmushoz való viszonyukról elmond, mert világosan mutatja azt is, hogy amennyiben a marxista történetírás igazán hatást akar gyakorolni a fejlett polgári történeti gondolkodásra — márpedig az Annales-körhöz tartozók olyanok, akik örömmel fordulnak minden friss társadalmi gondolkodás felé —, nem dogmákban gondolkodva érhet el eredményt, hanem akkor, ha a problémák megoldására, a feltett kérdések konkrétságában maradva, vállalkozik.

Két tudománytörténeti cikk található a folyóirat e számában *V. Windisch Éva* tanulmánya Kovachich Márton Györgyről és a magyar tudományszervezés első kísérletéről, valamint *Mann Miklós* forrásközleménye a *Századok* történetéről Szilágyi Sándor szerkesztői korszakából. Az első tanulmány a nemzeti fejlődés és a nemzeti tudományosság fejlődése közötti összefüggésekből indul ki, s ismerteti az 1790-ben években Kovachich forrásgyűjtő és társulatszervező tevékenységét, *Mann Miklós* pedig a magyar történetírás történetében „aranykor"-ként emlegetett Szilágyi Sándor szerkesztői korszakából közöl érdekes levelezési anyagot és ad a szerkesztő Szilágyiról színes képet.

Kubinszky Judit Adalékok az 1883. évi antiszemita zavargásokhoz című közleménye a szerveződő antiszemita mozgalom első lépéseit ismerteti s igyekszik feltárni az 1883. évi hírhedt zavargások néhány politikai és társadalmi összetevőjét. *W. Pillich,* a bécsi Haus-Hof und Staatsarchív levéltárosa I. Ferdinánd király 1559. évi kettőspecsétjét ismerteti, kitérve a pecsétvésnökök korabeli munkájára is.

A Vita rovatban jelent meg *Tilkovszky Loránd* írása: Bajcsy-Zsilinszky Endre — újabb megvilágításban címmel. A rövid cikk Dernői Kocsis László könyvének megjelenése kapcsán írodott, s nem tulzás azt állítanunk, hogy végighaladva Bajcsy életművének legfontosabb állomásain, az eddigi egyik legjobb Bajcsy-értékelést nyújtja a magyar történeti irodalomban.

A Szovjetunió és népi demokráciák történészfrontja rovatban ismét egy fontos elvi-módszertani szovjet tanulmány kapott helyet. (Megjelent a Vopr. Iszt. 1966. 8. számában.) *Szemjonov* a „társadalmi organizmus" kategóriájának jelentőségét igyekszik az egyes társadalmi formációk elemzésén keresztül megmutatni, s mint mondja: a társadalmi organizmus kategóriája, a maga fogalmi rugalmasságával lehetővé teszi, hogy tisztázzuk az egyik társadalmi-gazdasági formációból a másikba való átmenet formáinak kérdéseit. Ezeket a szerző tanulmánya végén összegezi is.

A tanári-rovatban *Mann Miklós* számol be az 1967 augusztus végén rendezett országos történelemtanítási konferenciáról, részletesen ismertetve az egyes hozzászólásokat, és *Szabolcs Ottó* közöl áttekintést a német fasizmus újabb magyar nyelvű irodalmáról, mindenütt szem előtt tartva a tanárok és a diákok történeti érdeklődését, illetve a történelemoktatáshoz kapcsolódó új ismeretek elsajátításának lehetőségét.

A kisebb rovatok írásai közül csak egyet, a Markó Árpádról, a két éve elhunyt ismert hadtörténészről írott nekrológot szeretnénk külön kiemelni. *Várkonyi Ágnes* a szakavatott historiográfus és a XVIII. század alapos ismerőjének kezével rajzolta fel Markó Árpád történetírói pályájának legjelentősebb állomásait, hangsúlyozva az elhunyt tudósi-emberi eredményeit.

Glatz Ferenc

HÍREK

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM ESEMÉNYEIBŐL

FOLYÓIRATUNK SZERKESZTŐ BIZOTTSÁGA a lap 1968. évi számaiban megjelent tanulmányok közül *Farkas Márton:* Katonai felkelés Pécsett 1918 májusában és *Pataki István*: Az ellenforradalom fegyveres szervezkedése Magyarországon és Ausztriában a proletárforradalom ellen, A „nemzeti hadsereg" létrehozásának első periódusa (1919. III. 21 —1919. VIII. 1.) c. munkáját, valamint az év folyamán közölt bibliográfiák szerzői kollektívájának nívódíjban részesítette.

A NÉPHADSEREG, a Honvédelmi Minisztérium központi lapja 1968. december 1-én ünnepelte megjelenésének 20. évfordulóját. A jubileum alkalmából a szerkesztőséghez számos üdvözlő levél és távirat érkezett a magyar és a külföldi testvérlapoktól.

UGYANCSAK 20 ÉVES FENNÁLLÁSÁT ÜNNEPELTE A HONVÉDORVOS c. folyóirat is, amely mind a hadseregben, mind a polgári életben tevékenykedő orvosok, egészségügyi dolgozók körében nagy megbecsülésnek örvend.

10 ÉVE VÉGZI OKTATÓ, FELVILÁGOSÍTÓ MUNKÁJÁT a fegyveres erők egyik legfiatalabb orgánuma, a *Polgári Védelem.* A lap nélkülözhetetlen segítséget nyújt a honvédségi és a polgári védelmi szerveknek az esetleges ellenséges támadások elleni védelem megszervezéséhez.

A MAGYAR SAJTÓ NAPJA alkalmából Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter fogadta a honvédségi lapok főszerkesztőit. A Katonai Tanács nevében üdvözölte a lapok munkatársait, majd vázolta a hadseregsajtó előtt álló feladatokat.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG az MSZMP 50. ÉVFORDULÓJA alkalmából az MTA Történettudományi Intézete, a Párttörténeti Intézete, a Hadtörténelmi Intézet, a Magyar Történelmi Társulat, az Eötvös Loránd Tudományegyetem illetékes tanszéke és az MSZMP Politikai Főiskolája háromnapos tudományos ülésszakot szervez. A tanácskozáson több szocialista és nyugati ország történésze is részt vesz. A tervezett referátumok átfogják a Magyar Tanácsköztársaság egész történetét, bemutatják az e téren folytatott kutatások legújabb eredményeit. A Tanácsköztársaság forradalmi honvédő háborújával kapcsolatos előadások és hozzászólások folyóiratunk második számában jelennek meg.

A MISKOLCI CSATA 50. ÉVFORDULÓJÁRÓL való megemlékezés keretében a Borsod megyei Tanács, a TIT megyei hadtudományi szakosztálya és a Hadtörténelmi Intézet tudományos ülésszakot szervez, amelyre ez év májusában kerül sor Miskolcon.

EZ ÉV MÁRCIUS 21-ÉN UGYANCSAK MISKOLCON ADJÁK ÁT — az ország összes megyéje képviselőinek jelenlétében — a magyar Vörös Hadsereg 12. számú páncélvonatának rekonstruált szerelvényét. A páncélvonat a KISZ és az Úttörő Szövetség patronálásával, a miskolci és az ózdi munkások, fiatalok társadalmi

munkájával épül. Az eredeti vonat vagonjait két kiállítási kocsi egészíti ki. Az egyikben a Tanácsköztársaság honvédő háborújának történetéről, a másikban a Magyar Néphadsereg életéről láthatnak kiállítást a látogatók. A páncélvonatot előre elkészített terv szerint két éven keresztül az ország minden nagyobb vasútállomásán bemutatják.

AZ ORSZÁGOS HADTÖRTÉNETI MÚZEUM 1968 novemberében ünnepelte fennállásának 50 éves évfordulóját. Az intézmény fél évszázados jubileumáról napilapjaink is megemlékeztek.

RÁZSÓ GYULA HADTÖRTÉNÉSZ a ljubljanai, zágrábi és belgrádi levéltárakban végzett kutatásokat a XV—XVI. sz.-i török háborúkról.

SOK ÉRDEKES SZERZEMÉNNYEL GYARAPODOTT az elmúlt évben az Országos Hadtörténeti Múzeum. Egyebek között *Münnich Ferenc* elvtárs kardja került birtokunkba — adományként. Értékes darabja a gyűjteménynek egy XV. századi másfélkezes kard. Az egyenruhagyűjtemény is kiegészült sok szép darabbal — a kiegyezéstől egészen az első világháborúig használt egyenruhákkal, köztük sok a ritkaság.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ idején használt angol, amerikai, német, japán és francia csatahajók modelljeiből is vásárolt a múzeum. A festmények közül említésre méltó a tanácsköztársasági linómetszet-sorozat — *Váli Zoltán* grafikusművész munkája — és *Vincze Lajos* festőművész „Partizánok a Bükkben" című festménye. Az éremgyűjtemény régi magyar katonai kitüntetésekkel szaporodott. A fényképarchívum sok első világháborús fényképanyaggal, fényképalbummal gyarapodott, igen gazdag az első világháború repülőire vonatkozó anyag, azonkívül van a haditengerészetre vonatkozó fénykép, képeslevelezőlap és újságkivágat gyűjtemény.

Bende Sándorné

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

A MISKOLCI CSATA DOKUMENTUMAIBÓL

A Miskolc visszafoglalásáért indított hadművelet jelentős helyet foglal el a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújának történetében. Erre az akcióra 1919. május 20—24. között került sor — akkor, amikor a Tanácsköztársaság katonai helyzete rendkívül válságos volt. A fiatal magyar proletárállamot ellenséges gyűrű vette körül. Keleten—délkeleten április 16-án kezdődött meg a román bojár csapatok támadása. Ezt április 27-én követte a csehszlovák burzsoá csapatok észak—északkeleten indított intervenciója. Az előbbiek május 1-ig elérték a Tisza vonalát, az utóbbiak pedig május 2-án elfoglalták Miskolcot és környékét. Nem kis gondot jelentett délen Franchet d'Esperey balkáni, valamint a délszláv királyság (SHS) hadereje.[1] Nyugaton ugyan fegyveres támadás nem fenyegetett, de más veszély állt fenn: Ausztria a magyar ellenforradalmi erők egyik gyülekezőhelyévé vált.

E súlyos katonai helyzetben a Vörös Hadsereg Parancsnoksága — a Forradalmi Kormányzótanács jóváhagyásával — úgy döntött, hogy az ellenséges erők további támadását megelőzve a Vörös Hadsereg lép fel kezdeményezőleg. A helyzet alapos elemzése után a támadás céljául Miskolc visszafoglalását jelölte meg.

Ezt az elhatározást több szempont is indokolta. Miskolc és a borsodi iparvidék gazdaságilag és politikailag egyaránt döntő jelentőségű volt az ország életében. A Tanácsköztársaság nehéziparának számottevő hányada itt összpontosult. Társadalmi téren e vidék proletariátusa Magyarország fontos bázisát alkotta. Ezenkívül Miskolc és környéke földrajzi fekvésénél fogva is kulcsfontossággal bírt az északi felvidék birtoklása tekintetében. Visszafoglalása tehát feltétlenül szükséges volt a Tanácsköztársaság számára.

E hadművelet végrehajtása mellett szólt az a tény is, hogy az ellenséges erők közül — létszám és felszerelés tekintetében egyaránt — a csehszlovák hadsereg volt a leggyengébb. Így ezen az arcvonalon a magyar Vörös Hadsereg csapatai a siker reményében vehették fel a harcot az intervenciós erőkkel. A harc eredményes megvívása lehetőséget kínált arra, hogy a Vörös Hadsereg általános támadásba menjen át az északi arcvonalon — megakadályozva ezzel a csehszlovák és a román csapatok egyesülését.

Miskolc hadászati és politikai jelentőségét a csehszlovák katonai vezetés is felismerte: a város térségében ugyanis — azzal a céllal, hogy azt megtarthassa — jelentős erőket összpontosított.

A Vörös Hadsereg Parancsnoksága a miskolci hadművelet végrehajtásával a III. hadtestet bízta meg, amelynek parancsnoka Landler Jenő, vezérkari főnöke pedig Julier Ferenc volt. A Hadseregparancsnokság Miskolc és környékének visszafoglalását elrendelő parancsát május 15-én adta ki. A feladat megoldására az

[1] Április 25-én a délszláv csapatok is támadást indítottak a 44. dandárcsoport szekszárdi védőszakasza ellen mintegy 2—3000 fővel. (HL. MTK. Zámbory (Geher) Gyula hagyatéka 209. sz. irat 97. doboz). — Ezen az arcvonalszakaszon azonban — kisebb csatározásokat kivéve — hadműveletek nem folytak.

1. és az 5. hadosztályt rendelték a hadtest kötelékébe.[2] A hadtestparancsnokság az akció végrehajtására az 1. hadosztályt jelölte ki.

Az 1. hadosztályt a Vörös Hadsereg május 5-i átszervezésekor osztották be a III. hadtest kötelékébe. Ezzel egyidőben megkezdték újjászervezését.[3] Ez a munka május első felében befejeződött, megtörtént a hadosztály hadrendszerű felállítása és a parancsnokok kinevezése is.

1. hadosztályparancsnokság:

parancsnok: *Kerekes József,*
vezérkari főnök: *Szabó-Pap Károly,*
politikai megbízott: *Domján Béla.*

32. dandárparancsnokság:

parancsnok: *Roller Ferenc,* majd *Bobroviczky,*
vezérkari főnök: *Schredl Károly,*
politikai megbízott: még nem nevezték ki.

7. munkásezred:

ezredparancsnokság: újonnan felállítva,
parancsnok: *Zsifkovics Illés,*
politikai megbízott: még nem nevezték ki.

I. zászlóalj:

a MÁV Északi Főműhely munkásaiból alakult (május vége felé beosztva a Vasgyár munkásai is) — a korábbi szervezésnél VII/32. munkászászlóalj,
parancsnok: *Krausz Jenő,*
politikai megbízott: *Natonák András.*

II. zászlóalj:

az 5., 6. és 7. századot a Vasgyár munkásaiból, a 8. századot a MÁV Gépgyár és a Ganz-gyár munkásaiból állították fel — a korábbi szervezésnél VIII/32., illetve X/1. munkászászlóalj,
parancsnok: *Török Sándor,*
politikai megbízott: *Kolonics István.*

III. zászlóalj:

az Istvántelki Főműhely és a Gazdasági Gépgyár munkásaiból alakult — a korábbi szervezésnél IV/29. zászlóalj,
parancsnok: *Zorszky,*
politikai megbízott: még nem nevezték ki.
Az ezredhez 3 géppuskás század és 1 műszaki század tartozott.

8. munkásezred:

ezredparancsnokság: újonnan felállítva,
parancsnok: *Roth Rezső,*
politikai megbízott: *Kovács József.*

[2] HL. MTK. III. hadtestparancsnokság 515/3. hdm. sz. 81. doboz.
[3] Az 1. hadosztály április elején alakult, kötelékébe a 17., 44. és 69. dandárcsoport tartozott. A hadosztály a Dunántúlon, a déli határvédelmi vonalon állomásozott. A Keleti Hadseregparancsnokság április 21-i parancsa értelmében a hadosztály a román arcvonalra, Nyíregyházára került, majd a tokaji hídfő védelmére rendelték.

I. zászlóalj:

a MÁV Gépgyár munkásaiból alakult — a korábbi szervezésnél IX/32. munkászászlóalj,
parancsnok: *Kovács Sándor,*
politika megbízott: *Wolf Rudolf.*

II. zászlóalj:

a MÁV Gépgyár munkásaiból hozták létre — a korábbi szervezésnél X/32. munkászászlóalj,
parancsnok: *Fettig Sándor,*
politikai megbízott: *Bogdanovits Pál.*

III. zászlóalj:

a MÁV Gépgyár munkásaiból szervezték — a korábbi szervezésnél XI/32. munkászászlóalj,
parancsnok: *Czirbesz Tamás,*
politikai megbízott: *Bogdanovits Pál.*
Az ezredhez 3 géppuskás század és 1 műszaki század tartozott.

9. munkásezred

ezredparancsnokság: a 29. tábori ezredparancsnokságból alakult, a parancsnokot és politikai megbízottat még nem nevezték ki.

I. zászlóalj:

a MÉMOSZ I. zászlóaljából állították fel,
parancsnok: *Szieber József,*
politikai megbízott: *Vági István.*

II. zászlóalj:

a Postás Szakszervezet munkásaiból alakult — a korábbi szervezésnél XII/32. munkászászlóalj,
parancsnok: *Molnár Miklós,*
politikai megbízott: még nem nevezték ki.

III. zászlóalj:

az Óbudai Hajógyár munkásaiból alakult — a korábbi szervezésnél IV/69. zászlóalj. Május második felében állították fel az ezred kötelékében.
Az egységhez 3 géppuskás század és 1 műszaki század tartozott.

32. ezred:

ezredparancsnokság: maradt,
parancsnok: *Freistatt Ferenc,*
politikai megbízott: *Preger Jenő.*

I. zászlóalj:

az 1., 2. és 3. század az 1/32., a 4. század a III/32. zászlóaljból alakult,
parancsnok: *Ajtai János,*
politikai megbízott: még nem nevezték ki.

II. zászlóalj:

az 5. századot a III/32., a 6., 7. és 8. századot a II/32. zászlóaljból szervezték,
parancsnok: *Haungusi Benő,*
politikai megbízott: *Bartovics.*

III. zászlóalj:

a XIII/32. zászlóaljból alakult,
parancsnok: *Leiher Frigyes*,
politikai megbízott: *Kaba Ágoston*.[4]

Május második felében felállították a 31. dandárparancsnokságot is.

A hadosztály a következő erőkből és eszközökből állott: 12 zászlóalj 6737 fővel; 5997 puska, 9 géppuskás század, 64 géppuska, kb. 6000 kézigránát, 425 ló és 105 jármű.

A hadosztályhoz a 38. tüzérezredet — az I/38. és I/32. tüzérosztállyal — osztották be. A két tüzérosztály 5 ütege a következő löveganyaggal rendelkezett: 4 db 7,5 cm-es hegyi ágyú, 4 db 8 cm-es tábori ágyú, 22 db 10 cm-es tábori tarack.

Műszaki alakulatként 1 árkászzászlóalj tartozott a hadosztályhoz — 250 fővel. Szállítóeszköze: 20 ló és 4 kocsi.

Ezenkívül a magasabbegységnek 17 gépkocsiból álló autóoszlopa is volt.[5]

A hadseregparancsnokság a hadművelet idejére az 5. hadosztály néhány egységét is az 1. hadosztályparancsnokság alá rendelte. Így a hadosztály ereje 16 zászlóaljra, 8 ütegre emelkedett. Emellett 3 páncélvonattal is rendelkezett.[6]

A hadosztály gerincét gyári munkások alkották, akiknek lelkesedése, elszántsága, bátorsága — Stromfeld szavai szerint — emelte a magasabb egység harcértékét, és a győzelem záloga volt.

Az ellenségről a hadseregparancsnokság II. csoportjának (és természetesen a hadtestek hírszerző csoportjának) a hírszerzői — az ún. bizalmi emberek veszélyes, fáradságos munkával igyekeztek pontos adatokat szerezni. A hadseregparancsnokság az általuk jelentett adatokat is felhasználva mérte fel az ellenséges erők helyzetét.

A losonci szakasz (parancsnoka Letovsky altábornagy) „E" szakaszparancsnoksága alkotta — valószínűleg — a Miskolc és környékén állomásozó csehszlovák csapatok felettes parancsnokságát. Az „E" szakasz parancsnoka Angiono olasz ezredes volt.[7] Miskolc—Diósgyőr—Mályi körzetében a Zincone olasz tábornok parancsnoksága alatt álló 6. csehszlovák hadosztály csapatai — kb. 6—8 zászlóalj és 3 üteg — állomásoztak. Egy részük a 32. légiós ezred kötelékébe tartozott.[8]

A csehszlovák katonai vezetők — tudomást szerezve a Vörös Hadsereg támadási szándékáról — felkészültek Miskolc védelmére. Zincone tábornok magabiztosan jelentette ki: a város védelmére elegendő erők állanak rendelkezésére és további erősítéseket is hozhatnak.[9]

Az 5. hadosztály hírei szerint valóban történt átcsoportosítás Miskolc térségében. Május 18-án a hírszerzők Miskolcon és környékén a következő ellenséges csapatokat derítették fel: Miskolcon a 6. csehszlovák hadosztály kötelékében a 32. légiós ezred 2 zászlóalja, a 31. légiós ezred I. zászlóalja és a 96. gyalogezred; tüzérségként pedig a 6. légiós tüzérezred 3 ütege, Hejőcsabán a 32. légiós ezred 1. százada. Mályiban a 32. légiós ezred 6. százada, Diósgyőrött a 35. légiós ezred I. zászlóalja, Putnokon a 35. légiós ezred 14. százada, Felsőzsolcán pedig a 31. légiós ezred 9. százada állomásozott.[10] Összesen tehát — nem pontos adatok alapján — 8—9 zászlóaljat és 3 üteget vont össze Miskolc térségében a csehszlovák hadvezetés.

Az egymással szemben álló erőket összevetve megállapíthatjuk, hogy a Vörös Hadsereg 1. hadosztálya — az 5. hadosztály alárendelt egységeivel — mind létszámban, mind fegyverzetben fölényben volt az ellenséges erőkkel szemben.

4 HL. MTK. VHP. Hadrendek 515/19. hdm. sz. — 67/8 — 16. lt-i jelzet 67. doboz.
HL. MTK. VHP. Hadrendek 1919. május 13. — 70/4. — 24. lt-i jelzet 70. doboz.
HL MTK. III. hadtestparancsnokság 513/10. hdm. sz. 81. doboz.
5 HL MTK. III. hadtestparancsnokság 512/1. hdm. 515/18. hdm és 517/178. tüz. sz. 81. doboz.
6 HL. MTK. III. hadtestparancsnokság 517/10. hdm. sz. 81. doboz.
7 HL. MTK. III. hadtestparancsnokság 1919. május 15 — ikt. n. (cseh „Irányelvek . . .") 81. doboz.
8 HL. MTK. VHP. 515/17. hdm. sz. — 49/13. — 299. lt-i jelzet 49. doboz.
9 HL. MTK. VHP. 519/2. hdm. sz. — 50/10. — 149. lt-i jelzet 50. doboz.
10 HL. MTK. III. hadtestparancsnokság 518/23. hdm. sz. 81. doboz.

A hadművelet harci eseményeinek ismertetésére jelen bevezetőben nem térek ki, itt csak hivatkozni szeretnék a megjelent irodalomra,[11] valamint a közölt okmányok szövegére. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a miskolci csata kiemelkedő fegyverténye volt a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténetének.

✦

A miskolci csata történetének levéltári iratanyaga meglehetősen hiányos és a fellelhető iratok is az ország különböző levéltáraiban vannak. A témához tartozó dokumentumok egy részét már publikálták, más része feldolgozásra került különböző munkákban. A Hadtörténelmi Levéltárban azonban még találhatók olyan iratok, amelyek nem jelentek meg nyomtatásban, noha jelentős lépéssel közelebb visznek bennünket a miskolci csata történetének hitelesebb megismeréséhez. Ezeket az okmányokat kívánom most közrebocsátani az évforduló alkalmával.

A közölt iratok a Hadtörténelmi Levéltár anyagában vannak, a Magyar Tanácsköztársaság katonai iratai című gyűjteményben. Fondjait a különböző katonai szervek iratai alkotják. Ezek közül, jelentőségét és mennyiségét tekintve, legfontosabb a Hadügyi Népbiztosság és a Vörös Hadsereg Parancsnokságának irat-anyaga. Az anyag levéltári állapotáról röviden annyit, hogy az iratok döntő többsége harmadfokon rendezett és — mivel eredeti segédletek nem maradtak — iratjegyzék készült az egyes fondokhoz. A dokumentumok túlnyomó része ép, jól olvasható, nyelvük — néhány kivételével — magyar. Az okmányokat betűhíven közöljük.

1.

1919. május 11.
(délelőtt 9 óra)

A III. HADTESTPARANCSNOKSÁG INTÉZKEDÉSE AZ ELSZÁLLÍTÁSSAL KAPCSOLATBAN

A hdgprsg közlése szerint azzal kell számolnunk, hogy a 3. hadtest (1. és 4. ho.) május 12-én este vasúton elszállíttatik. Mint berakodási állomások tekintetbe jönek:

1. ho-nál: Vámosgyörk, Gyöngyös, Adács és Jász Árokszállás;
4. ho-nál: Hatvan, Hort, Tura, Aszód, Pásztó.

Minden hadosztályprsg minden eszközzel hasson oda, hogy a csapatok V/12. estig a harckészség lehető legmagasabb fokát elérjék.

Különösen felhívom a figyelmet a következőkre:

a) minden katonának meglegyen a haditáska lövőszere,

b) minden századnak meglegyen a század lövőszeres kocsija,

c) minden századnak meglegyen az előírt élelmi felszerelése,

d) minden századnak meglegyen a mozgókonyhája, valamint a legnélkülözhetetlenebb vonatja.

A hadtestprsg tudja, hogy a csapat jelenlegi felszerelése nem felel meg annak az állapotnak, melyet menet- és harckész csapatoktól követelnünk kell. — Ennek dacára harcba kell dobnunk csapatainkat, mikor arról van szó, hogy az ország elleni támadásokat visszaverjük. — Annál fontosabb az a kötelességünk, hogy

[11] Többek között: a Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Budapest, Szikra Kiadó, 1954.; Hadtörténelem — Jegyzet a Zrínyi Katonai Akadémia számára III. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1955.; *Hetés Tibor:* Munkásezredek előre! Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1959.; A magyar Vörös Hadsereg 1919. — Válogatott dokumentumok. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959.; *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960.

csapatainkat mindazokkal az eszközökkel a *legsürgősebben* ellássuk, melyek a harc eredményes felvételéhez szükségesek.

A hadosztályprsgok ma dut. 6 h-ra jelentsék a harckészség fokát, és különösen, hogy a fenti a)—d) követelményeknek mely csapatrésznél és mennyiben *lehetetlen* megfelelni.

A hadtestprnk megbízásából:

Julier
Vkri főnök

HL. MTK. III. hadtest 511/2. hadm. sz. 81. doboz. — Eredeti fogalmazvány, másolati példány (*Julier Ferenc* aláírásával).

2.

1919. május 15.

IRÁNYELVEK MISKOLC ELLENI TÁMADÁS MIKENTI TERVEZÉSÉRE

A hadsereg parancsnokság 515/17. hdm. számú parancsa alapján az 5. és 1. h. o. csapatai a III. hadtest parságnak alárendeltetnek azon feladattal, hogy Miskolczot visszafoglalják. —

A siker biztos reményében üdvözlöm a III. hadtest kötelékébe lépő 5. h. o. csapatait. —

Miskolcz visszafoglalására nézve alábbi irányelvek szolgáljanak előzetes tudomásul:

1. Május 17-én del. 8 h-tól az 1. h. o. parságnak alárendeltetnek az 5. hadosztály mindazon csapatai, melyek keleten a Hernád—Sajó—Tisza, nyugaton Sajó Kazincz —Répás—Zsércz—Mezőkövesd, délen Mezőkövesd—Ároktő vonala által határolt területben állanak. —

Az említett területen levő parságok az 5. h. o. parság által utasítandók, hogy 17-én del.-től mindennemű jelentéseiket az 1. h. o. parságnak — Mezőkövesdre — tegyék meg. —

Az említett nyugati, illetve déli határvonaltól nyugatra álló 5. h. o.-beli csapatok továbbra is az 5. h.o. parságnak maradnak alárendelve. —

Az 1. h. o. parság az 5. h. o. részletes helyzetéről még ma 16-án tájékozódjék. —

2. Miskolcz visszafoglalására vonatkozólag részletintézkedések következnek. —

Terv: Főerővel Kis Győr és Harsányból, mellékerővel Emőd—Borsod Nyék—Mályi—Kistokaj irányában támadni. —

Egy oszlop Cserépfaluból a Bükk hegységen át Diósgyőr felé előnyomulva, támogatná a főerők támadását. —

Az 5. h. o. Eger környékén összevonható erőivel a Miskolcz elleni támadás megkezdése napján Apátfalva—Visnyó, illetve Nádasd irányában fog támadni. —

3. A támadás megkezdése május 19-én del. terveztetik. —

4. A jelenleg hadseregtartalékban álló I/39. zlj. és 3/19. üteg a hadtestparság által a Miskolcz elleni támadásra felhasználtatni fognak. —

Ezen két alakulás az 5. h. o. parság által május 17-én del. 10 h-tól menetkészültségbe helyezendő, hogy vasúton elszállíthatók legyenek.

5. Hadtestparság 16-án dut. 8 h-kor Füzesabonyba megy és különvonaton tartózkodik. —

Ezen parancs kizárólag előzetes tájékozásul szolgál és kiadatik az 1. és 5. h. o. parságnak.

Hadtest parancsnok helyett:

Julier
vezérkari főnök.

HL. MTK. III. hadtest 515/3. hdm. sz. 81. doboz. — Eredeti tisztázat (*Julier Ferenc* aláírásával).

1919. május 15.
(délelőtt 12 óra 30 perc)

AZ 1. HADOSZTÁLY IRÁNYÍTÁSI ADATAI

Az 1. ho. irányítása V/16. délelőtti kezdettel következőleg hajtandó végre:

Sorrend:	Alakulás:	Berakodási hely:	Kirakodási hely:	Menetcél:
1.	I/7. zlj. (500 fő, 31 ló, 10 jármű)	J. Á. Szállás	Emőd	Emőd
2.	II/7. zlj. (627—16—4)	„	„	„
3.	III/7. zlj. (593—20—8)	Hort	„	„
4.	38. tüz. ezred prsg	Bpest	„	Vatta
5.	I/38. tüz. oszt. törzs	Aszód	„	„
6.	1/38. üteg	„	„	„
7.	3/38. üteg	„	„	„
8.	5/38. üteg	„	„	„
9.	I/8. zlj. (606—37—12)	Gyöngyös	„	Harsány
10.	II/8. zlj. (680—37—12)	„	„	„
11.	I/32. tüz. oszt. törzs	Bpest	„	Emőd
12.	2/32. üteg	Péczel	„	„
13.	5/32. üteg	„	„	„
14.	III/8. zlj. (424—34—12)	Gyöngyös	„	Harsány
15.	I/9. zlj. (628—55—7)	„	Mezőkeresztes	Ábrány
16.	II/9. zlj. (468—30—8)	Karácsond	„	„
17.	III/9. zlj. (500—20—8)	Vámosgyörk	„	„
18.	I/32. zlj. (778—20—8)	J. Á. Szállás	„	Mezőkeresztes
19.	II/32. zlj. (545—67—8)	„	„	„
20.	III/32. zlj. (388—58—8)	„	„	„
21.	Székely árkász zlj. (250—20—4)	Aszód	„	„
22.	Autóoszlop (17 kocsi)	Vámosgyörk	„	„
23.	Hadtest eü. anyagraktár (100—30—16)	Hatvan	Füzesabony	„

1. Hoprsg szűkebb törzse lehetőleg a legelső szállítmányok egyikével induljon útba. Irányító közegek legelső szállítmánnyal Emőd és Mezőkeresztes, Nyárád vasúti állomásra kirendelendők. — Megjegyzem, hogy a hadtest motoros kocsija V/16. dél. 10-kor indul Hatvanból Füzesabonyba. Vámosgyörkön megáll, hogy 1. ho. legszűkebb törzsét felvehesse. Megengedem, hogy e motorkocsi 1. ho. szűkebb törzsét Mezőkeresztesre vigye, honnan a motorkocsi Füzesabonyba visszaszállítandó. — Mihelyt néhány zlj. és üteg a fölvonulási körletben gyülekezett, a ho. prsg székhelyét Vattára tegye át. —

Hadtestprsg külön vonattal előreláthatólag V/16. dut. indul.

Kiadatik 1. honak, hatvani vp.-nek és tudomásul 5. ho parságnak.

Julier
vkri főnök

HL. MTK. III. hadtest 515/18. hdm. sz. 81. doboz — Eredeti fogalmazvány (*Julier Ferenc* aláírásával)

4.

1919. május 17.

A MISKOLCI TÁMADÁS ELŐKÉSZÍTÉSE

1. A III. hadtest parságnak alárendelt 1. és 5. hadosztályok a Sajón innen fekvő területet az ellenségtől meg fogják tisztítani. —

2. *Ellenség* helyzetéről ismeretes: (V. 18-án telephonon közöltetik).

3. *A III. hadtest az előnyomulást május 19-én megkezdi.*

a) Az 1. hadosztály, valamint az 5. h. o.-nak azon csapatai, melyek a Sajó—Tisza—Ároktő—Mezőkövesd—Zsércz közti területben állanak, az 1. hadosztály parságnak rendeltetnek alá. —

(Összesen 16 zlj. 8 üteg, 3 páncélvonat.)

Feladat: Miskolcz visszafoglalása. —

Ezen feladat végrehajtása céljából az előnyomuláshoz való csoportosítás május 18. és 19. folyamán végrehajtandó. — A támadás május 20-án főerőkkel Kis Győr—Aranyos vonalából, kisebb erőkkel Cserépfalu—Diósgyőr és Borsod Nyék—Kis Tokaj—Szirma irányában hajtandó végre. —

b) Az 1. hadosztály előnyomulásával párhuzamosan az 5. h. o.-nak Füzesabonytól északra álló csapatai (összesen 7 zlj., 2 üteg, 1 páncélvonat) az 5. h. o. parság vezetése alatt Eger környékéről május 19-én előnyomulva, egyelőre Apátfalvát vegyék birtokukba és biztosító osztagokat Nádasd—Szilvásra toljanak elő. —

4. Miskolcz elfoglalása után az 1. hadosztály előnyomulását kisebb erőkkel Sajó-Szent-Péterig folytassa és a Sajó vonalát Miskolcztól északra Sajó-Kazinczig bezárólag biztosítsa. — Miskolcznak keleti irányban való biztosítása végett egy különítmény Ongát szállja meg, mely erős biztosítást toljon ki Szikszóra. A hadosztály zöme Miskolcz—Diósgyőr—Harsány—Emőd körletben gyülekeztetendő. —

Az 5. h. o. — Miskolcz visszafoglalása után — előnyomulását általános iránnyal Putnok felé lesz hivatva folytatni és végeredményben Sajó vonalát Sajó Kazincz és Harmácz között elérni és biztosítani. —

5. Szükséges, hogy harcokhoz még nem szokott munkásezredeink harci kedvének megtartása és fokozása végett a támadást lehetőleg veszteségek nélkül hajtsuk végre.

E végből a *támadás* legalaposabb előkészítésére, a tüzérség és géppuskák bőséges alkalmazására, valamint megkerülő oszlopok (osztagok, járőrök) kiküldésére a hadtest parság különös súlyt fektet. —

Iparkodnunk kell az ellenséget állásaiból „kimanövrírozni". —

6. A hadtestnek északi irányban végrehajtandó támadása alatt a Tisza mentén álló csapatoknak feladata a Tisza biztosítása marad. — Tájékozásul szolgáljon, hogy a hadserg. parság parancsot adott a Tisza mentén álló I. hadtestnek alárendelt csapatoknak, hogy a III. hadtest támadását megelőzőleg május 19-én az egész Tisza vonal mentén erőszakos felderítés és tüntetés hajtassék végre. —

7. Miskolczra való rendezett bevonulásra és a rend fenntartására az 1. hadosztály az előkészületeket tegye meg. —

8. Az 5. h. o. parság május 18. folyamán legalább ½ lovas századot toljon el Mező Nyárádra az 1. h. o. parság rendelkezésére. —

Az I/39. zlj. hadtesttartalék gyanánt vasúti szállításra készen Besenyőn marad. — Egy közege 19-én del. 6 h-tól a Füzesabony-i vasúti állomáson tartózkodjék esetleges parancs átvétele céljából. —

9. Egyben közlöm, hogy az 5. munkás ezred (melynek II. zlja. diósgyőri menekültekből áll) a hadsereg parság által a hadtesthez irányíttatik. —

Ezen ezred II. zlja. május 18-án Cserépfalura irányíttatik az 1. h. o. rendelkezésére, I. és III. zlja. egyelőre mint hadtesttartalék Mezőkövesdre jut.

10. Hadtest parság 17. dut. 7 h-tól Mezőkövesden (különvonatban).

11. Kiadatik: 1., 5. h. o. parságnak és tudomásvétel végett felterjesztetik a hadsereg parságnak. —

Julier *Landler Jenő*

hdt. vkri főnök

HL. MTK. III. hadtest 517/10. hdm. sz. 81. doboz. — Eredeti tisztázat (*Landler Jenő* és *Julier Ferenc* aláírásával).

5.

1919. május 17.
(délután 6 óra)

INTÉZKEDÉS MÁJUS HÓ 18.-RA

1. Az ellenség helyzete: kettő szd. kettő ágyúval Alsó Hámoron, egy szakasz Diósgyőrön, egy szd. a Diósgyőri Vasgyárban, egy zlj. Csabán, egy szd. Görömbölyön, egy szd. Mályin, egy szk. Kis-Tokajban, egy szk. Alsó Zsolcán, egy szd. Felső Zsolczán, 3—4 zlj. 2 üteggel Miskolcon.

2. Az 1. h. o. csapatai f. hó 18-án Kis Győr, Aranyos, Ládháza vonalában felzárkóznak, a 10. dandár csapatait leváltják, zárt előőrsi felállítást vesznek fel s a felderítést bevezetik.

3. A következő eltolások foganatosítandók: I/8. zlj. Harsányból Kis Győrre, II., III/8. zlj. Aranyosra meneteljen, ezredparság Aranyos. Az egész 7. ezred Borsod Nyék és Ládházán egyesüljön. A 9. ezred Felső Ábrányból Harsányba, a 32. ezred és az árkász zlj. Mezőkeresztesről Emődre meneteljen. A 31. dandárparság Harsányba kerül. A h. o. tüzérsége állva marad. A 7. ezredparság és 1. zlja Emődről, a 8. ezred Harsányból reggel 7 h induljon el, a 32. ezred és árkász zlj. indulási idejét, valamint a 9. ezred indulási idejét az ezredparság határozza meg.

4. A 8. ezredparság szakaszainak Kis Győr, illetve Aranyosra való beérkezte után, Borsod Nyéken pedig még a hajnali órákban a 10. dandár csapatainak leváltása haladéktalanul megkezdendő. A 10. ddrparság a holnapi nap folyamán az összes leváltott csapatait, kivéve a Latorut psz-nál álló szakaszát, valamint a ddr-nak Harsányban és Emődön levő részeit, f. hó 18.-án Heő Keresztúr, Heő Szalontán egyesítse. Dandárparság Heő Keresztúr.

Huszár szakasza a 32. ddrparság rendelkezésére Emődön visszamarad.

5. Biztosítás: a h. o. csapatai zárt előőrsi felállítást vegyenek fel. A tábori őrsök vonala a következő: (részletes térkép alapján) Sajópetri, Ládházi tanya, 174. magaslat (Borsod Nyék írás felett,) 219. magaslat, Kakasnyílás, Lencsés, Ravaszkatető, Nyálas gálya vonala.

Sajó Petriből a Ládház-i tanyáig kizárólag az előőrsöket a 10. dandár csapatai, onnan a Hideg völgyig (bezárólag) a 7. ezred, onnan a Ravaszka tetőig bezárólag a 8. ezrednek Aranyoson levő része, onnan nyugatra a 8. ezrednek Kis Győrön levő zlj-a állítja fel.

Az előőrsök a Sajótól a Ládházi tanyáig a 10., onnan a Hidegvölgyig a 32., onnan nyugatra a Nyálas gályáig a 31. ddr-parságnak lesznek alárendelve. A Tisza és Sajó vonal biztosítása, úgy mint eddig, továbbra is megmarad a 10. ddrparsága alatt.

6. Felderítés: a felderítés haladéktalanul megszervezendő és foganatosítandó a 10. ddrparság által az Emőd—Miskolczi vasútvonaltól keletre fekvő területen, iránnyal Miskolc és Tisza Lucz felé, a 32. ddr. felderít a Borsod Nyék—Miskolczi út mindkét oldalán, a 31. ddr. Aranyos, Görömböly, Miskolcz, Kis Győr, Új Huta, Alsóhámor községek által határolt területen. Erősebb gyalog járőrök és felderítő osztagokkal f. hó 18.án és 19.én igyekezzenek a ddr. parságok Alsóhámor, Diósgyőr, Miskolc, Felső Zsolca vonalából délre fekvő területet intensiven felderíteni, a h. o. parság a tüzér felderítést külön paranccsal szabályozza.

7. Felvételezés: f. hó 18.án déltől kezdve az összes csapatok részére az Emődi vasúti állomáson eszközölhető.

8. Betegek egyelőre az ezredek által az elhelyezési körletekben felállítandó gyengélkedő szobákban hagyandók.

9. Az összeköttetésekről a ddr. parságig, illetve Vattára a tüzérséghez a h. o. parság gondoskodik, onnan a csapatokhoz az összeköttetésről a ddr. parságoknak lesz a kötelessége. További rendeletig a 32. ezred távbeszélő szakasza a 32. ddr. parságnak rendeltetik alá, a 31. ddr. parságnak innen lesz egy távb. szakasz f. hó 18.án rendelkezésére bocsájtva.

Az ütegek részére távíró anyag f. hó 18.án lesz kiutalva.

10. A holnapi nap folyamán a h. o. csapatai részére szükséges térképek ki lesznek küldve.

11. Jelen intézkedés kiadatik: a 10., 31. és 32. ddrparságnak, az I/32. tüzérosztályparságnak a Vattán levő össztüzérség értesítése végett és a 32. ezredparságnak az árkász zlj. értesítése végett közvetlenül. Az Emődön levő tüzérek a 32. ddrparság által értesítendők.

1919. V/17. dut. 6 h.

1. h. o. parság
517/8. hdm.

HL. MTK. III. hadtest 518/15. hdm. sz. 81. doboz. — Eredeti tisztázat.

6.

1919. május 19.

INTÉZKEDÉS MÁJUS HÓ 20-RA

1. Az ellenségről eddig ismeretes:

Tisza Lucon két zászlóalj román gyalogság, ebből egy különítmény (240 fő, 2 gp., 24 lovas) a Sarkad puszta előretolva. Románok éjjelenként Girincs, Köröm, Sajóhidvég és a Hernád vonaláig járőröket tolnak előre.

Alsó Zsolcán, Felső Zsolcán, Kistokajban, Mályin, Görömbölyön egy-egy ellenséges cseh század, Csabán, Diósgyőrön állítólag egy-egy zászlóalj. Alsóhámoron két század, és Újhután felderítő osztagok.

Miskolcon négy-öt zászlóalj, állítólag a 31., 32., 35. cseh légiós és 96. toborzott tót ezredekből.

Az ellenséges tüzérség helyzete a beérkezett hírek szerint a következő: a Felső Zsolcáról Miskolcra vezető műút mentén a 114. magaslattól 3 ágyú, Csaba északi kijáratától 200 méterre északra három ágyú, az Örömhegytől északra a Kol. Pocogó írás második „o" betűjénél, a teknőben egy ágyú, a Diósgyőri vasgyárnál 3 ágyú. Egy üteg a Rangier bahnhoftól nyugatra fekvő kórház írás alatt, a szőlő délkeleti sarkánál, egy üteg az Avashegy 234. magaslattól nyugatra fekvő temető jelzések közepén.

Állítólag Görömböly község mellett fekvő 120. magaslat mellett levő hídnál szintén lenne néhány ágyú.

A miskolci Rangier bahnhofon egy cseh páncélvonat áll, mely vonat Szirma magasságáig szokott csak előrejönni, Szirma és Mályi között a vasúti sínek több helyütt fel vannak szedve.

Hírek szerint a csehek Miskolc kiürítését előkészítették.

2. Az 1. hadosztály csapatai a 10. dandárral és a Cserépfalun levő különítménynyel (két zászlóalj) együtt folyó hó 20.án Miskolcot elfoglalja.

3. Mályi községben levő izoláltan előretolt cseh század lekapcsolására a következőket rendelem:

A 7. m. ezred reggel 7 órakor Borsodnyék, északi kijáratától egy zászlóaljjal Mályit arcban, egy zászlóaljjal a vasúti töltés mentén oldalba támadja meg. Ezen zászlóalj Kistokaj felé a jobb szárny biztosításáról gondoskodjék. A 32. dandár parancsnokság ezt a támadást, ha szükséges, Borsodnyék környékéről a neki alárendelt két üteggel támogassa.

A ho. parancsnokság a 12. sz. páncélvonatot az akcióban való részvételre utasította, az érintkezés a dandár parság részéről a páncélvonattal felveendő.

A 8. m. ezrednek II. és III. zászlóalja reggel 7 órakor Aranyosról Felsőtanyán át Rókalyuk magaslatra menetel és utasítatott, hogy a 221. illetve 203 magassági pontok környékéről a Mályin levő ellenséget oldalba és hátba támadja meg.

A 9. m. ezred, mögötte a Vattán elhelyezett összes tüzérség Harsányból reggel 7 órakor indul és a műúton a Dongótető magasságáig menetel. A 32. gyalog ezred Emődről reggel 6 órakor indulva Aranyoson át ezen oszlop mögé zárkózzék fel.

Sajópetri, Rókalyuk, Dongótető vonalából a hadosztály csapatai délelőtt 9 órakor a Miskolc felé való további előnyomulást következő csoportosításban kezdjék meg:

32. dandár, 7. munkás ezred, árkászszázad, páncélvonat, II/32., III/19. üteggel a Heő pataktól keletre eső területen általános iránnyal Kistokaj, Szirmán át,

a 31. dandár a 8. ezredi II., III. zászlóaljával a Rókalyuk magaslatról Csosnatető, Lenyászótető, Benedek hegyen át az Avas hegyre, 9. ezredével a Dongótetőről Meleghegyen, Tapolczán át a Magashegyre.

A 38. tüzér ezred 4 ütege a 31. ddr. parságnak alárendeltetik. A 32. gyalog ezred a műúton további parancsomig, mint ho. tartalék állva marad.

A ho. támadó előnyomulását a jobb oldalban a 10. ddr. csapatai biztosítják, illetve a 32. ddr. esetleges harcait támogatják.

A 10. dandár a Tisza és Sajó vonal biztosításának további fenntartása mellett délelőtt 9 órakor Ónod északi kijáratától indulva Sajópetrin, Sajóntúlpusztán, Új-Jenke psz. felé lépcsőzetes viszonyban nyomul elő.

A Kisgyörön levő 1/8. zászlóalj a neki alárendelt 1/38. üteggel Kisgyörről reggel 7 órakor indul, Nagykőmázsán át Poklostető magasságáig nyomul elő, fedezi ott a ho. balszárnyát és lesállásból Miskolctól délre fekvő magaslatokon esetleg felfejlődő ellenséges erőket szárnyba és hátba támadja meg.

A diósgyőri vasgyár felé az ott jelzett ellenséges erők lekötésére és foglalkoztatására legalább egy század kikülönítendő. Cserépfaluról egyidejűleg két zászlóalj Répáshután át külön intézkedés szerint Alsóhámor felé támad.

4. A ho. parság reggel 8 órától kezdődőleg az aranyosi csárdánál, később dél felé a Csosna tetőn.

5. Az összeköttetés fenntartására Borsodnyék, Aranyos, Aranyosi csárda között külön távíró vezeték van kiépítve. A 32. és 31. dandár előnyomulása alatt a Borsodnyék, illetve aranyosi csárdánál levő állomásba kapcsoljon be és a telefon összeköttetés állandó fenntartásáról a két dandár parság gondoskodjék.

A 10. dandár parság részben meglevő állami vezetékeken, részben a saját maga által kiépített telefonján a Mezőnyárádon levő ho. telefon központon át, esetleg Nyéken át jelent.

A Kisgyőri zászlóalj előnyomulási útján küldöncállomásokat létesítsen és lovasküldöncökkel jelentsen. A viszonyokhoz mérten a Kisgyőri zászlóalj és a 9. m. ezred balszárnya az erdei utakon át egymással a kölcsönös összeköttetést keressék.

Folyó hó 20-ára és 21-ére a 31. a 32. dandárhoz és Kisgyőri zászlóaljhoz 6—6 lovast osztok be, ezek ma délután beérkeznek.

6. Folyó hó 20.-án saját harci repülők Miskolcot külön parancs szerint támadják, jelzésük piros-fehér-zöld szárny.

7. Lőszerrel a csapatok el vannak látva. Esetleges szükségletre egy lőszervonat Emőd vasúti állomáson készen áll. Lőszer ott csapatok által direkt felvételezhető.

8. A sebesültek elszállítására a dandár parancsnokságok a községi direktóriumoktól előfogatokat igényeljenek, azokat Ónod, Borsodnyék, Aranyoson helyezzék készenlétbe, az emődi vasútállomáson egy betegszállító vonat lesz.

9. A csapatok f. hó 20.-án egy tartalék adagot kenyérrel fogyasztanak. A kulacsok megtöltésére 20.-án reggel kétszeres kávékonserv kiméret adandó.

10. A csapatok vonata a jelenlegi élelmezési állomásokon menetkészültségben visszahagyandók. A csapatot csak az követheti, ami a harchoz okvetlen szükséges. (Konyhák nem!)

11. Esetleges foglyok Harsány községben gyűjtendők.

12. Jelen intézkedés kiadatik:

A három dandár parancsnokságnak, I/8. zászlóalj, árkászszázad, 12. páncélvonat parancsnokságnak, 1—1 példányban, az ezredeknek annyi példányban, hogy vele a zászlóalj parancsnokságok is elláthatók legyenek, 38. tüzér ezred részére 7. 32. tüzér ezred részére 3 példányban, tudomásulvételre III/hadtest parancsnokságnak egy-egy példányban.

Kerekes s. k.
ho. parancsnok

HL. MTK. III. hadtest 519/14. hdm. sz. 81. doboz. — Eredeti másolat (*Julier Ferenc* kézjegyével).

7.

1919. május 19.
(délután 10 óra 50 perc)

A III. HADTESTPARANCSNOKSÁG UTASÍTÁSA A KÖZSÉGEK KÍMÉLÉSÉRE

1. hadosztály par. Mező Nyárád. — Összes alárendelt tüzérség utasítandó, hogy 20-iki támadásnál a támadási területben fekvő községek csak akkor veendők tűz alá, ha azokban az ellenség jelenléte minden kétséget kizáró módon megállapíttatott. — Miskolcz városának kímélésére különös gond fordítandó.

III. hadtest par.
519/15 hdm.

HL. MTK. III. hadtest 519/15. hdm. sz. 81. doboz. — Eredeti fogalmazvány (*Julier Ferenc* kézjegyével).

8.

1919. május 20.
(délelőtt 11 óra)

A MISKOLCI CSATA ELSŐ NAPJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Most értem vissza Miskolc alól. A hadműveletek még folynak s ezért kérem, táviratom tartalmát egyelőre ne hozzák nyilvánosságra, míg az eredmény valószínűleg holnap délelőtt biztosítva nincsen. Csak a legnagyobb elragadtatással és bámulattal adózhatunk minden dicséretet megérdemlő csapatainknak. Bámulatos még annak a számára is, aki a legnagyobb igényekkel lép fel az új csapatokkal szemben. Ezeknek a proletároknak a vasfegyelme, nagyszerű magatartása, bátorsága, harckészsége, s ami még ezeknél is fontosabb: a tűzállásnak az a biztonsága, amely mindenkit meglep, aki ezeknél a csapatoknál az előrenyomulást végigcsinálja. A legnagyobb nyomatékkal arra kérem Önöket, hogy erőmegfeszítésével igyekezzenek még több budapesti proletárokból rekrutálódó zászlóaljat összeállítani és rendelkezésünkre bocsájtani, mert úgy érezzük, hogy az északi front teljesen biztosítva van, a keleti és déli frontot még valamivel jó volna megerősíteni, a fennmaradó zászlóaljakat Dunántúlra irányítanók és ilyen módon ezekkel a csapatokkal minden várható támadás ellen emberi számítás szerint eredményesen biztosítani lehetne a Tanácsköztársaságot, sőt egy rövid védelem

után további terveink is megvalósulhatnának. A készülőben levő 9. zászlóalj mielőbbi elindítását kérem, és kérek értesítést, hogy mire számíthatunk a legközelebbi jövőben. — Kiadatik Kun és Szántó elvtársaknak.

Böhm

HL. MTK. VHP. 1919. május 20. ikt. sz. — 50/13. — 220/I. lt—i. jelzett 50. doboz — Távirat.

9.

1919. május 21.

HELYZETJELENTÉS V. HÓ 21-ÉN 1 ÓRA 15 PERCKOR

Az I. ho. csapatai Csaba—Benedekhegy—Magoshegy vonalában álló ellenséggel dut. 6 órakor erős harcban állottak.

8 órakor koncentrikus támadással az ellenség a Benedek-hegyről visszadobatott. Az ellenség ellenállása erre megtört s a visszavonulást megkezdte.

A ho. csapatai az ellenséget Avas- és Magoshegy irányába üldözték s jelenleg a következő vonalban állanak:

10. ddr. csoport zöme Új-Jenke pusztánál. 32. ddr. 7. ezr.-e Szirma—Görömböly keleti vége vonalában. — 8. ezr. két zlj-a Csaba—Görömböly, — 9. ezr. Dudoika-puszta—Magoshegy—Benedekhegy körletében.

I/8. zlj. egy üteggel Poklostető—Nagykőmázsa-hegy területén. Négy üteg a Csosna tetőn, egy ágyús és két tarackos üteg Kistokaj és Pusztaujjenkénél.

A 32. ezr. mint ho. tartaléka Csosna tetőn.

Szándék f. h. 21-én: A 8. ezr.-el az ellenség üldözése Besenyő—213. magaslat—Csatos írás—Kerekhegy vonaláig és azután az érintkezés fenntartása az ellenséggel felderítés útján.

A 9. ezr. az üldözést Miskolcztól délre fekvő magaslatokig folytatja, azután Miskolczra, a Rudolf laktanyába vonul be.

A tüzérség öt ütege az üldözés alatt a miskolczi és diósgyőri magaslatokon fog készenlétben állani. A 32. ezr. egyelőre Csabára menetel.

A 10. ddr. a hdts. által adott feladat megoldására — a változott viszonyok folytán —, most már az egész 7. ezr.-el és két üteggel lesz megerősítve és Onod—Sajópetri—Ládháza körletében gyülekezik.

A Miskolczon való megfelelő átvonulásra a ho. az intézkedéseket megteszi.

T. ho. parság 521/2.

HL. MTK. III. hadtest 521/12. hdm. sz. 82. doboz. — Távirat (*Julier Ferenc* kézjegyével).

10.

(délután 8 óra)

HELYZET MAJUS 21-ÉN DUT. 8 H.

1. ho. 8. ezrede Miskolcztól északra biztosít.

9. ezred Miskolczban a Rudolf laktanyában.

7. ezred Sajó-Petri és Onodnál biztosít Tisza Luc felé. — 32. ezred Csabán. — II/13. és II/5. zlj. Hámor—Diósgyőrön. — 10. dandár egy-egy zászlóalja F. Zsolcza és Poga-nál. 1. ho. parság Miskolczon. —

HL. MTK. III. hadtest 521/12. hdm. sz. 82. doboz. — Eredeti fogalmazvány (az irat befejező részében a hadtestparancsnokság az 5. hadosztály helyzetével foglalkozik).

11.

1919. május 21.

HADSEREGPARANCS

Május 20-án Miskolcz és Pétervására körül lefolyt harcok örök időkre történelmi jelentőséggel fognak tündökölni. Nem a stratégiai siker, hanem a proletár áldozatkészség és határtalan lelkesedés tette nevezetessé a miskolczi és pétervásári harcokat. Az erő és öntudat meghozta a kívánt sikert. Megvertük a cseh imperialisták hordáit. A harcok alkalmából hálás köszönetemet fejezem ki a forradalmi kormányzótanács és a magam nevében a vöröskatonáknak. Ezek a harcok első próbái voltak a budapesti munkásokból alakult újjászervezett proletárhadseregnek. 17 napi munka örök időkre szóló, bámulatraméltó eredményeket hozott és sikereket biztosított.

A proletáröntudat minden nehézséget legyűrve néhány nap alatt vörös hadseregünket minden akadályt legyőző erővel ruházta fel.

Különös elismerés illeti Landler Jenő elvtársat, a 3. hadtest parancsnokát, aki időt és fáradságot nem kímélve, betegségétől nem akadályoztatva emberfölötti munkát végzett a hadtestéhez tartozó vöröskatonák harci készségének és lelkesedésének fejlesztése ügyében. Külön elismerést érdemel Julier Ferencz elvtárs, a 3. hadtest vezérkari főnöke, Kerekes József elvtárs, az 1. hadosztály parancsnoka és Papp Szabó Károly elvtárs, az 1. hadosztály vezérkari főnöke, akik körültekintő, nyugodt, a proletárkatonák életét kímélő, nagyszerű vezetéssel biztosították a harcok sikerét.

Nem találok szavakat a harcokban részt vett csapatok harci készségének, lelkesedésének, öntudatos fellépésének és bámulatos fegyelmének dicséretére. De azok, akik jelen voltunk a csapatok fegyelmezett felvonulásánál és előrenyomulásánál, akik láttuk az emberfeletti tűzfegyelmet, soha el nem múló hálával fogunk gondolni azokra a proletárkatonákra, akik a proletáruralom iránti lelkesedéstől vezéreltetve harcoltak a tanácsköztársaság sikeréért.

A budapesti munkásság színe-javából alakult következő ezredek katonáit külön dicsérem meg nagyszerű harckészségükért: a MÁV. gépgyár, az Északi főműhely, Istvántelki és Gazdasági gépgyár és Láng gyár munkásaiból alakult 7. munkásezred, a MÁV. gépgyári munkásokból alakult 8. munkásezred, a MEMOSZ, postásokból, óbudai hajógyár munkásaiból alakult 9. munkásezred, a 32. budapesti gyalogezred, amely különböző ipari munkásokból alakult, továbbá a 38. és a 32. tüzér ezred, a 29. ezred 1. ütege, a 10. dandárnak 2. és 3. zászlóalja, valamint a II/13. zászlóalj és a diósgyőri munkásokból alakult II/15. zászlóalj katonái harcoltak minden dicséretet felülmúló elszántsággal és erővel. A tüzérség pompás felvonulása, biztos és gyors beavatkozása csak siettette a sikert.

A pétervári ütközetben Peinlich Béla és Hauser Lipót vezetése alatt álló I/39. és I/10. zászlóaljak nagyszerű lendülettel harcoltak. A két parancsnok dicséretes körültekintése és vezetése biztosította a küzdelem sikerét. Külön dicséretet érdemelnek derék páncélvonataink.

A 12. sz. páncélvonat Miskolczon, a 11. sz. páncélvonat Kisterennén segítette győzelemhez nagyszerű csapatainkat.

Csak a legnagyobb dicséret és köszönet hangján kell megemlékezni a csapatok kiváló parancsnokairól és a fegyelmet folyton fejlesztő politikai megbízottairól. Parancsnokok és pol. megbízottak együttes munkáját nagyszerű siker koronázta. A tanácsköztársaság mindenkor hálával fog megemlékezni működésükről.

Vörös katonák! Minden hadseregparancsnál, minden dicséretnél többet jelent a proletárság igaz hálája. Ez a hála, szeretet és lelkesedés örök időkre biztosítva van számotokra.

Főhadiszállás, 1919. május hó 21-én.

Böhm
hadseregparancsnok

HL. MTK. VHP. 1919. május 22. 512/hfp. sz. — 51/4. — 53. lt.-i jelzet. — Eredeti tisztázat. (*Stromfeld Aurél* kiegészítésével és kézjegyével).

12.

1919. május 23.
(délután 8 óra)

HELYZETJELENTÉS MÁJUS 23-ÁN DUT. 8 H.

1. hadosztály egész napon át nehéz harcban állott Miskolcz környékén. — A Sajó Szt. Péter—Bábonyra előretolva volt 32. ezred az ellenség támadását Boldva—Sajó Szt. Péter felől nem tudta kivédeni és déli irányban felbomolva visszavonult. — A 32. ezrednek eddig csak kettő százada került meg, melyek Kőbánya magaslaton (Miskolcztól északra) foglaltak állást, azonban állítólag már ezek is visszamentek.

A Sajó Szt. Péter felől támadó ellenség ereje kb. 2—3 zljra és 1—2 ütegre becsülhető és jelenleg Szirma Besenyő — Estok h. vonalát érhette el. — Sajó Szt. Péter felé kifutott páncélvonatunk dut. 4 h-kor Bábonytól keletre a műúton páncélautomobilt látott mozgásban. —

Felső Zsolca és Arnot között egész napon át hullámzó harcok, melyek az est beálltával javunkra fordultak. A 9. ezred, mely dut. 5 h-ig a Miskolczi Exerzier Platz keleti széléig szoríttatott vissza, ellentámadásba átmenve az ellenséget visszavonulásra kényszerítette és jelenleg Felső Zsolcza—Arnót helyiségek keleti szegélyén áll. — A Felső Zsolczai harcokban néhány 35. cseh ezredhez tartozó fogoly ejtetett és néhány gp. zsákmányoltatott. — A 10. dandár kötelékében harcoló 7. ezred és II., III/10. zljak Sajó Lád környékén ugyancsak dut. 3 h-ig erős harcban állottak. Váltakozó harcok után ellentámadásunk az ellenséget a Hernádon túlra visszavetette, miközben néhány 21. ezredbeli fogoly és 19 gp. elfogatott. Miskolczot északi irányban csupán a 8. ezrednek egy zlja és a Diósgyőri munkások védik. A diósgyőri direktórium jelentése szerint ellenség dut. Parasznyát megszállta és dut. 7 h-kor ellenséges csapat Diósgyőrött 5 km-re északra a Lyuko völgyben mozgott. 1 ho. csapatai az egész napi harcokban kimerültek.

HL. MTK. III. hadtest 523/22. hdm. sz. 982. doboz. — Eredeti fogalmazvány (*Julier Ferenc* kézjegyével).
(Az irat befejező részében az 5. hadosztály helyzetéről van szó).

13.

1919. május 25.

SAJTÓJELENTÉS

A 2. miskolczi csatát megnyertük

Ellenség kötelékei felbomlottan Sajószentpéter — Szikszó és Tiszalucz felé vonul vissza, győztes csapatainktól üldözve.

Május 23.án a Miskolcz környékére gyorsan összevont egyesült cseh—román csapatok a legnagyobb lendülettel ellentámadásba mentek át.

A harc május 23-án és 24-én délelőtt elkeseredett hevességgel folyt s benne nemcsak a Miskolcz bevételénél részt vett csapatok mutatták be a proletár fegyelem, öntudat és hősiesség ragyogó példáját, hanem a miskolczi munkásság is, akiket Landler elvtárs úgyszólván pillanatok alatt fegyverzett fel, szervezett zárt egységekké és személyesen vezette tűzbe, s akik épp oly nagyszerűen harcoltak, mint a már többször bevált budapesti munkásezredek.

Különösen kitűnt az eddig is mindig dicsőségesen harcoló 12. páncélvonat.

Az ellenség vesztesége igen nagy. A románok által hazai románokból alakított 81. gyal. ezred a harcokban majdnem teljesen megsemmisült s csak igen kis töredéke tudott visszavonulni.

Putnok környékén saját osztagaink, melyek a Bükk hegységen át az ellenséget visszaverték, a Sajó és Rima völgyét elérték.

A Szolnoknál május 23.án végrehajtott vállalkozásban a tengerész ezred járőrei is kiválóan vettek részt és több foglyot ejtettek.

A többi arcvonalakon a helyzet változatlan.

Hadseregfőparancsnokság

HL. MTK. VHP. 525/1. hdm. sz. — 51/13. — 192. lt.-i jelzet 51. doboz. — Eredeti tisztázat.

14.

1919. május 26.

ÜDVÖZLŐ TÁVIRAT MISKOLC VISSZAFOGLALÁSA ALKALMÁBÓL

Kun Béla és Bajkai Ferenc népbiztos elvtársak a miskolci győzelem alkalmából a következő táviratot küldték címemre.

Boldogok és büszkék vagyunk, boldogan és büszkén dolgozunk Szombathelyen, hol a munkástanács lelkesen fogadta meg, hogy minden erejét megfeszíti a Vörös Hadsereg érdekében.

Üdvözöljük a vörös proletár hadsereget, éljen a proletárdiktatúra!

Kun Béla és Bajkai Ferenc e táviratára a következőképpen válaszoltam: Meleg üdvözletét hálás köszönettel fogadtam, s valamennyi csapattest előtt kihirdettem. Meg vagyok győződve róla, hogy velem együtt az egész Vörös Hadsereg elszántan, még nagyobb lelkesedéssel s még nagyobb önfeláldozással fog harcolni tanácsköztársaságunkért. Minden erőnkkel azon leszünk, hogy biztosítsuk a nemzetközi forradalom és a proletárság győzelmét. Egyformán fontos munkát végezve, mi visszaverjük az entente imperialista támadását, önök fejlesztik a Vörös Hadsereget és így biztosítják a győzelmet. Éljen a tanácsköztársaság, éljen a proletárdiktatúra!

Főhadiszállás, 1919. május hó 22-én,

Böhm főparancsnok.

Kiadatik: I.—III. hadtest, 3. hadosztály, 2—3. dandár parancsnokságnak. — Hadseregparancsnokság, 544. sz. ü. 1919. szám.

HL. MTK. III. hadtest 1919. május 26. ikt. n. 82. doboz. — Távirat (*Julier Ferenc* kézjegyével).

15.

1919. május 27.

AZ 1. HADOSZTÁLY PARANCSNOKÁNAK MEMORANDUMA

Az I. hadosztály parancsnokságát május hó 12-én vettem át.

13-án és 14-én a hadosztály gyalogcsapatait megnéztem. A hadosztálynak tüzérsége ezidőben még nem volt. Ezek ezidőtájt Aszód környékén voltak elhelyezve és miután ezek hadrendileg a hadosztályhoz beosztást nyertek, a hadtestparancsnokság parancsára ezeket 15-én megszemléltem.

15-én nyertem róla tudomást, hogy az 1. hadosztálynak feladata lesz Miskolcot elfoglalni.

A hadsereg vezérkari főnökének ezen közlésére a következő jelentést tettem:

Az 1. hadosztálynál a szervezés gyors tempóban halad és a belső rend s a belszolgálati fegyelem meglehetős szilárdnak mondható. A kiképzés azonban igen kezdetleges állapotban van. Úgyannyira, hogy a gyalog csapatoknak még zászlóalj kötelékében nem volt alkalmuk gyakorolni. A vezetés tekintetében szintén több rendbeli hiányosság áll még fent. Az egyik dandár parancsnokság még nincs felállítva, az ezred parancsnokok közül kettő még iskolázásra szorul. A 9. ezred csak most beérkezett zászlóaljai csak most vonatnak össze ezredkötelékbe.

Három ezred parancsnokságnál a telefon felszerelés teljesen hiányzik. A zászlóaljak a hadosztályhoz egyenkint, az utolsó zászlóalj 15-én érkezett be, ezen zászlóaljak teljesen vonat nélkül jöttek meg, a géppuskák alig egypár hevederrel, és málhásállatok nélkül, parancsnokok ló nélkül, az egész hadosztályban alig egypár darab térkép és látcső, s a vonat a leglázasabb munkával is csak hevenyészve

volt az elszállítás kezdetéig úgy, ahogy összeállítható. Mindezekből kifolyólag kinyilatkoztattam, hogy ha Miskolc elfoglalása politikai okokból feltétlenül szükséges, már most is végrehajtható, azonban a várható harcok a csapat értékét tetemesen le fogják szállítani. Ezzel szemben, ha a hadosztály kiképzésére a hadseregfőparancsnokság még 5—6 napot rendelkezésre bocsát, ez a veszély nem áll fenn, és a hadseregfőparancsnokság, a jelenleg rendelkezésre álló, magas erkölcsi értékű katonákból egy értékes hadosztályt nyer.

Hogy egy képet adjak róla, hogy az ad hoc összeállított ho.-nak csapatai az elmúlt napokban mily nagy mértékben lettek igénybevéve, a csapatok tevékenységét röviden vázolom, s hangsúlyozom, hogy a sokszor csak szürke szavak mögött nagyobb teljesítmények és nélkülözések rejlenek például a vasúti szállítás és felvonulás alatt a hiányosan felruházott csapatok (köpeny, pokróc, sátorlap, nyári zubbony) már az esőzések által is eleget szenvedtek.

A hadseregfőparancsnokság a támadást elrendelte, s a hadosztály csapatai 16-án dut. 2 órától 18-án délig vasúton a támadási területre szállíttattak. Ezen idő alatt a csapatok a kivagonírozási állomásokról elhelyezési körletükbe meneteltek és ezzel párhuzamosan 18-án a hátul levő csapatok felzárkózása előre megtörtént, és a csapatok egy elöl fekvő biztosítási vonalat szálltak meg, hogy egy esetleges meglepő ellenséges támadást visszautasíthassanak.

19-én folyt le a támadás előkészítése és pedig főleg a felderítés és a támadás lefolytatásának megbeszélése az összes parancsnokokkal (számos járőr és kikülönítések).

20-án reggel kezdődött meg az előnyomulás Miskolc felé. A terep meglehetősen nehéz volt. A nyugati szárnyon a terep maga okozta a nehézségeket, a keleti szárnyon pedig az ellenséges tüzérség és géppuska tűz nehezítette meg az előnyomulást. Mályinál a saját meglepő támadás csak rövid harcokra vezetett. Ellenben Miskolctól délre Csaba, Görömböly, a Benedek hegy, Magashegy vonalában a csehek komoly ellenállást tanúsítottak.

A 32. gyalogezredet kivéve, a hadosztály többi csapatai már 20-án erős munkát végeztek. A terepen való előnyomulás, harcokkal egyetemben, a rendes étkezés elmaradása, éjjelezés az épp harcközben elért helyzetben, a még csak alig pár napja együtt álló, gyakorlatlan csapatokkal szemben már egymagában véve elég súlyos követelmény.

21-én a 8. gy. ezrednek az üldözést már a kora hajnali órákban folytatnia kellett, hogy a biztosítást Miskolctól északra átvegye.

A 9. ezred az üldözést Miskolc déli szegélyéig folytatta, ott délelőtt esetleges beavatkozásra készen maradt és bár zömében délután Miskolcra, az ottani laktanyába bevonult, egy zászlóalját már aznap Felsőzsolcára kellett biztosításképpen kitolnia.

A 7. ezred 21-én a 10. dandár Sajómenti biztosítási szakaszába menetelt, hogy a jobboldal biztosítását megerősítse. 21-én rövidebb menetet csak a 32. ezred végzett, mely napon Csabára vonult be.

Amint látható 21-éről sem mondható el, hogy ez a nap a hadosztály csapatai számára pihenést hozott volna.

22-én a 32. ezred Sajószentpéterre nyomult elő, s ott a biztosítást átvette. A 8. ezred csak akkor vonult be Miskolcra, a laktanyába, mikor a 32. ezred a biztosítási vonalon áthaladva, már megfelelő tért nyert.

A 7. és a 9. ezred már ezen napon a keleti arcvonalon végezte a biztosító szolgálatot.

Sajnos, így a hadosztályparancsnokságnak a legjobb akarata mellett sem nyílt arra alkalom, hogy a csapatok legalább egy teljes napi pihenőt és nyugalmat élvezhessenek.

23-án a cseheknek balszárnya és a románok jobbszárnya az 1. hadosztály ellen koncentrikus támadást intézett. Éspedig: Az előretolt 32. ezred ellen Sajókazinc, Edelény és Boldva irányából, a keleti biztosító vonal ellen — tehát a 9. és a 7. ezred ellen — Szikszó és Tiszaluc irányából nyomult elő.

Az ellenség ezen előnyomulása az egész arcvonalon súlyos harcokra vezetett.

Az 1. hadosztály szempontjából elsősorban fontos volt a keletről jövő támadás visszautasítása, miért is a még rendelkezésre álló 9. és 8. ezred zömét Felsőzsolcánál ellentámadásra vetette be. Az egész keleti arcvonalon súlyos harcokra és

kemény kézitusákra került sor, s a harc ide-oda való hullámzása után, a csapatok legnagyobb erőmegfeszítése árán sikerült ezen ellenséget döntően megverni. Ezen harcok azonban a 7. és 8., 9. ezredet erősen kimerítették.

Miután a 32. ezredet az ellenség átkaroló támadása visszavonulásra kényszerítette, itt a ho. parancsnokság főleg arról gondoskodott, hogy a visszavonuló csapatokat még a Miskolctól északra fekvő magaslatokon megállítsa.

24-én, miután az 1. hadosztály 23. folyamán a keleti arcvonalon egyelőre legalább is 24 órára számíthatóan szabad teret nyert, egy nagyszabású átcsoportosításra volt szükség, hogy a hadosztály jelentékeny erőket a Miskolctól északra fekvő magaslatokon gyűjtsön össze, hogy 24-én az északról előnyomuló ellenséget visszaverje.

Alig volt meg 23-án a keleti arcvonalon való döntés, máris 23-án délután meg kellett kezdeni az északra való áttcsoportosítást.

Az átcsoportosítás csakis a ho. parancsnokság törzsének, az összes parancsnokságoknak és csapatoknak emberfeletti erőfeszítésével volt végrehajtható. Minden elismerésen felül állott az a munka, amelynek alapján elérhető volt, hogy a hadosztályból a 7. és 9. ezredet kivéve a hadosztály minden egyéb rendelkezésre álló ereje a tüzérség zömével 24-én a reggeli órákban Miskolcnál arccal északnak, támadásra készen állott.

Mivel a csapat már eddig nagymértékben igénybe volt véve, s így a csapatokkal azok kímélése céljából nem volt szándékom hosszabb támadó előnyomulást végrehajtani, a támadást úgy terveztem, hogy az előnyomulásban levő ellenséget a saját tüzérségi tűzzel megingatom és azután az összes csapatokkal ellentámadásba megyek át.

Mikor az ellenség a saját tüzérségi tűzkörletbe beérkezett osztagait a saját tüzérségi tűz szétszórta. Időközben meggyőződtem arról, hogy a gyalogság részéről a támadás a technikai eszközök és főleg összeköttetések teljes hiánya és a csapat gyakorlatlansága miatt még nincs eléggé előkészítve, s így a gyalogság és tüzérség összműködését a további előnyomulás alatt nem láttam biztosítottnak. Ennélfogva a támadás végrehajtását 25-én hajnalra halasztottam el.

A hadtestparancsnokság intézkedése folytán ezen támadás északi irányba elmaradt, miután a hadtestparancsnokság akként intézkedett, hogy a támadást Sajószentpéterre a 10. dandár csapatai egyedül folytassák.

24-én a hadosztály összes csapatai biztosítószolgálatban állottak, és egy nagy részük az ellenséggel érintkezésben, rajvonalban feküdt.

24-én a kötelékek rendezésére használhatott fel. A csapatok, amelyek eddig 16-a óta a nyugváshoz egyáltalában nem jutottak, bár igen meg voltak viselve, a kötelékek rendezése és a megcsökkent állományok megállapítása, a lőszer- és élelmezés kiegészítése hosszadalmas munkát igényelt.

Eközben a 9. ezred teljesítőképességének határáig jutott el, s így ezt fel kellett váltani. A felváltásra először a ho. parancsnokságtól a 8. ezred kapta meg a parancsot. A hadtestparancsnok a felváltás előtt személyesen járt a 8. ezrednél, mely kimerültségére hivatkozva, a tartalékban való meghagyását kérte, amit a hadtestparancsnokság elrendelvén a hadosztályparancsnokság parancsát oda módosította, hogy a felváltást a 32. ezred eszközölje, melynek belső és harcértéke a 23.-ai harcok és visszavonulás, s a rajvonalban való éjjelezés folytán szintén a minimumra, létszáma pedig kb. 500 főre csökkent.

25-én a 10. dandár szakaszában az egész biztosítószolgálatot a 7. ezrednek kellett átvenni, anélkül, hogy alkalom lett volna rá, hogy az ezredparancsnokság ezredét azon megrázkódtatások után, amelyeken a 20.-i harcokban, a 23.-i még nagyobb és komolyabb ütközetben átment, rendbeszedhesse és belső értékét ismét a szükséges színvonalra emelje.

26-án a 10. dandárnak az előnyomulása Sajószentpéter ellen a vasúti szállítás ellenére is, csak 26-án délelőtt kezdődhetett meg, s így a 8. ezred által Miskolctól északra kiállított biztosítás csak ezen a napon volt végleg bevonható. 26-án a 7. ezrednél a csapatok deprimáltsága oda fejlődött, hogy ezen ezredet 26-án éjjel az épp beérkezett 3. dandár által sürgősen le kellett váltani.

A hadosztály mind a négy ezredében elemi erővel tört ki a pihenés utáni vágy, s ha tekintetbe vesszük, hogy a hadosztály május 16-a óta 26-ig számítva 11 napon belül nyugalomhoz nem jutott, s közben erős megpróbáltatásokon ment keresztül,

nehéz harcokat vívott napokon át, esőben, szabadban éjjelezett, s elszenvedte azokat a nélkülözéseket, amelyeket a harcok természetszerűen magukkal hoznak, amelyek az ellenséggel való közvetlen érintkezésben léttel járnak, ezen jelenség előtt mereven elzárkózni esetleg igen káros következményekkel járhatna.

Az események igazolják, hogy a ho. harcértékét 15-én 2—3 napi szemle alapján helyesnek ítéltem meg. A miskolci győzelem a csapatok hangulatát általában határozottan emelte, azonban már akkor mutatkoztak jelenségek, melyek a legnagyobb óvatosságra intettek és a hadtestparancsnokságnak szóbelileg ismételten jelentést tettem, hogy újabb teljesítmények előtt a ho.-nak abszolút nyugalomra van szüksége.

Most már nem kell elméleti kombinációkra támaszkodnom, hanem a közvetlenül nyert benyomások alapján kijelenthetem, hogy az 1. hadosztály (valószínűleg a többi munkás alakulások is) taktikai alkalmazásánál a csapatok minőségét a legmesszebbmenő módon tekintetbe kell venni.

Ezekkel a derék csapatokkal rendkívüli dolgokat lehet művelni, azonban csak annak módja és rendje szerint. Ezen csapatok improvizációk a szó legszorosabb értelmében. Improvizáltak a parancsnokságok, improvizáltak a csapatok, a parancsnokok egyrésze kiképzetlen, hiányos a telefon felszerelés, a katonák felszerelése és a vonat is elég kívánni valót hagy maga után.

Mindezek után a miskolci csata párját ritkítja az egész világtörténelemben, s valószínűleg — legalább is nincs kizárva — hogy következményeiben rendkívül horderejű lehet. Az ebben részt vett proletár katonák minden esetre külön méltányolást érdemelnek és velük egy nyugodt és időt engedő vezetés mellett, még sok hasonló fényes sikert lehet elérni.

Távol áll tőlem, hogy az ellenség katonai értékét túl becsüljem, és ne lássam reálisan a nála fennálló viszonyokat, azonban épp oly reálisan akarom nézni a saját helyzetet befolyásoló körülményeket is.

Az 1. hadosztálynak 29-re kijutó feladatát alaposan mérlegeltem. Az 1. hadosztálynak még a konsolidálás előtt egy katonailag meg nem felelő széles arcvonalon kellene a támadást megindítani, amely támadásnak a sikeressége — nem tagadom — nem lehetetlen. Azonban a támadás befejeztével a ho.-nak egy kb. 30—35 km. széles területet kell megszállva tartania és a hadosztály ezen vonalban — az eddigi tapasztalatok után bizton állíthatom — hogy a minimumra csökkent harci értékkel fog odakerülni. A 29.-i d. e. 9 órai dátumra vonatkozólag megjegyzem azonban, hogy:

1. Ma folyó hó 27-én délután a hadosztály egyik csoportja — 10. dandár, a miskolci és diósgyőri munkászlj. és 5. üteg — Sajószentpéter ellen támadásban van, mely akció lezárása legjobb esetben csak folyó hó 28-án délelőtt, s így az ott harcoló ütegek visszavonása csak ezután történhetik meg.

2. A felderítés még alapos kiegészítésre szorul, az ellenség főerejét mindenütt visszavonta és esetleg hátulról erősbítések is érkeztek. Az elöllevő leplezés és tüzérségi tűz a gyalogság felderítését eddig megakadályozta.

3. Az elöllevő vonal mögötti felderítést csakis a repülők végezhetik el, amelyek ismételt kérés ellenére még mindig nem érkeztek ide, s eddig a leginkább érdekelt 1. ho. parancsnoksággal semminemű érintkezésben sem állottak.

4. Ezen felderítésre időt kell engedni és a támadás megtervezése, valamint a csoportosítás felvétele, a tüzérség — különösen a 30½ cm-es — telepítése ezen felderítés eredményére kell, hogy támaszkodjék.

5. A tüzérség és gyalogság összeműködése a telefonanyag kiegészítésével volna biztosítandó.

6. A kilátásba helyezett 30½ cm-es adatai, típusa és hogy a szállítási eszközei teljesek-e, mind ezideig ismeretlenek, holott ezek a tervezéshez szükségesek.

7. Az előnyomulás folyamán a tüzérségnek átkelést a Sajón és Hernádon műszakilag eleve biztosítani kell. Mivel a műszakilag kiképzett erők létszáma alig 50—60 katona (a székely árkász szd. fele), s műszaki anyag sincs, ezek improvizálásához ismét idő szükséges.

8. A miskolci harcok is csak úgy vezettek eredményre, hogy az improvizált parancsnokságokkal a végrehajtás külön megbeszélés tárgyát képezte. Ezt a jelen esetben talán még fokozottabb mértékben szükségesnek tartom.

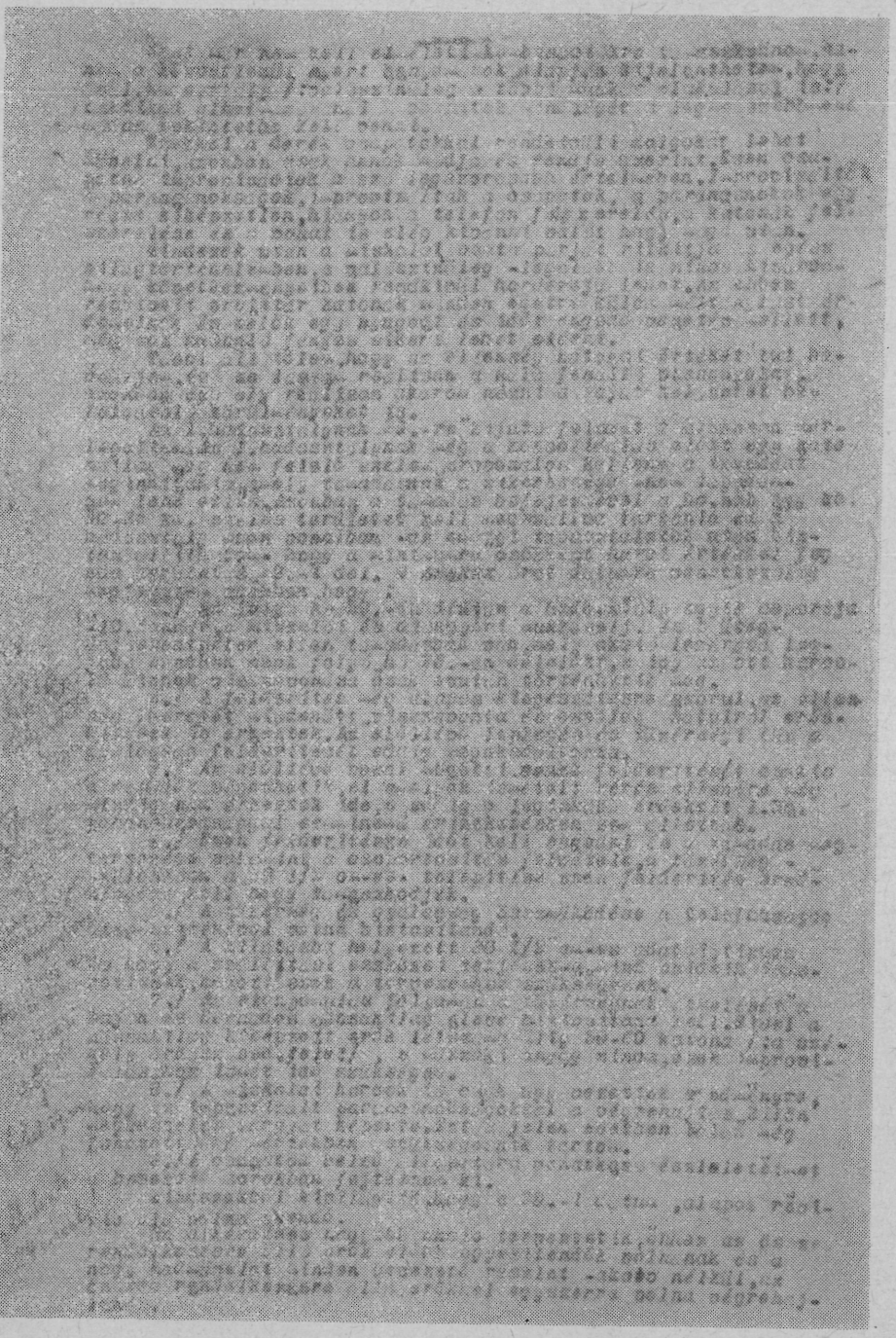

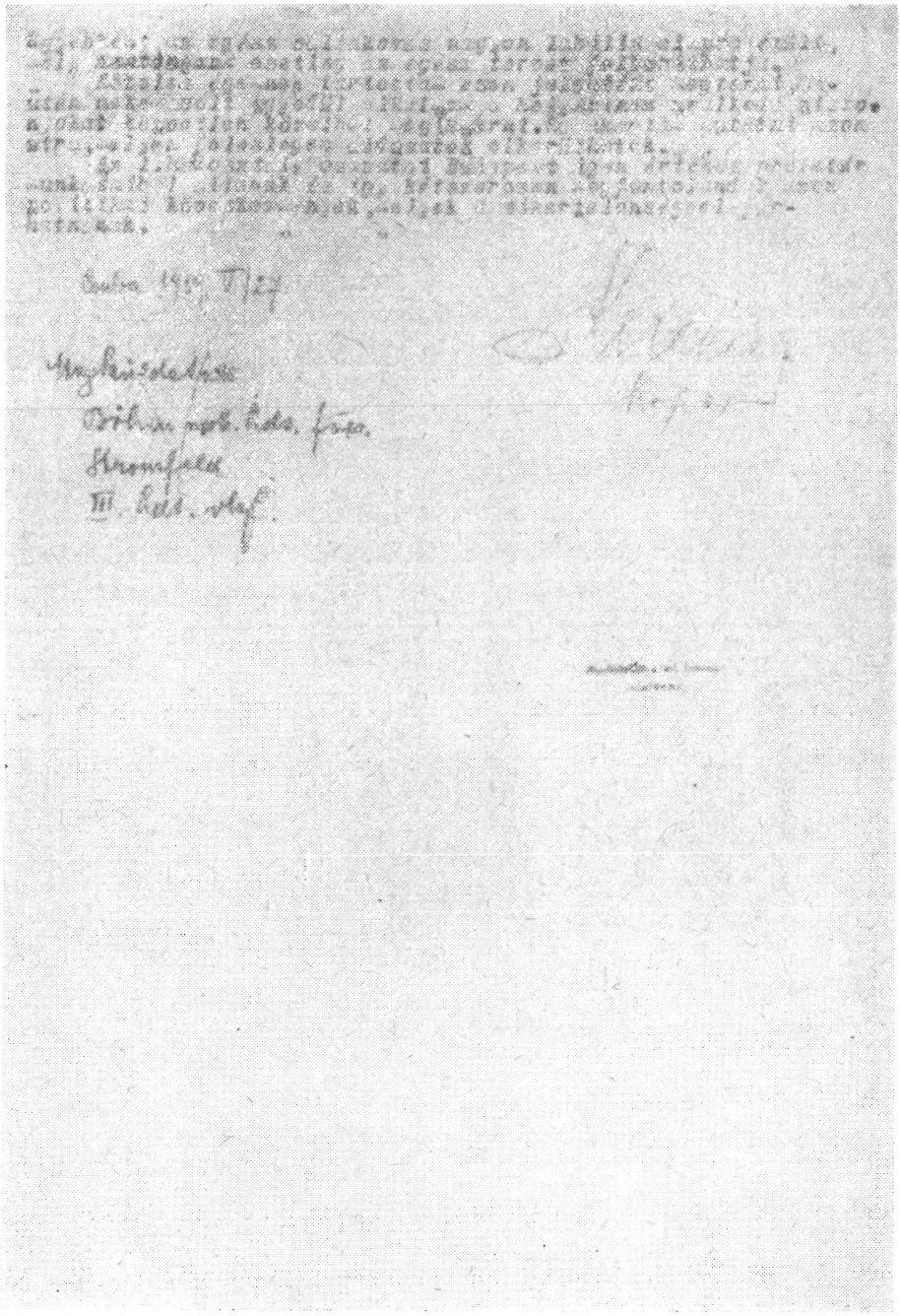

9. A csapatok belső állapotára vonatkozó észleleteimet a bevezető sorokban fejtettem ki.

Mindezekből kiviláglik, hogy a 29-i dátum alapos revízió alá volna veendő.

Ha a kérdéses nagyobb akció terveztetik, ehhez az összes rendelkezésre álló erők előbb egyesítendők volnának és a nagy hadművelet minden bevezető részletakció nélkül, az összes rendelkezésre álló erőkkel egyszerre volna végrehajtandó.

Egyébként az egész vállalkozás nagyon labilis alapra épült, mely esetleg az egész tervet felboríthatja.

Kötelességemnek tartottam ezen jelentést megtenni, miután nekem volt egyedül alkalmam a helyszínen uralkodó viszonyokat közvetlen közelről megismerni. Rá akartam mutatni azon útra, melyen felesleges áldozatok elkerülhetők.

Az 1. hadosztály csapatai Budapest igen értékes proletármunkásaiból állanak és így kétszeresen megfontolandók azon politikai következmények, melyek a sikertelenséggel járhatnának.

Csaba, 1919. V. 27.

Kerekes J.
hopar.

HL. MTK. III. hadtest 528/6 hdm. sz. 82. doboz. — Eredeti tisztázat. (*Kerekes József* aláírásával).

A RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA

ddr.	dandár
ezr., m. ezr.	ezred, munkásezred
gp.	géppuska
hdg.	hadsereg
hdm.	hadművelet (i)
hdt. (s)	hadtest
ho., h. o.	hadosztály
prsg., parság, par.	parancsnokság
prnk.	parancsnok
tüz. oszt.	tüzérosztály
vkri.	vezérkari
vp.	vasúti parancsnokság
zlj.	zászlóalj
szd.	század
szk.	szakasz
pusz.	puszta

Közreadta: *Szijj Jolán*

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADTÖRTÉNELME

(AZ 1945—1968. ÉVEKBEN MEGJELENT IRODALOM BIBLIOGRÁFIAJA)*

A bibliográfia beosztása

Bibliográfiák, historiográfiák, kronológiák
Dokumentumok, források, képanyag és tárgyi emlékek

Feldolgozások

Összefoglaló művek, tanulmányok, cikkek
Tanács-Magyarország nemzetközi kapcsolatai
Katonai-politikai helyzet
Katonatanácsok

A Vörös Hadsereg szervezése

Politikai megbízottak
Munkásezredek
Vörös Őrség
Internacionalisták a Tanácsköztársaság védelmében
Fegyvernemek és szolgálati ágak

A Vörös Hadsereg hadműveletei

Az intervenció kezdete. A Vörös Hadsereg újjászervezése és az első sikerek. Az északi hadjárat
A belső és külső ellenforradalmi erők szervezkedése a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére
A Vörös Hadsereg tiszántúli hadműveletei

Helytörténeti munkák
Visszaemlékezések
Megemlékezések, életrajzok
Évfordulók — a Tanácsköztársaság élő hagyománya

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK, KRONOLÓGIÁK

[*Práger* Miklós]: A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának bibliográfiája. (1919. március 21— 1919. augusztus.) [Kiad. az] MSZMP KB Párttörténeti Int. Bp. Franklin ny. 1960. 35 p.

A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának repertóriuma. /Válogatott cikkek jegyzéke 1919. március 21. — 1919. augusztus 3-ig./ (Összeáll. Kálmán Lászlóné.) [Közread.] az MSZMP KB Párttörténeti Int. Bp. 1968. VI, 489 p.

Budapest a Tanácsköztársaság idején az egykorú sajtó tükrében. Bibliográfia. (Összeáll. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének munkaközössége.) Bp. Szabó Ervin Könyvtár, 1959. 214 p.

* A bibliográfia anyaggyűjtésénél felhasználtuk az MSZMP KB Párttörténeti Intézet könyvtárának anyagát.

Nagy László: A Tanácsköztársaság Veszprém megyei sajtójának cikkbibliográfiája. Veszprém, Megyei Könyvtár, 1959. XVII, 207 p.

Sugár István: A Tanácsköztársaság egri sajtója. — Népújság [Eger],1962 március 22.

Sztrókayné Mándi Teréz: A Tanácsköztársaság sajtója. — Magyar Sajtó, 1964. 3. sz.

Szokolay Katalin: A lengyel kommunista sajtó a Magyar Tanácsköztársaságról. — Történelmi Szemle. 1959. 1—2. sz. 128—140. p.

Bibliográfia a Magyar Tanácsköztársaság tanulmányozásához. — Történelemtanítás, 1955. december, 158—159. p.

Forgács Sándoné — *B. Jávorka* Éva: Válogatott bibliográfia a Magyar Tanácsköztársaság évfordulójához. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 1. sz. 99—104.p.

(Ecsedy Andorné — *Gáliczky* Éva): Forradalmak kora. A magyar polgári demokratikus forradalom a KMP megalakulása és a Tanácsköztársaság irodalmának válogatott jegyzéke. [Kiad.] a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. Házi soksz. 1968. 39 p.

Irodalomjegyzék (az 1918-as polgári demokratikus forradalom, a KMP megalakulása és a Magyar Tanácsköztársaság témaköréből.) — Baranyai Művelődés, 1968. Különkiadás, 121—128. p.

A Magyar Tanácsköztársaság fegyveres ereje: a Vörös Hadsereg. — Javasolt irodalom az előadás összeállításához. (Forradalmak kora. Módszertani tájékoztató. Bp. MN Közp. Klub 1968. 188. p.) 36—41. p.

Siklós András: A Tanácsköztársasággal foglalkozó marxista irodalom. (Az Eötvös Loránd Tudományegyetem évkönyve. Bp. 1955.) 359—365. p.

Siklós András: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság historiográfiájához. — Századok, 1959. 1. sz. 102—108. p.

Siklós András: Adalékok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak historiográfiájához. — Párttörténeti Közlemények, 1960. 4. sz. 24—67. p.

Siklós András: Bevezetés az 1918—19. évi magyarországi forradalmak forrásaiba és irodalmába. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Felsőokt. Jegyzetell. 1961. 141 p.

Siklós András: A magyarországi sajtó a forradalmak időszakában 1918—1919. — Magyar Könyvszemle, 1963. 1—2. sz. 73—85. p.

Siklós András: Kommunista szerzők munkái, marxista feldolgozások az 1918—1919. évi magyarországi forradalmakról a két világháború között. — Párttörténeti Közlemények, 1963. 4. sz. 29—69. p.

Siklós András: Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Bp. Tankönyvk. 1964. 205 p. (Magyarország legújabbkori történetének forrásai és irodalma I.)

Siklós András: Tájékoztató az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak irodalmáról. — Történelem, 8. sz. 1968. 237—261. p.

A Magyar Tanácsköztársaság eseményeinek időrendi táblázata. (1919. március 21— 1919. augusztus 1.) (Összeáll. Szabó Gizella.) — Párttörténeti Közlemények. 1959. 1. sz 223—242. p.

A forradalmi időszak és a Magyar Tanácsköztársaság főbb eseményeinek kronológiája. [Kiad. a Magyar Nemzeti Múzeum.] (Bp. Házi soksz. 1959.) 30 p.

1919. Tanácsköztársasági eseménynaptár. [Kiad. az] Országos Széchényi Könyvtár [és a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. OSZK, 1959. 14 lev.

Százharminchárom nap. Eseménynaptár. — Ország Világ, 1968. 40—52. sz. 10—11. p.

Balázs József: A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja 1919-ben. [Térkép.] Kiad. a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltára és Múzeuma. M. [kb. 1:625 000.] [Bp.] M. Néphads. Térk. Int. ny. 1959. 2 csatl. t.: 142x88 cm. 4 mt.

DOKUMENTUMOK, FORRÁSOK, KÉPANYAG ÉS TÁRGYI EMLÉKEK

Lenin, [Vladimir Il'ics]: Magyarországról. Szemelvények Lenin műveiből. Bp. Szikra, 1954. 176 p. 6 t.
U. a. 2. átd. kiad. 1965. 198 p.

Felhívások és nyilatkozatok a magyar és a szomszéd népek közötti együttműködés ügyében a Tanácsköztársaság idején. (A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból. Bp. Tankönyvk. 1962.) 674—685. p.

Gábor Sándorné: Dokumentumok Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól. — Párttörténeti Közlemények, 1961. 1. sz. 209—227. p.

Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. (Összeáll. Pintér Marianne. Bev. Münnich Ferenc.) Bp. Kossuth K. 1958. 643 p. 1 t.

Kun Béla: La République Hongroise des Conseils. (A Magyar Tanácsköztársaságról.) Discours et articles choisées. (Intr. Jacques Duclos, Ferenc Münnich.) Bp. Corvina, 1962. XXIII, 463 p.

Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. 1—2. köt. (Sajtó alá rend.: Vass Henrik, Friss Istvánné, Szabó Éva.) Bp. Kossuth K. 1966.

Landler Jenő: Válogatott beszédek és írások. (Összeáll. és bev. Gadanecz Béla, Szabó Ágnes.) [Kiad.] az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1960. 579 p.

Landler Jenő: Munkászászlóaljak a fronton. — Néphadsereg, 1959. 68. sz. 5. p. (Népszava 1919. május 16-i sz.-ból.)

Landler Jenő: A budapesti proletárok világtörténelmi kötelessége. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 7. p.

Lengyel Gyula: Válogatott írásai. A bev. tanulmányt írta és jegyz. ell. Aranyossi Magda. Bp. Kossuth K. 1965. 298 p.

Lengyel Gyula beszámolója a közélelmezés helyzetéről a budapesti munkás- és katonatanács 1919. július 3-i ülésén. Közli: Hajdu Tibor. — Párttörténeti Közlemények. 1962. 4. sz. 173—187. p.

Stromfeld Aurél: Válogatott írásai. Összáll. és bev. Hetés Tibor [Kiad. a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1959. 382 p. 1 t.

Szamuely Tibor: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Bev. Kun Béla. Bp. Kossuth K. 1957. 210 p.

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzében. Bp. Népszava, 1946. 382 p.

Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért. Emlékek és élmények. 2 köt.: Októberi Forradalom — emigráció. Bp. Népszava, 1947. 318 p.

A Magyar Tanácsköztársaság. 1919. [Közread. a] Magyar Munkásmozgalmi Intézet. (Előszó: Réti László.) Bp. 1949. 351 p. U. a. 2. jav. kiad. 1950.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 6. köt. A Magyar Tanácsköztársaság. 1. r. 1919. március 21. — 1919. június 11. 2. r. 1919. június 11 — 1919. augusztus 1. (Összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella.) [Szerk. a] MSZMP Közp Biz. Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959—1960.

A Magyar Tanácsköztársaság. (Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. II. Bp. Szikra, 1954.) 122—202. p.

A[ntonio] Gramsci két cikke a Magyar Tanácsköztársaságról. Dokumentumok. Közli: Kis Aladár. — Párttörténeti Közlemények, 1962. 3. sz. 124—132. p.

Patkó Imre: Eddig titkos angol okmányok a Magyar Tanácsköztársaságról [Publikáció Karsai Elek angliai levéltári kutatásaiból.] — Népszabadság, 1967. 68. sz. 6. p.

Levéltári Közlemények (1959.) (Források és tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez.) Bp. Akad. K. 1959. 387 p.

Komoróczy György: A Magyar Állami Levéltárak tanácsköztársasági iratanyagáról készült tematikai ismertető leltárelméleti és munkaszervezési tapasztalatai. — Levéltári Híradó, 1959. 1—2. sz. 7—14. p.

Győrffy Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai az Országos Levéltárban. — Levéltári Közlemények, 1959. 10—48. p.

Komoróczy György — *Szűcs* László: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a területi állami levéltárakban. — Levéltári Közlemények, 1959. 48—168. p.

Kun József: A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Hadtörténelmi Levéltárban. — Levéltári Közlemények, 1959. 169—179. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Központi Gazdasági Levéltárban. Írták: Incze Miklós, Jenei Károly stb. — Levéltári Közlemények, 1959. 180—208. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. — A Magyar Országos Levéltár kiadványai: I. Levéltári leltárak 2. Bp. Akad. K. 1960. 216. p.

Schneider Miklós: Az 1918—1919. évi forradalmak történetének forrásai a megyei levéltárban — Palócföld, 1968. 3. sz. 89—92. p.

Kállay István: A Tanácsköztársaság dokumentumai [a Székesfehérvári Állami Levéltárban.] — Fejér megyei Hírlap. 1958. december 4.

A Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden. Bibliográfia. (Szerk. Lisztes László.) — (Oltvai Ferenc: A Tanácsköztársaság történetének forrásai a Szegedi Állami Levéltárban.) Szeged, Szegedi Egyet. Könyvtár, 1959. 159 p.

A Tanácsköztársaság Vas megyei dokumentumaiból Összeáll. Horváth Ferenc. — Vasi Szemle, 1959. 1. sz. 14—23. p.

Tanácsmagyarország védelmében. (A Tanácsköztársaság Hajdu Biharban 1919. Dokumentumgyűjtemény. Debrecen, 1959.) 384—428. p.

Horváth Levente: Érdekes dokumentumok 1919-ből. — A pomázi járás irattára [Pilisszentlászló, Pomáz és Visegrád vezetői a Tanácsköztársaság idején.] — Pest megyei Hírlap. (Szentendrei különkiadása.) 1966. május 11.

Zolnay László: Az esztergomi (Balassi Bálint) Múzeum és a helyi sajtó [1919-es] dokumentumaiból. (A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban. Bp. Akad. K. 1960.)

A forradalom győzelme vidéken. A Forradalmi Kormányzótanács vidéki sajtóosztályának jelentéseiből. (Közli: Hajdu Tibor.) — Századok, 1959. 1. sz. 159—171. p.

Gecsényi Lajos: Törvényszéki és ügyészségi iratok, mint a Tanácsköztársaság történetének forrásai. — Párttörténeti Közlemények, 1968. 1. sz. 127—139. p.

A magyar Vörös Hadsereg. 1919. (Válogatott dokumentumok.) (Összeáll. Hetés Tibor. Bev. Liptai Ervin.) [Kiad a] MSZMP Közp. Biz. Párttörténeti Intézete [és a] Hadtörténelmi Levéltér és Múzeum. Bp. Kossuth K. 1959. 530. p.

A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai 1919-ben. Összeáll. Hetés Tibor. (Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. Hadtört. Int. 1955.) 2. köt. 337—492. p.

Okmányok a Vörös Hadsereg történetéhez. [Közli:] Hetés Tibor. (Hadtörténelmi okmánytár.) — Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 1. sz. 275—284. p.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása. A forradalmi átalakulás hazai és nemzetközi visszhangja. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 2. sz. 155—165. p.

A Vörös Hadsereg felállítása és szervezése az intervenciós támadás kezdetéig. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 3. sz. 279—290. p.

Az intervenció kezdete. A Tanácsköztársaság erőfeszítései az imperialista támadók megfékezésére. Dokumentumgyűjtemény.

(Összeáll. Kun József.) — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 4. sz. 387—396. p.

A májusi fordulat Miskolc, Salgótarján felmentése, a Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 5. sz. 502—511. p.

A magyar Vörös Hadsereg diadalmenete. 1919. május 30. — június 11. (Közli: Mucs Sándor.) [Okmánytár.] — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 175—198. p.

A külső és belső ellenforradalmi erők szervezkedése a Magyar Tanácsköztársaság megdöntésére. Dokumentumgyűjtemény. (Összeáll. Kun József.) — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 6. sz. 573—582. p.

A szabadságért mindhalálig. Magyar katonalevelek. (Összegyűjt. Kozocsa Sándor. Szerk. és jegyz. ell. Benda Kálmán.) Bp. Művelt Nép, 1952. 136 p.
[Helyzetjelentések 1919-ből, 127—133. p.]

A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye. (Szerk. Vértes György.) Bp. Országgyűlési Könyvtár, 1958. 496 p.

(*Tiszay* Andor — *Munkácsi* Piroska — *Remete* László): A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár anyagát Munkácsi Piroska, az előzmények anyagát Remete László dolg. fel. Szerk. és jegyz. ell. Tiszay Andor.) Bp. Főv. Szabó Ervin Könyvtár — OSZK, 1959. 299 p.

(*Gábor* Imréné, Orbán Ilona): A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai (Összeáll. — —. Bev. Pór Bertalan.) [Kiad.] az MSZMP Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. 27 p. 48 t.

A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai az Országos Széchényi Könyvtárban. Leíró katalógus. (Összeáll. Munkácsi Piroska.) Bp. OSZK, 1959. 249 p. 37 t.

Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban. [Bibliográfia.] Összeáll. Tóth András. [Bev.] (Mátrai László.) Bp. Felsőokt. Jegyzetell. soksz. 1959. 19 p.
(Az Egyetemi Könyvtár kiadványai 7.)

A magyar Vörös Hadsereg 1919-ben. Bp. M. Fotó Dia Osztály, 1951. 11 p.
(Beszélő képek A/4.)

A magyar történelem képekben. 1918—1919. (Szerk. Réti László.) Bp. Hazafias Népfront, 1957. 64. p.

(*Gerelyes* Ede — *Tarjányi* Sándor): Dicső napok. 1919. [Képanyag. Bev.] (Kelen Jolán.) [Kiad.] az MSZMP Közp. Biz. Párttörténeti Intézete [és a] Legújabbkori Történeti Múzeum. Bp. Kossuth K. 1960. 226 p.

„A harcban nem szabad megállni..." A magyar munkásmozgaloam képekben. 1848—1962. [Kiad. a] Legújabbkori Történeti Múzeum. Bp. Kossuth K. 1962. 302 p. A kötet tartalmából: 4. A Magyar Tanácsköztársaság, 81—109. p.

A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójára rendezett emlékkiállítás útmutatója. Bp. Legújabbkori Tört. Múzeum, 1959. 16 t.

Kerekes Zoltán: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege kiállítás útmutatója. Bp. Orsz. Hadtört. Múzeum, 1964. [16 sztl. lev.]

Kiállítás nyilt a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregéről [az Országos Hadtörténeti Múzeumban]. — Népszabadság, 1968. 269. sz. 13. p.

Ring Gusztávné: A Magyar Tanácsköztársaság zászlói. (Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. Bp. Franklin ny. 1959.) 93—102. p.

Kerekes Zoltán: A foszladozó csapatzászló története. [A 31. vörösezred harcairól.] — Néphadsereg, 1962. 39. sz. 4. p.

Fekete Gyula: Rövid életrajz. [Két vörös zászló története. A győri vörösezred harcáról.] — Néphadsereg, 1954. 103. sz. 2. p.

A zászló. [A győri 19-es vörös gyalogezred harcáról, a zászló megmentéséről. Egy toborzó dal szövege.] — Győr—Sopron megyei Hírlap, 1954. március 21. 4. p.

Forgács Béla: Emlék 1919 áprilisából. Amikor máig is megőrzött harci lobogónkat szereztük. — Munkásőr, 1968. 3. sz. 22—23. p.

Pásztor Ferenc: A dandár zászlaja. [Hogyan mentették meg a Pogány-dandár zászlaját az ellenforradalom éveiben.] — Néphadsereg, 1967. 17. sz. 10—11. p.

Péter László: A szegedi munkások vörös zászlaja Párizsban. — Hazavárjuk a helyi munkásmozgalom páratlanul értékes ereklyéjét. [A festőmunkások zászlaját 1919-ben R. Guerrand hadnagy rokonszenvből Párizsba vitte.] — Délmagyarország, 1966. október 30.

Molnár Pál: A Tanácsköztársaság írásos emlékei beszélnek. — Néphadsereg, 1958. 273. sz. 2. p.

FELDOLGOZÁSOK

ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK, TANULMÁNYOK, CIKKEK

Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Tanulmányok. (Szerk. L. Nagy Zsuzsa, Zsilák András.) [Közread.] (az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, MTA Történettudományi Intézete.] Bp. Akad. K. — Kossuth K. 1967. 495 p.

Münnich Ferenc: A magyar nép a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője. (A Szovjetunió magyar szemmel. Szerk. Mihályfi Ernő. Bp. Kossuth K. 1967.) 13—18. p.

Münnich Ferenc: A Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. — Szabad Nép, 1949. 66. sz. 4. p.

Münnich Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. (A Magyar Tanács-

köztársaság hősi küzdelmeiről. Bp. 1954.) 111—168. p.

Münnich Ferenc: Az Októberi Forradalom és a magyar Vörös Hadsereg. — Hadtörténelmi Közlemények. 1959. 1. sz. 3—38 p. U. a. különnyomatban.

Sziklai Sándor: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság. — Katonai Szemle, 1953. 21—22. sz. 7—10. p.

Réti László: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Magyarországon és a magyar forradalmak (1918—1919.) (Magyar Történészkongresszus, 1953. június 6—13. Bp. Akad. K. 1954.) 426—461. p.

Otta István: Az I. világháború és a forradalmak Magyarországon. Bp. Szakszerv. Tanács, 1948. 16 p.

A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Tanulmányok. (Kiad. a) Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Bp. Szikra, 1954. 271 p.

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadásgyűjtemény. (Szerk. Gábor Sándorné.) [Kiad.] az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1960. 387 p.

A Magyar Tanácsköztársaság 1919. (Kidolgozta az MDP Központi Előadói Iroda történelmi munkaközössége. Vezető: Molnár Erik. Előadó: Réti László.) Bp. MDP Központi Vezetősége Oktatási Osztály, 1950. 27 p.
(A Magyar Dolgozók Pártja Központi Előadó Irodájának előadásai 4.)

[A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak előadásai.] Bp. Soksz. 1959. [163 lev.] [Koll. 1—15.]

Bellér Béla: Hazafiság és nemzetköziség a Magyar Tanácsköztársaság idején. — Pedagógiai Szemle, 1959. március.

133 nap. (Történelmi képek és arcképek.) Írták.: Horváth József, Kékesdi Gyula stb. Münnich Ferenc előszavával. A Népszabadságban megjelent cikksorozat bőv. kiad. Bp. Táncsics K. 1959. 219 p. 6 t.

A Tanácsköztársaság 1919. március 21 — augusztus 1. [A készülő párttörténeti tankönyv V. fejezetének tervezete.] — Párttörténeti Közlemények, 1965. 4. sz. III—XLVI. p.

Hajdu Tibor: Kun Béla és a Tanácsköztársaság. — Pártélet, 1966. 3. sz. 6—12. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. Kossuth K. 1965. 475 p.
(Népszerű történelem.)
U. a. 2. kiad. 1968. 479 p. 17 t.

Liptai Ervin: A Magyar Vörös Hadsereg harcai. 1919. [Kiad. a] Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1960. 589 p. 10 térk.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. (Magyar Történészkongresszus, 1953. június 6—13. Bp. Akad. K. 1954.) 482—491. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege a Szovjet Vörös Hadsereg szövetségese. — —nek a Magyar Történészkongresszuson tartott előadása. — Néphadsereg, 1953. 138. sz. 4. p.

Liptai E[rvin]: Bor'ba Vengerszkoj Krasznoj Armii protiv imperialiszticseszkoj intervencii v 1919 godu. Szozdanie Vengerszkoj armii. Voennoe polozsenie Vengerszkoj Szovetszkoj Reszpubliki pered napadaniem imperialisztov. — Acta Historica, 1959. T. VI. 3—4. sz. 287—329., 1960. T. VII. 1—2. sz. 103—147. p.

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság katonai stratégiájának néhány kérdése. — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 56—72. p.

Liptai Ervin: Einige Fragen der militärischen Strategie der Ungarischen Räterepublik. Bp. [Soksz.] 1959. 16 lev.

Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919-ben. — Társadalmi Szemle, 1959. 5. sz. 17—37. p.

A Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja 1919-ben. (Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára. Bp. Hadtört. Int. 1934—1955.) 3. köt. 3—101. p.

A magyar Vörös Hadsereg harcai az imperialista intervenció ellen. (Az egyetemes és magyar hadművészet története Bp. Hadtört. Int. 1959—1961.) II. köt. 173—293. p.

A Vörös Hadseregről. (A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1. köt. Bp. Kossuth K. 1966.) 233—241. p.

Honfi József — *Horváth* Miklós — *Rázsó* Gyula: Adalékok a magyar hadművészet kiemelkedő eseményeihez. — Honvédelem, 1958. 4. sz. 73—89., 5. sz. 79—95. p.

Derkovics Jenő: A magyar Vörös Hadseregről. — Katonai Figyelő, 1951. 1. sz. 70—73. p.

Hartai Ernő: A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919-ben. — Honvéd, 1950. 6—7. sz. 124—134. p.

Biró Jenő: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság hadtörténetéhez. — Századok, 1954. 2—3. sz. 335—372. p.

Dömötör Gergely: A Magyar Tanácsköztársaság hadigazdasága. — Hadtörténelmi Közlemények, 1956. 1. sz. 120—149., 3—4. sz. 208—239. p.

Balázs József: Ifjúmunkások — az 1919-es Vörös Hadsereg segítői. — Néphadsereg, 1954. 222. sz. 4. p.

Svéd László: Kommunista ifjúmunkások a fronton. (S. L.: „Mi már nem leszünk többé kizsákmányolt proletárok!" 1848—1919. Bp. 1951.) 311—322. p.

A vörös lobogó alatt. Válogatott írások a magyar kommunista ifjúsági mozgalom történetéből. 1917—1919. Összeáll. Svéd László. Bp. Ifj. K. 1955. 495 p. 28 t.

Svéd László: Utat tör az ifjú sereg. A forradalmi ifjúmunkásmozgalom kialakulása Magyarországon. A kommunista ifjúsági szövetség tevékenysége a Tanácsköztársaság időszakában. Bp. Kossuth K. 1962. 342 p. A kötet tartalmából: A KIMSZ helytállása a forradalmi honvédő háborúban és a belső ellenforradalmi erők ellen vívott harcokban. 197—216. p.

A magyar Vörös Hadsereg felszabadító harcai. Bp. HM. Pol. Fcsf-ség, 1950. 71 p.

Az 1919-es magyar proletárforradalom hadműveletei. (Kiad. a) Magyar Honvédelmi Sportszövetség. Bp. Zrínyi ny. 1959. 18 p.

Kornis Pál: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai. Bp. TTIT. 1954. 88 p. 1 térk.

Kornis Pál: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcai. — Természet és Társadalom, 1955. 5. sz. 259—263. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg hősi harcaiból. — Néphadsereg, 1955. 222. sz. 4. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg elévülhetetlen sikereinek két forrásáról. — Néphadsereg, 1958. 68. sz. 4—5. p.

Balázs József: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hősi harcai. — Tankönyv a tisztek marxista—leninista oktatásának résztvevői számára. Bp. Zrínyi K. 1959. 70—103. p.

Útmutató „A Magyar Tanácsköztársaság és vörös hadseregének dicső harcai a kommunisták vezetésével" c. téma feldolgozásához. Bp. Zrínyi K. 1958. 15 p.

Fel vörösök, proletárok... A sorozott állomány tananyaga. (Írta, összeáll. [és] kiad. a BM. Határőrség Pol. Csfség.) Bp. BM. 1959. 129 p.
[A Tanácsköztársaság harcairól.]

Fegyverben a munkáshatalomért. — Néphadsereg, 1966. 11. sz. 3. p.

G[azsi] J[ózsef]: A Tanácsköztársaság dicsőséges harcaiból. — Magyar Rendőr, 1959. 20. sz. 3. p.

Mikecz Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege. — Néphadsereg, 1956. 53. sz. 2—3. p.

Kun József: A nép nevében. (A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei.) — Néphadsereg, 1959. 71. sz. 2. p.

Barta Lajos: A magyar Vörös Hadsereg 1919 magyar költészetében. — Szabad Hazánkért, 1957. 3. sz. 27—29. p.

TANÁCSMAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

Bolgár Elek: Lenin segítsége a Magyar Tanácsköztársaságának. (Magyar Történészkongresszus, 1953. június 6—13. Bp. 1954. 462—468. p.
[Megjelent Bolgár Elek: Válogatott tanulmányok c. kötetben is. Bp. 1958. 283—292. p.]

Nemes Dezső: Lenin és a Magyar Tanácsköztársaság. — Társadalmi Szemle, 1954. 3. sz. 15—32. p.

Réti László: Lenin és Sztálin a Magyar Tanácsköztársaságról. — Társadalmi Szemle, 1949. 3—4. sz. 182—193. p.

Réti László: Lenin a Magyar Tanácsköztársaságról. — Néphadsereg, 1954. 67. sz. 2. p.

A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Előadásgyűjtemény. (Szerk. Gábor Sándorné.) [Kiad.] az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1960. 387 p.

Győrffy Sándor: Európa 1919-ben és a Magyar Tanácsköztársaság. — Élet és Tudomány, 1959. 19. sz. 579—582. p.

Tóth Sándor: A nemzetközi forradalmi munkásmozgalom segítsége a Magyar Tanácsköztársaságnak. — Katonai Szemle, 1959. 8. sz. 97—106. p.

Kun József: A proletárszolidaritás nagyszerű példája. A Magyar Tanácsköztársaság kiáltásának nemzetközi visszhangja. — Néphadsereg, 1959. 68. sz. 9. p.

Vietor, Martin: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi hatása. — Új Szó [Bratislava], 1964. március 21.

Hajdu Tibor: Adatok a Tanácsköztársaság és Szovjet—Oroszország kapcsolatainak történetéhez. — Párttörténeti Közlemények, 1961. 3. sz. 86—123. p.

Hajdu Tibor: Magyar—szovjet szövetség 1919-ben. — Élet és Tudomány, 1961. 45. sz. 1411—1414. p.

Mucs Sándor: A Szovjet és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól. — Honvédelem. 1967. 11. sz. 91—94. p.

Józsa Antal — Milei György: A rendíthetetlen százezer. Magyarok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban. [Közread.] (Az MzMP KB Párttörténeti Intézete — Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.) Bp. Kossuth K. 1968. 278 p. 22 t. 1 térk.
A tartalomból: A forradalom otthon is lángot vet. 150—163. p.

Nezsinszkij, L. N.: Az 1919. évi magyar proletárforradalom visszhangja Szovjet—Oroszországban. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 10 lev.

Uraszov, V.: Az orosz forradalmárok segítenek. (Nagy idők tanúi emlékeznek [1918—1919.] Bp. Kossuth K. 1958.) 31—43. p.

Arisztov, A. B.: A szovjet és a magyar nép barátsága már 1919-ben megedződött. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 3—4. p.

Korotkievics, G.: Magyar és ukrán dolgozók testvéri szolidaritása 1919-ben. [Ukrán történészek legújabb adatai. Könyv- és folyóiratszemle.] — Fejér megyei Hírlap, 1964. március 21.

Arató Endre: Magyar, cseh és szlovák munkások együttműködése a Nagy Októbert követő forradalmi fellendülés időszakában (1917—1920) — Századok, 1959. 1. sz. 49—69. p.

Vesely, Jindrich: Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság. — Századok, 1953. 2—3. sz. 434—437. p.

Vesely, Jindrich: Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság. (Magyar Történészkongresszus, 1953. június 6—13. Bp. Akad. K. 1954.) 468—472. p.

Vesely, Jindrich: Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság. (A csehszlovák és a magyar nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Bp. 1954.) 81—87. p.

Vietor, Martin: A Magyar Tanácsköztársaság segítsége a proletárdiktatúra megvalósításának kísérletéhez Csehszlovákiában. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 12 lev.

Kopecky, V.: A csehszlovák nép is megemlékezik 1919 március 21-ről. — Népszabadság, 1959. 68.sz. 6. p.

Oldner, Vladimir: A Szlovák Tanácsköztársaság. (A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Bp. Szikra, 1954. 169—241. p.

Král, Vaclav: A Magyar és a Szlovák Tanácsköztársaság kapcsolatai. — Jászkunság, 1959. 1. sz. 40—43. p.

Vietor, Martin: A Szlovák Tanácsköztársaság harmincötödik évfordulójára. — A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője, 1955. 1. sz. 73—125. p.

Gosiorovsky, Milos: Az 1919. évi szlovákiai szovjetekről. — Társadalmi Szemle, 1950. 7—8. sz. 633—639. p.

Gosiorovsky, Milos: Adalékok a szlovák munkásmozgalom történetéhez. Bratislava, 1952.

Gosiorovsky, Milos: A szlovák és a magyar munkásmozgalom kapcsolatai. [1867—1919.] — Új Csehszlovákia, 1958, január.

Pór, Frantisek: A Szlovák Tanácsköztársaság történetéből. — Pártélet (Praha), 1959. 12. sz.

Dzvonik, Michal: A Szlovák Tanácsköztársaság és az önrendelkezési jog. (Felszólalási tézisek) [a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 11 lev.

Hubenák, Ladislav: A Magyar Tanácsköztársaság hatása a délnyugat—szlovákiai forradalmi mozgalom fejlődésére. — Párttörténeti Közlemények, 1966. 1. sz.

Szokolay Katalin: A Magyar Tanácsköztársaság visszhangja a lengyel nép körében. (Magyar Történészkonkresszus, 1953. június 6—13. Bp. Akad. K. 1954.) 204—211. p.

Szokolay Katalin: A Magyar Tanácsköztársaság visszhangja a lengyel nép körében. (A magyar és a lengyel nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Bp. 1954.) 57—67. p.

Malinowski, Henryk: A lengyel és a magyar munkásmozgalom néhány közös forradalmi hagyományáról. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 12 lev.

Sochacki, Stanislav Andrzej: Az 1919-es magyar proletárforradalom hatása Lengyelország belpolitikai és nemzetközi helyzetére. — Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 78—106. p.

Semil-Milski, Edmund: Józef Krasny [a LKMP megbízottja és a budepesti Czerwona Gazeta szerkesztője] Magyarországon. — Párttörténeti Közlemények, 1960. 3. sz. 179—188. p.

Csatári Dániel: Magyar Tanácsköztársaság, a magyar és a román nép szövetségének megteremtéséért. (Román—magyar kapcsolatok. Bp. 1958.) 101—111. p.

Cherestesiu, Victor: A romániai munkásosztály és a magyarországi proletárforradalom. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 16 lev.
U. a. Korunk, 1959. 4. sz.

Mérei István: Románok, magyarok 1919-ben — Kiskunság, 1959. március—április.

Dimitrova, Stela: Az 1919. évi magyar forradalom visszhangja a bolgár forradalmi mozgalomban. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 14 lev.

Lőrinc Péter: Vajdaság forradalmi kapcsolatai Magyarországgal 1918—1919-ben. — Magyar Szó [Novi Sad], 1959. március 21.

Gábor Sándorné: Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság. Kandidátusi értekezés tézisei. [Bp. MTA. soksz. 1966.] 14 p.

Soós Katalin, G.: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és az Osztrák Köztársaság kapcsolatainak történetéhez. A nyugat-magyarországi kérdés. 1919 március—augusztus. — Soproni Szemle, 1959. 4. sz. 289—304. p.

Höppner, Siegfried: A Németországi Független Szociáldemokrata Párt forradalmi munkás tagjainak állásfoglalása a Magyar Tanácsköztársaság mellett. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 10 lev.

Charbonnel, Paulette: A francia munkásosztály és az 1919-es magyarországi forradalom. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 19 lev.

Tersen, Emile: Az Antant (főleg Franciaország) és a Magyar Tanácsköztársaság. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakon.] Bp. soksz. 1959. 10 lev.

Nagy Zsuzsa, L.: A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918—1919. Bp. Kossuth K. 1965. 309 p. 8 t.

Nagy Zsuzsa, L.: Smuts tábornok budapesti küldetése 1919 áprilisában. — Történelmi Szemle, 1963. 2. sz. 195—216. p.
U. a. különnyomatban.

Karsai Elek: Iratok a Smuts-misszió történetéhez. — Levéltári Közlemények, 1967. 2. sz. 237—249. p.

Nagy Zsuzsa, L.: Az olasz érdekek és Magyarország 1918—19-ben. — Történelmi Szemle, 1965. 2—3. sz. 256—275. p.

Nagy Zsuzsa, L.: Az Antant segélyprogramja és az 1918—1919. évi forradalmak. — Párttörténeti Közlemények, 1963. 3. sz. 37—68. p.

KATONAI—POLITIKAI HELYZET

Zágoni Ernő: A Komunisták Magyarországi Pártja megalakulása és honvédő politikája. Bp. Zrínyi K. 1968. 27 p. (MHSZ politikai előadássorozat.)

Liptai Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság katonapolitikája és honvédő harcai. — Történelem, 8. sz. 1968. 151—190. p.

Kóródi József: Két távirat története. Magyar békekezdeményezés 1919-ben. — Ország—Világ, 1967. június 14. [1919. március 23. és április 25.]

Kun József: Katonai intervenció a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — Néphadsereg, 1959. 88. sz. 4. p.

Győrffy Sándor: A magyar nép harca a nyugati imperialisták ellen a Tanácsköztársaság védelmében. (Magyar Történészkongresszus, 1953. június 6—13. Bp. Akad. K. 1954.) 473—481. p.

Král, Václav: A csehszlovák burzsoázia intervenciós háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben. (Intervencni válka ceskoslovenské burzoasie proti madarské sovetské republice v roce 1919. Ford. Frendt Pál.) Bratislava, Szlovákiai Szépirod. K. 1956. 283, [5] p.

Pór, Frantisek: A csehszlovák jobboldali szociáldemokraták áruló szerepe a csehszlovák burzsoá hadseregnek a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciója idején. [Előadás a MTK 40. évfordulója alkalmából rendezett tudományos üléssza-kon.] Bp. soksz. 1959. 18 lev.

KATONATANÁCSOK

Hajdu Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. Kossuth K. 1958. 192—200. p.

Hetés Tibor: A Budapesti Munkás Katonatanács forradalmi ülése. — Magyar Rendőr, 1959. 18. sz. 2. p.

Sztanykovszky Tibor: A katonatanácsról. (Nagy idők tanúi emlékeznek [1918—1919]. Bp. Kossuth K. 1958.) 82—91. p.

A VÖRÖS HADSEREG SZERVEZÉSE

Kerekes Zoltán: A „Vöröskatona kötelezője." [A Magyar Vörös Hadsereg tagjai esküjének (akkori elnevezése szerint kötelező) szövegével.] — Néphadsereg, 1956. január 10. 2. p.

A katonai eskü történetéből. A „Vöröskatona kötelezője." — A Nép Hatalmáért, 1958. január 1.

Vásárhelyi Júlia: 1919. Ünnepi toborzás a Tanácsköztársaság kikiáltásának történelmi napjaiban. 1919. április 6. — Népszava, 1959. március 11. 2. p.

Toborzó tizenkilencben. [A színházak Vöröskatona estjeiről és az április 6-i felvonulásról.] — Néphadsereg, 1959. 97. sz. 2. p.

Sztankó István: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének megszervezése és fejlődése. — Értesítő, 1959. 1. sz. 109—124. p.

Szini Gyula: Fiaim tűzkeresztsége. (Remete L.: Irodalom — forradalom 1917—1919 . . . Bp. 1956.) 432—433. p.

Sarle Erzsébet: Vöröskatonák előre! Katonák 1919 május elsején. — Néphadsereg, 1956. 103. sz. 3. p.

Münnich Ferenc: A Vörös Hadsereg megalakulása és első harcai. Részlet — — „Az októberi forradalom és a Magyar Vörös Hadsereg" c. művéből. — Határőr, 1959. 18. sz. 7. p.

H[etés] T[ibor]: „Éljen a proletárdiktatúra! Fegyvert! Fegyvert!" — Lobogó, 1962. 12. sz. 6—7. p.

A májusi átszervezés, mint a magyar Vörös Hadsereg győzelmes támadásának egyik tényezője. — Katonai Figyelő, 1953. 5. sz. 87—102. p.

Kun József: A májusi fordulat. [A Vörös Hadsereg újjászervezése.] — Néphadsereg, 1959. 110. sz. 2. p.

Politikai megbízottak

Halász János: A politikai megbízottak szerepe és ténykedése a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Értesítő, 1959. 1. sz. 125—136. p.

Pusztai István: Politikai megbízottak a magyar Vörös Hadseregben. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 2. sz. 150—154. p. U. a. — Néphadsereg, 1959. 57. sz. 2—3. p.

Csillag Ferenc: A politikai biztosok szerepe a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Hadtörténelmi Közlemények, 1962. 1. sz. 100—124. p.

Szilágyi Dezső: Harcban a proletárhatalomért. (Nagy idők tanúi emlékeznek [1918—1919]. Kossuth K. 1958.) 51—58. p.

Magyar László: A sírkő vádol. [*Hajdu* Imre, a Vörös Hadsereg kaposvári zászlóalja politikai megbízottjának életéről és mártírhaláláról.] — Dunántúli Napló, 1958. december 25.

Andrássy Antal: „Bátran halt meg a politikai tiszt...” *Hajdu* Imre zászlóalj politikai megbízott halálának évfordulójára. — Somogyi Néplap, 1967. szeptember 10.

Gots János: Beszélgetés egy 1919-es vöröskatonával. [*Kalmár* Imre egykori politikai megbízott az 1919. július 27-i tiszafüred—poroszlói csatáról, egy százados árulásának sikeres elhárításáról.] — Hajóépítő, 1958. október 20.

Pátkay László: Egy veterán politikai megbízottnál... [*Nagy* József egykori vöröskatona, politikai megbizott visszemlékezése.] — Kossuth Nyomda üzemi híradója, 1959. május 1.

Berkes Ferenc (1893—1919.) [A Kecskeméten állomásozó 1. hadtest politikai biztosa, korábban Móra Ferenc újságírótársa Szegeden. Az orgoványi erdőben halt mártírhalált.] — Petőfi Népe, 1965. november 14.

Munkásezredek

Derkovics Jenő: A Magyar Vörös Hadsereg gyári munkásezredeinek szervezése. — Hadtörténelmi Közlemények, 1955. 3—4. sz. 213—242. p.

Hetés Tibor: A dolgozó nép a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. Bp. MHS, 1958. 16 p.

Hetés Tibor: Tömegmozgósítás 1919-ben a proletárdiktatúra védelmére. — Katonai Szemle, 1958. 2. sz. 121—127. p.

Hetés Tibor: Tömegmozgósítás a Tanácsköztársaság idején. Bp. MHS, 1959. 15 p.

Hetés Tibor: Budapesti munkások felfegyverzése a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. (Tanulmányok Budapest múltjából. 13. köt. Bp. Akad. K. 1959. 607 p.) 423—474. p. 1 térk.
(Budapest várostörténeti monográfiái 21.)

Hetés Tibor: Munkásezredek előre! [Bev.] (Liptai Ervin.) [Kiad] a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum. Bp. Táncsics K. 1960. 144 p. 7 t.

H[etés] T[ibor]: „Fegyvert a gyári munkászászlóaljaknak!” — Lobogó, 1961. 43. sz. 4. p.

Matuz József: A Vörös Hadsereg és a dolgozó nép. — Hadtörténelmi Közlemények, 1955. 3—4. sz. 243—266. p.

Derkovics Jenő: A magyar munkásezredek az északi hadjáratban. — Honvédelem, 1957. 1. sz. 99—115., 2—3. sz. 115—135. p.

L[engyel] L[ászló]: „Fegyverbe!... Fegyverbe!...” Munkásezredek harca a Tanácsköztársaság védelméért. — Honvéd Újság, 1957. 114. sz. 4. p.

H[etés] T[ibor]: Munkásezredek a Garam mentén. — Lobogó, 1960. 24. sz. 13. p.

A bányászok harca Salgótarjánért. Északi Front, május 17. — Fegyverben Budapest proletariátusa. — Népszava, 1949. március 20. 14. p.

Herendovics István: Részletek egy 19-es vöröskatona feljegyzéseiből. [Az első egri munkásszázad harcáról, amit Czóbel Ernő elvtárs vezetett támadásra Miskolc ellen.] — Népújság [Heves megye], 1954. március 21. 3. p.

A Vörös Hadsereg hű támaszai: a munkástartalékászlóaljak. — Néphadsereg, 1959. 93. sz. 2. p.

Miklós Jenő: Budapest fegyverben. (Remete L.: Irodalom — Forradalom 1917—1919... Bp. 1956.) 414—416. p.

Tölgyesi Lajos: Egy munkásezred történetéből. (Hadtörténelmi apróságok.) — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 143—150. p.

Veteránok emlékeznek. [*Tölgyesi* Lajos egykori vöröskatona a 6. Vörös Istvántelki gyalogezred harcairól.] — Főjavítás, 1964. március 27.

A győzelem tavasza. [Visszaemlékezés a 6. Vörös Istvántelki gyalogezred magatartására a Tanácsköztársaság bukása után és a román katonák szolidaritására.] — Főjavítás, 1954. március 26. 2. p.

Történelmi visszaemlékezések a Tanácsköztársaság idejéből. — Hogyan harcoltak a MÁVAG munkásai hazánk felszabadításáért 1919-ben. [Egykori haditudósítások alapján.] — Kalapács, 1949. március 15. 3. p.

Harminchét éve volt első igazi tavasz. [A Tanácsköztársaság védelmében részt vett Láng-gyári munkásokról.] — Turbina, 1956. március 21. 2. p.

A Láng-gyár a Tanácsköztársaság alatt. [620 munkás jelentkezett a Vörös Hadseregbe.] — Turbina, 1959. március 21.

A hajógyári vöröszászlóalj. Írta: V. J. — Hajó—Daru, 1959. március 21.

Öhlwang Jenő: Magyar Tanácsköztársaság 1919. [A csepeli 22. vörös gyalogezred megalakulásáról.] — Vasas, 1958. március.

Szabó Sándor: Így harcolt Csepel a Tanácsköztársaságért. — Vasas, 1959. március, 4. p.

Csepel 1919 márciusában... [Egyebek között az első csepeli vörösezred szervezőiről.] — Fogaskerék, 1962. március 16.

Csépányi Lajos: Győz a „Vasas ne hagyd magad” munkásszázad. [Visszaemlékezés 1919-re.] — Vasas, 1959. március, 6. p.

Széter Márton: Az acélgyári munkások. (Nagy idők tanúi emlékeznek. [1918—1919.] Bp. Kossuth K. 1958.) 108—112. p.

A szegedi veteránok emlékeiből. — 1919 dicső napjaiból. [Kercsik Ferenc, az újpesti Viktória bútorgyár munkástanácsának egykori elnöke és munkásszázad parancsnoka az ellenforradalmi erőkkel vívott harcáról.] — Délmagyarország, 1961. március 22.

Rónai János: „Most már magunknak dolgozunk.” — Lobogó, 1968. 12. sz. 8—9. p.

A Tanácsköztársaság szakszervezeti ezredei. — Munka, 1954. 7. sz. 41. p.

Gyárfás György — *Farkas* Antal: Postások a Tanácsköztársaságért. [A postás vörösezredről.] — Szocialista Posta (műszaki), 1954. október 5. 229., (forgalmi), 1954. október 5. 310. p.

Kamody Miklós: Adatok a postás vöröskatonák történetéhez. — Szocialista Posta, 1959. 3. sz.

Kamody Miklós: Adatok a postás vöröskatonák történetéhez. — Borsodi Szemle, 1960. 3. sz. 210—216. p.

„Landler Jenő szavára..." [Veterán vöröskatonák emlékezése a vörös vasutasezred harcairól.] — Magyar Vasutas, 1959. március 16.

Wertheimer Zsigmond: Az 1919-es pincérdandár emlékére. — Vendéglátóipari Munkás, 1948. október 15. 4—5. p.

Kovács György: A Komárom megyei dolgozók harca a proletárhatalomért (1918—1919). Bp. Glóbus ny. 1968. 87 p.

Bárdos László István: Komáromi magánakció. Északdunántúl munkássága az 1919. évi felszabadító kísérletben. [Komárom,] Városi Tanács V. B. 1960. 86 p.

Katona József: A Magyar Tanácsköztársaság munkásezredeinek díszszemléje. — Néphadsereg, 1956. március 30. 2. p.

A Magyar Tanácsköztársaság munkásezredeinek díszszemléje. [Korabeli sajtótudósítások alapján.] — Zalai Hírlap, 1958. április 23.

Vörös Őrség

Szőcs Ferenc: A Belügyi Népbiztosság szerveinek harca 1919-ben a belső ellenség ellen. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 5. sz. 512—515. p.

Kovács Nándor: A Vörös Őrség. [Bp.] BM. ORK. Politikai Oszt. Vörös Csillag ny. [1956.] 88 p. 15 t.

A Tanácsköztársaság szolgálatában. [Vörös Őrség.] Kiad. a BM. Tanulmányi és Módszertani — ORFK. Politikai Osztály. Bp. Zrínyi ny. [1959.] 111 p.

A Vörös Őrség megalakulása. — Magyar Rendőr, 1954. augusztus 14. 6. p.

A Vörös Őrség harca a közbiztonság megszilárdításáért. — Magyar Rendőr, 1954. augusztus 28. 4—5. p.

Illés Sándor — *Varga* József: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Őrsége. — A Hazáért, 1956. 13. sz. 5. p.

L[engyel] L[ászló]: Visszaemlékezés a Tanácsköztársaság dicső napjaira. Hogyan védelmezte a proletárhatalmat a Vörös Őrség. — Honvéd Újság, 1957. 30. sz. 3. p.

Kun József: A Vörös Őrség születésnapja. — Néphadsereg, 1959. 72. sz. 2. p.

Fábián Sándor: A Tanácsköztársaság szolgálatában. Vörös Őrség. — Magyar Rendőr, 1967. november 5.

Mészöly Gábor: „A proletárok őre." [Vörös Őrség.] — A Hazáért, 1968. 13. sz. 11. p.

Kékesdi Gyula: Egy gazdag élet. (*Jakab* Rudolf, a Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága közvetlen zászlóaljának parancsnoka.) — Népszabadság, 1963. 261. sz. 8—9. p.

Ruscsák Lajos: Szívvel—lélekkel. (Nagy idők tanúi emlékeznek. [1918—1919.] Bp. Kossuth K. 1958.) 123—132. p.

Pásztor Ferenc: A 13-asok parancsnoka. [*Ruscsák* Lajos.] — Határőr, 1958. december 2.

Hét vörösőr és egy ezred spahi. [*Ruscsák* Lajos és hét vöröskatona fogságba ejtett egy ezred spahit 1919 márciusában Budapesten.] — Népszabadság, 1958. 68. sz. 8. p.

Pásztor Ferenc: Hol vannak a vöröskatonák? [*Ruscsák* Lajosról a 13. Vörösőr zászlóalj egykori parancsnokáról.] — Néphadsereg, 1966. december 24.

Gede Márton: Vörös őrségen — negyvenhat éve. — Ország Világ, 1965. 11. sz. 2. p.

Sárkány Sándor: 1919 tanúi szólnak. Egy harcos közkatona jelentkezik. [A Vörös Őrség *Bandl* különítménye előzte a cseheket Párkányból.] — Szabad Ifjúság, 1956. július 22. 6. p.

Elhunyt *Becht* E. Gyula elvtárs, a munkásmozgalom régi harcosa. [Egykori ózdi munkás, a Tanácsköztársaság idején vörösőr parancsnok.] — Északmagyarország, 1966. június 3.

Gál Vince: Ezernyelvű, egyszívű brigád. (Az 1919-es veszprémi Vörös Őrség emlékére.) [Többek között *Kuboljov*, volt orosz hadifogoly, vörösőr-parancsnokról.] — Középdunántúli Napló, 1958. március 21.

Szőcs Ferenc: A Tanácsköztársaság határőrségéről. — Határőr, 1959. 13. sz.

Szőcs Ferenc: Hősi múltunkból. A Vörös Őrség harca a határőrizet megszilárdításáért. — A Hazáért, 1964. 22. sz. 14. p.

Szőcs Ferenc: Több volt, mint határőrizet! [A Vörös Őrség határvédelmi harcairól.] — A Hazáért, 1964. 36. sz. 10. p.

Bokor László: Forró drót a Székes—dűlőn. *Forró* István egykori vörösőr, ma munkásőr. — Munkásőr, 1967. 2. sz. 36—37. p.

Árkus József: *Lenin*-fiúk. Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaság hős védelmezőire. (Riport dokumentáció.) Bp. Zrínyi K. 1960. 137 p.
(Fegyver a munkáskézben.)

Soós Gyula: Emlékezés Szamuely Tiborra. [Egyebek közt a *Lenin* fiúk elnevezés állítólagos eredetéről.] — Szabad Föld, 1964. augusztus 2.

Szabó József: Fordulat. [Az esztergomi *Lenin*-fiúk helytállása 1919 májusában.] — A Hazáért, 1966. 11. sz. 8—9. p.

Dege György: A Dobróczky-brigád katonája. Wolkowszky Iván alias *Nyuli* Ferenc. [A St. Georg egykori lázadó matróza, *Lenin*-fiú, majd spanyol szabadságharcos emlékei.] — Fejér megyei Hírlap, 1967. október 15.

Internacionalisták a Tanácsköztársaság védelmében

Hetés Tibor: A 80. nemzetközi dandár. Bp. Zrínyi K. 1963. 178 p.

Gábor Mózes: A Nemzetközi Ezredek szervezése a Tanácsköztársaság idején. — Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz. 85—88. p.

Kővágó László: Internacionalisták Tanácsmagyarországon:. (Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Bp. 1967.) 371—406. p.

L[engyel] L[ászló]: Visszaemlékezés az első magyar proletárhatalom dicső napjaira. Nemzetközi ezredek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — Honvéd Újság, 1957. 33. sz. 4. p.

Szántó Rezső: A magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatairól. — Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 221—227. p.

Szántó Rezső: Die internationalen Formationen der ungarischen Roten Armee Bp. Soksz. 1959. 9 lev.

Szántó Rezső: A magyar Vörös Hadsereg nemzetközi alakulatai. — Részlet — — felszólalásából. — Magyar Nemzet, 1959. 65. sz. 5. p.

Szántó Zoltán: Az Első Nemzetközi Vörösezred. Részlet a szerző önéletrajzának új kötetéből. — Valóság 1965. 5. sz. 88—94. p.

Balázs József: Nemzetközi ezredek a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Néphadsereg, 1956. 60. sz. 2. p.

Nemes István: A Magyar Tanácsköztársaság Nemzetközi Vörös Rohamzászlóaljának története. — Visszaemlékezés. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 6. sz. 583—590. p.

Hetés Tibor: Egyszívű brigád. Internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. — Lobogó, 1961. 13. sz. 6., 16. sz. 9., 19. sz. 5., 21. sz. 15., 24. sz. 4., 28. sz. 4., 33. sz. 14., 37. sz. 4. p

Soós Gyula: Együtt dobbanó szívvel. [Internacionalisták a magyar Vörös Hadseregben.] — Igaz Szó, 1967. 9. sz. 24—25. p.

Liptai Ervin: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország fegyveres szövetségének kérdéséhez. — Hadtörténelmi Közlemények, 1958. 1—2. sz. 71—91. p.

A szovjet Vörös Hadsereg 51. lövészhadosztálya 459. lövészezredének szolidaritása a magyar munkásosztállyal. (1919. augusztus 7—8.) (Közli: Szabó Ágnes. Dokumentumok.) — Párttörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz. 278—279. p.

[Fedorov] Fjodorov, A. V.: Orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — Hadtörténelmi Közlemények, 1955. 3—4. sz. 204—212. p.

Fedorov, A. V.: Az orosz katonák részvétele a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. (Részletek — — tanulmányából.) — Néphadsereg, 1955. 101. sz. 2—3. p.

Györkei Jenő: Szovjet-Oroszországban harcoló magyar internacionalisták a Magyar Tanácsköztársaság megsegítéséért. — Katonai Szemle, 1958. 5. sz. 94—100. p.

Srágli Béla: Orosz hadifoglyok a Tanácsköztársaság harcaiban. — Honvéd, 1951. 9. sz. 94—98. p.

Kun József: Szovjet-Oroszország fiai a Magyar Vörös Hadseregben. — Néphadsereg, 1959. 76. sz. 2. p.

Bötkös Ferenc: Orosz hadifoglyok harca a Tanácsköztársaság védelméért. — Honvéd Újság, 1957. 122. sz. 2. p.

Csonka Ernő: Orosz proletárok a magyar Vörös Hadseregben. — Szabad Nép, 1955. 88. sz. 4. p.

Veres Pál: Orosz katonák a Magyar Tanácsköztársaságért. — Új Világ, 1956. 12. sz. 3. p.

Szabó László: Kun Béla futárja. (V. A. Uraszov), az elrejtett ezredzászló őre (Kudor Ferenc), a salgótarjáni harcok román hőse (Mihail Tiutiu.) Beszélgetés külföldi veteránokkal. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 17. p.

Némethy György: Ismét végig az úton. [Vladimir *Uraszov* ismét Budapesten.] — Ország Világ, 1967. 21. sz. 4—5. p.

Egykori vöröskatona újévi üdvözlete. (T. I. Trubnyikov, a magyar Vörös Hadsereg nemzetközi ezredének harcosa.) — Magyar Nemzet, 1966. 13. sz. 14. p.

Honfi József — *Horváth* Miklós — *Rázsó* Gyula — *Tóth* Sándor: A lengyel—magyar katonai kapcsolatok története. — Honvédelem, 1960. 5. sz. 115—130. p.

Sochacki Stanislaw Andrzej: Fejezetek a lengyel—magyar fegyverbarátság történetéből. Bp. Országos Béketanács, 1964. 121 p.

Kozlowski, J.: Lengyelek részvétele az 1919-es magyar proletárforradalomban. — Magyar Munkásmozgalmi Int. Ért. 1955. 4. sz. 60—67. p

Doskocz, Andrzej: A magyar proletárdiktatúráért. (Nagy idők tanúi emlékeznek [1918—1919.] Bp. Kossuth K. 1958.) 144—150. p.

Lapinski Józef: Lengyelek a magyar Vörös Hadseregben. Nagy idők tanúi emlékeznek. [1918—1919.] Bp. Kossuth K. 1958.) 151—155. p.

Izydorczyk, J.: A lengyel hadosztály vállvetve küzdött a magyar vöröshadsereggel. — — beszéde az országgyűlés ünnepi ülésén. — Népszabadság, 1959. 69. sz. 3. p.

Ungvári Jenő: A Magyar Tanácsköztársaság Lengyel Százada. — Mai Lengyelország, 1956. 7. sz. 19—20. p.

Lengyelek a magyarországi forradalmi harcokban. — Lengyel Tájékoztató, 1961. június.

Soós Gyula: Lengyelek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — Honvédségi Szemle, 1967. 6. sz. 50—51. p.

Kapalyag Imre: Lengyel elvtársak a Tiszánál... Emlékezés a negyven évvel ezelőtti napokra. (Edmund Semil, Józef Lapinski.) — Népszabadság, 1959. 77. sz. 3. p.

Együtt harcoltunk. Visszaemlékezések az 1919-es Szlovák és Magyar Tanácsköztársaságra. (Bojovy odkaz roku 1919. Összeáll. Roják Dezső, Anton Smutny.) Bratislava, Szlovákiai Pol. K. 231 p. 8 t.

Citowsky, Frantisek: Egy öreg harcos üdvözlete. [A 10. nemzetközi brigád egykori tagjai.] — Szolnok megyei Néplap, 1964. április 19.

Balázs Anna: A telkibányai csata 1919-ben. [Cseh elvtársak átszöktek a magyar Vörös Hadsereghez. — Néphadsereg, 1954. 68. sz. 2. p.

Kővágó László: Délszlávok a Magyar Tanácsköztársaságért. A Nemzetközi Szocialista Szövetség Délszláv Frakciója tevékenységének vázlatos ismertetése. — Párttörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz. 160—186. p.

Kővágó László: A magyarországi délszlávok 1918—1919-ben. Bp. Akad. K. 1964. 269 p.

Nikov, Todorov Niko: A Magyarországon élő bolgárok és a Magyar Tanácsköztársaság. (A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása. Bp. 1960. 387 p.)

Bajor Nagy Ernő: Az igazság bécsi követe. [*Szantner* Pálról, aki 1919-ben Bécsben toborzott a Magyar Tanácsköztársaság védelmére.] — Népfront, 1959. 3. sz.

Kun József: Osztrák proletárok a Magyar Vörös Hadseregben. — Néphadsereg, 1959. 78. sz. 4. p.

Gaál Gyula: A Tanácsköztársaság harca Debrecenben. [A „nagypénteki tüntetés" — az ellenforradalmi provokáció leveréséről, az osztrák vörösezred segítségével.] — Közgazdász, 1960. március 21.

Mocsár Gábor: Hatszáz év. (Fejezetek Debrecen történetéből.) — Hazafiak és ellenforradalmárok. [A nemzetközi ezred debreceni osztrák hősi halottai.] — Hajdu—Bihari Napló, 1961. május 19.

Duclos, Jacques: Franciák a magyar proletárforradalomban. — Magyar Nemzet, 1962. 67. sz. 3. p.

Hajdu Tibor: A nemzetiségi kérdés és az 1918—1919-es forradalmak. (A magyar nacionalizmus története és kialakulása. Bp. Kossuth K. 1964.) 232—280. p.

Fegyvernemek és szolgálati ágak

Dömötör Gergely: A fegyvernemek szerepe a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborújában. — Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 3—4. sz. 328—364. p.

Balázs József: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tüzérsége. — Honvédelem, 1959. 2. sz. 3—16., 3. sz. 3—13. p.

Nagy Kálmán: A magyar Vörös Hadsereg páncélvonatai 1919-ben. — Honvéd, 1951. 12. sz. 98—103. p.

Geszti Pál: A nyolcas páncélvonat parancsnoka. — Lobogó, 1959. 17. sz. 4. p.

A vörös páncélvonat katonái. [*Galisz György* a 8. sz. páncélvonat egykori parancsnokának visszaemlékezése az 1919 áprilisi Salgótarján környéki harcokra.] — Békés megyei Népújság, 1959. június 3.

A 8. számú páncélvonat hős napjaiból. Egy vöröskatona visszemlékezései. [Kiad. a] MSZMP Békés Megyei VB [és a] Magyar Honvédelmi Sportszövetség Békés Megyei IB. Gyula, Békésm. ny. 1959. 22 p.

Sinkó Jánosné: Tűzbe mentünk volna Szamuely Tiborért. Egy veterán *[Horváth* Kálmán, a Szamuely vezette páncélvonat egyik harcosának] emlékei a Tanácsköztársaságról. — Vasakarat, 1964. március 21.

Alt Lajos: A 12-es páncélvonattal Szolnoktól Bártfáig. — Békés megyei Népújság, 1958. augusztus 5.

Földes Péter: Mennyei páncélvonat. [Történelmi regény az ifjúság számára.](A forráskutatást Hetés Tibor végezte.) Bp. Móra K. 1959. 454 p.

1919-es páncélvonatot rekonstruálnak. — Pártélet, 1968. 9. sz. 56. p.

Horváth Árpád: A Magyar Tanácsköztársaság repülői. (— — A hadirepülés évszázada. Bp. Zrínyi K. 1968. 226 p. 38 t.) 100—103. p.

Gazsi József: Akik a Tanácsköztársaság légterét oltalmazták. — Repülés, 1962. 3. sz. 4. p.

Gazsi József: A Tanácsköztársaság emlékeiből. A „Vörös Légjáró Csapat" 8-ik százada. — Repülés, 1959. 6. sz. 9. p.

Gellért Tibor: Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez. — Hadtörténelmi Közlemények, 1965. 3. sz. 502—523. p.

Hetés Tibor: Repülők a Tanácsköztársaság védelmében. — Repülés, 1956. 3. sz. 4. p.

Hetés Tibor: Repülők a Tanácsköztársaság védelmében. — Repülés, 1961. 3. sz. 9. p.

Hetés Tibor: Repülők a salgótarjáni hadműveletekben. — Repülés, 1959. 3. sz. 4—5. p.

Kovács Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság repülőgépei. A Tanácsköztársaság kikiáltásának 49. évfordulójára. — Repülés. 1968. 3 sz. 10—11., 4. sz. 12—13. p.

A 8. vörös harci repülőszázad. [A mátyásföldi gépgyár dolgozóinak harci egysége. Közvetlenül Stromfeld parancsnoksága alatt harcoltak.] — Hajdu—Bihari Napló, 1959. április 19.

A nyolcadik vörös repülőosztag.. — Honvéd Újság, 1957. 113. sz. 1. p.

Sárosi Gyula: A Tanácsköztársaságra emlékeznek. Egy repülőszázad átmentése az

ellenforradalmi Szegedről. — Repülés, 1959. 4. sz. 4. p.

Horváth Mihály: Tanács-Magyarország repülői. Egy vörös pilóta visszaemlékezései. — Néphadsereg, 1956. 22. sz. 2—3. p.

Horváth Mihály: Egy vöröspilóta visszaemlékezése. — Néphadsereg, 1959. 173. sz. 2. p.

Horváth Mihály: Vörös pilóták a forradalom egén. [— — a Tanácsköztársaság egyik vörös pilótájának visszaemlékezése.] — Igaz Szó, 1962. 10. sz. 60—63. p.

Horváth Mihály: Támadás Iglónál. Egy tizenkilences tábori pilóta visszaemlékezései. — Pest megyei Hírlap, 1964. május 23.

Horváth Mihály: Légi felderítés 1919-ben. [A Vörös Hadsereg pilótájának visszaemlékezése.] — Dolgozók Lapja, 1968. március 21.

Kovács Attila: A vörös pilóta. (*Berényi* Sándor a Tanácsköztársaság vadászrepülője.) — Néphadsereg, 1968. 11. sz. 3. p.

Molnár István: Veterán pilóták. [*Szejkovits* Ede és *Szisszel* József vöröspilóták visszaemlékezése 1919-re.] — Néphadsereg, 1965. 16. sz. 16. p.

A Tanácsköztársaság 48. évfordulóján. Két repülőgeneráció találkozója. (A Tanácsköztársaság hadipilótái a Központi Repülőklubban.) — Repülés, 1967. 3. sz. 2. p.

Sárosi Gyula: Ez a nap a veteránoké volt. [A kecskeméti 5. vörös repülőszázad tagjainak találkozója és visszaemlékezése a harcokra.] — Repülés, 1968. 5. sz. 5. p.

Dezsényi Miklós: A dunai hajóraj a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. — Katonai Szemle, 1958. 7. sz. 59—65. p.

Dezsényi Miklós: A magyar vörös dunai hajóraj az 1919. évi honvédő háborúban. — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 73—96. p. 4 t.

Dezsényi Miklós: Komárom és Esztergom szereplése a Magyar Tanácsköztársaság háborújában. (A Tanácsköztársaság napjai Esztergomban. A felső Duna-szakasz hadműveleteinek leírásával. Szerk. Zolnay László. Bp. Akad. K. 1960.)

Dezsényi Miklós: Adatok a „Bácska" aknarakó hajó történetéhez. — Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 2. sz. 384—391. p.

Dezsényi Miklós: Hősök a hullámsírban. [A „Bácska" aknarakó harca 1919 júniusában az ellenforradalmi flotillával.] — Honvédségi Szemle, 1967. 6. sz. 48—50. p.

Dezsényi Miklós: 1919. június 24-én történt. — Honvédségi Szemle, 1967. 8. sz. 48—50. p.

Lukáts Imre: Harcban a fehér monitorokkal. — Szabad Ifjúság, 1956. 124. sz. 5. p.

Mátraházi István: Hűség a halálig, 1919. június 24. [A „Munka" aknarakó hajó csatája a lázadó monitorokkal Paksnál.] — Dunántúli Napló. 1959. április 21., 22., 23., 24.

Herczegh Kálmán: Ellenforradalmi monitorok tüzében. — Az 1919-es „Vörös-tengerészek" hőstettei. — Lobogó, 1960. 45. sz. 15. p.

Vas—Witteg Miklós: Budapest nem jelentkezik... Negyven évvel ezelőtt zajlott le az ellenforradalmi monitorlázadás. — Népszabadság, 1959. június 24. 4. p.

Langszammer János: A vörös monitor. [Párkány elfoglalása, feladása és visszafoglalása. Személyes élmények.] — Dunamente, 1959. április 25.

Győri József: A dunai aknazár biztosítva van. — Vöröskatonák emlékeznek. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 8. p.

Fabik Károly özvegye üdvözletet küldött május elsejére a nagykanizsai úttörőknek. [Adatok *Fabik* Károly egykori rézműves, a cattarói matrózlázadás egyik szervezője és a magyar Vörös Dunai Hadiflottilla parancsnokának életéről.] — Zalai Hírlap, 1963. május 1.

Pintye János: Vöröstengerész voltam. (Nagy idők tanúi emlékeznek [1918—1919]. Bp. Kossuth K. 1958.) 175—180. p.

Holka Vilmos: A vörös hadihajóraj. [*Pintye* János visszaemlékezése.] — Képes Újság, 1966. november 19.

Sitkei Sándor: Egy tengerész a forradalomban. Sajtó alá rend. Tarjányi Sándor. Bp. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1960. 44 p.

Svéd László: Fiatal vörös tengerészek harca az ellenforradalmárokkal. (S. L.: A vörös lobogó alatt... 1919—1919. Bp. 1955.) 349—351. p

Adatok az 1919-es magyar Vörös Hadsereg egészségügyi szolgálatának történetéhez. — Honvédorvos, 1959. 1. sz. 1—9. p.

Kasznár Zoltán: Látogatás a csepeli „öreg doktornál" — a Tanácsköztársaság veterán harcosánál. [*Fejjes* Gyula, a vörös hadsereg vezérkari orvosfőnökhelyettesének emlékezése.] — Egészségügyi Dolgozó, 1958. március 1.

A VÖRÖS HADSEREG HADMŰVELETEI

Az intervenció kezdete. A Vörös Hadsereg újjászervezése és az első sikerek. Az északi hadjárat

Hetés Tibor: A román burzsoá hadsereg támadása és a Magyar Vörös Hadsereg visszavonulása. — Katonai Szemle, 1959. 3. sz. 110—115. p.

Történet az 1919-es hősi harcokról. — Elmondja egy kiszolgált tüzér. [Katonai titkok elárulása 1919 húsvétján, Nagyvárad környékén.] — Békés megyei Népújság, 1958. március 19.

Hetés Tibor: A májusi fordulat és a Vörös Hadsereg első sikerei. — Katonai Szemle, 1959. 4. sz. 82—88. p.

Kun József: A Magyar Vörös Hadsereg hősi harcaiból: Az első sikerek. — Néphadsereg, 1959. 98. sz. 5. p.

Simon Béla: Régi május. [A Vörös Hadsereg szolnoki harca az ellenforradalmárokkal és *Nagy* Péter vörös ezredparancsnok hősi halála.] — Szolnok megyei Néplap, 1954. május 1. 5. p.

Kána Lőrinc: A salgótarjáni csata évfordulójára. — Honvéd, 1950. 5. sz. 105—111. p.

Balázs József: Salgótarján, 1919. — Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 3—4. sz. 290—326. p.

Pamlényi Ervin: Salgótarján proletárhősei. (Hősi múltunkból.) — Néphadsereg, 1954. 106. sz. 2. p.

Pásztor Ferenc: Éjjel 2 óra... Támadás. [Salgótarjáni harcok 1919-ben.] — Határőr, 1959. 19. sz. 8—9. p.

Pásztor Ferenc: Történelmi napok — hősi harcok tanúi. [Az 1919 májusi salgótarjáni harcok színhelyeiről.] — Nógrádi Népújság, 1959. 41. sz. 4. p.

A salgótarjáni csata. — Nógrádi Népújság, 1958. március 21.

Kovalcsik József: A bányászok megvédték Salgótarjánt. — Néphadsereg, 1959. 114. sz. 4. p.

H[etés] T[ibor]: „Munkásfegyverek." A titokzatos erő. [A salgótarjáni munkások és bányászok megvédik Salgótarjánt.] — Lobogó, 1961. 50. sz. 4. p.

Lantos László: Tegnap és ma egyazon célért. Jegyzetek a salgótarjáni Kun Béla zászlóalj életéből. [Salgótarjáni veteránok emlékezése az 1919-es harcokra.] — Munkásőr, 1964. 7. sz. 5. p.

Dicsőség 1919 hős harcosainak, Salgótarján védelmezőinek. — Szabad Nógrád, 1954. május 5. 3. p.

Kornis Pál: A Karancs elfoglalása. — Néphadsereg, 1953. 306. sz. 2. p.

A miskolci csata. (Riport a Reggeli Hírlap 1919. május 21-i számából.) — Borsodi Szemle, 1959. 2. sz. 26—27. p.

A miskolci csata. (Hadműveleti iratok alapján.) [Közread. a] Hadtörténelmi Levéltár. — Honvéd, 1951. 1—2. sz. 112—119. p.

Komáromy József: A győzelmes miskolci csata, 1919. május 20—21. — Borsodi Szemle, 1956. 1. sz. 3—18. p.

Mucs Sándor: A magyar Vörös Hadsereg hősi harcai. (Miskolc visszafoglalása, az északi hadjárat.) — Katonai Szemle, 1959. 5. sz. 94—100. p.

Szőcs Ferenc: Miskolc visszafoglalása. — Határőr, 1959. 21. sz. 5. p.

K[un] J[ózsef]: A miskolci győzelem. — Néphadsereg, 1959. 117. sz. 5. p.

Gábor Sándorné: A miskolci csata proletárhősei. — Szabad Nép, 1954. 136. sz. 3. p.

Hetés Tibor: Ágyúk az Avason. — Lobogó, 1962. 4. sz. 4. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg északi elleintámadásának előkészítése. — Katonai Szemle, 1956. 6. sz. 157—164. p.

Balázs József: A magyar Vörös Hadsereg észak-magyarországi ellencsapásának néhány problémája. — Katonai Szemle, 1957. 2. sz. 149—154. p.

Gazsi József: A diadalmas északi hadjárat. — Határőr, 1959. 22. sz. 5. p.

Kána Lőrinc: Az 1919-es magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteiről. — Katonai Figyelő, 1953. 2. sz. 80—89. p.

Kornis Pál: A magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadműveleteinek néhány kérdése. — Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 1. sz. 35—63. p.

Szőcs Ferenc: A Vörös Hadsereg dicsőséges északi hadjárata. — Magyar Rendőr, 1959. 22. sz. 2. p.

Mayer Vilmos: A magyar Vörös Hadsereg 46. gy. e. III. zj. 10. százada a Magyar Tanácsköztársaság északi hadjáratának harcaiban. — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 97—124. p.

Gulyás Mihály: Hét kilométer az élet. [A Vörös Hadsereg északi hadjárata egyik epizódjának hőseiről.] — Napjaink, 1967. június 1.

Mayer Vilmos: Felvidéki harcok. (Nagy idők tanúi emlékeznek. [1918—1919]. Bp. Kossuth K. 1958.) 160—174. p.

Nagy idők tanúja. [*Landler* Jenőről és a Vörös Hadsereg felvidéki harcairól.] — Üttörő, 1954. március 13. p.

Fogarassy László: A Duna-vonal védelme a Tanácsköztársaság idején. (Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve. Győr, Győr-S[opron] m. ny. 1960. 193 p.)

Kudor Ferenc: Emlékezés a dicső múltra. [Visszaemlékezés a Tanácsköztársaság védelméért folyó győri harcokra és harcosokra.] — Győr-Sopron megyei Hírlap, 1956. március 21. 2. p.

Sütő Ferenc: Emlékezés a győri 19-es vörös gyalogezred harcaira. [Az északi front harcairól, egy katonadal szövegével.] — Kisalföld, 1962. március 20.

Fogarassy László: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének köpcsényi védőszakasza. — Soproni Szemle, 1960. 3. sz. 251—253. p.

Fogarassy László: Sopron és az 1919-es hadszintér. — Soproni Szemle, 1961. 1. sz. 75—78. p.

Fogarassy László: Hogyan került a soproni vörösezred Visegrádra? — Soproni Szemle, 1961. 4. sz. 357—359. p.
[Ld. az 1961. 1. sz.-ban megjelent „Sopron és az 1919-es hadszintér" c. cikket.]

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 1—2. Védelmi harcok az északi offenzíva kezdetéig. — Borsodi Szemle, 1962. 6. sz. 48—54., 1963. 1. sz. 73—79. p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 3. r. Sajóvölgyi harcok. — Borsodi Szemle, 1963. 3. sz. 76—81. p.

Fogarassy László: Az 5. vörös hadosztály történetéhez. 4. r. A bódvavölgyi harcok. — Borsodi Szemle, 1963. 6. sz. 99—102. p.

Nagy Kálmán: A kassai áttörés. — Szabadság, 1956. 12. sz. 7. p.

Dömötör Gergely: A 3. vörös hadosztály Losonc felszabadításáért folytatott harctevékenysége, 1919. május 25—31. — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 2. sz. 49—85. p.

Dömötör Gergely: A magyar Vörös Hadsereg kisalföldi támadásának kérdéséhez. Hozzászólás Kornis [Pál] cikkéhez. — Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 2. sz. 210—217. p.

Mautz János: Harcban a páncélvonat ellen. (Visszaemlékezés.) — Hadtörténelmi Közlemények, 1963. 1. sz. 142—146. p.

Jász Dezső: Harc a Hernád mentén. — Élet és Irodalom, 1966. 19. sz. 5—6. p.

Jász Dezső: Átcsoportosítás. [1919. június 29. A Vörös Hadsereg északi hadjárata.] — Élet és Irodalom, 1966. 51. sz. 7. p.

A belső és külső erők szervezkedése a Magyar Népköztársaság megdöntésére**

Lukács Lajos: Adalékok a nyugati imperialista hatalmak és a magyar ellenforradalmárok együttműködéséhez 1919-ben. — Századok, 1949. 250—257. p.

Erőss Emma: Horthyék és az Antant összefogása a Magyar Tanácsköztársaság ellen. — Élet és Tudomány, 1957. 31. sz. 963—967. p.

Gábor Sándorné: Az 1919-es bécsi magyar ellenforradalmi emigrációról. — Párttörténeti Közlemények, 1964. 3. sz. 114—155. p.

Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben. — Soproni Szemle, 1956. 2. sz. 97—115., 1959. 1. sz. 73—90. p.

Pataki István: Az ellenforradalom fegyveres szervezkedése Magyarországon és Ausztriában a proletárhatalom ellen. A „nemzeti hadsereg" létrehozásának első periódusa. (1919. III. 21. — 1919. VIII. 1.) - Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 3. sz 429—463. p.

Munk Károly: A nyugati hatalmak aknamunkája 1919-ben a Tanács-Magyarország ellen. — Néphadsereg, 1959. 66. sz. 5. p.

Zsigmond László: Hogyan vett részt az USA a Magyar Tanácsköztársaság megfojtásában. — Szabad Nép, 1951. augusztus 11. 5. p.

Koncsek László: A renngassei összeesküvés. Bp. Kossuth K. 1959. 207 p.

Kun József: A külső és belső ellenforradalmi erők szervezkedése. — Néphadsereg, 1959. 154. sz. 4. p.

Nándori Pál: Adalékok a Tanácsköztársaság ellen szervezkedő magyar feudális arisztokrácia árulásának kérdéséhez. — Jogtudományi Közlöny, 1959. 2—3. sz.

Tomaskó Ödön: A proletárdiktatúra védelmében. A Magyar Tanácsköztársaság napjaiból. [Belső ellenforradalmi erők egyes munkástanácsokban.] — Tanácsok Lapja, 1954. október 11. 3. p.

Szántó Béla: Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra. — A monarchista hivatalnokok, tisztek és a tanácshatalom. — A június 24-i ellenforradalmi lázadás. (Közli: Szántó Rezső.) — Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz. 73—84. p.

Gazsi József: „Veszélyben a forradalom!" — Néphadsereg, 1959. 91. sz. 2. p.

Gábor Sándorné: Az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet. — Párttörténeti Közlemények, 1962. 2. sz. 67—97. p.

Hajdú Tibor: Az 1919. június 24-i ellenforradalmi lázadás történetéhez. — Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 240—272. p.

Fenyves Imre: Harc a telefonközpontért. [A június 24-i ellenforradalmi kísérlet epizódja.] — Szabad Ifjúság, 1956. 148. sz. 2. p.

Balázs Anna: Árulók. [1919. június 24. Az ellenforradalmi puccsban résztvevő ludovikások áruló merénylete Lőwy Béla és vöröskatona társai ellen.] — Építők Lapja, 1956. március 19. 2. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Veszélyben a proletárhaza! Epizódok 1919-ből. — Igaz Szó, 1961. 6. sz. 5—11. p.

Svéd László: [Ifjúmunkások részvétele az 1919. június 24-i ellenforradalmi puccs leverésében.] (S. L.: „Mi már nem leszünk többé kizsákmányolt proletárok!" 1848—1919. Bp. 1951.) 330—334. p.

Veres Pál: Mister Freeman elszámította magát... Az ellenforradalmi lázadás leverése 1919. június 24-én. — Néphadsereg, 1962. 39. sz. 4. p.

Szőcs Ferenc: A június 24-e utáni katonai helyzet. — Határőr, 1959. 26. sz. 5. p.

Egy vádirat emlékeztet. [Ellenforradalmi kísérlet leverése Császár községben tatabányai bányászok segítségével, 1919-ben.] — Komárom megyei Dolgozók Lapja, 1958. március 19.

Szentiványi Kálmán: A mi októberünk. — Tatabányai veteránok emlékeznek. [Horváth Lajos részvétele a Tanácsköztársaság idején a devecseri ellenforradalom leverésében.] — Bányamunkás, 1967. szeptember.

Zolnay László: A Tanácsköztársaság dicső napjai. [Az „Esztergomi Népszava" 1919. évi számai alapján az esztergomi ellenforradalmi kísérletről, amit orosz hadifoglyok segítségével vertek le.] — Komárom megyei Dolgozók Lapjai, 1954. február 13. 4. p.

Molnár András: „Riadó a Batthyány palotában." [A hatvani ellenforradalmárok leverése.] — Néphadsereg, 1959. 77. sz. 5. p.

Kern Mihály: Az ellenforradalmi kísérlet leverése Kőszegen. — Vasi Szemle, 1959. 1. köt. 27—30. p.

** Az ellenforradalmi monitorokkal kapcsolatos anyagot lásd a „Fegyvernemek és szolgálati ágak" alcím alatt a dunai hajórajra vonatkozó résznél.

„Már készen állt a vesztőhely számukra . . .” Egy szentesi veterán visszaemlékezései. [*Aradi* Lajos, egykori vöröskatona a kőszegi ellenforradalom leveréséről.] — Csongrád megyei Hírlap, 1961. július 16.

Az egykori vörösgárdista. [*Krautszieder* Károly az ordasi ellenforradalom veszélyes epizódjáról.] — Izzó, 1958. március 20.

Kállay István: A szászvári bányászok hősi harca az ellenforradalom ellen 1919-ben. — Új Komló, 1956. március 6. 2. p.

Kővágó László: Az 1919. évi szlovén vidéki ellenforradalomról. — Hadtörténelmi Közlemények, 1964. 2. sz. 203—230. p.

K[un] J[ózsef]: Intézkedések a katonai vezetés megszilárdítására. — Néphadsereg, 1959. 107. sz. 2. p.

Szabó Ferenc: Kemény kézzel az ellenforradalmárokkal szemben. — 40 esztendő távlatából. [A Frontmögötti Bizottság tevékenységéről Szamuely Tibor vezetése alatt.] — Néphadsereg, 1959. 92. sz. 3. p.

A Vörös Hadsereg tiszántúli hadműveletei

Münnich Ferenc: A Vörös Hadsereg támadása a tiszai fronton. 1—2. r. (Részlet — „Az októberi forradalom és a Magyar Vörös Hadsereg” c. művéből.] — Határőr, 1959. 27. sz. 5., 28. sz. 5. p.

Mucs Sándor: A magyar Vörös Hadsereg támadása a román bojár hadsereg ellen. — A Tanácsköztársaság bukása. — Katonai Szemle, 1959. 7. sz. 57—62. p.

Szőcs Ferenc: A román burzsoá hadsereg ellentámadása, a Vörös Hadsereg veresége. — Határőr, 1959. 30. sz. 6. p.

Hetés Tibor: Az utolsó kísérlet. — Lobogó, 1962. 17. sz. 15. p.

Tapolczai Gyula: A Köblös-rohamzászlóalj. (Nagy idők tanúi emlékeznek. [1918—1919.] Bp. Kosuth K. 1958.) 156—159. p.

Molnár István: Az utolsó komp. [*Komócsin* Antal emlékezése a Mindszent melletti harcokra, 1919 nyarán.] — Néphadsereg, 1965. 11. sz. 3. p.

Ezer poklon át. [*Taller* József, a Vörös Hadsereg egykori fiatal katonájának élményei a tiszai fronton.] — Dunántúli Napló, 1958. március 21.

Vöröskatonák. [Egyebek közt *Józef Lapinski* visszaemlékezése a Tisza melletti harcokra.] — Magyar Nemzet, 1959. március 25.

Átkeltünk a Tiszán. Egy ismeretlen vöröskatona naplója. [Közli:] H[aypál] T[ibor]. — Munkásőr, 1964. 5. sz. 5. p.

Soós Gyula: A kortárs emlékezik . . . „Az eszme győzedelmeskedni fog!” [Visszaemlékezés a tiszai front harcaira.] — Igaz Szó, 1964. 6. sz. 29—32. p.

Jász Dezső: Átkelés a Tiszán . . . — Magyar Nemzet, 1966. július 17.

Jász Dezső: Átkelés a Tiszán. — Valóság, 1968. 8. sz. 74—77. p.

Jász Dezső: Az újszászi beszéd. (Régi harcosok emlékeznek.) [Kun Béla beszéde a 101. vörös gyalogezred előtt 1919. július 30-án.] — Magyar Nemzet, 1966. 67. sz.

Szabó Lajos: Harcban Szolnokért. (A magyar Vörös Hadsereg és a szolnoki munkásság hősi harca 1919-ben.) — Jászkúnság, 1959. 1. sz. 1—6. p.

Fogarassy László: A magyar Vörös Hadsereg utolsó csatája, Szolnok 1919. augusztus 1. — Jászkúnság, 1961. 3—4. sz. 159—164. p.

H[etés] T[ibor]: Jelentés Szolnokról. (*Steinbrück* Ottó vezetése alatt álló csapatok harca Szolnokért.) — Lobogó, 1961. 46. sz. 15. p.

Seidler Ernő: Szolnok — 1919. — Párttörténeti Közlemények, 1959. 1. sz. 160—163. p.

Pásztor Ferenc: Hol vannak a vöröskatonák? [Beszélgetés *Ormós* Sándorral, egykori dandár politikai biztossal az 1919-es szolnoki harcokról.] — Néphadsereg, 1967. 1. sz. 10. p.

HELYTÖRTÉNETI MUNKÁK

Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. [Feldolg.] (a balassagyarmati Palóc Múzeum történeti és néprajzi munkaközössége: Manga János, Bugán József stb. [Bev.] Manga János.) Bp. Műz. Közp. Prop. Irod. 1959. 177 p. 12 t.

Nagy Zsuzsa: *Baranya* megye történetének néhány vonása a Tanácsköztársaság idején. A Pécsi Akadémiai Napok előadása. Hozzászólók: Gábor Sándor, Hajdu Gyula stb. Pécs, Dunántúli Tud. Int. 1955. 30 p.
(Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 2.)

A proletárhatalomért! *Békés* megyei vöröskatonák visszaemlékezései. (Gyűjt., sajtó alá rend. és szerk. Varga Dezső.) [Gyula.] Hazafias Népfront Békésm. Biz. — Békésm. Tanács VB. 1959. 151 p.

Hanyec Sándor: Akik életüket adták az első magyar proletárdiktatúráért a *békési* járásban. [Két hősi halált halt vöröskatonáról.] — Békés megyei Népújság, 1959. március 16.

Gulyás Sándor: A Tanácsköztársaság napjai *Békés* községben. Békés, MSZMP Községi VB., 1959. 69 p.

Tibori János: A proletárdiktatúra *Békéscsabán*. — Történettanítás, 1959. 2. sz. 12—15. p.

A [*békéscsabai*] 6. vörös hadosztály. — Szabad Nép, 1949. március 12. 5. p.

Szabó Ferenc: A *békéscsabai* 6. vörös hadosztály születése 1919-ben. (A Vörös Hadsereg toborzása a Viharsarokban.) — Tiszatáj, 1968. 5. sz. 394—397. p.

Troján, M.: *Bereg* vármegye dolgozóinak harca a tanácshatalomért az 1918—1919-es években. — Századok, 1964. 1—2. sz. 107—157. p.

Farkas Dezső: A két forradalom *Bihar* megyei történetéhez. 1917—1919. Bp. Akad. K. 1965. *108 p.*
(Értekezések a történeti tudományok köréből 36.)

1919. *Borsodi* emlékek. (Összeáll. és szerk. Gyárfás Imre, Ibos Iván stb.) Kiad. az MSZMP Borsod megyei Bizottsága. Miskolc, 1959. 131 p.
[A Tanácsköztársaság megyei eseményeiről, külön fejezetben a harccselekményekről.]

Nagy Dezső: A tanácshatalom története *Cegléden*. Bp. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1959. 92 p.
(Ceglédi füzetek 7.)
A kötet tartalmából:
A Vörös Hadsereg Cegléd-környéki harcai.

Tanácsköztársaság *Csongrád* megyében. (Emlékkönyv.) Kiad. a MSZMP Csongrád megyei Bizottsága. [Hódmezővásárhely], 1959. 184, 60 p. 4 t.

Beszélgetés Pálfi—Palócz János elvtárssal, *Csongrád* város volt dandárparancsnokával. Írta: B. L. — Vegyipari Dolgozó, 1959. március.

A *debreceni* munkásmozgalom története a munkásmozgalmi szervezkedés kezdetétől a Tanácsköztársaság leveréséig. (Szerk. Varga Zoltán.) Debrecen, Alföldi Magvető, 1956. 303 p.

Gaál Gyula: A Tanácsköztársaság harca *Debrecenben*. [A „nagypénteki tüntetés" — az ellenforradalmi provokáció leveréséről az osztrák vörösezred segítségével.] — Közgazdász, 1960. március 21.

Garamvölgyi István: Emléktáblát a Tanácsköztársaság *dévaványai* mártírjainak. [1919. április 29-én a román hadsereg által kivégzett vöröskatonák neveinek felsorolásával.] — Magyar Rendőr, 1963. augusztus 31.

Novák József: *Dombóvár* 1919-es hősei és mártírjai. Szekszárd, Megyei Tanács VB — TIT Tolnam. Szerv. 1959. 48 p.

Nagy Zsuzsa, L.: Forradalom és ellenforradalom a *Dunántúlon*. 1919. [Kiad.] a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Int., Bp. Kossuth K. 1961. 202 p.

Szokodi József: Adatok a Tanácsköztársaság *egri* történetéhez.
(1918. július — 1919. május.) Eger, 1960. 327—336. p.
(Klny. Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve 6. köt.)
(Az Egri Pedagógiai Főiskola füzetei 99.)

Emlékezés. [Csirmaz Dezső a Tormási-zászlóalj harcairól *Eger* határában.] — Népújság Heves megye, 1954. március 21. 3. p.

A Tanácsköztársaság napjai *Esztergomban*. A felső Dunaszakasz hadműveleteinek leírásával. Szerk. Zolnay László. Kiad. az 1919-es Esztergomi Emlékbizottság. Bp. Akad. K. 1960. 149 p.

Tanácsköztársaság *Fejér* megyében. (Emlékkönyv.) Kiad. a megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya. Székesfehérvár, 1959. 147 p.

(Bukucs József—Rátkai István—Fejes András): Emlékezz! 1919—1959. [A Tanácsköztársaság története a *füzesabonyi* járás területén.] Füzesabony, MSzMP Járási Biz. [1959.] 55 p.

Marjalaki Kiss Lajos: A *gesztelyi* vöröskatona vértanúk. — Borsodi Szemle, 1958. 2. sz. 19—20. p.

(Stef István—Varsandán László—Fekete László): A Tanácsköztársaság *gyomai* járásbeli történetéből. [Közrem.] (Borbély Sándor, Beneschroth Gábor stb.) Gyoma, Békésm. ny. 1959. 23 p.

Szokodi József: *Gyöngyös* a két forradalom idején. (1918—1919.) Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irod. 1959. 58 p.

(Göcze Géza—Perepatits Antal): A vörös *Győr*. Emlékezések és dokumentumok. Győr, MSzMP Győr—Sopronm. Biz. — Győr—Sopronm. Tanács, 1964. 285 p.

Czigány Béla: A Vörösőrség *Győrött*. (Arrabona. A Győri Múzeum évkönyve. Győr, Győr—S[opron] m. ny. 1960. 193 p.)

Adatok a Tanácsköztársaság *gyulai* történetéhez. Összeáll. a gyulai Erkel Ferenc Gimnázium Történelmi Szakköre Hunya Sándor vezetésével. Gyula, 1959. 39 p.
(A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 2.)

A Tanácsköztársaság *Hajdú-Biharban*. 1919. Dokumentumgyűjtemény. (Gyűjt. és szerk. Komoróczy György, Fehér András stb. Bev. Gódor Ferenc. Függelék: A Tanácsköztársaság Hajdú és Bihar megyében kiadott időszaki sajtótermékei.) Debrecen, MSZMP Hajdú—Biharm. Biz. 1959. XXXII, 599 p.

Komoróczy György: Emlékezés a Tanácsköztársaság *Hajdú-Bihar* megyei történetére. — Élet és Művelődés, 1959. május, 1—4. p.

Fehér András: Az 1919-es proletárdiktatúra *Hajdú* megyei történetéhez. — Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 1—52. p.

Heves megye a Tanácsköztársaság idején. Emlékkönyv a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára. Eger, Hevesm. ny. 1959. 175 p.

Szokodi József: *Heves* megyei adatok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez. Gyöngyös a két forradalom idején.) Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Eger, Borsodm. ny. 1959. 159—196 p.
U. a. különnyomatban.
(Az Egri Pedagógiai Főiskola füzetei 129.)

Nagy József: A Tanácsköztársaság *Heves* megyében. — A Tanácsköztársaság kikiáltása. — A helyi direktórium gazdasági intézkedései. — A Tanácsköztársaság földbirtokpolitikája Heves megyében. — Megmozdul a földesúri reakció. — A Tisza-vonal védelme. — Az északi hadszíntér. — Az egri ellenforradalom. — A megyei tanács működése a május eleji válság után. — Az Eger körüli harcok. — A felvidéki támadás előkészítése. —

A tiszai offenzíva. — A Tanácsköztársaság hatása a megye dolgozó népére. — Népújság (Eger), 1959. április 17—19., 21—26, 28—30., május 1.

Nagy József: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hadműveletei *Heves* megye területén. — Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Eger, Borsodm. ny. 1957. 197—210. p.
U. a. különnyomatban.

Danczó János: A *Heves* megyei veteránok visszaemlékezéseinek gyűjtéséről. — Legújabbkori Múzeumi Közlemények, 1964. [1.] sz. 35—42. p.

Rácz Lajos: Beszélnek a megsárgult lapok. [A Tanácsköztársaság másfélhónapos uralmáról *Hódmezővásárhelyen.*] — Viharsarok, 1954. március 21. 5. p.

Kecskemét és Kiskunság 1919 vörös lobogója alatt. Szöveggyűjtemény egykori hírlapokból. Összeáll. a Katona József Megyei Könyvtár munkaközössége. (Fenyvessiné Góhér Anna vezetésével.) Kecskemét, Tempó soksz. Bp. 1959. 132 p.

Welther Dániel: „Mi az igazságért harcolunk . . .!" *Kecskemét* 1919-ben. — Kiskunság. 1959. március—április, 3—8. p.

Mi történt *Komáromban?* — Megelevenednek a régi emlékek. [Az 1919. április végi támadásról.] — Rába, 1959. április 25., 30.

A Tanácsköztársaság *Mátészalkán* és környékén. Adatok a Tanácsköztársaság történetéhez a mátészalkai járásból. (Összeáll. a Mátészalkai Járási Könyvtár dolgozói [19]19-es munkaközösség gyűjtése alapján.) Mátészalka, MSZMP Járási VB. — Járási Tanács VB. 1959. 75 p.

Kerecsényi Edit, H.: Adatok a Tanácsköztársaság *nagykanizsai* történetéhez. (A Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve. [1961—1962.] Bp. Athenaeum ny. 1963.) 75—114. p.

A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság *Nógrád* megyei történetéhez. (Összeáll.: Horváth István.) — Palócföld, 1968. 3. sz. 78—88. p.

Bihari Mór: *Óbuda* a két forradalom sodrában. Bp. MSZMP III. ker. V. B. 1964. 67 p

Fancsovics György: Az első világháború háborúellenes mozgalmai. Az 1919-es Tanácsköztársaság Orosházán és környékén. (Az [*Orosházi*] Szántó Kovács Múzeum évkönyve. Szerk. Nagy Gyula.) Orosháza — Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irod. 1959. 226 p.

Wimmer Imre: A *pécsi* vörösdandár. — Dunántúli Napló. 1958. március 20.

A *pécsi* vörösdandár akciói és feloszlása. — A hősi múlt krónikája. — Dunántúli Napló, 1959. 105. sz. 3. p.

Vörös *Pest* megye. [Szerk.] (Vígh Károly.) Bp. Kossuth K. 1959. 147 p.

Mészáros Károly: Adalék a *Somogy—Baranyai* 44. Vörös Dandár történetéhez. — Hadtörténelmi Közlemények, 1966. 1. sz. 19—39. p.

Somogyi tizenkilencesek. (Veteránok visszaemlékezései.) [Kiad. a MSZMP Somogy Megyei Bizottsága.] Kaposvár, Somogym. ny. 1959. 120 p.

(Tanácsköztársaság. *Sopron.* 1919.) A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmával emlékeztetőül a kommunisták hősi, áldozatos harcaira. (Összeáll. Kertész István. Kiad.) az MSZMP Sopron Városi Bizottsága, Sopron Városi Tanácsa. [Sopron], Győr-Sopronm. ny. [1959.] 112 p.

Negyven éve. Jubileumi emlékkönyv. A Tanácsköztársaság *Szabolcs-Szatmár* megyei története. (Szerk. Arató Ferenc Bárány György stb.) Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmárm. ny. 1959. 179 p.

Viharban nőttek fel. Emlékképek a tizenkilences forradalom megyei történetéből. Kiad. a Magyar Honvédelmi Sportszövetség *Szabolcs-Szatmár* Megyei Elnöksége. Nyíregyháza, 1959. 28 p.

Jenei Károly: *Szabolcs-Szatmár* megye a Tanácsköztársaság idején. — Időszerű Kérdések, 1959. 1. sz. 23—25. p.

Máday Pál: *Szarvas* község a Tanácsköztársaság idején. Szarvas, Községi Tanács V.B. 1960. 65 p. 4 t.

Gaál Endre: A *szegedi* munkásság harca a Tanácsköztársaságért 1917—1919. Bp. Szikra, 1956. 232 p.

Gaál Endre: A *szegedi* munkásság harcai 1918—1919-ben. Szeged, Hazafias Népfront Szeged Városi Biz. 1959. 55 p.

A forradalmak *szegedi* szemtanúi. Visszaemlékezések 1918—1919-re. Összeáll. Csongor Győző. Szeged, Hazafias Népfront Szeged Városi Biz. 1959. 63 p.

Székely Lajos: A *szegedi* munkásság harca a Tanácsköztársaságért. (A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Bp. Szikra. 1954.) 243—270. p.

Cserjés Gyula: „. . .azért a víz az úr! . . ." [A Tanácsköztársaság kikiáltása utáni események *Szegeden.*] — Néphadsereg, 1967. 11. sz. 11. p.

Romhányi Ferenc: A *szentendrei* zászlóalj. Visszaemlékezés az 1919-es Vörös Hadsereg utolsó maradványainak harcaira. — Pestmegyei Hírlap (Szentendrei különkiadás), 1966. szeptember 28., október 1., 5.

Szolnok megye 1918—19-ben. [Írta]: (Kaposvári Gyula, Kisfaludi Sándor stb. — Függelék: Kardosné Benke Irén: A polgári forradalom és a Tanácsköztársaság Szolnok megyei sajtójának bibliográfiája.) Szolnok. MSZMP Szolnok m. Biz. 1961. 131 p.

Kardos Józsefné Benke Irén: Nagy idők tanúi. Adatok a polgári forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság *Szolnok* megyei sajtójának történetéhez. — Jászkunság, 1959. 1. sz. 17—25. p. (Bibl. 23—25. p.)

Szombathelyi diákok a Vörös Hadseregben. Emlékezés 1919-re. [Pék Ferenc egykori vöröskatona emlékeiből.] — Vas Népe. 1959. február 22.

Benedek Gyula: Forradalmi események *Tiszapüspökiben* 1918—1919-ben. — Jászkunság, 1968. 3. sz. 114—118. p.

Balogh János, K.: *Tolna* megye a Magyar Tanácsköztársaság időszakában. (Szekszárd), MSZMP Tolna megyei Biz. 1964. 256 p.

Győri Lajos: Április végén történt. [Ábrahám István és Stefanovics Lajos, a Tanácsköztársaság *túrkevei* mártírjainak életéről és haláláról.] — Szolnok megyei Néplap, 1967. április 27.

Horváth Ferenc: Az első proletárdiktatúra *Vas* megyében. (Horváth Boldizsár. Horváth Ferenc, Palánk István tanulmányaiból.) — Vasi Szemle. 1959. 1. sz. 1—9. p.

A Tanácsköztársaság *Vas* megyei dokumentumaiból. Összeáll.: Horváth Ferenc. — Vasi Szemle, 1959. 1. sz. 14—23. p.

(Csaba Imre): A Tanácsköztársaság *Veszprém* megyében. Kiad. az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága. [Veszprém 1959.] 276 p. 4 t.

Nagy Zsuzsa, L.: Munkáshatalom *Veszprémben* 1919-ben. — Veszprémi Szemle, 1958. 1. sz. 89—98. p.

A Tanácsköztársaság *Zala* megyében. (Szerk. Biz. Bánhidi Tibor, Degré Alajos stb.) Zalaegerszeg, MSZMP Zalam. VB. 1961. 185 p. 12 t.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

Nagy idők tanúi emlékeznek. (1918—1919.) (Összeáll. és sajtó alá rend. Lányi Ernőné.) [Kiad. a] MSZMP KB. Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1958. 195 p. U. a. — 2. kiad. 1958. 211 p.

Vöröskatonák emlékeznek. [*Szigeti* Ferenc, *Győri* József, *Földi* János, *Hajnal* Márton és *Ormós* Sándor visszaemlékezései.] — Népszabadság 1959. 68. sz. 8—9. p.

Kárpáti György: A Tanácsköztársaság csataterein. [*Ormós* Sándor, *Pintye* János és *Forgács* Béla visszaemlékezései.] — Lobogó, 1966. 12. sz. 8—9. p.

Baktai György: Negyvennyolc vöröskatona 1919-re emlékezik. — Honvéd Újság, 1957. 33. sz. 1. p.

Tizenkilencesek. Agrárproletár veteránok visszaemlékezései. Szerk. [és bev.] Hunya István. Bp. Táncsics K. 1962. 182 p.

Árkus József: Három veterán vöröskatona — a proletárnemzetköziségről. (V. L., *Pogonyi* Antal, *Ágoston* Ignác.) — Igaz Szó, 1961. 1. sz. 50—55. p.

Részletek *Ágoston* Péter naplójából. Közli: *Szabó* Ágnes. — Párttörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 155—181. p.

Borsos Árpád: Vallomás. [Az I. Vörös Autózászlóalj parancsnokának visszaemlékezése.] — Népszabadság 1961. 69. sz. 6. p.

Kovács Klára: „Mind vöröskatona volt, csak maga nem?" (*Boza* Sándor) [visszaemlékezése.] — Munkásőr, 1967. 10. sz. 19. p.

Bazó György: 1919 — Salgótarján. [Személyes élmény] — Szabad Nép, 1949. 66. sz. 4. p.

Vallomások 1919-ről. Beszélgetés *Dobi* Istvánnal vöröskatona-emlékeiről. — Magyar Nemzet, 1959. 69. sz. 3. p.

Balogh György: A Vörös Hadsereg 15. gyalogezredének tagja voltam. [*Domonkos* Ferenc élményei.] — Vörös Csillag, 1961. november 8.

Endreiter József: A salgótarjáni tiszai harcokról. [1919 tanúi szólnak.] — Szabad Ifjúság, 1956. július 1. 6. p.

A végsőikig kitartottak. Dicső napokra emlékeznek. [*Fekete* Pál, egykori vöröskatona az utolsó harcokról.] — Komárom megyei Dolgozók Lapja 1959. január 24.

Gyetvai János: Fegyverek és emberek. Regényes korrajz. Bp. Zrínyi K. 1959. 300 p.

Bracsok István: Emlékidéző beszélgetés a Vörös Katona egykori főszerkesztőjével. [*Gyetvai* János.] — Békés megyei Népújság, 1961. március 21.

Kerekes András: A „Vörös Katona" főszerkesztőjénél. [*Gyetvai* János.] — Néphadsereg, 1963. 49. sz. 5. p.

Bracsok István: Emlékidéző beszélgetés a szabadság 133 napjáról [*Gyetvai* Jánossal a Tanácsköztársaság idején megjelenő Vörös Katona egykori főszerkesztőjével.] — Igaz Szó, 1963. 15. sz. 24—28. p.

A katonaszerkesztő emlékére. (*Gyetvai* János, a Vörös Katona egykori főszerkesztőjének halálára.) — Néphadsereg 1967. 20. sz. 2. p.

Barkovits István: A direktórum tagja volt. [*Győrffy* Antal emlékezik 1919-re.] — Néphadsereg, 1966. 17. sz. 16. p.

Halasi Andor: Katonaszínészek a forradalomban. — Somogyi Írás, 1963. július. 31—36. p.

Hunya István: Emlékezés az endrődi nagy napokra. — Magyarország, 1957. 3. sz. 8. p.

A veterán. [*Huszár* Pál elbeszélése alapján egyebek közt egy francia csapat lefegyverzéséről.] — Úttörő, 1954. június. 5—6. p.

Szabadságunk ára. Egy vöröskatona *[Ifkó* Károly] visszaemlékezései. — Hét (Bratislava) 1957. június 23. 11. p.

Balczer Elemér: Hősi napokra emlékezve . . . *[Jakab* Rudolf a Vörös Hadsereg esztergomi csatájáról.] — Esti Budapest, 1956. március 16.

Jász Dezső:: A Vörös Hadsereg katonája voltam. (Visszaemlékezés.) — Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 2. sz. 373—383. p.

Jász Dezső: Az első találkozás. [Münnich Ferenccel 1919-ben.] — Tükör 1967. december 12.

Mekis János: Hetven hűséges esztendő [*Juhák* Gábor emlékezése az 1919. május 2-i szolnoki harcokra.] — Fejér megyei Hírlap, 1967. május 10.

Egy vöröskatona visszaemlékezései. [*Kapilák* János visszaemlékezései alapján, a

Vörös Hadsereg miskolci napjairól.] — Termelj ma többet mint tegnap, 1954. március 24. 4. p.

Nagy Gyula: Apák és fiúk. [*Kotymán* Tibor, a volt 1919-es vöröskatona visszaemlékezései.] — A Hazáért, 1964. 10. sz. 5. p.

Egy tizenkilences [*Kucsma* István emlékei a Vörös Hadsereg északmagyarországi hadműveleteiről.] — Északmagyarország, 1958. május 1.

Münnich Ferenc elvtársnak, a Minisztertanács elnökének életrajza. — Néphadsereg, 1958. 24. sz. 3. p.

Viharos, dicső úton. Mozzanatok *Münnich* Ferenc elvtárs életéből. — Munkásőr, 1967. 12. sz. 24—25. p.

Münnich Ferenc: Moszkvától — Budapestig. Részlet egy készülő önéletírásból. — Kortárs, 1958. 11. sz. 635—645. p.

Münnich Ferenc: Viharos út. Bp. Szépirod. K. 1966. 180 p.

Németi Lajos: Küldetésben Leninnél. (Nagy idők tanúi emlékeznek [1918—1919.] Bp. Kossuth K. 1958.) 113—122. p.

Németi Lajos: Forradalmi szervezkedés a munkáshatalom megteremtéséért. — A Hazáért, 1966. 19. sz. 11., 25. sz. 10—11. p.

Németi Lajos: Leninnél. [A Kommunisták Magyarországi Pártjának küldötte Moszkvában, 1919 márciusában.] — A Hazáért, 1966. 44. sz. 11. p.

Küldetésben Leninnél. [*Németi* Lajos, Kun Béla küldötte Leninnél. 1918-ban. Írta: A. K.] — Néphadsereg, 1967. 16. sz. 4—5. p.

Krajczár Imre: Kun Béla követe volt. (*Németi* Lajos.) — Munkásőr, 1967. 10. sz. 20. p.

Földi Jolán: Felejthetetlen találkozás. [*Németi* Lajos emlékezése 1919-es tevékenységére. Találkozása Leninnel.] — Kisipari Szövetkezet, 1956. április 25. 3. p.

Dudás Pál: Emlékezés. [*Pilinyi* János egykori vöröskatona az 1919 májusi Salgótarján környéki harcokról.] — Nógrádi Népújság, 1962. március 21.

Pesold Ferenc: A Tiszánál szólt a fegyver. A Tanácsköztársaság volt harcosa (*Polyák* József) a régi napokra emlékezik. — Esti Hírlap, 1961. 68. sz. 1. p.

Gyürky Zoltán: Veszélyben a haza! Feljegyzések a balassagyarmati harcokról. [*Ribár* Sándor egykori vöröskatona emlékei.] — Nógrádi Népújság, 1958. március 19.

Molnár István: A Garam völgyében. (*Siller* Sándor visszaemlékezése.) — Néphadsereg, 1962. 11. sz. 6. p.

Soós Gyula: Egy vöröskatona visszaemlékezéseiből. — Néphadsereg, 1958. 66. sz. 2., 67. sz. 2. p.

Soós Gyula: Felejthetetlen napok. [— — a 30-as Vörösezred volt katonájának visszaemlékezései.] — Igaz Szó, 1963. 6. sz. 58—62. p.

Soós Gyula: Viharsarki proletárok a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — A Hazáért, 1964. 11. sz. 3. p.

Soós Gyula: Viharsarki agrárproletárok a Tanácsköztársaság védelmében. [A 30. Vörösezred egykori harcosának emlékei.] — Szabad Föld, 1964. március 22.

Soós Gyula: Egy KIMSZ-tag visszaemlékezései. — KISZ Vezetők Fóruma, 1968. 9. sz.

Pásztor Ferenc: Évfordulóra. [*Sukerek* Lajos egykori vöröskatona visszaemlékezése 1919 júniusára.] — Határőr, 1958. június 24.

1919. [*Sütő* Ferenc egykori győri vöröskatona a Rozsnyó—Betlér környéki harcokról.] — Építő [Győr], 1963. március.

Szabó Pál: „... Ha nem veszik el tőlünk a puskát!" [Visszaemlékezés 1917 és 1919-re.] — Budapest, 1967. 11. sz. 13. p.

Szántó Béla: Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra. (Közli: Szántó Rezső.) — Párttörténeti Közlemények 1959. 1. sz. 121—144. p.

Szántó Béla: Részletek — — volt hadügyi népbiztos visszaemlékezéseiből. [Közli:] Szántó Rezső. — Hadtörténelmi Közlemények, 1959. 1. sz. 39—55. p.

Szántó Béla: Emlékezés a Magyar Tanácsköztársaságra. Dokumentumok és visszaemlékezések. — Társadalmi Szemle, 1959. 3. sz. 73—84. p.

Harcok tüzében. [Visszaemlékezés a Tanácsköztársaság szervezésére és *Szántó* Bélára.] — Igaz Szó, 1964. 6. sz. 24—28. p.

Szántó Mihály: 1919-re emlékezünk. — Honvédségi Szemle, 1965. 3. sz. 1—4. p.

Böcz Sándor: Történelem — magnószalagon. Egy zalai veterán vallomásaiból. (*Székely* Géza visszaemlékezései a Tanácsköztársaságra.) — Népszabadság, 1966. 94. sz. 6. p.

Szekér Nándor: Leszerelt katonák csatlakozása a KMP-hez. — — visszaemlékezése. — Társadalmi Szemle 1959. 1. sz. 68—70. p.

„Hej, amikor vöröskatona voltam . . ." [*Unger* Károly veterán nyomdászmunkás emlékei.] — Vas Népe, 1958. március 21.

Vass László: Szamuely (Tibor) futárja. [Visszaemlékezés.] — Népszabadság, 1957. 247. sz. 4. p.

Győri Dezső: A nagy érettségi. Regényes visszaemlékezések. (Előszó: Halasi Andor) Bp. Magvető, 1960. 354 p.

MEGEMLÉKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

Molnár Pál: Néhányan azok közül, akik az élre álltak. — Néphadsereg 1958. 272. sz. 7. p.

Nagyra becsüljük az 1919-es Tanácsköztársaság harcosainak áldozatát és hősiességét. Százötven veteránt tüntettek ki az

Országházban. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 19. p.

Molnár Zoltán: Tizenkilencesek. — Élet és Irodalom 1968. 12. sz. 1. p.

Molnár István: Harcos életek példája. (*Csathó* Ödön és *Juhász* Jenő életéből.) — Néphadsereg, 1962. 36. sz. 12. p.

Kocsis Tamás: A Tanácsköztársaság nyomolvasói. [*Kovács* Gyula, *Kerekes* Árpád, *Ruscsák* Lajos egykori vöröskatonák életéről.] — Magyar Nemzet, 1961. 68. sz. 5. p.

Havas Ervin: Ballada az asszonyról és a két katonáról. (*Mészáros* János és *Vitovszky* András vöröskatonák sírja Nyíregyházán.) — Népszabadság, 1966. 96. sz. 4—5. p.

Vöröskatonák. *Székely* Géza *Lapinski* József, *Déri* Imre. — Magyar Nemzet. 1959. 71. sz. 3. p.

Balázs Katalin: Portré — utóhanggal. [Demecs Imrének, a 60. Vörös Dandár egykori parancsnokának hazai és külföldi mozgalmi tevékenységéről.] — Fejér megyei Hírlap, 1967. március 22.

Rózsa László: *Dervarics* Antal forradalmár beteljesült élete. — Néphadsereg 1959. 73. sz. 5. p.

Pálos Miklós: *Ék* Sándor, aki egyszerre lett a Tanácsköztársaság és a Művészet katonája. — Magyar Ifjúság, 1959. március 7.

Németh Gabriella: „Együtt élünk, vagy együtt halunk..." Emlékezés 1919-re. [*Entzbruder* Dezső egykori katonai biztos rövid életrajza.] — Vas Népe, 1959. február 24.

Bors András: Emlékezés *Entzbruder* Dezsőre. — Pedagógusok Lapja, 1959. március.

Bors András: Emlékezés *Entzbruder* Dezsőre. — Köznevelés, 1960. 12. sz.

Egy vörösszázad parancsnoka. (*Fellner* Sándor.) — Néphadsereg, 1961. 11. sz. 5. p.

Szántó Rezső: *Fiedler* Rezső. — Párttörténeti Közlemények 1963. 3. sz. 192—196. p.

Vörös zászló az árbócon. — Egy elfelejtett igaz történet. [*Futó* Kálmán tengerész részvétele a Szt. György cirkálón kitört lázadásban és a Tanácsköztársaság harcaiban.] — Ifjúság, 1957. november 3.

Emlékezzünk. [Nekrológ *Gál Patócs* Jánosról. Nagyvárad 1919-es városparancsnokáról.] — Ruházati Munkás, 1961. március.

Horváth J. Ferenc: „Regénybe illő tetteket vitt véghez..." [*Jász* Dezső.] — A Hazáért, 1967, 13. sz. 10. p.

Tokár Péter: Beszélgetés *Jász* Dezsővel. Regénybe illő tetteket vitt végbe. — Ország Világ 1967. 50. sz. 6—7. p.

Illés Béla: Dezső bácsi. [*Jász* Dezső.] — Élet és Irodalom, 1967. 33. sz. 5. p.

Tolnai Gábor: Téma egy nagy regényhez. [*Jász* Dezső életútja.] — Élet és Irodalom 1967. 50. sz. 2 p.

Goda Gábor: *Karikás* Frigyes. 1891—1938. [Halálának 25. évfordulójára.] — Népszabadság, 1963. 52. sz. 9. p.

A legendás hírű vöröskomisszár. *Karikás* Frigyes. Írta: J. R. — Néphadsereg, 1958. 188. sz. 2. p.

Balogh Endre: A legendás hírű vöröskomisszár (*Karikás* Frigyes.) — Lobogó, 1960. 39. sz. 7. p.

Györkei Jenő: *Kellner* Sándor, a párt katonája. — Néphadsereg, 1958. 38. sz. 2. p.

Fogarassy László: *Kerekess* József — az 1919-es miskolci csata hőse. — Borsodi Szemle 1962. 1. sz. 31—33. p.

Kun Béláné: *Kun* Béla. (Emlékezések.) Bp. Magvető, 1966. 419 p. 18 t.

Györkei Jenő: *Kun* Béla a munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége. — Néphadsereg, 1958. 43. sz. 2. p.

B[alla] E[rnő]: *Kun* Béla esete az ententetisztekkel. — Ország Világ, 1959. 12. sz. 4. p.

Horváth Miklós: *Kun* Béla, a politikus és katonai vezető. [Születésének 80. évfordulóján.] — Néphadsereg, 1966. 7. sz. 5. p.

Gadanecz Béla: A forradalom vezérkarában. *Landler* Jenő életéről. Bp. Táncsics K. 1959. 201 p.
U. a. Csehszlovák—magyar közös kiadás.

„*Landler* apánk." — Márványba vésték — szívünkben él. [Történetek — — életéből: Miskolc alatt stb.] — Néphadsereg, 1958. 133. sz. 6. p.

Gadanecz Béla: A magyar Vörös Hadsereg hős parancsnoka. *Landler* Jenő születésének 80. évfordulója. — Néphadsereg 1955. 274. sz. 2. p.

Csák Gyula: Augusztusi éjszaka. (*Landler* Jenő) [regényes életrajza.] Bp. Móra K. 1959. 52 p.

Faragó György: *Landler* Jenő. A forradalmárok arcképcsarnoka. — Úttörővezető, 1968. 10. sz.

Egy nagy élet a magyar munkásosztály szolgálatában. (*Landler* Jenő 1875—1928.) — Szabad Nép, 1948. november 21. 7. p.

Komoróczy György: *Landler* Jenő Debrecenben. — Alföld, 1959. 1. sz. 124—132. p.

Lukács György: *Landler* Jenő halála napján (1928. február 25.) — Szabad Nép, 1949. 47. sz. 7. p.

Gadanecz Béla: *Landler* Jenő születésének 80. évfordulójára. — Szocialista Vasútért 1955. november 14., 21. 4. p.

Agárdi Ferenc: Tanult és tanított. *Landler* Jenő születésének 80. évfordulójára. — Művelt Nép, 1955. november 27. 5. p.

Egy forradalmi élet nagy tanulságai. *Landler* Jenő halálának 21. évfordulójára. — Népszava 1949. február 25. 3. p.

Kerekes István: „Az öreg" — *Landler* Jenő halálának harmincadik évfordulójára. — Élet és Tudomány, 1958. 18. sz. 547—549. p.

Landler Jenő elvtárs emléke. — Népszabadság, 1958. 47. sz. 4. p.

Hofman Éva: A tettek embere. 30. éve halt meg *Landler* Jenő. — Népszava 1958. február 23.

Gyöngyösi Nándor: *Landler* Jenő halálának 30. évfordulója. — Magyar Nemzet, 1958. február 25.

Landler Jenő halálának 30. évfordulója. — Magyar Vasutas, 1958. február 20.

Vadász Ferenc: A forradalmi tömegharc élén. Kilencven éve született *Landler* Jenő. — Népszabadság 1965. 276. sz. 4—5. p.

Kilencven éve született Landler Jenő. — A forradalom vezérkarában. — Landler Járműjavító, 1965. november 26.

Landler Jenő születésének 90. évfordulója. — Zalai Hírlap, 1965. november 23.

Majzik Katalin, H.: *Landler* Jenő emlékezete. — Budapest, 1968. 9. sz. 32—33. p.

Garay Ferenc: Márványtábla a Kreml falán. (Vizkelety Jenő emlékei Ligeti Károlyról és *Landler* Jenőről.) — Dunántúli Napló. 1965. december 5.

Ruffy Péter: Beszélgetés egy öreg taxisofőrrel, aki a Tanácsköztársaság hadipilótája volt. [*Leányfalvi* Árpád.] — Magyar Nemzet, 1959. február 18.

A proletár forradalmár. (*Mosolygó* Antal.) [Írta:] F. J. — Néphadsereg 1959. 68. sz. 9. p.

Emlékezés. [Nekrológ *Pámer* Lajosról, az egykori 29-es vörösdandár megfigyelő osztaga parancsnokáról.] — Középdunántúli Napló, 1960. december 8.

Pap Károlyné: *Pap* Károly, a vöröskatona. — Soproni Szemle, 1959. 1. sz. 102—103. p.

Kókai Imre: Egy forradalmár életútja. [*Pogány* József a Tanácsköztársaság hadügyi és közoktatásügyi népbiztosa.] — Ország Világ, 1967. 4. sz. 5. p.

Horváth Miklós: *Pogány* József. 1886—1938. (Forradalmárok, katonák, Bp. 1968.) 117—132. p.

Hunya István: *Polányi* Máté. — Párttörténeti Közlemények, 1963. 1. sz. 173—184. p.

Fábián Sándor: Egy hosszú harcos életút. [*Pozsár* Bálint berettyóújfalusi földmunkás részvétele a századeleji agrármozgalmakban és a Tanácsköztársaság idején a „Bihari vörös ezred" harcaiban.] — Hajdú—Bihari Napló 1958. március 22.

Rotziegel (Leo) elvtárs katonái. [Írta:] J. R. Néphadsereg, 1958. 210. sz. 6 p.

Simándy Pál: A megbolydult falu. Részlet a szerző önéletrajzi regényéből. (A Tanácsköztársaság alatt igrici falubeli tényked éséről és későbbi üldöztetéséről.) — Észak-Magyarország 1967. december 12., 13., 14., 15.

Máté György: Straszi. (Strassenreiter József vörösőr élete.) — A Néphadsereg irodalmi melléklete 1962. szeptember 29. 3. p.

Az 1919-es magyar Vörös Hadsereg és *Stromfeld* Aurél. Bp. Honvéd K. 1952. 48 p. (Történelmi kiskönyvtár.)

Nagy Kálmán: A magyar Vörös Hadsereg és *Stromfeld* Aurél. — Katonai Figyelő, 1950. 3—4. sz. 96—108. p.

Nagy Kálmán: *Stromfeld* Aurél, a magyar Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. — Századok, 1951. 1—2. sz. 213—238. p.

Nagy Kálmán: *Stromfeld* Aurél. Bp. Művelt Nép, 1952. 97 p.

Szerémi Borbála T.: Emlékezés *Stromfeld* Aurélra. — Népszabadság, 1957. 239. sz. 4. p.

Pető Tibor: *Stromfeld* Aurél. — Élet és Tudomány, 1957. 34. sz. 1066—1070. p.

Tamás Aladár: *Stromfeld* Aurél emlékezetéhez. — Élet és Irodalom 1958. 43. sz. 4. p.

Csukás Sándor: Emlékezés *Stromfeld* Aurélra. — Turbó, 1958. november 1.

Hofman Éva: A munkások hadvezére. 80 éve született *Stromfeld* Aurél. — Népszava, 1958. szeptember 19.

Szentimrei Jenő: A forradalom katonája. [*Stromfeld* Aurél.] — Igaz Szó Marosvásárhely), 1959. 3. sz.

Bakonyi József: A Tanácsköztársaság hadvezére. 85 évvel ezelőtt született *Stromfeld* Aurél. — Lobogó, 1963. 38. sz. 4. p.

Hetés Tibor: *Stromfeld* Aurél. — Honvéd Újság 1957. 118. sz. 3. p.

Hetés Tibor: *Stromfeld* Aurél. — Katonai Szemle, 1959. 10. sz. 92—99. p.

Hetés Tibor: Az igazság és a világosság útján. (*Stromfeld* Aurél.) — Lobogó, 1960. 40. sz. 4. p.

Hetés Tibor: *Stromfeld* [Aurél] és a magyar polgári demokratikus forradalom. — Hadtörténelmi Közlemények 1963. 1. sz. 112—152., 2. sz. 61—104. p.

Hetés Tibor: *Stromfeld* Aurél. Bp. Kossuth K. 1967. 376 p.

Hetés Tibor: *Stromfeld* Aurél. — Történelem, 8. sz. 1968. 214—236. p.

Hajdu Tibor: *Stromfeld*, a forradalom hadvezére. — Magyar Nemzet, 1968. 65. sz. 13. p.

Stromfeld Aurél. [Írta:] M. T. — Lobogó 1968. 38. sz. 5. p.

„Egykoron a felhőknek el kell oszlani". [*Stromfeld* Aurélról] — A Hazáért 1968. 2. sz. 8—9. p.

Faragó György: A forradalmárok arcképcsarnoka. [Stromfeld Aurél.] — Úttörővezető, 1968. 7—8. sz.

Hegedűs Géza: A hadvezér. (*Stromfeld* Aurél életéről.) Bp. 1958. Móra K. 85 p.

Hegedűs Géza: *Stromfeld* Aurél emlékezete. — Élet és Irodalom, 1958. 38. sz. 5. p.

Földes Péter: A túlsó partról. (*Stromfeld* Aurél életregénye.) Bp. Kossuth K. 1959. 483 p.
[Bibliogr. 480—482. p.]

Földes Péter: A forradalom hadvezére. [*Stromfeld* Aurélról.] — A Hazáért. 1968. Bp. 1968.) 11—14. p.

Lengyel István: *Szabados* Sándor. — Párttörténeti Közlemények, 1963. 2. sz. 202—212. p.

Földes Péter: Drámai küldetés. *Szamuely* Tibor életregénye. Bp. Kossuth K. 1962. 459 p.

Gazsi József: Visszatérve a hosszú útról... [*Szamuely* Tibor repülőútja Moszkvába.] — Néphadsereg, 1959. 128. sz. 4. p.

Papp Ödön: Egy vöröskatona emlékei. [*Szamuely* Tibor Moszkvába induló repülőgépének szerelője az út előkészületeiről és sikeréről.] — Megafon, 1958. november 7.

Tamás György: Repülőgép a Kárpátok felett. A pilóta (Dobos István) beszámolója *Szamuely* Tibor népbiztos moszkvai útjáról. — Néphadsereg, 1958. 68. sz. 6. p.

Szücs László: A Tanácsköztársaság dicső pilótái [Dobos István és *Szamuely* útja 1919. május 17-én Moszkvába.] — Lobogó, 1964. 33. sz.

Repülőút Moszkvába. [*Szamuely* Tibor utazása 1919 májusában.] —A Hazáért 1966. 17. sz. 11. p.

Szántó Zsuzsa: *Szántó Béla*. 1881—1951. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 159—172. p.

Csikós Balázs: A tizenkilenc éves komisszár. (Szabolcsi internacionalisták.) [*Szatmári* József részvétele az oroszországi polgárháborúban és a magyar Vörös Hadseregharcaiban.] — Kelet-Magyarország, 1967. július 9.

Békés István: A jászberényi vöröskatona. Ismeretlen részletek *Székely* Mihályról. — Néphadsereg, 1965. 27. sz. 12. p.

Simon Ferenc: Vöröskatona emlékmű Hernádszurdokon. [*Szenográdi* Antal és járőrtársainak hősi tette 1919 június közepén.] — Borsodi Szemle, 1960. 5. sz. 411—413. p.

Ács Tibor: *Tóth István*, 1894—1928. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 217— 229. p.

Láng Éva: Ismerjük meg a Tanácsköztársaság hős harcosait. Egy bátor harcos (*Wallisch* Kálmán) utolsó órái. — Néphadsereg, 1958. 294. sz. 2. p.

Gellért Tibor: *Zay* Dezső Elemér. 1886—1919. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 275—284. p.

ÉVFORDULÓK — A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG ÉLŐ HAGYOMÁNYA

A Politikai Bizottság 1968. július 25-i határozata az 1918-as polgári demokratikus forradalom, a KMP megalakulása és a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójának ünnepségeire. — Pártélet, 1968. 8. sz. 10—14. p.

Münnich Ferenc: A Tanácsköztársaság dicsőséges eszméi sohasem halványuló fénnyel világítják be jövendőnk útját. — — ünnepi beszéde. — Népszabadság, 1959. 68. sz. 2—3. p.

Münnich Ferenc: Történelmi évforduló. (1919. március 21.) — Magyar Rendőr 1959. 12. sz. 1—2. p.

Münnich Ferenc: Nemzeti történelmünk lelkesítő hagyománya. — Élet és Irodalom, 1964. 12. sz. 1. p.

Otta István: A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójára. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 3. sz. 232—239. p.

Liptai Ervin: A két március — történelmünk dicső fejezete. — Politikai Értesítő, 1954. 3. sz. 147—150. p.

Liptai Ervin: Nagy évfordulók idején. — Honvédségi Szemle, 1968. 3. sz. 1—6. p.

Elek Tibor: Két március üzenete. — Honvéd, 1950. 3. sz. 3—9. p.

A Magyar Tanácsköztársaság dicsőséges Vörös Hadserege megalakulásának 40. évfordulójára. — Katonai Szemle, 1959. 2. sz. 8—13. p.

Megszületett a Tanácsköztársaság dicső Vörös Hadserege (40 esztendő távlatából.) — Néphadsereg, 1959. 70. sz. 5. p.

Dezsényi Miklós: A dolgozók háborúja. — Honvédségi Szemle, 1967. 3. sz. 49—51. p.

Illés Béla: A Vörös Hadsereg születésnapján. — Népszabadság 1957. 46. sz. 3. p.

A Tanácsköztársaság közkatonái. [Írta.] -s -f. (Nagy események — nagy évfordulók.) — Igaz Szó, 1965. 5. sz. 61—65. p.

Endrész Sándor: Forradalmi jubileum a Tiszatájon. [Egyebek közt Hegedűs Vilmosnak a Munkás Vörös Hegyiüteg parancsnokának visszaemlékezése a tiszai harcokra.] — Népfront 1968. 11. sz. 19—20. p.

Liptai Ervin: Legnagyobb forradalmi hagyományunk. — Honvédségi Pártmunkás, 1958. 3. sz. 203—208. p.

Mucs Sándor: Nemzeti hagyományaink nevelő ereje. — Politikai Értesítő, 1953. 3. sz. 12—15. p.

Sánta Ilona: Élő hagyományok. [1918—1919 örökségének megismerése és tudatosítása.] — Pártélet, 1968. 3. sz. 8—12. p.

Segítsetek felkutatni: hol vannak vöröskatonák? — Néphadsereg, 1967. 11. sz. 10. p.

A tizenkilencesek nyomdokain. Erősítsük honvédelmünket. Emlékezés az 1919-es csongrádi honvédelmi harcokra. Hódmezővásárhely, Hódmezővásárhelyi ny. 1961. 7. p.

Néphadseregünk csak akkor felelhet meg nagy feladatainak, ha híven követi a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hagyományait. *Münnich* Ferenc elvtárs, a Minisztertanács elnökének nyilatkozata a „Néphadsereg" számára. — Néphadsereg, 1959. 66. sz. 1. p.

Összeállították: *Molnár Éva*
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

* * *	Dicső forradalmi hagyományunk a Magyar Tanácsköztársaság — — — — — — — — —	3
	TANULMÁNYOK	
MERÉNYI LÁSZLÓ	Hadimunkások mozgalmai Magyarországon az első világháború végén (1917. november — 1918. október) — — — — — — — — — — —	8
RÉTI LÁSZLÓ	A Magyar Tanácsköztársaság hadügyi szervezete és pecsétjei (I. rész) — — — — — — — —	32
GECSÉNYI LAJOS	A dunai hajóraj az 1919. június 24-i ellenforradalomban — — — — — — — — — — —	72
GELLÉRT LÁSZLÓ	Adatok a középiskolás vörös katonadiákokról —	86
	KÖZLEMÉNYEK	
FORGÁCS BÉLA	A 31-es vörös gyalogezred és harcai (Visszaemlékezés) — — — — — — — — — — —	100
	SZEMLE	
ŐRY KÁROLY	*Józsa Antal—Milei György:* A rendíthetetlen százezer — — — — — — — — — — —	121
KISS SÁNDOR	Forradalmárok, katonák — — — — — —	125
SZTANA BÉLA	*Gazsi József—Pintér István:* Fegyverrel a fasizmus ellen — — — — — — — — — — —	129
SZABÓ SÁNDOR	*Horváth Árpád:* A hadirepülés évszázada — —	132
GLATZ FERENC	A Századok 1968. évi 1—2. számáról — — —	135
	HÍREK	
BENDE SÁNDORNÉ	A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum eseményeiből — — — — — — — — — — —	137
	HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR	
SZIJJ JOLÁN	A miskolci csata dokumentumaiból — — —	139
	BIBLIOGRÁFIA	
MOLNÁR ÉVA VINICZAI ISTVÁN WINDISCH ALADÁRNÉ	A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelmi irodalmának bibliográfiája — — — — — —	162

СОДЕРЖАНИЕ

* * * Венгерская Советская Республика — наша славная революционная традиция — — — — — — 3

СТАТЬИ

ЛАСЛО МЕРЕНЬИ Движение военных рабочих в Венгрии в конце первой мировой войны (ноябрь 1917—октябрь 1918 г.) 8

ЛАСЛО РЭТИ Военная организация и печати Венгерской Советской Республики (часть I) — — — — — — — 32

ЛАЙОШ ГЕЧЕНЬИ Дунайская флотилия в контрреволюционном мятеже 24 июня 1919 г. — — — — — — — 72

ЛАСЛО ГЕЛЛЕРТ Данные о красноармейцах-учащихся средних школ 86

СООБЩЕНИЯ

БЕЛА ФОРГАЧ 31-ый красный-пехотный полк и его бои (Воспоминания) — — — — — — — — — — 100

РЕЦЕНЗИИ

КАРОЙ ОРИ *Антал Йожа—Дёрдь Милей:* Сто тысяч неустрашимых — — — — — — — — — — — 121

ШАНДОР КИШ Революционеры, солдаты — — — — — — 125

БЕЛА СТАНА *Йожеф Гажи—Иштван Пинтер:* С оружием против фашизма — — — — — — — — — — — 129

ШАНДОР САБО *Арпад Хорват:* Век военной авиации — — — 132

ФЕРЕНЦ ГЛАТЦ О первом и втором номере журнала «Századok» за 1968 г. — — — — — — — — — — 135

НОВОСТИ

МАРГИТ БЕНДЕ Мероприятия Военно-исторического Института и Музея планированные на первый квартал года — 137

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

ЙОЛАН СИЙ Из документов мишкольцской битвы — — — 139

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛНАР
ИШТВАН ВИНИЦАИ
ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ Библиография военно-исторической литературы Венгерской Советской Республики — — — — 162

INHALT

* * *	Unsere ruhmreiche Tradition: die ungarische Räterepublik — — — — — — — — —	3
	STUDIEN	
LÁSZLÓ MERÉNYI	Die Bewegungen der Kriegsarbeiter am Ende des ersten Weltkrieges in Ungarn. (November 1917—Oktober 1918) — — — — — — — — —	8
LÁSZLÓ RÉTI	Die Kriegsorganisation und die militärischen Stempel der ungarischen Räterepublik. (I. Teil)	32
LAJOS GECSÉNYI	Die Donauflottille in der Gegenrevolution vom 24. Juni 1919 — — — — — — — — —	72
LÁSZLÓ GELLÉRT	Angaben über die roten Soldatenschüler der Mittelschulen — — — — — — — — —	86
	MITTEILUNGEN	
BÉLA FORGÁCS	Die Kämpfe des 31. Roten Infanterieregiments (Rückerinnerung) — — — — — — — —	100
	RUNDSCHAU	
KÁROLY ŐRY	*Antal Józsa — György Milei:* Die unerschütterlichen Tausende — — — — — — — —	121
SÁNDOR KISS	Revolutionäre Soldaten — — — — — —	125
BÉLA SZTANA	*József Gazsi—István Pintér:* Mit Waffen gegen den Faschismus — — — — — — — —	129
SÁNDOR SZABÓ	*Árpád Horváth:* Das Jahrhundert der Aviatik —	132
FERENC GLATZ	Über die 1—2. Nummer des 1967. Jahrganges der Zeitschrft „Századok" — — — — — — —	135
	NACHRICHTEN	
MARGARETE BENDE	Nachrichten aus dem Leben des Kriegsgeschichtlichen Instituts und Museums — — — — —	137
	DOKUMENTE	
JOLÁN SZIJJ	Aus den Dokumenten der Miskolcer Schlacht —	139
	BIBLIOGRAPHIE	
ÉVA MOLNÁR ISTVÁN VINICZAI ELEONORE WINDISCH	Bibliographie der kriegsgeschichtlichen Literatur der ungarischen Räterepublik — — — — —	162

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Forgács Béla nyugdíjas (Budapest) — *Gecsényi Lajos*, az MSZMP Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa (Budapest) — *Glatz Ferenc*, a Magyar Történelmi Társulat segédmunkatársa (Budapest) — *Gellért László* docens, az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa (Budapest) — *Merényi László* kandidátus, középiskolai tanár (Budapest) — *Réti László* kandidátus, az Országos Levéltár osztályvezetője (Budapest) — *Szabó Sándor* és *Sztana Béla*, a Zrínyi Katonai Kiadó felelős szerkesztői (Budapest), valamint *Bende Sándorné*, *Kiss Sándor*, *Molnár Éva*, *Mucs Sándor* kandidátus, *Őry Károly*, *Szijj Jolán*, *Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Liptai Ervin, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzemeiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy csekkbefizetési lapon (Csekkszámlaszám: egyéni 61 297, közületi 61 066), valamint átutalással a KHI MNB 8. sz. egyszámlájára

INDEX: 25—371

68.05454/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre

Toborzógyűlés a Hősök terén — 1919. április 6

Harc az ellenforradalmi monitorok ellen — 1919. június 24

Ára: 8,— Ft

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1969. évi 2. számának tartalmából

RÉTI LÁSZLÓ:

A Magyar Tanácsköztársaság hadügyi szervezete és pecsétjei (II. rész)

V. CSIZMARIK IRÉN:

A Magyar Tanácsköztársaság légiereje, repülői és repülőgépei

HETÉS TIBOR:

Gondolatok a magyar hadtörténetírás felfogásáról

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Vadász Sándor
Vix és Károlyi

Hetés Tibor
Gondolatok a magyar hadtörténet-felfogás alakulásáról

Nyikolaj I. Szirko
A Pataki Ferenc partizáncsoport harctevékenysége

2

XVI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1969

Vörös Őrség a budapesti főposta előtt — 1919

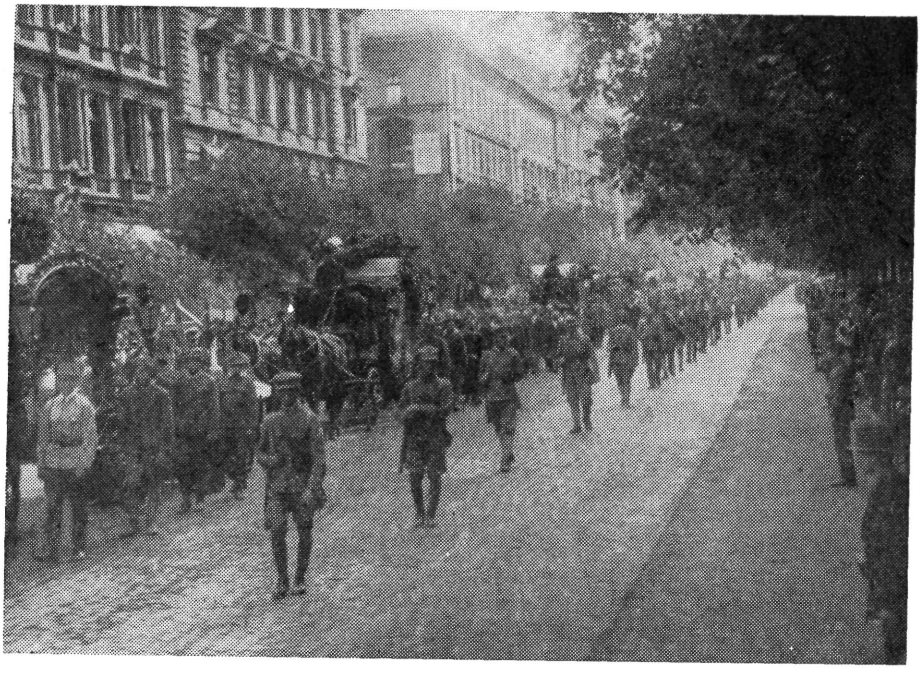

Az 1919. június 24-i ellenforradalom áldozatainak temetése Budapesten — június 29

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1969

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Glatz Ferenc, a Magyar Történelmi Társulat segédmunkatársa (Budapest) — *Hetés Tibor,* a Munkásmozgalmi Múzeum osztályvezetője (Budapest) — *Nyikolaj I. Szirko* (Prága) — *Szőcs Ferenc* hőr. alezredes (Budapest) — *Réti László* kandidátus, az Országos Levéltár osztályvezetője (Budapest) — *Tóth Imre* kandidátus, (Szeged) — *Vadász Sándor,* az ELTE tudományos munkatársa (Budapest), valamint *Balázs József, dr. Csima János, Csizmarik Irén, dr. Gazsi József, Győrkei Jenő, Kiss Sándor, Molnár Éva, Molnár Pál, Viniczai István és Windisch Aladárné,* a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Liptai Ervin, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy csekkbefizetési lapon (Csekkszámlaszám: egyéni 61 297, közületi 61 066), valamint átutalással a KHI MNB 8. sz. egyszámlájára

INDEX: 25—371

69.2444/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre

TANULMÁNYOK

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI SZERVEZETE ÉS PECSÉTJEI

Réti László

II. RÉSZ*

I. TÖRZSEK

I. hadtest. Pecsétjei: I. HADTESTPARANCSNOKSÁG és I. Vörös Hadtestparancsnokság [37] és [38]; I. HADTESTPARANCSNOKSÁG Hadbiztosság [39]; I. VÖRÖS HADTESTPARANCSNOKSÁG Egészségügyi főnöke [40]; Vörös Hadtestparancsnokság Hírszerző csoport. (Kétféle alakban.) [41] és [42]; I. VÖRÖS HADTEST II. CSOPORT Délszláv osztály [43].

II. hadtest. Pecsétjei: II. HADTESTPARANCSNOKSÁG és II. VÖRÖS HADTESTPARANCSNOKSÁG [44] és [45]; HADTEST PARNOK HELYETT [46]; II. HADTESTPARANCSNOKSÁG TÉRPARSÁG [47]; II. HADTEST PARANCSNOKSÁG ANYAGI CSOPORT [48]; II. VÖRÖS HADTESTPARANCSNOKSÁG TÁVÍRÓ ELŐADÓ [49); II. Hadtestparancsnokság Fejér megye és Székesfehérvár Városparancsnoksága (kétféle változatban) [50] és [51].

III. hadtest. Pecsétjei: III. HADTEST PARANCSNOKSÁG Katona politikai osztály [52]; III. HADTEST FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKE [53].

IV. hadtest. Pecsétjei: IV. Hadtestparancsnokság [54]; IV. Hadtestparancsnokság hadbiztossága [55]; IV. Hadtestparancsnokság autóügyi előadó [56]; IV. Hadtestparancsnokság Gazdasági Hivatala [57]. A Hadügyi Népbiztosság 45. 51. és 58. osztályait július 4-én áthelyezték a IV. hadtesthez.[24] Eme osztályok régebbi pecsétjei: Hadügyi Népbiztosság 45. osztály Katonai szervezési osztály [58]; Hadügyi Népbiztosság 45. osztály [59]; HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 45. osztály Autó-ügyi Direktórium [60]; és MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 58. osztály [61]. Feltehetően átkerültek ekkor a 45. osztályhoz tartozó Személyautó Osztályok is. Megjegyzem, hogy itt az „Osztály" megjelölés minden valószínűség szerint nem ügyintéző osztályt, hanem hadrendi egységet jelentett. Pecsétjeik: HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG I. SZEMÉLYAUTÓ OSZTÁLYA [62]; HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG 2. Személyautó osztály [63]; HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG II. SZÁMÚ SZEMÉLYAUTÓ OSZTÁLYA [64] és A Hadügyi Népbiztosság II. sz. személyautó osztályának MUNKÁSTANÁCSA [65].

* A tanulmány I. részét lapunk 1969. évi 1. számában közöltük. — a Szerk.

[24] HL. MTK. Hünb. Eln. A. oszt. 13194/Eln. A.—1919. sz. rend. — 2/110. lt-i jelzet.

1. hadosztály. Egyetlen ismert pecsétje: I. VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG POLITIKAI BIZTOS [66].

2. hadosztály. Pecsétjei: 2. VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG (kétféle alakban) [67] és [68]; 2. VÖRÖS HADOSZTÁLYPARANCSNOKSÁG Gazdasági hivatala (kétféle változatban [69] és [70]; 2. VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG ELLÁTÓ GAZDASÁGI HIVATALA [71]; 2. VÖRÖS HADOSZTÁLY TÜZÉRSÉGI Felügyelője [72]; A 2. VÖRÖS HADOSZTÁLY POLTIKAI BIZTOSA TÁBORI POSTA [73]; 2. VÖRÖS HADOSZTÁLY FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKE [74] és 2. Vörös hadosztály forradalmi katonai törvényszéke [75] és [76].

3. hadosztály. Pecsétjei: VÖRÖS HADSEREG 3. HADOSZTÁLY parancsnoksága (kétféle alakban) [77] és [78]; VÖRÖS HADSEREG 3. HADOSZTÁLY POLITIKAI MEGBIZOTT [79].

4. hadosztály: Pecsétjei: 4. MOZGÓ VÖRÖS HADOSZTÁLY [80] és 4. HADOSZTÁLY POLITIKAI MEGBIZOTTJA [81].

5. hadosztály. Két pecsétje ismeretes. Az egyik átalakított pecsét. Szövege: Vörös Hadsereg 5. Hadosztály Parancsnoksága [82]. Eredeti szövege M. Népközt. Önk. Hadseregének 5. Hadosztálya Parancsnoksága. A fenti pecsét a megfelelő részek kivágásával és a „Vörös" szónak tintával való beírásával alakult ki. A másik pecsét szövege: Vörös Hadsereg 5. Hadosztály Parancsnoksága [83]. Az 5. szám itt is tintával van beírva egy kivágott másik szám helyébe.

6. hadosztály. Pecsétjei: 6-IK DÉLVIDÉKI VÖRÖS HADOSZTÁLY parancsnokság [84]; VI. HADOSZTÁLY KIKÉPZŐ PARANCSNOKSÁG (kétféle alakban) [85] és [86]; M. 6. Vörös Hadosztály Kiképző Parancsnokság Gazdászati előadó [87].

7. hadosztály. Pecsétjei: 7. HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG [88] és 7. Hadosztály politikai megbizottja [89].

8. hadosztály. Pecsétjei: 8. VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG [90]; 8. VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG Hadbiztossága [91]; Magyar 8. Vörös hadosztály ellátó hivatal [92].

VÖRÖS VASAS 9. HADOSZTÁLY. Megalakítását április 19-én rendelte el a Hünb. 8041/eln. 6—1919. sz. utasításával. Pecsétjei: VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG (kétféle alakban) [93] és [94]; A IX. VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY HADÜGYI MEGBIZOTT (kétféle változatban) [95] és [96]; Vörös Vasas Hadosztály Politikai Biztos (háromféle alakban, illetve változatban) [97], [98] és [99]; BUDAPESTI VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY HADBIZTOSSÁGA [100]; VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY GAZDASÁGI HIVATALA [101].

Budapesti Hídfő Hadosztály. Pecsétjei: HÍDFŐHADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG [102]; BUDAPESTI HÍDFŐ HADOSZTÁLY Hadbiztossága [103]; BUDAPESTI HÍDFŐ HADOSZTÁLY Hadbiztossági főnöke [104]; Nagymihály politikai megbízott [105]; BUDAPESTI HÍDFŐ HADOSZTÁLY Parancsnokság Gazdasági hivatal [106]; HÍDFŐHADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG MŰSZAKI OSZTÁLY (kétféle alakban) [107] és [108]; BUDAPESTI HÍDFŐ HADOSZTÁLY Állomás Parancsnokság Érd [109].

Ruszin Vörös Gárda hadosztály. Megalakítását — a Ruszin Népbiztossággal egyetértésben — április 14-én rendelte el a Hünb 7950/eln. — 6 — 1919 sz. utasításával. A hadosztály vezényleti és szolgálati nyelve ruszin. Pecsétjei: Ruszin Vörös Gárda Hadosztály (kétféle alakban) [110] és [111]; RUSZIN VÖRÖS GÁRDA FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKE [112] és A ruszin vörös

gárda forradalmi katonai törvényszékének vádbiztosa [113]. Mivel a Ruszin Vörös Gárda teljesen különálló alakulat volt, feltételezem, hogy pótegységei is közvetlen irányítása alá tartoztak. Ezért itt adom pótzászlóaljának pecsétjeit: RUSZKAKRAJNAI VÖRÖS GÁRDA PÓTZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [114] és RUSZKAKRAJNAI VÖRÖS GÁRDA PÓTZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA [115].

1. dandár. Pecsétjei: I. Dandárcsoport Parancsnokság [116]; A vörös hadsereg II. ho. 1. dandár csoport kirendelt politikai biztos [117] és ugyanez, csak III. ho. [118]. Mivel a hadrendek szerint a dandároknak folytatólagos állandó sorszámuk van, feltételezem, hogy ugyanarról az 1. dandárról van szó, csak átkerült egyik hadosztálytól a másikhoz. BUDAPESTI I. VÖRÖS DANDÁR CSOPORT SÜTŐDE [119].

2. dandár. Pecsétje: Vörös Hadsereg 2. dandár parancsnokság [120[; Vörös Hadsereg 2. dandár parancsnokság Hadbiztossága [121]; M. 2. vörös dandár kiképző csoport PARANCSNOKSÁGA [122].

3. dandár. Pecsétje: VÖRÖS HADSEREG III. TÁBORI DANDÁR PARANCSNOKSÁGA [123].

10. dandár. Pecsétjei: MISKOLCZI 10. VÖRÖS DANDÁR CSOPORT parancsnoksága [124].

18. dandár. Két pecsétje: Vas soproni 18. dandár csoport parancsnokság (kétféle alakban) [125] és [126].

19. dandár. Pecsétje: Kisalföldi 19. dandárcsoport politikai megbizottja [127].

29. dandár. Pecsétjei: 29. Vörös Dandár Politikai Megbizottja [128] és ugyanez más alakban, a „Dandár" szó után valószínűleg „Csoport" kivágva [129].

38. dandár. Pecsétjei: 38. VÖRÖS DANDÁRCSOPORT Parancsnokság [130]; 38. VÖRÖS DANDÁRCSOPORT Politikai biztos [131] 38. VÖRÖS DANDÁR TOBORZÓ BIZOTTSÁGA KECSKEMÉT [132].

46. dandár. Pecsétje: MAGYAR 46. VÖRÖS DANDÁRCSOPORT PARANCSNOKSÁG [133].

69. dandár. Pecsétjei: BUDAI 69. VÖRÖS DANDÁR CSOPORT parancsnokság [134]; BUDAI 69. VÖRÖS DANDÁR CSOPORT politikai megbizottja [135]; BUDAI 69. VÖRÖS DANDÁR CSOPORT TÖRZS GAZDASÁGI HIVATAL [136]; BUDAI 69. VÖRÖS DANDÁRCSOPORT gazdasági hivatalának politikai megbizottja [137]; Budai 69. Vörös Dandárcsoport SÜTŐDE PARANCSNOKSÁG [138].

80. dandár. Pecsétje: 80. DANDÁR KATONAI FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKE VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK [139].

Tengerész dandár. Pecsétje: VÖRÖS HADSEREG TENGERÉSZ DANDÁRA Dandárparancsnokság [140].

MÉMOSZ dandár. Pecsétje: M. É. M. O. SZ. Vörös Dandár katonája [141]. A két utolsó dandár a hadrendben nem szerepel.

II. GYALOGSÁG

Nemzetközi vörös ezredek. A hadrendben csak az 1. budapesti nemzetközi vörös ezred szerepel. Pecsétünk van 4 ilyen ezredtől.

1. budapesti nemzetközi vörös ezred: Pecsétjei: 1. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED PARANCSNOKA [142]; 1. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED POLITIKAI MEGBIZOTTJA [143]; 1. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED I. ZÁSZLÓALJ [144]; 1. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED III. ZÁSZLÓALJ [145].

2. budapesti nemzetközi vörös ezred. Pecsétjei: II. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED (NÉMET) EZRED-PARANCSNOK [146]; II. Budapesti Nemzetközi Vörös Ezred (német) Politikai Megbizott [147].

3. budapesti nemzetközi vörös ezred. Pecsétjei: 3. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED PARANCSNOKSÁGA (kétféle alakban) [148] és [149]; III. Nemzetközi Vörös Ezred Politikai Megbizottja [150].

4. budapesti nemzetközi vörös ezred. Pecsétje: IV. BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÖRÖS EZRED Politikai megbizottja [151].

1. gyalogezred. Pecsétjei: BUDAPESTI I. VÖRÖS GYALOGEZRED GAZDASÁGI HIVATALA [152]; 1. VÖRÖS BANKMUNKÁS ZÁSZLÓALJ [153]; Budapesti I. Vörös Gyalogezred Bankalakulat. Gazd. Közig. Szakelőadó [154]; BUDAPESTI I. VÖRÖS GYALOGEZRED PÓTZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA (kétféle alakban) [155] és [156]; 1. VÖRÖS EZRED ÜZEMGAZDASÁGA E V Ű G [157]; I. VÖRÖS GYALOG PÓTALOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG (kétféle alakban) [158] és [159].

1. vadászezred. A hadrendben nem szerepel. Pecsétjei: 1. SZÁMÚ SZOVJET VADÁSZEZRED PÓTZÁSZLÓALJ Parancsnokság (kétféle alakban) [160] és [161].

2. gyalogezred. Pecsétje: 2-IK SZ. MUNKÁSEZRED PARANCSNOKSÁGA [162].

3. gyalogezred. Pecsétjei: BUDAPESTI 3. VÖRÖS GYALOGEZRED II. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [163], és feltehetően ide tartozott: 3. sz. MUNKÁS VÖRÖS EZRED PÓTKERET Parancsnoksága [164].

4. gyalogezred. Pecsétje: BIHARI VÖRÖS EZRED Parancsnokság [165].

6. gyalogezred. Pecsétjei: 6. Istvántelki munkás gyalog ezred [167].

8. gyalogezred. Pecsétjei: 8. IK MUNKÁS EZRED III. Zászlóalj [168] és 8. sz. MUNKÁS VÖRÖS EZRED PÓTKERET Parancsnoksága [169].

9. gyalogezred. Pecsétjei: 9. VÖRÖS MUNKÁS GYALOGEZRED Politikai megbizott [170]; 9. sz. MUNKÁSEZRED ÉLELMEZÉSI VEZETŐSÉGE BUDAPEST [171]; 9. munk. ezr. I. Mémosz zlj. gazdasági hivatala [172].

10. gyalogezred. Pecsétje: 10. VÖRÖS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁG [173].

15. gyalogezred. Pecsétjei: 15. vörös gyalogezred parancsnokság Bácskai [174]; „Bácskai" 15. VÖRÖSEZRED 1. ZÁSZLÓALJ FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKE [175]; BÁCSKAI VÖRÖS EZRED I. Zlj. GAZDASÁGI HIVATALA [176]; Bácskai Vörös Ezred II. Zászlóalj parancsnokság [177]; BÁCSKAI VÖRÖS EZRED V. ZÁSZLÓALJ [178]. A kimutatásban csak I—IV. zászlóaljról és jánoshalmai különítményről van szó. Lehet, hogy ez utóbbi volt az V. zászlóalj.

17. gyalogezred. Pecsétjei: 17. vörös gyalog pótzászlóalj parancsnokság (kétféle alakban) [179] és [180]; 17. vörös gyalog pótzászlóalj Gazdasági hivatala [181].

18. gyalogezred. Pecsétjei: Vas-soproni 18. vörös gyalog ezred II. menetzászlóalj parancsnoksága [182] és Vas-Soproni 18. Újonc (volt 5.) Zászlóalj Gazdasági Hivatala [183].

19. gyalogezred. Pecsétje: 19. vörös gyalogpótzászlóalj Parancsnokság GYŐR [184].

22. gyalogezred. Pecsétjei: CSEPELI 22-es VÖRÖS GYALOGEZRED Parancsnokság [185]; CSEPELI 22-es VÖRÖS GYALOGEZRED II. Zlj. politikai megbizott [186] („II. Zlj" tintával áthúzva); Csepeli 22. vörös gyalog ezred, pótzászlóalj [187]; Csepeli 22. Vörös Gyalogezred Pótzászlóalj Parancsnokság [188]; Csepeli 22. Vörös Gyalogezred Pótzászlóalj Politikai megbizott [189].

23. gyalogezred. Pecsétjei: 23. VÖRÖS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁG (kétféle alakban) [190] és [191]; 23. VÖRÖS GYALOGEZRED II. ZLJ. PARANCSNOKSÁG [192].

24. gyalogezred. Pecsétje: VÖRÖS HADSEREG 1/24 SZÉKELY ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [193].

25. gyalogezred. Pecsétje: 25. VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ Parancsnokság [194].

26. gyalogezred. A Hadügyi Népbiztosság május 30-án 137426/6 — 1919. sz. alatt elrendelte az 1. és 2. nemzetközi gyalogezred átszervezését 26. és 27. nemzetközi gyalogezreddé. Eddig csupán a 26. ezred egy pecsétje ismeretes: 26. Budapesti Nemzetközi vörösezred I. zászlóalj parancsnoksága [195].

29. vadászezred. Később átalakult 29. dandárrá, ezért a hadrendben nem szerepel. Pecsétjei: 29. VÖRÖS VADÁSZEZRED EZREDPARANCSNOKSÁG [196]; 29. vörös ezred 1. zászlóalj parancsnoksága [197]; 29. Vörös Gyalog pótzászlóalj (kétféle alakban) [198] és [199]; 29. VÖRÖS GYALOG PÓTZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [200]; 29. Vörös Gyalogpótzászlóalj Gazdasági Hivatala (kétféle alakban) [201] és [202].

30. gyalogezred. Pecsétjei: 30-ik vörös gyalogezred parancsnokság, 30. vörös gyalogezred parancsnokság és PESTMEGYEI 30. VÖRÖS GYALOGEZRED Parancsnokság [203], [204] és [205]; Pestmegyei 30. vörös gyalogezred politikai megbizott [206]; 30. vörös gyalogezred vonatparancsnok [207]; 30. vörös gyalogezred fegyver és lőszerügyi előadó [208]; 30. vörös gyalogezred gazd. szakelőadó (kétféle alakban) [209] és [210]; Pestmegyei 30. vörös gyalog ezred I. zászlóalj Gazdasági hivatala [211]; 30-ik vörös gyalogezred II-ik zlj. parancsnokság, 30. vörös gyalogezred II. zászlóaljparancsnokság és 30. vörös gyalogezred II. zlj. parancsnokság CZEGLÉD [212], [213] és [214]; 30. vörös gyalogezred II-ik zlj. gazd. hivatala, Vörös 30. gy. ezred II. zászlóalj gazdasági hivatala és 30. vörös gyalogezred II. zászlóalj gazdasági hivatal [215], [216] és [217]; M. 30. VÖRÖS GY. EZRED ÚJONCZOSZTAG PARANCSNOKSÁG [218]; M. 30. VÖRÖS GY. EZRED ÚJONCZOSZTAG Gazdasági hivatala [219]; M. 30. VÖRÖS GY. EZRED ÚJONCZ ZLJ: GAZDASÁGI HIVATALA [220]; 30. VÖRÖS GYALOG PÓTZÁSZLÓALJ Parancsnokság [221]; 30. VÖRÖS GYALOG PÓTZÁSZLÓALJ gazdasági hivatala [222].

32. gyalogezred. Pecsétje: BUDAPESTI 32. VÖRÖS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁG [223]; Budapesti 32. vörös gyalogezred pótkeret parancsnokság [224]; Budapesti 32. vörös gyalog ezred pótzászlóalj [225]; BUDAPESTI 32. VÖRÖS GYALOGEZRED PÓTZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [226]; 32. vörös pótzászlóalj parancsnokság Politikai megbízott [227] és 32. VÖRÖS GYALOGEZRED PÓTZÁSZLÓALJ Jóléti bizottsága [228] (a két pecsét egymásra van ütve, nem választható szét.); Budapesti 32-ik vörös gyalogezred pótzászlóalj orvosfőnök [229]; Budapesti 32. vörös gyalogezred pótzászlóalj gazdasági hivatala [230].

38. gyalogezred. Pecsétje: 38. vörös gyalogezred katonai forradalmi törvényszéke (kétféle alakban) [231] és [232].

39. gyalogezred. Pecsétje: 39. Vörös gyalog pótzászlóalj Gazdasági hivatala [233].

42. gyalogezred. A július 24-i kimutatásban nem szerepel. Pecsétje: 42. VÖRÖS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁG [234].

44. gyalogezred. Pecsétje: SOMOGY-BARANYAI 44. VÖRÖS GYALOG EZRED [235]; Somogy-Baranyai 44. Vörös Gyalog ezred Parancsnoksága [236]; Somogy-Baranyai 44. Vörös gyalog ezred III. Zászlóalj Parancsnokság [237]; Somogy-Baranyai 44. Vörös gyalogezred V. zászlóalj Parancsnokság [238].

46. gyalogezred. Pecsétje: 46. VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [239].

47. gyalogezred. Egyetlen ismert pecsétje: Vörös Hadsereg Lakos Zászlóalj [240].

53. vadászezred. Pecsétjei: Magyar Tanácsköztársaság 53. sz. vörös vadászezred parancsnoksága [241]; Magyar Tanácsköztársaság 53. Vörös Vadászezred politikai megbizott [242]; MAGYAR TANÁCSKÖZT. 53. VÖR. EZRED Panasz És Tudakozó Iroda [243]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁGI 53. vörös vadászezred II-ik zászlóalj Parancsnoksága [244]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 53. VÖRÖS VADÁSZEZRED II. Zászlóalj Gazdasági hivatala [245]; Magyar Tanácsköztársaság 53. Vörös vadász ezred III. zászlóalj parancsnoksága [246]; Magyar Tanácsköztársasági 53. vörös Vadászezred 5. század parancsnoksága [247].

68. gyalogezred. Pecsétjei: 68. vörös gyalogezred újonc osztag Parancsnokság (kétféle alakban) [246 a] és [247 a].

69. gyalogezred. Később átalakult dandárrá, ezért a hadrendben nem szerepel. Pecsétje: 69. VÖRÖS GYALOG EZRED 5. munkás század [248].

101. gyalogezred. Pecsétje: 101. VÖRÖS GYALOG PÓTZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA [249].

Salgótarjáni munkásezred. A hadrendben csupán „Munkás salgótarjáni acélgyár vadász zászlóalj" szerepel. Van egy ilyen pecsét, de a többi pecsét azt bizonyítja, hogy Salgótarjánban nemcsak egy munkás zászlóalj, hanem egy ezred működött. A pecsétek szövege: Salgótarjáni Munkászászlóalj [250]; SALGÓTARJÁNI VÖRÖS MUNKÁSEZRED PARANCSNOKSÁG [251]; SALGÓTARJÁNI VÖRÖS MUNKÁSEZRED GAZDASÁGI HIVATALA [252]; SALGÓTARJÁNI MUNKÁSEZRED Pótzászlóalj [253].

III. vadász zászlóalj. A hadrendben XIII. szerepel, de úgy gondolom, hogy ez elírás, mert egyébként V-nél magasabb számú vadászzászlóalj nincs. Pecsétjei: Magyar Tanácsköztársaság III. Vörös Vadász Zlóalj Gazdasági hivatala (kétféle alakban) [254] és [255].

IV. vadász zászlóalj. Pecsétjei: IV. Vörös vadász zászlóalj parancsnokság „Pálmay"-csoport (kétféle alakban) [256] és [257].

V. vadász zászlóalj. Pecsétjei: V. VÖRÖS VADÁSZZÁSZLÓALJ Parancsnokság (kétféle alakban) [258] és [259]; V. VÖRÖS VADÁSZZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATAL [260]; V. VÖRÖS VADÁSZZÁSZLÓALJ Gépfegyver század [261].

1. vasas gyalogezred. Pecsétjei: BUDAPESTI I. VÖRÖS VASAS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁGA [262]; Budapesti vörös vasas gyalogezred II. zászlóalj politikai megbízott [263]. Bár három budapesti vörös vasas gyalogezred létezett, feltételezem, hogy ez az elsőhöz tartozott. 1. VÖRÖS VASAS GYALOGEZRED PARSÁG III. ZÁSZLÓALJ [264].

2. vasas gyalogezred: Pecsétje: 2-ik Vasas ezred II. Zászlóalj Gazdasági hivatal [265].

3. vasas gyalogezred. Pecsétjei: 3. VÖRÖS VASAS GYALOG EZRED [266]; 3. VÖRÖS VASAS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁG [267]; 3. Vörös Vasas Gyalogezred 1. zászlóalj Gazdasági hivatal [268].

II. tengerész gyalogezred. Pecsétjei: VÖRÖS HADSEREG TENGERÉSZ DANDÁR 2/II. GY. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁGA [269]; VÖRÖS TENGERÉSZ DANDÁR II. EZRED II. ZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA [270]; Vörös tengerész dandár II. ezred 7. század [271].

Roham zászlóalj: A hadrendben szerepel 6. rohamzászlóalj, II. rohamszázad, tengerész rohamszázad és II. rohamzászlóalj a 6. ho.-nál. Gondolom ez utóbbi pecsétjei az alábbiak: VÖRÖS ROHAM ZÁSZLÓALJ PARANCSNOK-

SÁG [271a]; VÖRÖS ROHAM ZÁSZLÓALJ HADÜGYI MEGBÍZOTT [272]; VÖRÖS ROHAM ZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATAL [273].

Székely zászlóalj: A hadrendben I. székely zászlóalj szerepel. Feltehetően ennek pecsétje: VÖRÖS HADSEREG IV/1 SZÉKELY ZÁSZLÓALJ [274].

Erdélyi zászlóalj. Valószínűleg nem azonos az előbbivel, a hadrendben nem szerepel. Pecsétjei: ERDÉLYI VÖRÖSZÁSZLÓALJ Parancsnoksága (kétféle alakban) [275] és [276]. ERDÉLYI VÖRÖSZÁSZLÓALJ gazdasági hivatala [277].

Kaposvári munkászászlóalj. Pecsétje: Vörös hadsereg kaposvári munkászászlóalj parancsnokság gazd. hivatala [278].

203. gyalogzászlóalj. A hadrendben ez és a következők félrászlóaljként szerepelnek. Pecsétje: IV. Védőkerület 152. Dandár 203. Zászlóalj Parancsnokság (kétféle alakban) [279] és [280].

204. gyalogzászlóalj. Pecsétjei: V. VÉDKERÜLET 204. ZÁSZLÓALJPARANCSNOKSÁG [281]; BUDAPESTI HÍDFŐ HADOSZTÁLY 204. zászlóalj politikai megbizott [282].

205. gyalogzászlóalj. Pecsétje: 205. GYALOG ZÁSZLÓALJ Hadügyi politikai megbizottja [283].

A hadrendben nem szereplő gyalogsági alakulatok

Postás gyalogezred. Pecsétjei: Postás Vörösezred Politikai megbizottja [284]; VÖRÖS POSTÁS GYALOGEZRED I. ZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA [285]; POSTÁS VÖRÖS EZRED kiegészítő parancsnoksága [286].

Istvántelki vadászezred. Pecsétje: VÖRÖS ISTVÁNTELKI VADÁSZEZRED I. Zászlóalj [287].

I. gyalog pótzászlóalj. Nem ismeretes, melyik magasabb egység keretében. Pecsétje: I. Vörös Gyalog Pótzászlóalj Hadügyi Megbizott [288].

Esztergomi vörösszázad. Pecsétje: ESZTERGOMI VÖRÖSSZÁZAD PARANCSNOKSÁG 1919 [289].

Esztergomi tengerészkülönítmény. Pecsétje: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÖRÖS HADSEREG TENGERÉSZKÜLÖNÍTMÉNYE ESZTERGOM [290].

Kerékpáros pótszázad. Pecsétjei: Vörös Kerékpáros Pótszázad Parancsnokság [291] és Vörös Kerékpáros Pótszázad Parancsnokság Hadügyi megbízott [292].

Budapesti gyári munkásezredek

Az ismertetett hadrendekben nem szerepelnek. Sajátságos forradalmi alakulatok voltak. Április 8-án az összes budapesti nagyüzemekben toborzógyűlés volt, ahol azonos szövegű határozatokat fogadtak el. E határozat értelmében megalakították a budapesti tartalék-munkáshadsereg gyári osztagait.[25] A gyári munkásezredek végleges megszervezését a Hünb. 116.721/5—1919. sz. alatt rendelte el. Eszerint céljuk a tanácshatalom, a saját üzem megvédése és Budapest belrendjének biztosítása. Tagjai üzemben dolgozó munkások.[26] A gyári munkásezredek kezdetben a népbiztosság 51. osztálya alá tartoztak. Később az osztállyal együtt a IV. hadtest alárendeltségébe kerültek. Közvetlen irányításukra május 6-án kinevezték a Gyári Munkás Csapatok Főparancsnokát, június 12-én létrejött a Gyári Munkásezredek Felügyelősége. Bár a gyári munkásezredek nem harci, hanem karhatalmi

[25] Vöröskatona, 1919. április 10. Idézi *Liptai Ervin:* A Magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 72. o.
[26] Közli: MMTVD VI. A — 338. o.

alakulatok voltak, közvetlenül a népbiztosság, majd a IV. hadtest parancsnoksága alá tartoztak. Ezért itt, a gyalogsági csapatok után mutatom be szervezetüket és pecsétjeiket.

A gyári munkásezredek hadrendje

1/I. — III. — Csepeli Acél és Fémáru Gyár.
2/I. — Lipták-gyár, Pestszentlőrinc, Magyar Lőszergyár, Pestszentlőrinc.
II. — Hoffer és Schrantz, Kispest, Győrffy és Wolfner, Erzsébetfalva, Timót utcai tüzérszerraktár.
III. — Teudloff és Dietrich, Kispest, Orenstein és Koppel, Pestszentlőrinc, 5. sz. vonatműhely, Pestszentlőrinc.
3/I. — Schlick—Nicholson, Váci út.
II. — Autójavító műhelyek VI. ker.
III. — EMAG Váci út, Hirsch és Frank Gépgyár, Aréna út. Herkules művek, Figyelő u.
4/I. — MÁV Északi Főműhely, Stephaneum nyomda.
II. — MÁV Északi Főműhely, Állami Művégtag műhely.
III. — MÁV Északi Főműhely, Sollux gépgyár.
5/I. — Óbudai Hajógyár, Óbudai Dohánygyár.
II. — Ganz Törzsgyár, Ganz Villamossági, Katonai Főreáliskola, Elmegyógyintézet, Lipótmező.
III. — Déli Vasút, Államnyomda, Dávid K. Dobozgyár.
6/I. — Albertfalvai Repülőgépgyár, Légcsavargyár, Albertfalva, Alfa Separator Gyár.
II. — Röck István Gépgyár, Felten és Guilleaume Kábelgyár, Mátrai Létragyár, Ganz—Fiat Motorgyár, Magyar Fiat Művek, Süss N. mechanikai gyár.
III. — Elektromos Művek Kelenföldi telepe, Sertéshízlaló, Nagytétény, Önművek, Nagytétény.
7/I. — Franklin Társulat, Fővárosi Házinyomda.
II. — Ericsson Villamossági Gyár, Magyar Rézhengerművek, Vulkán gépgyár, Weiner Gépgyár.
III. — Városi Elektromos Művek, Wolfram Izzólámpa Gyár.
IV. — Katonai kerületi építési osztály.
8/I. — Feloszlatva.
9/I. — Ganz Danubius.
II. — Első Magyar Csavargyár, Hirmann F. fémárugyár, Seifried Hugó Gépgyár, Roesseman és Kühnemann Gyár, Általános Iparművek, Kaszab-gyár.
III. — Láng Gépgyár, Kötélpálya Gyár, Riegler gyár, Szunyog-gyár.
10/I. — Mátyásföldi repülőgépgyár, Kistarcsai Gép és Waggon gyár.
II. — MÁV Keleti pu., Gaál István Reszelőgyár.
III. — MÁV Nyugati pu.
11/I. — Schlick—Nicholson Hajógyár, Káposztásmegyeri Üveggyár, Atlantica Hajókotrógyár, Újpest, Mauthner bőrgyár, Újpest, Egyesült Izzó.
12/I. — III. — Wolfner Bőrgyár.
13/I. — III. — Ganz Wagongyár és MÁV Ferencváros.
14/I. — II. — MÁV Istvántelki Főműhely.
III. — Alakulóban.
15/I. — V—VI—VII. ker.
II. — VII. ker.
III. — IV—V. ker.

16/I. — X. ker.
II. — VII. és IX. ker.
III. — külső IX. ker.
17/I. — III. — Alakulóban, I—III. ker.
Önálló munkászászlóalj — Városi Vízművek, Káposztásmegyer.[27]

Főparancsnokság

A főparancsnokság szervezeti felépítése ismeretlen. Eddig előkerült pecsétjei: Gyári munkásezredek főparancsnoksága [293].
Gyári Munkásezredek Főparancsnokságának POLITIKAI MEGBIZOTTJA FŐPARANCSNOKHELYETTES [294]; GYÁRI MUNKÁSEZREDEK FELÜGYELŐSÉGE [295]; MUNKÁS EZREDEK FELÜGYELŐSÉGE Hadügyi megbizott [296].

1. gyári munkásezred. Egyetlen ismert pecsétje: 1. sz. GYÁRI MUNKÁS EZRED GAZDASÁGI HIVATAL [297].

2. gyári munkásezred. Pecsétjei: 2. GYÁRI MUNKÁSEZRED PARANCSNOKSÁG és 2. számú gyári munkásezred parancsnokság [298] és [299]; 2. GYÁRI MUNKÁS EZRED Politikai megbizott [300].

3. gyári munkásezred. Pecsétjei: 3. Számú gyári munkás ezredparancsnokság és 3. gyári munkásezred parancsnoksága [301] és [302].

4. gyári munkásezred. Pecsétje: 4. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [303].

5. gyári munkásezred. Pecsétjei: 5. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [304]; Az 5. sz. GYÁRI MUNKÁSEZRED Politikai megbizottja [305]; 5. gy. munkás ezred I. zlj. parancsnoksága BUDAPEST [306]; II. 5. sz. GYÁRI MUNKÁS ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG BUDAPEST [307].

6. gyári munkásezred. Pecsétje: 6. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [308].

7. gyári munkásezred. Pecsétjei: 7. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [309] és 7-ik GYÁRI MUNKÁSEZRED II-ik zászlóalj parancsnoksága [310].

9. gyári munkásezred. Pecsétje: 9. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [311].

10. gyári munkásezred. Pecsétje: 10. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [312].

11. gyári munkásezred. Pecsétje: 11-ik GYÁRI MUNKÁSEZRED PARANCSNOKSÁGA ÚJPEST [313].

12. gyári munkásezred. Pecsétjei: A 12-ik GYÁRI MUNKÁSEZRED PARANCSNOKSÁGA [314] és 12-ik gyári munkás ezred Hadügyi megbizott [315].

13. gyári munkásezred. Pecsétje: 13. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [316].

14. gyári munkásezred. Pecsétjei: 14. GYÁRI MUNKÁSEZRED Parancsnokság [317] és Északi-Ganz 14. Munkásezred 2. Zászlóalj Parancsnoksága [318].

A 14. 15. 16. és 17. számmal Munkás Ezredek pecsétjei találhatók. Mivel azonban a kimutatások szerint a 15. gyalogezred bácskai, a 16. felvidéki, a 17. fejér-tolnai, az említett pecsétek pedig budapesti alakulatoktól valók, feltételezem, hogy itt a gyári munkásezredekről van szó.

[27] HL. MTK. 2. gyári munkásezred iratai, 92. doboz, számozatlan. Eredeti sokszorosított, 1919. május 25.

15. gyári munkásezred. Pecsétjei: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 15. MUNKÁS EZRED PARANCSNOKSÁG [319]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 15. MUNKÁSEZRED II. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [320]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 15. MUNKÁS EZRED III. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [321].

16. gyári munkásezred. Pecsétjei: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 16. MUNKÁS EZRED PARANCSNOKSÁG [322]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 16. MUNKÁS EZRED I. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG (323]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 16. MUNKÁS EZRED III. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [324].

17. gyári munkásezred. Pecsétjei: MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASG 17. MUNKÁS EZRED PARANCSNOKSÁG [325]; 17. számú Gyári munkás ezred parancsnokság [326] és 17-ik GYÁRI MUNKÁS EZRED GAZDASÁGI HIVATALA [327].

Önálló gyári munkászászlóalj. Pecsétjei: 1. SZÁMÚ ÖNÁLLÓ GYÁRI MUNKÁS ZÁSZLÓALJ [328] és 1. számú önálló gyári munkás zászlóalj Parancsnoksága [329].

III. HATÁRVÉD ÉS TÁBORI RENDÉSZET

I. sz. határvéd kerületi parancsnokság. Egyetlen alárendelt alakulat pecsétje ismeretes: VI. határvédelmi Vörösőr Zászlóalj Parancsnokság Németlad Gazdasági Hivatala [330].

III. sz. határvéd kerületi parancsnokság. Pecsétjei: Vörösőr határvéd kerületi parancsnokság Győr (kétféle alakban) [331] és [332]; A III-ik VÖRÖS-KERÜLET PARANCSNOKSÁG POLITIKAI OSZTÁLYA és 3. vörös határvéd kerületi parancsnokság politikai megbizottja [333] és [334]; 3. sz. vörösőr határvéd kerületi parancsnokság gazd. hiv. és 3. számú vörösőr határvéd kerületi parancsnokság gazdasági hivatala [335] és [336]; 3. sz. VÖRÖS HATÁRVÉD KERÜLET mozgó lőszer vonata [337]; Győri vörösőr határvéd kerület XII. zászlóalj Parancsnoksága [338]; XII. VÖRÖS HATÁRVÉD-ZÁSZLÓALJ Gazdasági hivatal [339]; Győri vörösőr határvéd kerület XIV. zászlóalj Parancsnoksága [340]; Győri vörösőr határvéd kerület XIV zászlóalj Gazd. hivatal [341]; Győri vörösőr határvéd kerület XIV. zászlóalj 2. század [342].

A győri határvéd kerülethez tartozó vonal- és szakaszparancsnokságok pecsétjei: LAJTA—IPOLY VÉDELMI VONAL teljhatalmú politikai megbizottja (kétféle alakban) [343] és [344]; KOMÁROMI VÉDŐSZAKASZ PARANCSNOKSÁG POLITIKAI MEGBIZOTTJA [345]; LIGETFALUI VÉDŐSZAKASZ POLITIKAI MEGBIZOTT [346]; Soproni védő szakasz parancsnokság [347].

IV. sz. határvéd kerületi parancsnokság. Pecsétjei: VÖRÖS HATÁRVÉD KERÜLETI PARANCSNOKSÁG [348]; IV. Határvédő Vörösőr Kerület Ellátó Gazdasági hivatala [349]; IV. sz. HATÁRVÉDELMI VÖRÖSŐR KER. PARANCSNOKSÁG II. ZÁSZLÓALJ [350].

Határvéd kerületi parancsnokság Zalaegerszeg. Pecsétjei: VÖRÖSŐR HATÁRVÉD KERÜLETI PARANCSNOKSÁG Kaposvár [352] és VÖRÖSŐR HATÁRVÉD KERÜLETI PARANCSNOKSÁG Gazd. hivatal Kaposvár [353].

I. sz. tábori rendészeti vörösőr ezred. Pecsétjei: I. Sz. TÁBORI RENDÉSZETI VÖRÖSŐR Ezredparancsnokság és 1. Vörösőr Tábori Ezred Parancsnokság [354] és [355].

II. sz. tábori rendészeti vörőr ezred. A pecséteken ezred helyett osztály áll. de azt hiszem ez itt ugyanazt jelenti. Pecsétjei: II. SZÁMÚ TÁBORI RENDÉSZETI VÖRÖSŐR OSZTÁLY PARANCSNOKSÁG (kétféle alakban) [356] és [357].

III. sz. vörösőr tábori ezred. A hadrendben nem szerepel. Pecsétje: VÖRÖSŐRSÉG 3. TÁBORI EZRED PARANCSNOKSÁG [358].

IV. sz. tábori rendészeti vörösőr osztály. A kimutatásban nem szerepel. Pecsétje: IV. Számú Tábori Rendészeti Vörösőr Osztály Parancsnokság [359].

A hadrendben nem szereplő további tábori rendészeti alakulatok pecsétjei: 18. Sz. TÁBORI RENDÉSZETI VÖRÖSŐR SZÁZAD PARANCSNOKSÁG [360]; TÁBORI RENDÉSZETI VÖRÖSŐR TARTALÉK OSZTÁLY Parancsnoksága [361]; Budapesti Vörösőrség Tábori Pótzászlóalj parncsnokság [362].

IV. LOVASSÁG

A hadrendben szereplők közül csak a 19. huszárosztály egy pecsétje került elő. Viszont ismeretesek a 29. és 32. lovasosztály, valamint a 69. lovasszázad és a budapesti huszár pótszázad pecsétjei. Ezek a pecsétek azonban csaknem kivétel nélkül május és júniusi keltezésű iratokon szerepelnek. Tehát a fenti alakulatok július végére vagy megszűntek, vagy nevet változtattak és az 1—7. huszárosztály elnevezés mögött rejtőznek. Az ismert lovassági pecsétek a következők:

19. huszárosztály. Pecsétje: Kisalföldi 19. Vörös Huszárosztály [363].

29. lovasosztály. Pecsétjei: Budapesti 29. Vöröslovasosztály parancsnokság [364] és Budapesti 29. Vöröslovasosztály GAZDASÁGI HIVATAL FŐNÖK [365].

32. lovasosztály. Pecsétjei: Budapesti 32. vörös lovas osztály parancsnokság (kétféle alakban, a 32. után mindkettőnél egy szó ki van vágva [366] és [367].

69. lovasosztály. Pecsétje: Budai 69. vörös lovas század parancsnokság [368].

Huszár pótszázad. Pecsétjei: Budapesti Vörös Huszár Pótszázad parancsnokság (kétféle alakban) [369] és [370].

V. TÜZÉRSÉG

A hadrend ezrednél magasabb tüzér alakulatot nem ismer. Van azonban egy tüzérdandártól eredő pecsétünk.

Hídfő hadosztály tüzér dandár. Pecsétje: HÍDFŐ-HADOSZTÁLY TÜZÉR DANDÁRPARANCSNOKSÁGA [371];

1. tüzérezred. Pecsétjei: I. VÖRÖS TÁBORI TÜZÉREZRED POLITIKAI MEGBIZOTT [372] és I. Vörös Tábori Tüzérezred I. Üteg [373].

10. tüzérezred. Pecsétjei: 10. vörös tüzérezred parancsnokság [374]; és 10. VÖRÖS TÜZÉREZRED I. OSZTÁLY PARANCSNOKSÁG [375].

17. tüzérezred. Pecsétjei: FEJÉR-TOLNAI 17. VÖRÖS TÜZÉR EZRED Parancsnokság [376] és FEJÉR-TOLNAI 17. VÖRÖS TÜZÉR EZRED I. osztály [377]; FEHÉR-TOLNAI 17. TÜZÉREZRED PÓTÜTEG PARANCSNOKSÁG [378].

18. tüzérezred. Pecsétjei: Vas-soproni 18. vörös tüzér ezred Pótalosztály parancsnokság [379]; M. VAS-SOPRONI VÖRÖS 18. TÁB. TÜZÉR EZRED PÓTÜTEG GAZDASÁGI HIVATALA (kétféle alakban) [380] és [381].

19. tüzérezred. Pecsétjei: 19. vörös tüzérpótüteg Parancsnokság GYŐR. [382]; 19. vörös tüzérpótüteg toborzó bizottság [383].

20. tüzérezred. Pecsétjei: ZALA VESZPRÉMI 20 VÖRÖS TÜZÉR PÓTÜTEG Gazdasági hivatala [384].

29. tüzérezred. Pecsétjei: 29. sz. VÖRÖS TÁBORI TÜZÉR EZRED Ezredparancsnokság [385]; 29. tábori tüzérezred panasz és tudakozó irodája [386]; 29. vörös tábori tüzérezred I. oszt. parancsnoksága [387]; 29. sz. vörös tábori tüzér ezred II. üteg [388]; 29. VÖRÖS TÁBORI TÜZÉREZRED 3. ÜTEG [389]; 29. vörös tábori tüzérezred VI. üteg [390]; 29. VÖRÖS TÁBORI TÜZÉREZRED PÓTÜTEG [391].

30. tüzérezred. Pecsétjei: 30. sz. VÖRÖS TÜZÉREZRED I. oszt. Parancsnokság [392]; 30. sz. VÖRÖS TÜZÉREZRED I. OSZT. POLITIKAI MEGBÍZOTT [393]; 30. sz. vörös tüzér ezr. I. oszt. II. üteg parság [394]; Magyar 30. vörös tüzér ezred II. osztály parancsnokság [395].

32. tüzérezred. Pecsétjei: 32. sz. Vörös tüzér ezred II. oszt. Gazdasági hivatala [396]; VÖRÖS 2/32 TÁBORI ÁGYÚ ÜTEG (kétféle alakban) [397] és [398].

38. tüzérezred. Pecsétje: 38. VÖRÖS TÁBORI TÜZÉR EZRED Parancsnoksága [399].

A 40., 41. és 46. tüzérezredek a hadrendben nem szerepelnek.

40. tüzérezred. Pecsétjei: 40. VÖRÖS VASAS TÁBORI TÜZÉREZRED Parancsnokság [400] és 40. VÖRÖS VASAS TÁBORI TÜZÉREZRED HADÜGYI MEGBIZOTT [401].

41. tüzérezred. Pecsétjei: 41. vörös vasas tábori tüzérezred Parancsnoksága [402]; 41. vörös vasas tábori tüzérzered Hadügyi megbizottja [403]; 41. Vörös vasas tábori tüzérezred 2. üteg [404].

46. tüzérezred. Pecsétje: 46. VÖRÖS TÜZÉREZRED PÓTÜTEG PARANCSNOKSÁGA [405].

68. tüzérezred. Pecsétjei: Jásznagykun 68. vörös tábori tüzér ezred parancsnokság [406]; Jász-Nagykun 68. vörös tábori tüzér ezred panaszirodája [407]; Jásznagykun 68. vörös tábori tüzér ezred I. osztály parancsnokság [408]; Jásznagykun 68. vörös tábori tüzér ezred 7. osztály parancsnokság [409]; Jásznagykun 68. vörös tábori tüzér ezred pótalosztály Parancsnokság [410].

69. tüzérezred. Pecsétjei: Budai 69. vörös tüzér ezred 4. csepeli tarack üteg [411]; Budai 69. vörös tüzér ezred pótüteg Gazdasági hivatala [412]; 69. vörös tüzér pótüteg parancsnokság [413]. („tüzér" szó után egy szó, valószínűleg „ezred" kivágva).

101. tüzérezred. Pecsétjei: Aradi—Békési 101. vörös tüzér ezred [414] és 101. vörös tüzér pótüteg parancsnokság [415].

1. vasas tüzérezred. Pecsétjei: BUDAPESTI 1. VÖRÖS VASAS TÜZÉREZRED PARANCSNOKSÁGA [416]; BUDAPESTI I. VÖRÖS VASAS TÜZÉR EZRED POLITIKAI MEGBIZOTTJA [417].

2. vasas tüzérezred. A hadrendben nem szerepel. Pecsétjei: BUDAPESTI 2. VÖRÖS VASAS TÜZÉREZRED Parancsnoksága [418]; és Budapesti 2. vörös vasas tüzérezred 2. üteg [419].

A hadrendben nem szereplő további tüzérségi alakulatok pecsétjei: BUDAPESTI VÖRÖS NEHÉZ PÓTÜTEG Parancsnokság [420]; Vörös Hadsereg Tengerész Dandára 12 pótüteg parancsnokság („12" és „üteg" tintával beírva) [421]; A II-ik ho. I. ddr. csop. tüzérezredeinek politikai megbízottja [422], 1. VÖRÖS DANDÁR TÜZÉR PÓTALOSZTÁLY [423].

VI. MŰSZAKI CSAPATOK

Árkászok. Pecsétjei: 1-ső vörös árkászszázad századparancsnoka [424]; 17-es Vörös Árkászszázad [425]; Újvidéki vörös árkász pótkeret [426].

Erődítő zászlóaljak. 29. VÖRÖS EZRED ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ, 29. VÖRÖS ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ és 1/29 Vörös Erődítő Zászlóalj [427]; [428] és [429]; 1/29 VÖRÖS ZÁSZLÓALJ politikai megbizott [430]; 1/29 ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ Katonai Forradalmi Törvényszék (kétféle alakban) [431] és [432]; 29/1 ERŐDÍTÉSI ZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI Hivatala (kétféle alakban) [433] és [434]; 29. VÖRÖS EZRED ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ I. SZÁZAD [435]; 29. VÖRÖS EZRED ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ II. Század [436]; 29. VÖRÖS EZRED ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ 3. SZÁZAD [437]; 29. VÖRÖS VADÁSZDANDÁR II. ERŐDÍTÉSI ZÁSZLÓALJ Parancsnokság (kétféle alakban) [438] és [439]; 29. vörös vadászdandár II. Erődítési zászlóalj politikai megbizottja [440]; 29. vörös vadászdandár II, Erődítési zászlóaljának Forradalmi Katonai Törvényszéke [441] és Katonai forradalmi törvényszék elnöke [442]; 29. VÖRÖS VADÁSZDANDÁR II. ERŐDÍTÉSI ZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA [443]. Schönmann I. Béla hadügyi megbizott (az 1/32. erődítési zászlóaljnál) [444] és 1/32 ERŐDÍTÉSI ZLJ: FORRADALMI TÖRVÉNYSZÉKE [445]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 1/69 ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁG [446]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 1/69 ERŐDÍTŐ ZÁSZLÓALJ Gazdasági Hivatala (447].

A hadrendben nem szereplő műszaki alakulatok pecsétjei: VÖRÖS HÍDÉPÍTŐ PÓTSZÁZAD GAZDASÁGI HIVATALA [448]; Budapesti vörös vonat pótszázad [449] és BUDAPESTI VÖRÖS VONATPÓTSZÁZAD HADÜGYI MEGBIZOTT [450]; Győri vörös vonatpótszázad parancsnokság Sopronban kiképzőcsoport [451]; Soproni Autós Különítmény [452] és Autós Különítmény parancsnokság Sopron [453]; RÁDIÓ PÓTKERET PARANCSNOKSÁG [454] és RÁDIÓ PÓTKERET PARANCSNOKSÁG GAZDASÁGI HIVATAL [455].

Távírók: A hadrendben hadosztályonként egy távíró század van feltüntetve, pecsétünk azonban hadtest távíró századról is van. Az eddig feltárt távíró-pecsétek: I. HADTEST TÁVÍRÓ SZÁZAD Parancsnokság (456]; 1. Hadtestparancsnokság 4. Vörös távíró építő század [457] és 4. VÖRÖS TÁVÍRÓ ÉPÍTŐ SZÁZAD Parancsnoksága [458]; 1. VÖRÖS HADOSZTÁLY TÁVÍRÓ SZÁZAD Parancsnokság [459]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 3. HADOSZTÁLY Távíró század [460].

VII. REPÜLŐ SZÁZADOK

A Hadügyi Népbiztosság már március 24-én, Hünb. 737/bk/37—1919 sz. alatt intézkedett a repülő alakulatok szervezetéről, majd április 8-án Hünb. 7848/eln. — 37 — 1919 sz. alatt a repülőalakulatok átszervezéséről. Lényegében azonban ez a szervezet a régi formában maradt fenn. A központi parancsnokság irányítása alatt 8 repülő század és egy vízi repülőszázad működött.

Parancsnokság. Pecsétjei: VÖRÖS REPÜLŐ CSAPAT PARANCSNOKSÁG (kétféle változatban) [461] és [462]; VÖRÖS REPÜLŐCSAPAT PARANCSNOKSÁG POLITIKAI MEGBIZOTTJA [463]; VÖRÖS REPÜLŐCSAPAT GAZDASÁGI HIVATALA [464].

2. repülőszázad. Pecsétjei: VÖRÖSHADSEREG 2. sz. RÖPSZÁZAD ALBERTFALVA (kétféle alakban) [465] és [466]; 2. számú Vörös Repülő század politikai megbizottja [467].

3. repülőszázad. Pecsétje: 3. VÖRÖS REPÜLŐSZÁZAD PARANCSNOKSÁGA [468].

6. repülőszázad. Pecsétjei: 6. vörös Röposztály Parancsnokság [469] és VÖRÖS LÉGJÁRÓCSAPATOK 6-ik repülő század MŰSZAKI IRODA [470].

7. repülőszázad. Pecsétjei: Vörös Repülőcsapat 7. Repülő Osztálya (kétféle alakban) [471] és [472].

8. repülőszázad. Pecsétje: VÖRÖS LÉGI CSAPATOK 8. számú harci repülőszázad [473].

Vizi repülőszázad. Pecsétje: VÖRÖS HADSEREG VIZIREPÜLŐ SZÁZAD [474].

VIII. PÁNCÉLVONAT ALAKULATOK

Egyetlen tanácsköztársasági provenienciájú páncélvonat pecsétnyomat ismeretes, erről sem lehet megállapítani, hogy akkor, vagy előbb keletkezett-e. Érdekessége miatt mindenesetre bemutatom. Szövege: VIII-as sz. páncél vonat parancsnokság [475];

IX. VASÚTI EZRED

Első pecsétje még átalakított. Eredeti szövege: Magyar Vasút Ezred, ebből az első szót kivágták és piros ceruzával írták a helyébe: Vörös. Így lett: Vörös VASÚT EZRED [476].

További pecsétjei: VÖRÖS VASÚTEZRED PARANCSNOKSÁG [477]; VÖRÖS VASÚTEZRED POLITIKAI MEBIZOTT [478]; VÖRÖS VASÚTEZRED Pótzászlóalj Parancsnokság (kétféle alakban) [479] és [480]; VÖRÖS VASÚTEZRED 7. PÁLYAÉPÍTŐ SZÁZAD parancsnoksága [481].

Hadihajózás

A hadrendben nem szerepel, de mint már fentebb szó volt róla a Hadseregparancsnokság megalakulásával annak lett alárendelve, Pecsétjei: MAGYAR HADIHAJÓS ŐRPARANCSNOKSÁG Jóléti bizottság [482]; Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadihajózás GAZDASÁGI HIVATALA (kétféle változatban) [483] és [484]; A Magyar Hadihajózás Műszaki Hivatalának Termelő Biztosa [485] VÖRÖS DUNAHAJÓRAJ PARANCSNOKSÁG (kétféle változatban) [486] és [487]; MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÖRÖS HAJÓSEZRED PARANCSNOKSÁG [488]; Magyar Tanácsköztársaság Hadihajós-Munkáscsoportjának MUNKÁSTANÁCSA [489] és BARACSI FOLYAMVÉDZÁR PARANCSNOKSÁG VÖRÖS DUNAŐRSÉG [490].

Végül bemutatok két pecsétet, melyek nem sorolhatók be a fenti rendbe: Vörös Hadsereg Katonája (Kiskunfélegyházán) [491] és M. vörös hadsereg felvételező állomás parancsnokság (Kassán) [492].

I. Vörös Hadtestparancsnokság
Hadbiztosság
VÖRÖS HADTESTPARANCSNOKSÁG
HIRSZERZŐ CSOPORT

I. VÖRÖS HADTEST II. CSOPORT
Délszlév osztály
43
II. HADTEST PARANCSNOKSÁG
44
II. VÖRÖS HADTEST PARANCSNOKSÁG
45
HADTEST PARNOK HELYETT.
46
II. HADTEST PARANCSNOKSÁG
TÉRPARSÁG
47
II. HADTEST PARANCSNOKSÁG
ANYAGI CSOPORT
48
II. VÖRÖS HADTEST PARANCSNOKSÁG
TÁVIRÓ
ELŐADÓ
49
II. HADTEST PARANCSNOKSÁG
FEJÉRMEGYE ÉS SZÉKESFEHÉRVÁR
VÁROSPARANCSNOKSÁGA
50
II. HADTEST PARANCSNOKSÁG FEJÉRMEGYE ÉS SZÉKESFEHÉRVÁR
VÁROS-
PARANCSNOKSÁGA
51
III. HADTEST PARANCSNOKSÁG
52
III. HADTEST
53
IV. hadtestparancsnokság
Jazdasági
hivatala
57
IV. HADTEST PARANCSNOKSÁG
54
IV. hadtestparancsnokság
hadbiztossága
55
IV. Hadtestparancsnokság
autófigyi elvalo.
56

V.
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
I. SZEMÉLYAUTÓ OSZTÁLYA
HADÜGYI NÉPBIZTOSSÁG
II. SZÁMÚ SZEMÉLYAUTÓ OSZTÁLYA
MUNKÁSTANÁCSA
POLITIKAI BIZTOS
Gazdasági hivatala
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70

VI.
2. VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG
ELLÁTÓ GAZDASÁGI HIVATALA
71
2. VÖRÖS HADOSZTÁLY TÜZÉRSÉG
Felügyelője
72
73
74
2. Vörös hadosztály forradalmi katonai törvényszéke
75
VÖRÖS HADSEREG 3. HADOSZTÁLY
parancsnoksága
77
2. Vörös hadosztály forradalmi katonai törvényszéke
76
VÖRÖS HADSEREG 3. HADOSZTÁLY
POLITIKAI
79
4. HADOSZTÁLY POLITIKAI
81
VÖRÖS HADSEREG 3. HADOSZTÁLY
PARANCSNOKSÁGA
78
4. MOZGÓ VÖRÖS HADOSZTÁLY.
80
Vörös HADSEREG 5. HADOSZTÁLY
Parancsnoksága
82
VÖRÖS HADSEREG 4. HADOSZTÁLY
83
G-IK DELVIDÉKI VÖRÖS HADOSZTÁLY
84

VII

VI. HADOSZTÁLY KIKÉPZŐ PARANCSNOKSÁG.

86

VI. HADOSZTÁLY KIKÉPZŐ PARANCSNOKSÁG

85

Vörös Hadosztály Kiképző Parancsnokság

Gazdászati előadó

87

HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG

88

T. Hadosztály politikai megbízottja

89

VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG

90

VÖRÖS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG

Hadbiztossága

91

VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG

93

Magyár 8. vörös hadosztály ellató hivatal

92

VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY PARANCSNOKSÁG

94

VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY HADÜGYI MEGBIZOTT

95

VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY POLITIKAI BIZTOS

97

A IX. VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY HADÜGYI MEGBIZOTT.

96

VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY POLITIKAI BIZTOS.

99

VÖRÖS VASAS HADOSZTÁLY POLITIKAI BIZTOS

98

BUDAPESTI VÖRÖS ÁSÁS HADOSZTÁLY
HADBIZTOSSÁGA
100
VÖRÖS ÁSÁS HADOSZTÁLY
101
HIDFŐHADOSZTÁLY
PARANCSNOKSÁG
102
BUDAPESTI HIDFŐ HADOSZTÁLY
Hadbiztossága
103
BUDAPESTI HIDFŐ HADOSZTÁLY
Hadbiztossági főnöke
104
BUDAPESTI HIDFŐ HADOSZTÁLY
105
politikai megbízott
106
107
Hidfő hadosztály parancsnokság
műszaki osztálya
108
BUDAPESTI HIDFŐ HADOSZTÁLY
LRD
109
RUSZIN VÖRÖS GÁRDA
Hadosztály
110
112
RUSZIN VÖRÖS GÁRDA HADOSZTÁLY
111

vádbiztosa
PARANCSNOKSÁG
GAZDASÁGI HIVATALA
kirendelt politikai biztos
BUDAPESTI VÖRÖS DANDÁR CSOPORT
SÜTŐDE.
M. 2. vörös dandár kiképző csoport
PARANCSNOKSÁGA
Vas soproni 18: dandár csoport

29. VÖRÖS DANDÁR
POLITIKAI MEGBIZOTTJA
127
128
129
130
131
132
KECSKEMÉT
133
134
135
BUDAI 69
VÖRÖS DANDÁRCSOPORT
gazdasági hivatalának
politikai megbizottja.
136
137
138
139
140

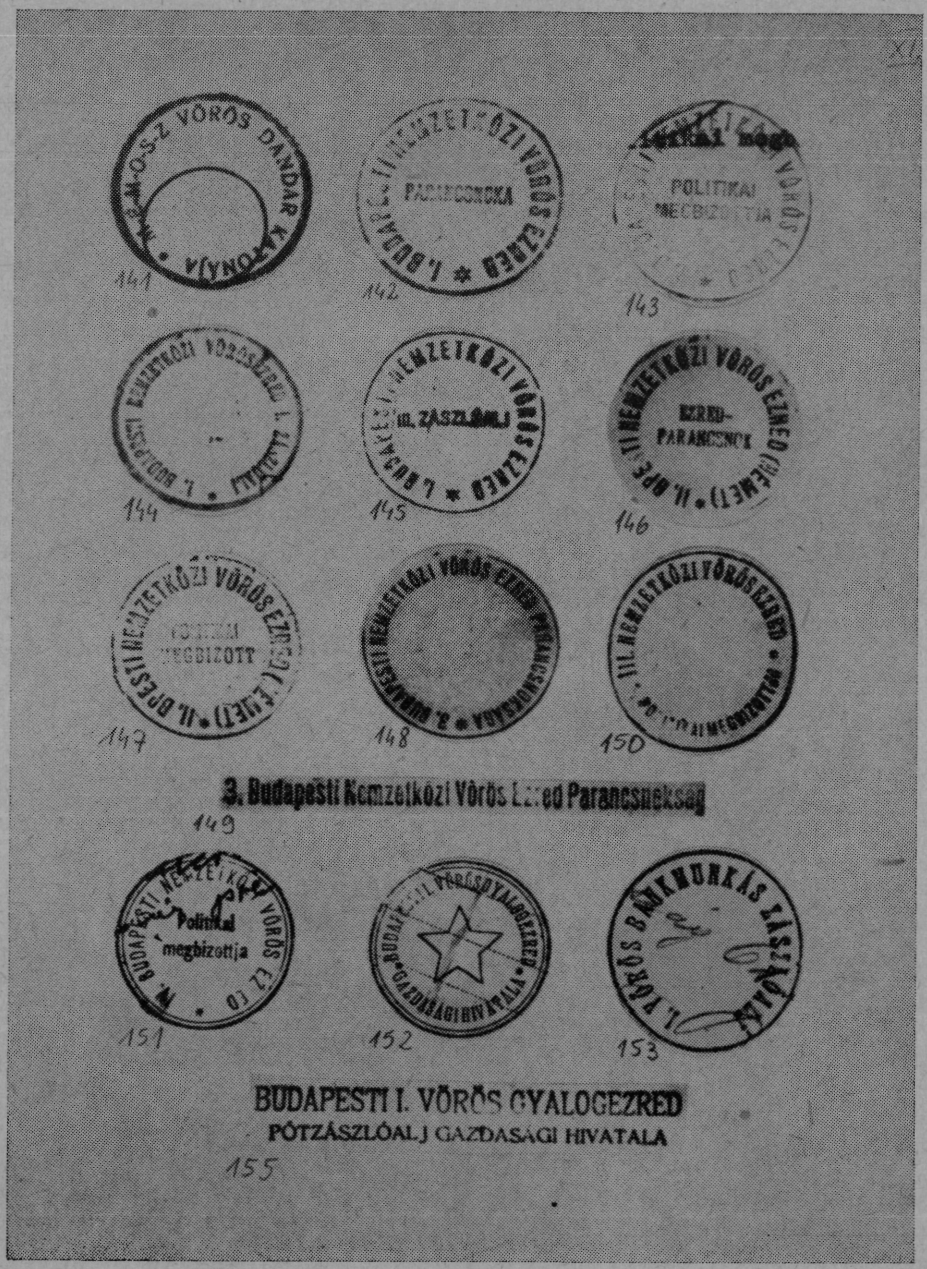
141
142
143
144
145
146
147
148
150
3. Budapesti Nemzetközi Vörös Ezred Parancsnokság
149
151
152
153
BUDAPESTI I. VÖRÖS GYALOGEZRED
PÓTZÁSZLÓALJ GAZDASÁGI HIVATALA
155

6. Istvántelki munkás gyalog ezred.

XIII.

168 — 8. IE MUNKÁS EZRED XIII ZÁSZLÓALJ

169 — 8. sz. MUNKÁS VÖRÖS EZRED PÓTKERET Parancsnoksága

170 — 9. VÖRÖS MUNKÁS GYALOGEZRED Politikai megbízott

171 — 9. sz. MUNKÁSEZRED ÉLELMEZÉSI VEZETŐSÉGET BUDAPEST

172 — 9. munk. ezr. I. Mémosz. zlj. gazdasági hivatala

173 — 10. VÖRÖS GYALOGEZRED PARANCSNOKSÁG

174 — 16. vörös gyalogezred parancsnokság Bacskai

175 — BACSKAI VÖRÖSEZRED I. ZÁSZLÓALJ

176 — BACSKAI VÖRÖS EZRED I. ZLJ. GAZDASÁGI HIVATALA

177 — 17. vörös gyalog pótzászlóalj parancsnokság

178 — BACSKAI VÖRÖS EZRED V. ZÁSZLÓALJ

179 — 17. vörös gyalog pótzászlóalj parancsnokság

180 — 17. vörös gyalog pótzászlóalj parancsnokság

181 — 17. vörös gyalog pótzászlóalj Gazdasági hivatala

182 — 17. vörös gyalog ezred II. munkaszázadalj parancsnoksága

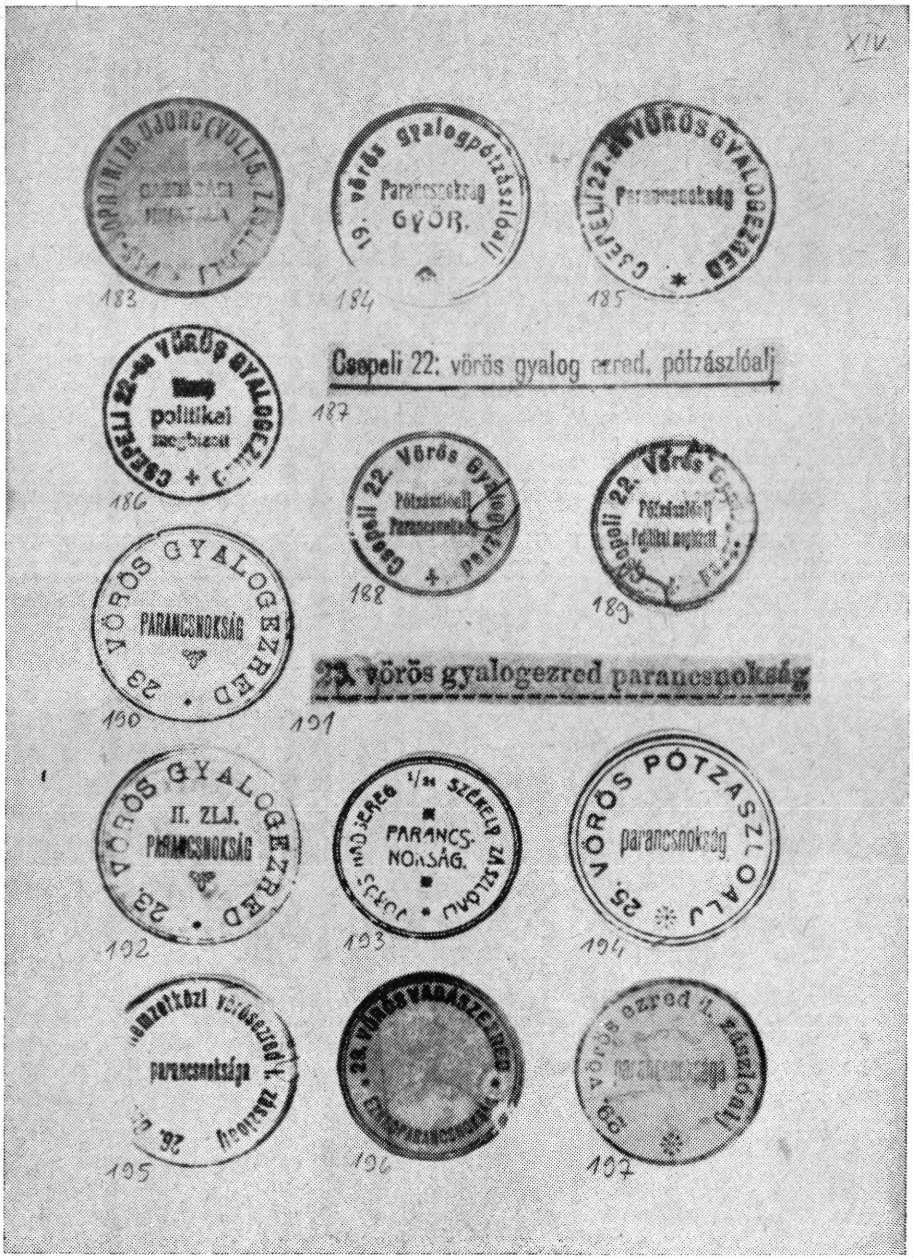
XIV.
183
19. vörös gyalogpótzászlóalj
Parancsnokság
GYÖR.
184
GYALOGEZRED
Parancsnokság
185
Csepeli 22: vörös gyalog ezred, pótzászlóalj
187
politikai
186
Csepeli 22. Vörös
Pótzászlóalj
Parancsnokság
188
Csepeli 22. Vörös
189
VÖRÖS GYALOGEZRED
PARANCSNOKSÁG
190
23. vörös gyalogezred parancsnokság
191
II. ZLJ.
PARANCSNOKSÁG
192
PARANCS-
NOKSÁG.
193
VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ
parancsnokság
194
195
196
197

29. VÖRÖS GYALOGPÓTZÁSZLÓALJ
29. VÖRÖS GYALOGPÓTZÁSZLÓALJ
gazdasági hivatal
30. vörös gyalogezred
parancsnokság
30. vörös gyalogezred
30. vörös gyalogezred
30. vörös gyalogezred
gazdasági szakelőadó
Gazdasági hivatala

30. vörös gyalogezred
II. zászlóaljparancsnokság
213
30-ik vörös gyalogezred II-ik zlj. gazd. hivatala
215
Vörös 30. gy. ezred II. zászlóalj gazdasági hivatala
216
30. vörös gyalogezred
II. zászlóalj gazdasági hivatal
217
M. 30. VÖRÖS GY. EZRED UJONCZOSZTAG
Gazdasági hivatal
219
30. VÖRÖS GY. EZRED UJONCZOSZTAG
GAZDASÁGI HIVATALA
220
30. VÖRÖS GYALOG FOTISZTIISKOLA
parancsnokság
221
30. VÖRÖS GYALOG FOTISZTIISKOLA
gazdasági hivatala
222
BUDAPESTI 32. VÖRÖS GYALOG EZRED
223
224
Budapesti 32 vörös gyalog ezred
225
32. VÖRÖS GYALOG EZRED FOTISZTIISKOLA
PARANCSNOKSÁG
226

227
228
229
Budapesti 32. vörös gyalog ezred
pótzászlóalj gazdasági hivatala.
230
231
232
Gazdasági
hivatala
233
234
SOMOGY-BARANYAI-44. VÖRÖS GYALOG EZRED
235
Parancsnoksága
236
Parancsnokság
237
238

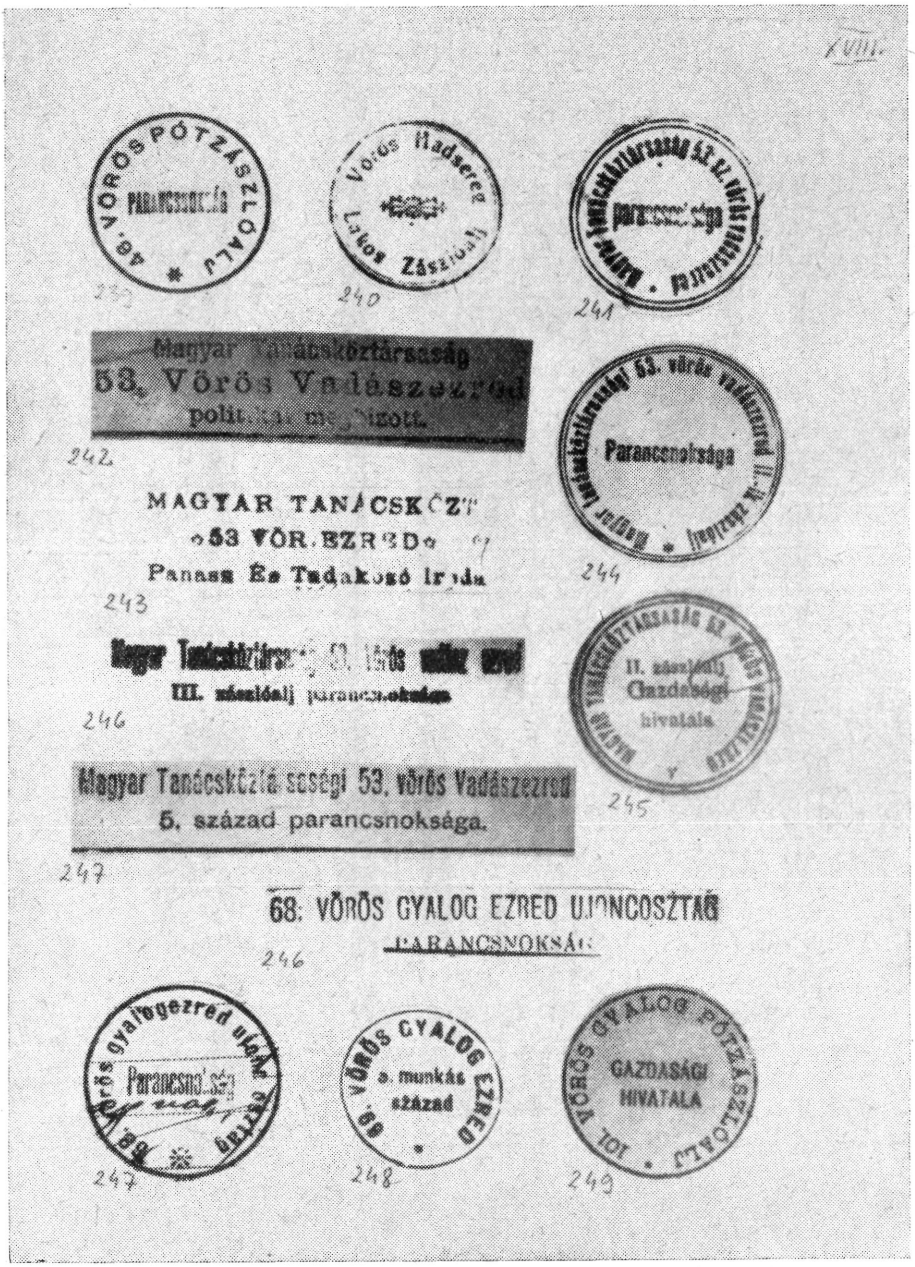

XVIII.

48. VÖRÖS PÓTZÁSZLÓALJ
PARANCSNOKSÁG

239

Vörös Hadsereg
Lakos Zászlóalj

240

Magyar Tanácsköztársaság 53. sz. vörös vadászezred
parancsnoksága

241

Magyar Tanácsköztársaság
53. Vörös Vadászezred
politikai megbízott.

242

Magyar Tanácsköztársaság 53. vörös vadászezred II.-III. zászlóalj
Parancsnoksága

244

MAGYAR TANÁCSKÖZT
53 VÖR. EZRED
Panasz És Tudakozó Iroda

243

Magyar Tanácsköztársaság 53. vörös vadász ezred
III. zászlóalj parancsnoksága

246

MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 53. VÖRÖS VADÁSZEZRED
II. zászlóalj
Gazdasági
hivatala

245

Magyar Tanácsköztársasági 53. vörös Vadászezred
5. század parancsnoksága.

247

68. VÖRÖS GYALOG EZRED UJONCOSZTAG
PARANCSNOKSÁG

246

68. vörös gyalogezred ujonc osztag
Parancsnokság

247

68. VÖRÖS GYALOG EZRED
5. munkás
század

248

101. VÖRÖS GYALOG PÓTZÁSZLÓALJ
GAZDASÁGI
HIVATALA

249

XIX
250
251
252
GAZDASÁGI HIVATALA
254
253
255
256
V. vörös vadász zászlóalj parancsnokság
„PÁLMAY"-CSOPORT
257
V. VÖRÖS VADÁSZZÁSZLÓALJ
Parancsnokság
259
258
261
GAZDASÁGI HIVATAL
260
262
263

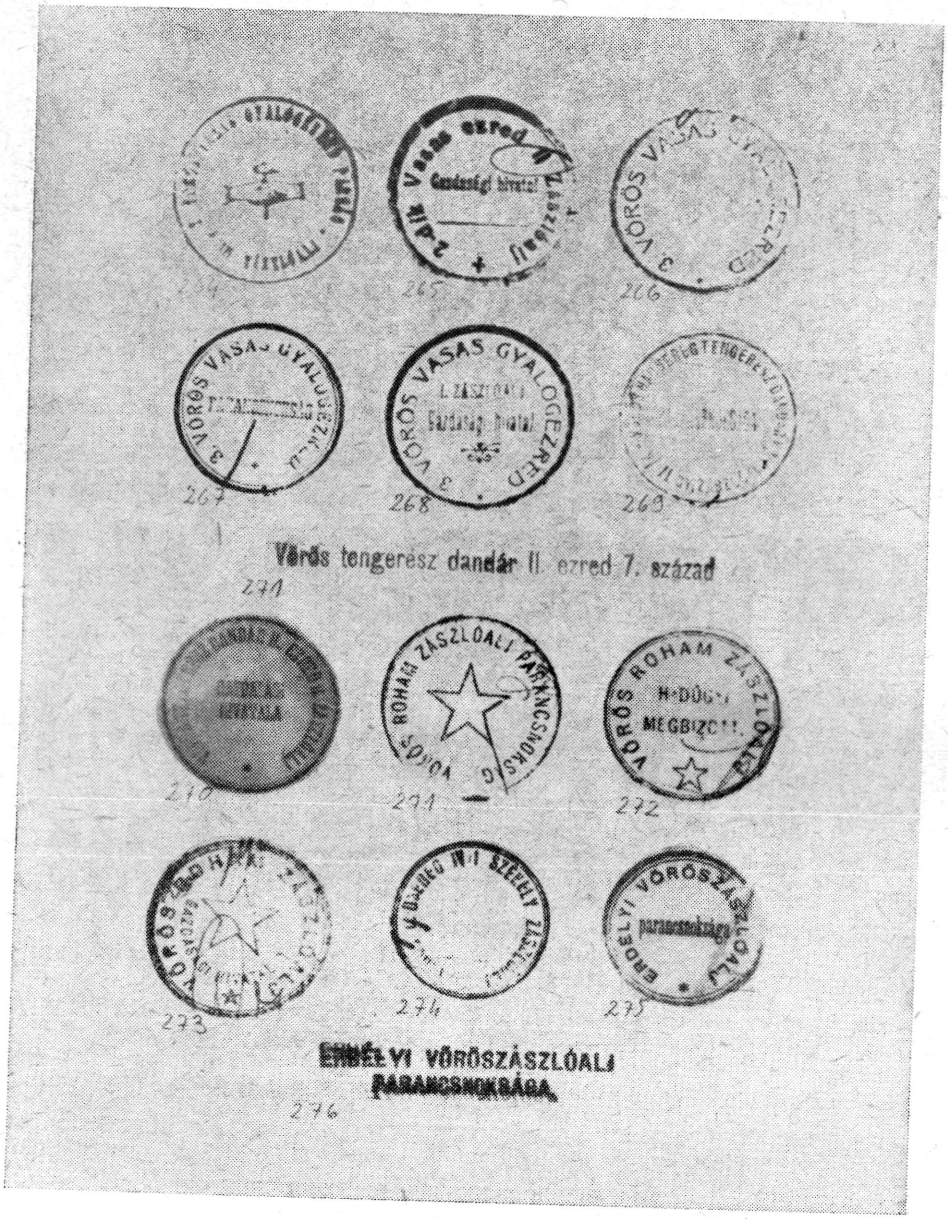
3. VÖRÖS VASAS GYALOGEZRED
Vörös tengerész dandár II. ezred 7. század
ENNÉLVI VÖRÖSZÁSZLÓALJ PARANCSNOKSÁGA

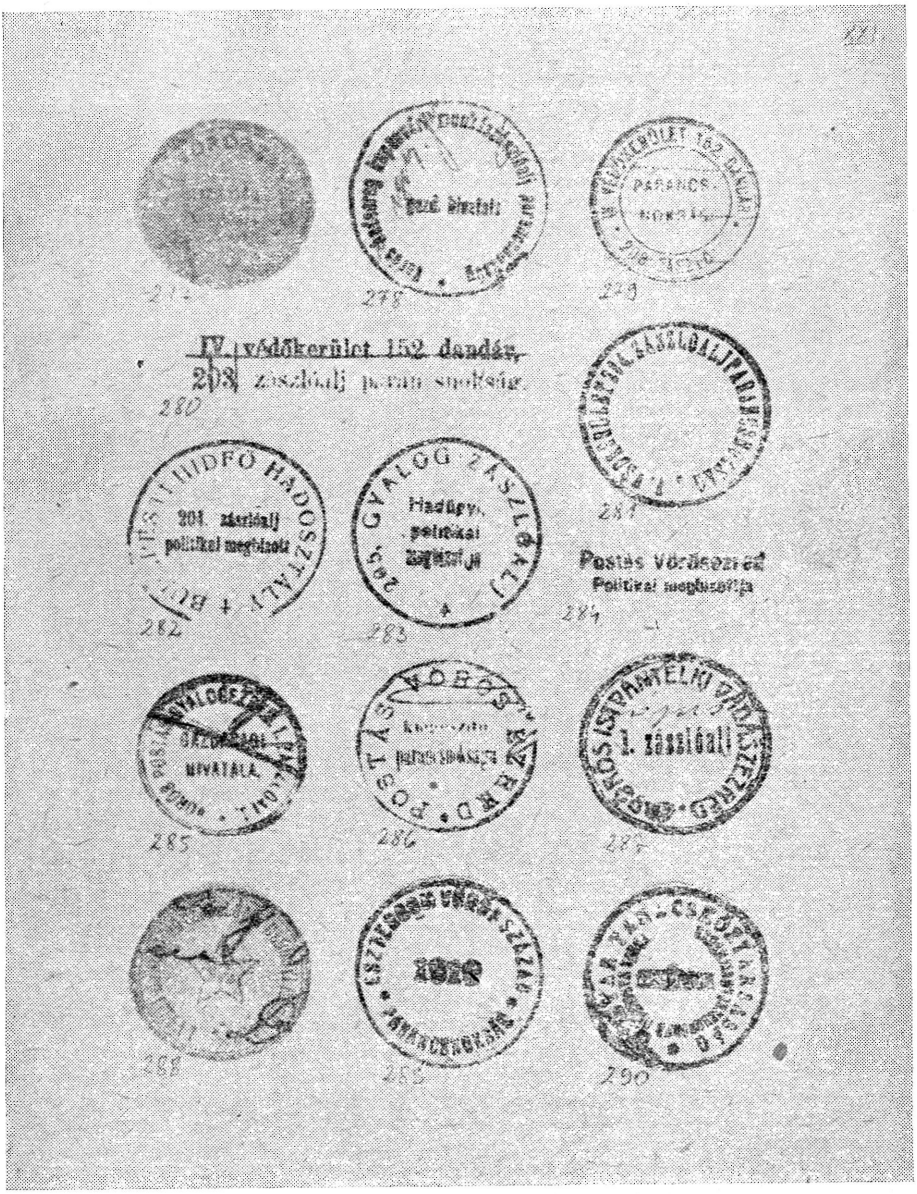
IV. védőkerület 152 dandár,
203 zászlóalj parancsnokság.
280
201. zászlóalj
politikai megbízott
282
Hadügyi
politikai
283
Postás Vörösezred
Politikai megbízottja
284
285
286
1. zászlóalj
288
290

XXII.
291
292
Gyari munkásezredek főparancsnokságának
POLITIKAI MEGBIZOTTJA
FŐPARANCSNOK HELYETTES
294
293
295
MUNKÁSEZREDEK PELŰGYELŐSÉGE
Hadügyi
megbizott
296
I. sz. GYÁRI MUNKÁS EZRED
GAZDASÁGI
H. VATAL
297
GYÁRI MUNKÁSEZRED
PARANCSNOKSÁG
298
2. számú gyári munkásezred parancsnokság
299
MUNKÁSEZRED
Politikai
megbizott
300
számú
301
4
számú
303
3 gyári munkásezred parancsnoksága
302

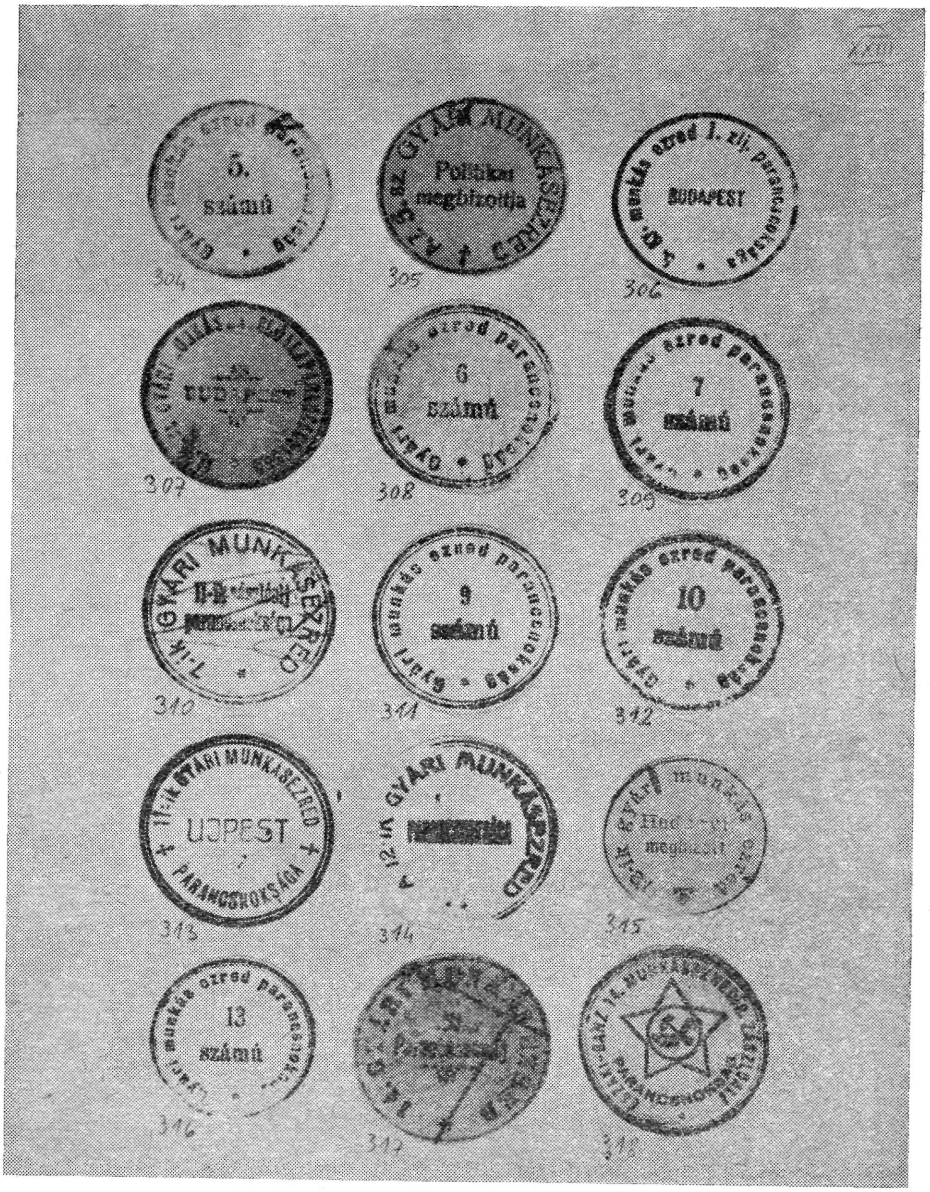
5. számú
Politikai megbízottja
BUDAPEST
6 számú
7 számú
9 számú
10 számú
UJPEST
13 számú

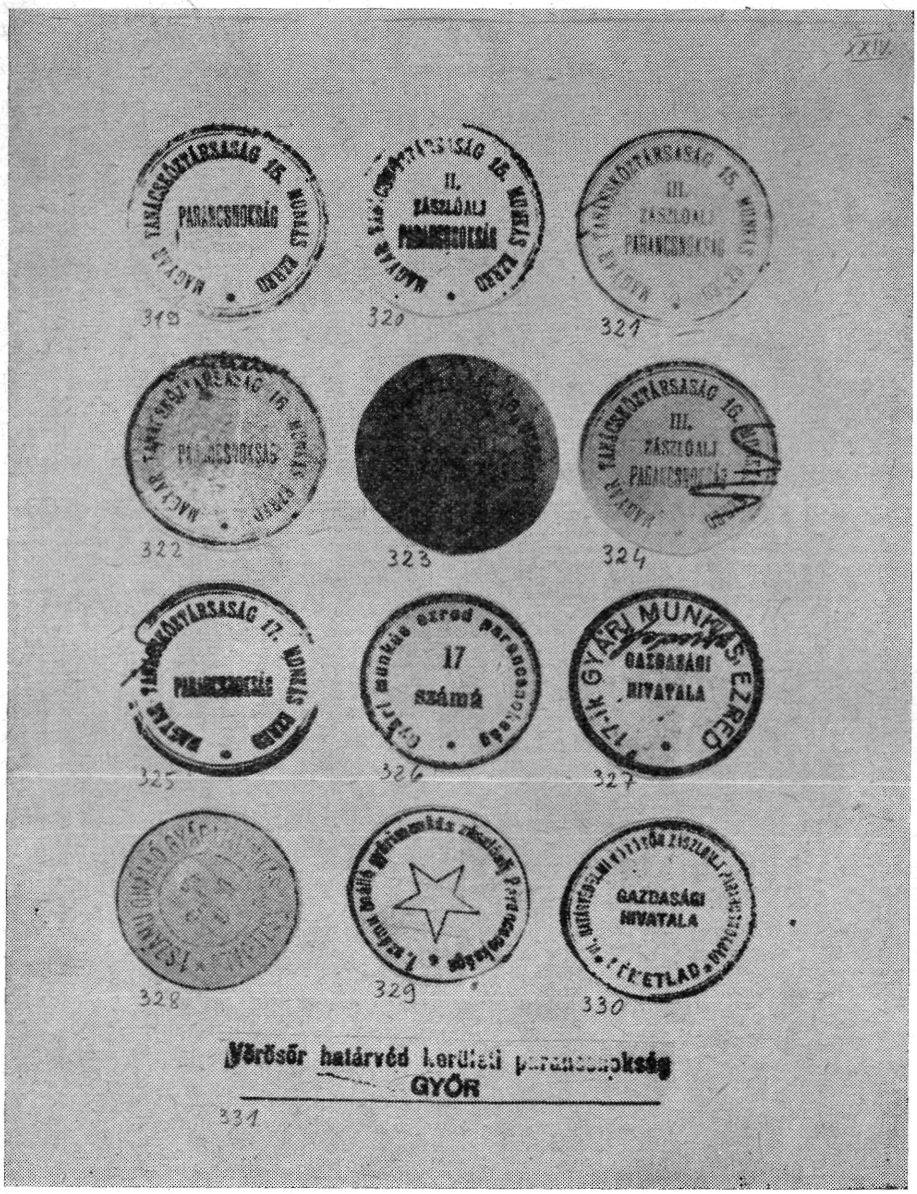
XXIV.
MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 15. MUNKÁS EZRED
PARANCSNOKSÁG
319
II.
ZÁSZLÓALJ
320
III.
ZÁSZLÓALJ
PARANCSNOKSÁG
321
322
323
III.
ZÁSZLÓALJ
324
MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 17. MUNKÁS EZRED
PARANCSNOKSÁG
325
Gyári munkás ezred parancsnokság
17
számá
326
17-ik GYÁRI MUNKÁS EZRED
GAZDASÁGI
HIVATALA
327
328
329
GAZDASÁGI
HIVATALA
330
Vörösőr határvéd kerületi parancsnokság
GYŐR
331

XXV.

332

333

334

3. számu vörösör határvéd kerületi parancsnokság
gazdasági hivatala.

336

335

3. SZ. VÖRÖS HATÁRVÉD KERÜLET
mozgó lőszer vonata

337

338

339

340

Ugyan vörösör határvéd kerület XIV. zászlóalj
3. század,

342

341

343

345

LAJTA-IPOLY VEDELMI VONAL
teljhatalmu politikai megbizottja.

344

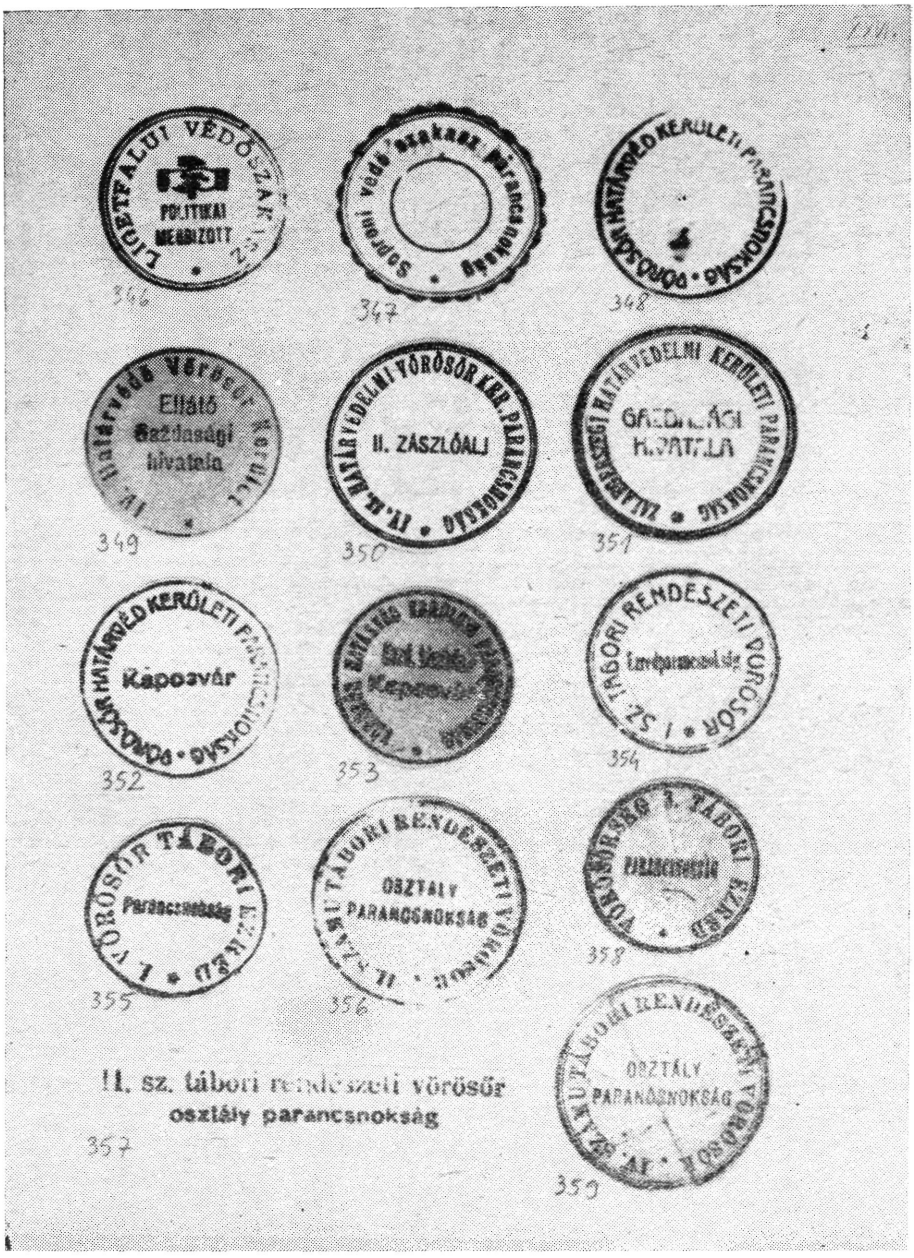

II. sz. tábori rendészeti vörösőr osztály parancsnokság

Budapesti 29. Vöröslovasosztály
GAZDASÁGI HIVATAL FŐNÖK
BUDAPESTI 32, VÖRÖS LOVAS OSZTÁLY
parancsnokság.
Budapesti vörös huszár pótszázad
Parancsnokság
HIDRÓ-
I. ÚTEG

XXVIII.
374
375
376
377
378
380
Vas-soproni 18. vörös tüzér ezred
379
381
382
383
384
385
386
29. Vörös tábori tüzérezred
I. oszt. parancsnoksága
387
388

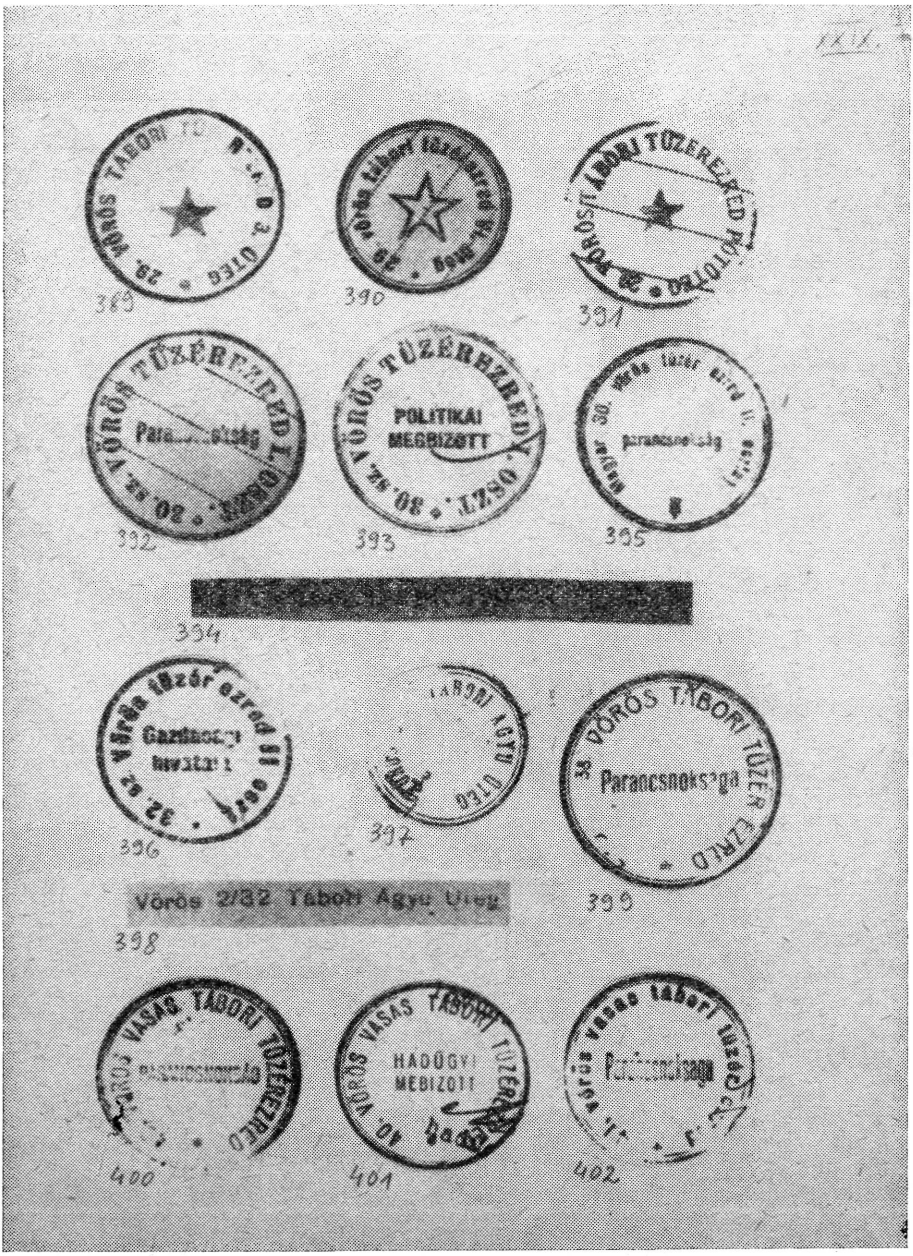

XXIX.

389

390

391

392

393

395

394

396

397

399

Vörös 2/32 Tábori Ágyú Üteg

398

400

401

402

41. vörös vasas tábori tüzér ezred
2. üteg,
403
404
405
406
Jász-Nagykun 68. vörös tábori tüzérezred
parancsnoksága
407
408
409
410
Budai 69 vörös tüzér ezred pótüteg
411
412
413
414
415
416

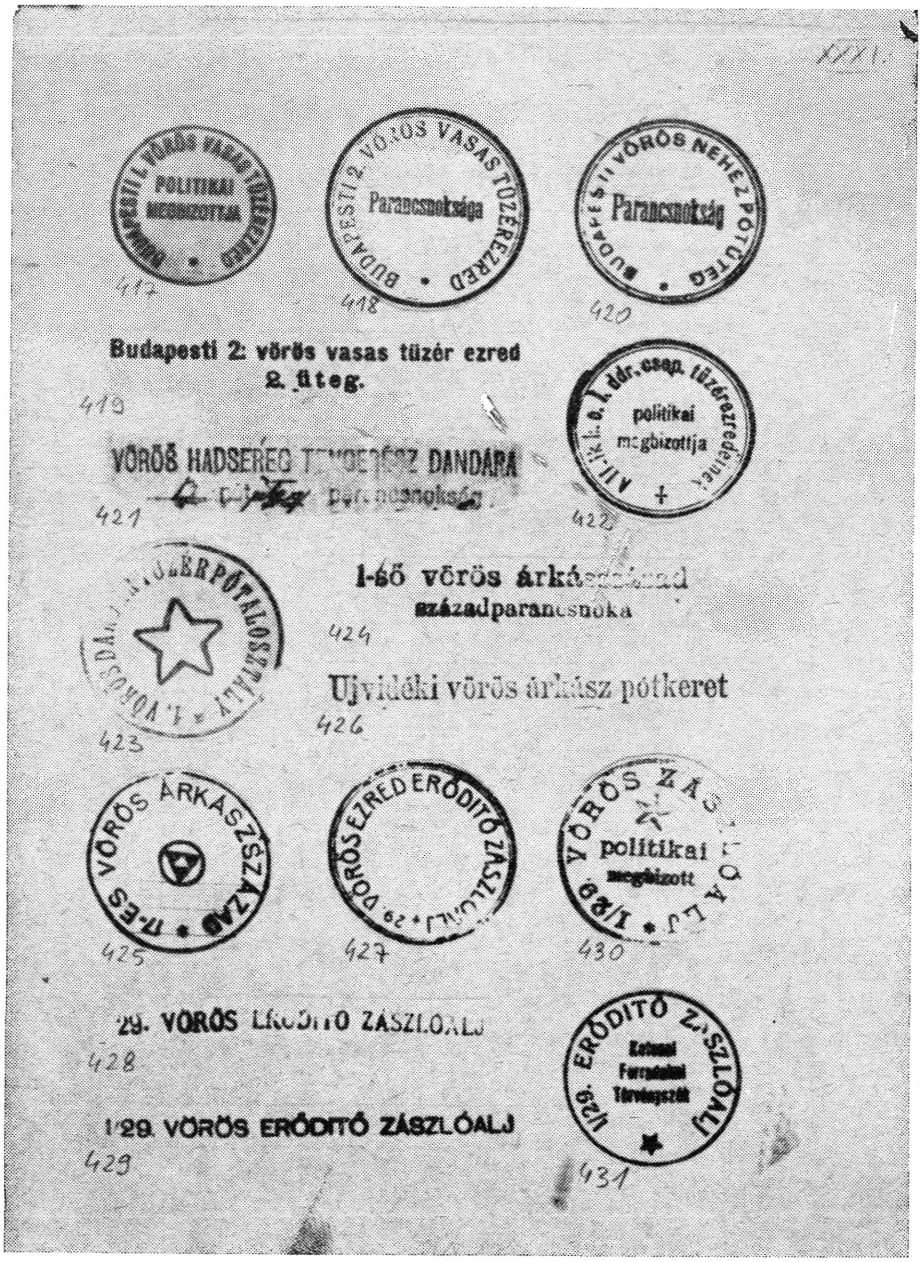
BUDAPESTI 1. VÖRÖS VASAS TÜZÉREZRED
POLITIKAI MEGBIZOTTJA
417
BUDAPESTI 2. VÖRÖS VASAS TÜZÉREZRED
Parancsnoksága
418
BUDAPESTI VÖRÖS NEHÉZ PÓTÜTEG
Parancsnokság
420
Budapesti 2. vörös vasas tüzér ezred
2. üteg.
419
VÖRÖS HADSEREG
DANDÁRA
421
politikai
megbizottja
422
1-ső vörös árkászszázad
századparancsnoka
424
Ujvidéki vörös árkász pótkeret
426
423
VÖRÖS ÁRKÁSZSZÁZAD
425
VÖRÖS EZRED ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
427
VÖRÖS ZÁSZLÓALJ
politikai
megbizott
430
29. VÖRÖS ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
428
1/29. VÖRÖS ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
429
1/29. ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
431

1./29. erődítő zászlóalj katonai forradalmi törvényszéke.

432

29/I. ERŐDITÉSI ZÁSZLÓALJ
Gazdasági hivatala

433

29. VÖRÖS EZRED ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
I. SZÁZAD

435

29. VÖRÖS EZRED ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
II. század

436

29. VÖRÖS EZRED ERŐDITŐ ZÁSZLÓALJ
III. SZÁZAD

437

29. VÖRÖS VADÁSZDANDÁR II. ERŐD. ZÁSZLÓALJ
parancsnokság

439

ERŐDITÉSI ZÁSZLÓALJ
Gazdasági hivatala

434

VADÁSZDANDÁR II. ERŐDITÉSI ZÁSZLÓALJ
Parancsnokság

438

29. Vörös Vadászdandár
II. Erődítési zászlóalj
politikai megbízottja

440

Katonai forradalmi törvényszék elnöke

442

VÖRÖS VADÁSZDANDÁR II. ERŐDITÉSI ZÁSZLÓALJ
GAZDASÁGI HIVATALA

443

Schimann Béla
hadügyi megbízott

444

445

Gazdasági Hivatala
Soproni
Soproni
1. Hadfestpárancsnokság
4. Vörös távíró építő század
Távírászati Hivatal
Távíró század
Távíró építő század
Távíró építő század
Távíró század
Távíró építő század
Távíró építő század
Távíró építő

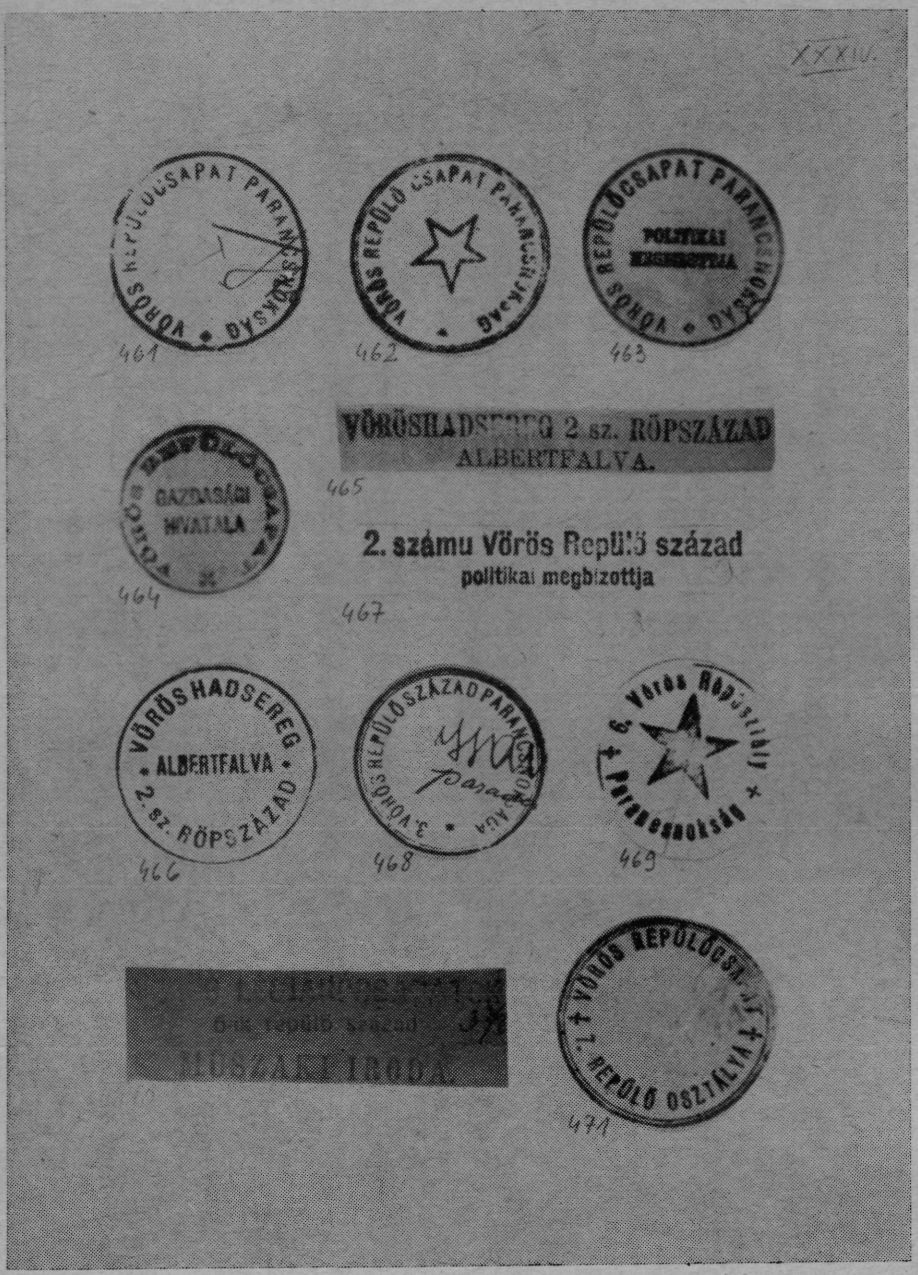
XXXIV.
461
462
463
VÖRÖSHADSEREG 2 sz. RÖPSZÁZAD
ALBERTFALVA.
465
2. számu Vörös Repülő század
politikai megbizottja
467
464
VÖRÖSHADSEREG
ALBERTFALVA
2. sz. RÖPSZÁZAD
466
468
469
471

VÖRÖS REPÜLŐCSAPAT
7. repülőosztálya.
472
VÖRÖS LÉGI CSAPATON
473
VÖRÖS HADSEREG
474
VASUT EZRED
476
VÖRÖS VASUTEZRED
PARANCS-NOKSÁG
477
VÖRÖS VASUTEZRED
POLITIKAI MEGBIZOTT
478
VÖRÖS VASUTEZRED
Pótzászlóalj Parancsnokság
479
481
Vörös Vasutezred Pótzászlóalj Parancsnokság
480
MAGYAR HADIHAJÓS FŐPARANCSNOKSÁG
Jóléti bizottság
482
MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG VÖRÖS HADIHAJÓZÁS
GAZDASÁGI HIVATALA
483

XXXVI

MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG GAZDASÁGI HIVATALA Vörös Hadihajózás

484

Á Magyar Hadihajózás Műszaki Hivatalának Termelő Biztosa

485

VÖRÖS DUNAHAJÓRAJ PARANCSNOKSÁG

486

487

MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG PARANCSNOKSÁG VÖRÖS HAJÓSEZRED

488

VÖRÖS DUNAÖRSÉG

490

Magyar Tanácsköztársaság Hadihajós-Munkáscsoportjának MUNKÁSTANÁCSA

489

VÖRÖS HADSEREG KATONÁJA

491

Á vörös hadsereg felvételező alkalmás parancsnokság

492

VIX[1] ÉS KÁROLYI

Vadász Sándor

A külföldi levéltárak egymás után nyitják meg kapuikat azok előtt, akik az első világháború, valamint a fegyverszünetet közvetlenül követő időszak történetének forrásaiba kívánnak betekinteni. Jelen tanulmány Franciaországban végzett kutatások eredményeként született meg.

I. Szövetséges Keleti Hadsereg[2]

(Armées Alliées d'Orient)

A hadtörténet művelői kevés figyelmet szenteltek e hadseregnek, mivel a Balkán mellékhadszíntérnek számított. Pedig a balkáni antanthaderőnek nem elhanyagolható szerepe volt e térség, Délkelet- és Kelet-Európa 1918—1919-es katonai-politikai helyzetének kialakításában. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, az utódállamok kialakulásának bonyolult kérdései, az antant szovjetellenes tervei különleges feltételeket teremtettek a kontinensnek ezen a részén. A Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnoka: Franchet d'Esperey és tábornokai: Henrys, de Lobit, illetőleg az általuk kiküldött katonai missziók[3] közvetítették az antant, de legfőképpen a francia kormány külpolitikáját a délkeleteurópai országok felé.

Az antanthadvezetés a háború első éveiben nem volt hajlandó számottevő erőket elvonni a számára elsődleges fontosságú nyugati arcvonalról, ezért a Balkán-félsziget déli részén csupán kis létszámú expedíciós hadtest manőve-

[1] Közismert, hogy a francia szerzők egy része meglehetősen könnyedén túlteszi magát az idegen személynevek ortográfiájának szabályain, ezúttal azonban fordított esettel állunk szemben: Magyarországon fél évszázadon keresztül az esetek többségében helytelenül írták le — részben még írják — a budapesti antantmisszió vezetőjének és a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnokának nevét. A forrásokban kivétel nélkül minden esetben „Vix" és nem „Vyx" olvasható; ugyanígy „Franchet d'Esperey" és nem „d'Esperay".

[2] „Les Armées Francaises dans la Grande Guerre. X/1. Paris, 1923. T. VIII. 3e volume. „La Campagne d'Orient". Paris, 1934. A témára vonatkozó magyar feldolgozások közül megemlítjük *Liptai Ervin:* A Magyar Tanácsköztársaság. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965.; *L. Nagy Zsuzsa:* A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918—1919. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1965. I—II. fej.; *Hajdú Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest, 1968. 4. fej.

[3] A két világháború közötti legrangosabb francia hadtörténelmi folyóirat, a *Revue de la Grande Guerre* évfolyamait átlapozva meggyőződhetünk arról, hogy egyetlen tanulmányt sem közölt a missziókról. Ugyanígy a „mission militaire" címszót is hiába keressük a legnagyobb hadtörténeti könyvtárak tárgyszó-katalógusaiban. A francia historiográfia hallgatása nem véletlen: a bécsi, varsói, prágai, pozsonyi, budapesti, bukaresti és belgrádi katonai missziók a fegyverszünet és a békekötés között, tehát az alakulás-levés időszakában rendkívül kényes és bonyolult megbízatásokat hajtottak végre.

rezett, az angol és francia egységekből felállított Corps expéditionnaire d'Orient (1915. február 22-től). Felállítását a francia parlament megkérdezése nélkül határozták el. Csak az év végén, december 2-án terjesztették ki a nyugati arcvonal hadműveleteit irányító Joffre parancsnoki jogkörét erre a hadseregre is.[4]

Változás akkor következett be, mikor a központi hatalmak hadereje lerohanta Szerbiát. Ekkor vált nyilvánvalóvá az expedíciós hadtest elégtelensége, és e felismerés következményeként az antant 1915. október 5 és november 28 között 8 hadosztályt, 150 000 embert tett partra Szaloniki kikötőjében. Ezt az erőt nevezték el Szövetséges Keleti Hadseregnek és egységes, francia főparancsnokság alá helyezték. A francia hadügyminisztérium hivatalos adatai szerint 1918. május 1-én 23 016 tiszt és 603 328 katona tartozott a kötelékébe. Ugyanebben az időpontban 349 hegyi és 640 tábori ágyúval, továbbá 270 lövegből álló nehéztüzérséggel rendelkezett.

Ha tehát a Szövetséges Keleti Hadseregnek csupán létszámát és tüzérségét tekintjük, és összehasonlítjuk a Balkánon bevetett osztrák—magyar és német hadosztályok számával, elsöprő antant fölényt kapunk eredményül. A fenti adatok azonban nem tükrözik hűen a tényleges erőviszonyokat. Sok gondot okozott a hadsereg heterogén jellege, a francia és angol hadosztályok mellett ugyanis jugoszláv, görög és olasz hadosztályokat, sőt egy orosz brigádot is magába foglalt. Legütőképesebb része a zömmel francia hadosztályokból álló Francia Keleti Hadsereg (Armée francaise d'Orient) volt. A vegyes összetételnél is súlyosabban esett latba a szállítóeszközök hiányára visszavezethető csekély manőverezési képesség. Joffre és Foch a saját arcvonalukon akarták kicsikarni a döntő győzelmet, ezért nem küldtek sem anyagot sem embert. A katonák zöme — 1918 végén — 25 hónapos, egyhuzamban eltöltött frontszolgálatra tekintett vissza. Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy a háborús fáradtság itt még nagyobb mértékben éreztette hatását, mint más harctereken — különösen a fegyverszünet megkötése után. „Azt kell mondani — figyelembe véve, hogy a csapatok befejezték a háborút —, hogy nem akarnak tovább harcolni, miközben bajtársaik Franciaországban pihennek" — írta Franchet d'Esperey 1919 februárjában.[5] Mindezeket a tényezőket szem előtt tartva válik érthetővé, miért nem indítottak támadó hadműveletet az egymást váltó francia főparancsnokok. Ilyen volt a helyzet egészen 1918. június 18-ig, Frachet d'Esperey kinevezéséig.

Néhány elszórt adat azt bizonyítja, hogy Franchet igyekezett meggyőzni a „nagypolitika" irányítóit arról, hogy hathatósabb támogatást kell biztosítaniuk hadseregének.

„Hosszan elbeszélgettem akciónkról Clemenceauval, Pichonnal és Lloyd George-zsal de nem tudom, sikerült-e meggyőznöm őket"[6] — írta Joseph Reinachnak. „Clemenceau sosem szerette a Keletet, azonban mint nagy francia, nyilván számot vet azzal, milyen fontos értékek forognak itt kockán[7]. Tény azonban, hogy a tábornok a remélt segítséget sohasem kapta meg, amiben minden valószínűség szerint Foch féltékenységének is szerepe volt. Ennek ellenére támadást indított Macedóniában és győzelmet aratott az erősen megfogyatkozott ellenséges hadsereg felett. Az offenzíva eredményeként Bulgária kidőlt a sorból és megnyílt az út Magyarország déli határai felé. A tá-

[4] Vö. *Gén. Pedoya*: La Commission de l'Armée pendant la grande guerre. (Documents inédits et secrets) Paris, 1921. XV. fej.

[5] *Franchet d'Esperey* levele Freycinet-hez, 1919. február 25. Archives du ministere des Affaires étrangéres. Papiers Freycinet (Charles de). Dossier A.

[6] *Franchet d'Esperey* levele J. Reinach-hoz. Bibliothéque nationale. Départ. des manuscrits. 13 539. ff. 138. — A keltezetlen levéltöredék minden bizonnyal még Párizsból történt elutazása előtt íródott.

[7] *Franchet d'Esperey* levele Freycinet-hez, 1919. február 14. Aff. étrang.

bornok célja világos volt: elfoglalni Bulgáriát és Szerbiát, kiűzni Romániából Mackensen hadseregét, majd erőteljes előnyomulással bevenni Budapestet, s a centralizált magyar vasúthálózat és a dunai víziút felhasználásával eljutni Bécsbe, onnan pedig Berlinbe. Ezt a még 1914 végén kidolgozott hadászati tervét azonban nem válthatta valóra, éspedig nem egyszerűen a háború közeli befejezése miatt, hanem azért, mert a francia kormány új akciótervet dolgozott ki a Szövetséges Keleti Hadsereg számára, mely halomra döntötte a becsvágyó tábornok minden elképzelését.

Az 1918. október 7-i utasítást Clemenceau juttatta el a főparancsnokhoz. Ez a következőképpen határozza meg a hadicélokat: Szerbia teljes felszabadítása, a kapcsolat felvétele Romániával és Dél-Oroszországgal abból a célból, hogy helyreállítsák a keleti arcvonalat; elvágni Törökországot szárazon és vízen, hogy fegyverszünetre kényszerítsék; birtokba venni a tengerszorosokat és megnyitni a közlekedést a Földközi- és Fekete-tenger között. Az új terv megosztotta a feladatokat Franchet d'Esperey és Berthelot tábornokok között, olyképpen, hogy az utóbbit kinevezték a Szövetséges Keleti Hadsereg egységeiből megalakítandó ún. Dunai Hadsereg parancsnokává. Október 28-án került sor e hadsereg felállítására. Franchet átengedte Berthelotnak a 16. (gyarmati), 30. és 76. francia gyalogos hadosztályokat, a 27. angol hadosztályt, 1 ezred lovasságot, nehéztüzérséget és 3 repülőszázadot.

A Törökország térdre kényszerítésére kikülönített, Milne angol tábornok parancsnoksága alá helyezett hadsereg a 22., 27. és 28. angol, a 122. francia gyalogos hadosztályokból, valamint néhány olasz és görög brigádból állott.

A Szövetséges Keleti Hadsereg október folyamán előnyomult északi irányban. Október 31-én Törökország fegyverszünetet kért. November 1-én az antant csapatai bevonultak Belgrádba. Ezt a hadsereget azonban nem lehet összehasonlítani a korábbi, félmilliónál is többet számláló, valóban félelmetes haderővel! A Franchet d'Esperey közvetlen parancsnoksága alatt álló egységek nem csupán a Berthelotnak és Milnenek leadott hadosztályokkal fogyatkoztak meg: a kitört járvány két teljes hadosztályt levert a lábáról. Az egykori Francia Keleti Hadsereg megmaradt két hadosztályának október közepén 20 000 sebesültje és betege volt. A Szövetséges Keleti Hadsereg állománya ilyenformán 182 816-ra csökkent. Igazat kell adnunk a francia katonai szakíróknak, akik szerint ez a hadsereg csupán töredéke — és hozzá még rendkívül legyengült töredéke — volt a réginek. Nem csodálkozhatunk azon, hogy Franchet d'Esperey életrajzírója. Azon tábornok és a Szövetséges Keleti Hadsereg krónikásai[8] — e hadsereg volt tisztjei — nemkülönben a legnagyobb keserűség hangján emlékeznek meg az október 7-i átcsoportosítás — szerintük végzetes — következményeiről. Maga Franchet a szövetségesek Főtanácsát okolta azért, hogy megállították előnyomulásában, s hogy a várt erősítés elmaradt. „E pillanatban fél Európa tőlem kért támogatást — egy olyan hadseregtől, amely hat hónapja nem kapott felváltást"[9] — írta november 21-én egyetlen barátjának, Eugéne Étienne-nek. Ő és törzstisztjei abban tévedtek, hogy kizárólag a gyűlölt ősi ellenség feletti győzelemre gondoltak, holott ekkor, 1918 októberében az antant vezetői már biztosak voltak Németország és a Monarchia vereségében, politikájukban előtérbe került az orosz kérdés, továbbá Délkelet-Európa háború utáni újjárendezésének problémája. Minden amellett szól, hogy Franchet hadserege még abban az esetben sem vonulhatott volna Budapesten át Bécs, majd Dél-

[8] *P. Azan:* Franchet d'Esperey. Paris 1949., *J. Ancel:* Les travaux et les jours de l'armée d'Orient (1915—18). Paris, 1921., *J. J. Deygas:* L'armée d'Orient *(1915—19).* Paris, 1932., *M. Larcher:* La Grande Guerre dans les Balkans. Paris, 1929.

[9] Bibl. nat. Départ. des manuscrits. 24 327. ff. 404.

Németországon keresztül Berlin ellen, ha történetesen valamivel később került volna sor a fegyverszünet aláírására a nyugati arcvonalon. Ennek a feltételezésnek látszólag ellentmond az a különben vitathatatlan tény, hogy a jugoszláv előörsök november első napjaiban átkeltek a Dunán, azonban elképzelhetetlennek tartjuk, hogy Franchet d'Esperey dacolni mert volna a kormány és a nagyvezérkar akaratával.

Időszerűnek látszik néhány következtetés levonása.

1. A felsorakoztatott bizonyítékok alapján nem tartjuk igazolhatónak azt az elterjedt véleményt, hogy 1918 novemberében sok százezer főt számláló óriási haderő állott Magyarország déli határainál. A magyar hadsereg felbomlása miatt persze a Szövetséges Keleti Hadsereg maradéka is elégséges lett volna az ország ideiglenes megszállására, de ez nem felelt meg az antant új katonapolitikai céljainak. Foch november 30-án közölte: leállít minden mozgást Budapest és Bécs irányába.

2. Az 1918. október 7-i Clemenceau-utasítás leglényegesebb új eleme egy a Jóni-tengertől a Don-vidékig húzódó szovjetellenes korridor felállítása volt. Az intervenciós tervek Romániára épültek, ezért adták át a legjobb hadosztályokat Berthelotnak. A hadműveletek befejeztével a francia katonai misszió élén politikai tanácsadóként kellett működnie a román kormány mellett. Berthelot szüntelenül beavatkozott a magyar ügyekbe, sőt külön megbízottat küldött Budapestre.

A Milne-féle konstantinápolyi haderő megszervezése nyilvánvalóan az angol imperializmus létérdekeinek elismerése volt. Az október 7-i utasítás ugyanis Görög- és Törökországot angol, Romániát és Dél-Oroszországot francia befolyási övezetnek minősítette. Az angol kormány egyenes kérésére nem használtak fel brit katonaságot a Dunától északra. Magyarország irányában tehát az angol uralkodó körök — legalábbis egyelőre — érdektelenséget mutattak.

3. Amíg Franchet d'Esperey korábban a Duna—Tisza közén akart előrenyomulni és hadseregét ennek megfelelően csoportosította, addig az új terv Románia elsőbbségére épült, ezért a főerőket ide helyezte át. A Magyarország számára megállapított demarkációs vonaltól délre eső részek megszállását a fentebb jellemzett két hadosztályra bízták, amelyek támadó hadműveletek folytatására nem voltak képesek. A hivatalosan Magyarországi Hadseregnek (Armée de Hongrie) elkeresztelt hadosztályok főparancsnokává Henrys tábornokot nevezték ki, de a tényleges parancsnokságot később — ideiglenes jelleggel — de Lobit tábornok gyakorolta. (Ez a hadsereg — nem véletlenül — 1919. augusztus 31-ig állott fenn.)

A Magyarország iránt tanúsított csekély érdeklődést bizonyítja továbbá az a tény, hogy Budapestre csupán kisebb jelentőségű katonai missziót küldtek. Ennek vezetője, Vix később állandóan panaszkodott amiatt, hogy a magyar kormánnyal szembeni fellépését nem támasztotta alá erős megszálló hadsereg jelenléte.

II. Az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció

Ennek pontjait tanulmányozva azonnal szembeötlik, hogy a másik aláíró fél, a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnoksága Magyarországon kívánta kárpótolni magát a nyugatról várt utánpótlás elmaradása miatt. A vasúti gördülő anyag és hajópark átadására, illetve felhasználására, a megrongált szerbiai vasúthálózat és hírközlő berendezéseknek magyar segítséggel való helyreállítására, 25 000 ló állítására, végül, de nem utolsó sorban az élelmi-

szer-rekvirálásra vonatkozó pontok a balkáni antanthaderő speciális szükségleteinek kielégítését szolgálták. „Arra törekedett (ti. Franchet), hogy — az ő kifejezésével élve — hasznot húzzon abból a segítségből, amit a Budapesten talált de facto kormány nyújthatott neki élelmiszerekben és közlekedési eszközökben, hogy a lehető leggyorsabban észak felé nyomuljon".[10] Franchet szubjektív szándékainak azonban nem tulajdoníthatunk túl nagy jelentőséget, hiszen minden egyébtől eltekintve a háború befejezése is megálljt parancsolt neki. Sokkal fontosabbnak tartjuk annak a mindeddig nem kellően megvilágított kérdésnek a tisztázását, hogy miként értelmezte a francia kormány a belgrádi megállapodást.

Egykor szenvedélyes hangú polémia bontakozott ki az oktobristák és az ellenforradalmi korszak történetírói, publicistái között arról, vajon védhető volt-e a Duna—Száva vonal, kedvezőbb volt-e a Diaz-féle fegyverszünet a belgrádinál, helyes volt-e elfogadni Károlyi részéről a kétségkívül kemény feltételeket? Újabban L. Nagy Zsuzsa hívta fel a figyelmet arra a körülményre, hogy legújabbkori történetírásunk nem súlyának megfelelően foglalkozott ezzel a problematikával. Rámutatott arra a rendkívül fontos tényre, hogy a közkeletű felfogással ellentétben Belgrádban nem *fegyverszüneti,* hanem *katonai egyezményt* kötöttek.[11] Úgy véljük azonban, hogy a legújabban feltárt francia levéltári források alkalmasak arra, hogy végleg eloszlassuk a belgrádi megegyezést még mindig körüllengő félhomályt.

A megállapodás értelmezésének szükségessége akkor merült fel, amikor a csehszlovák csapatok megkezdték a szlováklakta megyék elfoglalását, a Károlyi-kormány pedig minden eszközzel fenn akarta tartani e területek magyar közigazgatását. Károlyi és hívei a belgrádi egyezmény XVII. cikkelyére hivatkoztak, amely kimondja: „A Szövetségesek nem avatkoznak bele a Magyar Állam belső igazgatásába." A csehszlovák kormányt, még inkább a nyugat-európai emigrációt, személy szerint Benešt, igen érzékenyen érintette a belgrádi megállapodás, amelyet ők egyértelműen Károlyi nagy sikerének tekintettek. „A belgrádi fegyverszünet nálunk és Szlovákiában bombaként hatott, annál is inkább, mert magyar részről komoly hadműveletek előzték meg és követték."[12] Mivel Károlyi a XVII. cikkelyt a magyar területi integritás elismerésének könyvelte el. Beneš legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy elérje az antantnál az ominózus cikkely törlését, illetőleg annak kimondását, hogy a katonai konvenció nem vonatkozik a csehszlovák államnak ígért területekre. „Az ebből (ti. a XVII. cikkelyből — V. S.) keletkezett konfliktus jogilag igen súlyos, politikailag rendkívül kínos és veszélyes volt. Sok munkát, harcot, bosszúságot és félelmet okozott nekünk."[13] Beneš emlékirataiból kiderül, hogy többször tárgyalt Clemenceauval, Pichon külügyminiszterrel, Foch marsallal, valamint angol és amerikai politikusokkal a magyar ügyről. Sikerült megegyeznie Pichonnal és Berthelot tábornokkal; november 25-én levélben kérte Pichont, közölje hivatalosan a szövetségesek álláspontját e kérdésben, mégpedig olyan formában, hogy a jövőben kizárjon minden félreértést és megfellebbezhetetlen legyen. Beneš akciója teljes sikerrel zárult: már két nap múlva, november 27-én asztalán volt Pichon egyetértő válasza, aki közölte vele, hogy a hadügyminiszter elküldte a megfelelő utasításokat a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnokának. „Bizalmasan az ön

[10] *P. Azan:* i. m. 238. o.
[11] *L. Nagy Zsuzsa:* i. m. 11. o. — A magyar és francia kormány felfogása közötti eltérés a közzétett okmánypublikációk címeiben is kifejezésre jut. Vö.: „Documents concernant l'exécution de *l' armistice* en Hongrie" Budapest, 1919. „*Convention militaire* relative à l'Armistice en Hongrie". Paris, 1918.
[12] *E. Beneš:* Souvenirs de guerre et de révolution. (1914—1918). Paris, 1928. 486. o.
[13] Uo. 485. o.

tudomására hozom, hogy ezek az utasítások előírják a magyar csapatok haladéktalan visszavonásának követelését azokról a területekről, amelyeket jogtalanul megszálltak."[14] December 1-én Pichon titkos táviratot küldött — „nagyon sürgős" jelzéssel — a francia hadügyminiszternek. Ez nem más mint Clemenceau hivatalos állásfoglalása a francia kormány és az antant nevében. A hadügyminiszter utasítást kapott, hogy továbbítsa ezt a táviratot Franchet d'Espereynek. Tekintettel arra, hogy éppen ez a dokumentum tartalmazza a Magyarországgal szemben 1919. március 20-ig követett antantpolitika elvi alapjainak kifejtését, továbbá ez szolgált vezérfonalként a Vix-misszió számára, részletesen ismertetjük.

a) Az Ausztria—Magyarországgal november 3-án aláírt fegyverszünet magában foglalhat egy, a keleti arcvonalra vonatkozó végrehajtási egyezményt, de ezt csakis a Monarchia képviselőivel lehet aláírni.

b) Franchet d'Esperey látta a helyzet követelményeit, ezért „Belgrádban elfogadott és aláírt egy fegyverszüneti egyezményt Károlyi gróf küldötteivel, akik egy állítólagos magyar állam nevében léptek fel (ezt a szövetségesek nem ismerték el, következésképpen nemzetközileg nem létezőnek tekintendő)".

Ezt a megállapodást azonnal annullálni kellene, mert a tábornoknak nem volt felhatalmazása arra, hogy egy új államot elismerjen. Gyakorlati megfontolásokból kiindulva azonban — új komplikációk elkerülése végett — „anélkül, hogy ezt az okmányt szabályos fegyverszüneti szerződésnek elismernénk, úgy lehet tekinteni, mint a de facto helyi hatóságokkal kötött megállapodást (comme une entente avec les autoritáés locales de fait) és ennek keretében mindaz végrehajtható, ami nem áll ellentétben a november 3-i szabályos fegyverszüneti szerződéssel."

c) Maga a szöveg is hibás, mert a XVII. cikkely lehetőséget nyújt a „pseudo-kormánynak", hogy minden magyar területen továbbra is fenntartsa a magyar közigazgatást.

d) Erre a cikkelyre támaszkodva küldött Károlyi csapatokat a szlovák területekre, foganatosított letartóztatásokat stb.

e) Csehszlovákiát szövetséges államnak ismertük el, képviseltetheti magát a versaillesi konferencián, ennélfogva joga van megszállni a szlovák területeket.

f) Kramar cseh miniszterelnök és Beneš ismertették a Prágában keletkezett nagy izgalmat.

g) „Megparancsolom önnek, hogy legalábbis vegye elejét annak, hogy ezek a tévedések újabb súlyos következményekkel járnak; szólítsa fel a de facto magyar hatóságokat, hogy azonnal vonják ki csapataikat a szlovák területekről, ahol semmilyen körülmények között nem vethetik meg a lábukat, tekintetbe véve, hogy egy szövetséges szállja meg azokat."

h) A külügyminiszter informálni fogja a csehszlovák kormányt a foganatosított intézkedésekről.[15]

Franchet d'Esperey még e távirat elküldése előtt válaszolt a hadügyminiszter fentebb említett üzenetére, majd december 2-án — nyilván Clemenceau kemény megróvást tartalmazó parancsának kézhez vétele után — újabb táviratban kísérelte meg igazolni eljárását. Kifejti, hogy kénytelen volt tárgyalni a helyi hatóságokkal (emlékeztetjük az olvasót a Szövetséges Keleti Hadsereg súlyos helyzetére), de „megállapodása csupán tényleges okirat (acte de fait), amely nem bír egy speciális fegyverszüneti szerződés értéké-

[14] Uo. 491. o.
[15] Archive du Ministere de la Guerre, (a továbbiakban: AMG.) Hongrie. Carton No 1.

vel."[16] Pichon ilyen értelemben tájékoztatta a felvilágosításokat követelő olasz kormányt, néhány nappal később, december 5-én pedig még nyíltabban fejtette ki álláspontját a hadügyminiszternek. E szerint Csehszlovákia megérdemli, hogy kérései különleges elbírálás alá essenek, tekintetbe véve a háború folyamán az antantnak tett szolgálatait.

Az idézett források önmagukért szólnak, mégis szükségesnek tartjuk néhány fontosabb tanulság összegezését.

1. Károlyinak és környezetének felfogásával szemben a francia kormány nem tekintette szabályos fegyverszüneti szerződésnek a belgrádi konvenciót, hanem csak az általa egyedül elismert Diaz-féle fegyverszünet kiegészítő részének, a keleti arcvonal különleges szükségleteivel számot vető végrehajtási utasításnak. Ezt az értelmezést utólag dolgozták ki, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy az eredeti szöveg jogi alapul szolgálhat a Károlyi-kormány integrációs törekvései számára.

2. Károlyi és az egész magyar közvélemény a polgári demokratikus rendszer de facto elismerésének fogta fel a belgrádi konvenció megkötését. Clemenceau és az antant viszont a Károlyi-kormányt nem egy szuverén állam nemzetközileg elismert képviselőjének, hanem egy megvert ország területén található tényleges hatóságnak tekintette.

3. Az antant már a háború folyamán a Magyarországot később körülvevő utódállamoknak ígérte a felbomlásra ítélt dualista monarchia egyes részeit. Mivel a cseh, román és délszláv burzsoázia szélsőséges nacionalista követeléseit csak Magyarország rovására lehetett kielégíteni, az antant nem tanúsított érdeklődést az éppen csak létrejött polgári demokratikus rendszer nehézségei, az antantbarát felfogásáról ismert Károlyi személyes sorsa iránt. Ez az érdektelenség csak súlyosbította a polgári demokratikus kormányzat belső válságát.

4. Clemenceau állásfoglalása újabb bizonyíték arra nézve, hogy az imperialista hatalmak saját szerződéseiket sem tartják tiszteletben, hanem vagy nyíltan megszegik, vagy — mint a jelen esetben — önkényesen, érdekeiknek megfelelően értelmezik azokat.

III. A Vix-misszió tevékenységének első szakasza

Franchet d'Esperey 1918. november 17-én Hughes-távíró segítségével hosszabb beszélgetést folytatott Henrys tábornokkal, akinek főhadiszállása Belgrádban volt. E szerint Henrys (III.) hadseregének kellett biztosítani Észak-Szerbiát, a Duna ellenőrzését Lom-Palánkánál, Fiume és Raguza kikötőinek megszállását, továbbá — amennyiben erre szükség lesz — Magyarország hadászati pontjainak megszállását a katonai konvencióban megállapított demarkációs vonalon túl és Budapest elfoglalását. Franchet a 17. és 76. gyalogos hadosztályokat a Dunától északra vonta össze. „Az első készenlétben lesz, hogy parancsomra Budapest körzetébe vonuljon."[17] Franchet ezzel kapcsolatban azt mondta Henrysnek, hogy ez a hadosztály valószínűleg 48 órán belül Budapestre indul. Ezt az intézkedését a közlekedési problémákra visszavezethető ellátási nehézségekkel indokolta. Magyarországon rendelkezésre állnak majd a vasútak és vízi utak — mondotta —, és az állati és növényi táplálék beszerzése sem okoz többé gondokat. A főparancsnok utasította beosztottját, hogy küldjön a magyar fővárosba francia tiszti bizottságot; ennek vezetésével Coudanne őrnagyot, vezérkarának egyik tisztjét bízta meg.

[16] Uo.
[17] AMG. A. F. O. Hongrie. 106.

Budapest megszállására — mint tudjuk — nem került sor. Ami a katonai misszió vezetőjének személyét illeti, nem lehet pontosan tudni, mi is történt valójában, tény azonban, hogy Henrys Károlyihoz intézett, november 20-i levelében saját vezérkari tisztjét, Vix alezredest nevezte meg a misszió parancsnokaként. Coudanne Vix helyettese lett. Közölte továbbá, hogy a missziónak a november 13-i konvenció végrehajtását kell biztosítania — a magyar miniszterelnökkel egyetértésben —, ezenkívül feladatkörébe vág mindazoknak a kérdéseknek a megoldása, melyek a francia megszálló csapatok szállításával, berendezkedésével függnek össze.[18]

A Vix alezredest és 50 fős kíséretét szállító különvonat — a misszió 2500 kg-os poggyászával — november 28-án érkezett meg Budapestre. A misszió tagjait az Andrássy út 114 számú házban szállásolták el. Vix szűkebb, tiszti kíséretében 2 őrnagyot, 6 századost, 1 hadnagyot és 1 alhadnagyot találunk (Vix másik helyettesének egy szerb tisztet neveztek ki, de az ő nevét és rangját az idézett forrás nem tünteti fel). A kíséret tagjai közül csupán egyet említünk, Serot századost, mivel őt a magyar kormány, pontosabban Károlyi mellé akkreditálták.

Kézenfekvő az összehasonlítás a romániai és csehszlovákiai francia katonai missziókkal. Emezek élén tábornokok álltak: Bethelot és Pellé. A bukaresti misszió névsorát jóval korábban, már 1918. szeptember 18-án összeállították. A lista élén Berthelot neve áll, aki akkor hadosztálytábornok, a 32. hadseregcsoport parancsnoka volt. Beosztottai között jó pár ezredest, alezredest és zászlóaljparancsnokokat találunk, s bár a végleges névsor némileg eltér a tervezettől, a változtatások a rangok megoszlását nem érintették. A kísérő legénység is igen nagyszámú volt, messze felülmúlta a budapestiét. Berthelot-val kapcsolatban emlékeztetnünk kell arra is, hogy nem függött Franchet d'Espereytől, s hogy a francia kormányhoz és a nagyvezérkar fűződő jó kapcsolatai révén nem lebecsülhető politikai befolyással rendelkezett. Ebből az összevetésből is az tűnik ki tehát, amit más kérdések kapcsán már volt alkalmunk bizonyítani: a francia kormány és az ő utasításait végrehajtó Franchet számára Magyarország harmad-negyedrangú terep volt, ezért küldött ide alacsonyrangú tisztekből álló, viszonylag kis létszámú, ennélfogva számottevő politikai szerepre nem hivatott missziót.

Vix jelentéseiből megtudhatjuk, mi volt az ő véleménye Károlyiról, a magyarországi belső helyzet alakulásáról, a misszió helyzetéről, de arról nem adnak felvilágosítást, milyen ismeretekkel érkezett meg szerzőjük Budapestre. Ezzel kapcsolatban nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a Szövetséges Keleti Hadsereg a tájékoztatás terén is mostoha elbánásban részesült. Franchet d'Espereyt nem tekintették egyenrangú szövetséges parancsnoknak, nem kapott felvilágosítást az Olaszországgal és Romániával korábban megkötött titkos egyezményekről. (Jellemző, hogy a londoni szerződés tartalmát egy olasz hadnagy ismertette meg vele — Belgrádban!) A november 3-i Diaz-féle fegyverszünet részleteit sem ismerte. Clemenceau és Foch nem hallgatták meg a véleményét, politikusokkal nem volt kapcsolata, újságírókat nem fogadott: ilyen körülmények között nem csodálható, hogy értetlenül állott az új fejleményekkel szemben. Elképzelhető, milyen csekély tudása volt egy alantasnak, ha maga a főparancsnok sem ismerte ki magát a francia kormány külpolitikájában. A misszió tevékenységével kapcsolatban még egy általános jellegű megjegyzést kívánunk tenni: érintkezése a felsőbb hatóságokkal a szolgálati út szigorú betartásával történt, azaz a francia kormány utasításait Franchet juttatta el a III. hadsereg belgrádi főhadiszállására, ahonnan Henrys (vagy de Lobit) küldte tovább Budapestre.

[18] Uo.

A misszió és a magyar kormány viszonyára az első napokban Károlyi feltétlen lojalitása nyomta rá bélyegét. Ugyanez mondható Linderről is, aki belgrádi tartózkodása idején — a konvenció aláírására érkezett — felajánlotta Henrysnek, hogy francia tisztek ellenőrizzék a magyar raktárakat, készleteket. „Azt mondotta, hogy csapatainkat lelkesedéssel fogadják majd"[19] — jelentette Henrys Franchet-nek. A kormány készségét bizonyítja, hogy december elején megtette az előkészületeket az első, 15 000 lószállítmány átadására.

Károlyi tudatában volt annak, hogy — amint akkor hitte — csak a belgrádi megállapodás korrekt betartása esetén számíthat az antant jóindulatára. Ebben a vonatkozásban nagy súllyal esett latba az országot Németországhoz fűző mindennemű kapcsolat elszakítása, melyre az egyezmény XVI. cikkelye kötelezte a kormányt. Károlyi december 3-án levélben megkérdezte Vixet, milyen legyen magatartása a budapesti német konzullal szemben. Vix az említett cikkelyre hivatkozva teljes szakítást követelt, mire Károlyi ígéretet tett a konzul eltávolítására. Linder azonban felhívta Vix figyelmét arra a körülményre, hogy egy ilyen lépés után Magyarország többé nem kaphatna szenet Németországból, ami igen súlyos következményekhez vezetne — tekintetbe véve a forradalom erőinek növekedését. December 7-én érkezett meg Henrys válasza, Franchet utasításával. A főparancsnok szerint a budapesti német konzul visszatartása nemcsak kívánatos, hanem kifejezetten szükséges is, szem előtt tartva az ország szénellátását, mindaddig, amíg maguk a szövetségesek meg tudják oldani ezt a problémát. Vixet felszólították, hogy javasolja a magyar kormánynak a szénszükségletnek német segítséggel történő kielégítését. Henrys e cél érdekében azt indítványozta a főparancsnoknak, hogy adjanak felhatalmazást a magyar kormánynak bizonyos számú német hadifogoly szabadon bocsátására.[20] Ez az üzenetváltás nem hagy kétséget afelől, hogy a francia parancsnokok jól látták a szénhiány súlyos következményeit: a gyárak leállását, a munkanélküliséget, ennek forradalmasító hatását. Csak a proletárforradalomtól való félelmük bírhatta rá őket egy ilyen meglehetősen szokatlan kompromisszumra.

Fogasabb kérdésnek bizonyult az ún. Mackensen-ügy. A háború utolsó napjaiban Mackensen 150 000-es hadserege teljesen magára maradt, egyedül tartotta a román területeket. Franchet 3 francia és egy angol hadosztályt vont össze Bulgáriában, az ő feladatuk lett volna, hogy 600 kilométeres üldözést végrehajtva megállítsák és foglyul ejtsék ezt a hadsereget. Ekkor mutatkozott meg azonban, mennyire csekély volt a balkáni antanthaderő manőverezési képessége: egyszerűen képtelen volt feltartóztatni Mackensent, aki akadálytalanul vonulhatott vissza Romániából Magyarországon keresztül Ausztria, illetőleg Németország felé. Nem maradt más megoldás, mint a román és magyar hatóságokkal elfogattatni a német hadsereget. A románoknak sikerült foglyul ejteni — Erdélyben — jelentősebb egységeket, másként állt azonban a dolog Magyarországon, ahol a közvélemény egy része vitathatatlan szimpátiával tekintett Mackensenre a szerbiai és romániai győztes hadjárat miatt. Károlyi és a szociáldemokraták esetében ez a szempont nem játszott szerepet, ők inkább humanitárius megfontolásokból óhajtották, hogy a német katonák hazatérhessenek otthonaikba. Károlyi emellett nem hagyta figyelmen kívül azokat a nehézségeket, amelyeket 150 000 ember élelmezése, továbbá a német szénszállítások várható beszüntetése okozott volna az országnak. Természetesen nem helyezkedhetett szembe az antant akaratával, ezért megtette intézkedéseit, de ezeket a magyar hatóságok csendben elsza-

[19] Uo.
[20] Uo.

botálták, aminek következtében az internált német katonák is akadálytalanul megszökhettek és az egész Mackensen-hadsereg kivonult Magyarországról — 1919. január 3-án — kivéve parancsnokát, akit a Károlyiak fóti kastélyában helyeztek el.[21]

Nem szóltunk eddig a Mackensen-ügynek arról a vonatkozásáról, amelyet pedig a legfontosabbnak tartunk. Franchet d'Esperey és Henrys már említett, 1918. november 17-i beszélgetése bepillantást enged a főparancsnok szándékaiba. Miután utasította Henryst, hogy azonnal szerezzen értesüléseket a Mackensen-hadseregről, így folytatta: „Igen előnyös lenne, ha Mackensent fokozatosan Kelet felé nyomnánk vissza, rákényszerítve őt arra, hogy a lengyelek vagy csehszlovákok kezébe tegye le a fegyvereit." Nyilvánvaló tehát, hogy Franchet számára nem a német hadsereg személyi állománya, hanem a fegyverzete volt fontos. A csapatok lefegyverzése részben eredménnyel járt, december 12—13-án ugyanis 15 000 puska, 137 géppuska, 7 ágyú, valamint kocsik, gulyáságyúk kerültek az antantmisszió birtokába. December 18—19-én: 33 ágyú, 1800 puska, 37 géppuska, 1 millió töltény, 32 teherautó.[22] Vix 1919. február 24-én azt jelentette, hogy két vonat fegyvert és muníciót indított útnak Lengyelországba (14 000 puska, 220 géppuska, 4 millió töltény, lövedékek különböző kaliberű ágyúkhoz), amiért a lengyel kormány cserében szenet ígért Magyarországnak. Végső fokon tehát az egész Mackensen-ügy nem annyira az elmúlt, mint inkább a jövendő — szovjetellenes — háború krónikájához tartozik, a Lengyelországra és Romániára épített intervenciós terveknek is részét alkotja.

Ebben rejlik a magyarázata Vix ingerült hangú jegyzékeinek. Előtte természetesen nem maradtak rejtve az illetékes magyar hatóságok felemás intézkedései. Mind energikusabban követelte, hogy a kormány tegyen eleget a konvencióban vállalt kötelezettségének. Franchet azonban több megértést tanúsított Károlyi irányában. „Az események bebizonyították, hogy Károlyi nagy jóakaratot mutatott."[23] — mint a szövegből kitűnt, a vasúti sínek felszedésére vonatkozó utasítására célzott.

Mindent egybevetve tehát megállapíthatjuk: a Mackensen-ügy nem rontott lényegesen a misszió és Károlyi kapcsolatán, november végén-december elején viszonyuk — ha nem is mondható zavartalannak, ami az adott körülmények között nem is képzelhető el — többé-kevésbé kielégítő volt.

IV. A Vix-misszió és a kormányválság

A fordulópont akkor következett be, amikor a csehszlovák csapatok benyomulása Szlovákiába kiszólította a francia kormányt a titkos diplomácia labirintusaiból és nyílt színvallásra kényszerítette. Vix már november 29-én tárgyalt a szlovák kérdésről Hodžával, a csehszlovák kormány budapesti megbízottjával — ez volt az első találkozásuk — és kifejtette neki, hogy a Szlovákiára vonatkozó prágai álláspont teljesen ellentétes a belgrádi konvencióval, ezért a legnagyobb károkat okozhatja a csehszlovák érdekeknek a békekonferencián. Hodža azonban nyilván már értesült Beneš párizsi lépéseinek sikeréről, mert azt tanácsolta Vixnek, hogy kérjen felvilágosításokat

[21] Az ellenforradalmi korszak egyik hadtörténésze megdicsérte a magyar fegyverszüneti bizottságot és a szállítással foglalkozó központi szerveket, amiért kezdettől fogva nagy ügyességgel meghiúsították a német csapatok internálását. (*Béla Barkóczy—Klopsch:* Der Heimzug der Armee des Generalfeldmarschalls von Mackensen durch Ungarn, nach dem Zusammenbruch, Budapest, 1928. A Mackensen-ügyre lásd még: *Károlyi Mihály:* Az új Magyarországért, Budapest, 1968. 438—452. o.; *Böhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Budapest, 1946. 105—107. o.

[22] „La Campagne d'Orient." i. m. XIII.

[23] AMG. Hongrie. Carton No 1.

Henrys és Franchet tábornokoktól. Erre december 5-én került sor, egy nappal Károlyi tiltakozása után, aki azzal érvelt Vixnek, hogy egy önálló csehszlovák állam elismerése még nem ad jogot Magyarország határainak önkényes megváltoztatására. Vix a belgrádi főhadiszállásra küldött jelentésében félreérthetetlenül leszögezte, hogy a szlováklakta megyék megszállását a november 13-i megállapodás megsértésének tekinti. Hivatkozott az egyezmény III. cikkelyére („A szövetségeseknek joguk van megszállni minden helységet és minden hadászati pontot; ezek folyamatos kijelölése a Szövetséges Hadseregek főparancsnokságának a joga."), amelyben csupán hadászati pontokról van szó, nem pedig meghatározott területek teljes megszállásáról. Jelezte Henrysnek, hogy e pillanattól fogva nagyon nehéz lesz betölteni funkcióját. „Nemcsak azért, mert kelet-európai kis szövetségeseink visszaélnek a nekik biztosított nagy előnyökkel, hanem azért is, mert maga az antant sem kívánja tiszteletben tartani azokat a szerződéseket, amelyeket aláírt."[24]

Franchet december 9-én közölte Foch-sal Vix növekvő nehézségeit. Kínosnak mondta saját helyzetét, mivel ő kötötte meg az egyezményt; az antant habozása — írta — kételyeket ébreszt Magyarországon szándékai iránt. „Már jeleztem önnek, hogy Károlyi gróf, akinek helyzete nem szilárd, minden pillanatban kész lemondani." Ez azonban súlyos zavargásokhoz vezethet. „A mi érdekünk az, hogy részint a jelenlegi rend fenntartása, részint a konvenció pontjainak alkalmazása érdekében elismertessük, s ennek következtében megtartsuk a hatalmon Károlyi grófot."[25] Végül Franchet állást foglalt amellett, hogy a fenti célt követve a megszálláson kívül nem kell más, elfogadhatatlan követeléseket támasztani vele szemben.

Vix e napokban, december 6-án és 8-án, két rendkívül fontos üzenetet kapott. Franchet röviden kifejtette neki a francia kormány már ismertetett álláspontját: Károlyi nem egy szuverén kormány, hanem egy de facto hatóság feje, Vixnek ezt az elvet kell érvényesítenie a magyar hatóságokkal folytatandó tárgyalásai során. Még fontosabbnak véljük Henrys utasítását, mert ez lényeges új elemet tartalmaz. „Nem kell különbséget tenni a szükséges hadászati pontok és egész területek megszállása között."[26] — írta Vixnek, ami egyértelmű a konvenció III. cikkelyének merőben új értelmezésével. Henrys önkényes eljárása természetesen egyáltalán nem meglepő, logikusan következett kormányának instrukcióból, amely a francia imperializmus szolgálatában mindig megtalálta a jogi kibúvókat, ha a helyzet úgy kívánta. Mind Franchet, mind Henrys arra intették Vixet, hogy a legnagyobb elővigyázatosságot tanúsítsa Károlyival szemben, sőt újabb parancsig lehetőleg ne is érintkezzék vele. Vixnek nem volt szabad Károlyi tudomására hozni a francia kormány hivatalos állásfoglalását, a szlovák területekre vonatkozó igények elismertetésére kellett szorítkoznia.

Ezen a ponton meg kell állnunk egy pillanatra. Sajátos taktikával állunk szemben: az antant, jóllehet már 1918. október végén, tehát olyan időpontban, amikor Károlyi és Jászi még a „keleti Svájc" csillogó délibábjának bűvöletében éltek, „leírta" a Monarchiát és a történeti Magyarországot, óvakodott attól, hogy Károlyit felvilágosítsa célkitűzéseiről. Végig, egészen a Tanácsköztársaság kikiáltásáig meghagyta őt a legtökéletesebb bizonytalanságban, „mindössze" annyit tett, hogy Vix útján újabb és újabb jegyzékekkel bombázta — mindig többet követelve tőle.

Ha december 4—10-e között a csehszlovák kérdés pánikot okozott a polgári demokratikus rendszer vezetői körében, a hónap közepén bekövetkezett

[24] AMG. A. F. O. Hongrie. 105.
[25] Uo.
[26] AMG. A. F. O. Hongrie. 106.

román előnyomulás — Erdélyben — ezt a pánikot a kétségbeesésig fokozta. Arra a következtetésre jutottak, hogy az antant támogatása nélkül nem maradhatnak hatalmon. Vix, amikor megtudta, hogy a kormány kinyilvánította lemondási szándékát és a budapesti katonai misszióra vagy egy szövetséges katonai diktatúrára kívánja átruházni a kormányzás súlyos terhét, személyesen beszélt Károlyival, óvta őt egy ilyen elhamarkodott lépéstől, figyelmeztette felelősségére. E közbelépésnek minden bizonnyal volt szerepe abban, hogy a kormány egyelőre elállt tervétől és a helyén maradt.

Franchet d'Esperey a magyarországi helyzet ismeretében kísérletet tett arra, hogy elnyerje Clemenceau és Foch beleegyezését Budapest megszállásához. Ezt a lépést elengedhetetlennek tartotta — akárcsak beosztottjai, Henrys és Vix, valamint mindazok az átutazó tisztek, akik valamennyire is tájékozottak voltak a budapesti viszonyokat illetően. Mint mindig, ezúttal is Clemenceau mondta ki a végső szót ebben a kérdésben. Táviratát Henrys december 29-én továbbította Vixnek — Franchet megjegyzéseivel egyetemben: „Megismételt és nyomatékos kéréseim ellenére nem sikerült elérnem hogy Budapestet francia csapatok szállják meg" — írta Franchet. Clemenceau távirata a következőket tartalmazza: „Amint előre láttam, Budapest megszállása a jelen pillanatban megvalósíthatatlan, mert nekünk juttatná a magyarországi belső rend fenntartásának feladatát... Károlyi állhatatossága, hogy akaratunk ellenére cselekvésre kényszerítsen minket, aláhúzza ezt a veszélyt."[27] Franchet d'Esperey azonban, úgylátszik, nem nyugodott bele az elutasító válaszba, mert december 31-én titkos táviratot küldött a hadügyminiszternek és Fochnak. Feltehetően Clemenceaunak az az ígérete bátorította fel, hogy előterjeszti ezt az egész ügyet Foch marsallnak. Franchet ezúttal is legnyomósabb érvét hangsúlyozta, hogy ti. „a megszállás lehetővé tenné a jelenlegi magyar kormány támogatását is; bár nem ismerjük el, ez a kormány a rend elvét képviseli és megakadályozza, hogy az ország a bolsevizmus karjaiba hulljék."[28] Reményei azonban ez alkalommal sem teljesedtek be, Foch és a mögötte álló legfelsőbb katonai körök magukévá tették a politikai vezetés döntését.

Sem azelőtt, sem később nem merült fel ilyen súllyal Budapest francia megszállásának kérdése. (1919. március 21-e előtt!) Kétségtelen, hogy a Szövetséges Keleti Hadsereg képviselői és Foch mindennél jobban féltek a bolsevizmustól, ennek visszaszorítását tekintették legfőbb kötelességüknek. Nem ismerték részleteiben a magyarországi politikai erőviszonyokat, de mint kérdésfeltevésük mutatja — „Károlyi vagy a bolsevizmus" — a legalapvetőbb összefüggéssel tisztában voltak. Azért ragaszkodtak Károlyi személyéhez, mert gátnak tekintették, amely nézetük szerint egyedül volt képes — az ő kifejezésükkel élve — az arisztokrata ellenforradalom és a szélsőbaloldali erők visszaszorítására. Az antant számára nem volt könnyű elhatározásra jutni. Túlságosan leegyszerűsíti a történeti valóságot az a fajta szemlélet, amelyik a csehszlovák, a román és a délszláv állam elismerésének elvitathatatlan tényéből kiindulva úgy véli, hogy ekkor már semmilyen lényeges ellentét nem merült fel Franciaország és délkelet-európai szövetségesei között. Károlyi integrációs törekvései persze eleve kudarcra voltak ítélve, ez nem kétséges, csakhogy december közepén Párizsban nem akörül forgott a vita, hogy elismerjék-e Szlovákiát a csehszlovák állam részeként. November végi tárgyalásaitól eltérően Beneš ekkor már azt követelte, hogy az általa meghúzott vonalat az antant ismerje el még a békekonferencia megnyitása előtt,

[27] Uo.
[28] AMG. Hongrie. Carton No 1.

holott a határokat illetően a jelzett időszakban még nem volt végleges elképzelés, még minden cseppfolyós állapotban volt. Érthető, hogy a francia kormánykörök meglehetősen idegesek voltak, s amint maga Beneš írja, a Quai d'Orsay-n ingerült hangú megbeszélésekre került sor ezekben a napokban közte és francia államférfiak között. Végül is azonban ismét győzelmet aratott, jóváhagyták a kérdéses vonalat, Magyarországnak ki kellett ürítenie az északi megyéket.

A helyzetet bonyolította a katonai és politikai vezetés között megfigyelhető ellentét.[29] Az idézett Clemenceau-távirat szövegéből félreérthetetlenül kitűnik, hogy Budapest megszállásának tervét a kormány a nagyvezérkar megkérdezése nélkül vetette el és csak utólag kérte ki Foch véleményét. A katonák Károlyi mellé álltak, Clemenceau ellene volt. A miniszterelnök kerekedett felül, mivel nyomós érvek szóltak Franchet javaslatának elvetése mellett: a Franciaország nagyhatalmi igényeit rossz szemmel néző szövetségesek várható ellenállása, a hazai közvélemény rosszallása e népszerűtlen lépés nyomán; a kormány továbbá nem akarta megkötni a kezét azáltal, hogy magára vállalja a polgári társadalmi rend közvetlen védelmének ódiumát. A Szövetséges Keleti Hadsereg ismert állapota is befolyásolta elhatározását, hiszen a főváros megszállása egyben az ország jelentős részének elfoglalását jelentette volna, ehhez pedig nagyobb erőkre, következésképpen az 1918. október 7-i tervben körvonalazott koncepció átalakítására lett volna szükség. Clemenceau ezért magára hagyta Károlyit, ezzel a kocka el volt vetve. Újabb és újabb területi követelések kielégítését követelni, s ugyanakkor azt várni tőle, hogy megakadályozza a kommunisták hatalomra jutását: nyilvánvaló módon megoldhatatlan dilemma volt nemcsak Károlyi, hanem bármelyik más politikus számára. Ily módon tehát az antant sodorta kilátsátalan helyzetbe a Károlyi-rendszert, ennek válsága először a külpolitikában jelentkezett.

Visszatérve a misszió és a magyar kormány viszonyának tárgyalására, összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy december 5—10-e körül érezhetően hűvösebbé vált, majd a román előnyomulásnak köszönhetően tovább romlott, bár korai lenne azt állítani, hogy az antanthoz fűződő illúziók végleg szertefoszlottak Magyarországon. A magyar közvéleményt érthetően elkeserítette az antant bánásmódja, a sajtó — szinte pártkülönbségre való tekintet nélkül — ekkor kezdte támadni a missziót. Ez utóbbi sem érezhette magát teljes biztonságban, vagy legalábbis növekedett a magyar szervekkel szembeni bizalmatlansága, amit az bizonyít, hogy Vix előírta (december 15—20 között) minden titkos magántávirat és siffrírozott állami távirat elfogását, sőt szándékában állott kiterjeszteni az ellenőrzést az összes siffrírozott táviratokra — kimenőkre és bejövőkre egyaránt. December 20-án Belgrádban javasolta, hogy hagyják jóvá ezeket az intézkedéseket, amire minden bizonnyal sor is került.[30] Vix kétségkívül beavatkozott a magyar belügyekbe, bár a táviratok ellenőrzése e beavatkozásnak csupán enyhébb formája volt.

December végén s az újesztendő első napjaiban tetőzött a magyar belpolitikai válság, a polgári politikusok lázasan keresték a kibontakozás útját. A téma jellegéből következően nem foglalkozunk e válság belső gyökerei-

[29] Beneš már november végén felfigyelt erre a jelenségre. „Au cours de ces négociations, une certaine divergence de vues apparut entre les chefs militaires et les autorités politiques. Celles-ci considéraient l'armistice du général Franchet d'Esperey comme une faute, parce que, disaientelles, il avait été conclu de telle sorte qu'il pouvait porter préjudice a certaines visées poelitiques des Alliées." (I. m. 488. o.) Beneš jólértesültségéhez nem férhet kétség, az általunk megismert levéltári források minden lényeges ponton igazolják észrevételeit.

[30] AMG. A. F. O. Hongrie. 106.

vel[31], figyelmünket kizárólag egy kérdésre összpontosítjuk: hogyan hatott vissza a polgári demokrácia válsága a Vix-misszió helyzetére? Január elején alighanem minden korábbit meghaladó sürgés-forgás volt a misszió épületében, a magyar fegyverszüneti bizottság tagjai, „fejvesztett tisztek és rendőrök", polgári politikusok egymásnak adták a kilincset, hogy rémült hangon segítséget kérjenek a bolsevizmus veszélyével szemben, vagy hogy megtegyék javaslataikat a válság leküzdésére. Egyetlenegy látogatással foglalkozunk részletesebben, mivel maga Vix is ezt tartotta a legjelentősebbnek, és e találkozó lefolyásáról — az ismert szolgálati út lépcsőfokain keresztül — a francia hadügy és Foch is tudomást szereztek. Január 5-én este Lovászy, a Károlyi-párt jobbszárnyának legenergikusabb képviselője, sürgős kihallgatást kért — és kapott — Vixtől. Lovászy azt állította, hogy a kormány jobban aggódik a kommunista mozgalom erősödése miatt, mint valaha. „Károlyi január 3-án javaslatot tett — mondotta —, hogy átengedi neki a hatalmat egy a mérsékelt szocialista elemek közreműködésével megalakítandó polgári kormány létrehozása végett. Ez a kormány harcot indítana a bolsevizmus ellen."[32] Lovászy feltételeket szabott: elvállalja a megbizatást, ha Károlyi lesz a köztársasági elnök és az antant fegyveres támogatást nyújt az új kabinetnek. A kapott utasítások szellemében Vix a feltételeket elutasította és közölte látogatójával, hogy nem lehet számítani francia csapatok intervenciójára. Lovászy ekkor azt kérte, hogy Vix érdeklődje meg Párizsban, vajon az antant kedvezőbben ítélne-e meg egy polgári kormányt, mint a jelenlegit. A rendkívül kimérten viselkedő Vix, arra hivatkozva, hogy nem illetékes nyilatkozni ilyen kimondottan politikai természetű kérdésben, lényegében megválaszolatlanul hagyta Lovászy kérését. A magyar politikus rossz idegállapotára mi sem jellemzőbb, mint az a tény, hogy egy szó nélkül faképnél hagyta a misszió vezetőjét. Az egész beszélgetésnek egy olyan mozzanata van, amelyik némi magyarázatot igényel: miért helyteleníttette Vix, hogy Károlyi töltse be a köztársasági elnök tisztét? Nézetünk szerint azért, mert úgy gondolta, hogy ez esetben a politikai élet perifériájára szorulna és többé nem lenne képes betölteni a mérleg nyelvének szerepét a jobb és baloldal között.

Ami Vix és a magyar arisztokraták kapcsolatait illeti, a jelentések nagyon szűkszavúak, inkább csak általánosságban tesznek említést arról, hogy mindenki mindig ugyanazt hajtogatta: hajtson végre az antant intervenciót. Az előző év végén, novemberben és december első felében ezek az elemek még bíztak abban, hogy a kormány útját állja a baloldal előretörésének, de 1919 januárjában már csak a francia szuronyokban reménykedtek.

Vix parancsnokai annyira súlyosnak ítélték a helyzetet, hogy biztonsági intézkedéseket léptettek életbe a misszió védelmére. Január 18-án de Lobit tábornok, a Francia Keleti Hadsereg ideiglenes parancsnoka külön rendelkezést juttatott el Vixhez és a Fóton elszállásolt marokkói szpáhi ezred parancsnokához, Guespereau-hoz. (Az egyik dokumentumból kitűnik, hogy 50 fóti paraszt a francia katonák eltávolítását kérte.) A tábornok a zűrzavaros budapesti helyzetre hivatkozva felhatalmazta Vixet, hogy sürgős esetben, amikor a szolgálati út betartása lehetetlen (a misszió vezetőjének nem volt parancsadási joga), rendelkezzék az ezreddel vagy annak egy részével. Egy héttel később értesítette a missziót, hogy Franchet d'Esperey engedélye alapján szükség esetén monitorokból álló flottillát küldhet Budapestre Vix és a külföldi konzulok elszállítására, akik a főparancsnokság segítségét kérték. Ennek az akciónak a végrehajtását az angolok magukra vállalták: még a hónap elején, január 4-én Troubridge admirális parancsot adott egy had-

[31] Lásd *Hajdu Tibor:* i. m.
[32] AMG. A. F. O. Hongrie. 106.

nagynak, hogy a dunai angol flottilla egyik hajójával induljon Budapestre és lépjen kapcsolatba Vixszel.[33] Franchet és de Lobit tehát a legkomolyabban számoltak a kommunista hatalomátvétel lehetőségével.

A misszió helyzete 1919 januárban tarthatatlanná lett. A baloldal hevesen támadta, a közvélemény benne látta minden bajnak okozóját, de alapjában véve a jobboldal is elégedetlen volt vele, mert nem tudta kicsikarni tőle a hőn óhajtott ígéretet a főváros megszállására. Névtelen, fenyegető levelek érkeztek nap mint nap a misszió címére. Vix és a Szövetséges Keleti Hadsereg parancsnokai Berthelot tábornokot is okolták a magyarországi helyzet romlásáért. Berthelot 1918. december 19-én különleges megbizatással Budapestre küldte Mabilais őrnagyot, hogy a magyar kormány mellett képviselje őt, mint a bukaresti katonai misszió fejét és a Romániában, valamint Dél-Oroszországban állomásozó csapatok parancsnokát. Mabilaisnak az volt a feladata, hogy Vixszel együttműködve csökkentse a magyar—román ellentéteket, megoldja az Erdéllyel és a Bánáttal kapcsolatos problémákat. Rendszeresen tájékoztatta Berthelot-t Magyarország politikai, katonai és gazdasági helyzetéről, a budapesti misszió tevékenységéről. Vix amiatt panaszkodott, hogy az őrnagy igen gyakran keresztezte a misszió lépéseit, úton-útfélen nehézségeket okozott neki. Az utókor számára persze nem túlságosan érdekes ez a hatásköri villongás, Vix féltékenysége; inkább azt tartjuk fontosnak, hogy Berthelot kétségtelenül önhatalmúlag végrehajtott akciója újabb adalék a Dunai Hadsereg különleges helyzetének megítéléséhez.

Részletesen ismertetjük Vix január 9—10-e körül keletkezhetett jelentését, mert ebben foglalta össze a misszió helyzetére vonatkozó észrevételeit. A nehézségeket mindenekelőtt a magyar fegyverszüneti bizottság rosszakaratára vezeti vissza. A kezdeti időszakról szólva a magyar fegyverszüneti bizottsággal folytatott tárgyalásait úgy jellemzi, hogy ez néhány napi ellenállás és vita után minden esetben teljesítette a szövetségesek követeléseit. A helyzet megváltozására szerinte maguk az utóbbiak adtak okot, a hangnem ugyanis december elején változott meg észrevehetően, annak következtében, hogy az antant fenntartás nélkül azonosította magát a csehszlovák kormány és emigráció célkitűzéseivel. Az illetékes magyar szervek részéről mind hevesebbek lettek a tiltakozások a túlzottan megnövekedett jugoszláv és román igények miatt. Sajtóhadjárat kezdődött a misszió ellen, a szövetségesek visszaéléseire hivatkozva megtagadták a szállításokat.

A másik okot Vix a bolsevizmusban jelölte meg. A háború végén a társadalom összes bajai feltámadtak, lázadások törtek ki, melyeket a kormányzat elnyomott ugyan, de félő, hogy hamarosan nem lesz ura a helyzetnek, mivel még a polgári demokrácia táborának egy része is „a bomlást képviselő elemek" felé fordult az utóbbi időben. Vidéken is szervezkednek a rendszer ellenségei. A kormány teljesen képtelen úrrá lenni a válságon. A szocialisták szintén félnek a bolsevizmus erősödésétől, de nem hajlandók nyíltan fellépni ellene, mert attól tartanak, hogy elvesztenék egyetlen támaszukat (ti. a munkásosztályt) a burzsoáziával és az arisztokrata elemekkel szemben.

Ami a napilapok támadásait illeti, Vix azt állítja, hogy a misszióra akarják irányítani a népi elégedetlenséget. (E helyütt természetesen a Vörös Újságot nevezi meg, mint a legradikálisabb orgánumot.) „Főként azt szeretném tudni, mit gondolnak rólunk munkás és katona körökben."[34] Az ügynökök jelentései szerint — állítja a jelentés — támadják az antant képviselőit.

Vix hangsúlyozza, hogy az országban állandóan nő a nyugtalanság, minden oldalról jelentkeznek emberek, akik a szpáhik védelmét kérik, vagy enge-

[33] Uo.
[34] Uo.

délyt szeretnének kapni az ország elhagyására. Aligha szorul bizonyításra, hogy nem munkások vagy parasztok ostromolták Vixet ilyen kérésekkel.

Mivel a robbanás bármelyik pillanatban bekövetkezhet — írja Vix —, meg kell találni a kiutat a válságból. Határozottan szembeszáll azzal a tervvel, hogy vissza kell hívni a missziót Budapestről. „Ez az erő elvesztését jelentené." Konklúziója a következőképpen foglalható össze: hatalmazzák fel őt, mint a misszió vezetőjét, hogy közölje a magyar kormánnyal és fegyverszüneti bizottsággal: azonnal elhagyja Budapestet, ha a viszonyok nem javulnak meg. Ez a fenyegetés szerinte biztosan nem tévesztené el célját, cselekvésre bírná a kormányt. „Ez utóbbi csak félhet attól, hogy egyedül marad az őt körülvevő nemzetiségekkel szemben, amelyeknek étvágya állandóan növekszik, mialatt a belső helyzet súlyosbodik. A misszió budapesti jelenléte a belső rend oltalma és támogatás a külső ellenfelek követeléseivel szemben." Ha mindez eredménytelen maradna, ebben az esetben azonnal hatásos fenyegetésnek kell következnie az antant részéről, mert a tétovázás a legrosszabb lenne, óhatatlanul a gyengeség jelének tekintenék. Amennyiben nem lehetséges Budapest megszállása jelentős katonai erőkkel, nincs más megoldás — jelenti ki végezetül.

Nem állíthatjuk, hogy Vixnek a magyar belpolitikai válságról adott jellemzése különösebben árnyalt lenne, de a kormány helyzetének ingatag voltát felismerte — igaz, ez nem volt nehéz —, márpedig valóban ez volt a kulcskérdés a jelzett időpontban.

Belgrádban igen szkeptikusan ítélték meg e jelentés alapján a misszió kilátásait. Január 11-én kapta meg Franchet Belgrádból a budapesti helyzet rövid jellemzését. Henrys és de Lobit azt hangsúlyozták üzenetükben, hogy a válság által előidézett társadalmi mozgás — a szénválság fokozódása és az élelmiszer-tartalékok csökkenése, valamint a kommunista agitáció miatt — növekedett. Berthelot tábornok szándékai — szerintük — teljesen ellentétesek a belgrádi konvenció betűjével és szellemével, komoly mértékben járultak hozzá a misszió befolyásának aláásásához. A január 11-i üzenet legfontosabb mondanivalója mindenesetre az volt, hogy Belgrádban fontolóra vették Vix esetleges visszahívását a magyar fővárosból, mivel nem csupán tekintélye rendült meg, hanem a biztonsága is kockán forgott. Végül arra hívták fel a figyelmet, hogy a bolsevizmus veszélye és a francia csapatok létszámának apadása következtében Magyarország megszállása minden nappal nehezebb lesz.

Franchet az üzenet vétele után két nappal, vagyis január 13-án szabad kezet adott a Francia Keleti Hadsereg parancsnokának a misszió visszahívását illetően, de kérte, hogy csak végső szükségben folyamodjék ehhez a megoldáshoz.

E kritikus időszak forrásaiból egy érdekes adat ide kívánkozik. Január 13-án, vagyis már köztársasági elnökké történt kinevezése után, Károlyi felkereste Vixet. Hivatalos minőségben azt a kérdést tette fel neki, milyen kormányt látna szívesen az antant Magyarországon.[35] Károlyi látogatása bizonyság arra, hogy annyi csalódás után sem kívánt végleg szakítani Párizzsal, kikérte véleményét a magyar kormányválság megoldásának módozatairól.

A magyar kormányválság — mint ismeretes — január közepén átmenetileg megoldódott. Vixnek nem kellett igénybe vennie a Fóton elszállásolt szpáhik védelmét, visszahívására sem került sor. Január 19-én általános enyhülésről számolt be. Biztosak lehetünk abban, hogy mind ő, mind pedig fe-

[35] Uo.

lettesei megkönnyebbülten lélegeztek fel a tartósnak hitt konszolidáció láttán, de a polgári egység kormányának megalakítása a misszió számára csupán a tevékenység folytatását tette lehetővé, önálló kezdeményezésre még kevésbé volt módja, mint a korábbi időszakban.

V. A polgári demokratikus rendszer csődje és a misszió

A polgári demokratikus forradalom utolsó szakaszának valamennyi lényeges kérdése — a misszió és a kormány viszonyának szemszögéből vizsgálva — közös eredetre vezethető vissza: Vix összefoglaló helyzetjelentéseit, a neki küldött utasításokat a csehszlovák, a román és a jugoszláv csapatok előnyomulása által felvetett, igen súlyos gazdasági, politikai és katonai kérdések uralják. Anélkül, hogy belebocsátkoznánk az előnyomulás részleteinek tárgyalásába, csak a gazdasági szempontból leglényegesebb következményre, az ország energia- és nyersanyagforrásainak nagymérvű csökkenésére hívjuk fel a figyelmet. Ez teljesen váratlanul érte a kormányzatot. Elegendő felütni Károlyi valamelyik akkor elmondott beszédét, belelapozni a kortársak emlékirataiba, hogy megértsük: a polgári demokrácia tábora — a közvélemény nemkülönben — egyszerűen nem tudta elképzelni a történeti Magyarország megszűnését. De ha történetesen kisebb mértékben hatott volna a tömegpszichózist meghatározó wilsonizmus, az eredmény ugyanaz lett volna, mert néhány hét alatt nem lehetséges átállítani egy ország egész gazdasági életét. Valamennyi probléma közül a legégetőbb, a túlzás nélkül katasztrófálisnak mondható szénhiány volt. A szénkérdés nem egyszerűen egy volt a megoldásra váró problémák közül; mindenekelőtt termelési, azután tágabb értelemben vett gazdasági s egyúttal szociális kérdés volt, amennyiben a gyárak leállása munkanélküliséget, nyomort, létbizonytalanságot idézett elő; ilyen módon jelentős mértékben hozzájárult a munkásosztály forradalmasodásához, vagyis elsőrendűen politikai kérdéssé nőtte ki magát. A felsorolt következmények azonban e kérdéskomplexumnak még mindig csupán a belpolitikai oldalát jelentik, holott a szénhiány — amint egy ízen már volt alkalmunk rámutatni — bizonyos fokig megszabta a polgári demokrácia külpolitikai orientációját is. Nem csodálható, hogy 1919 január—februárjában Károlyi egyre nyomatékosabban sürgette Vixnél az ország életét megbénító ellátatlanság leküzdését. A lakosság élelmezése is óriási nehézségekbe ütközött. Miután kérései nem találtak meghallgatásra, február vége felé kétségbeesés szülte lépésre került sor: dr. Halmos Károly a gazdasági és élelmezési miniszter meghatalmazásával február 22-én — Vix közvetítésével — audienciát kért Henrys tábornoktól. A forrásokból nem tűnik ki pontosan, vajon az illető egyéni kezdeményezésével, esetleg a szakminisztérium vállalkozásával, vagy pedig kormányszinten elhatározott akcióval állunk-e szemben. Talán abban reménykedtek egyesek, hogy a felsőbb fórumon, a belgrádi főhadiszálláson nagyobb megértést tanúsítanak majd Magyarország sorsa iránt, mint az Andrássy út 114-ben, bár természetesen nem Vix jó- avagy rossz szándékán múlott a kormány kívánságainak teljesítése. Mindenesetre ismertek Halmos szándékai: elengedhetetlennek tartotta, hogy közvetlen kapcsolatba lépjen a jugoszláv kormánnyal a megszállt és meg nem szállt területek terménycseréje ügyében. Vetőmagot akart szerezni, mert a tavaszi mezőgazdasági munkálatok elvégzéséhez vetőmagkölcsönre volt szüksége az országnak. „Teljes mértékben hajlandó vagyok kompenzációkra, amennyiben ez az út egyáltalán járható a számunkra, tekintetbe véve szerencsétlen helyzetünket." Vix a következő napon továbbította Halmos levelét, a következő megjegyzéssel: „szilárd meggyőződése (ti. Halmosnak — V. S.), hogy ez a

lépés a legelőnyösebben hat ki jövendő kapcsolatainkra."[36] Halmos optimizmusát nem igazolta eredmény, mert az ügynek — tudomásunk szerint — nem lett folytatása.

A polgári demokratikus rendszer nemcsak a kül- és gazdaságpolitikában maradt magára súlyos gondjaival, az antant belpolitikai természetű kérdésekben is következetesen zátonyra futtatta a konszolidációra irányuló kísérleteket. Egyetlen példát említünk, a nemzetgyűlési választások tervének fogadtatását. Károlyi, miután kormányzásának első két hónapjának tapasztalatai meggyőzték arról, hogy az antant ellenségesen viseltetik az új kormány iránt, elengedhetetlennek vélte a parlamenti támogatást. Levelet írt Vixnek — 1919. január 5-én —, s ebben kifejtette álláspontját. E szerint a kormány kötelességének érzi, hogy összehívja a nemzetgyűlést, mivel a háború kirobbantásáért és a nemzetiségek elnyomásáért felelős régi házat feloszlatta. A magyar kormány számára ez létkérdés, ezért arra kéri a Szövetséges Keleti Hadsereg parancsnokságát, hogy a megszálló katonaság ne akadályozza a választások lebonyolítását. Ellenkező esetben a képviselőház csonka lenne, amiért a felelősséget a magyar kormány előre elhárítja magától.[37]

Franchet d'Esperey titkos táviratban közölte a francia hadügyminiszterrel: a választások elhalasztására szólította fel Károlyit, amíg a hadügy döntése megérkezik. „Ez a kérés elfogadhatatlan — írta Franchet —, mert előre befolyásolná vitatott területek odaítélését."[38]

A két álláspont áthidalhatatlan volt: a Károlyi-kormány azért óhajtotta kiterjeszteni a választásokat a történeti Magyarország egész területére, mert attól félt, hogy — ha beéri a ténylegesen uralma alatt álló területekkel, ezt a megszállt területekről való lemondásnak tekintik; ugyanezen megfontolásból kiindulva — ellentétes érdekből — Franchet és személyében az antant nem volt hajlandó megadni hozzájárulását. Az idézett távirat záró sora („a jelenlegi helyzet alkalmas a zavartkeltésre") arra enged következtetni, hogy Franchet-t a magyarországi erőviszonyok eltolódása is aggasztotta, a baloldal győzelmétől tartott. A nemzetgyűlési választások meghiúsításának alapvető oka azonban kétségkívül másutt, a megszállást végrehajtó burzsoá kormányok területi igényeinek védelmében keresendő.

Sok kellemetlenséget okoztak Károlyinak a missziót ért sajtótámadások miatti tiltakozások. Az antantellenes sajtókampány ügye nagy tehertétel volt a misszió és a magyar kormány viszonyában, december végétől kezdve úgyszólván sohasem került le a napirendről. Vix szüntelenül elégtételt követelt, a „bűnös" újságírók megrendszabályozását, lapok betiltását, de Károlyi erre nem volt hajlandó. Mérsékelt hangú, igen taktikusan megfogalmazott leveleiben tudtára adta Vixnek, hogy az érvényben levő sajtótörvények értelmében a kormány nem alkalmazhat cenzúrát, teljes sajtószabadság van Magyarországon. Az elkobzás sem áll módjában, de ha Vix sérelmesnek találja egyik vagy másik lap állításait, jogában áll magánszemélyként panaszt tenni a budapesti államügyésznél, ebben az esetben a szerző büntetést kap; a másik lehetőség: Vix maga írja alá az elkobzást, de akkor egyedül övé a felelősség.

Vix Károlyi válaszait december végén elküldte Belgrádba. Kísérőlevelében arra a következtetésre jutott, hogy „ha ez a sajtóhadjárat újra kezdődne, nem marad más hátra, mint egy francia különítménnyel közvetlenül elfogatni a szerzőket, de ez nem történhetne meg nagyon komoly kellemetlenségek elő-

[36] Uo.
[37] Uo.
[38] AMG. Hongrie. Carton No 1.

idézése nélkül."[39] Amennyiben ez a terv megvalósult volna, minden bizonnyal ez lett volna Vix legönállóbb akciója, mert egyébként mindig utasításra cselekedett. A politikai válság elmélyülésével párhuzamosan a misszió elleni támadások is gyakoribbakká — és hevesebbeké — lettek, Vix érzékenysége pedig, ahogy ez történni szokott, tekintélyének süllyedésével egyenes arányban fokozódott. Az események gondoskodtak arról, hogy ez a téma ne veszítse el aktualitását. Február végén például az okozott nagy izgalmat a fővárosban, hogy egy Szlovákia felé haladó, zsírt szállító vonatot állítólag francia egyenruhába bújtatott csehszlovák katonák kísértek. A sajtó szellőztette az ügyet, mire Vix az ismert recept szerint tiltakozott és cáfolatot követelt.

A misszió iratanyagának tanulmányozása közben a kutató hamar észreveszi, hogy 1919 januárjától kezdve Vix egyre többet foglalkozott a magyar hadsereg újjászervezésének kérdéseivel. Ez igen figyelemre méltó új jelenség, arra int, hogy a történeti kutatásnak az eddiginél nagyobb teret kell szentelnie e kérdés tanulmányozásának. A polgári demokratikus forradalom katonapolitikai koncepciójának elemzése, a magyar hadsereg újjászervezésének ismertetése külön tanulmányt érdemel, e helyütt csupán jelzésekre, néhány szempont felvetésére szorítkozhatunk. A francia hadvezetés érdeklődésének növekedése januárban, majd különösen februárban nem a véletlen műve volt, pontos értesülésekkel rendelkeztek a folyamatban levő intézkedésekről. Felmerülhet az a kérdés, honnan, milyen forrásokból értesültek a történtekről. Első helyen a misszió saját ügynökhálózatát említjük. Vix egyik beosztott tisztje a hírszerzésre kapott megbizatást, a már ismertetett jelentések egy-két alkalommal kifejezetten hivatkoznak ügynökök által szolgáltatott adatokra. Ezek alkalmazásának köre azonban korlátozott volt, a hadügyminisztérium vezető pozcióiba nem juthattak be, ennélfogva a hadseregszervezés legbizalmasabb dokumentumaihoz nem férkőzhettek hozzá. Akadtak azonban olyan minisztériumi főtisztviselők, magasrangú tisztek, akik a misszió segítségére siettek és kicsempészték a legféltettebb katonai titkot képező tervezeteket, utasításokat — hacsak egy-két órára is. Harmadik forrásnak a romániai és prágai francia katonai missziókat tekinthetjük, amelyek elég gyakran juttattak el Vixhez ilyen jellegű információkat. Egy ízben például Berthelot-tól tudta meg Vix, milyen felszólalás hangzott el a magyar Minisztertanács ülésén a hadseregszervezéssel kapcsolatban.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy Párizsban mindent tudtak: hány hadosztályt kívánt felállítani a magyar kormány, milyen módszerekkel akarta végrehajtani a toborzást, mely korosztályokra számított, milyen lett volna a csapatok területi elhelyezése. Hadd mondjuk meg mindjárt ezzel kapcsolatban, hogy a mondottakat nem csupán a polgári demokratikus korszakra, hanem a Tanácsköztársaságra is vonatkoztatjuk: a Vörös Hadsereg szervezeti felépítéséről, fegyverzetéről, az egységek harcértékéről, politikai megbízhatóságáról hiteles információk álltak a francia Hadügyminisztérium rendelkezésére. Az árulás nagyon mélyen beférkőzött a magyar hadsereg vezetésébe.

Érdekes és jellemző, hogy a szervezésről kiszivárgó hírek nem annyira Vixet, mint inkább Berthelot-t, illetőleg a mögötte álló román nacionalista köröket nyugtalanították. Berthelot jelezte Vixnek, hogy értesüléseik szerint Budapesten több hadosztály felállítását tervezik, mint amennyit az 1918. november 13-i belgrádi konvenció engedélyez Magyarországnak. Vix 1919. február 24-i összefoglaló jelentésében nyíltan kijelenti, hogy eddig az időpontig semmi sem igazolta a vád megalapozottságát. Nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy Berthelot számára ürügy volt ennek a

[39] AMG. A. F. O. Hongrie. 106.

kérdésnek napirenden tartása, szándékosan eltúlozta a hadseregszervezés méreteit abból a célból, hogy alátámaszthassa a demarkációs vonal áthelyezésére vonatkozó legújabb követeléseit. Vix említett jelentésében nem tagadta, hogy „a magyar csapatok visszanyerték fegyelmezett, erőt sugárzó egységek képét",[40] hogy az országban nagyobb a „rend", mint néhány héttel azelőtt. A dátum félreérthetetlenné teszi, hogy Vix a kommunista vezetők letartóztatása után kialakult helyzetet, a Berinkey-kormány pillanatnyi lélegzetvételét értette a „rend" megszilárdulásán.

A mondottakkal azt kívántuk bizonyítani, hogy nem kell túlságosan nagy fontosságot tulajdonítani a magyar politikusok által ez idő tájt közzétett, a wilsonizmus szellemében fogant nyilatkozatainak, mert a tények mást mutatnak, nevezetesen azt, hogy békülékeny kijelentéseikkel egy időben hozzáláttak egy ütőképes hadsereg alapjainak lerakásához, miután felismerték, hogy a szüntelen engedékenység nem folytatható a végtelenségig.

Nem érdektelen szemügyre venni, hogyan reagált a misszió a magyar belpolitika nevezetes fordulatára, a *Népszava*-provokációra, valamint az ezt követő eseményekre. Vix beszámolt a legújabb fejleményekről, a budapesti tüntetésekről, de meglehetősen hangsúlytalanul, szokásos összefoglaló jelentésének egyik alpontjába sűrítve ezzel kapcsolatos mondanivalóját. Jogos a feltételezés, hogy amennyiben a francia kormány szándékait, kívánságait jól ismerő Franchet behatóbban érdeklődött volna február 20-a iránt, beosztottja is bőbeszédűbb lett volna. Úgy tűnik, az antant és a Berinkey-kormány közeledésére a kommunistaellenesség közös platformján sem volt lehetőség.

A következő, március 1-i jelentés is megérdemli a figyelmet, mert Vix ebben vonta le az új helyzet konzekvenciáit. A misszió vezetője kifejti, hogy naponta kénytelen foglalkozni olyan ügyekkel, amelyek voltaképpen nem tartoznak illetékességi körébe. A budapesti csehszlovák és lengyel megbízottak hozzá fordulnak, hogy közbenjárását kérjék a magyar kormánynál. Ugyanígy Belgrádból is érkeznek a magyar—csehszlovák viszonyt érintő dokumentumok. A magyar kormány hasonlóképpen jár el, minduntalan a misszió közvetítését veszi igénybe, mivel ez az antant egyetlen látható képviselője Magyarországon. „Kelet-Európa problémája, amennyiben Magyarországot érinti, magyar probléma, ezért egyetlen Hatalomnak (Autorité) kell megoldani"[41] — jelenti ki. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy egy felsőbb szerv tartózkodjék az országban, vezérkartól kísérve, amely elegendő erővel rendelkezik. Kézenfekvő a megoldás: a Szövetséges Keleti Hadsereg Főparancsnoksága — vezérkarával együtt — települjön át Magyarországra és hozza magával hadosztályait. Itt az ideje, hogy a magyar problémát a maga egészében, tehát összes kelet-európai vonatkozásának számbavételével fogják át.

Nem lehet kétséges, hogy ez az indítvány Vix egyéni kezdeményezése volt, továbbá, hogy végső fokon a már 1918 végén kifejtett, Budapest megszállására vonatkozó koncepciót újította fel. Csakhogy a lényegében azonos végkövetkeztetést ezúttal más okfejtéssel támasztotta alá. Nem a magyar polgári kormány támogatásának célszerűségére hivatkozott, mint korábban, hanem a csehszlovák és román csapatok előnyomulása, valamint a jugoszláv megszállás következtében előállott helyzet követelményére. Vix a valóság egyik szelvényében, a misszió ügyintézésének tükrében felismert egy nagyon fontos történeti összefüggést: az adott időpontban nem létezett önálló, azaz Kelet- és Délkelet-Európa problematikájától elkülöníthető magyar kérdés, az utód-

[40] Uo.
[41] Uo.

államok megalakulásának problémái, az antant szovjetellenes terveitől motiváltan, szétválaszthatatlanul összefonódtak.

Vix március 1-i javaslata bizonyság arra, hogy még mindig nem tett le elképzeléséről, de ez egyben azt is jelenti, hogy nem értette meg kormányának külpolitikáját, az antant Magyarországgal kapcsolatos elgondolásait. E napokban Franchet d'Esperey konstantinápolyi főhadiszállásán a vezérkari tisztek nem az ország megszállását, hanem egy semleges zóna felállítását készítették elő.

Franchet március 5-én értesítette a Magyarországi Hadsereg belgrádi főhadiszállását a békekonferencia február 26-i határozatáról. Március 9-én de Lobit tábornok Franchet-hez intézett üzenetében kifejtette, hogy véleménye szerint a Magyarországi Hadseregnek készen kell állnia, hogy elutasítás esetén rákényszerítse akaratát a magyar kormányra. A legjobbnak azt tartotta volna, ha francia csapatok megszállják a semleges övezetet és, ha dunai monitorokat vezényelnek Budapestre erőfitogtatás céljából. Közölte a főparancsnokkal, hogy Troubridge angol admirális örömmel vállalná a második feladat végrehajtását. Abból a célból, hogy megfélemlítse a magyar kormányt, de Lobit két gyalogos zászlóalj felváltásának ürügyén átszállíttatta a 17. gyarmati) gyalogos hadosztályt Arad—Szeged térségébe.

Március 15-én titkos csapatszállítási tervet állítottak össze: ez tartalmazza a zóna megszállására kiszemelt egységek állomáshelyét, a bevagonírozás helyét és időpontját, a vonatok számát és a végrehajtás napját. Ez utóbbiból kitűnik, hogy az akciót március 16—23-a között akarták lebonyolítani.[42] A jegyzék átadásának katonai előkészítéséhez tartozott még önjáró lövegeknek (auto-canons) Soroksárra való vezénylése; az egységet a marokkói szpáhi ezred parancsnoka alá rendelték, azonban de Lobit felhatalmazta Vixet, hogy szükség esetén rendelkezzék vele — nyilvánvalóan a misszió védelmében. Március 18-án azonban Vix azt jelentette de Lobit-nak, hogy a szpáhi ezred — a misszió rendelkezésére bocsátott pelotont és egy géppuskával felszerelt páncélkocsit kivéve — 19-én délben elutazik a semleges zónába, Arad—Lippa irányába.[43]

Miután minden előkészület megtörtént, március 19-én de Lobit siffrírozott üzenetet küldött a semleges zóna megszállásával megbízott de Gondrecourt tábornoknak, Arad katonai parancsnokának. Közölte vele, hogy a következő napon Vix át fogja adni a békekonferencia határozatát Budapesten, 48 órás határidőt adva az elfogadásra. Március 23-ig a magyar csapatoknak vissza kell vonulniuk a zóna nyugati határára. Elfogadás esetén de Gondrecourtnak elő kellett készítenie az övezet megszállását, a román csapatok előnyomulása azonban csak de Lobit parancsára kezdődhetett meg.

A belgrádi főhadiszállás számításba vette azt a lehetőséget is, hogy a magyar kormány visszautasítja az antant jegyzékét. Ebben az esetben megelégszenek azzal — írta de Lobit —, hogy jelentést tesznek Franchet-nak, aki javasolni fogja a békekonferenciának, hogy szervezzenek egy nemzetközi hadsereget Magyarország ellen, „de önnek nem kell azonnal cselekednie."[44]

Vissza kell kanyarodnunk a Szövetséges Keleti Hadseregről mondottakhoz: ez a hadsereg annyira gyenge volt, hogy parancsnokai eleve lemondtak arról, hogy bevessék a magyar kormány ellen, holott ez nem rendelkezett számottevő erővel. Mivel egy csehszlovák, román, jugoszláv és francia hadosztályokból álló közös intervenciós hadsereg létrehozása politikai tényezők függvénye volt, de megvalósulás esetén is tetemes időveszteséggel járt volna,

[42] AMG. A. F. O. Hongrie. 105.
[43] AMG. Journaux des marches. 26 N 89.
[44] Uo.

teljesen világos, hogy 1919. március 20-án, a jegyzék átadásának napján semmilyen kényszerítő erő nem állt Vix rendelkezésére. Károlyinak természetesen nem lehetett tudomása minderről, de ez nem csupán róla mondható el, tévedésében minden párt- és a közvélemény is osztozott.

Az események egyre gyorsuló iramban követték egymást. Március 19-én, tehát de Gondrecourt tájékoztatásával egy időben, Dosse ezredes, de Lobit vezérkari tisztje a budapesti misszió Hughes-gépéhez kérette Vixet. Dosse ismertette de Lobit parancsát, amelynek értelmében Vixnek egy nappal később át kellett adnia Károlyinak a békekonferencia február 26-i határozatát tartalmazó levelet, 48 órás határidőt adva a feleletre. Dosse azt is közölte, hogy a szóban forgó, de Lobit által írt levelet még aznap, 12,30-kor lediktálják a Hughes-távírón. (Ezek szerint Dosse és Vix beszélgetésére még a délelőtt folyamán került sor.) Vix is megtudta — akárcsak Gondrecourt —, hogy visszautasítás esetén a főparancsnokság nem irányzott elő azonnali kényszerítő akciót „politikai okokból és a létszámbeli gyengeség miatt". Dosse kívánatosnak tartotta, hogy a szövetségesek Budapesten tartózkodó tisztjei is elkísérjék Vix alezredest Károlyihoz. Ennek az utasításnak az értelme nyilvánvaló: a francia parancsnokok (kormány?) még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy a jegyzék egyoldalú francia akció eredményeként született meg.[45]

Másnap, március 20-án délelőtt 10 órakor Vix a Várba, Károlyi lakosztályába érkezett, de nem egyedül; a parancsnokság óhajának eleget téve, hogy fellépésének „össz-antant" jellegét kidomborítsa, elkísértette magát Baker angol ezredessel, Pentimalli olasz őrnaggyal és Roosewelt amerikai századossal. Jelen volt még a francia misszió egyik tisztje, Ameil százados. Minthogy a jegyzék tartalmával kapcsolatban újat mondani nem tudunk, inkább a találkozó lefolyásának részleteit tartalmazó francia forrásokat ismertetjük. A legautentikusabb személy, Vix, a következőképpen írja le a 11,15-ig, vagyis ötnegyed óráig tartó beszélgetést:

Károlyi miniszterelnöke: Berinkey és Böhm társaságában fogadta a tiszti küldöttséget. Miután megismerkedett de Lobit levelének tartalmával, nagy izgalom vett erőt rajta és azonnal kijelentette, hogy a kormány ünnepélyesen tiltakozni fog, bár meghajlik a döntés előtt. Böhm ösztönzésére azonban a találkozó magyar részvevői megpróbáltak vitát kezdeni Magyarország integritásáról, a választásokról, miközben Elzász-Lotharingiára, a népek önrendelkezési jogára hivatkoztak, „megcsillantva szemeim előtt a Bolsevizmus rémét."[46] Vix azonban nem kívánt vitába bocsátkozni, ragaszkodott ahhoz, hogy egyértelműen igennel vagy nemmel feleljenek konkrét kérdésére. Károlyi és Böhm azonban minduntalan kibújtak az egyenes válasz alól, majd kijelentették, hogy a magyar csapatok visszavonása csak abban az esetben képzelhető el, ha az egész zóna semleges lesz. Nem tudnak belenyugodni a román előnyomulásba, mert ez azt jelentené, hogy a zónában teljesen megszűnnék a magyar közigazgatás. A vita hevében kijelentették, hogy a kormány inkább lemond, vegyék kezükbe a kormányzást a szövetségesek. Károlyi kijelentette, hogy ez a zóna nem demarkációs vonalat, hanem a végleges határt jelöli Magyarország és Románia között, tehát politikai vonalnak tekintendő. Vix azzal szakította félbe a szópárbajt, hogy pontos választ kér március 21-én 18 óráig. Kifejezte készségét a részletek megtárgyalására, de erre — mint állította — csakis a magyar kormány válaszának kézhez vétele után kerülhet sor.

[45] AMG. A. F. O. Hongrie. 105.
[46] AMG. Journaux des marches. 26 N 89.

Egy másik forrás, de Lobit feljegyzése a Károlyi-kormány és a szövetségesek kapcsolatáról, véleményünk szerint eldönthet egy régóta vitatott, de mindmáig le nem zárt kérdést: mit mondott Vix az új vonalról? A tábornok szerint Vix megmagyarázta Károlyinak, „hogy a jegyzékben szereplő új vonalat politikai határnak, nem pedig fegyverszüneti demarkációs vonalnak kell tekinteni."[47] Nincs okunk kételkedni abban, hogy de Lobit a tények pontos ismeretében rögzítette a március 20-i találkozónak ezt a lényeges epizódját.

A Szövetséges Keleti Hadsereg parancsnokai komolyan számoltak egy magyar offenzíva lehetőségével. Március 21-én de Lobit riadóztatta a demarkációs vonal közelében tartózkodó csapatait, s üzenetet küldött Aradra, Szegedre, Temesvárra és Újvidékre, hogy tegyenek intézkedéseket a várható magyar támadás visszaverésére.[48] Március 22-én Franchet titkos táviratban jelentette a francia Hadügyminisztériumnak és Foch marsallnak az általa elrendelt biztonsági intézkedéseket: a) értesítette Berthelot és Pellé tábornokokat a magyarországi fejleményekről; b) parancsot adott a Magyarországi Hadsereg parancsnokának és Misicsnek, a jugoszláv hadsereg vezérkari főnökének, hogy Belgrádtól északra és a Bánátban vonják össze erőiket (2 francia és 3 jugoszláv gyalogos hadosztály), készen minden eshetőségre.[49] Vix persze jobban ismerte a budapesti helyzetet, ezért március 21-i táviratában — Dosse ezredesnek küldte Belgrádba — olyan véleményt nyilvánított, hogy bár vannak bizonyos híresztelések a magyar hadseregnek adott támadási parancsról, nem nagyon nyugtalanítja a veszély. Mindenesetre továbbította híreit — információs célzattal.[50]

A francia politikusok és katonák tehát két lehetőséget latolgattak, a jegyzék elfogadását vagy elutasítását, csak egy tényezőt hagytak ki a számításaikból: a magyar munkásosztályt. A proletárdiktatúra kikiáltása váratlanul érte őket, bár a meglepetés nyilvánvaló módon nagyobb volt Párizsban, mint Franchet d'Esperey konstantinápolyi főhadiszállásán vagy Belgrádban, nem szólva Vixről, aki közvetlen közelről figyelhette az események alakulását. Az ő küldetése a jegyzék átadásával tulajdonképpen véget ért. Egy héttel később, március 28-án elhagyta Budapestet és a vezetése alatt álló misszióval, valamint a kísérő személyzet tagjaival Belgrádba érkezett.

Mindössze néhány hónapig tartózkodott Magyarországon, de lármás tevékenysége nyomán személye országszerte ismert lett, kitörölhetetlenül bevéső dött népünk emlékezetébe — negatív értelemben. Nevét a köztudat, majd nyomában a történetírás elválaszthatatlanul összekapcsolta az antant jegyzékével. Ez az eljárás tökéletesen érthető, hiszen egy sajátságos optikai csalódás folytán Vix volt *Az* antant Magyarországon. Az idézett és ismertetett források azonban — ezek számát szaporíthatnók — cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy szerepe a jegyzék átadására korlátozódott, hogy a katonásan nyers, pattogó hangú alezredes mögött egy sokkal súlyosabb személyiség húzódott meg, az egykorú magyar közvélemény számára majdnem láthatatlanul: Clemenceau. A memoárírók szinte kivétel nélkül, részben még a mai magyar történetírás is, a valóságosnál jóval nagyobb befolyást tulajdonítanak Vixnek. A források, és nem a könnyen megmagyarázható indulatoktól fűtött jellemzések[51] alapján ítélő kutatásnak azonban el kell ismernie, hogy Vix

[47] AMG. Hongrie. Carton No 1.
[48] AMG. Journaux des marches. 26 N 89.
[49] AMG. Roumanie. Carton No 8.
[50] AMG. Journaux des marches. 26 N 89.
[51] A Magyarországon kialakított Vix-portré kontúrjait néhány erőteljes vonással *Károlyi* (Az új Magyarországért. 484—488. o.), de főként *Böhm* (Két forradalom tüzében 97—104. o.) vetette papírra. Böhmről feltétlenül el kell mondani, hogy visszaemlékezésében bölcsen elhallgatta az antanthoz fűződő titkos, de ma már bizonyítható kapcsolatait.

nem állított valótlant, amikor azt mondta egyszer Kunfinak, hogy „mindent utasításra cselekszik."[52] Akik személyesen ismerték, ellenszenves egyéni tulajdonságainak taszító hatása alatt csak rosszat, csak ártani akarást feltételeztek róla. Ezzel kapcsolatban két megjegyzést kívánunk tenni: először: tulajdonságai nem csupán reá voltak jellemzők, ezek egy győztes imperialista nagyhatalom diadalittas tiszti kasztjának tipikus vonásai; másodszor: nem lehet várni különös tiszteletet egy olyan katonától, aki parancsnokától azt a szigorú utasítást kapta, hogy Károlyit ne tekintse szuverén ország miniszterelnökének, hanem úgy bánjon vele, ahogyan egy levert, megszállt országban található hatóság vezetőjével szokásos. Talán nem szükségtelen hangsúlyozni, hogy a fenti eszmefuttatással egyáltalában nem Vix rehabilitálása, hanem csupán egy történeti személyiség valóságos helyének, nem ugyan kijelölése, de legalábbis keresése volt a célunk — objektív kritériumok alapján.

A Vix-misszió tevékenységének elemzése után összefoglaljuk főbb következtetéseinket.

1. A Vix-misszió működését megérkezésének pillanatától feloldhatatlan ellentmondás jellemezte: *formailag* az volt a feladata, hogy ellenőrizze az 1918. november 13-i katonai konvenció betartását, *ténylegesen* azonban szerepe abban merült ki, hogy el kellett fogadtatnia Károlyival az antant állandóan megújuló követeléseit, amelyeket a konvenció pontjai nem tartalmaztak.

2. A magyar kormánnyal szembeni irányvonalat tekintve ellentét volt a francia kormány és a Szövetséges Keleti Hadsereg parancsnokai — Franchet d'Esperey és Henrys —, valamint Vix között: amíg az utóbbiak Károlyi támogatása mellett szálltak síkra és a segítségnyújtás leghathatósabb formájának Budapest megszállását tekintették — ismert politikai megfontolásokból kiindulva —, addig Clemenceau a francia imperializmus nagyralátó céljainak követésében a lehető legteljesebb érdektelenséget mutatta a magyar belső fejlődés iránt, őt egyes-egyedül a szovjetellenes tervek realizálása és a szomszéd országokban tapasztalható szélsőségesen burzsoá nacionalista igények kielégítése érdekelte.

3. A Vix-misszió — más missziókkal összehasonlítva — alárendelt jelentőségű volt. Összetételén és létszámán kívül ezt bizonyítja az a tény, hogy a bukaresti és prágai francia katonai missziótól eltérően — ezek közvetlenül Párizstól függtek — a budapesti nem léphetett közvetlen kapcsolatba a francia kormánnyal, jelentései csak kettős szűrőn át — a belgrádi főhadiszállás és Franchet közvetítésével — juthattak el a francia fővárosba.

4. Az úgynevezett Vix-jegyzék szervesen illeszkedik egy több hónapja folytatott, a magyar polgári demokrácia iránt ellenséges politika korábbi megnyilvánulásaihoz, ezek betetőzésének minősül. Mivel azonban a kortársak nem ismerhették a Vix-misszió titkos levelezését, számukra március 20-a jelentette az antantbarát politika csődjét. Bár a magyar politikai élet robbanása amúgyis bekövetkezett volna, helytelen lenne lebecsülni a Vix-jegyzék jelentőségét, mert végeredményben az antant is hozzájárult ahhoz, hogy a március 21-i forradalmi átalakulás egyszerre legyen szocialista és nemzeti jellegű, aminek nem csekély szerepe volt abban, hogy a Tanácsköztársaság már születése pillanatában elnyerhette széles paraszti és kispolgári tömegek rokonszenvét.

5. A jegyzék időzítésével kapcsolatos feltételezések elesnek, ha figyelembe vesszük, hogy de Lobit március 19-re fejezte be a katonai előkészületeket. Nem látunk lényegi összefüggést a belpolitikai válság csúcspontja és a jegyzék átadásának időpontja között.

[52] *Garami Ernő:* A forrongó Magyarország. Leipzig—Wien, 1922. 107. o.

Ami azt a kérdést illeti, hogy volt-e szerepe az ellenforradalmi érzületű magyar arisztokratáknak a Vix-jegyzék megszületésében, vagy hogy tervezte-e Vix a jegyzék visszatartását, az általunk ismert források alapján határozott nemmel kell válaszolnunk. Azt ugyan elképzelhetőnek tartjuk, hogy Vix még Károlyinál tett látogatása előtt megismertette a jegyzék tartalmát egy-két arisztokratával, akik bejáratosak voltak a misszióhoz — március 19-én délután és este ez megtörténhetett —, de azt már nem, hogy késleltethette volna átadását. Vix beosztott volt, aki parancsot hajtott végre.

6. Végezetül egy-két szót arról, amit jelen sorok szerzője a legfontosabbnak tart! Az 1918—19-es forradalmi időszak nemcsak a magyar, hanem az egyetemes történetnek is része. A magyar kérdés 1918—19-ben — nemzetközi kérdés. Nagyon sokfelé vezetnek a szálak Budapestről, igen sokan — hivatalos körök és magánszemélyek egyaránt — kerültek akkor kapcsolatba Magyarországgal. Ha ez igaz, márpedig elfogultság nélkül bajosan vitatható ennek az állításnak az igazsága, a történetkutatásnak az eddiginél sokkalta nagyobb figyelmet kell szentelnie a nemzetközi összefüggések kimunkálásának, fel kell gombolyítania a határokon túlra, néha meghökkentően ismeretlen irányba vesző szálakat.

ШАНДОР ВАДАС.

ВИКС И КАРОЛИ

Резюме

В введении статьи показано положение армий Антанты на Балканском полуострове в конце октября 1918 г. Автор подробно анализирует распоряжение Клемансо от 7 октября, в котором он — в интересах французских великодержавных стремлений — предписал новый военный план командующему Франше Д'Эспере. По этому распоряжению Венгрии была предоставлена лишь подчиненная роль. Самая боеспособная часть антанты была направлена в Румынию.

13-го ноября Франше Д'Эспере заключил договор о перемирии с венгерским правительством под руководством графа Михая Кароли, пришедшим к власти в результате буржуазно-демократической революции 31-го октября. По этому договору венгерский административный аппарат остался в силах и на национальных территориях старой Венгрии. Французское правительство впоследствии этот договор не признало настоящим перемерием. По секретному распоряжению Клемансо от 1-го декабря Антанта не признает Михая Кароли главой суверенного правительства, лишь руководителем фактического органа власти.

В конце ноября — после таких предшествий — прибыла в Будапешт французская военная миссия под руководством подполковника Викс. Миссия прибыла, по официальному обоснованию, для контроля выполнения договора от 13-го ноября и для удовлетворения потребностей французской армии оккупировавшей южные территории Венгрии. Автор в трех этапах анализирует связи миссии с венгерским правительством. Первый период (конец ноября—начало декабря) характеризуется безусловной лояльностью со стороны Кароли, ведущего антантофильскую ориентацию и выполнением всех желаний подполковника Викс. Во второй период, во время правительственного кризиса (со второй половины декабря 1918 г. до середины января 1919 г.) начальное положение ухудшилось. По поручению стран победительниц Викс все новые, тяжелые требования ставил к венгерскому правительству М. Кароли. Эти требования все больше углубляли кризис, возникший на основе внутреполитических проблем.

Третий период деятельности миссии подполковника Викс ширится со второй половины января 1919 г. до 20-го марта. Антанта уже во время войны в тайных договорах пообещала чешской, румынской и югославской буржуазии национальные терито-

рии Венгрии. Третий период характеризуется стремлением Антанты обеспечить новые границы еще до окончательного решения парижской мирной конференции.

По указанию Антанты подполковник Викс требовал от венгерского правительства эвакуировать новые территории. Акция подполковника Викс 20-го марта являлась завершением этой политики Антанты. 20-го марта подполковник Викс передал ультимат Кароли, ноту мирной конференции от 25-го февраля, в котором требовалось создание нейтральной зоны между Венгрией и Румынией с целью устранения частых столкновений. Нейтральная зона находилась бы в французской оккупации. В эту нейтральную зону входили бы даже такие венгерские города как Дебрецен и Сегед. Этот ультимат решил судьбу уже ослабленного внутри буржуазного правительства. Венгерский рабочий класс пришел к власти.

Статья, на основе до этого не известных архивных источников, доказывает, что в официальных французских кругах существовали две точки зрения относительно Венгерского правительства Командующие балканской армией Франше Д'Эспере Де Лобит и сам подполковник Викс хотели поддерживать Кароли, так как считали его наиболее надежной силой против сил коммунизма. С другой стороны Клемансо не хотел вмешиваться в внутренние дела Венгрии. Его точка зрения оказалась сильнее.

SÁNDOR VADÁSZ:

VIX UND KÁROLYI

Resümee

Die Abhandlung zeigt uns die Lage der Entente-Balkan-Armee am Ende Oktober 1918. Ausführlich wird die Anweisung Clemenceaus vom 7. Oktober zergliedert, die im Sinne der antisowjetischen Pläne der Entente und im Dienste des französischen Grossmanchtbestrebens für den Oberkommandanten Franchet d'Esperey neue Kriegspläne vorschrieben. In dieser Anweisung fällt Ungarn nur eine untergeordnete Rolle zu, der schlagkräftigste Teil der Entente — Armee wurde nach Rumänien versetzt.

Franchet d'Esperey schloss am 31. Oktober einen Waffenstillstandsvertag mit der, in der demokratischen Revolution zur Macht gekommenen ungarischen Regierung ab, die unter der Leitung des Grafen Mihály Károlyi stand. Da diese Vereinbarung eine ungarische Verwaltung auf den alten Nationalitätengebieten ermöglichte, wurde si später von der französischen Regierung als rechtmässiger Waffenstillstandsvertrag nicht anerkannt. Laut einer geheimen Verordnung Clemenceaus vom 1. Dezember, wurde Károlyi nicht als souveränes Oberhaupt der Regierung sondern nur als Chef einer effektiven Behörde anerkannt.

Nach solchen Antezedenzien kam die französische Militärmission unter der Leitung Oberstleutnan Vix gegen Ende November in Budapest an. Die amtliche Motivierung war: die Durchführung des Vertrages vom 13. November zu kontrollieren, und die Bedürfnisse der französischen Besatzungsarmee von Südungarn zu sichern. Der Autor untersucht die Beziehungen der Mission und der ungarischen Regierung in drei Abschnitten. Den ersten Abschnitt (Ende November — Anfang Dezember) charakterisiert die loyale ententefreundliche Aussenpolitik von Károlyi, der den Wünschen Vix Genüge leistete.

In der Zeit der Kabinettkrise (Mitte Dezember 1918, bis Mitte Januar 1919) verschlechterte sich das anfangs gute Verhältnis. Vix setzte im Auftrage der Sieger immer neue und schwerere Anforderungen an die Károlyi-Regierung, und so vertiefte er noch besser die wegen der innenpolitischen Schwierigkeiten ausgebrochene Krise.

Der 3. Abschnitt der Tätigkeit der Vix-Mission, beschränkt sich auf die Zeit von der zweiten Hälfte Januars bis zum 20. März 1919. Charakteristisch ist für diesen Abschnitt: die Entente, die schon während des Krieges in geheimen Verträgen die Nationalitätengebiete Ungarns an die tschechische, rumänische und jugoslawische Bourgeoisie versprochen hatte, trachtete diese Grenzen noch vor

dem endgültigen Beschluss der Pariser Friedenkonferenz zu sichern. Sie gab Anweisungen an Vix, von der ungarischen Regierung die Räumung weiterer Gebiete zu verlangen. Diese Aktion von Vix vom 20. März setzte der Politik der Ententemächte gegen Ungarn die Krone auf. Vix übergab an diesem Tag die Note der Friedenskonferenz vom 26. Februar an Károlyi, die eine neutrale Zone zwischen Ungarn und Rumänien anordnete, um die häufigen Konflikte beider Staaten zu vermeiden. Die Zone sollte unter französische Besetzung kommen. Die neutrale Zone hätte auch solche ungarische Städte enthalten wie Debrecen und Szeged. Diese Anforderung besiegelte das Schicksal, der schon innerlich geschwächten bürgerlichen Regierung, und die ungarische Arbeiterklasse kam zur Macht.

Die Abhandlung, die sich auf bisher unbekannte archivarische Quellen stützt, beweist, dass sich in den französischen amtlichen. Kreisen, gegenüben der ungarischen Regierung zwei Standpunkte entwickelten. Die Kommandanten der Balkanarmee: Franchet d'Esperey, de Lobit, aber auch selbst Vix waren neben Károlyi, da sie in ihm ein Wehr gegen die Krafte des Kommunismus sahen. Clemenceau war gegen ihn, und wollte sich in die ungarischen Innenangelegenheiten nicht einmischen. Clemencau's Standpunk gewann die Oberhand.

ADALÉKOK AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HATÁRŐRIZETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

Szőcs Ferenc

Hadtörténészeink a Tanácsköztársaság fegyveres erőivel foglalkozva részletesen feldolgozták a magyar Vörös Hadsereg tevékenységét, hősi harcainak történetét. Mások a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályáról, a Vörös Őrségről, a Lenin-fiúkról írtak. Arról azonban eddig alig esett szó, hogy kik és hogyan őrizték a Magyar Tanácsköztársaság államhatárait. Ezt a hiányt szeretném e tanulmány keretében — részben — pótolni.

A határrendőrség, a pénzügyőrség és a csendőrség határőrizeti tevékenysége

A határrendőrség létrehozását az 1903. VIII. tc. rendelte el. A határrendőrség — a magyar királyi belügyminiszter 1905. évi 91 000 sz. körrendelete alapján — 1906. január 13-án kezdte meg munkáját.

Az első világháború előtt a testület fő feladata a határforgalom, a határon átutazók útiokmányainak ellenőrzése, a hadköteles személyek kiszökésének meghiúsítása és a csempésztevékenység megakadályozása volt.[1]

A szerteágazó feladatok ellátására meglepően kis létszámú határrendőrséget szerveztek.

— 1906-ban a határrendőrség teljes létszáma mindössze 216 fő volt, ebből 23 fő Budapesten teljesített szolgálatot,
— 1911-ben a határrendőrség létszáma 484 fő volt,
— 1917—18-ban pedig 612 főre növekedett.[2]

Az 1906-os szervezés szerint 16 kapitányság s ezek alárendeltségében számos kirendeltség és őrség kezdte meg a munkát.

A határrendőröknek a legtöbb munkát a kivándorlók útleveleinek lekezelése adta. Azoktól az utasoktól, akiknek úticélja az Osztrák—Magyar Monarchián belül (pl: Bécs, vagy Prága) volt, nem kértek útlevelet, mert arra a Monarchián belüli utazásokhoz az első világháború előtt még nem volt szükség. Ezekkel az utasokkal a pénzügyőrök sem foglalkoztak.

[1] 1903. VIII. t. c. A határrendőrségről.; *Pavlik F.—Laky I.:* A határrendészet kézikönyve. Pátria, 1907. 3—6. o.
[2] A M. Kir. Belügyminisztérium költségvetése az 1906., 1911. és az 1917/1918. évre. A határrendőrség költségvetése és szervezése.

A HATÁRRENDŐRSÉG 1906-OS SZERVEZÉSE.

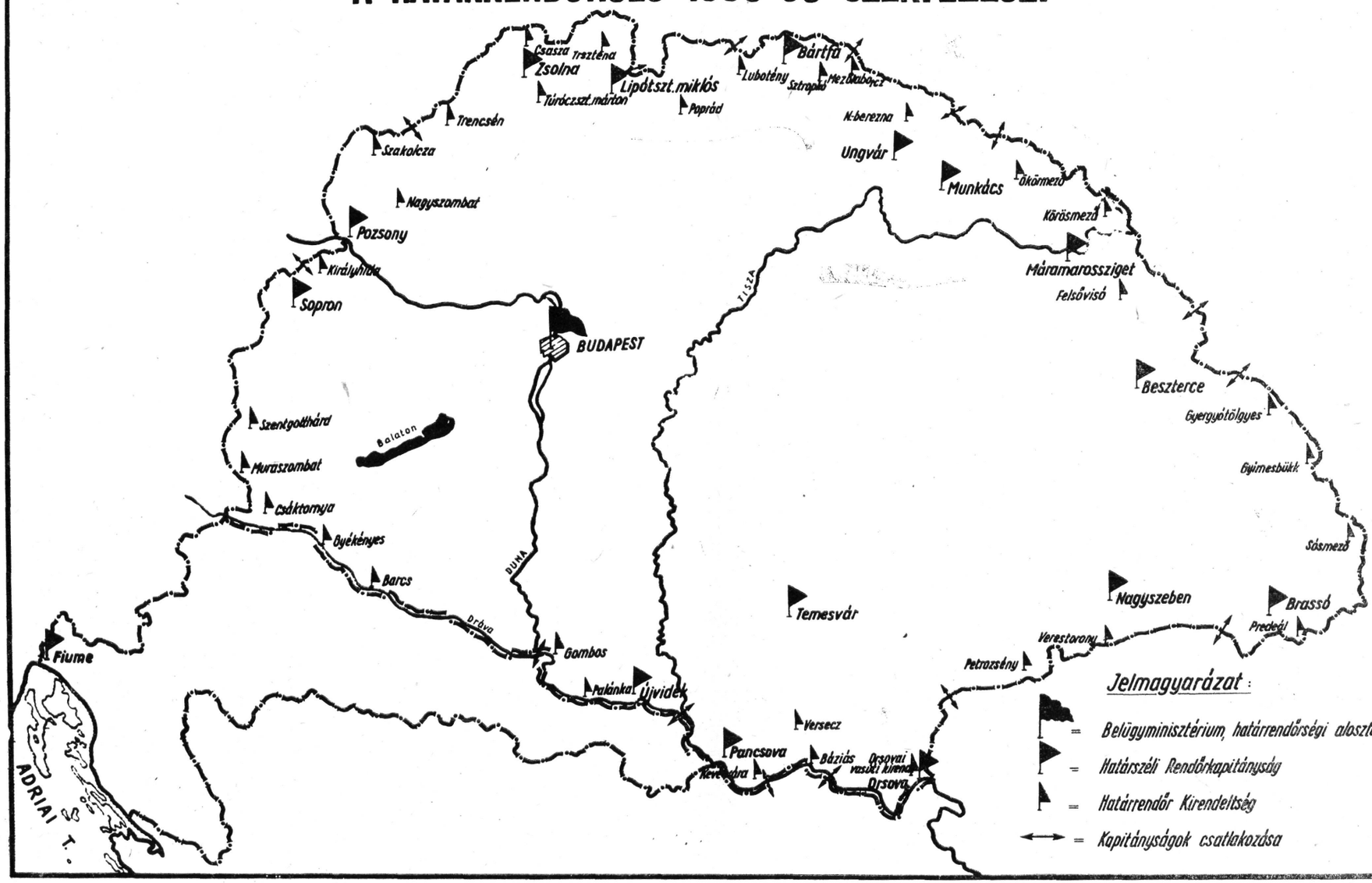

HATÁRSZÉLI RENDŐR-KAPITÁNYSÁGOK	KIRENDELTSÉGEK
1. BÁRTFA	Lubotény
	Sztropkó
2. BESZTERCZE	
3. BRASSÓ	Predeál
	Gyimesbükk
	Gyergyótölgyes
	Sásmező
4. FIUME	
5. LIPÓTSZENTMIKLÓS	Poprád
	Túróczszentmárton
6. MÁRAMAROSSZIGET	Felsővisó
	Körösmező
	Ökörmező
7. MUNKÁCS	
8. NAGYSZEBEN	Petrozsény
	Verestorony
9. ORSOVA	Orsovai vasúti kirendeltség
10. PANCSOVA	Keveváru
11. POZSONY	Királyhida
	Szakolcza
	Nagyszombat
12. SOPRON	Csáktornya
	Gyékényes
	Szentgotthárd
	Muraszombat
	Barcs
13. TEMESVÁR	Versecz, Báziás
14. ÚJVIDÉK	Gombas
	Palánka
15. UNGVÁR	Mezőlaborcz
	Nagyberezna
16. ZSOLNA	Csacza
	Trencsén
	Trsztena

1. sz. vázlat

A pénzügyőrséget hazánkban az 1848—49-es forradalom és szabadságharc bukása után hozták létre. Legfontosabb feladata mindennemű csempésztevékenység megakadályozása és a csempészek elfogása volt. A pénzügyőr alegységek rendszeres járőrszolgálatot végeztek, ily módon a határ őrizetében is hatékonyan részt vettek.

A pénzügyőrség létszáma 1889-ben 3354 fő — Horvát-Szlavóniában 838 fő — volt. A testület létszáma a későbbi évek során is csak 4000 fő körül ingadozott, ebből mindössze 1500—2000 fő látott el a határ mentén járőrszolgálatot (a többiek az ún. jövedéki szolgálatot végezték).[3]

1888-ban — a XIV. tc., a magyar—román határegyezmény végrehajtása nyomán — a román—magyar határon a csendőrség vette át a pénzügyőrségtől a határőrizeti teendők ellátását. A pénzügyőrség hatásköre ezen a határszakaszon a csempésztevékenység felderítésére és megakadályozására szűkült le.

A határőrizetet ellátó erők tehát:

— 612 fő határrendőr (1917—1918-as adat),
— 2000 fő pénzügyőr,
— 1000 fő csendőr.

Összehasonlításként említjük meg, hogy Horthy-korszakban a honvéd határvadászok létszáma elérte az ötezer főt, s tevékenységüket a több ezer fős vámőrség segítette. Pedig 1920 után az országhatár hossza sokkal rövidebb volt, mint a századforduló után!

Azok a határőrizeti erők tehát, amelyekre a győztes polgári demokratikus forradalom utáni kormány támaszkodhatott, viszonylag kis létszámúak voltak. Külön problémaként jelentkezett a fenti erők erkölcsi viszonya az új rendszerhez. Felvetődött még egy komolyabb kérdés is: a demarkációs vonalak miatti új szervezés szükségessége, de erről majd később szólunk.

Határőrizet az őszirózsás forradalom győzelme után

A központi hatalmak elvesztették az első világháborút. A katonai vereség a belső feszültségtől amúgy is telített Osztrák—Magyar Monarchia bomlását meggyorsította.

1918. október 29-én a Cseh Nemzeti Tanács bejelentette Csehország elszakadását Ausztriától s a csehszlovák állam megalakulását. Két nappal később a Szlovák Nemzeti Tanács proklamálta Szlovákia elszakadását Magyarországtól és egyesülését Csehországgal. Október 29-én a horvát tartományi gyűlés kimondta az elszakadást a Habsburg monarchiától s a csatlakozást az új délszláv államhoz, a későbbi Jugoszláviához. December 1-én az erdélyi románok is bejelentették elszakadásukat Magyarországtól.

Az Osztrák—Magyar Monarchia részekre, alkotóelemeire esett szét. Ezalatt Bécsben és Magyarországon egyaránt győzött a polgári demokratikus forradalom.

1918. november 3-án Padovában Ausztria képviselői aláírták a fegyverszünetet. November 13-án Belgrádban Károlyi Mihály megbízásából a magyar hadügyminiszter aláírta a katonai egyezményt, amely pontosan meghatározta, hol húzódjon délen a demarkációs vonal (ideiglenes határvonal). A magyar csapatoknak a Nagyszamos felső folyásától Besztercén, Marosvásárhelyen, a Marosnak a Tiszába való torkolatán, Szabadkán, Baján, Pé-

[3] A határőrizetről. Országos Pénzügyőr Parancsnokság. Év nélkül. — Kézirat.

csen keresztül a Dráva mentén egészen a szlovén határig húzódó vonaltól északra vissza kellett vonulni.

„A belgrádi szerződés hazánk északi határával kapcsolatban nem tartalmazott kikötéseket, de a magyar csapatokat Szlovákia megalakulása után északról is vissza kellett vonni. 1918. december 24-én pedig az antant a magyar kormányhoz küldött jegyzéke világosan meghatározta, hogy az északi demarkációs vonal: a Duna vonala Rimaszombatig, Rimaszombattól egyenes vonal az Ung torkolatáig, majd az Ung folyása az Uzsokdombig."[4]

Az említett két vonaltól északra, illetve délre eső területeket a közigazgatás szervei, a hadsereg és a határrendőrök viszonylag gyorsan elhagyták. Mit jelentett ez a változás a határvédelem szemszögéből nézve? A legrövidebb időn belül meg kellett szervezni a hadsereg erőiből a katonai határvédelmet a demarkációs vonal mögött mind északon, mind délen. Fokozta a feladat nehézségét az a körülmény, hogy olyan területen kellett a határvédelmet több száz kilométer hosszú szakaszon megoldani, ahol azelőtt sem határvédelemre, sem a határőrizetre nem volt szükség.

A határvédelmi egységek a hadsereg erőiből álltak, de a nemzetiségi területekről a fővárosba menekült határrendőrök közül 180 főt — Obál muravidéki kormánybiztos követelésére — a déli demarkációs vonalra vezényeltek, mint határőrizeti szakembereket.

A demarkációs vonalról, annak védelméről képet ad a 2. sz. vázlat. A demarkációs vonal védelmét ellátó alakulatokról a következőket állapítja meg Liptai Ervin:

„A demarkációs vonalat biztosító egységek sem létszámukat, sem felszerelésüket, sem pedig morális állapotukat tekintve nem feleltek meg az előttük álló feladatoknak. A katonák az imperialista háború vérzivatarában elfáradtak, harci kedvük csökkent, fegyelmük meglazult. Soraikban mind erősebbé vált a forradalmi hangulat, a polgári szociáldemokrata koalíció politikájával való szembenállás."[5]

„A katonák jelentős része tudván, hogy rövidesen úgyis leszerelik, nem sokat törődött a katonai élet szabályainak betartásával. Nagyra nőtt a szökések száma, elsősorban a fiatalkorú katonák soraiban... 1919 márciusában az átszervezéssel kapcsolatos nehézségek és sok más körülmény folytán mind a demarkációs vonalakon, mind pedig a hátországban levő alakulatoknál a legteljesebb szervezeti zűrzavar uralkodott... A demarkációs vonalakon az alakulatok gyakran összekeveredtek."[6]

Ilyen állapotok ellenére esetenként mégis sor került kémgyanús ellenforradalmárok őrizetbevételére. Az I. védőszakasz parancsnoka, Győri őrnagy jelentette Muraszombatról a Szombathelyi Katonai Állomásparancsnokságnak:

„Hobán Hugó volt osztrák főhadnagyot átadom. A vád ellene, hogy 1919. február 17-én Radkersburgból Windischgonitzba ment, ahol a magyar tábori őrsök álásáról érdeklődött. Továbbá értesülve volt a Radkersburgi támadásról, annak idejéről és a támadó csoport elosztásáról. Mindezt a délszlávoknak elárulta, benyomuló katonáinkra (magyarokra és osztrák felkelőkre) géppuskával lőtt. Erre sok tanú van. Mikl fhdgy., az osztrák felkelők volt vezetője megbízhatatlannak mondja.

[4] *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 21. o.
[5] A magyar Vörös Hadsereg 1919. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1959. Liptai Ervin előszava. 5. o.
[6] *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai... 34—35. o.

A fogoly mindent tagad és igyekszik magát tisztára mosni. De a szembesített tanúk mindent szemébe mondottak.

Felhozom, hogy nevezett fhdgy-t ma jugoszláv járőrök Goritzán keresték. Ez is bizonyíték, hogy a jugoszlávok őt kémkedésre használták és miután tegnap elfogatott és nem tért vissza Radkersburgba, keresték.

Kérem az ügyben hadbírósági eljárást indíttatni..."[7]

A polgári demokratikus kormánynak azonban nemcsak az északon és délen húzódó demarkációs vonal védelmének megszervezéséről kellett gondoskodni. Megszűnt az Osztrák—Magyar Monarchia, ezért az osztrák—magyar határon életbe lépett az útlevélkényszer. A pénzügyőröknek is meg kellett kezdeniük a határon átutazóknál a vámvizsgálatot. Már pedig ezen a határszakaszon mind a határrendőrség, mind a pénzügyőrség kevés, viszonylag kis létszámú alegységgel rendelkezett. A legnagyobb erőket ugyanis a román—magyar, a legkisebb erőket pedig az osztrák—magyar határra összpontosították a századforduló után. Addig ugyanis, amíg az osztrák—magyar határon 1910-es adatok szerint mindössze 45 fő határrendőr és 567 fő pénzügyőr teljesített szolgálatot, addig a magyar—román határon 215 fő határrendőr, 1341 fő pénzügyőr és 1000 fő határőrizetet ellátó csendőr volt szolgálatban. Bár az oszták—magyar határviszonylatban említett létszámok 1917—18-ra hozzávetőlegesen (a határrendőrségnél) 60 fővel emelkedett, ilyen erők tevékenysége a kb. 300 km-es határszakaszon, ahol se nyomsáv, se műszaki berendezések nincsenek, minimális erő. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a pénzügyőrök elsősorban a vámvizsgálatot látták el a határon s csak annyiban járőröztek, amilyen mértékben azt szolgálatuk megengedte.

Ilyen minimális erővel rendszeres útiokmánykezelést, vonatellenőrzést, hatékony járőrszolgálatot és vámvizsgálatot eredményesen ellátni az osztrák—magyar határon az erők és eszközök maximális igénybevétele, tökéletes szolgálatszervezés és a két fegyveres alakulat példásan összehangolt tevékenysége esetén sem lehetséges (utóbbiról egyébként a Vörös Őrség megalakulása előtt alig beszélhetünk).

A Károlyi-kormány sokkal több gondot fordított a demarkációs vonalak védelmére, mint a határőrizet erősítésére. Az erőknek a demarkációs vonalak mögé történt összpontosítását az a tény bőven indokolja, hogy az antant nyomása nem Ausztria, hanem a demarkációs vonalak irányából jött.

Minden bizonnyal ebből a tényből fakadt, hogy nem egyesítették az osztrák—magyar határon csaknem azonos feladatokat ellátó határőrizeti szerveket sem. Így aztán a határrendőrség és a pénzügyőrség továbbra is külön törzsekkel, szolgálati szabályzattal és fegyverhasználati utasítással igyekezett feladatait ellátni — a már meglevő alegységekre támaszkodva.

A feladatok ugyanakkor megnőttek. A határrendőröknek kezelni kellett a határon átutazó minden egyes személy útiokmányait (az őszirózsás forradalom győzelme előtt csak a kivándorlók útleveleit kezelték), a megindult kishatárszéli forgalommal kapcsolatban további speciális útiokmányok kezelése várt rájuk, továbbá ellenőrizniük kellett a határon áthaladó vonatokat, végül a vámőrökkel együtt fel kellett venniük a harcot az egyre szervezettebbé váló, mind nagyobb mértéket öltő csempésztevékenység ellen.

Sokat segített volna a határmenti lakosság szervezett, széles körű bevonása a határőrizet feladatainak ellátásába.

Azonban a határrendőrség, a pénzügyőrség vezetőinek ilyen irányú terveivel, elképzeléseivel nem találkozunk. Az az érdekellentét ugyanis, amely a tőkés országok fegyveres szerveit elválasztja a dolgozóktól, gátja ilyen kap-

[7] Szombathelyi Állami Levéltár. Főispáni iratok 1919-ből. Győri őrgy. jelentése.

csolatoknak. Már pedig hazánk az őszirózsás forradalom győzelme után tőkés ország maradt, a határőrizeti szervek személyi összetétele sem változott meg.

A határrendőr tisztek magatartása pedig bőven szolgáltatott okot a lakossággal való kölcsönös együttműködés lehetetlenné tételére. Egy részük ugyanis többet törődött a dorbézolással — megbotránkoztatva az embereket —, mint a szolgálat szervezésével és ellenőrzésével. Rónai Endre hr. fogalmazóval pl. — egy ilyen görbe este után — a *Soproni Tükör* 1919. február 23-i számának „Mulat a határszéli rendőrség" című, maró gúnyt tükröző cikkében találkozhatunk. Említése méltó, hogy Rónai Endrét alig két hónappal később, embercsempészésért ítélte több évi börtönbüntetésre a forradalmi törvényszék. Inczinger József hr. fogalmazót pedig — ahogy a *Soproni Tükör a Wiener Neutstadter Zeitungra hivatkozva megírta* — azért verték meg az osztrákok, mert a tőlük elkobzott élelmiszert átvitte a határon s drága áron értékesíteni próbálta.

Nem sorolom tovább a hasonló témájú újságcikkeket, de megemlítem, hogy az Országos Levéltárban több száz oldalra terjed a határrendőr tisztek súlyosabbnál súlyosabb fegyelmi ügyeinek anyaga.

Mindebből joggal adódik a következtetés: aligha volt lehetősége a határrendőröknek és a pénzügyőröknek bevonni a dolgozókat a határőrizet ellátásába, munkájuk segítésébe.

Pedig voltak a határmenti lakosok között olyan emberek is, akik nemcsak elítélték a csempésztevékenységet, hanem tettek is ellene. Róluk írja a *Sopronvármegye* „Orvosság a csempészet ellen" című cikkében:

„A tisztességes és becsületes falusi nép maga is régóta rossz szemmel nézi a kapzsiságnak azt az elfajulását, mely a csempészetben jut kifejezésre és arra vezet, hogy mindnyájunk megélhetését problematikussá tegye. A jelek arra vallanak, hogy itt-ott kezdenek már védekezni is az elfajult, mérhetetlen mérveket öltött csempészet ellen. Darufalváról jelentik: hogy ott a lakosság két csoportra oszlott. Egy csempész és azt egy megakadályozni igyekvő csoportra.

A csempész csoport (Plechler, Köller, Vencel) nemcsak maga űzi a csempészetet, szállítja át a határon a húst, kolbászt, tojást, lisztet, zsírt, hanem Darufalván át közvetített máshonnan jövő csempészetet is elősegíti.

Ezzel szemben egy Barisitz Henrik nevű munkás vezetése alatt egy olyan csoport alakult, mely mindent elkövet, hogy a csempészetet megakadályozza. B. H. és társai éjjel-nappal szemmel tartják a községből kivezető csempészutakat. A csempészeket letartóztatják. Áruikat elszedik és azokat beszolgáltatják a községi nemzeti tanácsnak.

A napokban igen szép sikerrel dolgoztak. Nagymennyiségű marhahúst, vagy ezer tojást, fél métermázsa kolbászt és igen sok füstölt-húst szedtek el a csempészektől és hiány nélkül szolgáltatták be a nemzeti tanácsnak. A nemzeti tanács az elkobzott árukat olcsó pénzen szétosztotta a község szegényei között. A tojást 20 fillérjével, a kolbász kilóját 8 koronájával. A befolyt pénzt jótékonysági célra fordítják. Ha minden községben így járnának el, hamarosan kedvét szegnék az őrült csempészetnek, mely mindnyájunknak valóságos veszedelme."[8]

Hasonló kezdeményezésről a *Vasmegyei Hírlap* is beszámol az „Ügyes munkás" című cikkében:

„Czakó Dániel, a Szociáldemokrata Párt által a csempészés megakadályozására és a készlet felhalmozás kikutatására alakult bizottság tagja ügyes megfigyeléssel észrevette, hogy több Bécsből Budapestre irányított csomag

[8] Sopronvármegye, 1919. március 15.

nem szabályszerűen van feladva. Felbontották a csomagokat, melyekben pár ezer korona értékű cipőt találtak. A feladók: Gerő Zoltán és Török Mihály ellen megindították az eljárást."[9]

Ez az elismerést érdemlő kezdeményezés azonban nem volt széles körű s nem kapcsolódott sem a határrendőrség, sem a pénzügyőrség tevékenységéhez. Így aztán a határrendőrök, a pénzügyőrök és egyes polgári lakosok egymástól függetlenül nem sok sikerrel kecsegtető szélmalomharcot folytattak az egyre szervezettebbé váló,mind nagyobb méreteket öltő csempésztevékenység ellen.

Ha fellapozzuk a korabeli sajtót, képet kaphatunk arról, milyen tarthatatlan helyzet alakult ki ebben az időben az osztrák—magyar határon.

A *Vasmegyei Hírlap* írja:

„Egész nyugodtan külön rovatot lehetne nyitni a nap-nap után előforduló csempészet megírására; semmiféle fáradtság, áldozat, büntetés nem riasztja vissza ezeket a sötétben bújkáló elemeket bűnös üzelmeiktől."

„Soha még ilyen nagy arányokban nem folyt a csempészés mint most... vállalkozó mindig akad."[10]

A határőrizeti szervek tehetetlenségétől a csempészek vérszemet kaptak: 1919 januárjában „... a határrendőrség radafalvi laktanyáját osztrák csempészek megtámadták és nagy lövöldözés közepette az ablakokat beverték..."[11]

A csempészet egyébként akkoriban nem járt nagyobb kockázattal. A csempészésért kiszabott bírságok meglepően alacsonyak voltak. A várható nyereség annál gazdagabb volt. A korabeli sajtó számos cikkben mondta el, milyen következményekkel járt az esetleges lebukás:

„Treiszler Ferenc bécsi lakos 6,5 kgr. lisztet, tojást, zsírt és húst akart kivinni. 15 koronára büntették."

Szilágyi Lajos mozdonyvezető... 11 kgr. szalonnát és 5 kgr. lisztet akart kicsempészni... 2 napi elzárásra és 50 korona pénzbüntetésre ítélték."[12]

Ilyen enyhe felelősségrevonás senkit se rettentett vissza a csempészéstől!

Az sem segítette a csempésztevékenység ellen folytatott harcot, hogy egyes csempészeknek esetenként tekintélyes védelmezői akadtak. Bőhm Vilmos mondja el Vix alezredesről, az antant magyarországi megbízottjáról az alábbiakat.

„A fegyverszünei bizottság február 8-i ülésen a következő, Vixék moralitására jellemző eset került szóba:

Napirend előtt a bizottságnál megjelent három detektív, akik előadták, hogy Hajtás Juon nevű egyén folyó hó 1-én a központi pályaudvaron Bukarestbe akart utazni és amikor a detektívek igazolásra szólították fel és csomagjainak felbontását követelték, három csomagját szó nélkül felbontotta, de a negyedikről azt mondta, hogy a pályaudvaron levő Mabiller francia őrnagyé és a kulcs is nála van. Mabiller őrnagy azonban sem a táskáról, sem Hajtás Juon úrról nem tudott. Miután a táskát felnyitották, abban három és félmillió korona értékű román, angol, orosz és osztrák—magyar pénzt és csekkutalványokat találtak.

Később Mabiller őrnagy jelentkezett és egyszerre már tudott a pénzről, amely állítólag a párizs—bukaresti vonat megindításához szükséges pénzügyletek lebonyolítása céljából küldetett Budapestre. Erre vonatkozó írást mutatott fel és kijelentette, ha a pénzt azonnal vissza nem adják, Párizsban fog interevniálni.

[9] Vasmegyei Hírlap, 1919. február 15.
[10] Vasmegyei Hírlap, 1919. január 14., február 14.
[11] Vasmegyei Hírlap, 1919. január 25.
[12] Vasmegyei Hírlap, 1919. február 14., 15.

Néhány nappal később a derék Vix alezredes interveniált a pénz kiadatása ügyében, noha a magyar hatóságok megállapították, hogy a lefoglalt összeg nem hivatalos pénz, hanem magáncélokra, a vám hatóságok megkerülésével, akarták kicsempészni.

Végül álljon itt Vix február 9-én kelt, 932/2. számú átiratának egy részlete, amely élénk fényt vet arra, hogy milyen védelemben részesültek az árdrágítók és élelmiszercsempészek a hírhedt alezredes részéről.

Egy budapesti kereskedőt csalásért, árdrágításért és csempészetért pörbe fogtak a magyar hatóságok. A kereskedő üzleti összeköttetésben állt Vixékkel és panasszal fordult a pörbe fogás ellen — Vixhez. Erre vonatkozóan Vix úr a következőket írja:

«Megengedhetetlennek tartom, hogy csalónak nevezzenek egy szállítót, akit a francia katonai közigazgatás megfelelő információ beszerzése után a francia csapatok ellátásával megbízott, hogy a magyar hatóságoktól magát ilyen módon függetlenítse.

A francia katonai hadbiztosság ebbeli tevékenységét továbbra is folytatni fogja: amennyiben a magyar hatóságok bármily tekintetben ez ellen nehézségeket gördítenek, ezt mint a fegyverszünet feltételének a megsértését a francia főparancsnoksággal azonnal közölni fogom... Különösen nem tűrhetem, hogy büntetésekért pénzbírságokkal sújttassanak ezen szállítók, vagy bármely más módon üldöztessenek, mint ahogy ezt nekem jelezték»"[13]

A Magyar Tanácsköztársaság a határőrizet terén, ugyanúgy mint minden más területen, súlyos örökséget vett át a polgári kormánytól.

A Vörös Őrség megalakulása, a határőrizettel és a határvédelemmel kapcsolatos fontosabb intézkedések

A Magyar Tanácsköztársaság nemzeti történetünk kiemelkedő szakasza. 1919. március 21-én győzött hazánkban a proletárdiktatúra. 133 nap rövid idő, mégis mennyi mindenre jutott belőle! A hatalom jogos birtokosának, a magyar munkásosztálynak volt ereje új államhatalmi szerveket teremteni, társadalmi tulajdonba venni a termelési eszközöket, s közben fegyverrel védelmezni a hazát a burzsoá intervenciósok ellen.

1919. március 26-án — alig néhány nappal a forradalom győzelme után, — megjelent a belügyi népbiztos I. számú rendelete a Vörös Őrség felállításáról. A rendelet szerint:

1. §.

„A Magyar Tanácsköztársaság belső rendjének megalapozása és fenntartása a Vörös Őrség feladata.

A Vörös Őrség egyben a Vörös Hadseregnek kiegészítő részét képezi és tagjai bármikor hadiszolgálatra rendelhetők, illetve a Vörös Hadseregbe áthelyezhetők...

A Vörös Őrség felállításával egyidejűleg az összes rendőri vonatkozással bíró karhatalmi alakulatok megszűnnek.

2. §.

A Vörös Őrség közvetlenül a belügyi népbiztos alá van rendelve...

13 *Bőhm Vilmos:* Két forradalom tüzében. Budapst, Szikra, 1946. 102—103. o.

9. §.

A jelenlegi karhatalmi alakulatok egész személyzete rendelkezési állományba helyeztetik; ezeknek illetményei 1919. április hónapra a jelenlegi szabályok szerint utalványozandók; az alkalmazottak jelentkezetteknek tekintetnek és átvételüknél a jelen rendelet szabályai mérvadók. A szükséges létszám toborzás útján lehetően a szervezett munkásság köréből biztosítandó, akiknél a testi alkalmasságon kívül főleg a rátermettség irányadó."[14]

Ezen a napon — Landler Jenő belügyi népbiztos aláírásával — távirat érkezett valamennyi határmenti megye direktóriumának elnökéhez: „A határrendőrség... a belügyi népbiztos rendelkezése alatt áll, szolgálatát az irányítja."

A pénzügyőrségre vonatkozóan a Forradalmi Kormányzótanács LXXXI. számú rendelete a következőkben rendelkezett:

1. §.

„Minthogy a belügyi népbiztosságnak I. B. N. számú rendelete szerint a Vörös Őrség felállításával egyidejűleg az összes rendőri vonatkozással bíró karhatalmi alakulatok megszűntek, a pénzügyőrség ezen túl nem karhatalmi alakulat, hanem jövedéki ellenőrző szolgálatra, illetőleg a pénzügyi népbiztosság által meghatározott teendők ellátására rendelt fegyvertelen testület, amelynek tagjai az egyéb állami alkalmazottakkal egy tekintet alá esnek.

2. §.

A pénzügyőrség fegyverzetét, lőszerkészletét és »János« elnevezésű őrhajóját, valamint még ki nem osztott egyenruha készletét nyolcz nap alatt a Vörös Őrség legközelebbi parancsnokságának elismervény ellenében át kell adni.

3. §.

A jövedéki ellenőrző teendők csökkenése folytán az ideiglenes minőségű (eddig állandóan felvéve nem volt) összes pénzügyőrök, valamint azok a végleges minőségű pénzügyőri közegek is, akik 30. életévüket még be nem töltötték, tovább a »János« és »László« elnevezésű két őrhajó személyzete — szolgálati beosztásukra való tekintet nélkül — rendelkezési állományba helyeztetnek és a belügyi népbiztosságnak I. B. N. számú idézett rendeletében meghatározott feltételek mellett a Vörös Őrség (esetleg a ruszin Vörös Őrség) létszámába mennek át.

Nem esnek a rendelkezés alá azok a végleges minőségű pénzügyőri közegek, akiknek rokkantsági igazolványuk vagy legalább egy évi hadiszolgálatuk van.

A pénzügyőrség többi tagjai a Vörös Őrségbe vagy a Vörös Hadseregbe belépni nem kötelesek és abba csak akkor vehetők fel, ha önként jelentkeznek.

4. §.

A pénzügyigazgatóságok kötelesek a 3. §. értelmében rendelkezési állományba helyezett pénzügyőrök névjegyzékét három nap alatt a Vörös Őrség

[14] Belügyi Népbiztosság I. B. N. rendelete. (Tanácsköztársaság, 1919. 5. szám.)

(illetőleg a ruszin Vörös Őrség) illetékes parancsnokságának rendelkezésére bocsájtani . . ."[15]

A Vörös Őrség tehát egyesítette a határőrizetet végző összes erőket! A határőrizeti feladatokat ellátó vörös őr alegységek beosztottai határrendőrökből, pénzügyőrökből, csendőrökből s toborzott önkéntesekből (szegényparasztokból, zsellérekből, ipari munkásokból) álltak.

Míg a magyar Vörös Hadsereg katonái a fronton harcoltak, addig a Vörös Őrség éberen őrizte hazánk határait. Tevékenységével az első magyar proletárdiktatúra nagy ügyét szolgálta. Eredményei elsősorban a munkás és paraszt önkéntesek s a politikai megbízottak önfeláldozó munkájának köszönhetők.

1919. június 4-én a Vörös Őrség Országos Parancsnoka — a végrehajtószolgálat eredményeit és hiányosságait értékelve — a határőrizet megszilárdítása érdekében fontos utasítást adott ki:

„. . . elrendeljük, hogy a kerületi parancsnokság . . . a határon — megfelelő helyeken — állítson fel rajokat, ezen rajok felügyeleti körletét állapítsa meg . . .

Állandó járőrszolgálat rendszeresítendő olyképpen, hogy az egyes rajok egymással szoros összeköttetésben álljanak és észleleteiket egymással kicseréljék. A határon elhelyezett azon rajokon kívül a megye területén elhelyezett vörös őrségek is tartoznak gondot fordítani a csempészet meggátlására és e célból külön parancsban utasítandók azzal, hogy észleleteiket a határon elhelyezett vörös őrségi alakulatokkal esetről-esetre közöljük.

. . .ezen rendeletünkben lefektetett irányelvek figyelembevétele mellett tett intézkedéseiről tegyen ide részletesen jelentést."[16]

A megyei parancsnokok haladéktalanul intézkedtek. Új alegységeket állítottak fel az osztrák—magyar határ mentén. Erről a lázas ütemben folyó szervező munkáról — s a határőrizet erősödéséről — bizonyos képet adnak az alábbi jelentések:

A Zalamegyei Vörös Őrség parancsnoka jelenti fölöttesének, a szombathelyi kerület parancsnokának július 10-én:

„Kapca községben volt határrendőrökből 7 fős rajt állítottunk fel. Alsólendván ugyancsak volt határrendőrökből 7 fős rajt állítottunk fel."[17]

A nagykanizsai ezredparancsnok jelenti a szombathelyi kerület parancsnokának július 12-én: „. . . a csempészet megakadályozására szükséges intézkedéseket a rendeletben foglaltak szerint megtettem . . . Murakeresztúron, Molnáriban, Tóthszerdahelyen, Letenyén, Rátkán, Felsőszemenyén és Dobriban rajokat kijelöltem!"[18]

A soproni ezredparancsnok jelenti július 11-én:

„2 hónap óta, amióta a katonai alvédőszakasz vette át a hatósági területemen a határmenti biztosítószolgálatot, a határszélen szolgálatot teljesítő közegek létszáma tetemesen felemeltetett vörös katonák által . . . a határőrizési szolgálat a jelenlegi állapotában kielégítő".[19]

[15] A Kormányzótanács LXXXI. számú rendelete: (Vörös Őrség, 1919. 5. szám. 423—424. o.)
[16] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. A Vörös Őrség országos parancsnokának intézkedése csempészet megakadályozása tárgyában. 103/1919.
[17] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. A Zalaegerszegi Vörös Őrség parancsnokának 1919. július 10-i jelentése a csempészet megakadályozása tárgyában kiadott intézkedésre.
[18] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. A Nagykanizsai Vörös Őrség parancsnokának 1919. július 12-i jelentése a csempészet megakadályozása tárgyában kiadott intézkedésre. 1246/1919.
[19] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. A Soproni Vörös Őrség parancsnokának július 11-i jelentése. 443/1919.

1919 júniusában, az osztrák—magyar határ őrizetének további erősítése érdekében kordonezredek felállítására adott utasítást a Vörös Őrség országos parancsnoka. Ennek végrehajtására azonban már sem erő, sem idő nem volt.

A határvédelemmel kapcsolatban ugyancsak több intézkedés született.

1919. május 11-én — déli irányból várható támadásra készülve föl — a hadügyi népbiztosok úgy döntöttek, hogy:

„Az ország demarkációnális vonalain csak a legszükségesebb erők hagyandók meg, melyeknek feladata a megfigyelőszolgálat és az ellenség előnyomulásának hosszú ideig való késleltetése. Az összes ekként felszabaduló erők a Duna—Tisza között előrenyomuló ellenség ellen támadólag alkalmazandók."[20]

Május 15-én a Hadseregparancsnokság 510/309—1919. sz. rendeletével párhuzamosan a Vörös Őrség országos parancsnoka intézkedett a Vörös Őrség átszervezésére. Az említett rendelet többek között az alábbi feladatokat körvonalazta:

„Az összes karhatalmi szerveknek legintenzívebb kihasználása és céltudatos együttműködésük érdekében... Szándékom:

...A hadsereget tehermentesíteni akként, hogy a demarkációnális vonal mentén a megfigyelő és biztosító szolgálatot az e célra szervezendő vörös őr alakulatok veszik át."[21]

A fenti intézkedések végrehajtása nyomán mind az északi, mind a déli demarkációs vonalon a Vörös Őrség vette át a Vörös Hadseregtől a katonai határvédelmet.

A vörös őr határvédelmi kerületek szervezése a következő volt:

Alárendelve a Vörös Hadsereg
- fehérvári hadtestjének
  1. sz. *Kaposvári Határvédelmi Kerületparancsnokság.*
     Területe: a Dunától Gyékényesig.
     Tervezett állomány: 14 törzstiszt, 76 tiszt, 291 altiszt, 1732 fő őrszemélyzet.
  2. sz. *Zalaegerszegi Határvédelmi Kerületparancsnokság.*
     Területe: Gyékényestől az osztrák határig.
     Tervezett állomány: 16 törzstiszt, 104 tiszt, 388 altiszt, 2220 fő őrszemélyzet.
  3. sz. *Győri Határvédelmi Kerületparancsnokság.*
     Területe: az északi Duna-vonal.
     Tervezett állomány: 16 törzstiszt. 134 tiszt, 485 altiszt, 2708 fő őrszemélyzet.
- ceglédi hadtestjének
  4. sz. *Kecskeméti Határvédelmi Kerületparancsnokság.*
     Területe: a Duna—Tisza köze.
     Tervezett állomány: 16 törzstiszt, 134 tiszt, 388 altiszt, 2220 fő őrszemélyzet.

A határvédelmi kerületek egyenként 3—4, összesen 16 határvédelmi zászóaljra tagozódtak. (A kerületek elhelyezését a 2. sz. vázlat mutatja.)

A vörös őr határvédelmi kerületek tehát a Vörös Hadsereg említett hadtestparancsnokságainak alárendeltségében látták el feladataikat.

[20] Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.) Tanácsköztársaság Iratai 47. csomó. Idézi: A Magyar Vörös Hadsereg, 1919. 277. o.
[21] HL. Tanácsköztársaság iratai. 46 csomó.

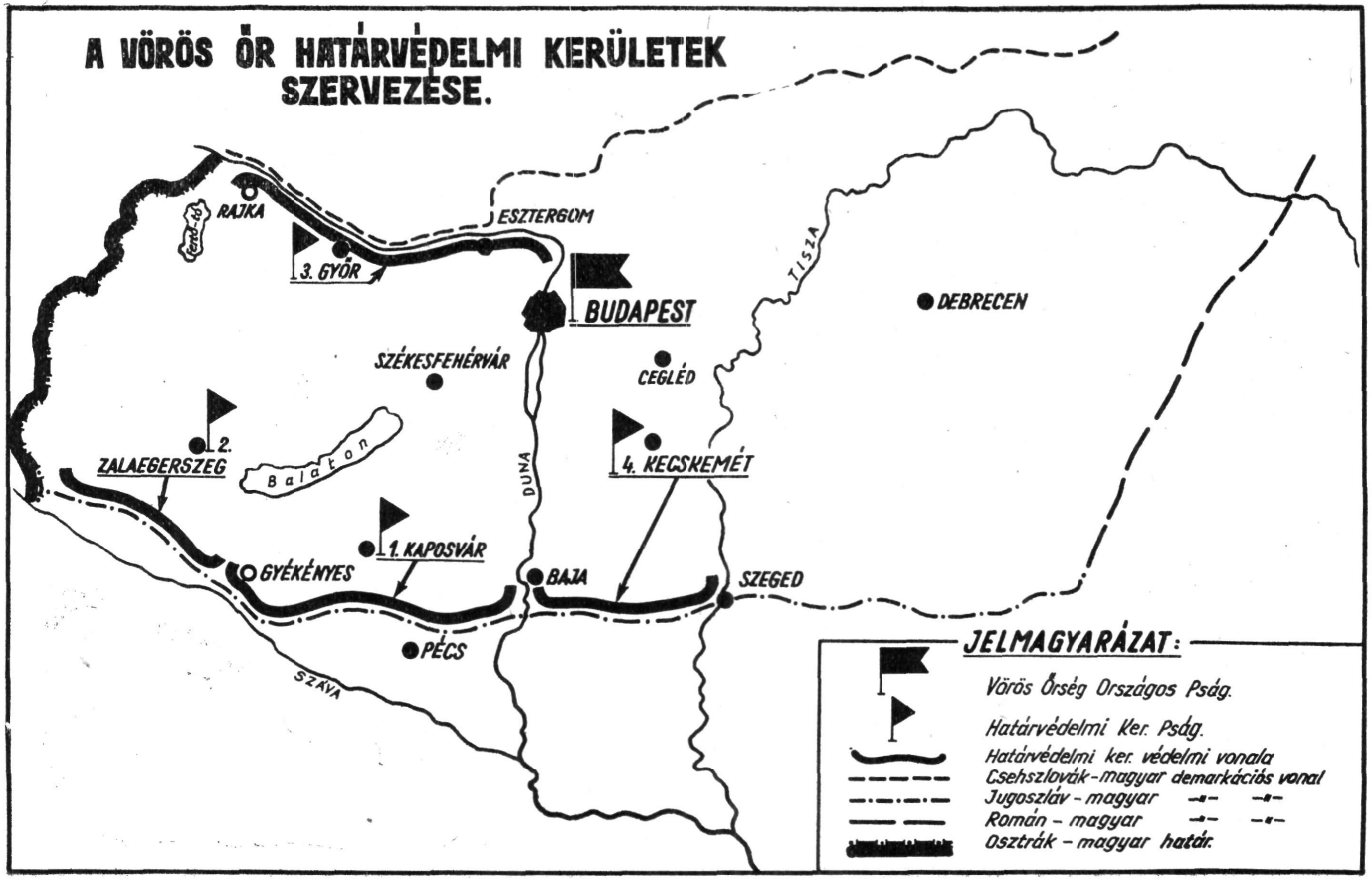
A VÖRÖS ŐR HATÁRVÉDELMI KERÜLETEK SZERVEZÉSE.
RAJKA
ESZTERGOM
3. GYŐR
BUDAPEST
TISZA
DEBRECEN
SZÉKESFEHÉRVÁR
CEGLÉD
2. ZALAEGERSZEG
Balaton
DUNA
4. KECSKEMÉT
1. KAPOSVÁR
GYÉKÉNYES
BAJA
SZEGED
PÉCS
SZÁVA
JELMAGYARÁZAT:
Vörös Őrség Országos Pság.
Határvédelmi Ker. Pság.
Határvédelmi ker. védelmi vonala
Csehszlovák-magyar demarkációs vonal
Jugoszláv - magyar
Román - magyar
Osztrák - magyar határ.

2. sz. vázlat

Határőrizet és határvédelem. Harc a gazdasági blokád ellen

A határőrizet és a határvédelem kérdésével a Vörös Őrség Országos Parancsnokság VI. sz. határszéli osztálya foglalkozott. Az osztály feladatait az országos parancsnok az alábbiakban határozta meg:

„1. Az ország határán, a demarkáczionális vonalon átkelők figyelése s az ott felmerülő fontosabb mozzanatokról és eseményekről tájékozás szerzése.

2. Mindennemű (katonai és polgári) kémkedés megakadályozása, kémek letartóztatása, katonai hírszerzésben közreműködés.

3. Szökésben levő, nyomozott, bűncselekménnyel gyanúsított egyéneknek határátkelésben való megakadályozása és letartóztatása.

4. Útlevél megvizsgálással járó összes teendők.

5. Külföldre vagy ellenséges megszállás alatt levő területekre történő mindennemű csempészet megakadályozása, ideértve a valuta védelmi intézkedések végrehajtását is.

6. Határőrizettel kapcsolatos katonai teendő ellátásánál való közreműködésre vonatkozó ügyek."

A szó mai értelmében vett határőrizet 1919-ben csak az osztrák—magyar határon volt. A demarkációs vonalak mögött már katonai határvédelmet láttak el a határvédelmi kerületek.

A határőrizet fő feladatának az útiokmányok kezelését, a határforgalom ellenőrzését, a pénz és árucsempészés megakadályozását tekintették. Ezzel kapcsolatban bőven volt tennivalója a vörösőröknek.

Számos tőkés és arisztokrata szerette volna külföldre „menteni" féltve őrzött vagyonát. Mások a közellátási nehézségeket kihasználva akartak meggazdagodni. Élelmiszer—csempészettel próbálkoztak, hogy a húst, zsírt lisztet, tojást Ausztria éhező lakosságának méregdrágán eladva onnan iparcikkeket hozzanak be hazánkba s azt a feketepiacon értékesítsék. Átjáróháznak tekintették az osztrák—magyar határt azok az ellenforradalmár tisztek, az úgynevezett „fehér futárok", akik nemcsak összeköttetést biztosítottak a Bécsben és Szegeden szervezkedő csapatok között, hanem esetenként vezető, irányító, vagy kezdeményező szerepet játszottak a magyarországi proletárdiktatúra-ellenes szervezkedésben.

De a Vörös Őrség határőr alakulatai helytálltak. Igyekeztek elfogni, a forradalmi törvényszék elé juttatni a határsértőket.

Levéltáraink anyaga nagyon keveset mond erről, de a korabeli sajtó írásai számos esetben megörökítették ennek a hősi harcnak az emlékét.

A *Sopronvármegye* írja:

„Határrendőrök és csempészek halálos harca Császárfalun. Vasárnap éjjel a határrendőrség lándzsári kordonőrségének 5 embere... körútra indult... hogy... csempészeket fogjon, akik az éj leple alatt akarták kiszállítani a nálunk is szűken levő élelmiszert... Császárfalu közelében találkoztak is egy ilyen gyalogszeres csempésző karaván nal. A csempészek negyvenen voltak s majdnem mindegyikük fegyveres. A határrendőrök felszólították őket, hogy álljanak meg. Válaszképpen a csempészek kétszer rálőttek a határrendőrökre, akik szintén lőttek... Amikor a lövések eldördültek, a csempésző társaság elszórva minden élelmiszert, futásnak eredt..."[22]

A *Soproni Vörös Újság* írja „Csempészek a forradalmi törvényszék előtt" című cikkében: „A csempészeket, akik tegnap állottak a forradalmi törvényszék előtt, még (április) 27-én éjjel fogták el a Kaboldi határban, ugyanazon az éjjel, amikor a soproni karhatalmi parancsnokság politikai osztályának

[22] Sopronvármegye, 1919. március 25.

megbízottai a vörös őrökkel együtt az Alf ügyben Kaboldon megindították a nyomozást. A nyomozók nagyobb mennyiségű húst, baromfit, tojást találtak a malomházai és hangató-utcai csempészeknél, akiket letartóztattak és behoztak a törvényszék épületébe..."[23]

„Egy mázsa élelmiszer" című cikkében:

„Fertőszentmiklóson tegnap (május 31.) délben több hivatásos csempészt feltartóztattak a vörös határőrök. Egy mázsa lisztet, tojást és más élelmiszert vettek el tőlük."[24]

1919 májusának utolsó napjaiban több — a határőrizettel foglalkozó — jelentés érkezett a Vörös Őrség Országos Parancsnokságra. Hangjuk, mondanivalójuk egyaránt aggasztó.

Néhány osztrák viszonylatú Vörös Őr alegység munkáját bizottság vizsgálta felül. Az ellenőrzés tapasztalatairól — többek között — az alábbiakat jelentették:

„Nádkút:: Parancsnokkal együtt 12 fő. Szolgálat-érdekében a létszám 20 főre volna emelendő. Őrség az iránt már korábban előterjesztést tett. Ruha, lábbeli és fehrénemű pótlására van szükség. Őrség képviseletében Szalánci vörösőr panaszt emel a parancsnok ellen visszaélések miatt. Csempészekkel összejátszik. Rendetlenség tapasztaltatott mindennemű iratkezelésben. Elkobzott élelmiszerek elszámolása teljesen hiányzik. Iratokat nem lehetett feltalálni. Elszámolásra kötelezendő. Parancsnokságtól való elmozdítását és ellene vizsgálat elrendelését kértem táviratilag főparancsnokságtól..."[25]

Politikai nyomozók folytattak vizsgálatot a savanyúkúti Grimm-szanatórium Ausztriába szökött gazdái sötét ügyeinek felderítésére. Jelentésük néhány részlete:

„A Savanyúkúton levő Grimm-szanatórium burzsoá szöktető üzelmei tényleg megfelelnek a valóságnak. Érintkezésbe léptünk Savanyúkúton és Sopronban megbízható és hivatalosan működő elvtársakkal, akik azt állítják, hogy ez tényleg megtörtént, illetve megtörténhetett... azonban, hogy hány esetben és kiket szöktetett át Grimm Ausztriába, nem tudják...

Grimmék, akik osztrák állampolgárok voltak, körülbelül 4 héttel ezelőtt maguk is átszöktek Ausztriába..."[26]

A Vörös Őrség Országos Parancsnokságon az idézett és más jelentéseket s a személyesen végrehajtott ellenőrzések tapasztalatait értékelve megállapították:

„Sopron vármegyének úgyszólván minden községből nagymérvű csempészet folyik s átlagos becslés szerint hetenként 300—400 csempész lépi át az osztrák határt."

Hogyan kerülhetett erre sor?

Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásáig az Ausztria és Magyarország közötti utazásokhoz útlevélre nem volt szükség. A pénzügyőrség sem látott el ezen a határszakaszon vámvizsgálattal kapcsolatos feladatokat. Az őszirózsás forradalom győzelme után életbe lépett az útlevélkényszer az osztrák—magyar határon, s a pénzügyőrség is megkezdte a vámvizsgálatot, de a feladatok ellátásához csak kevés, viszonylag kis létszámú alegységekkel rendelkeztek.

[23] Soproni Vörös Újság, 1919. május 4.
[24] Soproni Vörös Újság, 1919. június 1.
[25] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. Vas megyei kordonőrségek (Nádkút, Pinkafő, Borostyánkő) megvizsgálása. 910/1919.
[26] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. *Bruck József, Miklós Sándor* hadügyi politikai nyomozók 1919. június 1-i jelentése. 9073/1919.

A Vörös Őrség Országos Parancsnokság intézkedései nyomán sikerült ugyan az osztrák—magyar határt őrző Vörös Őr őrsök létszámát (önkéntesekkel, volt határrendőrökkel, volt pénzügyőrökkel s esetenként volt csendőrökkel) bizonyos mértékben emelni, új alegységek megszervezésére azonban már alig volt lehetőség. Élet-halál harcát vívta az intervenciósok és az ellenforradalmi lázadók ellen az első magyar proletárdiktatúra, ezért az erők zömét a frontra és a Vörös Őrség karhatalmi alakulataihoz irányították.

A volt határrendőr tiszteknek — már pedig az alegységparancsnokok többsége közülük volt — csak egy része teljesítette becsülettel feladatát. Mások együttműködtek az ellenforradalmárokkal, a csempészekkel.

Számos pénzügyőr vonakodott belépni a Vörös Őrségbe. Akik beléptek, azok sem dolgoztak mind szívvel-lélekkel.

A határ résmentes lezárását elősegítő korszerű technikai eszközök még nem voltak ismeretesek, ezért nem állhattak a Vörös Őrség rendelkezésére. Az osztrák—magyar határon tehát sem nyomsáv, sem műszaki zár, sem technikai jelzőeszközök nem voltak.

Az osztrák határőrizeti szervekkel a Vörös Őrségnek nem volt módja együttműködni. Azok többé-kevésbé nyíltan segítették a határ átlépésében az ellenforradalmárokat, a fehér futárokat, az Ausztriába igyekvő tőkéseket, földbirtokosokat.

A Vörös Őrség országos parancsnoka — mint már láttuk — június 4-én intézkedett a határőrizet erősítésére. Ezt az említett tények követelték meg. A munka eredményességét nem könnyű feladat felmérni. Arra már utaltam, hogy az intézkedés további alegységek felállítását eredményezte s hogy a Vörös Őrség soproni parancsnoka milyen pozitív módon értékelte a határőrizet hatékonyságát. Mindez arra utal, hogy a határőrizet eredményessége fokozódott.

Arra azonban már nincs lehetőségem, hogy a határőrizet eredményességét a számok tükrében (elfogások és bűntetlen határsértések száma, ezek aránya stb.) értékeljem, mert 1919-ben ilyen kimutatásokat sem a megyei Vörös Őr Parancsnokságokon, sem az Országos Parancsnokságon nem készítettek!

A Vörös Őrség határőrizeti tevékenységéről részletes statisztikai adatok tehát — sajnos — nem állnak rendelkezésünkre. A szombathelyi levéltárban levő — viszonylag gazdag — iratanyag határsértők elfogásával nem foglalkozik.

Mind ez az anyag, mind a Párttörténeti Intézet Archívuma, mind az Országos Levéltár anyaga tartalmaz azonban számos kimutatást a vörösőrök által elkobzott csempészárúról. Ennek nagy mennyiségéből a határőrizet javulására következtethetünk.[27]

A határőrizet eredményességére a sajtó, a határmenti lapok cikkeiből ugyancsak vonhatunk le következtetéseket. Néhány érdekesebb cikk egyben képet is ad arról, milyen határsértőkkel volt dolga a vörösőröknek:

„Pénzcsempészeket vittek Budapestre.

A letört kapitalizmus volt profitlesői nem tudnak belenyugodni a mai állapotba, amelyben csak munkával lehet kenyeret keresni s tisztességesen megélni. Ezért minden módot felhasználnak arra, hogy megdöntsék a proletáruralmat. Egyik eszköze ennek az aknamunkának a kékpénz elrejtése, sőt kicsempészése. Soproni kapitalisták minduntalan megkísérlik a határon átsétálni a nehéz ezresekkel, kapzsiságuk merésszé teszi őket s nem okulnak

[27] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. Kimutatás elkobzott csempészárukról.; Párttörténeti Intézet (a továbbiakban PI.) Archivuma. A II. 2/79., 18/32.; Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.) F. N. VII. oszt. 1919—1968.
Idézi L. *Nagy Zsuzsa:* Forradalom és ellenforradalom a Dunántúlon 1919. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1961. 122. o.

egymás kárán, pedig a vörös őrök ébersége miatt, legtöbbnyire rajtavesztenek.

A múlt napokban Pollák Ottó soproni ékszerész akart a Lajta hídján átmenni. A vörös határőröknek azt mondta, nincs nála pénz, csak 600 korona. Megmotozták s a lábszárvédőjében 70 db. ezrest találtak, kék bankjegyekben. A szökni akaró kereskedőt behozták a soproni törvényszékre, innen azonban Budapestre küldték, mert a Belügyi Népbiztosság rendelete szerint a szökni akarók és pénzcsempészek a budapesti forradalmi törvényszék előtt felelnek bűneikért.

Rosner Márkus lengyel házalót Savanyúkúton fogták el a vörösök. Háromszáz korona kékpénz volt nála, meg egy kenyér. A vörösök felvágták a kenyeret, amelybe 30 ezer korona volt belesütve. Rosnert is elszállították Budapestre."[23]

„Elfogott pénzcsempész.

Bőhm Károly politikai nyomozó elvtárs tegnap délután Savanyúkúton elfogott egy pénzcsempészt, aki 16 770 koronával át akart szökni a határon. A csempészt letartóztatta, a pénzt pedig beszállította Sopronba, a pénzügyi népbiztoságnak."[29]

„Hogy jár a csempész?

Átlőtt lábbal, betegen fekszik a szombathelyi tartalékkórházban Ruff János fürstenfeldi gazda, aki gabonát akart átcsempészni a határon. A Vörös Őrség rajtacsípte, akkor azonban futásnak eredt, mire rálőttek. A golyó a lábába ment, behozták Szombathelyre s megindították elene az eljárást."[30]

A végrehajtó szolgálatot ellátó alegységek számának növekedéséből, a Vörös Őrség soproni parancsnokának idézett értékeléséből, az elkobzott csempészáru nagy mennyiségéből s a határsértők elfogását ismertető újságcikkekből arra következtethetünk, hogy a határőrizet megszilárdítása érdekében hozott intézkedések hatékonyak voltak.

Mégsem vonhatunk le az elmondottakból olyan következtetést, hogy a Vörös Őrség határőrizeti feladatainak maradéktalanul eleget tett. Azok a tényezők ugyanis, amelyekre a határőrizet nehézségeivel kapcsolatban már utaltam, továbbra is negatív hatással voltak.

Így aztán a csempészeknek csak egy részét sikerült elfogniuk a vörösőröknek. A széles körű, helyenkint tömeges méreteket öltő csempésztevékenység felszámolása a rendelkezésükre álló erőkkel és eszközökkel nem volt lehetséges!

Részben az osztrák—magyar határon át, részben azt megkerülve, Jugoszlávián át közeledtek az ellenforradalmi komité fehér futárai. A határon való bűntetlen átjutásuk csak esetenként volt velük összejátszó volt határrendőr tiszteknek köszönhető. Az esetek többségében erre nem volt szükségük! Ausztria rendőrsége ugyanis a komitét hatékonyan segítette. Schober, a rendőrség elnöke, Brandl főtanácsos és Veigl elnökségi titkár biztosították a tisztek utazásához szükséges igazoló iratokat, engedélyeket.[31] A tisztek tehát a határátlépéséhez szükséges okmányokkal el voltak látva. Egyébként többnyire térkép és iránytű segítségével, „erdőkön, patakokon, vadaskerteken" keresztül járták a határt.[32] Átjutásukat a Vörös Őr alegységek alacsony lét-

[28] Soproni Vörös Újság, 1919. június 5.
[29] Soproni Vörös Újság, 1919. június 15.
[30] Vasi Vörös Hírlap, 1919. június 25.
[31] *Hefty Richard:* Adatok az ellenforradalom történetéhez. (Budapest, 1920. 56. o.) Idézi *Koncsek László:* A renngessei összesküvés c. könyvében. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959. 128. o.
[32] *Kerecseny János:* A magyar Dreyfusz-per. (Budapest, 1925.) 20., 21. és 43. o. Idézi: *Koncsek László* i. m. 105. o.

száma, s a határőrizetet segítő technikai eszközök hiánya is messzemenően megkönnyítette.

A vörösőrök a demarkációs vonalak mögött mind északon, mind délen katonai határvédelmet láttak el. Feladataikat a IV. hadtestparancsnokság így határozta meg:

„A határvédkerületek feladata: a határ illetve demarkációs vonal szigorú elzárása, megfigyelése, az ellenség felderítése és az észleltek azonnali jelentése.

Ellenséges betörés esetén, ha az kisebb erővel kíséreltetik meg, visszaverendő, ha túlerővel történik, akkor a csapatok a nyomásnak engedve rugalmasan az előnyomuló ellenséghez tapadva lépésről lépésre viszavonandók.

Ott, ahol a demarkációnális vonal természetes akadályok (Duna, Mura) mentén húzódik, szem előtt tartandó, hogy kisebb osztagok is képesek erős ellenség átkelését is megakadályozni.

Egy szükségesé váló visszavonulás tartama alatt a határvéd csapatok feladata egyrészt az ellenség főerejét, előnyomulási irányát megbízható módon felderíteni, másrészt lesállásokból rajtaütésekkel és minden egyéb alkalmas módon az ellenségnek előnyomulását késleltetni és az ellenségnek lehető nagy veszteséget okozni. Főgond mindkét esetben az előre megszervezendő gyors és megbízható hírszerzés és jelentésre helyezendő, hogy a határvédkerületi parancsnokság és végül a hadtestparancsnokság minél előbb tiszta képet nyerjen arról, hogy hol támad az ellenség főereje s hogy hova irányíttassák a tartalék által az egységes és erőteljes ellentámadás . . .”[33]

Ez volt a feladat. Teljesítése lemérhető a zászlóalj- és kerületparancsnokságok napi jelentéseiből. Innen tudhatjuk meg azt is, hogy több Vörös Őr zászlóalj részt vett a cseh burzsoá intervenciósok elleni harcban.

A vörösőrök állandó éber, lelkiismeretes figyelőszolgálatot teljesítettek a demarkációs vonalak mögött. A rendelkezésünkre álló öszefoglaló jelentésekből képet lehet kapni a túloldali helyzetről: a burzsoá csapatok erejéről, csapatmozdulatairól, feltételezett szándékukról, valamint a polgári lakoság hangulatáról. A vörösőrök ugyanis a felderítés terén nem ismertek lehetetlent. Míg a hírszerző tiszt operatív úton gyűjtötte az adatokat, a vörösőrök esetenként lehallgatták a határon túli katonai telefonbeszélgetéseket, polgári ruhába öltözve átlépték a demarkációs vonalat s személyes felderítést hajtottak végre, valamint tervszerűen figyelték távcsővel a túloldali területet.

A proletárdiktatúra gyakran többet követelt a „hivatalos feladat”-nál. Jelentősebb ellenforradalmi megmozdulás esetén — függetlenül attól, hogy a határvédelmi kerületeknek nem ez volt a feladata — a megyei direktórium kérésére karhatalmat küldtek ki annak leverésére. Június első napjaiban pl. a győri határvédelmi kerület a direktórium kérésére 3 szakaszt küldött ki 2 géppuskával Mosonszentjánosra.

Június 25-én pedig a következőt jelentette a győri határvédelmi kerület parancsnoka a Gödöllőn székelő Hadseregparancsnokságra: „Telefonparancsára jelentem, hogy Pápán a rend és nyugalom helyreállt . . .”

Esetenkint a parancsnokság székhelyén mozgolódott az ellenség. Ez történt Kaposvárott június 23-án. A Vörös Őrség Országos Parancsnokság napi jelentésében erről a következőket olvashatjuk: „. . . Kaposvárról Vörös elvtárs jelenti, hogy a csőcselék a helybeli munkászászlóalj fegyvertárát feltörte. Sikerült azonban a rendet rövidesen helyreállítani és az elrablott fegyvereket visszazerezni. A rendkívüli helyzetre való tekintettel Vörös kerületi politikai

[33] Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. II. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1951. 464—465 .o.

megbízott a város karhatalmi parancsnokságát átvette addig is, míg Vajda főparancsnok elvtárstól Budapestről kért segítség megérkezik. Jelenleg rend van".[34]

A határőrizet nem volt feladata a határvédelmi kerületnek. Mégis ők kezelték a demarkációs vonalon átlépni kívánó személyek útiokmányait. A pozsonyi, komáromi és párkányi hídra pl. útlevélvizsgáló csoportot szerveztek, amely a hídőrséggel párhuzamosan végezte feladatát. Biztosították a déli demarkációs vonalon való átlépést is azok részére, akik érvényes útiokmányokkal rendelkeztek.

Mind az osztrák—magyar határon, mind az északon, mind a délen húzódó demarkációs vonalon szolgálatot teljesítő vörösőröktől bizonyos speciális feladatok ellátását követelte a gazdasági blokád elleni harc.

Hazánk gazdasági helyzete az első világháború alatt évről évre nehezebb lett. Fogytán volt az élelmiszer; s iparcikkeket úgyszólván csak a feketepiacon lehetett kapni. Éheztek, lerongyolódtak a dolgozók. De a burzsoázia semmiben sem szenvedett hiányt. Hiszen a lánckereskedőktől — borsos áron — bármit megkapott. A Tanácsköztársaság megszületése után megindult a szervezett harc a feketekereskedelem, a lánckereskedők ellen. E harcba eredményesen kapcsolódott be a Vörös Őrség. Lecsaptak a lánckereskedőkre, feketézőkre, csempészeket fogtak el s az elkobzott árukkal a dolgozók ellátásának színvonalát emelték.

A nemzetközi burzsoázi azonban gazdasági blokádot szervezett a Tanácsköztársaság ellen. A blokád irányítója az akkor Bécsben székelő Herbert Hoover, az ARA (amerikai segélyszervezet) vezetője volt.

Elvágták a legfontosabb csatornákat, amelyeken át élelmiszer, nyersanyag, szén birtokába juthatott volna az ország. Kiéheztetéssel, munkanélküliség, nyersanyag- és áruhiány előidézésével szerették volna megfojtani a magyar népet. A blokád célja tehát dolgozó népünk térdre kényszerítése volt.

Részben a vesztett háború, részben a blokád következtében zsír, hús, petróleum, só és textilhiány támadt, kifogytak a fontosabb nyersanyagok, mint a vasérc, a gyapot, a fa stb.

1919 áprilisának utolsó napjaiban a Magyar Tanácsköztársaság kormánya 150 millió korona körüli öszeget küldött a bécsi nagykövetségre, részben valutában, részben koronában. A nagykövetség feladatul kapta, hogy ennek segítségével rendezzen bizonyos kereskedelmi adósságot, fontos nyersanyagokat, továbbá élelmiszert szerezzen be. Ez a pénz tehát fegyver volt a gazdasági blokád elleni harcban.

A bécsi ellenforradalmi komité utasítására azonban fehér tisztek törtek be a bécsi nagykövetségre s elrabolták a 150 milliót. Ilyen előzmények után új módszereket követelt a gazdasági blokád elleni harc.

Ismeretes, hogy 1919-ben Ausztrián át jelentős olasz fegyverszállítmányok érkeztek hazánkba. Minden bizonnyal erre utal a Hadügyi Népbiztosság által 1919. május 29-én Szombathelyre küldött alábbi távirat:

„Vármegyei direktórium katonai ügyosztálya, Decker elvtárs.

Ausztriából csempészett anyagok átvételére Sopronba küldtem Dombrovai Lajos elvtársat. Kerületi katonai parancsnokságot felszólítottam Dombrovai által anyagokra szükségelt összeg folyósítására, nevezett támogatására. Ensbruder soproni politikai megbízottat is felkértem támogatására. Kérem, a sürgöny felmutatásával Dombrovaival Sopronban lépjen azonnal érintkezésbe, kövessen el mindent anyagok behozatalára. Ha szakszerűleg megvizsgált áru kéznél és Budapestre szállítása, rendben megérkezése biztosítva van,

[34] Részlet a Vörös Őrség Országos Parancsnokság karhatalmi osztályának napijelentéseiből. (HL. Vörös Országos Pság. iratanyaga.)

úgy szükség esetén a vármegyei direktórium katonai ügyosztálya előlegezze a beszerzéshez szükséges összeget. Árak helyességére ügyelni. Összeget szakszerű megvizsgálás után azonnal küldöm. Jelentést kérek."[35]

Számos határmenti vármegyében a direktórium irányításával megszervezték az élelmiszereknek Ausztriába való szállítását, s cserébe fontos nyersanyagokat, továbbá iparcikkeket szereztek be.

Baranyában ezzel szemben úgy biztosították a lakosság hússzükségletét, hogy a megye jugoszláv megszállás alatt levő részéről hozták át — a demarkációs vonalon keresztül — az élő állatokat. Ebből esetenként még a főváros dolgozóinak is tudtak juttatni![36]

Ugyancsak Baranyában, a megye megszállt területén visszamaradt közalkalmazottak közül azok fizetését, akik nem álltak a megszálló hatóságok szolgálatába, a demarkációs vonalon át rendszeresen eljuttatták Pécsre.[37]

Ezt a feladatot nem közvetlenül a Vörös Őrség végezte, hanem lehetővé tette, biztosította azok számára a határ átlépését, akik a direktóriumtól ezt a megbizatást kapták.

Érdekességként közlöm egy megbízólevél teljes szövegét, amely még azt is megjelöli, hol történt a határ átlépése.

„Vend politikai biztosság, Muraszombat

Szállítási igazolvány.
(Érvényes a visszavonásig)

Vogler Károly vashidegkúti elvtárs részére, aki jogosult Ausztriába, illetőleg az ország határán túlra sertést és egyéb húsárút szállítani. Az összes tanácsok, Vörös Őrségek stb. felhívatnak és utasíttatnak nevezettet legmesszebbmenő módon támogani. Minden egyes szállítás a Vendvidéki Direktórium tudtával és beleegyezésével történik. A szállítás elé akadályokat gördíteni nem szabad.

A szállítás Vashidegkúton és Károlyfán keresztül történik.

Muraszombat, 1919. április 19-én.

Thálecz Vilmos
politikai megbízott."[38]

A gazdasági blokád elleni tevékenység egyértelműen pozitívnak értékelhető. Mégis esetenkint gátolták helyi, sőt központi szervek ezt a munkát. Erre utal pl. az, hogy nem egy ilyen ügyről kellett Vörös Őr alparancsnokoknak igazoló jelentést küldeni.

Mi történt a határőrizetet ellátó Vörös Őr alegységekkel a Tanácsköztársaság bukása után?

A végrehajtó szolgálatot ellátó határőr alakulatok 1919-ben az alábbiakból tevődtek össze:

— volt pénzügyőrökből,
— volt határrendőrökből,
— toborzott vörösőrökből,

[35] Szombathelyi Állami Levéltár. Vas vármegye Direktóriuma, 3554/D 1919.
[36] Pécsi Állami Levéltár. Baranyamegyei Direktórium. 1919. (A direktórium 1919. június 27-i levele.)
[37] Pécsi Állami levéltár. Baranyamegyei Direktórium. 1919. (A baranyai kerületi intézőbizottság 1919. aug. 4-i levele.)
[38] Szombathelyi Állami Levéltár. Vörös Őrség iratanyaga. 11/1919. Res.

(Az említetteken kívül volt csendőrök és népőrök is bekerültek a testületbe, de olyan kis számban, hogy szerepükkel szükségtelen foglalkozni.)

A Vörös Őrség állományát viszonylag kevés pénzügyőr gyarapította. Azok sem mind meggyőződésből. Erről tanúskodik a Zalaegerszegi Vörös Őr Kerületnek a Szombathelyi Vörös Őr Kerülethez intézett egyik átirata, melyben arra van utalás, hogy számos pénzügyőr vonakodik belépni a Vörös Őrségbe. Ehhez azt is hozzá kell fűzni, hogy a vörösőrségi levéltári anyagban nem egy szökevény pénzügyőr körözésével találkozhatunk. Az elmondottak persze kihatottak szolgálatellátásukra is. Általánosítani azonban helytelen lenne. Nem egy pénzügyőr szolgált becsülettel a Vörös Őrségben, közülük egyesek még néhány éve szolgálatot teljesítettek a pénzügyőrségnél vagy a vámőrségnél.

1919. március 21 után a határrendőr tiszteknek csak egy része lépett be a Vörös Őrségbe. Voltak, akik csak „tartózkodtak" a belépéstől, mások pedig szolgálattételre jelentkeztek Horthy szegedi fehér kémszolgálatánál. Említésre méltók közülök azok, akik — ahogy Kozma Miklós, Horthy fehér kémszolgálatának a vezetője visszaemlékezéseiben leírja — a „fehér futárok" átjutását biztosították a határon. A Vörös Őrségben szolgálatot teljesítő határrendőr tisztek egy része tehát árulónak bizonyult. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk azokat is, akik 1919-ben embercsempészésre vetemedtek.

Utoljára említjük a határrendőrség állományából azok nevét, akik végig becsülettel szolgálták a Tanácsköztársaságot. Őket később ezért a Tanácsköztársaság bukása után vagy letartóztatták, vagy pedig fegyelmi úton távolították el a burzsoá rendőrségtől. Erről a horthysta Belügyminisztérium 1919 őszi iratai beszélnek. A 471/1919. sz. BM rendelet nyomán „kimutatás" készült a magyar határrendőrség detektíveinek a Tanácsköztársaság alatti magatartásáról. Monostori Pál, Kollek Gyula, Berencz Lajos és még mások neve szerepel a megsárgult aktákban. Ők hűségesen szolgálták a proletárdiktatúrát annak ellenére, hogy előtte évekig a burzsoá rendőrség tisztjei voltak. Ellenkező esetben aligha szerepeltek volna neveik az említett aktákon.[39]

A határrendőrök közül még többen szolgálhatták becsülettel a proletárdiktatúrát. Sopronban 1919 márciusának utolsó napjaiban határrendőr küldöttség jelent meg Kellner Sándor népbiztosnál. A küldöttség elhangzott szavai minden bizonnyal híven tolmácsolták számos határrendőr gondolatait:

„A mi proletárszívünkben, mint parázs a hamu alatt, égett a mai szent eszmékért való szeretet. Azonban a parazsat olyan réteg fedte, hogy ezen örömünket a mai napig kilövellni nem lehetett. Elérkezett az idő, a gyümölcs megérett és lehullott fájáról. Mi vörös határőrség a legnagyobb lelkesedéssel és legnagyobb erőnkből fogjuk támogatni a szent eszmét és ha kell, vérünket és életünket akarjuk érette feláldozni..."[40]

A munkásokból, dolgozó parasztokból toborzott vörösőrök alkották azt a forradalmi magot, amelyre a politikai megbízottak, munkásokból kiemelt parancsnokok bátran támaszkodhattak. Ők valóban a forradalom vívmányainak védelmében fogtak fegyvert, meggyőződésből szolgálták annak szent ügyét.

A Tanácsköztársaság bukása után a „szakszervezeti kormány" honvédelmi minisztere, Haubrich József haladéktalanul átvette a parancsnokságot a fegyveres erők fölött. Augusztus 2-án kelt parancsa ezekkel a hazug szavakkal zárul:

[39] OL. BM. Ált. K. 1850—1922—VI. Kútfő 3. tétel 2540 cs: 928/1921—1210. f: 12—33, 24546/1921—76456. f: 5.

[40] Sopronvármegye, 1919. március 30. A határrendőrség a népbiztos előtt.

„A legkomolyabban figyelmeztetek mindenkit, hogy az átmeneti kormány arra vállalkozott, hogy sokat szenvedett országunk rendjét és nyugalmát biztosítsa és így a szenvedések sorozatának véget vet. Mindenkit felszólítok tehát, hogy ebben a nehéz munkában teljes odaadással, a legteljesebb mértékben támogasson."[41]

Két nappal később Craenenbrock Edgar alezredes, a dunántúli hadtestparancsnokság vezérkari főnöke parancsban intézkedett a Vörös Őrség lefegyverzésére, az ellenforradalmi karhatalom megszervezésére. Figyelemre méltók az intézkedés alábbi szavai: „a sorkatonaság, csendőrség, állam és határrendőrségek, pénzügyőrség hivatásos egyénei nem szerelendők le..."[42]

Magyarázat ehhez aligha szükséges! Persze a végrehajtás az már nem így történt. Tombolt az ellenforradalmi terror, s közben egyik határőrizetet ellátó alegységet a másik után fegyverezték le, majd kergették el, vagy tartóztatták le Horthy terroristái, tekintet nélkül arra, hogy ki volt az ott szolgálatot teljesítők közül határrendőr, pénzügyőr és ki toborzott vörösőr. Esetenként még a határ közelében szolgálatot teljesítő csendőröket is lefegyverezték!

Komka határrendőr-felügyelő 1919. augusztus 11-én kelt jelentése szerint Répcekárolyon ez a következőképpen történt: 1919. augusztus „9-én este 7 és 8 közt... Kőfalvi csendőrhadnagyi rangot viselő fia vezetésével kb. 20 emberből álló csempésztársasággal az őrséget lefegyverezte és az őrség egy részét Pörgölénybe akarták kísérni, útközben ütlegelték és szidalmazták őket."[43]

A szentgotthárdi kapitányság vezetőjének 1919. augusztus 25-én kelt jelentésében hasonlókat olvashatunk: „... az említett alakulatok (ti. Horthy-terror legényei) a mostani rendszer alatti működésük megkezdésekor szinte sportszerűen űzték őrségeim embereinek a lefegyverzését, azon a címen, hogy kommunisták. Ezt végrehajtották ők minden tárgyilagos alap és az őrségek parancsnokságával történt közlés nélkül. Egyes őrségeim teljesen tönkrementek az ilyen egyoldalú illetéktelen eljárás folytán. Egyes lefegyverzett altisztjeim még ma sem kerültek elő. Állítólag egy tiszti őrség letartóztatta és valahová bekísérte őket."[44]

A hatalomra jutott ellenforradalom első intézkedései közé tartozott ugyan utasítani a határőrrendőrséget, pénzügyőrséget a külföldre menekülő kommunisták elfogására a határon. De ilyen helyzetben e parancs végrehajtására aligha voltak képesek a határrendőrök, pénzügyőrök!

A határőrizet ugyanis a proletárdiktatúra bukása után az ellenforradalmi terror és anarchia következtében hetekre a szó szoros értelmében megszűnt. Ez az ellenforradalmi anarchia nem tartott sokáig, mégis átmenetileg dezorganizálta a határőrizetet s így — akaratlanul is — megkönnyítette az Ausztriába menekülő magyar kommunisták útját. Augusztus 10-én megjelent a *Belügyi Közlöny*-ben a felhívás: haladéktalanul jelentkezzenek szolgálattételre a határrendőrök! Szeptemberben aztán a lefegyverzett, elkergetett határrendőrök egy része visszaszállingózott szolgálati helyére. Lassan, nehézkesen létejött — átmenetileg — az ellenforradalmi határrendőrség. Mindez vontatottan történt, mert közben az egyes alegységek gyakran teljes személyi állományát egymás között átcserélték. Ennek a cserének több oka volt: a határmenti falvakban nem egy esetben került sor a határrendőrök és a polgári

[41] A magyar Vörös Hadsereg, 1919. 485. o.
[42] Uo. 485—486. o.
[43] Szombathelyi Állami Levéltár. Kormánybiztosi határrendészeti iratok 1919. őszéről. *Komka* hr. felügyelő jelentése 1919. augusztus 11-én.
[44] Szombathelyi Állami Levéltár. Kormánybiztosi határrendészeti iratok 1919. őszéről. A szentgotthárdi határrendőrkapitányság vezetőjének 1918. augusztus 25-i jelentése.

lakosok közt kocsmai verekedésekre. A határmenti németajkú lakosság a csempésztevékenységet gátló határrendőrökre különben is fokozódó gyűlölettel tekintett. Végül egyes határrendőrök és a csempészek egymással megengedhetetlen kapcsolatba kerültek.

Az átszervezés eredményeire abból következtethetünk, hogy 1919. október 7-én Vas megye területén a határrendőrök száma elérte a 410 főt.[45] Ezt a számot összevetve a megye határszakaszának hosszával (kb. 150 km), láthatjuk, hogy a határőrzés csak a főbb utakra és a vasútvonalakra támaszkodhatott. Ennyire telt a szárnyait bontogató magyar fasizmus erejéből.

1919. október 19-én jelent meg a hivatalos lapban az 5047/1919. M. E. sz. kormányrendelet, Beniczky belügyminiszter aláírásával, melynek végrehajtása nyomán a határrendőrség — elvesztve addigi viszonylagos önállóságát — „beolvadt" az államrendőrségbe. Persze nem egyszerű beolvadásról van itt szó, ahogy a rendelet alábbi sorai bizonyítják:

„E rendelet hatálybalépésével egyidejűleg az 1903. VIII. tc. alapján szervezett határrendőrség létszámába tartozó összes alkalmazottak... rendelkezési állományba helyeztetnek... A rendelkezési állapotba került azt a határrendőrségi alkalmazottat, akit rendelkezési állapotba jutása napjától számítva legkésőbb 6 hónap alatt a jelen törvény alapján szervezett Magyar Államrendőrség személyzetébe nem neveztek ki, állásából felmentettnek kell tekinteni..."[46] A rendelet végrehajtása nyomán a határrendőrök bizonyos részét elbocsátották. Úgy látszik, Horthy számára nem voltak elég megbízhatóak. A toborzott vörösőrökről említést sem tesz a rendelet, elvégre ők nem kínálták fel szolgálatukat Horthynak!

Így történt! A proletárdiktatúra bukásával megszűnt a Vörös Őrség. Átmenetileg a határrendőrség, majd az államrendőrség vette kezébe a határőrizetet, 1922-ben — rejtett katonai testületként — megalakult a vámőrség. A honvédség keretein belül pedig létrehozták a határvadász portyázó alegységeket.

ФЕРЕНЦ СЁЧ:

ДАННЫЕ К ИСТОРИИ ПОГРАНИЧНОЙ ОХРАНЫ ВРЕМЕН БУРЖУАЗНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И ВЕНГЕРСКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

При изучении вопроса о вооруженных силах Венгерской Советской Республики венгерские военные историки подробно анализировали деятельность Красной Армии и историю ее героических боев. До наших дней мало было сказано о том, кем и как охранялись государственные границы Венгерской Советской Республики. Автор в своей статье пишет об этом.

В введении автор говорит о том, когда и на основании каких декретов и в каких размерах были созданы в Венгрии пограничная станция, финансовые органы и жандармерия. Он кратко характеризует при этом задачи этих органов и их пограничную деятельность.

Вслед за крушением Австро-Венгерской Монархии, венгерский министр военных дел — по доверенности от М. Кароли — подписал военное соглашение в Белграде, в

[45] Szombathelyi Állami Levéltár. Kormánybiztosi határrendészeti iratok 1919 őszéről. Kimutatás a Vas vármegye területén levő határrendőrség létszámáról.
[46] Belügyi Közlöny, 1919. október 19. 1339—1352. o.

котором точно определили южную линию. На основе ноты Антанта к венгерскому правительству 24 декабря стала известной и северная демаркационная линия. Из всего этого получилась задача: за кратчайший срок надо было организовать военную пограничную охрану — из армейских сил — как за южной, так и за северными демаркационными линиями. Автор — приводя планы — пишет о том, как выполняли свои задачи пограничные части (в том числе и пограничная милиция).

Буржуазно-демократическое правительство должно было обеспечить не только северную и южную демаркационные линии. Так как после распада Австро-Венгерской Монархии на австро-венгерской границе стали проверять паспорта, одновременно и таможенная инспекция должна была проводить таможенный осмотр у проезжих через границу. Ференц Сёч в дальнейшем раскрывает эту проблему и кратко говорит о связях между населением пограничной зоны и органами пограничной охраны. На основе архивных документов и отрывок из местной печати иллюстрирует автор деятельность контрабандистов и борьбу, проведенную против них.

Как известно, 21-го марта 1919 г. в Венгрии победила диктатура пролетариата. Через несколько дней после взятия власти венгерским рабочим классом был издан Декрет народного комиссара по внутренним делам о создании Красной Милиции.

Председатели директорий пограничных округов получили в данный день телеграммы с подписью Енё Ландлер о том, что: «... пограничная милиция находится в распоряжении Народного Комиссара по внутренним делам, и службу руководит он.»

Революционный Правительственный Совет издал Декрет за № LXXXI о дальнейшей деятельности таможенной инспекции. Автор знакомит читателя с вышеназванными декретами и дает соответственную оценку и объяснения к ним.

В результате целого ряда выполнения распоряжений, Красная Армия передала военную пограничную охрану на южной и северной демаркационных линиях Красной Милиции. Автор в дальнейшем дает организационное построение Красной Милиции и правильно оценивая ее работу, показывает ее деятельность в связи с охраной границ.

FERENC SZŐCS:

ANGABEN ÜBER DIE GESCHICHTE DER „HERBSTROSIGEN" REVOLUTION UND ÜBER DIE BEWACHUNG DER LANDESGRENZEN DER RÄTERREPUBLIK

Resümee

Die ungarischen Kriegshistoriker, die sich mit der bewaffneten Macht der Rätererepublik befassten, verarbeiteten ausführlich die Tätigkeit der Roten Armee und ihrer heldenhaften Kämpfe. Bisher kam aber kaum zur Sprache, wer die Landesgrenzen der Ungarischen Räterepublik bewachte und wie. Der Autor schreibt in seiner Abhandlung über dieses Thema.

In der Einleitung stellt er vor allem fest: auf Grund welcher Verordnungen, wann und in welcher Stärke die Grenzpolizei, die Finanzwache, die Gendarmerie geschaffen wurde, der Autor schildert kurz die Aufgaben dieser Organe und ihre Tätigkeit in der Grenzbewachung.

Nach der Auflösung der österreich—ungarischen Monarchie unterschrieb der ungarische Kriegsminister — im Auftrage von Mihály Károlyi — am 13. November 1918 in Belgrad den militärischen Vertrag, welcher die südliche Demarkationslinie genau feststellte. Am 24. Dezember wurde auch aus der — an die ungarische Regierung geschickte — Ententenote die nördliche Demarkationslinie bekannt. Daraus ergab sich folgende Aufgabe: in kürzester Zeit musste aus den Einheiten der Armee an der südlichen, wie auch an der nördlichen Demarkationslinie die militärische Verteidigung der Grenzen organisiert werden. Der Autor beschreibt — mit beiliegenden Skizzen bezeugend, wie die Grenzschutztruppen (unter ihnen auch die Grenzpolizei) ihre Aufgaben durchführten.

Jedoch musste die bürgerlich — demokratische Regierung nicht nur für die

Verteidigung der südlichen und nördlichen Demarkationslinien zu sorgen. Mit der Auflösung der österreich — ungarischen Monarchie ist auch der Passzwang an der österreich — ungarischen Grenze ins Leben getreten: die Finanzwache musste die Zollkontrolle beginnen. Ferenc Szőcs behandelt im Weiteren diese Probleme und skiziert kurz das Verhälnis der an der Grenze wohnenden Bevölkerung und der zuständigen Grenzschutzorganen. Mit archivarischen Dokumenten und aus den lokalen Presseberichten genommenen Zitaten, illustriert er die Tätigkeit der Schmuggler und den Kampf gegen sie.

Wie bekannt, siegte in Ungarn am 21. März 1919 die Proletardiktatur. Kaum paar Tage nach der Machtübernahme der Werktätigen, erschien schon der Erlass Nr. I. des Innenvolkskommissariats über die Aufstellung der Roten Wache. An demselben Tag erhielten die Vorsitzenden der Direktorien der an der Grenze liegenden Komitate ein Telegramm mit der Unterschrift vor Jenő Landler, dass die Grenzpolizei dem Innenvolkskommissar unterstellt ist, und ihr Dienst von ihm angewiesen wird.

Der Erlass Nr. LXXXI des revolunionären Regierungsrates regelte die Tätigkeit der Finanzwache. Die beiden erwähnten Verordnungen werden — bewertet und erklärt — auszugsweise bekantgegeben.

In Folge der Vollführung dieser Verordnungen übernahm die Rote Wache die Verteidigung der Grenzen von der Roten Armee sowohl an der südlichen, wie auch an der nördlichen Demarkationslinie. Im Weiteren erörtert der Autor entsprechend bewertend den organisatorischen Aufbau der Roten Wache und führt uns ihre Tätigkeit im Dienst des Grentzschutzes vor.

OLASZORSZÁG SZEREPE A HORTHY-HADSEREG FEGYVERKEZÉSÉBEN (1920—1941)

Csima János

1. Kapcsolatok 1920—1927 között

Európának a versaillesi imperialista békerendszer alapján történt újjárendezése során a győztes hatalmak között ellentétek ütköztek ki. Olaszország mélyen csalódott a szövetségeseiben, mert balkáni és észak-afrikai igényeit nem elégítették ki. Ebben döntő szerepe volt Franciaország elutasító magatartásának. Franciaország egyébként az elkövetkező időkben a német revansizmus ellen a kisantant államokra kívánt támaszkodni, Olaszország pedig más érdekkapcsolatokat keresett. Az olasz külpolitikának a magyar ellenforradalmi rendszerhez való közeledése — mely egy-két korábbi, kevésbé jelentős epizódszerű mozzanattól eltekintve — a húszas évek végén indult meg erőteljesebben, a francia vezetés alatt álló kisantant csoporttal való szembenállás, közvetlenül pedig a Jugoszlávia ellenében kialakult érdekellentétek szolgáltak alapul. Olasz részről tetszetősnek látszott a horthysta Magyarországgal való együttműködés, szívesen vették volna ott egy számottevő hadsereg létezését, amely egy majdan Franciaországgal — vagy akár a keleti szomszéddal kirobbanó konfliktus esetén — észak felől eredményesen tudná lekötni Jugoszláviát. Nem utolsó sorban piaclehetőséget is láttak Magyarországban a nehezen elhelyezhető olasz áruk számára; emellett az olasz és a magyar fasizmus közötti eszmei rokonság is megkönnyítette a közeledést.

A magyar ellenforradalmi hadsereg első megszervezését és felfegyverzését a győztes nyugati hatalmak tették lehetővé, de ez a támogatás csupán karhatalmi szintig terjedt, vagyis arra volt elegendő, hogy feltétlenül biztosítsa a belső forradalmi erők elfojtását. Ezen túlmenően azonban a trianoni békeszerződés katonai határozványai Magyarország részére — mint ismeretes — maximálisan 35 000 főnyi zsoldoshadsereg tartását engedélyezték. Eltiltották a 10 cm-nél nagyobb kaliberű lövegek, páncélos harceszközök és repülőgépek használatát, gyártását és vásárlását, sőt a könnyűfegyverek számát is erősen korlátozták.[1] E rendelkezések betartását 1927 májusáig az állandóan Magyarországon időző Szövetségközi Ellenőrző Bizottság ellenőrizte. Horthyék a katonai megszorításokat mindjárt kezdetben kijátszották oly módon, hogy fegy-

[1] A trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseiről lásd *Nándori Pál:* A hirtenbergi fegyverszállítás c. tanulmányát. Hartörténelmi Közlemények (a továbbiakban HK.) 1968. 4. sz.

verzeti és felszerelési hiányaikat részint a világháborúból visszamaradt rejtegetett fegyver- és lőszeranyaggal, részint külföldről történő szállítással igyekeztek pótolni.

Az olasz katonai misszió 1920 júniusában — vagyis éppen a trianoni békeszerződés aláírásának hónapjában — vállalta, hogy fegyvert szállít Magyarországnak. Emellett a magyar kormány egy olasz szindikátussal is tárgyalt fegyverzet, felszerelés és ruházat beszerzéséről. Mindkét esetben az Osztrák—Magyar Monarchia ottrekedt anyagáról volt szó, melyre a gyors elavulás sorsa várt, ezért az olaszok szívesen kiárusították.

A szállítás lebonyolítását megkönnyítette a lengyelek intervenciós háborúja, mely a nyugatiak támogatását élvezte. Megállapodás történt a lengyel kormánnyal, hogy vevőként a lengyeleket tüntetik fel és a hadianyag-szállítmányok okmányain a magyar részesülést eltitkolják. A Bologna—Varsó irányítású tehervagonok egy részét Magyarországon lekapcsolják, s a kirakott fegyverek helyébe lőszert raknak be.

Sikerült is az üzletet nyélbe ütni, bár röviddel előtte Sosnowsky tábornok, a lengyel hadügyminiszter helyettese úgy tájékoztatta a varsói magyar követet, hogy „az olasz szocialisták okoznak nehézségeket és valutáris viták is folynak, mert az olaszok aranyban kérik a fizetést."

A lengyel szállítmányokkal leplezett magyar megrendelésben 25 000 Manlicher puska, 300 géppuska, 40 db 10 cm-es tábori tarack, 12 db M 18 típusú 8 cm-es tábori ágyú, 12 db M 15 típusú 8 cm-es tábori ágyú, 8 db 7,5 cm-es hegyi ágyú, 64 tehergépkocsi, 8 motorkerékpár és 400 kerékpár szerepelt.

Bár az osztrák munkásság bojkottálta a fegyverszállítmányokat, a „Lux" fedőnevű hadianyag-szállítmányt Ausztrián át sikerült Győrbe irányítani, ahol megfelelően „átrendezték". A lengyeleknek szóló küldemény száztengelyes szerelvényekbe rendezve — Berettyóújfalun keresztül — román közvetítéssel jutott el Varsóba.[2]

Nem tudjuk, hogy az olaszországi megrendelésekből végül is pontosan mennyi hadianyag jutott el Magyarországra, mert egy vezérkari jelentés arról számol be, hogy közben „a magyar—francia közeledés miatt az olaszok megnehezteltek s a szállítások kimaradtak".[3] Egy azonban bizonyos. Úgyszólván még meg sem száradt a tinta a szigorú katonai tilalmakat elrendelő trianoni békeszerződésen, a magyar ellenforradalmi kormány a szerződést aláíró egyik „győztes" hatalom, Olaszország segítségével csempészett fegyvert az országba.

Többféle súlyos ok is közrejátszott abban, hogy ezután már említésre méltó fegyvercsempészésre egészen 1928 végéig nem került sor. Az államháztartás súlyos helyzete, valamint a külföldi katonai és pénzügyi ellenőrzés, s emellett az ellenforradalmi Magyarország példátlan külpolitikai elszigetelődése, mindmegannyi leküzdhetetlen akadályt jelentettek egy hasonló vállalkozás számára. Olaszország elhidegülését és Lengyelország intervenciójának a fiaskóját 1920 augusztusában Jugoszlávia és Csehszlovákia kétoldalú szerződése követte a revíziós törekvések és a Habsburg-ház ellen. Még ugyanebben az évben — november 12-én — a rappalói egyezmény rendezte Olaszország és Jugoszlávia között a Fiume miatt felmerült viszályt, s állást foglalt

[2] HL. Főv. — 14 852/hdm. 2—1920.

[3] HL. Főv. — 14 720/hdm. 2—1920. — A franciákhoz 1920 nyarán lengyel közvetítéssel történt közeledésről van itt szó, melynek során a magyar ellenforradalmi kormány kifejezte hajlandóságát a lengyel intervenciókhoz való csatlakozásra, s ettől a békeszerződésen módosításokat remélt. 1920 szeptemberében a Horthy-hadsereg fegyverzete: 59 048 puska, 2243 karabély, 579 szabványos géppuska, 315 kézi géppuska, 130 löveg, 13 gyalogágyú, 25 aknavető volt. Az olasz szállításokra enged következtetni, hogy ez a készlet a márciusi helyzethez képest 13 078 puska (illetve karabély), 110 szabványos géppuska, 102 kézi géppuska és 36 löveg gyarapodást mutat. (Vö. HL. HM. eln. 1.—1300 és 78588—1920. sz.)

a békeszerződések mellett és a Habsburgok visszatérése ellen. Igaz, ez a megegyezés csak felszínes alapon jött létre és csupán átmeneti megnyugvást hozott. IV. Károly magyarországi puccskísérlete azonban 1921 húsvétja után Romániát is arra késztette, hogy csatlakozzék a jugoszláv—csehszlovák szövetséghez és kialakult a „kisantant". 1921. április 21-én csehszlovák—román, 1921. június 7-én pedig román—jugoszláv szerződést kötöttek. Teljessé vált a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikai elszigetelődése 1921 decemberében az Ausztria és Csehszlovákia között megkötött egyezménnyel.

Az első, újabb „magyarbarát" hang Olaszország felől 1921 áprilisában már Mussolini részéről jelentkezett, aki ekkor még nem volt hatalmon, de erőteljesen szervezkedett és fasiszta körökben a „jövő embere"-ként tartották számon. Előrevetültek már az adriai érdekellentétek árnyékai is, jelezve az olasz—jugoszláv viszonyban bekövetkező eltávolodást és ugyanakkor a francia politika közép-európai befolyásának gyengítését célozta a hivatalos Olaszországnak a magyar kormányzat felé nyilvánított pártoló magatartása 1921 decemberében a soproni népszavazás ügyében.

1922-ben Anglia segítségével Magyarország is tagja lett a Népszövetségnek. A bel- és külpolitikai konszolidációra törekvő Bethlen-kormány óvatos volt és a békeszerződés katonai rendelkezéseinek betartása tekintetében is igyekezett lojalitást mutatni a győztes nyugati hatalmak felé, hogy hozzájusson a hőn áhított népszövetségi kölcsönhöz, amelyet 1924-ben sikerült is kieszközölnie. Az azt követő szigorú pénzügyi és a már folyamatban levő fegyverzeti ellenőrzés nem tették lehetővé illegális hadianyag-szállítások lebonyolítását.

Egyelőre kedvezőtlen volt a helyzet ahhoz, hogy az ellenforradalmi rendszer vezetői az állampolitikai célkitűzéseik középpontjába állított területi revíziós törekvések ügyében bármilyen előrelépést tegyenek. Várták tehát az alkalmat, amikor megfelelőbb katonai és külpolitikai bázis épülhet ki céljaik megközelítése érdekében. Anglia több esetben is nyújtott külpolitikai támogatást a magyar kormánynak, hogy a kisantant államoknál biztosított francia befolyást némiképpen ellensúlyozza, de a revíziós igényeket továbbra is elutasította. Németországgal ekkor még — eltekintve a szélsőséges reakciós körökkel való titkos, időszakos együttműködéstől — a hivatalos politikai kapcsolatok jelentéktelenek voltak. Mivel a weimari Németország rendkívül súlyos gazdasági nehézségeiből a nyugati hatalmak segítségével szándékozott kilábalni, nem kívánta külpolitikáját Magyarországgal terhelni és teljes érdektelenséget mutatott a Nyugaton oly népszerűtlen magyar revíziós törekvések irányában.[4]

Német—magyar katonai körök — sajátos módon — már előbb szót értettek egymással és pl. fegyverzeti, „rejtési" együttműködés bizalmasan már folyt közöttük, de a külpolitikai törekvések nyílt egybehangolása csak a hitleri Németországgal indult meg.

Ennél korábban épültek ki a Bethlen-kormány szorosabb államközi kapcsolatai a fasiszta Olaszországgal. Igaz, hogy Olaszország 1924-ben barátsági szerződést kötött Csehszlovákiával és Jugoszláviával, majd 1926-ban Romániával is, de ezek az egyezmények nem zártak le minden vitás kérdést. A húszas évek második felében úgy látszott, hogy Európában új hatalmi csoportosulások körvonalai bontakoznak ki és 1927-ben két esemény is lázba hozta a horthysta politikai és katonai vezetőket.

[4] Lásd *Csima János:* Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. HK. 1968. 3. sz. 489. o.

2. Fegyverkezés és olaszországi hadianyag-szállítások 1927—1938 között

Mussolini célszerűnek látta, hogy az olasz fasizmus délkelet-európai törekvései érdekében szorosabb együttműködést létesítsen Magyarországgal. Európa-szerte feltűnést keltő beszédében kifejezte elégedetlenségét a versaillesi békerendszerrel szemben, és bátorítóan foglalt állást a magyar revíziós törekvések mellett. 1927. április 5-én megkötötték az olasz—magyar „barátsági, békéltetési és döntőbírósági" szerződést. A Bethlen-kormány ezt az aktust első lépésnek tekintette a magyar revíziós külpolitika elszigetelt helyzetének felszámolásához. Ugyanakkor egy másik, szinte egy időben elkövetkezett esemény arra késztette a legfelső politikai és katonai vezetést, hogy megkezdje a hadsereg átszervezését, fegyverzettel és felszereléssel való ellátását. 1927. május 1-évl a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság beszüntette ellenőrző tevékenységét és elhagyta az országot, az ellenőrző funkciót pedig a Népszövetségre ruházta át.[5]

Megalakult a Honvédelmi Minisztérium elnöki B. csoportja, melyet igen fontos feladatokkal és hatáskörrel ruháztak fel. Az új szerv feladata volt a hadsereg fegyverzeti és felszerelési ügyeinek intézése, a szomszéd országok fegyverzeti ügyeinek szemmel tartása, továbbá hatáskörébe utalták a külföldi katonai, katonapolitikai ügyeket.[6]

A katonai vezetés rendkívül érdeklődést kezdett tanúsítani a katonai körökben Európa-szerte vitatott kérdések iránt: milyen lesz a jövő háborúja, a harcmód és a fegyverzet, mindezekre mennyiben hat a technikai fejlődés, gépesítés és hogyan fejlődik a szállítás? Már elöljáróban megjegyezhetjük, hogy ez az érdeklődés nem hozta meg a kívánt gyümölcsöket: a Horthy-hadsereg ugyanis sohasem tudott kivergődni korszerűtlen állapotából.

Olaszország 1926-tól lépéseket tett hadserege korszerűbb megszervezésére, kiépítésére és a magyar kormány sokat várt az olaszokkal való együttműködéstől. Mindenekelőtt azt remélte, hogy az olasz szállítmányok révén végre sikerül a hadsereget nagyobb mennyiségű gyalogsági és tüzérségi fegyverzettel ellátni. Emellett a katonai vezetés mohó érdeklődésel fordult a harci repülőgépeket, páncélos, vontató és szállító járműveket gyártó olasz hadiipar felé.

Olasz cégekkel még 1927-ben tárgyalásokat kezdett a HM páncélgépkocsik beszerzése ügyében. 70 db beszerzését tervezték, s hogy ebből végül is csak néhány darab lett, abban pénzügyi okok mellett az is szerepet játszott, hogy a páncélos járművek megfelelő típusának a kialakításában és kiválasztásában az idő tájt Európa-szerte nagy bizonytalanság uralkodott. Mindenféle kísérletezések folytán s a konstrukciók sűrűn változtak.[7]

Mussolini az olasz légierő nagyarányú fokozatos kifejlesztését tűzte ki célul, hogy néhány éven belül biztosítsa a fasiszta Olaszország légi fölényét Franciaországgal és a kisantant államokkal szemben. A magyar kormány 1927-ben szintén elhatározta, hogy megkezdi a békeszerződésben tilalmazott katonai repülés fejlesztését. Erre kedvező kiindulópontul szolgált, hogy még januárban megszűntek a Magyarországra vonatkozó polgári légügyi korlátozások, s ezzel a katonai repülés korábbi rejtési lehetőségei kibővültek. A magyar kormány légügyi egyezményt kötött Olaszországgal és Németor-

[5] Elírás, vagy tévedés lehet, amit a *Molnár Erik* szerkesztésében megjelent Magyarország története c. mű II. kötetének 390. oldalán olvashatunk. Ott a katonai és pénzügyi ellenőrzés megszüntetését 1926-ra teszik.

[6] HL. HM. eln. — 5303 — VI. 1/ált. — 1928. — Egy évvel később, 1928. november 15-én megalakult a HM 3. c. osztálya, melynek ügyköre az ország ipari mozgósításának előkészítése, továbbá a hadsereg béke és háborús anyagi szükségleteinek előteremtése lett. (HL. HM. eln. 1 „titkos" — 5560—1929.)

[7] HL. HM. eln. — 37.028/VI—c—1927.

sággal „a legnagyobb kedvezményekkel". Hozzáláttak a pécsi repülőtér építéséhez, megkezdődött a pilótaképzés, Sóstón megtartották az első repülő bemutatót, ugyanott repülőgépjavító műhelyt, Szombathelyen pedig repülőgépvezető iskolát létesítettek. Megalakult a MALÉRT forgalmi osztálya — katonai osztályparancsnoki hatáskörrel.[8] Egyelőre azonban Magyarországnak csak három repülőszázada volt. Illetékes katonai szakkörökben úgy döntöttek, hogy a polgári repülés keretében elrejtett vadászszázadokat német, a felderítő és bombázó századokat pedig olasz konstrukciójú gépekkel kell kiépíteni.

A szomszédos országok közül Csehszlovákiának volt a legkorszerűbb, legjobban felszerelt hadserege. Hosszan elnyúló határait elsősorban Németország, másodsorban Magyarország felől érezte fenyegetettnek. Hadserege 12 gyaloghadosztályból, ezek mellett ugyanannyi tüzérdandárból és 5 műszaki ezredből állt. Különösen tüzérséggel volt jól ellátva s ezt részben már gépvontatásúvá fejlesztette.[9] Magasabb alárendeltségben volt még 5 nehéz tüzérezrede s a hadseregtüzérség is még 4 könnyű és 2 nehéz tüzérezreddel rendelkezett. Kiépítés alatt állt Csehszlovákia 4 repülőezredből álló légiereje. A volt Monarchia legnagyobb arzenálja, a Skoda-művek nemcsak Csehszlovákiát tudta ellátni korszerű fegyverekkel, de kivitelre is bőven jutott, így az egyelőre még vegyes és elavult fegyverzettel bíró másik két kisantant állam hadserege számára is teljesíteni tudta a megrendeléseket.[10]

A magyar kormány a vázolt körülmények és események mérlegelése alapján elhatározta, hogy erőteljes aktív külpolitikai tevékenységbe fog, és mivel a területi célok megvalósítását végső soron erős szövetségekkel katonai úton látta megoldhatónak, 1927 decemberében kezdődő sorozatos koronatanácsokon úgy döntött, hogy sürgősen megkezdi a hadsereg szervezeti és fegyverzeti kiépítését.[11]

Magyarország ekkor 43 gyalogos és 7 kerékpáros zászlóaljjal, 23 huszárszázaddal, 24 könnyű tüzérüteggel és 7 aknavető századdal, egyetlen légvédelmi üteggel, ezen felül — illegálisan — 3 igen hiányos felszerelésű, fegyvertelen repülőszázaddal és 1 kis harckocsiszázaddal rendelkezett.[12] A jóváhagyott hároméves fejlesztési terv elsősorban a tüzérség és a repülőerő fejlesztését irányozta elő. Ennek megfelelően 1928 májusa és 1930 októbere között 20 új könnyűüteg, 7 mérőszázad, 2 nehézüteg, 6 légvédelmi üteg, 4 repülőszázad, 1 páncélgépkocsi osztag, 6 utászszázad és 7 híradó század megszervezését és anyagi ellátását tették a HM feladatává.[13] A hiányzó fegyverzeti és felszerelési anyagot részben a rejtegetett első világháborús anyagkészletből és a hazai gyáraknak adott megrendelések útján,[14] részben külföldi szállításokkal kívánták biztosítani. Ez utóbbi tekintetben elsősorban Ausztrián át történő olaszországi szállításokra gondoltak.

8 HL. HM. eln.—5010 és 5418. 1. a—1928.

9 Magyar Katonai Közlöny (a továbbiakban MKK.) 1927. 4. sz. 411. o. és MKK. 1927. 12. sz. 1124. o.

10 Lásd: MKK. 1927. 4. sz. Kisebb közlemények, 1124. o. (a Mil. Wochenblatt nyomán) és MKK. 12. sz. Kisebb közlemények, 1124. o.

11 Lásd *Hetés—Morváné—Tóth:* Csak szolgálati használatra! Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 71. sz. irat.

12 Az összes meglevő alegység felsorolását még 23 határvadász század, 9 utász-, 7 híradó század és 7 vonatalakulat hozzáadásával tehetjük teljessé.

13 HL. HM. eln. — 1899/I. — 1929. VI/5. sz. mell.

14 A magyar gyáripar 1928/29. évi átmeneti, konjunkturális fellendülésében feltétlenül szerepet játszottak a HM hadipari megrendelései, melyek a legnagyobb üzemek milliós összegeket juttattak és szinte valamennyi iparágat megmozgatták. A beköszöntött általános gazdasági válsággal és a HM rendelések egyidejű megszűnésével 1931-ben gyors hanyatlás következett be. (Lásd *Boda András:* Gyáriparunk fejlődése a világválság óta. Magyar Katonai Szemle, [a továbbiakban MKSZ.] 1942. 5. sz. 437. o.: HL. HM. 5418/T—VI. 1. a. — 1928:. és HM.—36162—VI—31929.)

Olaszországgal 1928-ban még intenzívebbé váltak a kapcsolatok. Gazdasági és kulturális egyezmények mellett a katonai híranyag kölcsönös kicserélésére is egyezményt kötöttek, s olasz részről ajánlatot tettek magyar tisztek hathónapos repülőképzésére.[15] Az 1928. július 4-én megkötött kereskedelmi és hajózási egyezmény jelentősége — többek között abban is megnyilvánult, hogy megnyílt a lehetőség Magyarország számára hadifontosságú anyagoknak a tenger felől való szállítására. A fegyvercsempészések szempontjából azonban már az év első napja rosszul kezdődött. 1928. január 1-én Szentgotthárdnál lelepleződött egy Olaszország felől érkező vasúti szállítmány, amely az „Andes-akció" fedőnevet viselte. Decemberben hasonló eset történt. Bécsben, egy dunai uszályra rakott géppuska-szállítmányból egy láda szétesett, a rakodómunkások felfedezték a csempészett fegyvereket, s az ügy a széles nyilvánosság elé került. Mindkét eset nagy tiltakozást váltott ki a kisantant államokban és Franciaországban.[16]

Gyalogsági és tüzérségi fegyvereken kívül, amelyek becsempészése — mint láttuk — nagy nehézségek közepette folyt, a Honvédelmi Minisztérium páncélos járművek, tehergépkocsik, vontatók és repülőgépek beszerzéséről tárgyalt az olaszokkal. 1929-ben 2 „Ansaldo" páncélgépkocsit, „Pavesi"-vontatókat és tehergépkocsikat vásároltak Olaszországtól. Vettek ezenkívül még 2 AC—3 típusú repülőgépet, amelyek igen nagy késedelemmel érkeztek meg. Kiderült róluk, hogy használtak, nem is azonosak az eredetileg megrendelt gépekkel, s mindezeken felül már teljesen elavultak. A két kísérő olasz pilóta nem is volt hajlandó felszállni velük, mert — úgymond — ezzel a típussal már 22 szárnytörés történt, s a futóművük is hibás. Végül is a gépeket becserélték 2 A—20 típusúra.[17]

Talán ez az eset is, de bizonyára más tapasztalatok is hozzájárultak a felső vezetés ama nézetének kialakulásához, hogy a technika túlságosan is gyors fejlődése miatt a gépek hamar elavulnak, ezért békében nem célszerű a repülőgéppark nagy, mennyiségi fejlesztését erőltetni. Ennek alapján az 1929/30. évi költségvetésben a Légügyi Hivatal részére kért 11 622 000 P-s beruházási összeget 5 620 000 P-re csökkentették. Elejtették 12 vadászrepülőgép beszerzésének tervét, ellenben megvették az olaszoktól a CA—97 és Ca—101 típusú repülőgépek gyártási jogát és a Weis Manfréd gyár kapott 4 140 000 P összegű megrendelést repülőmotorok és sárkányok gyártására. Így a csökkentett fejlesztés miatt az 1930. év végéig csak 6 repülőszázad létesült.[18]

Az olasz—magyar kapcsolatok bővítését szolgálta Grandi államtitkár 1929. május 2-án tett magyarországi látogatása. Ez a látogatás Bethlen Istvánt kisantant-ellenes kirohanásra bátorította fel, amelyre viszont a kisantant államok június 10-én demarssal válaszoltak. Mint azt egy vezérkari iratból megtudjuk, német részről is féltékenyen és bizalmatlanul fogadták a magyar kormánynak Olaszországgal kialakuló politikai, gazdasági és katonai kapcsolatait, s még inkább a lengyelekkel való barátkozását. Titkos katonai szerződésre gyanakodtak és attól féltek, hogy a németektől szerzett értesülések eljutnak az olaszokhoz és a lengyelekhez.[19]

1930-ban a magyar vezérkar vezetési gyakorlatot tartott, amelynek írásban

15 HL. HM.—20543/T—VI. 2c—1928.
16 HL. HM—5118/T—VI—1—1929.
17 HL. HM. eln.—123 879—VI—2c—1929. és HM. eln.—105449—VI—1d—1929.
18 HL. HM—5418/T—VI—1. a. — 1928. 4. sz. mell. és HM—105 503—VI—1. a—1929. — Az első helyen említett iratból az is kiderül, hogy a németektől a Siemens—Halske 60—120 HP-s repülőmotor licence-ét vásárolták meg.
19 HL. HM. eln.—123 786—VI. 2. elvi—1929. — Ugyanez az irat arról is beszámol, hogy az olaszok már kezdtek tapogatózni Németország felé, közeledési célzattal.

kiadott anyagából eddig csak a „repülő"-rész került elő, de abból is megállapítható, hogy a gyakorlat Jugoszlávia felé olasz—magyar együttműködésre épült.[20]

Olaszország az 1930/31. költségvetési évben a magyar hadsereg számára 12 repülőgépet szállított 4 110 260 líra (=1 284 456 P) összegért, továbbá 103 „Pavesi"-vontatót és 5 „Ansaldo" kis harckocsit 10 889 740 líráért (= 3 403 043 P).[21] Néhány év óta olasz katonai repülőkötelékek látványos európai és afrikai körrepülésekkel hívták fel magukra a világ figyelmét és 1930 elején, Balbo tábornok személyes vezetésével, egy tíz gépből álló kötelék zárt alakzatban az óceánt is átrepülte. Ezzel az olasz katonai repülés kiválóságát igyekeztek bizonyítani. Olaszországnak 13 sárkánygyára és 7 motorgyára működött, köztük a Fiat, Caproni, Breda, Cantiere, Isotta-Fraschini és a Colombo Művek. Ám a kapitalista ipart ekkortájt már meglegyintette az általános gazdasági válság előszele. Belföldön és külföldön egyaránt szűkült a piac és — mint a magyar katonai szakirodalom is beszámolt róla — pénzügyi okokból Mussolini többéves repülésfejlesztési programja is eltolódott néhány évvel, de — írják — „legalább a legmodernebb gépeket kapják majd az olaszok." Magyar repülési szakemberek véleménye szerint az olasz bombázógépek sárkányainak építésében — enyhén szólva — „konzervatív irányzat" érvényesül,[22] (vagyis nem korszerűek), a Honvédelmi Minisztérium mégis ilyeneket rendelt, és a vásárolt szabadalmak alapján a magyar ipar is ezeket gyártotta. Ugyancsak 1930-ban pilótákat küldtek Olaszországba kiképzésre.[23]

Az olasz katonai vezetés ebben az évben gyorscsapatot is szervezett, amely kerékpárosokból (bersaglieri), lovasságból és lovas-motoros tüzérségből állt.[24] Talán éppen az olasz példa hatott Magyarországon is, amikor két évvel később ezt az „olcsó megoldást" tartották elsősorban szem előtt gyorsan mozgó alegységek szervezésénél, s az addig gyalogos jellegű, csak elnevezésükben „kerékpáros" zászlóaljakat ellátták kerékpáranyaggal, és megszervezték e zászlóaljak árkász-, távbeszélő és motorkerékpáros közvetlen szakaszait. Úgy tervezték, hogy később páncélgépkocsi szakaszt is szerveztek. A harmincas években aztán mind Olaszországban, mind pedig Magyarországon még túlzott fontosságot tulajdonítottak az egyre korszerűtlenebb lovas és kerékpáros alakulatoknak. A kitűnő olasz autósztrádákon még csak könnyen karikázhattak a bersaglierik, de ugyancsak nehéz dolguk volt a magyar kerékpárosoknak a rossz hazai utakon. (Hát még a háborúban, mély sárban, vagy úttalan hegyes vidékeken!)

Az 1931-ben bekövetkező politikai és gazdasági feszültségben a Bethlen-kormány kénytelen volt lemondani. Károlyi Gyula színrelépése kapcsán a csehszlovák lapok akkor ezt írták: az olasz orientáció híve elment, francia orientáció várható.[25] A rövid életű Károlyi-kormány belső összetételénél fogva a bel- és külpolitikai, katonai és gazdasági erők együtthatása folytán képtelen volt egy ilyen fordulat megtételére. Gömbös Gyula 1932 őszén foly-

20 HI. Könyvtára, Vezérkari vezetési gyakorlat. 1930. Rep. rész.

21 *Hetés—Morváné—Tóth:* i. m. 130. irata. — Nándori említett tanulmányában levéltári források alapján több ízben is csökkentett, végül 50 millió dolláros hitelegyezményről ír. Mivel azonban a nemzetközi gazdasági és pénzügyi válság az olasz „koldus imperializmust" is elérte, az 1930/31. költségvetési évben az a magyar kormány részére csak egészen szerény összegű, kerek 15 millió lírás (= 4 687 499 P, vagy 781 250 dollár) összegű áruhitelt tudott nyújtani.

22 MKSZ. 4. 1930. 3. sz. „Repülés és léghajózás" c. rovat 270. o. és *Szentnémedy:* Olaszország, mint légihatalom. MKSZ. 1931. 4. sz. 126. o.

23 HL. HM. eln. — 105 860—VI. 1.—1930.

24 MKSZ. 1930. 3. sz. 313. o. Lapszemle. (A Wissen und Wehr 32. sz.-ból.)

25 A csehszlovák sajtó ilyen értelmű vélekedésről számol be a HL. VKF. 2. oszt. — 15 115/a—1931. sz. irata.

tatta Bethlen olasz orientációs politikáját, s ezt a korábbi elgondolások szerint, a Németországgal való szoros katonapolitikai együttműködés irányában fejlesztette tovább.

Az olaszokkal 1929-ben, a németekkel pedig 1931-ben, vagyis Gömbös honvédelmi minisztersége alatt, megállapodás történt a fegyverzet technikai és alkalmazási kérdéseiben való szoros együttműködésre.

Ebben az évben a vezérkar első ízben tartott hadseregkeretben kétoldalú vezetési gyakorlatot. A feltételezés szerint magyar részről főerőkkel Románia ellen, három hadosztállyal pedig jugoszláv csapatok támadásának feltartóztatására működtek, nehogy ez utóbbiak az olasz főerők északi szárnya felé előnyomulhassanak.[26] Háború esetén tehát a magyar katonai vezetés még csak az olasz hadsereggel való együttműködést feltételezte.

Még ugyanebben az esztendőben a magyar kormány kérdést intézett Schober osztrák kancellárhoz, hogy megengedné-e Ausztria területén egy Olaszországból Magyarországba irányított fegyverszállítmány áthaladását, s annak kitudódása esetén segédkeznék-e az incidens elsimításában? Schober hozzájárult a hadianyagnak Ausztrián át történő szállításához, s a magyar kormány 1000 géppuskát rendelt az olaszoktól.[27] Az évek óta beígért nagyarányú olasz hadianyag-szállítások azonban a nemzetközi hitelkapcsolatok megrendülése, s a mind Olaszországban, mind pedig Magyarországon szükségessé vált pénzügyi kényszerintézkedések folytán jó időre eltolódtak. Jelentősebb fegyverszállításra legközelebb csak az 1933. január elején kipattant és nemzetközi botrányt felkavaró hirtenbergi szállítmány kapcsán került sor.[28]

Közben azonban zavartalanul folyt az olasz—magyar fegyverzeti együttműködés, a kölcsönös kísérletezések s az így szerzett tapasztalatok rendszeres átadása a gyalogsági fegyverek, töltények, gépágyúk, géppuskák, lövegek és nehéztüzérségi anyag tekintetében. A magyar kormány 1932-ben mindössze 464 670 P-t költött olaszországi kísérleti és felszerelési anyag beszerzésére. Miközben azonban a bevezetett drasztikus pénzügyi-gazdasági intézkedések az ország egész lakosságának súlyos megpróbáltatásokat jelentettek, a honvédelmi tárca kiadásai a teljes állami költségvetés csökkenő összegeinek egyre magasabb %-át tették ki (1931/32. kv. évben 13,4%, 1932/33-ban 14,7%).[29] Ezek az erőfeszítések azonban a hadsereg korszerűsítésében és fejlesztésében csekély eredményekkel jártak. 1932 őszén Gömbös ösztönzésére megkezdődött a légvédelem korszerűbb alapjainak lerakása és a beszerzendő légvédelmi lövegek mozgékonnyá tételére 65 „Pavesi"-traktort rendeltek az olaszoktól.[30] Tárgyalások folytak ezenkívül tüzérségi anyag beszerzéséről. Az olaszok főleg 15 cm-es és 21 cm-es nehéz tarackot, továbbá 7,5 cm-es hegyi ágyút kínáltak eladásra.[31] Más államoktól is történtek kisebb-nagyobb hadianyag-beszerzések. A HM egy svájci cégtől 3000 golyószórót rendelt, amelynek fele 1932 júniusig meg is érkezett.[32] Az olasz fegyverszállításoknak Gömbös 1932. november 9-én Mussolininál tett látogatása adott újabb lökést, amikor is politikai, katonai és kereskedelmi kérdésekről tárgyaltak.

[26] HL. Vezérkari vezetési gyakorlat megbeszélése. Melléklet a VKF. 4. oszt. — 144 100/eln. 1931. sz.-hoz.

[27] HL. HM—119 339/eln. VI—2 a és 119 726/eln. VI—2 a—1931.

[28] Ennek körülményeiről és nemzetközi visszhangjáról részletesen beszámol Nándori említett tanulmánya.

[29] Lásd *Hetés—Morváné—Tóth:* i. m. 130. sz. irat.

[30] 40 db 8 cm-es „Bofors" gyártása folyamatban volt Diósgyőrött. Az Országos Légvédelmi Parancsnokság 1933-ban állt fel. (Lásd: HL. HM—9143/Hr. és 9258/Hr—VI—1—1932.)

[31] HL. HM—105 499/eln.—VI—1—1932.

[32] HL. HM—9143/Hr. VI—1. 1932. — Erről a megrendelésről — más forrásra hivatkozva — Nándori is említést tesz.

A botrányos hirtenbergi ügy kapcsán 1933-ban nagy üggyel-bajjal Magyarországra juttatott olasz szállítmányban 68 008 db elavult puska és 480 géppuska volt, amelyért a HM hitelszámláját 5 200 000 P kiadás terhelte.[33] A magyar kormány 500 000 P-ért eladta az olaszoknak a magyar konstrukciójú Gebauer-féle géppuska licenciáját, amelyet az olasz kormány 32 kimustrált tábori ágyú leszállításával egyenlített ki.[34]

A fegyverzeti együttműködés jegyében Olaszország eladta a „Pavesi"-vontató (P—4—100) gyártási jogát, együttműködés alakult ki a repülés műszaki kérdéseiben és a várható üzlet reményében az olaszok egy „Ansaldo" kis harckocsit is megküldtek.[35] A bolgárok részére ugyanebben az évben már sikerült 16 „Ansaldo" kis harckocsit eladniuk, amelyeket azok a rendőrség szervezetében rejtettek el. A megfelelő harckocsi típus kiválasztásában világszerte tapasztalható bizonytalanság közepette magyar katonai szakkörök ezúttal is a viszonylag „olcsó megoldás" mellett döntöttek és a még felmerülő kételyeiket eloszlatta az az olasz vélemény, amely szerint: „a közepes és nehéz harckocsik a hadszíntereken nem fognak nagy szerephez jutni, a kis és könnyű, gyors harckocsik alkalmazására azonban sok alkalom fog nyílni".[36] A gyakorlatban az olasz kis harckocsik csak az abesszin hadjáratban játszottak szerepet, de a spanyol polgárháborúban már nyilvánvalóvá vált, hogy védetlenek az elhárító fegyverek tüzében. Gyenge páncélzatukkal és fegyverzetükkel, korlátozott terepjáró képességükkel a második világháborúban már csak elavult lomnak számítottak, s egy-kettőre az ócskavas sorsára jutottak.

A légierő fejlesztésében sem sikerült előhaladást tenni. Mint a vezérkar megállapította, a beszerzett hadirepülőgépek 1927. évi szerkesztésűek lévén, máris korszerűtlenekké váltak. Emellett a repülőgépállomány a gyors elhasználódás és kellő utánpótlás hiánya miatt nemhogy nőtt volna, hanem inkább csökkent.[37]

Hitler baljóslatú színpadra lépése s a gyors iramban meginduló német fegyverkezés Európa-szerte aggodalmat keltett és újabb fegyverkezési hullámot indított el, amelyet azután csak fokozott a leszerelési konferencia meghiúsulása. Ugyanez a magyar politikai és katonai körökre csak bátorítólag hatott. Gömbösék kardcsörtetése és a kitudódott olasz fegyverszállítás közvetlen következménye az lett, hogy 1933 februárjában megalakult a kisantant katonai tanácsa.

Csehszlovákia szintén komoly erőfeszítéseket tett hadserege korszerűsítésére és felfegyverzésére. 1933-ban már 34 repülőszázada volt, 12 hadosztályához ugyanannyi harckocsiszázlóaljat és egy önálló harckocsiszázlóaljat szervezett, Jugoszlávia számára jelentős mennyiségű fegyvert szállított. A fenyegető olasz légifölény miatt azonban Jugoszlávia elsősorban légvédelmét szervezte meg: három új légvédelmi tüzérosztályt és egy önálló légvédelmi tüzérosztályt állított fel.[38]

A magyar kormány álláspontja az volt, hogy egyelőre kerülni kell a háborút, de fegyverkezni kell. A cseh légifölényt nem tartották behozhatatlannak. A Légügyi Hivatal a légierőnek 12, majd 18 repülőszázadra való fejlesztési tervét terjesztette elő, de azt a tervet 1935-re sem sikerült megvalósí-

33 Lásd: *Hetés—Morváné—Tóth:* i. m. 130. sz. irat.

34 Nándori idézett tanulmányában — lapjelentésekre hivatkozva — 32 db repülőgépmotornak Hirtenbergbe történt szállításáról ír, amíg az olasz szállításokat felsoroló, általunk hivatkozott irat 32 db tábori ágyút említ. Ez utóbbi a valószínűbb. Az olasz repülőgépmotorokat akkor a magyar katonai szakértők nem is tartották korszerűnek; 1933-ban K—9, K—14 „Mistral-Mayor" motorokat szereztek be. 17. sz. lábjegyzetben említett Ca—101 és Ca—111 típus jelzésekkel pedig egyébként nem motorokat, hanem sárkányokat jelöltek meg.

35 HL. HM—105 428/eln.—VI—2 a—1933.

36 HL. HM—105 556/eln.—VI—1—1933.

37 HL. HM—105 562/eln.—VI—1—1933.

38 HL. HM—119 807/eln.—VI—2 a—1933. MKSZ. 1933. 6. sz. 269. o. és 8. sz. 164. o. (Hírek)

tani. Egy 18 repülőszázadból álló légierőnek csupán a fenntartása 16 millió P-be került volna, amit az államháztartás helyzete nem tett lehetővé.[39] Egyelőre az elhasználódott és elavult motorok helyébe a Gnome-Rhone gyártól megvették a nyugat-európai államokban is korszerűnek tartott Mistral-Mayor motor (K—14) gyártási jogát és a Weiss Manfréd gyár 5 db Fokker V sárkány és 5 db K—14 típusú motor gyártására kapott állami megrendelést.[40] Az első újonnan létesített légvédelmi ütegeket a csehszlovák légifölényre való tekintettel az északi határok mentén fekvő Diósgyőr és Fűzfő védelmére állították fel. Olaszországnak repülőgépekre megrendelést egyelőre nem adtak. A magyar repülő szakkörökben kedvetlenül állapították meg, hogy az alig 3 éve vásárolt 12 olasz Cr—20, Avis I., II. és III. típusú repülőgépek már teljesen korszerűtlenek. Ennek ellenére az olaszokkal a repülőgépmotorok tervezésében is közös kísérletezések folytak, de míg az olaszok vízhűtéses, addig a magyar szakemberek léghűtéses motorok mellett kardoskodtak.[41]

Az „Ansaldo" kis harckocsit a Haditechnikai Intézet „világviszonylatban is kiváló"-nak minősítette, melyet „öt évig nem tudnak túlszárnyalni" és 34 M kis harckocsi néven javasolta is annak rendszeresítését. Ennek alapján a vezérkar 1935-re 16 „Ansaldo" beszerzését és egy kis harckocsiszázad felállítását javasolta.[42]

Ami a politikai kapcsolatokat illeti, 1934-ben Olaszország és Németország viszonya a Bécsben lezajlott náci puccskísérlet miatt átmenetileg megromlott, de magyar kormánykörökben is megnehezteltek Göring belgrádi nyilatkozata miatt, majd azért mert Bülow román követnek is kijelentette, hogy Németország semmiféle revíziós politikák mellett nem kötelezte el magát és csak az egyenjogúság érdekli.[43] Létrejött az olasz—magyar—osztrák egyezmény, amely gazdasági tendenciái és „Anschluss"-ellenes tartalma miatt átmeneti törést jelentett a fasiszta rendszerek politikai együttműködésében. A megegyezésben az osztrák komponens különös fontosságát a magyar kormány számára az jelentette, hogy Ausztria volt a kapu Olaszország és a Nyugat felé.

Említésre méltó esemény az is, hogy 1934 novemberében megegyezés született az olaszokkal a Trieszten át történő transitforgalomról, majd egy „Magyar Fővámhivatal"-nak Fiumében való felállításáról. Ez azt jelentette, hogy a Magyarországnak érkező gyapjúszállítmányok, de az egyéb hadiipari szempontból is fontos ipari nyersanyagok is ezentúl nem Brémába, hanem a trieszti kikötőbe érkeztek be, ami érzékeny veszteséget jelentett a német tengeri hajózásnak.[44]

Ugyancsak az év történetéhez tartozik a háborús pszichózist fellobbantó, olasz és magyar vonatkozásoktól terhes marseillesi királygyilkosság is.

A gazdasági és pénzügyi válság mélypontjáról kilábaló magyar gyáripar termelése 1935-ben figyelemreméltó fejlődést mutatott.

Ebben — ha itt eltekintünk a hadianyaggyártásnak a társadalmi haladásra kiható negatív szerepének kifejtésétől — ismételten rá kell mutatnunk az állami hadiipari megrendelések serkentő hatására.[45]

39 HL. HM—105 200 és 105 249/eln. VI—1. 1934.
40 HL. HM—105 659/eln.—VI—1. 1934.
41 HL. HM—105 249/eln.—VI—1—1934.
42 HL. HM—105 360/eln.—VI—1—1934. — Addig csak 5 db „Fiat" könnyű harckocsi és néhány utánzat volt az 1932-ben létesített „gépkocsizó csoport"-nál.
43 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933—1944. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. 27. sz. irat, lábjegyzet.
44 Deutsches Zentralarchiv, Potsdam, Auswärtiges Amt, Italienische-ungarische Beziehungen. (1935)

A legnagyobb nehézipari üzemekben nemcsak kísérletezések folytak a meglevőknél korszerűbb harceszközök előállítására, hanem új lendülettel indult meg a termelés a hadseregnek fegyverzettel való ellátására. 1935-ben látták el korszerűbb puskával a gyalogságot. Az új diósgyőri löveggyártó üzemben 160 db 7,5 cm-es hegyi ágyú és 40 db 8 cm-es légvédelmi ágyú sorozatgyártása folyt. Svédországtól megszerezték a Boström svéd kapitány szerkesztette 40 mm-es légvédelmi gépágyú gyártási jogát.[46] Nagy beruházások folytak a MÁVAG-nál s ugyanott 9,5 millió P-s megrendelésen dolgoztak. A Danuviánál napi 25—30 db Gebauer-féle géppuskát tudtak előállítani.[47] Ez idő tájt katonai szakírók arról cikkeztek, hogy nem érdemes a hadsereget drága, korszerű hadigépekkel nagy mennyiségben ellátni, mert azok a technika állandó fejlődése miatt úgyis hamar elavulnak, s hogy a hadsereget nem is lehet állandóan korszerű fokon tartani.[48] Különös körültekintést igényeltek a külföldi szállítások, mert a hadianyag-gyárosok elsősorban az elavult, vagy új gyártású, de a gyakorlatban kevésbé alkalmasnak bizonyult cikkektől igyekeztek szabadulni.

Mivel a magyar ipar a sürgetett és fokozódó mennyiségű igényeket csak részben tudta kielégíteni, ismét megindultak az olaszországi szállítások. Gömbösék a sokévi lemaradás mielőbbi pótlására törekedtek, s a leszerelési konferencián a magyar kiküldöttek nem leszerelést, hanem fegyverkezési egyenjogúságot követeltek, amiben Olaszország támogatását élvezték. A hitleri Németország már rég kilépett a Népszövetségből, faképnél hagyta a leszerelési konferenciát, és megkezdte hadserege erőteljes kiépítését és felfegyverzését. Az a körülmény, hogy a nagyhatalmak mindezek felett szemet hunytak, a magyar kormányt is nyíltabb tevékenységre bátorította.

Az „Árpád" hadrendfejlesztési terv alapján 1935-ben a magyar kormány 26 db repülőgépet rendelt az olaszoktól. A Légügyi Hivatal javaslatára vadászgép típus tekintetében a Ca—114 mellett döntöttek, nappali bombázónak pedig a Ca—111 típust fogadták el. A sárkányokat Olaszország, a hozzávaló motorokat pedig a Weiss Manfréd gyár állította elő. Egy másik tételben 9 db Ca—101 mintájú bombázót vásároltak darabonként 695 000 líráért. A gépeket olasz pilóták hozták el Szombathelyre.[49]

Olaszország egyidejűleg megkezdte az „Ansaldo" kis harckocsik szállítását, s ezeket itthon 8 mm-es Gebauer-féle ikergéppuskákkal szerelték fel.[50]

A szállítások azonban akadoztak, késtek. Végül teljesítésük határideje egészen bizonytalanná vált, mert Mussolini 1935 októbere és 1936 májusa között végrehajtott abesszíniai hadjáratának anyagi előkészítése a nyersanyagokban szegény Olaszország nyersanyagforrásait és hadiiparát olyannyira leterhelte, hogy a szövetséges magyar kormány szén- vas- és acélszállítmányokra is rászorult. Kétoldalúvá váltak tehát a hadianyag-szállítások. Ezentúl Magyarország is küldött hadiipari fontosságú nyersanyagot és katonai cikkeket Olaszországnak.[51]

A magyar vezérkart türelmetlenséggel töltötte el, hogy újabb akadályok gördültek a hadseregfejlesztési tervek ütemszerű végrehajtása elé. Már az év elején nyilvánvalóvá vált, hogy a tavaszra esedékes anyagi fejlesztés nem valósítható meg. „1935. április 1-ig nem készülünk el" — szögezte le jelenté-

45 Lásd *Berend—Ránki:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944). Budapest, Akadémiai Kiadó. 1958. 49—54. o., továbbá *Mojzer László:* A haderő szerepe a nemzetgazdaságban. MKSZ. 1935. 7. sz. 168. o.
46 HL. HM—105 322/eln.—VI—1—1935.
47 *Berend—Ránki:* i. m. 52—54. oldalakon közölt számszerű adatok.
48 Lásd *Erdős László:* Katonai Évkönyv, 1934. Budapest. 19. o.
49 HL. HM—105 026 és 105 212/eln. VI—1—1935.
50 HL. HM—105 027/eln. VI—1—1935.
51 *Berend—Ránki:* i. m. 45—46. o.

sében Kozár vkszt. százados, és arról számolt be, hogy az olaszoktól megrendelt jelentős mennyiségű textiláru (ruhaszövetek), a lőszer. a tüzérségi és optikai anyag — ezek között a türelmetlenül várt lövegtávmérők — szállítása csak jövő év május-júniusában, a híradó anyagé pedig még később várható. Az „Ansaldo" kis harckocsik szállítási határidőit az olasz fél ismételten nem tartja be. Nem sikerült még a bombázógépek típusában sem megállapodni, és nincs még kiválasztva a szállítási tervben szereplő rohamsisak típusa sem. Mindezek folytán a HM VI. 1. (vezérkari) osztály a vezérkar főnökének sürgős intézkedését és a határidőnek február 1-re való leszorítását kérte és „más irányban való pótlást" javasolt az „Előd" hadrend anyagi szükségleteinek biztosítása érdekében.[52] Nemcsak a szállítási határidők, de az olasz kormány részéről megígért áruhitel is kétségesnek látszott.

Ami a légierő fejlesztését illette, a repülőszázadok számát 1935-ben a meglévő 6-ról 15-re emelték, s ezeket két repülőezredbe szervezték, de tulajdonképpen csak 3 új század létesült. A többi úgy keletkezett, hogy a meglévő 3 sportrepülőszázadból, a Repülőgép-vezető Iskola 2 századából és a repülő kísérleti századból szerveztek 6 tábori repülőszázadot.[53]

A magyar kormány az 1935/36. költségvetési évre 93 millió lírás (28 800 000 Pengő) áruhitelt eszközölt ki Olaszországtól, amelyet 4%-os hosszúlejáratú kamatra a Banco di Napoli folyósított. Ebből a hitelösszegből 2 430 000 líra jutott repülőanyagra.[54]

Mivel a vezérkar keveselte a légierő fejlesztésére szánt összeget, 1936-ban hosszas viták után kivívta, hogy a HM az olasz árukölcsön további 27 millió lírával való megtoldását kérje, melynek fejében 52 db Cr—32 mintájú vadászrepülőgép, továbbá közepes és nehézlövegek beszerzését javasolta. Eleinte Gömbös miniszterelnök (egyben honvédelmi miniszter) is idegenkedett a hitel kiterjesztésétől — s erre bőséges okot adtak az olaszországi szállításokkal kapcsolatosan szerzett kedvezőtlen tapasztalatok —, de mivel Szabó László vkszt. alezredes, római katonai attasé buzgólkodására Mussolini már megajánlotta a további szállításokat, 1937-ben végül is sor került a folyamatban levő áruhitelnek 120 millió lírás hitelügyletté történő kibővítésére.[55] Gömbös érdeklődése ekkor már elsősorban a korszerűbb német hadiipar felé fordult.

Magyarországon ebben az évben vezették be a kétéves, kötelező katonai szolgálatot és megkezdték az elmaradt póttartalékos korosztályok kiképzését. A határőr kerületek alegységeit a vegyes dandárok harmadik rejtett ezredeivé szervezték át, és tüzérséggel is ellátták.[56] A kormány és a katonai vezetés azonban az elért fejlesztési eredményekkel és a fegyverkezés lassú ütemével elégedetlen volt. Kevesellte az akadozó, bizonytalanná vált olasz szállításokat és az olasz partner megtartása mellett még egy másik, biztos alapokra épített fegyverszállítás megszervezését is javasolta.

Hitler Németországának hallatlan iramban fejlődő fegyverkezési ipara valósággal lenyűgözte a magyar katonai megfigyelőket. Kormánykörökben és a vezérkarnál úgy látták, hogy Németország fokozódó agresszivitása, hatalmi és katonai súlyának növekedése a revíziós remények megvalósulásának irányában hat, de reményeiket beárnyékolta az aggodalom, nehogy Németország a kisantant államokkal szövetkezzék;[57] ezért is fáradoztak aztán Gömbösék oly buzgalommal az olasz—német közeledés érdekében.

52 HL. HM—105 494/eln. VI—1—1935.
53 HL. HM—105 330/eln. VI—1—1935. „Szervezési változások."
54 HL. HM—III Csfség—14 284—1940.
55 Lásd *Hetés—Morvánné—Tóth:* i. m. 83.: sz. irat.
56 HL. HM—105 330/eln.—VI—1935.
57 HL. HM—105 206/eln.—VI—1—1935.

Gömbös Gyula 1935. szeptember 26—28. között Göringnél járt vadászaton, s ez alkalomból titkos megbeszéléseket folytattak. A magyar miniszterelnök elsősorban folyamatos fegyverszállítások előkészítése ügyében utazott Németországba. Egyidejűleg tárgyalások folytak a Rheinmetall cég és magyar katonai szervek közötti nehézpuskák, páncéltörő ágyúk és aknavetők szállításáról. Csupán ezek 20 millió márka összegű megrendelést jelentettek volna, de az államközi tárgyalásokon egy nagyarányú fegyverkezési programról és 100 millió márka összegű, többéves áruszállítási hitel folyósításáról volt szó. Német politikai és gazdasági körökben ezzel kapcsolatosan azonnal amellett foglaltak állást, hogy a magyar kívánságok teljesítését nemcsak pénzügyi és gazdasági feltételek teljesítésétől kell függővé tenni, hanem attól a kérdéstől is, hogy „mennyiben hajlandó Magyarország összhangba hozni politikáját a német politikával.[58]

Olaszország egyelőre még a negyedik légihatalom volt Európában (Franciaország, a Szovjetunió és Anglia mögött), de a német repülőiparnak már minden adottsága megvolt ahhoz, hogy igen rövid idő alatt betörjön az élvonalba. Reboul francia ezredes már 1935 tavaszán feltűnést keltő cikket írt arról, hogy Németország 300 db polgári repülőgépnek álcázott bombázógéppel rendelkezik, s a német ipar, de különösképpen külföldön működő német repülőgépgyártó vállalatok, mint pl. a Junkers-cég Svédországban működő fiókvállalata nagy tömegekben gyártja a korszerű vadász, felderítő és bombázógépeket, s ezekkel a legrövidebb időn belül el tudja látni Németországot.[59] Magyarországon a Heinkel Művek bemutatta a He—51 típusú vadászgépét és tárgyalás folyt a gyártási szabadalom megszerzéséről. A gyár He—70 típusú gépét nappali bombázónak, vagy távolfelderítőnek javasolták, s erről a Weiss Manfréd gyár szakértői úgy nyilatkoztak, hogy „szerkesztés és teljesítmények szempontjából a legjobb Európában."[60]

Mindenesetre 1936-ban a magyar kormány nem az olasz, hanem a német repülőiparnak adott nagyobb megrendelést. Az első, 28 millió RM (Reichsmark) összegű üzletkötések július hó első felében történtek. Főbb tételei között 3 Ju—52, 66 Ju—86, 36 He—46 típusú és kereken 50 gyakorló repülőgép szerepelt. Ezenkívül a német hadiipar nagy mennyiségű fegyverzeti, felszerelési és repülőtér-berendezési hadianyag — ezek között 225 gyalogsági ágyú, 350 aknavető és nagy mennyiségű lőszer — szállítását vállalta.[61]

Érdekes „véletlen", hogy éppen a berlini üzletkötések napjaiban olasz tábornoki küldöttség érkezett Budapestre. Gamerra, az olasz Hadügyminisztérium anyagi csoportfőnöke, Pallieri tábornok, az olasz Haditechnikai Intézet parancsnoka helyettesével, Sarracino tábornokkal a fegyverzeti együttműködés felújítása és ápolása céljából érkeztek a magyar fővárosba. Látogatásuk már az elmlút év nyarán esedékes lett volna, de ez az abesszín háború miatt egy évvel eltolódott. Nem sokkal később Illari repülő tábornok, majd az év folyamán Richetti altábornagy is megfordult Budapesten.[62]

Közben azonban már megfakultak az olasz—magyar együttműködés illúziói. Olaszország katonai és gazdasági erejét az afrikai háború alaposan próbára tette és külpolitikailag is elszigetelődött. Ebből a helyzetből Mussolini úgy keresett kiutat, hogy Franciaország és Jugoszlávia felé békésebb külpo-

58 A Wilhelmstrasse és Magyarország ... 39. sz. irat.
59 Lapszemelvény a „La science et la vie" c. francia folyóiratból. MKSZ. 1935. 6. sz. 292. o.
60 HL. HM—105 349—VI—1—1935.
61 Lásd: A Wilhelmstrasse és Magyarország ... 63. sz. irat, 147. o.; *Hetés—Morváné—Tóth:* i. m. 73. sz. irat. Megjegyzés: 1 líra 1936-ig cca 0,31 P-t, utána már csak 0,26 P-t ért, míg a P és az RM értékaránya 1 : 1,6 körül mozgott.
62 *Hetés—Morváné—Tóth:* i. m. 83. sz. irat.

litikai viszonyra törekedett, majd egyre inkább hajlott a hitleri Németországgal való szorosabb együttműködésre.

Gömbös tavasz óta betegeskedett, és huzamosabb németországi tartózkodása alatt, 1936. október 6-án Münchenben érte utól a halál. Ebben a belpolitikailag is meggyengült kormányzati időszakban a Gömbös-féle vonalvezetés legszilárdabb támasza a vezérkar volt, amely egész éven át erélyesen kiállt a fasiszta Németországgal való szorosabb katonai és politikai együttműködés mellett. Horthy augusztus 22-én Obersalzbergben meglátogatta Hitlert és megértését bizonygatta az „Anschluss" kérdésében.[63] A honvédelmi tárcát szeptember 2-án a súlyosan beteg kormányelnöktől Somkuthy József altábornagy vette át, de miniszterssége csak öt hétig tartott. Mackensen, budapesti német követ örömmel üdvözölte ezt a változást, s jelentette Berlinnek: „Somkuthy vakon olaszbarát volt, ezzel szemben tudjuk, hogy Röder számára a magyar—német barátság messze az első helyen van."[64]

Megvalósult a német—olasz együttműködés is, amelynek megszületése érdekében a Gömbös-kormány és a katonai vonal — még annak időszerűsége előtt — készséggel vállalta a bábáskodás szerepkörét.[65] Ciano 1936. október végén Németországba utazott és megkötötte a berchtesgadeni szerződést, amely lényegében a Berlin—Róma tengely létrejöttét jelentette.

Kánya külügyminiszter a megegyezésről úgy vélekedett, hogy az „német részről az olasz földközi-tengeri érdekek elismerésével, másrészt az olaszok közép-európai befolyásának fokozatos feladásával járt".[66] Még szorosabbá tette a két fasiszta hatalom együttműködését az 1936—1939 között folyó spanyol polgárháborúba való beavatkozásuk és Olaszország 1937-ben történt csatlakozása az antikomintern paktumhoz. Németország politikai és katonai hatásának az erősödése a magyarországi fegyverszállítások tekintetében is egyre inkább érződött. Az olasz fegyverzeti együttműködéssel és fegyverszállításokkal párhuzamosan folyt a német hadiiparnak Magyarországra való benyomulása és térhódítása. E tanulmányon belül nem vállalkozhatunk arra, hogy ezt a folyamatot is részletesen bemutassuk. Csupán utalásokat tehetünk egyes fontosabb mozzanatokra, melyek a német—olasz—magyar viszonylatok arányain jelentősen változtattak, és amelyek a hitleri politika uralkodóvá válásával együtt a hadiiparban is német egyeduralomhoz vezettek.

Ezután a megkötött hosszúlejáratú szerződések alapján kettős szállítás folyt. Mindez már nyílt fegyverkezés keretében történt, s 1938 augusztusában a katonai egyenjogúságot kimondó egyezmény már csak formális aktus volt.

Lépten-nyomon bebizonyosodott, hogy az olasz hadiipar termékei nem állnak a korszerű haditechnika színvonalán. A különféle típusú kis harckocsik, így az olasz „Ansaldo" sem tudott a spanyol polgárháborúban helytállni az elhárító fegyverek tüzében. „A vörösök páncéltörő ágyúval vannak felszerelve: előnyben vannak" — írja egy magyar katonai szakíró.[67] Folytonosan alakítgatni kellett a hirtenbergi szállítmányból származó 63 000 db „95 M" puskát is, de úgy is csak hátországi szolgálatra feleltek meg. Legtöbb panasz és baj a repülőgépek miatt volt. Műszaki és műszerhibák miatt feltűnően sok volt a baleset, de emellett olyannyira nem voltak korszerűek, hogy a Légierő Parancsnokság 1938 nyarán kijelentette, hogy olasz gépek nem kellenek és inkább elhasznált osztrák vadászgépekért harcolt. A HM 36 db olasz vadász

63 A Wilhelmstrasse és Magyarország ... 56. sz. irat.
64 Uo. 60. sz. irat.
65 *Csima János:* Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. HK. 1968. 3. sz. 492. o.
66 A Wilhelmstrasse és Magyarország ... 66. sz. irat.
67 *Turcsányi:* Harckocsik a spanyol harctereken. MKSZ. 1937. 10. sz. 287. o.

gépet akart rendelni, de a Lepa. (Légierők Parancsnoksága) kitért ez elől.[68] A szállítmányokban érkező olasz lőszer a hazai gyártásúaknál korszerűtlenebb, kisebb hatású és nehezen tárolható volt; a HM úgy döntött, hogy 80%-át kiképzési célokra kell mielőbb elhasználni.[69]

1938 januárjában a magyar—osztrák—olasz külügyminiszteri értekezlet tudomásul vette Olaszország kilépését a Népszövetségből és elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. Darányi március 5-én, *három* nappal az „Anschluss" előtt bejelentette a milliárdos fegyverkezési programot. Fokozódtak a külföldi hadianyagszállítások, és meggyorsult a magyar hadiipar konjunkturális fejlődése. A magyar uralkodó osztályt ugyanakkor szorongással töltötte el a kelet felé terjeszkedő hitleri birodalom immár közvetlen szomszédságból Magyarországra vetülő árnyéka. Az olasz—magyar vezető köröket ismét élénkebben foglalkoztatta a Darányi-kurzus kezdetén már szőnyegen levő Róma—Budapest—Varsó tengely és a Jugoszláviával való megértőbb viszony kialakításának terve, ez utóbbit Hitler is helyeselte, de az olasz és a magyar külpolitika útjait már döntő módon a hitleri kezdeményezések és elhatározások szabták meg. Magyarország kormányzati és katonai köreit Csehszlovákia felszámolása küszöbén elsősorban a Hitler és Mussolini részéről egyaránt ösztönzött Csehszlovákia elleni nyílt katonai felkészülés kötötte le. Az ausztriai „kapu" már Hitler birtokában volt, s a közvetlen olasz—magyar kapcsolatok lehetősége és jelentősége erősen csökkent. Ezzel kapcsolatosan német diplomáciai körökben így látták a helyzetet: „Az Anschluss után... Olaszország első helyre tette a Róma—Berlin tengely viszonyát, másodikra az olasz—jugoszláv barátságot, s csak harmadikra az olasz—magyar barátságot."[70]

Mindezek ellenére az olasz hadianyag-szállítási kölcsönök nemhogy csökkentek volna, hanem jelentősen megnövekedtek. 1938-ban nemcsak Hitler, hanem Mussolini is állandóan sürgette a magyar fegyverkezést. Németország növekvő kilátásokkal biztosította már hadiipari piacát Magyarországon, de elsősorban agresszióra készülő saját hadseregét látta el fegyverekkel, s már a Balkán-államokkal is jelentős üzleteket bonyolított le, így nem gördített akadályokat az olasz szállítások útjába.

3. A 120 millió lírás hadianyag-szállítási kölcsön elszámolása[71]

Jól fizető vásárlóra talált az olasz hadiipar a magyar kormányban, amely két év alatt kimerítette a 120 milliós kölcsönt, s az afrikai hadjárattal és a spanyolországi intervencióval kapcsolatosan „felfuttatott" olasz nagyipar újabb, sokkal nagyobb összegű megrendelésekhez jutott. A kimerített kölcsönösszeg fejében lebonyolított szállítások túlnyomórészt már 1937-ben és 1938-ban megtörténtek, de alig jelentettek valamit a magyar hadsereg fegyverzeti és felszerelési ellátottságában. Mindenesetre 1938 őszén a Szlovákia déli részéről kivonuló, nagyrészt motorizált és korszerű felszereléssel ellátott csehszlovák csapatok nyomában a bevonuló magyar hadsereg igen szegényes látványt nyújtott.

68 HL. VKF. 1. oszt. — 6445/eln. — 1941. — Megjegyzés: Szakkörökben mély csalódást és felháborodást keltettek az 1936-ban megrendelt teljesen korszerűtlen Ca—32 típusú repülőgépek és kidobott pénznek tartották a rájuk fordított milliókat.

69 *Hetés—Morváné—Tóth:* i. m. 366. o.

70 A Wilhelmstrasse és Magyarország... 131. sz. irat.

71 HL. HM—III. Csfség—14 284—1940., HM. eln. 6/k. oszt.—282. 1940.

A 120 milliós áruszállítási hitel végleges elszámolása:

	Líra
Tüzérségi anyagok:	41 444 044,95
Műszaki anyagok:	962 700,—
Ruházati és felszerelési anyag:	26 403 694,15
Egészségügyi anyag:	331 546,70
Motorizálási anyag:	24 234 712,24
Vegyészeti anyag:	7 396 878,66
Repülőanyag:	18 500 000,—
	119 273 576,70

A teljes összegből 46 950,80 lírát kiviteli prémium és kamatvisszatérítések címén vontak le.[72]

Tüzérségi anyagra ment el a legnagyobb összeg, amelynek túlnyomó részét töltény, bomba, gyutacs, 7,5 cm, 10 cm, 15 cm és 30,5 cm-es lövedék szállítási tételei és 6 készlet 21,6 cm-es „35 M" nehézlöveg ára emésztette fel, töredékéért pedig legénységi derékszíjat, karabélyszíjat, töltény- és pisztolytáskát szállítottak.

Gépkocsi- és egyéb motorizálási anyag címén 52 személygépkocsi, 217 tehergépkocsi, 19 terepjáró tehergépkocsi, 16 vontató, csekély számú műhelygépkocsi, tartálykocsi és speciális rendeltetésű egyéb katonai gépkocsi érkezett.

A ruházati és felszerelési anyagok között az elszámolási listákon több tízezer ágytakarót, tábori takarót, lópokrócot, sátrat, ezenkívül egyéb textilféleségeket és bőrt sorolnak fel.[73]

4. Olasz hadianyag 600 millió líráért

Javában folytak még a 120 millió lírás szállítások, amikor a magyar kormány újabb hatalmas összegű hitelszerződéseket kötött Olaszországgal. A Magyar Nemzeti Banknál vezetett „Grano" elnevezett hitelszámla 1939-ben már 300 millió líra tartozással volt megterhelve.[74] Ezt az összeget az 1940 tavaszáig megrendelt és leszállított hadianyag-szállítmányok nagyobb részében már felemésztették, ezért a Teleki-kormány 1940 áprilisában újabb 300 millió lírás áruszállítási hitelre kötött szerződést.

Budapesten állandó jelleggel megalakult a hadianyag-exportot irányító olasz hivatal, Rómában pedig az „ENTE Coordinatore dei Consorzi d'Esportazione" (ECE.) Az olasz szállítások magyarországi képviselője Don Ricardo Pignatelli tábornok (montecalvói herceg) lett.

Kapcsolódik az elmondottakhoz, ha utalunk itt Clodius követ (a Birodalmi Gazdasági Hivatal helyettes vezetője) 1940. január 16-án kelt táviratára, melyben a német—magyar hadigazdálkodási együttműködés tárgyában megkötött szerződés aláírása után küldött Berlinbe. Ebben egyebek között a következőkről számol be:

72 Ezt a kölcsönt a magyar kormány húszéves visszafizetésre, 4%-os kamatra vette fel, de tartozását már 1940-ig teljes egészében kiegyenlítette. A végleges elszámolást a HL. HM. eln. 6. k. oszt.—47 446—1940. sz. irat tartalmazza.

73 HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 47 446—1940. (1—7. sz. mell.)

74 A HL. HM. III. Csfség—14 284—1940. sz. irat arról tanúskodik, hogy a kormány 1938-ban és 1939-ben 70—70 millió lírás szerződéseket kötött 6½%-os kamatra, másfél év alatti visszafizetésre. Emellett egyéb különféle áruszállítási hitelekkel a „Grano" számlán (a 120 milliós hiteltől függetlenül) 1938-ban 151,5 millió líra, 1939-ben pedig további 148,5 millió líra ártartozást tartottak nyilván. Az új, 300 milliós hitelt tízéves visszafizetésre, 6%-os kamatra vette fel a kormány.

„A magyar fegyverkezésről Csáky gróf bizalmasan közölte: 1938 eleje óta pótlólag 2 milliárd P-t fordítottak fegyverkezésre. Az utolsó 450 millió P-s részletet most bocsájtották a honvédség rendelkezésére. Ebből 170 millió P németországi, 150 millió P olaszországi rendelésre van előirányozva."[75]

Csáky külügyminiszter nagyjából jól informálta Clodiust. A Honvédelmi Minisztérium 1940. január 31-én szerkesztett hitelkimutatásában az 1938 óta évről évre áthozott hitelek összegét 2 325,9 millió P-ben tünteti fel. Egy 1941. március 6-án kelt kimutatás szerint pedig a teljesített olasz szállítások összege pengőértékre átszámítva megközelíthető pontossággal valóban 150 millió P-re rúgtak.[76]

Az első 300 milliós líra összegű olasz árukölcsön nagyobb részét az 1938/39. évi „Huba I." (H—I.) fedőnevű hadseregfejlesztési terv és annak javított változata a H—I. A. terv fegyverzeti és felszerelési szükségleteire fordította a katonai vezetés. A szállítmányok többi részét a „Jenő" és „Hegyi" megnevezésű különleges HM hitelek terhére számolták el. Ez utóbbiak közül a „Jenő"-hitel a Szlovákia déli részébe és Kárpátaljára történt bevonulások hadiszükségleteire, a „Hegyi"-hitel pedig az 1939-ben alakuló hegyidandárnak fegyverrel, felszereléssel való ellátását szolgálta.[77]

Természetesen mind az itt felsorolt, mind pedig a második 300 milliós hitel kapcsán teljesített olasz szállítások csupán töredékét jelentették a hazai ipar útján, továbbá a németországi és egyéb külföldi szállításokkal biztosított hadianyagnak. Az újabb 300 millió lírás hitelt a kormány a Banco di Napoli útján, a „Huba—II" fejlesztési hitel terhére vette fel — 1940. május 15-től kezdődően. Olaszország ezért az összegért főleg repülő- és gépkocsianyagot, textilféleséget és bőrt, nehéztüzérségi löveget, lövedéket és robbanóanyagot szállított, ugyanakkor a gyorsan elhasználódott és elavult anyagok pótlására is jelentős összegeket kellett kifizetni. Mivel a hadianyagszállító vállalatok néha meglepő gyorsasággal, máskor jókora késedelemmel teljesítették vállalásaikat, a szállítások keveredtek, s ehhez igazodtak a különböző fejlesztési hitelek terhére eszközölt kifizetések is.[78]

1940 nyarán a Honvédelmi Minisztérium „emlékeztetőt" szerkesztett gróf Teleki Pál miniszterelnök részére, hogy legközelebbi római útja alkalmával elsősorban a következőkért mondjon személyes köszönetet az olasz diktátornak:[79]

	líra
1. 200 pilóta 1940 tavaszán, Torontó mellett történt kiképzéséért:	18 741 300
2. A „Falco" („Héjja") típusú együléses vadászgép licencéért és 70 db ilyen gép átadásáért:	86 240 800
3. 36 db Ca—135 bombázóért (április-május):	73 574 323
4. Hozzá lőszerért és bombáért:	94 675 245
	273 231 668

75 Lásd: A Wilhelmstrasse és Magyarország ... 300. sz. irat. (Clodius levele a Küm-nak.)
76 HL. HM. eln. 6/k. oszt.—10 802—1940. és HM. III. Csfség—1/3728—1941.
77 HL. HM. eln./6/k. o. — 35 945—1942.
78 A magyar kormány pl. 14 db 21 cm-es tarackot rendelt az olasz kormánytól, amelyből 8 db-ot 1939-ben és 1940-ben a hátralevő 6 db-ot pedig csak 1942-ben szállították le.
79 HL. HM. III. Csfség—14 284—1940. Nem tartozik a hivatkozott „Köszönet a Duce-nak" szöveghez, de az érdekesség kedvéért a jobboldali számoszlopban felsoroljuk a „nagylelkű segítségért" kifizetett összegeket is, amelyek a HM. eln. 6/k. oszt.—35—945—1942. sz. költségvetési nyilvántartásból tűnnek ki.

5. Végül a Magyarországra küldött oktató, repülő-szakszemélyzetért (Mattei és Romanini rep. főhadnagyok, légügyi attasék), kik rátermettek és fáradhatatlanok.

1940. július 25-én a 600 millió lírás olasz áruhitel számláján még „csak" 263 487 750 líra összegű megterhelés mutatkozott, de az év végéig az olasz hadiiparnak adott megbízások már csaknem az egész hitelösszeget kimerítették. December 10-ig az „O" (olasz) hitelre kiadott megrendelésekre már 562 065 658 lírát használtak fel.[80]

Olaszország az év közepétől ismét hadviselő állam lett, de a megrendelt szállítmányok (túlnyomó részben repülőanyag) — zömmel — megérkeztek.[81] Egyes cikkeket azonban törölni kellett a megrendelések listájáról és néhány szállítási határidő halasztást szenvedett. Tükröződik ez abból is, hogy 1941 márciusáig a hitelfelhasználás összege nemhogy növekedett volna a decemberihez képest, hanem több mint 2 millió lírával csökkent, s hogy a megrendelt anyagféleségek arányaiban is néhány változtatás történt.[82]

Sokkal súlyosabban alakult a helyzet az Olaszország felől, tengeren át érkező hadifontosságú nyersanyag-szállítmányokkal, amelyek a blokádintézkedések miatt „befagytak". 1940. június 21-i jelentés szerint: 5 q nikkel Londonban, 508 018 kg ólom és 22 129 kg nikkel Máltában, 79 310 kg calcium-molibdat Gibraltárban, 26 667 kg banka-ón Amszterdamban, 2 t forrasztóón pedig ismeretlen helyen rekedt. De még útban volt Budapest felé 1300 t finomhorgany, 1000 t ólom, 130 t ón, 15 t nikkel és 6,5 t cadmium.[83]

Érdekes és színes képet adnak a 600 milliós olasz árukölcsön 1940 végéig folyó felhasználásáról a HM költségvetési osztálya által szerkesztett kimutatások.[83/a]

Az olasz szállítások helyzete az 1940-es költségvetési év végén

Az Olaszországtól beszerzett hadianyagok aprólékos felsorolása túl sok helyet foglalna el. Jellemző összképet alkothatunk akkor is, ha itt csupán a leglényegesebb cikkeket említjük meg.

1. *Ruházat és felszerelés:*

Ennél a cikkcsoportnál a több mint 43 millió lírás beszerzési összeg háromnegyed részét tábori takarók (ágytakarók, lópokrócok) beszerzésére fordították. Különböző olasz cégek több, mint 600 000 darabot szállítottak, s ez a mennyiség körülbelül egy elvonuló hadsereg szükségletét fedezhette. A fennmaradó összeg sátorlap, kendervászon, egyéb méteráruk és kötszer beszerzésére szolgált. Magyarországon csupán egy-két kisüzem foglalkozott takaró, illetve pokróc gyártásával, tehát a megrendelés indokolt volt.

80 HL. HM. eln. 6/k.—47 449. és 48 602—1940.
81 HL. VKF. 7.—5125—1941. — Március 6-i helyzetről készített főösszesítés, részletezés nélkül.
82 HL. HM. III. Csfség. sz. n. 1940. — Blokádintézkedések és szállítások. 1940. június 21-i helyzet.
83 HL. HM. eln. 6/k. oszt. 48 602—1940. — Adatait lényegében megerősíti és kiegészíti a HM. Eln. 6/k. oszt.—35 945—1942. sz. hitelelszámolás. A túlrészletezett rovatokat összevontam és a sok helyet elfoglaló jelentéktelen adatokat elhagytam. Különböző kimutatásokban itt-ott eltérések mutatkoznak. Ilyen esetekben a valóságban teljesített szállításokat tükröző későbbi adatokra támaszkodtam. Így összeállításom lényeges eltérések nélkül — az 1940. december 10-i és 1941. március 6-i hitelösszesítésekhez képest —, végösszegében is megközelítően pontosnak tekinthető.
83/a Uo.

2. *Gépkocsianyag:*

A magyar megrendelésekben elsősorban olyan cikkek szerepeltek, amelyeket a magyar ipar útján, illetve más államokból általában nem, vagy csak igen nagy nehézségek árán lehetett beszerezni. Tehergépkocsira lett volna a legnagyobb szükség, de — jelentéktelen mennyiségtől eltekintve — azok szállítását sem Olaszország, sem Németország nem vállalta. A magyar kormány tehát az olaszoktól 86 Breda-típusú vontatót, 216 személygépkocsit, néhány tucat terepjáró, speciális szer-, műhely- és sebesültszállító gépkocsit vásárolt. Közel 31 millió lírára rúgott a gépkocsianyagra lekötött összeg, s ennek több mint felét a tüzérségi vontatókra fizették ki.

3. *Tüzérségi anyag:*

A Horthy-hadseregnek 1938-ig nem volt nehéztüzérsége. Korábban mindössze néhány elavult nehézlövege volt, amelyeket a katonai ellenőrzés időszakában Hajmáskéren rejtegettek. Kapva-kapott tehát a katonai vezetés az alkalmon, amikor az olasz hadiipar 14 db 21 cm-es tarack s ezekhez több ezer gránát és nagymennyiségű tüzérségi lőpor szállítását vállalta. A szállítás részletekben folyt, s hosszú késedelem után, csak 1942 tavaszára fejeződött be.

4. *Műszaki anyag:*

Jelentősebb tételként csupán 55 t vegyianyag szállítását említhetjük meg. Ezen a listán számoltak el az olaszok 8 „Galilei"-féle 120 cm-es fényszórót is. A hadseregnek sokkal több, nagyobb teljesítményű fényszóróra lett volna szüksége.

5. *Repülőanyag:*

A magyar kormány és a katonai vezetés igazi „szívügye" a légierők fejlesztése volt, és Olaszország ezen a téren készséges szállítónak bizonyult. Repülőanyag-megrendelések merítették ki az olasz áruhitelnek több mint 80%-át, de ezek sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az olasz gépek gyakran már a megrendeléskor sem — s átadásukkor még kevésbé — feleltek meg a korszerűség követelményeinek. Igen gyorsan elavultak, elhasználódtak és az alkatrészek pótlása komoly nehézségekbe ütközött. Gyártásuk a megvásárolt szabadalmak alapján itthon is folyt, de a Ca—310 bombázókra, a Cr—42 és Héjja típusú vadászgépekre költött súlyos milliók a magyar katonai repülést nem tették korszerűvé. Az olasz repülőgépgyárak 1938—1940 között 72 bombázót, 138 vadászgépet, 23 iskolagépet, mintegy 200 tartalékmotort, nagymennyiségű tartalék alkatrészt és repülőbombát szállítottak Magyarországnak. Mindezek után, 1941 tavaszán a magyar légierők gépparkja heterogén összetételében és elhasználódott állapotában ugyancsak siralmas képet mutatott.

Végeredményben a magyar kormány a 600 millió lírás olasz hitelszámla terhére az 1940-es költségvetési év végéig az alábbi megrendeléseket eszközölte:

Összesítés:	*Líra*
ruházati és felszerelési anyag:	43 228 449
gépkocsianyag:	30 829 895
tüzérségi anyag:	26 918 935
műszaki anyag:	2 145 231
repülőanyag:	457 299 907
	560 422 417

A fasiszta Olaszország hadianyag-szállításai vajmi keveset lendítettek a háborús feladatokra szánt magyar hadsereg fejlesztésén és korszerűsítésén. E téren a magyar kormány és a katonai vezetés különben is igen szerény eredményeket ért el, s ebben nemcsak a legvégső erőfeszítésekre kényszerített ország gazdasági és pénzügyi erőforrásainak a korlátozottsága, hanem egyéb lényeges okok és körülmények is közrejátszottak.

Az 1941 tavaszáig elért területi gyarapodások jónéhány mozgósítással jártak együtt, amelyek rengeteg pénzt és anyagot emésztettek fel. Állandóan nőtt a hadsereg létszáma, az új területeken újabb és újabb alakulatokat állítottak fel, amelyeket a puskától kezdve a legkülönbözőbb fegyverzettel és felszereléssel kellett ellátni. Igen nagymérvű volt a hadieszközök elhasználódása és elavulása. Emiatt pl. a légierőknél alig volt fejlődés. Az olasz vadászgépek $^1/_3$-a állandóan javításban volt, s a motorok gyorsan leromlottak. „Hány órát repülhetnének ezek háború esetén?" — tette fel okkal a kérdést a vezérkar.[84] Hasonló volt a helyzet a gépkocsianyaggal is. Az új beszerzések tekintélyes része alkatrészek pótlásából állt. Reménytelenül kevés volt a gépkocsi, az „Ansaldó"-k beszerzése kidobott pénz volt, s a tüzérségnek csak $^1/_3$-át sikerült gépvontatással ellátni.

A gátlástalan, profitra éhes olasz hadiipar a gyarmati háború limlomjaival, „bazári holmi"-val látta el a magyar hadsereget. „A magyar átvevők jelentették, hogy a gyárosok egy-egy lövegfelszereléshez némely alkatrészből »abnormálisan nagy« mennyiséget próbálnak átvétetni velük."[85] Üzleti érdekük azt diktálta, hogy elfekvő készleteiken ily módon igyekezenek túladni.

Még 1940-ben tárgyalások folytak az újonnan alakult ejtőernyős zászlóalj „Savoya" S—75 típusú olasz szállítógépekkel való ellátására (darabonként 750 000 P-t számoltak fel értük). A gyártó cég szerint a gépek 51 ejtőernyős számára voltak méretezve, Sbernadori ezredes, olasz katonai szakértő szerint azonban csak 40 főre. Végül is ilyen típusú gépeket vettek az ejtőernyősök számára, de az olaszok csak 4 db 930 Le-s motort tudtak adni, s a gépeket itthoni motorokkal kellett felszerelni. 1941 tavaszán Jugoszlávia ellen bevetésre elsőnek levegőbe emelkedő S—75 típusú gép 19 ejtőernyőssel „túlterhelés miatt" lezuhant, s a benne ülők szörnyethaltak.[86] Magyarország légiereje 1941 tavaszán 22 repülőszázadból állt, igen vegyes gépállománnyal, ami nagy nehézséget okozott az alkatrészek pótlásában.

Hosszasan lehetne sorolni az olasz beszerzésekkel kapcsolatos szomorú tapasztalatokat. De tartozunk vele az igazságnak, hogy megemlítsük: az olasz hadsereg fegyverzete és felszerelése sem állt korszerű színvonalon.

Az elkövetkező években már kevésbé erőteljesen, de azért tovább folytak az olasz hadiipar szállításai Magyarországra. 1942. június 1-ig az „O" hitelre eszközölt megrendelések 651 296 729 lírára, 1943. február 5-ig pedig 754 987 544 lírára növekedtek. Ebből az összegből a magyar kormány a Banco di Napoli-nak 703 962 358 lírát már letörlesztett. A fennmaradó hátralékot, kamatokat és egyéb járulékokat átutalással és anyagszállítással egyenlítette ki.[87]

[84] HL. VKF. 1—6445—1941.
[85] HL. HM. eln. 3/a.—22 589—1940.
[86] HL. HM. III. Csfség—3722—1940. és VKF. 1. oszt. 4686—1943.

6. A magyar iparnak, Németországnak és Olaszországnak adott megrendelések egybevetése 1938—1941 között

Érdemes egybevetnünk a Honvédelmi Minisztérium III. csoportfőnöksége által 1941 elején szerkesztett kimutatásokat, amelyek a magyar ipar Németország és Olaszország felé 1938—1941 között kiadott hadianyag megrendeléseket sommázzák.[8]

Hadianyagbeszerzések	A magyar ipartól (1941. január 11-ig) Pengő	Németországtól (1941. március 6-ig) Pengő	Olaszországtól (1941. március 6-ig) Pengő
Ruházat és felszerelés	135 005 781	21 133 232	17 668 739
Tüzérségi, opt. ag.	104 490 437	20 818 417	5 959 810
Fegyverzet	49 346 507	4 220 880	–
Lőszer	512 278 156	41 102 749	3 600 625
Gépkocsianyag	149 768 628	37 305 669	8 200 752
Vasúti híd. ag.	2 638 156	52 961	–
Műszaki, gázvéd. ag.	47 187 897	18 177 668	587 026
Híradóanyag	28 292 958	6 998 362	—
Egészségügyi ag.	10 374 920	2 816 348	–
Repülőanyag	84 779 677	78 630 140	113 008 268
Élelm. felsz. ag.	1 926 058	–	–
Lófelsz., vonat-ag.	19 714 744	–	–
Állat eü. ag.	1 381 731	–	–
Térkép	1 129 936	–	–
Építkezés	61 494 761	–	–
Folyamőrségi ag.	369 408	–	–
Kísérleti anyag	5 093 469	–	–
Szállítások	6 523 001	–	–
Összesen	1 221 796 235	231 247 426	149 025 220

Megjegyzés: Németországnak kifizetett összeg 141 349 283 RM (Reichsmark)-nak felelt meg, Olaszországnak pedig 560 245 189 lirával számoltak el.

Ezek a számadatok egyrészt arról tanúskodnak, hogy az olasz hadianyag-szállítások mintegy 82 millió pengővel alatta maradtak a németországiaknak, de ugyanakkor kitűnik, hogy repülőnyag szállításában az olaszok 34 378 000 P-vel nagyobb összegű megrendelést bonyolítottak le.

A németországi hadianyag-szállítások elszámolására szolgáló „Sonderkonto"-n („Különszámla") 1938-ra 32 940 509 RM, 1939-re pedig 34 872 458 RM megrendelést mutatott ki a HM költségvetési osztálya.[89]

[88] HL. HM. III. Csfség—1/3728 és 6603—1941 — A magyar hadiiparnak juttatott hatalmas összegnek csaknem felét lőszergyártásra fordították.

[89] HL. HM. eln. kv. 6/. oszt. — 16 331—1940.

Fordulópontot jelentett a német—magyar hadigazdálkodási — s ezen belül a hadiipari — együttműködésben a Clodius-szal 1940 januárjában megkötött egyezmény. A magyar kormány a vezérkar követelésére német fegyverekért cserében a legsúlyosabb gazdasági feltételeket is kész volt vállalni. Hitler Németországa 1940 nyarán katonai sikerei tetőfokán állt és saját hadiiparán kívül már az osztrák gyárak, a Skoda-művek és a lerohant nyugati területek hadiipari termelésével is rendelkezett.

„Támogatása" fejében Délkelet-Európában már szinte monopol helyzetben diktálhatta feltételeit. A magyar kormány felé az ígért szállítások fejében az egész hazai iparnak és mezőgazdaságnak a német igényekhez való alkalmazását kötötte ki feltételként. Újabb gazdasági egyezményekkel biztosították a német követelések teljesítését.

1940 januárjától kezdődően Magyarországon a német hadiipari szállítások 15 hónap alatt több mint 6 millió márkával múlták felül az előző két évi behozatalt és háttérbe szorították az Olaszországgal való forgalmat.[90] Magyar részről főleg harckocsik, gépkocsik, repülőgépek, fényszórók és fülelőkészülékek szállítását szorgalmazták. Elsőrendű fontosságú, igazán korszerű hadianyag azonban legfeljebb csak mutatóba érkezett Németországból. Harckocsit és tehergépkocsit nem szállítottak, repülőgépet is mélyen a vállalt mennyiség alatt, s egy év után már az egyéb szállításokban is nagy kiesések mutatkoztak. A magyar vezérkar 1941 tavaszán megállapította, hogy repülőanyagból „Olaszországból beérkezett az anyag zöme, Németországból május végéig csak töredék."[91]

Az 1941. március végén és április elején megkötött Tietze és Leeb-féle hadiipari egyezmények a militarizált magyar ipart már teljesen a német nyersanyag-szállításoktól és megrendelésektől tették függővé, s a német hadsereg ellátásának a szolgálatába állították.

Bekövetkezett az a helyzet, hogy Magyarország politikai, katonai és gazdasági tekintetben teljesen elszigetelődött és összesen erőforrásaival Németország alárendeltségébe került. Az Olaszországgal való kapcsolatok rohamos csökkenésével együtt a hadianyag-szállítások is szerény keretek közé szorultak.

Horthy hadserege a Szovjetunió elleni támadás küszöbén Európa egyik leggyengébben felfegyverzett és felszerelt hadserege volt. Hitler — egyéb megfontolások mellett — ezért sem számolt vele a Szovjetunió elleni támadás tervében. Tekintetbe vette ugyanakkor a nagyobb katonai erőt képviselő román hadsereget. A Romániára féltékeny magyar katonai és politikai vezetés az önkéntes felajánlkozás után csak egy gyorshadtesttel tudott bekapcsolódni a hitleri hadjáratba, mert 1941 nyaráig a hadsereg fejlesztésére és felfegyverzésére fordított roppant kiadások viszonylag igen szerény eredményeket hoztak.

90 HL. HM. III. Csfség. —3728—1941.

91 HL. VKF. 1. oszt. —5125—1941. 1940-ben a „Botond" és „Turán" tervek megvalósításának szándékával kezdeti lépések történtek a hazai gépkocsi-, illetve harckocsigyártás kifejlesztésére. Svédország az év elején 32 harckocsihoz 512 db nagy- és 256 db kiskerék szállítását vállalta, melyből február végéig 5 készletet szállított. (HL HM. III-Csfség. —4883—1940.)

ЯНОШ ЧИМА:

РОЛЬ ИТАЛИИ В ВООРУЖЕНИИ ХОРТИСТСКОЙ АРМИИ (1920—1941 гг.)

Резюме

В статье дается для Италии обширная и довольно точная картина о поставке военного снаряжения для Хортистской армии. В ней пишется о ранних связях и о тех военных и внешнеполитических соображениях, которые привели к договору о дружбе в 1927 г. между хортистской Венгрией и Италией Муссолини, а потом к более интенсивным связям. На основе мирного договора после первой мировой войны Венгрии разрешили содержать лишь немногочисленную наемную армию, вооруженную только легким оружием. Положение изменилось от 1927 года, когда военно-контрольная комиссия великих держав-победительниц прекратила вести контроль в Венгрии и покинула страну. Начались перестройка и подпольное вооружение венгерской армии. Муссолини поддерживал венгерские ревизионные стремления и обязался поставлять оружие Венгрии через Австрию.

Поставки вооружения и боеприпасов — перечисленные в статье — в большинстве случаев были разоблачены. Они вызвали напряжение и протест в Франции и странах малой Антанты.

Министр обороны Дюла Гёмбёш в 1929 г. заключил договор с Италией, а в 1931 г. с Германией о вооружении и военно-техническом взаимодействии. Он, когда стал премьером-министром, следовал примеру Иштвана Бетлена и впредь усиливал итальянскую линию, но в то же время устанавливал все более интенсивные связи с гитлеровской Германией. Агрессивная внешняя политика Гитлера и германское вооружение ободряли венгерских руководителей на открытое выступление.

Венгерская промышленность только частично могла производить нужное вооружение и обмундирование для армии. Венгерское правительство по этой причине и учитывая свои возможности, заказывало военное снаряжение в Италии и Германии. После 1936 г. все больше внимания уделяло оно немецкой военной промышленности, которая считалась более современной. Несмотря на это во время усиленной военной подготовки венгерское правительство являлось хорошим клиентом итальянских — часто не доброкачественных — товаров. Германия связывала свои доставки со все более тяжелыми политическими и экономическими условиями. Тем не менее она усилила свое влияние на венгерский рынок.

В 1936 г. Италия дала кредит венгерскому правительству для поставки оружия в 93 миллиона лир. Эта сумма возросла через несколько месяцев до 120 миллионов лир.

Большинство поставленного из Италии военного снаряжения было использовано уже во время мобилизации и пополнения рядов армии 1938 г. и 1939 г.

В 1938 г. после открытого провозглашения венгерской программы вооружения кредитное соглашение последовалось новым соглашением на 300 миллионов лир. Таким образом итальянский кредит к 1940 г. возрос на 600 миллионов лир.

Автор говорит и о распределении кредитной суммы. Приблизительно 80% всей суммы использовали для развития авиации. Тем не менее авиация хортистской армии была чрезвычайно отсталая и огромные расходы на ее развитие, которые обогащали итальянскую военную промышленность, не меняли положение.

В заключительной части автор приводит интересную сравнительную таблицу, в которой показано, что за период от 1938—1941 гг. 70% всех заказов армии выполнила венгерская промышленность, а 30% итальянская и немецкая промышленности. Из этих 30% большую часть получила немецкая промышленность (кроме авиационной промышленности).

На основе соглашения им. Клоциуса летом 1940 г. и на основе соглашений им. Либа и Тице весной 1940 г. венгерская промышленность стала во всем зависимой от немецкого военного хозяйства. Таким образом военно-промышленное сотрудничество с Ита-

лией на второй план и получило все меньше места. Венгрия являлась хорошим рынком для итальянского и немецко-фашистского крупного капитала. Все же накануне вступления Венгрии в войну, хортистская армия была одной из наиболее плохо вооруженных армий Европы.

JÁNOS CSIMA:

DIE ROLLE ITALIENS BEI DER BEWAFFNUNG DER HORTHY-ARMEE (1920—1941)

Resümee

Die Abhandlung gibt ein umfassendes und annähernd genaues Bild von der Kriegsmateriallieferung Italiens an die Horthy — Armee. Sie macht uns mit den früheren Beziehungen bekannt und erklärt jene aussenpolitischen und militärischen Erwägungen, die 1927 zwischen Mussolini's Italien und Horthy's Ungarn zu einem freundschaftlichen Bund und später noch zu intersiveren und engeren Beziehungen führten. Ungarn konnte im Sinne des Friedensvertrages, welcher nach dem ersten Weltkrieg geschlossen wurde, nur eine Söldnerarmee halten, mit geringer Stärke und nur mit leichten Waffen ausgerüstet. Ab 1927 änderte sich die Lage, als die militärische Kontrollkommission der Siegergrossmächte ihre Kontrolle in Ungarn einstellte, und das Land verliess. Es begann die Reorganisation der ungarischen Armee und ihre illegale Ausrüstung. Mussolini ermutigte die ungarischen Revisionsbestrebungen und verpflichtete, sich Waffen über Österreich nach Ungarn zu liefern.

Die in der Abhandlung erwähnten Waffenlieferungen wurden grösstenteils enthüllt und verursachten in Frankreich und bei den Kleinententestaaten eine Spannung, und lösten Proteste aus.

Gyula Gömbös der ungarische Kriegsminister schloss 1929 mit Italien, 1931 mit Deutschland Vereinbarungen ab, wonach ein Zusammenwirken der Armeen in der Ausrüstung und Kriegstechnik zustande kam. Als Ministerpräsident trat er in die Fusstapfen von István Bethlen, kräftigte die italienische Linie und baute gleichzeitig eine intensivere Verbindung mit Hitler Deutschland aus. Die agressive Aussenpolitik Hitlers und die deutsche Rüstung, ermutigte die ungarische Führung auch zu einem offeneren Auftreten. Da die ungarische Industrie die Bewaffnung und Ausrüstung der Armee nur teils erzeugen konnte, hat die Regierung — nach Tunlichkeit — Kriegsmaterial aus Italien und Deutschland bestellt. Sie richtete ihre Aufmerksamkeit ab 1936 besser auf Deutschland, da sie die deutsche Ausrüstung zeitgemässer fand, aber in der beschleunigten Zeit der Kriegsrüstung kaufte sie auch durch Italien angebotene Waren — manchnal sogar Ausschusswaren — auf. Trotzdem Deutschland zu seinen Lieferungen immer schwerere politische und wirtschaftliche Bedingungen knüpfte, konnte es sich doch weitere Gebiete auf dem ungarischen Markt erobern.

Im Jahre 1936 stellte Italien für Kriegslieferungen einen Kredit von 93 Millionen Liren der ungarische Regierung zur Verfügung, welcher nach paar Monaten schon auf 120 Millionen Kredit erhöht wurde. Das gelieferte italienische Kriegsmaterial wurde im Jahre 1938 und 39 grösstenteils zum Materialbedarf der Mobilisiei erungen und Einrückungen verbraucht.

Nach der öffentlichen Kundgebung des Ausrüstungsprogramms im Jahre 1938 folgte mit Italien eine weitere Kreditvereinbarung von neuerlichen 300 Millionen Liren und im Jahre 1940 schwoll dieser Kreditrahmen auf 600 Millionen Liren an.

Der Autor macht uns mit den Abrechnungen der Lieferungen bekannt. 80% des Kredites wurde zum Aufschwung des Flugzeugswesens verwendet, doch trotz diesen enormen Ausgaben, welche die italienische Kriegsindustrie bekam, änderte sich kaum die unzeitgemässe Ausrüstung der ungarischen Luftstreitkräfte.

Am Ende der Abhandlung teilt uns der Autor eine interessante Vergleichstabelle mit. Er weist nach, dass von den Bestellungen der Armee zwischen den Jahren 1938-1941 70% der ungarischen Industrie, 30% der Lieferungen Italiens und Deutschlands entfielen. Im Sommer 1940 wurde die ungarische Industrie in Folge des Clocius-Vertrages und im Frühjahr 1941 der Leeb — Tietze — Verträge gemäss, fast ganz von der deutschen Kriegswirtschaft abhängig, und dagegen das Zusammenwirken mit der italienischen Kriegsindustrie ziemlich beschränkt geblieben. Sowohl das italienische, wie das deutsche faschistische Grosskapital fand in Ungarn eine ausgezeichnete Marktmöglichkeit, trotzdem war die Horthy — Armee zur Zeit des Kriegsbeginns eine der mangelhaftesten ausgerüsteten Armeen in ganz Europa.

GONDOLATOK A MAGYAR HADTÖRTÉNET-FELFOGÁS ALAKULÁSÁRÓL

Hetés Tibor

A közelmúlt években jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki az a vita, ami a hadtörténetírás tárgya, a hadtörténet-felfogás körül bontakozott ki. Vajon a hadtörténelem mint tudomány, milyen tényterületeket ölel fel, hol húzhatók meg kontúrjai? Amikor ugyanis az egyetemes és nemzeti hadtörténet, a régmúlt és a legújabbkor művelése, a tudományos kutatómunka és a gyakorlati hasznosság — mint nézőpont — valamilyen okból szembekerülnek egymással, a probléma mögött bizonyosan rátalálunk a tudományág helyének, szerepének meglehetősen tisztázatlan, vagy erősen vitatható elvi kérdéskomplexumára. A probléma szerteágazó — s nem csupán elméleti.

Az alábbi cikkben megkísérlem a magyar hadtörténet-felfogás alakulását, terminológiai meghatározását az elmúlt száz esztendőben nyomon követni, belőle néhány következtetést levonni. Vizsgálódásomhoz elsősorban a folyóiratokban közölt elméleti és módszertani megnyilatkozások szolgáltak alapul, és ez még jobban aláhúzza törekvésemet, a téma elméleti, felfogásbeli oldalának kidomborítását.

A cikk első része a kiegyezéstől a felszabadulásig terjedő idővel foglalkozik, míg a második részben megkísérlem körvonalazni a felszabadulás utáni magyar marxista hadtörténet-felfogás kialakulását. Úgy gondolom, hogy ez utóbbiban lehetőség kínálkozik arra is, hogy a kérdést a nemzetközi vita néhány tanulságának, illetve a magyar marxista hadtörténet-felfogás problémáinak fényében vizsgáljam.

*

A *rendszeres, magyar nyelvű* hadtörténetírás — amely még csak első centenáriumát ünnepli, hisz művelésének alapfeltételei a kiegyezést követő évtizedben alakultak ki — egymástól elhatárolható három időszakra osztható. Az alapozás és alkotás ellentmondásos, de progresszív évtizedeit más feladatokat maga elé tűző, színvonalában, elveiben és módszerében egyaránt erősen retrográd negyedszázad, az ellenforradalom követte. A felszabadulás utáni harmadik szakasz nagyon lassú kibontakozása nem támaszkodott egy korábban kimunkált alapra. S amit korábbról magáénak mondhatott volna, annak kritikáját is alig-alig végezte el — tehát a megváltozott viszonyok között egészben véve új alapról, új módszerrel és célok érdekében látott alkotó munkához.

A reformkorban szárnyakat kapott tudományos fellendülés a történettudományban is kimagasló egyéniség munkásságát tette ismertté: Horváth Mihályét. A haladó reformpolitika támogatásában született alkotásai közül éppen akadémiai székfoglalója („A magyar honvédelem történeti vázolata.") egyben a magyar nyelvű hadtörténetírás első érdemleges alkotása. Első és hosszú időre utolsó is. Őt megelőzően legfeljebb kisebb próbálkozásokról, illetőleg néhány jeles hadtudományi írónk ez irányú eredményeiről ejthetnénk szót. Egy magyar nyelvű katonai folyóirat megteremtését pedig — amely otthona lehetett volna a hadtörténetírásnak — még eszméjében megfojtották.[1]

Vereséget szenvedett szabadságharcunk és a kiegyezés közti idő nem kedvezett a haladó, polgári szemléletű nemzeti történetírásnak. A hadtörténelemnek pedig semmiféle lehetősége nem volt a szárnybontogatáshoz. Némi változást a kiegyezést követő évek jelentettek, amikoris a *Századok*, a Magyar Történelmi Társulat folyóirata, lehetőséget teremtett és a „hadtan"-ban való munkálkodásra buzdított. A történettudomány ismert munkásai jelentkeztek, s tudományuk egyik — élesen külön sem választott — ágaként művelték a magyar történelem „hadieseményeit". Körvonalazott programot e tekintetben a *Századok* nem nyújtott — nem is volt feladata. A hadsereg része volt társadalmunknak, a háború jelensége történelmi múltunknak, s így mindkettő vizsgálati tárgya a történettudománynak. A folyóirat hadtörténelmi tárgyú tanulmányai a *történelemre* helyezték a hangsúlyt, tartalmukból általában hiányzott a *hadművészeti* értékelés. Az ez idő tájt közölt cikkek természetesen nem is adtak másról számot, mint a történettudomány ez irányú fejlettségéről.

Ipolyi Arnold — püspök és történész — a Magyar Történelmi Társulat 1879. évi marosvásárhelyi vándorgyűlésén „A magyar hadtörténelem tanulmánya" című referátumában kifejtette: „Korunk békés iránya és szellemével szemben úgy sem lehet ily hadtörténelmi tanulmányainknak más célja, mint az, melyet a régi mondat jelez: si vis pacem para bellum. És egy percig sem akarnám Önöket kétségben hagyni az iránt, hogy a hadtörténelmi tanulmánynak súlyát annak csupán *nemzeti műveltségtörténelmi elemeire* (Kiemelés tőlem — H. T.), s irányára kívánom fektetni."[2]

Voltaképpen ezt is teszi, de bírálja az eddigi leíró jellegű munkákat. „A gyakorlati élet és hivatás mellett fel kell ébresztenünk nemzeti nagy haditradícióinkat is" — mondja, mint ami „hadtörténelmi tanulmányunk egyik kiváló célja is." Ipolyi pontosan körvonalazza, s tanulmányában kifejti, hogy mit tart a hadtörténelem lényeges elemének. Ezeket írja: „Nem ismerjük még kellően sem *hadaink szervezetét*, sem *hadviselésünk módját:* nemzetünk léte ezen alapfeltételeit, nemzeti műveltségtörténetünk e legnevezetesebb ágát. Ez az irányeszme az, mely minket hadtörténelmi tanulmányunkban vezérel."[3]

Ipolyi nézeteiből kiderül, hogy a hadtörténelem eszköz „nemzeti nagy haditradítioink" ébresztésére és a nemzeti műveltség része, de következtetni enged arra, hogy vannak más funkciói is. Nem elégséges a hadiesemények leírása, a hadtörténeti munka ismertesse meg „hadaink szervezetét" és „hadviselésünk módját" — tehát utal a hadművészet fontosságára.

1 Virág József 48. Gollner ezredbeli strázsamester 1836-ban körlevelet bocsátott ki egy *Hadművészeti, törvényi és történeti Értekezések* tartalommal megjelenő katonai folyóirat megteremtése érdekében, amely *A Tudományos Hadász* címet viselte volna. A helytartótanács, amikor tudomást szerzett a szándékról, Virágot lefokoztatta és a terv megvalósításának útját elvágta. (Hadtörténelmi Közlemények [a továbbiakban HK.] 1890. Dr. *Váli Béla:* A „Tudományos Hadász" története.)

2 Századok, 1879. „Vidéki kirándulás" 7. o.

3 Uo.

Figyelmen kívül hagyva Ipolyi történelem-szemléletét, figyelemre méltó előadásának politikai kicsengése, aktualitása. Jelentős teret szentel ugyanis annak a problémának, hogy a magyar honvédség híjával van magyar tiszteknek és az idegen elem — német, cseh, olasz — „nagyobb százalékkal van képviselve hadseregünk tisztségeiben és vezényletében, mint az elenyésző csekély számban lévő magyar".

A magyar hadtörténetírás módszeres fejlesztése — az 1867. évi kiegyezést követően — a honvédség megszervezésével és a magyar katonai tudományos irodalom művelésének óhajával szükségszerűen összekapcsolódott. A hadtörténelmet a XIX. században az európai államok többségében a hadtudomány (hadművészet) részeként kezelték. Tudományos művelését — különböző mértékben — a hadsereg elősegítette, hisz kutatási eredményeinek, közzétett munkáinak gyakorlati hasznát elsősorban maga a hadsereg látta. Az az igyekezet és szándék, amely a magyar nyelvű hadtörténetírást majdan eltölti, másutt már élő és mindennapi valóság volt.

Öt évvel a kiegyezés után, annak szellemében, megnyitotta kapuit a magyar tisztképzés otthona, a Ludovica Academia, s az 1873—74. évben megjelent *A Ludovica Academia közlönye*. Az első számban közzétett programból kiderül, hogy a folyóirat *„a hadtudományok összes ágaiban* (Kiemelés tőlem — H. T.) mutatkozó előhaladásról" kíván számot adni és részletesen taglalja, hogy mely területek állnak a folyóirat figyelmének középpontjában. Többek között a „hadtörténelmi tanulmányok, különös tekintettel egyrészt az újabbkori hadjáratokra, másrészt honunk katonai történelmére".[4] A program és a munkálkodás fő irányának megjelölésével a hadtörténetírás a hadseregen belül is szóhoz jutott.

Az „újabbkori hadjáratok" tanulmányozása a hadművészeti tapasztalatok általánosítását célozta, míg „honunk katonai története" katonai tradícióinknak, a katonai szellem ápolásának szánt eszköz volt. A program tehát világosan utal a hadtörténelemnek a hadseregen belüli, legalábbis kétirányú felhasználására.

A szándék komolyságát jelzi az is, hogy az indulás évében közölték Halász Károly — fiatal tanár főhadnagy — elméleti cikkét „A hadtörténelem tanulmányozásáról". Ismeretei és megállapításai figyelemreméltóak. Érdeme, hogy elsőként próbálkozik a hadtörténelem tárgyának, céljának, feladatainak módszeres kifejtésével.

Bevezetőül körülírja, hogy mit értsünk hadtörténelem alatt. „Érthetjük alatta először a *háborúk leírását,* melyek több, vagy valamennyi nép által a föld kerekségén, valamely, vagy különböző időkben, vagy általában minden időkben viseltettek... Érthetjük továbbá alatta másodszor *a háború folytonos fejlődésének* és mindannak előadását, ami ezzel kapcsolatban van: azaz, a *hadügynek alakulását.*" (Kiemelés tőlem — H. T.)[5] Kifejti, hogy a „háború története" és a „hadügy történelme" a különféle könyvekben különválasztottan szerepel, „így azonban nem juthatni kellő belátáshoz." Azoknak „egymással helyes viszonyban" kell lenniük, hogy „egy jól tagozott egész származzék." Hogy miért kell őket összefogni, arra így válaszol: „A »háború

[4] Ludovica Academia közlönye (a továbbiakban LAK.) 1873—74. V. o. — A program egyebként — mint a hadtudomány területeit — az alábbiakat érinti: Katonai tudományos kérdések „tárgyilagos megvitatása", általános hadtudományi és szaknézetek „értekező kifejtése", hadászati tanulmányok, harcászat, erődítészet, fegyvertan „nevezetesebb mozzanatai" és „viszonyaink szerinti alkalmazása", „az egyes államok egymáshoz való viszonylatainak ismertetése, hadi földreírásai, hadászati, hadszervezeti és statisticai tekintetben", a „hadviselésre befolyással bíró" vívmányok értékelése, ellátási, egészségügyi, közlekedési stb. cikkek és „közlemények a nevezetesebb államok hadszervezetéről. Haderőink fejlődésének folyton figyelemmel kísérése és viszonyított összehasonlítása". (Uo.)

[5] LAK. 1873—74 135. o.

története« az, amely bennünket az éppen érintett változásokra figyelmessé tesz, míg a »hadügy történelme« által a belsőleg maradandónak megismeréséhez jutunk."[6] Ezek után a hadtörténelem terminológiai meghatározását adja, mely így hangzik: „Hadtörténelem alatt értjük a háború menete és a hadügy fejlődése közötti kölcsönös vonatkozások történetét."[7]

Közelebbről vizsgálva azt a kérdést, mely területekre és korszakokra terjedjen ki a hadtörténetíró figyelme, az alábbi álláspontot vallja: „Bizonyos tekintetben valamennyi európai nemzetnek minden időbeli áttekintése és figyelem alá vonása szükséges ugyan, hogy a helyzetről tiszta fogalom szerezhessék, azonban azon népek és *azon korszakok, melyek a hadügy fejlődésére különös, vagy aránylag nagyobb befolyást gyakoroltak, méltatandók behatóbb* foglalkozásra. *Az újabbkor eszerint legtöbbet vesz igénybe,* részint mivel legközelebb feküdvén legtöbb érdekeset nyújt, másrészt pedig a hadügy terén tett előhaladás tekintetében a leggyümölcsözőbbnek mondható." (Kiemelések tőlem — H. T.)[8]

Másutt még egyszer aláhúzza, hogy a hadieseményekből „azokat kell behatóbb figyelés alá vonni és feljegyezni, melyek a hadügy átváltoztatására különös befolyással voltak."

A hadtörténelem céljáról lényegében ugyanazt mondja, mint a korábbi megnyilatkozások, tehát „egyrészt a katonai ismereteket és a tettképességet oly pontosan és alaposan ismerni tanuljuk, mint azt... a háború czélja kívánja", másrészt „a harczos lelke és szíve a hadtörténelmi jellemek példás tulajdonainak észlelése által mindinkább képeztessék."[9]

Mindenfajta tudomány — így a hadtörténelem is — két oldalról vehető vizsgálat alá: történelmi és didaktikai oldalról. Amit a háborúról „közönségesen" tanulunk, az többnyire a didaktika körébe tartozik. Ez Halász álláspontja, és annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a háborúk katonai tapasztalatainak leszűrésekor tulajdonképpen didaktikai módszert követünk, a „történelem csak leginkább a példák kedvéért (van), amelyeket az oktatás nem nélkülözhet s eszerint jobbára igen tökéletlenül és egyoldalúlag tanítatik". Óva int ettől az egyoldalúságtól, amely a jövendő tisztet, vagy vezért, egyik „vezérlő csillagától" fosztja meg. Így ír: „Annak, aki a háborút és azt, ami azzal összefüggésben van, csak a didacticai oldalról ismeri, annak jövendőbeli működése példáján csak egy csillag világít, míg az, ki históriai belátást is szerez magának a háborúba és történelmi nagyok példányképeit véste lelkébe, két kalauzzal bír, melyek közül az egyik kiegészítheti azt, amit a másik nyújtani nem képes."[10]

Halász idealista történelemszemléletű és eltúlozza a történelmi személyiség fontosságát. „A nagy férfiak kimagasló alakjaihoz fűződik a történelem — írja — és egyedül egy geniális szellemtől néha oly változások erednek, melyek hatása évszázadokra kiterjed". Más vonatkozásban viszont helyesen tapint a lényegre. A nagy összefüggések kutatásának híve. A jó hadtörténelmi munka elengedhetetlen feltétele — fejtegeti —, hogy a hadügy háború előtti állapotának vizsgálatán túl figyelembe vegye „a hadügy fejlesztésére befolyást gyakorlott nemzeti, politikai (bel- és külpolitikai), társadalmi és mívelődési" viszonyokat. A hadtörténelmi mű lehet elbeszélő, vagy oknyomozó és bíráló; a háború története lehet általános, vagy részletes, a hadügy történelme átfogó, vagy részleges. Fontos, hogy a kétoldali források rendel-

6 Uo. 139. o.
7 Uo. 139. o.
8 Uo. 141. o.
9 Uo. 140. o.
10 Uo. 140. o.

kezésre álljanak és a tanulmányozott tárgy előnyös vagy hátrányos befolyása a hadügyre bizonyított legyen.

Öt-hat éves buzgó lendület után a magyar hadtörténetírás már leküzdhetetlennek tűnő akadályok elé került. Néhány számadatból arra következtethetünk, hogy általában megcsappant az érdeklődés a hadtudományi írások iránt. *A Ludovica Academia közlönye* amúgy is kisszámú előfizetői tábora veszedelmesen fogyni kezdett. Induláskor 597, 1877-ben 449, 1880-ban 398 az előfizetők száma.[11] A szerzők oldalán sem volt minden rendben. Már „láthatók a tespedésnek kórtünetei... — írta egyik cikkében a közlöny —, néhány év óta alig akad szerző, még kevésbé kiadó, ki a katonai tudományokat nemzeti közkinccsé tenné..."[12] Az okokat kutató észrevételek is a lényegre tapintanak. Az anyagi nehézséggel küzdő írógárda és az érdeklődés ellobbanása, mely a magyar nyelvű írások iránt kezdetben megnyilvánult. Következménye — írja a szerző —, hogy „a fiatalabb... magyar tisztsarjadék... irodalmi téren való fellépésre teljesen képtelenné válik", mert „a fiatal tiszteknek fokozatos, solid és nagy tapasztalatokat nem igénylő irodalmi működtetésére nincs terök".[13]

Felveti egy heti, vagy havi folyóirat kiadásának gondolatát és nyomatékosan aláhúzza a felülről kiinduló támogatás feltétlen szükségességét. Így ír: „hogy pedig ez meg fog történni, alig szenvedhet kétséget, — mert ha tekintetbe vétetik hogy nálunk a polgári tudományos irodalom existentiája is részint a magyar tudományos akadémia, részint egyes társulatok által van biztosítva: lehetetlen be nem látni azt, miszerint a katonai tudományos irodalom, amelynek a magyar tudós akadémiában, — daczára, hogy jelenleg már a szaktudományok között meglehetős tért foglal el — osztályba nem létezik, s a cs. és kir. közös hadseregben létező »Militärwissenschaftlicher Verein«-hoz hasonló társulatra sem támaszkodhatik — a magyar kir. honvédelmi ministerium részről leendő erélyes anyagi segélyezés nélkül teljesen el fog pusztulni, aminek pedig intézményünk létérdekében nemcsak megtörténnie nem lehet, de nem is szabad."[14]

E gondolatok éveken át foglalkoztatják a katonai tudományok művelésének lelkes híveit. Vissza-visszatérnek és más-más oldalról próbálják megvilágítani a mélyen gyökerező okokat.[15] A „Rövid megjegyzések a magyar katonai irodalom czímű cikkre" című írás szerzője igen lényeges mozzanatra hívja fel a figyelmet. Nagy országokban, a nagylétszámú tisztikar közül, sokan igen kedvező körülmények között, kizárólag a tudományos munkának szentelhetik idejüket. „Nálunk azonban — írja — egészen másként állnak a viszonyok. Eltekintve attól, hogy a mi összes tiszti állományunk száma alig haladja meg az ezerötszázat, a mi tiszteink mind, kevés kivétellel, csapattisztek, akiknek sem alkalmuk, sem idejük nincs arra, hogy az irodalommal tartósan és behatóbban foglalkozzanak."[16] Honnan is lehetett volna — néhány év alatt, nem tudatos fejlesztés mellett — kutató és feldolgozó tevékenységet kifejtő írógárda? Nyilvánvaló, hogy néhány éven keresztül a „tartalékokból", a kész írásokból, az „egyművű", érdeklődő tisztekből toborzott szerzői társaságból tartotta fenn magát a folyóirat, s amikor ezek a lehetőségek kimerültek, megkondultak a vészharangok. Tulajdonképpen nem is hiába, mert 1883-ban ismét 519, 1886-ban 647, 1887-ben 773 és 1888-ban 852-re emelkedett az előfizetők száma, újabb — nem is értéktelen — mun-

[11] LAK. 1888. 2—6. o.
[12] *Szelestey Károly:* Néhány őszinte szó katonai irodalmunk érdekében. LAK. 1880. 387. o.
[13] Uo. 388. o.
[14] Uo. 390. o.
[15] Lásd pl. *Buzna Alajos:* A magyar katonai irodalom. LAK. 1882. 515. o.
[16] LAK. 1882. 522. o.

kákat sikerült felkutatni és közzétenni. Igaz, ezek az írások a hadtudomány más, nem a hadtörténelem szakterületéről származtak. De a gyökeret eresztésért folyó másfél évtized végén, az 1887. évben, 6 nagyobb hadtörténelmi tanulmányt publikáltak, amelyekről joggal állapították meg: „Katonailag igen értékesnek mutatkozik a hazai hadtörténelem nevezetesebb epizódjainak feldolgozása. Ezek vezéralakjai, a hadműködések, a nemzet hőstettei, s katonai erőkifejtései, stb. megörökítendő oly dicső emlékeket képeznek, melyeken harczias lelkesedéssé gyullad a honfi lojalitása és tanul a katona kötelességérzete és becsvágya. Különös figyelmet érdemel az aktuális kérdéseknek tudományos szempontból való fejtegetése."[17]

Az 1888. év a magyar hadtörténetírás jelentős dátuma. Mindjárt az év elején, a Magyar Történelmi Társulat ülésén hangzik el Rónai Horváth Jenő előadása: „Néhány szó a magyar hadtörténetírás ügyében".[18] Az előadás minden bizonnyal a *Hadtörténelmi Közlemények* megjelenésének előkészítését célozta. Azt az égető és megoldásra váró problémát helyezte előtérbe, hogy a jövőben hogyan alakuljon a hadtörténelem művelésében munkálkodó történészek és katonaírók összműködése. A Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával a „Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából" az év folyamán a *Hadtörténelmi Közlemények* is megjelent. A magyar hadtörténetírás önálló fórumáért folytatott közel két évtizedes törekvés sikerrel zárult.

A folyóirat első száma közli *Salamon Ferenc:* „Átalánosságok a hadtörténelemről" című írását is, amely kiegészítője Rónai Horváth cikkének.[19] A két tanulmány a magyar hadtörténetírás ügyének közös érdekéből kiindulva láthatóan egyetértésben fogant. Mindkettő azt a felismerést tükrözi, hogy a hadtörténetírás tudományos nívójának emelése csak akkor lehetséges, ha a magyarországi sajátosságokhoz alkalmazkodó szervezeti és személyi feltételek biztosítottak lesznek, a kutatók szerencsésen egyesítik magukban a történészi és katonai szakismereteket. „Hogy a hadtörténelem fejlesztését — írja Rónai Horváth — mi katonák óhajtjuk leginkább, az természetes s okát részint abban leli, hogy állásunknál fogva jogos kívánságunk hazánk dicsőséges hadjáratait és csatáit közelebbről és bővebben megismeri..."[20] Fel kell számolni azt a visszás helyzetet, amelynek az a következménye, hogy „a hadi tudományok magyarázatánál, s a csapatok katonai nevelésénél, a szükséges hadtörténelmi példákat, most más népek hadtörténelmében kell keresnünk...". A szerző helyesen mutat rá arra a „különös" többlettudásra, melyre a hadtörténetírónak szüksége van: „a hadi történetírást művelőnek, a történetíráshoz mellőzhetetlen képzettségen s a történelmi segédtudományok bírásain kívül még egy különös ismerettel, egy különös képzettséggel kell bírnia, s ez a katonai szakismeret"[21] — majd így folytatja: „A hadtörténelmi események és a hadügy fejlődése katonai szakismeret hiányában soha se tárgyalhatók elég szabatossággal, és világossággal... mert nélküle az események nagyobbrészét meg nem érthetjük, kutatásaink irányukat tévesztik, következtetéseink pedig, helytelen alapból indulván ki, a valóságtól, a történelmi igazságtól eltérők lesznek."[22]

A helyzetet Salamon — manapság is aktuálisnak tűnő módon — így jellemzi: „Rendesen a történész nem katona, s a katona nem történész, pedig a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadi eseményekről és

17 LAK. 1887. 2. o.
18 Az előadást közli: LAK. 1888. 94. o.
19 HK. 1888. 1. o.
20 LAK. 1888. 94. o.
21 Uo. 95. o.
22 Uo. 86. o.

hadügyről, s a tanult katona belátja, hogy némely dolgot saját szakjából meg nem érthet, ha annak múltját nem ismeri... Az alapos, a valódi hadi történet két szék közt a földön találja magát."[23]

Rónai Horváth Jenő — a katonai szakismeretek fontosságát hangsúlyozva — az ideális megoldást abban látná, hogy „a hadtörténet írását egészen a katonákra kellene bízni, amint a külföldön, sőt Monarchiánk nyugati államában is valóban majd kizárólag a katonák kezében van. Ámde, — teszi hozzá és ebben a magyarországi helyzet sajátos vonására utal — ami máshol oly természetes, az nálunk Magyarországon egyszerűen lehetetlen..."[24]

Kifejti, hogy másutt az állam és a hadsereg nyelve azonos — nálunk nem. Másutt a honvédelmi minisztériumban, vagy méginkább a vezérkarban hadtörténeti osztályok léteznek — nálunk ez nincs. Akik foglalkozhatnának a hadtörténetírással, azok szolgálatilag túlterheltek, viszont olyan szolgálati hely, ahol művelhetnék a hadtörténetírást — nincs. A középkori forráskutatást megnehezíti a latin nyelv, mivel a tisztek nem rendelkeznek latin nyelvi műveltséggel." Az idő még nem érett arra, hogy a hadtörténetírást csak katonák műveljék, éppen ezért „a történetírók végezzék a kutatásokat, vegyék ezeknél igénybe, ott ahol szükségesnek vélik, a katonák közreműködését, a katonák pedig használják fel a kutatások útján napfényre került hadtörténeti adatokat..."[25]

Salamon a hadtörténetírás állapotát is jellemzi néhány gondolattal. Panaszkodik, hogy „a mai hadtörténelem kevélyen nézi le ama fejletlenebb korszakokat," tudniillik a korábbi évszázadokat, amelyekből — állítólag — nincs mit meríteni és a hadtörténetírás „az 1870. év óta sok, ha visszamegy I. Napoleonig, vagy nagy Friedrich korára.[26] Bírálja azokat a „hadtudományi szakértőket, akik, ha a régebbi múlttal foglalkoznak is, s ma szemével és módszerével írnak, nem veszik figyelembe a „más viszonyokból folyt kénytelenségeket" és végül is „nem tudják megmondani, mi volt a fő oka a győzelemnek egyik, s a vereségnek a másik részben." Bírálatában a mélyebb következtetéseket nélkülöző prakticizmust ítéli el, amely „se történészi stylnek nem jó, se történet-, se hadi tudománynak. Sem a laikus, sem a katona nem látja itt a sok fától az erdőt."[27] Elmarasztalja a „politikai történészeket" is, „kik sok hadjáratot és csatát írnak le, anélkül, hogy a valódi tanulság kitűnnék az előadásból," de meg azért is, mert „az ex professo történészek nagy többsége tekintetre is alig méltatja a hadi tudományokból nyerhető becses világítást.[28]

Az ismételt nekibuzdulás során inkább gyakorlati problémákra irányították a fő figyelmet és a hadtörténelem elméleti kérdéseiben elfogadták a korábbi megállapításokat. Az élet a képzettség — mégpedig a történészi mellett a katonai szakképzettség — színvonalának emelését sürgette, mely a körülmények kényszere folytán kezdettől hátrányosan alakult. Kiütköztek az első, a tudományos nívó emelkedését gátló torzulások: a múltat negligáló, egyúttal a legújabb kort prakticista módon tekintő irányzat, amely az alacsony katonai és történészi képzettség következménye volt, és a hadseregen kívül művelt hadtörténetírás, amely, bár gazdag forrásanyagra támaszkodott, mégis „minden hadtudományi tanulság nélkül" alkotta műveit.

1888-tól tehát *A Ludovica Academia közlönye* mellett megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények* is. A két lap között várható differenciálódás lassan

[23] HK. 1888. 1. o.
[24] LAK. 1888. 97. o.
[25] LAK. 1888. 97. o.
[26] HK. 1888. 3. o.
[27] Uo. 5. o.
[28] Uo. 6—7. o.

és következetlenül valósult meg. Míg az előbbinél tapasztalható bizonyos eltolódás az aktuális kérdések irányába, továbbra is megjelennek a történelmi szemléletű hadtörténelmi írások. Az utóbbiban viszont túlnyomóak a korábbi évszázadokra vonatkozó munkák. Felismerhető azonban, hogy az akadémiai közlöny mindinkább közvetlenül a tiszti nevelés — hadtudományi és ezen belül hadtörténelmi nevelés — eszközévé, míg a közlemények a történettudomány ágaként, tágabb keretek közt művelt hadtörténet-tudomány szócsövévé válik.

Tízéves fennállására visszapillantva állapította meg Rónai Horváth Jenő a *Hadtörténelmi Közlemények* célkitűzéseiről: „a magyar hadieseményeket szakszerű feldolgozásban adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyújtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejlessze.[29]

A Ludovica Academia közlönye szaktárgymutatójában külön rovatot indít „Hadtörténelem" címszó alatt, majd tíz évvel később a „Történelmi munkák" nevet veszi fel ezzel az alcímmel: „Életrajzok, csapattörténetek, hadsereg, hadtörténelem." Érdeme a folyóiratnak, hogy magyar nyelven hozzáférhetővé teszi kora, s a megelőző korok hadtudományi kiválóságainak, hadvezéreinek munkáit.[30] Mind nagyobb teret szentel a közelmúlt, vagy éppen dúló háborúk tanulságainak levonására, s ami ebben még érdekes: a *történelmi* munkák csoportjában. A századforduló után a közlöny hasábjain meghonosodik az aktuális hadtörténelmi kérdések feldolgozása. Nehezebben hódítanak teret a harcászati értékelésekről írott dolgozatok, amint arról az egyik cikkíró is panaszkodik: „az általánosan ismert hadtörténelmek első sorban a vezetőknek, a magasabb parancsnokoknak szolgáltatják a szükséges adatokat... pedig... hadseregünk oszlopai az alantosabb parancsnokok... (és) ezek körébe vágó leírásokat hadtörténelmünk ugyancsak szórványosan nyújt.[31]

Anyagi és más egyéb nehézségek miatt a *Hadtörténelmi Közlemények* egy évtized után (1898) beszüntette működését. Súlyos csapás érte a magyar múlt hadtörténelmének tudományos kutatását: a megtorpanás visszahozhatatlan éveket rabolt el. *A Ludovika Akadémia közlönye* nem vállalhatta ezt a szerepet, hisz ekkorra már az mindenekelőtt egy agresszív külpolitikának alárendelt hadsereg kiképzési célokat szolgáló orgánuma lett és ez a cél szabta meg a folyóirat profilját.

A magyar hadsereg századforduló utáni fejlesztése a hadtudományi írók számára újabb lehetőségeket teremtett. Jelzi ezt az is, hogy *A Ludovika Academia közlönye* helyett 1908-ban új folyóirat lépett a színre, a *Magyar Katonai Közlöny*. A címváltozás mögött a hadseregben végbement lényeges tartalmi változások húzódtak meg.

„A katonai irodalom ápolására és fejlesztésére legelső sorban hivatott tisztikar napjainkban mind számban, mind értelmiségben hatalmasat fejlődött. De hatalmasan fejlődtek a követelmények is, melyeket a mai háborúk a hadseregekre rónak." E szavakkal mutatkozott be az új lap, s feladatait röviden így summázta: „Amennyiben pedig e fokozott követelményeknek a szellemi,

29 HK. 1897.

30 Pl. az 1895. évi számban: „Szemelvények Károly főherceg jelesebb irataiból", vagy Clausewitz, Bülow, I. Napoleon és mások művei. Erre az időszakra különben is jellemző ez a folyamat, hisz pl. 1891-ben jelent meg Rónai Horváth Jenő kiadásában „Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái";*Clausewitz:* „A háborúról" című művének első kiadása is. 1892.

31 LAK. 1896. 265. o.

erkölcsi és anyagi erők gyarapításával és kifejtésük elősegítésével felelhetünk csak meg: immár az irány is elénk tárul, melyet a kutatásnak követnie kell. A kutatás és az általa elért eredmények terjesztése közvetlen feladata a katonai irodalomnak."[32]

Az úttörés nehéz munkája után szóhoz jutott „új hullám" már hadtörténetírásunk elmaradottságának ostorozásával lép fel. Ismét egy katona és egy történész száll síkra a tudományos művelés és a gyakorlati felhasználás érdekében. Ehhez harmadikként az országgyűlési ellenzék járul, amely hazafias szempontokat hangsúlyozva sürgeti a *Hadtörténelmi Közleménynek* ismételt megindítását.

Pilch Jenő százados a *Magyar Katonai Közlöny* első számában így ír: „Hadtörténelmi irodalmunk két nyelvű: német és magyar. Amaz fejlődött és gyarapszik, emez a művelt nyugathoz képest még bölcsőjében ápolás nélkül sinylődik. Pedig ma, a 20. században minden téren lázas tevékenység mutatkozik! Bizonyítékaim, hogy a Tudományos Akadémia egyideig kiadta Hadtörténelmi Közlemények megszűnte óta egyetlenegy olyan folyóiratunk sincs, amely a hazai hadtörténelemmel foglalkoznék. De magyar nyelvű katonai szak és egyéb lapjainkban is csak ritkán jelennek meg hadtörténelmi közlemények."[33] Az elméleti cikk írója, dr. Pintér Jenő, pedig azt hangsúlyozza, hogy „a nemes felfogással előadott hadi történelemnek a nemzeti életben nagy szerepe, szinte pótolhatatlan nevelő hatása van", majd hozzáfűzi: „Szinte feltűnő, hogy aránylag milyen csekély szerepköre van a hadtörténelemnek a katonai nevelő intézetek tantervében. Talán nem egészen helyesen."[34]

Pintér ismét napirendre tűzi a hadtörténetírás legalapvetőbb elvi problémájának tisztázását. A „hadtörténelem" fogalmát szeretné közelebb hozni, mert „szakirodalmunk ebbeli hiányán valamennyire lendíteni szükséges, szemben a historia-filozófusok eddigi tartózkodó magatartásával és a hadtörténet munkásainak elsősorban gyakorlati irányával".[35]

Nem helytelenül abból az elvből indul ki, hogy „szükséges mindenekelőtt kijelölnünk a határokat, amelyeken túl nincs mi tennivalója a katonai írónak, s amelyeken belül első sorban a katonai képzettségű egyén hozzászólása a döntő". Elsőként azt tisztázza, hogy „milyen helyet foglal el a hadtörténelem a hadi tudományok többi ága között"? „A viszonyítás kedvéért — írja — a katonai tudományok egész körét legcélszerűbb két, egymástól élesen elkülöníthető csoportra osztani. Az egyik csoport a jelennel foglalkozik, a másik a múltat tárja elénk. Az előbbit elnevezhetnők a katonaéletben feltétlenül szükséges ismeretek összességének, az utóbbit a katonaműveltség igen hasznos, sőt bizonyos tekintetben nélkülözhetetlen kiegészítőjének."[36]

Pintér véleménye szerint a szélesebb látókörű, biztosabb ítélőképességű tisztnek feltétlenül figyelemmel kell kísérnie a „tudományos irodalom hadtörténeti termékeit". A nagy hadvezérek kiváltak hadtörténelmi műveltségükkel, míg a „vert hadvezetők ... járatlanok mindabban, ami egy emberöltővel pályájuk elé esik".

Pintér lényegében a „múltat" a hadtörténelem és a műveltség keretébe, a „jelent" a szükséges katonai képzettség körébe utalja és élesen elkülöníti egymástól. Nem vitás, hogy ez utóbbit — lényegében a korszerű hadművészet számára hasznot hajtó modern háborúk tapasztalatait — a „hadtörténet

[32] Magyar Katonai Közlöny (a továbbiakban MKK.) 1908. 1. o.
[33] MKK. 1908. 123—125. o. *Pilch Jenő:* A katonai szellem ébresztése és fejlesztése
[34] MKK. 1908. 384. o. Dr. *Pintér Jenő:* A hadtörténelem rendszeres művelése és a hazai történetírás.
[35] Uo. 369—370. o.
[36] Uo. 370. o.

munkásainak... gyakorlati irányával" azonosítja. Az indokolt különbségtételt indokolatlanul kettéválasztja és ezzel elvileg a *mait* kirekeszti a hadtörténelemből. Pedig a hadművészeti következtetések levonását ő is a hadtörténetírás lényeges vonásának ismeri el.

Fejtegetései végén a hadtörténelemnek két kritériumát állapítja meg, amely helytálló ugyan, de továbbra is adós marad a hadtörténelem terminológiai meghatározásával. Így hangzik: „A hadtörténelemnek kettős a feladata. Először meg kell állapítania és el kell beszélnie a hadi esemény lefolyásának okait, egymásután következő tényeit, következményeit, s másodszor, az elbeszélés kapcsán minden kínálkozó alkalommal reá kell mutatnia azokra a döntő, elősegítő és hátráltató mozzanatokra, amelyeket, — ütközetekről, várvívásokról, haditervekről és seregmozdulatokról lévén szó — a katona éles szeme, gyakorlati tudása képes első sorban felismerni, kiemelni és megyarázni. Tehát a történelmileg hű elbeszélés és a katonailag alapos fejtegetés: ez a hadtörténelmi tudományok értékének kettős kritériuma."[37]

Pintér világosan látja a magyar hadtörténetírás meglévő, már gyökeret eresztett hibáját: vagy a történész, vagy a hadtudomány ismerője hiányzik a műből. Ebből kiindulva jelöli meg a hadtörténeti munka két jelentős ismérvét, amelyet azután azonosít a hadtörténelemmel. A meghatározás „hadi események" — voltakép a háború alatti események — történetévé degradálja a hadtörténelmet, s annak időhatárait a ma kizárásával még meg is kurtítja.

Pilch a gyakorlati alkalmazás területén fejtegeti katonailag korszerű nézeteit. Azért a hadtörténelem oktatásért száll síkra, amelyet Pintér már kirekeszt a hadtörténelem fogalmából.

Abból a kérdésből indul ki, milyen eszközökkel „ébresszük és fejlesszük a katonai szellemet"? „Egyesegyedül a hadtörténelemmel" — feleli. Két nagy területet különböztet meg: a nevelő és kiképző intézeteket, valamint a csapatokat.

A hallgatók nagy elfoglaltsága miatt nincs mód arra, hogy „a hadtörténelmet esetleg a tantervek keretén kívül hasznot hajtóan előadhassuk", ezért „egyéb tantárgyak kiméretének és óraszámainak leszállítása mellett a hadtörténelem elbeszélő módszerét a legszélesebb alapokra kellene fektetni. A bölcselkedő, vagy bírálgató módszert pedig a magasabb évfolyamokban... kellene alkalmazni...".[38] Felvázolja példának a hadapródiskolák tananyagát. Az oktatás a II. évfolyamon kezdődnék a legújabbkor hadtörténelmével — 1792—1809 közti időből —, a hadművészet állapotával és fejlődésével. a megjelölt időszak háborúival. A III. évfolyamon az 1812—1813. évi hadjáratok, a hadművészet 1815—1852 között, az 1848—49. évi olasz hadjárat és a magyar függetlenségi harc, valamint a hadművészet 1889. évi állapota szerepel. A IV. évfolyamon a hadművészet története 1864-től az orosz—japán háborúig.[39]

A tematikához a következő megjegyzést fűzi: „Hogy miért vettem csak a legutóbbi 100 év hadjáratának eseményeit, a következőkkel okolom meg: a francia forradalom nemcsak az állami és társadalmi életben teremtett új rendet, hanem a hadseregek szervezetét, a harcászatot és a hadviselés módját is megváltoztatta és pedig úgy, hogy az akkor alkalmazott elvek velejét még ma is értékesítjük; vagyis a modern hadművészet alapelvei ezen időből származnak."[40]

37 Uo. 376—377. o.
38 MKK. 1908. 7. o.
39 Uo. 10—11. o.
40 Uo. 20. o.

Kommentár nélkül, önmagáért beszél a megjegyzés: a hadtörténelem a jövendő tiszt számára a modern hadművészet alaposabb megismerését célozza. Élesen bírálja a katonai szaklapokat, amelyek legjobb esetben is csak a magasabb parancsnokok számára hasznosítható hadtörténelmi tanulmányokat közölnek. „Hol maradnak — teszi fel a kérdést — a hadsereg tisztikarának zömét alkotó alantos tisztek és századosok által használható alkalmazó módszer szerinti hadtörténelmi példák?... Vagy találunk-e csak egy oly ifjúsági olvasókönyvet is, amely a régi török háborúkat, a Rákóczi-korszakot, az 1809. évi hadjárat magyar nemesi felkelését és a magyar forradalmat kivéve, 1—2 oly újabbkori hadtörténelmi epizódot tárgyal, melyekből a jövő háborúira vonatkozólag is tanulni lehetne?"[41]

Ugyanakkor a csapatok közt folyó hadtörténelmi oktatás céljául hadtörténelmünk sok év százados lelkesítő hagyományainak a hadsereg erkölcsi állapotát növelő funkcióját emeli ki. „Bármely hadsereg — írja — erkölcsi erejének az uralkodó és a haza iránti szeretet, a hűség, a tett és dicsvágy, az önmegtagadás, a vitézség, stb. az alapja; és ezek megkövetelik azt, hogy a hadtörténelem évszázadokra terjedő emlékeivel részletesen foglalkozzunk és azokat maradandó módon terjesszük."[42]

A katonai tudományok művelőinek törekvése az uralkodó osztályok számára megvilágította jól felfogott érdekeiket és ismét biztosították a *Hadtörténelmi Közlemények* megjelenését. A folyóirat profilja, eltorzított témavilága azonban rávilágít arra, hogy a magyar hadtörténetírás — közvetve — a Monarchia érlelődő új háborújának szolgálatába állt. A függetlenségi háborúk háttérbe szorítása és a Habsburg háborúk térnyerése vált jellemzővé.

A hadtörténelem-oktatás ügyét illetékes fórumok ugyancsak magukévá tették. A nagyváradi honvéd hadapródiskolában pl. az 1911. évben kéziratban megjelent hadtörténelmi tankönyvet vezettek be. A kötet szerzője ugyan nem váltja be a bevezetőben önmaga által megjelölt célkitűzéseket, de rövid fejtegetése a hadtörténelem tárgyáról, a hadművészet fejlődéséről számos pozitív vonást mutat. Bizonyos tekintetben a világháború előtti magyar hadtörténetírásnak legtöbb figyelmet érdemlő meghatározása.

„A katonai szaktudásnak minden ága — írja a szerző — egy közös cél felé törekszik, és ez a háború sikeres megvívása! És mivel a hadtörténelem a háborúk leírásával foglalkozik, benne a katonai tudományoknak minden ága összpontosul..."[43] A hadtörténelem tárgyát közelebbről így határozza meg: „A hadtörténelem az egyes korok, korszakok hadieseményeivel foglalkozik... Foglalkozik a háború okaival, a hadat viselő felek hadielőkészületeivel, a mozgósítással, a két fél fölvonulásával, a kölcsönös haditervekkel, a hadműveletek és az egyes ütközeteknek tényleges lezajlásával és mindama körülményekkel, melyek a hadjárat menetére vagy az egyes ütközetek és csaták sorsára befolyással voltak."[44] Lényegében Bozóky a hadtörténelem vizsgálódási körébe vonja és kutatási területté avatja azokat a problémakö-

41 Uo. 125—126. o. — A csapattisztek számára szükségesnek tartott „alkalmazott hadtörténelem" ügyére mind több figyelmet fordítanak és hivatkoznak a Gyakorlati Szabályzat 552. pontjára, amely a tiszt kötelességévé teszi a hadtörténelem tanulmányozását. (*Lásd:* MKK. 1912. *Szandai Sréter István:* A hadtörténelem tanulmányozásáról.) A háború alatt méginkább polgárjogot nyer ez az irányzat. „A hadtörténelem nagy,- és különösen az utolsó évtizedek, továbbá a jelenlegi világháború által megbővült — terjedelme és a rendelkezésre álló korlátolt idő — írja az egyik szerző — nem engedik meg azonban, hogy azzal az ikolában a legkívánatosabb kiméretben foglalkozzunk; ezért és mivel bennünket első sorban a modern hadviselés, a legutóbbi háborúk tapasztalatai érdekelnek, mindegyre többet vagyunk kénytelenek elhagyni a régebbi időszakok hadjárataiból". (*Denghy Zsolt:* A hadügyek és a hadművészet fejlődése. Budapest, 1916. 4. o.)

42 Uo. 113. o.

43 *Pilismaróti Bozóky Gyula:* Hadtörténelem. Nagyvárad, 1911—13. 1. o.

44 Uo. 1. o.

röket, amelyek kora hadművészetének (hadtudományának) részeit alkotják. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a hadtörténelem az „összes katonai tudásunknak gyakorlati értékét tárja elénk".

A hadtörténelem tanulmányozását és művelését azért tartja fontosnak, mert a „hadtudomány gerince", a „harcászat és hadászat" a „hadjáratokban szerzett tapasztalatok alapján fejlődött és fejlődik még ma is...", majd hozzáfűzi: „A fejlődés ezen folyamatának az összes hadi tudományok alá vannak vetve, habár nem is egészen oly mérvben és terjedelemben, mint éppen a hadászat és harcászat."[45] A hadművészet fejlődéséről és törvényszerűségeinek jellegéről pedig megállapítja: „a lezajlott nagy háborúban szerzett tapasztalatokból leszűrődött új elvek és tanok sem nevezhetők állandó értékű szabályoknak, mert a technika fejlődésével mindig újabb és tökéletesebb hadi és harcz eszközök jelentek meg a küzdőtéren, melyeknek tulajdonságaihoz és hatásaihoz, az azokkal, vagy az azok ellen harczoló feleknek föltétlenül alkalmazkondiok kell".[46] A szerző tehát elismeri a hadművészet folytonos, és „szabályokba" foglalható fejlődését.

A világháború bénítólag hatott a tudományos életre — újabb megtorpanás következett a hadtörténetírásban is. A háború és forradalmak után létrejött politikailag önállóság, az ellenforradalmi rendszer megszilárdulása, új és uralkodóvá vált szellemi áramlatok pedig merőben más feltételeket teremtettek a szellemi élet számára. Korszakot zárt és nyitott ez a társadalmi viharokkal teli öt esztendő és e határvonal jól érzékelhető a hadtörténetírásban is.

A XIX. század elején a hadtörténelem tudománya még igen fiatal múltra tekinthetett vissza. Rendszeres művelése Ausztriában — német nyelven és német hatások alatt — már meghonosodott, de a Monarchia másik államában, Magyarországon, magyar nyelven, még alapjait sem vethette meg. A kiegyezés a történettudomány kebelében, a magyar honvédség szervezése, illetőleg a tisztképzés megindítása pedig a honvédségen belül teremtett bizonyos lehetőségeket a magyar hadtörténet-tudomány alapjainak lerakásához. Születésénél tehát a történettudomány és a honvédség egyaránt bábáskodott. Erőteljesebbet, színvonalasabbat, többet nyújtott a történettudomány — de ez természetes. A szolgálatukat ellátó, s inkább lelkesedéssel, mintsem alapos történész műveltséggel rendelkező kezdeti katona írógárda nem versenyezhetett a hivatásos, tapasztalatokkal teli történész társadalommal. A magyar nyelvű hadtörténetírás kései kezdete — véleményem szerint — korántsem jelentett akkora hátrányt, mint ez a körülmény.

Sajnos a „valódi hadtörténelem" fejlődését a hozzáértő történészek katonai kérdésekbeni járatlansága is hátráltatta. A „tények helyes méltatása", mint a hadtörténet-tudomány „egyetlen és legmagasabb ismérve" (Engels), a hadművészet körébe vágó következtetések levonásának hiánya — az esetek nagyrészében — éppen a leginkább figyelmet érdemlő elemétől fosztotta meg e műveket. Hadtörténelem, hadművészeti következtetések nélkül, s hadművészetileg kielégítő, de alacsony színvonalú történelmi háttérrel megrajzolt munkák: az első félévszázad hadtörténetírásának meglehetősen általánosítható vonása.

E két vonal — több-kevesebb következetességgel — a folyóiratokban is nyomon követhető, sőt más vonásokkal is felruházható. A *Századok*, majd a *Hadtörténelmi Közlemények* hadtörténelmi írásaiban a történettudomány jelenléte az erőteljesebb és a tudományos kutatás, feltárás igyekszik az egész magyar múltat átfogni. A *Ludovika Akadémia közlönye*, majd a *Magyar*

[45] Uo. 1—3. o.
[46] Uo. 1. o.

Katonai Közlöny a katonai gyakorlatban legjobban hasznosítható hadművészet-történeti kérdésekre, s ebből is az újabbkor hadieseményeire irányítja figyelmét.

Annak, hogy a hadtörténetírásban kezdettől így alakult a helyzet, voltak jó és rossz oldalai. A pozitív vonások közül mindenekelőtt egy szükségszerűnek tekinthető körülményt emelnék ki. Ahhoz ugyanis, hogy a magyar katonai életben hasznosítható, egyáltalán felhasználható magyar nemzeti témájú és nyelvű hadtörténelmi irodalom legyen, előbb tudományos kutatómunkával utat kellett törni. Kezdetben ez elsősorban a történettudomány keretei közt válhatott intenzívvé és a feladat megoldásában történettudományunk elévülhetetlen érdemeket szerzett. Hátránya a már említett egyoldalúságban mutatkozott és párosulva a honvédség felső vezetésének szűkkeblűségével — tudniillik, hogy a továbbiakban sem biztosítottak megfelelő lehetőséget szakemberek, *katonatörténészek* képzéséhez — voltaképp útját állták a színvonalas, termékeny és sokoldalú hadtörténetírásnak. A hadtörténelem létfontosságú alapkutatásainak erőteljes folytatása és a közvetlenül hasznosítható történelmi munkák szükségessége kezdettől problémaként jelentkezett. Néhány történész és katonaíró tehetsége és akarása végső soron azonban kevésnek bizonyult e kettős feladat szükségszerinti megoldására.

A századfordulót megelőző évtized számottevő eredményeket mutatott fel a hadtudományi írók műveinek közrebocsátásában, amely mindenekelőtt fordítások közzétételét jelentette — hogy mást ne is említsünk mint Bülow, Károly főherceg és elsősorban Clausewitz munkáit. A szabadságharcot megelőző próbálkozások után,[47] több kiadásban látott napvilágot német—magyar és magyar—német hadiszótár,[48] ami a hadtudományi fordításokkal együttvéve arra is rávilágít, hogy a hadtudományban és terminológiájában is a német befolyás jutott szóhoz — mint ahogy a német befolyás volt jellemző a történettudományban és a hadtörténelemben is. E cikk kereteit messze meghaladja, hogy erről a szerteágazó kérdésről érdemben beszéljünk. Pusztán néhány összefoglaló szót a „hadtörténelemről" és terminológiájáról, mert ennek meghatározása is e hatások jegyében történt.

A hadtörténelmet többnyire a történettudomány ágaként fogták fel, kevésbé vallották, hogy az a hadtudománynak szerves része.

Tárgyának meghatározásában közrejátszott a modern polgári hadtudományt érdeklő kérdések történeti módon való megválaszolásának szándéka, valamint a kor pozitivista és pragmatikus történetszemléletének követelményei. A hadtudomány központi kérdése a háború. A hadtörténetírás is azt tekintette feladatának, hogy történetírói módszerekkel leírja a háborúkat és azok vonatkozásait, megmagyarázza okait és körülményeit, levonja a tapasztalatokat. A háború megvívásának eszköze a hadsereg. Békebeli és háború alatti szervezete, valamint működése jelentette a hadtörténetírásban a második kérdéscsoportot. Ennél távolabbi összefüggések kutatását már nem tekintették sem a hadtudomány, sem a hadtörténetírás feladatának. Ahogy a hadtudomány nem terjesztette ki figyelmét — módszeresen — a társadalommal való összefüggésekre, úgy a hadtörténetírás látószögén is kívül estek a társadalomtörténettel összefüggő részletek.

Megfogalmazták a hadtörténetírás kettős feladatát: a hadsereg erkölcsi

47 Hadi műszótár, Pest, 1843. — Az előszóban utalás történik arra, hogy a „magyar Akadémia megbíztából annak katonatagjai egy magyar hadi műszótáron" dolgoznak, mivel „egy tudományágban sem érezhető a műszóhiány annyira, mint hadi nyelvünkben", pedig nemzetünknek „hadinyelvének is kellett... lennie, de jobbadán az elveszett, magyar nyelvrégiségeink alig tudnak néhányat előmutatni..."

48 „Általános német—magyar és magyar—német hadiszótár." (von *Carl Pál*) Pest, 1871.; Hadi műszótár, Budapest, 1873.; Katonai szótár, Budapest, 1892.

szellemének erősítését és kiképzés elősegítését — tehát a hadtörténetírásnak a hadseregen belüli szerepét. Ennél magasabbra törő igények — mint a nemzeti, társadalmi műveltség eszköze — inkább csak óhajként szerepeltek.

Az irányvonal kialakításában többféle árnyalatot találunk, aszerint, hogy milyen aspektusból közelítették meg a problémát. S bár a világháborúhoz közeledve egyre követelőbben szorgalmazták a közvetlenül hasznot hajtó, kiképzést segítő munkák megírását, végeredményben az egész időszakot a korban és témában egyaránt szélesebb körű, tudományos kutatáson nyugvó hadtörténetírás létrehozásának szándéka jellemezte. Ekkor még nem az „elvont", vagy „prakticista" nézetek, hanem a személyi, anyagi, szervezeti feltételek elégtelensége hátráltatja elsősorban a hadtörténetírást.

A magyar hadtörténetírásban — elvben — szinte első pillanattól elvetették a csupán leíró, eseményeket rögzítő történetírói módszereket. Tényeket, okokat, összefüggéseket kerestek, kutatták az általánosítható „törvényszerűségeket". Nagy egészében a történettudomány úgynevezett pozitivista pragmatikus szemlélete vált a hadtörténetírás szemléletévé és módszerévé.

Az ellenforradalmi rendszer a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum intézményét levéltári és múzeumi feladatai mellett a katonai irodalom és a hadtörténetírás művelésének feladatával is megbízta.

A *Magyar Katonai Közlöny 1920-tól* ismét megjelent — 1921-től a Hadtörténelmi Levéltár kiadásában. *Hadtörténelem* címmel új folyóiratot indítottak, amely két évfolyam után abbamaradt. Megjelent — ugyancsak 1921-től — a *Hadtörténelmi Közlemények* is. A rendszer tehát látszólag kedvező szervezeti és publikációs feltételeket teremtett.

Bizonyos differenciálódási jelek is mutatkoztak. A *Magyar Katonai Közlöny* megtartotta háború előtti profilját, tehát a hadtudomány egészének fejlődését szolgálta. Helyet biztosított a hadtörténetírásnak is. A *Hadtörténelem* — alapszabályai érelmében — az alábbi célkitűzéssel indult: „A csapatvezetésben való jártasság fokozása, továbbá a katonai kiképzés céljából elsősorban az 1914—18. évi világháború, azután a magyar nemzet ezeréves katonai küzdelmei, végül egyéb hadtörténelmi események szakszerű katonai feldolgozása. A folyóirat a »Magyar Katonai Közlöny« című folyóirattal karöltve dolgozik..."[49] A világháború hadművészeti tapasztalatainak tehát új folyóiratot szenteltek. Különben a folyóirat alcíme is erre utal: „Hadműveleti és harcászati dolgozatok."

A valóságban a helyzet rövidesen másként alakult. A *Hadtörténelem* megszüntette működését és szerepét a *Magyar Katonai Közlöny* vette át — bár a *Hadtörténelmi Közlemények* is bőven jelentetett meg világháborús hadműveleti és harcászati tanulmányokat.

A *Hadtörténelmi Közlemények* új folyama egyetlen sorban sem utalt a megváltozott politikai körülményekre, szükségtelennek érezték valamiféle program kidolgozását. Annál érdekesebb a *Hadtörténelem*-nek a jövő hadtörténetírására utaló bevezető tanulmánya.

A szerző — Nagymegyeri Raics Károly ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum hadtörténelmi irodalmi csoportjának vezetője — a szubjektivista-idealista történetfelfogás olyannyira pregnáns megfogalmazását nyújtja, amely példátlan a korábbi magyar hadtörténetírásban.

Óva int az „események egyszerű elősorolásától", az időrendi ismertetéstől, mert az „még némi tudományos színezetű elmélet belevegyítése mellett" sem hadtörténelem. „Azzá csak akkor lesz — fejti ki felfogásának lényegét —, ha az események okait és következményeit főként lélektani alapon hitelesen

[49] Hadtörténelem, 1921. 66. o.

megvilágítjuk azért, hogy az ily módon levezetett tanulságokat, hazánk s magunk javára fölhasználjuk. Ezt pedig a kor szellemének, a szereplő egyéniségek lelkének megértése nélkül nem tehetjük."[50] A későbbiekben még egy lépéssel tovább megy: az okok forrását a szubjektumra vezeti vissza. „Az elhatározásoknak, az események kialakulásának döntő okait mindig *önmagunkban* keressük. Hiszen a mi lelkünk képviseli egyedül azt az eleven erőt, melynek a leghatásosabb harceszközöktől kezdve az utolsó falat kenyérig minden, de minden szolgálatában áll... Mi inkább alkalmazkodni kívántunk a harceszközökhöz, hogysem azok fölhasználásánál lelkünk irányadó szerepét, döntő befolyását biztosítottuk volna."[51]

Következtetése logikus betetőzése felfogásának: „A hadtörténelem tanulmányozásánál tehát azokat az erőket kell főként felszínre hoznunk, melyek a nemzeti jellemnek és közérzületnek a leírt módon való megerősödését idézik elő... A megértés első feltétele tehát, hogy magunkat mindig az akkori kor viszonyaiba, szellemébe beleképzeljük. Csak így fogunk mindent megmagyarázhatni... Egyedül az események lélektani feldolgozása biztosít részünkre olyan tanulságokat, melyeknek megfelelő értékesítése nemcsak a hadviselés művészetét fejleszti, de vezetőképességünk, helyesebben egyéniségünk kiművelése tekintetében is haladást jelent."[52]

A szerző kétségkívül magának vindikálhatja az elsőséget a magyar hadtörténetírás szellemtörténeti igényű megfogalmazásáért. Ranke reakciós történetírói szelleme és Friedrich Meinecke vezéregyénisége — s minden valószínűség szerint az ekkor megjelent Három Nemzedék... — így támadt követőre a magyar ellenforradalmi rendszer hadtörténetírásában. Egyelőre azonban ez a kezdeményezés nem vált általánossá. Nem a hozzáidomulási készség, hanem a képesség hiányzott az újra munkához látó szerényebb képzettségű, „prózaibb" lelkivilágú tisztekből. Akadt ugyanilyen vonzó, de egyszerűbbnek ígérkező irányzat, amely a világháború katonai tapasztalatai levonásának szükségéből sekélyesebb hadtörténetírást produkált. A munkák tekintélyes, abszolút többséget kitevő százalékát a világháborús irodalom töltötte ki — annak is a legkevesebb történetírói fantáziát kívánó formája a harcleírás, minden igényesebb célkitűzés nélkül, tág teret biztosítva a szubjektivizmusnak. A korábbi évszázadokra vonatkozó termést átitatta az ellenforradalmi rendszer politikai szituációjából fakadó szemlélet: a „katonanemzet" vagyunk ideológia, a nemzeti gyűlölködést szító nacionalizmus. Ez az évtized vajmi kevés eredményt tudott felsorakoztatni. A magyar hadtörténetírás mélypontra csúszott: energiájának zöme elveszett a kétesértékű prakticista dolgozatok tömegében.

Nem tudták tartalommal megtölteni a viszonylag nagyobb teret biztosító szervezeti kereteket; nem használták fel az állami függetlenség visszanyeréséből fakadó valódi lehetőségeket, történelmi múltunk feltárásának akadálytalan voltát; üres maradt az az oldal, amelyen a hadtörténetírás tartalmáról, feladatairól, céljáról és módszereiről kellett volna szót ejteni.[53]

A változás szükségét hangoztató mélyreható bírálat bontakozott ki — nem véletlenül — 1930-ban.

Az ellenforradalmi rendszer a korábbi évek konszolidációja után, a kapita-

50 Uo. 1921. 3—4. o.
51 Uo. 4. o.
52 Uo. 4—7. o.
53 Egyetlen, semmi lényeges újat nem tartalmazó cikket közölt a MKK 1923. évi száma. *Gabányi János:* Útmutatás a hadtörténeti írók számára című cikke ismerteti a történetírás műfaját, módszerét, és azt alkalmazza a hadtörténetírásra. A hadtörténelem meghatározásában a már korábban kikristályosodott nézetet vallja: „A hadtörténeti irodalom az államok (nemzetek) hadiereje, különösen pedig hadjáratai történetének leírásával foglalkozik." (258. o.)

lizmus nemzetközi válságától érintetten, az erőskéz politikájával, az agresszív, revizionista háborús külpolitika felszításával próbált úrrá lenni zilált helyzetén. Segítségül hívta ehhez a szellemi életet, a történettudományt, az iskolát teremtett s hivatalossá tett szellemtörténetet.

A hadügy élére 1929-ben a totális fasizmus híve, Gömbös Gyula került. A hadsereg fejlesztésének és korszerűsítésének programja intenzív befolyással volt a hadseregen belüli szellemi életre is. Megmutatkozott ez többek között abban is, hogy a különféle katonai folyóiratokat összevonták, hogy „minden honvédtiszt egyetlen folyóiratból minden katonai kérdésre megkapja a felvilágosítást". 1931-től egységes elképzelések és irányítás alatt jelent meg a *Magyar Katonai Szemle,* amelynek előfizetését minden tiszt számára kötelezővé tették. A *Hadtörténelmi Közlemények* továbbra is megőrizte önállóságát.

Ismét napirendre került a hadtörténetírás, amelynek fejlesztését és művelésének irányát elsősorban a hadseregen belüli változás szabta meg. Hogy hasznothajtóvá váljék, ki kellett mozdítani holtpontjáról. A hadseregvezetés célja világos volt: olyan hadtörténelmi irodalomra tartott igényt, amely témában, történetszemléletben idomul a fasiszta katonai ideológia követelményeihez, színvonala alkalmas a tisztikar katonai képzettségének emelésére. E ponton találkozott a hadsereg szükséglete és a szellemtörténeti iskola.

Azok, akik 1930-ban hangot adtak bírálatuknak, a hadtörténetírásban meghonosításra váró történetírói *módszert* hangsúlyozták és ezen keresztül jelölték meg a hadtörténetírás tárgyát, szükségesnek vélt feladatait.

Három, majd későbbi időpontokban közölt két újabb cikk álláspontja világosan érzékelteti azt is, hogy miben keresték a hadtörténetírás súlyos negatív jelenségeinek forrását és mit véltek szükségesnek a fellendítés, a tudományos színvonal emelése érdekében.

Hóman Bálint előadását, illetőleg cikkét a „történelmi átértékelésről" — amely a szellemtörténeti iskola módszertani elképzelésének összefoglalását jelentette —[54] néhány hónappal később követte „A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben" című cikk.[55] A szerző Hóman meggyőző felfogására utal, de annak nem alapgondolatát, hanem az átértékelés szükségességének gyakorlatát kommentálja.

Alapjában véve négy pontban összegezi a hadtörténetírás „átértékelésének" programját. Ezek: 1. a Monarchia keretébe tartozó történelmünk átértékelése egységes „magyar" szempontból. 2. A kétoldali forrásanyag konzekvens felhasználása, a „nemzeti hiúság" háttérbe szorítása, ha hibákról van szó. 3. A romantikus szemlélet felszámolása. 4. A pszichológiai szempontok kiemelése. A megokolásban elfogadja Hóman érveit, tehát azt, hogy a történeti „átértékelésre kétféle okból lehet szükség: a történeti forrásanyag bővülése... továbbá új vizsgálati módszer alkalmazása..."[56] esetén. A programpontok — tartalmilag — azonosak a történettudományban megvalósítandó feladatokkal.

Gyalókai Jenő nem kapcsolódott közvetlenül az érintett cikkekhez, de az általa felvetettek, a hibákra és részint a feladatokra történő utalások, kétségtelenül az irányzat párhuzamosságára utalnak. Lévén azonban cikkének az is célja, hogy bírálja a hadtörténetírás adott helyzetét, tág teret szentel az első világháborús hadtörténeti írásoknak.

A Monarchia történetével összekapcsolódott történelmi múltunk egységes „magyar" szempontból történő átértékelése nála ebben a megfogalmazásban

54 Napkelet ,1930. március 1.
55 Magyar Szemle X. kötet 24. o. (1930. szept.—dec. szám) *Markó Árpád:* A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben.
56 *Hóman* idézett cikke 247—248. o.

szerepel: foglalkozzon a hadtörténetírás a 48—49-es szabadságharccal, mert forrásai ma már hozzáférhetők. „Minthogy azonban a szabadságharc magyar irodalma évtizedeken át nagyobbára a személykultusz és a pártpolitika szolgálatában állott, aminek hatása még most is érezhető: annak, aki ezt a háborút az igazság leplezetlen feltárásával állítja majd elénk, esetleg brutális támadásokra is számítania kell hozzánemértők részéről."[57] Hangsúlyozza a romantikus történetszemlélet elvetésének fontosságát, mert „... a nemzeti hiúság istápolásának nagyon gyakran az igazság adta meg az árát."[58]

A múltra vonatkoztatva utal még a tárgyi tévedések korrekciójának keresztülvitelére, a jövőre nézve azonban szükségtelennek érzi a pszichológiai momentumok hangsúlyozását. A jövő hadtörténetírásának feladatairól alkotott véleményét három pontban foglalta össze: „1. Mélyreható, gondos kutatás alapján megírni azt, amit nem dolgoztak fel a korábbi írók. 2. Alapos revízió alá fogni hadtörténetirodalmunk régibb, de már elavult, vagy túlhaladott termékeit. 3. Közelebb hozni az olvasóközönség gondolatvilágához katonai múltunk tanulságos emlékeit."[59]

Akkor, amikor gondolatmenetüket idézve aláhúzzuk a szellemtörténeti irányzathoz való igazodásukat, utalni kell e cikkek eléggé óvatos fogalmazására és arra a körülményre is, hogy bírálatuk valóságos problémákat érint, a jelzett programban helyes álláspont is tükröződik.

Mi az ami végső soron mégis visszautasításra ösztönöz bennünket? Lényegében a szellemtörténet irányadó szerepének elfogadása, amely módszertanilag — végső konzekvenciáiban — hátatfordítást jelent mindannak, amit a pozitivizmus eredményeként könyvelhetünk el a magyar hadtörténetírásban. A törvényszerűségeket kutató (mégoly korlátozott értelmű) történetírás helyébe a véletlenek halmazává züllesztett történetfelfogást helyezik, miközben a nagy összefüggések kutatásának, a szintézis alkotásnak hamis illúzióját keltik és végső soron a hadtörténetírást az agresszív, revizionista háborús politika függvényévé és kiszolgálójává teszik. Ez még akkor is hátraforduláS, ha a pozitivizmus túlhaladottá vált, ténymegállapításai, szűken értelmezett összefüggései, törvénykutatásai nem elégítették ki a tudományos igényeket.

A szellemtörténet reakciós történetfilozófiai alapelvei kristálytisztán tükröződnek a „Magyar történet" előszavában, amely szerint a szellemtörténet „az egész történetet mint egyetlen szerves folyamatot fogja fel. A gazdasági viszonyoknak megvan a hatásuk az irodalmiakra s a nagy világnézeti áramlatok szinte szuverén erővel gyúrják és alakítják át a társadalmi, gazdasági és politiaki viszonyokat. Amint egy ember sem állhat meg egyedül, úgy az emberi történet hatóerői sem működnek elszigetelten; mindnyájan együtt és egyszerre hatnak s közöttük a megfoghatatlanok, a lelkiek azok, melyek prímér voltukban minden egyebet irányítanak, mindennek megadják a mértékét. Az emberi történet nem egyéb, mint az emberi lélek története, így tanítja ezt a modern történettudomány. És a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története..."[60]

A primér voltú lelki tényezők, s a szuverén erővel ható világnézeti áramlatok: a szubjektív-idealista történetfelfogás koncepciójának kiindulópontja, a „nagy összefüggések" önkényes megválasztásának korlátlan lehetőségét magában rejtő filozófiai alapelvek. Az ennek szellemében meghirdetett „átértékelés" — tartalmilag és transzformált magasabb fokon — történelmi

57 Magyar Szemle, 1930. 207. o.; *Gyalókay Jenő:* Hadtörténetünk mai állapotáról.
58 Uo. 209. o.
59 Uo. 206. o.
60 *Hóman—Szekfű:* Magyar történet. Budapest, 1935. 10. o.

múltunk ellenforradalmi revízióját jelentette, amelynek leglényegesebb vonását Szekfű a „Három Nemzedék"-ben úgy fogalmazta meg, hogy a magyarság „története egész folyamán részét képezte a keresztény-germán kulturális közösségnek".[61] Ezen belül messzemenő bírálatot, a Habsburg uralom súlyos negatívumainak feltárását is megengedhette — „egységes magyar szempontból" —, hisz mindez feloldódott a „nagy öszefüggésben", a keresztény-germán kultúrközösség meghatározó jellegében és előrevetítette egy új keresztény-germán kulturális közösség szükségét. Ez a primér jellegű szellemi kapcsolat — a mesterségesen konstruált nagy öszefüggés — háttérbe szorította a valóságban létező, vele ellentmondásban lévő gazdasági-politikai tényeket.

Egyetlen közbevetett utalás arra, hogy pl. Gyalókay hogyan értelmezte 1848—49 feldolgozását, pontosabban „átértékelését". „Az oroszok hadműveleti terve Erdély megszállására (1849)" című tanulmányát — amely a *Hadtörténelem* 1922. évfolyamában jelent meg — ezzel a néhány mondattal vezeti be: „Manapság, amidőn Nagymagyarországnak a trianoni békekovácsok jóvoltából leszaggatott részeit idegen rablóhadak tapossák: fokozott érdeklődésünkre tarthat számot a múltaknak minden olyan hadieseménye, amely hazánk — annyiszor megpróbált — leigázásával vagy legalább ideig-óráig tartó megszállásával kapcsolatos." A téma, a „keleti veszély", a hamis összefüggés, az agreszív háborús revíziós politika támogatása és nem utolsó sorban a cikk hangvétele együttesen szolgálják történelmi múltunk ellenforradalmi revízióját.

A távolabbi és szerteágazó összefüggések kutatását mellőzve, csupán arra kívántunk rámutatni, hogy a hadtörténetírás feladatait, irányvonalát rögzítő — pozitívként ható — elképzelések a lehető legreakciósabb filozófiai és történeti gyökerekre vezethetők vissza. Ezen belül tágabb lehetőség kínálkozott a részletek reálisabb ábrázolására, főként ha azt az igényesség, a gazdagabb és sokrétűbb forrásfelhasználás, esetenkint a történetírói qualitás is segítette, mint az néhány hadtörténész munkáiban visszatükröződik.

A magyar hadtörténetírás egészére és színvonalára mégsem ez volt a döntő hatású. Szinte determinálta helyzetét a hasznosság címén uralkodóvá vált nézet, amely ellen többen is szót emeltek, maga Gyalókay is. „Az 1914-től máig tartó aktuális nagy események — írta — teljesen elterelték a figyelmet hadtörténelmünk régi eseményeiről. A katasztrófa hatása alatt — különösen katonai körökben — az a nagyon is vitatható felfogás kapott lábra, hogy nemzetünk egész régibb hadtörténete meddő talaj, amelyből többé tanulság se sarjadhat."[62] Gyalókay elvi okokból helyteleníti ezt az álláspontot, egyben arra is reámutat, hogy az első világháborús irodalom ráadásul selejtes, rossz stílű, teljesen alkalmatlan arra, hogy a nagyközönséghez eljusson. Érveléséből kiderül, hogy ő a hadtörténelem céljait az elfogadottnál tágabban értelmezi (a nagyközönséghez eljutni!), evégből természetes, hogy múltunk egészének feltárását sürgeti. De hadakozás közben olyan érveket is használ, amelyek nem teljesen helytállóak. A „háború közelsége miatt" a „tisztánlátás" nehézségeire utal. „Ennélfogva — mondja — az 1914—1919-i időszak egyelőre csupán a kétségtelenül nagyon szükséges és fontos katonai szakirodalom, továbbá a memoár irodalom tárgya lehet. A hadtörténelemmé igazán csak akkor lesz, ha attól a kortól már kellően eltávolodtunk."[63] Úgy gondolom, hogy a közelség sohasem meghatározó. Nem ez, hanem egy egyoldalú szemlélet, a katonai szükséglet kizárólagossága (az egyéb tényezőket most mellőzve!) sekélyesíti el a világháborús irodalmat. Másik érvét épp emiatt

61 *Szekfű Gyula:* Három Nemzedék és ami utána következik. Budapest, 1935. 324. o.
62 *Gyalókay:* i. m. 205. o.
63 Uo. 205—206. o.

érezzük közelebb az igazsághoz: „... a világháborús termés jókora része valamely hadjáratnak, vagy fontosabb hadieseménynek pusztán taktikai és stratégiai szempontból történt fejtegetésére szorítkozik, mégpedig olyan formán, hogy az író szeme előtt mindig a jövendő háborúja lebeg, tehát olyan tájék, amelyre a múltat kutató történetírónak nem szabad elkalandoznia. Elhisszük, hogy az ilyen tanulmányok kiválóan alkalmasak arra, hogy nyomukban a legmodernebb követelményeknek megfelelő taktikai és stratégiai kézikönyvek szülessenek..."[64] De születhetnének mások is mégpedig alapos történelmi háttérrel megrajzolt művek! És éppen azért nem lehet egyetérteni azzal a következtetéssel, amely a „tisztánlátás" nehézségeiből kiindulva egyelőre száműzi az „igazi" hadtörténelem vizsgálódási területéről a világháborút és azt a „nagyon szükséges és fontos katonai szakirodalom" körébe utalja. Mindez persze az ellenkezőjét sem jelentheti, hogy a hadtörténetírás egyedüli feladata a modern háború katonai tapasztalatainak leszűrése lenne.

Gyalókay felfogására Berkó István reflektált. Pozitívnek minősítette általános észrevételeit, de vitatta a világháborúval kapcsolatosan kifejtetteket, mondván, hogy „vannak olyan okok és célok, ahol nem annyira a minden oldalról megvilágított részletek szigorú lerögzítése, hanem az eseményekből leszűrt tanulságok értékesítése a fődolog. Így vagyunk — folytatja — a világháború mai történetírásával is, amelynek ma még elsősorban a gyakorlatilag értékesíthető tanulságokat kell szolgáltatnia... Éppen ezért a világháború történelméből igenis kell ismernünk mindazt, ami a hadviselést — a legfelsőbb hadvezetéstől kezdve egészen a legutolsó csatár egyszerű szerepléséig — bármiképpen érinti.[65] Önmagában véve ezzel az állásponttal egyet lehet érteni — bár ebben a fogalmazásban már benne rejlik a hadtörténetírás célkitűzéseinek szűkítése. De Berkó kétséget sem hagy eziránt. „Mert mi is az a hadtörténelem? És mi a célja?" — kérdezi. „A hadtörténelem a háborúknak pontos leírása és méltatása, amelynek *egyedüli célja* (Kiemelés tőlem — H. T.), hogy abból tanuljunk. Mit kell tanulnunk belőle? A hadvezetést, tehát a haditervek megszerkesztését, a felvonulást, a hadműveletek vezetését, vagyis egyszóval hadászatot és annak örökké érvényes elveit."[66] Mellőzzük az álláspont másirányban is vitatható oldalait és maradjunk az „egyedüli cél" meghatározása körül. Berkó ebben óriásit lép hátrafelé. A háború „leírása" és a hadászati — nem is hadművészeti — elvek „megtanulása" több mint leszűkítése, ez metafizikus szemlélete a hadtörténelemnek. És még ennél is tovább megy, hogy megindokolja a világháborús írások mindenekfeletti szükségességét. Így érvel: „A hadászati tanulságoknál talán fontosabbak a harcászati tanulságok; mert amíg a hadászati elveket régebbi háborúkból is megtanulhatjuk, addig a harcászati tanulságokat csak olyan háborúból szűrhetjük le, amelyet ugyanolyan, vagy hatásukban legalábbis hasonló fegyverekkel vívtak, mint amilyen fegyverek ma rendelkezésre állanak. Ez az utóbbi követelmény tehát csakis a napjainkhoz időben legközelebb álló háború eseményeinek tanulmányozásából válhatik valóra."[67]

Önmagában véve ebben is van igazság, csakhogy összevetve a hadtörténetírás meglévő adottságaival — amelynek elégtelenségére Berkó is utal —, ez az állásfoglalás a korábbi korok kutatásának káros elhanyagolását és az első világháború egysíkú — harcászati — művelését szentesítette. „Hogy a világháborús és a régi hadtörténelem közül melyiket kell jobban művelni, erre a kérdésre nem egyszerű a felelet — írja. — A világháború megírása a

64 Uo. 206. o.
65 Magyar Katonai Közlöny, 1930. 833—834. o.; báti *Berkó István:* Hadtörténelmünk mai állapotáról.
66 Uo. 835. o.
67 Uo.

fentebb kifejtett okoknál fogva igen fontos, sőt a hosszú évekre terjedő munkának megkezdése máris halaszthatatlan; másrészt a régebbi háborúk megírása, ámbár azok katonai szempontból távolról sem olyan értékesek, mégis nemzeti szempontból igen kívánatos és időszerű volna. Ha azonban a szűkös személyi és anyagi viszonyokat, mint egyelőre meg nem szüntethető tényezőt tekintjük, kénytelenek vagyunk az elsőséget a világháborúnak odaítélni."[68]

Berkó nézőpontja homlokegyenest ellenkezett Gyalókay helyesebb, bár részint rosszul indokolt nézőpontjával. Tulajdonképpen mindketten elismerték a világháború feldolgozásának fontosságát. Csak míg Berkó szinte abszolútizálta azt a hadtörténetíráson belül, addig Gyalókay kirekesztette a hadtörténelemből. Ebben a megfogalmazásban mindkettőt el kell vetni. Van azonban Gyalókay nézeteinek egy ki nem fejtett, de odagondolt vonása, s ez az, hogy tudománnyá a hadtörténelem csak akkor válik, ha szűkebben értelmezett hadművészeti kérdések megválaszolásán túllépve — mint a történettudomány része — vizsgálja a társadalomtörténeti vonatkozásokat is. Ez az ellenforradalom hadtörténetírásában nem nyert polgárjogot — bár itt-ott nyomát találjuk.

Az ellenforradalmi rendszer a személyi kérdések megoldásában sem lépett előbbre. A „katona nem történész, s a történész nem katona" állapot továbbra is fennmaradt, sőt súlyosbodott. Berkónak a hadtörténetírás feladataira vonatkozó álláspontja a nem kielégítő körülményekben — „a szűkös anyagi viszonyokban" — gyökerezett. Bizonyos, hogy kedvezőbb helyzetben másként foglalt volna állást. Erre mutat, hogy ugyancsak ő az, aki a jövő hadtörténetíró generációjára gondolva körültekintő javaslatot tesz, mivel „az ifjabb generáció soraiból nem igen int remény, hogy a hadtörténelem írói gárdáját idővel csak a nélkülözhetetlen mértékben is pótolni lehessen". Javasolja, hogy a „fiatalabb tisztek közül az erre önként jelentkezőkkel a tudományegyetem bölcsészeti karán a történelemtudományi szakot kincstári költségen el kellene végeztetni... Az állandó személyzeten kívül nagyobb számú vezérkari képzettségű tisztre is szükség volna és pedig olyanokra, akik az előbb említett követelményeknek szintén megfelelnek; a Hadtörténelmi Levéltár irodalmi munkásságához ugyanis a magasabb katonai képzettség nélkülözhetetlen".[69] Ez az első eset a magyar hadtörténetírás történetében, amikor valaki megvalósítható gondolatot vet fel a hivatásos „hadtörténész" képzés, a történész és katona „egyesítésének" érdekében.

Az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása összességét és a témaválasztás súlyát tekintve a Berkó felvázolta utat követte. Korántsem egyöntetű támogatás mellett, de meghatározó jelleggel. Az egyetértés és részbeni egyet nem értés többféle módon nyilvánult meg, s köztük nem egy figyelmet érdemel.

Módszertani kérdéseket fejtegetve támadás érte azokat, akik a világháborús munkákat kirekesztették a hadtörténelem területéről. „Régi magyar hadtörténelmünk egyik kiváló művelőjének nemrég elhangzott megjegyzésére gondolok — írja a szerző —, mely szerint a hadtörténelem csak azon a ponton válik tudománnyá, ahol társadalom történetté lesz."[70] A szerző kiindulópontja helyes: „A hadtörténetírás, tehát a világháborús hadtörténetírás is, az egyetemes történettudomány ágazata. Ennél fogva módszertana szükségképpen történettudományi..."[71] Gondolatmenetének folytatása úgy-

68 Uo. 839. o.
69 Uo.
70 Magyar Katonai Szemle, (a továbbiakban MKSZ.) 1938. 10. füzet. 219—220. o.
71 Uo. 210. o.

szintén elfogadható: „A hadtörténelem résztörténelem. S bár ma már a résztörténelem művelőjétől inkább rendszerező munkát kívánnak, az is kétségtelen, hogy a rendszerezést szükségképpen a történés menetének és tényeinek egy elsődleges tisztázása kell, hogy megelőzze. A világháború esetében még itt tartunk."[72]

A probléma gyökerét is itt találjuk. Mert, ha egy munka nem „rendszerező", akkor legfeljebb tökéletlen, korlátozott értékű, esetleg értéktelen, de akkor is a történettudomány — adott esetben a hadtörténettudomány — körébe tartozik. Ebben igazat lehet adni a szerzőnek annál is inkább, mert konkrétan az első világháborús munkák hadművészeti tapasztalatairól van szó. Ez pedig kirekeszthetetlen a hadtörténelem fogalmából. Ugyanakkor ez még nem minden, s az esetek többségében fércmunkák védelmezését jelenti. És még egyet: a szellemtörténet módszerének hasznavehetetlenségét.

Azért kénytelen megvédelmezni a „történés menetének és tényeinek egy elsődleges tisztázására" irányuló primitív álláspontot tükröző munkát, mert az még mindig jobb, mint a „nagy összefüggések" hamis vágányán futó, teljesen hasznavehetetlenül „rendszerezett" mű. A cikkíró egyébként ki is mondja: „Tagadhatatlan egyébként, hogy annak az alapvető munkának, melyet különösen a részletekbe menő hadtörténeti leíró munkák végeznek — a történeti szintézisnek mai, túlnyomóan szellemtörténeti beállítottsága mellett — az egyetemes történetnél nagyobb hasznát látják a hadtudományok."[73]

A szellemtörténeti módszerek elvetésének gondolata sokkal határozottabb és egyértelműbb megfogalmazásban is részesült. Az ellenforradalmi hadtörténetírás ugyanis elháríthatatlan nehézségekbe ütközött akkor, amikor a közelmúlt eseményeinek feltárását, következtetéseinek kialakítását intuíciós módszerekkel próbálta megoldani. A hadvezéri mindenhatóság és a tömegek vak engedelmességének hite ugyan kedvezhetett volna ennek a módszernek, de a modern háború nyers anyagi realitásai, főként a frontok és csataterek világában — amellyel az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása elsősorban foglalkozott — közvetlen és valódi tapasztalatokat kínáltak. Mindenfajta belemagyarázás helytelen következtetések forrása volt. A szellemtörténet a szintézisek és a korábbi időszakok szférájában legfeljebb a történethamisítás eszköze, az ellenforradalmi eszme támogatója lehetett; a modern háború hadtörténetírásában a félrevezető katonai tapasztalatok, a hadsereg kiképzését károsan befolyásoló nézetek forrása is. Ezt a luxust pedig katonai körök nem engedhették meg. Nyilván nem véletlen, hogy ahhoz a cikkhez, amely ezt a kérdést szóvá tette, a *Magyar Katonai Szemle* szerkesztősége egyetértő megjegyzést fűzött.

A szerző néhány gondolattal vázolja a tudományszemléletnek azt a fejlődését, amelynek közepette a magyar hadtörténetírás „kivirágzott". A „realista-pozitivista" történetírást a „valóság és annak tapasztalattal ellenőrizhető tényei" érdekelték, majd századunk elején „régi filozófiai gyökerek nyomán hatalmas változás előjelei mutatkoztak" és „a szellemi alkotások egyre jobban idealista színezetet nyernek". A történetírókat „az eseményeket éltető szellem" kezdi érdekelni és „nem a valóság, hanem az eszme" válik fontossá. „Ez a tudományos szemléleti mód, illetve célkitűzés a szellemtörténet."[74] A pozitivizmus védelmében bírálja „túlzó" művelőit, akik „igen gyakran lenézik és megvetik a régi módszereket, eredményeket", majd rátér fő mondanivalójára, a szellemtörténet és a világháborús hadtörténetírás összeegyez-

[72] Uo. 219. o.
[73] Uo. — Az „egyetemes" kifejezést az „általános magyar hadtörténelem" értelmében használja a szerző.
[74] MKSZ. 1936. 1. füzet 212—213. o. *Saád Ferenc:* Szellemtörténet és hadtörténelem.

tethetetlenségének magyarázatára: „Van a haditörténelemnek egy olyan területe, ahonnan ezt a tudományos szemléleti módot legalább is egy időre feltétlenül ki kell rekeszteni. A világháború eseményeinek feldolgozásánál ugyanis nézetem szerint nem lehetünk eléggé reálisak és pozitivisták. Mérhetetlen bajok származhatnak az országra nézve a nagy világégés eseményeinek helytelen, tudománytalan és irreális hadtörténelmi kiértékeléséből... A múlt háborújából a jövő küzdelmeit illetőleg tanulni csak akkor lehet, ha az események feldolgozásánál kínos gondossággal mártírsorsot is elviselni kész tárgyilagosság és végtelenségig menő igazságérzet érvényesül."[75] Őszintén szólva az utókor és a bíráló joggal esik zavarba. Ugyanis, ha szó szerint kell érteni a leírtakat — bár „szellemét" tekintve is oda jutunk —, akkor a szellemtörténetnek olyan burzsoátörténeti bírálatáról van szó, mely tudománytalannak, irreálisnak, elfogultnak és igazságtalannak minősíti a szellemtörténetet — legalábbis az újkor vonatkozásában. A szerkesztőség megerősíti ezt a véleményt, tehát nincs semmi okunk a kételkedésre: „Abban teljesen igazat adunk a Szerzőnek, hogy a világháborús események feldolgozásánál a szellemtörténeti tudományos szemlélet ma még nem játszhat szerepet."[76]

A hadtörténetírás — az újkor világában — korábbi módszereihez menekült vissza és — bármily paradoxonnak tűnik is — valóban többet nyerhetett vele. A leírás és a közvetlen okozati összefüggések magyarázata legfeljebb primitív, de legalább nem hamis eredményekhez vezetett.

Gyakoriak a hadtörténelem tanulmányozásának, feldolgozásának módszertanáról írt elméleti cikkek.[77] Ugyanakkor sehol egyetlen utalás a hadseregen belüli hadtörténelem oktatásra. Vajon az a sok energia — amely az újkori hadtörténeti tanulmányokban fekszik —, hol és mennyiben realizálódik?

A Ludovika Akadémián az 1931—32. tanévig nem oktattak magyar hadtörténelmet. Ekkor heti 3 órában a III. évfolyamon fél éven át folyt „a magyar hadszervezet és hadvezetési művészet" oktatása — időben az állandó hadsereg felállításának koráig! De csak ebben az évben, mert a következő évtől összesen 8 órát szenteltek ennek a stúdiumnak. A tankönyvigényeket egy sokszorosított jegyzettel elégítették ki és csak évekkel később jelent meg a Vajna-Náday féle „Hadtörténelem".

A háború alatt természetesen intenzívebbé vált a hadtörténelem oktatása, nagyon-nagyon szűkreszabott célkitűzések szem előtt tartásával. A hadapródiskolák számára kiadott tansegédlet mindössze ennyit tűzött maga elé: „jellegzetes hadtörténelmi példák alapjain, a hadapródok ismereteinek megfelelő színvonalon ismerteti a harcászat fejlődését, valamint a legfontosabb hadászati elveket..."[78]

Erdélyi Gyula — a rendszer ismert hadtörténetírója, címzetes egyetemi tanár — a felszabadulás után megjelent egyik cikkében erre az oktatásra utalva írta: „Meggyőződésem, hogy ha olyan fiatal tiszti generációt nevelhettünk volna fel, amely ismerte volna azoknak az őseinek haditetteit, akik... életüket és vérüket áldozták a magyar szabadságért és függetlenségért, soha nem állott volna tisztikarunk oly nagy mértékben a nácizmus szolgálatába. A »mesének« minősített magyar katonai múlt tanításainak elgán-

75 Uo. 215. o.
76 Uo. 217. o.
77 Lásd pl. MKSZ. 1931. 8. füzet. *Lukács Béla:* A hadtörténelem szerepe a tiszt továbbképzésében.; Uo. 1936. 1. füzet. *Bialoskórski Ödön:* Hadtörténeti események tudományos feldolgozása.; Uo. 6. füzet: A hadtörténet-kutatás útjáról és feladatairól. Uo. 1930. *Berkó István:* Hadtörténelmi Ismereteink.; Uo. 1935. *Csipkés Ernő:* A jelen katonai történetének megírása stb...
78 Hadtörténelmi tansegédlet. Összeállította: *Bakó Imre* őrnagy.

csolói örök lelkiismeretfurdalást érezhetnek..."[79] Túlzás? Igen — de elgondolkodtató.

E kor hadtörténetírásával foglalkozó elméleti cikkekből kiindulva nem mindenre kapunk választ. Felvetett kérdéseik jobbára módszertaniak — még a történetfelfogás alapját jelentő szellemtörténet is módszertani problémaként jelentkezik. Jogosan következtethetünk arra, hogy a korszak által képviselt nívón nem is jelentkeztek újabb, elméleti kimunkálást kívánó kérdések, illetőleg a felmerültekben nem történt előrehaladás.

Az ellenforradalmi rendszer által teremtett szervezeti keretek — ide sorolva a folyamatosan megjelenő folyóiratokat és más publikációs lehetőségeket —, kétségtelenül jelentősebbek voltak a megelőző korszakénál. A művelők és olvasóközönség nagy kérdéseit azonban már nem tudták megoldani. A képzett hadtörténetírók alacsony száma, a *hadtörténész* utánpótlás megoldatlansága, a hadtörténelem hadseregen belüli alacsony fokú és elégtelen oktatása, a hadtörténelem szűken értelmezett felfogása és az ebből következő igénynélküliség a nagyközönség részéről, eleve gátolták a hadtörténettudomány fejlődését. Az összes — általunk érintett — elméleti kérdésekben nemhogy újat nem találunk, de többségükben kitűnik a retrográd szemlélet.

Egyöntetűség tapasztalható a hadtörténelem helyéről vallott nézetekben. A történettudomány ága és valamilyen módon kapcsolódik a hadtudományhoz — ez az ami többnyire elfogadott. „A hadtörténelem, az általános történelem keretein belül, különleges tudományágat képez..." — foglalja össze az általánosan képviselt felfogást Timon Béla.[80]

Abban, hogy hogyan kapcsolódik a hadtudományhoz, már eltérő, bár nem ellentmondó nézeteket találunk. „A hadtörténelem... a hadászat ismereteinek... fontos segédtudománya" — írja Berkó.[81] Suhay: „Meg kell még emlékeznünk a segédtudományokról is, mint... a történelem... A katonai tudás nem elméleteken épül fel, hanem tapasztalatokon..."[82] Ezután leszögezi, hogy a tapasztalatoknak csak egy részét lehet a gyakorlatban megszerezni, a többit tanulni kell, majd így folytatja: „Erre nézve a legjobb útmutatásokat, példákat a történelem, főleg a hadtörténelem adja, ezért tekinthető a stratégia legfontosabb segédtudományának."[83]

Mindkét nézet abból a meggondolásból indul ki, hogy a hadászat a háború „örökérvényű szabályait" tartalmazza, ezért ezek a történelemből „megtanulhatók", míg a harcászat „múlandó" elemeit ettől külön kell választani. Mások nézetei szerint a „hadtörténelem csak kiegészítő része a katonai tudományoknak" és ebben az értelmezésben az a feladata, hogy megismertessen a harcászat fejlődésével és a hadászat legfontosabb elveivel.[84] Lényegében tehát, vagy a hadművészet egészéhez, vagy csupán a hadászathoz tartozónak, ezek segédtudományának tekintették a hadtörténelmet.

Az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírása — mint arra az előzőekben már utaltunk — idealista történetfilozófiai gyökerekre épült, retrográd történetszemléletű volt és reakciós, ellenforradalmi célokat szolgált. A már idézett Timon világosan összegezte e szemlélet általánosan elfogadott ismérveit, amikor a „hadvezéri képességet" „isteni adottságként" fogta fel, amelyet nem tanulhatunk meg, „arra születni kell", akinél a háború „az emberiség egyik életjelensége", a „létért való küzdelem megnyilvánulása" és akinél a

79 Honvéd, 1947. március. 49. o. Dr. *Erdélyi Gyula:* Hadtörténelem előadása a katonai intézetekben.
80 *Vitéz Timon Béla:* Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. É. n. 11. o.
81 MKSZ. 1930. 848. o.
82 *Nemes Suhay Imre:* Hadviselés és hadvezetés. Budapest, 1940. 14. o.
83 Uo.
84 Hadtörténelmi tansegédlet. Budapest, 1941. 5. o.

hadtörténetírók „mai szétdaraboltságunkban, könyörtelenül feltárva széthullásunk igazi és bűnös okait a boldogabb, nagyobb és egységesebb Magyarország megteremtésén közreműködnek".

Ez a hadtörténetírás azzal is megpróbálkozott, hogy uralkodóvá tegye a szellemtörténeti módszert. Összefoglaló és néhány szintézisre törekvő munkában sikerrel, de a hadtörténetírás zömét kitevő legújabbkori kutatásokban elbukott. Új, magasabb igényű módszer kidolgozására képtelen volt és a korábbiakhoz való visszatérés — a történettudomány szellemtörténeti eredményeihez mérten is — visszaesést jelentett, a munkák túlnyomó többségének gyenge színvonalához vezetett.

Ugyanakkor, amikor a módszertan a központi kérdés rangjára emelkedett, magának a hadtörténelemnek, e tudományág területének és tárgyának terminológiai, vagy akár csak körülírt megfogalmazására semmi gondot nem fordítottak. Ez egyáltalán nem jelentette valamiféle egységes álláspont meglétét. Ellenkezőleg: a legszélsőségesebb nézetek variálódtak. Az egyik oldalon mindent háttérbe szorító állásponttá erőltették a legújabbkor kutatását, az első világháborús hadtörténetírást, a másikon az e korszakkal való foglalkozást kiszorították a hadtörténet-tudományból. A kutatási terület összeszűkülése súlyos egyoldalúsághoz vezetett, a rendszer hadtörténetírásának rákfenéjévé vált. A hadtörténelem tárgya körül is burjánoztak a nézetek. Kérdéseik a szűkebben és tágabban értelmezett hadművészeti problémákat érintették és kivételszámba ment az, aki kapcsolatra törekedett a politikai és gazdaságtörténettel. E tekintetben — a maga reakciós történetfelfogása mellett — Timon megy a legmesszebbre, amikor kijelenti: „Kutatásainak lényege csakis a háborúval összefüggő, azzal kapcsolatos és arra befolyást gyakorló tényezőkkel foglalkozni... Az azonban természetes, hogy hadtörténelemmel, az általános történelem és így a történettudomány átfogó ismerete nélkül, tudományosan nem foglalkozhatunk... a hadtörténetírónak főleg a politikai történetírásra van szüksége, mert a háború sem más, mint politikai történet a szó tágabb értelmezésében."[85]

Ha az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírásának legsúlyosabb negatívumaira röviden kellene válaszolni, úgy azt mondhatnánk, hogy az a primitív módszerrel párosult reakciós történetfelfogás és a kutatási terület egyoldalúan leszűkített értelmezése volt. Ez utóbbi — mint amely meghatározta a hadtörténettudomány irányvonalát is — gátolta legfőképp a tudományos fejlődést.

85 *Timon:* i. m. 55—56. o.

KÖZLEMÉNYEK

A PATAKI FERENC PARTIZÁNCSOPORT HARCTEVÉKENYSÉGE

Nyikolaj J. Szirko
(Visszaemlékezés)

A Vörös Hadsereg Felderítő Főcsoportfőnökségének 1943 augusztusában kiadott utasítása alapján hozták létre Moszkvában azt a partizánszervező csoportot, amelyet a német—magyar megszállók elleni harcra készítettek fel. A csoportot ellátták minden olyan eszközzel, ami a Magyarország területén folytatandó harctevékenységhez és újabb osztagok szervezéséhez szükséges volt.

A csoport hét főből alakult: a magyar nemzetiségű Pataki Ferenc[1] 1892-ben, a cseh nemzetiségű Václav Cemper pedig 1911-ben született. Mihail Gyakun, 1912-ben, Sztyepan Csizsmár 1910-ben. Vaszilik Csizmár 1905-ben, Ivan Lovga 1904-ben, Sztyepan Lizanic pedig 1919-ben született. Valamennyien ukrán nemzetiségűek.

A szervező (vezető) csoport élére a magyar internacionalista Pataki Ferencet, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az oroszországi polgárháború részvevőjét állították. Pataki konspirációs neve Krjug Fjodor Vlagyimirovics volt.

A leszállás helyéül Huszt körzetét jelölték ki.

A csoportnak a következő feladatokat adták:

1. Hozzanak létre földalatti szervezeteket és partizánosztagokat Kárpátalja területén.
2. Folytassanak felderítő tevékenységet az ellenség hátországában.
3. Készítsék fel a lakosságot a fasiszta hódítók elleni harcra.
4. Derítsék fel az ellenség erődeit és védelmi létesítményeit Magyarország területén.
5. Robbantsák fel és aknázzák alá a hidakat, utakat és vasutakat.
6. Semmisítsék meg a fasiszta csapatok haditechnikai eszközeit és élőerőit.

A partizáncsoport vezető állományába a következő személyek tartoztak:

Parancsnok: Pataki Ferenc

Törzsfőnök (egyben rejtjelző és rádiókezelő): Václav Cemper

A romboló szakasz parancsnoka: Sztyepan Mihajlovics Csizsmár

A póttartalék parancsnoka: Ivan Ivanovics Lovga

1 Pataki Ferenc eddigi legpontosabb életrajzát lásd: Párttörténeti Közlemények, 1968. 173. o.

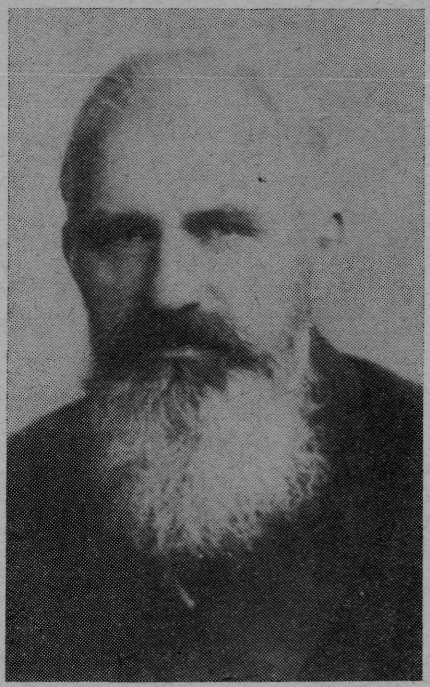

Pataki Ferenc, a partizáncsoport parancsnoka

Robbantó: Vaszilij Mihajlovics Csizsmár
Rádiókezelők: Mihail Mihailovics Gyakun és Sztyepan Lizanic.

A csoport a Bököv-i repülőtérről egy „Douglas" típusú repülőgépen a Kárpátok irányába repült és ugyanazon a napon 23 óra körül, a Mencsul-havasok körzetében Kövesliget községnél, Huszttól 35 km-re északra ért földet.

A másnap — augusztus 19-én — összegyülekezett harcosok közül Václav Cemper hiányzott. Társai keresésére indultak, de jó ideig nem tudták megtalálni. Mint később kiderült, Cemper ejtőernyője földreszálláskor fennakadt egy magas bükkfa koronáján. A partizán attól félve, hogy a virradat ebben a helyzetben éri s ily módon az ellenség könnyen felfedezheti, késével elvagdosta az ernyő tartózsinórjait és leesése közben az egyik lábát eltörte, a másikat pedig megsebesítette. Reggel a Gruny-tanyán lakó Mikulin testvérek — Vaszilij és Nyikolaj —, valamint Ivan Litka bukkantak rá. A sebesült számára földkunyhót készítettek és itt ápolták. A csoportnak csupán az egyik lőszeres ejtőernyőt nem sikerült megtalálnia — minthogy az messzire elsodródott. A Kövesliget községbeli Vaszilij Petrinko és Kovács Péter találták meg.

A partizánok az első naptól kezdve igen nehéz körülmények között tevékenykedtek. A horthysta csapatok már a leszállásuk utáni harmadik napon nagy hajtóvadászatot indítottak a Mencsul-havasok és Kövesliget falu körzetében, de csak Petrinko és Kovács került a csendőrök kezére, mivel megtalálták náluk az ejtőernyőn ledobott lőszert.

Abból a célból, hogy a helyi embereket bevonja az ellenállási mozgalomba,

a partizáncsoport törzse Huszt körüli falvakban illegális szervezetek létrehozásához látott, megbízva őket a lakosság közötti széles körű tömegmunkával. Csakhamar ilyen földalatti szervezetek létesültek Huszt környékén Alsószelistye, Ötvösfalva, Husztsófalva, Husztköz, Iza, Berezna falvakban.

A törzs fő működési helye Grigovék alsószelistyei és az Orosz testvérek ötvösfalvai házában volt. Az első napokban ide futottak be a különféle értesülések és jelentések. Innét juttatták el a „Bjelka" rádióadó útján Moszkvába a szerzett adatokat.

Miután a partizánegység törzse kidolgozta és megvitatta a működési tervet, hozzálátott harcfeladatának végrehajtásához. Peter Csizsmár útján csakhamar kapcsolatot létesített az „ÉK"[2] nevű földalatti szervezettel, amelynek vezetője a cseh nemzetiségű Václav Chytry volt, továbbá Szirkóékkal, Logojdáékkal és más huszti lakosokkal.

A sebesült Cempert átszállították Husztra Vaszil Paszulykához, majd később Logojdáék Mély utcai lakásába. A sebesültet dr. Salamon Sándor és dr. Zipzer Sándor orvosok kezelték. A gondos, hozzáértő ápolás eredményeként Cemper állapota egyre javult.

1943 októberében — miután földalatti csoportokat szerveztek Nagyszőllősön és Munkácson is — a partizánegység törzsét átszervezték. Václav Cemper és Sztyepan Csizsmár parancsnoksága alatt csehszlovák partizánosztagot létesítettek.

Pataki Ferenc, az egység parancsnoka, Mihail Gyakunnal és Ivan Lovgával áttelepültek Veléte községbe. Munkájukat Kalinyics Mihály házában végezték. Működési helyüket később ismét Feketeardó faluba tették át. Itt kapcsolatot létesítettek a királyházai állomás vasutasaival.

A partizántörzs tagjainak megjelenése fellendítette a hírszerzők munkáját. A felderítő tevékenységbe bekapcsolódott Újfalusi Julius, Anton Paraszka, Mihail Panyko, Román Péter, Vaszilij Irha és más tekeházai, feketeardói lakosok. Ugyanebben az időben kapcsolatot létesítettek a csapi vasútállomás dolgozóival is. Anton Paraszka kistarnai lakos az illegális munka céljára a partizánok rendelkezésére bocsátotta lakását. Nagyszőllősön bevonták a partizántevékenységbe Mihail Hecskót. Dr. Leisman és Hecskó lakásán a törzs számára konspirációs szálláshelyet létesítettek. Ide futottak be a földalatti szervezet tagjainak titkos jelentései. Innét szervezte és tartotta a kapcsolatot Pataki Ferenc a Munkácson, Debrecenben és Budapesten működő illegális szervezetek tagjaival. A hírszerző munkába bekapcsolták a Munkácson lakó Zsupán Lászlót és feleségét, Anasztáziát is.

Pataki Ferenc és Mihail Gyakun 1943 őszén Handera Ilona és Újfalusi Julius, az illegális szervezet tagjainak segítségével Budapestre utazott. Pataki illegális kapcsolatot teremtett Lovász László, Bubán János, Szukics József és Szabó nevű budapesti lakosokkal.

Pataki fővárosi tevékenységének idején a budapesti illegális csoport tagjainak egy része a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. Így Ivan Logaj, Vékony Viktor és Orosz Viktor. Mindannyian az orvosi kar hallgatói voltak. Dmitrij Vakarov a bölcsészeti fakultást látogatta, Gvozgyák László a debreceni egyetemen végezte tanulmányait, míg Logojda György a pravoszláv papnevelő intézet hallgatója volt. Ezek a fiatalok szoros kapcsolatban álltak a budapesti szerb kollégiummal és több ott tanuló barkai jugoszláv diákkal.

Vakarov és társainak letartóztatása után a szerb diákok — nevüket sajnos

[2] A földalatti szervezet 1940-től működött Kárpátalja területén.

nem ismerem — valahová elmenekültek. Ezek később megsemmisítették a Bécs-szálloda közelében és másutt levő titkos üzenetgyűjtő helyeket. Amennyire emlékszem, az egyetemi hallgatók azt mondták, hogy három ilyen titkos hely volt: az egyik pl. a Szentmiklós utca 3. szám alatt, a pravoszláv szemináriumépületében.

A pravoszláv papnevelő intézet egykori hallgatójától, Miron Lukanicstól tudtam meg, hogy a máramarosszigeti hadbírósági tárgyalás után — amire később került sor — a budapesti, Szentmiklós utca 3. szám alatti pravoszláv papi szemináriumot bezárták, igazgatóját, Berki Ferencet, valamint Popovics István nevelőt, zentai lakost, letartóztatták. A szerb diákok vezetője ebben az időben feltehetősen Vukovics lehetett, akivel Dmitrij Vakarov egyetemi hallgató tartott kapcsolatot.

Pataki a fővárosban kénytelen volt szüntelenül változtatni a konspiratív szálláshelyét. Be volt számára rendezve egy lakás Vecsésen is. A földalatti mozgalom tagjai azon voltak, hogy Üllőn is legyen szobája Kádár Irénnél, aki a vasútállomás mellett lakott (Weisz és Fried-raktár). Pataki Budapesten a Népszínház utca 37. számú házban is lakott. A szerző, amikor 1966-ban Budapestre látogatott, felkereste ezt az épületet is. Megmutatta Pataki fényképét a lakóknak, de senki sem ismert rá.

A Pataki Ferenc vezette partizánegység napról napra növekedett. A vezetők a partizánmozgalomba parasztokat, munkásokat, antifasiszta értelmiségieket és tanuló ifjakat vontak be. Az egység törzse rövid idő alatt kapcsolatot teremtett a hadsereg katonáival és a különböző magyarországi állami hivatalokban szolgálatot teljesítő személyekkel is.

A felderítő tevékenységbe aktívan bekapcsolódott a 8. kassai hadtest parancsnokságán szolgálatot teljesítő Szakács Miklós, a debreceni helyőrséghez tartozó Balázs Iván és Szirko Miklós is. Ez utóbbi a megszállt területen, Sztaniszlav városában a helyőrségparancsnokságnál szolgált. A partizánmozgalom aktív részvevői lettek dr. Popovics Mihály, Szirko Anna, Lukanics József, Szirkó Mihály, Meskó Gy. és mások. Nevezettek különféle titkos adatokat adtak át a törzsnek a keleti arcvonalon levő fasiszta csapatok összpontosításáról és hadmozdulatairól. A partizánmozgalomba bevont vasutasok is híreket gyűjtöttek a katonai szerelvények útjáról, illetve az ellenség technikai ellátottságáról. Szirko Anna, aki a huszti postán dolgozott, ugyancsak titkos állami értesüléseket adott át a törzsnek. Különféle megbízásokat teljesített Szirko Mária, Szirko Erzsébet, Logojda Mária és a huszti gimnázium növendéke, Logojda Anna is. Különösen kitűnt a munkában Logojda Gábor. A felderítők hálózatán keresztül sikerült adatokat szereznie a Kárpátok szorosaiban épült „Árpád-vonalról".

A háború időszakában nagy hadászati jelentőségre tett szert a Duna. Ezen a víziúton szállították Magyarországon keresztül Jugoszláviába és a Feketetengerre az utánpótlást a német fasiszta csapatok számára. A törzs — felderítő hálózata segítségével — igyekezett felfedni ennek a szállításnak rejtett szálait. A földalatti szervezet néhány tagjának sikerült Pozsonyban kapcsolatot teremtenie a szintén illegalitásban működő Fara (?) mérnökkel és Vicha hajóssal, akik ismerték Václav Cempert. Amikor a törzset felszámolták és a földalatti szervezet számos tagját letartóztatták, megszakadt velük a kapcsolat. Cemper Csehszlovákiában élő nővére őrzött meg két levelet, amelyet a pozsonyi földalatti harcosok továbbítottak részére.

Pataki Ferenc az összekötők hálózatán keresztül irányította az illegális mozgalmat. Két rádióadón csaknem naponta továbbította a Vörös Hadsereg Főparancsnokságához az értékes adatokat a fasiszta csapatokról, azok haditechnikai eszközeiről, tartalékairól, a repülőterekről, lőszerraktárakról és az ellenséges erők mozgásáról.

A Huszt, Técső, Nagyszőllős és Munkács körzetében működő partizánosztag 1943 decemberében már körülbelül 150 főt számlált. Fegyverzetükben a puskákon és pisztolyokon kívül már 11 géppisztolyt, 3 golyószórót, számos rakétapisztoly és több láda robbanóanyagot találunk. Az egyik rádióadó-készüléket a huszti, a másikat a nagyszőllősi felderítő csoport használta.

A földalatti szervezet tagjainak találkozóhelye Huszton, a Rákóczi utcában levő egyik kis dohánybolt volt, amelyben Logojda Mária dolgozott. Ide futottak be a felderítők titkos jelentései és adatai. Szirkóék Vár utcai házában találkoztak a törzs tagjai, és itt beszélték meg a partizánakciók terveit.

Az említett körzetek lakossága körében végzett politikai és felvilágosító munka hatékonyságát bizonyítja az a tény is, hogy a megbízható emberek szép számban támogatták a partizánosztag tevékenységét. Öt hónap alatt a mozgalomban részt vevők száma már közel 250 főt tett ki, majdnem valamennyi községgel létrejött a kapcsolatuk.

Az ellenállókkal rokonszenvező polgári lakosok adatokat szolgáltattak az ellenség helyőrségeiről és azokról a pontokról, ahová fasiszta csapatok települtek. A partizánok hathatós agitációs és propagandamunkát folytattak a lakosság között — elsősorban a szóbeli agitáció eszközével. Tájékoztatták őket a szovjet hadsereg győzelmeiről, hitet plántáltak az emberekbe a közeli felszabadulást illetően. Megszervezték a moszkvai és londoni rádió adásainak hallgatását is.

A horthysta katonai vezetés — félve a partizánok tevékenységétől, valamint ejtőernyősöknek a Kárpátok körzetében való leszállásától — számos helyen 50—100 fős csapatokat helyezett el, őrségeket állított a vasúti és közúti hídakhoz a partizánok és deszantok elleni harc céljából.

A Lovga Iván parancsnoksága alatt folyó harccselekmények a máramarosszigeti vasútvonalon szervezett szabotázs- és diverziós akciókra összpontosultak. Sztyepan Csizsmár parancsnoksága alatt működő partizáncsoport a Técső, Huszt és Ilosva körzetében rendszeresen megrongálta a távbeszélő és távíró vonalakat és rombolásokat végzett a pályatesten.

1943 decemberében Monasztirec körzetében az erdei vasútvonalon felrobbantották a hidakat, hogy feltartóztassák a faszállítmányokat. Ugyanebben a körzetben nagy mennyiségű fát gyújtottak fel, amelyet a vegyiüzemekbe való elszállításra készítettek elő. 1944 januárjában pedig lángba borították a huszti Várhegy alatt levő benzin- és kőolajraktárakat.

A földalatti szervezetek tagjai 1944 januárjában értékes adatokat szereztek és továbbítottak az ellenséges csapatok mozgósításáról és összpontosításáról, valamint a nagyobb magyarországi vasúti csomópontok légvédelméről és Jugoszláviából a keleti arcvonalra átcsoportosuló német páncélos csapatok mozgásáról.

Mindemellett hibák is akadtak. Így Vaszilij Csizsmár és néhány társa felelőtlenségeire kell rámutatnunk. Csizsmár, aki felderítésre járt a falvakba, nem tartotta be a konspirációnak a törzs által meghatározott szabályait. Bejárt utakon közlekedett, italozott, ami az eredményes harctevékenység kárára volt. A partizántörzs megvitatta ezt az esetet és Vaszilij Csizsmárt megrovásban részesítette. Ő azonban erre rá se hederített, és tovább is a saját feje szerint „harcolt". Ennek következményeként 1944. március elején Vaszilij Csizsmárt elfogta a horthysta csendőrség.

A kellő megfontoltság hiányából eredő hiba volt az is, hogy a felderítők a törzs hozzájárulása nélkül megpróbálták bevonni az illegális munkába dr. Fenciket és Bródyt, magyar országgyűlési képviselőket. Szóba került ugyanis, hogy az említetteket fel lehetne használni a mozgalom céljára. Rajtuk keresztül tárgyalást lehetne folytatni Magyarországnak a háborúból való kilé-

péséről. A szerző bátyja, Mihail Szirko az együttes politikai munkából személyesen ismerte dr. Fenciket, Szirko 1944 januárjában találkozott vele s kifejtette véleményét e kérdéssel kapcsolatban.

Az ügyes konspiráció lehetővé tette, hogy a partizánok és a földalatti szervezetek tagjai hosszabb időn át sikerrel végezhessék harcfeladatukat. A magyar hatóságok azonban nem tudtak megbékülni a partizántevékenység fokozódásával. A horthysta hírszerzés mindent latba vetett, hogy felderítse az illegális központot és annak tagjait. Bizalmas utasításokat adtak a szolgabíráknak, a közjegyzőknek és a csendőrőrsöknek, hogy szigorúan követeljék meg a lakosságtól: tartóztassanak fel és adjanak át a hatóságoknak minden gyanús egyént. Ezt követően egy áruló, Dallos László[3] alsószelistyei jegyző — akit megijesztett a partizánok tevékenysége — jelentést küldött Budapestre a vezérkarhoz. Rácz János is felfedte a horthysta elhárítóknak a partizánokról tudottakat. Rácz a taracközi jegyzői hivatal alkalmazottja volt. Taracközön dolgozott Gavrilo Logojda is. Rácz 1944. február elején lépett kapcsolatba a máramarosszigeti nyomozó szervekkel, akik az ő segítségével leplezték aztán le a huszti partizánok illegális központját. A feljelentések eredményeképpen a horthysta hírszerző szerveknek sikerült a partizánok nyomára bukkanni.

1944. február 7-én éjjel a csendőrök elfogták az egyik harcost, Vaszil Paszulykát és az ő lakásán Sztyepan Dovganicsot, Vaszil Csizsmár egyik rokonát.

1944. február 27-ére virradó éjjel Huszton Logojdáék Mély utca 21. számú házát, amelyben ekkor Sztyepan Csizsmár, Sztyepan Lizanics és Václav Cemper felderítők tartózkodtak, 30 horthysta csendőr fogta körül. A felfegyverzett pribékek Hidi Miklós csendőrőrmester vezetésével megpróbáltak betörni a konyhába. Azt remélték, hogy élve sikerül elfogniuk a partizánokat, ám mint kiderült, elszámították magukat. A bennlévők gyorsan riasztották egymást, tüzet nyitottak az őket körülzáró ellenségre, és súlyosan megsebesítették Hidi Miklóst és még két csendőrt. A támadók kénytelenek voltak visszavonulni. Jóllehet az ellenség ereje jelentősen felülmúlta a partizánokét ezek mégsem adták meg magukat. A tűzharc csaknem négy órán át tartott. A partizánok hősiesen védekeztek. Miután a csendőrök nem tudták megtörni az ellenállást, aljas eszközökhöz nyúltak: fojtógázt alkalmaztak. Így a harc gyorsan véget ért. Sztyepan Csizsmáron, Sztyepan Lizanicsen és Václav Cemperen kívül ugyanitt golyótól esett el Jelena Logojda és Jurij Logojda, valamint egy 70 éves öregasszony. Özvegy Mária Logojdát Mária és Anna nevű leányaival, valamint Gavril fiával a csendőrök a nyári konyhában fogták el és tartóztatták le.

A horthysta hatóságok „emberiessége" később odáig ment, hogy propaganda meggondolásból hozzájárultak a megölt partizánok nyilvános temetéséhez. A hazafiakat Kabalyuk, pravoszláv főapát hantolta el. Egyesek félelemből, mások tüntetőleg kísérték el az elhunytakat a temetőbe.

A Logojdáéknál lejátszódott tragikus események után megindultak a letartóztatások. Kezdetben Huszton és a környező falvakban, majd Nagyszőllős és Munkács körzetében is. A horthysta csendőrök napokon és éjszakákon át partizánok után kutattak a falvakban és az erdőkben.

Budapesten is több diákot letartóztattak, közöttük Dmitrij Vakarovot, Orosz Viktort, Vékony Viktort és Ivan Lolajt.

Hamarosan a horthysta elhárítás kezére került a parancsnok legközelebbi

[3] A rendelkezésre álló periratok szerint nem Dallos László alsószelistyei jegyző, hanem Koszey Gyula lelkész volt a feljelentő. Dallost 15 év fogházra ítélték, Koszeyt felmentették. (Lásd: Párttörténeti Intézet Arch. B. m. 1944. III. biz.—74.)

segítőtársa, személyes híradósa, Jelena Handera, valamint Mihail Gyakun rádiós is. Ezután Budapesten letartóztatták a partizán földalatti szervezet vezetőjét, Pataki Ferencet, majd pedig közeli harcostársait is. Patakit később Kárpátaljára szállították s ott ítélkeztek felette. A hadbíróság 1944. augusztus 30-án mondta ki reá a halált.

A partizánmozgalomban való részvételért rövid idő alatt körülbelül 300 személyt vetettek börtönbe.

A horthysta bribékek hónapokon át kínozták az elfogott partizánokat és az illegális szervezetek tagjait — a testi és lelki tortúra legembertelenebb módszereit alkalmazva. A tömlöcben a kínzástól a horthysta csendőrök kezei között halt meg 1944. március 6-án az „ÉK" elnevezésű földalatti szervezet megalapítója, Václav Chytry, majd később Vaszilij Irha és Popagyinyec apó. Josef Puchy beleőrült a kínzásba.

Ily módon Máramarosszigeten mind az első, mind a második világháború időszakában sor került egy-egy tömeges bírósági tárgyalásra.

A magyar hadsereg vezérkari főnökének bírósága Máramarosszigeten Kátay Pál István őrnagy, Szabó András százados, Balog Ferenc karpaszományos őrmester elnökletével, Fejér György főhadnagy ügyész, valamint dr. Rozsi Béla és dr. Havel Béla ügyvédek részvételével zárt ülésen ítélkezett a partizánok és segítőik fölött államellenes összeesküvés, árulás stb. bűntettében.

Az első bírósági tárgyalást 1944. április 17—18-ára tűzték ki. Becsületes és rettenthetetlen emberek álltak a haditörvényszék előtt. Különböző nemzetek fiai — ukránok, magyarok, zsidók és románok —, akik részt vettek az illegális harcban és segítettek a partizánoknak.

Dr. Fejér György ügyész vádbeszédében a többi között kijelentette, hogy a vádlottakat nemcsak a „kommunizmus eszméi" mételyezték meg. Már atyáik megfertőzték őket, mert 1913-ban ezekben a padokban (a vádlottak padján) a máramarosi körzetből 94 ember ült államellenes lázadás bűnével terhelten azért a törekvésükért, hogy Kárpátalját elszakítsák Ausztria—Magyarországtól. Figyelembe véve minden körülményt és a vádlottak ellenséges (partizán) tevékenységét, a katonai ügyész a legszigorúbb ítéletet kérte.

Dr. Havel Béla munkácsi ügyvéd, a partizánok védője, a hadbíróság előtt utalt az első világháború időszakának eseményeire, mikoris az orosz hadsereg az osztrák—magyar arcvonal áttörésének következtében átlépte a Kárpátokat és egész sor falut és lakott helységet elfoglalt. Az orosz seregek visszavonulása után az osztrák—magyar katonai szervek megtorlást alkalmaztak a lakossággal szemben. Annak idején szintén agyonlőttek, illetve felakasztottak több száz polgári lakost, és egész sor falut felperzseltek. A katonai hatóságok megtorolták a kárpátaljai lakosságon, hogy örömmel fogadta és segítette az orosz katonákat, és Ausztria—Magyarország elárulásának minősítették magatartásukat.

1918-ban a párizsi béketárgyalásokon ezek a tények mint a katonai hatóságok békés lakossággal szembeni embertelen bánásmódjának példái estek latba. A partizánokat védő ügyvéd az akkori időkhöz képest tiszteletre méltó merészséggel hangsúlyozta, hogy abban az esetben, ha megismétlődnék a szövetségesek győzelme, könnyen meglehet, hogy azok a béketárgyalások során a katonai hatóságok felelősségre vonását fogják követelni a partizánokkal és a helyi lakosokkal szemben alkalmazott indokolatlan és embertelen megtorló intézkedésekért. A védő ismételten kegyelmet kért az elítéltek számára és hangsúlyozta, hogy halálos ítélet esetén a világ közvéleménye előtt a felelősség ezt a hadbíróságot fogja terhelni. Rámutatott, hogy az ilyen ítélet megbélyegzi a kárpátaljai katonai hatóságok eljárását és megismétlődhetik a múlt béketárgyalások ama mozzanata, hogy elítélik a katonai hatóságok hasonló tevékenységét.

A haditörvényszék a huszti szervezet tagjai közül Mihail Szirkót, Mária Szirkót, Anna Szirkót, Nyikoláj Szirkót, Gavril Logojdát, Mária Logojdát, Szakács Miklóst, dr. Mihail Popovicsot, Vaszilij Zsupánt és Vaszilij Csizsmárt kötél általi halálra ítélte. A többieket sok éves fegyházzal sújtotta.

A bírósági ítélet kimondása előtt kivezették a foglyokat a folyosóra és a máramarosi csendőrparancsnok, Hódosi alezredes, jelenlétében egyenként „bemutatták" őket a horthysta hadsereg, a kormány és a Gestapo képviselőinek. A szemlét vezető tiszt megállt Pataki Ferenc előtt és

— ez a főkolompos — szavakkal mutatta be a társaságnak.

Az egyik tábornok gúnyos hangon megkérdezte tőle:

— Nem akartál véletlenül bolsevik miniszterelnök lenni Budapesten?

Egy másik tiszt megállt Mihail Szirko előtt és így szólt:

— Nem akartál netán kommunista képviselő lenni?

Szirko szeméből a megvetés sugárzott és nem szólt semmit, mire a tiszt továbbment.

Szakácstól, aki magyar egyenruhában volt, az egyik tábornok megkérdezte, hogy nem akart-e vörös generális lenni?

Máramarosszigeten, amikor az elítélteket végigvezették a folyosón, az egyik rab ki akart ugrani az első emeleti ablakon. Szándékát megakadályozták és az illetőt a helyszínen felkoncolták.

Öngyilkossággal próbált véget vetni életének a jelen visszaemlékezés szerzője és még két elítélt is. Az ügyész parancsára orvosi segélyben részesítették őket. Az egyik öngyilkos azonban a máramarosi kórházban meghalt.

Az ítélet kihirdetése után lehetővé tették, hogy a foglyok aláírhassák a vitéz Horthy Miklós kormányzóhoz küldendő kegyelmi kérvényt. Mihail Szirko partizán cirillbetűkkel írta alá a nevét. Az egyik bíró haragosan szemére vetette, hogy ezt provokációs céllal tette, és hogy nem akarja nevét magyarul aláírni.

Ez időben Fejér György államügyész megengedte Szirko anyjának és atyjának, hogy beszélhessenek hat elítélt gyermekükkel. Az egyik kísérő rákiáltott az öregekre:

— Magukat kellene lecsukni, hogy ilyen árulókat neveltek fel.

Az ügyész erre megjegyezte:

— Hagyja az öregeket.

A beszélgetés során a Szirko gyerekek átadták anyjuknak arany ékszereiket, mert nem bíztak abban, hogy megkegyelmeznek nekik. Mihail Szirko arra kérte édesanyját, keresse fel dr. Fenciket, hogy akadályozza meg a vérontást. A szerző az anyjával való találkozás alkalmával egy cédulát nyújtott át és búcsúzóul odasúgta neki, hogy juttassa azt el a mieinkhez. A papiroson a következő szöveg volt: „Pataki is közöttünk van. Az „ÉK" megsemmisült. Pravoszláv anyag."

A szerző édesanyja 1944. október végén — Huszt felszabadulása után — átadta a feljegyzést a csehszlovák hadsereg egyik tisztjének. E sorok alapján megtalálták a partizántörzs néhány anyagát — a Vörös Hadsereg szervei vették magukhoz. A dokumentumok további sorsáról nem sikerült semmit megtudnom.

Szirkóné megígérte gyermekeinek, hogy segíteni próbál rajtuk. Veszélyben az ember minden szalmaszálat megragad. Ilyen helyzetben mit meg nem tenne egy édesanya gyermekeiért? Sorra felkereste ismerőseit. Járt Huszton Budai István országgyűlési képviselőnél, aki nagyjából a következő szavakkal próbálta megnyugtatni őt:

— Képzelje el Szirkóné, hogy az Ön kertjében gyönyörű szép almafák állnak. Éjjel vihar kerekedik és mindet elpusztítja.

— Szép kis hasonlat — gondolta az anya. — Az embereket fáknak nézi...

Szirkóné felkereste dr. Fenciket is, de ő is elutasította — megjegyezve, hogy bizonyos fokig ő is gyanú alatt áll. Mint később kiderült, Bródy András, Havel Béla ügyvéd és Szirkóné felkeresték Vörös János vezérezredes vezérkari főnököt is. A tábornok irodájában az idős asszony térden állva kért kegyelmet gyermekei számára. A vezérkari főnök felemelte az öregasszonyt és azt mondta neki, hogy a magyar haza igazságosan ítél, és Horthy kormányzó parancsa értelmében mindenkinek megkegyelmezni nem lehet.

A hadbírósági tárgyalás utáni napokban, 1944. április 24-én, az államügyész a bíróság egyik tagjával meglátogatta a sebesült szerzőt, aki arra kérte őket, hogy hadifogolyként bánjanak a bebörtönzöttekkel. Az idősebb tiszt megjegyezte, hogy háború idején a „kémek" nem számíthatnak kegyelemre. A szerző ekkor kijelentette:

— Ha a halálra ítéltek közül valakit felakasztanak, az esetben a Szovjetunióban agyon fognak lőni egy-egy hadifogságban levő tisztet. Az ügyész erre azt felelte:

— A saját lelked üdvösségéért imádkozz istenhez és ne másokkal törődj.

A vezérkar főnöke, Vörös János vezérezredes Mária Logojda, dr. Mihail Popovics, valamint Szirko Mária, Szirko Anna és Szirko Nyikoláj halálos ítéletét életfogytiglani fegyházra változtatta.

1944. április 25-én 13 órakkor a máramarosszigeti börtön udvarán agyonlőtték Vaszilij Csizsmárt, Vaszilij Zsupánt, Mihail Szirkót, Gavril Logojdát és Szakács Miklóst.

Meg kell még emlékezni Pataki Ferenc budapesti harcostársairól is. Lovászt, Bubant és Szabót Máramarosszigeten sok éves szabadságvesztésre ítélték: a szerzővel és másokkal együtt voltak elzárva Sátoraljaújhelyen és Komáromban. További sorsukról nincs tudomásom. Az idősebb Szukicsot Máramarosszigetről a budapesti Margit körúti börtönbe szállították át.

A horthysta hatóságok kezdetben úgy döntöttek, hogy titokban tarják az eseményeket és az ítélet végrehajtását. Vincze András tábornok, a kárpátaljai terület akkori kormánybiztosa, váratlanul Budapestre utazott, hogy tájékoztassa a kormányt és a katonai hatóságokat az „árulókból és kommunistákból álló" partizánosztagok működéséről. Úgy látszik, a vezető kormányszervek megijedtek attól, hogy felkelés törhet ki az északkeleti területen, s ezért egész Kárpátaljára statáriális állapotot léptettek életbe. Ungváron Tomcsányi Vilmos kormánymegbízott, Székely Gyula tábornok és mások részvételével tanácskozást tartottak. Úgy döntöttek, hogy elrettentő és megtorló rendszabályokat kell foganatosítani. Felhívást adnak ki Kárpátalja lakosaihoz, amelyben kilátásba helyezik, hogy mindenkit hadbíróság elé állítanak és agyonlőnek, aki segítséget nyújt a partizánoknak.

És nem maradtak csupán a szavaknál. A Máramarosszigeten halálra ítéltek közül kiválogatták a partizánokat és nyilvánosan végezték ki őket azokban a falvakban és városokban, ahol működtek, ahol ismerték őket. A lakosságot arra kényszerítették, hogy vegyen részt az ítélet végrehajtásán. A hóhéroknak sietniük kellett, mert a Vörös Hadsereg már a Kárpátok hágóinál állt. Így történt, hogy 1944. július 17-én elindult Máramarosszigetről egy gépkocsioszlop Kárpátalja falvaiba és városaiba. Az egyik tehergépkocsin az elítéltek és az őrszemélyzet ült, a másikon a kivégzők. Pontosan kidolgozott program alapján megálltak egy-egy faluban és városban, s minden egyes megállás után életét vesztette néhány hős.

Huszton a vár alatt, az 1914-es világháború elesettjeinek emlékműve előtt öt partizán — Mihail Gyakun, Ivan Gyakun boronyavai, Mihail Kalinyics veljatyinói, Mihail Bátin kistarnai lakos életét oltotta ki a sortűz;

Nagyszőllős városában Jelena Handera, Mihail Hecsko, dr. Leisman Jenő, Farkas Szeréna, Farkas Mór, Lebovics Jenő és Schwarcz Mór nagyszőllősi lakosok életének vetett véget a hóhérgolyó;

Telekháza községben Újfalusi Gyulát és fiát, továbbá Anton Paraszkát, Mihail Panykót és Weisz Mendel tekeházai lakosokat végezték ki;

Feketeardón Román Péter, Vaszil Irha és Weisz Sámuel helybeli lakosokkal végzett a hóhérok golyója.

Noha a partizán- és földalatti mozgalmat 1944-ben az ellenség súlyos csapásai érték, mégsem sikerült teljesen szétzúzni. A Pataki-partizánegység vezetőinek elpusztítása és börtönbe vetése után is folytatódott a harc. Iván Lovga Ilosvára és a volóci körzetbe tette át működési helyét, és új partizánosztagot szervezett, amelyik később a Vatutyin nevű partizántörzsbe olvadt be. A csoport nemcsak diverziós műveleteket hajtott végre az utakon, hanem nyílt harcot is kezdeményezett, és súlyos veszteségeket okozott az ellenségnek.

A huszti és técsői járásban Petro Csizsmár és Vaszil Brindzey parancsnoksága alatt működő mintegy száz fős csoport rendszeresen megtámadta a fasiszta csapatok csoportosításait, amelyek a szorosokban erődítési munkálatokat végeztek.

Nagybocskó körzetében az I. Lokota parancsnoksága alatt szintén tevékenykedett egy partizáncsoport. Szabotázs- és diverziós cselekményeket hajtott végre a vasútvonalakon és harci technikai eszközöket szállító katonai szerelvényeket siklatott ki.

1944. július 7—11-e között A. V. Tkanko parancsnokkal az élen Munkács és Szolyva körzetében újabb deszantok ereszkedtek le, amelyekből öt partizánosztagot alakítottak. Tkanko alezredes partizánegysége Munkács, Szolyva és Bereznik körzetében működött.

1944. augusztus 8-án a beregszászi járásban, Novoje Szelo község körzetében 14 fős magyar ejtőernyős csoport szállt le Uszta Gyula parancsnoksága alatt. A csoport politikai biztosa Horváth Sándor volt. 1944. augusztus 25-én Uszta Gyula bázisán a Buzsora-hegység körzetében újabb ejtőernyők ereszkedtek le, köztük Priscsepa, Gál József és Juhász Miklós. Az Uszta—Priscsepa partizánegység 168 főt számlált, soraiban ukránok, magyarok és más nemzetiségűek küzdöttek. Az Uszta—Priscsepa egység harctevékenységét a fasisztá ellen Munkács, Beregszász és Szolyva körzetében folytatta.

Tkanko alezredes partizánjainak tevékenységébe aktívan bekapcsolódott Pogány százados is, aki a magyar hadsereg munkácsi helyőrségében szolgált és átállt a partizánokhoz.

1944. szeptember 14-én Tkanko alezredes bázisára újabb partizán ejtőernyősök szálltak le: a V. P. Ruszin parancsnoksága alatt működő csehszlovák partizánosztag.

A. V. Tkanko alezredes, a Szovjetunió Hőse, V. P. Ruszin és Uszta Gyula partizánegységei 1944. július 7-től november 2-ig Kárpátalján hatalmas veszteségeket okoztak a fasiszta csapatoknak harci technikai eszközökben, fegyverzetben és élőerőben egyaránt. A Kárpátok szorosaiban kiépített „áttörhetetlen" Árpád-vonal körzetében több őrcsapatot fegyvereztek le.

A. V. Tkanko egyik dokumentumában megemlíti, hogy Pataki Ferenc és Václav Cemper elvtársak partizánegysége vetette meg a kárpátaljai partizánmozgalom kibontakozásának az alapját.

A hadbírósági eljárás és a megtorlások után az elítéltek egy részét Máramarosszigetről 1944. május elején a kassai börtönbe szállították át, nagyobb részük azonban Sátoraljaújhelyre került. Az ottani börtönben 1944. március 22-én mintegy 400 fogoly fellázadt. Közülük 61-et a harcok során megöltek, 11-et pedig a felkelésért kötél általi halálra ítéltek. A fellázadt foglyok szerbek, magyarok, szlovákok, románok és ruszinok voltak.

E tragikus események után bebörtönzöttek életviszonyai szerfölött megromlottak. Már szabad levegőre sem vezették ki őket. Ilyen súlyos viszonyok között született Mária Lovga partizánnőnek egy kisfia, akit az őrök „kis partizánnak" neveztek el. Az illetékesekben volt még annyi emberség, hogy megengedték, hogy az újszülöttet Ivánnak kereszteljék és 1944. augusztusában az anyját és a gyermekét szabadon bocsátották és hazaengedték.

1944. augusztus havában a foglyokat a sátoraljaújhelyi börtönből páncélgépkocsi fedezete alatt a komáromi „Csillag" erődbe vitték. Pataki Ferenc 1944 augusztusában még az ungvári börtönben volt, és onnét a halálos ítélet kihirdetése után búcsúlevelet írt gyermekeihez. Patakit szeptember elején Ungvárról Sopronba szállították. Túszként akarták ott tartani, s csupán a nyilasok uralomra jutása után határozták el kivégzését. 1944. november 4-én 14-ed magával — valamennyien elfogott partizánok voltak — a fasiszták agyonlőtték.

A hírhedt börtönbe, a Habsburgok által épített „Csillag" erődbe összpontosították egész Magyarországról a különböző nemzetiségű politikai foglyokat. Hitler újdonsült budapesti csatlósai dicstelen uralmuk utolsó napjaiban az egyik legsúlyosabb nemzetközi bűntényre vetemedtek. A Szálasi-kormány a politikai elítéltek ezreit kiszolgáltatta a fasiszta Németországnak. Ily módon 1944 novemberében valamennyi rab koncentrációs táborba került.

A magyarországi börtönökben, majd német lágerekben a szerző együtt volt a Pataki Ferenc földalatti szervezet néhány tagjával, egyetemi hallgatókkal és másokkal, és sok mindent megtudott tőlük. Ezek a diákok mind elpusztultak, csupán Vaszilij Gvozgyák maradt életben. 1945-ben is igyekeztem feltárni néhány tagunknak dr. Fenczik és Bródy magyar országgyűlési képviselőkkel való kapcsolatát. Amikor a szovjet szervek dr. Fenczikeet letartóztatták, ő Mihail Szirkóra és másokra hivatkozott, mint akik igazolhatják földalatti tevékenységét. Nyikolaj Szirko ekkor kifejtette, hogy miként próbálta a partizántörzs Fenczikeet és Bródyt az illegális munkában felhasználni.

1945-ben a szerző özvegy Hafinyecné munkácsi lakásán véletlenül találkozott a magyar hadsereg volt századosával, Pogánnyal, aki abban az időben Szernyén dolgozott. Pogány a földalatti szervezet és Tkanko alezredes partizánosztagának tagja volt. Ekkor ő is elmondott egyet-mást Bródyról és Fenczikről. Amint megtudtam, bizonyos fokig Bródy is együttműködött Tkanko alezredes, a Szovjetunió Hőse partizánosztagával.

1945-ben, amikor a szerző Huszton tartózkodott, igyekezett fényt deríteni Pataki Ferenc működésének és halálának körülményeire, ám kegyvesztett lett néhány földalatti harcos szemében, akiket állami posztokra emeltek ki. A szerzőt letartóztatták ... Hála az illetékes szervek elővigyázatosságának és a horthysta hírszerző szervezet egyik tagja, Papp József letartóztatásának, tisztázódott, ki árulta el a huszti partizánokat. Ez a személy Rácz János, a taracközi jegyzői hivatal alkalmazottja volt, aki Gavril Logojdával tartott kapcsolatot.

A szerző azt is igyekezett megtudakolni, milyen kitüntetéseket kapott Pataki Ferenc. Irma nevű lányától kapott értesülés szerint a polgárháborúban való részvételért nem kaphatott érdemrendet, mert — mint a törzs főnöke —

ő maga terjesztette fel az embereket kitüntetésre. A Nagy Honvédő Háborúban végzett tevékenységéért a biztonsági szervek munkatársainak közlése szerint a „Honvédő Háború Érdemrend" 2. fokozatát nyerte el. Ezt azonban csak szóban közölték a feleségével. Nem mutattak neki róla sem írásos dokumentumot, sem az érdemrendet nem adták át a családnak. Íme, egy „érdemek nélküli" nagy ember.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG LÉGIEREJE*

V. Csizmarik Irén

1918 őszén az Osztrák—Magyar Monarchia harcképes repülőgép-állományának zöme az olasz fronton és a Balkánon az antanthatalmak birtokába került. Bár Magyarországon is maradt több száz gép (katonai és gyári repülőtereken és egyéb helyeken), de ezek alig voltak hadihasználható állapotban. A gépek nagy része „a cinkotai Nagyiccénél** vagonokban egy hónapja rothad és rozsdásodik" — írja a Népszava 1919. január 1-én.[1]

Hozzávetőleges becslés szerint az első világháború végén Magyarország repülőgépeinek száma 650 volt.[2] Ebben a számban benne vannak azok a repülőgépek is, amelyek a Balkánról hazánkon keresztülvonuló Mackensen-féle hadsereg részbeni lefegyverzésekor itt maradtak.

A Károlyi-kormány ideje alatt a Légügyi Kormánybiztosság összeírta a katonai felügyelet alatt álló, közvetlenül a repülőcsapatok részére dolgozó repülőgép- és motorgyárakat, valamint munkásaik létszámát.[3]

Magyar Repülőgépgyár — Albertfalva	1700 fő
Magyar Általános Gépgyár — Mátyásföld	1100 fő
Magyar Lloyd — Aszód	400 fő
Magyar Automobil Rt. (MARTA) — Arad	680 fő
Ganz-Fiat — Budapest	400 fő
Első Magyar Légcsavargyár — Budapest	80 fő
Automobil Hűtőgyár (Hefa)	120 fő

A Légügyi Kormánybiztosság november 8-án elrendelte a fenti gyáraknak, illetve üzemeknek 75%-os létszámcsökkentését is, mondván:

„A beállott békés időkben a repülőgépek és aeromotorok gyártása természetszerűleg lényegesen csökkentendő, addig is, amíg a repülőgépek, mint légi közlekedési eszközök a normális viszonyok beköszöntésével újból szélesebb körű alkalmazást nyerhetnek ... a repülőgépek és aeromotorok gyártását fokozatosan, de lehetőleg minél hamarabb legalábbis 75%-kal redukálja, s üzemének csak 25%-át fordítsa repülőgép, illetőleg aeromotor gyártására."[4]

* E témáról *Gellért Tibor* is írt: Adalékok a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság légierejének történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények, 1965. 3. sz. (a Szerk.)

** Repülőgép-anyagszertár, Cinkota.

1 Népszava, 1919. január 1. 4—5. o.

2 *Janner Ernő:* Adatok a repülőipar történetéhez. Budapest, „Élet" Nyomda, 1922. 26. o.

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.) Polgári demokratikus forradalom (a továbbiakban PDF) iratai, 14/bk. 22. dob.

4 HL. PDF iratai. 82/bk. 22. dob.

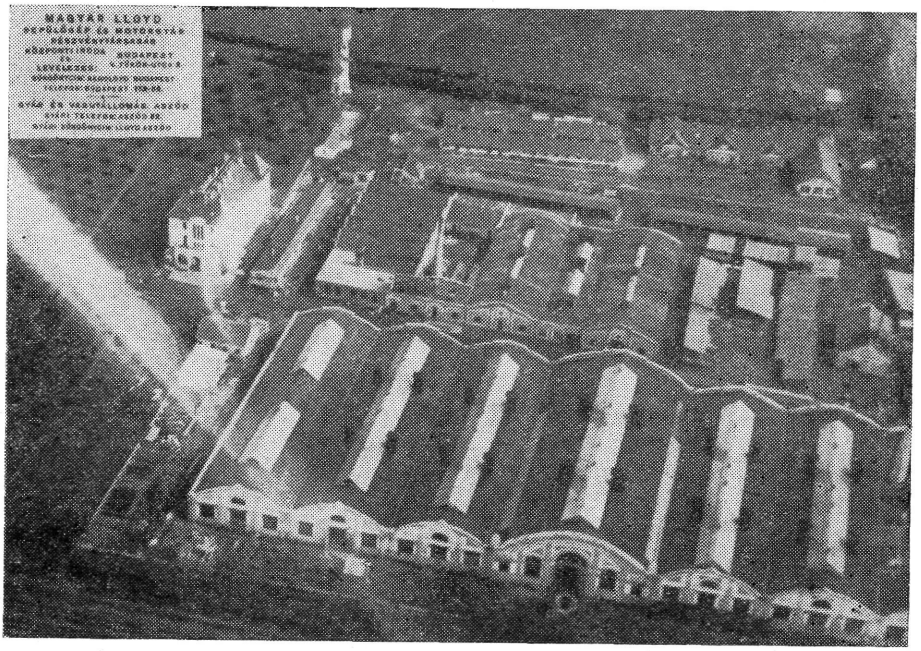

1. sz. kép. Az aszódi Magyar Lloyd Repülőgép- és Motorgyár

Figyelembe veendő még az is, hogy a magyar ipar elvesztette az aradi motorgyárat is.

A repülőgépgyártás tehát nagymértékben csökkent.

A tanácskormány megalakulása után azonnal intézkedés történt a repülőgépgyártás biztosítására. A gyárak, üzemek irányítását a munkástanácsok vették át. Ez a körülmény lehetővé tette a folyamatos gyártást és a Vörös Hadsereg repülőalakulatainak bizonyos mértékig való ellátását.

Repülőgépgyártással foglalkozott az aszódi Lloyd, a mátyásföldi Magyar Általános Gépgyár és Albertfalván a Magyar Repülőgépgyár. Repülőgépmotort gyártott a Magyar Általános Gépgyár (MÁG) és a Ganz—Fiat Magyar Repülőgépmotor-gyár rt.[5]

A Hadügyi Népbiztosság légügyi osztálya április 6-án elrendelte, hogy „a három repülőgépgyár munkástanácsából, valamint a légicsapatok végrehajtó bizottságából alkotott bizottság állapítsa meg pontosan a cinkotai anyagraktárban felhalmozott repülőgépanyagok legcélszerűbb elosztását . . ."[6]

Az albertfalvai repülőgép-anyagszertárban a május 31-én kelt jelentés szerint 257 repülőgép volt 105 motorral. Ezek közül 87 jó, 127 gyengén, 43 erősen sérült állapotban volt. Ezenkívül 169 repülőgépmotor — 37 üzemképes, a többi 25—100%-os javítást igényelt — állt rendelkezésre, 12 repülőgépet különféle üzemeknek adtak át javításra.

A motorjavítást a Ganz—Fiat, a gépjavításokat a mátyásföldi repülőgép-

5 *Fridrik Dezső:* A hazai repülés és az ipar kapcsolatai. Járművek, Mezőgazdasági Gépek, 1966. 2. sz. 52. o.

6 HL. Magyar Tanácsköztársaság (a továbbiakban MTK) iratai, Hnb. 191/III. 27. dob. 71/281. sz.

gyár, valamint az aszódi Magyar Lloyd Repülőgép és Motorgyár, a motorok beépítését pedig az albertfalvai javítóüzem végezte.[7]

A Hadügyi Népbiztosság 37. légügyi osztálya 1919. május 24-én megállapította,[8] hogy a gyárak, teljesítőképességüket figyelembe véve, csak 5 repülőszázad gépigényét tudják kielégíteni, bár — mint mondja — „a múlt tapasztalatain okulva, arra kell törekedni, hogy a szűkös hazai viszonyok mellett egy kicsi, de kiváló rep. csapatot tartsunk fenn". Majd a lényegre térve így folytatja:

2. sz. kép. Az albertfalvai Magyar Repülőgépgyár rt. (UFAG—MARE)
(Üveges József felvétele)

„A rep. csapat nagyságának meghatározásánál a gyárak termelő képességét, ill. egy rep. századnak $^1/_4$ évi rep. gép elhasználását veszem alapul és pedig gyárt a

Magy. Ált. Gépgyár (Mág) havonta	6 rep.gépet,
Magy. Rep. Gépgyár (Máre) havonta	10 rep.gépet,
Lloyd Rep. Gépgyár (Lloyd) havonta	4 rep.gépet,

összesen 20 db. rep.gépet, $^1/_4$ évenként tehát 60 db-ot. Egy 10 repgépből álló század átlag $^1/_4$ év alatt használja el teljes repgép állományát, a fenti 60 db-ból iskola célokra és »Sicherheits koeffiziens«-ként (biztonsági célokra) 10 gépet levonva, 5 századnak rep.gép ellátását lehet tehát csak a jelenleg üzemben levő repgépgyárak által biztosítani."

7 *Dömötör Gergely:* A fegyvernemek szerepe a Tanácsköztársaság harcaiban. Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 3—4. sz. 350. o.
8 HL. MTK iratai. 1257/bk. 27. dob. 158/544. sz.

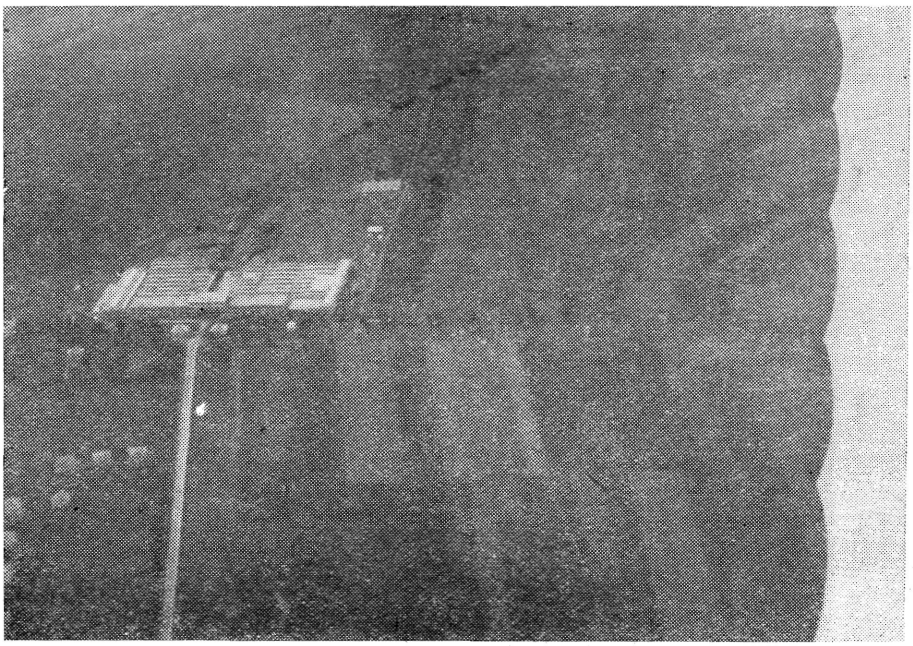

3. sz. kép. A mátyásföldi Magyar Általános Gépgyár
(Üveges József felvétele)

Így tehát elfogadhatónak tűnik az a megállapítás, hogy a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság ideje alatt a magyar ipar 123 repülőgépet gyártott.[9]

II.

A légierők, a vörös repülőcsapatok szervezésére vonatkozólag három rendelet jelent meg: 1919. március 24-én, április 8-án és május 28-án.

Március 24-én jelent meg a proletárdiktatúra kikiáltásának napján megalakult Forradalmi Kormányzótanács rendelete a Vörös Hadsereg felállításáról. Ezzel egyidejűleg a Hadügyi Népbiztosság 37. (légügyi) osztálya tájékoztató rendeletet adott ki[10] a „vörös hadsereghez tartozó magyar repülőalakulások beosztásáról és hadilábra helyezéséről".

E rendelet főbb pontjai:

„1. A párisi békekonferencia Vix alezredes útján f. hó 20-án a Magyar Népköztársaság elnökének átnyújtott jegyzékben olyan követelésekkel lépett föl, hogy a M. Népköztársaság Kormánya azokat nem teljesíthette és Károlyi-val az élén lemondott. Az uralmat Magyarországon a M. Szociáldemokrata Párt és a Magyarországi Kommunisták Pártjának egyesítéséből keletkezett Magyarországi Szocialista Párt vette át. Az új párt f. hó 21-én prokla-

9 *Janner Ernő:* i. m. 26. o.
10 HL. MTK iratai. 737/bk. 37. oszt. 27. dob. 4/22—28. sz.

málta a Magyar Tanács Köztársaságot s a kinevezett népbiztosok tanácsa szövetséget kötött az Orosz Szovjet Kormánnyal.

Az összes repülő alakulások mostantól kezdve az új vörös hadsereg szolgálatában állanak s hadiállapotba helyezettnek tekintetnek.

2. További intézkedésig az összes repülő alakulások beosztására a 2669/eln. 6. sz. (toborzási) rendelet kiadása előtti rendelkezések a mérvadók. A toborzásra kiadott összes rendeletek egyelőre hatályon kívül helyeztetnek.

Ezek szerint fennállanak:

M. Rep. Csap. parság., M. Rep. Anyagszertár., 1. m. rep. oszt., 2. m. rep. oszt., 3. m. rep. oszt., 4. m. rep. oszt. 4. k. m. rep. különítm., 5. m. rep. oszt. 5. k. m. rep. különítm., 6. m. rep. oszt., 7. m. rep. oszt., 8. m. rep. oszt. M. rep. kiképzős oszt., M. rep. gép. jav. műhely., M. Léghajós különítm., M., Rep. Anyagszertár.

A Hadügyi Népbiztosságnak a csapatok részére kiadott intézkedései ebben az időben — számba véve a reális erőviszonyokat — a támadó tervek helyett a védelem jobb megszervezésével foglalkoztak.[11] Ezt az irányzatot képviseli a rendelet következő pontja:

„3. Miután bármelyik órában a délvidéki megszállott területekről kiinduló repülő támadás várható Bp. nagyobb üzemei ellen, már f. hó 22-én parancs adatott ki az illetékes katonai hatóságoknak, hogy Bp-től cca 90 km-re délre, félkörben — Székesfehérvártól Kecskeméten át Szolnokig repülő megfigyelő állomások állítassanak fel, melyek jelentéseiket egyenesen a 37. (légügyi) oszt. adják le. Ellenséges gépek esetleges támadását a budapesti rep. osztályok hárítják el."

Majd a következőképpen rendelkezik:

„4. Az összes repülőosztályok utasíttatnak, hogy ha bármi okból Budapestre indítanának repülőgépet, akkor ezt a szándékukat telefonon azonnal jelentsék, hogy vakriadók elkerültessenek.

5. Egyben utasíttatnak az összes rep. alakulások, hogy ha ellenséges repülőgépeknek Bp. irányában történő közeledését észlelik, akkor észleletüket »repülő hír« jelszó bemondása mellett telefonon (Bp. 105—05) a légügyi osztálynak azonnal jelentsék.

A jelentésnek az ellenséges rep.gépek kb. typusát, számát irányát, helyét s az időpontot kell tartalmaznia.

A »repülő hír« jelszó bemondása utáni azonnali kapcsolására a parancs a telefon vezérigazgatóságnak már kiadatott."

A 6. pont a repülőgépeken feltüntetendő piros-fehér-zöld jelzésekre vonatkozólag intézkedik.

„7. Az összes repgépgyárakban levő rep.gépek lefoglaltattak s a gyárak egyben utasítást kapnak, hogy a rendelkezésre álló anyag és munkerőhöz képest az összes eddig megrendelés alatt állott rep.gépeket gyártsák ki.

E rendelkezésre álló hadi alkalmazásra felszerelt rep.gépekhez mérten az összes rep.oszt.-ok és különítmények állománya rövid időn belül ki fog egészíttetni."

A 8. pont részletesen intézkedik a telefonszolgálat megszervezésére, a 9. pont pedig elrendeli hogy „naponta reggel 7 órától alkonyatig 1 rep.gép egy pilótával és egy megfigyelővel oly szigorúan készültséget tartson, hogy a rep.gép a parancs vételétől számított legalább $^1/_2$ órán belül felszállhasson".

A továbbiakban intézkedés történik a miskolci különítményről, a használható repülőgépek számának bejelentéséről, a benzin kiutalásról.

[11] *Liptai Ervin:* A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 81. o.

„13. Végül tudomásul vétel és kihirdetés végett közlöm, hogy a magyar népbiztosok tanácsa mindenkinek kötelességévé teszi, hogy helyén megmaradjon és a tanács rendeleteit teljesítse. A Magy. Pilóták Szövetsége is testületileg felajánlotta szolgálatait a m. népbiztosok tanácsának."

Április 8-án a Hadügyi Népbiztosság elrendelte a repülőcsapatok átszervezését. A rendelet szerint[12]

„1. A forradalmi kormányzótanács a vörös hadsereg megalakítását rendelte el.

Ennek a közhírré tett általános rendeletnek a körösztül vitelét a magyar tanácsköztársaság hadügyi népbiztosságától folyó évi március 25-én és 30-án kiadott 7119/eln. 6.—1919., illetve 7353/eln. 6.—1919. számú rendelet szabályozza. E szerint a vörös hadsereg megszervezésének a már korábban kiadott 2669/eln. 6.—1919. számú magyar hadügyministeri rendelet értelmében toborzás útján kell történnie."

A 2. és 3., továbbá a 8—11. pont a toborzás végrehajtásáról rendelkezik.

A 4. pont az időközben történt „befolyásoló eseményekre való tekintettel" intézkedik a repülőcsapatok új tagozódásáról.[12/a]

Az 5. pont megszünteti az addigi repülőcsapat parancsnokságokat, a 6. pont felsorolja a mögöttes országbeli repülőalakulásokat, a 7. pont az állomány összeállítására vonatkozólag, majd a továbbiak a repülőalakulatok új elnevezéséről (század), az illetményekről és a bizalmi férfiak választásáról intézkedik.

Május 17-én a Hadseregparancsnokság értesítette a légügyi parancsnokságot,[13] „hogy a Hadügyi Népbiztosság által saját repülőgépeink jelzésére vonatkozólag május 13-án a kommunista ötágú vörös csillag állapíttatott meg, mely a szárnyak felső és alsó oldalán, a törzs közepén és a farkon levő oldalkormányon van elhelyezve". Ugyanakkor azonban hivatkozott arra, hogy még régi jelzésű gépek is vannak és ezek előreláthatólag hosszú ideig használatban lesznek.

A Vörös Hadsereg 1919. május 5-i átszervezése[14] — létrehozta a Hadsereg-főparancsnokságot, amelynek alárendeltek szárazföldön, vizen és levegőben minden hadműveleti egységet — és első győzelmei — Nagyszécsény,[15] Miskolc[16] — után, *május 28-án,* egy nappal azután, hogy a Hadsereg-főparancsnokság kiadta az északi hadjárat megindítására vonatkozó parancsot,[17] szükségessé vált a vörös repülőcsapatok végleges átszervezése is.

A Hadügyi Népbiztosság 10 756/eln. 37. —1919. május 28. sz. rendelete[18] nagy körültekintéssel, véglegesen szabályozta a légierők tagozódását és állományát.

„I. VÖRÖS REPÜLŐCSAPAT TAGOZÓDÁSA

1. A vörös repülőcsapatok azon részei, melyek a hadrakelt sereghez tartoznak és hadsereg-főparancsnokság rendelkezésére állanak, *tábori repülőcsapatoknak* neveztetnek.

12 HL. MTK iratai. 7848/eln. 37. oszt. 27. dob. 60/238—247. sz.
12/a A tagozódást lásd az I. számú táblázaton.
13 HL. MTK iratai. 517/201. L. ü. 63. dob. 20/191—192. sz.
14 HL. MTK iratai. 9757.
15 *Liptai Ervin:* i. m. 239. o.
16 Uo. 289. o.
17 HL. MTK iratai. Hadseregnapló. V. 27.
18 HL. MTK iratai. 10756/eln. 37. oszt. 27. dob. 178/609—616. sz.

I. sz. táblázat

*A vörös repülőszázad elhelyezése és parancsnokaik**

Század	Állomáshely	Parancsnok	Forrás HL. MTK. iratai
1.	Mátyásföld	Háry László táb. pil.	A
	Kaposvár	Tob. biz. eln.: Kammer Andor táb. pil.	B
	Mátyásföld	Cserics Ferenc	IV. 28. 27 dob. 103/378.
	Kaposvár	Cserics Ferenc táb. pil.	C
2.	Albertfalva	Csenkey Géza táb. pil.	A
	Albertfalva	Tob. biz. eln.: Csenkey Géza táb. pil.	B
	Albertfalva	Csenkey Géza táb. pil.	C
	Cegléd	Csenkey Géza táb. pil.	VII. 18. Hdp. 718/209. hadrend
3.	Győr	Endresz György táb. pil.	A
	Rákos	Tob. biz. eln.: Hartzer Sándor táb. pil.	B
	Rákos	Hartzer Sándor táb. pil.	C
	Rákos és Pásztó	Hartzer Sándor táb. pil.	VI. 3. 63. doboz, 34. csom. 108. sz.
	Mezőtárkány különítmény Rákos	Hartzer Sándor táb. pil.	VII. 18. Hdp. 718/209. hadrend.
4.	Kaposvár	Kammerer Andor táb. pil.	A
	Győr	Tob biz. eln.: Endresz György táb. pil.	B
	Győr	Endresz György táb. pil.	C
		Gyergye József táb. pil.	63. dob. 36/365 – 366.
4. különítmény	Szombathely	Albrecht Alfréd	A
	Szombathely	Tob. biz. eln.: Albrecht Alfréd táb. pil.	B
	megszűnt	–	C
5.	Szeged	Martinek	A
	Kecskemét (különítmény)	Haag	A
	Kecskemét (a szegedi és kecskeméti különítményből alakult)	Matzenauer Hugó táb. pil.	B, C.

* Összeállítva a 737/bk. III. 34. (A), 7848/eln. IV. 8. (B), 10. 756/eln. V. 28. (C) számú rendeletek alapján.

Század	Állomáshely	Parancsnok	Forrás HL. MTK. iratai
6.	Békéscsaba (Aradról)	Korbuly László táb. pil.	A
	Békéscsaba székely sz.	Tob. biz. eln.: Korbuly László táb. pil.	B
	Békéscsaba	Schweger Béla táb. pil.	C
	Mátyásföld	Schweger Béla táb. pil.	V. 3. egy részlege, a többi valószínű az elg. kezébe került, 93. dob. IV. hó
	Gödöllő	Schweger Béla táb. pil.	V. 14. 512/202. L. ü.
	Miskolc	–	VI. 4. 603/201. L. ü.
	Onga	–	VII. 18. Hdp. 718/209. hadrend
7.	Debrecen	Alexay András táb. pil.	A
		Tob. biz. eln.: Alexay András táb. pil.	B
		Bernárd Mátyás táb. pil.	C
	Mátyásföld	Bernárd Mátyás táb. pil.	V. 3. egy részlege, a többi valószínű az elg. kezébe került 93. dob. IV .hó
	Úton van	Bernárd Mátyás táb. pil.	V. 29. 63. dob. 30. csom. 99. sz.
		Ideigl.: Wagner János táb. pil.	V. 31. Bernárd Mátyás megsebesült, 601/205. L. ü.
	Miskolc	–	VI. 3. 63. dob. 34. csom. 108. sz.
	Mátyásföld	–	VI. 9. 63. dob. 28. csom. 120. sz.
	Rákos	–	VII. 18. Hdp. 718/209. hadrend
8.	A mátyásföldi 1. rep. oszt-ból alakult	Tob. biz. eln.: Háry László táb. pil.	B
		Háry László táb. pil.	C
	Mátyásföld	Háry László táb. pil.	IV. 19. 93. dob. IV. hó
	Miskolc	Háry László táb. pil.	VI. 9. 63. dob. 38. csom. 120. sz.
	Győr	Háry László táb. pil.	VI. 14. 93. dob. VI. VI. hó
	Ujszász	Háry László táb. pil.	VII. 18. Hdp. 718/209. hadrend
9.	Csepel	Tob. biz. eln.: Wellemann István vízirepülő	B
	Csepel	Wellemann István vízirepülő	C

Ide tartoznak:

A VÖRÖS REPÜLŐCSAPAT PARANCSNOKSÁG

s ennek alárendelve az

1—9. repülőszázad

a) Az említett századoknak valamely tábori magasabb parancsnoksághoz hadműveleti szempontból történő alárendelését esetről-esetre a hadseregfőparancsnokság fogja szabályozni.

b) Az 1—6. repülő századok mostantól kezdve »1-6. vörös repülőszázad«-oknak neveztetnek át. A volt 7. Székely repülőszázad a 7. vörös repülőszázad elnevezést kapja. A volt együléses 8. repülőszázad új elnevezése »8. vörös harci repülőszázad« lesz.

A volt vízirepülő század pedig a »9. vörös vízirepülő század« elnevezést kapja.[18/a]

c) A vörös repülőszázadok mindennemű igényléseiket a vörös repülőcsapat parancsnokságához nyújtsák be, mely azokat összegezve a hadseregfőparancsnokság rendelkezései szerint vezeti tovább.

Általában a repülőcsapat parancsnokság az összes személyi és műszaki anyagigényléseit (kivéve az autóanyagot) közvetlenül a hadügyi népbiztosságnak (37. oszt.) terjeszti elő.

d) A repülőcsapat parancsnokság székhelye BUDAPEST — hatásköre megfelel egy csapattest parancsnokságának. Feladata: az összes alárendelt tábori repülő alakulásoknak személyi és anyagi tekintetben való nyilvántartása, központi vezetése és irányítása s azok harckészségéről való gondoskodás.

A hadseregfőparancsnokság 52/1201. sz. távirati rendelete értelmében a hadseregfőparancsnokságnak közvetlenül alárendelt repülőszázadok felett a taktikai vezetést a hadseregfőparancsnokság utasításai alapján a repülőcsapat parancsnokság veszi át.

2. Az eddig fel nem sorolt repülő alakulások, mint *mögöttes országbeli repülőalakulások* számítanak, melyek felett a hadügyi népbiztosság rendelkezik."

A rendelet további része e mögöttes országbeli repülő alakulásokat ismerteti.

„*II. ÁLLOMÁNYOK*

1. A korábban említett 7848/ eln. 37. sz. rendelet szerint végrehajtott toborzás, illetve állományösszeállítás eredményeképpen a hadseregfőparancsnoksággal egyetértésben egyidejűleg kiadatnak az egyes repülő alakulások újonnan rendszeresített állományai, valamint a »Vörös Repülőcsapatok Névjegyzéke« is.

Az állomány táblázatok és a névjegyzék a mellékelt elosztó szerint adattak ki.[18/b]

2. Az összes repülőalakulásoknál a »Névjegyzék« szerinti állomány kiegyenlítés (más alakulásokhoz beosztottak áthelyezése az illetékes újabb beosztásukba), illetve újonnan toborzottak állományba vétele azonnal foganatosítandó.

Ennek részletes keresztülviteléről szóló rendelet 11 164/eln. 37. szám alatt adatik ki a Vörös Repülőcsapatok alakulásainak.

Mindazok, akik e névjegyzékben felvéve nincsenek, nem tartoznak a vörös repülőcsapatok állományába. Nevezettek más fegyvernemnél való esetleges

18/a A részletes tagozódást lásd az I. számú táblázaton.
18/b Lásd a II. számú táblázatot.

II. sz. táblázat

*Létszámkimutatás az 1919. május 28-i szervezés szerint**

Megnevezés	Pilóta	Megfigyelő	Politikai megbízott	Egyéb**	10. 756/eln. 37. 1919. sz. rend. mellékletei
Hadügyi Népbiztosság 37. osztály	1	–	–	38	9. sz.
Rep. csap. pság. Budapest, Gödöllő	–	–	–	51	10. sz.
1. rep. szd. Kaposvár	10	8	1	48	11. sz.
2. rep. szd. Albertfalva	17	8	1	47	12. sz.
3. rep. szd. Rákos	14	8	1	51	13. sz.
4. rep. szd. Győr	11	8	–	47	14. sz.
5. rep. szd. Kecskemét	12	8	–	41	15. sz.
6. rep. szd. Mátyásföld	11	7	–	49	16. sz.
7. rep. szd. Mátyásföld	14	8	1	52	17. sz.
8. rep. szd. Mátyásföld	27	–	1	95	18. sz.
9. vízi rep. szd. Csepel	12	4	1	76	19. sz.
Rep. pótker. pság. Budapest	–	–	–	48	20. sz.
Rep. pótaloszt. Budapest	–	–	–	41	21/a. sz.
Rep. pótaloszt. iskolázandó	43	–	–	–	21/b. sz.
Kik. szd. Szeged	13	2	–	52	22. sz.
Anyagsz. javítóm. telepgondn. rep. gépgy. (átvevők) Cinkota	3	–	–	191	23. sz.
Anyagszert., Csóth	–	–	–	8	24. sz.
Rep. és légh. anyagszertár Székesfehérvár	–	–	–	9	25. sz.
Összesen:	188	61	6	944	

* Összeállítva a 10. 756/eln. 37 – 1919. sz. rendelet alapján.

** Műszaki vezető, szolgálatvezető, számvivő, raktárnok, gépfőszerelő, gépszerelő, gépfegyvermester, autóvezető, egészségügyi, fényképész, asztalos, lakatos, szabó, cipész, szakács stb.

alkalmazása céljából egy, az illető repülő alakulás parancsnoksága által összeállított névjegyzékkel a 4. rep. század által a győri, a többi század által pedig a budapesti katonai kerületi parancsnoksághoz azonnal bejelentendők, a kerületi parancsnokságok intézkednek további beosztásukra nézve. Ez alól csak a tábori repülőcsapat autószemélyzete képez kivételt, mert névjegyzékben fel nem vett fölösszámú autószemélyzet alkalmazása tárgyában a hadseregfőparancsnokság fog a vörös repülőcsapat parancsnokság előterjesztésére intézkedni.

A névjegyzék szerint még hiányzó állományt a repülő pótkeretparancsnokság fogja a megszállott területekről még mindig jelentkező menekült repülőkatonákkal betölteni.

3. A vörös repülőcsapatok új állományáról kiadott névjegyzékben a »kiképzendők« között felsorolt pilóták a repülőkiképző század üzembe helyezéséig a »Repülőpótalosztály« állományába helyezendők át.

Onnan a kiképző századhoz kerülő egyéneknek kellő turnusokban való áthelyezését a repülő pótkeret parság fogja irányítani.

III. PÓTLÁSOK ÉS EGYÉB INTÉZKEDÉSEK

1. A tábori repülőalakulások személyállományában esetenként szükségessé váló kisebb pótlások a repülőpótalosztály állományából, nagyobb pótlások vagy újabb alakulások felállításai akként eszközöltetnek, hogy a szükséges szakmabeli — régebben repülőknél szolgált — katonák, napilapokban közhírré tett s a hadseregfőparancsnokság beleegyezésével a hadrakelt sereg más fegyvernemeihez is intézett felszólítások útján jelentkezésre fognak felhívatni s a repülőpótalosztályhoz történő bevonulásra utasíttatni.

2. Az új névjegyzékben a repülőszázadokba beosztott pilóták egy része kellő gyakorlat hiányában még pár iskolafelszállásra szorul. Nevezettek mindaddig hadirepülőgépre nem alkalmazhatók, míg a kiképzőszázadnál a szükséges gyakorlati felszállásokat el nem végezték.

Ezeket az utánképzendő pilótákat a századparancsnokok jelölik meg. Neveik névjegyzékkel a rep.csap.parancsnokságnak június hó 10-ig írásban bejelentendők. Ezek a pilóták első sorban lesznek utókiképzés alá vonva.

Egyben megjegyzem, hogy *pilótakiképzés csak a repülőkiképző századnál történhetik.*

3. Hogy a most végrehajtott *állománykiegyenlítésnél* még a rep.csapatok állományában bennmaradt kevésbé szakképpzett katonák és munkások kiselejtíthetők és jelenleg más fegyvernemeknél szolgálatot teljesítő jobb képzettségű személyzettel pótolhatók legyenek, az összes repülőalakulások parancsnokságai folyó évi június hó 15-ig a rep.csap. parancsnokságnak egy oly névjegyzéket beküldeni (tartoznak), melyben a katonai szakképzettség tekintetében teljesen meg nem felelő repülő katonák neve és szolgálati beosztása fel van tüntetve.

Nevezettek más fegyvernemhez lesznek áttéve és újonnan toborzottakkal pótolva.

4. *A vörös repülőcsapatok toborzási bizottságainak működése a mai nappal megszűnik.*

5. A 7848/eln. 37. sz. rendelet 14. és 15 pontját, mely repülőcsapatoknál a bizalmi rendszert szabályozza — hatályon kívül helyezem.

A rep.csap. parság repülő századok, repülő pótkeret parancsnokság, repülő kiképző század. repülőpótalosztály és a repülő anyagszertárhoz az illetékes parságok, illetve hatóságok által egy-egy *politikai megbízott* lesz kinevezve.

A jóléti intézményekre vonatkozó rendelet kidolgozásban van és külön fog kiadatni.

6. E rendelet kiadatott az összes címzetteknek és tudomásul vételre a Hadseregfőparancsnokság összes katonai kerületi és hadosztály parancsnokságnak s a hadügyi népbiztosság illetékes osztályai és csoportjainak.

Szántó
hadügyi népbiztos"

III.

A Vörös Hadsereg repülőszázadainak legfontosabb feladata a felderítés volt.

Ennek célszerű megszervezésére a vezérkari főnök több rendeletet is adott ki. Ezekben nemcsak az alárendeltséget, hanem a feladatokat is nagy körültekintéssel és részletességgel határozta meg.

1919. május 8-án a légi felderítésre vonatkozólag a következőket rendelte el:[19]

„Az I. hadtestparancsnokság feladata: a légi felderítés által megállapítani naponként: Baja—Szabadka—Szeged vonal és annak környékén végbemenő csapatmozgásokat. E célból a kecskeméti 5. repülőszázadot rendelem alája.

A II. hadtestparancsnokság feladata megállapítani naponként:

a) a Csáktornya, valamint Pécs környékén végbemenő csapatmozgásokat,

b) a Steinbrück, Zágráb, Gyékényes környékén a Pragerhoff—Csáktornya vasútvonalon állítólag felvonuló csapatszállítmányokat.

E célra Csáktornya és Pécs környékét naponként, Steinbrück—Zágráb és Magyarország határa közötti részt hetenként 2-szer derítse fel.

c) A Dunától északra Pozsony, illetve Érsekújvár—Komárom—Esztergom területén végbemenő csapatmozdulatokat. E célra naponta egy felderítést végez Pozsony- és attól északra, ugyancsak naponta egyet Érsekújvár—Komárom—Esztergom-i vonal és attól északra.

Fenti feladatok [a) és b) alattiak] végrehajtására a II. hadtestparancsnokságnak a kaposvári 1. és a c) alattira a győri 4. repülőszázadot rendelem alá.

A 3. hadosztály parancsnokság feladata az Ipoly-mentén Szécsényig felderíteni minden csapatmozdulatot. E célból az Ipoly mentét naponkint az alája rendelt rákosi 3. repülőszázaddal Szécsényig derítse fel.

A hadseregfőparancsnokságnak közvetlenül alárendelt századok feladata, egyrészt a Duna vonalának állandó megfigyelése, másrészt Fülek és környékén történő ellenséges csapatmozdulatok és a Tisza mentén Csongrád és Nyíregyháza között 25 km mélységben mindennemű csapatmozdulat megfigyelése. E célra közvetlenül a főparancsnokság alá rendeltetnek az albertfalvai 2. és a mátyásföldi 6., 7. és 8. repülőszázadok.

a) 2. repülőszázad: Baja és Apatin között a Duna vonalát derítse fel

b) 6. repülőszázad: Fülek és környékét naponta

c) 7. repülőszázad a Tisza mentét Csongrád és Nyíregyháza között 25 km mélységben deríti fel naponta.

A 8. repülőszázadra vonatkozó intézkedéseket később adom ki.

A repülőszázadok külön feladatokat is fognak kapni.

A hadseregfőparancsnokságnak közvetlen alárendelt repülőszázadok jelentéseiket közvetlenül, a többi pedig felettes parancsnoksága útján ide is tartozik sürgősen továbbítani."

[19] HL. MTK iratai. 508/206. L. ü. 63. dob. 11/66—71. sz.

Május 9-én a Hadsereg-főparancsnokság alá rendelt 2., 6., 7. és 8. repülőszázadokat egy repülőcsoport kötelékébe egyesítette, részletesen előírva a századok feladatait:[20]

„A Hadseregfőparság alá tartozó repülőcsoport légi felderítésre vonatkozó feladata jelenleg:

1. a Duna vonalának Baja és a Dráva torkolata közti rész állandó megfigyelése: hadihajók, uszályok, hidak, vízi forgalom, víziszállítmányok.

2. a cseh front Fülek Rimaszombati részben, lehetőleg minél nagyobb mélységben az Ipoly, Losonc és Szukra patakok, a Rima és Gortva patakok völgyét, a Feled—Rimaszombat—Tiszolc, Feled—Losonc utak és vasútvonalak és kereszteződések, elágazások állandó szemmeltartása.

3. a román front Csongrád—Nyíregyháza vonal között a Tisza menténck megfigyelése, különös gonddal: hol vannak előkészületek az áthajózásra, hadihidaknak és pontonoknak csoportosítására, a Körös ágya (tutajok!), az összes keletre vivő út és vasúti vonalak, táborozások, csapatmozdulatok, 25 km mélységben való megállapítása . . ."

„A 8. század együléses gépeire való tekintettel különleges feladatokra fog felhasználtatni."

Május 11-én elrendelte, hogy „a hadrakelt sereghez tartozó repülőalakulatok felderítő és harci repülésekre vonatkozólag csakis a Hadsereg-főparancsnokság, illetve azon parancsnokságok parancsait hajthatják végre, amelyeknek közvetlenül alá vannak rendelve".[21]

Május 16-án a 8. harci századot a III. hadtestparancsnokság alá helyezte.[22] ,A felderítésre vonatkozó eddigi parancsait a Hadsereg-főparancsnokság vezérkari főnöke *május 25-én* összefoglalva is kiadta.[23]

Június 1-én a Hadsereg-főparancsnokság megállapítja,[24] hogy „A vízi repülő osztag a dunaőrség kiegészítő részét képezi és mint ilyen egyelőre *minden irányban a hadihajós főparancsnokságnak van alárendelve. Műszaki* igényléseket a hünb. 37. osztályánál, fegyver és lőszer igényléseket pedig a hünb. 62. osztálya eszközöl, amelyek őt a legmesszebbmenőleg támogassák. Feladata a Duna vonalait naponta Baja és Apatin között mindkét part mellett a lehető legnagyobb szélességben felderíteni. A gép leszállása után a felderítés eredményét közvetlenül ide és azonnal továbbítsa. Minden nap közvetlen jelentést adjon le nevezett osztag ide a repülésre kész gépek számáról, pilótákról és megfigyelőkről."

Ily módon ez a korábban vitatott kérdés — a 9. vörös repülőszázad alárendeltségi viszonyára vonatkozólag[25] véglegesen tisztázódott.

A repülőszázadok alárendeltsége — és a végrehajtandó feladat — a harci követelményeknek megfelelően változott. Így a Vörös Hadsereg csapatainak tiszántúli támadását megelőzően a *július 18-i* hadrend[26] az I. hadtest alá rendelte az 1., 2. és 5. repülő- és a 8. harci századot; közvetlenül a Hadseregparancsnoksághoz tartozott a 4. és 7. repülőszázad és a 9. vízi repülőszázad; a III. hadtest alá rendelte a 6. századot; a 80. dandár kötelékébe tartozott a 3. repülőszázad.

Az alárendeltség alakulását a III. táblázat ünteti fel.

20 HL. MTK iratai. 509/209. L. ü. 63. dob. 12/77—79. sz.
21 HL. MTK iratai. 512/201. L. ü. 63. dob. 15/125—128. sz.
22 HL. MTK iratai. 516/202. L. ü. 63. dob. 19/180. sz.
23 HL. MTK iratai. 525/203. L. ü. 63. dob. 26/234—235. sz.
24 HL. MTK iratai. 1243/bk. 27. dob. 149/502—505. sz.
25 HL. MTK iratai. 604/202. L. ü. 63. dob. 34/330—331.
26 HL. MTK iratai. Hdp. 718/209. 69. dob. 8/1. sz.

III. sz. táblázat

Az alárendeltség alakulása

Dátum 1919.	Század	Alárendeltség	Vonatkozó rendelet, vagy jelentés
IV. 8. V. 8. VII. 18.	1.	Bp. 1. hop. II. hdtp. I. hdtp.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. Hdp. 718/209. VII. 18.
IV. 8. V. 8. VII. 18.	2.	Bp. 2. hop. Hdtfőp. I. hdtp.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. Hdp. 718/209. VII. 18.
IV. 8. V. 8. VII. 18.	3.	Bp. 3. hop. 3. hop. 80. ddr.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. Hdp. 718/209. VII. 18.
IV. 8. V. 8. VII. 18.	4.	Győri 4. hop. II. hdtp. Hdspar.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. Hdp. 718/209. VII. 18.
IV. 8. V. 28.	4. különítmény Megszűnt	Győri 4. hop. –	7848/eln. IV. 8. 10 756/eln.
IV. 8. V. 8.	5.	Miskolci 5. hop. I. hdtp.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. 8.
IV. 8. V. 8. VII. 18.	6.	Kétegyházai 6. ho. Hdtfőp. III. hdtp.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. Hdp. 718/209. VII. 18.
IV. 8. V. 8. V. 25. VII. 18.	7.	Szatmáron áll. székely különítm. ság. Hdtfőp. III. hdtp. Hadspar.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. 525/203. Lü. V. 25. 718/209. VII. 18.
IV. 8. V. 8. V. 16. VII. 18.	8.	Rep. csop. pk. útján a Hnb. 37. oszt. Hdtfőp. III. hdtp. I. hdtp.	7848/eln. IV. 8. 508/206. Lü. V. 8. 516/202. Lü. V. 16. Hdp. 718/209. VII. 18.
IV. 8. VII. 18.	9. vizi	Hadihajósfőp. Hdsp.	7848/eln. IV. 8. Hdp. 718/209. VII. 18

IV.

Az első világháború végén — mint már korábban említettük — több száz különféle repülőgép maradt Magyarországon. Röviden ismertetjük a vörös repülőcsapatok hadrendjébe besorolt, leginkább használt típusokat.[27] Ezek között sok volt már vörös csillaggal ellátva, de egyes gépeken még a régi Osztrák—Magyar Monarchia felségjele volt látható.

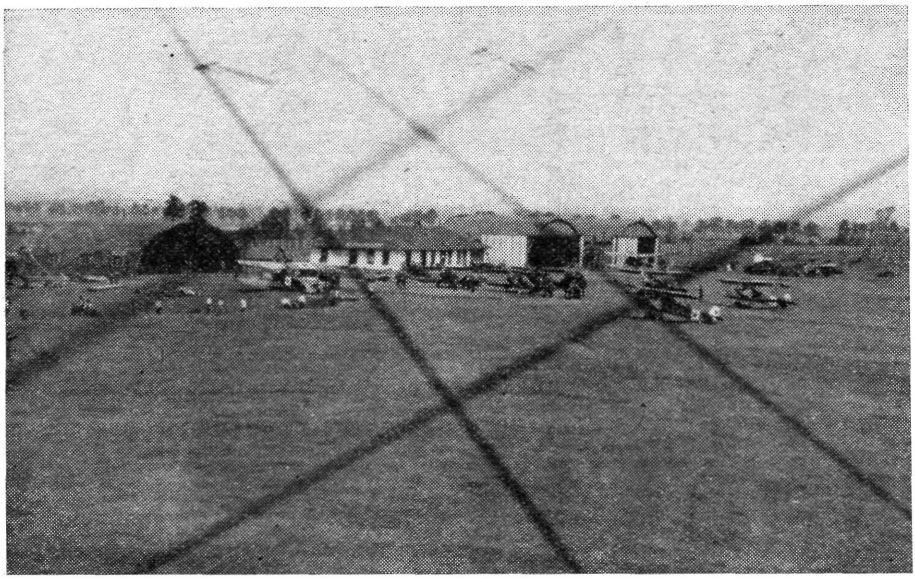

4. sz. kép. A rákosi repülőtér Brandenburg C—I és Fokker D—VII. gépekkel
(Üveges József felvétele)

HANSA—BRANDENBURG C—I

Ez volt az Osztrák—Magyar Monarchia legmegbízhatóbb gépe. Becéző neve „Brandi". Az osztrák Phoenix-gyár (Phoenix—Flugzeugwerke AG., Wien-Stadlau) 7, az UFAG (Ungarische Flugzeugfabrik AG., Albertfalva) 9 sorozatban gyártotta. Legkorszerűbb változata az UFAG 369 Br.C—I volt (ezt a tanácskormány is gyártatta). Ismertek és használtak voltak még az UFAG 68 Br.C—I és a Phoenix 27 Br.C—I típus. Gyakran használták bombatámadásokra (törzs alatt elhelyezett 80 kg-os Skoda-bomba, továbbá 2 darab 12 kg-os bomba, ezeket a megfigyelő kézzel dobta ki). A gép, a pilóták körében igen népszerű volt.

UFAG (MARE) C—I

Még a Monarchiában versenypályázatot írtak ki gyors felderítő repülőgép típusra. Ezt az osztrák Phoenix és a magyar UFAG gyár típusai nyerték

27 *Kovács Ferenc:* A Magyar Tanácsköztársaság repülőgépei. A Tanácsköztársaság kikiáltásának 49. évfordulójára. Repülés, 1968. 3. sz. 10—11. o.; 4. sz. 12—13. o.; *Nowarra H.:* Die Entwicklung der Flugzeuge 1914—1918. München, 1959.; *A. R. Weyl:* Fokker, the Creative Years, London, 1965.; Fighter Aircraft of the 1914—1918 War. London, 1960.

IV. sz. táblázat

A leginkább használt repülőgéptípusok főbb adatai

Típus	Gyártómű	Motor	Fesztáv m	Hossz m	Magasság m	Hordfelület m	Üres súly kg	Rep. súly kg	Max. seb. km/ó	Csúcsmagasság m	Fegyverzet
Hansa-Brandenburg C–1	UFAG	230 LE Hiero	12,3	3,25	3,00	?	880	1315	170	5750	2×8mm Schwarzlose gp.
UFAG (MARE) C–1	UFAG	230 LE Hiero	10,72	7,21	2,92	?	720	1150	189	4875	2×8 mm Schwarzlose gp.
Phoenix C–1	Lloyd	230 LE Hiero	11,00	7,52	2,95	29,00	732	1110	177	5360	2×8 mm Schwarzlose gp.
Fokker D–VII	MÁG	210 LE Daimler	8,93	6,93	2,79	20,50	688	905	196	6680	2×8 mm Schwarzlose gp.
Fokker D–VI	Fokker	Oberursel	7,70	5,90	2,80	17,10	390	580	185	5000	2 fix gp. szinkron
Fokker C–1	Fokker	85 LE BMW/III/a.	10,93						175	5000	1 fix, 1 mozgó gp.
Berg D–I	Lloyd MÁG	200 LE MÁG Daimler	8,00	6,88	2,51	21,70	670	885	185	6050	2×8 mm Schwarzlose gp.
Hansa-Brandenburg W 29	UFAG	195 LE Benz	13,50	9,30	?	31,60	1000	1460	178	4000	5×8 mm Schwarzlose gp.
Nieuport 17 C–1	Nieuport	Le Rhône	8,38	5,80	?	14,75	390	575	177	5750	

meg. Mindkét gép a Hansa—Brandenburg KDC típusú, kétfedelű alapján készült. Az első U.C—I és Ph.C—I gépek 1917 elején repültek és ekkor készültek az első összehasonlító kísérletek is. Mindkét konstrukció kiválóan sikerült: a Phoenix gép stabilisabban repült és jobban emelkedett, az U.C—I viszont gyorsabb és fürgébb volt. A hadvezetőség mindkét típust rendsze-

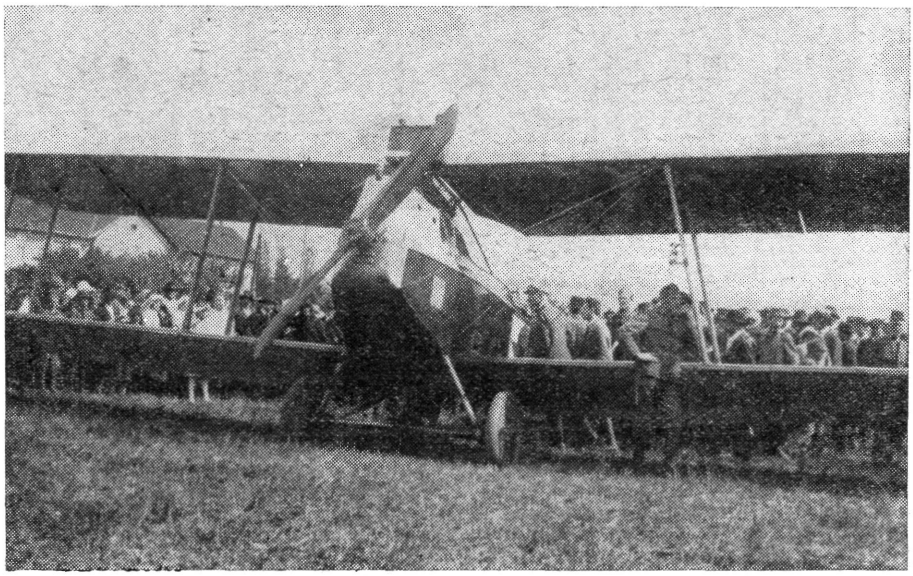

5. sz. kép. A pásztói különítmény 369-es Brandenburg C—I gépe
(Üveges József felvétele)

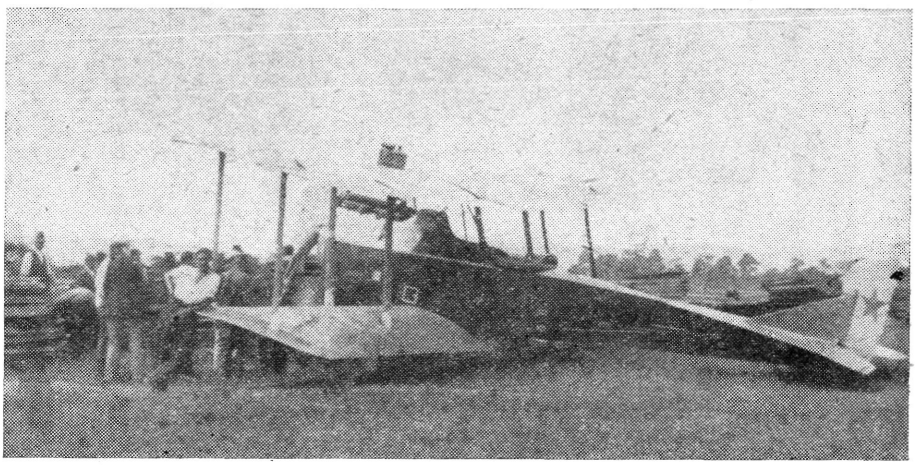

6. sz. kép. 269-es Brandenburg C—I
(Üveges József felvétele)

resítette. Az U.C—I-nek (ezt becézték UCI-nak) faszerkezetű törzse volt, réteges lemez borítással, egyenlő fesztávolságú, faszerkezetű, vászonborítású szárnyakkal. Elkülönített pilóta és megfigyelő ülése volt. A megfigyelő géppuskája körsínen, körbeforgatható. Felderítésen kívül bomba- és alacsonytámadásokra is használták, vadászvédelem nélkül is.

PHOENIX C—I

A Hansa—Brandenburg KDC-ből származó gép; a hiányzó függőleges vezérsíkot az elvékonyított, közel állandó mélységű törzsvégződéssel pótolták. Az alsó szárny fesztávolsága kisebb a felsőnél, csűrőkormány csak a felső

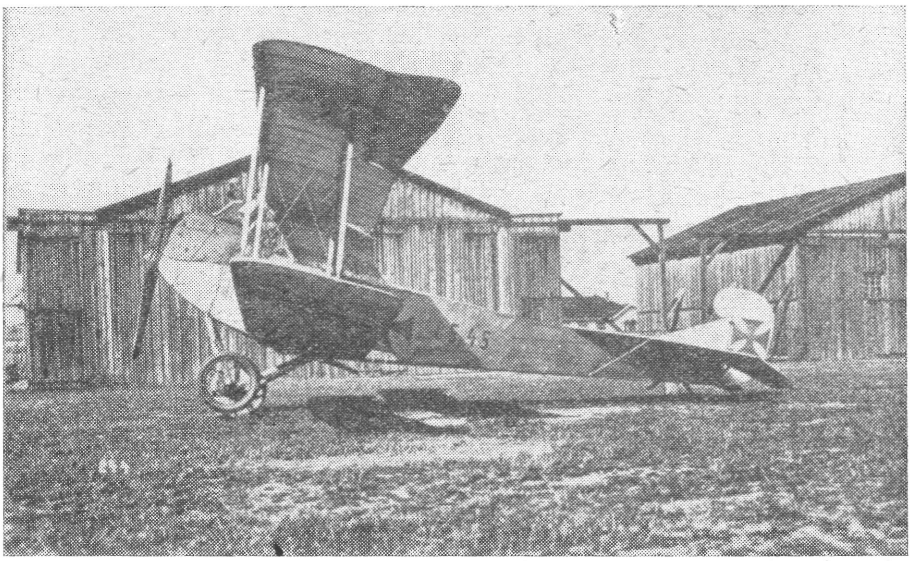

7. sz. kép. Kis-Brandenburg iskolagép a rákosi fahangárok előtt (Még a korábbi — Osztrák-Magyar Monarchia — felségjellel)

szárnyakon volt. Az osztrák Phoenix-gyár 110 darabot épített 121-es sorozatjelzéssel, az aszódi Lloyd-gyár pedig 49-es sorozatjelzéssel indította el a gyártást. Viszonylag nagy sebessége és jól elhelyezett védőfegyverzete miatt vadászvédelem nélkül tevékenykedhetett. Eső bevetésükre csak a Vörös Hadsereg hadjárataiban kerülhetett sor.

FOKKER D—VII

Az eredetileg német tervezésű gép gyártási jogát Magyarországon a mátyásföldi MÁG kapta meg és 1918 második felében kezdte meg a sorozatgyártást. Egyenlőtlen fesztávú gép volt, csak a felső szárnyakon alkalmazott csűrőkkel. A kétfőtartós faszerkezetű törzs vegyes borítású volt. Jellegzetessége: szárnyprofil alakú átmenő futómű tengelyborítás, amely némi felhajtóerőt is biztosított. Fordulékonysága ellenére könnyen repülhető gép volt.

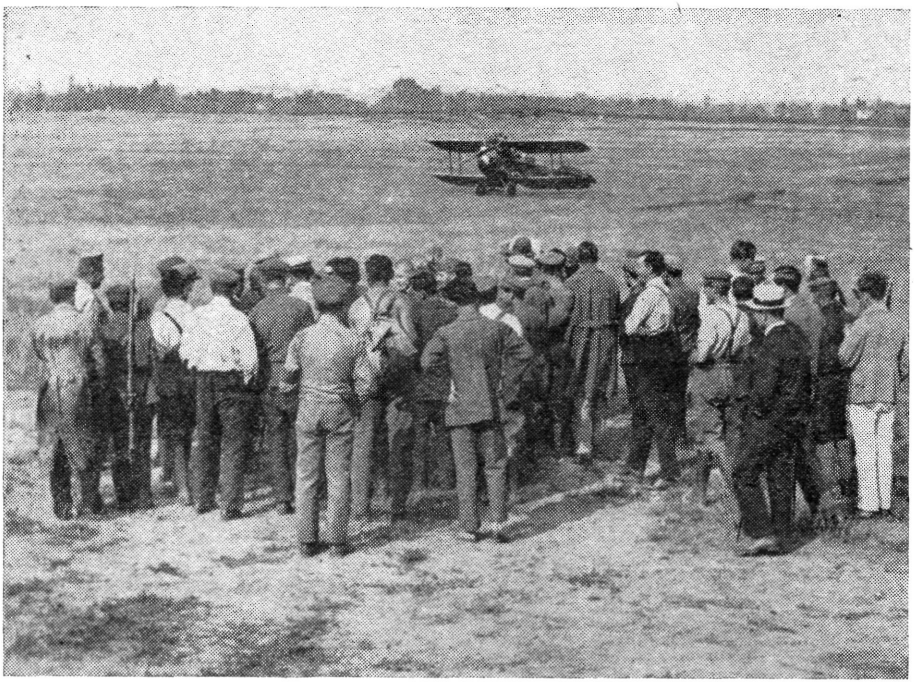

8. sz. kép. A rákosi repülőtéren leszállt UFAG C—I pilótájának beszámolója
(Üveges József felvétele)

FOKKER D—VI

Mivel az 1918 tavaszán készült gépek a nyugati arcvonal részére nem voltak megfelelőek — sebességük nem volt kielégítő és lassan emelkedtek — csak honi egységekben használták légelhárításra. Az Osztrák—Magyar Monarchia 1918 őszén 7 darabot kapott típuspróbára.

FOKKER C—I

Lényegében kétüléses Fokker D—VII típusú gép, de nagyobb méretű. Fokker 1918-ban készítette, a prototípus nem teljesítette a típusvizsgát, a had-

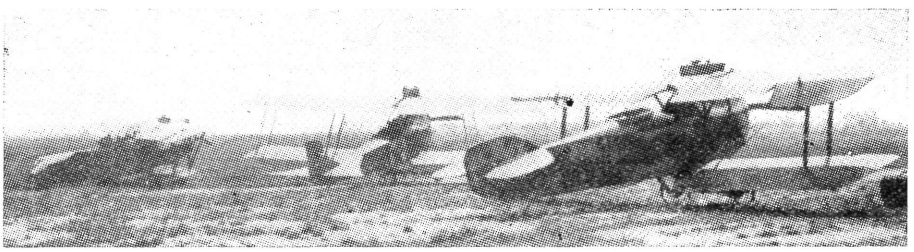

9. sz. kép. A rákosi repülőtéren (balról jobbra): Phoenix C—I, Hansa—Brandenburg C—I, UFAG C—I
(Üveges József felvétele)

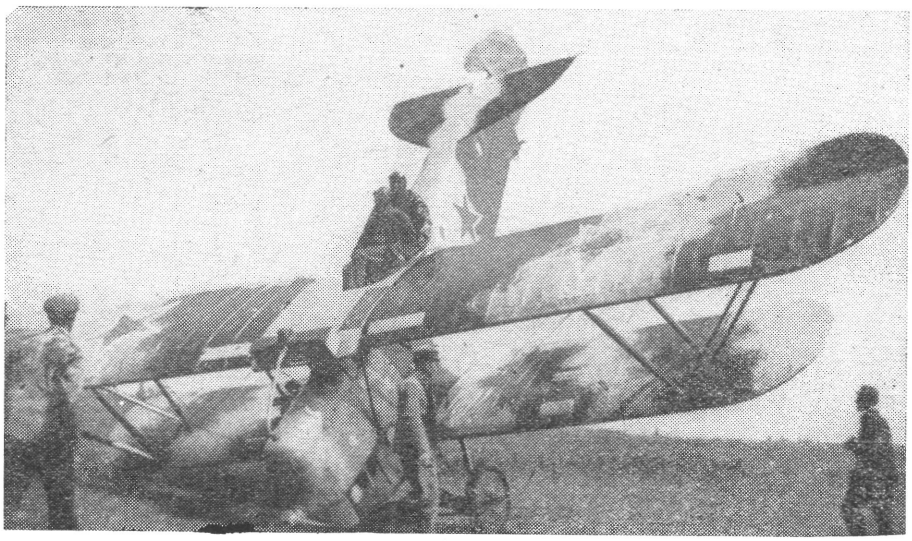

10. sz. kép. Phoenix C—I

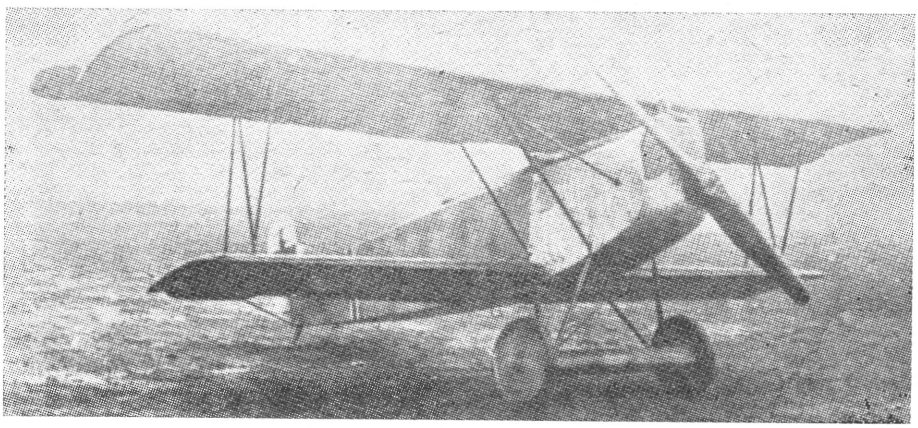

11. sz. kép. Fokker D—VII (Még a korábbi — Osztrák—Magyar Monarchia — felségjellel)

sereg nem rendelt belőle. Fokker ki akarta a hibákat javítani, a fegyverszünet azonban megakadályozta ebben. Fokker ezt a gépet a menekülésére készítette elő, de amikor igénybe akarta venni, a forradalmi munkások lefoglalták a gépet. Fokker később a meglevő 60 gépet kicsempészte Hollandiába. Ezek a gépek valószínűleg a mátyásföldi MÁG által kerültek hazánkba, lévén ez a gyár Fokker magyarországi megbízottja. (A Fokker D—VII-et is a MÁG készítette licensz alapján.)

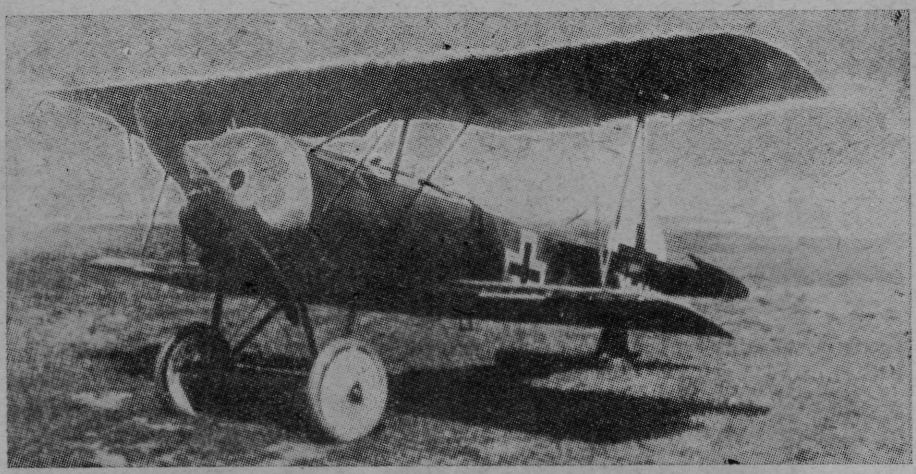

12. sz. kép. Fokker D—VI (Még a korábbi — német — felségjellel)

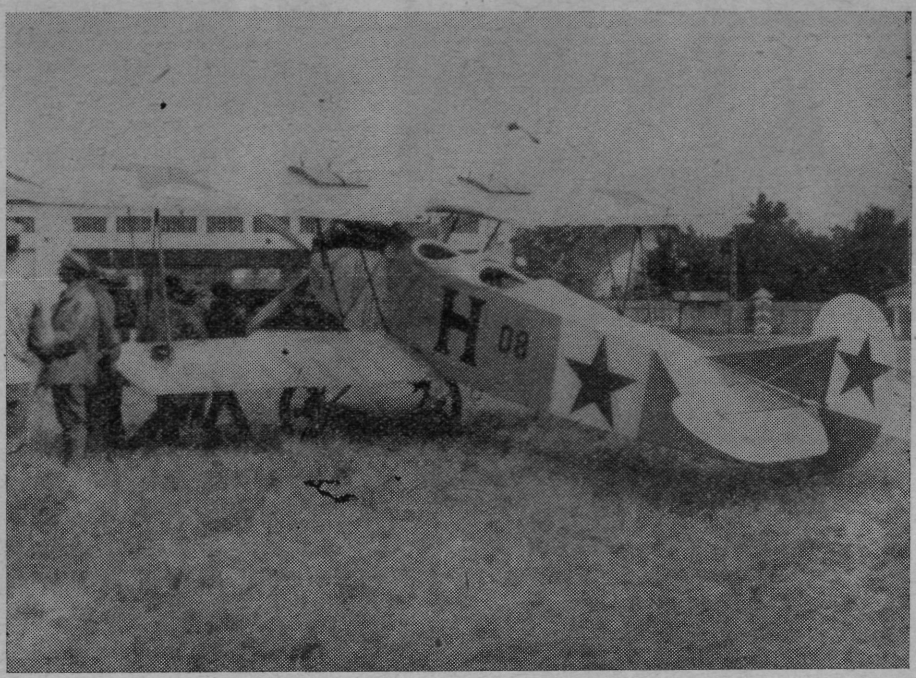

13. sz. kép. Fokker C—I.

(Üveges József felvétele)

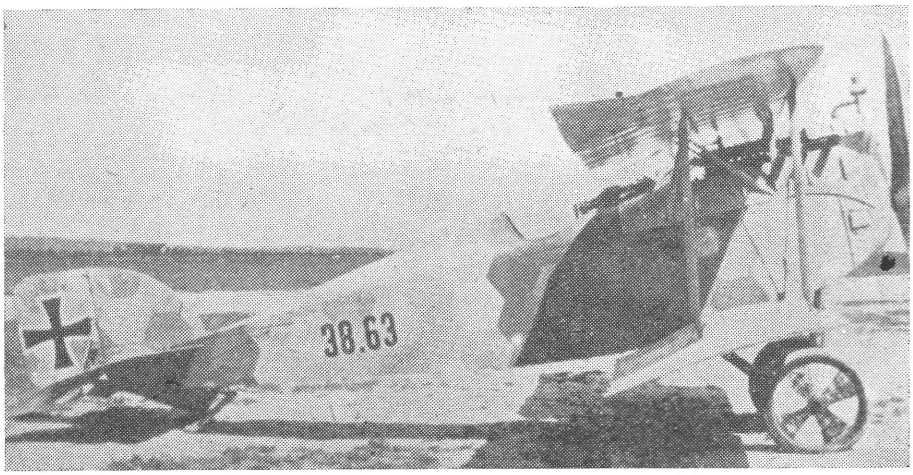

14. sz. kép. Aviatik—Berg D—I (Még a korábbi — Osztrák—Magyar Monarchia — felségjellel)

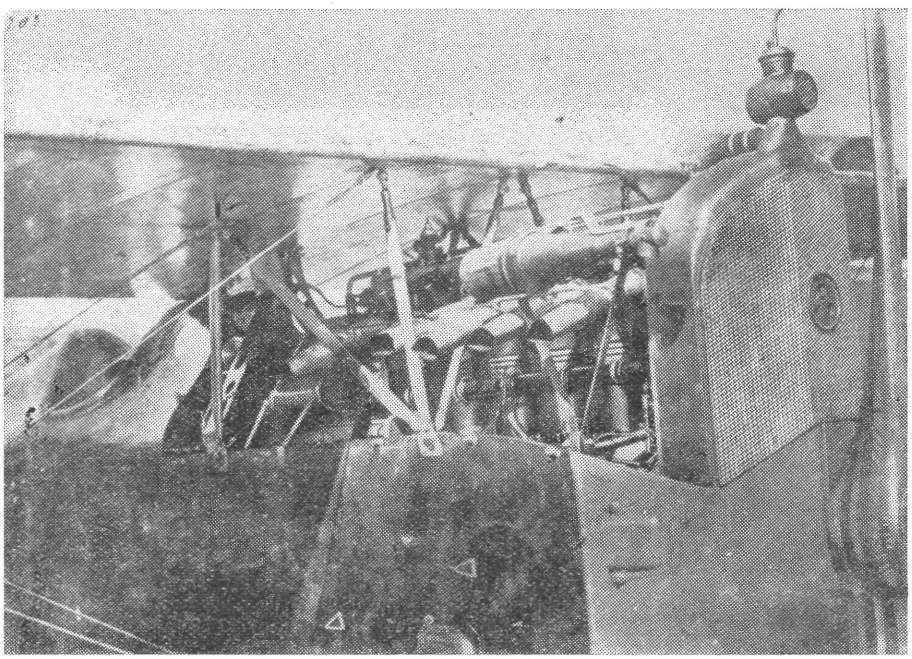

15. sz. kép. Aviatik—Berg D—I (szabadalmazott Járay-féle légcsavarral)

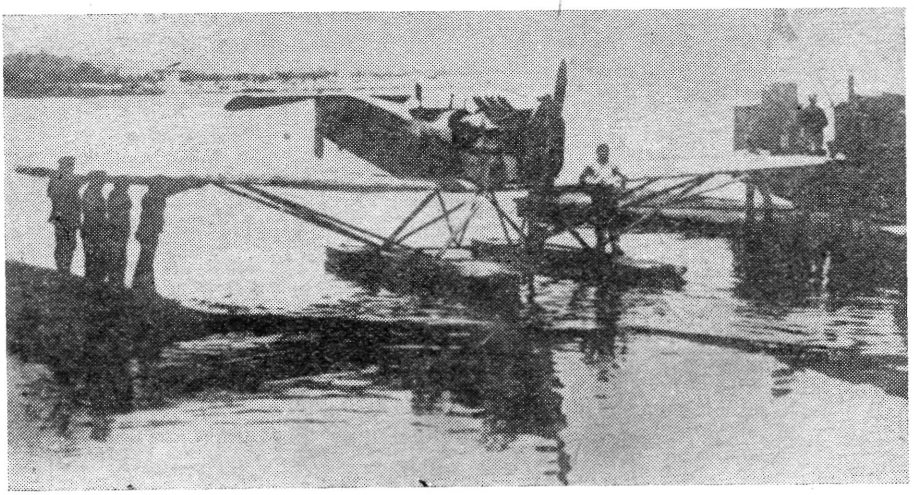

16. sz. kép. Hansa—Brandenburg W—29 vízirepülőgép

BERG D—I

Ezt a vadászgépet az egyik legjobb osztrák konstruktőr, Berg professzor tervezte és eleinte az Aviatik (Österreich-Ungarische Flugzeugfabrik Aviatik, Wien XIX.) gyártotta, majd több gyár, köztük a MÁG és a Lloyd is átvette. Az egyenlő fesztávolságú V-állás nélküli szárnyakkal ellátott, igen fürge gépet eleinte „papírszárnyú Berg"-nek csúfolták, mivel az első példányok könnyű építésű szárnyai szűk fordulókban gyakran deformálódtak. Csűrők csak a felső szárnyon voltak. A felső szárny kilépő éle a pilóta szemmagasságában volt, ami a kétfedelű gépen szokatlanul jó kilátást biztosított. Fürge,

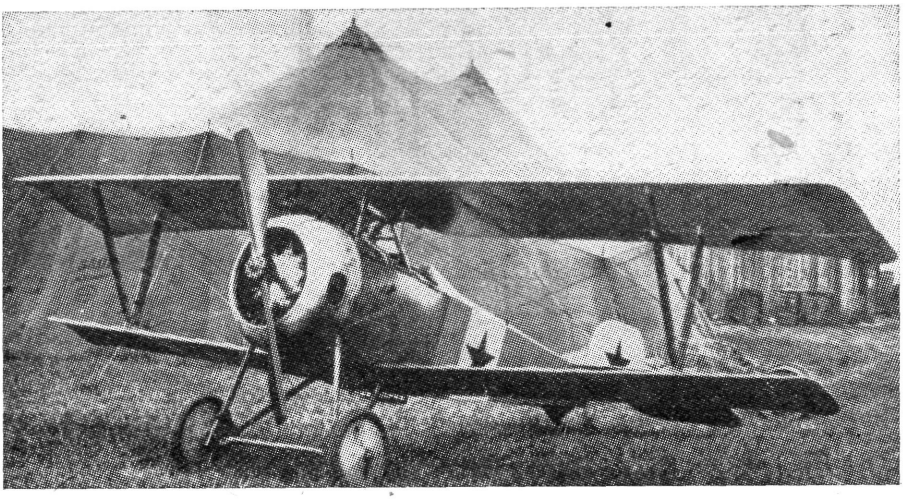

17. sz. kép. Nieuport 17 C—I

de szeszélyes és nehezen vezethető gép volt, amelyet a pilóták emiatt „die Berg"-nek, Berg kisasszonynak becéztek. Tapasztalt pilóták kezében azonban félelmes fegyvernek bizonyult.

HANSA—BRANDENBURG W—29

Az első világháború egyik legkorszerűbb elvek szerint szerkesztett vízirepülőgépe. Kétúszós, mélyfedelű, félszabadon hordó vastag profilú gép, a függőleges vezérsíkot az Ernst Heinkel tervezésű gépeknél szokásos elkeskenyített magas törzs pótolta. A megfigyelő kilövésének megjavítására az oldalkormány alul volt. A monarchia összeomlásáig néhány gyártási prototípuson kívül több nem is készült el. A Hadügyi Népbiztosság azonnal elrendelte a félbemaradt vízigépek gyártásának befejezését.[28]

28 Aviatika, 1919. április 10. 58—59. o.

V. sz. táblázat

Startkész repülőgép-állomány kimutatás

Dátum	Század									Rep. össz.	Ügyiratsz.	HL. MTK. iratai
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.			
IV. 19.	2	2	–	3	5	5	1	5	1	24	–	93. dob. e/IV. hó
IV. 21.	2	3	1	2	5	4	1	–	1	19	–	93. dob. e/IV. hó
V. 3.	5	2	1	4	4	–	–	–	1	17	–	93. dob. e/V. hó
V. 8.	6	2	3	5	3	4	3	4	1	31	508/204.	63. dob. 11/65. sz.
V. 12.	2	1	2	4	3	2	1	2	1	18	–	67. dob. 5/12. sz.
V. 14.	2	3	3	3	3	2	1	8	1	26	–	67. dob. 7/14. sz.
V. 26.	2	2	3	2	–	2	2	–	1	14	526/202.	63. dob. 35/260–261.
V. 29.	3	2	2	6	1	3	3	3	1	24	–	63. dob. 30/99.
VI. 3.	2	1	3	4	–	1	–	–	1	12	–	63/dob. 34/345.
VII. 18.	2	2	4	6	2	4	3	9	3	36	Hds. ság. 718/209.	69/dob. 7/294.

Megjegyzés: Általában a jelentések csak az üzemképes gépeket tüntették fel. Néha nem jelentettek, erre utal az üres kocka. A 9. századnak eleinte csak 1 gépe volt, júliusban már 3.

NIEUPORT 17 C—1

A francia Societé Anonyme des Etablissements Nieuport, Issy-les-Moulinaux együléses vadászgépe. 1916 tavaszától volt a fronton. Használták még az angolok, belgák, olaszok és az oroszok is. Sőt, 1917-ben 75 darabot az amerikai expedíciós erők is kaptak. Hazánkba valószínűleg az orosz fronton zsákmányoltak kerültek. Egy Nieuport román vadászgép pedig május 15-én Pestszentlőrincen szállt le, abban a hitben, hogy Szolnokon van. A gépet a 8. vörös repülőszázad kapta meg.[29]

V.

A repülőszázadok tevékenysége négyirányú volt: felderítés, propaganda, elhárítás és bombázás. A felderítés gyakran egybe volt kapcsolva légifényképezéssel is.

A felszállásokról és a végzett feladatokról szóló jelentéseket (távbeszélőn, távírón és írásban leadva) két helyen is nyilvántartották. A Hadügyi Népbiztosság 37. osztályának szervezési osztályán „Repülések nyilvántartása" címen[30] és a Légierők Parancsnokságának légügyi előadójánál.[31]

A felderítésre vonatkozólag március 26-án a Hadügyi Népbiztosság elrendelte, hogy[32] „az egyes rep. osztályok és különítmények repüléseiről jelen-

29 Aviatika, 1919. július 10. 130. o.
30 HL. MTK iratai. 31679/eln. Kp. 28. dob. 73/213—241.
31 HL. MTK iratai. Légügyi előadó iratai április 26—július 31. 63. dob. 1—466. sz.

18. sz. kép. A szegedi repülőtér. Az 5. vörös repülőszázad légifelvétele 2600 m magasságból 1919. július 8-án

téseket a Hüm. 37. (légügyi) oszt-nak a leszállás után telefonon 105—05 azonnal adják le. A jelentések magukban kell, hogy foglalják:

1. melyik rep. oszt. ill. különítmény repült
2. gép száma
3. pilóta
4. megfigyelő
5. a felszállás és a leszállás ideje
6. a megtett útvonal
7. a megfigyelés, stb. eredménye.

A telefon jelentés után a fenti repülés írásban is jelentendő. a M. Rep. Csap. Parság útján a Hüm—37. légügyi oszt-nak".

A jelentések általában egy-egy század tevékenységét tüntetik fel, a légügyi előadóhoz beérkeztek azonban összesítő jelentések is.[33]

A légifelderítéssel együtt elvégzendő légifényképezés sok nehézséget és nem utolsósorban sok nem sikerült légifényképet eredményezett. A Hadügyi Népbiztossághoz közvetlenül alárendelt Magyar Katonai Térképész Csoport éppen ezért megtette az addig beérkezett légifelvételekre vonatkozó észrevételeit és intézkedett a hibák kijavításáról, illetve azok megelőzéséről.[34]

Bár ebből az időből alig maradt légifelvétel, megállapítható hogy a kioktatás nem bizonyult hiábavalónak.

32 HL. MTK iratai. 741/bk. 27. dob. 7/40. sz.
33 HL. MTK iratai. 512/213. 27. dob. 151/511—512. sz.
34 HL. MTK iratai. 1378/bk. 27. dob. 183/912—913. sz.

19. sz. kép. A felrobbantott szolnoki Tisza-híd. A 7. vörös repülőszázad légifelvétele 800 m magasságból

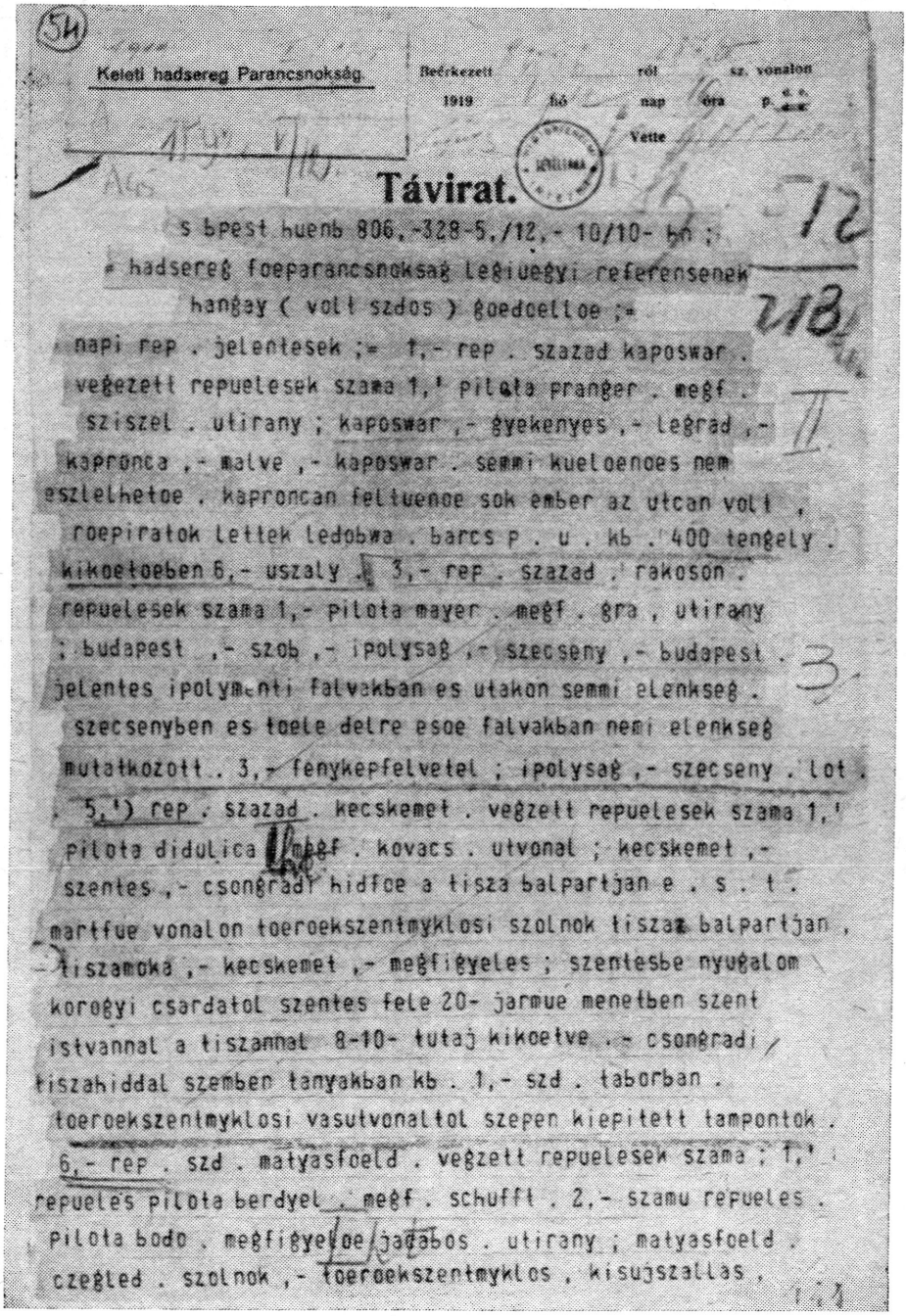

Keleti hadsereg Parancsnokság

Beérkezett 1919 hó nap óra p. sz. vonalon

Vette

Távirat.

s bpest huenb 806,-328-5,/12,- 10/10- kn ;

* hadsereg foeparancsnoksag legiuegyi referensenek

hangay (volt szdos) goedoellloe ;=

napi rep . jelentesek ;= 1,- rep . szazad kaposwar .

vegezett repuelesek szama 1,' pilota pranger . megf .

sziszel . utirany ; kaposwar ,- gyekenyes ,- legrad ,-

kapronca ,- malve ,- kaposwar . semmi kueloenoes nem

eszlelhetoe . kaproncan feltuenoe sok ember az utcan volt ,

roepiratok lettek ledobwa . barcs p . u . kb . 400 tengely .

kikoetoeben 6,- uszaly . 3,- rep . szazad . rakoson .

repuelesek szama 1,- pilota mayer . megf . gra , utirany

; budapest ,- szob ,- ipolysag ,- szecseny ,- budapest .

jelentes ipolymenti falvakban es utakon semmi elenkseg .

szecsenyben es toele delre esoe falvakban nemi elenkseg

mutatkozott . 3,- fenykepfelvetel ; ipolysag ,- szecseny . lot .

5,') rep . szazad . kecskemet . vegzett repuelesek szama 1,'

pilota didulica megf . kovacs . utvonal ; kecskemet ,-

szentes ,- csongradi hidfoe a tisza balpartjan e . s . t .

martfue vonalon toeroekszentmyklosi szolnok tiszaz balpartjan ,

tiszamoka ,- kecskemet ,- megfigyeles ; szentesbe nyugalom

koroegyi csardatol szentes felo 20- jarmue menetben szent

istvannal a tiszannal 8-10- tutaj kikoetve . - csongradi /

tiszahiddal szemben tanyakban kb . 1,- szd . taborban .

toeroekszentmyklosi vasutvonaltol szepen kiepitett tamponok .

6,- rep . szd . matyasfoeld . vegzett repuelesek szama ; 1,'

repueles pilota berdyel . megf . schufft . 2,- szamu repueles .

pilota bodo . megfigyeloe jagabos . utirany ; matyasfoeld .

czegled . szolnok ,- toeroekszentmyklos , kisujszallas .

20. sz. kép. Összefoglaló jelentés 1919. május 12-ről

turkeve , mezoetur , tiszaszolnok , matyasfoeld ; szolnoktol
keletre tiszamenten semmi hidanyag nem eszlelhetoe semmi mozgas
vagy gyuelekezes p . udwarok ueresek , semmi forgalom az utakon
csak 5,- trenkocsi menetben toeroekszentmyklosrol fegyvernekre
. utirany ; matyasfoeld , nagyatarjan ; nagyhegy , dudacska ,
barcs . ipoly folyasa nagyszecsenyig , szakal tarnod , rad ,
nagyujszasz , viala puespoekhatvan , matyasfoeld , tipolyvoelgy
minden forgalom nelkuel nagyszecseny allomason nemi elet .
karancsberény kapujszoed koezt az orzsaguton 12.-14.- trenkocsi
. masutt minden felhoetakarok miatt nem lathato .
7,' rep . szd . matyasfoeld . vegzett repuelesek szama 1,')
repueles pilota skokan . megfigyeloe pirkner 2,')
repueles pilota ; antal . megf . mathesz . salgotarjantol
eszakra vadskert ,- pusta ,- es letjoen nagy tren tabor ,-
ettoel enyra lapujtoen tabor . szamosujfaluban nagy forgalom .
fueleki allomason 3,- vonat 11,- h . 30- del . kor . feledroel
,- myskolcz fele 40- kocsibol allo tehervonat . vargeden kis
tabor dusan satrak rymaszombaton 5,- vonat . a varos deli
oldalan levoe reten egy hangar szabatka ,- pusztan egesz hegy
sueruen tele satrakkal cserencsény . osgyán . zadrepuszta .
nagykeresztur . losoncz . panyidaroc . litka . mocsari apati
puszta . secseny es balasagyarmatban nagyobb tren es sator
taborok . losoncon 12,- vonat , gyakorloteren nagyobb csapat
gyakorlatoz . balasagyarmatban 7,- vonat a varosban elenk
forgalom . rymaszombaton gepfegyvertueza repueloekre . utakon
es vasutakon sehol nagyobb forgalom . feladat ; csongrad .
nyiregyhaza koezti resz felderitese . a kijeloelt teruelet
nagysaga nem engedi meg egy repueles alatt a feladat megoldasat
. a feladat csak reszben megoldwa . a szolnoki felrobbantott
hydtol delre ellenseges gyenge agyutuez . toeroekszentmyklos
keleti oldalan kis 10-15,- satras tabor kunhegyes fele a
kenderesi mueuton kb . 10- kocsi eroes trenoszlop .
kunhegyesnel a vasuti allomastol e ,- k ,- re kisebb
sator tabor ;- magyar haduegyminiszterium legi uegyek osztalya
/33,- / hadm . szam +

145

Az I. hadtestnek alárendelt 5. század a tiszántúli támadás előkészítésekor a szegedi repülőtérről készített igen jó felvételeket, a 7. század pedig a felrobbantott szolnoki Tisza-hídat örökítette meg.

*

Sajnos, az előbb említett két jelentés-gyűjtemény nagyon hiányos. Így tulajdonképpen ma már nem tudjuk teljes egészében felmérni a vörös repülőszázadok teljesítményét.

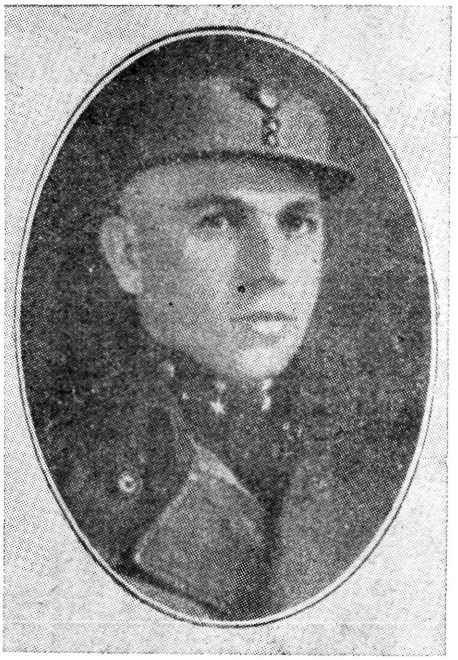

21. sz. kép. Hegyi Imre tábori pilóta, a repülőcsapatok politikai megbizottja

A kilenc vörös repülőszázad hadműveleti tevékenységéről sem tudunk pontos képet alkotni.

„A Vörös Hadsereg alakulatai iratainak nagy része megsemmisült: részben a Tanácsköztársaság egyes vezető katonai személyeivel külföldre került, részint a megtorlástól félve megsemmisítették, részben a megszálló csapatok kezére jutott. A Hadtörténelmi Levéltár által őrzött iratanyag így ma már csak kis töredéke a Tanácsköztársaság katonai apparátusa által annakidején létrehozott teljes iratmennyiségnek."[35]

A megmaradt és hozzáférhető iratanyagból, továbbá a megjelent cikkekből, visszaemlékezésekből azonban naplószerűen a következő villanásszerű

35 *Kun József:* A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a Hadtörténelmi Levéltárban. — A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. 170. o.

képek alakíthatók ki a repülők (pilóták és megfigyelők) hősies, önfeláldozó tevékenységéről:

májusban

Dobos István tábori pilóta Kijevbe repült Szamuely Tibor népbiztossal. Politikai szempontból ennek igen nagy jelentősége volt. Szamuely Tibor Kijevben N. I. Podvojszkij-jel,[36] az ukrán hadügyi népbiztossal tárgyalt, majd innen Moszkvába repülve Lenint tájékoztatta a magyarországi helyzetről — tárgyalásokat folytatva a Tanácsköztársaságnak nyújtandó fegyve-

22. sz. kép. Dobos István tábori pilóta

res segítségről.[37] Dobos István az 1100 km távolságú utat egy 169-es sorozatú Brandenburg C—1 géppel tette meg iránytű nélkül, rossz térképpel, 3500 méter magasságban, a Kárpátok hegynyúlványai fölött. Május 31-én érkeztek vissza, erősen túlterhelt géppel, rossz időjárási viszonyok között. A gép átlagos sebessége 130 km/óra volt.[38] Nagy teljesítmény volt ez a repülés abban az időben. 1919. május 25-én Kopkin, a 8. ukrán hadsereg légierejének parancsnoka napiparancsban emlékezett meg Dobos és Szamuely útjáról, mondván, hogy „a repülés most már nemcsak az emberiség megsemmisítésnek eszköze, hanem kulturális célokat is szolgál". Üdvözölte Szovjet-Magyarországot és a pilóták nemzetközi szövetségét.[39] A Vörös Hadsereg főparancsnoka június 2-án dicsérő elismerését fejezte ki Szamuely Tibornak és Dobos István pilótának, mert „fontos hadműveleti ügy-

[36] Vengerszkije internacionalisztü v Oktjabrszkoj revuljucii i Grazsdanszkoj vojne v SzSzSzR. Moszkva, 1968. 61. o.
[37] *Liptai Ervin:* i. m. 265—267. o.
[38] Aviatika, 1919. június 10. 115—116. o.
[39] Centralnüj Goszudarsztvennüj arhiv Szovetszkoj Armii. F. 191. op. 5. d. 39 l. 99.

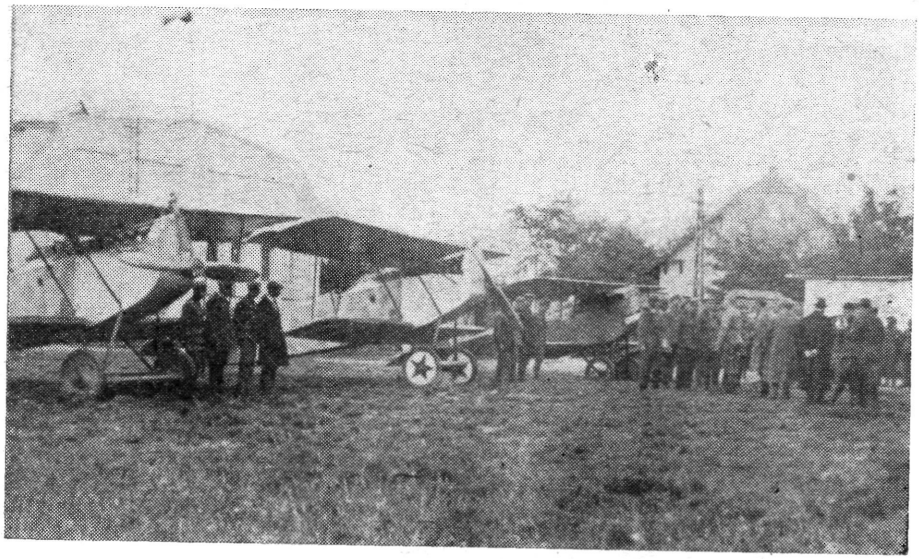

23. sz. kép. Mátyásföld: a 8. vörös repülőszázad megalakulása

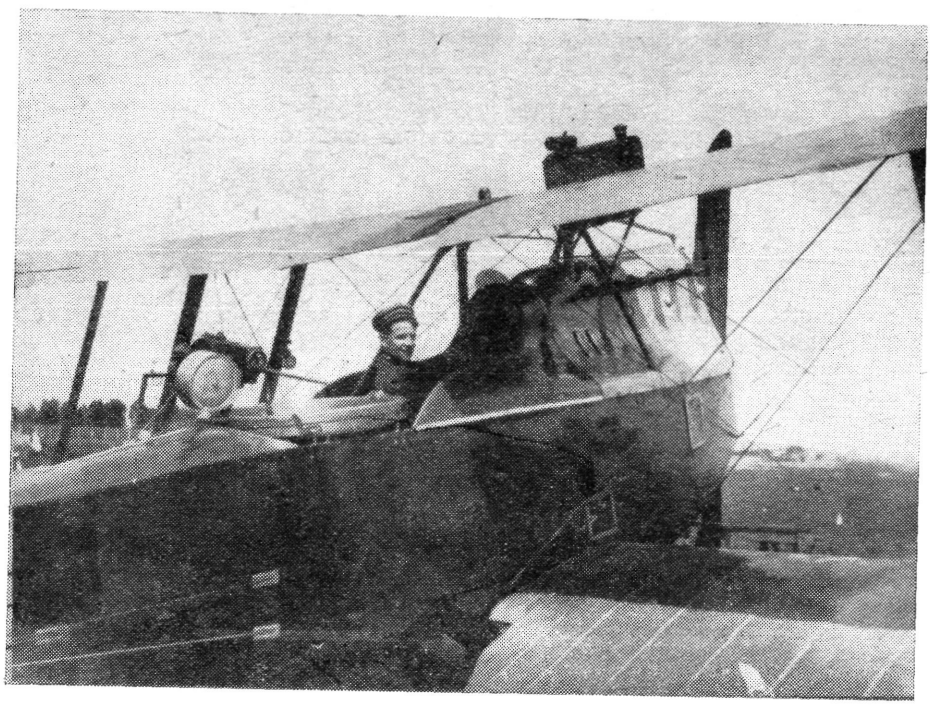

24. sz. kép. Üveges József telefonista, fényképész

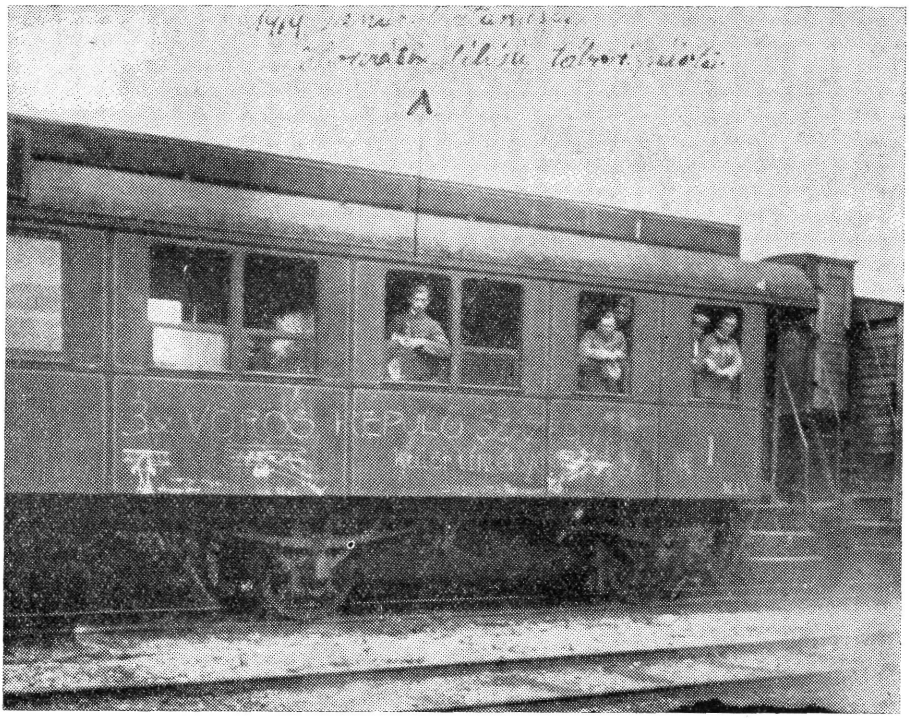

25. sz. kép. A 3. vörös repülőszázad különítményének vonata útban Pásztó felé. (A nyíllal jelölve Horváth Mihály tábori pilóta)

ben 2000 kilométert repültek és így kapcsolatot teremtettek az orosz hadsereg vezérkarával."[40] „A mi pilótáink is bebizonyítják — írja az *Aviatika* július 10-i vezércikkében —, hogy a légjárás oly hatalommal rendelkezik, amely hatalmas fizikai, emberi, elvi és politikai akadályokat képes legyőzni. A harctereken küzdő »vörös« repülőink eredményei szintén méltón sorakoznak a fentiekhez, amelyeknek pedig sorsdöntő jelentőségük van."[41]

május 29-én

a 8. század tábori pilótái, a Vörös Hadsereg északi hadjáratának előestéjén a Sajó és az Ipoly torkolatának környékét bombázták, támogatva a gyalogságot.[42]

május 29-én

Bernárd Mátyás — a 7. század parancsnoka — egy cseh páncélvonat elleni támadása során súlyosan megsebesült. Sánta András tábori pilóta és Hertelendy Zoltán megfigyelő, mindketten a 8. századból, életüket vesztették.[43]

40 Repülés, 1954. március 15. 6. sz. 11. o.
41 Aviatika, 1919. június 10. 114. o.
42 HL. MTK iratai. 28. dob. 73/V. hó.
43 Aviatika, 1919. július 10. 122. o., július 25. 174 o.

június 1-én

Tiszaluc elfoglalásakor a 8. század tábori pilótái a gyalogságot támogatva hevesen támadták a Tiszaluc és környékén levő ellenséges csapatokat.[44]

június 5-én

Czirolnik Herman és Polinák József, a 9. csepeli vízi repülőszázad pilótái 600 méter magasságból eredményesen bombázták a komáromi templom melletti ütegeket.[45]

június 8-án

Horváth Mihály, a 3. vörös repülőszázad tábori pilótája az északi hadjárat során gépfegyvereket szállító cseh tehervonatot bombázott.[46]

június 10-én

Szőllősi István és Smerd Dezső, a 2. század tábori pilótája és megfigyelője Ruttkát bombázták.[47]

június 12-én

aratta a Vörös Hadsereg első légi győzelmét. „A hadseregparancsnokság jelenti június 13-án — írja az Aviatika —, hogy Miskolctól délnyugatra,

[44] HL. MTK iratai. 28. dob. 73/VI. hó.
[45] HL. MTK iratai. 605/206. 63. dob. 35/113. sz.
[46] Néphadsereg. 1956. szeptember 20. 2—3. o.
[47] HL. MTK iratai. 63. dob. 39/122. sz.

26. sz. kép. Kaczirek Károly tábori pilóta

27. sz. kép. Stromfeld Aurél vezérkari főnök megszemléli a lelőtt román repülőgépet

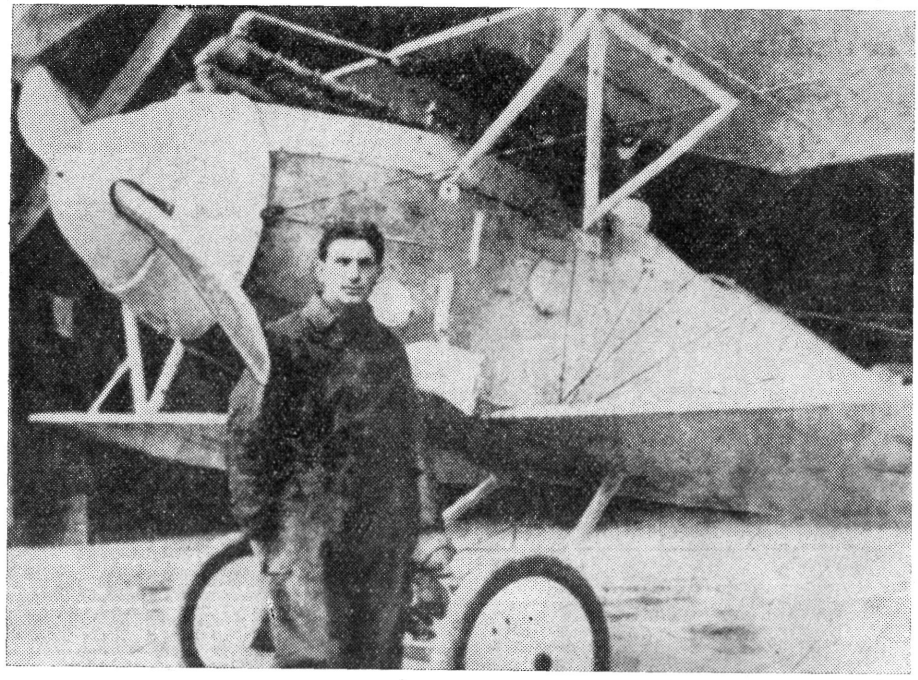

28. sz. kép. Deutsch (Piantovszky) István tábori pilóta

a Sajó torkolatánál Újvári és Keisz tábori pilóták légi harcban egy ellenséges repülőgépet lőttek le. A leszedett első repülőgép átfestett U. C. gép volt a román hadsereg szolgálatában. Az ellenséges gépben két román ült és fegyverzetük teljes volt. Csapataink, repülőterünk és állásaink felett kóválygott, mikor Újvári és Keisz felszállt üldözésére. Többszöri intésre és figyelmeztetésre a román gép nem szállt le, dacára annak, hogy pilótáink időközben 100 méterre lenyomták és figyelmeztető lövéseket adtak le eléje. Mikor pedig előrenyomott géppel, fokozott sebességgel a román front felé akart menekülni, Újvári alája kerülve, egy »szériát« adott le rá. A román U. C. három »looping«-gal a hátára zuhanva, a földön összetört. A bennülők még a levegőben meghaltak."[48]

június 16-án

Renner és Cristolofil Dezső, a 6. század tábori pilótája és megfigyelője a rakamazi vasutat bombázták és felderítést végeztek.[48]

június 21-én

a 8. vörös harci repülőszázad tíz tábori pilótája merész támadást intézett egy cseh repülőtér ellen.[50] Majd „bravúros" működésüket „hírnevükhöz méltó

[48] HL. MTK iratai. 28. dob. 73/VI. hó.; Aviatika, 1919. július 10. 130. o.
[49] HL. MTK iratai. 63. dob. 40/124. sz.
[50] HL. MTK iratai. 28. dob. 73/VI. hó.

akcióval fejezték be" — mint ahogy az Aviatika tudósítója megírta. „Június .. .-án délután felszállt az Újváry-csoport 6 Fokker- és Berg-géppel s átkísérte a nagy Branderburgi-gépet a cseheknek Nemes-Ocsai kisegítő repülőterére. Míg a Fokkerek gépfegyverrel, tűzzel árasztották el a teret és környékét, ahonnan mindenkit távol tartottak: Szolári leszállt a »Brandi«-val s míg Tűzkő gépfegyvermester sakkban tartotta a repülőtér széjjelfutott embereit, Ezer felnyalábolta a leszállást jelző »T« alakú vászonponyvát (egy pár üres hordón kívül egyéb nem volt a közelben), — helyébe letette a következő tartalmú levelet: »A csehszlovák köztársaság légi parancsnokságának. Ma itt jártunk repülőtereteken, — elvittünk mindent, mit találtunk, mit jelen levelünkkel nyugtázunk. Az ellennyugtáért Pozsonyba megyünk el. Háry-század.«[51]

29. sz. kép. Szajkovits Ede tábori pilóta

június 26-án és 27-én

fontos feladatokat teljesítettek a vörös repülő századok. Június 24-én, amikor az északi arcvonalon elkezdődött a fegyverszünet, Budapesten az ellenforradalmárok fegyveres lázadást robbantottak ki. Ezt még aznap leverték. A dunai flottilla ellenforradalmi vezetői azonban délfelé menekültek, hogy az ellenséghez csatlakozzanak. Paksnál csatlakozásra szólították fel az ott horgonyzó őrnaszádok legénységét — eredménytelenül. Az ellenforradalmárokkal haladó „Munka" gőzös legénysége lefegyverezte tisztjeit és felvette a harcot a lázadókkal szemben.[52] A 9. vörös vízirepülőszázad vízipilótái Molnár János, Pintér, Czirolnik Hermann, Broser Jenő, Szenes György, Polinak József Dunapentelénél, Siss János és Nemes Endre Érdnél, majd később Molnár János és Éder, továbbá Szenes György és Nemes Endre Paksnál, 27-én pe-

51 Aviatika, 1919. július 10. 159. o.
52 *Liptai Ervin:* i. m. 427. o.

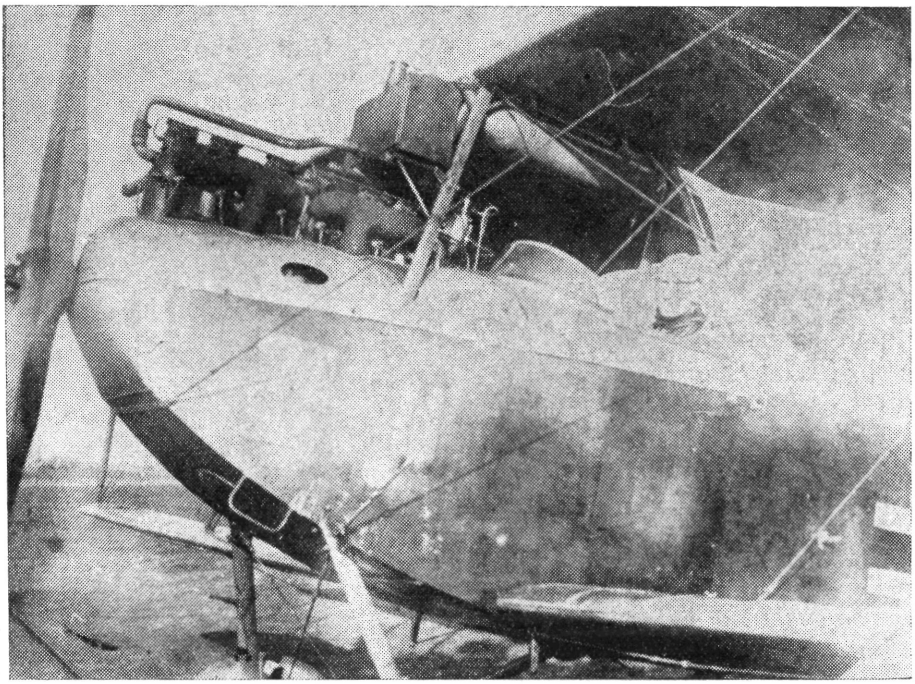

30. sz. kép. Matzenauer Hugó tábori pilóta

dig szintén Paksnál Czirolnik Hermann és Telegdy Árpád heves bombatámadást intéztek a lázadó monitorok ellen.[53]

július 20-án

az 5. repülőszázad pilótái és megfigyelői Szajkovits Ede—Jankovits, Nánásy Mihály—Pomola József, Didulicza István—Kovács Endre, majd 21-én Ranger Adolf—Olcsváry, Kaczirek Károly—Kovács Endre a Szentes—Csongrád térségben heves bombázásukkal és géppuskatűzzel támogatták a Vörös Hadsereg aznap meginduló tiszántúli támadását.[54]

július 31-én

amikor az erdélyi román csapatok Tiszabőnél átkeltek a Tiszán, a 2. vörös repülőszázad pilótái és megfigyelői, Tóth József—Stoján Lajos, Szőllősi István—Gerő Pál, Maier János—Harsányi János a Tisza-hidak bombázásával támogatták a Vörös Hadsereg harcait.[55]

A vörös repülők teljesítményét az egész ország elismerte.

Miskolc visszafoglalásának másnapján — május 21-én — így írt a *Vörös Újság* „... amíg a hadtest minden egyes seregrésze a legteljesebb együttműködésben vívta a harcot, a mi repülőgépeink bátor magatartással keringtek a

[53] HL. MTK iratai. 28. dob. 73/VII. hó.
[54] HL. MTK iratai. 63. dob. 49/137. sz., 50/139. sz.
[55] HL. MTK iratai. 63. dob. 60/173. sz.

harc színhelye felett és túl azon, a cseh csapatok fölött, hogy kikémleljék őket és jelentéseiket nyomban leadják a hadtest vezérkarának . . .”[56]

Június 3-án pedig a lap arról ír, hogy „. . . a csapatok kiváló teljesítményéhez méltán párosul . . . minden dicséretet felülmúló repülőink önfeláldozó munkája.”[57]

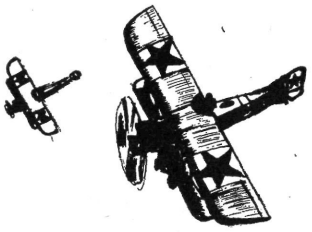

[56] Vörös Újság, 1919. május 21.
[57] Vörös Újság, 1919. június 3.

OROSZ FORRÁSOK BÁTHORY ISTVÁN 1581. ÉVI HADJÁRATÁRÓL

Tóth Imre

Báthory István lengyel király 1579. és 1582. között három hadjáratot vezetett az 1577-ben teljesen a Rettegett Iván hatalmába került Livónia megszerzéséért.

Az első hadjárat (1579) eredménye Polock és néhány kisebb vár elfoglalása volt. A másodiké Velikije Luki és a környező várrendszer meghódítása (1580). A harmadikat Báthory Kelet-Európa legerősebb erődítményének, Pszkovnak az elfoglalására vezette. Az 50 000 gyalogos és 7000 lovas befogadására is alkalmas vár ostroma,[1] amely 1581 augusztusától 1582. február 6-ig tartott, eredménytelen volt. A livóniai háborút a zapolszki béke zárta le.

Báthory e hadjáratai gazdag kortársi irodalmat teremtettek. Szádeczky Lajos 1884-ben az egykorú irodalomból három fontos forrást idéz: Heidenstein Reinholdnak, Báthory István udvari történetírójának, De bello Moscovito, quod Stephanus rex Poloniae gessit, Commentariorum libri VI (Basileae, 1588.) c. művét, a szemtanú Gyulai Pál Commentarius rerum a Stephano rege advarsus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580 c. alatt 1581-ben Kolozsvárott kiadott emlékiratát[2] és Báthory 1581 augusztusában Rettegett Iványhoz intézett levelét.[3]

Szádeczky Lajos egy későbbi munkájában, amelyben Báthory István könyvészetével foglalkozik, a krakkói Czartoryski Gyűjtemény anyaga alapján az említett forrásokat újakkal bővíti ki.[4] Különösen fontosnak a király által kiadott „Zeitungok", amelyek közül egy Polock, egy Pszkov osztomáról szól.[5] Az orosz—lengyel háború forrásait Kosáry Domokos: Hermann Dániel Báthory Istvánról szóló hősköltemányével egészíti ki.[6] Ez — amint Deák Farkas közleményéből erre következtetni lehet — nem szól a III. hadjáratról, Pszkov ostromáról.[6/a] Gyulai Pál emlékiratából szintén nem tájékozódhatunk Báthory utolsó orosz háborújáról, mert az csak II. hadjárat eseményeit adja elő. Ilyen módon Pszkov ostromát illetően Heidenstein és a „Zeitung" ada-

1. *R. Nisbet Bain*: Slavonic Europa. Cambridge, 1908. 127. o.
2 Pontos címét *Veress Endre:* Báthory István király (Terror hostium. [Budapest, 1937.] című műve alapján adjuk meg. 194. o.
3 *Szádeczky Lajos:* Báthory István emlékirata a muszka cárhoz. Századok, 1884. (XVIII.) 511—512. o.
4 *Szádeczky Lajos:* Báthory István könyvészetéhez. Magyar Könyvszemle, 1888. 46—58. o.
5 Uo. 57—58. o.
6 *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Budapest, 305. o.
6/a *Deák Farkas:* Báthory Istvánról szóló hősköltemény. Magyar Könyvszemle. 1877. 73—77. o.

taira vagyunk utalva. Ide vonatkozó forrásainkat kiegészíthetjük még Jan Piotrowszkinak, a tábori kancellária titkárának naplójával.[7] Ez minden, ami Báthory III. hadjáratának egykorú forrásául szolgálhat.

Van azonban e forrásoknak egy nagy hibája: az egyoldalúság. Valamennyi Báthory szemszögéből értékeli az orosz háborúk történetét.

Nem kell hangsúlyozni, mennyire fontos a korabeli orosz források anyaga is. Hiszen az egykorú orosz irodalom, „közvélemény" nemcsak új szempontokkal, hanem új adatokkal is gazdagíthatja ismereteinket. Az orosz források valóban nem némák Báthory és Rettegett Iván háborúját illetően!

Teljességre való törekvés nélkül említhetjük meg, hogy az orosz krónikákis foglalkoznak a livóniai háborúval. Így az I. Pszkovi krónika Obolenszkij másolatának befejezésében,[8] III. Pszkovi krónika Levéltári másolatának befejezésében megismerkedhetünk az események orosz szemszögű értékelésével. A III. Pszkovi krónika röviden összefoglalja Pszkov ostromát is.[9] Az ún. Piszkarevi krónika is foglalkozik Pszkov ostromával. Ugyancsak erről az ostromról olvashatunk a híres pszkovi Pecserszkij kolostor történetéről szóló elbeszélésben is.[10] Ismertes egy másik XVI. századi forrás is, amely egy pszkovi kovács misztikus álomlátása kapcsán beszéli el a város ostromát.[11]

E felsorolás jól illusztrálja, hogy mind Báthory hadjáratainak, mind Pszkov 1581-es ostromának megvolt a korabeli orosz visszhangja.

Felmerülhetett az a kérdés, honnan vették értesüléseiket az orosz krónikások és a Pecserszkij kolostorról szóló elbeszélés. V. I. Malüsev irodalomtörténész arra a megállapításra jutott, hogy a Pszkov ostromáról szóló tudósítások mind a krónikában, mind másutt egy XVI. sz. orosz elbeszélésre mennek vissza, amelynek címe oroszul a következő: Povészky o prihozsenii Sztefana Batorija na grad Pszkov. Ezt magyarra így fordíthatnánk: Báthory István Pszkov vára elleni hadjáratáról szóló elbeszélés. (Továbbiakban — Elbeszélés)

Bár e mű az elbeszélés műfajába sorolható, mégis forrásértékű Pszkov ostromát illetően. Szerzője egy pszkovi ikonfestő, pszkovi lakos, aki nem sokkal az ostrom után itt írta meg a város ostromának történetét. Az elbeszélőnek is tehetséges ikonfestő, aki a XVI. sz. egyik legjobb katonai elbeszélését írta meg, műve végén számokból alkotott titkosírással nevezi meg magát. V. I. Malüsev Vaszilijnak olvassa a szerző nevét.[12] Sajnos az Elbeszélés szerzőjéről többet közvetlenül nem tudunk. A mű azonban mindig elárul egyet-mást közvetve is a szerzőről. Vaszilij személyében kora általagos műveltségi színvonalán felül álló orosz íróval van dolgunk. Jól ismeri mind a világi, mind az egyházi irodalmat. Rettegett Iván iránti hűsége kétségtelen. Nemes patriotizmus hatja át Elbeszélése minden sorát. A hagyományos egyházi irodalomból vett, bizánci mintára visszamenő, ábrázolásmód mellett az ostrom eseményeinek leírásában megtalálható a képszerű, valóságos ábrázolásmód is. Ilyenkor a cikornyás, nehézkes, szónokias egyházi szláv nyelv helyett a színes orosz élőnyelvet használja, mely gazdag ízes fordulatokban. A Pszkovra jellemző nyelvjárási vonásokat azonban gondosan kerülte. Elbeszélésének élőnyelve közel áll az orosz kancelláriai nyelvhez. Jól ismeri az ostrom történetét és a szereplő személyeket. Művének belső összefüggései arra utalnak, hogy a szerzője olyan dolgok felől is tájékozott, amelyeket az

7 Повесть о прихожении Стефана Батория на град Псков. Подготовка текста и статьи *В. И. Малышева*. М.—Л. 1952. 128. o.
8 Псковские летописи. Вып. I. M. 1941. 118. o.
9 Псковские летописи. Под редакцией *А. Н. Насонова*. Вып. II. M. 1955. 262—263. o.
10 Повесть . . . 109—112. o.
11 Uo. 113. o.
12 Uo. 24. o.

egyszerű pszkovi polgárok nem tudtak. Ennek alapján V. I. Malüsev, az Elbeszélés legjobb mai ismerője, megkockáztatja azt a hipotézist, hogy Vaszilij az ostrom idején a Sujszkij kancellária vezetője lehetett.[13]

Bárhogy is álljon a dolog a szerző személyét és Pszkovban viselt tisztségét illetően, Vaszilij ikonfestő Elbeszélése Pszkov ostromáról forrásértékű. A szakirodalomban joggal mutatnak rá, hogy a „Poveszty" eseménytörténete megegyezik azzal, ahogyan Heidenstein és Piotrowszki elmondja az ostrom történetét.[14]

Szeretnénk bizonyítani azt. hogy az Elbeszélés a történészek számára is megbízható adatot szolgáltat Pszkov ostromáról. Megegyezik az ostrom pontosabb eseményeinek az Elbeszéléséből ismert dátuma a történelmi művekből ismertekkel. Ezt illusztrálva mellékeljük Veress Endre Báthory életrajzának és az Elbeszélés dátumainak összehasonlító táblázatát:

Veress Endre	az Elbeszélés
1581. aug. 26. Báthory II. táborának felverése.	*1581. aug.* A király megjelenik a vár alatt.
Szept. 7. A vár ágyúzásának megkezdése.	*Szept. 7.* déli 1. óra. A vár ágyúzása megkezdődik.
Szept. 8. Az I. ostrom	*Szept. 8.* reggeli 5. óra. Az I. ostrom.
Okt. 28. A II. ostrom.	*Okt. 28.* A II. ostrom.
Nov. 3. A III. ostrom.	*Nov. 2.* A III. ostrom.
1582. jan. 4. Kicsapás a várból.	*1582. jan. 4.* Kicsapás a várból.

Az ostrom eseményeinek pontos dátumát is megadja a szerző. Megtudjuk például, hogy a január 15-én kötött fegyverszünet hírét Alexandr Hruscsov hozza meg a várba január 17-én. A szakirodalomból úgy tudjuk, hogy a király november végéig tartózkodott Pszkov alatt.[15] Az Elbeszélésből megtudjuk, hogy Báthory december 1-én hagyta el a tábort.[16] Olyan kérdésekben is pontos a szerző, melyek az ostrom egyes részleteit érintik, például Báthory régi és új táborának megjelölése, a király panasza az ostromágyúk hiányára, az ostromárok ásatása. E részletek valódiságát bizonyítja, hogy Heidenstein és Piotrowski is hasonlóan beszéli el őket.

Végül egy érdekes, apró részletre hívjuk fel a figyelmet, ami az Elbeszélés megbízhatóságát növeli. Veress Endre leírásában szó van arról, hogy az I. ostrom előtt a vitézek megígérték a királynak, hogy este már a várban fognak vacsorázni. Ez az epizód az Elbeszélésben is megtalálható.[17]

Az egykori orosz szerzők szintén forrásértékűnek tekintették Vaszilij művét, és felhasználták adatait, ha értékelésük, szempontjaik nem is egyeztek a szerzőével. A tények leírásában pontosan követték. Szemléltető példa erre a III. Pszkovi krónika ún. Levéltári másolatának befejezése, mely átveszi az Elbeszélés eseménytörténetét, de az események értékelésében nem követi Vaszilijt, hanem erősen bírálja Rettegett Iván külpolitikáját és magatartását az ostrom idején.[18]

A Pszkov osztromáról szóló elbeszélés a régiek kedvelt olvasmánya volt. Erről tanúskodik az, hogy két változatban és 32 kéziratos másolatban ma-

[13] Uo. 27. o.
[14] Uo. 129. o.
[15] *Veress Endre:* Báthory István király ... 172. o.
[16] Повесть ... 90. o.
[17] *Veress Endre:* i. m. 167. o.; Повесть ... 65. o.
[18] Псковские летописи. Вып. II. M. 1955. 263. o.

radt az utókorra. Először N. M. Karamzin adta ki. Legutóbbi kiadója V. I. Malüsev volt,[19] aki a legrégebbi és legkevésbé hibás másolat, az ún. Vjaznyikovi kézirat alapján publikálta az Elbeszélés szövegét. A XVI. sz. végére, illetve a XVIII. sz. elejére visszamenő legjobb másolat publikálása a legfontosabb szövegvariánsok közlésével lehetővé teszi az irodalomtörténészeknek és történészeknek az Elbeszélés sokoldalú tanulmányozását.

Báthory István és Rettegett Iván háborújában két hadviselési mód ütközött össze: a nyugati várostrom technikája az orosz várvédelemmel.[20] Vaszilij műve hű képet ad erről az összecsapásról, a XVI. sz. hadi technikájáról. Ezért hadtörténészek is újat meríthetnek belőle. Azonban a történészek számára is bizonyára lesz mondanivalója.

Az elbeszélés az orosz szakirodalomban nincs teljesen tanulmányozva, sem irodalomtörténeti, sem történelmi szempontból.

Hadtörténetileg forrásműként használta fel M. A. Tyihanova és D. Sz. Lihacsov és Óorosz városok védelme c. művében, azonban a szerzők nem törekedtek az Elbeszélés kimerítő feldolgozására.[21] Úgy gondoljuk, hogy Vaszilij ikonfestő Báthory István Pszkov vára elleni hadjáratáról szóló Elbeszélés c. műve a magyar szakembereknek is új ismereteket fog nyújtani Báthory 1581. évi hadjáratáról és annak korabeli orosz értékeléséről. E célból szerettük volna az illetékesek figyelmét erre a forrásmunkára felhívni. Az Elbeszélés nyelve, mely az egyházi szláv könyvnyelv és az élő XVI. századi orosz nyelv különös keveréke, nehézséget jelent ugyan, de az Elbeszélésből nyert új információk minden bizonnyal kárpótolják a kutatókat fáradozásaikért.

[19] Повесть . . . 1952.
[20] *Veress Endre*: i. m. 176. o.
[21] *М. А. Тихонова и Д. С. Лихачев:* Оборона древнерусских городов. Л. 1942. 44—45. o.

SZEMLE

A MAGYAR INTERNACIONALISTÁK A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOMBAN ÉS A POLGÁRHÁBORÚBAN

*(Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. II. köt. 820 o.)**

Újabb tégla került sokszázados történelmünk szüntelen növekvő épületébe. A hasonlat talán nem is túloz, hiszen a vörös borítású, 820 oldalas, súlyra is tiszteletet keltő kötet valóban egy olyan szegletkővé válhat, amelyre az újabb kutatások egész sora épülhet.

Az első benyomás: a könyv vonz és egyben vissza is rettent. Nehezen tudjuk letenni, annyira a hatása alá kerülünk október mindent izzóvá tevő levegőjének, annak a ma már sokszor naivan ható, de őszinteségében mélységesen tiszteletet érdemlő forradalmi pátosznak, amely a történelemben először az egész emberiség minden szenvedőjének sorsát és jövőjét vállaira kívánta venni. Az itt közölt 457 okmány mindegyike a valóság hű fotográfiája, a korabeli élet „megkövesült" darabja. Csak meg kell kocogtatnunk, le kell törülnünk róla a port, s a források, mint Jancsó „snittjei", drámai erővel idézik fel a „Csillagosok, katonák" világát.

A kötetnek egyetlen szereplője van: a százmilliós Oroszország magára eszmélő népe. Látjuk e soknemzetiségű birodalom vajúdását, s túljutva polgárháborún, anarchián, előttünk születik meg a munkások, parasztok és katonák új állama.

A könyvből a históriát formáló nagy idők lüktetése, az öt háborús év valamennyi gondja, kudarcok keserű íze, győzelmek öröme — minden kiérződik.

Ez a hadsereg volt az első népi fegyveres erő, ahol nem volt közömbös dolog a katonák élete, sora. Az iratok kendőzetlenül feltárják a problémákat, amelyek ott éltek a harcosok szívében és fejében. A könyv e tekintetben felbecsülhetetlen értékű forrás, hozzásegít, hogy ne csak kívülről, de belülről is megértsük a cselekvések indító okait.

S mi az, ami visszarettent? Átúszni a Volgát! A kötetből olyan széles sugárban ömlik a történelmi források áradata, hogy a tájékozatlan olvasó szinte elvész a tucatnyi arcvonal sok száz ezredének csaknem áttekinthetetlen mozgásában. Minden tisztelet a szerkesztőknek, akik követni tudják az örökös átszervezéseket, a szakadatlan változásokat. A témát, a magyar internacionalistákra korlátozva, 22 olyan csomópontot választottak ki, melyek rendező elvül szolgálva lehetővé tették a dokumentumok tömegének ésszerű csoportosítását.

A kiadvány a maga vaskosságában méltán illeszkedik a „Nagy" jelzővel tisztelt forradalomhoz, Oroszország végtelen térségeiben lezajló sok ezernyi eseményhez. A szerzők a két kötetben nem adták alább 126 ívnél, s ezt a mennyiséget a téma valóban el is nyeli. A munka impozánsan hat — mint ahogyan emberfeletti méretű volt maga a forradalom is.

A bevezető rész a nemzetközi alakulatok szervezését mutatja be, majd a II. fejezet több mint kétszáz oldalon keresztül végigkíséri harcaikat az Urálban, Szibériában, a Távol-Keleten és a déli Turkesztánban. Külön egységet alkotnak az észak-kaukázusi és déloroszországi harcok. Az V. fejezet egy

* A dokumentumgyűjtemény I. kötetének ismertetése folyóiratunk 1968. évi 1. számában jelent meg. (a Szerk.)

része is — amely Vrangel báró fehér ezredeinek szétzúzását mutatja be — szintén e területre vonatkozik. A IV. rész az ukrajnai ellenforradalmárok és intervenciósok feletti győzelmet dokumentálja. A következő fejezet ugyancsak e térségben a fehér lengyelek és az ukrán ellenforradalmi bandák felszámolását tárja az olvasó elé. 94 dokumentum (VI. rész) a magyar internacionalisták részvételét mutatja be a Csekában és más karhatalmi egységekben, amelyek egész sor fehér lázadást tiportak le. A kötetet záró VII. és VIII. fejezet a magyar vörösparancsnokok képzésével, majd az internacionalistáknak adott szovjet kitüntetésekkel foglalkozik.

A jelzett témák mellett a könyv lehetőséget nyújt sok más kérdés új megközelítésére is. Gazdag anyag található pl. a Tanács-Magyarország és Szovjet-Oroszország kapcsolataira, a katonai együttműködés kérdésére. A sok dokumentum lehetővé teszi a nemzetközi alakulatok történetének általános vizsgálatát is. Az intervenció és polgárháború eseményeit kutatók is itt találhatják meg legtöményebben az egyes arcvonalakra vonatkozó magyar nyelvű iratokat. Hasznos lesz ez a munka külföldön is. Nagyon sok adat van itt a cseh, lengyel, német, osztrák, román, délszláv és más nemzetiségű internacionalisták tevékenységére is.

A dokumentumok sokasága foglalkozik a háborús és bonyolult körülmények között végzett párt- és tömegszervezeti munkával, az agitációs és propaganda tevékenységgel. Ez a mű segítséget ad a nacionalizmus elleni harchoz, s a proletár nemzetköziség szellemében való neveléshez is.

A kötetben a források széles skálája szólal meg előttünk: nyilvántartólapok, felhívások, jegyzőkönyvek, táviratok, újságcikkek, jelentések, parancsok, direktívák és feljegyzések. Ebből a gazdag sorból már csupán a legbensőbb hangvételű műfajok, a magánlevelek és a naplók hiányoznak. A szerzők az anyag feldolgozása során figyelembe vették a forrásközlés minden szabályát, kivéve a nem közölt részek rövid tartalmi ismertetését.

Az iratok sokasága meggyőzően ábrázolja, hogy a kommunistáknak — akiknek pusztá hitükön és a nép támogatásán kívül nemegyszer más nem is igen állt rendelkezésükre — milyen hallatlan erőfeszítéseket kellett tenniük a proletárhatalom megvédésére. Éhség és járvány, anarchia, fehér lázadás, intervenció és gazdasági káosz. Sok más gond mellett, ezeket is le kellett gyűrniük. Az iratok semmit nem hallgatnak el a nehézségekből. A szerzők nem arra törekedtek, hogy a forradalom idealizált képét rajzolják elénk. Nagyon nehéz évek voltak ezek. Ma is megrendítő olvasni az ilyen sorokat. „Minden katona csavarja papírba a lábát..." (212. o.) „Az embereken szinte alig volt már ruha... a vöröskatonák többsége bocskort és parasztkaftánt viselt..." (198. ol.) „Ruházatuk rettentően elhasználódott, és az elvtársak szánalmasan festenek. Különösen most, télvíz idején..." (344. o.) — olvasható a jelentésekben.

A valóság bemutatásával nemhogy nem csökken, de így nyeri el tényleges értékét az a hősies küzdelem, amelynek során végül is megvédték a dolgozók államát.

A kötet egyharmadát a bibliográfia, a nagybecsű név- és helymutató, valamint az 50. évforduló alkalmából kitüntetett magyar internacionalisták jegyzéke teszi ki. Dicsérendő a gondos és minden igényt kielégítő jegyzetanyag is. A szövegben előforduló apró utalásokat kitágítja, egyetemes vizsgálat alá veszi, s tovább gyűrűzteti azt a magasabb politika síkján. Hozzásegít, hogy megismerjük azt a szituációt, amelyben az esemény játszódik — annak mind fő, mind mellékágaival együtt. Egy hasonlattal élve; a jegyzetek részletesen leírják azt a mozaikképet, amelynek az adott dokumentum formájában csupán egyetlen darabját tartjuk kézben.

A kötet lapjain olyan kiváló katonai vezetők jelennek meg, mint Kun Béla, Szamuely Tibor, Varga Gyula András, Münnich Ferenc, Zalka Máté, Gavró Lajos és még sokan mások. A hősiesség és helytállás olyan példáival találkozhatunk, mint a szimbirszki híd védelme (202. o.), a livnii (508. o.) ellenforradalmárok golyóitól elvérző internacionalisták, vagy a dagesztáni (360. o.) szovjethatalomért mártírhalált halt 80 magyar története.

Vajon tudunk-e annyit ezekről a kimagasló katonai vezetőkről és névtelen hősökről, mint pl. Garibaldi magyarjairól? Pedig az internacionalisták élete és tettei a hazafias nevelés kimeríthetetlen erőforrásaivá válhatnak. Joggal veti

fel a kérdést Dobozi Imre: „Hogyan ismerkedett meg a mi nemzedékünk és az utánunk következő nemzedék a mozgalom legragyogóbb fegyvertényeivel, hogyan vette birtokába azokat? Egyetlen nemzet sincs, amely — népességéhez mérten és abszolút mértékben is — oly tömegesen vett volna részt az orosz forradalmárok oldalán október vívmányainak megszilárdításában, az internacionalisták soraiban a polgárháború frontjain. Több mint 100 000 magyar vöröskatonáról tudunk. Ez több, mint amennyi Rákóczi teljes hadereje volt, és nem sokkal kevesebb a 48-as honvédseregnél: tehát a magyar szabadságharcok mértékével mérve is nemzeti részvétel. Felhasználtuk-e mindjárt a felszabadulás után ezt a nemzeti tudatot szuggesztíven formálni képes, páratlanul nagyszerű, forradalmi és embereszményeket hordozó hagyományt? Nem". — hangzik a neves író válasza.[1]

Elismerés illeti azokat az elvtársakat, akik már eddig is sokat tettek, hogy ez a hagyomány a társadalmi tudat eleven részévé váljon. Főleg a Párttörténeti Intézet, valamint a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kezdeményeztek e téren.

A kötet pontosan tükrözi, honnan, milyen megfontolások alapján történt az anyaggyűjtés, s a kutatók meddig jutottak el a téma feltárásában. Íme, ezt és ezt csináltuk. Bárki veheti a stafétabotot, s viheti előbbre a témát újabb tudományos megismerések felé. Szeretnénk remélni, hogy a munkának valóban lesz is folytatása.

Olvasom a könyvet, s szüntelenül a mára gondolok. Mennyi rágalmat szórt már reánk az imperialista sajtó? Hányszor rendezték már meg a „rab népek" hetét? A disszidensek csinnadrattája mellett azt hazudják, hogy a magyar néptől idegen a szocializmus eszméje, s csakis a Vörös Hadsereg szuronyai teremtették meg nálunk az új népi rendszert.

Az ember csak álmélkodik: mennyire nem értik — vagy egyszerűen nem is akarják — társadalmi fejlődésünket. A kötetből szinte drámai erővel érződik, hogy buzgott, alakult, formálódott az új világ, ott, a távoli keleten. Az a visszhang, amely erre a magyar katonák lelkében támadt, nem volt más, mint az azonos sorsból fakadó törvényszerű válasz. A dokumentumok sokasága eleven áramlatként sodor bennünket a következtetéshez: itt keresendő a magyar polgári forradalom csírája, ebből nőtt ki az 1919-es kommün is. Aztán így visz tovább az út a felszabadulást követő elemi tömegmozgalmakig.

Ez a kötet népi rendszerünk mély történelmi gyökereit tárja fel. A tanulság önmagát kínálja. A szocializmus nálunk az élet eleven valóságából kinövő mozgalom, társadalmi szükségszerűség volt és maradt. Eszméit pedig azok a tízezrek szórták szét, akik ott, Szovjet-Oroszországban tanulták meg a forradalmi cselekvés ábécéjét.

Gazsi József

1 Korszerű hazafiság. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 1968. 13. o.

LIPTAI ERVIN:

VÖRÖSKATONÁK ELŐRE!

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1969. 414 o.)

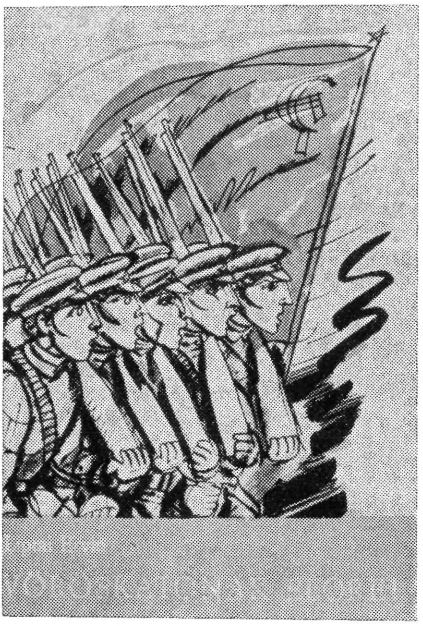

A könyv a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulójára jelent meg. „A könyv — a szakszerűség csorbítása nélkül — a magyar társadalom minden rétegéhez és tagjához szólóan beszéli el a fiatal proletár hadsereg nagyszerű történelmi tetteit, és ismertet egy olyan időszakot, amely erényeivel és gyöngeségeivel a magyar munkásosztály, az egész magyar nép számára hasznos tanulságul, további harcainak gazdag forrásául szolgál" — s ez nem kevés történetírói hozzájárulás az első magyar proletárhatalom megszületése évfordulójának méltó megünnepléséhez.

A szerző neve természetesen nem ismeretlen azoknak az olvasóknak a körében, akik a Magyar Tanácsköztársaságról szóló történeti munkákat előszeretettel olvasgatják. Liptai Ervin írt ugyanis bevezető tanulmányt a Kossuth Könyvkiadó gondozásában 1959-ben megjelent dokumentumkötethez (A magyar Vörös Hadsereg 1919). A szerző egy évvel később már az olvasók kezébe adhatta A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919 c. monográfiáját is (Zrínyi Katonai Kiadó, 1960), amivel kiérdemelte a kandidátusi tudományos fokozatot. Ezt követően a „Népszerű történelem" — sorozat egyik tagjaként kerülhetett könyvespolcokra *Liptai Ervin:* A Magyar Tanácsköztársaság c. könyve (Kossuth Könyvkiadó, második kiadás, 1968-ban). S az összefoglaló jellegű munkák legújabb képviselője, a Vörös-katonák előre!.

A szóban forgó mű két részben tárgyalja az 1918—19-es forradalmi időszakok katonai történetét. Az első rész (Az őszirózsák elhervadnak — 76 lapoldal) a polgári demokratikus forradalom hadügyéről tájékoztatja az olvasót, a második (Forradalmi, honvédő háború — 320 lapoldal) pedig a magyar Vörös Hadsereg hősi küzdelmeiről mond eposzt. A történeti folyamat egy-egy mozzanatára, a dicső proletár hadsereg kialakulásának, életének és harcainak egy-egy fontos állomására a rendkívül

szerencsésen megfogalmazott fejezetcímek utalnak, amelyek hangulatilag is pontosan kifejezik a problémák súlyosságát, karakterét, árnyékoltságát, megtisztulását és azok dinamikus egymáshoz kapcsolódását, ellentmondásokkal teli feszítettségét. Amíg az egyik még csak érdeklődést kelt (pl. „Nem akarok katonát látni" — Kitérő), a másik már sejteti az események kiterebélyesedését (Pl. A kísérletezés folytatódik, Új Vörös Hadsereg születik, Egy merész haditerv születése, Ismét feldörögnek az ágyúk), a harmadik olyan bekövetkezést rögzít, amely továbblépést igényel (pl. Egy illúzió szertefoszlik, Veszélyben a proletárdiktatúra, A munkásosztály fegyvert ragad, Ellenforradalom) — és így tovább.

Történészeink feltehetően az 50. évforduló után is tovább kutatják és tanulmányozzák a Tanácsköztársaság történetét (valószínűleg Liptai Ervin is), azt azonban teljes bizonyossággal elmondhatjuk, hogy a Vöröskatonák előre! olyan történeti teljességgel rajzolja meg a magyar Vörös Hadsereg portréját és hősi helytállását, amilyen munka ezt mindmáig még nem tette. Még Liptai Ervin sem eddig. Mert vannak olyan feldolgozások (Liptai Ervin korábbi írásait is beleértve), amelyek a részletek tekintetében talán anyaggazdagabbak, a honvédő háború történetének összességét, összefogottságát, belső feszültségeinek plasztikusságát és kellőképpen árnyékolt karakterét azonban a Vöröskatonák előre! c. könyv tárja ki az olvasó előtt. Ennek magyarázatát maga a szerző mondja meg: „Jelen munkában döntően 1960-ban, ugyancsak a Zrínyi Kiadónál megjelent, A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919 című monográfiámra támaszkodtam. Korábbi kutatásaim e könyvben összefoglalt eredményeit egészítettem ki az utóbbi években feltárt — elsősorban a polgári demokratikus korszak katonai történetére vonatkozó — adatokkal." (405. o.) Ám ez a tájékoztató közlés az igazságnak csak az egyik felére utal. Liptai Ervin 1960 óta újabb történeti adatokkal nemcsak kiegészítette a régi ismereti anyagot, hanem — részben az új ismeretek segítségével, részben a régebben szerzett ismeretek újra meg újra történő tanulmányozása révén — elevenebbé, egységesebbé és hasznosíthatóbbá tette a történelem mondanivalóját. Amíg A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919 című monográfiája inkább az addig szokatlanul gazdag tényanyagával hívta fel magára az olvasók és a történészek figyelmét, addig a Vöröskatonák előre! főképpen a történelmi folyamatok elvi és gyakorlati kérdéseinek életszerűbb bemutatásával, azok dinamikusabb érzékeltetésével, valamint a proletárdiktatúra és a szocialista építés kulcsproblémáinak kikristályosításával segít bennünket az 1919-es tanulságok megértésében és megértetésében.

Talán nincs is olyan izgalmas vagy éppen vitára ösztönző — napjainkban is aktuálisnak tekinthető — kérdés a Vörös Hadsereget illetően, amire a könyv ne adna világos, pártosan helyes és igaz választ. Így:

1. Tény, hogy a világháború utolsó esztendejében a magyar dolgozó tömegek végtelenül gyűlölték az esztelen vérontást, mindent, ami katonai volt, és több százezer volt Magyarországon a lógósok és katonaszökevények száma; tény az is, hogy néhány hónappal később, 1919 májusában tízezrével léptek be a Vörös Hadseregbe és jelentkeztek frontszolgálatra volt katonák és a dolgozók katonailag kiképzetlen tömegei. Miért e fordulat, jóllehet „az őszirózsás forradalom" kormánya szájuk íze szerint szólt hozzájuk: „nem akarok többé katonát látni"? Azért-e, mert a márciusi forradalom hazát adott a magyar népnek s az új társadalom veszélyben forgott? Igen! De a szocialista haza tudati megformálódása az emberek fejében korántsem ment végbe csak úgy egyszerűen — bonyolult, vívódásos, osztályharcos utat kellett érte bejárni. Érdeme a könyvnek, hogy ezt az utat az események nyomon kísérésével maga is bejárja — megmutatva az útvesztőket, rávilágítva a célhoz vezető járható ösvényekre és a folyam sodrásirányára; nem sematizál, nem szépít, hanem leleplez, bizonyít, magyaráz. Forradalmi honvédelemre nem lehet ráolvasással rábírni az embereket, sokkal több kell ahhoz!

2. Eddig sok vita, polemizálás folyt a hadseregépítés elvi és gyakorlati kérdéseiről is. Toborzás? A munkásosztály általános felfegyverzése? Az egész országra kiterjesztett általános hadkötelezettség bevezetése? Számítani lehet arra, hogy a Vöröskatonák előre! megjelenése után kevésbé lesz vita a had-

seregszervezés elvi kérdéseiről. Miért? Azért, mert bár Liptai Ervin megállapításai alapvetően nem módosultak az általa korábban is képviselt nézetekhez viszonyítva, a szóban forgó könyv meggyőző relációkkal foglal állást az elvi kérdésekben. Hogy a hadseregszervezés gyakorlatában kiütköző sikertelenségek mire vezethetők vissza, abban még lehetnek szóváltások a történészek között. Vajon „a szakavatott katonai póttestek" jobban megoldották volna a sorozást, mint a „kellő tapasztalat" és „kellő erély" híján levő tanácsszervek (288—289. o.)? Esetleg kérdéses lehet az is, hogy „a munkásalakulatok üzemi szervezésen alapuló összetétele már a fegyelem megszilárdításának, a harci szellem felemelésének gátló tényezőjévé vált" június második felében (338. o.). E részletkérdések alaposabb tanulmányozása is hasznos útmutatást adhat számunkra.

3. A könyv legpontosabban megrajzolt történetábrázolásai azok az események, amelyek a proletárdiktatúra politikai vezetésének a hadügyre ható kisugárzásait mutatják. A kommunisták következetes küzdelme a jobboldali szociáldemokratákkal szemben a proletárhatalom kiszélesítéséért és megszilárdításáért természetesen nem maradhatott hatás nélkül a Vörös Hadseregre sem. A politikai élet rezdülései és drámai fordulatai a proletár hadsereg életében így vagy úgy, serkentőleg vagy fékezőleg jelentkezik. A könyv igen nagy érdeme az, hogy szertefoszlatja a néphadseregek politikamentességéről esetenként vallott téves nézeteket. Ugyanakkor Vöröskatonák előre! nemcsak szavakban, hanem a történeti tények tanúságával is ítéletet mond az áruló, opportunista jobboldali szociáldemokraták felett.

4. A könyv a proletariátus osztálypolitikájának előtérbe helyezése mellett tág teret szentel a proletárdiktatúrával szemben álló belső reakciós, valamint más ellenforradalmi erők és személyek leleplezésének. Ez is politika! Nagyon helyesen teszi a szerző, hogy nem nagyolja el a különböző kispolgári elemek, tudatos ellenforradalmárok tevékenységét summázott elítéléssel, hanem a kalandor és osztályidegen személyek, csoportosulások szerepét az események egymásutániságában pártosan, de valós objektivitással, magával a történelemmel méretteti meg. S aki kételkedik abban, hogy a belső osztályharc része, egyben vetülete is a proletariátus és a tőkések-nagybirtokosok közötti nemzetközi méretekben folytatott osztályharcnak, az a Vöröskatonák előre! című könyvből is elegendő bizonyosságot szerezhet nézetének revidiálásához.

5. Végül szólni kell arról az ábrázolási módról is, ahogyan Liptai Ervin a vöröskatonák sok tízezrének hősiességét bemutatja, értékeli és valós történelemmé fogalmazza. Bár nem hiányoznak a méltató szavak közül a díszes, csodálatot kifejező jelzők, a történetek emberiek és életszerűek. Nem kapnak elismerést azok a vörösharcosok, akik nem teljesítették forradalmi feladatukat, de tiszteletet, messzemenő megbecsülést nyernek el azok a hősök, akik derekasan helytálltak a túlerővel szemben vívott elkeseredett küzdelemben.

A könyv tartalmi mondanivalóját 90 eredeti fénykép és több hadműveleti vázlat teszi szemléletessé, színessé.

Balázs József

ÁROKAY LAJOS:

JÖJJETEK EZRÉVEL...

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1969. 180 o.)

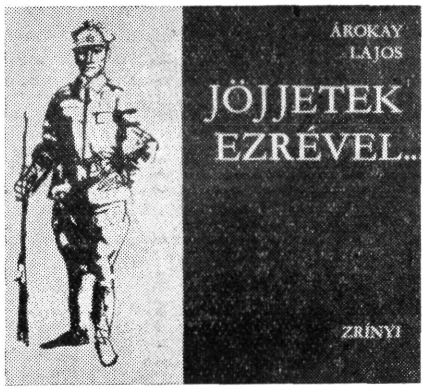

A képes album a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójára jelent meg a Zrínyi Katonai Kiadó gondozásában. Szerzője — Árokay Lajos — az első magyar proletárdiktatúra Vörös Hadseregének, neves és névtelen katonáinak állít benne méltó emléket.

A kiadvány gondosan válogatott és csokorba kötött illusztrációi a dicsőséges 133 nap egy-egy jelentős epizódját, a hősi küzdelem egy-egy kiemelkedő eseményét örökíti meg.

A több mint kétszáz, zömében most először publikált fényképfelvétel, valamint számos plakát, röplap, újságkivágás és más sajtótermék kronológikus elhelyezése kimondatlanul is tükrözi a szerző eszmei célkitűzését: bemutatni, hogyan látta a fotoriporter gépének lencséje, az alkotó művész lelki szemei a kort, az eseményeket s ezek mozgató erőit, az embereket.

Ez a megvalósított cél a maga nemében is dicsérendő tett, hisz napjainkban már mind kevesebb azoknak a száma, akik szemtanúi, esetleg részvevői voltak az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeinek. Ily módon a ma és a jövő nemzedéke hovatovább már csak az ilyen kiadványokon keresztül ismerheti meg nemzeti történelmünknek e viharosan zajló és gyorsan tovaröppenő, eseményekben gazdag hónapjait. E tekintetben — figyelembe véve ifjúságunk hazafias nevelésével kapcsolatos célkitűzéseket — szerfölött nagy jelentősége van a szerző képes albumának, amely sokoldalúan érzékelteti a magyar proletariátus honvédő háborújának lángoló, majd elhamvadó, de az ármány és a túlerő okozta elbukásában is dicső tényeit.

Árokay Lajos azonban a képszerű bemutatáson túl arra is vállalkozik, hogy feleletet adjon számos, történészeket, pedagógusokat és a történelmet kedvelő olvasókat egyaránt érdeklő kérdésre: mi adta az első imperialista világháborúban elgyötört, személyiségében is megalázott magyar proletariátusnak azt a hatalmas erőt, vakmerő elszántságot és bámulatos lelkesedést, amellyel sorsának megfordítására vállalkozott a jobban felfegyverzett, számszerűleg is túlerőben levő ellenséggel szemben; s miért kellett mégis nemes, hősi harcának elbuknia?

A képes album nyolc fejezetből áll. A szerző fejezetcímként — újszerűen — egy-egy rendkívül kifejező idézetet alkalmaz Lenin műveiből és más mun-

kásmozgalmi dokumentumokból kiemelve.

A kiadvány első lapján az Internacionálé négy sorát olvashatjuk:

„A föld fog sarkából kidőlni,
Semmik vagyunk s minden leszünk.
Ez a harc lesz a végső,
Csak összefogni hát...”

A fejezet mondanivalóját is e köré csoportosítva bontakoztatja ki. Mindenek előtt felvázolja a századforduló, majd az első világháború okozta viszonyokat, amelyek választót elé állították a nemzetközi munkásmozgalmat. Döntenie kellett: „a világháború megteremtette feltételeket kihasználhatja-e, kihasználja-e forradalmi fellépésre vagy a hagyományos úton megy tovább. A nézetek és a válaszok egyaránt ellentétesek voltak. Egyedül Lenin és pártja látta világosan, mit kell tenni, és úgy is cselekedtek — ennek eredményeként lett 1917 októbere a proletariátus, a szocialista forradalom győzelmének a dátuma. Az eseményeket és azok hatását elemezve a szerző helyesen állaptíja meg, hogy bár „... ezt a forradalmat az orosz kommunisták vezette orosz munkások, orosz parasztok és orosz katonák fegyveres felkelése vitte győzelemre, diadala mégis az egész világ proletariátusáé volt”.

A továbbiakban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatását vázolja fel. Bemutatja, mint lázadoztak a győztes és vesztes országok proletariátusai ama bűnös rendszer ellen, amely a háborút szülte, továbbá milyen tevékenységet fejtettek ki az arcvonalakról hazatért frontkatonák és azok a volt hadifoglyok, akik fegyverrel harcoltak az orosz munkások, parasztok és katonák oldalán a forradalom győzelméért, amelynek eredményeként Oroszországban megdőlt a tőkések és földbirtokosok uralma. Itt emlékezik meg az 1919 januárjában Berlinben kitört fegyveres harcról, a Bajorországban létrejött tanácsköztársaságról, a bécsi munkások nagy tömegtüntetéséről, a francia proletariátus sztrájkjairól és az Ogyességában állomásozó francia csapatok között kirobbant lázadásról, valamint a háborút követő imperialista békéről, következményeiről.

A második fejezetben Árokay Lajos a magyarországi eseményekkel foglalkozik. Mindenek előtt az ország társadalmi és gazdasági helyzetéről szól. A problémákat elemezve állapítja meg: „Ez az ország a szenvedés, a megaláztatás, a tehetetlen fájdalom országa volt: a tehetség, a vágy, az új gondolat, az őszinte szó, a nemes szándék eltemetve, a tömegakarat eltiporva, az alkotómunka lealázva, a proletárérdekek semmibe véve, kicsúfolva.”

Ám a Nagy Októberi Szocialista Forradalom Magyarországon is éreztette hatását. Az 1918 októberében kivívott győztes polgári forradalom után fel is villant a lehetőség, hogy a magyar nép hozzálásson sorsának megváltoztatásához. A hazai burzsoázia képviselői és szociáldemokraták azonban minden lehetőt elkövettek ennek megakadályozására, figyelmen kívül hagyva azt a törvényszerűséget, hogy egyetlen forradalomban sem lehet félúton megállni. A munkások, parasztok és katonák nem is akartak, nem voltak hajlandók segítséget nyújtani a félmegoldások híveinek. Ily módon nem volt más kiút a társadalmi és nemzeti problémákból, csak a szocializmus. A proletariátusban meg is volt a hajlam és az akarat a forradalmi megoldásra. A Szociáldemokrata Párt szerint azonban „a termelőerők nem értek még meg a szocializmus megteremtésére” — azaz nem akartak proletárforradalmat. Az adott történelmi viszonyok tehát Magyarországon is szükségszerűvé tették egy olyan forradalmi párt létrehozását, amely alkalmas és képes is volt a magyar munkásmozgalom előtt álló feladatokat megoldani. A Kommunisták Magyarországi Pártja ilyen párt volt. Mint Árokay Lajos írja, a létrehozott Kommunisták Magyarországi Pártja „Lenin tanításait követi: határozott célja, hogy a polgári forradalmat szocialista forradalommá változtassa át, mert kötelességének tartja a hatalom megragadását a szocializmus érdekében akkor, amikor ez lehetségesnek mutatkozik”. És ez az időpont 1919. március 21-én érkezett el. Ezen a napon adta a világ tudtára a proletariátus egyesült pártja, a Magyarországi Szocialista Párt és a proletárdiktatúra vezető szerve, a Forradalmi Kormányzótanács közös kiáltványa: „Mindenkihez! Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat...” A hazai és a nemzetközi viszonyokat elemezve felismerték azt is, hogy a magyar munkásságnak hallatlan nehézségekkel és áldozatokkal kell megküzde-

nie azon az úton, amelyen elindult. „Nélkülözések, nyomorgás, szenvedés várakozik ránk ezen az úton — olvashatjuk a „Mindenkihez!" kezdetű kiáltványban. — És mégis rá kell lépnünk, és mégis rá merünk lépni, mert bízunk a magyar proletárság hősiességében és áldozatkészségében. Rá kell lépnünk, mert csak így vihetjük győzelemre a szocializmus világot megváltó ügyét."

„Minden forradalomnak, amely nemcsak győzni, hanem élni és véglegesen berendezkedni is akar, legelső gondja az egységes, szilárd, harcra kész, vasfegyelmű hadsereg." A képes album harmadik fejezete ezzel a Hadügyi Népbiztosság által kiadott kiáltványból kiemelt idézettel kezdődik.

Valóban, az első magyar proletárhatalomnak ilyen hadseregre volt szüksége, mert belülről és kívülről egyaránt veszély fenyegette. 1919. március 25-én meg is jelent a fegyveres erő létrehozásáról szóló rendelet. „A Forradalmi Kormányzótanács elrendeli a Magyarországi Tanácsköztársaság forradalmi fegyelmen alapuló új proletárhadseregének alakítását... A hadsereg neve: Vörös Hadsereg." A szerző a továbbiakban e fegyveres erő létrehozásának szükségességéről és megszervezésének körülményeiről ír. Néhány mondatban szól arról is, hogy Lenin útmutatásait figyelembe véve a proletárdiktatúra vezetői milyen hadsereget kívántak létrehozni, nem feledkezve meg arról a visszhangról sem, amelyet a hadseregszervezés a magyar munkásság, parasztság és ifjúság, valamint a más nemzetiségű proletárok körében kiváltott.

A történelmi tények tanúsága szerint nem volt indokolatlan a forradalmi hadsereg szervezésének sürgetése és megvalósítása: „nem telt el sok idő, amikor megkezdődött — nem váratlanul, de nem várt nagy erővel — a Tanácsköztársaság létét fenyegető imperialista fegyveres támadás."

Erről a szerző a következő fejezetben ír. Bevezető mondatként idézi a Magyar Távirati Iroda 1919. április 17-i közleményét: „Annak ellenére, hogy a tanácskormány a fegyverszüneti szerződést teljes mértékben magáévá tette és az antanttal tárgyalásokat folytat, a románok a fegyverszüneti szerződés újólagos flagráns megsértésével megtámadták az erdélyi határon levő csapatainkat."

Tehát arra, amire a proletárdiktatúra vezetői számítottak, bekövetkezett: a harc megkezdődött.

„Bebizonyosodott az — írja a szerző —, amit mindnyájan tudtak, amire készültek: a proletárdiktatúra nem számíthatott békére, fegyveresen kellett védenie magát... idegen hadseregek ellen."

Sajnos, a sebtében megszervezett és fegyverzettel úgy-ahogy felfegyverzett magyar Vörös Hadsereg az első megpróbáltatások súlya alatt összeroppant: a román bojár csapatok megszállták egész Tiszántúlt, Szolnokon diadalmaskodott az ellenforradalom, de Miskolcot is ki kellett üríteni, mert a csehszlovák burzsoá csapatok is támadásba lendültek és kevésnek bizonyultak a velük szemben álló magyar erők. Mindezt tetőzte a belső árulás, amelynek nem kis része volt abban, hogy a magyar hadsereg fegyelme meglazult.

A kudarc okait vizsgálva helyesen állapítja meg Árokay Lajos: „Hiába volt egyesek hősies elszántsága, egyes alakulatok kitartása, a debreceni felfegyverzett munkásság ellenállása, az osztrák nemzetköziek önfeláldozó harcai, ez a Vörös Hadsereg még képtelen volt arra, hogy megvédje Budapestet, megvédje a forradalmat. Budapest munkásságának kellett megmentenie a hadsereget és ezzel a forradalom sorsát."

A szerző a továbbiakban ennek megvalósítását mutatja be. Mindenekelőtt beszámol a Forradalmi Kormányzótanács május 1—2-án megtartott üléséről, a vas- és fémmunkások 2-i tanácskozásáról és az 500-as tanács megbeszéléséről.

A fenti ülések visszhangjáról a *Vörös Újság* május 4-i száma lelkes hangú riportban emlékezik meg. Lényege az, hogy a munkásság hatalmi szervei útján, de a lelkes légkörű nagygyűléseken közvetlenül is a harc folytatása mellett szállt síkra.

A Forradalmi Kormányzótanács a fentieket figyelembe véve 1919. május 3-án kiadta az általános mozgósításra vonatkozó rendeletét.

Mint a szerző megállapítja: „Napok alatt, úgyszólván a semmiből, harcra kész, erős hadsereg született." Egymás után jöttek létre a munkászászlóaljak és ezredek, amelyek lelkesen vonultak a laktanyákba, hogy onnan felfegyverezve mielőbb vonulhassanak a frontra.

A magyar proletariátus elszánt akarata az arcvonalakon is hamarosan gyümölccsé érlelődött: 1919. május 3-án már meg is érkezett a gödöllői főhadiszállásra Szolnok felszabadításáról tudósító távirat. Néhány nap múlva az északi arcvonalról is jó hír érkezett. 21-én pedig arról értesült az ország népe, hogy a Landler-hadtest erős ellenállás után felszabadította Miskolcot. Ezt követően egymás után futottak be a győzelmekről, a hősies helytállásról tudósító távmondatok. Az újjászervezett Vörös Hadsereg sikereinek eredményeként az első vonalakban megszilárdult a rend és a fegyelem.

Árokay Lajos a győzelmek forrásait vizsgálva többi között helyesen állapítja meg: „A forrás, ahonnan ez az elszántság, ez a felelőségérzet fakadt, a szocialista hazafiság érzése volt.

Mint ismeretes, az orosz, proletariátus vezére, Lenin nagy figyelemmel kísérte az első magyar proletárdiktatúra hősi küzdelmeit. Szamuely Tiborral küldött üzenetében írta a magyar munkásoknak: „Az a háború, amelyet ti viseltek, az egyetlen jogos, igazságos, igazán forradalmi háború, a dolgozók háborúja a kizsákmányoló ellen, háború a szocializmus győzelméért."

Az arcvonalakon ebben az időben elért sikerek bizonyítják a szerző megállapítását: „Bűnös mulasztás lett volna a harcot feladni, a Vörös Hadsereget szétzülleszteni, mert semmilyen más erő nem tudta volna megoldani a Tanácsköztársaság alapvető feladatát: a kitartás. „A nagyszerű győzelmeket végeredményben azok érték el, akik a családi tűzhelyet elhagyva fegyvert fogtak: a magyar munkások.

A következő fejezetben a Vörös Hadsereg támadó hadműveleteiről olvashatunk, amelyeknek a feltételei a májusi harc sikere eredményeként teremtődtek meg. A Vörös Hadsereg 1919. június 1-én támadásra is lendült. Ez a hadművelet a „diadalmas északi hadjárat" néven vált ismertté. A harc lefolyásáról a szerző részletesen számol be, ennek során szól a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltásáról is.

Mint ismeretes, a magyar Vörös Hadsereg önállóan vívta harcait, de küzdelmének továbbfolytatásához, illetve győzelmes befejezéséhez keletről is várta a segítséget — szovjet-orosz harcostársaitól. Árokai Lajos *„Jön az orosz testvér"* című fejezetben ennek lehetőségéről és elmaradásának okairól ír. Mindenekelőtt ismerteti, mit jelentett a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme, Szovjet-Oroszország közelsége a magyar proletárdiktatúra megvalósítása és annak védelméért folytatott harc szempontjából. Ír a szocialista forradalomban fegyverrel harcolt magyar internacionalistákról, hősi helytállásukról, majd hazatértük utáni tevékenységükről.

Mint tudjuk, Lenin mindent elkövetett, hogy a két hadsereg kapcsolata létrejöjjön. Ha ez megvalósul, nem lett volna a világon olyan erő, amely Magyarországot ki tudta volna szakítani a szocialista forradalom táborából.

A szerző a következő fejezetben azokról a belső és külső erőkről ír, amelyek a proletárdiktatúra vérbefolytására szövetkeztek. Ennek keretében szól a külföldre menekült grófok, hercegek és milliomosok tárgyalásairól, amelyek az országnak idegen erők által való megszállására irányultak. Bemutatja továbbá azokat a belső ellenforradalmi erőket is, amelyek a Tanácsköztársaság hatalmi szerveiben, így a Vörös Hadseregen belül folytatták aknamunkájukat, készítették elő a Tanácsköztársaság elleni akciót. Ez 1919. június 24-én be is következett. A próbálkozás végsősoron a fegyveres erők ellenállásán megtört, néhány óra alatt, de nem vértelenül, mert az ellenforradalmi akciónak sok halálos áldozata volt.

Mint Árokay Lajos megállapítja, a magyar munkásság roppant erőfeszítéseket tett a Tanácsköztársaságért. Ez az erőfeszítés fáradsággal járt, ennek jelei kiütköztek a munkásságon is. Tetőzte ezt belső feszültség is, amelyet valamilyen formában le kellett vezetni.

Ebben a szituációban érkezett meg a francia miniszterelnök június 6-i rádiótávirata, amelyben felszólította a magyar kormányt az ellenségeskedés beszüntetésére. Alig egy héttel később kézbesítették a második francia jegyzéket is, amely rögzítette Magyarország és Csehszlovákia, Magyarország és Románia határait, elrendelve, hogy a harcoló felek e határok mögé vonuljanak vissza. A hadseregparancsnokság, figyelembe véve a Vörös Hadsereg katonáinak kimerülését, valamint az ország gazdasági

helyzetét és a lélegzetvétel lehetőségét, 1919. június 16-án parancsot adott a hadműveletek beszüntetésére. Az ezzel kapcsolatos problémákról a szerző további fejezetekben ír.

Mint ismeretes, a román hadvezetőség — de a nagyhatalmak sem — tartották be a kiürítéssel kapcsolatos intézkedéseket. Ezt a körülményt kihasználták a Vörös Hadsereg felső vezetésében megbúvó ellenforradalmárok, elsősorban Julier Ferenc vezérkari főnök, aki támadást javasolt a román hadsereg ellen. Tervét a hadseregparancsnokság el is fogadta. Ezt követően indult meg a Vörös Hadsereg tiszántúli támadása, amely végső soron a jelentősen meggyengült magyar proletár hadsereg vereségével végződött — vele együtt lehanyatlott a Magyar Tanácsköztársaság lobogója is. Következménye a negyedszázados Horthy-uralom lett, amely mérhetetlen sok szenvedést zúdított az ország népére.

Az az ágyúdörgés, amelyet a Tanácsköztársaság harcoló proletariátusa Kelet felől hallani vélt, huszonöt év után valósággá vált: a szovjet Vörös Hadsereg elhozta a várva várt segítséget, lehetővé téve, hogy a magyar nép végérvényesen kezébe vegye sorsának irányítását, valóra váltsa célkitűzését, a szocializmus felépítését.

Ismertetőm elején már említettem, hogy az album kitűnő fényképfelvételei — amelyeket a Hadtörténelmi Múzeum archívuma őriz — a Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmének egy-egy jelentős eseményét örökítik meg. Árokay Lajos ezeket a képeket az egyes fejezetek tartalmához csoportosítja, mondanivalójának képszerű dokumentálására, illetve kiegészítésére. De nyugodtan állíthatjuk azt is, hogy az olvasó — egy pillanatra sem értékelve le a kiadvány szöveges részét — a fényképek és az ezeket kiegészítő plakátok, röplapok és újságkivágások szemlélése alapján is maga elé tudja képzelni a magyar proletárdiktatúra hősi küzdelmét. És ez ugyancsak Árokay Lajos hozzáértő munkájának köszönhető, és nem kétséges, hogy ezt a fáradozást az olvasó is elismeréssel nyugtázza.

Molnár Pál

JÁSZ DEZSŐ:

TANÁCSMAGYARORSZÁGTÓL A PIRENEUSOKIG

(Budapest, Magvető, 1969. 174 o.)

A jubileumi évfordulók sorában egymás után látnak napvilágot a nagy idők tanúinak vallomásai. Dicséretes ténynek tartom azt a „frontáttörést", hogy könyvkiadóink az utóbbi évek során helyt adtak a forradalmi memoár műfajának. A szerzők és a könyvkiadók egyaránt felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tesznek az utókornak, mert ezek a visszaemlékezések értékes forrásként szolgálnak már napjainkban is. Természetesen az évek múlásával hatványozott mértékben lesz becsesebb és korának műfaját illetően a hajdani középkori krónikák értékéhez hasonlíthatók.

Jász Dezsőt nem kell külön bemutatnom a Hadtörténelmi Közlemények olvasóinak. A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében, valamint a spanyol polgárháborúban való részvételéről írt sorai folyóiratunkban[1] is napvilágot láttak.

Jász Dezső, alias Juan de Pablo, azon kevesek közé tartozik, aki a nemzetközi és magyar munkásmozgalom harcából — ötven éven keresztül — hol tollal, hol fegyverrel, de megszakítás nélkül mindig kivette részét. Könyvének címe — Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig — szimbolizálja, hogy mily nagy kiterjedésű területen, *szinte az egész európai kontinensen* a haladás ügyét szolgálta, a párt katonájaként tevékenykedett.

Ifjúkoráról keveset vall a szerző, mintha nem akarná bevallani korát, azt, hogy 1897. december 8-án született Nagykárolyban, értelmiségi családból. Nemcsak írásaiban álcázza és feledkezik meg születési évéről, hanem, aki ismeri, tapasztalhatta is, mily bámulatos módon tudja rejteni éveinek számát. Korát meghazudtoló fiatalos lendület, kimért, pontos, katonás élet és szilárd, tántoríthatatlan hit mutatkozik meg könyvének lapjain is — mely jellemzi

[1] Hadtörténelmi Közlemények 1967. évi 2. és 1968. évi 3. szám.

egész életének tevékenységét napjainkban is.

A fiatal bölcsésztanhallgatót, kit sokkal inkább vonzott a nyelvészet, az irodalom és a történelem, mint a háború művészete, az egyetem padjaiból az első világháború forgataga ragadta ki és vitte a Monarchia hadseregének soraiba. Itt köszöntött rá a forradalom szele, mely nemcsak arcát, de szívét is pirosra szívta a fiatal tartalékos tisztnek, aki a háború végére saját tapasztalatai árán jött rá, hol a helye az osztályok harcában.

Jász Dezső, aki a KMP megalakulása pillanatától a párt katonájának jegyezte el magát, 1919. március 24-én — a Tanácsköztársaság kikiáltása utáni harmadik napon — már vonaton ült, hogy Békéscsabára utazzon, ahol a 101. gyalogezrednél zászlóalj politikai biztosi beosztást kapott.

Itt kezdődik a krónika, a visszaemlékezés, amely folytatódik egészen 1945-ig, a fasizmus leveréséig. Ez alatt az idő alatt Jász elvtárs harcolt a magyar proletárhatalomért, részt vett a tiszántúli visszavonulásban, Szolnok felszabadításában, a salgótarjáni csatában és az északi hadjáratban.

A Magyar Tanácsköztársaság vérbefojtása után bebörtönözték, majd amikor 1919 végén a gyűjtőfogházból kiszabadult, Csehszlovákiába szökött. Itt a *Kassai Munkás* című lap munkatársaként tevékenykedett és aktívan részt vett Szlovákia kommunista mozgalmában. 1922-ben kénytelen volt Csehszlovákiától megválni és a párt utasítására előbb Bécsben, majd Romániában tevékenykedett. Romániában 1924-ig dolgozott, ő volt a KRP magyar nyelvű központi lapjának a főszerkesztője, mindaddig, amíg le nem tartóztatták és ki nem utasították az országból.

1924 és 1935 között Szovjetunió, Ausztria, Németország, Svájc, Franciaország, Bulgária — tevékenységének színhelye. A spanyol polgárháború Madridban érte, ahol 1935 óta végzett értékes tevékenységet. Azonnal bekapcsolódott a spanyol nép szabadságharcába, részt vett a „Quinto Regiemento" — az ötödik ezred elnevezésű KSP fegyveres alakulata megszervezésében.

A madridi harcok idején előbb a 36. vegyes dandár, majd a 21. dandár parancsnoka volt. 1937-ben az északi hadszíntérre helyezték, előbb Bilbao város katonai parancsnokaként, majd hadosztályparancsnok, végül az Északi Hadsereg vezérkara hadműveleti osztályának lett a főnöke. Az észak-spanyolországi területek kiürítése után Andalúziában, a Déli Hadsereg hadműveleti főnöke lett.

A harctereken tanúsított bátor helytállásért a Spanyol Köztársaság kormányától több kitüntetést kapott, így tulajdonosa a „Katonai Vitézségi Érdemrend"-nek, a „Szabadságrend"-nek, a „Katonai Érdemrend"-nek és a „Köztársasági Hűségrend" lovagi fokozatának.

A spanyol szabadságharc bukása után Franciaországban szögesdrótkerítés, koncentrációs tábor várta a szabadság harcosait — köztük Jász Dezsőt is. Megismerkedett a francia börtönökkel és internálótáborokkal is, majd kalandos módon megszökött, hogy tovább harcolhasson a fasizmus ellen. Részt vett a francia ellenállási mozgalomban, mint guerilla-egységparancsnok — előbb Ariége-ban, a spanyol határ közelében, majd a langresi fennsíkon küzdött a náci megszállók ellen. A második világháború végét, mint maquizár ezredes érte meg.

Jász Dezső személyében — aki az NDK-ban, Berlinben a „frontvárosban" él és onnan tekint vissza küzdelmes életének színterére — hazánk olyan fiát köszöntjük, aki töretlen lendülettel harcolt a szabadságért. Igazi internacionalista ő, aki Zalka Mátétól tanulta meg, hogy „a világ bármely sarkán harcolsz a szabadságért — a magyar népért is küzdesz!"

Tanulságos és érdekes olvasmány most megjelent írása, mely forradalmi tevékenységének első felét, az első huszonöt évét öleli fel. Remélhetőleg olvasni fogjuk a második huszonöt év történetét is, amely nem kevésbé érdekes, szép és izgalmas életet rejt magában.

Győrkei Jenő

PINTÉR ISTVÁN:

KI VOLT HORTHY MIKLÓS?

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 351 o.)

A mű szerzőjének neve nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. Pintér Istvánnal találkozhattunk, mint a Magyar Rádió és Televízió politikai kommentátorával, mint filmforgatókönyv, történelmi riportsorozatok írójával — s szinte naponta mint a Népszabadság riporterével.

Most egy önálló könyv szerzőjeként mutatkozik be. Olyan munkát nyújt át, amely méltán váltja ki a történelmet szerető olvasók rokonszenvét.

Horthy Miklós — riportregényének főhőse, kinek „... elméje nem volt a legkorszerűbb nagy teljesítményű neonfényszóró, csupán egy határozottan divatjamúlt, magyar mintára szabott régi lámpa, és csak azzal világított, amije volt..."[1] — sajnos szintén régi ismerőse a magyar népnek, de a vele való találkozás mégis, mint poros régiséggel, szomorú asszociációkat ébreszt az idős és fiatal generációban egyaránt.

Vajon milyen meggondolás alapján választotta Pintér István modelljének Horthy Miklóst? — tehetjük fel a kérdést. A válasz erre egyszerű, de egyben bonyolult is. A szerző ugyanis feladatának tekinti, hogy egy korszak névadóját a maga teljességében bemutassa, s emlékét, mint elriasztó negatívumot, ébren tartsa.

A korszak és névadója viszont együtt jelenti a magyar nép történetének egy sötét szakaszát. Ez az összefüggés viszont jelzi a kötet érdemi problematikáját is.

Pintér István ragyogó mestere a tollnak, emellett igen jól ismeri saját korának igényeit is. Amit ír, izgalmas, és ahogy ír, mértéktartó. Tartózkodik a túlfűtött hangulatú jelzők használatától mind negatív, mind pozitív értelemben. Teljesíti a maga elé tűzött célt: „... arra a kérdésre, hogy ki volt Horthy Miklós, nem tehet mást, mint hogy az eseményekhez híven leírja életét. Ítéljen az olvasó..."[2]

[1] *Pintér István:* Ki volt Horthy Miklós? Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 351. o.
[2] Uo. 6. o.

Kétségkívül egy portré ábrázolása még a festő számára is bonyolult, nehéz feladat, pedig a kifejezésmód közvetlen eszközével, a képi megjelenítéssel operálhat. A széppróza-író is nehéz pillanatokat él át, míg egy-egy alakja saját tetszését is elnyeri, pedig kelléktára neki is szélesebb skálájú, mint annak, akit lépten-nyomon köt a történeti való.

A Horthy-portré kiállja a próbát. Elmondhatjuk: Pintér István jóvoltából nemcsak az életút bontakozik ki — fejezetcímei sikerült jelzői egy-egy pályaszakasznak: A tengerésztiszt, A fővezér, A kormányzó, Az országgyarapító, A dinasztiaalapító, A legfőbb hadúr, A gyáva, A száműzött —, hanem sokoldalról megvilágítja Horthy jellemét is. Megismerkedtünk a jó svádájú tengerésztiszttel, a császárhű, császármajmoló szárnysegédpiktorral, az erőszakos, a ravasz, a hatalomravágyó katonapolitikussal, a trónravágyóval, a hadsereg tehetetlen parancsolójával, a fiatal színésznők öregedő barátjával, a tehetetlen Hitler-bábbal, a gyáva meghunyászkodóval és a szenilis vénemberrel.

A szerző mindent elmond, ami Horthy személyével kapcsolatosan izgalmas és érdeklődésre tarthat számot. Szeretném még egyszer kiemelni: igen kitűnően oldja meg a portrékészítés nehéz munkáját.

Sajnos a korrajzról már nem lehet ilyen egyértelmű dicsérettel szólni.

A szerző célja világos — ezt hangsúlyozza is — Horthy portréjának megrajzolása. Ez a célkitűzés azonban szűk tartamú. A könyv elolvasása után az az érzésünk, hogy a tehetségtelen és gerinctelen kormányzó környezete is a mimikri szabályai szerint hasonult gazdájához. Igaz, Pintér István hangsúlyozza, hogy a kormányzó egy-két miniszterelnöke mellett csak a báb szerepét tölti be, ezek a meglátások azonban felszíniek maradnak — kimerülnek egy-két jól megválasztott jelző használatában — és nem mélyülnek el tartalmi vonatkozásban. Fontos kül- és belpolitikai események jelzésszerű szerepet töltenek be, s a Horthy-korszak sorsfordulói, amik pedig a kormányzó mentalitását is alapvetően formálták, nem világosodnak meg kellő mélységben az olvasó előtt. Törvényszerűségek így véletlen képében tudatosodnak az olvasóban. A történelmi események sorát Pintér István lepergeti előttünk, mégis olyan íz marad meg bennünk, hogy az események és a kormányzó nem voltak szinkronban, oki összefüggésben egymással. Éppen a korrajz nagyvonalú ábrázolása következtében egyfajta elidegenedés folyamatát véljük észrevenni a korszak és névadója között.

Ez pedig sok veszélyt rejt magában. Feltétlenül elgondolkodtató, hogy ez a rendszer negyed évszázadig funkcionált.

Észre kell vennünk, pontosan ilyen meggondolások alapján is, hogy a horthysta politikusok saját osztályérdekeiket tekintve előrelátóan politizáltak saját korlátaikon belül. Végsősoron ez a legsúlyosabb vád Horthyra és társaira nézve az ország érdekeit figyelembevéve.

Másik, inkább elméleti kérdés, ami a könyv kapcsán felvetődik, a műfajból eredeztethető. A szerző, ezért nem is hibáztatható, a történész számára nem publikál új anyagot. Ugyanakkor — tudjuk, hogy a munka népművelő misszíót is betölt — kérdéses, vajon helyes módszer-e az, hogy a fennálló szituációt leegyszerűsítve ismerteti meg az olvasóval,[3] helyes-e, hogy egyes forrásokat, amelyek színező motívumként kerülnek a műbe a különben helyes cél érdekében, értéken felüli elbírálásban részesít?[4]

Úgy gondolom, a recenzió írójának

[3] Uo. 237—242. o. — Közli a szerző a Horthy kormányzónak 1943. április 17-én átadott memorandumot, amelyben a németek felsorolják, hogy a Kállay-kormány milyen kísérleteket tett a kiugrás érdekében Nyugat felé. Ugyanakkor idézi Pintér Horthy válaszát, illetve annak egy részét, amelyből csak a németeket támogató és kiszolgáló gazdasági intézkedésekre derül fény! A két memorandum viszont egészen más célból íródott és más, nem a vázoltakkal egyező funkciót töltött be. Az idézett dokumentummal nemcsak a németek kiszolgálása bizonyított. A szerző a hiányos dokumentum közlés következményeként nagy lehetőséget hagyott ki, mert éppen ennek a gárdának politikai Janus-arcát mutathatta volna be tények alapján.

[4] U. o. 246. o. — Pintér kitér Bormenissza Félix olaszországi utazására: „Azzal tér vissza, hogy az olaszok kiugrása a háborúból már csak hetek kérdése. A kormányzó köszönettel veszi tudomásul az információt . . .” A szerző megjegyzi, hogy Horthy nem tulajdonított kellő jelentőséget e híreknek és ez nem vall államférfiúi bölcsességre. Idézem Bornemissza visszaemlékezéséből az idevágó részt: „. . . alkalmam volt ott egy alkalmazott technikussal beszélgetnem. Fehér kabátja alatt egyenruhát hordott. A technikust megkérdeztem, hogy mit csinál itt, mint katona? Elmondta, hogy szabadságon van és tekintve, hogy kísérleti állomás alkalmazottja, segíteni jött, hogy pénzt keressen. Általános beszélgetések során a

kötelessége felvetni azokat a kételyeket, amelyek a munka olvasása után benne felmerülnek, ám emellett is kétségtelen: Pintér István munkája nyeresége a magyar történeti irodalomnak, s a hiányosságok ellenére is értékes, jól megírt, ízléses kiadásban megjelent könyv került a magyar olvasók kezébe.

Kiss Sándor

háborúra is sor került. Erről nem beszélt lelkesedéssel, majd megkérdezett, hogy mit hiszek, ki a jövő embere Olaszországban? Válaszomat be sem várva kijelentette, hogy Badoglio marsall. Álláspontjával kissé ellenkeztem, mondván: itt van Mussolini! Ő azonban kitartott amellett, hogy Badoglio a jövő embere ... Csendben tudomásul vettem — s nem ellenkeztem tovább. A vox populi (nép hangja) kijelentést elkönyveltem". *(Bornemissza Félix:* A halál tornácán ... HL. Tanulmányok 262/2600.)

A SZÁZADOK 1968. ÉVI 3—4. SZÁMÁRÓL

A folyóirat e száma, mint általában a kettős számok, nagyobbrészt tanulmányokat, közleményeket tartalmaz, s kisebb terjedelem jut az ún. információs rovatoknak.

Az első tanulmány *Kirschner Béla:* A Tanácsköztársaság kormányzótanácsa lemondásának hatása c. írása, mely a közelmúltban a Kossuth Könyvkiadónál megjelent kismonográfia egy fejezete. A szerző bizonyítja, hogy a szakszervezeti kormány megalakulásakor közreadott kiáltvány nem tisztázta az augusztus 1. utáni helyzetet, nem szólt arról, hogy lényegében a proletárdiktatúra megsemmisüléséről van szó. A tanácsokhoz és a pártszervezetekhez érkezett táviratok, levelek tanúsítják, hogy a lakosság azt hitte: nem rendszer-, hanem csak kormányváltozásról van szó. Kirschner Béla elsősorban a román arcvonal menti falvak helyzetét elemzi, s kimutatja, hogy a régi rend, illetve a falusi burzsoázia csak a megszálló csapatokat követően kerülhetett ismét hatalomra. Ez is bizonyítja, hogy jelentős forradalmi erők voltak itt. Voltak természetesen helységek, ahol nem lehetett megakadályozni az ellenforradalmi erők azonnali előretörését, s a hadseregben is nem kis számmal voltak olyan alakulatok, ahol a kormányzótanács lemondása rohamosan meggyorsította a hadsereg bomlási folyamatát. Mindez igen hozzájárult ahhoz, hogy a királyi román csapatok megszállhassák a fővárost.

Márkus László: Kászonyi Dániel című tanulmánya az igen hányatott életű forradalmár vázlatos életrajza. Kászonyi 1848 tavaszán felajánlja szolgálatait Kossuthnak: Kossuth titkos megbízottja több külföldi tárgyaláson. 1849-ben Hamburgba, majd Londonba emigrált, az emigráció balszárnyának tagja, kapcsolatban áll Mazzinivel és más forradalmi demokrata körökkel. Megismerkedik a szocialista tanokkal. 1861-ben Kossuth megbízásából hazatér, egy ideig nevelősködik, majd a kiegyezés után — kiábrándulva a kiegyezésből — ismét külföldre megy. Messzebb lát, mint az emigráció általában, nem reked meg az egyoldalú függetlenségi ideológia hangoztatásánál. Lipcsében telepszik meg, itt írja német nyelven emlékiratait. Hazatérése után elvállalja a *Munkás Heti Krónika* szerkesztését, majd az Általános Munkáspárt megalakulása után a *Népszava* szerkesztője lesz. Igen rossz körülmények között, majd csaknem éhezés közepette hal meg 1886-ban. Mint a szerző levonja a tanulságot: Kászonyi életútja a magyar forradalmár tragikus sorsa, mely jól mutatja a magyar progresszió sorsát is.

Dolmányos István a dualizmuskori magyarosítás egyik legismertebb dokumentumát, a mindeddig történeti irodalmunkban elemzés nélkül maradt Lex Apponyit, azaz az 1907-es iskolatörvényeket írja le és mutat rá a dualista soviniszta magyar koncepciójú politikára. A tanulmány bemutatja a törvények előzményeit, hogy miért volt „szüksége" a dualista kormányzatnak a törvények megalkotására, majd kimutatja, hogy ezek lényegében egységes irányítás alá vonták a népoktatást, több száz nemzetiségi iskolafenntartó kezéből kivették a nemzetiségi iskolát. Ott kényszersegélyt állapított meg, s ennek „fejében" meghatározott oktatási feltételeket erőszakolhattak az iskolára. Az udvar természetesen ezt az alkalmat is megragadta, hogy to-

vább szítsa a nemzetek, illetve nemzetiségek közötti ellentéteket. A nemzetiségek reagálása a törvényekre különböző volt. A nemzeti egyház nélküli szlovákok aránylag kis ellenállást tanúsítottak, a románok viszont szerfölött erőset. Ez utóbbi egyébként igen eredményes is volt a románok szempontjából. A szerb politikusok — eltérően a románoktól, akik a Habsburgok iránti lojalitás szellemében tiltakoztak a törvények ellen — össze tudták kapcsolni jogos, a magyarokkal szembeni követeléseiket a Habsburg-ellenességgel. A magyar úri politika azonban „ezt az egyetlen barátot" is elriasztotta. A nemzetiségek a magyar politikai erők közül egyedül a szociáldemokratákat érezhették magukhoz közel. Végül a szerző megvizsgálja a törvények bevezetésének hatását, a nemzetiségi tanítók ellen hozott intézkedéseket stb. Megállapítja, hogy a törvények lényegében véve nem érték el céljukat, mert a nemzetiségi ellenállás és más tényezők miatt nem tudta felszámolni a nemzetiségi iskolák törzsállományát. A soviniszta iskolapolitikai akció vereséget szenvedett.

A XIV. századi falvak lélekszámának csökkenése általános európai jelenség volt. E nagyméretű demográfiai változás okait igyekszik konkrét példán — egy 1343-ban a Puger-Theniersi baillage területén végrehajtott összeíráson — bemutatni *Sz. Jónás Ilona.* (A középkori falvak elnéptelenedésének kérdéséhez egy provencei baillage 1343. évi összeírása alapján.) Az összeírás közvetlenül megelőzte a nagy pestis-járványt, tehát az, hogy 1323—43 között 23 község lélekszáma 35%-kal csökkent, mindenképpen belső okokra vezethető vissza. Ezek: a termőterület részbeni kimerülése, az állattenyésztés „elszegényedése". Az elszegényedettek aránya: 35,5%. Ha emellé azt is számításba vesszük, hogy a vizsgált húsz év alatt a birtokok 16%-a gazdát cserélt, akkor világosan láthatóvá válik az erős társadalmi differenciálódás folyamata.

A Közlemények rovatban olvashatjuk *Niederhauser Emil* összefoglalóját, amelyben beszámol azokról az újabb adatokról, amiket a szovjet történészek az utóbbi években a felszínre hoztak a 49-es orosz cári seregben meglevő magyar-szimpátiáról. A hadtörténeti szempontból is érdekes írás erénye, hogy a rokonszenv-megnyilvánulások eddigi ismert tényei után más típusú, a hétköznapi élethez sokkal közelebb álló tényanyagot tár fel, s ezzel a magyar történetírásban hol mostohán kezelt, hol eltúlzott gondolatot hiteles anyagokkal támasztja alá.

Ságvári Ágnes a bécsi levéltárakból előkerült iratokat közöl Kun Béla Szovjetunióba szökésével kapcsolatban. Az osztrák kormánynak kényelmetlen volt Kun Béláék ausztriai tartózkodása, és ezért a magyar forradalmárokat igen szívesen segítette volna abban, hogy a Szovjetunióba kerüljenek. Az akció lebonyolításának legfontosabb iratanyaga a bécsi levéltár „Kun-dossziéjában" megmaradt, s a szerző e most közölt dokumentumok, részben pedig a kérdéshez kapcsolódó irodalom alapján bevezetőjében felvázolja az akkori nemzetközi és osztrák belpolitikai helyzetet.

Szinte teljesen tisztázatlan a magyar értelmiség kialakulásának története. *Szabolcs Ottó* készülő nagyobb monográfiájának egy fejezetét közli most e tárgykörben, amely bő statisztikai és irodalmi anyagra támaszkodva adja a kiegyezés utáni értelmiségi-tisztviselői réteg számszerű alakulását és az értelmiség feltöltődésének fő forrásait.

Gulyás József a századforduló magyarosításának tényeit sokoldalú — nyelvészeti, etnográfiai, történeti — vizsgálatnak veti alá.

A Vita rovatban *Kristó Gyula* vitatkozik néhány ponton Csóka Lajos 1967-ben megjelent monográfiájával, miközben elismeri és méltatja a tudós szerző könyvének érdemeit. (Megjegyzések középkori historiográfiánkhoz). *Vámos Ferenc:* Az újabbkori magyar építészet peridizációjáról címmel Zádor Annának a *Századok* 1967. évi 3—4. számában megjelent írásával polemizál. *Csurdi Sándor* és *Szász Zoltán* pedig a 6 kötetes Magyar Irodalomtörténet vitájáról készítettek összefoglaló beszámolót.

A néhány évvel ezelőtt a társadalomtudományi viták központjában álló népi demokratikus átalakulás kérdéseiről *Vályi Nagy József* ír. Összefoglalja azokat az álláspontokat, amelyek a szovjet történeti, filozófiai, jogi irodalomban keletkeztek az 50-es évek eleje óta az európai népi demokratikus országok 1945 utáni fejlődésére vonatkozóan. A forradalom jellegéről, a népi demokratikus fejlődésről ír elsősorban, illetve e két kérdéscsoport köré vonja össze a különböző szerzők mondandóját.

A Történelmi Társulat és a *Századok* múltjából rovatban *Fr. Bokes,* a nemrég elhunyt kiváló szlovák publicista és történész tollából jelent meg tanulmány: Szlovák témák és szlovák munkatársak jelentkezése a Századok hasábjain (1867—1918) címmel. A szerző a magyarországi szlovák családokból származó történetírókat is a szlovák történetírás múltjába számítva igyekszik számba venni minden olyan írót, aki a jelzett időszakban írt valamint a *Századokba.* Munkája elsősorban a szlovák nemzeti kultúra múltjának, annak méltatásának van szentelve.

Igen érdekes *Eperjessy Géza* összefoglalója a francia történelemtanításról, amely a szerző személyes ismereti anyagán és a francia történelemtankönyveken alapszik. Vázolja a különböző fokú oktatási intézmények történelemoktatását, majd összefoglalja: hogyan írnak a francia tankönyvek Magyarország történetéről.

A tanulmányokat, közleményeket a Történeti irodalom, a Folyóiratszemle és krónika követi. Itt nekrológot olvashatunk az 1967-ben elhunyt Vaso Bogdanovról, beszámolót a helytörténeti folyóiratok munkájáról tartott ankétról, valamint összefoglalókat a jugoszláviai Omladina-konferencia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem ünnepi ülésszakáról, majd H. Balázs Éva és Káldy-Nagy Gyula kandiátusi disszertációjának vitájáról. A számot az 1966. július 1—december 31 közötti időszak történeti bibliográfiája zárja.

Glatz Ferenc

HÍREINK

SZOVJET ÚJSÁGÍRÓ KÜLDÖTTSÉG TARTÓZKODOTT HAZÁNKBAN a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökségének meghívására március 1. és 10. között. A delegáció megismerkedett a hadsereg személyi állományának a Tanácsköztársaság 50. évfordulójára történő felkészülésével. Itt-tartózkodásuk alatt felkeresték a Hadtörténelmi Intézetet és Múzeumot is. Vendégeinket Otta István vezérőrnagy elvtárs tájékoztatta az intézet és múzeum tevékenységéről az évfordulóval kapcsolatban. A tájékoztató után a küldöttség megtekintette a Tanácsköztársaság történetét bemutató kiállítást, s elismeréssel nyilatkoztak a látottakról.

DR. LIPTAI ERVIN EZREDES elvtárs, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka március 10. és 14. között részt vett a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója tiszteletére Moszkvában rendezett tudományos ülésen, ahol „A magyar és a szovjet Vörös Hadseregek együttműködésének kérdéseihez" címmel korreferátumot tartott.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL a Tudományos Akadémián (március 17—18-án) rendezett tudományos konferencián a baráti országok hadtörténelmi intézetei részéről részt vettek: dr. Paul Fischer ezredes, a Német Demokratikus Köztársaságból, Vaclav Ryzewski ezredes, a Lengyel Népköztársaságból, P. A. Derevjanko ezredes, a Szovjetunióból és dr. Jaroslav Solc ezredes, a Csehszlovák Szocialista Köztársaságból.

NAGY ÉRDEKLŐDÉS KÍSÉRI az Országos Hadtörténeti Múzeum előadássorozatát is a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének harcairól. A látogatók száma eddig meghaladta a 2100 főt.

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAI a hadsereg alakulatainál és a különböző polgári szerveknél az elmúlt hónapokban közel 100 előadást tartottak a magyar Vörös Hadsereg hősi harcainak történetéről.

AZ I. HADTUDOMÁNYI VÁNDORGYŰLÉST f. év április 11-én rendezte meg Kecskeméten a Magyar Néphadsereg Haditechnikai Intézete, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Hadtudományi Választmánya és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Bács-Kiskun megyei Hadtudományi Szakosztálya. A vándorgyűlésen a haditechnika tárgyköréből hangzottak el referátumok, illetve korreferátumok. A referátumokat Dr. Eckter Tibor orvosezredes, Érdi-Krausz György mérnök, Horváth Kálmán mérnökalezredes és Nagy István György gépészmérnök tartották.

A TUDOMÁNYOS ISMERETTERJESZTŐ TÁRSULAT HADTUDOMÁNYI VÁLASZTMÁNYA ugyancsak Kecskeméten tartotta meg az ez évi küldöttgyűlését április 12-én. A küldöttgyűlésen megvitatták a Hadtudományi Választmány vezetőségének beszámolóját az 1968/69. évi hadtudományi ismeretterjesztő munkáról. A beszámoló feletti vitában a hadtudományi ismeretterjesztést elősegítő sok javaslat hangzott el.

A HONVÉDELMI MINISZTÉRIUM, AZ MSZMP BORSOD—ABAUJ—ZEMPLÉN MEGYEI BIZOTTSÁGA május 20—21-én Miskolcon tudományos ülésszakot rendezett a magyar Vörös Hadsereg emlékére. Az ülésszakot, amelyen részt vett Kovács Pál vezérőrnagy, az MN Politikai Főcsoportfőnöke, miniszterhelyettes is, Deme László, az

MSZMP Borsod—Abauj—Zemplén megyei Bizottságának titkára nyitotta meg. Referátumot Liptai Ervin ezredes, a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka tartotta. „A Magyar Tanácsköztársaság katonai politikája" címmel. A tanácskozáson tíz korreferátum hangzott el a magyar Vörös Hadsereg és a miskolci csata történetének főbb kérdéseiről. Az ülésszak Kovács Pál vezérőrnagy elvtárs zárszavával fejeződött be.

A ZRÍNYI MIKLÓS KATONAI AKADÉMIA parancsnoksága és az MSZMP ZMKA Bizottsága a Magyar Tanácsköztársaság 50. éves jubileuma alkalmából ünnepi tudományos ülést rendezett. A referátumokat dr. Liptai Ervin és Dr. Zágoni Ernő ezredesek a történelemtudományok kandidátusai tartották. Hozzászóltak: Szabó László őrnagy, Peport József és Pataki István alezredesek.

Sigt Gézáné

BIBLIOGRÁFIA

HAZÁNK FELSZABADULÁSA

1944. SZEPTEMBER—1945. ÁPRILIS 4.

(AZ 1968. DECEMBER 31-IG MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA.)

I. RÉSZ*

A bibliográfia beosztása

Bibliográfiák, historiográfiák, kronológiák
Dokumentumok, tárgyi emlékek
Összefoglaló munkák
Katonai-politikai helyzet
Ellenállási mozgalom, partizánharcok általános művei
Magyar katonák átállásai
Magyarország felszabadításának katonai története
A Szovjet Hadsereg magyarországi hadműveleteinek megindulása, a Tiszántúl felszabadítása
Csondrád és Békés megye
Makó
Szeged
Hajdúsági, nyírségi harcok
Debrecen
Nyíregyháza
Budapest bekerítése
A 2. Ukrán Hadsereg harcai az Alföldön és Észak-Magyarországon
Kecskemét
Szolnok
Hatvan
Eger
Nógrád megye
Borsod-Abaúj-Zemplén megye
Miskolc
Sárospatak
Ellenállási mozgalom és partizánharcok Észak-Magyarországon
Kárpátukrajna

* A bibliográfia II. részét folyóiratunk 1969. évi 3. számában közöljük. — Szerk.

Szlovákia
Nógrádi partizánok
MOKAN-Komité
Bükki partizánok
Dél-dunántúli hadműveletek
Ellenállási mozgalom és partizánharcok a Dunántúlon
Magyarok a jugoszláv partizánharcokban
Sárisáp
Budapest körülzárásának befejezése
A parlamenterek meggyilkolása
A budapesti fasiszta erőcsoport felszámolása — Budapest felszabadítása
A budapesti német csoportosítás felmentésének meghiúsítása
A Budai Önkéntes Ezred harcai
Budapesti partizánharcok
Hazánk felszabadításának befejezése
Fejér megye
A balatoni védelmi hadművelet
Hazánk felszabadításának befejező hadműveletei
Román csapatok részvétele hazánk felszabadításában
Bolgár csapatok részvétele hazánk felszabadításában
A Magyar Néphadsereg megalakulása
Emlékezések

A FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

BSz	Borsodi Szemle
HK	Hadtörténemi Közlemények
Ho	Honvédelem
HSz	Honvédségi Szemle
ISz	Igaz Szó
N	Néphadsereg
PK	Párttörténeti Közlemények
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle

BIBLIOGRÁFIÁK, HISTORIOGRÁFIÁK, KRONOLÓGIÁK

Hazánk felszabadulása. 1944—1945. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Szerk. Tiszay Andor. [Kiad. a] Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. Egyetemi ny. 1955. 316 p.

A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek magyar nyelvű bibliográfiája. (Lezárva 1955. március 31-én.) — HK, 1955. 1. sz. 195—206. p.

Hazánk felszabadulása. 1944—1945. Bibliográfia. [Kiad. a] Magyar—Szovjet Társ. [Bp.] Kossuth K. 1959. 42 p.

Szalai Klára: Ajánló irodalmi jegyzék hazánk felszabadulásának 15. évfordulójára. — HSz, 1960. 1. sz. 122—124 p.

Szabó Imre: Szeged felszabadulásának bibliográfiája. Szeged, Városi Somogyi Könyvtár, 1964. 84, XLV p.

(Fenyvessiné Góhér Anna): Megyénk [Bács-Kiskun megye] felszabadulása, 1944. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. [Kiad. a] Katona József Megyei Könyvtár. Kecskemét, Bács-Kiskunm. ny. 1965. 79 p.

Mátéka Béla: Budapest 1944—45. évi ostromára és felszabadulására vonatkozó újságcikkek jegyzéke. [Kézirat.] Bp. FSzEK, 1949. 10 p. 1 t.

Felszabadultunk. Bibliográfia. Fejér megye felszabadulásának 20. évfordulójára. Ösz-

szeáll. a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár Székesfehérvár, MSZMP Fejér m. Biz. 1964. 31 p.

Mitru Ibolya: Hősi harcok emlékei. Ajánló bibliográfia a magyar munkásmozgalom történetéhez. Összeáll.: — — Bp. Főv. Szabó Ervin Könyvtár házi soksz. 1962. 144 p.

A magyar antifasiszta ellenállási mozgalom válogatott bibliográfiája. (Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Bp. Zrínyi K. 1966.) 821—859. p.

Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája. Összeáll. és szerk. Harsányi János, Tiszay Andor, Vágó Ernő. Bp. Tankönyvk. 1968. 53 p.

A Magyar Néphadsereg történetének válogatott bibliográfiája 1945—1960. Összeáll.: Kovalcsik József — Viniczai István — Windisch Aladárné. — HK, 1960. 1. sz. 309—326. p.

Ajánló bibliográfia a Magyar Néphadsereg történetéhez. Összeáll. Tóth Ernő. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 201—224. p.

(Heiling József): Válogatott irodalomjegyzék a fasizmus felett aratott győzelem 20. évfordulója alkalmából. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1965. 15 p.
(A Baranya Megyei Tanács Megyei Könyvtárának kiadványai 4.)

Tóth Sándor: Áttekintés a magyarországi felszabadító hadműveletek hadtörténeti irodalmáról. — HK, 1965. 4. sz. 664—679. p.

Borus József: Az 1944—45. évi magyarországi harcok a nyugatnémet irodalomban. — Világtörténet, 7—8. sz. 1965. 65—86. p.

Pintér István: A magyarországi csata — náci szemmel. — Népszabadság, 1962. 78. sz. 6. p.

Borus J[ózsef]: Voproszü isztoriografii oszvoboditel'noj bor'bü v Vengrii. [A magyarországi felszabadító harcok historiográfiájának kérdései.] (Vtoraja mirovaja vojna. Kn. 1. Obscsie problemü. Moszkva, „Nauka", 1966.) 194—197. p.

Ránki György: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. [Kiad.] (a MTA Történettudományi Intézet.) Bp. Kossuth K. 1964. 302 p.

Komoróczy György: A felszabadulás helytörténeti kutatása. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 10—14. p.

Kormos László: Az országos szintű és a helytörténeti kutató munka összefüggése. — HK, 1964. 3. sz. 470—475. p.

Magyarország felszabadításának eseménynaptára. (Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. Bp. Szikra, 1955.) 182—194. p.

Időrendi áttekintés. (Felszabadulás. 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Bp. Szikra, 1955.) 481—488. p.

Időrendi áttekintés. (Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Bp. Szikra, 1955.) 249—256. p.

Magyarország felszabadításának eseménynaptára. (1944. október—1945. április.) — Politikai Értesítő, 1955. 10. sz. 605—608., 12. sz. 705—706. p.

Hazánk felszabadulásának krónikája, 1944. szeptember 24. — 1945. április 4. Kiad. a Magyar—Szovjet Baráti Társaság. Bp. Egyet. ny. 1960. 47 p.

[*Godó* Ágnes]: Adatok és tények vallomásai. Magyarország felszabadulásának időrendi áttekintése. (20 éve szabad hazánk. Kiad. a MNKK Módszertani Oszt. Bp. 1965.) 23—28. p.

Budapest felszabadulásának kronológiája kerületenként. (1944. december 24. — 1945. február 13.) Budapest bekerítésétől — teljes felszabadulásáig. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 3. sz. Módszertani levelének 1. melléklete. Bp. 1954. 3 p.

Budapest felszabadulásának kronológiája. A hadműveletek előrehaladása szerint, bibliográfiai utalásokkal. (1944. december 8. — 1945. február 16.) (Összeáll. Fancsali Petronella.) [Bp.] Házi soksz. [1955.] 4 p.

Időrendi táblázat. (Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941—1945. Bp. Zrínyi K. 1966.) 789—817. p.

DOKUMENTUMOK, TÁRGYI EMLÉKEK

Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. (Szerk. Zsigmond László. Az iratokat összegyűjtötte és a bev. tanulmányokat írta Ádám Magda, Juhász Gyula, Kerekes Lajos.) 3. kiad. Bp. Kossuth K. 1966. 512 p. 7 t.

Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. köt. 1939 szeptemberétől — 1945 áprilisáig. Bp. Szikra, 1955. 287 p.

Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945.) (Összeáll. Csima János.) Bp. HM Központi Irattár, 1961. 423 p. 23 t. 13 mell.

A horthysta diplomácia előzetes fegyverszüneti tárgyalásai Bernben, 1944 augusztusának végén és szeptember havában. (Hadtörténelmi okmánytár.) (Közli: Csima János.) — HK, 1965. 4. sz. 730—735. p.

1941—1945. Mibe került nekünk ez a háború? Dokumentumok. 1—4. r. — Népszabadság, 1966. 151—153. sz. 6., 154. sz. 4. p.

Dokumentumok az ellenforradalmi rendszer utolsó napjainak történetéhez, 1944. november — 1945. február. Összeáll.: Morva Tamásné. — HK, 1960. 1. sz. 291—308. p.

Gazsi József: Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg történetéhez. — HK, 1960. 2. sz. 226—282. p.

Gazsi József: A Honvédelmi Minisztérium a nyilas puccs után. — Levéltári Szemle, 1964. 4. sz. 119—153. p.

N[ógrádi] S[ándor]: Dokumentumok a magyar partizánharcok történetéhez. — HK, 1956. 3—4. sz. 357—359. p.

Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944—1945.) (Közlik: Gazsi József és Harsányi János.) — HK, 1960. 1. sz. 245—290. p.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. (és a bev. tanulmányt írta:) Harsányi János. (A szerkesztő munkatársa: Gazsi József.) [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Bp. Zrínyi K. 1966. 906 p. 8 t.

Vágó Ernő: Az antifasiszta ellenállás emlékei Budapesten és vidéken. — Történelem, 4. sz. 1965. 131—151. p.

Felszabadulás, 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok hazánk felszabadulásának és a magyar népi demokrácia megszületésének történetéből. (Összeáll. Dér László, Mayer Mária, Szabó Éva.) [Kiad. a] Magyar Munkásmozgalmi Int., a MTA Történettudományi Int. Bp. Szikra, 1955. VIII, 512 p. 14 t. 2 térk.

Karsai Elek:: Dokumentumok Magyarország felszabadulásának történetéhez. — Levéltári Közlemények, 1965. 1. sz. 139—170. p.

20 évvel ezelőtt történt. Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről. [MOKAN Komité röpirata, részletek szovjet hadműveleti naplóból, Debrecen és környéke felszabadításáról stb.] Közli: Rácz Béla és Strassenreiter Erzsébet. — Társadalmi Szemle, 1965. 1. sz. 44—49. p.

20 évvel ezelőtt történt. Dokumentumok és visszaemlékezések az új Magyarország megszületéséről. (A Budai Önkéntes Ezred egyik rajparancsnokának visszaemlékezése egységének harci tevékenységéről stb.) Közli: Strassenreiter Erzsébet és Rácz Béla. — Társadalmi Szemle, 1965. 2. sz. 61—64. p.

Okmányok a felszabadulás történetéhez Pest megyében. Szerk. Krizsán László. Bp. MSZMP Pest megyei Biz. 1960. 158 p.

Dokumentumok Fejér megye felszabadulásának történetéből (1944—1945.) Összeáll.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1965. 235 p. (A Magyar Történelmi Társulat kelet-dunántúli csoportjának kiadványai. 8.)

Vajda Péter: A felszabadító harcok dokumentumait adták át Moszkvában a Magyar Néphadseregnek. — Népszabadság, 1963. 77. sz. 3. p.

Fontos történelmi okmányokat adtak át Moszkvában a Magyar Néphadseregnek. [Hadműveleti jelentések, okmányok, egyenruhák, fegyverek átvétele, részben a Hadtörténelmi Múzeum részére.] — Magyar Nemzet, 1963. 77. sz. 3. p.

Árokay Lajos: Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. — HK, 1955. 2. sz. 101—125. p.

Gazsi József: „Meghalni az elnyomókért? — Ostobaság!" (A felszabadító Szovjet Hadsereg 1944—1945-ben a magyarország hadműveletek alatt kiadott röplapjai.) — Honvédségi Pártmunkás, 1958. 7. sz. 567—570. p.

Felszabadulásunk — a hadtörténelem tükrében. [A Hadtörténelmi Múzeum dokumentumai.] — Szabadságharcos, 1955. 5. sz.

Öt év... [Képes album Magyarország felszabadulásáról.] Bp. Athenaeum, 1950. [242] p.

[A felszabadulás sajtóanyaga.] (A százéves szabad sajtó. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége és az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának ismertetője. [Összeáll.: Tiszay Andor.] Bp. Nemzeti Múzeum 1948.) 30—32. p.

ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. (Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vojnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945.) 4. köt. Az ellenség kiűzése a Szovjetunió területéről és az európai népek felszabadításának kezdete a fasiszta iga alól. (Szerk. biz. P. N. Poszpelov, V. A. Andrejev stb. Ford. Nyírő József, Auer Kálmán.) Bp. Zrínyi K. 1966. 648 p. 44 t. 25 térk.

A magyarországi felszabadító hadműveletek 1944—1945. Szemelvények a Nagy Honvédő Háború története 1941—1945 című műből. (Isztorija Velikoj Otecsesztvennoj vójnü Szovetszkogo Szojuza 1941—1945.) (Ford. Auer Kálmán, Székely Béla.) Bp. Zrínyi K. 1964. 140 p.

Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. (T. Ribin, Ogarijev stb. [írásaiból vál.] Szücs Miklós. Ford. Szentesi Ede, Bojcsuk Vladimir stb.) Bp. Zrínyi K. 1960. 306 p. 23 térk.

[*Artemev*] Artyemjev, N.: Magyarország felszabadítása. (A 9. csapás) (Razgrom nemecko-fasisztkih vojszk v Vengrii.) — A Szovjetunió és a szovjet hadsereg gazdasági segítsége Magyarországnak. Bp. Honvéd Levéltár és Múzeum, 1950. 101 p. 10 t. 6 mell.
(A Honvéd Levéltár és Múzeum hadtörténeti kiadványsorozata 2.)

Ippolitov, F.: A Magyarország felszabadításáért vívott harcok. — Új Szó, 1947. 78. sz.

(Minaszjan, M. M.): A német fasiszta seregek szétverése Magyarországon. 9. sztálini csapás. (Razgrom nemecko-fasisztszkih vojszk v Vengrii. Devjatüj sztalinszkij

udar. Ford. Damó Elemér.) Bp. Honv. Min. 1953. 23 p.

A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveletei (1944—1945). Bp. Szikra, 1955. 34 p. 4 t.

A szovjet hadvezetés fölénye a német hadvezetés felett hazánk felszabadítása során. — N, 1955. 50. sz. 2. p.

A tízhónapos tragédia 1944. március 19 — január 20. 1—4. r. Bp. Müller — Gábor Áron K. [1945.]

Czebe Jenő — *Pethő* Tibor: Magyarország és a második világháború. A háborús évek katonai története. Bp. Antiqua ny. 1946. 95 p.

Csima János: Magyarország katonai részvétele a második világháborúban. — HK, 1966. 3. sz. 635—665. p.

Dezsényi Miklós: Hősök és árulók. A magyar összeomlás katonai története. Bp. Magyar Téka, 1945. 192 p.

Felszabadult hazánk. Bp. Katonai K. 1955. 293 p.

Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. — Magyarország fejlődése a felszabadulás után. [Kiad.] az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. (2. jav. kiad.) Bp. Kossuth K. 1960. 330 p.

Galántai József: A szovjet hadsereg segítsége a magyar népnek a felszabadulás idején. (Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem évkönyve. 1955. Bp. Tankönyvk. 1956.)

Zsombor János: Így történt. Bp. Ifj. K. 1955. 127 p. 20 t.

Amitrov, A.: A német fasiszta hadsereg déli szárnyának szétzúzása 1944 őszén és 1944/45 telén. — HK, 1955. 1. sz. 11—29. p.

Malahov, M.: A szovjet csapatok hadműveletei Magyarország felszabadításáért. — HK, 1964. 4. sz. 563—597. p.

Kazarinov, D. L.: A német-fasiszta csapatok szétzúzása Magyarországon, (Kilencedik csapás.) — HK, 1955. 1. sz. 133—137. p.

Zaharov, M. V.: A szovjet hadművészet a magyarországi felszabadító hadműveletekben. (A 2. Ukrán Front tapasztalatai alapján.) — HK, 1965. 2. sz. 320—332. p.

Zaharov, M. V.: Magyarország szabadsága harcokban született. — Ho, 1965. 3. sz. 5—8. p

Zaharov, M. V.: Hogyan szabadította fel Magyarországot a szovjet hadsereg. — Magyar Nemzet, 1965. 80. sz. 9. p.

Slemin, I.: Magyarország felszabadítása. — HSz, 1965. 3. sz. 43—47. p. (Voennüj Vesztnik 1964. 12. sz-ból.)

Magyarország felszabadítása. — HK, 1955. 1. sz. 3—10. p.

Szücs Miklós: A Szovjet Hadsereg hadműveletei Magyarországon. — Honvéd, 1950. 4. sz. 35—47. p.

Szücs Miklós: A 9. sztálini csapás — Magyarország felszabadítása. — Katonai Figyelő, 1953. 2. sz. 63—79. p. 5 térk.

Zsilinszky Sándor: Magyarország felszabadítása. A fegyvernemek szerepe, jelentősége és együttműködése. — Katonai Figyelő, 1951. 2. sz. 69—80. p.

Zentai Gyula: A szovjet hadsereg hadműveletei Magyarország felszabadításáért. — HK, 1954. 1. sz. 15—34. p.

Szentesi Ede: A szovjet légierők magyarországi harcai. — N, 1954. 79. sz. 2. p.

Csémi Károly: A szovjet páncélos és gépesített csapatok szerepe a Magyarországot felszabadító hadműveletekben. — HK, 1955. 3—4. sz. 5—23. p.

Csémi Károly: A szovjet páncélos és gépesített csapatok harcai Magyarország felszabadításáért. — N. 1955. 213. sz. 4—5. p.

Tóth Sándor: Magyarország felszabadítása. Bp. TTIT, 1954. 64 p.

Tóth Sándor: Hogyan szabadította fel a Szovjet Hadsereg Magyarországot? — Új Március, 1954. 8—9. sz. 8—22. p.

Tóth Sándor: Hogyan szabadította fel hazánkat a szovjet hadsereg. — Honvédségi Pártmunkás, 1958. 3. sz. 228—233. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban. (Előszó: Szíklai Sándor.) [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet. Bp. Szikra, 1955. 195 p. 4 t.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon, (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Bp. Akad. K. 1955.) 89—120. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Magyarországon. (Felszabadult hazánk. Bp. Katonai K. 1955.) 17—50. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Bp. Zrínyi K. 1965. 393 p.

Ölvedi Ignác: Kritikai megjegyzések Tóth Sándor „A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon" c. művéhez. — Sz, 1967. 3—4. sz. 621—635. p.

Tóth Sándor: Válasz Ölvedi Ignác bíráló megjegyzéseire. — Sz, 1967. 3—4. sz. 636—638. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg oldalán. Román, bolgár és jugoszláv csapatok részvétele hazánk felszabadításában. — Magyar Nemzet, 1965. 74. sz. 5. p.

Váradi György: Folyóátkelések a magyarországi hadműveletekben. — Ho, 1964. 11. sz. 73—81. p.

Borus József: A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. — HK, 1964. 3. sz. 422—448. p.

Godó Ágnes: Az 1944—45. évi magyarországi hadműveletek. (Hazánk felszabadulásának katonai története.) — Pártélet, 1965. 4. sz. 20—29. p.

Csatári Dániel: Erdély felszabadítása és a magyarországi hadműveletek. (— —: Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945.) Bp. Akad. K. 1968.) 418—429. p.

Ölvedi Ignác: A fasiszta csapatok szétverése Arad—Budapest—Bécs irányában; Magyarország felszabadítása. (1944. október 6. — 1945. április 4.) — Hadtudományi Közlöny, 1966. 1. sz. 47—74. p.

Ujvári Imre László: Kozákok, apró lovakon. [A 2. Ukrán Front gépesített lovascsoportjának hadtestei a magyarországi harcokban.] — N, 1965. 7. sz. 7. p.

Újvári Imre László: Kurkin apó meg a többiek [A 2. Ukrán Front gépesített lovascsoportjának 5. hadteste a magyarországi harcokban.] — N, 1965. 8. sz. 7. p.

Mészöly Gábor: A magyarországi felszabadító hadműveletek. — N, 1965. 13. sz. 4—5. p.

Az utolsó felvonás. Írták: Horváth József, Nemes János stb. (2. kiad.) Bp. Zrínyi K. 1959. 526 p.

Így kezdődött. Battonyától Szentgotthárdig a 18. szovjet harckocsi hadtest nyomában. [Írták:] (Horváth József, Kékesdi Gyula stb.) — Népszabadság, 1960. 74. sz. 8., 75—80. sz. 6—7., 81. sz. 10—11., 82—85. sz. 6—7., 86. sz. 10—11., 87—91. sz. 6—7., 92. sz. 8—9., 93—94. sz. 6—7., 95. sz. 2—3., 96. sz. 6—7., 97. sz. 8—9., 98—99. sz. 6—7. p.

Gonda Attila: 194 nap történelem. Makótól Nemesmedvesig. — A Hazáért, 1967. 13. sz. 8—9. p.

Felfelé a Dunán. A Dunai Vörös Hajóhad harcai (Gerjen, Dunapentele, Budapest, Vác és Esztergom környékén.) — Új Szó, 1946. 36. sz.

Dezsényi Miklós: A szovjetorosz dunai hajóraj harcai Magyarország felszabadításáért. Bp. Athenaeum ny. 1946. 34 p. 2 térk.

Dezsényi Miklós: A szovjet dunai hajóraj részvétele hazánk felszabadításában. — Ho, 1960. 4. sz. 77—89. p. 2 t.

Keserű István: Szovjet tengerészek a Dunán. [Az 1944. december 4. — 1945. március 20. közötti harcokról.] — Új Világ, 1955. 29. sz.

Hernády Ferenc: Szovjet hajók a magyar Dunán. — Lobogó, 1961. 30. sz. 4. p.

Andrjuscsenko, Sz(ergej) A(lekszandrovics): A Duna hullámai. (— —visszaemlékezései a 23. Bratislavai hadtest magyarországi és csehszlovákiai harcaira.) — HK, 1965. 4. sz. 702—721., 1966. 1. sz. 133—150. p.

Csernouszko, L.: Tengerészek az első vonalban. [Szovjet naszádok szerepe a felszabadító harcokban Magyarországon.] — N, 1967. 13. sz. 6—7. p.

KATONAI-POLITIKAI HELYZET

Puskás, A. I.: Adatok Horthy-Magyarország külpolitikájához a második világháború éveiben. — Sz, 1961. 1. sz. 83—117. p.

Karsai Elek: A budai Vártól a Gyepüig. 1941—1945. Bp. Táncsics K. 1965. 759 p. 64 t.

Ránki György: 1944. március 19. (Magyarország német megszállása.) [Közread.] A MTA Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K. 1968. 231 p. 4 t. [Bibliogr. 229—232. p.]

Ránki [György], D.: K voproszu ob okkupacii Vengrii fasisztszkoj Germaniej. (Magyarország német fasiszta megszállásának kérdéséhez.) (Vtoraja mirovaja vojna. Kn. 1. Obscsie problemü. Moszkva, „Nauka", 1966.) 404—409. p.

Komlós János: Elárult ország. Bp. Gondolat, 1961. 286 p. 12 t.

Gellért Gábor: Lázas nyár, 1944. március 19. — 1944. október 15. Történelmi riportok. Bp. Zrínyi K. 1967. 149 p. 32 t.

Ránki György: A német—magyar viszony az utolsó háborús évben és az európai biztonság. Megjegyzések Andreas Hillgruber tanulmányához. — TSz, 1961. 3. sz. 373—377. p.

Pintér István: Magyarország az utolsó csatlós szerepében. — HK, 1964. 3. sz. 463—469. p.

Ölvedi Ignác: A honvéd vezérkar 1944. szeptember 4-i memorandumának vitájához. — HK, 1965. 4. sz. 680—697. p.

Ölvedi Ignác: A iasi—kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katona-politikai helyzetére. — HK, 1964. 3. sz. 449—462. p.

Csatári Dániel: A romániai fordulat és magyarországi hatása. (— — :Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945.) Bp. Akad. K. 1968.) 397—417. p.

Csima János: Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. — HK, 1968. 3. sz. 486—512. p.

Tóth Sándor: A horthysta klikk 1944. október 15-i kiugrási kísérletéről. — HK, 1965. 3. sz. 401—424. p.

Csatári Dániel: A magyar kiugrási kísérlet és következményei. (— — : Forgószélben. (Magyar-román viszony 1940—1945.) Bp. Akad. K. 1968.) 333—359. p.

Pethő Tibor: A „Páncélököl" és a kiugrási kísérlet. A hadtörténelem válaszai kétévtizedes kérdésekre. — Magyar Nemzet, 1965. 203. sz. 7. p.

Pintér István: A Maus-akció — Hőttl kézjegyével. 1. Berani küldetése. 2. A „partizánok" küldötte. 3. Az akció befejeződik. — Népszabadság, 1965. 135. sz. 6., 136. sz. 6., 137. sz. 10. p.

D[ömötör] L[ászló]: Koporsók a Várban. A testőrség fegyveres ellenállásának hiteles története. [Dezsényi Miklós hadtörténész tájékoztatása alapján.] — Hétfői Hírek, 1963. 43. sz. 2. p.

Rozsnyói Ágnes: A Szálasi-puccs. Bp. Kossuth K. 1962. 107 p. 4 t.

Szikossy Ferenc: A Nemzeti Szövetség és az Országgyűlés két házának tevékenysége Sopronban. 1944 november — 1945 március. (Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve 5—6. köt. 1963—64.) 293—321. p.

Münnich Ferenc: A moszkvai rádió hírmagyarázója Magyarország politikai és katonai helyzetéről 1944—1945-ben. — HK, 1964. 4. sz. 551—562. p.

Nógrádi Sándor: A Kossuth rádió a Szovjetunióban. (A Szovjetunió magyar szemmel. Szerk. Mihályfi Ernő. Bp. Kossuth K. 1967.) 109—111. p.

Paál Jób — *Radó* Antal: A debreceni feltámadás. Krónikás könyv a demokratikus Új Magyarország megszületéséről, a moszkvai tárgyalásokról, a debreceni nemzetgyűlés és az első független nemzeti kormány megalakulásáról, a magyar nemzet történetének sorsdöntő hőskoráról. Debrecen, 1947. 384 p.

Megkezdődtek a fegyverszüneti tárgyalások Magyarország és a Szovjetunió között. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent a fasiszta Németországnak. — Szabad Magyarország (Miskolc), 1945. 1. sz.

Az első lépés. 1945. január 20. Magyarország fegyverszüneti szerződése. — Magyar Nemzet, 1955. 16. sz.

Herczeg Géza: A moszkvai fegyverszüneti egyezmény megkötésének jelentősége. — Állam és Igazgatás, 1965. 2. sz. 97—101. p.

Karsai Elek: „Országgyarapítás" — országvesztés. A nürnbergi per és Magyarország. Bp. Kossuth K. 1961.

A Bárdossy per. 1. A vád. 2. A tárgyalás és az ítélet. Szerk. Ábrahám Ferenc — Kussinszky Endre, Bp. Híradó Kvt. 1945.

Az Imrédy per. A vád, a vallomások és az ítélet. Szerk. Ábrahám Ferenc — Kussinszky Endre. Bp. Híradó Kvt. 1945. 127 p.

A Szálasi per. A vád, a vallomások és az ítélet. Szerk. Ábrahám Ferenc — Kussinszky Endre. Bp. Híradó Kvt. 1945. 191 p.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM, PARTIZÁNHARCOK ÁLTALÁNOS MŰVEI

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom 1936—1945. 5. átd. kiad. Bp. Kossuth K. 1965. 330 p. 10 t.

Ságvári Ágnes: Népfront és koalíció 1936—1948. Bp. Kossuth K. 1967. 308 p.

A magyarországi munkásmozgalom, 1939—1945. [Kiad.] a MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1959. 383 p.

Hősi harcok emlékei. A magyar munkásmozgalom múltjából. (Összeáll. és szerk. Lányi Ernőné.) Bp. Szikra, 1955. 214 p.

„Előre, harcra ifjúmunkás", 1919—1945. Összeáll. Svéd László. Bp. M. M. I.-Ifj. K. 1954. 813 p. 16 t.
(Válogatott írások a magyar ifjúmunkásmozgalom harcos múltjából. 2. köt.)

Boldizsár Iván: A másik Magyarország. A magyar ellenállási mozgalom története. 2. kiad. Bp. 1946. 94 p.

Pintér István: Magyar kommunisták a Hitler-ellenes nemzeti egységért. 1941. június —1944. március. [Közread.] (A MSZMP KB Párttörténeti Intézete.) Bp. Kossuth K. 1968. 325 p.

Mucs Sándor: A magyar fegyveres ellenállási mozgalom megszervezése és szerepe Magyarország felszabadításában. (1941—1945.) — HK, 1957. 1—2. sz. 32—54. p.

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte. 1943—1945. [Kiad.] az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Bp. Kossuth K. 1961. 266 p.

A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1944. október 10-i határozata a fasizmus elleni közös harcról és a munkásosztály egységének megteremtéséről. (Közli: Korom Mihály.) — PK, 1958. 3. sz. 108—113. p.

Fehér Lajos: Magyar szabadsághősök. Bp. Szikra, 1948. 20 p.

Dános Miklós: Kommunisták a fegyveres felkelés élén. — Népszabadság, 1958. 199. sz. 5. p.

Pethő Tibor — *Szilágyi* István: Szabadságharc 1944-ben. Az ellenállási mozgalom katonai története. Bp. Honv. Min. 1946. 43 p.

Kovács István — *Flórián* János: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Adatok a magyar partizánmozgalom történetéhez. Bp. Athenaeum, 1946. 62 p.

Harsányi János: Ucsasztie vengerszkogo naroda v dvizsenii szoprotivlenija. [A magyar nép részvétele az ellenállási mozgalomban.] (Vtoraja mirovaja vojna. Kn. 3. Dvizsenie szoprotivlenija v Evrope. Moszkva, „Nauka", 1966.) 169—176. p.

Harsányi János: A partizánmozgalomról. — Katonai Szemle, 1956. 4. sz. 119—127. p.

Kovács István — *Harsányi* János: Partizánharcok Magyarország felszabadításáért. — HK, 1955. 1. sz. 115—132. p.

Kovács István — *Harsányi* János: Partizánharcok Magyarország felszabadításáért. (Felszabadult hazánk. Bp. Katonai K. 1955.) 91—103. p.

Puskás, A. I.: Adatok a magyar haladó erők szerepéhez az ország felszabadításában. (1944 október — 1945 április.) — Sz, 1966. 4—5. sz. 763—786. p.

Vida István: A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja. — Pártélet, 1965. 4. sz. 78—82. p.

Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának történetéhez. — HK, 1961. 2. sz. 431—456. p.

Gárdos Miklós: Azon az őszön . . . Krónika a magyarországi partizánharcokról. Bp. Ifj. K. 1956. 183 p. 2 térk.

Magyar partizánok. Emlékek a felszabadítás magyar partizánjainak harcaiból. (Dékán

István, Körösi Andor stb.) Bp. Vörös Csillag ny. 1954. 124 p.
(Szabad Hazánkért kiskönyvtára 12.)

Magyar partizánok a fasizmus ellen. (Előadások.) Szerk. Bassa Endre, Dér László stb. Bp. TIT, 1965. 151 p.
(Klny. Történelem c. folyóirat 4. sz.-ból.)

Gazsi József: Magyar antifasiszták és partizánok segítsége hazánk felszabadításához. — Ho, 1965. 3. sz. 39—46. p.

Gazsi József: Rövid áttekintés a magyar antifasiszta ellenállásról 1944—45-ben. — BSz, 1966. 4. sz. 42—50. p.

Mucs Sándor: Magyar partizán és katonai egységek harca a hitleri fasizmus ellen a szabadságért. — N, 1958. 74. sz. 2. p.

Fegyverrel a fasizmus ellen. Tanulmányok a magyar ellenállás és a partizánharcok történetéből. (Szerk. Gazsi József, Pintér István.) [Közread.] (Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.) Bp. Zrínyi K. 1968. 312 p.

Adatok a vidéki antifasiszta ellenállásról. Összeáll.: Vágó Ernő. — Történelemtanítás, 1965. 2. sz. 13—15. p.

Pintér István: A bányászok harca a fasizmus és a háború ellen, a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért. — Történelem, 4. sz. 1965. 35—46. p.

Gyevi Károly: Az embertelen hatalom mindig elbukik. Adatok és okmányok a bányamunkásság ellenállási kísérleteiről. — Jelenkor, 1967. 11. sz. 1044—1052. p.

Kerekes Zoltán: A katonai eskü történetéből. Partizánok esküje. — N, 1956. 11. sz. 2—3.p.

Magyar katonák átállásai

„Fordítsátok fegyvereiteket az elnyomó németek ellen!" Debrecen város lakosságának felhívása Budapest és a Dunántúl népéhez, valamint a m. kir. honvédséghez. — Néplap, Debrecen, 1944. 8. sz. december 2.

A magyar csapatok már harcolnak a németek ellen. — Szegedi Népakarat, 1944. október 18.

Déri György: Magyar hadifoglyok — a magyar szabadságért. [Az 1. magyar honvéd hadsereg átállása a Vörös Hadsereg oldalára magyar hadifogoly tisztek 1944. szeptember 24-i kezdeményezésére.] — Magyar Újság, 1945. 8. sz. január 21.

Kárpáti Aurél, ifj.: Mi történt a Kárpátokban 1944 októberében? [Dálnoki Miklós Béla átállásának története.] — Szabadság, 1945. 221. sz. október 14.

Vitéz lófő Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, a Magyar Fegyveres Erők főparancsnokának parancsa. Az 1. honvéd hadsereg tisztjeihez és katonáihoz! A Magyar Fegyveres Erő minden tagjához! — Magyar Újság, 1944. 30. sz. november 1.

László Miklós: Az elmulasztott alkalom. — Miért nem sikerült a „kiugrás"? Hitler mindent tud. Milyen ember volt Dálnoki Miklós Béla? A televízió történelmi eseményfilmje, a *Honfoglalás* kulisszatitkai. — Esti Hírlap, 1963. 252. sz. 5. p.

Karsai Elek: Dálnoki Miklós Béla és az 1. magyar hadsereg. Megjegyzések a Honfoglalás c. tv-film történelmi problematikájához. — Népszabadság, 1963. 252. sz. 10—11. p.

Kállai Gyula: Az igazi honfoglalás. [Illés Béla Honfoglalás c. filmjéről. Dálnoki Miklós Béla átállásának politikai jelentősége.] — Népszabadság, 1963. 258. sz. 3. p.

Gazsi József: Akiknek még idejében kinyílt a szemük. [Magyar katonák átállása a Vörös Hadsereg oldalára. 1944.] — N, 1959. 78. sz. 5. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák a hitleri fasizmus ellen. — HK, 1957. 1—2. sz. 94—119. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító hadműveleteinek hatása a magyar hadsereg katonáira. — HSz, 1960. 4. sz. 81—86. p.

Gazsi József: Magyar katonák átállásai a Vörös Hadseregnek hazánk felszabadítása során. — HK, 1964. 4. sz. 670—689. p.

Gazsi József: Magyar repülők a fasizmus ellen. — Repülés, 1965. 3. sz. 4—5. p.

Fekete Rezső: Egy repülővállalkozás története. (Feljegyezte Sárosi Gyula. Kiegészítés Gazsi József: Magyar repülők a fasizmus ellen c. cikkéhez.) — Repülés, 1965. 8. sz. 16. p.

Fekete Rezső: Egy repülővállalkozás története. (1944. november 7.) — HK, 1966. 1. sz. 160—170. p.

A 24. magyar hadosztály átállt az orosz csapatokhoz, legénységével, tisztikarával, felszerelésével együtt. — Kőszegi Szabad Nép, 1945. 1. sz.

MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK KATONAI TÖRTÉNETE

A SZOVJET HADSEREG MAGYARORSZÁGI HADMŰVELETEINEK MEGINDULÁSA, A TISZÁNTÚL FELSZABADÍTÁSA

Gurov, Sz.: Ahonnan Magyarország felszabadulása elindult. A Szovjet Hadsereg 1944 augusztus végi hadműveletei. — Új Szó, 1947. 194. sz.

Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg 3000 kilométeres fronton támad. [A Vörös Hadseregnek, a magyar Alföldre való benyomulását közvetlenül megelőző hadműve-

letei.] — Magyar Újság, 1944. 21. sz. szeptember 26.

Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg megállás nélkül folytatja előnyomulását. — Magyar Újság, 1944. 22. sz. október 1.

Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg átütő győzelmei. [Előnyomulása a Nagy-Alföldön.] — Magyar Újság, 1944. 26. sz. október 11.

Gonda Vladimir: A Vörös Hadsereg folytatja előnyomulását. [A Vörös Hadsereg alföldi és északmagyarországi harcairól.] — Magyar Újság, 1944. 28. sz. október 16.

A magyar nép többsége szembefordult Horthy és Szálasi fasizmusával. A felszabadító Vörös Hadsereg ellenállhatatlanul nyomul előre. — Szegedi Népakarat, 1944. október 18.

Gonda Vladimir: Budapest felé tör a Vörös Hadsereg. [A Vörös Hadsereg nagyalföldi hadműveleteiről.] — Magyar Újság, 1944. 29. sz. október 21.

Polgár Endre: Súlyos harcok északon és délen a döntő roham megindítása előtt. [A szovjet hadsereg tiszántúli előnyomulásáról.] — Igaz Szó, 1944. 42. sz. október 23.

Ölvedi Ignác: A Tiszántúl felszabadulása. — Pártélet, 1964. 10. sz. 111—119. p.

Ölvedi Ignác: Tiszántúl felszabadítása. Bp. TMB Hadtudományi Szakbizottsága, 1965. 30 p.

A Szovjet Hadsereg csapása a Duna—Tisza közén, Magyarország körzetében. [Hadműveleti leírás 1944. szeptember — 1945. január 12-ig.] (Golikov, Sz.: A Szovjet Hadsereg világraszóló győzelmei a Nagy Honvédő Háborúban. Bp. Szikra, 1953.) 177—186. p.

Polgár Endre: A Tisza vonalán. — Igaz Szó, 1944. 41. sz.

A Vörös Hadsereg élcsapatai gyors ütemben törnek Budapest felé. Közel harminc várost szabadított fel a Vörös Hadsereg. [A Vörös Hadsereg előnyomulása a Tiszántúlon és a Duna—Tisza közén.] — Szegedi Népakarat, 1944. október 23.

Csongrád és Békés megye

Tíz éve léptek át a felszabadító szovjet csapatok Csongrád megye határát. — Délmagyarország, Szeged, 1954. 227. sz.

Berecz Árpád: Csongrád megye felszabadítása. Szeged, Csongrád megyei ny. 1955. 28 p. (Csongrád megyei füzetek. 9. sz.)

Berecz Árpád: A felszabadító hadműveletek Csongrád megyében. — Viharsarok, 1955. 79. sz.

Vajda Péter: Az első felszabadító. Poltavai találkozás Filipp Kivával, a Szovjetunió hősével. (Battonya felszabadítása 1944. szeptember 23-án.) — Népszabadság, 1966. 16. sz. 7. p.

10 éve felszabadulás. Csanádpalota. —Új Világ, 1954. 38. sz.

[Lantos László]: Csanádpalotától Ágfalváig. 1. r. „Vörös jelek a Hadak Útján". Az ék iránya: Csanádpalota, Makó. — Munkásőr, 1964. 9. sz. 6. p.

Az első nap magyar földön. — N, 1953. 73. sz.

Gál Zoltán: Húsz éve történt ... Az első szabad magyar falu. — Ország Világ, 1964. 39. sz. 3. p.

Makó

Makó — az első felszabadult magyar város. — Társadalmi Szemle, 1954. 12. sz. 107—108. p.

László Gyula: Tíz esztendeje. [Személyes élmény Makó felszabadulásakor 1944. szeptembre 26-án.] — Esti Budapest, 1954. 227. sz.

Polányi Imre: Adatok Makó felszabadulásának történetéhez. (A Szegedi Pedagógiai Főiskola évkönyve 1958. 1. r. Szeged, 1958. 354 p. 1 térk.)

A felszabadító harcokban részt vett szovjet tiszt ajándéka Makó városának. — Népszabadság, 1968. 236. sz. 5. p.

Nemes Dezső: A felszabadult Magyarország első napjaiból. [Makó, Szeged, Debrecen, felszabadításáról.] — Élet és Tudomány, 1955. 14. sz. 419—421. p.

Patakfalvi István: Orosháza felszabadul. — Művelt Nép, 1954. 31. sz.

Emlékkönyv hazánk felszabadulásának és az orosházi Szántó Kovács Múzeum fennállásának 10 éves évfordulójára. (Összeáll.: Nagy Gyula.) Orosháza, Szántó Kovács Múzeum Baráti Köre, 1955. [1956.] Soksz. 278 p. 1 t.

A Szovjet Tájékoztató Iroda hadijelentése a Vörös Hadsereg felszabadító harcairól a Tiszántúl déli részén. [Október 7.: Körösladány, Gyoma, Békéscsaba, Sarkad, Békés, Mezőberény, Szeghalom és Tótkomlós — október 9.: Mezőtúr, Szentes, Hódmezővásárhely felszabadítása.] (Felszabadulás, Bp. Szikra, 1955.) 9—10. p.

Szobek András: Békéscsaba háborús napjai. — Délmagyarország, 1944. 7. sz.

Mátyás Ferenc: Honfoglalás a kubikosok hazájában. [Szentes és Hódmezővásárhely felszabadulása.] — Új Világ, 1954. 40. sz.

Történelmi napok. [Hódmezővásárhely felszabadulása.] — Viharsarok, 1954. 236—237. sz.

Marik Dénes: Város a front mögött. Gyula város felszabadulásának története. Gyula, Békés m. ny. 1957. 69 p. (Gyulai füzetek 1.)

Szeged

Polgár Endre: A Magyar Alföld szegélyén. — Igaz Szó, 1944. 39. sz. [október 19.]

Hogyan szabadította fel a Vörös Hadsereg Szegedet? Ahogy a szemtanú látta ... — Szegedi Népakarat, 1944. október 21.

Szeged a felszabadulás napjaiban. — Szegedi Népakarat, 1944. október 21.

A szabad magyar területen. [A németek alföldi visszavonulása, Szeged felszabadulása.] — Igaz Szó, 1944. 50. sz. december 12.

Krizsán László: Sikeres vállalkozás Szeged felszabadítására. — N, 1955. 106. sz. 2. p.

Gaál Endre: Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez, 1944—1945. (Történelem. 1—2. Szerk. Mérei Gyula. Szeged, 1957.)

Gál Zoltán: Húsz éve történt... Felszabadult Szeged. — Ország Világ, 1964. 42. sz. 6—7. p.

Baróti Géza: A huszadik esztendőben. A szegedi őrség. — Magyar Nemzet, 1964. 239. sz. 5. p.

Molnár István: Egy város élni akar. [Szeged felszabadulása.] — N, 1964. 41. sz. 4. p.

Hajdúsági, nyírségi harcok

Paál Jób — *Radó* Antal: A debreceni feltámadás. Debrecen, Tiszántúli ny. 1947. 357—366. p.
[Nádudvar október 8., Hajdúszoboszló október 9., Hajdúszovát október 9., Püspökladány október 8., Földes október 13., Hajdúsámson október 12., Mikepércs október 18., Kaba október 18., Hajdúhadház október 20., Józsa október 22., Hajdúböszörmény október 18., Balmazújváros október 22., Hajdúdorog október 31., Hajdúnánás október 30. felszabadításáról és az élet megindulásáról.]

Emlékezzünk! [Mezőtúr felszabadítása.] — Mezőtúri Néplap, 1946. 14. sz. október 18.

Polgár Endre: A Hajdúság után a Nyírség. [A Vörös Hadsereg Debrecen és Nyíregyháza környéki győzelmeiről és további előnyomulásáról a Hajdúság, a Nyírség és a Duna—Tisza köze területén.] — Igaz Szó, 1944. 43. sz. október 24.

Szatmárnémeti, Jánoshalma, Huszt, Kiskunfélegyháza és több mint húsz város felszabadulását jelentik egy nap alatt. Szálasiék minden fegyveres alakulatot a nyilasok védelmére rendeltek ki. — Szegedi Népakarat, 1944. október 25.

Németi Éva: Győz az élet. Tíz éve szabad Kaba. — Néplap, Debrecen, 1954. 249. sz.

A tűz parancsnoka. (Jevgenyij Ljutikov gárdahadnagy hősi halála Püspökladány mellett 1944. október 8-án.) — N, 1965. 12. sz. 7. p.

Debrecen

A Vörös Hadsereg benyomult Debrecenbe. — Szegedi Népakarat, 1944. október 21.

A Szovjet Sajtóiroda hadijelentései. Október 20-i és 21-i jelentés. [Debrecen, Bácsalmás elfoglalásáról.] — Híradó, 1944. 3. sz. október 23.

Reményi József: A senki földje. — Így szabadult fel Debrecen. (Paál—Radó: A debreceni feltámadás. Debrecen, Tiszántúli ny. 1947.) 49—58. p.

Tíz éve szabad Debrecen. — Szabadságharcos, 1954. 10. sz.

Várkonyi Ágnes: Debrecen újjászületése. — Népszava, 1954. 248. sz.

Radó István: Debreceni harangszó. — Magyar Nemzet, 1954. 247. sz.

Gera György: Debreceni krónika. — Új Világ, 1954. 42. sz.

Tíz éve. [A debreceni harcok rövid leírása. Részletek a Szovjet Hadsereg 1944 októberi hadijelentéseiből.] — Szabad Hazánkért, 1954. 9. sz.

Taar Ferenc: Nagy idők tanúi. (Debrecen felszabadulásának és az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának 20. évfordulójára.) — Alföld, 1964. 12. sz. 1081—1095. p. 2 t.

Ságvári Ágnes: Debrecen nagy napjai... — Munka, 1964. 10. sz. 32. p.

Lantos László: Csanádpalotától Ágfalváig. 2. r. A debreceni hadművelet. — Munkásőr, 1964. 10. sz. 6. p.

Ölvedi Ignác: A lovas-gépesített csoport a debreceni hadművelet első szakaszában. (1944. október 6—12-ig.) — Ho, 1964. 10. sz. 91—103. p.

Ölvedi Ignác: Harcok Debrecen előterében. (Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.) — Alföld, 1965. 4. sz. 47—56. p.

Ölvedi Ignác: Harccselekmények a debreceni hadművelet második szakaszában, 1944. október 13—20. (Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.) — HK, 1965. 1. sz. 12—36. p.

Ölvedi Ignác: Harccselekmények Debrecen felszabadítása után. (Részlet a szerző „Tiszántúl felszabadítása" c. kandidátusi értekezéséből.) — HK, 1965. 2. sz. 219—238. p.

Nyíregyháza

A Vörös Hadsereg előnyomulása során felszabadította Hajdúböszörményt, Nagykállót, Nyíregyházát, Zimonyt és több más magyar helységet. — Szegedi Népakarat, 1944. október 23.

Pintér István: Hogyan szabadult fel Nyíregyháza. — Néplap, Nyíregyháza, 1954. 257. sz.

Vihar Béla: Felszállott a páva... Nyíregyháza nagy napjai. — Új Világ, 1954. 43. sz.

Pintér András: Megindul az élet. [Nyíregyháza felszabadulása.] PK, 1960. 1—2. sz. 247—252. p.

Socol, I.: Mátészalka, 1944. [Egy szovjet hadosztály harcai Mátészalka körzetében.] — N, 1963, 11. sz. 3. p.

Észak felé tör előre az orosz hadsereg... Orosz csapatok elfoglalták Tokajt és Tarcalt. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 7. sz. november 26.

Zempléni János: Szovjet előretörés Budapest—Tokaj—Csap—Ungvár vonalán. Támadásba lendült a 4. Ukrán Front. — Magyar Újság, 1944. 37. sz. november 26.

BUDAPEST BEKERÍTÉSE

A 2. Ukrán Hadsereg harcai az Alföldön és Észak-Magyarországon

Zempléni János: Minden irányból Budapest felé. — Magyar Újság, 1944. 30. sz. november 1.

Polgár Endre: Folyik Magyarország felszabadítása! [A Budapest bekerítését és ostromát megelőző duna—tisza-közi és tiszajobbparti harcokról.] — Igaz Szó, 1944. 46. sz. november 12.

Sólyom László: Budapest felszabadításához vezető hadműveletek és az ostrom. — Honvéd, 1947. 2. sz.

Varga Tibor: Hadműveletek Budapest körülzárásáig. — Katonai Figyelő, 1950. 1. sz. 8—12. p.

Balogh Lajos: Harcok az ellenség budapesti erőcsoportjának bekerítéséért. — Katonai Szemle, 1955. 1—2. sz. 191—201. p.

Kecskemét

A Szovjet Sajtóiroda hadijelentései. Október 30-i jelentés. (Többek között Kecskemét elfoglalásáról.] — Hírek, 1944. 8. sz. november 5.

A Szovjet Tájékoztató Iroda jelentései: A Vörös Hadsereg a Duna—Tisza közén előretörve délről megközelíti Budapestet. [1944. november 1. jelentés a kecskeméti, lajosmizsei, keceli; november 4.: szolnoki, abonyi, ceglédi; november 14.: solti harcokról.] — Felszabadulás, Bp. Szikra 1955. 53—55. p.

Lantos László: Csanádpalotától Ágfalváig. 3. r. A budapesti hadművelet kezdete. A „hírös város" sorsfordulója. — Munkásőr, 1964. 11. sz. 6. p.

Welther Dániel: A felszabadulás előestéje Kecskeméten. Kecskemét, MHS. 1965. 27 p.

Szolnok

Zempléni János: Új szovjet előretörés Budapest irányában. Szolnok, Cegléd és Abony a szovjet csapatok kezén. — Magyar Újság, 1944. 32. sz. november 6.

Nagy páncélos csata Budapest előterében. — Magyar Újság, 1944. 33. sz. november 8.

Szolnok. — Hírek, 1944. 10. sz. november 8.

Szabó Lajos: Szolnok felszabadítása. — Jászkúnság, 1960. 1. sz. 5—9. p.

Évforduló. [Emlékezés Jászberény 1944. november 15-i felszabadulására és a fasiszta rombolásra.] — Jászkürt, Jászberény, 1946. 6. sz.

Kablay Lajos: Emlékezzünk! [Cikk Szolnok megye felszabadulásáról.] — Szolnokmegyei Néplap, 1954. 234. sz.

Gerskovics, Alekszandr: Tizenöt év múltán... Ford. Szurmay Ernő. — Jászkunság, 1960. 1. sz. 1—4. p.

Borus József: Az 1944-es Szolnok megyei harcok — volt hitlerista tábornokok munkáiban. — Jászkunság, 1961. 3—4. sz. 163—173. p.

Kormos László: Adatok az 1944-es Szolnok megyei harci eseményekhez. — Jászkunság 1962. 4. sz. 160—167., 1963. 1. sz. 5—12. p.

Pataki Ferenc: Front a város körül. (A Ceglédi járás és Cegléd város felszabadulásának története.) Cegléd, Kossuth Múzeum, 1965. 89 p. 3 t.
(Ceglédi füzetek 14.)

Polgár Endre: Budapest kapui előtt. [A Budapest megközelítéséért folyó Duna-Tisza közi harcokról.] — Igaz Szó, 1944. 45. sz. november 5.

Balczer Elemér: Születésnap. [Üllő felszabadulása 1944. november 5-én két szemtanú elbeszélése alapján.] — Esti Budapest, 1954. 262. sz.

Márkus László: Az emlékezés ünnepe Poroszlón. [Poroszló felszabadulásának (1944. november 7.) 10. évfordulója alkalmából.] — Népújság, Eger, 1954. 89. sz.

Emlékezés a Duna partján. [Cikk Dunavecse felszabadításáról, emlékezés 1944 novemberére.] — Bács-Kiskunmegyei Népújság, Kecskemét, 1954. 264. sz.

Váli Gábor: Levél Szadanov kapitánynak a Szovjetunióba. [A felszabadulás és az újjáépítés kezdete Szalkszentmártonban 1944 novemberében.] — Esti Budapest, 1955. 19. sz.

Budapest felé. Nagy magyar veszteségek a Duna—Tisza közén. — Magyar Újság, 1944. 34. sz. november 12.

Polgár Dénes: Ócsai István útja. [Ócsai István országgyűlési képviselő személyes élménye 1944. november 11-én Mezőkövesd felszabadulásakor.] — Esti Budapest, 1954. 268. sz.

Fábián Sándor. Így történt tíz évvel ezelőtt. [Tiszacsege község felszabadulásának története.] — Néplap, Debrecen, 1954. 258. sz.

Zempléni János: Nagy szovjet előretörés Eger és Miskolc felé. — Magyar Újság, 1944. 34. sz. november 12.

Megindult a harc Budapestért és Miskolcért. — Néplap, Debrecen, 1944. 1. sz. november 15.

130 kilométer széles fronton nyomul előre az orosz hadsereg Budapest felé. — Néplap, Debrecen, 1944. 3. sz. november 17.

Zempléni János: Nagy szovjet győzelmek a heves—borsodi síkságon és a Jászságban. Budapest és Miskolc felé tör előre a 2. Ukrán Front jobbszárnya. — Magyar Újság, 1944. 35. sz. november 17.

A Szovjet Sajtó Iroda hadijelentései. November 17-i jelentés. [Füzesabony környéke és más községek felszabadítása.] — Hírek, 1944. 14. sz. november 20.

A diadalmas Vörös Hadsereg 8 km-re közelítette meg Miskolcot és súlyos nyomással nehezedik Budapest védőire. — Néplap, Debrecen, 1944. 4. sz. november 18.

Az orosz hadsereg elfoglalta Gyöngyöst, Monort és Jászárokszállást. — Délmagyarország, Szeged. 1944. 1. sz. november 19.

A Budapest felé vivő úton . . .[Jászárokszállás felszabadítása és egy fogságba esett magyar honvéd nyilatkozata.] — Hírek, 1944. 14. sz. november 20.

Polgár Endre: A téli offenzíva előtt. [A Budapesttől délkeletre és keletre folyó harcokról.] — Igaz Szó, 1944. 47. sz. november 21.

A szovjet erők tovább űzik az ellenséget a Mátra és Bükk irányában. Eger városa a teljes bekerítés előtt. — Magyar Újság Híradója, 1944. november 22.

A Szovjet Sajtó Iroda hadijelentése. November 19-i és 20-i jelentés. [Többek között Gyöngyös felszabadításáról.] — Hírek, 1944. 15. sz. november 22.

Hatvan, Eger és Miskolc a szovjet támadások célpontjában. Általános előretörés a Budapest—Tokaj közötti arcvonalon. — Magyar Újság Híradója, 1944. november 20.

Hatvan

Hatvan bekerítése küszöbön áll. A vörös hadsereg folytatja előnyomulását az egész alföldi fronton. A tegnapi nap folyamán elfoglalta Füzesabony fontos vasúti csomópontot, Tiszalucot, valamint Maklár, Karácsond, Adács, Gyöngyöshalász, Csány, Jászfényszaru és Zsámbok községeket. — Néplap, Debrecen, 1944. 5. sz. november 19.

Az oroszok kiszélesítették hídfőállásaikat a Duna nyugati partján. Miskolc és Hatvan közt van az északi támadás súlypontja. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 8. sz. november 28.

Hatvan bevételének története. — Hírek 1944. 17. sz. november 28.

Homonna és Nagymihály az orosz előrenyomulás újabb állomása. [Többek között Hatvan elfoglalásáról.] — Délmagyarország, Szeged, 1944. 9. sz. november 29.

Zempléni János: Hatvant elfoglalták. Kassa felé és a Bodrogközben előretörtek a szovjet csapatok. — Magyar Újság, 1944. 38. sz. november 30.

Tíz esztendeje zúzták szét a német fasisztákat Hatvan térségében. [A hadműveletek és a felszabadulás (1944. nov. 26.) leírása.] — Népújság, Eger, 1954. 93. sz. november 25.

Polgár Endre: Az új háborús tél küszöbén. [A Vörös Hadsereg észak-magyarországi és Budapest bekerítését célzó hadműveleteiről.] — Igaz Szó, 1944. 48. sz. november 28.

Eger

Eger bevételének részletei. — Hírek, 1944. 19. sz. december 3.

Tovább tart a szövetséges csapatok előnyomulása Pécstől nyugatra. Eger és Szikszó elfoglalása elszigeteléssel fenyegeti a miskolckörnyéki csapatokat. — Néplap, Debrecen, 1944. 8. sz. december 2.

Eger 10 éve szabad. [Riportok a hadműveletekről és a felszabadulásról.] — Népújság. Eger, 1954. 94. sz.

Nagy József: Heves megye felszabadulása. Eger, Borsodm. ny. 1965. 291—309. p. (Klny. Az Egri Tanárképző Főiskola évkönyve 3.)

Jakab Emil: A legnagyobb évfordulóra. [Heves megye felszabadulása 1944 végén.] — Polgári Védelem, 1965. 12. sz. 19. p.

Nógrád megye

Loza, (Dmitrij Fedorovics) Dimitrij Fjodorovics: A szovjet csapatok felszabadító harcai Nógrád megyében. 1944 december. — HK, 1967. 4. sz. 587—637. p. 2 térk.

Budapesttől északra végrehajtott hatalmas áttörés folytán Balassagyarmat, Nógrád, Vác, Aszód a Vörös Hadsereg kezére került. További szovjet előnyomulás a Balaton és a Velencei-tó között. [A szovjet távirati iroda december 9-i hadijelentése.] — Szabad Magyarország, Miskolc, 1944. 3. sz. december 13.

Baktai Ferenc: Fények a váci Dunaparton. [Megemlékezés a váci harcok napjairól és a város felszabadulásáról a 10. évfordulón.] — Népszava, 1954. 291. sz.

Molnár: Így kezdődött . . . [Nemti község 1944. december 23-i felszabadulásáról.] — Szabad Nógrád, Salgótarján, 1954. 100. sz.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Borus József: Felszabadító hadműveletek Borsod—Abauj—Zemplénben (1944. november 6. — december 24.) Miskolc, Borsodm. ny. 1965 185—196. p.

(Klny. a Történelmi Évkönyv 1965. évi számából.)

Jánosi Ferenc: Borsi és Monok. [Figyelmeztetés Rákóczi és Kossuth nagy példájára két község felszabadítása alkalmából.] — Magyar Újság, 1944. 38. sz. december 3.

László Gyula: Nagyszerű emlékmű. [Kazincbarcika felszabadulása 1944. december 12-én.] — Esti Budapest, 1954. 298. sz. december 17.

Miskolc

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg hadmozdulatai Miskolc és megyénk felszabadítása idején. — Borsodi Szemle, 1960. 1—2. sz. 5—10. p.

Felszabadult... Miskolc és Sátoraljaújhely. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 19. sz. december 5.

Malinovszkij hadserege rohammal elfoglalta Miskolcot. Elesett Sátoraljaújhely, Dunaföldvár, Tamási és Baranyaszentlőrinc. Összeomlott a német védelem Budapesttől délnyugatra. — Néplap, Debrecen, 1944. 10. sz. december 5.

Miskolctól északra és északkeletre a Vörös Hadsereg elfoglalta Szerencset és Edelényt. Számos nagyobb község és vasútállomás került a szovjet csapatok birtokába. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1944. 5. sz. december 15.

A felszabadult Újdiósgyőr. [1944. december 18.] — Szabad Magyarország, Miskolc, 1944. 6. sz. december 18.

Boda István: Gondolatok felszabadulásunk ünnepén. [Személyes élmények Diósgyőr felszabadulásával kapcsolatban, 1944 december.] — Kohó, 1954. 4. sz.

Sárospatak

Sárospatak, Abaújszántó és Szászfa felszabadítása. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 25. sz. december 19.

Elesett Sárospatak, Putnok és Pásztó. — Néplap, Debrecen, 1944. 21. sz. december 19.

Radnóti Edit: Tíz éve szabadult fel az ősi Sárospatak. [Emlékezés 1944. december 16-ra, a város felszabadulásának napjára.] — Népszava, 1954. 297. sz.

V[ázsonyi] I[stván]: 200 km-es fronton bontakozik ki az észak-magyarországi szovjet offenzíva. — Néplap, Debrecen, 1944. 21. sz. december 19.

Fót elfoglalásával szorosabbra zárult a gyűrű Budapest körül. Orosz előnyomulás a Sajó völgyében és a Mátrában. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 26. sz. december 20.

A Vörös Hadsereg Miskolctól északra elfoglalta Göncöt, Hidasnémetit, Bánrévét és mélyen behatolt csehszlovák területre. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1944. 7. sz. december 21.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok Észak-Magyarországon

Kárpátukrajna

G[erőné] Fazekas Erzsébet: A Rákóczi partizánegység. — N, 1954. 184. sz.

Harcostársak emlékeznek. (Szerk. Dékán István.) [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség. Bp. Zrínyi K. 1960. 240 p.

Á[rkus] J[ózsef]: Harcban a fasizmussal. Ungvár elsötétedik. [A Lencsés csoportról.] — ISz, 1963. 17. sz. 52—57. p.

Az ellenség hátában. [Lencsés János ejtőernyős partizán a Kárpátalján vívott harcokról.] — Vasas, 1965. április.

Búzás Endre: Partizánösvényen. Bp. Zrínyi K. 1962. 122 p.
[A második világháború alatt Ungvár környékén tevékenykedő Buljanov—Lencsés partizáncsoporeról.]

Molnár István: Fények a fennsíkon 1—11. r. [Az Uszta-csoport tevékenysége.] — N. 1966. 18—28. sz. 10. p.

Vadász Ferenc: Partizánutakon a Kárpátok vidékén. [Az Uszta—Priscsepa partizán-osztagok harcairól.] — Népszabadság, 1964. 233. sz. 12—13. p.

Uszta Gyula: Partizánutakon. [Visszaemlékezés.] — Lobogó, 1965. május 5.

Á[rkus] J[ózsef]: Harcban a fasizmussal. A partizán „ezred". [Az Uszta-csoport.] — ISz, 1963. 14. sz. 51—57. p.

Kendi Mária: Akik szabadságunkért harcoltak. Az Uszta-partizáncsoport. — Magyar Nemzet, 1955. 17. sz. 3. p.

Szlovákia

Pintér István: Magyar antifasiszták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. — PK, 1959. 3—4. sz. 88—134. p.

Pintér István: Magyar antifasiszták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. — Történelem, 4. sz. 1965. 65—78. p.

Pintér István: A szlovák nemzeti felkelés és a magyar ellenállási mozgalom. — HK, 1966. 1. sz. 3—18. p.

Pintér István: A magyar antifasiszták a csehszlovákiai partizánharcokban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 224—251. p.

Tilkovszky Lóránt: Adalékok az 1944. évi délszlovákiai partizántevékenység történetéhez. — Történelem, 5. sz. 1966. 75—83. p.

Gazsi József: Csehszlovák—magyar fegyveres együttműködés, közös partizánharcok a második világháborúban. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 3. sz. 150—168., 1968. 1. sz. 132—153. p.

Gazsi József: Szagyilenko, Simkó, Veszprémi, Marx és a többiek... „Mellékesnek tartottuk, hogy az ember hol harcol a fasizmus ellen". [A. M. Szagyilenko, egy szovjet partizánegység volt parancsnokának látogatása a Partizánszövetségben és visszaemlékezése a szlovákiai harcokra.] — Munkásőr, 1965. 4. sz. 18. p.

[Szadilenko] Szagyilenko, A. M.: A mi magyar barátaink. [Visszaemlékezés.] — HK, 1965. 3. sz. 560—565. p.

Barkovits István: Partizánutakon. [Akciók Szlovákia területén.] — N, 1966. 34. sz. 10—11., 35. sz. 4—5., 36. sz. 4—5., 37. sz. 4., 38. sz. 10—11., 39. sz. 4., 40. sz. 10—11. p.

Sztankay József: A hegyek harcosai. [Partizánharcok a szlovákiai hegyekben.] — N, 1965. 16. sz. 2—3. p.

Baktai Ferenc: Az égből hulltak. Bp. Kossuth K. 1959. 255 p.

Fábry József: Szovjet, csehszlovák és magyar partizánok a magyar szabadságért. — Egy partizánparancsnok élményeiből. — N, 1959. 79. sz. 7. p.

Fábry József: Partizán-emlékeimből. [A „Petőfi Sándor" partizánegység harcai Szlovákiában 1944-ben.] — N, 1962. 34. sz. 12. p.

Fábry József: Rajtaütés. [Partizánharcok Szlovákiában 1944-ben.] — N, 1966. 52. sz. 10—11. p.

Fábry József: Együtt a szabadságért a fasizmus ellen. (Visszaemlékezés.) — HK, 1967. 1. sz. 114—120. p.

Ivanics István: Fegyverrel a hazáért. (A Petőfi Sándor partizánegység és parancsnoka, Fábry József.) — N, 1958. 77. sz. 2. p.

Kacsó Lajos: Váraljai komisszár. [Fábry József ezredes harcos életútja.] — N, 1962. 52. sz. 2. p.

Kiss Vaszil: Partizántalálkozás húsz év után. [Kiss Vaszil tartalékos őrnagynak, a Jan Kozina volt ejtőernyős partizáncsapat parancsnokának visszaemlékezése a partizánharcokra és volt bajtársára, Fábry József ezredesre.] — Magyar Nemzet, 1964. 302. sz. 18. p.

Nógrádi partizánok

Magyar partizánok a salgótarjáni szénmedencében. Bp. Szikra, 1945. 48 p.

Nógrádi Sándor: Tíz évvel ezelőtt. Magyar partizánok Salgótarján vidékén. — HK, 1954. 3—4. sz. 3—11. p.

Nógrádi Sándor: Emlékeimből. Bp. Kossuth K. 1961. 295 p.

Nógrádi Sándor: Új történet kezdődött. [Visszaemlékezések.] Bp. Kossuth K. 1966. 241 p.

Szilvási Lajos: Harcban találkoztak. Lapok egy partizáncsoport történetéből. [A Nógrádi-partizánegységről.] — Szabad Nép, 1954. 350. sz.

Nagy Kálmán: A magyar szabadságért. [Az Abroncs-puszta — Monoszahegyi partizánharc.] — Szabadság, 1956. 14. sz. 5. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Harcban a fasizmussal. Huszonegy partizánsír. [A Nógrádi csoportról.] — ISz, 1963. 15. sz. 50—56. p.

Balogh Endre: Karancsi legenda. — Lobogó, 1960. 1. sz. 3. p.

Kocsis Tamás: Ellenállás a Karancsban. Harcol a bánya. — Magyar Nemzet, 1964. 276. sz. 5. p.

Szomszéd Imre: A hegyekben hősök jártak. [A Nógrádi partizánegységek élethalálharca.] — A Hazáért, 1964. 19. sz. 13. p.

Szomszéd Imre: Fellángol a partizánharc. Nógrádi Sándor partizáncsoportja a magyar földön. A karancsberényi harcállásponton. Útközet egy SS-zászlóaljjal. — Nógrád, 1964. december 17., 18., 19., 20.

Szomszéd Imre: Nógrádi partizánok. Balassagyarmat, Nógrád m. Múz. Ig. 1964. 77 p. 2 térk.

Szomszéd Imre: Emléktábla az Ipoly partján. [A „Nógrádi" partizáncsoport 1944. évi ipolyi átkeléséről.] Balassagyarmat. Nógrádmegyei ny. 1964. 8 p.

Partizán-emlékművet avatnak Ipolytarnócon. [A Nógrádi-csoport harcairól.] — Magyar Nemzet, 1964. 251. sz. 5. p.

Prieszol József: Partizánharcok hazánk felszabadításáért. [A Nógrádi-csoport, a Szőnyi Márton-csoport és a MOKAN-komité tevékenységéről.] — Északmagyarország, 1961. március 17.

MOKAN-Komité

Beránné Nemes Éva: Ellenállási mozgalom és partizánharc Borsodban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 139—169. p.

Kirschner Béla — *Rácz* Béla: Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában. — Sz, 1963. 3. sz. 647—665., 4. sz. 810—830. p.

Miskolc felszabadulás előtti napjai. A miskolci „Mokan Comité" egy tagjának beszámolója. — Néplap, Debrecen, 1944. 14. sz. december 10.

A miskolci ellenállási mozgalom hősi epizódjai. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1947. január 5., 26.

Antal Ferenc: Harc a fasiszta megszállók ellen. (Egy miskolci partizán emlékeiből.) — A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője, 1955. 1. sz. 34—44. p.

Dokumentumok a MOKAN-komité működéséről. — BSz, 1960. 1—2. sz. 11—23. p.

Komáromy József: A miskolci MOKAN-komité dokumentumai. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyve. Miskolc, Borsodm. ny. 1963. 208 p. 8 t.)

Á[rkus] J[ózsef]: Harcban a fasizmussal. A MOKAN-komité. — ISz, 1963. 16. sz. 46—52. p.

Kocsis Tamás: Miskolci partizánok. — Magyar Nemzet, 1964. 251—253. sz. 5. p.

Csorba Barna: A MOKAN. A miskolci ellenállási mozgalom harcairól. Miskolc, MHS Borsod m. Elnökség, 1964. 125 p.

Fekete Mihály: Partizánok az Avas alján. Egy diósgyőri munkás visszaemlékezései. Bp. Szikra, 1955. 123 p.

Pogonyi Antal: Diósgyőri partizánok. — Magyar Rendőr, 1955. 3. sz. 3. p.

Bükki partizánok

Jancsenkov, [Nikolaj]: A magyar—szovjet nemzetközi partizánmozgalom úttörői. (A Herman Ottó Múzeum évkönyve. Miskolc, Borsodm. ny. 1966. 407 p. 2 térk.)

Szovjet hadtörténész (Nikolaj Jancsenkov) a magyar partizánmozgalom történetét kutatja. Ki ismerte Szőnyi Mártont és Ősz Szabó Jánost? — Magyar Nemzet, 1964. 114. sz. 14. p.

Kocsis Tamás: Felkutattuk a bükki partizánok hiteles történetét. A Magyar Nemzet válasza Jancsenkov szovjet hadtörténész kérdéseire. — Magyar Nemzet, 1964. 120. sz. 7., 123. sz. 5., 125. sz. 5., 126. sz. 7. p.

Jancsenkov, Nikolaj: Csodálatos menekülés. A bükki partizánok története. — Magyar Nemzet, 1964. 180. sz. 7. p.

Jancsenkov, Nikolaj: A bükki partizánok története. Él a robbantó is. — Magyar Nemzet, 1965. 101. sz. 5. p.

Major Lajos: Emlékezés három magyar partizán hősre. [1944 őszén a Bükkben hősi halált halt három magyar partizán: Szőnyi Márton, Ősz Szabó János és Csizmadia Gyula. Részlet: „A magyar szabadságért" c. könyvből.] — Szabad Föld, 1955. 4. sz.

Szilvási Lajos: Szőnyi Márton (1918—1944.) — N, 1956. 212. sz. 2. p.

Juhász Róbert: A sikátorosi partizánsír. Jeltelen sírban is nyughat jeles halott... (Ősz Szabó János.) — Lobogó, 1959. 20. sz. 15. p.

Szőnyi Márton. (A szabadság vértanúi. Az életrajzokat írta: T. Szerémi Borbála. Bp. Kossuth K. 1960.) 234—237. p.

Szilvási Lajos: Az utolsó töltényig. (Szőnyi Márton.) — Lobogó, 1959. 26. sz. 4. p.

Bükki gerillák. — BSz, 1960. I—2. sz. 53—55. p.

Csorba Barna: A Szőnyi-csoport. Egy partizáncsoport emlékére. Miskolc, MHS, 1964. 47 p.

Egy ejtőernyős partizán emlékére. Húsz éve halt hősi halált Szőnyi Márton. — Népszabadság, 1964, 209. sz. 4. p.

Felavatták a bükki partizánok hősi emlékművét. — Népszava, 1964. 187. sz. 2. p.

Kocsis Tamás: A bükki partizánok története. Gyilkosság a Macskástanyán. [Szőnyi Márton halálának körülményei.] — Magyar Nemzet, 1965. május 31.

Harsányi János: Szőnyi Márton. 1918—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 187—200. p.

Bokros Erzsi: „Amit tudtam megtettem, ez volt a kötelességem..." Egy volt partizán visszaemlékezései. [Fábián József borsodnádasdi munkás a Bükk-hegységben harcolt 1944-ben.] — Vasakarat, 1965. április 3.

Dél-dunántúli hadműveletek

Hogyan kerítette hatalmába a szovjet dunai hajóraj Baját? [1944. október 21.] — Világ, 1946. 365. sz.

Szanikov: Átkelés a Dunán. — Magyar Újság, 1944. 29. sz. november 2.

Ujvári Imre László: Kjanzsin (Pantelej Kuzmics) főhadnagy gárdazászlóalja. [Átkelés a Dunán 1944. november 8-án.] — N, 1961. 13. sz. 16. p.

Sarohin, [M.] — *Petruhin,* [V.]: Az 57. hadsereg csapatainak erőszakos átkelése a Dunán és hadműveleti hídfő foglalása Batina körzetében. Rövidített ford. — CKKF, 1961. 1. sz. 15 p.
(Voenno Isztoricseszkij Zsurnal, 1961. 2. sz.-ból.) Koll. 15.

Dunapentele. 1944. december 6. — Sztálinváros, 1954. 96. sz.

A 2. ukrajnai hadsereg [2. Ukrán Front] átkelt a Dunán és Budapesttől délre elfoglalta Ercsit. Tolbuhin hadserege széles szakaszon elfoglalta a Balaton partját. — Néplap, Debrecen, 1944. 12. sz. december 7.

Gáspár László: Budapest megmentője. A folyami átkelés hőse. [A Budapestért vívott harcok ismertetése: a közvetlen ostromot megelőző hadműveletek áttekintésével. Átkelés a Dunán Apatin térségében. A két ukrán hadsereg egyesülése Ercsiben, 1944. december 9-én.] — Élet és Tudomány, 1949. 45. sz.

Pécs, Baranya 1944—1945. (Szerk. a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Baranyamegyei Szervezete.) [Pécs], Hazafias Népfront Megyei Tanács, [1955.] 32 p.

Az 1944—1945. évi baranyai felszabadító harcok. (Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. 1944—1960. Szerk. Babics András, Kopasz Gábor. Pécs, Városi Tanács, 1961.) 7—73. p.

Sződy Szilárd: Pécs—Baranya felszabadulása a korabeli napilapok tükrében, 1944 december — 1945 szeptember. Pécs, Révai ny. 1965. 30 p.
(Dunántúli dolgozatok. A pécsi Janus Pannonius Múzeum kiadványai 2.)

Boros István: Tizennégy nap. Pécs, 1944. november 23 — december 5. — Jelenkor, 1965. 2. sz. 135—138. p.

Pécset elfoglalta a szovjet haderő. — Néplap, Debrecen, 1944. 6. sz. november 30.

Szabadság és új rend született. [Baranya megyei községek felszabadulásának, fejlődésének története.] — Művelődési Tájékoztató, 1965. március, 83—94. p.

150 km széles arcvonalon nyomul előre a Vörös Hadsereg a Dunántúlon. Küszöbön áll Budapest délnyugati irányú bekerítése is. — Néplap, Debrecen, 1944. 7. sz. december. 1.

Uray Miklós: Somogy a felszabadulás előestéjén. — Somogyi Írás, 1963. 49—54. p.

Kanyar József: Adatok Somogy megye felszabadulásának történetéhez. — Legújabbkori Múzeumi Közlemények, 1964. [1. sz.] 43—57. p.

(*Andrássy* Antal): Somogy megye 1944. márciusától 1945 áprilisáig, a német megszállástól a megye teljes felszabadulásáig. (Somogy 20 éve, 1945—1965. Kaposvár, Somogy m. ny. 1965.) 5—10. p.

Villámháború a Dunántúlon. [A mohácsi, kaposvári, dombóvári harcokról.] — Magyar Nemzet, 1949. 28. sz.

1944. december 2. [Kaposvár felszabadulásának leírása.] — Somogyi Hírlap, 1949. 280. sz.

Kaposvár, Szekszárd és Dombóvár a Vörös Hadsereg birtokába került. — Néplap, Debrecen, 1944. 9. sz. december 3.

Zempléni János: Átütő szovjet győzelmek Magyarországon... [A Dunántúl déli részén folyó harcokról.] — Magyar Újság, 1944. 39. sz. december 4.

Felszabadult Dombóvár, Kaposvár, Szekszárd, Paks, Miskolc és Sátoraljaújhely. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 14. sz. december 5.

50 kilométerre közelítette meg Budapestet a Dunántúl támadó orosz hadsereg. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 16. sz. december 7.

Major Lajos: A nagybajomi csata [1944/45 fordulóján.] — Népszabadság, 1967. 79. sz. 10. p.

Vázsonyi István: Teljes erővel tart Tolbuhin hadseregének háromirányú előnyomulása a Dunántúlon. Szovjet kézben a Balaton déli partja. — Néplap, Debrecen, 1944. 13. sz. december 8.

Az orosz csapatok elérték a Balatont. [Szigetvár és Balatonboglár felszabadítása.] — Délmagyarország, Szeged, 1944. 17. sz. december 8.

Sarohin, M.: Az 57. Hadsereg a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. (Visszaemlékezés.) — HK, 1965. 1. sz. 161—168. p.

Rózsa László — *Újvári* Béla: A Dunától az Alpokig. Az 57. szovjet hadsereg magyarországi harcaiból. — Magyar Nemzet, 1960. 74—80. sz. 5. p.

Újvári Imre László: A hadak útjáról — a dunántúli harcok hősével. (M. Sarohin vezérezredes visszaemlékezése.) — N, 1961. 51. sz. 10. p.

Soha el nem halványuló dicsőség. Írta és összeáll.: Hegedűs Ferenc, Lakatos Ernő, Újvári Imre László. [A 3. Ukrán Front 57. Hadseregének harca Magyarország felszabadításáért.] — N, 1961. 13. sz. 4—5. p.

Baktai Ferenc: Ballada a katonákról. I. Légy hozzájuk jó, anyaföld! [Névtelen orosz katonasírok Somogyban.] — Népszava, 1965. 62. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: Ballada a katonákról. II. A Tenkes oroszlánjai. [Harkányiak emlékeznek a felszabadító szovjet katonákra.] — Népszava, 1965. 65. sz. 3. p.

Baktai Ferenc: Ballada a katonákról. [III.] Csata Mátyás vára körül. [Várpalotaiak emlékeznek a felszabadító harcokra.] — Népszava, 1965. 69. sz. 3. p.

Ellenállási mozgalom és partizánharcok a Dunántúlon

Magyarok a jugoszláv partizánharcokban

Godó Ágnes: A nemzetiségi és külföldi alakulatok létrejötte a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregben és partizánosztagokban. — HK, 1967. 1. sz. 3—34. p.

Godó Ágnes: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 252—284. p.

Godó Ágnes: A „Petőfi Sándor" zászlóalj magyar harcosai. Ismeretlen dokumentumok egy bátor alegység történetéből. — N, 1968. 33. sz. 6—7. p.

Aki a Szerémségbe ment harcolni. [Nagy Ica partizán hőstetteiről és hősi haláláról.] — Új Várpalota, 1958. január 11.

Nagy Ica (Klein Ilona). (A szabadság vértanúi. Az életrajzokat írta: T. Szerémi Borbála. Bp. Kossuth K. 1960.) 184—187. p.

A Vajdaság fegyvert ragad. (Odgovor ravne Vojvodine. [Írták:] S. Mrksic, Sima Rajic stb. Ford. Zalai Ervin.) Bp. Kossuth K. 1956. 215 p.

Mészáros Ferenc: A Petőfi-partizánbrigád. — Élet és Tudomány, 1961. 11. sz. 323—327. p.

Baki Ferenc — *Vebel* Lajos: A Petőfi-brigád. Novi Sad, Forum, 1968. 199 p.

Háború volt. [Partizántevékenység húsz évvel ezelőtt a jugoszláv határon.] — N, 1964. 48. sz. 5. p.

Árkus József: Harcban a fasizmussal. A barcsi híd.. [A jugoszláviai Petőfi brigádról.] — ISz, 1963. 21. sz. 46—52. p.

Gazdag István: A híd alatt. (Fábián Béla partizán.) — ISz, 1960. 12. sz. 83—87. p.

Földessy Dénes: Fábián Béla emléke. [A Petőfi-brigád partizánja, a Dráva-híd felrobbantásakor hősi halált halt.] — Dunántúli Napló, 1964. november 7.

Takács József: Emlékezés Fábián Bélára, a pécsi partizánfiúra. — Baranya Ifjúsága, 1965. április.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Hatan a tűz körül. [A Petőfi partizánbrigád harcairól.] — ISz, 1965. 1. sz. 63—70. p.

A Petőfi-brigádra emlékeztek Sellyén és Imsovacon. — Magyar Nemzet, 1968. 195. sz. 2. p.

Nagy Sándorné: A baranyai partizánharcok és ezek társadalmi feltételei. (Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. 1944—

1960. Szerk. Babics András, Kopasz Gábor. Pécs, Városi Tanács, 1961.) 75—103. p.

Méhészné Ivanovna Anna: Egy partizán visszaemlékezése. (Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. 1944—1960. Szerk. Babics András, Kopasz Gábor. Pécs, Városi Tanács, 1961.) 105—124. p.

Sárisáp

Kovács Béla: Fejezetek a sárisápi partizánok történetéből. — Új Világ, 1955. 3. sz. 6. p.

Baktai Ferenc: A sárisápi példa. — Népszava, 1955. 18. sz.

Harcban a fasizmussal. Hajnal a tárnák fölött [Sárisápi partizánok.] — ISz, 1963. 20. sz. 57—63. p.

Pásztor János: A tárnák katonái. Bp. Zrínyi K. 1964. 161 p.

Pásztor János: Sárisápi partizánok. — N, 1965. 1. sz. 16. p.

„Nem harcoltunk hiába..." Emlékeznek a sárisápi partizánok. — Lobogó, 1965. 11. sz. 4. p.

Kovács Klára: Tatabánya szabadságáért. — Komárom megyei Dolgozók Lapja, Tatabánya, 1955. 1., 3., 5. 18—22. sz.

Összeállították:

Molnár Éva,
Windisch Aladárné,
Viniczai István

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RÉTI LÁSZLÓ — A Magyar Tanácsköztársaság hadügyi szervezete és pecsétjei II. rész — — — — — — — — 191

VADÁSZ SÁNDOR — Vix és Károlyi — — — — — — — — — 239

SZŐCS FERENC — Adalékok az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság határőrizetének történetéhez — — 266

CSIMA JÁNOS — Olaszország szerepe a Horthy-hadsereg fegyverkezésében (1920—1941) — — — — — — — 289

HETÉS TIBOR — Gondolatok a magyar hadtörténet-felfogás alakulásáról — — — — — — — — — — — 314

KÖZLEMÉNYEK

NYIKOLÁJ I. SZIRKO — A Pataki Ferenc partizáncsoport harctevékenysége — — — — — — — — — — — — 338

V. CSIZMARIK IRÉN — A Magyar Tanácsköztársaság légiereje — — 350

TÓTH IMRE — Orosz források Báthory István 1581. évi hadjáratáról — — — — — — — — — — — — 388

SZEMLE

GAZSI JÓZSEF — A magyar internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban II. köt. — — — — — — — — — — — 392

BALÁZS JÓZSEF — *Liptai Ervin:* Vöröskatonák előre — — — — 395

MOLNÁR PÁL — *Árokay Lajos:* Jöjjetek ezrével — — — — 398

GYÖRKEI JENŐ — *Jász Dezső:* Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig — — — — — — — — — — — — 403

KISS SÁNDOR — *Pintér István:* Ki volt Horthy Miklós? — — 405

GLATZ FERENC — A Századok 1968. évi 3—4. számából — — — 408

HÍREINK

SIFT GÉZÁNÉ — Az elmúlt negyedév eseményeiből — — — — 411

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA
VINICZAI ISTVÁN
WINDISCH ALADÁRNÉ — Hazánk felszabadulása 1944. szeptember—1945. április 4. I. rész — — — — — — — — 413

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛАСЛО РЕТИ — Военная организация и печати Венгерской Советской Республики. Часть II — — — — — — 191

ШАНДОР ВАДАС — Викс и Каройи — — — — — — — — 239

ФЕРЕНЦ СЕЧ — Данные к истории пограничной охраны времён буржуазно-демократической революции и Венгерской Советской Республики — — — — — — — 266

ЯНОШ ЧИМА — Роль Италии в вооружении хортистской армии (1920—1941 гг.) — — — — — — — — 289

ТИБОР ХЕТЕШ — Мысли о развитии понимании венгерской военной истории — — — — — — — — — — 314

СООБЩЕНИЯ

И. НИКОЛАЙ СИРКО — Военная деятельность партизанского отряда Ференца Патаки — — — — — — — — — 338

ИРЕНА В. ЧИЗМАРИК — Военная воздушная сила Венгерской Советской Республики — — — — — — — — — 350

ИМРЕ ТОТ — Русские источники о походе Иштвана Батори в 1581 г. — — — — — — — — — — 388

ОБЗОР

ЙОЖЕФ ГАЖИ — Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской Социалистической Революции и гражданской войне в СССР. II том — — — — — 392

ЙОЖЕФ БАЛАЖ — *Эрвин Липтаи:* Красноармейцы вперёд! — — — 395

ПАЛ МОЛЬНАР — *Лайош Арокаи:* Сплотим ряды — — — — — 398

ЕНЕ ДЕРКЕИ — *Дежё Яс:* От Венгрии Советов до Пиренейских гор 403

ШАНДОР КИШ — *Иштван Пинтер:* Кем был Миклош Хорти? — — 405

ФЕРЕНЦ ГЛАТЦ — О 3 и 4 номерах журнала «Századok» за 1968 г. 408

НОВОСТИ

ШИФТ МАРИЯ — Из события прошедшего квартала года — — — 411

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР
ИШТВАН ВИНИЦАИ
ВИНДИШ ЭЛЕОНОРА — Освобождение нашей Родины Сентябрь 1944 г.—4 апреля 1945 г. I часть — — 413

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ RÉTI — Die Kriegsorganisation und die militärischen Stempeln der ungarischen Räterepublik II. Teil — 191

SÁNDOR VADÁSZ — Vix und Károlyi — — — — — — — — — 239

FERENC SZŐCS — Beiträge zur Geschichte der „Herbstrosigen" Revolution und zur Bewachung der Landesgrenze der Räterepublik — — — — — — — — — 266

JÁNOS CSIMA — Die Rolle Italiens bei der Ausrüstung der Horthy-Armee (1920—1941) — — — — — — — — 289

TIBOR HETES — Gedanken zur Gestaltung der ungarischen kriegsgeschichtlichen Auffassung — — — — 314

MITTEILUNGEN

NYIKOLAJ I. SZIRKO — Die Kampftätigkeit der Partisanengruppe „Ferenc Pataki" — — — — — — — — — — 338

IRÉN CSIZMARIK — Die Luftsteitkräfte der ungarischen Räterepublik 350

IMRE TÓTH — Russische Quellen des Feldzuges István Báthory's aus dem Jahr 1581 — — — — — — 388

RUNDSCHAU

JÓZSEF GAZSI — Die ungarischen Internationalisten in der grossen Sozialistischen Oktober Revolution und im Bürgerkrieg II. Band — — — — — — — — — 392

JÓZSEF BALÁZS — *Ervin Liptai:* Rote Soldaten vorwärts! — — — 395

PÁL MOLNÁR — *Lajos Árokay:* Kommt zu Tausenden — — — 398

JENŐ GYÖRKEI — *Dezső Jász:* Von Räteungarn bis zu den Pyrenäen 403

SÁNDOR KISS — *István Pintér:* Wer war Miklós Horthy? — — 405

FERENC GLATZ — Über „Századok" 1968. 3—4. Hefte. — — — 408

NACHRICHTEN

MARIA SIFT — Aus den Ereignissen des vergangenen Jahrviertels — — — — — — — — — — — 411

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR
ISTVÁN VINICZAI
ELEONORA WINDISCH — Die Befreiung unseres Vaterlandes September 1944 bis 4. Április 1945. I. Teil — — — — — 413

Magyar partizánok oktatása a kievi partiziániskolán — 1944

A Dékán- és a Rékai-partizáncsoport találkozása a 2. Ukrán Front katonáival Erdélyben — 1944

Ára: 8,— Ft

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1969. évi 3. számának tartalmából

ÖLVEDI IGNÁC:

Adalékok a német—magyar katonai viszony alakulásához és a „debreceni" hadművelet előkészítéséhez

GODÓ ÁGNES:

A XV. Petőfi Sándor rohamdandár harctevékenységének története 1945. január 1 — március 31.

ÁCS TIBOR:

Az algériai háború történetéhez 1954 — 1962

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Olvedi Ignác
Adalékok a német–magyar katonai viszony alakulásához és a „debreceni" hadművelet előkészítéséhez

Kis András
A jobboldali erők veresége a hadseregben 1946

Ács Tibor
Az algériai háború történetéhez 1954–1962

3

XVI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1969

A Vörös Hadsereg lovas alakulata a Kárpátokban

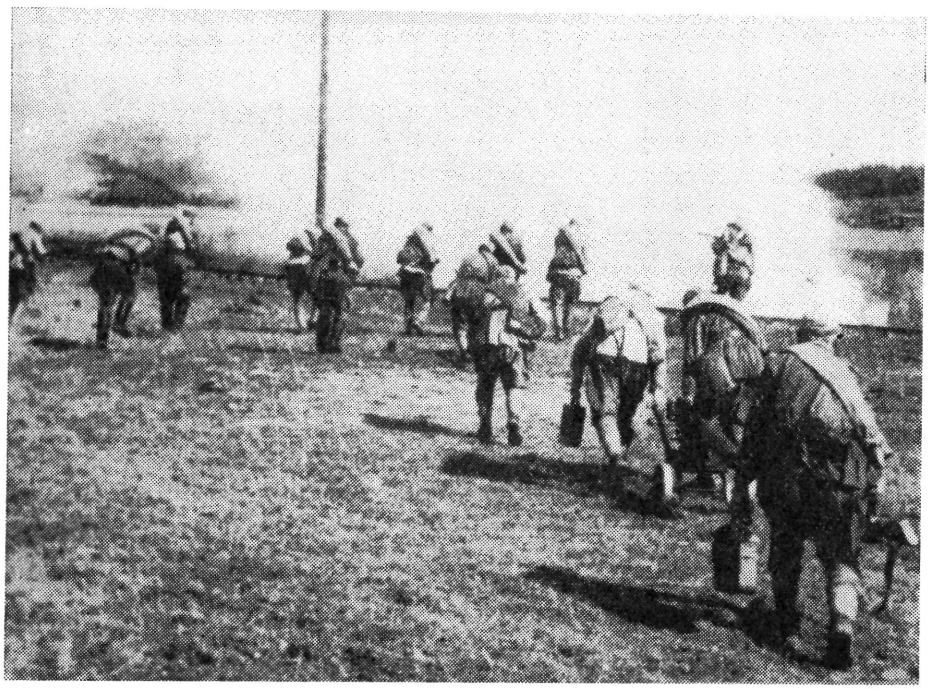

Szovjet katonák rohama Magyarországon — 1944. december

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1969

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Komoróczy György kandidátus, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár igazgatója (Debrecen) — *Ölvedi Ignác* kandidátus (Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Budapest), valamint *dr. Ács Tibor, Godó Ágnes, dr. Józsa Antal, Kis András, Miczek György, Molnár Éva, Pongó János, Rázsó Gyula, Tóth Sándor, T. Varga György, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Liptai Ervin, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. sz. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy csekkbefizetési lapon (Csekkszámlaszám: egyéni 61 297, közületi 61 066), valamint átutalással a KHI MNB 8. sz. egyszámlájára

INDEX: 25—371

69.3059/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre

TANULMÁNYOK

ADALÉKOK A NÉMET—MAGYAR KATONAI VISZONY ALAKULÁSÁHOZ (1944. SZEPTEMBER 8.-A UTÁN) ÉS A „DEBRECENI" HADMŰVELET ELŐKÉSZÍTÉSÉHEZ

I. RÉSZ*

Ölvedi Ignác

1944. augusztus 20-án Iaşi-Kisinyov körzetében megindult a 2. és 3. Ukrán Front új, nagyszabású hadművelete. A szovjet csapatok pár nap alatt áttörték a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport védelmét és megkezdték előnyomulásukat a Havasalföld felé.[1]

A német—román csapatok veresége Bukarestben politikai válságot robbantott ki. Románia haladó erői felismerték, hogy a szovjet hadsereg Iaşi-Kisinyov körzetében aratott győzelmével, csapatainak Bukarest felé tartó gyors ütemű, lendületes előnyomulásával kedvező feltételeket teremtett a fasiszta diktatúra megdöntéséhez.[2] A román uralkodó osztályok a hadihelyzetet reálisan értékelő része I. Mihály királlyal az élen — menteni, ami menthető jelszóval — elfogadta a kommunista párt, illetve az Antihitlerista Hazafias Arcvonal javaslatát a háborúból és a fasiszta blokkból való kilépésére. Romániában új kormány alakult, amely szakított Németországgal, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól és a főváros elleni német támadásra válaszolva — a néptömegek követelésére — augusztus 25-én hadat üzent Németországnak.[3]

A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverése és a romániai fordulat a németekre nézve súlyos, sőt katasztrofális helyzetet teremtett. A 2. és 3. Ukrán Front csapásai széttörték a német arcvonal Balkánt tartó láncszemét és gyökeresen megváltoztatták a katonapolitikai helyzetet Délkelet-Európában. A szovjet csapatok teljesen szétvertek, megsemmisítettek, illetve fogságba ejtettek 16 német hadosztályt, 5 hadtestparancsnokságot és még 4 hadosztálynak olyan súlyos veszteséget okoztak, hogy csak a keretük ma-

* A tanulmány II. részét lapunk 4. számában közöljük (a Szerk.).

1 A „Dél-Ukrajna" HDSCS az 1944 elején szétvert „A" HDSCS maradványaiból 1944 áprilisában szerveződött újjá. Állományában a hadművelet megindulása előtt 45 hadosztály és 5 dandár volt. Ezek a 6., 8. Német és a 3., 4. Román Hadsereg alárendeltségében tevékenykedtek. A csoport létszámát tekintve megközelítette a 65 000 főt, ebből mintegy 300 000 román volt. Romániában ezenkívül voltak olyan német csapatok is, amelyek nem tartoztak a hadseregcsoport állományába: karhatalmi és SS alakulatok, légvédelmi egységek, légi és haditengerészeti köteléket. Ezek együttes létszáma elérte az 57 zer főt.

2 *Г. Георгиу-Деж:* Статьи и речи. Том 2. Госполитиздат. Москва. 1956. 2. стр. 119.

3 *I. Cupsa, Gh. Matei, J. Focseneanu, B. Balteanu, L. Jon. V. Zaharescu:* Contributia Róminiel la Războiul Antihitlerist (23 August 1944—9 Mai 1945.) Editura Militară Bucureşti — 1958. 48—52. o.

radt meg.[4] A németekre mért újabb csapás, „Románia hadüzenete és Bulgária erősen közelálló kiugrása 1944. augusztus végén egy új keleti arcvonal létrehozását követelte meg a semmiből" — írják az OKW hadinaplójában.[5]

Tippelskirch — nyugatnémet történész — a Geschichte des zweiten Weltkrieges című művében ezt a helyzetet a következő szavakkal jellemzi: „Az arcvonal összekeveredett, minden zűrzavarrá változott. Az ellenség hadai, a német erőket elsodorva, mint hatalmas tengeri hullámok hömpölyögtek előre." A szovjet csapatok előtt megnyílt az út Bulgária, Jugoszlávia és Magyarország felszabadításához. A német hadvezetés a balkáni és a magyarországi hadászati irányok lezárására nem rendelkezett tartalékokkal, megvert hadseregcsoportjaitól nem tudott erőket elvonni.

Az 1944. szeptember elején hazánk területén állomásozó német csapatokat két csoportra oszthatjuk:

a) a megszálló erőkre;

b) a Romániából visszavonult „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport maradványaira.

Ezek létszáma — a légierő, kiképző és ellátó alakulatainak kivételével — megközelítette a 150 ezer főt.

A megszálló erők 1944 júliusára nagyon megfogyatkoztak. Az arcvonal helyzete 1944 tavaszán és nyarán arra kényszerítette a német főparancsnokságot, hogy zömüket kivonja az országból. Az OKW hadinaplója szerint a „Margarethe I" befejezése után Magyarországra olyan kötelékek jöttek, illetve maradtak vissza, amelyek a szervezés stádiumában álltak, vagy éppen hogy felállították őket, de a kiképzést még nem fejezték be.[6] Ezek létszáma az SS rendőri és Gestapó alakulatokkal együtt sem haladta meg a 65—70 ezer főt. Hitler ekkor már nagyon szűkében volt a katonáknak, még oda sem tudott elegendőt adni, ahová feltétlenül szükséges lett volna. Tartalékait a szovjet csapatok 1944 nyári támadásai és a szövetségesek partra szállása felőrölte. Ha a németek 1944. augusztus végén félmilliós megszálló erőkkel rendelkeznek — mint ahogy erre Horthy, Lakatos és Hennyey utal —, a bukaresti fordulat után azonnal megszállják a Keleti- és a Déli-Kárpátok átjáróit, új védelmi arcvonalat létesítenek, s a szovjet csapatok feltartóztatását nem Magyarország határai mentén kísérlik meg, hanem a védelemre kiválóan alkalmas Kárpátokban.[7]

Hasonlóan gyengék, leharcoltak és támadó feladatokra alkalmatlanok voltak a szétvert „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport Észak-Erdélybe visszavonult maradványai. Romániából két hadműveleti törzs, négy hadtestparancsnokság és mintegy hat hadosztálynyi erő vonult vissza.[8] Ezek összlétszáma mintegy 80 ezer volt. A 6. Német Tábori Hadseregből például csak töredékek érkeztek. Valamennyire szervezetten csak a 8. Német Hadsereg néhány hadosztályának sikerült visszavonulni. Elszakadni azonban az üldöző szovjet csapatoktól nem volt lehetőségük. A 2. Ukrán Front jobbszárny erői

4 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.) Filmtár: 1258. sz. tekercs.; Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine. [A továbbiakban KTB/H. Gr. Südukraine]. 6617. sz. irat. A hadseregcsoport törzsfőnökének, *Grolman* vezérőrnagynak Ia. Nr. 3648/44. g. Kdos jelentéséből.

5 Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1941—1945. Bund. IV. 1944—1945. Erster Hallband [a továbbiakban KTB/OKW.] Frankfurt am Main, 1961. 816. o.

6 KTB/OKW. i. m. 628—630, 828—829, 833. és 835. o. Lásd még erre vonatkozóan *Ölvedi Ignác:* Kritikai megjegyzések Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon c. művéhez. Századok, 1967. 3—4. sz. 624—625. o.

7 Országos Levéltár (a továbbiakban OL.) Minisztertanács jkv. 1944. augusztus 29.; *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 263. o. és *Hennyey Gusztáv:* Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére. Köln, 1965. 19. o.

8 HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs.; KTB/H. Gr. Südukraine 6617. sz. irat.

a visszavonuló német hadosztályok nyomában megkezdték a Keleti-Kárpátok leküzdését. Augusztus 30—31-ig több helyen átlépték az akkori magyar határt és közvetlen harcérintkezésbe kerültek a székely földre időközben felvonultatott 2. Magyar Hadsereggel. A német hadvezetés abban reménykedett, hogy a Kárpátok természetes akadályai hadműveleti szünethez juttatják az Észak-Erdélybe menekült csapatait és ezalatt rendezheti szétvert egységeinek sorait, feltöltheti és átszervezheti a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoportot.

A szovjet főparancsnokság a Jasi-Kisinyov térségében sikeresen megvívott hadművelet után, 1944. augusztus 29-én (a 220191. és a 220192. sz. direktívájában) az elért sikerek továbbfejlesztésére mindkét Frontnak újabb feladatokat adott. A 2. Ukrán Front azt az utasítást kapta, hogy a 27., 53., és a 6. harckocsihadsereggel, valamint a 18. harckocsihadtesttel Ploeşti—Slatina—Turnu-Severin általános irányban fejlessze tovább a támadást és szeptember 7—8-ra jusson ki Cîmpulung, Piteşti, Giurgiu vonalára. A továbbiakban a csapatoknak el kellett érniük a Déli-Kárpátokat, Turnu-Severin és Giurgiu vonalát.

A Front jobbszárny csapatai: a 40., a 7. gárdahadsereg és a Gorskov lovas-gépesített csoport azt a feladatot kapták, hogy keljenek át a Keleti-Kárpátokon és szeptember 15-re jussanak ki Radna—Beszterce—Kolozsvár—Nagyenyed és Nagyszeben vonalára. A továbbiakban a Front jobbszárnyának csapást kellett mérnie Szatmárnémeti felé és segítséget nyújtani a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdéséhez, hogy minél előbb kijusson Ungvár, Munkács körzetébe.[9]

A Keleti-Kárpátokban kiépített erődrendszer és az erdős-hegyes terep jó kihasználásával az Észak-Erdélybe visszavonult „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport maradványai és a 2. Magyar Hadsereg a 2. Ukrán Front jobbszárny csapatainak támadását lefékezte. Félő volt, hogy a fasiszta főparancsnokság időt nyer sorainak rendezésére, friss erők felvonultatására, lerohan a Fogarasi-havasokhoz és lezárja az átjárókat. Az Oberkomando des Heeres (OKH) a Iaşi-Kisinyovnál elszenvedett katasztrófa után sem mondott le Görögországról, Jugoszláviáról és Magyarországról. Az volt a szándéka, hogy a Keleti- Déli-Kárpátokra, a Nyugati Balkánra támaszkodva egy új hadászati védelmi terepszakaszt létesít és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport déli szárnyát csatlakoztatja a Jugoszláviát tartó „F" hadseregcsoporthoz. E terv megvalósítására támadták hátba a fasiszta blokkból kilépett Romániát 1944. szeptembeer 5-én.[10]

A 4. Ukrán Front helyben topogása, a 2. Ukrán Front jobbszárnyának elakadása és a Dél-Erdély ellen indított támadás miatt a szovjet főparancsnokság 1944. szeptember 5-én kiadott 220207. sz. direktívájában a 2. Ukrán Front közép és balszárny csapatainak új feladatokat adott. Utasította Malinovszkij marsallt, hogy a 27. és a 6. harckocsihadsereget fordítsa északra, keljen át a Déli-Kárpátokon és Brassó—Kolozsvár, Nagyszeben—Kolozsvár irányába mért csapásokkal nyújtson segítséget a Front jobbszárnyának a Keleti-Kárpátok leküzdéséhez és a Dél-Erdélyben állomásozó román csapatoknak. A hadseregek azt a parancsot kapták, hogy szeptember 12—15-re jussanak ki Torda, Kolozsvár körzetébe. Az 53. hadseregnek a frontparancsnok azt a feladatot adta, hogy forduljon északnyugatra és szeptember 19-re érje el Brád—Lugos vonalát.

[9] A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966. 231. o.

[10] A román kormány a támadásra válaszként 1944. szeptember 7-én hadat üzent Magyarországnak is.

Ugyanazon a napon, amikor Horthyék hátba támadták a hitlerista blokkból kilépett Romániát, a 2. Ukrán Front főerői megkezdték az átkelést a Déli-Kárpátokon.

A nagy propagandával beharangozott és német segítségre alapozott Dél-Erdély elleni támadás a hadművelet második napján elakadt. A kudarccal párhuzamosan Horthyék híreket kaptak arról is, hogy a 2. Ukrán Front csapatai a Déli-Kárpátok szorosain átkeltek és folytatják előnyomulásukat Kolozsvár, Nagyvárad, Arad és Temesvár felé.

A keletről és délről megindult szovjet előretörés következményeként az egész „Székely kiszögellés" a szovjet csapatok hadműveleti harapófogójába került, az ottlevő erőket az elvágás fenyegette. A Kárpátok hegyvonulataira alapozott új védelmi vonal még kialakulása előtt szertehullott, atomizálódott. A hitleri segítségre, német csapatoknak az országba érkezésére alapított katonapolitikát a bukás fenyegette. A hadászati és hadműveleti helyzetben bekövetkezett rosszabbodás a horthysta vezető körökben zűrzavart és kapkodást idézett elő.

A nem várt fordulat hatására Horthy szeptember 7-én néhány miniszterét rendkívüli tanácskozásra hívta.[11] „A főméltóságú Úr — írja Hennyey — azon elhatározását közölte velünk, hogy fegyverszünetet fog kérni. Indokai: Németország a megígért segítséget nem adta meg. Ugyanakkor a megbízható hírek szerint megállapítást nyert, hogy Romániából a Kárpátokon át kb. 5 orosz páncélos hadtest van felvonulóban, mely erők ellen Magyarország védtelen."[12] Az egybegyültek Horthy elgondolása ellen nem emeltek kifogást és a koronatanács azonnali, még aznap esti összehívását határozták el. Az ülésen a hadihelyzetről szóló tájékoztatót a vezérkari főnök tartotta. Azt rendkívül súlyosnak értékelte, és rámutatott arra, hogy a Keleti- és a Déli-Kárpátokon átkelt szovjet seregek feltartóztatására Magyarországon nincs elegendő erő.

A helyzet súlyosságát a vita során valamennyien elismerték, azt sem vonta kétségbe senki a jelenlevők közül, hogy Németország a háborút elvesztette. A koronatanács mégsem az azonnali fegyverszünet mellett döntött. Elfogadta Csajainak azt a javaslatát, hogy mindenekelőtt küldjenek a német főparancsnokságnak ultimátumot és ebben közöljék: ha 24 órán belül nem küldenek öt páncélos hadosztályt a dél-erdélyi arcvonalra, akkor a harcot nem tudják folytatni és kénytelenek fegyverszünetet kérni.[13] A magyar követelést átvett Greiffenberg gyalogsági tábornok — a Wehrmacht katonai meghatalmazottja Magyarországon — megígérte, hogy 8-án délután 5 óráig választ ad arra: „... hogy mit tudnak adni... ebben a rendkívüli súlyos helyzetben..."

A koronatanács, amikor az ultimátum mellett döntött, biztos volt abban, hogy a németek segítenek, mert a szovjet csapatok előnyomulásának feltartóztatása legalább annyira, ha nem jobban a német hadvezetésnek is érdeke volt.

Hennyey Gusztáv Kölnben kiadott könyvében erről a következőket írja: „Lelkiismereti problémát jelentett a kormányzó számára a Németország-

11 Erre a tanácskozásra Lakatos Géza miniszterelnök, Csatay Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter, Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök, Hennyey Gusztáv külügyminiszter, Ambrózy Gyula, a kabinet iroda főnöke és Vattay Antal altábornagy, főhadsegéd kapott meghívást.

12 *Hennyey Gusztáv:* Külügyminiszteri működésem fontosabb eseményei. (1944. VII. 29. X. 16-ig.) 1945-ben készült kézirat. (Nagy Vilmos gyűjteménye. Piliscsaba).

13 OL. Mt. jkv. 1944. szeptember 8. Lásd még erre vonatkozóan KTB[OKW. i. m. 837. o. — Az OKW naplója szerint: „A koronatanács követelte, hogy a németek 24 órán belül küldjenek öt páncélos hadosztályt, mert ellenkező esetben Magyarország minden lépést fenntart. Arra a kérdésre, hogyan kell ezt érteni, a miniszterelnök azt válaszolta, ellenkező esetben Magyarország azonnali fegyverszünetet ajánlana".

gal fennálló szövetségi viszony felbontása. Sohasem állott szándékában, hogy katonai akciót indítson Németország ellen... A fegyverszünet mérlegelése ellenére úgy döntött, hogy Magyarországnak a Kárpátokban és Erdélyben a védelmi harcot folytatnia kell, ami már a Lakatos-kormány első minisztertanácsán is határozottan kifejezésre juttatott. Az orosz erők feltartóztatása... nemcsak magyar, hanem német érdek is volt, mivel Németországnak Magyarországra nemcsak földrajzi helyzeténél, hanem hadműveleti szempontból is szüksége volt. Magyarország tehát joggal elvárhatja Németországtól, hogy védelme szempontjából mindent megtegyen...[14]

Nemcsak Horthynak volt ez a nézete, hanem a Lakatos-kormánynak is. Ezt bizonyítja a Minisztertanács szeptember 8-i rendkívüli ülése. A miniszterelnök az egybegyülteket tájékoztatta a koronatanács előző esti határozatáról, majd felkérte a vezérkari főnököt, hogy ismertesse a hadihelyzetet. Vörös János vezérezredes tárgyilagos beszámolójában hangsúlyozta, hogy magukra vannak hagyva, nagyobb német erőkre nem számíthatnak, s hogy német segítséggel is csak késleltetni tudnák a szovjet csapatok előnyomulását, de feltartóztatni nem.

Elmondta azt is, hogy az angolszászok Közép-Európában a szovjeteket már nem előzhetik meg „... kénytelenek deferálni a bolsevisták előtt". A súlyos helyzet, a fenyegető katasztrófa ellenére valamennyien — még azok is, akik előző nap a koronatanácsban támogatták a fegyverszünet kérésének gondolatát, arra az álláspontra helyezkedtek, hogyha megkapják az ígért német segítséget, akkor jobb harcolni, mint fegyverszünetet kérni. A vezérkari főnöknek és gr. Teleki Bélának volt csak más a véleménye. Mindketten a fegyverszünet kérését javasolták. Sőt még Horthy is közelebb állt a fegyverszünet gondolatához, mint a kormány tagjai.[15]

Az ultimátumra — ami várható volt — még a határidő lejárta előtt megérkezett a pozitív német válasz és a kijelölt csapatok első lépcsői még aznap megkezdték a mozgást Budapest felé. A Minisztertanács, amely előzőleg már a háború folytatása mellett döntött, örömmel üdvözölte azt és — a megígért segítségben bízva — a következő egyhangú határozatot hozta: „Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni és nem hamarkodja el állásfoglalását arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségesektől."[16]

Ezzel a Lakatos-kormány végérvényesen elszalasztotta a Iaşi-kisinyovi hadművelet következményeként a kiválásra megteremtődött kedvező feltételeket. A helyzetet még akkor is úgy értékelte, hogy a döntő lépésre még van idő, s ha a németek megadják az ígért segítséget, akkor talán sikerülni fog a szovjet csapatokat megállítani. Még mindig abban reménykedtek, hogy valami csoda folytán az amerikai—angol csapatok is elérhetik Magyarország határát. Ebben az esetben azonnal megnyitnák előttük az

[14] *Hennyei Gusztáv:* i. m. 18., 19. o. — A koronatanács után Horthy Hitlerhez, Vörös vezérezredes Guderianhoz írt levelet. Mindketten német csapatokat és Lengyelországból a huszárhadosztály hazahozatalát sürgették. (Uo. 20. o.)

[15] OL. MT. jkv. 1944. szeptember 8. — Idézetek a Ribbentrop-üzenet nyilvánosságra hozatal előtti felszólalásokból: Külügyminiszter: „... Százszázalékig a németekkel való együttműködés mellett kell lenni". Honvédelmi miniszter: „Nekünk együtt kell harcolnunk a németekkel. Mi angol megszállást kérünk, hacsak jelképeset is, de a bolsevizmus ellen harcolunk." Földművelésügyi miniszter: „... ha az oroszoknak megadjuk magunkat, úgy ezzel ma már semmi eredményt nem érünk el. Ezzel szemben van egy időnyerésünk, amely alattt a szövetségesek között is történhetnek változások és fordulatok... Nekünk minden óra, nap és hét egy nyereséget jelent... ha Magyarország fegyverszünetet kér, akkor összeomlik a belső front. Ha Erdély megszállás alá is kerül, a Duna—Tisza köze és a Dunántúl még tartható." A vallás- és közoktatásügyi miniszter: „Ha a németektől ígéretet és tényleges azonnali segítséget kapunk, akkor... védekeznünk kell." Belügyminiszter: „Az angolszászok érdeke, az hogyha mi a Duna völgyében védekezünk, úgy akkor érdek szempontjából még meg is bocsátanak... a beígért német erők beérkezése után védekezni."

[16] Uo.

arcvonalat és fegyverszünetet kérnének. Mivel ennek feltételei 1944. szeptember 8-án még nem voltak meg, a magyar állam politikai és katonai vezetői a várakozás álláspontjára helyezkedtek és — időnyerés céljából — keleten a háború folytatására vállalkoztak.

A német ígérettel párhuzamosan Veesenmayer Ribbentrop üzenetét közvetítette Horthynak. Ennek az volt a lényege, hogy Magyarországot a németek nem adják fel és hogy minden fegyverszüneti kísérlettel szembeszállnak és azt minden áron meghiúsítják. Csapataikat is ennek megfelelően összpontosították. Mivel a német hadvezetés tervében Magyarország megtartása központi kérdéssé vált, arra is vigyáztak, hogy az ide érkező csapatokat úgy összpontosítsák, hogy azok a horthysta politikai és katonai vezetést a vállalt kötelezettségeinek teljesítésére kényszerítsék. Amikor Greiffenberg tábornok jelentette, hogy a Budapest környéki csapatösszevonások a magyar kormánykörökben nyugtalanságot keltenek, Guderian a következőket válaszolta: „A német szárazföldi erők vezérkari főnöke nem engedheti meg, hogy a német csapatok olyan körülmények között küzdjenek a harctéren, amikor hátukban árulás lehetséges, ezt már négy esetben átéltük... Ezért most megfelelő előzetes intézkedéseket foganatosítunk".

A Wehrmacht főparancsnoksága a hadászati, hadműveleti helyzetet nem látta olyan válságosnak Erdélyben, mint a magyar vezérkar. Úgy értékelte, hogy a szovjet hadsereg fő erőkifejtése nem a Duna mentén, Közép-Európa felé, hanem a Balkánon lesz. Ez Hitlernek arra a katonapolitikai koncepciójára épült, hogy a Szovjetunió a Délkelet-Európában kialakult kedvező hadászati helyzetet felhasználja a régi cári törekvések: a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére. Ennek megvalósításáig a Kárpátokban az arcvonalat — német számítások szerint — csak a szárnyak biztosítására szánják, új támadó hadművelet indítását ezért egyelőre nem várták. Feltételezték, hogy a szovjet csapatok megjelenése Bulgáriában és a szorosok problémája a Szovjetunió és a szövetségesek között egyenetlenséget teremt, ami a háború menetében Németország javára még fordulatot idézhet elő.[17] Az OKH vezérkara a Hitler által vázolt katonapolitikai helyzet alapján úgy értékelt, hogy a 2. Ukrán Front előnyomulását könnyen megállítják és a Kárpátokban, valamint Jugoszláviában a védelmet huzamosabb időre megszilárdítják.

E hadászati elképzelés figyelembevételével irányították csapataikat Magyarországra. Egyik alapvető törekvésük: megakadályozni, hogy Magyarország fegyverszünetet kérjen. Azt a német főparancsnokság is megértette, hogyha ez bekövetkezik, a romániai és a bulgáriai eset ismétlődik meg. Ez viszont 1944. szeptember első felében az arcvonal déli szárnyának teljes széthullását eredményezné. Ezért tartották elsőrendű feladatuknak az esetleges magyar kiugrás megakadályozását és egy hadászati védelmi terepszakasz kiépítését.

Az arcvonal déli szárnyán kialakult hadászati-hadműveleti helyzet megvitatására az Oberkomando der Wehrmacht (OKW) rastenburgi főhadiszállására rendelték Friessnert, Greiffenberg tábornokot és Vörös vezérezredest. A tanácskozásra szeptember 12-én éjszaka került sor. Miután Hitler kifejtette általános katonapolitikai elképzeléseit a fekete-tengeri szorosokról, a szövetségesek várható nézeteltéréseiről, a háború lehetséges fordulatáról, visszavonult és külön megbeszélést folytatott a magyar vezérkari fő-

17 *H. Friessner:* Verratene Schlachten. (Die Tragedie der deutschen Wehrmacht in Rumanien und Ungarn) Hamburg, Halsten Verlag, 1956. 121—123. o. — A fekete-tengeri szorosokkal kapcsolatos kérdéseket, súrlódásokat a szövetségesek között, a lehetséges fordulatot a háború menetében Németország javára, hogy Angliának szüksége van Németországra, mint ütköző államra, és több más katonapolitikai elképzelést Hitler 1944. szeptember 12-én éjszaka fejtette ki rastenburgi főhadiszállásán tartott értekezleten.

nökkel. Vörös vezérezredes megerősítette mindazt, amit Guderiannak írt szeptember 9-i emlékiratában. Ismételten kinyilvánította a kormányzó és a magyar nép szövetségesi hűségét és azt, hogy készek a végsőkig harcolni Németország oldalán.

A Führer Vörös jelentését hidegen fogadta és kijelentette: „Nem bízom a magyar kormányban, jóllehet állandóan azt hajtogatják, hogy komoly elhatározásuk a harc folytatása." A vitát azonban ő sem élezte, a németeknek szükségük volt még Horthyra. Mégcsak szemrehányást sem tett a kormányzó és személy szerint Vörös ingadozó álláspontja miatt. Ellenkezőleg, bizalmat igyekezett kelteni a vezérkari főnökben a német segítség iránt. Vörös vezérezredes ismételten előadta a régi sérelmeket. Kérte a magyar csapatok hazaengedését Lengyelországból, német hadosztályokat a szovjet csapatok feltartóztatására és a hozzájárulást ahhoz, hogy a magyar területen harcoló magyar és német csapatok felett magyar parancsnok álljon. Ezt azzal indokolta, hogy az arcvonalon levő erők kétharmad része magyar.

Hitler a vezetés problémájának kivételével megígérte az előadottak teljesítését. Biztosította Vöröst, hogy a német hadosztályokon kívül nagymennyiségű fegyvert és lőszert küldenek Magyarországra. Azt is közölte még, hogy az újév elején mintegy 50 hadosztályt összpontosít ide és nagyerejű támadó hadműveletet indít, amely a Kárpátokon túl Romániába is át fog nyúlni. Ennek sikere érdekében — fejtegette — az év végéig az oroszokat Magyarországon minden áron fel kell tartóztatni.[18] Végül a magyar kormány iránti bizalma jeléül engedélyezte, hogy a 23. páncélos hadosztályt Budapest térségéből az erdélyi arcvonalra irányítsák.

A parancsnoklás kérdésében azonban a fasiszta vezér hajthatatlan maradt. „Nincs olyan magyar tábornok, aki a hadvezetésben olyan jártas volna, mint amilyen a németeknél van" — vágta oda Vörösnek.[19] Majd kifejtette, hogy az volna a legjobb, ha magyar csapatokat erőskezű német parancsnokoknak rendelnék alá, vagy összevegyítenék németekkel. A vitát a következő kijelentéssel zárta be: „Magyar területen csak egy kézben lehet a vezetés, mégpedig a »Dél-Ukrajna« hadseregcsoport parancsnokának a kezében, neki kell kivétel nélkül mindent alárendelni. Magyarországnak e téren nem szabad több ellenvetést tennie."[20]

A magyar kormány, hogy bizonyítsa elszántságát a harc folytatására, a vezérkari főnök kinntartózkodása idején — az OKH kérésére — a németek Temesvár, Resica és Orsova felé irányuló akciójának támogatására 1944. október 13-án a IV. és VII. hadtestekkel Arad—Lippa általános irányba betört Romániába. A hadművelet alapvető célja a hegyvidék elérése és a hágók (átjárók) birtokbavétele volt. Ezzel akarták megakadályozni a szovjet csapatok kijutását a magyar Alföldre és biztosítani az Észak-Erdélyben gyülekező csoportok jobbszárnyát. Attól tartottak, ha a mozgékony szovjet gépesített csapatok kijutnak a síkságra, kedvezőtlen helyzetbe hozhatják az Észak-Erdélyben védekező német—magyar erőket.

A 2. Ukrán Front csapatai szeptember első felében folytatták felvonulásukat Magyarország akkori határaira. A szovjet főparancsnokság az arcvonal déli szárnyán kialakult kedvező katonapolitikai és hadászati helyzetet értékelve úgy döntött, hogy az ellenségnek nem ad lélegzetvételnyi szünetet sem, megakadályozza sorainak rendezését, megvert seregeinek

18 Архив Министерства Обороны СССР (a továbbiakban Архив МО СССР) фонд (ф.) 240, опис (оп.) 11 306, дело (д.) 516, лист (лл.) 556.
Vörös János vezérezredes nyilatkozata a szovjet csapatokhoz történt átmenete után. Lásd még erre vonatkozóan: *H. Friessner:* i. m. 124—125. o.

19 Belügyminisztérium Irattára (a továbbiakban — BMI.) „V" 55184/1. Imrédy-per. *Vörös János* vallomása.

20 *H. Friessner:* i. m. 124—125. o.

újbóli feltöltését és harcképessé tételét. Elhatározta, hogy hadműveleti szünet beiktatása nélkül megkezdi a Magyarországon összpontosított német—magyar erők szétverését, kilépteti a háborúból Magyarországot és megnyitja az utat Ausztria, Dél-Németország felé. Ezzel párhuzamosan utasítást adott a kárpátukrajnai és a belgrádi hadművelet végrehajtására is.

A szovjet hadvezetés az arcvonal déli szárnyának gyors szétzúzásával meg akarta fosztani a német főparancsnokságot utolsó szövetségesétől, attól a lehetőségtől, hogy a balkáni irányt biztosító arcvonalának szétesése után a Kárpát-medencében új hadászati védelmi terepszakaszt építsen ki és megjavítsa helyzetét.

Ennek figyelembevételével a 2. Ukrán Front feladatát az 1944. szeptember 15-én kiadott 220215. számú direktívájában a következőkben határozta meg:

„Csapatainak szeptember 15—19-re Cirlibaba, Beszterce, Kolozsvár, Lugos vonalára történt kijutása után Kolozsvár—Debrecen—Miskolc általános irányba folytassa a támadást. Főerőivel Csap, Szolnok szakaszon jusson ki a Tiszához és nyújtson segítséget a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdéséhez, Ungvár körzetének elfoglalásához."[21]

A direktíva a Front közelebbi feladatát 1944. szeptember 30-ra (180—160 km) Máramarossziget—Szatmárnémeti—Nagykároly, Nagyvárad—Arad—Temesvár vonalának elfoglalásában jelölte meg. További feladatként október 7—10-re Csap és Szeged között a Tisza vonalának elérését irányozta elő. (1. sz. vázlat.)

A főhadiszállás a hadművelet megszervezésére nem adott külön időt. A támadást a szeptember 15—19-én elért terepszakaszról kellett folytatni, hadműveleti szünet nélkül, még a Fronton belüli esetleges átcsoportosításokat sem engedélyezte. A hadseregek támadási irányát és a közelebbi feladat végrehajtása során elérendő terepszakaszt szintén a főparancsnokság határozta meg.

A Front jobbszárnyán tevékenykedő 40. hadsereg Máramarossziget—Szatmárnémeti (kizárva)—Nagykároly vonalát kellett hogy elérje. A Nagykároly felé támadó 7. gárdahadsereg Nagykároly (kizárva)—Nagyvárad arcvonalszakasz birtokbavételét kapta feladatul. A Gorskov lovas-gépesített csoport előnyomulásának hadműveleti iránya Beszterce—Szatmárnémeti—Csap, a 6. gárda harckocsihadseregé viszont Kolozsvár—Nagykároly—Nyíregyháza volt. A 27. hadseregnek nyugatra kellett fordulni azzal a feladattal, hogy szeptember 30-ra vegye birtokba Nagyvárad, Nagyszalonta, Nagyzerend terepszakaszt. A szintén nyugati irányba tevékenykedő 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest Déva—Arad—Karánsebes—Temesvár felé kellett hogy előnyomuljon azzal a céllal, hogy foglalja el Arad, Kisbecskerek, Temesvár körzetét.

A szovjet főparancsnokság ebben a direktívájában olyan hadművelet végrehajtására adott utasítást, amely folytatása az előzőnek és megvívására a hadászati védelem áttörése után 700—750 km-re a nagy hadműveleti mélységben került sor. A kedvező feltételeket ehhez a 2. és 3. Ukrán Front romániai eredményei teremtették meg. Az észak-erdélyi és a tiszántúli harccselekmények egyenes folytatása, egy újabb hadművelete, következő lánc-

[21] A feladatok megjelölésével párhuzamosan a főparancsnokság a 46. hadsereget, a 7. gépesített, a 4. és a 6. gárda lovashadtesteket a Front állományába utalta. Ezeknek az erőknek október 7-re a Front balszárnyán, Temesvár, Nagybecskerek (Petrográd) és Bela Crkva körzetében kellett gyülekezni. Alkalmazásukat a direktiva lehetségesnek tartotta egy észak irányú tevékenységre, továbbá a helyzettől függően támadásra a Tisza, vagy a Duna keleti partján.

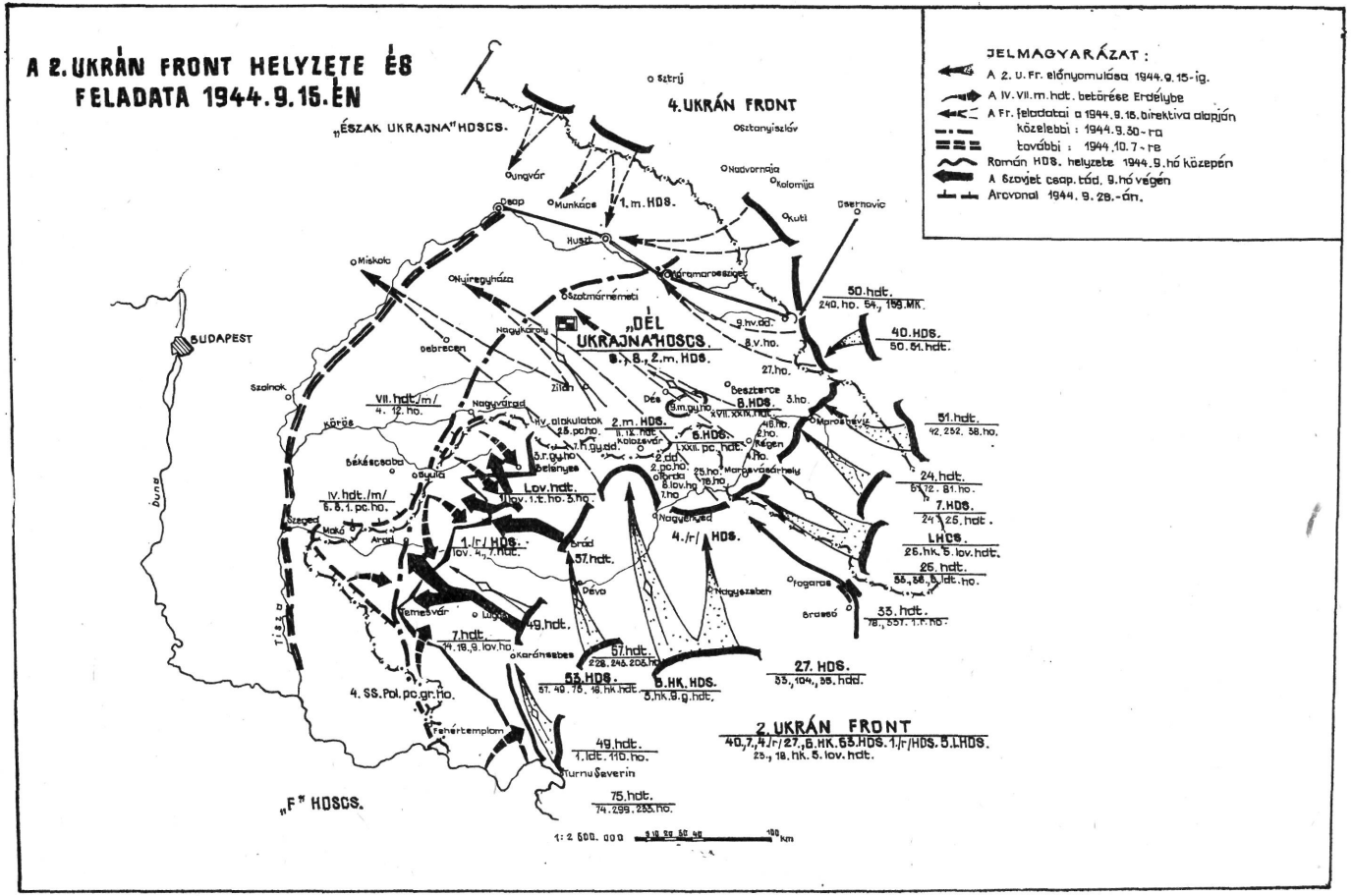
A 2. UKRÁN FRONT HELYZETE ÉS FELADATA 1944.9.15.ÉN
JELMAGYARÁZAT:
A 2. U. Fr. előnyomulása 1944.9.15-ig.
A IV.VII.m.hdt. betörése Erdélybe
A Fr. feladatai a 1944.9.15. direktiva alapján
közelebbi: 1944.9.30-ra
további: 1944.10.7-re
Román HDS. helyzete 1944.9.hó közepén
A Szovjet csap. tád. 9.hó végén
Arcvonal 1944.9.28.-án.
„ÉSZAK UKRAJNA" HDSCS.
4. UKRÁN FRONT
„DÉL UKRAJNA" HDSCS.
„F" HDSCS.
2. UKRÁN FRONT
40.,7.,4./r/27.,6.HK.53.HDS.1./r/HDS.5.LHDS.
23.,18.hk.5.lov.hdt.
1.m.HDS.
2.m.HDS.
4./r/HDS.
5.HK.HDS.
53.HDS.
57.hdt.
49.hdt.
7.hdt.
1./r/HDS.
Lov.hdt.
IV.hdt./m/
VII.hdt./m/
4.SS.Pol.pc.gr.ho.
50.hdt.
240.ho.54.,159.MK.
40.HDS.
50.51.hdt.
51.hdt.
42.252.38.ho.
24.hdt.
7.HDS.
LHDS.
26.hk.5.lov.hdt.
26.hdt.
33.hdt.
27.HDS.
33.,104.,35.hdd.
49.hdt.
1.ldt.110.ho.
75.hdt.
74.299.233.ho.
1:2 500.000
km

1. sz. vázlat

szeme annak az offenzívának, amit a szovjet csapatok augusztus 20-án indítottak meg.

A hadászati kezdeményezés elvesztése arra kényszerítette a hitlerista főparancsnokságot, hogy 1943-ban átmenjen hadászati védelembe. A fasiszta hadvezetés egyik gyakorlati módszere, hogy hadászati arcvonalszakaszának áttörése után 400—700 km mélységben új védelmi rendszert hozott létre és ennek segítségével rendszerint megállította a szovjet hadsereg támadását, illetve arra kényszerítette, hogy előnyomulását szüntesse be, ideiglenesen menjen át védelembe és friss tartalékok felvonultatásával készüljön fel egy újabb hadászati védelmi arcvonal áttörésére. Így történt 1943 végén, amikor a Dnyeper vonalában és Belorusziában kiépített védelemmel megállították a támadást. Ez ismétlődött meg 1944 őszén a Visztula mentén, valamint 1945 februárjában az Oderánál.

Ennek következményeként a szovjet főparancsnokság arra kényszerült, hogy a támadásokban meggyengült Frontokat megállítsa, hadműveleti szünetet adjon, tartalékokat vonultasson fel, új csoportosításokat képezzen, azaz, hogy új hadászati támadó hadműveletet szervezzen. Ezek előkészítése rendszerint 3—5 hónapot vett igénybe. Ezt az időt az ellenfél is kihasználta, tökéletesítette védelmi rendszerét. Különösen körültekintően kiépítette védelmének harcászati mélységét. Ezért vált a védelem harcászati mélységének áttörése szinte valamennyi hadművelet alapvető problémájává. A német hadműveleti vezetést ettől a lehetőségtől csak a délnyugati hadszíntéren sikerült megfosztani. Ezt a szovjet főhadiszállás a hadműveleti szünet nélküli folyamatos támadással érte el.

Az OKH vezérkara szeptemberben nem számolt újabb nagyszabású hadművelet megindulásával. Ebben nemcsak Hitlernek a Balkánról adott politikai értékelése befolyásolta, hanem a saját elemzése is. Megítélése szerint a 2. Ukrán Front erői a 650—700 km-es előnyomulás alatt a romániai harcokban és a Kárpátokon történt átkelés során annyira meggyengültek, hogy Magyarország elleni nagyszabású támadó tevékenységgel csak a csapatok teljes beérkezése, a veszteségek feltöltése és az anyagi alap kiegészítése után lehet számolni.[22] Pillanatnyilag tehát az erdélyi medence megtartására elégségesnek tartotta a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport maradványait és az augusztus végén — szeptember elején felvonultatott magyar erőket. Német csapatok ideirányítása még a Lakatos-kormány ultimátuma után is ezért volt vontatott. Csak annyit küldtek, ami biztosította Horthyék sakkbantartását.

A 2. Ukrán Front főerői szeptember közepére kijutottak Borsa-kelet—Vatra—Dornei—Régen—Marosvásárhely—Torda—Brád—Karánsebes és Turnu-Severin vonalára. Ez az OKH-t is meggyőzte arról, hogy itt többről van szó, mint a Balkánon támadó erők szárnybiztosításáról. Ezért a német főparancsnokság szeptember közepétől határozott intézkedéseket foganatosított a 2. Ukrán Front további térnyerésének megakadályozására. Gyors erőfeszítéseket tett a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport leharcolt hadosztályainak feltöltésére, a szétvert csapatmaradványok összevonására, újabb magyar egységek létrehozására és felvonultatására.

1944 szeptemberében a Kárpátoktól északra az arcvonal ideiglenesen stabilizálódott. A szovjet hadsereg fő erőkifejtése áttevődött az arcvonal déli szárnyára. Ez maga után vonta a német erők átcsoportosítását és tevékenységük fokozódását is. Szeptember második felében a szovjet—német arcvonalra felvonult 207 német—magyar hadosztályból 86, azaz az összerők

[22] A szovjet hadsereg Románia felszabadításáért vívott harcokban 46 783 halottat, 171 426 sebesültet, 2033 löveget és aknavetőt, 2249 harckocsit és rohamlöveget, valamint 528 repülőgépet vesztett.

41,8%-a a délnyugati hadszíntéren, a Duklai-hágótól a bolgár—görög határig az „F", „Dél" és az „A" hadseregcsoportokban tevékenykedett.[23]

A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport parancsnoka elsődleges feladatának tekintette a magyarországi helyzet megszilárdítását, a német—magyar vezérkar közötti súrlódások megszüntetését és a vezetésnek egy kézben való összpontosítását.

A német—magyar katonai viszony a hitleri főhadiszálláson tartott értekezlet után sem javult, a nézeteltérések nem szűntek meg. Azokat sem utasításokkal, sem fenyegetésekkel nem lehetett kiküszöbölni, mert az ellentéteket szülő okot, a szovjet csapatok előnyomulását Hitler ígérete ellenére sem tudták megállítani. A vezetés kérdésében támadt súrlódásokat jól mutatja Vörös János vezérezredes szeptember 17-i Guderianhoz írt levele. Ebből megtudjuk, hogy a magyar vezérkari főnök több alkalommal felhívta Guderian figyelmét a parancsnoklási viszonyok szabályozásának szükségességére. Tiltakozik az 1. és a 2. Magyar Hadseregnek német parancsnokság alá való rendelése ellen. Javasolta, hogy

„... ahol a magyar csapatok vannak többségben, ott magyar, ahol viszont az egységek zöme német, ott német parancsnokságokat..." szervezzenek. „Ezenkívül kérem Excellenciádat, szíveskedjék azonnali hatállyal elrendelni, hogy ahol magyar magasabbegységek német vezetés alatt harcolnak, ott haladéktalanul vessenek véget a hadosztályok szétaprózásának. Kérem szíveskedjék tudomásul venni — írta Vörös —, hogy a magyar királyi IV. és VII. hadtesteknek német parancsnokság alá helyezéséhez nem járulok hozzá és a két hadtest vezetésére a magyar királyi 3. hadseregparancsnokság felállítását rendeltem el. Nem értek egyet továbbá azzal sem, hogy a 8. Német Hadsereg parancsnoksága szétosztotta a 27. könnyű hadosztályt és zászlóaljanként alkalmazta."

Majd szemére vetette Guderiannak, hogy a német csapatok küldését illetően ígéretüket nem tartották be. Megemlíti, hogy Kolozsvár térségében az ígért öt német hadosztályból mindössze a 23. páncélos hadosztály az egyetlen teljes értékű kötelék.

„Mindezeken kívül — folytatja a vezérkari főnök — kénytelen vagyok Excellenciád tudomására hozni, hogy Magyarországon hetek óta német részről nem kívánatos jelenségek kerültek napvilágra. Német teherautók ezrei és ezrei gördülnek a magyar utakon nyugat felé a legvalószínűtlenebb, a harci sorsközösség szempontjából leghaszontalanabb terhekkel megrakva, akkor, amikor a magyar csapatoknak a gépjárművekben előírt állomány kicsiny töredékével kell beérniük és maguk vonszolják a súlyos terheket (pl. ökrös fogattal kísérlik meg a szállítást). Gépesített egységeinket gyalogosan alkalmazzuk, csapataink ellátása a szállítótér hiánya miatt rendkívül kritikusan alakult."

Azt is Guderian tudomására hozta, hogy a nyugatra vonuló német teherkocsik rakományának láttára a magyar csapatok és a lakosság körében növekszik a németek iránti bizalmatlanság, fokozódik az elkeseredettség. Ezek sürgős orvoslását kéri.

Végezetül Vörös vezérezredes nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „... a magyar haderőben kemény elhatározás él hazájának megvédésére, és arra, hogy az utolsó emberig hű bajtársiasságban harcoljon". Ezért kéri Guderiant, hogy német részről ne kezeljék őket úgy, mintha másodrendű, kisegítő hadsereg lennének, amelynek csupán emberanyagot kell kiállítania.

[23] Сборник материалов по составу группировки и перегруппировки сухопутных войск Фашистской Германии и войск бывших ее сателитов на советско-германской фронте за период 1941—1945 гг. Выпуск четвертый. Москва, 1956. стр. 160—182.

„Sem én, sem más magyar tábornok — fejezi be levelét — nem fog hozzájárulni a lealacsonyító parancsnoklási tervekhez..."[24]

A magyar vezérkari főnök levele jól mutatja, hogy a magyar—német katonai viszonyban a vezetést illetően — a kiadott intézkedések ellenére — még mindig komoly nézeteltérések álltak fenn. A „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport parancsnokságának az volt a véleménye, hogy a német csapatok közé beékelt és ezredekre, zászlóaljakra tördelt magyar hadosztályokat rendkívüli helyzetben könnyebben lefegyverezhetik, mint az egységesen alkalmazott hadseregeket, vagy hadtesteket. A „Romániában történtek szükségszerűen megkövetelik — mondja Friessner szeptember 18-án kiadott parancsában —, hogy Magyarországon a katonai vezetés egy parancsnokság kezébe összpontosuljon". Ezt gyakorlatilag úgy értelmezték, hogy még azokban a ritka esetekben is, amikor német egységeket rendeltek alá magyar hadtesteknek, vagy hadosztályoknak, a parancsnoklás joga kizárólag a németeket illette meg. Azaz nemcsak a hadműveleti, hanem a harcászati vezetés is a németek kezébe került. A magyar parancsnokoknak csak a csapatfegyelemért és az ellátásért kellett felelni. Emiatt a vezérkar és a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport között állandó nézeteltérések voltak. Friessner attól tartott, hogy egy fegyverszünet esetén az arcvonal mögötti magyar egységek hátbatámadhatják a németeket. Ezért követelte valamennyi hadrafogható egységnek német parancsnokság alá való helyezését és harcbavetését. Idejében lépéseket tett, hogy a német csapatok mögött magyar egységek ne tartózkodjanak. Így gondolta egy esetleges magyar fegyverszüneti kísérlet meghiúsítását. A fasiszta szövetségből kilépett országokban a fegyveres erők igen komoly szerepet játszottak az átállás megvalósításában. A tapasztalatok, a honvédség hangulata óvatosságra késztette a fasiszta parancsnokságot. A németek nagyon vigyáztak arra, hogy csírájában elfojtsanak minden olyan kísérletet, ami az ország, vagy a hadsereg egy részének átállását eredményezhetné. A magyar vezérkar a Nagyváradtól délnyugatra felvonulásban levő hadosztályokat mindenáron saját alárendeltségében akarta tartani. Amikor a vita a magyar csapatok feletti parancsnoklási kérdésben újra kiéleződött, Greiffenberg tábornokhoz — 1944. szeptember 20-án 0,1 óra 30 perckor — megérkezett Guderian 9728 GKdos jelzésű távmondata:

„A Führer jóváhagyta a parancsnokságok »Dél-Ukrajna« hadseregcsoport által elrendelt átszervezését és azt elengedhetetlennek tartja. Kérem eszközölje ki ehhez a magyar vezérkar jóváhagyását. Ha szükségessé válik, hivatkozzék arra, hogy a magyar vezérkar további elutasító magatartása e kérdésben a szövetségi viszony módosítására kényszeríthet."[25]

Más szóval, Guderian megfenyegette a magyarokat, hogyha nem hajlandók az OKH által diktált feltételek szerint együttműködni, akkor megfontolás tárgyává teszik a viszony felülvizsgálását, azaz likvidálják őket, mint szövetségeseket.

[24] HL. Filmtár; 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Südukraine. 6605. sz. irat. Vörös János vezds. a következő szavakkal fejezte be levelét:

„Zum Schluss darf ich wohl noch einmal ausdrücklich betonen, dass die ungarische Wehrmacht hart entschlossen ist, für die Verteidigung der Heimat bis zum letzten Mann in treuer Kameradschaft zu kämpfen, andererseits aber es nie hinnenmen wird von deutscher Seite als eine Hilfsarmee zweiten Ranges, die bloss das Menschenmaterial zu stellen hätte, eingeschätzt und behandelt zu werden. Weder ich, noch ein anderer ungarischer general wird jemals zu beschämenden Befehlsregelungsplänen seine Zustimmung geben, zumal auch die ungarischen höheren Kommandos genau wissen, wie sie das Vaterland zu verteidigen haben.

Mit dem Ausdruck meiner vorzüglichen Hochachtung verbleibe ich Ihr ergebener
gez. vitéz Vörös vezds."

[25] Uo. 6586. sz. irat.

Ezután a vezérkarok között tárgyalások kezdődtek. Ennek eredményeként a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport jobbszárnyán az Arad—Szolnok hadműveleti irány lezárására Nagyszalonta—Szeged arcvonalon létrehozták a 3. Magyar Hadsereget.[26]

Amíg az OKH vezérkarának az volt a véleménye, hogy Erdélyben egyelőre csak szovjet szárnybiztosítással kell számolni, és hogy a 2. Ukrán Front támadása Budapest felé csak hónapok múlva várható, addig hajlandó volt vitatkozni és bizonyos mérvű cselekvési szabadságot is engedélyezni a magyar vezérkarnak. Amint a szovjet csapatok mozgásából megértették, hogy rövidesen várható a Magyarország elleni offenzíva, a német főparancsnokság is megváltoztatta a magyar katonai vezetés iránti magatartását. Újra visszatért az ellenvetést nem tűrő, minden vitát kizáró vonal követéséhez. Nem tárgyalt, hanem utasított, intézkedett és nyíltan fenyegetőzött. A hitleri elgondolások maximális szem előtt tartásával megkezdte az országnak hadszíntérré való változtatását, a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport átszervezését.

A 220215. sz. direktívában elrendelt támadást a hadseregek egymást követően, csapataik felzárkózása után indították meg. Jelentős változás azonban az arcvonal helyzetében nem következett be. Erre az időre a német parancsnokság rendezte sorait és a veszélyeztetett szakaszokon az erdős-hegyes terep célszerű kihasználásával jó támpontrendszerű tábori védelmet épített.[27]

A szovjet csapatok ama erőfeszítései, hogy tömeges gyalogsági rohamok sorozatával üssenek réseket a német arcvonalon, ekkor nem vezettek eredményre. A Front közép és jobbszárny csapatainak szeptemberi támadása elakadt, az csak helyi jelentőségű eredményeket hozott.

A Keleti-Kárpátokban és Kolozsvár térségében megindult támadással párhuzamosan aktív tevékenységbe kezdtek a Front balszárny csapatai is. Az október 13-án Temesvár és Arad körzetébe betört német—horthysta csapatok előnyomulását az 1. Román Hadsereg egységei Temesvár—Lippa és Belényes vonalában megállították. Félő volt azonban, hogy újabb egységek ütközetbe vetésével áttörik az 1. Román Hadsereg arcvonalát és megzavarják a Nagyenyed, Torda térségében gyülekező 6. harckocsi- és a 27. hadsereget.

Ennek megakadályozására és a román csapatok megsegítése végett a Front parancsnoksága meggyorsította az 53. hadsereg és a 18. harckocsihadtest előnyomulását Arad felé. A szovjet előrevetett osztagok már szeptember 18-án felvették a harci érintkezést az Arad térségébe betört IV és VII. magyar hadtestekkel. Szeptember 19-én viszont — még a főerők beérkezése előtt — megkezdték kiszorításukat.

Friessner 22-én és 23-án parancsaiban követelte, hogy az éppen csak megalakult 3. Magyar Hadsereg — az Arad térségében összevont csapatokkal — „támadja meg és verje szét" a hegységekből kilépett szovjet

26 A hadműveleti alárendeléssel kapcsolatban a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport hadműveleti naplójában szeptember 21-i dátummal a következő bejegyzést találjuk: „A hadműveleti alárendelés napokig tartó tisztázatlan kérdése két értekezleten is (a magyar képviselőkkel) megbeszélés tárgyát képezte... Határozatot fogadtak el, hogy a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport jobbszárnyán egy új magyar hadsereget állítanak fel, 3. hadsereg elnevezés alatt. A tárgyalások idején a magyarok ismét előadták javaslataikat a saját hadsereg létrehozására. Kívánságukat a német parancsnokság újra elutasította."

27 *H. Friessner:* i m. 116. o. — Friessner a következő szavakkal emlékezik vissza az erdélyi harcokra: „A Keleti-Kárpátokban ... a német és magyar hegyi vadászok kimondott hegyi háborút folytattak. A harcmező ezen a területen helyenként 2000 m magasan feküdt. Az állások szinte beláthatatlanul húzódtak, gerincről gerincre, szűk völgyeken és meredek lejtőkön keresztül, amelyeket sok esetben egymástól igen távol levő és önmagukra utalt támpontok szakítottak meg. A német—magyar csapatok a hágók magaslatain megkapaszkodva, hetekig szívósan védték a főbb átjárókat."

erőket és akadályozza meg, késleltesse előnyomulásukat nyugat felé. A német parancsnokság mindenáron meg akarta akadályozni, hogy szovjet erők Arad-északnyugat térségében hídfőt foglaljanak, ahol csapatokat vonhatnak össze az Alföldre irányuló támadáshoz.

A német—magyar egységek minden erőfeszítése ellenére a szovjet csapatok pár napi csatározással nemcsak kierőszakolták a kilépést a hegyek közül, hanem birtokba vették Aradot és megkezdték a hídfő kimélyítését. Sikereiket továbbfejlesztve a 18. harckocsi- és az 57. lövészhadtest alakulatai szeptember 23-án Dombegyháza és Battonya körzetében — mintegy 25 km-es szakaszon — kijutottak a magyar—román határra, azt helyenként átlépték és megkezdték a határmenti falvak felszabadítását. Szeptember 25-én az 53. hadsereg csapatai Kétegyháza, Mácsa, Kisiratos, Dombegyháza, Battonya, Földeák és Makó-kelet terepszakaszon harcoltak.[28]

A 2. Ukrán Front balszárnya váratlanul mélyen előreugrott nyugatra. Az előretöréssel a Front csapatai mintegy 350 km széles arcvonalon délről átkarolták a „Dél" hadseregcsoport észak-erdélyi főerőit.[29] Ezzel kedvező feltételeket létesítettek az Arad—Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányú támadáshoz, a németek főcsoportosításának hátába való kijutáshoz, hadműveleti megkerüléséhez nyugatról és a Magyarország belsejébe irányuló döntő jelentőségű csapások végrehajtásához. Végezetül Arad északnyugat körzetének birtokba vételével jó megindulási körlet keletkezett a Front főerőinek átcsoportosításához a balszárnyra.

1. A felek helyzetértékelése az Arad környéki harcok után

Az Arad környékén szeptember második felében lezajlott, szárnybiztosítási feladatokkal indított harccselekmények a felek hadműveleti helyzetét megváltoztatták. A „Dél" hadseregcsoport és a 2. Ukrán Front parancsnoksága ennek hatására új hadműveleti tervet készített és átcsoportosította erőit.

A 2. Ukrán Front parancsnoksága abból indult ki, hogy az Arad—Debrecen, Arad—Szolnok, Arad—Szeged irányokba mért csapások és a szovjet csapatok megjelenése Szolnok, Debrecen alatt érzékenyebben érinti Horthyékat, mint az észak-erdélyi előnyomulás. Várható volt, hogy a betörés Magyarország szívébe feltétlenül élezni fogja a német—magyar viszonyt, és a szovjet csapatok hadisikereinek hatására Magyarország is szakít a német szövetséggel.[30] A helyzetet továbbá úgy értékelték, hogy a Front támadásának sikere Debrecen—Nyíregyháza—Csap felé és ezek elfoglalása a német—magyar főerők bekerítését eredményezheti, amit csak abban az eset-

28 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1056, лн. 176—178.

29 A hadműveletek irányítását Magyarország területén a Romániából visszavonult „Dél-Ukrajna" hadseregcsoportra bízták, amely 1944. szeptember 24-től a „Dél" hadseregcsoport (Heeresgruppe „Süd") elnevezést kapta.

30 A szovjet csapatok kijutása Arad-északnyugat és Nagyvárad-dél körzetébe valóban sokkal érzékenyebben érintette Horthyékat, mint a Székelyföld elvesztése. Tudomásul kellett venni, hogy a Vörös Hadsereg megjelenése Szeged, Szolnok és Debrecen alatt már csak napok kérdése. Az is kedvezőtlenül hatott, hogy a magyar csapatok harcértékét, harci szellemét, harci kedvét a határok megvédésének hazug jelszavával sem lehetett fenntartani. Horthy végül is az Arad környéki hadiesemények kedvezőtlen alakulásából, a berni összekötőtől szeptember 21-én érkezett táviratból kénytelen volt levonni azt a következtetést, hogy a Szovjetunió kikapcsolásával lehetetlen fegyverszünetet kötni. Hogy a kialakult hadihelyzetben az angolszászok már sem a Balkánon, sem a Duna-medencében nem előzhetik meg a szovjet csapatokat. Mindezek mérlegelése és a szovjet kormány tárgyalási készségéről érkezett hírek után elhatározta, hogy fegyverszüneti delegációt küld Moszkvába. Ennek tárgyalását a tanulmány keretei nem teszik lehetővé.

ben kerülhetnek el, ha feladják észak-erdélyi állásaikat és megkezdik a visszavonulást a Tisza mögé, még Nyíregyháza elvesztése előtt.

Az is növelte még Tiszántúl szerepét, hogy ez a vidék Észak-Erdély erdős-hegyes-dombos terepével ellentétben — amely a csapatok tevékenységét megnehezítette, manőverezését korlátozta — lehetővé teszi valamennyi fegyvernem alkalmazását, a gyorscsapatok mozgási lehetőségeinek maximális kihasználását. Végezetül fokozta még e térség jelentőségét az, hogy Nagyszalonta—Szeged között az Arad—Szolnok hadműveleti irány lezárására nem volt összefüggő, jól kiépített védelem, és ezen az arcvonalszakaszon alapvetően magyar csapatok tevékenykedtek, amelyek fegyverzete, harcértéke és harci szelleme is jelentősen elmaradt a németek mögött.

Az új hadműveleti helyzetről Malinovszkij marsall szeptember 24-én jelentést tett a főhadiszállásnak és vázolta elgondolásait az új támadó hadműveletre. „A Front jobbszárnya — mondja a jelentés — a 40., 7. és a 27. hadsereg az ellenség jól előkészített védelmébe ütközött... Kísérleteink ennek áttörésére mindezideig nem vezettek eredményre. Az 53. hadsereg viszont ezalatt az ellenség ellenállását megtörve kijutott Arad—északnyugat körzetébe, ahol nem talált szervezett védelmet. Ez a körülmény kedvező helyzetet teremt Nagyvárad—Debrecen irányú tevékenységhez."[31]

Az ellenség szemszögéből elemezve a változást, Arad környékének elvesztése, a szovjet csapatok kijutása a hegyek közül és megkapaszkodása a síkságon, a „Dél" hadseregcsoport főerőit kedvezőtlen helyzetbe hozta, előre vetítette az észak-erdélyi német erők nyugatról való átkarolásának árnyékát. Ezt a veszélyt Friessner is felismerte. Szeptember 25-én még arra vállalkozott, hogy Lippa irányába mért csapással megkísérli még egyszer a hegyekből kilépett szovjet erők szétverését és visszafoglalja a hágókat. A terv sikere érdekében bizonyos mérvű csapatmozgásokra kért engedélyt és német csapatok küldését sürgette. Szeptember 26-án a III. német páncélos hadtestparancsnokságot és a 23. páncélos hadosztályt Nagyvárad körzetébe összpontosította. Nagyváradnak, mint csomópontnak a megtartására és környékének a megtisztítására megalakította a Breith páncélos csoportot.[32]

Az OKH vezérkari főnöke a helyzet alapján a páncélos csapatok átszervezésére adott ki sürgős intézkedéseket. A 13. páncélos hadosztályt parancsára még szeptember 24-én kivonták az arcvonalból és útbaindították Örkényre. Itt a 110. páncélos dandár beolvadt a hadosztályba. A 10. páncélgránátos hadosztály maradványait és a 20. páncélos hadosztály 1. zászlóalját viszont Budapestre irányították. A főváros környékén gyülekezett a 109. páncélos dandár is. E páncélos csapatok irányítására Guderian szeptember 26-án — Kleemann tábornok parancsnoksága alatt — Budapesten egy páncélos hadtesttörzs felállítását rendelte el. Az itt összevont csapatokat közvetlenül az OKH alárendeltségébe utalta.[33]

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoka által szeptember 25-én indított támadás Arad térségében nem hozott változást. Nemcsak, hogy nem sikerült a szovjet csapatok szétverése és a hágók visszafoglalása, hanem az elhárítás során a 2. Ukrán Front beérkezett erői megszilárdították helyzetüket, szeptember 26-án elfoglalták Földeákot és Makót. Az újabb kudarcok után készítette el Friessner helyzetmegítélését, amit 27-én 02,50-kor írt alá.[34]

31 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 73 765, д. 41, лн. 94.
32 HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6673., 6674. és 6701. sz. irat.
33 Uo. 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6642., 6656., 6695. és 6696. sz. iratok. — A Kleemann hadtesthez irányították még a 17. pc. gr. dd. törzsét a „Közép" HDSCS-tól.
34 Uo. 6707. sz. irat. Friessner Ia. Nr. 3723/44. g. Kdos. helyzetmegítélése.

„Az utóbbi napok fejleményei alapján és azzal, hogy az ellenség súlypontját felismerhetőleg északnyugat Romániába helyzete át — véleményem szerint — most már egyértelműen kirajzolódott a szovjet hadvezetésnek az a célja, hogy elfoglalja a magyar Kárpát-térséget és ezzel a Kelet-Magyarországon felvonultatott német és magyar erőket kikapcsolja."

A szovjet csapatok várható támadási irányára vonatkozóan a következőket jelentette: „A hadseregcsoport mélyen hátraugró nyugati szárnyán az ellenség széles arcvonalon nyomul előre... Az utóbbi két nap fejleményeiből feltehető, hogy a magyar Alföld elleni előretörését folytatni fogja, csapatai felvonulásának befejezését nem várja be. Feltételezhető támadási irányok: a) előretörés Budapestre, hogy a főváros elfoglalásával a magyarok ellenállási erejét egycsapásra megtörje, vagy b) előretörés általában északra, nyugati szárnnyal a Tisza mentén azzal a céllal, hogy a Beszkidek arcvonalon támadó erőivel együttműködésben elvágja és megsemmisítse a „Dél" és az „A" hadseregcsoportot. Eredményes harcvezetés hosszabb távlatra ezen az arcvonalszakaszon akkor lenne lehetséges, ha már most sikerülne a harccsoportokban előretörő ellenséget saját gyorsan mozgó erőinkkel elkapni és részenként szétverni, mielőtt még a mélységben menetben levő főerők, főleg gyors kötelékek a hegyi kijáratokat elhagynák."

A hadseregcsoportnál — véleménye szerint — ilyen harceljárásra a 10. páncélgránátos és 20. páncélos hadosztályok leadása után csak a 13. páncélos hadosztály harccsoportjai jöhetnek számításba. A feladat végrehajtásához — a nagy kiterjedésekre hivatkozva — egy páncélos hadtest és 1—2 gyaloghadosztály ideirányítását tartotta elengedhetetlenül szükségesnek.

„Amennyiben — fejezi be értékelését — az ehhez szükséges gyorsan mozgó erőket — legalább egy páncélos hadtestet — a legrövidebb időn belül a hadseregcsoport nem kapja meg, úgy az ellenség áttörését északnyugatra Budapest felé, vagy Debrecenen át északra a Fretter-Pico és a 8. hadsereg hátába megakadályozni nem tudja."

A jelentés elismeri, hogy a hadseregcsoport hadműveleti helyzete egyáltalán nem kedvező. Jól következtetett a 2. Ukrán Front várható támadásának irányát illetően is. A csapatok előremozgása a mélységből már mutatta valóban, hogy a súlypont eltolódás várható, amit a német felderítés elég korán felismert. A szovjet csapatok előnyomulásának megállítását védelemmel tervezte. Ezt is csak abban az esetben tartotta lehetségesnek, ha legalább egy páncélos hadtestet és 1—2 gyaloghadosztályt kap. Az a következtetése viszont, hogy a szovjet vezetés nem várja be a főerők beérkezését és megkezdi támadását — minden alapot nélkülöz. Valószínű ezzel a megállapításával akart nyomatékot adni az erők gyors ide irányításának.

Visszaemlékezésében Friessner szintén egész részletesen foglalkozik az Arad térségében kialakult helyzettel. Beismeri, hogy mivel a Nagyszalonta, Szeged arcvonalszakaszon ekkor még nem volt összefüggő védelem, hadseregcsoportjának jobbszárnyát komoly veszély fenyegette. Azt írja, hogy Malinovszkij elszalasztotta a nagy alkalmat a budapesti támadáshoz: „Ha kihasználta volna az Aradnál elért sikereket és folytatja előnyomulását nyugatra, vagy északnyugatra, akkor csak kevés és gyenge harcértékű magyar egységgel találja szemben magát, amelyek aligha tudtak volna jelentősebb ellenállást tanúsítani, s máris menetelhetett volna Budapest felé! Ez lett volna a nagy fogás! De az orosz parancsnokság elmulasztotta ezt az alkalmat."[35]

Nincsenek ismereteink arról, hogy a Front törzse rendelkezett-e adatokkal az Arad—Szolnok—Budapest irány biztosítását illetően, Friessnernek

35 *H. Friessner:* i. m. 131. o.

igaza van abban, hogy ebben a térségben szeptember 20—28-a között a megszervezés és a felvonulás stádiumában levő 3. Magyar Hadsereg pót-tartalékos hadosztályai gyülekeztek. Ezek szétverése valóban nem lett volna nehéz feladat. Egy harckocsi-, vagy egy gépesített hadtest, 1—2 lövészhadosztály 2—3 nap alatt esetleg kijuthatott volna Budapest alá, ha csak az ittlevő erőket vesszük számításba. Hadműveletek, harcfeladatok végrehajtása azonban nem bízható a véletlenekre, a lehetőségek kihasználásához erők-eszközök és megfelelő tartalékok szükségesek. A Front balszárnya egy ilyen hadművelet megindításához szeptember 27-e körül nem rendelkezett elegendő erővel. A frontparancsnokság a 19-i ellencsapásokat menetből még az 53. hadsereg főerőinek beérkezése előtt indította meg. A főparancsnokságtól kapott gyorscsapatok menetben voltak összpontosítási körletük felé. Szeptember 25—27 körül tehát Nagyvárad és Arad arcvonalszakaszra nem több mint négy hadosztály és egy harckocsihadtest vonult fel. Vegyük figyelembe azt is, hogy ezek az egységek augusztus 20-tól szüntelen harcban voltak, aminek következményeként állományuk erősen lecsökkent. A 18. harckocsihadtest például — harckocsi állományának egyharmadával — hetven harckocsival és rohamlöveggel rendelkezett.[36]

Az értékelésnél szükséges figyelembe venni, hogy olyan hadműveleti helyzetben, amikor a Front balszárnyát és közepét is erős ellenséges csoportok fenyegetik, kérdéses és kalandor jellegű lett volna egy általános Budapest elleni támadás annak ellenére, hogy ebben az irányban a védők ekkor még minimális erőkkel rendelkeztek. Belgrád—északkelet térségében az „F" hadseregcsoport szintén jelentős erőket vont össze, melyek a 3. Ukrán Front lemaradása következtében szeptember utolsó hetében egy északnyugat irányú támadás esetén sok kellemetlen meglepetést okozhattak volna a Front balszárnyának.

Szabaddá kellett tenni a szárnyakat, szét kellett zúzni mindenekelőtt a németek észak-erdélyi csoportosítását, s csak azután kerülhetett sor támadásra Budapest felé.

Guderian Friessner helyzetmegítélésével, új erők mielőbbi előrevonásának szükségességével egyetértett. Elhatározta, hogy Debrecen térségében négy páncélos (illetve páncélgránátos) hadosztályból támadó csoportosítást hoz létre. Az ehhez szükséges erők beérkezését október 5-re ígérte. A terv biztosítására követelte a „Dél" hadseregcsoporttól, hogy Szeged—Nagyvárad arcvonalon „... akadályozza meg, illetve késleltesse az orosz csapatok előretörését északnyugatra ..." és a Makót elfoglalt részek visszavetését keletre. Megparancsolta még az Arad—Szeged, Arad—Budapest felé vezető utak lezárását, a tiszai átkelőhelyek nyitvatartását, a felvonulásban levő szovjet erők állandó felderítését és Nagyváradnak — mint fontos forgalmi csomópontnak — a mindenáron való megtartását, anélkül, hogy a 23. páncélos hadosztályt kitennék a szétverés veszélyének. „Szükség esetén — mondja az intézkedés — a saját erőket Nagyvárad térségéből Debrecen felé kell visszavonni. Debrecen körzetét, mint ... a támadó csoportosítás gyülekezési körletét minden körülmények között meg kell tartani. A feltöltés alatt levő 76. gyaloghadosztályt átmenetileg mint biztonsági megszálló erőt oda kell átcsoportosítani."[37]

[36] Архив МО СССР. ф. 680, оп. 215 801/с, д. 10, лл. 260.
[37] HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6716. sz. irat.

2. A „Dél" hadseregcsoport terve és erőinek csoportosítása

A szovjet—német arvonal déli szárnyán — 1944 szeptember végén — kialakult hadászati-hadműveleti helyzetben a hitlerista főparancsnokság alapvető katonapolitikai célja volt: mindenáron megtartani Magyarországot, a Kárpátok vonulatában létrehozni egy új védelmi terepszakaszt és megállítani a szovjet hadak előrenyomulását nyugatra: Budapest—Bécs felé. A Vörös Hadsereg további előretörése komoly veszélyt jelentett Németország nagyfontosságú gazdasági bázisaira: a csehországi, az ausztriai és dél-németországi hadiipari központokra. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy Magyarország Németországnak hadosztályokat, értékes, pótolhatatlan nyersanyagokat: bauxitot, nyersolajat és élelmiszert adott. Ezért megtartása elengedhetetlenül szükséges volt. Ezzel magyarázható, hogy ezen a 93 000 km^2-nyi területen a harcok váltakozó hevességgel 194 napig tartottak, majdnem addig, mint a második világháború fordulatát előidéző sztálingrádi csata.

A szovjet csapatok további térnyerése és hazánk esetleges kiszakadása a fasiszta szövetségből, a német hadigépezetet még tápláló három kőolajvidék közül kettőnek: a zalai kutaknak és a bécsi feldolgozó üzemeknek a kikapcsolásával fenyegetett. „A magyar olajmezőknek és a bécsi medence feldolgozó üzemeinek elsődleges jelentőségük van — jelentette ki Hitler 1944 őszén a főhadiszállásán tartott egyik értekezleten —, mivel ezek adják összes nyersolaj termelésünk 80%-át, amely nélkül a háborút folytatni lehetetlen". Az üzemanyag-ellátás 1944 őszétől a német hadsereg egyik legérzékenyebb problémája volt. A román nyersolaj elvesztése után a szigorú takarékossági rendszabályok ellenére még a minimális szükségletet sem tudták biztosítani. Gyakran megtörtént, hogy üzemanyaghiány miatt a tengeralattjárók csak partközelben tevékenykedtek, korlátozni kellett a repülőgépek és a páncélos csapatok bevetését is.

A hitlerista hadvezetés elgondolását a szárazföldi haderő vezérkari főnökének 1944. szeptember 30-án keltezett 1/A Nr. 440608/44. GKdos. utasítása tartalmazza. Ebben Guderian vezérezredes a Führer megbízásából a támadásra és a védelemre egyaránt intézkedett és a „Dél" hadseregcsoport elé a következő feladatot állította:

„A Keleti-Kárpátok vonalának megtartása mellett készüljön fel támadó hadműveletre a Déli-Kárpátokból északnyugat és nyugat felé előrenyomuló ellenség ellen... Gyorskötelékeit a Tiszától keletre összpontosítsa és Debrecen-dél térségéből lépjen ütközetbe. Először mérjen csapást a Kárpátok kijáratától nyugatra levő ellenségre, vágja el hátsó összeköttetésétől, majd ezen erők megsemmisítése után élesen délkeletre fordulva nyomuljon előre a Kárpátokig és vegyen birtokba olyan terepszakaszt, amelyet a tél folyamán kisebb erőkkel is meg lehet tartani..."[38]

Az intézkedés szerint a támadás második üteméhez csatlakozni kellett az észak-erdélyi csoportnak is. (2. sz. vázlat)

A hitlerista hadvezetés elgondolása tehát, hogy az észak-erdélyi állások megtartása mellett Debrecen-dél térségében friss erőket — elsősorban páncélos és gépesített csapatokat — összpontosít és átmegy ellentámadásba; szétveri az Arad-északnyugat körzetébe felvonult szovjet erőket, majd támadását délkelet felé továbbfejlesztve előretör a Déli-Kárpátokig, birtokba veszi az átjárókat és egy olyan védelmi terepszakaszt létesít, amelyet viszonylag kevés erővel huzamosabb időn át megtarthat. Siker esetén az arcvonalat délkeleten a Duklai-hágótól a kelet-szerbiai hegyekig stabili-

[38] Uo. 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6742. sz. irat.

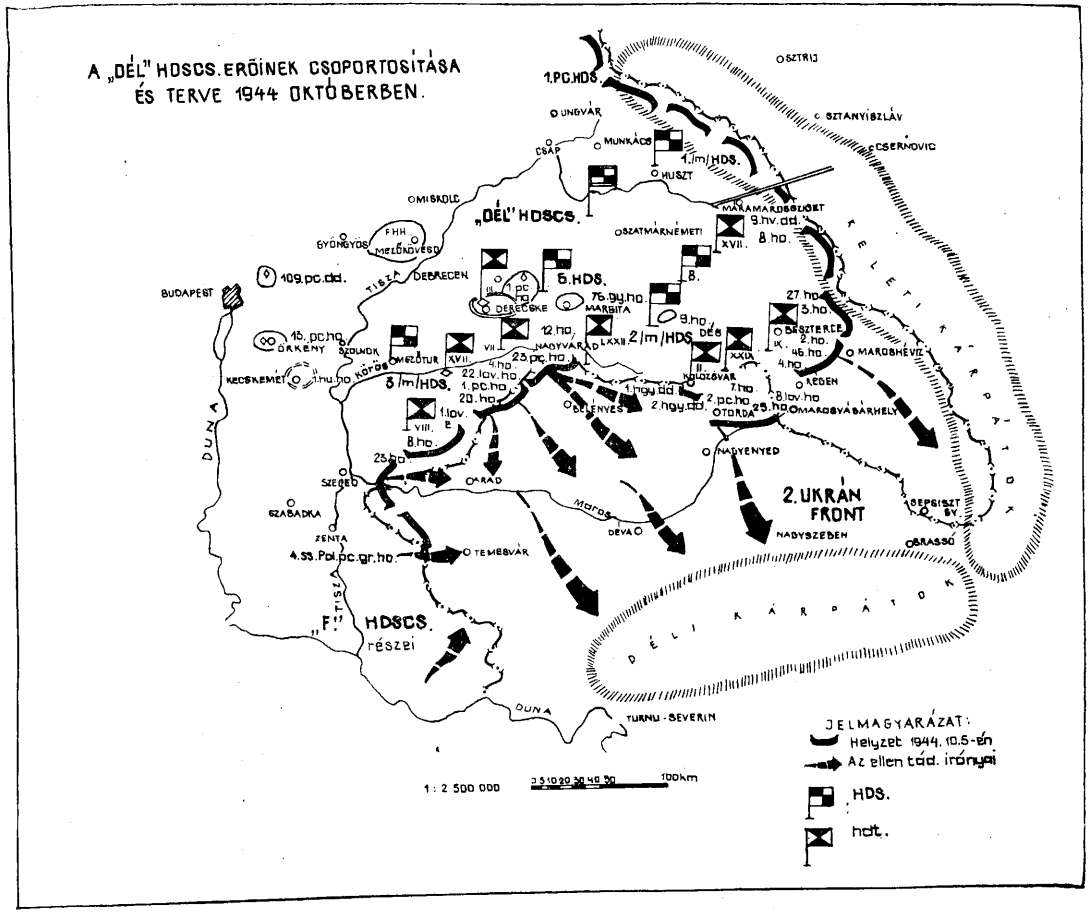
A „DÉL" HDSCS. ERŐINEK CSOPORTOSÍTÁSA
ÉS TERVE 1944 OKTÓBERBEN.
1.PC.HDS.
SZTRIJ
SZTANYISZLÁV
CSERNOVIC
UNGVÁR
MUNKÁCS
CSAP
HUSZT
1./m/HDS.
MISKOLC
„DÉL" HDSCS.
MÁRAMAROSSZIGET
9.hv.dd.
8.ho.
XVII.
SZATMÁRNÉMETI
GYÖNGYÖS
FHH
MEZŐKÖVESD
109.pc.dd.
BUDAPEST
TISZA
DEBRECEN
5.HDS.
1.pc.ho.
DERECSKE
75.gy.ho.
MARBITA
9.ho.
DÉS
27.ho.
3.ho.
BESZTERCE
2.ho.
46.ho.
4.ho.
MAROSHÉVIZ
KELETI KÁRPÁTOK
13.pc.ho.
ÖRKÉNY
SZOLNOK
MEZŐTUR
XVII.
VII.
12.ho.
NAGYVÁRAD
LXXII.
2/m/HDS.
XXIX.
KOLOZSVÁR
KECSKEMÉT
1.hu.ho.
KÖRÖS
3/m/HDS.
4.ho.
23.pc.ho.
22.lov.ho.
1.pc.ho.
20.ho.
1.hgy.dd.
2.hgy.dd.
7.ho.
2.pc.ho.
8.lov.ho.
25.ho.
OTORDA
MAROSVÁSÁRHELY
BELÉNYES
1.lov.
VIII.
8.ho.
23.ho.
NAGYENYED
DUNA
SZEGED
ARAD
2.UKRÁN FRONT
SZABADKA
ZENTA
Maros
DEVA
NAGYSZEBEN
SEPSISZT SV.
BRASSÓ
4.SS.Pol.pc.gr.ho.
TEMESVÁR
TISZA
„F" HDSCS.
részei
DÉLI KÁRPÁTOK
DUNA
TURNU-SEVERIN
JELMAGYARÁZAT:
Helyzet 1944. 10.5-én
Az ellen tád. irányai
HDS.
hdt.
1 : 2 500 000
0 5 10 20 30 40 50 100km

2. sz. vázlat

zálni és a felszabadítható erőket a varsó—berlini irányba átdobni szándékozott a „Közép" hadseregcsoport megerősítésére.

A támadás mellett az OKH vezérkara nagy figyelmet fordított a védelem kiépítésére, új védelmi terepszakaszok létesítésére is. „Azokon az arcvonalszakaszokon, ahol nem szándékozunk támadni — mondja az utasítás —, folytatni kell az állások további építését a védelem teljes mélységében." Új védelmi terepszakaszokat Észak-Erdélyben és Magyarország természetes terepakadályai mögött terveztek. Különösen nagy figyelmet fordítottak Kárpát-Ukrajna és Észak-Erdély erdős-hegyes vidékére. Hadműveleti szempontból ez a terület a maga természetes akadályaival, jól kiépített, szívós védelem esetén a támadótól nagy erőfeszítéseket és áldozatot követel, előnyomulásának ütemét lefékezi. Az OKH elgondolásának kedvezett, hogy a „Dél" hadseregcsoport bal szomszédja, az „A" hadseregcsoport sziláran tartotta védelmi állásait az Észak-Kárpátokban, a Beszkidekben és a Máramarosi-havasokban.

A „Dél" hadseregcsoport a főparancsnokság hadászati elgondolásai és a terepadottságok szem előtt tartásával első védelmi terepszakaszát általában az akkori magyar—román határ mentén tervezte berendezni.[39] A szovjet csapatok váratlan megjelenése Arad térségében arra késztette a német vezérkart, hogy idejekorán gondoljon hátsóbb védelmi terepszakaszokra is. Guderian külön utasításban követelte a magyarországi „A" állások kiépítésének meggyorsítását. Erre azért van szükség — hangsúlyozta a parancs —, hogy „... az ellenség váratlan áttörése esetére — biztosításként — megerődített jellegű hátsóbb felfogó állásunk legyen, amit szlovák földön továbbfejleszthetünk és így összefüggésbe hozzuk... a felső-sziléziai «A» rendszerrel. Ez nem változtat semmit azon az alapvető szándékunkon, hogy a magyar térséget — keletről és délről a budapesti síkságon védelmezzük meg. Ezért előző parancsom kiegészítésére elrendelem: — a főváros védelmére — Budapesttől keletre szemrevételezzenek hídfőt és ennek kiépítését szorgalmazzák."[40]

Az utasítás mélyen lépcsőzött összefüggő tábori jellegű állásokat követelt, a harckocsi támadásra alkalmas szakaszokon, harckocsi akadályokkal. Ezt a védelmi rendszert, amely a „Margit-vonal" elnevezést kapta: a Bükk, Mátra, Budapest keleti hídfővel Vértes, Balaton és attól délre a Dráváig terepszakaszon szándékoztak kiépíteni.[41] A munkálatokat azonban Gude-

[39] A Nagy Honvédő Háború története. i. m. 4. köt. 312. oldalon a szerzők azt írják, hogy „Az első védelmi terepszakasz a Tisza jobb partján, a második, a Duna jobb partja mentén épült, Budapest körzetében — a keleti parton — erős hídfőállással. A harmadik védelmi terepszakaszt a magyar—osztrák határon a Keleti- és a Kis-, valamint a Fehér-Kárpátok keleti nyúlványainál szándékoztak előkészíteni. Azt is tervbe vették, hogy védelmi terepszakaszt létesítenek Érd és Balaton között, illetve a Balatontól egészen a Dráváig." A német védelmi rendszereknek ez a leírása nem hiteles, nem egyezik az OKH és a „Dél" hadseregcsoport erre vonatkozó okmányaival. Megfelel a valóságnak, hogy az említett terepszakaszokon a német csapatok a hadműveletek során igyekeztek megkapaszkodni és a lehetőségekhez mérten tábori védelmet kiépíteni. A magyarországi hadműveletek kezdetén — 1944 szeptemberében — a német hadászati és hadműveleti vezetés figyelmét és erőfeszítéseit nem a Tisza jobb partjára, hanem a Jacobeni, Régen, Marosvásárhely, Torda, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad arcvonalra irányította. Erőinek és eszközeinek zömét Észak-Erdélyben és október elejére Nagyvárad térségében összpontosította. Védelem kiépítése a Tisza jobb partján csak akkor került előtérbe, amikor a szovjet csapatok Nagyvárad—Debrecen irányú áttörése elvitathatatlan ténnyé vált. Magyarország megtartásának első védelmi arcvonalszakasza tehát nem a tiszai, hanem az Észak-erdélyi volt. A „debreceni" hadműveletet nem lehet elszakítani a Front észak-erdélyi tevékenységétől.

[40] HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6619. sz. irat.

[41] A hadtörténelmi irodalomban a „Margit" védelmi vonalon: Érdtől a Balatonig húzódó állások rendszerét értik. Ez nem helytálló. A „Margarethe Stellung": Bükk, Mátra, Budaihegyek, Vértes, Balaton és attól délre a Dráváig húzódott. Legjobban kiépített szakasza Érd—Balaton volt. Valószínű innen a félreértés.

rian követelése ellenére csak a budapesti hídfőben kezdték meg. Ezeket a magyar vezérkar irányította.

A magyar politikai és katonai vezetés nem lelkesedett a hátsó állások létrehozásáért. A német vezérkartól azt várta, hogy a szovjet csapatokat a határon állítsák meg és ne az ország jelentős területének feladása után. Ez ugyanis nem egyezett Horthyék politikai koncepciójával. Veres Lajos altábornagy, a 2. Magyar Hadsereg parancsnoka például erről a terepszakaszról a védelmet erkölcsi okok miatt végrehajthatatlannak tartotta.

„Megítélésem szerint ez a védelem erkölcsi okok miatt a magyar haderő szempontjából nem hajtható végre. Az ide visszavont magyar csapatok már nem harcolnának, hiába követelnék ezt a magyar és a német vezetők. Hadseregünk zöme földnélküli parasztokból és munkásokból áll. Ezek az ország négyötöd részének elvesztése után tömegesen állnának át az ellenséghez, vagy adnák meg magukat, csak hogy ismét hazájukban legyenek és visszatérhessenek családjukhoz. Ezek nem veszthetnek semmit és bizonyára a szovjet propaganda révén jobb sorsot remélnek."[42]

Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a munkálatokat az említett terepszakaszokon általában csak novemberben az arcvonal közeledésére kezdték el. Az „A" állásrendszeren kívül a német parancsnokság minden jelentősebb természetes akadályt felhasznált újabb és újabb védelmi terepszakaszok kiépítésére. Számításba jött a Tisza, Duna, Rába vonala, az osztrák—magyar határ, a Lajta-hegység, a Kis- és Fehér-Kárpátok.

A német parancsnokság azonban nemcsak a természetes terepakadályokra, hanem a helységekre, falvakra is gondolt.

„Hogy megnehezítsük az ellenség előretörését a széles nyílt síkságra — mondja a parancs —, a harcterület mélységében levő helységeket harckocsik elhárítására alkalmas fedezékekkel és páncéltörő tüzelőállásokkal körvédőképes támpontokká kell kiépíteni..."[43]

Nagy gondot fordítottak tehát a védelem kiépítésére és annak műszaki berendezésére. Összefüggő árokrendszerrel azonban csak azokon a szakaszokon rendelkeztek, ahol az arcvonal huzamosabb ideig megmerevedett. A védelem általában támpontok és ellenállási csomópontok rendszerére épült. Ezek létrehozására felhasználták az erdős-hegyes terep adottságait, a falvakat, útkereszteződéseket, folyókat, csatornákat. A hidakat, utakat, a harckocsi támadásra alkalmas terepet rendszerint aláaknázták és a veszélyes irányokban mesterséges harckocsi akadályokat (árkokat) létesítettek. A Nagyvárad és Debrecen környékén például a támpontokat a helységekre és a városokra alapozva építették ki.

A hadászati elgondolásnak megfelelően a „Dél" hadseregcsoport 1944. október 4-re az erőit és eszközeit három csoportra összpontosította. Balszárnyon a Borsai—Radnai-hágó, Borgói-hegyek, Régen, Marosvásárhely, Marosludas, Torda és Gyalu arcvonalszakaszon az október 3-án megalakult Wöhler-csoport védett. Állományába a 8. Német és a 2. Magyar Hadsereg, összesen tizenkét hadosztály és három dandár tartozott. A 15 magasabbegységből kilenc magyar és hat német volt. A Wöhler-csoport az október 3-ra kialakult arcvonalának megtartására és a Marosvásárhely—Dés—Nagybánya—Szatmárnémeti, valamint Torda—Kolozsvár—Zilah—Nagykároly hadműveleti irányok lezárására kapott feladatot. A csoport balszárnyán Radna, Poiana, Tihuca, Nagyilva megerődített körletek voltak, amelyeket még 1942—1943-ban a Radnai-havasok és a Borgói-

42 HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6776. sz. irat.
43 Uo. 6717. sz. irat. Friessner Ia. Nr. 146/44. g. Kdos. sz. intézkedése a hadseregparancsnokok felé.

hegyek átjáróinak, völgyeinek lezárására építettek.[44] Az erődöket speciálisan kiképzett alegységek védték. A Maros jobb partján Régentől—Marosludasig, valamint Torda—Kolozsvár térségében előkészített tábori jellegű védelmet szerveztek. Egyes szakaszokon a fontosabb irányok lezárására összefüggő állásrendszert építettek ki. Itt a fővédőöv mélysége általában a 2,5—3,5 km volt. Gyalutól Mezőtelegdig (Nagyvárad-kelet 20 km) a 100 km-es arcvonalon csak a határvadász őrsök biztosítottak. A csoport két gyaloghadosztályt kért e szakasz lezárására, de erőhiány miatt nem kapta meg.

Friessner az erők és eszközök zömét, nyolc hadosztály, közülük négy páncélost (az 1., 13., 23., 24. páncélos hadosztályt) és a „Feldherrnhalle" páncélgránátost Nagyvárad, Nagyszalonta és Debrecen térségében összpontosította. Ezek az erők alkották az ellentámadás csapásmérő csoportját. Vezetésükkel és az ellentámadás közvetlen irányításával Fretter-Pico tüzérségi tábornok törzsét bízta meg, amely október 3-tól ismét a 6. hadsereg megjelöléssel tevékenykedett. A csoportba mindössze két magyar gyaloghadosztály — a 4. és a 12. — tartozott. Nagyvárad és Nagyszalonta arcvonalszakaszon az ellenség nemcsak jelentős erőket összpontosított, hanem jól előkészített védelemmel is rendelkezett. A terep lehetőségeit kihasználva különösen jól megszervezte a páncélelhárítást. Ennek alapja a szeptember végén Kolozsvár körzetéből átdobott 23. páncélos hadosztály volt.

A 6. hadseregtől jobbra Nagyszalonta-dél, Gyulavári, Kétegyháza, Kunágota, Mezőhegyes-észak, Földeák-dél, Makó-észak, Zenta és Nagykikinda 220 km-es arcvonalon a szeptembeer 21-e után alakult 2. Magyar Hadsereg védett. Állományába kilenc hadosztály tartozott, ebből hét magyar volt. A magyar hadosztályok zömét hiányos fegyverzetű és felszerelésű póttartalékosok képezték. Páncéltörő fegyverük például a 35 mm-es belga gyártmányú löveg volt, amely a második világháború korszerű harckocsijaira nem jelentett veszélyt. A hadsereg feladata — arcvonalának megtartása mellett — az Arad—Szolnok, Temesvár—Szeged hadműveleti irányok lezárása, a szovjet csapatok további előnyomulásának megállítása volt és a 6. hadsereggel együttműködésben részt kellett vennie a hegyek közül kilépett szovjet csapatok megsemmisítésében. A hadsereg műszakilag gyengén kiépített század és zászlóalj támpontokra épült, hevenyészett jellegű védelemmel rendelkezett.

A „Dél" hadseregcsoportba összesen négy tábori hadsereg: a 8. német, a 2. magyar, a 6. német és a 3. magyar tartozott. Ezek állományában: 29 hadosztály és 3 dandár (14 német és 18 magyar magasabbegység), 3500 löveg és aknavető, 300 harckocsi és 550 repülőgép volt.[45] A hadseregcsoportot a 4. légiflotta támogatta. A német parancsnokság az erők-eszközök zömét Kolozsvár—Nagykároly és Nagyvárad—Debrecen hadműveleti irányok lezárására összpontosította. A hadseregcsoport és a hadseregek hadműveleti felépítése is egylépcsős volt. Hadműveleti sűrűségek: a 3. hadsereg sávjában 25 km, a Torda—Kolozsvár arcvonalszakaszon 9—10, a Nagyvárad—Debrecen hadműveleti irányban 6—8 km jutott egy hadosztályra.

[44] Egy megerődített körlet 2—3 ellenállási csomópontból és 15—20 fa-föld vasbeton erődből állt. Ezeket lövész- és futóárok-rendszer kötötte össze.

[45] HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs. 6786. sz. irat. Muster I. és V. A. H. Fr. Süd. Ia. Nr. 3803/44. g. Kdos. 2. 10. 44. jelentésében mellékelt kimutatás szerint a „Dél" hadseregcsoport létszáma magyarok és a légierő kivételével 250 000 fő volt. Az alárendeltségébe tartozó 2. és 3. Magyar Hadsereggel összlétszáma a támadás megindulása előtt megközelítette a 400 000 főt.

A 24. pc. ho. csak október 18-án érkezett meg és 19-én hajnalban lépett ütközetbe Szolnoknál.

A csapatok elosztására és alárendeltségére vonatkozóan lásd az 1. táblázatot.

1.sz.táblázat

A "DÉL" HDSCS.állománya és erőinek csoportosítása 1944.október 5-én

/Harcállás pont Szatmárnémeti északnyugat körzetében./

HDS.-ek.	Hadtestek.	Ho.-ok, dd.-ok	Összesen	Ebből					Megjegyzés
				Német ho.	Magyar ho.	gyalog ho.	páncélos ho.	gépesített ho.	
3.német 2.magyar Wöhler hdm.-i csop. /Armeegruppe Wöhler	XVII. /n./ IX./m/ XXIX. /n./ II. /m./	9.hv.dd./m./ 8.v.ho. /n./ 27.gy.ho./m./ 3.hgy.ho./n./ 2.pot.ho./m./ 46.gy.ho./n./ 4.hgy.ho./n./ 8.SS,lov.ho./n/ 9.pot.ho./m./ 25.gy.ho./m./ 2.pc.ho./m./ 15.gy.ho./n./ 1.pot.hgy.dd./m/ 7.pot.ho./m./ 2.pot.hgy.dd./m/	15	6	9	14	1	-	A Wöhler csoportot okt.1-i intézkedéssel hozták létre 1944.október 3-tól.Parancsnoka: Otto Wöhler gy-i tbk. A 2.magyar HDS.1944.augusztus 25-én alakult meg és október 3-án a Wöhler vezds.alárendeltségébe utaltták. A HDS.PK. Veres Lajos altbgy. volt. A 8.HDS.harcállás pontja Bethlen, a 2.HDS.-é Magyarderzse körzetében volt.
6.német	III. pc./n/ LXXII. /n./ VII/m/	76.gy.ho./n./ 12.t.ho./m./ 23.pc.ho./n./ 4.t.ho./m./ 1.pc.ho./n./ 13.pc.ho./n./ 24.pc.ho./n./ "Feldherrnhalle" pc.gr.ho.	8	6	2	3	4	1	A 6.HDS.-parancsnokságot 1944.szept.20-a után lo.1-vel állították létre Pico tü-i tbk.Harcállásponttja Érendrén. Okt.6-án a 6.HDS.alá rendeltségébe utaltak Harcállásponttja Mező gányban.A "Cí-den települt.A "Cí-gányháró" hdm-re létrehozott csoportosítás.
3.magyar	LVII, pc./n./ VIII/m/	22.SS,lov.ho./m/ 1.pc.ho./m./ 20.gy.ho./m./ 8.ho./m./ 23.t.ho./m./ 1.lov.ho./m./ 8.pot.ho./m./ 6.pot.ho./m./ 4.SS,kh.pcgr. ho./n./	egy harccsoportja 9	2	6	7	1	1	1944.szept.20-a után alakult meg.Pk:Hesz Ignyi J.altbgy.volt. Okt.6-án a 6.HDS.alá rendeltségébe utaltak Harcállásponttja Mező tur.A magyar ho-ok zöme pót és tart.ho. volt.
		Összesen:	32	14	18	24	6	2	Ho.-ra átszámítva 29.ho.

A hadosztályok létszáma német 4-6000, magyar 3,5-5000 körül mozgott.
A pc.ho.-ban általában 40-60 hk.volt.

A német erők csoportosításának egyik sajátossága, hogy Szeged—Nagyvárad arcvonalon két új hadsereget állítottak fel: a 3. magyart és a 6. németet. A 6. hadseregnek szeptemberben még csak gyenge törzse létezett, ideiglenesen a 2. Magyar Hadsereg tartozott hadműveleti alárendeltségbe. Az október elejei átszervezések, feltöltések, új egységek felvonultatásának eredményeként különösen megerősítették a Nagyvárad—Debrecen hadműveleti irányt. A páncélos és gépesített hadosztályokat szintén ide irányították. Az Arad térségében lezajlott harcokból a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága is felismerte, hogy a szovjet csapatok kitörése a hegyek közül és belépése a síkságra, kedvező feltételeket teremtett Nagyvárad—Debrecen, Arad—Szolnok irányú támadáshoz. „A harcok — írja Friessner — a nyugati szárnyra tevődtek át, ahol a magyar Alföld ellen nagyméretű támadás van kibontakozóban." A 2. Ukrán Front lehetőségeinek megítélésében azonban tévedett. A támadást későbbi időpontban várta és a saját helyzetét, erőit alkalmasnak tartotta a Dél-Erdélyben felvonult szovjet—román erők szétverésére. Ez volt a másik döntő ok, amiért páncélos és gépesített hadosztályait Nagyvárad körzetében csoportosította.

A szeptember 30-án kapott direktívának megfelelően a „Dél" hadseregcsoport törzse október 4-ére elkészítette tervét. A hadművelet a „Zigeunerbaron" (Cigánybáró) fedőnevet kapta. Öt csapásmérő csoportot szándékoztak létrehozni. Ebből hármat az „A", „B" és „C" csoportokat a 6. hadsereg páncélos hadosztályaiból. Ezeknek Nagyvárad, Zsadány, Nagyszalonta és Vésztő, Sarkad megindulási körletekből kellett csapást mérni az Arad-északnyugat körzetében összpontosult szovjet csapatok szárnyába, majd előretörni délkeletre. A „D" és „E" csapásmérő csoportokat a 3. hadsereg csapataiból szervezték. Ezeket a Maros két partján Arad általános irányba szándékoztak ütközetbe vetni. A 3. Magyar Hadsereg még azt a feladatot is kapta, hogy a „Cigánybáró" megindulásáig gyakori, kiserejű ellenlökésekkel kösse le és vonja magára az ellenséget és akadályozza meg áttörését.[46] A támadás kezdetét a 13. és 24. páncélos, vagy a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály beérkezése és az üzemanyagkészlet pótlása után október 12-ére tervezték. (A „Cigánybáró" azonban csak hadműveleti okmány maradt, a szovjet csapatok október 6-án indított támadása meghiúsította.)

Az erők-eszközök átcsoportosításával és a hadműveleti tervek kidolgozásával párhuzamosan a német parancsnokság több rendelkezést adott ki egy ún. „Notstand" „szükségállapot" esetére. Vagyis megtette az előzetes lépéseket, meglepetések elhárítására, a magyar politikai és katonai vezetés sakkbantartására. A nagy csapathiány ellenére Budapesten és vidéken jelentős német erőket tartott még mindig vissza. A 13. páncélos Örkény, a „Feldherrnhalle" páncélgránátos hadosztály Tiszafüred körzetében maradt továbbra is.

A német—magyar katonai viszony az OKH és a „Dél" hadseregcsoport erélyes és gyakran brutális intézkedései ellenére sem szilárdult meg, a súrlódások továbbra is megmaradtak. A kölcsönös bizalmatlanság a kormány és a német hadműveleti vezetés között fokozódott. A „Dél" hadseregcsoport törzsfőnökének október 3-án keltezett Ia Nr. 155/44. g. K. Chefs sz. jelentése arról tanúskodik, hogy szinte hihetetlennek tartják, hogy Horthyék ne kíséreljék meg a kilépést a háborúból. Nyugtalankodnak, hogy konkrét intézkedéseket ennek megelőzésére mindezideig nem kaptak. „A hadseregcsoport — mondja a jelentés — különféle nem hivatalos utakon,

46 Uo. 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6803. és a 6817. sz. iratok. A „Ziegeuserbaron" hadművelet terve.

azt tapasztalta, hogy német részről előkészületeket tettek arra, hogy megelőzzék a magyar szakítást a tengelyhatalmakkal... A hadseregcsoport magyar csapatokkal együtt harcol... a legkisebb német tartalékok nélkül. Annak elkerülésére, hogy a küzdő arcvonal ismételten előkészületlenül kerüljön a politikai fejlemények örvényébe, kérem a meghatalmazott tábornokot, hogy az eddigi méreteken felül gondoskodjék a Wehrmacht főparancsnoksága részéről adott tájékoztatás továbbításáról és a folyamatos értesítésről."[47] Grolman vezérőrnagy szerint ez azért szükséges, hogy idejében képet alkothassanak a politikai helyzet előrelátható alakulásáról és megtegyék a szükséges rendszabályokat. Továbbá, hogy a német csapatparancsnokoknak megfelelő tájékoztatást és utasítást adhassanak a magyar parancsnokságokkal és egységekkel szemben tanúsítandó magatartásra vonatkozóan.

Greiffenberg tábornok a kérésnek helyt adott, megígérte a helyzetről az azonnali tájékoztatást és az utasítás megadást a magyar parancsnokságokkal, csapatokkal szembeni eljárásra.

A „Dél" hadseregcsoport törzsfőnöke október 3-án a magyarországi „szükségállapot"-ra hadműveleti tervet készítetett.[48] „Egy magyarországi szükségállapot idején, a romániaihoz hasonlóan, számolni kell a magyar csapatok kiesésével. Erre az esetre az OKH a hadseregcsoport visszavonását tervezi kezdetben: Szeged—Debrecen, Ungvár vonaláig (ott csatlakozik az »A« hadseregcsoporthoz), később a Tisza mögé." A hadseregcsoport feladatát ez az intézkeés a Szeged—Nagyvárad jobbszárny biztosítása mellett, az Észak-Erdélyben levő német erők mielőbbi visszavonásában határozta meg. A művelet a „Denevér" fedőnevet kapta.

A 8. hadsereg terv szerint csapatait először „G" vonalra: Rézhegység, Zilah, Zsibó, Nagybánya, Máramarossziget és Svidovec-hegység terepszakaszára vonja vissza. Parancsot kapott, hogy Kolozsvárt, míg csapatai át nem lépik a Kolozsvár—Dés vonalat, feltétlen tartani kell. Továbbá, hogy számoljon az 1. Magyar Hadsereg kiesésével és tegyen intézkedéseket északi szárnyának biztosítására. A 6. hadsereg azt a feladatot kapta, hogy biztosítsa Szeged—Nagyvárad térségének védelmét és páncélos hadosztályaival akadályozza meg a szovjet csapatok áttörését a Déli-Kárpátok és a Tisza között északra.

Az intézkedés azt bizonyítja, hogy a német parancsnokság, miután tudomást szerzett arról, hogy Horthy küldöttei külföldön fegyverszünetről tárgyalnak, komolyan tartott attól, hogy a szovjet csapatok támadásával párhuzamosan Magyarország is követi a román példát.[49] Ezért előre tervet készítenek az Észak-Erdélyben és Kelet-Magyarországon tevékenykedő erőik gyors visszavonására.

Az október 3-i tervben a magyar parancsnokságokkal és csapatokkal szemben tanúsított magatartásról még nem esik szó. Erre vonatkozóan Friessner október 4-én kiadott parancsa intézkedik. „A politikai helyzet Magyarországon — mondja a parancs — a magyar kormány nyilatkozata ellenére lehetséges, hogy a romániai politikai események formáihoz hasonlóan fejlődik." Az országban állomásozó csapatokat éberségre inti és utasítást ad, hogy az első kritikus jelre, ha szükségesnek látják, erőszak

47 Uo. 6788. sz. irat.
48 Uo. 6790. sz. irat.
49 Szeptember 28-án délután indult el a magyar fegyverszüneti bizottság és október 1-én érkezett meg Moszkvába. Greiffenberg október 2-án jelentette: „Egy baráti magyar vezérkari tiszt közölte: a magyar csendőrség köreiben úgy tudják, hogy Faraghó altábornagy külföldön tárgyal a szovjetekkel a fegyverszünet megkötéséről, amelynek aláírása küszöbön áll." (HL. Filmtár: 1258. sz. tekercs. KTB/H. Gr. Süd. 6779. sz. irat.)

alkalmazásával hárítsanak el mindenféle veszélyt, amely a német csapatokat fenyegeti. Ezenkívül elrendelte a rádióadások, a telefonbeszélgetések ellenőrzését, a kormány és a honvédség magasabb parancsnokai beszélgetéseinek lehallgatását. Ezt a magyar hadsereghez, hadtestekhez és hadosztályokhoz beosztott német összekötő tiszteken keresztül igyekeztek megvalósítani. A német magasabbegység-parancsnokok felhatalmazást kaptak, hogy árulás feltételezése esetén azonnal lefegyverezhetik az alárendeltségükben levő magyar alakulatokat. Az intézkedés tehát, hogy hogyan lépjenek fel és járjanak el a magyar csaptokkal szemben „szükségállapot" esetén, a kérés után egy nappal megérkezett a német parancsnokságokhoz. Elég volt csak az „árulás" feltételezése és a magyar alakulatokat lefegyverezhették.

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága a magyar csapatok elleni szükséges intézkedéseket idejében megtette. Ezzel párhuzamosan a fővárosban Veesenmayer és a Gestapo közreműködésével előkészítették a nyilas pucscsot. Megalakult az ún. „Nemzeti Szövetség", amely egyesítette az összes szélsőjobboldali fasiszta elemeket. Ez szolgálta a készülő puccs politikai és katonai bázisát. Szeptember 20-a körül Budapestre érkezett Otto Skorseny, aki a Vár elleni akciót, azaz Horthy félreállítását készítette elő. Október elején a betervezett politikai és katonai intézkedések ellenőrzésére és összehangolására Pestre érkezett a vezérkar hadműveleti osztályának vezetője Wenk tábornok. A németek tehát politikai és katonai vonalon is megtették a szükséges előkészületeket. Különösen nagy figyelmet fordítottak arra, hogy az ország belsejében ne legyenek alkalmazható magyar alakulatok, és hogy az 1., 2. hadseregek szervezett átállását megakadályozzák.

A politikai és katonai intézkedésekkel párhuzamosan nagy sajtókampány indult a közvélemény megtévesztésére és megnyugtatására. A harcok Arad térségében folynak, mégis el akarják hitetni, hogy aggodalomra semmi ok. Az MTI szeptember 28-án a következőket jelentette: „A határ mentén Nagyvárad, Nagyszalonta, Gyula és Szeged térségében heves elhárító harcokban visszavetették az ellenséget." 30-án — német forrásokra hivatkozva: „... a németek már megnyerték maguknak az idő szövetségét és minden héttel közeledik a nap, amikor a németek javára fordul a harctéri helyzet." A lakosság nagy része azonban erre az időre már megtanulta, hogy a rövid, katonás jelentések: a „tervszerű elszakadásról", a „kedvezőbb állásokba való visszavonulásról", a „sikeres elhárító harcokról", újabb veréseket takarnak.

A kormány azzal bizonyítja elszántságát, hogy október 5-én halálbüntetéssel fenyegette meg a háború ellen lázítókat és a röpirat terjesztőket. A „kormányzat — hangsúlyozta az MTI közleménye — híven ragaszkodik ahhoz az elhatározásához, hogy a belső rendet minden lehető eszközzel fenn fogja tartani." Lakatosék mindent elkövettek, hogy a belső rend ne zavarja a németek politikai és katonai előkészületeit. A korabeli jelentések kétséget kizáróan igazolják, hogy Horthy és kormánya tájékozott volt a nyilas puccs előkészületeiről, sőt arról is, hogy a németek közvetlen támogatásával történik.[50] A fasiszta szövetségből való kiszakadás

[50] Uo. 6755. sz. irat. Greiffenberg 1099/44. G. Kdos. tájékoztatja 09.30-án. Greiffenberg tábornok szeptember 30-án meglátogatta Lakatos Géza miniszterelnököt, aki a lakosság és a magyar csapatok megnyugtatására ismételten német páncélos egységeket kért az arcvonalra. A tábornok igyekezett megmagyarázni az ide irányított erő lassú felvonulásának okát, Németország nehézségeit. A kormány elnöke a szeptemberben kapott segítség iránt elégedetlenségét fejezte ki, az volt a véleménye, hogy a német csapatok túl későn érkeztek. Majd szemére vetette a katonai meghatalmazottnak, hogy „... a német erők gyülekezése Magyarországon, különösen Budapest környékén, pusztán politikai célokat szolgál. —

és a háborúból való kiugrás érdekében ennek ellenére nem tanúsított határozottságot, nem foganatosított intézkedéseket sem a jobboldal visszaszorítására, sem a fegyverszünet megkötésére.

A „Dél" hadseregcsoport átszervezése, feltöltése, tervei és a német főparancsnokság intézkedései arról tanúskodnak, hogy október elejére felszámolták azt a káoszt, amely a „Dél-Ukrajna" hadseregcsoport szétverésével — Románia és Bulgária kiugrásával — az arcvonal déli szárnyán keletkezett. Bár a hadseregcsoport létszámában és fegyverzetében nem közelítette meg az 1944 nyarán szétvert csoportokat, de mégis jelentős erőt képviselt és a 2. Ukrán Frontot nehéz feladat elé állította.

ИГНАЦ ЁЛВЕДИ:

МАТЕРИАЛЫ К ФОРМИРОВАНИЮ НЕМЕЦКО-ВЕНГЕРСКОГО ВОЕННОГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ И ПОДГОТОВКЕ «ДЕБРЕЦЕНСКОЙ» ОПЕРАЦИИ

Резюме

Автор в своей статье — по советским и немецким оперативным документам — показывает подготовку и организацию произошедшей 25 лет тому назад «дебреценской» операции. Содержание статьи группируется вокруг трёх вопросов.

1. Формирование немецко-венгерского военного взаимоотношения в сентябре 1944 г. Перечислением фактов и документов автором доказано, что это взаимоотношение до самого конца отражало положение фронта. Пока было такое мнение, что в Трансильвании надо считаться только с советским фланговым прикрытием и что наступление 2-ого Украинского фронта ожидается лишь спустя несколько месяцев, до того ОКХ был согласен спорить и в известной мере предоставлять венгерскому генеральному штабу некоторую свободу действий. Но как только по движению советских войск стало ясно, что переход в наступление против Венгрии является вопросом, быть может, уже только дней или недель, ОКХ изменил свое отоношение. Он снова вернулся к практике не терпящей противоречий и исключающей всяческие споры. Он не вел переговоры, а приказывал, распоряжался и открыто угрожал. В этой части особенно ценные документы: письмо генерала-полковника Яноша Вереш, отправленное 17 сентября и поступившая 20.9.44. 01.30-Ор. 9728, G. Kdo-телеграмма начальника немецкого генерального штаба. Оба документа теперь впервые выходят в свет.

2. Второй вопрос статьи — изложение плана операции ОКХ и группы армии «Юг» и группировки ее сил. Это рассмотрено автором по материалу «Kriegstagebuch des Oberkomandos der Heeresgruppe Südukraine». Опубликованы многие, венгерским читателям до сих пор совсем неизвестные документы. Параллельно немецкими планами и концепциями он отвечает и на то, почему стремилась Германия во что бы то ни стало сохранить Венгрию. Показано и то, что параллельно перегруппировкой сил и средств и выработкой оперативных планов командование группы армии «Юг» отдало распоряжение на случай «Чрезвычайного положения». То есть, во всех отоношениях были приняты необходимые меры для того, чтобы похожего на румынскую обстановку положения в нашей стране не могло случиться.

Megjegyezte — hírei vannak arról, hogy a magyar jobboldali pártok egy erőszakos hatalomátvételt készítenek elő a legközelebbi időben és ehhez állítólag német szervek is támogatást nyújtanak." Greiffenberg ezt nem tagadta, mindössze biztosította a kormány elnökét arról, hogy ezt feletteseinek továbbítja. Lakatos viszont megígérte: „... életével kezeskedik, hogy a kormányban semmi sem történik a német legfelsőbb vezetés tudta és beleegyezése nélkül... Elérzékenyedett szavakkal kért bizalmat Magyarország és a maga számára: egyedüli törekvése — hangsúlyozta — az ellenálló erő fenntartása."

3. Главное содержание статьи — подготовка «дебреценской» операции. И это рассмотрено и проанализировано по архивным документам. Основное внимание обращено на бои, прошедшие в окрестности города Арад, доказано, что помысел удара в направлении Надьварад—Дебрецен—Ниредьхаза родился во время этих боев. При военно-историческом описании и анализе подготовки автор придал большое значение историческим особенностям военного искусства, характеризующим военную операцию, бесперерывному оперативному наступлению, деиствиям в направлениях, применению в первом оперативном эшелоне танков и моторизованных, то есть подвижных групп и т. д. Значит автор говорит и о вопросах, достойных внимания и с точки зрения современной военной операции и борьбы.

IGNÁC ÖLVEDI:

BEITRÄGE ZUR GESTALTUNG DER DEUTSCH—UNGARISCHEN MILITÄRISCHEN VERHÄLTNISSE UND ZUR VORBEREITUNG DER „DEBRECENER" OPERATION

Resümee

Der Verfasser führt uns in seiner Studie, aufgrund sowjetischer und deutscher Operationsakten, die Vorbereitung und Organisierung der, vor 25 Jahren durchgeführten „Debrecener" Operation vor. Er gruppiert seine Betrachtungen um drei Fragen.

1. Die Gestaltung des deutsch—ungarischen militärischen Verhältnisses im September 1944. Er beweist anhand aufgereihter Tatsachen und Dokumente, dass dieses bis zuletzt die Lage der Gefechtslinie widerspiegelte. Solange die Auffassung herrschte, dass man in Siebenbürgen zunächst nur mit sowjetischer Flügelsicherung zu rechnen habe und dass der Angriff der 2. Ukrainischen Front nur nach Ablauf von Monaten zu erwarten sei, war das OKH geneigt zu debattieren und selbst eine gewisse Aktionsfreiheit dem ungarischen Generalstab zu gestatten. Sowie aber aus den Bewegungen der Sowjettruppen klar ersichtlich wurde, dass der Beginn der Offensive gegen Ungarn nur mehr eine Frage von Tagen oder Wochen sei, änderte das OKH seine Haltung. Es kehrte wieder zu seiner früheren Haltung zurück, die jeden Einwand zurückwies und jede Debatte ausschloss. Es verhandelte nicht, sondern gab Anweisungen, Verfügungen und drohte sogar offen. Besonders wertvolle Dokumente sind in diesem Teil der Studie, der, an Guderian gerichtete Brief des Generalobersten János Vörös vom 17. September und der am 20.9.44 um 01,30 Minuten eingetroffene Fernspruch — Op. 9728, G. Kdo, — des deutschen Generalstabschefs. Beide Dokumente kommen hier erstmals zur Veröffentlichung.

2. Die zweite Frage der Studie ist die Besprechung des Operationsplanes und der Gruppierung der Kräfte des OKH und der Heeresgruppe „Süd". Dies bespricht der Verfasser auf Grund des Materials des Kriegstagebuchs des Oberkommandos der Heeresgruppe „Südukraine". Er veröffentlicht viele, dem ungarischen Leserpublikum bisher völlig unbekannt gewesene Dokumente. Parallel mit den deutschen Plänen und Überlegungen gibt er uns auch Antwort, warum Deutschland bestrebt war Ungarn um jeden Preis zu behalten. Er zeigt uns auch, dass das Kommando der Heeresgruppe „Süd" gleichzeitig mit der Umgruppierung der Kräfte und Mittel, sowie der Ausarbeitung des Operationsplanes, Verordnungen für den Fall eines Notstandes erliess. Das heisst, sie trafen alle notwendigen Massregeln um zu verhindern, dass in unserem Vaterlande eine, der rumänischen ähnliche Lage entstehe.

3. Das Hauptthema der Studie ist die Vorbereitung der „Debrecener" Operation. Auch das wird auf Grund von Dokumenten aus Archiven besprochen und analysiert: Intensive Aufmerksamkeit schenkt er den Kämpfen um Arad, er beweist, dass

der Gedanke des Schlages in der Richtung Nagyvárad—Debrecen—Nyíregyháza in diesen Kämpfen geboren wurde. Neben der kriegsgeschichtlichen Beschreibung und Analyse der Vorbereitungen, legte der Verfasser besonders grosses Gewicht auf die, die „Debrecener" Operation charakterisierenden wichtigsten kriegskunstgeschichtlichen Eigenheiten. Er unterrichtet uns somit auch über solche Fragen, die vom Standpunkt der zeitgemässen Operationen und Kämpfe besondere Beachtung verdienen.

A XV. „PETŐFI SÁNDOR" NÉPFELSZABADÍTŐ ROHAMDANDÁR HARCTEVÉKENYSÉGÉNEK TÖRTÉNETE*

(1945. január 1.—március 31.)

Godó Ágnes

A belgrádi hadművelet sikeres befejezése után a 3. Ukrán Front csapatai folytatták előnyomulásukat északi irányban. Az 1944. szeptember 28-án nyilvánosságra hozott szovjet—jugoszláv katonai megállapodás értelmében a Front 57. hadseregével együttműködve a szerémségi, a bácskai, majd a dél-magyarországi felszabadító harcokban részt vettek a XII. jugoszláv hadtest egységei is (a 16., a 36. és az 51. hadosztályok).[1]

A több mint tíz napig tartó súlyos batinai és apatini hídfőharcok után a szovjet csapatok átkeltek a Dunán Mohácsnál is.

A jugoszláv egységek közül elsőként a 75. szovjet hadtesttel együttműködve az 51. hadosztály kapcsolódott be a harctevékenységbe. Súlyos küzdelmet vívott a dunai hídfőkben, majd részt vett a Dráva északi partja mentén levő községek felszabadításában is Torjánc és Barcs között. Később átkelt a Dunán a 36., majd a 16. jugoszláv hadosztály is.

A szovjet hadtest 233. hadosztályának egy ezrede a Dráva déli partja mentén tevékenykedő VI. és X. horvát hadtestek egységeivel Barccsal szemben Pitomača—Virovitica között hídfőt létesített, amelyet később a XII. hadtest alakulatai — főleg a 16. hadosztály — védett a túlerőben támadó ellenséggel szemben.

A jugoszláv csapatok feladatát a vajdasági főparancsnok, Kosta Nadj vezérőrnagy december 14-i utasítása így határozta meg: biztosítani a 3.

* A tanulmány része a szerző Magyarok részvétele a jugoszláv népfelszabadító háborúban címen készülő monográfiájának.

[1] Az 57. Szovjet Hadsereg parancsnoka november 1-től — a megbetegedett N. A. Gagen tábornok helyett — M. N. Sarohin tábornok lett. A szovjet források többsége azonban tévesen közli az 57. hadsereggel együttműködő XII. jugoszláv hadtest parancsnokának a nevét. (M. N. *Sarohin*—V. Sz. *Petruhin:* Puty k Balatony, Moszkva, Vojenizdat, 1966. 201. és 203. oldalak.; *P. G. Kuznyecov:* Marsal Tolbuhin. Moszkva, Vojenizdat, 1966. 201. o.; Szovjetszkije Vooruzsennüje Szilü v bor' be za oszvobozsgyenije narodov Jugoszlavii. Moszkva, Vojenizdat, 1960. — Sarohin visszaemlékezésében a 154. oldalon és másutt a XII. jugoszláv hadtest parancsnokaként Kosta Nadj tábornokot nevez meg. Bár Sarohin utóbb említett visszaemlékezésének 155. oldalán Nadj már a III. Jugoszláv Hadsereg parancsnokaként szerepel. Kosta Nadj altábornagy 1944. második felében a vajdasági erők főparancsnoka — ennek állományában volt a XII. hadtest is —, majd 1945. január 1-től a hadsereg átszervezése során a megalakult III. Jugoszláv Hadsereg parancsnoka lett [Arhiv Vojnoistorijskog instituta Jugoslovenske narodne armije — a Jugoszláv Néphadsereg Hadtörténelmi Intézetének Levéltára (a továbbiakban JHL.) NOR. 293/A. doboz. 14. csomó, 2. irat.] A XII. hadtest parancsnoka a tárgyalt időszakban Danilo Lekić, majd január 1-től Gligorije Mandić tábornok lett (JHL. NOR. 293/A. doboz, 9. csomó, 4. irat).

Ukrán Front déli szárnyát a budapesti hadművelet sikere és Nagykanizsa körzetében levő ellenséges erők támadásának elhárítása érdekében.[2]

A XII. jugoszláv hadtest csapatai feladatukat becsülettel teljesítették. 1945. január közepéig közvetlenül,[3] ezután pedig közvetve biztosították a szovjet csapatok hátát az ellenséges csapástól olyan időszakban, amikor Hitler a nyugati arcvonalról, sőt Berlin térségéből is csapatokat vont el magyarországi helyzetének megszilárdításához.

Ez a körülmény, továbbá a szovjet csapatok helyzete hazánkban, a nyitott drávai arcvonalszakasz veszélyessége határozták meg a jugoszláv hadosztályok tevékenységének és a szovjet—jugoszláv katonai együttműködés jelentőségét a magyarországi felszabadító hadműveletek ezen időszakában.

A 16. jugoszláv hadosztály[4] a magyarországi harcokba november 29-én kapcsolódott be, állományában az 1., a 2. és a 4. vajdasági dandárokkal. Mindhárom alakulat alárendeltségében egy-egy magyar zászlóalj is volt, amelyek 1944 novemberében jöttek létre a Bácskában.

Az itt élő magyar nemzetiség legjobbjai a horthysta megszállás ideje alatt már 1941-től részt vettek az ellenállási mozgalomban. Önálló magyar partizánalakulat létrehozására azonban csak 1943—44-ben nyílt lehetőség, így a Bácskában élő nemzetiségek antifasisztái általában a különböző szerb, horvát, szlavón osztagokhoz csatlakoztak. A Vajdaság felszabadulása után kezdődött meg az itt élő magyarok között a toborzás, illetve a mozgósítás.

A felszabadult szegedi internálótáborból hazakerült két magyar kommunista, Cservenák Imre és Pál, a honvédségtől megszökött volt spanyol önkéntes Varga István november első felében hatásos felvilágosító munkát végeztek. A magyarok önkéntes jelentkezése, a vajdasági főparancsnok november 5-i utasítása,[5] amelyben elrendelte Bánát, Bácska és Baranya területén a 17—30 év közötti férfiak mozgósítását, meghozta eredményét: rövid idő alatt közel 1200 magyar — közte sok nő — gyűlt össze, többségük Bačka Topolján.

Kosta Nadj utasítására[6] a magyar zászlóalj politikai biztosául kinevezett Jontović Rudolf is elindult Bačka Topoljára. Mire megérkezett, már megalakult az I. „Petőfi Sándor" zászlóalj.

A november 23-án létrejött I. „Petőfi Sándor" zászlóalj parancsnokául Varga Istvánt, a politikai biztosául Lőrik Istvánt nevezték ki.[7] A zászlóalj a főparancsnok közvetlen alárendeltségébe került.[8] Feladatul kapta a toborzás folytatását. A magyarok nemzetiszínű zászlóval, magyar dalokat énekelve járták be a környező falvakat és így hívták soraikba a fasiszták ellen harcolni akaró embereket. A megszállás évei alatt a magyar fasisz-

2 JHL. NOR. 211. doboz, 9. csomó, 8. irat.

3 A XII. jugoszláv hadtest 1945. január közepéig védte a Dráva északi partja mentén húzódó kb. 120 km-es arcvonalszakaszt. Az 1. Bolgár Hadsereg csapatai január első hetében léptek magyar területre és január 10—21. között váltották fel a Dél-Magyarországon védő szovjet és jugoszláv erőket. (Vojnoistoricseszki Arhiv Balgarska Narodna Armija — a Bolgár Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltára. [a továbbiakban BHL.] 15. doboz, 1. csomó, 5. irat, 82. lap.)

4 A 16. jugoszláv hadosztály parancsnoka 1943 júliusától, a hadosztály átszervezésétől 1944. februárig Danilo Lekić tábornok, 1945. január 1-től Marko Kamenjár-Perićin ezredes. (JHL. NOR. 293. doboz, 1. csomó, 1. irat.)

5 JHL. NOR. 216. doboz, 1. csomó, 55. irat.

6 A Vajdasági főparancsnok már november 20-án kinevezte Joutović Rudolfot a 16. hadosztály kórházának addigi politikai biztosát az alakuló magyar zászlóalj megbízott politikai biztosának. (JHL. NOR. 951/A. doboz, 3. csomó, 18/2. sz. távmondat.)

7 JHL. NOR. 211. doboz, 8. csomó, 54. irat.

8 JHL. NOR. 955. doboz, 4. csomó, 7/4. sz. bejegyzés a 16. hadosztály távmondati naplójában.

ták meggyalázták a zászlót és a Himnuszt, hiszen ezek égisze alatt gyilkolták az itt élő népeket. Elképzelhető tehát az a politikai hatás, amelyet a magyar partizánok menetelése, politikai gyűlései váltottak ki a bácskai délszlávokban. Minden propagandánál jobban bizonyította a népek és nemzetek, nemzetiségek egymásra találását az igaz ügyért folyó küzdelemben.

Tekintettel a magyarok nagyarányú jelentkezésére, a vajdasági főparancsnok a magyarok mozgósítási, illetve a magyar dandár szervezési központjául Sombort jelölte meg, ahol ez idő tájt a 16. hadosztály törzse tartózkodott.

Az I. „Petőfi Sándor" zászlóalj november 28-án indult el Bačka Topoljáról Somborba. Jontović írja egyik visszaemlékezésében, hogy ott, ahol az út Topoljáról Sombor felé elágazott, ma egy emléktábla van, rajta a felirat: „Innen indult el a Petőfi brigád 1944. november 28-án."[9]

A sombori mozgósítási központba az idő alatt egyre több magyar érkezett meg, sokan csoportosan jöttek. Például Pačir községben november 29-én megalakult egy szakasz, amely fegyelmezett menetben érkezett Somborba.[10] Ugyancsak csoportosan mentek a Bukovinából Bácskába telepítettek közül mintegy 28-an Illés Gábor vezetésével." A sombori központba irányították a jugoszláv és szovjet parancsnokságok azokat a honvédszemélyeket is, akik a visszavonuláskor csapattestüktől lemaradtak, elbújtak, majd jelentkeztek a felszabadító csapatoknál azzal a szándékkal, hogy harcolni kívánnak a fasiszták ellen.[12]

November 27—29. között Somborban újabb két magyar zászlóalj alakult meg. Kosta Nadj a beérkező I. „Petőfi Sándor" alegységgel együtt a 16. hadosztály alárendeltségébe helyezte őket.

A 16. hadosztály parancsnoka az állományába tartozó három — az 1., 2. és 4. vajdasági — dandárokhoz osztotta be a magyarokat, hogy a harcokhoz szükséges tapasztalatokat megszerezzék. Ezt a célt el is érte. Mire a zászlóaljak különböző utakon magyar területekre érkeztek, már többékevésbé egybekovácsolódtak, kellő politikai és katonai alapismeretekkel rendelkező kollektívákká váltak.

A magyar alegységek a drávai, illetve dunai átkelés után,[13] december első felében megérkeztek Magyarországra. Elsőnek — Mohácson át — az I. „Petőfi Sándor" zászlóalj vonult magyar területre és december 7-én érkezett Sellyére, ahol a Draschkovich-kastélyban szállásolták el.

A másik két magyar alegység megérkezése után került napirendre a magyar dandár tényleges létrehozása. Tehát annak a tervnek a megvalósítása volt soron, amelyet a jugoszláv népfelszabadító erők parancsnoksága már 1943 nyarán elhatározott. A magyar zászlóaljban megkezdődött a kemény kiképzés és a rendszeres politikai oktatás, amely körülbelül 20 napig tartott. A katonák többsége újonc volt a népfelszabadító háborúban, részben azért, mert fiatal volt, részben mert hosszú évek börtönsorsa

9 Megjelent a vajdasági Képes Magyar Újság 1961. IX. 1-i számában „Hogyan alakult meg a Petőfi Sándor Rohambrigád" címmel.

10 *Bencze Mihály* visszaemlékezése. Hadtörténelmi Levéltár. (a továbbiakban HL.) Partizángyűjtemény—Jugoszlávia. *Bencze Mihály.*

11 *Illés Gábor* visszaemlékezése. HL. Pgy—Jugoszlávia, 16. sz.

12 Az eddig megtalált dandár névsor-töredék (I. „Petőfi Sándor" zászlóalj, a dandár 1. és 2. zászlóalj névsora) alapján kimutatható, hogy Somborban, illetve Topolyán több mint száz honvédszemély — köztük tisztek is — került a magyar alegységek állományába. (JHL. NOR. Petőfi-névsor, szám nélkül. Megtalálható a HL Filmtárában is.) — Topolyán csatlakozott az I. Petőfi-zászlóaljhoz a Sombori tüzérlaktanya három szökevénye is: Kecskeméti János, Hajdú Mihály és a később hősi halált halt Pásztor Miklós. (HL. Pgy—Jugoszlávia. Kérdőív. *Kecskeméti János* közlése.)

13 JHL. NOR. 215. doboz, 4. csomó, 1/10. irat.

után most tért haza, vagy éppenséggel addig a felszabadító erőkkel szemben állt (például a magyar honvédszemélyek, átállt domobranok: horvát honvédek). A zászlóaljak egyesítésének tehát egyik legfőbb problémája a kellő számú tapasztalt parancsnoki és politikai biztos állomány hiánya volt.

A vajdasági főparancsnokság ezt a kérdést már előzően is tisztán látta. Ezért fordult Nadj tábornok kéréssel a horvátországi főparancsnokhoz, Ivan Gošnjak tábornokhoz, hogy az akkor az ő alárendeltségébe tartozó VI. horvát hadtest állományából vonja ki az 1943. augusztus 15-én alakult „Petőfi Sándor" zászlóaljat és bocsássa a vajdasági főparancsnok rendelkezésére. Kérése teljesült. Kosta Nadj 1944. december 20-i utasítására a szlavóniai magyar zászlóalj — mely ekkor a 16. „Ježa Vlahović" ifjúsági dandár 4. zászlóalját alkotta — elindult Podravska Slatina körzetéből Magyarországra, hogy „magva legyen a megalakítandó magyar dandárnak."[14]

December 23-án a zászlóalj harcot vívott a klokočevaci közúti hídnál a Vučica patak jobb partján,[15] azután tovább vonult északi irányban. December 25-én Felsőszentmártonba, majd Drávafokon át Sellyére érkezett. 27-én — az örömteli találkozás után — mind a négy magyar alegység Kiscsányba indult.[16] Itt alakult meg december 31-én a XV. „Petőfi Sándor" Népfelszabadító Rohamdandár,[17] ünnepélyesen köszöntve a magyar egység létrejöttét és az új, 1945-ös esztendőt.

A Petőfi-dandár parancsnokául Kis Ferenc kapitányt nevezték ki, parancsnokhelyettes: Varga István, politikai biztos: Jontović Rudolf, munkatársa Balázs József, a törzs főnöke pedig Szobocsán Mihály lett.[18] A parancsnoki állomány[19] többsége régi „petőfis" volt, vagyis a szlavóniai zászlóalj csatlakozásával a magyar dandár személyi problémája teljesen megoldódott. A dandár katonái sapkájukon a vörös csillag mellett a magyar színeket viselték. A vezénylési nyelv magyar volt, bár a felettes parancsnokságokhoz a jelentéseket — érthetően — szerb nyelven írták.

A magyar dandár létszáma megalakulásakor kb. 1200 fő volt.[20] Az egy-

14 JHL. NOR. 955. doboz, 4. csomó, a 16. hadosztály távmondati naplója 7/3. szám. — A zászlóalj 1943. augusztus 15-én alakult meg Slatinski Drenovac, kis hegyaljai falu melletti kőszénbányánál. Létrejötte a jugoszláv kommunisták háború alatti nemzetiségi politikájának bizonyítéka volt. Emlékét ma Sl. Drenovácon oszlop őrzi, amelyre fel van vésve a zászlóalj rövid története. A zászlóalj parancsnoka Kis Ferenc (Cabuna, 1905) lett, akit a legfelső parancsnok 1943. május 1-el nevezett ki kapitánnyá (Zbornik dokumenata i. podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom II. Bilten Vrhovnog štaba NOVJ 1941—1945. Beograd, 1949. 32. parancs, 437. szám, 361. o.). A köztudatban általában keveredik a Szlavóniai „Petőfi Sándor" zászlóalj az I. „Petőfi Sándor" vajdasági zászlóalj és a XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár története. Ennek egyik oka, hogy mindegyik azonos nevet viselt. A magyarázat erre a következő: a magyar alakulatokban a magyarokon kívül más nemzetiségűek is harcoltak. Megalakuláskor tehát olyan névadót kerestek, akit minden nemzetiségi fenntartás nélkül elfogadott — ez volt Petőfi Sándor.

15 JHL. NOR. 1296. doboz, 8. csomó, 57. irat.

16 JHL. NOR. 955. doboz, 4. csomó, 16. hadosztály távmondati naplója, 7/3. szám. (A község mai neve: Nagycsány)

17 JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat. — A magyar dandár megalakulásáról a többi egységet 1945. január 4-i parancsában (JHL. NOR. 487/A. doboz, 1. csomó, 1. irat) tájékoztatta a III. Jugoszláv Hadsereg, amely 1945. január 1-el jött létre a vajdasági erőkből. Parancsnoka Kosta Nadj tábornok lett. Állományába tartozott a XII. hadtest és a horvátországi főparancsnokságtól hadműveleti alárendeltségébe került VI. és a X. horvát hadtest (JHL. NOR. 215. doboz, 4. csomó, 1/19. irat). Itt kerül megemlítésre, hogy a magyar egység elnyerte a „Roham" jelző viselésének jogát, amellyel csak az élenjáró alakulatokat tüntették ki.

18 JHL. NOR. 1246/A. doboz, 2. csomó, 5. irat.

19 Érdekes módon a magyar partizánok között igen gyakori volt a Kis vezetéknév, különösen a Petőfi-dandárban. Ide kívánkozik Jontovićnak, a volt dandár politikai biztosnak értékelő szavai: „Bátor kiállásuk és hősies magatartásuk után azonban cseppet sem voltak Kis-ek, hanem Nagy-ok". (Képes Újság, 1961. IX. 1. sz.)

20 JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat.

ség négy zászlóaljból állt.[21] Egy-egy zászlóalj állományába négy század tartozott. Az első zászlóalj parancsnoka Kis János Iván, politikai biztosa Cservenák Pál lett. A másodiké Ferenc József, politikai biztosa Racsek János. A harmadik alegység parancsnoki funkcióját Žibrek Gyuró, a negyedikét pedig Handó Iván töltötte be. A harmadik zászlóalj politikai biztosául Cservenák Imrét, a negyedikhez Nagy Dénest nevezték ki.

A dandár állományába tartozott ezenkívül egy felderítő század, egy egészségügyi szakasz, hadtáp és egy fogatos vonatosztag is.

A Petőfi-dandár[22] megalakulása nagy politikai jelentőségű volt. Magyar területen, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg reguláris egységeként jött létre, bár katonáit, akárcsak a többi jugoszláv egységekben, partizánoknak is hívták. Már a magyar zászlóaljak híre is hatással volt a magyarországi fiatalokra, és a szovjet parancsnokság segítségével több mint százan eljutottak ezekhez a zászlóaljakhoz, köztük a pécsi kommunista pártszervezet által toborzott több mint negyven baranyai fiú és leány Szabó Erzsébet és Sztodulka László vezetésével.

A dandár a felszabadult magyar területen készült fel a fasiszták elleni harcra.

Január elsején megkezdődött Budapest ostroma. De megkezdődött Hitler utolsó erőfeszítése is. Tartalékok bevetésével új hadosztályokat állított fel és indított harcba az angol—amerikai csapatok ellen az Ardennekben, hogy különbékét csikarjon ki a szövetségesektől. Csapatokat vont el a kelet-poroszországi arcvonalról egy magyarországi ellentámadáshoz.

Hitler nagyon számított a Jugoszláviában levő erőire — elsősorban az „E" hadseregcsoportra. E veszélyt felismerve állapította meg Nadj tábornok december 29-i parancsában, hogy számolni kell egy német támadás lehetőségével, amelyet a fasiszták a budapesti német csoport felmentésére indítanak.[23] A feltevés helyességét a már többé-kevésbé ismert német dokumentumok bizonyítják. Löhr vezérezredes, az „E" hadseregcsoport parancsnoka így írt háborús bűnösként való felelősségrevonása alkalmával tett vallomásában: „1944—45-ös események a Budapest körül kialakult fenyegető helyzetet hozták. Bécset, ezt a hadászatilag és politikailag fontos várost közvetlen veszély fenyegette. A magyarországi raktárakban tárolt nagymennyiségű gabona elvesztése veszélyeztette volna a német

[21] A bolmani veszteség következtében 1945. március 11-én a dandár 1. és 2. zászlóalját I. zászlóalj elnevezéssel összevonták (JHL. NOR. 953. doboz, 1. csomó, 53. irat), így a március végi átszervezéskor a Petőfi-dandár már csak három zászlóaljból állt.

[22] A dandár megalakulásának dátuma tévesen él a résztvevők emlékezetében és a köztudatban. Az a körülmény, hogy 1943-tól napirenden volt a magyar dandár szervezésének feladata, majd 1944 őszén közvetlen utasítás is rögzíti — többek között ezért mozgósítják a magyarokat is — és sok esetben már a zászlóaljat is „brigádnak" nevezték, oda vezetett, hogy még hivatalos megemlékezésekben és cikkekben is már novembertől magyar dandárt említettek. (Pl. *Nagy Sándorné:* A baranyai partizánharcok és ezek társadalmi feltételei című tanulmányában — valószínűleg a visszaemlékezést író Méhészné, Ivanova Anna adataira támaszkodva — közli, hogy a Petőfi-brigád 1944. december 26-án kezdte meg harctevékenységét. (Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944—1945. 1960. mj. Város Tanács VB. művelődésügyi osztálya, Pécs, 1961. *Nagy Sándorné* tanulmánya 94. oldal, és az ugyanebben a kötetben közölt *Méhészné* visszaemlékezése: 110. o.) A dandár történetével kapcsolatos másik tévedés pedig az, hogy amikor a márciusi átszervezéskor a nemzetiségi egységek megszűntek — a XII. hadtest vonatkozásában a XV. „Petőfi Sándor" magyar és a XIV. vajdasági (szlovák) dandárok —, a külföldi állampolgárok közül sokan leszereltek, a hazatérők a továbbiakban nem kísérték kellő figyelemmel a magyar zászlóaljak útját. A továbbharcolók visszaemlékezése, valamint a dokumentumok adnak számot arról a küzdelemről, amelyet a magyar zászlóaljak — ismét a 16. hadosztály 1., 2. és 4. dandárjainak állományában — folytattak a háború befejezéséig. A dandár tehát bármilyen nagy veszteséget is szenvedett, állományának közel 70%-a megmaradt — a leszerelteket is figyelembe véve — és hősies harcokat vívott a Dráva déli partja mentén egészen az osztrák határig.

Hasonlóan félreérthető a *Szabadság* című újság 1945. február 10-i cikkének címe is: „Megkezdte a harcot a fasizmus ellen a vajdasági Petőfi Sándor brigád", mivel ez a harctevékenység *megkezdésének* időpontját közli tévesen.

[23] JHL. NOR. 211. doboz, 9. csomó, 18. irat.

lakosság ellátását. Ezért a Führer 1945. január elején utasítást adott egy nagy német hadművelet végrehajtására. Ennek eredményeképpen a németek kijutnának a Balaton, a Duna és a Dráva körzetébe, majd a Duna—Tisza közére, ezután pedig tovább támadva a Duna mindkét partján észak felé, ismét birtokba vennék Budapestet."[24] Az „E" hadseregcsoport egységeinek feladata a Nagykanizsa térségéből támadó csoport megerősítése — vagyis elsősorban az újabb erők átjuttatása a Dráván magyar területre, illetve tevékenységüknek támogatása délről.

A III. Jugoszláv Hadsereg csapatainak a budapesti hadművelet időszakában tehát az volt a feladatuk, hogy akadályozzák meg a belgrádi, illetve a Morava—Vardar völgyében folytatott hadműveletek sikere következtében szétszórt és a hegyekbe kényszerített, majd Bosznia területén gyülekező „E" hadseregcsoport erőinek átjutását Magyarországra. Ebben van a szlavóniai hídfőharcok jelentősége.

A XV. „Petőfi Sándor" dandár a német erők 1945-ös Dráva menti (az „E" hadseregcsoport január—februári, majd márciusi támadásainak) elhárításában létszámának, jellegének megfelelően vett részt. Harctevékenysége ennek alapján két időszakra oszlik:

1. a január 1.—február 10. közötti harcok Szlavónia területén,
2. a március 6—22. közötti védelem Bolmannál.[25]

Harcok Szlavóniában 1945 január—februárjában

A viroviticai hídfő jelentős szerepet játszott a szovjet—jugoszláv csapatok dél-magyarországi védelmében. Fontos közúti csomópontot zárt le Pitomača—Virovitica és Suho Polje körzetében, az ellenség szerémségi csoportosításának hátában.[26] Katonai jelentőségén túlmenően összekötötte

[24] JHL. NOR. 70/A. doboz, 1/1. irat, *Löhr* vallomása. XIX. fejezet. (Kópiája megtalálható a HL. Filmtárában) — Más dokumentumok alapján ugyanígy ír erről *Rolf O. G. Stoves:* Die 1. Panzer Division 1935—1945. (Verlag Hans-Heming Podzun. Bad Nauheim, 1961.) című munkájában a 746—747. oldalakon.

[25] Jelen tanulmány nem a teljesség igényével készült. A dandártörténet megírásának vannak nehézségei, erre utalt Nagy Sándorné is már idézett tanulmányában. Megállapította, hogy a „brigádnak alig volt adminisztrációja és a harcok alatt az is jobbára megsemmisült, másrészt, hogy a Petőfi-brigád harcosai sorából csak kevesen maradtak életben, s a parancsnokok, akik leginkább ismerték a katonai helyzetet, az első sorokban küzdve hősi halált haltak (89.o.).

A történetírás nehézségének oka azonban abban van, hogy a zászlóalj (1943-as), majd a dandár napijelentései, illetve tevékenységéről szóló közlések igen csekély töredéke található meg önálló iratcsomóként a belgrádi Hadtörténelmi Intézet Levéltárában. Ahhoz, hogy az *összes* dokumentumot — amelyben szó esik a szlavóniai „Petőfi" alegységről, majd a három vajdasági zászlóaljról, majd a dandárról — megismerhesse a kutató, át kellene néznie a vajdasági, a horvátországi, majd a III. Jugoszláv Hadsereg egységeinek tevékenységére vonatkozó sok százezer jelentést, távmondati bejegyzést, utasítást stb.

A belgrádi levéltár nagyfokú rendezettségének köszönhető, hogy a kutatások során a magyar alegységek és az egység történetére vonatkozó *lényeges* adatok előkerültek, többek között Kis Ferenc parancsnoknak több, saját kezűleg írott jelentése, létszámkimutatása, értékelő összefoglalása. Ezeket az anyagokat xerox, illetve filmmásolatban megkapta a magyar Hadtörténelmi Levéltár. A még ismeretlen mozzanatok, adatok nem befolyásolhatják, csupán kiegészíthetik azt az összképet és értékelést, amelynek bemutatására e tanulmány szerzője vállalkozott. Tudomásunk szerint a Novi Sad-i levéltárak több egykori résztvevő visszaemlékezését őrzik, ezek tartalmát nem ismerjük. Az itt található *iratanyag* többsége azonban a belgrádi levéltár anyagának *másolata*. A dandár történetére vonatkozóan két levéltári anyag vált a legismertebbé, ezekre támaszkodott a vajdasági *Magyar Szó* (Novi Sad) 1961. június 23-i számában megjelent írás, amelyet forrásanyagként használt fel Nagy Sándorné is. Mindkét levéltári anyag összefoglalás. Az egyik 1945. július 31. keltezésű, Suboticán készült. Bud. S. Bogdanović, a 16. hadosztály történetírója összefoglalásában egy oldalt szentelt a magyar dandár történetének (JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 13. irat). A másikat 1952. február 16-án adták le (Jontović Rudolf és Baki Ferenc) Novi Sadon. Ez a 17 lapból álló anyag szintén megtalálható a HL. Pgy—Jugoszlávia. Xerox-anyagában. (Eredetije: JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat)

[26] JHL. NOR. 293/A. doboz, 6. csomó, 3. irat. — A III. Jugoszláv Hadsereg hadműveleti összefoglalója a januári hídfőharcokról.

a szovjet csapatokat a Dráva tulsó partján Podravina, Moslavina és Szlavónia felszabadított, illetve ellenőrzött területein tartózkodó VI. és X. jugoszláv hadtestekkel, így a szovjet parancsnokság biztosítani tudta e hadtestek anyagi segítségét és ellátását.[27]

Tekintettel a kialakult helyzetre, a jugoszláv parancsnokság elhatározta, hogy a hídfő megerősítésére, sőt kiszélesítésére a három, majd két dandárjával december 15-től szabad területen tartózkodó 16. hadosztályon kívül a hídfőbe irányítja az 51. hadosztály egységeit is.

1945. január 1-én a XII. hadtest erőinek elhelyezkedése tehát az alábbiak szerint alakult:

— *a 16. hadosztály* 1. és 2. vajdasági dandárja Čadjavica—Podravska Slatina körzetében tartózkodott.[28] Feladata volt a viroviticai hídfő keleti szakaszának védelme északról. A hadosztály 4. vajdasági dandárja ez időben Barcson tartózkodott, várva a Szlavóniába való átkelésre az utasítást;[29]

— *a 36. hadosztály* három dandárjával a Dráva bal partján, a jugoszláv—magyar határ mentén Zalátáig, a 11. dandárja pedig a Duna bal partján volt védelemben Bácsalmástól Vukovárig;[30]

— *az 51. hadosztály* szintén a Drávánál, a jugoszláv—magyar határon tartózkodott, a 7., a 8. és a 14. (szlovák) dandárjával. A 12. dandár Beremenden állomásozott.[31]

Január 10-én a szerémségi arcvonalról magyar területre érkezett a Vladimir Sztojcsev tábornok vezette 1. Bolgár Hadsereg két hadosztálya is, hogy felváltsa a Dráva északi partján védő jugoszláv egységeket. Ekkor a jugoszláv hadseregparancsnok utasította a 36. és az 51. hadosztályt, hogy dandárjaival vonuljon új terepszakaszra: Sellye—Lakócsa—Harkány körzetébe.[32]

Másnap a bolgárok megkezdték az említett jugoszláv egységek leváltását és így lehetővé vált a dandárok folyamatos átkelése a Dráván Barcsnál a viroviticai hídfő megerősítése céljából.[33] Ez idő alatt fokozódott a jugoszláv tüzérség tevékenysége is az említett barcsi—viroviticai körzetben és megélénkült a december 27-től Podravska Slatinára települt 16. hadosztály tüzérdandárjának a tűzharca is az ellenséges gyalogsági és páncélos alakulatok ellen Čadjavica előtt, majd ez utóbbi helységbe települt.[34] A csapatok közvetlen vezetésének a biztosítása érdekében a III. Jugoszláv Hadsereg törzse is új harcállláspontokat foglalt el.[35]

Az átkelt 36. és 51. hadosztályok, valamint a 16. hadosztály részei egy ellentámadás megindítását kapták feladatul Szlavónia területén abból a célból, hogy visszafoglalják a decemberi német támadások során elvesztett podravinai területeket.[36]

Ám az ellenség sem maradt tétlen. A „Délkelet" főparancsnokának, von Weichs tábornoknak az utasítására újabb erők indultak Szlavóniába. Hitler parancsára január első felében fel kellett számolniuk a jugoszlávok drávai hídfőjét, saját erőből biztosítani a drávai arcvonalat, megerősíteni

27 Uo.
28 JHL. NOR. 953. doboz, 1. csomó, 1. csomó, 9. irat.
29 JHL. NOR. 293/A. doboz, 6. csomó, 3. irat.
30 Uo.
31 Uo.
32 JHL. NOR. 952/A. doboz, 1. csomó, 1. irat.
33 JHL. NOR. 292. doboz, 2. csomó, 2. irat.
34 JHL. NOR. 960. doboz, 1. csomó, 8. irat; 960. doboz, 6. csomó, 1/9. irat.
35 A hadseregtörzs 1945. január 1—12-ig Siklóson, 13—15-én Darányban, 16-tól 31-ig Barcson tartózkodott. (JHL. NOR. III. Jugoszláv Hadsereg hadműveleti naplója, 292. doboz, 2. csomó, 2. irat.)
36 JHL. NOR. 293/A. doboz, 6. csomó, 3. irat.

a szerémségi állásaikat Bijeljinánál és részt venni a Papuk-hegységben tartózkodó partizánerők elleni tisztogatásokban.[37] Ezek a feladatok szervesen beletartoztak abba az elgondolásba, mely szerint egy összefüggő német védelmi arcvonalat kell létrehozni Mostartól Višegrádig, a Drina folyón, Ilokig a Szerémségben, hogy biztosítsák a kapcsolatot a magyarországi és a közép-dunai német arcvonalakkal. A feladat végrehajtása az „E" hadseregcsoportra várt, amelynek állományába ez idő tájt a német és quisling, azaz a németeket kiszolgáló kormányok erőinek többsége tartozott.[38]

A népfelszabadító erők az erőszakos felderítések során ejtett foglyok vallomásaiból tájékozódtak a német és horvát csapatok mozgásáról és ennek alapján következtetni tudtak a fasiszták szándékaira. Világos volt, hogy a németek jugoszláviai pozícióinak megszilárdítása többek között azt a célt szolgálta, hogy biztosítsák a Budapest visszaszerzésére irányuló ellentámadás sikerét délről. A jugoszláv erők átcsoportosításának és a hídfő kiszélesítésére irányuló támadásának célja tehát az volt, hogy megakadályozza a német tervek végrehajtását.

Ez a támadás azonban a kezdeti sikerek után elakadt. A vajdasági dandárok, különösen az 1. és a 2., igen súlyos harcokra kényszerültek. Bekapcsolódott e küzdelembe a VI. és a X. hadtest is. Az ellenség azonban létszámban, fegyverzetben, felszerelésben, ellátásban és természetesen kiképzettségben egyaránt fölényben volt a népfelszabadító csapatokkal szemben.

A jugoszláv egységek állásai közelében nem volt lakott helység. A katonák éheztek és fáztak. Többségük vékony ruhában járt. Súlyos gondot okozott a lábbeli hiánya. Főleg gyalogsági fegyverekkel voltak felszerelve, nehézfegyverekkel alig rendelkeztek. Az ellenségtől zsákmányolt, illetve a kapott angol nehézfegyverzethez nem volt lőszer. A jól táplált, válogatott és állig felfegyverzett ellenséggel szemben kevésnek bizonyult a népfelszabadító erők katonáinak magas fokú erkölcsi és harci szelleme, hősi helytállása. Ennek következtében a III. Jugoszláv Hadsereg törzse már januárban arra a következtetésre jutott, hogy a viroviticai hídfő kiszélesítéséért vívott küzdelem nem hozhat jelentős eredményeket, sőt eléggé kilátástalannak mutatkozik.[39]

37 *Lőhr* idézett vallomásának XVIII. fejezete.

38 A „Délkelet" főparancsnoka alárendeltségébe tartoztak: — *az „E" hadseregcsoport,* állományában: a 91. hadtest (11. és a 297. hadosztályok, egy harccsoport és egy ezred). Ez az erő a Dráva jobb partján tartózkodott Donji és Gornje Miholjac között. A 34. hadtest (a 117., a 41., a 7. SS, a Stefan-hadosztályok, a 3. és a 12. usztasa-domobran hadosztályok és három német harccsoport) a szerémségi arcvonalszakaszon. A 21. hegyi hadtest (a 104., a 22., a 181. és a 369. hadosztályok, a 8., a 9. és a 15. usztasa-domobran hadosztályok) Kelet-Bosznia területén Mostartól a Sarajevo—Brod vonalig. A 15. hegyi hadtest (a 373., a 392. hadosztályok, a 10. és a 11. usztasa-domobran hadosztályok) Kordun-Gorski Kotar, Lica-tól az Un folyó középső szakaszáig voltak védelemben.

— *az „F" hadseregcsoport,* állományában: a 69. tartalék hadtesttel (1. kozák hadosztály, az 1., 2., 4., 5., 6., 7., 13., 14. és 16. usztasa-domobran hadosztályok, egy német ezred és három usztasa dandár), amely Szlavónia területén Zagreb és Banja Luka közötti térségben működött.

— *a „C" hadseregcsoport,* állományában: a 97. hadtest (a 188., a 237. hadosztályok, két ezred, öt milicista légió és más alakulatok), az SS felsőparancsnokság törzse, a Globočnik rendőrszakaszai, a „Dél" haditengerészeti parancsnokság a trieszti öböl jugoszláv partjától Karlobagig levő szakaszt birtokolta.

— Szlovénia területén tevékenykedett az SS felsőparancsnokság törzse és Rőzner rendőrszakaszai. Ez a csoport a Salzburgban állomásozó 18. hadtestkörzet törzsének alárendeltségébe is tartozott. *(Vlado Strugar:* Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945. Beograd, Vojnoistorijski Institut, 1962. 318—319.)

Az „E" hadseregcsoport ekkor a Szerémségről Szlavónia területére került. A hadseregcsoport székhelyét Sarajevoból Nova Gradište-ra helyezte át. A 2. páncélos hadsereget ekkor harcászatilag a magyar területen levő „Dél" hadseregcsoportnak rendelték alá, de ellátása továbbra is a „Délkelet" főparancsnokság feladata maradt. *(Lőhr,* idézett vallomás, XVIII. fejezet).

39 JHL. NOR. 293/A. doboz, 6. csomó, 3. irat, 5. oldal.

A hídfő és a felszabadított területek megtartása a kedvezőtlen helyzet ellenére — egyelőre — sikerült. Ehhez akaratán kívül hozzájárult az ellenség azzal is, hogy akcióit a hídfő ellen összefüggéstelenül hajtotta végre. Előbb a Dráva völgyében támadt, de nem biztosította jobbszárnyát Bilogornál, ahol a X. jugoszláv hadtest egységei tartózkodtak. Felismerve a németek gyenge pontját, a jugoszlávok megindították támadásukat Virovitica felé Bilogor—Zrinjska—Bržaja—Bogaža és Cremušina falvakon át. Csak ekkor kapott észbe az ellenség és küldött erősítést Belovar—Garešnica—Grubišno Polje és Velika Pisarisehoz.[40]

A magyar zászlóaljak átkelése a Dráván

A XV. „Petőfi Sándor" dandár január első napjaiban Szentborbástól nyugatra, Felsőszentmártonnal szemben helyezkedett el. Január 6-án egyik zászlóalja Lajos-pusztáról Szentmártonba ment, hogy biztosítsa az átkelő 6. vajdasági dandár szárnyát. Egy magyar zászlóalj tartalékban maradt Sellyén.[41] Ez időben a magyarok is több ízben átkeltek a folyón és sikeres erőszakos felderítéseket hajtottak végre.

Petőfis felderítők Szlavóniában — 1945. január

Január 11-én a hadseregtörzs távmondati utasítására a magyar dandár is felkészült a drávai átkelésre.[42] Ez azonban korántsem volt egyszerű dolog. Baki Ferenc, a dandár akkori politikai biztosának a helyettese írja visszaemlékezésében:

[40] Uo. 4. o.
[41] JHL. NOR. 1246/A. doboz, 1. csomó, 3. irat.
[42] JHL. NOR. 955/A. doboz, 4. csomó, III. hadsereg távmondati napló. 7/10. bejegyzés.

„Átjuttatni a folyón a legénységet, a fegyverzetet, a lovakat és a lőszert híd nélkül, valóban megvalósíthatatlan feladatnak tűnt. Próbálkozzunk komppal — indítványozta valaki —, míg észbe nem kapott, hogy a fagy miatt semminemű úszóalkalmatosság nem jöhet számításba. Ugyanakkor, sajnos, a jég nem volt még eléggé vastag, hogy száraz lábbal át lehessen kelni rajta. Mivel azonban a partizánoknál a kiadott parancsot rendszerint végrehajtották, a brigádparancsnokság is addig törte a fejét, mígnem kiadta az utasítást; fel kell hizlalni a jeget, hogy ne szakadjon be alattunk.

Ekkor jutott eszembe, hogy láttam, sőt tapasztaltam is már ilyesmit. December vége felé, Pécsre igyekezve, Bajánál jómagam is átmentem a Vörös Hadsereg jéghídján. Bevallom, alig vártam, hogy átérjek a tulsó partra. A harcokban elesni a katonának még hagyján, de patkánymód vízbe fulladni — erre még gondolni sem jó!

A 2. zászlóalj fogott a munkához Felsőszentmártonnál. Kiszemeltük a legmegfelelőbb helyet, ugyanott, ahol nem egészen két héttel azelőtt a Petőfi-zászlóalj kelt át a folyón, hogy a bácskai önkéntesekkel találkozzon. A partmenti kiöntésekkel együtt a Dráva itt aligha volt szélesebb kétszáz méternél...

Tél volt ez a javából. Amihez nyúlsz, odaragad a kezed. A fát azonban csak ki kellett hordani az erdőből. Vékonyabb, három-négy méteres törzseket válogatnak. Meghempergetik a hóban, majd gondosan rácsúsztatják a folyó üveglapjára. Ügyelnek, nehogy beszakadjon a teher alatt. Egymásra rakosgatják a fát, telefondróttal kötözve egymáshoz. A falu népe is segít, szalmát és kukoricaszárat hordanak a lefektetett husángokra, majd leöntik vízzel. A többit a természet végzi el. A fagy mindezt sziklaszilárd anyaggá varázsolja...

Éjjel is dolgoztak a fiúk — emlékszik vissza Kis Iván-Figaró. — Vastagszik a híd és tapasztalatokat is szereztünk munka közben. Egyre több harcos lépdel rája, hogy lássa, ér-e valamit az igyekezet. Végre egy teljes nap és egy éjszaka múltával elkészült az átjáró."[43]

Hajnalban megkezdődött az átkelés, január 12-én estére a magyar dandár a Dráva tulsó partján volt. Adolfovactól nyugatra a csatorna mentén foglalt el védelmi állásokat és biztosította az 1. vajdasági dandár balszárnyát.

Néhány nap múlva a túlerőben támadó ellenség a magyar zászlóaljakat a Moslavináról Čadjavicára vezető útnál új védelmi terepszakaszra kényszerítette.[44] A dandár a 102. magassági ponttól délre fekvő területekre vonult, ahol felváltotta az addig ott védő 14. szlovák dandár alegységeit. Rövid ideig a magyar alegységek segítettek a vasútvonal helyreállításában, továbbá felderítéseket hajtottak végre Čačinci és Podravska Slatina környékén.

Eközben a Budapesten bekerített erőik felmentésére indított német ellentámadás második csapása is kudarcba fulladt. Január 18-án Pest felszabadult. Ugyanezen a napon kezdődött el a fasiszták harmadik csapása a 3. Ukrán Front csapatai ellen. A német terv az volt, hogy a Velencei-tó és a Balaton közötti szakaszon keleti irányba áttörve átvágják a szovjet

43 *Baki Ferenc—Vébel Lajos:* A Petőfi-brigád. Novi-Sad. Fórum Könyvkiadó, 1968. 135—136. o.

44 Čadjavicánál sebesült meg Auth Iván (HL. Pgy—Jugoszlávia *Auth Iván* közlése.) És itt halt hősi halált Nikolics István diák január 16-án. (JHL. NOR. RPK. Ez a jelzés a veszteséglistákra vonatkozik, 21. doboz, 3. csomó, 1. irat, 70. sorszám.) — A tanulmányban megnevezett hősi halottak és sebesültek, amennyiben nincs róluk külön megjegyzés, kizárólag *magyar állampolgárok.*

védelmet Paksnál, majd nagy erőkkel észak felé nyomulva déli irányból áttörjék a budapesti ostromzárat.

A németek már a támadás első napján kijutottak Dunapentelénél a Dunához és átvágták a 3. Ukrán Front védelmét. Bekerítés fenyegette a frontparancsnokságot Paksnál és az egész déli szárny veszélybe került, vagyis az 57. Szovjet, az 1. Bolgár Hadseregek és a XII. jugoszláv hadtest.[45]

A foglyok vallomásaiból és a felderítés adataiból ismertté vált az is, hogy a német parancsnokság január 22-én Nagykanizsa térségéből újabb támadást kíván indítani Kaposvár irányába.[46] A súlyos helyzet ellenére Tolbuhin úgy döntött, hogy megtartja dél-magyarországi területeit, bizonyos mérvű átcsoportosítással megerősíti védelmét és ellentámadásba lendül egy csapásmérő csoporttal.

Január 21-re az 1. Bolgár Hadsereg már felváltotta az 57. Szovjet Hadsereg Kiserdő—Nagyatád határa—Rinya-patak bal partja—Háromfa—Heresznye vonalán védő csapatait, valamint a XII. jugoszláv hadtest Barcstól a Duna—Dráva torkolatáig elhelyezett egységeit. Így szomszédai északon a szovjet csapatok voltak, délkeleten pedig a jugoszláv dandárok.[47] Barcstól délre úgyszintén a III. Jugoszláv Hadsereg volt védelemben.

Harcok a szlavón falvakban

Január 20-i hadseregparancsnoki utasítás értelmében a 16. és az 51. hadosztályok Čadjavica irányában készültek fel egy újabb akcióra. A feladat az volt, hogy az ellenséget kényszerítsék a Moslavinán túlra és elfoglalják a Dráva-csatorna bal partját. A VI. hadtest egységei támogatják a fenti hadosztályok tevékenységét és lezárják a Našice—Djurdjenovac—Feričanci—Zdenci irányt. A X. jugoszláv hadtest ugyanakkor — megerősítve a VI. hadtest 40. és a XII. hadtest 36. hadosztályaival — támadást bontakoztat ki a Koprivnica—Bjelovar irányban azzal a céllal, hogy minél nyugatabbra vesse vissza az ellenséget a viroviticai hídfőtől.[48]

A magyar alegységek ez időszakban a Čačinci—Podravska Slatina körzetében tartózkodtak. Velük szemben főleg usztasa-domobrán alakulatok álltak. A horvát fasiszta parancsnokság megkísérelte dezorganizálni a magyar harcosokat. Hangszórókon különböző német jelszavakat harsogtak a magyar állások felé, felszólították őket, hogy szüntessék be a harcot a németek ellen, adják meg magukat és cserében „szabadságot, ruhát és élelmet" igértek nekik. Válaszul géppuskasorozatot kaptak. A magyarok eltökéltsége és tántoríthatatlansága sikerrel kiállta a próbát. Itt mutatkozott meg első ízben a dandárban működő párt- és ifjúsági szervezetek jó munkája.[49]

Január 18-án vívta a magyar dandár az első nagyobb harcát. Az ellenség Črnacnál három zászlóalj ellen intézett támadást, amelyet a magyarok sikerrel vertek vissza.[50]

A Budapesttől délre történt német előretörés hatására megélénkült a harctevékenység a Dráván túl is.

[45] *R. Ja. Malinovszkij* marsall vezette szerzői kollektíva Budapest—Vena—Prága című munkája. Moszkva, Izdatyel'sztvo „Nauka", 1965. 137. o.
[46] Uo. 136., valamint *Sarohin—Petruhin:* i. m. 75. o.
[47] BHL. 15. állag, 1. csomó, 5. irat, 82. lap.
[48] Završne operacije za oslobodenje Jugoslavija 1944—1945. Beograd, Vojniistorijski Institut JNA. 1957. 419—420. o.
[49] „XV. Brigada Petőfi Sándora" JHL. NOR. 1933. doboz, 13. csomó, 1. irat, 7. lap.
[50] JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 13. irat.

Január 21-én a 2. magyar zászlóalj az 1. vajdasági dandárral együttműködve ellenlökést hajtott végre Čadjavica irányába. A magyar alegység a balszárnyon tört előre. Három alkalommal is rohamozták az ellenséges peremvonalat, de nem tudták áttörni. Az éjszaka folyamán néhány magyar század — közte a 2. zászlóalj két százada is — Medinci községbe vonult. Itt a rendkívül kimerült katonákra váratlanul lecsapott az ellenség. Az usztasák az éjszaka csendjében megközelítették az őröket, majd rájuk rontva meggyilkolták őket. A felriadt partizánok és a fasiszták között rövid, de heves harc folyt le. Ez volt a magyarok első éjszakai harca a dandár megalakulása óta és itt voltak az első halálos áldozatok is. Négyen haltak hősi halált — köztük a Sztodulka-csoporttal érkezett Csillag János pécsi bányászfiú is.[51] Sokan megsebesültek, köztük súlyosan Sipos István bácskai fiatal, a 2. zászlóalj politikai biztosának munkatársa.[52]

A Crnacnál levő magyar zászlóaljak ez időszak alatt harcérintkezésben voltak az ellenséggel, azonban nem tudtak Čadjavicához közelebb jutni, mert a fasiszták szilárdan tartották magukat. Ellenlökéseikkel megakadályozták azt is, hogy a magyarok az általuk elért terepszakaszokon megvessék lábukat. Az egyik magyar alegység megpróbálta Nova Bukovicánál az ellenséget megközelíteni. Ám itt is harcra került sor. Ekkor halt hősi halált a tésenyfai születésű Benedek János, 17 éves katona.[53]

Január 22-én a 16. és az 51. hadosztályok tovább folytatták a küzdelmet Čadjavicáért, a magyarok Crnac körzetében harcoltak.[54] A szívósan védekező ellenség ellenállását nem voltak képesek megtörni és gyakori ellenlökései következtében a jugoszláv erők nemegyszer igen nehéz helyzetbe kerültek. Azt a századot például, amelynek katonája volt a már említett Bencze Mihály, Crnacnál bekerítették és nyolc napon át képtelenek voltak kitörni. Nem volt ennivalójuk, esett a hó, a havaseső, vékony ruházatukban áztak, majd az átnedvesedett ruhadarabok rájuk fagytak. A szovjet pilótáknak köszönhették, hogy szörnyű állapotuk mégsem vezetett tragédiához. Gépükkel megtalálták a bekerített alegységet és ejtőernyőn fegyvert, élelmet, ruhát dobtak le nekik és így tovább tudtak harcolni.[55]

A čadjavicai tevékenység sikertelensége, sőt Podravska Salatina veszélyeztetettsége láttán a 16. hadosztály törzse megbeszélést tartott Slatinán a továbbiakat illetően. A magyar dandár alegységeivel közvetlenül együttműködő 1. vajdasági dandár parancsnoka beszámoló jelentésében részletesen elemezte a harcok lefolyását és a sikert gátló körülményeket. Tájékoztatta a hadosztály törzsét a dandár hősi helytállásáról és külön kiemelte a Petőfi-dandár alegységeinek bátor magatartását és a harcokban nyújtott segítségét. Szavait megerősítette a XII. hadtest jelenlevő politikai biztosa is.[56]

Január 24-én a Petőfi-dandár új terepszakaszt foglalt el Starin—Saševo és a 105. magassági pont vonalán. Biztosította a Podravska Slatina felé vezető utat. Az 51. hadosztály 7. vajdasági dandára — állományában több magyar állampolgár is volt — ez idő alatt támadásba ment át Adolfovac elfoglalásáért.[57] A magyar alegységek azonban kevésnek bizonyultak a védelmi állások megtartásához. Csupán lassítani tudták a támadó ellenség

51 JHL. NOR. 22. doboz, 1. csomó 8/1. Veszteséglista. 375. sorszám.
52 JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat, 7. o.
53 JHL. NOR. RPK. 21. doboz, 3. csomó, 1. irat, 79. sorszám.
54 JHL. NOR. 215. doboz, 4. csomó, 2/4. irat.
55 HL. Pgy—Jugoszlávia. *Bencze Mihály* közlése. — Az egykori harcos téved a dátumot illetően, a Crnac-i harcok ugyanis nem december 23-án voltak.
56 JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat, 7. lap.
57 JHL. NOR. 590. doboz, 1. csomó, 7. irat.

térnyerésének ütemét. Ezért a hadtestparancsnok utasította a magyar dandár törzsét, hogy elsősorban felderítő tevékenységet folytasson Vranješevac—Starin—Saševo—Čadjavica és Podravska Slatina környékén.[58] Hasonló feladatot kaptak a 16. és az 51. hadosztály törzsek is.[59]

A Petőfi-dandár ütegei — együtt a 16. hadosztályéval — ugyanakkor tűzzel segítették az ellenség ellenállási gócainak felszámolását Medinci—G. Viljevo és a Čadjavica-csatorna körzetében.[60]

Január 26-án a dandár alegységei az alábbi helyzetben voltak:[61]

— a 3. zászlóalj egy százada az ütegek balszárnyát védte Vranješevactól délre;

— az 1. zászlóalj egy százada a 105. magassági ponttól Vranješevac felé vezető út jobb oldalán tartotta állásait;

— ugyanezen zászlóalj másik két százada támadásba ment át Vranješevac—Starin között, illetve Starin nyugati felénél;

— a 2. zászlóalj Starin ellen támadt;

— a 3. zászlóalj egy százada Saševonál biztosította az ütegeket; egy másik százada pedig Adolfovac irányából oldalbiztosító feladatot látott el.

A szovjet csapatok január 27-én meginduló ellentámadása, a II. Jugoszláv Hadsereg nagyfokú aktivitása, szüntelen megújuló támadásai a megerődített védelemben levő ellenséges erők ellen Kelet-Boszniában megakadályozták, hogy a németek újabb erőket vessenek be Szlavóniában a III. hadsereg ellen.

E hadsereg egységeinek feladata az volt, hogy az elfoglalt állásaikat megtartsák, illetve megerősítsék. Január 27-én a hadseregparancsnok, Kosta Nadj altábornagy utasította a XII. hadtest parancsnokát, Mandić vezérőrnagyot, hogy erőit az alábbiak szerint csoportosítsa át:

— az 51. hadosztály, balszárnyával a Drávára támaszkodva, zárja le a Crnac—Čadjavica közötti szakaszt;

— a 16. hadosztályt vonja ki az első vonalból és mint tartalékot helyezze el Cabuna—Suho Polje—Gradina—a Dráva partja körzetében;

— a 36. hadosztály terepszakasza Kloštar—Pitomača, a jobbszárnyával a Drávára támaszkodva. A hadtest törzs harcálláspontja Suho Poljen legyen.[62]

A magyar dandár a Višnjica—Novska—Vaška terepszakaszt foglalta el.

A január 20-án indított jugoszláv akciók tehát nem vezettek eredményre, de megakadályozták, hogy az ellenség jelentősebb harcászati sikereket érjen el a Drávánál.[63] Február 1-től a XII. jugoszláv hadtest csapatai védelembe mentek át.

Február elején a velük szemben álló ellenséges erők a következők voltak: a 297. német és a 7. SS hadosztályok, a Fischer-harccsoport (a 11. Luftwaffe hadosztály 11. ezrede), az 1. kozák hadosztály, valamint az 5. usztasa-domobran hadosztály részei.

A drávai helyzet megszilárdítása érdekében a német vezetés február 6-án támadást bontakoztatott ki az alábbi erőkkel:

1. *Erdmansdorf* tábornok parancsnoksága alatt,

58 Uo. — E tevékenység során halt hősi halált Vranješevacnál Luca Károly és Čadjavicánál Tóth József.

59 JHL. NOR. 964. doboz, 6. csomó, 1. irat.

60 Uo.

61 *Kis Ferenc* jelentése a 16. hadosztály törzsének. (JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 3. irat.)

62 JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 1. irat.

63 A januári harcok során a XII. hadtest vesztesége 977 halott, 3123 sebesült és 296 eltűnt volt. Az ellenség 3090 halottat, 5044 sebesültet és 75 foglyot vesztett. (JHL. NOR. 292. doboz, 2. csomó, 2. irat, 14. és 15. lapok.)

a) a „Fischer"-harccsoport, a 11. Luftwaffe hadosztály ezredével megerősítve Donji Miholjactól a Dráva mentén nyugatra;
b) a 297. gránátos hadosztály Našicetől északnyugatra Podravska Slatinán át Barcs és Virovitica irányába;
c) a 7. SS hadosztály Našicetől nyugatra Vočinon át Virovitica felé;
2. *Pannwitz* tábornok parancsnoksága alatt levő egységek, melyek ebben az akcióban az „E" hadseregcsoport alárendeltségébe kerültek:
a) az 1. kozák dandár és a testőrgárda Djurdjevactól a Dráváig;
b) a 2. kozák dandár pedig Veliki Ribnjaktól (Pakracnál) északra indította meg harctevékenységét.[64]

A német támadás első napján az ellenség elfoglalta Feričanit, Orahovicát és Čačincit.

Az erős tüzérségi, légi, valamint harckocsi támogatással megindult fasiszta akció veszélyes helyzetbe hozta a Dráva mentén védő jugoszláv egységeket, különösen a 16. hadosztályt. A hadosztály törzse február 6-i parancsában tájékoztatta a dandárokat a kialakult helyzetről.[65] Távmondatilag utasította a magyar dandárt, hogy két zászlóalja az éjszaka folyamán érje el a Levinovac—Hum—Vočin útvonal mentén levő terepszakaszt, ahol a 4. vajdasági és a 4. brodi dandár alegységei voltak védelemben. Ez a terület a Papuk-hegység északi nyulványánál van. A 16. hadosztálynak a védelmi állások szívós megtartása útján meg kellett akadályoznia az ellenség előnyomulását Podravska Slatina felé.[66]

A 16. hadosztálytörzs utasítására az 1. és a 2. magyar zászlóalj Kapinci, illetve Vaška községből február 7-re virradóan elfoglalta Levinovac körzetét. Másnap hajnalban az alegységek elérték a 254. magassági pontot. Itt beásták magukat a Hum—Vočin útvonal biztosítása céljából. E terepszakaszon maradtak egy teljes napon át.[67]

Az ellenség — zömmel a német gyalogság — a Vočin-i hegynél, a 281. és a Lisičinánál levő 295. magassági pont körzetében tartózkodott. Váratlan rajtaütéssel sikerült elfoglalnia a 295. magassági pontot Breznicánál, áttörnie a 4. vajdasági dandár peremvonalát, majd rohamot indított a 4. brodi dandár állásai ellen. Tűzharcba került a két magyar alegység is. Az elkeseredett küzdelem mindössze 40 percig tartott. Mindkét dandár visszavonulásra kényszerült.[68] A magyar zászlóaljak miközben fedezték őket, több ellenséges ellenlökést is elhárítottak. E harcok során halt hősi halált Kontra Sándor és Gombos József.[69]

A magyar partizánok ezután szintén visszavonultak Majerova Pustar—Pepeljane—Suho Polje felé. Közben érkezett a parancs, hogy ők is keljenek át Barcsnál a Dráván.[70]

Kis Ferenc dandárparancsnok a 16. hadosztály törzsének küldött jelentésében megállapította, hogy az alegységek a kitűzött feladatot azért nem tudták végrehajtani, mert a velük együttműködő csapatoktól nem kapták meg a szükséges támogatást. Igen súlyos következményekhez vezetett, hogy a jobbszárnyon levő 4. brodi dandár nem értesítette a magyarokat az ellenség előli visszavonulásáról. Ebből az irányból a petőfisek nem érezték magukat veszélyben, és amikor a csendben közeledő németeket észrevették, azt hitték, hogy a brodiak jönnek. Csak akkor döbbentek rá a való

64 *Lőhr* idézett vallomásának XVIII. fejezete.
65 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 1. irat.
66 Uo.
67 *Kis Ferenc* jelentése. JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 4. irat.
68 Uo.
69 *Méhész Györgyné* idézett visszaemlékezése: 111. o. — Téved ő is a dátumban, mert nem december 26-ról, hanem február 6—7-ről van szó.
70 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 2. irat.

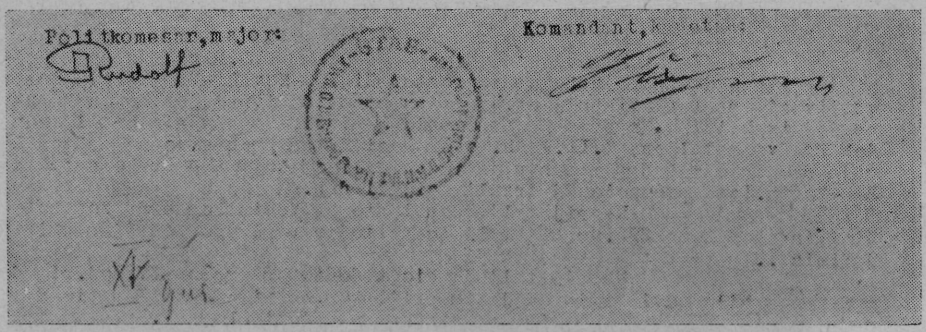

A Petőfi-dandár pecsétje Kis Ferenc parancsnok és Jontović Rudolf politikai biztos aláírásával

helyzetre, mikor a fasiszták tüzet nyitottak rájuk. A rövid, de rendkívül elkeseredett közelharc után ők is kénytelenek voltak visszavonulni Pepeljane irányába.[71]

Február 6-án a magyar dandár másik két zászlóalja Zidina—Novška—Vaška—Višnjica körzetében védett. Szomszédja az 51. hadosztály, ponosabban annak 7. vajdasági dandárja volt.

Másnap az ellenség erői, a 11. Luftwaffe hadosztály alegységei megindították támadásukat a viroviticai hídfő keleti része ellen, elfoglalták Mikleušt és Vočint. Másnap az arcvonal teljes hosszában harc bontakozott ki. A németek nagy erőkkel támadtak, harckocsikat vetettek be Našice—Podravska Slatina, Našice—Papuk, illetve Našice—Slavonska Požega irányában.[72] Birtokba vették a jugoszláv állásokat Turska Grobovenál és Siečinanál (Bilogor mellett), majd áttörve a népfelszabadító erők fővédövét, elfoglalták Podravska Slatinát.

Ekkor ért a Drávához az 1. és a 2. magyar zászlóalj, hogy az átkelésre utasított többi alakulattal Barcsra vonuljon. A fasiszták azonban utólérték és gyűrűbe fogták a partizánokat. Az volt a szándékuk, hogy átvágva a jugoszláv védelmet, kijussanak a folyóhoz és átkeljenek Barcsra. Előrenyomulásuk során több magyar századot sikerült bekeríteniük.

Az ellenség nyomására a 3. és a 4. magyar zászlóalj is visszavonulásra kényszerült Budakovac irányában.

Az ily módon kialakult helyzetben a III. Jugoszláv Hadsereg parancsnoka — a legfelső parancsnok egyetértésével — február 8-án elrendelte erőinek kivonását a túlerőben, nagy technikai fölényben levő ellenség csapásai alól. A tüzérség, a hadtáp és a kórház[73] még ezen az éjszakán áttelepült Barcsra. Az egységek átkelését a 36. hadosztály, két magyar zászlóalj, valamint a 4. és a 2. vajdasági dandárok biztosították. Átkelési parancsot kapott a 16. és az 51. hadosztályok többi dandárja is. A már áttelepült ütegek tűzükkel támogatták a folyó tulsó partján elkeseredett harcokat vívó alegységeket.[74] A 4. és a 2. vajdasági dandárok, valamint a „Petőfi" két zászlóalja ekkor már órák óta harcban állt, igen sok volt a halottjuk és a

71 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 4. irat.
72 JHL. NOR. 215. doboz, 4. csomó, 2/6. irat.
73 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 2. irat.
74 JHL. NOR. 215. doboz, 4. csomó, 2/5. irat.

sebesültjük.[75] A szovjet műszakiak által épített pontonhíd felett[76] a németek állandó légi ellenőrzést tartottak és bombázták az átkelésre alkalmas terepet. A hídat természetesen óvták, mivel az jelentős szerepet kapott a német csapatok tervezett átszállításánál. Ez a körülmény lehetetlenné tette, hogy a népfelszabadító erők az est beállta előtt megkezdhessék átkelésüket. Ezért akadályozták az ellenség további térnyerését a folyóhoz, sötétedés után pedig megindultak a hídon át Barcsra.

A magyar dandár 3. és 4. zászlóalja Budakovácra, 9-re virradóan pedig ismét új terepszakaszra vonult. A 4. zászlóalj a 3. mögött, Retkovác—Gradiška—Karadjordjevo falvaktól délnyugatra foglalt állásokat. Az ellenséggel való harcérintkezés azonban egy percig sem szünetelt. Alighogy a magyarok beásták magukat, a fasiszták újabb rohamot indítottak a 3. zászlóalj ellen, amely kénytelen volt visszavonulni. A mögötte levő 4. zászlóalj megállította ugyan az előnyomuló németeket, de védelmi szakaszát ez sem tudta megtartani a túlerőben támadó ellenséggel szemben és visszavonult Novi Gradac irányában. Közben Suho Polje felől a földeken át német páncélosok indultak meg és a védők már a legrosszabbtól tartottak, amikor a fasiszta támadás megállt, mivel a harckocsiktól a gyalogság lemaradt.[77]

A beálló esti szürkületben — Novi Gradacnál — a magyar alegységeknek végül sikerült leszakítaniuk üldözőiktől. Majkovac—Ada—Tereznio Poljén átjutva még az éjszaka folyamán átkeltek a Dráván és 10-re virradóan csatlakoztak a Barcson levő magyar zászlóaljakhoz.[78]

A barcsi pontonhíd felrobbantása

A dandár történetének ez a mozzanata egy mánfai fiatal hősi önfeláldozásával függ össze.

Problémát okoz azonban az esemény pontos leírása, mivel erről iratanyagot a kutatások során nem sikerült találni. A szerző tehát szinte kizárólag az egykori harcostársak visszaemlékezésére van utalva. Ezek azonban — főleg az időpontot illetően — meglehetősen ellentmondanak egymásnak.

Az események ismeretében a legvalószínűbb, hogy a hídat február 9-ről 10-re viradóan robbantották fel, amikor már a tüzérségi tűz biztosítása mellett átkeltek a 36. hadosztály, sőt vele együtt a X. hadtest 12. „Eszéki" dandárjának alegységei is,[79] és csupán néhány csoport maradt a jobb parton. Ilyen helyzetben volt a 4. magyar zászlóalj egy százada is. A népfelszabadító erőkre szorosan tapadó ellenség szintén kijutott a folyóhoz, az átkelés helyéhez. Ez a magyarázata annak, hogy a híd aláaknázására már nem volt idő és a barcsi parton levő magyar robbantó század kapta

[75] Itt sebesült meg Löffer Béla, baranyai fiatal, a Sztodulka-csoport tagja, aki e súlyos sebesülésének következményeit mindmáig viseli. (HL. Pgy—Jugoszlávia, *Löffer Béla* közlése.)

[76] A barcsi hidat a németek a decemberi visszavonulásukkor robbantották fel. A két nép barátságát szimbolizálja a közös erővel most újjáépített barcsi híd.

[77] JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat. 10. lap.

[78] JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 4. irat. *Kis Ferenc* jelentése. — E harcokban különösen kitűnt a 4. zászlóalj 12. százada. A zászlóalj törzse külön napiparancsban mondott köszönetet Örley Tibornak hősies magatartásáért, ezért az 1. szakasz parancsnokává és zászlóssá nevezte ki. A dandárparancsnok 33. sz. parancsában Örleyn kívül még dicséretben részesítette Radó Mirko főhadnagyot, a 12. század parancsnokát, Hámori Illés hadnagyot, a 3. szakasz, Szekeres hadnagyot, a 2. szakasz parancsnokait. Felsőbb parancsnokhoz terjesztette kitüntetésre Kis Imrét, Hajdú Gábort, Nagy Józsefet és Márton Pált. (Ő volt a 4. zászlóalj politikai biztosa.) *Harsányi János:* Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966., a 210. és a 213. számú iratok. (A 213-as irat címzésénél téves a fordítás, mert nem a 12. szakaszról, hanem századról van szó).

[79] Završne operacije... 421. o.

feladatul a híd azonnali megsemmisítését, mielőtt a fasiszta páncélosok átkelnének a Dráván. A feladat végrehajtására a parancsnok önként jelentkezőket kért. Ez azt jelentette, hogy aki vállalja, az az életét áldozza fel. Jakab Károly, az egykori bajtárs egy írásbeli nyilatkozatában a következőképen írta le az eseményeket:

„Az egész osztag jelentkezett, közülük sorshuzás után Fábián Bélára jutott a feladat. Fábián Béla hátára és derekára erősítette a különböző robbanóanyagokkal töltött vízhatlan csomagot és a pontonhíd alá úszott. A magával vitt robbanóanyagokat a partról elektromos gyújtókábel segítségével robbantották fel. A robbantás eredményeként a híd kettévált, több német harckocsi a vízbe zuhant és az átkelés megakadt."[80]

Fábián Béla a Sztodulka-csoporttal került a vajdasági magyar zászlóaljhoz, majd a dandár futára lett. 1945. január közepén, rövid kiképzés után osztották be a robbantó századhoz, közismert nevén a „bombásokhoz". Alig három hónapja töltötte be a 16. életévét.[81]

A gyűrűbe rekedt, de a parthoz kitörő magyar századot aztán a 8. bolgár hadosztály katonái mentették át motorcsónakokon a bal partra.[82]

Február 10-re a viroviticai hídfő megszűnt.[83] A Szlavóniában maradó X. és VI. hadtestek egységei — melyek ekkor az ellenség szárnyán és hátában fejtettek ki partizántevékenységet —, nehéz helyzetben voltak. Nyilvánvaló volt, hogy a német vezetés nem hagyja ki azt a kedvező lehetőséget, hogy csapást mérjen a fenti magasabbegységekre. Így is történt. Már 10-én este megindult a fasiszták támadása a hadtestek erői ellen, amelyek 25-ig rendkívül elkeseredett küzdelmet vívtak. A szlavóniai hadművelet következtében a németek súlyos veszteségeket okoztak a partizánoknak. A X. hadtest kénytelen volt Moslavinába visszavonulni, a VI. hadtest pedig elvesztette a Papuk- és a Psunj-hegyek lábánál levő hadtápterületét. E területek lakosai ezrével menekültek az erdős-hegyes vidékekre, mert akik nem tudták időben elhagyni otthonukat, a fasiszta terror áldozatául estek. A VI. hadtest egész februárban harcolt a német—horvát csapatokkal, többek között azért is, mert a német csapatok ekkor Szlavónia és a Szerémség területéről észak felé, a drávai területre csoportosultak át.

A X. hadtest viszonylag nyugodt helyzetben volt Moslavina területén.[84]

Pihenőben — Magyarországon

Február 10-én a XII. hadtest egységei Istvándi és Szigetvár közötti területen helyezkedtek el.[85] A törzs Barcsról Istvándira települt[86] és szoros

[80] *Jakab Károllyal* felvett jegyzőkönyv. Készült Pécsett, 1958. július 21-én a *Dunántúli Napló* szerkesztőségében. (HL. Pgy—Jugoszlávia, 16. sz. irat.)

[81] Az említett jegyzőkönyvben Fábián Béla özvegy édesanyja elmondta, hogy fia 1929. október 5-én született Pécsett. Apja már születése előtt meghalt. Édesanyja Mánfán élő testvére járult hozzá neveltetéséhez. Mánfán járt iskolába, majd az elemi VIII. osztályának elvégzése után Komlóra ment villanyszerelő tanoncnak. Segédlevelének megszerzése után a komlói bányában helyezkedett el. A felszabadulás után a jugoszláv partizánokhoz ment. Édesanyja csak 1956-ban tudta meg, hogy fia hősi halált halt.

[82] Ez megegyezik *Illés Gábor* visszaemlékezésével i. (HL. Pgy—Jugoszlávia. 16. sz. irat.)

[83] Az 1945. februárjában elvesztett szlavón területek visszaszerzésére csak az április 16-án megindított általános támadás során kerülhetett sor. E harcokban a jugoszláv népfelszabadító erőkkel bolgár egységek is részt vettek egészen május 15-ig, az utolsó fasiszta csoport megsemmisítéséig. Virovitica csak április 26-án lett szabad újra, elkeseredett küzdelmek árán. (JHL. NOR. 952. sz. doboz, 1. csomó, 47. irat.) A 16. hadosztály dandárjai — és ezek állományában a magyar dandár átszervezése után megmaradt magyar alegységek — itt is kitűntek bátor helytállásukkal.

[84] A III. Jugoszláv Hadsereg 82. sz. hadműveleti jelentése a vezérkarhoz. JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 10. irat.

[85] Uo.

[86] JHL. NOR. 590. doboz, 3. csomó, 13. irat (távmondat).

kapcsolatot tartott fenn az itt védelemben levő bolgár egységek parancsnokságaival.

A magyar dandár a 16. hadosztály törzsétől azt az utasítást kapta, hogy gyors ütemben vonuljon Hóbolra, de ha itt még a bolgár katonák tartózkodnának, akkor maradjon Kistamásiban.[87]

A február 12-i helyzetjelentés szerint a 16. hadosztály egységei az alábbi helységekben tartózkodtak: az 1. vajdasági dandár Tótszentgyörgyön, a 2. Molványban, a 4. Nemeskén, a tüzérdandár Ciframajor és Molványhíd-puszta területén, az Eszéki dandár Kistamásiban, a Petőfi-dandár pedig Hóbol—Lajosfa között. A hadosztálytörzs Molványhíd-pusztára települt.[88] A hadosztály létszáma a február 13-i kimutatás szerint 8596 fő volt, ezen belül a magyar dandár állománya 1202 emberből állt.[89]

A magyar területre vonult jugoszláv hadtest egységeinek feladata a pihenőn és feltöltésen túl elsősorban az volt, hogy felkészüljön a befejező harcokra. Még február elején megegyezés jött létre Tolbuhin és Tito marsallok között a háború utolsó szakaszában való együttműködésre. Erre hivatkozva jelölte meg a 16. hadosztály törzsének 57. számú parancsa az állományába tartozó dandárok feladatait: „maximális nappali és különösen éjszakai éberség, a páncélelhárítás feszes megszervezése nemcsak az utakon, hanem az ellenség gépesített egységei várható előremozgásának irányaiban is. Minden egység és alegység köteles bizonyos mértékű tartalékot képezni ellenlökések végrehajtására."[90]

A magyar dandár február 13-án megérkezett Pettendre, ahol néhány napig maradt. A dandártörzs jelentése alapján nyomon követhető, mivel töltötték napjaikat itt a petőfisek.

1945. február 13. Pettend. Napos idő.

Délelőtt: a szolgálati szabályzat ismertetése. Feladatok kisebb ellenséggel való találkozás esetén stb.

Február 14. Ugyanott.

Harckiképzés, tereptan.

Délután: politikai-kulturális órák.

Február 15. Ugyanott.

Harcszabályzat. Menet végrehajtás, a menetbiztosítás.

Délután: tisztálkodás, mosás.

Február 16. Ugyanott.

Egyes harcos kiképzés, járőrfeladatok. Ténykedés nagyobb, vagy kisebb ellenséges csoporttal való találkozáskor. A 7,9 mm puska ismertetése.

Február 17. Ugyanott.

Rajkiképzés. Szétbontakozás tüzérségi tűz fedezete alatt. Célmeghatározás háromszög segítségével.

Délután: politikai-kulturális órák.[91]

Pettenden a dandár díszszemlén vett részt, amely mindmáig emlékezetes élménye maradt a visszaemlékezőknek.

Ugyancsak itt tartotta meg a dandár az egyik legjelentősebb pártértekezletét, amelyen értékelték az egység eddigi tevékenységét, sikereit és hiányosságait. Elemezték a hibák objektív és szubjektív okait. Ennek az értekezletnek az alapján a dandártörzs javaslatokat terjesztett a 16. hadosztály törzséhez bizonyos személyi változtatásokra. A javaslatokkal ez utóbbi egyetértett és február 21.-vel a 3. zászlóalj parancsnokát, Zsibreg

87 JHL. NOR. 952. doboz, 1. csomó, 15. irat.
88 JHL. NOR. 590. doboz, 3. csomó, 13. irat (távmondat).
89 JHL. NOR. 953. doboz, 1. csomó, 34. irat.
90 JHL. NOR. 590. doboz, 2. csomó, 1. irat.
91 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 5. irat.

Gyurót felmentette és a magyar dandár törzsének rendelkezési állományába helyezte. Helyére Fuchs Dragutint, a 4. zászlóalj eddigi parancsnokhelyettesét nevezte ki. A 4. zászlóalj parancsnokhelyettese, Sabarić Stjepan, a 2. zászlóalj politikai biztosának munkatársa pedig Wiedermann Vendel lett.[92]

Konferenciát tartott a kulturális-felvilágosító bizottság is, ahol többek között megtárgyalták egy dandárlap kiadásának ötletét. Február 15-én a bizottság — közismert nevén a propagandaosztály — új vezetőt kapott a magyar állampolgár Auth Iván személyében. Az osztály eddigi vezetője szintén magyarországi fiatal volt, a már említett Sztodulka László, aki viszont most a hadosztály propagandaosztályára került.

A pettendi pihenő idején negatív jelenségek is mutatkoztak a dandár életében. Az említett Jontović-Baki összefoglalóban[93] szó van arról, hogy a szomszédos bolgár alakulattal több, kb. 10—15 petőfis kapcsolatba került. A bolgárok megszervezték ezek szökését Szigetvár—Pécs útiránnyal, hogy a szökevények csatlakozzanak a „magyarországi partizánegységekhez". A bolgár engedély a szigetvári szovjet városparancsnok aláírásával és pecsétjével volt ellátva.[94]

Méhészné, Ivanova Anna visszaemlékezésében a következőket írta erről: „Itt hallottuk, hogy Jugoszláviában megalakult a népfelszabadító hadsereg és minket is oda soroltak be, mivel mindvégig jugoszláv partizánokkal harcoltunk együtt. Ezt tudomásul kellett vennünk. Egységünkben néhány tisztet ez a körülmény megzavart. Zugolódni kezdtek. Egyesek elhatározták, hogy inkább az új magyar hadsereghez csatlakoznak, amelyet ugyancsak abban az időben szerveztek.

Így történt, hogy az egyik században szökési szándékok és kísérletek léptek fel, ami egyébként nem járt sikerrel. Az árulás egyenlő volt a halállal. Kiscsebegi Mihály és Nagy Vilmos tisztek szökési szándékát a partizánbíróság nyíltan tárgyalta. Jelen voltunk valamennyien. A gyávákat halálra ítélték és egy órán belül az ítéletet végre is hajtották."[95]

Ezekkel a megállapításokkal nem lehet teljesen egyetérteni.

Az előzőek során szó volt arról, hogy 1944 novemberében — nemegyszer szovjet segítséggel — a csapattestüktől lemaradt honvédek (tisztek is) több csoportja jelentkezett a sombori toborzóközpontban és kapott beosztást valamelyik vajdasági alakulathoz. Több mint százan például a magyar zászlóaljakhoz. Ezek a honvédszemélyek nem voltak tovább hajlandók a németek oldalán igazságtalan célokért harcolni, de a hadifogolytáborban sem akarták megvárni a háború végét. Meg kell jegyezni, hogy többségük mindvégig becsülettel harcolt a Drávánál 1945 január—februárban a magyar dandár állományában is. A pettendi pihenőben hazai hírekhez jutottak. Megtudták, hogy szerveződik már a magyar hadsereg is, hogyha későn is, de harcoljon a szovjet hadsereg oldalán a fasizmus ellen. Az 1945. február 1-én megjelent toborzási felhívás ezekben a honvédszemélyekben, természetesen, élénk visszhangra talált. Ezzel függhetett össze és nyilvánult meg az az elhatározás, hogy mivel most már Magyarország felszabadult területein is megindult az új hadsereg szervezése, nekik, mint magyar állampolgár katonai személyeknek, mielőbb jelentkezniük kell. Nem „partizánegység" szerveződéséről, hanem hadseregről volt szó. Méghozzá olyan helyzetben, amikor ezek a petőfis honvédek már magyar területen tartózkodtak. Mivel Dél-Baranya területe is a hadműveleti záróvonalon belül

92 JHL. NOR. 955. doboz, 1. csomó, 3. irat.
93 JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat, 11. o.
94 Uo.
95 Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez ... 119. o.

volt, a bolgár és a szovjet parancsnokságoknak a honvédségbe jelentkező férfiakat tovább kellett szállítaniuk Pécsre, illetve a Duna tulsó partjára. A szigetvári városparancsnok magatartásában ezért ellenséges szándék nem magyarázható.

Félreértés ne essék. Nem védeni akarom a magyar honvédszemélyeket. Szökésük a dandártól, mivel letették a partizánesküt, mindenképpen elítélendő. De indító okaik magyarázhatók. Ha kellő keretek között kérik elbocsátásukat, a III. Jugoszláv Hadsereg parancsnoksága ezt valószínűleg megértéssel fogadja és támogatja. Annál is inkább, mert ez időben már szó volt az egységes Jugoszláv Hadsereg létrehozásáról a Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok állományából — tehát nem a népfelszabadító hadsereg alakult meg, mint ezt Méhészné említi, hanem ennek átszervezésével egy egységes reguláris hadsereg jött létre a kettős jellegű népfelszabadító erők helyébe. Az átszervezésre vonatkozó utasítás március 1-vel lépett hatályba. Végrehajtására a III. hadseregben — éppen a márciusi harcok miatt — csak a hónap végén került sor. Éppen ennek értelmében szervezték át a magyar és a többi nemzetiségi alakulatot is. Ezzel kapcsolatban pontosítani kell Méhészné idézett visszaemlékésének még egy kitételét, amely szerint azért sorolták be őket a jugoszláv hadseregbe, „mivel mindvégig jugoszláv partizánokkal harcoltak együtt". A magyar zászlóaljak és a dandár mindig a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe tartoztak. A pécsi szovjet városparancsnok a kommunista párt kérésére a dél-magyarországi fiatalokat azért segítette a jugoszláv partizánokhoz, mivel tudta, hogy léteznek magyar zászlóaljak is. A magyar honvédek és fiatalok 1944. november végén, december elején *csak* a jugoszláv népfelszabadító erők kötelében vehettek részt a fasizmus elleni háborúban.

Amikor végrehajtották a hadsereg átszervezését, a Jugoszláv Hadseregbe való besorolást sem kellett „tudomásul venni". A vezérkari utasítás értelmében ugyanis a külföldi állampolgárok többségét leszerelték és segítséget adtak hazajutásukhoz. Ez történt a baranyai fiatalokkal is. Többségük már 1945. március végén leszerelt és hazatért. Csak azok maradtak a Jugoszláv Hadsereg kötelékében, akik ezt külön kérték.

A magyar állampolgárok pettendi szökése tehát semmiképpen sem volt helyes. A partizánbíróság ítélete az egység erkölcsi-politikai állapotának megszilárdítását szolgálta. Kiscsebegi, Nagy és a többiek azonban nem voltak „gyávák". Súlyosan vétettek a katonai fegyelem ellen és a háborús viszonyok között csak a legszigorúbb ítélet sújthatta őket.[96]

De nemcsak a magyarországiak között terjedt el a szökés gondolata, hanem a vajdasági magyarok körében is. Idézzük erről Baki Ferenc visszaemlékezését:

„A háború nem egy fronton a vége felé járt, és kimeneteléhez is egyre kevésbé fért kétség: a hitleri hadsereg saját területén agonizált a szövetségesek egyre szűkülő gyűrűjében. És ezekben a napokban mintha új erőre kapott volna a katonákban az életféltés ösztöne. Arra gondoltak, hogy most már csakugyan értelmetlen lenne elesni, ha eddig ép bőrrel sikerült megúszni ezt a világháborút.

Elég az hozzá, hogy egynéhányan mitőlünk is hazaszöktek, kiagyalt rémhírekkel igazolva magukat az ijedt hozzátartozók előtt. Másként a jó topolyaiaknak is alig jutott volna eszükbe küldöttet meneszteni a frontra, hogy megtudakolja a valót. A legnagyobb lógós csoportot Szabadkán gyűj-

[96] Az ő nevüket említik a csataljaiak — köztük *Illés Gábor* — visszaemlékezésükben. (HL. Pgy—Jugoszlávia. 16. és 19. iratok.)

tötték össze a hátországi helyőrségek, és Varga István parancsnokhelyettes innen vezette vissza őket a brigádba március elején."[97]

Ehhez csupán megerősítésül egy mondatot idézek a 16. hadosztály február 22-i, a XII. hadtest törzséhez írott jelentéséből: „elhatároztuk, hogy a XV. dandár parancsnokhelyettesét, Varga István elvtársat egy járőrrel kiküldjük, hogy szedjék össze az összes szökevényt és hozzák vissza egységünkhöz."[98]

A visszahozott bácskaiak is elnyerték büntetésüket.

Február 17-én a XII. hadtest a Dráva torkolattól — Drávapalkonya—Donji Miholjac (kivéve) vonalára vonult és felkészült az itt eddig védelemben levő bolgár alakulatok felváltására.[99] Ugyanezen a napon jelent meg az 1. Bolgár Hadsereg törzsének utasítása is a hadsereg átszervezésére és többek között a 16. bolgár hadosztály átcsoportosítására.[100] A jugoszláv egységek ugyanis ezt a bolgár hadosztályt váltották fel teljes egészében, a 16. jugoszláv hadosztály pedig a 11. bolgár hadosztály legdélibb állásait vette át.

A 16. jugoszláv hadosztály február 20-ra végrehajtotta a váltást. Sávja a Dráva vonalán Doni Miholjactól — Drávapalkonya—Kovácshida—Terehegy—Harkány—93. magassági pont (a Harkány és Siklós közötti pusztákat kizárva) húzódott. A jobb szárnyán a bolgár csapatokkal tartotta az összeköttetést.[101] A hadosztálytörzs Harkányba települt.

A XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár február 18-án indult el Pettendről Tésenyfaluba, ahol az éjszakát is töltötte. Másnap továbbfolytatta a menetet Petlovac felé. Az 1. és a 2. zászlóaljak Petlovacra, a 3. és 4. zászlóaljak pedig Novi Bezdánra vonultak.[102]

Huszadikán a 3. és 4. zászlóalj megérkezett Lučra, az 1. és a 2. pedig Illocskára. A parancsnokság Lučra települt. Ez az elhelyezés maradt 24-ig.[103] Ekkor az 1. és a 2. zászlóalj Illocskáról Baranjsko Petrovo Selore menetelt, hogy a község, valamint Majska Medja—Bolman—Jagodnjak körzetében a hadosztálytörzs utasítására felderítse az ellenség erejét, szándékait és esetleges drávai átkelésének helyét. A másik két alegység 26-ig Lučon tartózkodott.

A dandár többi alegysége folytatta a kiképzést, elvégezte a védelem megerősítésére irányuló munkákat, tovább folytatta a kulturális-politikai tevékenységét. Rendezvényeire rendszeresen meghívta a környék lakosságát is.

Közben a jugoszláv hadtest többi egysége is új terepszakaszra vonult, felváltotta a bolgár csapatokat a Dráva—Duna torkolat közötti szakaszon.[104] Február 23-án a hadtesttörzs Istvándiból Beli Monastirra települt át.[105]

Február végéig a hadtest arcvonalszakaszán jelentős esemény nem történt, kivéve az utolsó napokban megélénkült ellenséges felderítő tevékenységet Osijek körzetében.[106]

A 3. Ukrán Front parancsnokságáról beérkező tájékoztatások alapján a szovjet, a bolgár és a jugoszláv csapatok vezetése előtt kibontakoztak a várható nagy ellenséges támadás körvonalai, csapásainak lehetséges irányai. Pécs megszerzéséhez a fasisztáknak Donji Miholjactól és Valpovotól

97 *Baki—Vébel:* i. m. 141. o.
98 JHL. NOR. 953. doboz, 1. csomó, 33. irat.
99 JHL. NOR. 590. doboz, 1/2 csomó, 1. irat.
100 BHL. 12. állag, 1. csomó, 12. irat.
101 JHL. NOR. 590. doboz, 2. csomó, 1. irat.
102 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 5. irat.
103 Uo.
104 JHL. NOR. 964. doboz, 6. csomó, 23. irat.
105 JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 10. irat.
106 Uo.

északra kellett átjutniuk a Dráván, majd az elfoglalt terepszakaszon hídfőt létesítve folytatni a támadást. Ennek az elképzelésnek a realitását bizonyították a felderítés adatai is. Bár a németek a Dráva túlsó partján nappal a legnagyobb csendben voltak és látszólag semmi intézkedést nem tettek a támadáshoz. Holott, mint ez Alexander Löhr vezérezredes vallomásából kiderül, a német parancsnokság már javában készült a támadásra, csak annak előkészületei csendben — az éj leple alatt történtek. A D. Miholjac—Osijek között elhelyezkedő német csapatok feladata volt a Pécs irányú előretörés végrehajtása. Donji Miholjacnál két, Valpovonál pedig egy hadosztállyal kellett átkelnie a Dráván, március 6-án hajnalban. A parancs végrehajtásáért von Erdmannsdorf tábornok csoportja volt a felelős. Valpovonál a 11. Luftwaffe, Miholjacnál pedig a 297. gránátos és a 104. vadászhadosztályok készültek fel az átkelésre. A Moslavinán tartózkodó Fischer tábornok csoportjának pedig színlelt átkeléseket kellett végrehajtania. A 297. gránátos és a 104. vadászhadosztályok feladata az volt, hogy a támogatásul kapott kozák csapatokkal gyorsan foglalják el Batinát és Mohácsot, majd egyesítsék a Dráva túlsó partján létrehozott két hídfőt.[107]

A német felkészülés azonban még sem maradt titokban. Ez elsősorban azoknak a bolgár, jugoszláv és magyar felderítőknek köszönhető, akik a rendkívül kockázatos átkeléseket vállalva, az ellenség hátában figyelték meg a fasiszta csapatok mozgását, hadtápjának tevékenységét.

A 16. hadosztály 51. számú utasításában, március 1-én, az alábbi ellenséges erőkről adott tájékoztatót alárendelt egységeinek:

— Petrijevci—Nard között kb. 600 német van a Drávánál;

— Valpovon is egy csoport van és a 15. usztasa hadosztály;

— Kraljevcán egy 105 mm-es tarackos üteg;

— Čag községben úgyszintén;

— Tiborjancintól északra hasonlóan;

— Beliščán és Bistrincán egy usztasákkal és domobránokkal megerősített zászlóalj;

— Donji Miholjacon a 16. usztasa hadosztály;

— Djurdjenovacon a 18. usztasa hadosztály;

— Vukováron és Donji Miholjac között kb. 15—20 harckocsi és rohamlöveg helyezkedik el. Két nappal azelőtt a 297. német gyaloghadosztály Našice és Podravska Slatina körzetéből átjött a szerémségi arcvonalra.[108]

A hadosztályparancsnok ebben a parancsában meghatározta az egyes egységek feladatait: a XV. dandárnak állandó kapcsolatban kell lennie a 2. dandár törzsével, mert az ellenség drávai átkelése esetén ennek a két dandárnak kell azonnal ellenlökések végrehajtásával balról és hátról akadályozni a fasiszták térnyerését.

Március 3-án a parancsnoki és politikai biztosi állomány megerősítése érdekében a 16. hadosztályhoz tartozó dandároknál is történtek személyi változások. A Petőfi-dandár 1. zászlóaljában a politikai biztos munkatársa Garics István lett. Elődje, Vencl Branko a dandártörzs rendelkezési állományába került.[109]

Március elején a jugoszláv hadtest csapatai előzőleg elfoglalt állásaikban tartózkodtak, elvégezték a szükséges erődítési és műszaki munkákat és rendszeres harcászati kiképzésben részesítették személyi állományukat.

107 JHL. NOR. *Löhr*, idézett vallomás, XIX. fejezet.
108 JHL. NOR. 952. doboz, 1. csomó, 23. irat.
109 JHL. NOR. 955. doboz, 1. csomó, 5. irat.

Harcok Bolman-Majska Medja-Petlovac területén

Március 6-án hajnalban a 11. Luftwaffe hadosztály néhány egysége Valpovotól északra átkelt a Dráván. A reggeli órákra hídfőt foglalt el Repnjak—a 92. magassági pont — ettől nyugatra a Stara Dráváig, továbbá Nard—Siblje erdő—Gakovac körzetében.[110]

Az ellenséges támadás kezdetén a 16. hadosztály erői az alábbiak szerint helyezkedtek el: az 1. dandár két zászlóalja Torjancitól délre a Dráva bal partján a 88. magassági ponttól Gakovecig, egy zászlóalja Torjanciban, a másik pedig tartalékként Novi Bezdanban volt. A 2. dandár két zászlóaljjal a Dráva mentén Gakovectől St. Seloig (kizárva) foglalt el állásokat. Egy zászlóalja Bolmanon, a másik pedig Zornicán dandártartalékként tartózkodott. A 4. dandár a hadosztály tartaléka volt és három zászlóaljával Kásádon helyezkedett el. A hadosztály másik tartalék egysége: a Petőfi-dandár két zászlóaljával Baranjsko Petrovo Selon, a másik kettő pedig Lučon volt.[111]

A március 6-án meginduló ellenséges támadás Valpovotól északra kibontakozó csapása a 16. jugoszláv hadosztály erőit érte. A tizenhét napon át tartó védelmi harcokban a XII. hadtest minden egysége kivette a részét. Az ellenség minden erőfeszítése ellenére a bolmani hídfőt kiszélesíteni és a drávaszabolcsival egyesíteni nem tudta, sőt március 22-re virradóan a jugoszláv—bolgár összefogás eredményeképpen kénytelen volt visszavonulni a Dráva déli partjára.

A jelen munka nem tűzte maga elé a bolmani harcok teljes történetének megírását. A cél: a magyar dandár harcainak bemutatása és ez talán a legérzékletesebben az egykori események naplószerű felelevenítésével érhető el.

1945. március 6

Hajnali háromkor a 16. hadosztály parancsnoka telefonon utasította a magyar dandár törzsét, hogy a személyi állomány egy része erőltetett menetben vonuljon Petlovac—Bolman irányába, teremtsen kapcsolatot a 2. vajdasági dandárral, mert az ellenség átkelt a Dráván.[112]

Mikor a Petőfi-dandár törzse megérkezett, a 2. dandár parancsnokának harcálláspontjára, még semmi közelebbit nem sikerült az ellenségről megtudni. A két egység parancsnoka megállapodott abban, hogy a 2. dandár Jagodnjak községtől közelíti meg Bolmant, a XV. pedig Bolmanba érve Medjaig foglal el védelmi állásokat. A magyar dandár azonban már nem tudott Bolmanba bejutni, mert az ellenség megelőzte.[113] A németek betörése a községbe a 2. és a XV. dandárok közötti védelmet gyakorlatilag kettévágta. Majska Medjanál levő magyar alegységek parancsnokai (a 3. zászlóalj és az aknavető század) a támadás tervének megbeszélésére a 92. magassági pontnál gyülekeztek. Rövid idő múlva heves aknavetőtűz zudult az ellenségre. A petőfisek 11 órakor megindultak. Az aknavető és géppuskatűz fedezete alatt gyorsan elérték a község első házait. Az ellenség a község déli részébe vonult vissza. De csakhamar szembe kellett néznie a 4. magyar zászlóalj rohamozó katonáival is, akik északkeleti irányból csaptak le rájuk és kiszorították őket a községből. Az ellenség azonban nem nyugodott bele a kudarcba. Újra ellenlökést hajtott végre és

110 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 6. irat.
111 JHL. NOR. 954. doboz, 3. csomó, 1. irat.
112 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 6. irat.
113 JHL. NOR. 292. doboz, 2. csomó, 2. irat.

visszaszerezte a falu egy részét. Majd újabb erők bevetésével tovább támadott és az elért terepszakaszon védelembe kényszerítette a magyarokat.[114] Egész napon át és éjjel folyt a harc. Közben újabb német erők keltek át a Dráván és ennek következtében hajnalban sikerült a petőfiseket a falu északi részéből is kiszorítaniuk.

Időközben az eddig Lučon levő másik két magyar zászlóalj is beérkezett.[115]

Március 6-án a Petőfi-dandár vesztesége 22 halott és 68 sebesült volt.[116] Az elsők között halt hősi halált az 1. zászlóalj parancsnoka, a horvátországi Kis János.[117]

Március 7

A XII. hadtest parancsnoka jelentette a III. hadsereg törzsének, hogy az ellenséges hídfő területe a 16. hadosztály védelmi szakaszán van: Bistrince kelet—Orešance—Bakanska torkolata—Novi Bezdan—Bolman—Djordjev—Siblje—a 89. magassági pont között.[118] Mivel a Petőfi-dandár szomszédja a 7. vajdasági dandár volt, hadműveletileg a magyar dandár az 51. hadosztály törzsének alárendeltségébe került. Ez az intézkedés azonban nem volt eléggé átgondolt.

Március 7-én reggel a magyar alegységek kénytelenek voltak visszavonulni Bolman északi részéből és ismét a Majska Medja—Bolman—Petlovac útkereszteződésnél foglaltak védelmi állásokat. 14 órakor a 7. vajdasági dandár támogatásával új rohamot indítottak Bolman visszaszerzésére, de visszaverték őket és jelentős veszteségeket szenvedtek.[119]

Március 8

Éjszaka a petőfisek megszállták a 92. magassági ponttól Majska Medja felé vezető utat. Egész napon és a következő éjszakán is állandó harcérintkezésben voltak az ellenséggel, de mindkét fél állásaiban maradt. Bár a Bolman előtt védő magyar alegység a 2. dandárral megkísérelte a betörést a faluba, de sikert nem ért el.[120]

Március 9

Hajnalban az ellenség erős ágyútűzzel próbálta a magyar dandárt állásaiból kiverni. A mögötte levő szlovák dandár alegységei a tűz hatására rendezetlenül visszavonultak. Erre a magyaroknál is kitört a pánik és sokan itt is hátrahúzódtak. Ezt a helyzetet a németek gyorsan kihasználták és Majska Medja felől előretörve, a 92. magassági ponton át, elfoglalták a közeli erdőt.

A petőfis parancsnokoknak sikerült a visszavonuló katonákat az erdő mögött, 3—400 méternyire a Barbara-csatornánál feltartóztatni.[121] Sorai

114 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 6. irat.
115 JHL. NOR. 590. doboz, 6. csomó, 17. irat.
116 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 13. irat.
117 A Magyarországon megjelent írásokban — valószínűleg egyazon téves forrásra támaszkodva — március 6-án, illetve 7-én Kis Ferenc, a dandárparancsnok hősi haláláról van szó. *Méhészné* idézett visszaemlékezése, 120. o.; *Nagy Sándorné* idézett tanulmánya, 98. o.) — A baranyaiak zömmel az 1. zászlóaljba voltak beosztva, Kis János volt a parancsnokuk, ők tehát valóban a bolmani harcok első napján elvesztették parancsnokukat.
118 JHL. NOR. 590. doboz, 6. csomó, 5. irat.
119 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 6. irat.
120 JHL. NOR. 954. doboz, 3. csomó, 1. irat.
121 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 6. irat.

rendezése után a Petőfi-dandár ismét felkészült, hogy rohammal visszafoglalja az ellenségtől az erdőt. Az akció sikerrel járt és a németek kiszorultak az útra. Ekkor a 14. szlovák dandár egyik zászlóalja ismeretlen okokból újra visszavonult. Ennek következtében a magyar alegységek is kénytelenek voltak az elért terepszakaszt elhagyni és a csatornánál levő előző állásaikat elfoglalni, nehogy a túlságosan előretört csoportot az ellenség bekerítse.

Éjjel a dandár parancsot kapott, hogy térjen vissza Petlovacra és a faluban rendezkedjen be tartós védelemre. Előtte a 12. dandár foglalt állásokat az úttól jobbra, a bal szomszédja pedig a 7. dandár volt. Amikor az ellenség a 12. dandárt hátrálni kényszerítette, az egyik magyar alegység (egy századdal megerősített zászlóalj) ellenlökést hajtott végre és így sikerült a fasisztákat a megindulási vonalukra visszaszorítani.[122] A „Petőfi" ezután hadosztálytartalékként Petlovacon maradt egészen március 12-ig.

Rendkívül heves harcok során a 16. hadosztály március 5(6)—12. közötti vesztesége 250 halott, 773 sebesült és 9 eltűnt volt.[123] Az ellenség 400 halottat, 570 sebesültet és 7 foglyot vesztett.

A magyar dandár vesztesége március 6—11. között 55 halott — ebből 13 parancsnok — és a 196 sebesült közül 25 parancsnoki és politikai biztosi beosztásban volt. Hősi halált halt többek között a már említett Kis János, az 1. zászlóalj parancsnoka és Simon István jugoszláviai magyar tiszt a dandártörzsből. Megsebesült Vencl Branko, a dandár SKOJ (a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség) titkára, Nagy Gyula, a 2. zászlóalj parancsnok-helyettese, Racsek András, a 2. zászlóalj politikai biztosa, Wiedermann Vendel, a 2. zászlóalj politikai biztosának munkatársa, Cservenák Pál, a 3. zászlóalj politikai biztosa, Smiderkal Ferenc, a 3. zászlóalj politikai biztosának munkatársa, Nagy Iván, a 3. zászlóalj parancsnok-helyettese és Szabarics István, a 4. zászlóalj parancsnok-helyettese, továbbá a törzs egyik futára és a felderítő szakasz egy harcosa is.[124]

Bolmannál a magyar zászlóaljak harcosai jelentős veszteségeket okoztak az ellenségnek anyagban és élőerőben egyaránt. Megsebesítettek kb. 180 fasisztát és fogságba ejtettek négy németet, köztük egy altisztet. A Majska Medja-i harcok német veszteségéről jelentést nem tudtak adni, mert az ellenség halottait és sebesültjeit elvitte.[125]

Március 15-én a dandártörzs a 16. hadosztály törzséhez összefoglaló jelentést terjesztett fel az addigi harcokról. Kis Ferenc kapitány dandárparancsnok és Baki Ferenc, a dandár politikai biztosának munkatársa a jelentésben közölték többek között azt is, hogy a harcosok eldobálták olasz és Mannlicher puskáikat és az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel folytatták a harcot.[126] Ehhez még annyit kell fűzni, hogy a jugoszláv egységek fegyverzetben sohasem dúskáltak, még inkább nem lőszerben. Amikor a Vörös Hadsereg beérkezésekor lehetővé vált a jugoszláv főerőknek szovjet haditechnikával való átfegyverzése, akkor a zsákmányolt, valamint az angoloktól kapott fegyvereket az újonnan szervezett alakulatok — így a Petőfi-dandár — kapták meg. A vegyes fegyverzet miatt a lőszerellátás és utánpótlás egyike volt a legégetőbb problémának. Érthető tehát, hogy a harcosok ott „szerezték" be szükségleteiknek megfelelően a hadianyagot és fegyvert, ahol az utánpótlás a legközvetlenebb lehetett — az ellenségtől.

122 Uo.

123 JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 14. irat. — A XII. hadtest összvesztesége ez idő alatt 671 halott, 2018 sebesült és 266 eltűnt volt. Az ellenség 983 halottat, 1498 sebesültet és 13 foglyot vesztett. (JHL. NOR. Uo.)

124 JHL. NOR. 953. doboz, 1. csomó, 47. irat, 2. o.

125 Uo. 1. o.

126 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 6. irat.

Március 12—14 között

Mint a 16. hadosztály távmondati naplójának egyik bejegyzéséből kitűnik, az eddigi időszak alatt a legnagyobb veszteségek a 2. és a XV. dandárokat érték.[127] Ezért a hadosztálytörzs utasítására a magyar dandár 1. és 2. zászlóalj maradványai egy Petlovac melletti tanyára vonultak és március 11-én az I. zászlóaljba szerveződtek át.[128] Ettől kezdve a magyar dandárban három zászlóalj volt (I., 3. és 4.), bár előfordul, hogy későbbi keltezésű parancsokban továbbra is négy zászlóaljról van szó.

A XII. hadtest március 12-i napijelentése megállapítja, hogy bár az ellenséges hídfő a jugoszláv védelem sávjában nem nagy, de alkalmas új erők átdobására.[129] Ezt a lehetőséget mérlegelve dolgozta ki a III. hadsereg törzse a fasiszta támaszpont felszámolására indítandó támadás tervét, amelyben a megállapodásokhoz híven számított a Pécs körzetébe összpontosított szovjet erőkre. A drávaszabolcsi bolgár arcvonal megerősítésére ugyanis Tolbuhin utasítására már március 8-án harcba bocsátkozott a 133. lövészhadtest 84. lövészhadosztálya Drávaszabolcsnál, majd másnap a 122. hadosztálya is Drávapalkonyánál. Az együttműködés érdekében utasította március 9-én a XII. jugoszláv hadtest a 16. hadosztály törzsét, hogy mielőbb teremtsen kapcsolatot a Szentmárton—Old—Beremend irányába támadó szovjet csapatokkal.[130] Vitruk tábornok légi csoportja pedig első naptól kezdve segítette a védelmet a légifelderítés adatainak közlésével, az ellenséges állások bombázásával, az utánpótlás biztosításával stb.

A jugoszláv hadseregtörzs tervében a főcsapás iránya Zornica—Djordjev Dvor—Gakovac volt. Innen a támadó csoport egy része délről vágta volna el az ellenség visszavonulását, másik része pedig a 87. magassági pont felé nyomult volna előre. A kisegítő csapás iránya a 92. magassági pont—Zeleno Poljetől délre kb. 1 km—Majska Medja—Ur volt.[131]

Az elgondolás szorosan kapcsolódott ahhoz a tervhez, amelynek alapján a szovjet és a bolgár erők március 12-én megindították támadásukat a drávaszabolcsi ellenséges hídfő felszámolására. Ekkor a fasiszta térnyerés Pécstől délre a következő terepszakaszt foglalta magába: a Dráva — a partjánál levő kis erdő — Tormástelek határa—Drávacsehi—Szeden-major—Drávapalkonya—Drávaszabolcs és a Gordisától délre levő erdő. Ez mindössze alig több mint 10 km hosszúságú és 5 km mélységű területet foglalt magába. A fasiszták azonban rendkívül szívós ellenállást tanúsítottak. Ezért — bár a szovjet—bolgár fél számára kedvezőbbek voltak az erőviszonyok — mégis szinte minden négyzetméterért órákig tartó harcot kellett vívni. A rommá lőtt Dráva-menti falvak naponta többször is gazdát cseréltek.

Három napon át tartó harc után — március 15-én — végleg felszabadult Drávaszabolcs. A Donji Miholjactól északra létesült ellenséges hídfő legfontosabb támpontjának elvesztése meggyorsította a hídfő teljes felszámolását. De ezen a napon újabb ellenséges erők érkeztek a bal partra és változatlan hevességgel védtek minden méternyi területet. A március 16-i német jelentés közli, hogy „erősödtek a hídfők elleni ellenséges támadások. Fennállt az a veszély, hogy a Miholjactól északra levő hídfőt kettévágják, és a jobbszárnyon levő 104. hegyi hadosztályt elszigetelik."[132] Ám Hitler

127 JHL. NOR. 590. doboz, 6. csomó, 10. irat.
128 JHL. NOR. 953. doboz, 1. csomó, 53. irat; 953. doboz, 2. csomó, 32. irat.
129 JHL. NOR. 590. doboz, 6. csomó, 17. irat.
130 JHL. NOR. 955. doboz, 4. csomó, 7/14. irat (távmondat).
131 JHL. NOR. 293. doboz, 7. csomó, 1. irat.
132 Kriegstagenbuch des Oberkommandos der Wehrmacht (továbbiakban KTB) Frankfurt am Main, Verlag für Wehrwesen, 1961. IV. könyv, második félkötet. 1176. o.

csak március 17-én, a másik fontos támpont: Drávacsehi elvesztése után egyezett bele a hídfő kiürítésébe.[133]

Március 19-én hajnalban a szovjet—bolgár csapatok elérték a Dráva partját és 13 órára a március 6-án Donji Miholjactól északra létesült német hídfő megsemmisült.

Mindennek előrebocsátása teszi érthetővé, hogy a március 12-én megvitatott támadási terv realizálására csak a drávaszabolcsi harcok *után* kerülhetett sor.[134] A 3. Ukrán Front törzséhez címzett fogalmazványban a III. Jugoszláv Hadsereg törzse megállapította, hogy „az Önök segítsége nélkül csak a mi erőinkkel, egyáltalán nem vagyunk abban a helyzetben, hogy az ellenséges hídfőt felszámoljuk, tekintve technikai ellátottságunkat, a csapataink igen nagy veszteségeit, melyeket a jelentős német csoportosítással vívott nyolcnapos állandó, elkeseredett harcokban szenvedtek; továbbá figyelembe véve azt, hogy minimális mennyiségű lőszerrel rendelkezünk, különösen tüzérségi vonatkozásban."[135]

Az az erő viszont, amelyet Tolbuhin marsall segítségül tudott adni a Drávához, mindössze a 133. lövészhadtest két hadosztálya, egy motorkerékpáros ezred és egy gárda aknavető osztály volt.[136] Az ellenség kiverése a drávaszabolcsi hídfőből szükségessé tette, hogy a Pécstől délre levő területen elhelyezkedő IV. bolgár hadtest csapatain kívül — a szovjet hadtest alárendeltségében — részt vegyen a harcokban a 16. bolgár hadosztály is, amely eddig Kadarkút körzetében hadseregtartalékban volt.

Joggal állapította meg Kosta Nadj hadseregparancsnok március 14-i parancsában, amikor az újra megélénkülő bolmani harcok helyét és szerepét így értékelte: „egységeink most igen jelentős hadműveletet folytatnak, amely nemcsak ránk, hanem a szomszédos arcvonalra is hatással van..."[137] A XII. jugoszláv hadtest erőinek szívós védelmi tevékenysége megakadályozta a Valpovótól északra levő ellenség további térnyerését és legfőképpen azt, hogy innen oldalba támadja a Drávaszabolcs körzetében harcoló szovjet és a bolgár csapatokat.

Március 12-én a magyar dandár 3. és 4. zászlóalja Petlovácon, a 16. hadosztály második lépcsőjében volt védelemben. Egy zászlóalja pedig két századával Salva-tanyánál, egy századával Lučon tartózkodott,[138] tulajdonképpen a hadosztály első lépcsőjében és szinte állandóan harcérintkezésben volt az ellenséggel. Ezzel a zászlóaljjal esett meg a következő: szilárdan tartotta magát a Petlovacnál levő erdőszegélyen, csak egy kis tisztás választotta el az ellenségtől. „Egy tűzszünet alkalmából átszól valaki a németek közül: kik és mifélék vagytok ti odaát? És a válaszon — hogy a magyar brigád ez itt bizony —alighanem elcsodálkozott az illető, mert így felelt: magyarok, a mi szövetségeseink!?[139]

Közben a második lépcsőben sem pihentek a petőfisek, hanem a védelem megerősítése mellett állandó felderítéseket is végeztek. A felderítő tevékenység egyrészt az ellenség mozgásának és szándékának a megismerésére irányult. Így például március 13-án a Baranjsko Petrovo Selonál észlelt újabb ellenséges csoportosításról tettek jelentést. Másrészt a hídfő felszámolására indítandó támadáshoz szolgáltattak értékes adatokat. Március

133 Uo. 1179. o.
134 A március 26-i, a vezérkarhoz felterjesztett jelentésében a III. Jugoszláv Hadsereg parancsnoksága megállapította, hogy „előbb a szomszédos ellenséges hídfőt kellett megsemmisíteni, azután lehetett az összes rendelkezésre álló erőt átdobni a mi szakaszunkon levő ellenséges hídfő felszámolására." (JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 17. irat.)
135 JHL. NOR. 293. doboz, 7. csomó, 1. irat.
136 AMO. CCCP. 234. állag, 266.942 csomó, 1. irat, 76—77. o.
137 JHL. NOR. 293. doboz, 1. csomó, 8. irat.
138 JHL. NOR. 953. doboz, 2. csomó, 32. irat.
139 *Baki—Vébel:* i. m. 146. o.

16-án jelentette Kis Ferenc dandárparancsnok a 16. hadosztály törzsének a következőket: a támadásban részt vevő gépesített csapatok Bolmanon, a 88. magassági ponton és a csatornán át is tudnak haladni. Djordjev Dvortól Babin Groblje-puszta felé azonban a terep mocsaras és járhatatlan, egyedül a bal oldalon haladó út alkalmas, amely Revenica-pusztáról Babin Groblje-pusztán át vezet. A gyalogság áthaladása Gakovac—Djurdjenica-puszta irányában és Brod-pusztán át lehetséges. Ezek az útvonalak a Dráva töltéséhez vezetnek ki.[140]

16-án hajnali 5 óra tájban kisebb ellenséges erők megtámadták a 3. zászlóalj állásait, de visszavonulásra kényszerültek.[141] Március 16—17-én a dandár szakaszán csend volt. A zászlóaljak jól kiépített védelmi állásokban tartózkodtak. A személyi állomány létszáma 1369 fő volt.[142]

Március 16-tól 19-ig

Március 16—17. éjszakáján újabb német erők keltek át a Dráván Valpovónál. A bolmani hídfőben 17-én már a 11. Luftwaffe hadosztály, az 1. kozák hadosztály 1. ezrede, egy tüzérosztálya és egy önálló zászlóalja tartózkodott. A németek célja Beremend elfoglalása volt, mivel Beremend—Lapáncsa—Illocska vonalán kívántak előretörni és délről átkarolni az 1. Bolgár Hadsereg erőit és így csökkenteni a drávaszobolcsi hídfőre nehezedő szovjet—bolgár nyomást.[143]

Március 17-én hajnalban az ellenség két zászlóalja támadást indított Baranjsko Petrovo Selo-Piškura-puszta irányába. Az első sikertelen rohamot még kettő követte, de ezek sem jártak eredménnyel. Az 1. vajdasági dandár szilárdan tartotta állásait és érzékeny veszteségeket okozott a támadóknak.[144]

Másnap éjjel újabb kozák ezred érkezett a bolmani hídfőbe és a már itt levő másik kozák egységgel még a sötétség leple alatt megindította támadását a jugoszláv védelem jobbszárnya ellen. Rövid, de heves harcok után elfoglalta Torjancit. A fasiszták további előnyomulása nyugat felé azonban megakadt a jugoszláv katonák szívós ellenállásán. De a németek sem erőszakolták a továbbjutást. Torjanci elfoglalását jelentősnek tartották a drávaszabolcsi hídfőben harcoló csapataik harci kedvének fokozása szempontjából.

A Valpovotól északra levő ellenséges támaszpont megerősítése és a megindult támadás felfedte a fasiszta vezetés szándékát. Ezért Tolbuhin utasítására a 133. lövészhadtest erői és a 16. bolgár gyaloghadosztály azonnal átcsoportosítást hajtottak végre Beremend—Kásád—Old körzetében és felkészültek a jugoszláv csapatokkal való együttműködésre.[145]

Március 18-án 16 órakor megindult a szovjet—jugoszláv—bolgár erők ellenlökése. A csoportosításban a 16. bolgár hadosztály egy ezredének, egy orosz motorkerékpáros és egy lövészezredeknek, továbbá a 16. jugoszláv hadosztály két dandárának alegységei vettek részt.[146] Támogatásukra érkezett Petlovac körzetébe három szovjet harckocsi is.

140 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 7. irat.
141 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 12. irat. Kivonat a Petőfi-dandár hadműveleti naplójából.
142 Uo.
143 KTB. 1166. o.
144 JHL. NOR. 292. doboz, 2. csomó, 8. irat.
145 AMO, CCCP. 413. állag, 10.372. csomó, 669. irat, 322. o; BHL. 12. állag, 1. csomó. 3. irat, 20.0; JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 17. irat. 2. o.
146 JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 17. irat, 2. o.

A Petőfi-dandár a támadásban részt vevő 51. hadosztályt támogatta. Két századdal kellett biztosítania a Bolman—Petlovac—Petrovo Selo útkereszteződést. A magyar alegységek mindössze 50—100 méterre voltak az ellenség által birtokolt 92. magassági ponttól.[147] Mivel nem rendelkeztek harckocsikkal, kénytelenek voltak az adott terepszakaszon beásni és tartani magukat. Előrehaladásról szó sem lehetett.

Ezzel egy időben az ellenséges tüzérség tüzet zúdított a magyar állásokra Bolman—Djordjev Dvor—Gakovac szakaszán, de roham nem indult. 22 óra tájban kisebb fasiszta erők megrohamozták az 1. és a 3. zászlóaljakat. A 4. zászlóaljtól egy szakasz három géppuskával a megtámadott alegységek segítségére sietett és oldalazó tűzzel meghátrálásra kényszerítette a németeket.[148]

19-re virradóan az ellenség ismét támadta a 3. zászlóalj peremvonalát, de újfent meghátrálni kényszerült. Egész napon át szinte szünet nélkül folyt a tűzpárbaj. Hamarosan kiderült, hogy a fasiszták tűzcsapásaikkal el akarták terelni a figyelmet arról a csoportosításukról, amely a 4. magyar zászlóalj irányában próbált meg áthatolni.[149] A manőver azonban nem sikerült. A petőfisek nehéz aknavetői gyorsan szétverték az ellenséges oszlopokat és azok Gakovec irányába visszahúzódtak.

A március 18—19-i harcokban a magyar alegységek jól megállták a helyüket, biztosították a 7. dandár feladatainak végrehajtását és sehol sem engedték az ellenséget védelmi szakaszuk peremvonalán áthatolni.

Ezekről a harcokról írott jelentésében Kis Ferenc kapitány közölte az 51. hadosztály törzsével, hogy a dandár vesztesége két halott és hét sebesült volt. Különösen kitüntek a harcban a 3. zászlóalj harcosai közül Kovács Ferenc, Rácz József, Szabó Ferenc, Fekete Ferenc, Mike Lajos és Brodjanyac Ferenc századparancsnok. Ezek az elvtársak kiválóan bántak gépfegyverükkel, hidegvérrel válaszoltak az ellenséges tűzre és szilárdan tartották magukat állásaikban.[150]

Befejező harcok a bolmani német hídfő felszámolásáért

A III. Jugoszláv Hadsereg és az 57. Szovjet Hadsereg törzsei március 20-án elfogadták a támadás közös tervét, amely szerint a hídfő felszámolására indított közös akció március 21-én hajnali 4 órakor indult volna meg.[151] Az ellenség azonban — miután a drávaszabolcsi hídfőből kitakarodni kényszerült — nem kívánt hasonló nagy veszteségek árán erre a sorsra jutni Bolmannál. Huszadikán éjjel nagy titokban megkezdődött a fasiszta erők kivonása ebből a hídfőből is. A jugoszláv felderítők azonban hamarosan felfedték a németek mesterkedését és az első vonalban levő egységek saját kezdeményezésükre támadásba mentek át.

A Petőfi-dandár az eredeti támadási parancs szerint a 36. hadosztály törzsének — eddig az 51.-nek — volt alárendelve a 2. és a 3. dandárokkal együtt. A terv szerint a főcsapás irányába az 51. hadosztály 7. vajdasági dandára támadt a 88. magassági pont — a 87. magassági pontok — Ur—Bostan felé és elfoglalja Bolmant. A támadásban részt vesz a 2. és a 3. dandár is. A 2. dandár részei eddig a Dráva bal partján voltak védelemben, ezeket a XV. dandár váltja fel.[152]

147 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 8. irat; 953. doboz, 2. csomó, 9. irat.
148 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 12. irat.
149 Uo.
150 JHL. NOR. 1396. doboz, 7. csomó, 4. irat.
151 JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 17. irat. 2. o.
152 JHL. NOR. 293. doboz, 11. csomó, 1. irat.

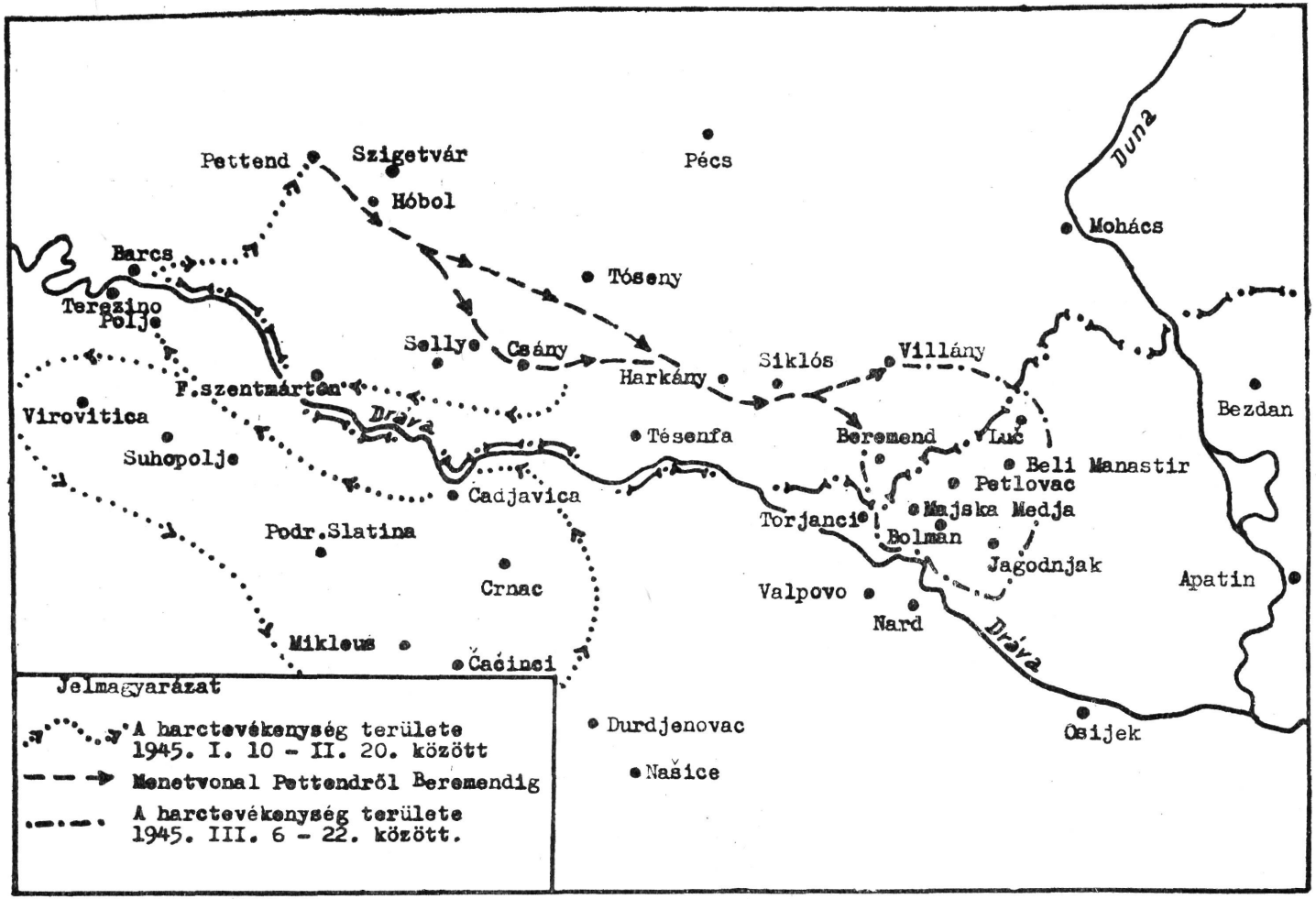

A Petőfi-dandár harctevékenységének területe — 1945 január—március

Miután a németek visszavonulását felfedező jugoszláv csapatok azonnal támadásba mentek át, megváltozott a tervezett támadás megkezdésének időpontja. Hajnalban már általános támadás bontakozott ki és megkezdte előnyomulását a 133. szovjet hadtest is a 16. bolgár hadosztállyal és csakhamar egyesültek az ellenséget üldöző jugoszláv egységekkel, elsősorban az 51. jugoszláv hadosztály erőivel, és az ellenséget 21-én estére Torjanski Sid—Topolja vonalára szorították vissza.[153]

A magyar dandár törzse 20-án éjjel kapta az értesítést az ellenség visszavonulásáról, továbbá azt az utasítást, hogy minden zászlóaljból három rajt akcióra készítsen fel hajnali két órára. Március 21-én, a megadott időpontban a kijelölt alegységek harci előőrsökként megindultak a Bolman—Gakovec irányába. Az I. zászlóalj rajcsoportja heves harcok után kiszorította az ellenség utóvédjeit Djurdjev Dvorból. A zászlóalj ekkor azt az utasítást kapta, hogy kezdje meg az ellenség üldözését.[154]

Közben a 3. dandár felváltotta a 4. magyar zászlóaljat is és ez csatlakozott az I. és a 3. zászlóaljhoz. Az új feladat: Majska Medja elfoglalása volt.

A rohamozó petőfiseket gyilkos géppuskatűz fogadta. De nem volt erő, amely a magyar alegységeket most már megállíthatta volna. Heves harcok után birtokba vették az első házakat, aztán háztól házig tartott az öldöklő küzdelem. Egymás után verték vissza az ellenség meg-megújuló ellenlökéseit. Este fél hétkor pedig elkövetkezett az utolsó roham a falu ellen. Nyolc órára[155] Majska Medja a petőfiseké lett.

A dandárparancsnok halála

A jelentés szűk szavú: a március 12—22. közötti harcokban a veszteség 15 sebesült és 5 halott, köztük Kis Ferenc, a dandárparancsnok.[156]

Szóljon róla többet a harcostárs: Baki Ferenc.

„Borús márciusi délután volt. Mégis a legszebbek közül való. Erős lövöldözéstől terhes a levegő. A győzelem érzete azonban percről percre erősödik bennünk. Az utolsó utasításokkal sietnek a zászlóaljakba a futárok.

Kis parancsnok elemében van. Telefonon üzengeti parancsnokainak, hogy ne engedjék lélegzethez jutni az ellenséget. Vágjátok el az útját, ne hagyjátok elszökni, agyonverni a bitangot, vesszen mind a Drávába — ordította a kagylóba.

Nem tudja leplezni örömét, noha a helyzet még komoly. Mit mondasz? — kérdi a drót végén levő zászlóaljparancsnoktól. — Hogy jócskán lövöldöznek? Hát ez már így szokás a háborúban. Oda se nézz, nemsokára vége lesz ennek is. Úgyis meguntuk már, nem igaz?

Leteszi a telefonkagylót és hozzám fordul.

— Jó lenne, ha bemennél a faluba. Intézkedj, hogy minél előbb Lőcsre vigyék a sebesülteket, onnan meg tovább a kórházba. Szabocsán majd itt marad a parancsnokságon. Én kimegyek a zászlóaljba.

Pontosan megjegyeztem, hogy mit mondott. Utolszor hallottam a hangját.

Jóformán még be sem értem a lőcsi kötözőhelyre, máris hívnak a telefonhoz...

Szobocsán, a brigád törzsfőnöke keres.

153 AMO. CCCP. 243. állag, 2900. csomó, 2011. irat, 214. o.
154 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 12. irat.
155 JHL. NOR. 953. doboz, 2. csomó, 9. irat.
156 Uo.

Kis Ferenc dandárparancsnok utolsó képe.
A motorkerékpár kormányánál Dusan Doronjski, a 12. dandár parancsnoka ül

— Te vagy az Baki? — mondja elfulladva. Hallgass ide. Kis elesett. A parancsnok. Halálosan megsebesült. Maradj ott és várd be, odaviszik kocsin . . ."[157]

A harc utolsó óráiban halt hősi halált a bátor dandárparancsnok, akit a több éves harc során „nem fogott a golyó." Miközben féltve a haditudósító életét, azt az árokba küldte le az útról, ő továbbra is az úton haladt. A Dráva-parti fákról lövöldöző németek tüze terítette le. A közeli tanyára vitték és ott halt meg.[158]

Majska Medja felszabadítása után a Petőfi-dandár új feladatot kapott. Két zászlóaljának, a 7. és a 8. vajdasági dandárokkal együttműködve, a 90. magassági pont — Perkefok-puszta és a Barbara-csatorna mentén kel-

157 *Baki—Vébel:* i. m. 166—167. o.
158 JHL. NOR. 1993. doboz, 13. csomó, 1. irat, 16. o.; RPK. 21. doboz, 3. csomó, 1. irat, 43. sorszámmal szerepel a hősi halottak névsorában. Kis Ferenc kapitányt március 22-én 15 órakor temették el a Luć-i templomkertben. 1965-ben hamvait Bolmanba vitték és a közös sírban helyezték el.

lett előre törnie. Ezen a terepszakaszon a németek rendkívül szívósan védekeztek, hiszen biztosítaniuk kellett a csapataik átjutását a Dráva túlsó partjára. A népfelszabadító erők azonban elszántan küzdöttek és hamarosan elfoglalták a Dráva innenső partszakaszát a 87. magassági pont és Deák-puszta között. Itt maradtak március 22-én 0,30 percig. Ekkor érkezett meg a 16. hadosztálytörzs írásbeli parancsa, mely szerint a magyar alegységeknek Bolmanba kell vonulniuk. Két zászlóalj a Bolman—Djordjev Dvor (kizárva) menti út — Babin Grobljenál a csatorna mentén — a 88. magassági pont és Liman között a hadosztály második lépcsőjébe került. A dandártörzs és a harmadik zászlóalj pedig Bolmanba[159] vonult.

A németek a bolmani hídfőből március 21-ről 22-re virradó éjjel kivonták utolsó csapataikat[160] is és csupán a biztosító osztagok maradtak a Dráva bal partján. Az éjszaka folyamán a szovjet—jugoszláv—bolgár egységek, a tüzérség és a légierő támogatásával, utolsó rohamra indultak és 0,1 órakor elérték a folyó partját. Március 22-én estére az erdőbe menekült ellenség utolsó erőit is megsemmisítették, illetve foglyul ejtették.[161]

A Dráva-Bistrinci Lug-Novi Bezdan közötti német hídfőt olyan harccsoport semmisítette meg, amelyben három ország fegyveres erejének katonái vettek részt. A különböző jugoszláv dandárokban, de különösen a XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár állományában harcoló jugoszláviai magyarok és magyar állampolgárok büszkén emlékezhetnek arra a hősi küzdelemre, amelyben ők is becsülettel megállták a helyüket.

Március végéig a magyar dandár személyi állománya Bolmanon tartózkodott, védelmi vonala Topolja—Siblja közötti csatornától a 88. magassági ponton át a 36. hadosztály védősávjáig húzódott.

Március 28-án létszáma 1338 fő volt. Fegyverzete: 464 puska, 96 géppuska, 17 nehéz géppuska, 436 szurony, 100 pisztoly, 19 nehéz és 25 könnyű aknavető.[162]

A dandár vesztesége március 14—29. között 23 halott, 94 sebesült és 2 eltűnt volt.[163]

A dandárparancsnokság utolsó jelentése március 29-én kelt, amelyben hat pontban foglalta össze a márciusi harcok tanulságait.[164]

1. Hiba volt, hogy a Petőfi-dandár a márciusi harcok idején a 16. helyett az 51. hadosztály hadműveleti alárendeltségébe tartozott, bár szoros volt az együttműködés. A magyar alegységek nem egy esetben két-három részre forgácsolódtak szét, amikor együttműködtek a hadosztály különböző dandárjaival. Így csökkent az egységes irányítás és a kitűzött feladatok végrehajtása ellenőrzésének lehetősége.

2. A parancsnokok egy része nem állt hivatása magaslatán, sok esetben hibásan közvetítették a parancsokat fentről lefelé, és ez sok esetben oda vezetett, hogy a zászlóalj, de nemegyszer a dandártörzs tagjai is század-, illetve szakaszparancsnoki teendőket láttak el. Ez kétségtelenül kihatott a dandár ütőképességére.

A visszavonulások alkalmával gyakran a katonák rendezetlenül vonultak hátra és ezért is lettek nagyobbak a veszteségek.

3. Több parancsnok és politikai biztos nem rendelkezett a kellő áttekintéssel az alegységek helyzetéről. A századok politikai biztosai sokszor

159 JHL. NOR. 953. doboz, 2. csomó, 9. irat.
160 JHL. NOR. 293. doboz, 3. csomó, 17. irat.
161 KTB. 1182. o.
162 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 12. irat.
163 Uo. — Március 22—29. között a sebesültek közül többen meghaltak, ez növelte meg az elesettek számát.
164 JHL. NOR. 970. doboz, 5. csomó, 11. irat. — A jelentést kivonatosan és nem szó szerinti fordításban közöljük.

lemaradtak. A felderítő szolgálat sem működött kifogástalanul. Mindez az egységes irányítás kárára volt és a döntő pillanatokban félreértésekhez vezetett.

4. Helytelenül és sokszor felelőtlenül szervezték meg az élelem- és lőszerellátást. Mulasztások történtek a fegyverzet őrzésében és karbantartásában, minek következtében előfordult, hogy a fegyverek a legnagyobb szükség idején mondtak csütörtököt.

5. Az egészségügyi szolgálat példásan működött. Mégis előfordult, hogy nem volt eléggé szervezett. A sebesült elvtársak mentését kihasználták a lógósok és a gyávák, és kivonták magukat a harcból, pánikot keltve a többiek között.

6. Hiba volt, hogy a kiváló harcosok példájának elismerése nem jutott kellőképpen kifejezésre pl. abban, hogy a sebesült és elesett parancsnokok helyébe azonnal őket kellett volna állítani.

A dandárparancsnokságnak ez a reális értékelése híven tükrözi azt az őszinte hangot, amely az egész jugoszláv haderőben honos volt. A hibák felismerése, megfogalmazása semmiképpen sem csökkentette a bátor helytállás, az elszánt küzdés tényét, sőt még inkább kiemelte azt. Ezek a tanulságok — ha már nem is a magyar dandár, de kétségtelenül a többi dandár és elsősorban a 16. hadosztály törzse számára okulásul szolgáltak a további harcokban.

A XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár átszervezése

A március 1-én hatályba lépett hadsereg-átszervezési utasítás értelmében a magyar dandár — hasonlóan a többi nemzetiségi egységhez — megszűnt.

Átszervezésére a hadseregparancsnok március 22-i utasításában intézkedett.[165] Az I. zászlóalj a 2. vajdasági dandárhoz került, egy másik hadosztály tartalékaként egyelőre Bolmanban, illetve Novi Bezdanban maradt. A harmadik zászlóaljat az 1. és 4. vajdasági dandárok állományába osztották szét.[166] A novemberben és decemberben jelentkezett magyarországiak többsége leszerelt. A harcokban megsebesült katonák közül néhányan felgyógyulásuk után nem kerültek vissza a magyar alegységekhez, hanem más alakulatokhoz vonultak be. A 16. hadosztály állományában a megmaradt magyar alegységek hősiesen harcoltak egészen 1945. május 15-ig, az utolsó ellenséges fegyveres csoport szétzúzásáig. A felszabadító küzdelmek során eljutottak az osztrák határig.

A háború befejezésével a Jugoszláviában maradt magyar állampolgárok egy ideig helyőrségi szolgálatot teljesítettek, vagy segítettek az újjáépítésben, sőt néhányan különböző iskolákat, illetve tanfolyamokat végeztek. Majd 1945 nyarán, illetve őszén ismét többen leszereltek és csak néhányan maradtak még 1946 elejéig.

A XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár tevékenységének jelentősége

Már az előzőekben volt arról szó, hogy a magyar dandár is a jugoszláv kommunisták háború alatti helyes és következetes marxista nemzetiségi politikájának eredményeképpen jött létre. Ez az egység a Jugoszláv Nép-

165 JHL. NOR. 954. doboz, 3. csomó, 1. irat, a 16. hadosztály távmondati naplójából a 60/45-ös bejegyzés.
166 JHL. NOR. 954. doboz, 4. csomó, 1. irat. 1945. április 1-i keltezés.

Kosta Nadj, a III. hadsereg parancsnoka Bolmannál

felszabadító Hadsereg és Partizánosztagok szervezetébe tartozott és tevékenysége a népfelszabadító háború történetének része. Ezen túlmenően *elválaszthatatlan azonban a magyar ellenállási mozgalomtól és elsősorban attól a harctól, amelyet a szovjet csapatok hazánk területén vívtak.*

Ebből következően a magyar dandár jelentősége elsődlegesen *politikai* vonatkozású. A hadseregparancsnokság és személyesen Kosta Nadj tábornok mindvégig nagy figyelemmel kísérte a magyar alakulatok életét, hatását a helyi lakosságra mind Jugoszláviában, mind Dél-Magyarországon.

A Petőfi-dandárnak nemcsak azt kellett magatartásával bizonyítani, hogy a kommunisták helyesen nyúltak a nemzetiségi kérdés megoldásához. Elsősorban arról kellett meggyőzni a nem magyar lakosságot, hogy tanuljon meg különbséget tenni a magyar és magyar között. És ez nem volt könnyű feladat! Egy példa ennek bizonyítására Baki Ferenc gazdag emlékeiből.

Január első hetében ült össze Novi Sadon a vajdasági antifasiszta ifjúsági kongresszus. A magyar dandárt Varga István parancsnokhelyettes képviselte. Ő is „ott ült a mostani Szerb Népszínház nagytermében, és hallja ám, hogy egyik-másik delegátus sehogyan sem ért egyet a szónokkal, aki azt próbálja bizonygatni, hogy a Horthy-féle terrorért nem kellene minden itt élő magyart elmarasztalni. Alig várta a szünetet, hogy a kongresszus vendégeként jelen levő Jovan Veselinov elvtárshoz siessen, aki menten rábeszélte, szólaljon fel, s adja tudtára a gyülekezetnek, hogy a fasizmus ellen a vajdasági magyarok is harcolnak. Másnap reggel elsőnek lépett Varga a szónoki emelvényre és a fronton levő ezerkétszáz petőfista nevében köszöntötte az egybegyülteket. Erre aztán felzúgott a taps, el-

döntve az előző napi vitát akörül is, hogy rászolgáltak-e az itteni magyarok az egyenjogúságra, vagy sem."[167]

A brigád „jóhírére" tehát nem véletlenül voltak igen kényesek nemcsak a petőfisek, de mindazok, akiknek valami közük volt a magyar dandárhoz. Történt említés a februári szökésekről. Volt erre példa már januárban is. Január 1-től 31-ig kb. 70 ember dezertált az egységtől, elsősorban vajdaságiak. Érdemes idézni, hogy ezzel kapcsolatban a 16. hadosztály parancsnoka *mire* hívta fel a figyelmet: „jobban meg kell magyarázni a magyar kisebbség részvételének jelentőségét és fontosságát új népi hatalmunk szempontjából."[168]

Ahogy annak idején a Petőfi-zászlóalj Szlavóniában, a Petőfi-dandár Baranyában és a baranyai háromszögben fejtett ki aktív propagandatevékenységet a lakosság körében. Eredménnyel. A jugoszláv területen élő magyar lakosok hamar megszerették a jó kedélyű dalos magyar fiúkat és minden támogatást megadtak nekik harcfeladataik teljesítéséhez, különösen a bolmani harcok időszakában.

De fontos szerepe volt a magyarországi lakosok közötti felvilágosító munkában is.[169] A felszabadulás után meginduló élet irányának megértetésében nem kis jelentőségű volt az a lehetőség, hogy az új néphatalom céljairól, a fasizmus elleni harc internacionalista feladatairól, nem utolsó sorban a Szovjetunió szerepéről és a jugoszláv kommunisták Jugoszlávia háború utáni politikai rendjére vonatkozó programjáról magyarul beszélgethettek a lakosok a harcosokkal. Éppen ezért a Magyar Kommunista Párt helyi szervezetei szívesen fordultak segítségért a petőfis politikai munkásokhoz. Közösen rendeztek előadásokat az aktuális kérdésekről, amelyre pártonkívülieket is meghívtak. A dandár kulturális műsoraira mindig nagy számú közönség gyűlt össze, elsősorban fiatalok.

Ez a segítségnyújtás természetesen nem volt egyoldalú. A magyar dandár, amelynek élelmezése a helyszínen történt, nagyon sok támogatást és megértést kapott a helybeliektől. A pártszervezetek pedig többször gyűjtést is rendeztek a jugoszláv katonák, de különösen a magyarok részére, hogy enyhítsenek helyzetükön.

Baki Ferenc írja „A pécsi pártszervezet több ízben fegyverrel, lőszerrel, kötszerrel, orvossággal, ruházattal és egyébbel segítette egységünket."[170]

Erre a támogatásra általában szükségük volt a népfelszabadító erőknek. A jugoszláv partizánok 1941 közepe óta harcoltak a megszállók és hazai kiszolgálóik ellen, és ebben a küzdelemben döntő mértékben önmaguknak kellett megteremteni a harchoz szükséges anyagi eszközöket. 1943 második felétől kaptak segítséget a nyugati szövetségesektől. A szovjet—német arcvonalon 1943-ban bekövetkezett fordulat lehetővé tette, hogy 1944 tavaszától a szovjet kormány is fokozottabb mértékben lássa el hadianyaggal, gyógyszerrel a népfelszabadító erőket. A Sztálin—Tító megegyezés — 1944 szeptember végén — igen nagy jelentőségű volt a jugoszláv erők támogatásában minden területen. Ennek értelmében például a magyarországi felszabadító harcok időszakában a 3. Ukrán Front parancsnoksága járult hozzá több területen a jugoszláv csapatok anyagi szükségleteinek — élelmezés, hadianyagutánpótlás stb. — kielégítéséhez.

167 *Baki—Vébel:* i. m. 132. o.
168 JHL. NOR. 953. doboz, 1/1. csomó, 19. irat. Távmondat, 32/1945. január 31.
169 JHL. NOR. 589/B. doboz, 10. csomó, a vajdasági főparancsnok 10/14. számú — 1944. dec. 1. utasítása a 16. hadosztálynak: nyújtsanak segítséget a lakosságnak a népi hatalom megszervezésében.
170 *Baki—Vébel:* i. m. 133. o.

Ettől függetlenül, a népfelszabadító erők katonáinak „külső megjelenése" általában nem keltette a reguláris hadsereg benyomását. Teljes mértékben állt ez a Petőfi-dandárra. Általában a nemzeti színű szalag és az ötágú vörös csillag a sapkán jelezte az együvétartozást. De sokszor még század, vagy szakasz méretben sem tudták például biztosítani az „egységes öltözéket." Volt, aki német, horvát vagy magyar egyenruhában harcolt. Mások „civilgúnyában", amelynek öltöny, vagy felöltő jellegét a sok árokásás, vízbengázolás régesrég eltörölte. Nem véletlen tehát, hogy a magyarok — magukat is nevetve — „rongyos brigádnak" becézték az egységet. Ez az elnevezés aztán megmaradt mások emlékezetében is.

Dudás Ferenc, a dandár egyik szervezője így állított emléket a magyar egységnek a harc szünetében írt versével:

„Petőfi hitét hoztuk magunkkal,
jöttünk kiverni Hitler rabló hadát,
S bár rongyosan és tízen egy puskával;
átverekedtünk egy sor véres csatát.
Gúnyoltak bennünket, nevettek rajtunk.
Nevünk lett a »Rongyos Brigád«.
Testvér se hitte, mire vagyunk képes —
Míg meg nem látták a bolmani Csodát."[171]

Ennek a „csodának" a magyarázata a petőfisek rendkívül ötletes, kezdeményező és bátor harcmodora volt. A legnehezebb helyzetekben is feltalálták magukat, akár az ellenség félrevezetéséről, akár a saját erők megvédéséről volt szó.

Ez a jellemvonásuk magával ragadta a helybelieket is. A felsőszentmártonaiak például január elején egész napon és éjen át hordták a szalmát, a gallyakat, a fahasábokat és kíváncsian várták, mikor lesz az egészből „átkelőhely". A Luč-i asszonyok féltett lepedőiket gyűjtötték össze. A harcosok ezeket nagy óvatosan szétteregették az első árkok mögötti rétre. Így biztosították, hogy a segítségre érkező szovjet bombázók a saját állásokban kárt ne tegyenek.

Sellyén, majd Villányban a jugoszláv kórházakban[172] különös szeretettel gondozták az önkéntes ápolónők a petőfiseket. Talán egy kicsit azért is, mert *magyarok* voltak. Az emberek tisztelettel vették körül azokat az antifasisztákat, akikkel egyazon nemzethez tartoztak.

A XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár történetével elsősorban a megjelent visszaemlékezések foglalkoztak. Legértékesebb ezek közül és történeti forrásként is felhasználható *Baki Ferenc—Vébel Lajos* e tanulmányban többször idézett, A Petőfi brigád című munkája. Bár nem támaszkodnak — két-három esetet kivéve — dokumentumokra, a személyes élmények és emlékek felidézése olyan ismeretanyagot nyújt, aminőt a dokumentumok természetszerűen nem adhatnak. A másik hasonló jellegű könyv más oldalról közelíti meg a dandár históriáját.

Dušan Calič: A hősök is emberek[173] című visszaemlékezésében áttekintést ad a magyarság részvételéről a népfelszabadító háborúban, úgyszintén személyes élmények és találkozások alapján. Čalić 1942 novemberétől a Szlavóniai Kommunista Párt területi bizottságának titkára volt és ebben a minőségében közvetlen kapcsolatot tartott fenn a magyar kommunistákkal és szerepe volt a magyar zászlóalj megszervezésében is. A dandárral a szlavóniai magyar alegység történetének kapcsán foglalkozik.

171 Uo. 180. o.
172 Baranya megyei Levéltár. Pécs. Alispáni iratok. 727/1945. — I. 31.
173 Kossuth Könyvkiadó, 1967.

Hiteles adatokat tartalmaz az újvidéki *Magyar Szó* 1961. június 25-i „Történeti tények durva meghamisítása" című cikke, melyben *Mészáros Ferenc:* Petőfi partizánbrigád-ról szóló[174] írásának pontatlan adatait bírálta. Ugyancsak helyesen közelítette meg e témát *Jovan Vujošević* ezredes hadtörténésznek a belgrádi *Kommunist* 1963. augusztus 15-i számában „Madjarski bataljoni" (Magyar zászlóaljak) címmel közölt összefoglalása.

Jelen tanulmány[175] célja: hozzájárulni a Petőfi-dandár történetének minél jobb megismeréséhez. A szerző az eredeti dokumentumok alapján kívánta bemutatni a magyar egység létrejöttét és tevékenységét, ugyanakkor közelebb hozni azt a magyar ellenállási mozgalomhoz,[176] hiszen soraiban sok magyar állampolgár is harcolt.

Egyúttal e munkával köszönve meg a belgrádi Hadtörténelmi Intézet munkatársaitól és az egykori jugoszláv partizánoktól kapott segítséget.

АГНЕШ ГОДО:

ИСТОРИЯ БОЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ XV. УДАРНОЙ БРИГАДЫ ИМЕНИ «ПЕТЕФИ ШАНДОР»

Резюме

В югославской и венгерской военно-исторической литературе эта статья является первой, основанной на архивные исследования, подлинной историей деятельности венгерской ударной бригады, входившей в состав Народно-освободительной армии и партизанских отрядов Югославии.

Автор коротко описывает предшествующие события создания бригады. Ядром ее был славонский батальон имени Шандора Петефи, созданный 15 августа 1943 г. Накопившие в борьбе богатые опыты солдаты стали позже командирами и комиссарами бригады. Подавляющее большинство личного состава части составляли жители Воеводины, а не Славонии. Ибо в освобожденной Воеводине в ноябре 1944 г. проходила широкая вербовка среди национальностей — в том числе и среди венгров. В результате этого создано три венгерских батальона. К воеводственным присоединились перешедшие солдаты и много молодых из Южной Венгрии. 31 декабря 1944 г. в деревне Кишчань (область Баранья) из славонского и из трёх воеводственных венгерских батальонов сформировалась XV-я ударная бригада имени Петефи Шандор, подчиненная 16-ой югославской дивизии.

Показывая деятельность бригады автор дает общую картину о борьбе советских войск — в том числе 3-го Украинского фронта — на территории Венгрии. XII-ый корпус III-ей югославской армии взаимодействовал с 57-ой советской армией. Участие югославских частей и их вклад в успехи венгерских освободительных боев осуществи-

174 Megjelent az *Élet és Tudomány* c. folyóirat 1961. március 12-i számában.

175 E munkát megelőzték a szerzőnek az ugyancsak alapkutatásokon nyugvó „A nemzetiségi és külföldi alakulatok létrejötte a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregben és Partizánosztagokban" (Hadtörténelmi Közlemények, 1967. 1. szám, 3—32. o.), valamint „Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban" — Tanulmánykötet. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 252—284. o.) címmel megjelent tanulmányai.

176 A Petőfi-dandár magyar állampolgárságú harcosai közül (1945. január—április 1. között) nem teljes adatok szerint *hősi halált haltak:* Benedek János (1928. Tésenyfa), † 1945. I. 21., eltemetve Nova Bukovicán; Biró István † Bolmannál; Csillag János (1924. Sellye), † 1944. dec. eltemetve Trojetvonál; Fábián Béla; Győrfi István † Bolmannál; Kajtár László † Bolmannál; Lakker Béla Budapest), † 1945. III. Bolmannál, eltemetve ugyanitt; Luca Károly; Nagy Péter † 1945. III. 7., eltemetve Beli Monastiron; Nikolics István; Nyiresi Ferenc, Papp Ferenc. Pásztor Mihály hősi halált haltak márciusban Bolmannál; Tóth József.

Megsebesültek: Auth Iván, Bencze Mihály, Bubrai Iván, Buzás Rezső, Füredi Róbert, Godar József, Kecskeméti János, Kiss Sándor, Kurkó József, Lovász Menyhért, Lőffer Béla, Makesi Mihály, Nagy András József, Nagy Dezső, Szabó Erzsébet (Kónya Istvánné), Szőke János, Sztodulka László, Turbuk Menyhért, Varga József és mások.

лись в двух операциях: во время боев за Будапешт и около Балатона. В первой операции югославские части вели бои на плацдарме Вировитица, а во второй на плацдарме Болман.

Венгерская бригада в обоих сражениях постояла за себя. Эти бои и вообще вся история ударной бригады имени Петефи составляют отдельную главу участия венгров в событиях югославской народно-освободительной войны. Действие бригады является значительным и в военном и в политическом отношениях. Оно было ценным прежде всего с точки зрения венгерских освободительных боев, ведь венгерская часть за все время своего существования действовала на территории Венгрии или за южной границей нашей родины. Национальные и иностранные военные отряды сформировались в рамках народно-освободительных сил Югославии в результате проведенной во время войны марксистско-ленинской национальной политики Коммунистической партии Югославии. Существование и политическая пропаганда венгерской ударной бригады оказывали большое влияние на формирование политического отношения югославских венгров.

Во время реорганизации югославских вооруженных сил, когда прекратили двойственную организацию народно-освободительной армии — то есть регулярную и партизанскую — расформировалась и самостоятельная венгерская бригада. Значительная часть венгерских граждан демобилизовалась и вернулась на Родину. Оставшихся три батальона вошло в состав трёх бригад 16-й дивизии и продолжало борьбу вплоть до середины мая 1945 г.

Кроме истории деятельности ударной бригады автор дает и краткую информацию о появившихся до сих пор статьях, воспоминаниях о венгерской части и об их научной ценности.

ÁGNES GODÓ:

DIE GESCHICHTE DER KAMPFTÄTIGKEIT DER XV. STURMBRIGADE „PETŐFI SÁNDOR"

Resümee

Diese Studie ist die erste authentische Darstellung in der jugoslavischen, bzw. ungarischen kriegshistorischen Literatur, die aufgrund von Archivforschungen die Kampftätigkeit der ungarischen Brigade beschreibt, die zur Jugoslavischen Volksbefreiungsarmee und den Partisanenabteilungen gehörte.

Die Verfasserin behandelt kurz die Vorgeschichte der Aufstellung der Brigade. Den Kern der Einheit bildete das, am 15. August 1943 formierte, slavonische Bataillon „Petőfi Sándor". Aus den Soldaten, die in den Kämpfen reiche Erfahrungen machten, wurden später die Kommandanten und Politischen Beauftragten der Brigade. Den überwiegenden Teil des Personalstandes der Einheit bildeten jedoch nicht die Slavonier, sondern die Männer aus der Woiwodschaft. In der befreiten Woiwodschaft wurde nämlich im November 1944 eine grossangelegte Werbeaktion unter den Nationalitäten, so auch unter den Ungarn, durchgeführt. Demzufolge formierten sich drei ungarische Bataillone. Jenen von der Woiwodschaft schlossen sich die zu den Jugoslaven übergegangenen Honvédsoldaten und viele von der südungarischen Jugend an. Am 31. Dezember 1944 bildete sich in Kiscsány, im Komitat Baranya die, aus dem slavonischen und aus den drei, in der Woiwodschaft formierten ungarischen Bataillonen, die XV. Sturmbrigade „Petőfi Sándor", die der 16. jugoslavischen Division unterordnet wurde.

Im Laufe der Beschreibung der Kampftätigkeit der Brigade entwirft die Autorin ein Gesamtbild der Kämpfe, die die sowjetischen Truppen — unter diesen die 3. Ukrainische Front — in Ungarn führten. Die Teilnahme der jugoslavischen Armee, bzw. ihr Beitrag zum Erfolg der Befreiungskämpfe in Ungarn, wirkte sich bei zwei Operationen aus: Im Zeitraum der Budapester und der Balatoner Kämpfe. Im ersten kämpften die jugoslavischen Truppen am Brückenkopf von Virovitia und im zweiten am Brückenkopf von Bolman.

Die ungarische Brigade bewährte sich bei beiden Kampfhandlungen. Die Tätigkeit der Brigade ist sowohl in militärischer, als auch in politischer Hinsicht bedeutsam. Sie war in erster Linie vom Standpunkt der ungarischen Befreiungskämpfe wertvoll, da die ungarische Einheit während ihres ganzen Bestehens auf ungarischem Gebiet, bzw. jenseits der südlichen Grenze unseres Vaterlandes tätig war. Die militärischen Formationen der Nationalitäten und der ausländischen Verbände entstanden im Rahmen der jugoslavischen Volksbefreiungskräfte, als Ergebnis der marxistisch—leninistischen Nationalitätenpolitik der jugoslavischen Kommunistischen Partei während des Krieges. Die Existenz und politische Propagandaarbeit der ungarischen Brigade war von grossem Einfluss auf die Formung des politischen Verhaltens des jugoslavischen Ungartums.

Im Laufe der Reorganisierung der Jugoslavischen Volksbefreiungsarmee, als die zwiefache — reguläre und Partisanen-Einteilung — aufgehört hatte, löste sich auch die ungarische Brigade auf. Ein bedeutender Teil der ungarischen Staatsbürger rüstete ab und kehrte heim. Die verbliebenen drei Bataillone wurden in den Stand der drei Brigaden der 16. Division eingeteilt und setzten so den Kampf bis Mitte Mai 1945 fort.

Ausser dem Tatsachenbericht über die Tätigkeit der Brigade, unterrichtet uns die Autorin kurz über die bisher erschienenen Schriften und Erinnerungen, die sich mit der ungarischen Einheit befassen und orientiert uns über deren Quellenwert.

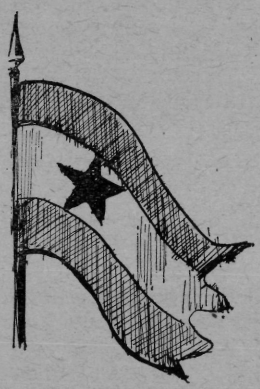

A JOBBOLDALI ERŐK VERESÉGE A HADSEREGBEN

(1946)

Kis András

1946 októberére a Független Kisgazda Párt — noha a honvédelmi minisztert a magáénak mondhatta — lényegében véve minden jelentős pozícióját elvesztette a hadseregben. Nem volt már Magyarországon olyan fegyveres erő, melyre a hatalomért folytatott harcában számíthatott volna.

A helyzet ilyen alakulását a „Hetes Bizottság"[1] is megállapította. Ugyanakkor számoltak azzal, hogy a békekötés és a szovjet csapatok kivonása után a parlamenti többséggel rendelkező kisgazdapárt új, jobboldali kormányt alakít. Feltételezték, hogy a KGP-nek ez a kezdeményezése a baloldali pártok ellenakciójába ütközik. Úgy gondolták, hogy ilyen esetben a fegyvereké lesz a szó. Elhatározták, hogy felállítanak egy titkos katonai törzset, amely felkészül a fegyveres erők átvételére, így lehetőségük lesz arra, hogy a küzdelembe döntően avatkozhassanak be. Ezt a titkos katonai törzset nevezték Földalatti Fővezérségnek.

A felszabadulás után a hadsereg szervezését végző tábornokok és vezérkari tisztek többsége az új hadsereget lényegében burzsoá jellegű hadseregként akarta létrehozni.[2] E törekvésük azonban csak korlátozottan érvényesülhetett, hiszen 1945-ben a magyar hadseregvezetés egy társadalmi forradalom keretében kezdődött meg, amikor már mozgásban voltak a tömegek, amikor az új állam kiépítésében a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak — pártjaik révén és közvetlenül is — meghatározó szerepük volt. Ennek következtében Magyarországon a forradalmi tömegek döntően befolyásolták a hadsereg jellegének kialakítását is. Mivel nálunk a horthysta állam és hadserege összeomlott, nem a régi burzsoá hadsereg forradalmi átalakításáról kellett gondoskodni, hanem egy új típusú hadsereg felállítása került napirendre. Mindent elölről kellett kezdeni. A felállítandó hadsereg a hatalom jellegének megfelelő fegyveres erőként kerülhetett megszervezésre, mely belső tartalmát tekintve demokratikus volt.

A hadsereg személyi állományának politikai színezete rendkívül sokféle volt: a régi és az új elemek különböző árnyalatai keveredtek benne. Az új állam átvette a régi hadsereg tagjai közül azokat a rendelkezésre álló

1 A magyar köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés irányító szerve 1945—1946-ban.

2 A hadseregszervezésre lásd *Mucs Sándor:* A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945—1948. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1963.

tiszthelyetteseket, tiszteket és tábornokokat, akik jelentették, hogy hajlandók a hitleri Németország ellen harcolni. Voltak közöttük olyanok is, akik leszámoltak a múlttal és lojálisan támogatták a születő újat, de jelentkeztek olyanok is, akik csak menekülni akartak a hadifogságból, s így lettek tagjai a hadseregnek. Sokan közülük még mindig Horthy hívei, az angolszász barátság szószólói, némelyek pedig ügynökei voltak.

De jelen voltak a forradalmi erők is. Szolgálattételre jelentkeztek olyan vezérkari tisztek, akik politikai okokból kiléptek a régi hadseregből, s olyanok is, akiket Horthyék távolítottak el — hasonló okok miatt. Jöttek a tartalékos tisztek a polgári életből: tanítók, kisfizetésű értelmiségiek, akik már korábbi helyzetük miatt is támogatták a demokratikus átalakulást. Beléptek volt partizánok, s olyanok, akik a Szovjetunióban már antifasiszta iskolát végeztek. És jöttek a toborzottak tömegei, akik odahaza már gyakorolták politikai jogaikat, s meggyőződésből jelentkeztek a fasizmus elleni harcra. Ezek az erők mind újat akartak.

A hadsereg régi tagjai — főleg a vezérkari tisztek — nemcsak tudásukat, szervező képességüket hozták magukkal, hanem konzervatizmusukat is. Ők a hadsereget kezdettől fogva „politikamentes hadseregként" képzelték el. De a hadsereg jellegére vonatkozó követelményt a demokratikus pártok képviselői határozták meg, s a hadsereg vezetőinek az új körülmények között el kellett fogadniuk az MKP-nak és az SZDP-nek a hadseregszervezésre vonatkozó közös javaslatát.[3]

A hadseregben az új szellemet hozó önkéntesek cselekvően léptek fel. Ezek a fiatalok a polgári életben már megszokták, hogy a közügyekben hallassák szavukat. Ezt tették bevonulásuk után is. Ezt a Honvédelmi Minisztérium is tapasztalhatta. Amikor például 1945 márciusában megtörtént a bevonulás, és a hajdúhadházi barakktáborban elhelyezettek, hetekig nem kaptak se ruhát, se fegyvert (aminek egyébként nem a HM volt az oka!), küldöttséget választottak, beutaztak Debrecenbe és a Honvédelmi Minisztériumban előadták követelésüket, ami szerint ők mielőbb a frontra akarnak menni. Ez a jelenség már önmagában is mutatta, hogy a szervezés alatt álló fegyveres erő katonái magukénak vallják az új hadsereget és antifasiszta célját, s ennek — a minisztérium vezetői számára ilyen, a hadsereg szolgálati rendjétől eltérő módon — adtak hangot.

Ezek után érthető a hadsereg akkori vezetőinek ama törekvése, hogy a hadseregből kirekesszék a politizálást. Indokuk ugyanaz volt, mint régen: meg akarják őrizni a hadsereg „egységét". Ezzel szemben ott voltak azok az erők is, amelyek arra törekedtek, hogy a hadsereg egységét a demokratikus politika, a demokrácia elfogadásának alapján biztosítsák.

A hadosztályokat a hitleri Németország elleni harcra szervezték. Minthogy a harcbaindulás célját mindig meg kell magyarázni a katonáknak — éppen azért, hogy a hadseregben az antifasiszta egység kikovácsolódjon, s hogy a katonáknak magyarázzák a demokratikus kibontakozás szükségességét és célját —, a két munkáspárt arra törekedett, hogy mielőbb kiépüljön a hadosztályoknál a politikai felvilágosító munka szerve: a nevelőintézmény. Végül is a hadsereg vezetői kénytelenek voltak elfogadni e pártok álláspontját, amelynek következtében a Honvédelmi Minisztériumban kulturális és nevelési osztályt, a hadosztályoknál nevelőtörzset szerveztek, az egységeknél és alegységeknél pedig nevelőtiszteket, illetve nevelőket állítottak be.

A HM hosszú időn át csak mint megtűrt szervezet engedte működni a nevelőintézményt, s jó ideig megakadályozta, hogy a hadseregben rende-

3 *Mucs Sándor:* i. m. 40. o.

letileg törvényesítve legyen. De az volt a lényeg, hogy 1945 elejétől működött, s hogy 1945 nyarára a nevelőtörzsek és a nevelőtisztek befolyása a hadosztályoknál megszilárdult. A katonák őket követték, és a politikai kérdésekben élvezték a tisztek egy részének támogatását is, s akik politikai okokból szembenálltak velük, azoknak nem volt hathatós eszköz a kezükben, hogy működésüket megszüntessék. A nevelőtörzseknek saját (ahogy akkor mondták, „minisztériumellenes") újságjuk volt, amelyben országos kérdésekben (a földreform, az újjáépítés, a reakció elleni harc stb.) is hallatták szavukat. 1945 nyarára-őszére már politikailag is „feltérképeztették" a csapatokat. Többségük az MKP tagja volt, s az irányítást a pártközpont katonai osztályától kapták. Bátor fellépésük abból fakadt, hogy maguk mögött érezhették a kommunista pártot és azokat a kommunista párthoz nem tartozó tömegeket is, akik a demokratikus előrehaladás hívei voltak. Ezáltal a nevelőtörzsek lényegében véve külön politikai hatalomként működtek a hadosztályoknál.

A nevelőtisztek erőfeszítésének jelentősége abban nyilvánult meg, hogy a forradalmi erők szervezői és vezetői voltak. Az önkéntesek és a tartalékos tisztek jelenléte, a politikai munkások tevékenysége a demokratikus légkör kialakítását eredményezte. Az így elért és a katonák aktivizálásával tartósított demokratizmus az egész hadsereg fejlődésének legfőbb előrevivőjévé, a demokratikus és szocialista erők későbbi sikereinek elengedhetetlen forrásává vált.

A demokratikus erők hadseregre gyakorolt hatása, valamint a fegyveres erőben a már említett politikai helyzet kialakítása miatt, a Honvédelmi Minisztérium és a csapatok reakciós erőinek nem volt lehetőségük rá, hogy a hadsereget a maguk elgondolása szerint formálják. El tudták érni viszont, hogy a horthysta tisztek és tiszthelyettesek tömegesen, szinte válogatás nélkül kerülhettek vissza a hadseregbe. Ezt az akkori igazolási rendszer tette lehetővé.

Mindazok a tiszthelyettesek, tisztek és tábornokok, akik jelentkeztek szolgálattételre, igazoló bizottság elé kerültek, s ha a bizottság „igazoltnak" nyilvánította őket, akkor beosztást kaptak.

Az igazolási eljárás következetlen és ellentmondásos volt. A bizottság elé kerülő egyén kitöltött egy kérdőívet, amelyben a személyi adatokat és a szolgálati helyeire vonatkozó felvilágosítást megadta. Ha volt két jó embere, azok nyilatkozatát is csatolta. Önéletrajzot nem kértek. Az igazolásra kerülők névjegyzékét közszemlére kifüggesztették. De az állampolgárok a maguk gondjaival voltak elfoglalva, s csak véletlenen múlt, ha valaki észrevette a neki nem tetsző személy nevét a listán. Ha bejelentés nem érkezett, az igazolásról szóló írást kiadták. Előfordult persze olyan eset is, hogy valakit a haragosok bejelentésére nem igazoltak. De a hivatásos katonáknál ez ritkán fordult elő. Ha nem volt parancsnok a munkaszolgálatosoknál, ha nem távozott el nyugatra Szálasiékkal, ha nem volt kimondottan háborús bűnös, és ha „tiszti becsületszavát" adta németellenességéről stb., akkor minden további vizsgálódás nélkül igazolták. Mint ahogyan a közigazgatásban lefolytatott igazolási eljárás nem volt alkalmas módszer arra, hogy az államapparátust a fasiszta és egyéb reakciós elemektől teljes egészében megtisztítsa, ugyanúgy részleges eredményt hozott az a hadseregben is. A hadseregben az igazoló bizottság elé került tábornokoknak, tiszteknek és tiszthelyetteseknek döntő többségét igazolták. Mivel 1945. első félévében a magyar hadsereg a fejlődés állapotában volt, azok, akik szolgálattételre jelentkeztek, általában — igazolásuk után — kaptak beosztást.

A későbbi összeesküvés résztvevői a néphadsereg szervezésének kezdeti időszakában arra törekedtek, hogy megkapaszkodhassanak a hadseregben: kölcsönösen támogatták egymást abban, hogy az igazolási eljárásuk sikeresen fejeződjön be, s hogy ezt követően beosztást kaphassanak. 1945 júniusában a tiszti helyek még nem voltak feltöltve. Ez a körülmény lehetővé tette a rendelkezésre álló „igazolt" hivatásos katonaszemélyek befogadását.

A hadseregben nehezen bontakozott ki a demokratikus erők előretörése. Erről a folyamatról mi csak a témánk kívánta mértékben, vázlatosan szólunk.

A háború befejezése után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság leállította a magyar hadsereg további szervezését. A hadsereget átszervezték. Ekkor körülbelül 45 ezer fős hadseregünk volt.

1945 októberében a SZEB elrendelte a hadsereg létszámának csökkentését.[4] Miklós Béla miniszterelnök, a SZEB amerikai tagjainak segítségével, ezt meg akarta akadályozni, de az amerikaiaknak nem volt lehetőségük arra, hogy a SZEB döntését megváltoztassák. 1945 októberétől 1946 márciusáig a SZEB utasítására csökkentették a hadsereg létszámát, a márciusi napokban pedig már a magyar kormány kezdeményezte a további leépítést. A határozat a hadsereg létszámát 20 ezer főben állapította meg. A nagyarányú átszervezést és létszámcsökkentést 1946 júniusában már megkezdték, amikor kitűnt, hogy pénzügyi okok miatt még a 20 ezres létszám sem tartható. Ezért a létszám további csökkentését határozták el.

Témánk nem igényli, hogy e kérdéssel bővebben foglalkozzunk, ezért csak néhány gondolattal egészítjük ki az elmondottakat:

1. Az ország akkori rossz gazdasági helyzete miatt a stabilizáció érdekében a létszámcsökkentést végre kellett hajtani. A négyéves háború után a katonák is hazavágytak és az otthoniak is várták őket. A leszerelés népi kívánság és egyetemes nemzeti szükséglet volt. A tábornokoknak, a hivatásos tiszteknek és tiszthelyetteseknek viszont nem volt érdeke a leszerelés. Ha kisebb a hadsereg, akkor kevesebb hivatásos katonára van szükség. Ellene voltak a létszámcsökkentésnek a hadseregen kívüli konzervatív erők is. Ők a régi tisztikar megtartására törekedtek, hogy általuk felhasználhassák majd a hadsereget a népi demokratikus erők elleni harcban. A leszerelés végrehajtását tehát politikai okok miatt is meg kellett gyorsítani.

A „nyugatos" tiszteket és tiszthelyetteseket 1946. első hónapjaiban eltávolították. Azokat pedig, akik a leépítés miatt nem kaphattak beosztást, „létszámfeletti állományba" helyezték. S ezek félfizetéssel vártak további sorsukra. Tovább folyt a harc a tiszti, a tiszthelyettesi állások betöltéséért. 1946 júniusától pedig megkezdődött a már említett létszámcsökkentés.

2. Nemcsak leépítés volt akkoriban, hanem átszervezés is. Egyes hadseregrészeket teljesen felszámoltak, másokat lényegesen csökkentettek. A határőrség létszámát 1946 márciusában 5 ezerről 10 ezer főre felemelték. Ezideig a határőrizetet a kerületi parancsnokságok alárendeltségében levő határportyázó századok látták el. Most ezeket az erőket kivették a kerületi parancsnokok kezéből: a SZEB engedélyével az említett századok helyett 14 határvadász-zászlóaljat állítottak fel; e zászlóaljak élére a katonai-politikai osztály által kiválogatott parancsnokokat nevezték ki; szinte minden egyes zászlóaljhoz olyan nevelőtiszt került, aki tagja volt a partizánszövetségnek; a hadosztályok legaktívabb kommunistáit átirányították a

[4] A kérdés bővebb kifejtését lásd Kis András: Létszámcsökkentések a Magyar Néphadseregben 1945 májusa — 1946 júniusa között. Hadtudományi Közlöny, 1967. 3. szám.

zászlóaljakhoz. E 14 határvadász-zászlóalj irányítására megszervezték a határőrparancsnokságot, amelynek élére Pálffy György ezredest nevezték ki. Ezzel a hadsereg fele kommunista vezetés alá került. A Honvédelmi Minisztériumban két kommunista tábornok — Sólyom László és Illy Gusztáv — került fontos beosztásba. A reakciós erők ezzel elveszítették a hadsereg megnyeréséért folyó harcot.

3. 1945 tavasza és 1946 nyara közti időben a hadsereg politikai arculatában lényeges változás következett be. A hadsereg kisebb lett, de összetétele demokratikusabbá vált. Ez a változás több tényező együttes hatására ment végbe.

A változásban lényeges szerepe volt az ország építésében végzett áldozatos munkának. A katonák tevékenyen részt vettek a szabad demokratikus haza újjáépítésében. Magukénak érezték alkotásaikat, közösséget vállaltak az ország újjáépítését végző dolgozókkal és a demokratikus rendszerrel, amelyben ezt a munkát végezték.

Különösen fontos szerepet játszott akkor is a hadseregben végzett politikai, nevelő- és felvilágosító munka. A kommunisták élenjárásának, a pártszervezetek és a nevelőtisztek felvilágosító tevékenységének meghatározó szerepe volt abban, hogy a katonák többsége és a tisztek egy része a politikai harcban a Magyar Kommunista Pártot támogatta. A hadsereg az ifjúság nagy nevelőiskolája volt már ekkor is.

Figyelmet érdemel az ún. „D" (deffenzív) tisztek munkája is. Az ő feladatuk az volt, hogy óvják a hadsereget az ellenséges tevékenységgel szemben és, hogy a HM Katonai Politikai Osztály (Pálffy György volt a parancsnoka) megbízásából — múltjuk és akkori magatartásuk alapján — megítéljék, hogy a régi tisztek és tiszthelyettesek közül, kik alkalmasak arra, hogy tagjai maradjanak az új hadseregnek. Munkájuk eredményeként 1946 nyarára az ellenséges elemek nagy részét eltávolították a hadseregből.

Végül még egy tényt említünk meg. Sikerült elérni, hogy azokat a katonákat, akik bár nem végeztek tisztiiskolát, de a tiszti hivatást életpályául választották, előléptessék tisztté. 1945 őszétől ezen az úton is megkezdődött a tisztek összetételének megváltoztatása.

A haza érdekében végzett munka, a politikai nevelés, a reakciós elemek eltávolítása, az új erők segítése — mind-mind előbbre vitte a hadsereget a demokratikus fejlődés útján. Az említett eredmények, továbbá Pálffy György hatáskörének kiterjesztése — a HM Katonai Politikai Osztály vezetése mellett a határőrség parancsnoka is lett —, Sólyom László átvétele (a rendőrségtől), Illy Gusztáv jogkörének növekedése 1946 tavaszára a hadseregben a szocialista és a velük szembenálló erők egyensúlyhelyzetének kialakításához vezetett. Kezdtek megérni a demokratikus erők ellentámadásának feltételei a hadseregben is.

A kisgazdapárt 1946 májusig nem észlelte e jelenséget.

A KGP a hadsereggel kapcsolatos személyi politikája a horthysta tisztikar megőrzésére irányult. Ezt a politikát azonban nem tudta megvalósítani, mert a fegyveres erőkben nem voltak olyan szervezetei, melyek révén érvényesíthette volna politikáját. Túlságosan lekötötte figyelmüket a rendőrség, s csak 1946 nyarán próbálták elemezni azt a változást, amely a hadseregben végbement.

A kisgazdapárt vezetői úgy gondolták, hogy a saját katonapolitikai elképzeléseiket elintézettnek vehetik azzal, hogy a honvédelmi tárca élén kisgazdapárti miniszter — Tombor Jenő — állt. A „Hetes Bizottság" azonban

éberebb volt. Az említett „*Hírek*" májusi számában[5] már közlik, hogy Sólyom és Pálffy vezérőrnaggyá előlépett, s számukra kedvezőtlen hírként említik, hogy Pálffy megkezdte a határőrség átszervezését. Az összeesküvők a kisgazdapárt helyett is figyelték a hadseregben történő eseményeket.

Említettük, hogy 1945 őszén a „Hetes Bizottság" azzal bízta meg Szent-Miklósyt, hogy rendszeresen szerezzen információkat a hadseregről. Ismerjük már Tóth István vezérkari alezredest is, a parasztnapok szervezőjét.[6] Ők a hadsereg létszámfeletti állományában szerepeltek ekkor, s beosztásra vártak. Személyesen is érdekeltek voltak abban, hogy a kisgazdapárt pozíciói ne gyengüljenek a hadseregben. A Magyar Közösség e két katonatagja — a „Hetes Bizottság" megbízásából — 1946 júniusában megvizsgálta a hadseregben kialakult politikai erőviszonyokat. Megállapították, hogy a régi tisztek „... egymás után kerülnek ki a honvédség kötelékéből, és helyüket a szakképzetlenek foglalják el." Ezenkívül ilyen észrevételt is tettek: „... a honvédségen belül nem érvényesülnek azok a célkitűzések, amelyeket a Magyar Közösség maga elé tűzött, mert a Magyar Közösségnek célkitűzése az, hogy saját embereiket kulcspozíciókba vétesse."[7]

A „Hetes Bizottság"-nak csak a legálisan működő politikai pártok felhasználásával volt lehetősége arra, hogy bekapcsolódjon az ügyek menetét befolyásoló irányításba. Ezért elhatározták, hogy elgondolásaikat a kisgazdapárt igénybevételével valósítják meg. Ekkor Jaczkó Pál nemzetgyűlési képviselőt, a kisgazdapárt véderőbizottságának titkárát meggyőzték arról, hogy a véderőbizottsággal el kell fogadtatni egy memorandumot, amelyben a pártvezetőségnek feltárják a hadseregben kialakult politikai helyzetet, s felhívják a vezetőséget arra, hogy a hadsereggel kapcsolatos passzív magatartását változtassa meg. Jaczkó a javaslatot elfogadta. További vizsgálatokat tartottak, s 1946. június 12-én a kisgazdapárt véderőbizottsága a beterjesztett írásos javaslatot határozattá emelte. Így lett belőle formailag a kisgazdapárt okmánya, lényegileg pedig a Magyar Közösség katonai tagjai és a kisgazdapárt véderőbizottságának közös javaslata.[8]

Ezt a programot mint a véderőbizottság határozatát továbbították a kisgazdapárt elnökségéhez. A memorandum a KGP addig folytatott személyi politikájának bírálatával kezdődik: „A (kisgazda) párt széles tömegei előtt közismert és állandó kifogás tárgya a rendőrség szervezete és működése. A honvédség ügye hosszú időn át háttérben maradt — annak ellenére, hogy a honvédelmi tárca a párt kezében van."

Ezután az általuk felderített tényeket közlik: „A honvédség jelenlegi szervezete az *önkéntes leszerelés képét mutatja*... ma mindössze 20 000 ember áll szolgálatban... Ebből kb. 1700 hivatásos tiszt és 1300 tiszthelyettes, akik közül régi szakember kereken kétharmad." A kulcspozíciók százalékos megosztását így adják meg: „Kisgazdapárt 5%, MKP 60% (ebből 15% MKP érzelmű pártonkívüli), Szoc. Dem. 30%, egyéb 5%." Megállapítják, hogy a Magyar Kommunista Párt befolyása fokozatosan megnövekedett. Ennek mutatói és az MKP további előretörésének eszközei: „A Honvédelmi Minisztérium személyügyi, katonapolitikai osztálya, a nevelő-

5 BM ir. — A „*Hírek*"-et a „Hetes Bizottság" adta ki. Ez házilag készített sokszorosított anyag volt, amelyben a hozzájuk közelállókat tájékoztatták a bizalmas bel- és külpolitikai hírekről.

6 Tóth István vk. alezredes az 1. ker. ság. vezérkari főnöke volt. 1946 nyarától, miután eltávolították a hadseregből, a Magyar Parasztszövetség alkalmazottja lett, ahol az 1946 őszi parasztnapok szervezésével bízták meg.

7 *Tóth István* vallomása — BM ir.

8 „A Független Kisgazda Párt Véderőbizottságának jelentése a magyar honvédség helyzetéről. — OL—M. 265. I. 84—86. f. — Eredeti.

intézmény, amely a MKP kezében a honvédség korlátlan irányítását jelenti." S hozzáteszik: „... a katonapolitikai osztály és nevelőintézmény minden ellenakciót képes letörni..." E szervek befolyása olyan nagy, hogy akaratukat a kisgazdapárti honvédelmi miniszternél „100%-ban keresztül tudják vinni." Végső következtetésként megállapítják: „Ma már a honvédség irányítása is az MKP kezében van."

A memorandum lényegében véve helyesen állapította meg az MKP törekvéseinek a hadsereg személyi állományában 1946 júniusáig elért eredményeit.

A program szerkesztői az alábbi javaslatot terjesztették a KGP vezetősége elé:

1. Minden további előléptetést állítsanak le a hadseregben, de előzőleg — arra hivatkozva, hogy már úgyis sok munkáspárti lépett elő — fogadtassanak el egy a kisgazdapárt által összeállított előléptetési és beosztási javaslatot, amellyel bizonyos „arányosítást" hajtanának végre.

2. Ezt követően — a kisgazdapárt akaratának érvényesítése céljából — a tiszti előléptetés és kinevezés joga kerüljön a köztársasági elnök kezébe.

3. A sorra kerülő B-listázással pedig el kell érni, hogy a munkáspártiak kikerüljenek a hadseregből.

Hogy a katonai kérdésnek nyomatékot adjanak, a javaslatot ezzel a figyelmeztetéssel zárták: *„Minden demokratikus többség szertefoszlik (a szerkesztők itt a kisgazdapárt parlamenti többségére gondoltak — K. A.), ha a karhatalom problémáját nem sikerül megoldani.* A tárcák jelenlegi elosztására való tekintettel *az egyensúly megteremtése érdekében a párt elsősorban honvédelmi vonalon vár eredményeket."*

Az előterjesztést a KGP vezetősége elfogadta. Ezt követően a programot azzal a kívánsággal adták át Tombor Jenő kisgazdapárti honvédelmi miniszternek, hogy az abban foglaltakat valósítsa meg a honvédelmi tárca vonalán. Ezzel a javaslat gyakorlatilag programmá vált.

A memorandumot a folyamatos talajvesztés miatt érzett aggodalom sugallta. A hadsereg létszámának csökkentésére, szervezeti kereteinek szűkítésére és a B-listázás megkezdésére kormányhatározat volt. Ebben a helyzetben a jobboldal legális és illegális erői összefogtak, s a fenti határozatot úgy akarták végrehajtani, hogy a szelektálással a baloldali pártokhoz tartozók kerüljenek ki a hadseregből.

A programkészítők az ismertetett értékelés ellenére még mindig bíztak abban, hogy gátat vethetnek a hadsereg további átalakításának. A beosztásban levő tisztek és tiszthelyettesek kétharmada szolgált a Horthy-hadseregben is. A pártvezetőség elfogadta javaslataikat. S bíztak abban is, hogy a B-listázás során a KGP meg tudja védeni pártfogoltjait. Reményükre az nyújtott alapot, hogy a Minisztertanács rendelete értelmében minden B-lista bizottságot három főből alakíthatták meg: a bizottság elnökét a miniszterelnök, egy tagját az illetékes szakminiszter és egy tagját pedig a Szakszervezeti Tanács jelölte ki. Ebből következtethették, hogy a bizottságban 2:1 arányban többségbe kerülnek, és a szótöbbséggel hozandó határozatoknál érvényesíteni tudják majd akaratukat.

A hadseregért folytatott harc, valamint a hadseregben a demokratikus és a reakciós erők küzdelme a B-listázás megkezdésekor a döntő szakaszba érkezett el.

Eltekintünk attól, hogy ismertessük a B-listázás történetét. Ezzel kapcsolatban csak két kérdésre válaszolunk: milyen szerepe volt a Magyar Közösség tagjainak a honvédségi B-listázásnál, és mi lett a B-listázás végső kimenetele?

1946 júniusában a különböző politikai pártok megkezdték a felkészülést

a B-listázás végrehajtására. A KGP megbízásából Jaczkó Pál, a párt véderőbizottságának titkára irányította a felkészülést. Jaczkó mindenekelőtt szükségesnek látta egy olyan névjegyzék összeállítását, amelyen feltüntetik azoknak a hivatásos katonáknak a nevét, akiket a B-lista bizottság kisgazdapárti tagjainak meg kell védeni, s azokét, akiket szerintük el kellene bocsátani.

Ezt a munkát, Jaczkó megbízásából, Tóth István vezérkari alezredes vezetésével a Magyar Közösség katonai tagjainak egy csoportja végezte el. A névsor elkészítésében részt vett Soóvári Tihamér vezérkari ezredes is.[9] Ők készítették el a „meghagyandók" és az „elbocsátandók" listáját.

A „meghagyandókról" készített névjegyzékbe a hadsereg — számukra megbízhatónak ismert — tisztjeit vették fel, alezredesig bezárólag, és a fontosabb beosztásúakat. Ezekről jellemzést készítettek s indokolták, kit miért kell mentesíteni. Hasonló módon állították össze az „elbocsátandók" listáját is. Az így elkészült javaslatot Jaczkó Pálnak adták át.

A B-listázással kapcsolatban a Magyar Közösség taktikáját Szent-Miklósy István őrnagy — a Magyar Közösség katonai vonalának irányítója — így összegezte: „Mindenek előtt igyekeztünk a honvédségen belül és más minisztériumok vonalán is a B-lista bizottságokra befolyást gyakorolni oly irányban, hogy azokat, akik nem vágták el magukat 1944 őszén Szálasi alatt, lehetőleg átmentsük, bentmaradjanak és ezáltal a mi ideológiánkhoz közelálló emberekkel penetráljuk . . . az államot."[10]

A közösségi tagok közreműködésével elkészült listát Jaczkó bemutatta Szent-Miklósynak, aki az illegális szervezkedés vezető csoportját tájékoztatta arról, hogy a KGP felkészült az általuk is kívánt András Sándor vezérőrnagy,[11] Tóth István vezérkari alezredes és mások átmentésére. A „Hetes Bizottság" ezt megelégedéssel vette tudomásul.

A tábornokok, tisztek és tiszthelyettesek B-lista kérdőívet töltöttek ki, melyet a HM személyügyi osztályára terjesztettek fel. Megtartásukról vagy elbocsátásukról különböző bizottságok határoztak.

A honvédség tábornokai, vezérkari tisztjei és a fontosabb beosztásúak ügyében a minisztériumi főbizottság döntött.[12]

Ebben a bizottságban olyan elvi megállapodás született, hogy mindazokat, akik ellen a katonapolitikai osztály kifogást emel, el kell bocsátani. A katonapolitikai osztály pedig, amikor az indokolt volt, minden esetben megtette észrevételét. Mivel pedig a horthysta tábornoki és tisztikar legtöbb tagjának olyan politikai múltja volt, hogy azt joggal lehetett kifogásolni, így ezek a tábornokok és tisztek maguk pecsételték meg sorsukat.

A bizottság kommunista párti tagja komolyan vette a Minisztertanács rendeletét. Hivatkozott az igazolási eljárás csődjére, s arra, hogy ennek következtében még mindig túlságosan magas a tiszti és tiszthelyettesi létszám. 19 271 fő ügyében kellett dönteni.[13] Ezt a háborús tiszti és tiszthelyettesi létszámot a békekötés utáni hadsereg kereteibe semmiképpen sem lehetett volna beállítani. Egyébként a stabilizáció megvédése is azt követelte, hogy a hivatásos állományúak létszámát minimálisra csökkentsék le. Ezeket az érveket, mint a Minisztertanács indítékait, a kisgazdapárti bizottsági tagok is kénytelenek voltak elfogadni. Amikor pedig már az első

9 Soóvári Tihamér vk. ezds. később a „Földalatti Fővezérség" tagja lett.

10 *Szent-Miklósy* vallomása. — BM ir.

11 András Sándor vezérőrnagy később a „Földalatti Fővezérség" vezérkari főnöke lett.

12 E bizottság tagja volt Bartha Albert, Daróczy József vezérőrnagy és Révész Géza. Később, Bartha minisztersége idején, Bartha helyett Nagy Bódog lett a bizottság tagja.

13 A SZEB-nek 1947. szeptember 4-én küldött jelentése szerint a B-lista bizottságok 62 tábornok, 1549 törzstiszt, 6971 főtiszt és 10 689 tiszthelyettes ügyében hoznak döntést (HL. HM. Eln. ir. 1947. 20. cs. 20 509 szám.)

ülésen azt tapasztalták, hogy a bizottság kommunista párti tagja nem emelt kifogást több kommunista párttag B-listázása ellen, ők maguk is belátták: nincs lehetőség arra, hogy olyan tiszteket és tábornokokat mentesítsenek, akik szemben állnak a demokratikus rendszerrel.

Így került B-listára már az első tárgyalási napon Tóth István vezérkari alezredes és a reakció több más erőssége.

Az ezt követő éjjel — 1946. július 25-én — meghalt Tombor Jenő honvédelmi miniszter. Egy időre a minisztériumi főbizottság munkája megszakadt, de végül is — Bartha Albert, az utód minisztersége alatt az egész hadseregben befejeződtek a munkálatok. A szolgálatban 1680 tisztet és 2560 tiszthelyettest tartottak meg.[14]

Kisgazdapárti körökben eredménynek tekintették, hogy a Minisztertanács július 30-i ülésén olyan határozatot hoztak, mely lehetővé tette, hogy az egyes minisztériumok a B-listázás során elbocsátottak 10%-át visszavehették. A visszavételre az illetékes szakminiszter, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült valamelyik politikai párt országos központja és a Szakszervezeti Tanács tehetett javaslatot. Az említett határozat alapján lefolytatott eljárás volt az ún. „B-lista revízió".[15]

A honvédségből elbocsátott egyes személyek visszavételére a kisgazdapárt is készített javaslatot. A lista élére András Sándor vezérőrnagyot, a Magyar Közösség tekintélyes tagját vették fel. Visszavételre ajánlották még Fülöp József ezredest[16] és több más, hasonló szélsőjobboldali elemet is. Ezek a tervek azonban nem valósulhattak meg.[17]

Szeptember elejétől — B. Szabó István kisgazdapárti honvédelmi államtitkár vezetésével — hetenként ülésezett a kisgazdapárt véderőbizottsága. Újra meg újra tárgyalták a B-listázási sérelmeket, és a kudarcokért kölcsönösen egymást okolták.[18] A kialakult helyzeten azonban nem tudtak változtatni. A minisztertanácsi rendelet kimondta, hogy „a határozat ellen jogorvoslatoknak ... helye nincs", s így a szolgálatból történt elbocsátást véglegesnek lehetett tekinteni.

Bár a magyar közösségiek[19] még később is támogatták a KGP legális úton folytatott hadügyi törekvéseit, de ugyanakkor új lehetőségeket is kerestek. Tevékenységük súlypontja az illegális útra tevődött át.

1946 szeptemberétől az illegális szervezkedés megkezdődött a katonai vonalon is.

АНДРАШ КИШ:

ПОРАЖЕНИЕ ПРАВЫХ СИЛ В АРМИИ (1946)

Резюме

Настоящая статья является отрывком из книги автора «От Венгерской Общности до Подпольного Главного командования», вышедшей в ближайшем будущем в издании Военного издательства имени Зрини. В книге описан автором антиреспубликан-

14 Uo.
15 9050/1946. szám. — Magyar Közlöny, 1946. 177. szám.
16 Fülöp József ezredes korábban az I. hadosztály vezérkari főnöke volt.
17 *Kovács István* felszólalása a nemzetgyűlés 1947. március 4-i ülésén. Idézi *Munk Károly:* A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Budapest, Zrínyi Kiadó. 1963. 117. o.
18 *Soóvári Tihamér* vallomása. — BM ir.
19 Az államellenes illegális szervezkedés vezetői a Magyar Közösség nevű titkos szervezet vezetői voltak.

ский заговор 1946 г., в ходе которого заговорщиками — между прочим — был создан тайный военный штаб, так называемое Подпольное Главное командование.

Автор опубликованной ныне статьи показывает борьбу демократических и реакционных сил в венгерской армии в 1945/46 гг. Он описывает тогдашнюю деятельность реакционных генералов и офицеров, направленную на организацию и оформление венгерской армии в таком духе, что она впредь была готова участвовать в борьбе за власть — на стороне реакционных сил.

Автор показывает процесс, в ходе которого демократические силы под руководством Венгерской коммунистической партии постепенно вытесняли из армии противостоящие им правые силы.

В связи с этим доказано, что после освобождения армия была организована соответственно характеру государственной власти, которая с точки зрения внутреннего содержания была демократической.

Что касается дальнейшего хода борьбы в армии показано, что развитие венгерской армии после окончания войны приостановили. В это время продолжались начатые в начале 1945 г. проверки. Их осуществление было непоследовательным и противоречивым, поэтому стало возможным возвращение в армию в большом количестве бывших офицеров и унтер-офицеров.

В то же время в армии укрепился и процесс демократизации. Автор ссылается на то, что в это время солдаты принимали участие в восстановлении страны. Выполняемая на благо родины работа, политическое воспитание под руководством коммунистов, устранение наиболее реакционных элементов, присвоение звания офицера нескольким сотням антифашистов — все это укрепляло демократическое развитие.

Автор пишет о реорганизации армии в марте 1946 г., о взятии пограничной охраны под единое командование, в результате которого половина армии оказалась под коммунистическим руководством. К этому времени в армии возникло равновесие между демократическими и реакционными силами и начали созревать условия и в вооруженных силах для общего контрнаступления демократических сил.

Автор отмечает, что оборонительный комитет Партии мелких сельских хозяев с помощью группы устраненных из армии офицеров оценил сложившееся до лета 1946 г. положение в армии. Этот документ — который можно считать военной программой партии мелких сельских хозяев — доказывает, что правые силы хотели остановить процесс демократизации, а потом изменить соотношение сил в свою пользу. В статье показан и процесс, в ходе которого эта попытка реакционных сил потерпела поражение.

В качестве общей оценки автор устанавливает, что к октябрю 1946 г. партия мелких сельских хозяев потеряла в венгерской армии по существу все свои значительные позиции, хотя надо отметить, что министерство обороны подлежало ей. Венгрии уже не было такой вооруженной силы, на которую она могла положиться в борьбе за власть.

Вытесненные из армии генералы и офицеры в это время присоединились к упомянутому антиреспубликанскому заговору и создали тайную военную организацию, Подпольное Главное командование.

ANDRÁS KIS:

DIE NIEDERLAGE DER RECHTSGERICHTETEN KRÄFTE IN DER ARMEE (1946)

Resümee

Die Studie ist ein Abschnitt aus dem Werke des Autors, das in naher Zukunft unter dem Titel: „Von der Ungarischen Gemeinschaft bis zum Unterirdischen Oberkommando" im Militärverlag „Zrínyi" erscheinen wird. Im Buche beschreibt der Verfasser die antirepublikanische Organisation im Jahre 1946, in derem Ver-

lauf die Verschwörer — unter anderem — einen geheimen militärischen Stab, das sogenannte Unterirdische Oberkommando, schufen.

Der Verfasser der hier veröffentlichten Studie zeigt uns den Kampf der demokratischen und reaktionären Kräfte in der ungarischen Armee in den Jahren 1945—46. Er berichtet über die damalige Tätigkeit der reaktionären Generäle und Offiziere, die darauf abzielte, die ungarische Armee so zu gestalten, dass sie später im Kampf um die Macht — an der Seite der reaktionären Kräfte-eingesetzt werden könne.

Der Verfasser zeigt uns jenen Vorgang, im Laufe dessen die, von der Ungarischen Kommunistischen Partei geführten demokratischen Kräfte schrittweise die ihnen gegenüberstehenden rechtsgerichteten Kräfte aus der Armee verdrängten.

Anhand dessen beweist er, dass die Armee, entsprechend dem Charakter der Staatsgewalt nach der Befreiung, organisiert wurde, und die Armee — ihren inneren Inhalt betreffend — demokratisch war.

Was den weiteren Verlauf des internen Kampfes in der Armee anbelangt, weist er darauf hin, dass der weitere Aufbau der ungarischen Armee nach dem Kriege abgestellt wurde. Zu dieser Zeit setzten sich die, anfangs 1945 begonnenen Purifikationsverfahren fort. Ihre Durchführung war unkonsequent und voll von Widersprüchen, so wurde es ermöglicht, dass die ehemaligen Offiziere und Unteroffiziere massenhaft in die Armee zurückkehren konnten.

Zur gleichen Zeit verstärkte sich auch der Vorgang der Demokratisierung. Der Verfasser weist darauf hin, dass die Soldaten der Armee während dieser Zeit am Neuaufbau des Landes teilgenommen hatten. Die, im Interesse des Vaterlandes geleistete Arbeit, die von den Erziehungsoffizieren und den Kommunisten gelenkte politische Erziehung, das Entfernen der reaktionärsten Elemente, die Ernennung mehrerer Hundert Antifaschisten zu Offizieren, das alles stärkte die demokratische Entwicklung.

Der Verfasser schreibt über die Reorganisierung der Armee im März 1946, über die Einführung des einheitlichen Kommandos bei der Grenzwache, als dessen Ergebnis die Hälfte der Armee unter kommunistische Führung kam. Zu dieser Zeit stellte sich das Gleichgewicht zwischen den demokratischen und den reaktionären Kräften her und die Bedingungen zu einem allgemeinen Gegenangriff der demokratischen Kräfte fingen an auch in der Armee zu reifen.

Der Autor erwähnt, dass der Wehrausschuss der Unabhänginen Kleinlandwirtepartei, mit Hilfe einer Gruppe von Offizieren, die aus der Armee entfernt wurden, die Lage bewertete, die sich bis zum Sommer 1946 gebildet hatte. Dieses Dokument — das im Wesen das militärische Programm der Kleinlandwirtepartei war — beweist, dass die rechtsgerichteten Kräfte sich anschickten, den Demokratisierungsvorgang abzuschliessen und somit die Kräfteverhältnisse zu ihren Gunsten zu ändern. Die Studie berichtet auch über jenen Vorgang, in dessen Verlauf dieser Versuch der Reaktion eine Niederlage erlitt.

Allgemein abschätzend stellt der Verfasser fest, dass die Kleinlandwirtepartei bis Oktober 1946 im wesentlichen alle bedeutenden Positionen in der ungarischen Armee verloren hatte, — obwohl sie den Posten des Landesverteidigungsministers inne hatte. In Ungarn gab es keine solche bewaffnete Macht mehr, auf die sie im Kampfe um die Macht hätte zählen können.

Die aus der Armee verdrängten Generäle und Offiziere schlossen sich in dieser Zeit an die erwähnte antirepublikanische Organisation an und riefen die geheime unterirdische militärische Organisation, das Unterirdische Oberkommando, ins Leben.

AZ ALGÉRIAI HÁBORÚ TÖRTÉNETÉHEZ (1954—1962)

Ács Tibor

Afrika legújabbkori hadtörténetének egyik leghosszabb és legvéresebb háborúja 1954—1962 között folyt Algériában. Az algériai nép nemzeti felszabadító fegyveres küzdelme a francia gyarmati uralom ellen 1954 november elsején robbant ki. A háború 1962 márciusában ért véget, amelynek eredményeként a világ térképén megjelent a független Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság. A tanulmány szerzője a teljesség igénye nélkül kísérli meg e háború előzményeinek és jellemzőinek, továbbá fő szakaszainak és a hadviselési módok néhány vonásának bemutatását.

A háború előzményei, jellemzői és fő szakaszai

Az algériai háború kitörésének okai és *történelmi* gyökerei a múlt századba nyúlnak vissza. Algéria Észak-Afrika (2 381 700 négyzetkilométernyi) középső részét foglalja el, és hadászati helyzete, természeti kincsei, valamint gazdasága mágnesként vonzotta a francia hódítókat.

Algéria gyarmati leigázása 1830. június 14-én hajnali 3-kor kezdődött meg. A francia expedíciós hadsereg 2., 3., 14. és 37. gyalogezredei partra szálltak a Sidi Ferruch-félszigeten.[1] Az ország meghódítása 1890-ben a déli oázisok elfoglalásával fejeződött be. A háború tehát kisebb megszakításokkal több mint ötven évig tartott. Ebből az a tizenöt év (1832—1847) emelkedik ki, amikor Abd el-Kader vezette az algériai nép fegyveres ellenállását.[2] Algéria kolonializálásának koncepciója Bugeaud marsall nevéhez fűződik. Katonapolitikai, hadászati, harcászati elvei és módszerei, a *felégetett föld taktikája,* a 6000 emberből és 1200 lóból álló gyorsan mozgó katonai oszlopok, az erődök hálózata, a négyszögbe állított csapatok hadrendje, az *oszd meg* és *uralkodj elv,* a bennszülötteket ellenőrző katonai közigazgatás, az úgynevezett arab irodák, a földrablások és az európaiak letelepítése. Bugeaud a francia gyarmati hadviselés „klasszikusának" tekinthető, s tételeit a

1 Journal d'un officier de l'Armée d'Afrique. Paris, Chez Anselin, Successeur de Magimel, 1831. 74—76. o.

2 Lásd *Fournier, Paul:* L'état d'Abd-el Kader et sa puissance en 1841 d'aprés le rapport du sous-intendant militaire Massot. Revue d'Histoire Moderne et Contenporaine, 1967. április—júniusi sz. 123—157. o.

XIX. és XX. századi gyarmati háborúkban rendszeresen alkalmazták is a franciák.[3]

Kevésbé ismertek Marxnak és Engelsnek *Algériával foglalkozó munkái és levelezése.*[4] Ezekben nagy rokonszenvvel vizsgálták az algériai nép történetét a francia gyarmatosítás időszakában. Leleplezték a hódítók barbár hadviselési rendszerét, a kínzásokat és részletesen bemutatták a függetlenségét védő nép hősi harcát. Levonták azt a következtetést, hogy a francia gyarmati uralom nem lesz maradandó Algériában. Engels hadtudományi műveiben elemezte a XIX. századi algériai háború hatását az egyetemes hadügy fejlődésére.[5] Nagyra értékelte az algériai hadművészetet, de kiemelte a francia hadszervezet, fegyverzet és harcászat előrevivő elemeit — könnyűgyalogság, vontcsövű fegyver stb. — is. Többek között rámutatott arra, hogy az algériai háború tapasztalatai alapján szervezték meg számos európai hadseregben a könnyűgyalogságot.

A francia gyarmatosítók Algériát gazdaságilag, politikailag és katonailag *tartósan az anyaországhoz akarták láncolni.* „A kolonializmus — évszázados uralma folyamán — egyfelől a francia gazdaság, másfelől a gyarmati kiváltságok alapján alakította ki az algériai gazdaságot. E rendszernek megfelelően — a politikai és gazdasági elnyomó eszközök egész arzenáljával — az algériai népet az általános elmaradottság keretei között tartotta."[6] Az algériaiaknak ezt a megállapítását a tények sokasága bizonyítja. A francia földrablások eredményeként a legtermékenyebb 2 703 000 hektár 21 650 telepes és néhány monopólium kezén volt. A mezőgazdasági termelés évi értékét 1953-ban 140 milliárd frankra becsülték. Ebből 92 milliárd jutott a gyarmatosítóknak és csak 48 milliárd az algériaiaknak, holott ők alkották a mezőgazdasági népesség 98%-át.[7] A szaharai olaj felfedezése (1954) és kitermelése (1957-ben 100 ezer, 1959-ben 4,5 millió és 1961-ben 20 millió tonna) még tovább erősítette a francia imperializmus Algériának gyarmati sorban való tartására irányuló törekvéseit. „Franciaország nem létező koronájának legértékesebb drágakövei az észak-afrikai területek... elvesztése harmadrendű hatalommá süllyesztené..."[8]

Az algériai helyzetet *bonyolító* mozzanat volt a lakosság sajátos összetétele. 1954-ben az európaiak száma 984 ezer, az algériaiaké több mint 9 millió volt.[9] Az a körülmény, hogy a francia gyarmatbirodalomban egyedülállóan nagyszámú állandóan letelepedett európai volt található, önmagában is különleges helyet biztosított Algériának. Az európai származású telepesek a francia monopóliumok segítségével külön társadalmat alakítottak ki, mely biztosította a gazdasági, a politikai, a kultúra és más vonatkozásban kiváltságos helyzetüket. Nem ismerték el az algériai nemzetet; azt állították, hogy évszázados civilizátori tevékenységük eredményeként alakult ki az ország és a lakosság arculata — „Francia-Algéria".[10] A ke-

3 Lásd példának Über den Gebirgskrieg in Afrika. Übersetzt aus den Schriften des Maraschal Bugeaud. Wien, Verlag Seidel-Sohn, 1869. 16. o.

4 *Marx:* Bugeaud de la Piconnerie és *Engels* Algéria (*Marx—Engels* Művei. 14. köt. 214—216, 18—25. o.) — Algériával kapcsolatos levelezésük megtalálható *Karl Marx—Friedrich Engels:* Briefwechsel. II. Band: 1854—1860. Berlin, Dietz Verlag, 1949. és IV. Band: 1868—1883. Berlin, Dietz Verlag, 1950.

5 Lásd részletesen: A francia könnyűgyalogság; A vontcsövű puska története; Bugeaud marsall a harc erkölcsi tényezőjéről; Hadseregek tündöklése és bukása; Európa hadseregei és más munkák. (Ezek megtalálhatók *Engels Frigyes* Válogatott Katonai írásai I—II köt., valamint *Marx—Engels* Művei 11., 14. és 15. köteteiben.)

6 Alger républicain, 1964. április 5—6. sz.

7 Részletes gazdasági statisztikai adatokat tartalmazza az Algéria 54. Encyclopedie Mensuelle d'Outre-Mer. Paris. Numero Spécial, 1954.

8 Newsweek, 1952. december 22. sz.

9 Alger républicain, 1955. július 3—4. sz.

10 Lásd Une ouvre Francoise l'Algérie. Alcon, Paris, 1929. 296. o. és *Juin Pierre Alphonse:* Le Maghreb en Feu. Plon, Paris, 1957. 24. o.

gyetlen gyarmati kizsákmányolás annyira kiélezte a francia kolonialisták és az algériai nemzet közötti fő ellentmondást, hogy az háborúra vezetett.

A francia és a NATO katonai terveiben *fontos szerepet* szántak Észak-Afrikának, de elsősorban Algériának. A francia katonai vezetés és „a NATO bizonyos felelősei úgy tekintették, mint a nyugati stratégia egységét."[11] Azt hirdették, hogy a szocialista országok elleni atomháború esetén „stratégiai értéke jelentős a NATO számára. Maga a tér, amely rendelkezésre áll, mégha nem is számítjuk azokat az ultramodern adukat, mint Bizerta és Mers-el-Kebir, amelyek szintén a szövetségesek rendelkezésére állnak."[12] Az amerikaiak nyíltan kijelentették: „Algéria védelme a NATO valamennyi országát érinti... Franciaország az Amerikai Egyesült Államok teljes támogatását élvezi ebben a harcban... Algéria négy megyéje a francia terület elidegeníthetetlen része és benne van a NATO övezetében. Az USA ezért járult hozzá, hogy Franciaország csapatokat küldjön Algériába, mert Algéria védelme fontos a NATO számára..."[13] Ily módon nemhiába szerepelt a NATO alapokmányának 6. szakaszaként az a megállapítás, hogy „a szerződő felek elleni fegyveres támadásnak tekintik az algériai francia megyék elleni fegyveres támadást."[14] A szerződést a francia gyarmatosítók az algériaiak megkérdezése nélkül kötötték meg, ily módon hozzájárult ez is ahhoz, hogy az algériai nép fegyveres küzdelmet indítson Algéria függetlenségének kivívása érdekében.

A második világháború után alapvetően megváltoztak a nemzetközi erőviszonyok. Franciaország meggyengülve került ki a háborúból. A Szovjetunió és a társadalmi haladás erői megerősödtek. A szocializmus kilépett egy ország keretéből és világrendszerré vált. A kedvező külső körülmények mellett beértek a nemzeti felszabadító forradalmak feltételei is Indokínától Afrikáig a francia gyarmatokon. Megkezdődött a francia imperializmus gyarmatbirodalmának agoniája, melyet a katonai erőfeszítés sem tudott megállítani.[15]

Algériában a nemzeti felszabadító küzdelem a második világháború után a kedvező feltételek következtében fellendült. A különböző osztályokat és rétegeket képviselő pártok egyre elszántabb harcot folytattak a függetlenség kivívásáért. Különösen az ötvenes évek elején lángolt fel hevesen a nemzeti felszabadító küzdelem. 1951-ben megalakult a Szabadság Védelméért és Tiszteletben Tartásáért Harcoló Algéria Front, amelybe az Algériai Kommunista Párt, a Demokratikus Szabadságjogok Diadaláért Küzdő Mozgalom (a legnagyobb nacionalista kispolgári szervezet), az Algériai Manifesztum Demokratikus Szövetsége (a városi kis- és középpolgárság pártja) és az Ulemák Egyesülete (muzulmán vallási szervezet)[16] tömörült. Ez az antiimperialista szervezet volt az első, mely arra törekedett, hogy a nemzeti mozgalom valamennyi irányzatát egységfrontba tömörítse. A gyarmatosítók látva a veszélyt, valóságos hadjáratot indítottak a front ellen. Aktivistáit — nacionalistákat, kommunistákat — tömegesen tartóztatták le, bántalmazták, majd bebörtönözték őket. Az üldözés csak fokozta a harc hevességét, a politikai tömegakciók, tüntetések és sztrájkok számát. Az algériai kikötőmunkások voltak az elsők, akik megtagadták az Indokínába

11 Revue de Défense National (a továbbiakban RDN.), 1957. 10. sz. 1444. o.
12 RDN. 1958. 3. sz. 434. o.
13 Revue Militaire d'Information (a továbbiakban RMI.) 1956. 270. sz. 11—12. o.
14 Nemzetközi szerződések gyűjteménye. 1944—1958. Budapest, Közgazdasági és Jogi kiadó, 1958. 143. o.
15 1946 elején a francia imperializmus rendelkezik — a brit után — a világ második legnagyobb gyarmatbirodalmával, területe több mint 12 milió km², lakosága pedig kb. 73 millió volt.
16 A francia elnevezésük Mouvement pour le Triomphe des Libértés Démocratiques (a továbbiakban MTLD.), Union Démocratique du Manifeste Algérien.

induló hajók berakását. Az Algériai Front a kezdeti sikerek után nem tudott olyan hatékony programmal fellépni, mely az egész algériai népet magával ragadta volna. Működésével kapcsolatban a pártok között olyan véleményeltérések támadtak, amelyek a front feloszlatását idézte elő, még mielőtt hivatását teljesítette volna. Az Algériai Front rövid működése azonban előkészítette a jövőt.

1954-ben a nemzeti felszabadító mozgalom *súlypontja* — a francia gyarmatbirodalmon belül — Észak-Afrikára helyeződött. Erre az időre az algériai nép többsége azt tapasztalta, hogy a nemzeti felszabadító mozgalom *békés útja tovább nem járható*. Ezt a felismerést több belső és külső körülmény — a nyomor és a gyarmati elnyomás fokozódása, a hegyekben a hazafias OS (Organisation de Secreté) titkos katonai szervezet partizánharca, a legbefolyásosabb nacionalista párt, a Demokratikus Szabadságjogok Diadaláért Küzdő Mozgalom kettészakadása és válsága, a vietnami nép győzelme, a szocialista világrendszer hatása, Egyiptom támogatása és a Maghreb (Algéria, Tunézia, Marokkó) függetlenségéért folyó közös harc koordinálása[17] — segítette elő. „Az algériaiak már torkig voltak a francia kormányok hazugságaival, be nem tartott ígéreteivel és csaló választásaival. A nemzeti követelésekre egyre kegyetlenebb elnyomás volt a válasz. Az algériaiak előtt világossá vált, hogy a békés fellépéstől már nem várható semmi, s csak a fegyveres küzdelem indíthatja el Algériát azon az úton, amelyet Marokkó és Tunézia vágott."[18]

A forradalmi helyzetet és a fegyveres küzdelem feltételeinek megérését azonban a nacionalista pártok, de az algériai kommunisták sem ismerték fel. A helyzetet legtisztábban az MTLD forradalmi szárnyának néhány volt tagja látta.[19] Ezek a hazafiak 1954 márciusában megalakították az Egység és Akció Forradalmi Bizottságát (Comité Révolutionnaire pour l'Unité et l'Action — CRUA).[20] A bizottság elkészítette politikai és katonai tervét a fegyveres felkelés kirobbantására. Létrehozták a politikai és katonai tevékenység szervezeteit, az FLN-t (Nemzeti Felszabadulási Front — Front de Liberation Nationale) és az ALN-t (Nemzeti Felszabadító Hadsereg — Armée de Liberation Nationale). Országszerte megindult a titkos szervező munka. A fegyveres küzdelemre való előkészületek közben a szervezők nem feledkeztek meg arról sem, hogy az érlelődő nemzeti felszabadító forradalomban ki kell várni azt a történelmi pillanatot, amely a sikeres kezdethez nélkülözhetetlen. 1954. október 10-én a CRUA a katonapolitikai helyzet sokoldalú elemzése után elhatározta, hogy 1954. október 31-től november 1-re virradóra megkezdi a fegyveres felkelést.[21] Ez a döntés helyes volt, a nemzeti demokratikus forradalom elkezdését ugyanis még nem lehetett kitűzni. Utalhatunk ennek kapcsán Leninre, aki a fegyveres felkelés művészetéről írva rámutatott: „De a felkelést igenis kitűzhetjük, ha valóban előkészítettük és, ha a népi felkelés a társadalmi viszonyokban már végbement átalakulások folytán lehetséges... A felkelést ki lehet tűzni, ha azok, akik kitűzik, befolyásolni tudják a tömegeket és helyesen ki tudják választani a pillanatot."[22]

Az algériai háború korunk bonyolult történelmi és társadalmi jelensége volt. Ezért szükséges megvizsgálni mindkét hadviselő fél oldaláról a há-

17 *Bouzar, Nadir:* J'ai cru en la France. Comité de Liberation du Maghreb au Caire, 1954. 285—287. o.
18 *Alleg, Henri:* Hadifoglyok, Budapest, Kossuth Kiadó, 1962. 112. o.
19 A kilenc történelmi személyiség: Hosin Ait Ahmed, Mohamed Budiaf, Ahmed Ben Bella, Larbi Ben M'Hidi, Rabah Bitat, Mohamed Khidder, Belkasszem Krim, Ben Boulaid és Didouche Mourad volt.
20 El Moudjahid, 1958. augusztus 22. sz.
21 El Moudjahid, 1959. szeptember 1. sz.
22 *Lenin* Művei 8. köt. Budapest, Szikra, 1954. 144—145. o.

ború politikai céljait és tartalmát, a társadalmi jellegét és típusát, a fegyveres küzdelem méreteit, eszközeit és időtartamát, amelyek együttesen meghatározzák a lefolyt háború jellemző sajátosságait és periódusait.

1954. november 1-én a fegyveres küzdelem megindításával egy időben az FLN kiáltványt intézett az algériai néphez, amelyben vázolta politikai célkitűzését: „Programunk fő célja a nemzeti függetlenség."[23] Ezt erősíti meg az FLN 1956. augusztus 20-án elfogadott programja is: „A doktrína világos. A cél, amit el kell érnünk, a nemzeti függetlenség, a gyarmati rendszer lerombolása révén, az eszköz a forradalom."[24] Az FLN okmányából kitűnik, hogy az elsődleges cél Algéria függetlenségének kivívása. A nemzeti demokratikus foradalom szociális céljait ezért csak általánosan fogalmazták meg: a gyarmati uralom következményeinek felszámolása, agrárreform, demokratikus köztársaság stb.[25] Alapvetően ezt az tette indokolttá, hogy a politikai, diplomáciai, ideológiai és nem utolsósorban a fegyveres küzdelemre minden osztályt és réteget mozgósítani kellett.

A háború súlyos megpróbáltatásai a tömegek öntudatát olyan szintre emelték, amely a dolgozók osztályalapon való tömörülésének fontos mozgatóerejévé vált. A harc szociális céljainak konkrétizálódása az FLN vezetésében és az ideiglenes kormányban vezető szerepeket betöltő megalkúvó elemek ellenére ment végbe. A megalkúvó áramlat a háború céljait csupán a függetlenség kivívására akarta korlátozni, nem kívánt gyökeres társadalmi átalakulásokat, nem szorgalmazta a nem kapitalista úton való haladást.[26] Míg az „1954. november 1-i felkelés csak Algéria politikai problémáját vetette fel és mindenekelőtt a függetlenség kivívására irányult, a hosszúra nyúló háború és a nép által hozott roppant áldozatok a gazdasági és társadalmi élet átalakítására irányuló törekvéseket váltották ki."[27]

A fegyveres küzdelemre való áttérés egyik sajátossága és nehézsége abban nyilvánult meg, hogy az FLN és tömegszervezetei csak a háború kibontakozásának időszakában létesültek. Az FLN minden osztály és réteg antiimperialista nemzeti egységfrontjává fejlődött. Az ALN katonai sikerei lehetővé tették az FLN hálózatának kiépítését Algériában. Az FLN és az ALN elszakíthatatlan volt egymástól. Hivatalosan az ALN az FLN alárendeltségébe tartozott, de facto azonban a politikai és katonai akciókban önállóan cselekedett. Az ország belsejében az FLN a hadsereg politikai szerveként működött, amelynek feladata a lakosság mozgósítása volt a fegyveres küzdelem maximális támogatására. Az ALN jellegét meghatározta az a körülmény is, hogy a háború folyamán mint politikai tényező is szerepet játszott.

Az algériai néptömegek — a parasztság, a munkásság, a kispolgárság — alkották a nemzeti felszabadító háború mozgató erőit. A háború legnagyobb tömegerejét és az ALN gerincét a parasztság adta. A munkásosztály aktívan részt vett a harcban, de a vezető szerepet a kispolgárság játszotta. Az összes nemzeti erő politikai és katonai szövetsége az FLN és az ALN keretében valósult meg. Az FLN-be fokozatosan belépett minden nacionalista párt, de előzőleg kimondták feloszlatásukat.[28] Az Algériai Kommu-

23 La révolution algérienne par les testes. Paris, Editions Maspero, 1961. 160—161. o.: *Uboldi, Rafael:* Zaprozcsennij reportázs. Moszkva, Goszpolitizdat, 1959. 86—89 o..
24 Uo. 140—141. o.
25 El Moudjahid, 1956. 2. sz. 12—13. o.
26 Béke és Szocializmus, 1964. 8. sz. 176. o.
27 Alger républicain, 1964 április 5—6. sz.
28 *Bedjaoui, Mohamed:* La revolution algérienne et le droit. Editions de l'Association Internationale des Juristes Démocrates, Bruxelles, 1961. 87. o.

nista Párt 1956-ban akcióegységet kötött az FLN-el, szerves részének tekintette magát és annak keretében harcolt.[29]

A francia kolonialisták azt állították, hogy „Algéria szerves része Franciaországnak. Éppen olyan értelmetlen azt állítani, hogy Algériának politikai problémái lehetnek, mintha Poitonról vagy Bretagnéről mondanánk ugyanezt." Az algériai nép szabadságharcáról azt hirdették, hogy külföldről táplált mesterséges „mozgalom, amelyhez a gyújtóanyag Moszkvából érkezik."[30] A francia imperializmus gyarmati háborúját „Francia-Algéria" célkitűzésével vívta. Algériában a háború azért robbant ki a francia uralkodó körök szerint, mert a „pánarab neoimperialisták agressziós merényletre" készülnek a francia nép és Franciaország déli területei ellen. A pszichológiai háborúk szellemében hamisított „zsákmányolt" iratokkal azt bizonygatták, hogy az arabok azt hirdetik: „Elhódítjuk a kereszténytől azokat a városokat, amelyek valamikor mór őseinké voltak", vagy „a mai mohamedán világ bosszút áll azért a vereségért, amelyet Martell Károly mért a mór seregekre Poitiers-nél". Soustelle, a hírhedt ultra politikus a francia politikával elégedetlenkedve következőket írta az algériai háborúval kapcsolatban: „Lassan mozdulnak meg a demokrácia erői. Képesek lesznek-e a pánarab imperializmus által meggyújtott háború és bizonytalanság tüzét kioltani."[31] A „kommunizmus" és „muzulmán irredentizmus" mellett a politikai tévedéseket, a gazdasági hibákat, az algériai gyarmati közigazgatás és karhatalom gyengeségét okolták a háború kirobbantásáért.[32]

Az algériai nép igen nehéz körülmények között vívta fegyveres küzdelmét. A háború menetét — kedvezően és kedvezőtlenül — befolyásolták politikai, gazdasági, katonai, földrajzi és demográfiai tényezők. A franciák a számukra kedvező, vagy látszólag előnyös tényezők hatására, szinte jelszóként kijelentették: „L'Algérie n'est pas l'Indochine."[33] Igazuk volt, Algéria nem volt Indokína. Az algériai hadszíntér földrajzi viszonyai a franciáknak kedveztek. Indokína 12 ezer km-re volt Franciaországtól. Algéria ellenben 800 km-re a földközi-tengeri kikötőktől, és 2 óra alatt értek algériai terület fölé anyaországbeli repülőtereikről a francia légierő gépei. Ez lehetővé tette a gyors hadianyag- és csapatszállításokat. A franciák a határzárakkal, az ország partvidékének és légterének ellenőrzésével megnehezítették a kapcsolatok fenntartását, és Algéria valóságos sziget helyzetébe került. Algéria éghajlati, növényzeti és földrajzi viszonyai — kivéve az Atlasz déli részét és a Szaharát — hasonlítanak Franciaországéhoz. Ezért az algériai hadszíntér nem volt a francia fegyveres erők számára olyan szokatlan, mint az indokínai földrajzi környezet, a dzsungelek, a trópusi éghajlat stb. Algéria telepes gyarmat volt, ahol 10 millió algériaira 1 millió európai jutott. Indokínában viszont 1939-ben csak 30 000 francia élt. Az európaiak kezében összpontosult közigazgatás a francia imperializmus és fegyveres erejének szilárd támasza és aktív résztvevője volt az algériai nép ellen vívott háborúban. Algéria gazdasági életének irányítása Franciaország és a francia telepesek kezében volt. A francia export 11,3%-a (172 milliárd frank) irányult Algériába, az algériai exportnak viszont 60%-a (102 milliárd) került Franciaországba.[34]

[29] *P. C. A.:* Notre Peuple vaincra. 18 novembre 1960. 19., 47. o. Idézi *Bedjaoui:* i. m. 87. o. és Béke és Szocializmus, 1958. 2. sz.

[30] RDN. 1958. 1. sz. 6. o.

[31] RDN. 1956. 7. sz. 824—827. o.

[32] „250 hivatalnok íróasztal mögül irányította az országot"; Franciaország 40 millió lakosára 35 ezer csendőr, 70 ezer rendőr, 105 gépesített csendőrszázad és 20 század köztársasági gárdista jut, míg Algéria 10 millió lakosára 2000 csendőr, 4000 rendőr és 8 gépesített csendőr század jut. (RMI. 1956. 275. sz. 38. o.)

[33] Lásd RMI. 1959. 270 sz. 40—44. o.

[34] U. o. 43. o.

A francia gyarmatosítók fegyveres erőiben szolgáltak a „Corps Expéditionnaire" katonái, akik az indokínai háborúban bizonyos harci tapasztalatokat szereztek a partizánhadviselésben. Ezenkívül a francia katonai vezetés az indokínai háború tanulságait figyelembe véve fejlesztette ki és alkalmazta hadviselési módját. Ezek a megvizsgált politikai, gazdasági, földrajzi és katonai hátrányok a háború során még jobban kiéleződtek. Az algériaiak a vietnamiakkal ellentétben nem tudtak állandó időtartalommal jelentős összefüggő területeket felszabadítani, erős belső hátországi bázisokat kiépíteni és ott megvalósítani a háború országos vezető szervét. Mindezek a tényezők megakadályozták az ALN-t abban, hogy a partizánharcmódról, a gerillaháborúról áttérjen a regulárishoz közel álló hadviselési módokra.

A háború indítékairól és céljairól bemutatott tények és események világossá teszik az *algériai háború legfontosabb vonásait.*

Politikai tartalma és társadalmi jellege szerint az algériai nép részéről *igazságos, haladó,* a francia imperializmus részéről igazságtalan, reakciós volt a háború. *Típusa* alapján ez a háború a gyarmati sorban élő algégériai nép *nemzeti felszabadító háborúja* volt, amelynek az a jellemzője, hogy a francia imperialisták gyarmati háborújával szemben felkelésből nőtt át partizánháborúba. A szervezett fegyveres küzdelem jellegét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy méretei alapján *helyi háború,* mely Algéria területén dúlt, bár lángjai át-átcsaptak Franciaországba, Marokkóba és Tunéziába. A harc nemcsak a két hadviselő fél céljaiért folyt, hanem az emberiség haladásáért is, így a nemzetközi osztályharcnak egyik fontos csatáját is jelentette. Ezért támogatta a francia gyarmatosítókat a NATO, az algériai nemzetet pedig a szocialista országok és az antiimperialista erők koalíciója. Az algériai küzdelem *eszközeit* tekintve *hagyományos fegyverekkel* folytatott háború, melyben az abszolút haditechnikai, az élőerő, a szárazföldi, a légi és a tengeri fölény a francia fegyveres erők oldalán volt. *Időtartama* alapján elhúzódó háború volt, amely 1954. november 1-től 1962. március 19-ig — 2695 napig tartott.

A politikai és hadiesemények alapján e *háborúnak négy fő szakasza* különböztethető meg: az *első* 1954 novemberétől—1956 augusztusáig: a *második* 1956 szeptembertől—1958 májusáig; a *harmadik* 1958 júniusától—1960 januárjáig; a *negyedik* pedig 1960 elejétől—1962 márciusáig tartott.

Az algériai nép nemzeti felszabadító háborújának *első szakaszát* mindenekelőtt a fegyveres küzdelem kibontakozása jellemezte. Az ALN szakasz és század erejű támadó vállalkozásai 1954 november elsején 70 rajtaütéssel kezdődtek. A francia „tisztogató" és „felgöngyölítő" hadműveleteket 1954. november 9-én indították meg az Aures-hegységben, de céljukat nem érték el. 1954 végéig mintegy 500 fegyveres összecsapás zajlott le. 1954 januárjában a francia erőfeszítések nyitányai a Veronique és Violette hadműveletek voltak, de a katonai helyzet ennek ellenére egyre romlott. 1955 július és augusztusában az ALN támadásokat indított. A legvéresebb ütközetek augusztus 20-án Constantine és Philippeville városokban zajlanak le. Itt érte a francia hadsereget — egyik tábornoka szerint — „augusztus 20-a szomorú napja".[35] 1955 végére — nem tekintve a súlyos veszteségeket — az ALN mintegy 20 000, a gyarmati haderő pedig 200 000 főt számlált. 1956-ban a hazafias erők támadásaira a franciák az Espérance, Arquebuse, Poitiers, Basque és más hadműveletekkel válaszoltak. A háború első szakaszában az algériaiak több mint 24 000 fegyveres akciót hajtottak végre, a harctevékenység szinte az egész országra kiter-

35 RDN. 1956. 12. sz. 1462. o.

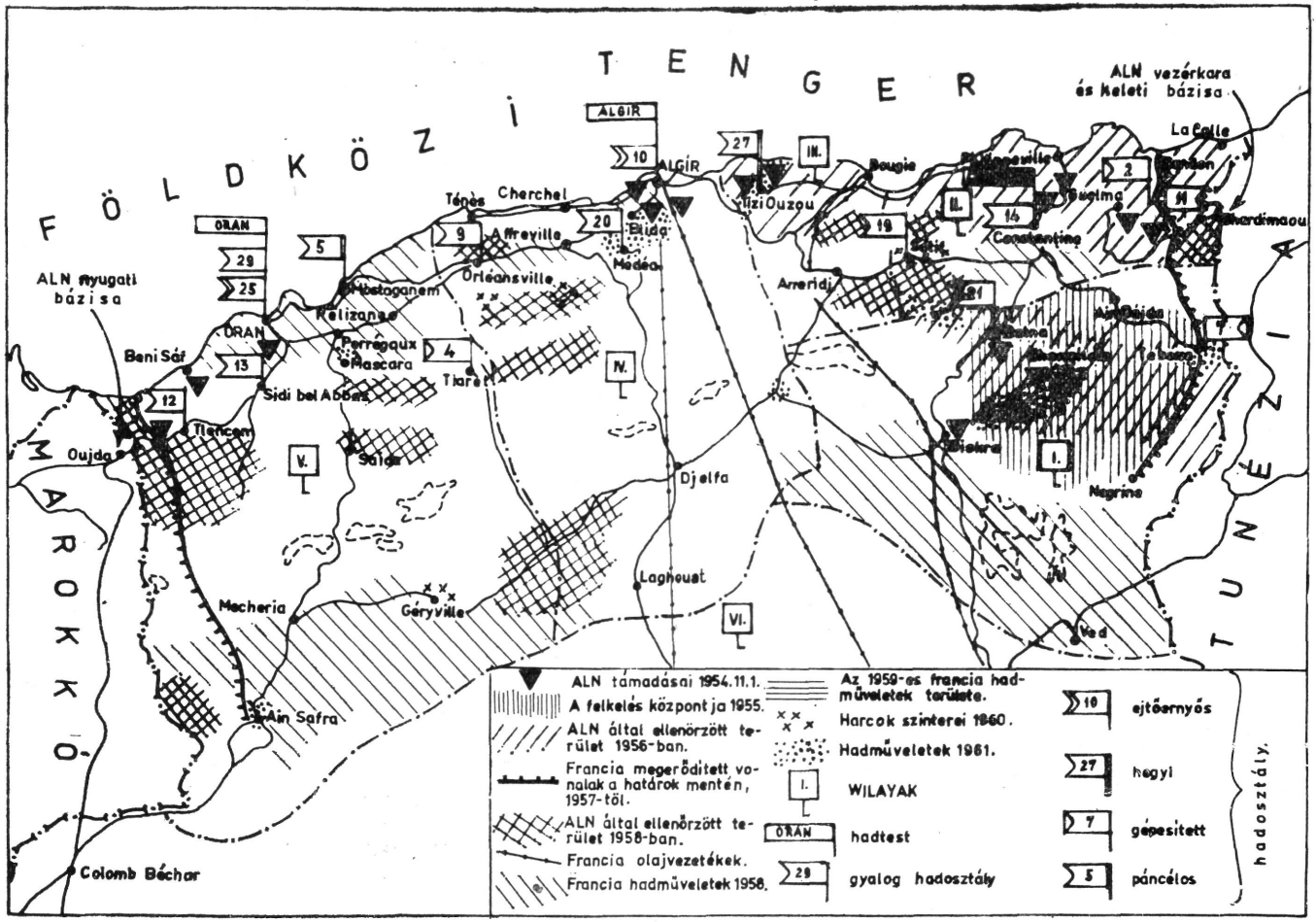
FÖLDKÖZI TENGER
TUNÉZIA
MAROKKÓ
ALN nyugati bázisa
ALN vezérkara és keleti bázisa
ALGÍR
ORAN
Cherchel
Téniès
Affreville
Médéa
Orléansville
Bougie
Arreridj
Constantine
La Calle
Tébessa
Negrine
Djelfa
Laghouat
Géryville
Mecheria
Ain Safra
Colomb Béchar
Oujda
Tlemcen
Beni Saf
Sidi bel Abbès
Mascara
Relizane
Ammi Moussa
Saïda
Touggourt
Biskra
Ouargla
Ouled Djellal
Tebessa
Souk Ahras
Guelma
Bône
Ouenza
Tébessa
Ain Beida
Batna
Khenchela
Tébessa
Negrine
Tebessa
Souk Ahras
Bône
Guelma
Batna
Khenchela
Ouenza
Tébessa
Ain Beida

jedt. Az ALN megerősödött és létszáma 40 000 főre emelkedett. A hazafiak minden wilayában támaszpontokat, a függetlenné vált Marokkó és Tunézia határ területein pedig erős bázisokat építettek ki. A francia gyarmatosítók célkitűzésüket, a nemzeti felszabadító erők megsemmisítését képtelenek voltak végrehajtani annak ellenére, hogy haderejük létszámát 80 000 főről 400 000 főre emelték.[36]

A háborúnak ebben a szakaszában — 1956-ban — valósult meg az FLN-ben *a nemzeti felszabadító mozgalom irányzatainak egysége*[37] Az algériai események felkeltették a nemzetközi közvélemény figyelmét is. Az algériai kérdés 1955. október 1-én került először napirendre az ENSZ közgyűlésén. A háború első szakasza az 1956 augusztusában összeült FLN kongresszus nagy jelentőségű eseményével zárult le. 1956. augusztus 20-án az algériai hazafiak Soummam-völgyi kongresszusa *kidolgozta és keretbe foglalta az FLN politikai programját, katonapolitikáját és katonai doktrínáját.*[38]

A háború *második szakaszára* a hazafias erők politikai és katonai *konszolidációja* volt a jellemző. Az ALN létszáma 1958-ban elérte a 130 000 főt. A felszabadító hadsereg az ország erdős-hegyes körzeteiben támaszpontokkal rendelkezett és fegyverzete korszerűbbé vált. Az alakulatok között állandó rádióösszeköttetés létesült. Az ALN harctevékenysége összehangolttá vált és vezetése javult. A felszabadító hadsereg hadműveletei és akciói kiterjedtek az ország minden körzetére és településeire.[39] Az ALN az elért nagy sikerek mellett hibákat is követett el. Az algíri csata megindítása, mely 1956. szeptember—1957 július között folyt, a hazafiak súlyos vereségével ért véget. Ezenkívül a zászlóaljak harcbavetése és az arcból mért csapás erőltetése 1957-ben sem vált be. A francia hadsereg létszáma 1958-ban elérte legmagasabb létszámát, 825 000 főt, és a legkorszerűbb harci eszközökkel szerelték fel. Algéria szárazföldi, tengeri és légi határait lezárva, kegyetlen terrort alkalmazva sem tudták azonban a felszabadító erőket megsemmisíteni. A pacifikációs politika kudarcot vallott. Az FLN és az ALN megalakította közigazgatási és tömegszervezeteit. Az elért sikerek 1956—1958-ban tovább növelték az FLN nemzetközi tekintélyét és fontos fórumokon hallathatta szavát. A szocialista országok egyre hatásosabban támogatták az algériai nép harcát. A francia burzsoázia egy része kivezető utat keresett az algériai válságból. 1958. május 13-án[40] ez ellen léptek fel a legreakciósabb elemek, a monopóliumok, az európai telepesek és a tisztikar. Az ultrapuccs nemcsak a „háború győzelmes befejezésének" politikájához vezetett Algériában, hanem a IV. francia köztársaság bukásához és az V. köztársaság személyi hatalmi rendszerének megteremtéséhez is. Az 1958. május 13-i lázadás és a vele kapcsolatos események a francia gyarmatosítók legjelentősebb próbálkozása volt az ultrák, a reakciós katonai körök és a monopóliumok erőinek egyesítésére, hogy megakadályozzák a független Algéria megteremtését.[41]

Az algériai forradalom számára a legveszélyesebb és legnehezebb periódus a háború *harmadik szakasza* volt. Kegyetlen harc kezdődött a gyarmatosítók és a hazafiak között az algériai tömegek megnyeréséért. De Gaulle tábornok hatalomra jutása után az FLN és az ALN *súlyos megpróbáltatásoknak* volt kitéve. Az algériaiak különböző rétegeire irányuló francia katonai, politikai, ideológiai és gazdasági nyomás elérte a *csúcspontot.*

36 L'Armée de Liberation Nationale. Mai, 1960. République Algérienne Ministére de l'Information. 1—4. o.
37 *Faucher, Jean-André:* L'Algérie rebelle. Paris, Grand Damier. 1957. 84. o.
38 Lásd részletesen az El Moudjahid (numero spécial) külön számában.
39 El Moudjahid, 1959. november 1. sz.
40 *Planchais, Jean:* Le malaise de l'armée. Plon, Paris, 1958. 113—114. o.
41 L'Humanité, 1958. május 21. sz.

A gyarmatosítók a felfokozott katonai hadműveleteket és akcióikat hatalmas neokolonialista demagóg kampánnyal — „a francia—muzulmán barátkozás" — kapcsolták össze. Abból a célból, hogy katonailag szétzúzzák az ALN-t, a franciák kidolgoztattak egy tervet Challe tábornokkal, az algériaiak megnyerésére pedig elkészítették az úgynevezett „Constantine-tervet", amelyet de Gaulle jelentett be 1958. október 3-án. A gyarmati hadsereg Challe-terv alapján az ALN támaszpontjainak és erőinek megsemmisítésére törekedett.[42] A hadműveletek során a felszabadító hadsereg minden támaszpontját körülkerítették, átfésülték és elfoglalták. A lakosságot elszigetelték és átcsoportosították táborokba abból a célból, hogy holt teret hozzanak létre az ALN alakulatok körül.[43] A hadműveletek 1958 szeptemberében kezdődtek meg nagy erőkkel a III. wilaya területén — Faure tábornok parancsnoksága alatt 35 000 katonát vetettek be a hazafiak ellen. Ezt követték a Brumaire, Couronne, Éclair, K 21, Etincelle, Jumelles, Pierres Précieuses, Flammèche, Cigale és más hadműveletek. A sort 1960 elején a Marathon hadművelet zárta be. Egy-egy francia hadműveletben 10 000—50 000 fő vett részt. A Challe-terv 1958—1960 között nem érte el célját: *nem tudták szétzúzni a hazafiak katonai erejét.* Bár az ALN e súlyos harcokban jelentős veszteségeket szenvedett, a küzdelmet egy pillanatra sem hagyta abba. Kitért a hatalmas túlerő elől és a harctevékenységet kis alegységekkel folytatta tovább az ország minden vidékén.[44] A franciák 1960-ban bejelentették a Challe-terv minden hadműveletének „győzelmes befejezését", ennek dacára haderejük havonta több mint 400 fő veszteséget szenvedett.[45] A parasztok tömeges áttelepítése és a kegyetlen terror nem hozta meg gyümölcsét: az FLN és a hazafias közigazgatás élt tovább. Az ALN marokkói és tunéziai területen állomásozó alakulatai 1958 és 1959 folyamán erős koncentrált támadásokkal részben tehermentesítették az ALN belső erőit és biztosították a minimális utánpótlást. Ezenkívül a gyarmati hadsereg 250 000 emberét kötötték le a határok mentén. Az ALN alegységei 1959-ben a Szaharában is támadásokat indítottak.[46] 1959 decemberében a katonai vezetés megjavítása érdekében megalakult az *ALN vezérkara.* A háborúnak ebben a szakaszában az erőviszony 80 000 : 825 000 volt a franciák javára. Az ALN nemcsak a francia hadsereg túlerejével szemben állta meg a helyét, hanem a nép segítségével szétfoszlatta „Francia Algéria" mítoszát: *1958. szeptember 19-én megalakult az Algériai Köztársaság ideiglenes kormánya. De Gaulle tábornok 1959. szeptember 16-án kénytelen volt az algériai nép önrendelkezési jogát elismerni.* Egy harmadik erő létrehozására irányuló kísérlete csődöt mondott. A Challe-terv kudarca maga után vonta a neokolonializmus erejének vereségét az FLN elleni harcban, amely az algériai tömegekre való befolyásért folyt. A felszabadító hadsereg akciói áthúzták a gyarmatosítók szándékait és kompromitálták őket a világ előtt. *A háború harmadik szakaszának döntő jelentősége volt.* E szakasz megpróbáltatásaiból a felszabadító mozgalom és hadserege becsülettel került ki, gazdagodva katonai és politikai tapasztalatokkal, és megerősítve tömegbázisát. A háborúnak ez a periódusa az 1960. január 24-i reakciós lázadás, a szélsőséges gyarmatosító körök és de Gaulle közt fokozódó ellentétek jegyében zárult.

42 L'Armée Francaise, 1960. 39—40. sz. 4—10. o.
43 France Observateur, 1959. április 16. sz.
44 Le Monde, 1959. december 11. sz. és El Moudjahid, 1961. február 20. sz.
45 Algérie, numero spécial de La Nouvelle Critique. 1962. No. 134. 22. o.
46 Lásd Forces Aréinnes Francaises (a továbbiakban FAF.), 1960. 156. sz. 243—252. o.

A háború következő, *negyedik szakaszát* az jellemzi, hogy a kolonializmus elleni harc súlypontja a *városokra helyeződött át.* A felszabadító hadsereg pedig egy sor hibát kijavított. Mindenekelőtt azt a következtetést vonta le, hogy meg kell erősíteni a politikai felvilágosító munkát és a fegyveres küzdelmet össze kell kapcsolni a politikai tömegakciókkal. A sztrájkok és tüntetések, az 1960 májusi választások tömegbojkottja, az 1960 december és 1961 január közti politikai jellegű városi tömegmozgalmak nagyon hatásosan támogatták az ALN hadműveleteit. A katonai vezetők — ellentétben az ideiglenes kormánnyal — a tömegdemonstrációk folytatása mellett foglaltak állást.[47] Elérték azt, hogy a tömegek még jobban az FLN és ALN köré tömörültek. Leleplezték és meghiúsították de Gaulle neokolonialista manővereit. Az algériai városokban fellendült hazafias tömegakciók végleg eltemették az ultrák ama reményeit, hogy megőrizzék „Francia Algériát" és jelentős mértékben aktivizálták a francia nép harcát az algériai békéért, lehetővé tették az FLN nemzetközi tekintélyének növekedését. *1960 decemberében az ENSZ közgyűlése határozatot fogadott el Algéria támogatására az önrendelkezésért és a függetlenségért folytatott harcában.* 1961 decemberében az Algériai Köztársaság ideiglenes kormányát már több mint 30 ország ismerte el. Az ALN katonai ereje növekedett ebben a szakaszban és különösen *a határmenti alakulatok támadásai voltak jelentősek.*[48] 1960—1961-ben több száz támadást hajtottak végre a határzárak ellen. Különösen 1961 márciusa és decembere között a tunéziai arcvonalon folyt szinte szünet nélkül a harc. 1961 elejére a belső alakulatok is újjászerveződtek és fokozták harctevékenységüket. A felszabadító hadsereg tevékenysége és a széles néptömegek politikai állásfoglalása végül is tárgyalásokra kényszerítette a francia kormányt. 1960-tól folytak a megbeszélések és a francia—algériai egyezmény végleges szövegét az eviani tárgyalások (1962. március 7—18.) idején hagyta jóvá a két fél. Ez megnyitotta az utat Algéria függetlensége felé. Az egyezmény kompromisszum volt és néhány gazdasági-katonai engedményt is tartalmazott a franciák javára.[49] *A hadműveletek megszakítása 1962. március 19-én délben azonban új feltételeket teremtett Algériában az FLN és az ALN számára.* Emellett súlyos problémát jelentett a legnagyobb városokban, hogy a fasiszták, a Titkos Katonai Szervezet — az OAS garázdálkodott. De vérengzései és provokációi sem tudták előidézni a hadműveletek megindítását.[50] 1962. július 1-én az algériai nép a választásokon a függetlenség mellett döntött és 3-án az ALN alakulatai bevonultak a városokba is, amelyek addig a francia hadsereg ellenőrzése alatt álltak.

Ebben a szakaszban a felszabadító hadsereg vezetői egyre határozottabban szorgalmazták *a társadalmi haladás programjának kidolgozását* és emiatt ellentétbe kerültek az ideiglenes kormánnyal, amely a függetlenséget végcélnak tekintette, és az országot a kapitalista útra akarta vezetni.[51] 1961 júliusában komoly válság alakult ki a hadsereg vezetői és az ideiglenes kormány között. A vezérkar lemondással fenyegetett. Az 1961 augusztusában megkötött kompromisszum dacára az ellentétek megmaradtak és elmélyültek minél inkább közeledett a szabadság napja. *1962. március 19-én a vezérkar kiadta a jelszót:* „A függetlenség csak lépcsőfok, a

47 Informations Algériennes. No. 28. Novembre—Décembre, 1960. 1., 6. o.
48 Lásd Revue Militaire Suisse, 1962. 2. sz. 49—57. o.
49 Lásd az eviani egyezmény teljes szövegét *Allias, Maurice:* Les accords d'Evien. Meaux, 1962. L'Esprit, Nouveau. 299—325. o.
50 Lásd részletesen az OAS tevékenységéről kiadott két dokumentum kötetet. *Lancelot, Marie-Thereze:* L'Organisation Armée Secrete. 1—2. Paris, 1963.
51 El Moudjahid, 1961. október 1. sz. és Informations Algeriennes, No. 34. Aout—Septembre 1961. 3., 10. o.

végcél a forradalom."[52] Hangsúlyozta a szociális forradalom programjának kidolgozását. 1962 májusában elfogadott *tripoli program elvetette a kapitalista utat.*[53] Az ALN ebben az időszakban nemcsak azzal szerzett magának érdemeket, hogy megakadályozta a burzsoá erők konszolidációját és egyengette az utat a nem kapitalista fejlődésnek, hanem azzal is, hogy döntő mértékben járult hozzá a zavaros 1962-es esztendőben a rivalizáló csoportok felmorzsolásához, a polgárháború megakadályozásához, amelyből csak az imperializmus húzhatott volna hasznot.

Az algériai hadviselési mód

Az algériai nép és az ALN hadviselési módját alapvetően a kolonialista rendszer következtében kialakult gazdasági és társadalmi viszonyok határozták meg. A gyarmati ország katonai erőforrásait tekintve lényegesen hátrányosabb helyzetben volt Franciaországénál. Ennek ellenére kialakultak azok a történelmi feltételek és erők — az FLN és az ALN —, amelyek az elkerülhetetlenné vált háborúban minden nehézség ellenére biztosították az algériai nemzet győzelmét. „Egy népnek — írta Engels —, amely függetlenségét akarja kivívni, nem szabad a *szokásos* harci eszközökre szorítkoznia. Tömegfelkelés, forradalmi háború, gerillák mindenütt, ez az egyetlen eszköz, amelynek segítségével egy kis nép egy naggyal elbánhat, amelynek segítségével egy kevésbé erős hadsereg ellenállhat az erősebbnek és jobban szervezettebbnek."[54]

Az idézett engelsi tétel az észak-afrikai ország esetében is érvényesült. Az algériai nép igazságos törekvései megnyilvánultak hadviselében, az általános és részleges hadászati célok, a harctevékenység formáinak és fajtáinak kiválasztásában is. A nemzeti felszabadító háború hadművészetét az algériai nép *alapvető stratégiai célja*, a függetlenség kivívása és a társadalmi előrelépés határozta meg. Ez döntő hatást gyakorolt a fegyveres küzdelem céljára, irányaira, méreteire, intenzitására és feszítettségi állapotára.

A fegyveres küzdelem szervezői és vezetői tanulmányozták és sok kérdésben követték a szocialista hadtudományt és korunk nemzeti felszabadító háborúit. Különösen az indokínai háború történetéből merítettek az ALN parancsnokai, mert közülük sokan a francia expedíciós hadtest katonái voltak. Számos fogságba esett és átállt algériai katona harcolt az észak-afrikai önkéntes dandárban a vietnami nép szabadságáért.[55] *A Vietnami Népi Felszabadító Hadsereg hadművészetének értékes elemeit* — a gerilla hadviselés, a fegyveres erők felépítése stb. — *a háború során* sikerrel alkalmazták.[56]

52 El Moudjahid, 1962. március 19. sz.
53 L'Humanité, 1962. június 2. sz. és Alger républicain, 1962. szeptember 2—3. sz.
54 *Engels Frigyes* válogatott katonai írásai I. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1960. 84—85. o.
55 RMI. 1956. 270. sz. 40. c.
56 Giap tábornok Guerre du peuple armée du peuple (Paris, Maspero, 1967) c. munkájában meghatározta a vietnami háború kategóriáját, amely elhúzódó időtartamú volt, egy deffenzív, egy erőegyensúlyi és egy ellentámadási szakaszból állt. „Ellenállási háborúnk — az összefoglaló értékelés szerint — olyan gerillaháború volt, amely fokozatosan reguláris háborúba ment át, a gerillaháború fokozatosan kombinált mozgó háborúba, helyenként pedig állóháborúba ment át." (*Giap* im: 98. o.) Lényegét tekintve a mozgóháború — bár erősen magánviselte a gerillaháború vonásait — olyan harcmód volt, amely a reguláris egységek lekűzdését szolgálta. Viszonylag komoly (több zászlóaljnyi) erőösszpontosításokat hoztak létre, kiterjedt hadműveleti területen, támadások céljából az ellenség élőerőinek megsemmisítésére. Az ALN bizonyos időszakokban a vietnami példát akarta szinte mechanikusan alkalmazni.

Az algériaiak harctevékenységük célkitűzéseit a háború típusának megfelelő formákon és kereteken keresztül valósították meg. A politikai és katonai szervezetek felépítése párhuzamos és sokban hasonlított a vietnamihoz. „Láthatatlan, megfoghatatlan és összefonódik a lakossággal" — keseregtek a franciák.[57] Az ALN és FLN a wilaya-rendszer segítségével az egész ország területét behálózta. Algériát katonai-politikai szempontok alapján hat wilayá-ra (tartományra) és az algíri autonóm mintaqua-ra (zónára) osztották. I. Aurés-Nemetchas, II. Észak-Constantinois, III. Kabilia, IV. Algír, V. Orán, VI. Szahara és a főváros Nagy-Algír autonóm zóna. Minden wilaya 3—7 zónára (mintaqua), a zóna több körzetre (nahia), a körzet bizonyos számú szektorra (quism), a szektor falvakra (duar), a település frakciókra és sejtekre oszlott.[58]

A partizánerők reguláris haderővé való fejlődésének és a területi diszlokáció elveinek kialakulási folyamata 1956 augusztusában zárult le. Az elérendő célokat az FLN 1956 augusztusi Soummam-i kongresszuson hozott katonapolitikai határozatok és az elfogadott katonai doktrína rögzítette, amely egyben meghatározta az ALN és parancsnokainak politikai és katonai funkcióit is. A különböző területi egységek parancsnokai egyben az FLN legmagasabb képviselői is voltak. Ők jelképezték az FLN és az ideiglenes kormány hatalmát.[59]

Minden parancsnoknak *három helyettese* volt — katonai, politikai, összekötő — felderítő. Ez a hármas tagozódás a településektől a wilayákig biztosította a katonai vezetés folytonosságát és rugalmasságát.

Az Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa az ALN-t 1956 augusztusától a Végrehajtó és Koordináló Bizottság irányítása alá helyezte. A CCE (Comité de Coordination et d'Exécution) 1957 júniusig az országban vezette a fegyveres küzdelmet. Ezt követően hatáskörét két bizottság vette át. A Keleti Katonai Hadműveleti Bizottság (Comités des Opérations Militaires Est — COM Est) az I., II., III. wilayák, a Nyugati Katonai Hadműveleti Bizottság (COM-Quest), pedig a IV., V. és VI. wilayák harctevékenységét irányította. A két bizottság az ideiglenes kormány megalakulása után a fegyveres erők minisztériumának keretében működött. 1959 decemberében a két hadműveleti bizottságot megszüntették és létrehozták az *ALN vezérkarát.* 1960 januárjától a fegyveres erők minisztériumának hatáskörét egy három miniszterből álló bizottság vette át.[60]

A Soummam-i kongresszus határozata alapján a hadseregbe *bevezették a rendfokozatokat és jelzéseket,* amelyeket a jobb karon hordtak. A wilaya parancsnoka ezredes (három vörös csillag), helyettesei őrnagyok (két vörös és egy fehér csillag). A zónaparancsnok százados (két vörös csillag), helyettesei hadnagyok (egy-egy vörös és fehér csillag). A körzetet alhadnagy (egy vörös csillag) irányította három tisztjelölttel (egy fehér csillag). A szektort főtörzsőrmester (vörös V fehér vonalakkal) vezette három törzsőrmesterrel (három fordított vörös V). Az ALN jelvénye egy vörös csillagból és félholdból állt, amelyet a sapkán viseltek.[61]

Az ALN személyi állománya *önkéntesekből* toborzódott. A tömegek hazafias lelkesedése és áldozatkészsége szükségtelenné tette a kötelező katonai szolgálat bevezetését. „A hadsereg a néptől kapott mindent: az új katonákat, az élelmezést, a felvilágosításokat és híreket, a menedékhelyeket, az anyagi eszközöket: a nép terjesztette a propagandanyagot és teremtette

57 RMI. 1958. 290. sz. 73. o.
58 El Moudjahid, 1958. szeptember 19. sz.
59 Lásd az ún. Soumman-i programot.
60 *Bedjaoui:* i. m. 51. o.
61 A Nemzeti Felszabadító Hadseregben nem volt tábornoki rendfokozat.

Az FLN és ALN vezető szervek és a területi parancsnokság

az 1956. augusztus 20-i kongresszus után

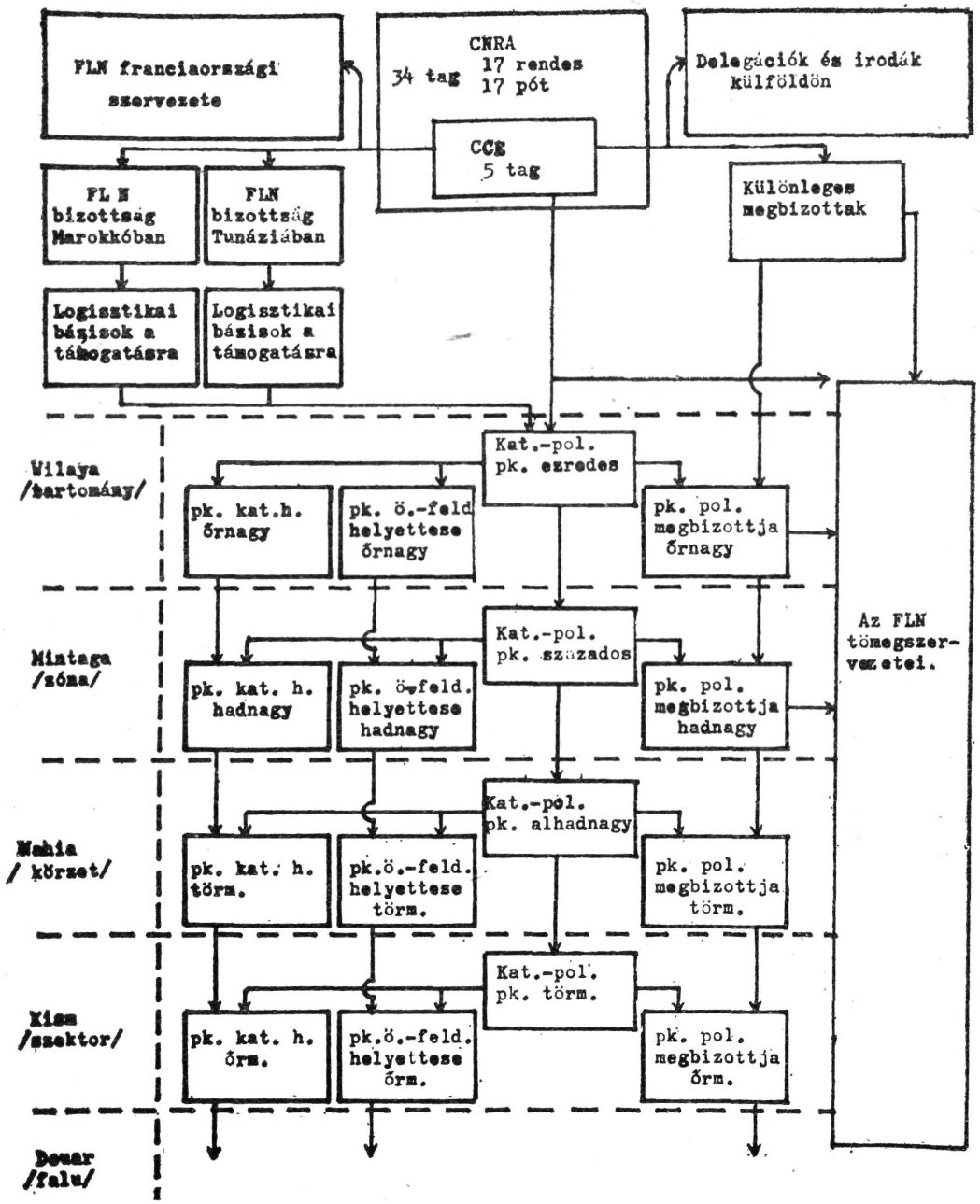

Az ALN szervezete a szektorokban és a településeken

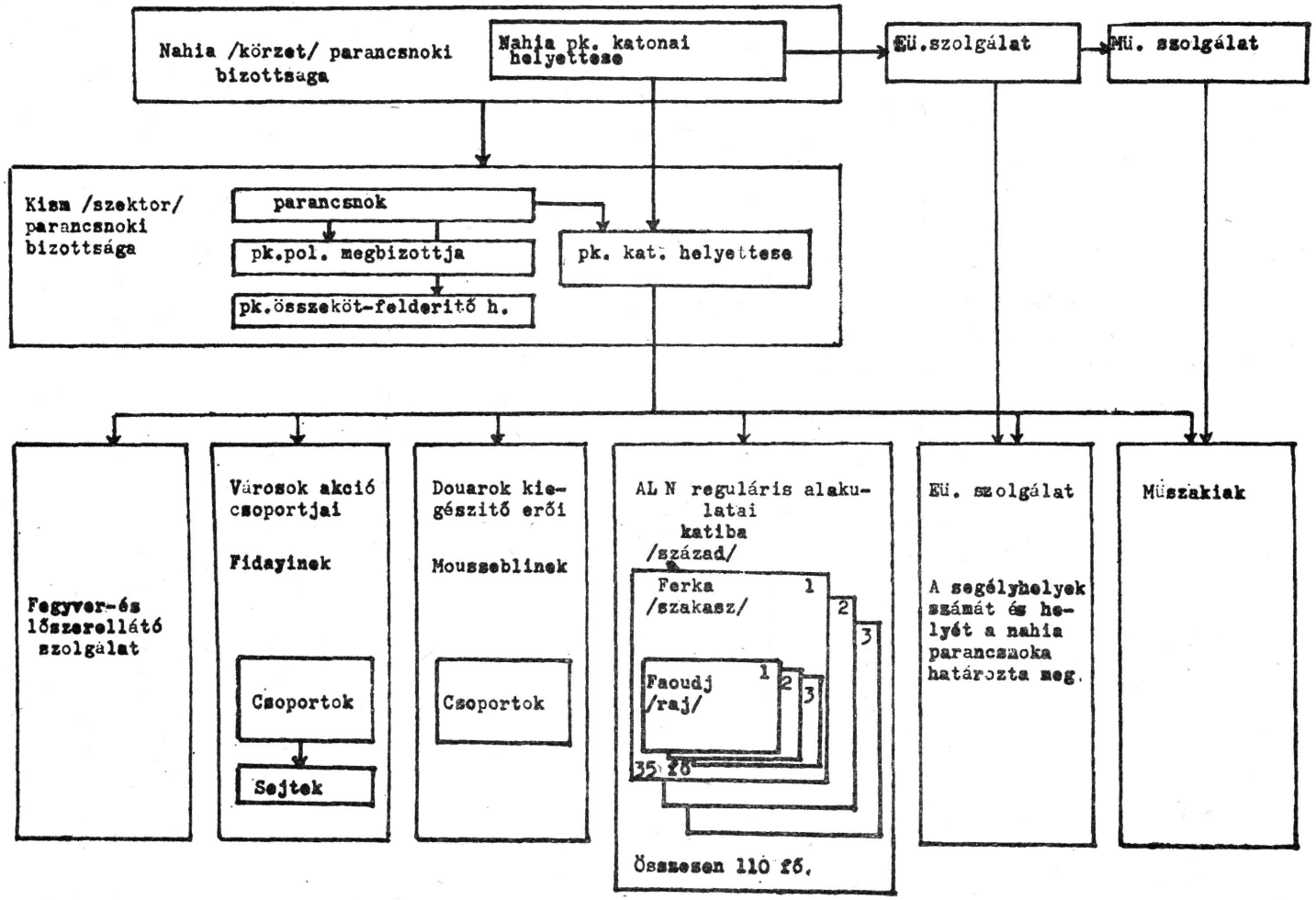

meg az összeköttetést a harcoló egységek között. Más szavakkal: a forradalmi ellenállási mozgalom mély gyökereket eresztett az algériai tömegekben."[62] Ezt illusztrálja a felszabadító háború több mint egymillió hősi halottja, és az a tény, hogy csak a partizánvállalkozásokban 300 000 harcos vett részt.

A területi felosztás mellett igen figyelemre méltó volt az algériai fegyveres erők *szervezése és összetétele. A legkisebb alegység a faoudj,* a raj, amely két félrajból állt, összesen 11 fő, 2 tizedes és egy őrmester. A *ferqa,* a szakasz 3 rajból, összesen 35 fő, 1 parancsnok és 1 helyettesből állt. A háború alatt klasszikussá vált *az alapvető harcászati egység, a katiba,* a század, amely 3 szakaszból, 5 tisztből, összesen 110 főből tevődött össze. Az ALN legnagyobb alakulata a *failek,* a 3 századból, 20 tisztből, összesen 350 emberből álló zászlóalj volt. Az algériai hadsereg szárazföldi erőkből és szakszolgálatokból állt és csak a háború utolsó szakaszában kezdték el a haditengerészet és légierő személyi állományának kiképzését.[63]

A szárazföldi erők az *egyenruhában küzdő katonákból,* a moudjahidines-ekből (harcosok) és *a polgári ruhában harcoló partizánokból,* moussabilines-ekből és fidaiyines-ekből tevődött össze. Egy-egy wilayában a háború különböző időszakában nagyon változó volt a létszám. A moudjahidines-eké 1000—5000 fő, a moussabilines-ek és fidayines-ek 5000—15 000 fő. A moussabilines-ek, a partizánok rombolták a közlekedés és híradó vonalakat, bizonytalanságban tartották az ellenséget, felderítették a francia csapatmozdulatokat, biztosították a harcfeladatok végrehajtásánál az utánpótlást és együttműködtek a reguláris alakulatokkal. A fidaiyines-ek olyan harcosok voltak, akik önállóan vagy kisebb csoportokba tömörülve a városokban és falvakban különösen veszélyes feladatokat hajtottak végre; szabotázsakciókat katonai, rendőri, közigazgatási és gazdasági objektumok ellen, megsemmisítették a legkegyetlenebb kolonialistákat és a nemzet árulóit.[64] Az ország belsejében a zónakommandók voltak az ALN nagy harcértéket képviselő elit alakulatai. Állományuk a különböző katibák rendfokozattal bíró, jól képzett és felfegyverzett katonáiból kerültek ki. Egy-egy fontos harcfeladat végrehajtására alkalmazták őket. Ezeket bázisuk, a wilaya, zóna és körzet alapján számozták. (Például 321. kommandó, III. wilaya, II. zóna és 1. körzet.)

Az ALN fontos alkotó elemei a tunéziai és marokkói területen állomásozó *határmenti alakulatok* voltak. Ezek a vezérkar közvetlen irányítása alatt fegyelmezett, katonailag ütőképes és politikailag képzett erővé váltak. A határmenti alakulatokban nem érvényesült a belső egységekre jellemző regionalizmus. Sikerült a különféle emberekből és osztagokból létrehozni az egységes nemzeti hadsereg alapját.

A felszabadító hadsereg fontos részeit alkották a *speciális és szakszolgálatok*: a tisztiiskolák és kiképzőtáborok, az ellátó, a műszaki, a híradó, a felderítő, az egészségügyi, a szociális és a közigazgatási szolgálatok. *Az ellátó szolgálat* a lakosság segítségével rendszeresen biztosította az élelmet, a felszerelést és a haditechnikai eszközöket a harcoló egységek részére. A *műszaki alegységek* jelentős támogatást nyújtottak az objektumok rombolásához és a határzárakon történő átkelésekhez. A fejlett *híradó szolgálat* lehetővé tette az állandó és jó kapcsolatot az ALN alakulatokkal és a külföldön levő támaszpontokkal. Segítségével rendelték el az erők összpon-

62 Alger républicain, 1964. április 5—6. sz.
63 L'Armée de Liberation Nationale. Mai 1960. République Algérienne Ministére de l'Information. 10—11. o.
64 El Moudjahid, 1958. szeptember 19. sz.

Moussabilienesek

A katiba

tosítását vagy szétszóródását, ami fokozta az ALN hatékonyságát és mozgékonyságát. A jól működő *felderítő szolgálat* biztosította a harctevékenység sikerét és óvta az alakulatokat a veszélyektől. A hadsereg *egészségügyi szolgálata* — melyben nagy szerepet játszottak a nők — hősies erőfeszítéseket tett, hogy a franciák kíméletlen üldözése és bombázásai ellenére működtesse segélyhelyeit és mentse a sebesülteket. Az ALN *szociális szolgálata* rendszeresen támogatta a háború által sújtottakat.

Az algériai harcosok áthatolnak a műszaki záron

A *politikai megbízottak* forradalmi intézménye az ALN egyik jellemző sajátossága. A politikai megbízottak fáradhatatlanul fejlesztették a hadsereg és a nép nemzeti tudatát, formálták erkölcsi-politikai arculatát.[65] Az ALN nemcsak fegyverrel harcolt. A politikai megbízottakon keresztül, röplapok kiadásával és felvilágosító munkával igyekezett meggyőzni az algériaiakat. Propagandát fejtett ki, hogy bevonja a fegyveres küzdelembe az ország minden vidékét. Megteremtette a gyarmatosítókkal párhuzamos saját közigazgatási szervezetét, az OPA-t (Organisation Politico-administraire), amely felépítésében a wilaya-rendszerhez igazodott és a politikai megbízottak irányították munkáját. Ez a politikai-közigazgatási szervezet nem volt országosan központosított. Igazságot szolgáltatott, biztosította a hadsereg ellátását, tájékoztatta az ALN-t, felállította a helyi biztonsági

65 El Moudjahid, 1959. január 15. sz.

csoportokat, iskolákat létesített, segített a mezőgazdasági munkában stb. Az ALN a gyarmati háború leleplezése érdekében a francia fegyveres erők személyi állománya között is végzett politikai munkát. A felszabadító hadsereg — mint hadviselő fél — tiszteletben tartotta a hadijogot és szokásokat, a genfi egyezményt, amelyet a háború során a francia imperializmus fegyveres erői durván és rendszeresen megsértettek.[66]

Az ALN *haditechnikája* 1957-ig nagyon hiányos és korszerűtlen volt. Néhány 81 milliméteres aknavetőből, körülbelül 100 géppuskából, 300—400 golyószóróból, 2000 géppisztolyból, több mint 10 000 hadipuskából, nagyszámú vadászpuskából, aknából és robbanóanyagokból állt. 1957 elejéig a fegyverzet 60—65%-át a vadászpuskák alkották. Ezek aránya még 1958 közepén is 25—30%-ot tett ki. Minden alegység rendelkezett golyószóróval vagy géppuskával. A fegyverzet nagyon vegyes volt: olasz Beretta karabély, angol BSA 303 puska, német Mauser, amerikai Thomson géppisztoly, angol Lewis géppuska, német MG 34—42 géppuska olasz kézigránát stb. A felszabadító hadsereg haditechnikai eszközeinek kiegészítése és utánpótlása 3 forrásból eredt: zsákmányanyagból, átállásokból és külföldi szállításokból. Az utóbbiak a határnak 1957-ben történt lezárásáig Marokkón és Tunézián keresztül jutottak az országba. Ettől kezdve az ALN nagyra értékelte azt a támogatást, amelyet a fegyverellátás terén a Szovjetunió és a szocialista országok nyújtottak. A hadianyag tengeri úton jutott Algériába Egyiptom, Bulgária és Jugoszlávia révén. A szocialista országok internacionalizmusa tettekkel támogatta az algériai nép igazságos háborúját.

Algériában a francia hadsereg és az ALN erőviszonya 10 : 1 arányú, de Otto Heilbrunn nyugati katonai szakértő szerint is: nem egyszer volt olyan kritikus periódus, amikor „egy algériaival szemben egy teljes dandár" állt.[67] Ezért az ALN hadászati céljának — a vietnamitól eltérően — nem a döntő katonai győzelem kivívását, a francia fegyveres erők teljes megsemmisítését tekintette. Ezt az erőviszonyok a háború négy szakaszában nem tették lehetővé.[68] A hadászat azt szolgálta, hogy katonai tekintetben megszakítás nélkül gyengítse a francia fegyveres erőket, érzékeny csapásokat mérjen a gyarmati közigazgatási apparátusra. „Az a céljuk — írja Bonnet francia ezredes —, hogy Algériában minél nagyobb számú francia katonát kössenek le és növeljék a háború nehézségeit, nyomást gyakorolva pénzügyeinkre és belső egyensúlyunkra."[69] Az ALN folyamatos támadó hadműveletei arra irányultak, hogy kimerítsék az ellenséget, meghiúsítsák a gyarmati közigazgatás pacifikációs erőfeszítéseit, politikailag kompromitálják a francia imperializmus gyarmati háborúját a nemzetközi közvélemény előtt, biztosítsák a politikai győzelmet az országon belül, végsősoron kivívják Algéria függetlenségét. Ezek vezettek el a későbbi béketárgyalásokhoz.[70]

Az ALN alakulatok számának növekedésével a gerillaháború kiterjedt egész Algéria területére. Partizánharc folyt a városokban is, ahol a fegyveres alegységek állandóan támadták a fontos objektumokat, a francia csapatokat és a rendőrséget. A partizánháború az általános terror légkörét teremtette meg a gyarmati közigazgatás és algériai ügynökei körül.

66 Bedjaoui: i. m. 56—58. o.
67 *Heilbrunn*, Otto: Partizan warfare. London, George Allen and Unwin. Ltd. 1962. 165. o.
68 L'Algérie en Guerre, 30 mars 1958. Editions El Moudjahid. 1—4. o.
69 *Bonnet, Gabriel:* Les guerres insurrectionnelles révolutionnaires de l'Antiquité à nos jours. Paris, Payot. 1958. 60. o.
70 L'Armée de Liberation Nationale. Mai 1960. République Algérienne Ministére de l'Information. 1. o.

„Elhatározott szándékunk volt, hogy a terrorra terrorral válaszolunk"[71] — jelentették ki az algériaiak. A háború második szakaszától kezdve Franciaországban is csapásokat mértek a gazdasági és katonai célokra. Az ALN hadművészetét a mozgékonyság, kezdeményezés, határozottság, ötletgazdagság, rugalmasság, leleményesség, önállóság, gyors elhatározás, szétszóródás és decentralizáltság jellemezte. Harctevékenységét áthatotta az az elv, hogy „elbújni, amikor nagy erővel jönnek, támadni, amikor nem számítanak rá."[72] Az algériai hadsereg *harctevékenységének fajtái* a váratlan meglepetésszerű támadás, rajtaütés, rejtett tűzcsapás, csapdábaejtés, átjárók elzárása, diverzió és merénylet.

A felszabadító hadsereg hadművészete élénken *reagált* a gyarmatosítók által alkalmazott minden új harceszközre, harctevékenységi formára, fajtára, és kialakította az ellentevékenységet. A háború első szakaszától a francia katonai vezetés bevetette a *napalmot* a nehezen megközelíthető és jól védhető erdős-sziklás-hegyes terepen kiépített ALN állások és támaszpontok ellen. Ha az uralgó magaslatokról az ALN harcosai tűzzel fogadták a támadó franciákat, akkor azok a légierővel csapást mértek az állásokra. „A harcosok taktikája akkor az — írták az algériaiak —, hogy rátapadnak a visszahúzódó francia katonákra; a napalm és a gyújtórakéták így az elhagyott sziklákra hullanak. Ez a gerillahadviselés, a mozgékonyság, ami lehetővé teszi nekünk, hogy kikerüljük a napalmot."[73]

A hadtörténelemben először 1955-ben a franciák Algériában alkalmazták a fegyveres küzdelemben, mint harceszközt, a *helikoptert.* A helikopterek tömeges megjelenése az algériai hegyekben kezdetben pánikot és félelmet keltett az ALN alegységek soraiban. A harcosok futásnak eredtek és így súlyos vereségeket szenvedtek az ALN alakulatok. De rövidesen elmúlt a pszichológiai sokk és bár korszerű légvédelmi fegyverekkel nem rendelkeztek, kidolgozták a helikopterek elleni harc metodikáját: a légi figyelést, az álcázást, a gyalogsági fegyverek, a mesterlövészek alkalmazását, a helikopter leszállásakor a rejtett tűzcsapást stb. Az algériaiak egyre hatásosabb ellentevékenységgel számos francia helikopter bevetést kudarcra kárhoztattak.[74]

Az ALN harcát az ország belsejében a gerillahadviselésének megfelelően raj, szakasz és század, esetenként zászlóalj és ezred erővel vívta. A háború második szakaszában erősödtek meg a tunéziai és marokkói határterületeken állomásozó, kb. 50 000 főnyi ALN zászlóaljak. Mozgó hadviselésük és erős koncentrált támadásuk a határzárak ellen biztosították a belső erők utánpótlását és kialakították az algériai—marokkói és az algériai —tunéziai arcvonalakat. Ezek a frontok lekötötték a francia haderő egyharmadát, mintegy 250 000 embert. A háború harmadik és negyedik szakaszában voltak olyan időszakok (1959—1960), amikor a franciák a határok szinte teljes lezárásával és erőteljes hadműveletekkel nagy veszteségeket okoztak az ALN belső erőinek. A felszabadító hadsereg alakulatai a legválságosabb időkben harctevékenységüket 8—10 fős harci csoportokra tagolódva, nehéz körülmények között folytatták.

De ezen a válságos helyzeten is túljutva az algériaiak hadművészete arra kényszerítette a gyarmati hadsereget, hogy erőit szétaprózza a határok erődrendszereibe, s az ország belsejében található objektumok és őrállások ezreibe. Az egész háborúra jellemző volt a franciák szétforgácsolódási

71 Express, 1958. június 1. sz.
72 *Alleg:* i. m. 206. o.
73 Le napalm en Algerie. Aout 1960. République Algerinne Ministére de l'Information. 5. o.
74 FAF. 1963. 196. sz. 457—458. o.

folyamata. Ez súlyos ellentmondást idézett elő, mert a francia katonai vezetés csak ideiglenesen tudott „dinamikus" erőket koncentrálni az ALN elleni hadműveletekre és a már megtisztított területek feletti uralomra. Az ALN alakulatai minden súlyos csapás ellenére újjászerveződtek és a nép segítségével a területeket a francia „négyzetesítés" dacára ellenőrzésük alá vonták.

A háború alatt az algériai vezetés több esetben hadászati jelentőségű hibákat és tévedéseket követett el. Ezek mindenekelőtt azokkal az *objektív nehézségekkel* magyarázhatók, amelyekkel az FLN és ALN irányítóinak a háborúban meg kellett küzdeniük. De a hadviselés területén elkövetett hibáknak voltak szubjektív okai is, amelyeket érdemes röviden megvizsgálni.

A szabadságharc kirobbantása helyes volt, de katonai és politikai előkészítése nem volt elég alapos. Nem tisztáztak olyan alapkérdéseket, mint a kivívandó függetlenség szociális tartalma és a szövetségesek problémája.[75] Ennek következtében a fegyveres küzdelemre való áttérés nem jelentette az általános fegyveres felkelést, amire néhány vezető törekedett. 1956 augusztusáig a felszabadító hadseregnek nem volt központi irányító szerve, a wilayák önállóan folytatták harctevékenységüket. A helyi érdekek hangsúlyozása és a széthúzás rendkívül hátráltatták a hadműveletek koordinálását. Ez a regionalizmus hátrányosan éreztette hatását a külföldön beszerzett fegyverzet elosztásában is. Ehhez járultak még a katonai parancsnokok közti nézeteltérések, a belső katonai vezetés és az FLN külföldi képviselete közti ellentétek is.

A „Mindent alárendelni a háborúnak, a fegyveres küzdelemnek, az ALN-nek" jelszót helyesen tűzték ki, a vezetők azonban hosszú időszak után (1960) ébredtek tudatára annak, hogy a fegyveres küzdelem elsőbbsége korántsem jelentheti a politikai munka és tömegakciók elhanyagolását.[76] Ellenkezőleg, a fegyveres küzdelmet össze kell kapcsolni és alá kell rendelni a politikai célkitűzéseknek, éppen a fegyveres küzdelem kibontakoztatása érdekében. A szubjektivizmus következménye volt, hogy a polgári lakosság, de az ALN személyi állománya között is esetenként lebecsülték a politikai nevelést. Nehezen sikerült megvalósítani a különféle — fegyveres, politikai, ideológiai, diplomáciai és gazdasági — harci formák harmonikus összekapcsolását.

A szabadságharc vezetői túlértékelték lehetőségeiket, a francia imperializmus nehézségeit, és alábecsülték annak katonai erejét. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a katonai vezetők rövid tartamú háborúval számoltak, noha a háború elhúzódott.[77] Az 1956—57-es sikerek és a téves helyzetelemzés, amely a háború „erőegyensúlyi állapotáról", egyensúly időszakáról beszélt, arra késztették az ALN vezetését, hogy a gyors katonai döntés kierőszakolása érdekében a gerillahadviselésről a reguláris, illetve ahhoz közelálló hadviselésre térjen át. De a vietnamitól eltérően az algériai viszonyok között a már bemutatott okok miatt ezt lehetetlen volt megvalósítani. Az FLN egyik 1957-es röplapja szerint az ALN fejlődése lehetővé teszi, hogy „a gerillaháborúról áttérjen a tömegtámadásokra és hosszantartó állásharcokra", és e harcmód szellemében már „száz meg száz emberünk harcol napokig tartó ütközetekben".[78] Az erőviszonyok reális felmérésének mellőzése és a türelmetlenség veszélyes hadászati, hadmű-

75 Alger républicain, 1964. április 5—6. sz.
76 El Moudjahid, No. 2. 1956. 3. o.
77 Uo. 18. o.
78 Idézi *Duchemin, Jacques C.:* Histoire du FLN. Paris, La Table Ronde, 1962. VII—VIII. o.

veleti és harcászati következményekkel járt. Egyes vezetők türelmetlenségből, hadászati célként az „algériai Dien Bien Phu" jelszavát hangoztatták és követték. Ez hetytelen volt, mert az ország belsejében a nehézkes és könnyen sebezhető zászlóaljak alkalmazása, valamint az ellenség csapataira arcból mért csapások erőltetése során az ALN a francia fegyveres erőktől rendre tragikus vereségeket szenvedett.

Különösen nagy hadászati hiba volt 1956 végétől 1957 augusztusáig a hadműveleteknek a fővárosra, Algírra való kiterjesztése. A főváros birtoklásáért folyó algíri csatában a hazafias erők súlyos kudarcot szenvedtek. Az ALN elvesztette Algírt, mint hátországot, a CCE-nek 1957 júliusában Tunéziába való menekülése pedig szinte helyrehozhatatlan politikai és katonai károkkal járt. Megszűnt a hadászati, a központi és politikai vezetés az ország területén. A nehézségek fokozódtak. Az ország területén a központosításra irányuló későbbi kísérleteket a francia hadsereg megakadályozta. A wilayák egymástól függetlenül működtek, különféle politikai, csoport és személyi érdekek, ellentétek alakultak ki, melyek károsan befolyásolták a háború menetét, majd a függetlenség utáni viszonyokat.[79]

Az ALN hadművészete az objektív és szubjektív okokból fakadó átmeneti kudarcok ellenére eredményesen szolgálta a nemzeti ügyet. Ezért állapította meg joggal az FLN 1964-es kongresszusa: „A felszabadító hadsereg fontos tényezője volt az algériai népnek a francia kolonializmus felett aratott győzelmében. Az önkéntes harcosokból megszervezett ALN nemcsak a harc eszköze, hanem a fegyveres küzdelem által lehetővé tett forradalmi átalakulások védelmezője is volt."[80]

A francia gyarmatosító hadviselés

A háború kitörése 1954. november 1-én meglepetésszerűen érte a francia kormányt és a katonai vezetést. Ezt bizonyítja helyzetelemzésük, amely szerint „egy törzsi felkeléssel állunk szemben, amilyenektől hemzseg északafrikai történetünk."[81] Hibás helyzetértékelésük alapján határozták meg a hadászati célt, a harctevékenységi formákat és fajtákat. Az algériai nép elleni háborúban a gyarmati haderő főparancsnoki tisztségében nyolc francia tábornok váltotta egymást.[82] Személyiségük rányomta bélyegét a hadviselésre, de egyben bizonyította a francia katonai vezetés és hadművészet válságát, kapkodását és tehetetlenségét. Nem egy francia szakértő az ALN elleni hadviselési mód jellemzőit a főparancsnokok nevével fémjelezte.[83]

„Az indokínai háború — írta Chapelle francia tábornok — sok mindenre megtanított bennünket: lehet, hogy ütközeteink elérték céljukat, de nem oldották meg a hadászati feladatokat. A harci cselekményektől függetlenül és velük párhuzamosan folyt az ország földalatti és partizánmozgósítása, mely megkönnyítette a szállásainkra való ellenséges behatolást, megnehezítette hírközlésünket és felderítésünket, arra kényszerített bennünket, hogy erőinket biztosításra és járőrözésre fecséreljük, megbénította

79 Lásd Letters adressees au G. P. R. A. au Cours de la guerre pour l'independance. Algir, 1962. 50. o.
80 Alger républicain, 1964. április 5—6. sz.
81 RDN. 1956. 12. sz. 1451. o.
82 1955. június 16-ig Cherriére tábornok, 1958. júniusáig Lorrillot tábornok, 1958. decemberig Salan tábornok, 1960 márciusáig Challe tábornok, 1961 februárjáig Grépin tábornok, 1961 júniusáig Gambiez tábornok, 1962 áprilisáig Ailleret tábornok és 1962 április 18-tól Faurquet tábornok volt az algériai főparancsnok.
83 Lásd *Duchemin:* i. m.

hadtápunkat és végeredményben minden értéktől megfosztotta hadászati sikereinket."[84] Az indokínai háború tanulságaiból kiindulva a francia katonai teoretikusok — Bonnet, Poirier, Souyris, Ximenes és mások — megalkották az úgynevezett „forradalmi háború" elméletét.[85]

„A forradalmi háborút — írta Bonnet ezredes — következő egyenlettel lehet meghatározni: *partizánháború + pszichológiai háború = forradalmi háború.*"[86]

Bonnet azt állította, hogy ezzel az egyenlettel korunkban a világot „zavaró" minden forradalmi megmozdulásra érvényes törvényt sikerült megfogalmazni. Levonták azt a következtetést, hogy a „pszichológiai háború" akcióinak segítségével visszavághatnak a nemzeti felszabadító háborút folytató erőknek.[87] E koncepció alapján a háború csak akkor marad „klasszikus", ha a polgári lakosság nem vesz részt a közvetlenül a hadműveletekben. „Mikor a háborút egyenruhában vagy anélkül, de hadseregen kívül viselik, akkor a háború forradalmi lesz. A polgári személy partizán, franc-tireur, gerilla, ellenálló lesz. Ha azt a háborút a törvényes hatóság szervei ellen viselik, a forradalmi háború azonkívül még felforgató is."[88]

Az algériai háború második évében állami doktrínává emelték a „forradalmi háború" tételét és elveihez alkalmazkodott a francia gyarmatosító hadviselési mód. A francia imperializmus a háború alatt többször megváltoztatta hadászati törekvéseit. Először „Francia-Algériáért" küzdött. Ezután felmerült a neokolonialista elképzelést szolgáló algériaiak által választott algériai kormány létrehozásának terve a legszorosabb gazdasági, katonai, külügyi és kulturális együttműködésben Franciaországgal. Végül elismerte Algéria leválási és függetlenségi jogát, azonban számára a lehető legkedvezőbb kompromisszumért — az olajforrások és a katonai bázisok megtartásáért harcolt. Ennek megfelelően módosult a francia hadászati cél is.

A francia katonai vezetésben a pacifikáció három irányzatának hívei vetélkedtek. Az egyik irányzat a *statikus* megszállási és hadműveleti tevékenységre esküdött. E tevékenység sikerének biztosítása érdekében Algéria területét különböző nagyságú négyzetekre kell osztani. A *„négyzetesítés"* („quadrillage") keretében a hadsereg ellenőrzi a területet, oltalmazza az érzékeny pontokat és a lakosságot, valamint ez lehetővé teszi a „fegyveres lázadók" elszigetelését és megsemmisítését. A másik irányzat a *dinamikus hadműveleti tevékenységet* követelte, amelynek lényege, hogy állandóan és nagy erővel rombolni kell az ellenfelet, az „ALN bandáit". De számos katonai vezető a két forma kombinációjának alkalmazása mellett tört lándzsát.[89]

A harctevékenységi formák és fajták alkalmazásáról folyó vitában mindegyik irányzat hivatkozott Algéria meghódítójának, Bugeaud marsallnak a hadviselésére.[90] „Némelyek kétségbe vonhatják a négyzetesítés erényeit és kijelentik, hogy Bugeaud gyakorlata bebizonyította, hogy a nagy mozgékonyság szükségtelenné teszi a félig álló védelmet. Ezek összekeverik a hódítási módszereket, amely az egész lakosságot ellenségként kezeli, a pacifikáció módszereivel. A valódi probléma az, hogy megfelelően adagol-

84 RDN. 1956. 1. sz. 143. o.
85 Lásd részletesen *Poirier:* Un instrument de guerre révolutionnaire: le FLN. RMI. 1957. 289. sz. és 1958. 290. sz.; *Ximenes:* Guerre révolutionaire en Algérie. RMI, 1958. 297. sz.; *Souyris:* Réalité et aspect de la guerre psychologioue. RMI. 1959. 302. sz.: *Delmas:* La guerre révolutionnaire. Paris, Presses Universitas, 1959. és más munkákban.
86 *Bonnet:* i. m. 60. o.
87 RMI. 1959. 302. sz. 10. o.
88 *Eric Muraise:* Introduction a l'histoire militaire. Paris, Charles-Lavauzelle. 1964. 131. o.
89 RDN. 1959. 5. sz. 808—809. o.
90 RDN. 1959. 1. sz. 82—91. o.

juk a négyzetesítésre alkalmazott csapatokat és azokat, amelyeket az általános hadműveletekre alkalmazunk."[91]

Algéria volt a franciák 10. katonai kerülete, amelyben az algíri, oráni és constantinei hadosztályok állomásoztak, amelyek a háború során hadtestekké fejlődtek. Haditengerészetileg a 4. tengeri kerülethez, légtere pedig az 5. légi kerülethez tartozott.[92] A háború alatt a francia gyarmati hadsereg 16 hadosztálya az algíri, oráni és constatinei hadtestek alárendeltségében tevékenykedett. A haderőt *statikus* és *mozgó* formákban alkalmazták. A *statikus* („quadrillage") formában a *szektorok csapatai* és a *mozgó* formában *az általános tartalék csapatai* működtek.

A gyarmati szárazföldi hadsereg szétbontakozott Algériában. Az algíri, oráni és constantinei hadtestek megszállási és hadműveleti területén *zónákat, szektorokat, alszektorokat, körzeteket, alkörzeteket* és *őrállomásokat* hoztak létre. Egy francia megszálló századra nagyjából 10 négyzetkilométer terület védelme jutott. A franciák a hadszíntér négyzetesítésekor nem vették figyelembe az ALN wilaya-rendszerét.[93] Vegyük például az algíri hadtestet és a szemben álló ALN erők elhelyezkedését.

Franciák	*Algériaiak*
Algíri hadtest (Algír)	III., IV. és VI. wilaya
Észak-algíri zóna	IV. wilaya 1. és 2. zóna
Algír Blida	+ algíri autonom zóna
Bouzaréak alszektor	
Nyugat-algíri zóna	III. wilaya 3. zóna
Orleansville	
Dél-algíri zóna	II. wilaya 1. zóna
Médéa	IV. wilaya 2. zóna
Kelet-algíri zóna	III. wilaya 1., 2. és 3. zóna
Tizi-Quzou	VI. wilaya 1. és 2. zóna.

A különböző nagyságú négyzetek parancsnokai egyben a közigazgatási jogkört is gyakorolták. Egy-egy zónát egy-egy hadosztály tartott megszállva és parancsnoka tábornok, aki prefektusi funkciót is ellátott. A szektor alprefektusi hatáskörrel rendelkező ezredes vezetése alatt állt. A struktúra további elemét a körzetek alkották, és ezred- vagy zászlóaljparancsnokok irányították. Az alkörzetek és őrállomások parancsnokai század- és szakaszparancsnokok voltak. A zónát vezető tábornok — számos beosztott ezredesével — és 20—30 000 embere az ALN egy ezredesével vagy őrnagyával, legfeljebb 1500 algériai harcossal állt szemben.[94]

A francia katonai vezetés és az ultrafasiszta körök *hármas feladat* megoldását követelték: az FLN és ALN szétzúzását, a külső segítség megakadályozását és a franciabarát algériai közigazgatás felépítését. Ezért az algériai háborúban három egymást kiegészítő katonai-politikai erőfeszítés megvalósításáért harcoltak.

Azt hirdették, hogy az első tevékenység a hadsereg hagyományos területe. A másodikat komplex módon vezetik és jelentős benne a hadsereg feladata, de más szervek is tevékenykednek. A harmadik erőfeszítés az egész nemzeté. „A hadsereg — mondták — az ország öntudata, és előfutár

91 *Muraise:* i. m. 137. o.
92 Az 1949. január 4-i 49—226. számú rendelet alapján.
93 *Bonnet:* i. m. 254—255. o.
94 *Duchemin:* i. m. 96. o.

szerepet játszik, mert mögötte jönni kell a tőkének, technikának és az együttérző embereknek."[95]

A franciák sokat beszéltek a gyarmati hadsereg pacifikációs tevékenységéről és meghatározták a *pacifikáció fogalmát:* „Az a hivatás, ami a hadseregre van bízva Algériában, alapvetően különbözik attól, amit idáig betöltött. A felforgató tevékenység csak részben harci tevékenység. A problémát, ami ránk nehezedik, nem lehet klasszikus háborúként felfogni, melynek célja az ellenség harci erejének rombolása. A játszmát egy

Francia „átfésülési" hadművelet és eredménye

népesség ellenőrzése és védelme alkotja, melyet az ellenség a propaganda, a terror stb. eszközeivel megpróbál befolyása alá vonni. A dolgok jelenlegi állása szerint az algériai hadsereg akcióit nem háborús, hanem pacifikációs akciónak lehet neveni. Ennek a pacifikációs akciónak minden falura ki kell terjednie."[96]

A pacifikáció során a francia *statikus* és *mozgó* erők általános és helyi feladatokat oldottak meg. „A küldetés — a katonai szakemberek szerint — két kategóriára oszlik:

„ROMBOLNI — ÉPÍTENI."[97]

95 RMI. 1958. 297. sz. 38—40. o.
96 RDN. 1957. 10. sz. 1445. o.
97 RDN. 1958. 1. sz. 22. o.

ROMBOLNI alatt értették a FLN-nek „a felkelés valódi ideggócának" szétzúzását, az ALN-alakulatok megsemmisítését, amelyek „gyakran látványos csapásokat hajtanak végre a rendészeti erők ellen" és „megtestesítik a nép szemében a felkelés erejét". Allard tábornok — az algíri hadtest parancsnoka — ezt írta: „annyi mint visszaadni a népnek a szabadságot, megszabadítani a morális és fizikai nyomástól. Megszabadítani a félelemtől, amely megbénítja. Ez küldetésünk első számú célja: inkább rendőri mint háborús feladat."[98]

ÉPÍTENI alatt értették a „békét és új rendet felépíteni. *Ez a pacifikáció küldetése.* Először fel kell venni az emberi érintkezést a lakossággal. Segíteni és oltalmazni minden területen, hogy az FLN vállalkozások következtében elveszett és megrendült bizalom helyreálljon."[99]

A franciák harctevékenységük során a hazafias erőket utánozva *nagy mozgékonyságra* törekedtek és a harc különböző fajtáit — rajtaütés, szétszóródás, csapda, lecsapás stb. — alkalmazták. A hadászati védelmet szolgáló statikus és a hadműveleti-harcászati támadást biztosító mozgó csapatcsoportosítási formák mellett a franciák nagy jelentőséget tulajdonítottak a szárazföldi, légi és haditengerészeti erők szoros együttműködésének. A szakcsapatok működési szféráját is meghatározták. A hadtörténelemben új harctevékenységi formákat és fajtákat is alkalmaztak az ALN ellen. A legnehezebb és legkegyetlenebb feladatokat az elitcsapatokra, a hírhedt *ejtőernyősökre* bízták. A 10. és 25. ejtőernyős hadosztályok egységei részt vettek a szárazföldi hadműveletekben, a határzárak védelmében, helikopteres és ejtőernyős bevetésekben, valamint rendőri akciókban.[100]

A szárazföldi erőket pacifikációs küldetésük során megerősítették a *légierővel.* A légierő sokrétű tevékenységet hajtott végre: bombázást, oltalmazást, felderítést, légi fényképezést, ejtőernyős bevetést, légi és sebesültszállítást, erősítést vitt a veszélyeztetett övezetekbe, segített a csapdába esett francia egységek megmentésében, fedezte a szállítmányokat, felderítette, üldözte és csapásokat mért az ALN-alakulatokra. A légierő 800, különböző típusú repülőgéppel (Nord—2500, Broussard, RB—26, T—6, Potez—75, B—26 stb.) volt ellátva. A légierő bombázásai során a napalmot is alkalmazta. A három hadtestparancsnokság mellett harcászati légi csoportosítást szerveztek.[101] A csoportosítások minden hadosztály zónájában légi harcálláspontokat hoztak létre. A légierő — az állandó őrjáratozás mellett — készültségben álló tartalékokat is képzett a váratlan légi feladatokra. A légierő fontos szerepet játszott Algéria légterének és a határok ellenőrzésében. A francia légierő nem egy esetben súlyos veszteségeket okozott a kezdetleges légvédelemmel rendelkező ALN-alakulatoknak.[102]

1955 áprilisától a *helikopterek* alkalmazása az algériai hadszíntéren nagy szolgálatot tett a franciáknak. Kezdetben csak csapat- és sebesültszállítás, összeköttetés és felderítés volt a feladatuk. De rövidesen új harctevékenységi forma és fajta jelent meg, a *helikopter desszantosztag* és a *helikopter támadás:* „Ez — írta Lacroix francia alezredes — egy kombinált harctevékenység, amelyben a helikopter lényeges szerepet játszik az ütközet kezdeti fázisában. Azután gyalog hajtjuk végre a döntő beavatkozást. Bizonyos esetekben, ha a helikopterek száma és a beavatkozó alakulat minősége megengedi, az alakulat és a repülőgépek tevékenysége nem más mint a pikádorok és peonok tevékenysége az arénában. A helikopter, a

98 Uo.
99 Uo. 28. o.
100 FAF. 1959. 144. sz. 71—82. o.
101 Grupements Aériens Tactiopnes — GATAC.
102 FAF. 1959. 150. sz. 57—64. o.

torreádor — miután tanulmányozta az ellenfél viselkedését és számos színlelt támadással kényszerítette azt saját felfedésére — jön, hogy megadja a végső döfést... E tevékenység során a harcászati meglepés nélkülözhetetlen: szükséges gyorsan és erősen ütni, mielőtt az ellenség eltűnne az átszegdelt terepen, amely mindenféle mélyedésekkel, árkokkal van tele."[103] Az algériai utakon, nehéz erdős-hegyes terepen néhány kilométer megtétele több órába került. A helikopter néhány perc alatt biztosította az átjárást és az erőkkel való gyors manőverezést.

A francia helikopter deszantosztag bevetés előtt

Algériában 1955. november 1-től a légierő két — 22. és 23. — helikopter ezrede kb. 250 db géppel (HL—19, H—34, Aloutte stb.) tevékenykedett. A 22. ezred övezete a marokkói határtól a Blidan, Bu-Gezálin és Djelfán keresztül északról délre húzódó vonalig terjedt. A 23. ezred Algír és Constantine körzetében működött. Az ezredek helikopter állománya helikopter desszantosztagokba szervezve települt Algéria egész területén. Egy osztag hat szállító és két „Pirat", egy alegység három szállító- és egy „Pirat" helikopterből állt.[104] Minden H—34 típusú szállítóhelikopter fedélzetén 10 deszantkatonával egy-egy rajt képezett. Az osztagok könnyen áttelepülhettek, mert mozgó ellátó bázissal rendelkeztek. A hegyi körzeteket egy vagy több osztag tartotta ellenőrzés alatt. E körzetekhez tartoztak: Varsenis, Djurdjura, Bubam, Kabilia, Baber, Aures és a Collo-félsziget. Az ezredek a légierő parancsnokság alárendeltségébe tartoztak *főtartalékot* képezve, és állományából jelölték ki a különböző feladatokat végrehajtó

[103] RDN. 1958. 5. sz. 836—837. o.
[104] A „Pirat", a H—34-es felfegyverzett helikopter volt, egy 20 mm-es és két 12,7 mm-es géppuskával felszerelve.

erőket. Nagyobb hadműveletek idején a helikoptert tömegesen, korlátozott harctevékenység esetében kisebb csoportban csapásmérő helikopterosztagként vagy egyenként alkalmazták. A helikopterek az algériai háborúban 400 000 órát — ebből 300 000 óra a harcibevetés — tartózkodtak a levegőben. A helikopter harctevékenység fő eljárása a manőver és a meglépés, de mindig szoros együttműködésben a légierővel és a szárazföldi csapatokkal erős tűztámogatás oltalma alatt.[105]

A háborúban fontos szerepet töltött be a francia *haditengerészet.* A Földközi-tenger és az algériai partvidék állandó ellenőrzésével és lezárásával a felszabadító hadsereg tengeri úton szállított utánpótlását akadályozta. Emellett a haditengerészet kommandói szárazföldi hadműveletekben is részt vettek.[106]

A franciák 1957-ben, hogy izolálják a „külföldről táplált lázadást", nagy energiával építették ki a marokkói és tunéziai határokon a kettős védelmi és műszaki zárat — a *megerődített vonalakat.* A határzár 5000 volttal telített, 4—6 méter széles és 2 méter magas drótakadályokból, elektromos jelzőberendezésekből, radarállomásokból és az általuk irányított lövegekből, fényszórókból, farkaskutyákból, repülőkből és helikopterekből, tábori védelmi állásokból és erődítményekből, kiürített és tiltott határmenti zónákból állt, amit 4—5 francia hadosztály biztosított. A „Barrage Quest"-be épített 1150 kilométer elektromos hálózatot 39 áramfejlesztő telep működtette és 19 radarállomás, valamint 3 530 000 db aknából telepített aknamező biztosította. A „Barrage Est" 1501 kilométernyi hálózatát 63 áramfejlesztő telep üzemeltette és 3 300 000 akna, valamint 11 radarállomás biztosította.[107] A „keleti sorompót" Bone—Tébessa—Négrine vonalában 320 kilométer hosszan építették ki. A „nyugati sorompót" Ain Sefraig kb. 250 km hosszúságban megerődített vonal, Ain Sefratól Colomb-Béchariq pedig állandó ellenőrző járőrözés fedezte. A műszaki akadályok segítségével semlegesített határmenti zónákat francia rohamegységek tartották megszállva, melyek állandóan készenlétben álltak arra, hogy felvegyék a harcot az ALN marokkói és tunéziai területen elhelyezett és áttörést végrehajtó alakulatai ellen. A határok „mindezek ellenére nem teljesen átjárhatatlanok" — állapították meg a franciák is.[108]

1955-ben a franciák létrehozták a *területi alakulatokat,* az „Unites Territoriales"-eket (UT), amelyekbe minden európai telepes beléphetett, aki a 45. évét nem töltötte be. Egy hónapból 10 napot töltöttek szolgálatban. 1957-ben 50 000, 1959-ben 120 000 fő volt a létszámuk. Az UT tevékenyen részt vett a fasiszta puccsokban, ezért az 1960. január 24-i puccs után feloszlatták, de az OAS formájában 1962-ig gyakorlatilag tovább élt.

A franciák kidolgozták a városok ALN akciócsoportjai és sejtjei, a *fideyinek elleni katonai és rendőri eljárásokat.* „Egy engesztelhetetlen ellenséggel szemben, amely a legbrutálisabb eszközöket alkalmazza, új módszereket kellett bevezetni. A tények kényszere által ehhez kellett a francia eljárásokat alkalmazni"[109] — indokolták kegyetlen tetteiket a gyarmatosítók. A megtorló feladatra a városokban az ejtőernyősöket vetették be. A parák véres kegyetlenséggel, kínzásokkal és gyilkosságokkal fojtották el a „terrorista fészkeket". Elszigetelték a városok veszélyes negyedeit,

105 Lásd részletesen: FAF. 1963. 196. sz. 445—467. o.
106 RMI. 1956. 271. sz. 24. o.
107 Revue Historique de l'Armée, 1966. 1. sz. 176—177. o.
108 *Bonnet:* i. m. 257. o.
109 Revue Militaire Suisse, 1958. 9. sz. 453. o.

amelyeket ezután rendszeres kutatásnak vetettek alá. Házról házra, lakásról lakásra jártak és minden „gyanús" algériait letartóztattak.

A francia katonai vezetés tudta, hogy olyan hadszíntéren kell tevékenykednie, ahol a lakosság aktív módon befolyásolja a háború menetét. Felismerték: „Egyetlen hadsereg sem képes hosszú időn át harcolni olyan nép ellen, amely gyűlöli."[110] Ezért kétségbeesett *„barátkozási" propagandába* kezdtek az algériai lakosság „politikai tarkaságának", „kevertségének", „osztály szétaprózódottságának" és az eltérő műveltségének a kihasználása érdekében. „Végsőkig vitt pszichológiai háborút viselni, felváltva a terrorakciókat az egyesülésre való felhívással, állandó jelenlét, nehogy kijátszák a választást."[111] Ez volt a francia *lélektani hadviselés* vezérelve.

A gyarmati háború első vonalában megjelentek a lélektani hadviselés specialistái is. 1956 nyarától erőteljesen fokozták a lélektani megdolgozást Algériában. „A hadsereg szerepe a pszichológiai akcióban" című direktíva meghatározta a katonák feladatát: „légy emberséges", mert küldetéseddel Franciaországot képviseled". „A hadsereg képviseli és teremti meg a kapcsolatot a nép és a kormány között."[112] A francia tisztek „teljesen megbarátkoztak a pszichológia fegyverével, amelynek felhasználása az 5° Bureaux-ra (5. ügyosztály) hárult."[113] Az 5. ügyosztály — a négy hagyományos feladata mellett — a pszichológiai háborút is irányította. A francia lélektani hadviselés vezető szerve megfelelő személyi, anyagi és tömegkommunikációs eszközökkel rendelkezett Algériában.

A háború első évében az ALN csapásai és a nép ellenállása következtében szétesett a polgári gyarmati közigazgatás. A francia főparancsnokság katonai közigazgatást hozott létre 1955 szeptemberében. A *Különleges Közigazgatási Hivatal,* a Section Administrative Spéciale (SAS) példaképének a Bugeaud marsall által 1844-ben megalakított „Bureaux Arabes"-t, az arab irodákat tekintették. „A közigazgatási, pénzügyi és katonai eszközök lehetővé teszik számukra, hogy újjászervezzék a településeket. Utakat, kutakat, iskolákat építenek, fejlesztik az egészségügyi ellátás és az elhanyagolt területeket. A kút, az út, az iskola és villamosság egy valódi emberi felszabadulás konkrét elemei, amelyhez a biztonságot a helyszínen toborzott segéderők szolgáltatják. Ez a SAS hivatása, amely emberi kapcsolatokat teremt, kiűzi a félelmet és lángra gyújtja a remény... — hangoztatta Bonnet. — Mint az arab iroda tisztje, a SAS tisztje is ugyanazt a bizalmat élvezi és megoldja minden pacifikáció alapját, a politikai problémát."[114] A SAS gyarapodó szervezetei — 1956-ban 180, 1957-ben 532 és 1959-ben 600 — segítségével hajtották végre a franciák, az algériaiak millióinak könyörtelen áttelepítését és hozták létre a koncentrációs tábornak beillő településeket.[115]

A SAS tisztek alakították meg az együttműködő algériaiakból álló fegyveres kiegészítő erőket: Groupes Mobiles de Protection Rulalet — GMPR (Falu védelmi mozgó csoportok), a Groupes d'Auto — Défenze-t GAD (Önvédelmi csoportok), a Harkast és Maghzen-t.[116] Létszámuk így alakult:

110 RDN. 1956. 1. sz. 151. o.
111 FAF. 1955. 5. sz. 818—819. o.
112 RMI. 1956. 274. sz. 11. o.
113 A francia hadseregben 1950. április 1-től működik különböző elnevezések alatt a lélektani hadviselés irányító szerve. 1957 novemberében a „Bureaux Pzychologiques" átalakul" 5° Bureaux-a". Az 5. iroda algériai parancsnoka Gardes ezredes a fasiszta OAS egyik vezére volt.
114 *Bonnet:* i. m. 260. o.
115 France Observateur, 1959. április 16. sz.
116 RDN. 1958. 1. sz. 88. o.

	1955	1957	1957	1959	1960
Harkas		2 000	16 900	41 500	57 500
Maghzen	3 500	8 000	12 200	19 000	19 000
GAD	3 200	6 000	12 000		
GMPR	4 500	13 200	34 324		

A megvizsgált hatalmas francia katonai gépezet minden elemére és hadviselésére a *rombolás és a népirtás volt a jellemző.* A gyarmatosítók 8000 települést pusztítottak el; ezer és ezer hold erdőt égettek fel; egymillió algériait öltek meg; több mint három millió embert telepítettek ki a falvakból és tömörítettek a létrehozott központokba, lényegében koncentrációs táborokba; 400 000 embert börtönbe zártak vagy internáltak; 300 000-en menekültek át Marokkóba és Tunéziába, 700 000-en pedig a falvakból a városokba.[117]

De a francia *genocid hadviselési mód* kudarcot szenvedett, mert tele volt ellentmondásokkal. Az algériai francia hadsereg 825 000 katonája nem bizonyult elegendőnek, mert az egész nép ellen kellett hadat viselnie. A pacifikálásnak ez a módszere meghazudtolta a francia lélektani hadviselés propaganda célból hirdetett „barátkozását" s leleplezte képmutató és demagóg voltát. A gyarmati háború és a hadviselés módja lezüllesztette a francia hadsereget és elégedetlenséget váltott ki Franciaországban. Az ifjúság tiltakozott a meghosszabbított katonai szolgálat miatt. A háború naponta 3 milliárd régi frankba került és akadályozta a francia gazdaság fejlődését. A tömegek tiltakozása egyre növekedett, mert az életszínvonal csökkent, a demokratikus jogokat megnyírbálták. Ezenkívül a háború elhúzódása nemzetközileg elszigetelte Franciaországot. Az események ilyen alakulását a NATO-szövetségesek jelentős része sem nézte jó szemmel.

A franciák és az algériai nemzeti felszabadító erők hadművészete közti párviadalból az utóbbi került ki győztesen. Az ALN és az algériai nép elszántsága, leleményessége és kitartása annak arányában fokozódott, minél embertelenebb hadviselési formákkal és módszerekkel került szembe.

*

Az algériai nemzeti felszabadító háború értékes tanulságokat szolgáltatott a hadtudománynak. De ezek a hadtörténeti tanulságok nem alkotnak recepteket. A fegyveres küzdelmet, a hadviselés módját minden ország konkrét körülményei, a gazdasági, társadalmi, politikai és katonai feltételei határozzák meg. Ennek ellenére az algériai nemzeti felszabadító háborúból leszűrt tanulságok hasznosak lehetnek az imperializmus ellen vívott más háborúkban is.

Az algériai háború ismételten igazolta azt a tételt, hogy az abszolút fölényben levő imperialista fegyveres erővel szemben — megfelelő feltételek és törvényszerűségek között — hatásosan tudják a gerillahadviselést, a partizánhadviselési módot alkalmazni a szabadságukért küzdő népek. De ez a háború azt is bebizonyította, hogy korunkban az imperializmus ellen egyetlen nép sem tudja csak önmagára támaszkodva sikeresen megvívni háborúját. Ezért vált elengedhetetlen törvényszerűséggé a szocialista országok és az antiimperialista erők támogatásának szükségessége. Algéria is példa arra, hogy a háború folyamán nem egyedül a francia gyarmatosítókkal kellett szembeszállni, hanem a mögötte álló és nagy segítséget nyújtó agresszív NATO-val is.

117 Alger républicain, 1964. április 5—6. sz.

Az algériai nemzeti felszabadító háború ismételten figyelmeztet arra, hogy milyen fontos a centralizált, folyamatos és magas színvonalú katonai vezetés. De emellett a rugalmasság és decentralizáltság is jellemezze. A bonyolult és állandóan változó helyzetekben a különböző szintű katonai vezetésnek megfelelő önállósággal kell rendelkeznie. A katonai hadműveleteket feltétlenül politikai és diplomáciai akciókkal kell alátámasztani — és fordítva. Feltétlenül meg kell óvni a fegyveres küzdelem támaszpontjait és utánpótlási bázisait. Állandó és tervszerű politikai és tájékoztató tevékenységet kell folytatni a lakosság, az ellenség és a nemzetközi közvélemény előtt.

Az algériai háborúban a franciák számos korszerű harci eszközt alkalmaztak és próbáltak ki. Tömegesen vetették be a harci helikoptereket a hazafiak ellen. Magas fokú műszaki zárótechnikát — robbanó és nem robbanó akadályok, új rendszerű aknatípusok — alkalmaztak Algéria határain. Széles körűen rendszeresítették és használták a technikai felderítő eszközöket. Ezek és más technikai eszközök növelték a francia csapatok tevékenységének hatásfokát és esetenként átmeneti harcászati-hadműveleti sikereket eredményezett, de hadászati céljukat — a felszabadító hadsereg megsemmisítését — nem tudták elérni. Az algériai hazafias erők minden új harceszközzel és eljárással szemben ki tudták dolgozni és eredményesen tudták alkalmazni az ellentevékenység formáit és eljárásait.

Az algériai nemzeti felszabadító háborúból többek között ezeket a hadtörténeti és hadművészeti tanulságokat lehet levonni. Napjainkban szemtanúi vagyunk az algériai háború néhány tanulsága — helikopterellenes harceljárás stb. — sikeres felhasználásának a dél-vietnami nép felszabadító küzdelmében.

ТИБОР АЧ:

К ИСТОРИИ АЛЖИРСКОЙ ВОЙНЫ

(1954—1962)

Резюме

Автор статьи — не стремясь к полноте — показывает несколько черт предшествующих событий, главных периодов и способов ведения войны и Алжире. Французские колонизаторы во время своего столетнего царствования экономически, политически и с точки зрения военного дела навек хотели привязать к метрополии «французскую Алжирию». И в планах НАТО (Северо-атлантический пакт) отвели важную роль Алжирии. Но после второй мировой войны началась агония французской колониальной империи, которую не могли остановить никакие военные усилия. К 1954 г. в Алжирии сложились условия, которые сделали необходимым начало вооруженной национально-освободительной борьбы.

Автор показывает, после какой подготовки начали алжирские патриоты в октябре 1954 г. вооруженное восстание за независимость. В Алжирии политический и военный союз национальных сил был осуществлен в рамках Национального Фронта Освобождения и Национальной Освободительной Армии. В статье даны важнейшие черты войны, ее политический и общественный характер, тип, размеры, средства и продолжительность. По политическим и военным событиям определено и характеризовано четыре главных периода войны.

Автор излагает алжирский способ ведения войны, на формирование которого оказали влияние социалистическая военная наука и особенно военное искусство вьетнамцев. Справедливые стремления алжирского народа проявлялись в ведении войны, в

военном искусстве освободительной армии, в общих и частичных стратегических целях, в выборе форм и видов боевых действий. Стратегической целью алжирцев не было уничтожение французских военных сил, так как условия для этого были не подходящими. В 1957 г. не принесло успеха стремление АЛН, перейти от партизанского способа ведения войны к регулярному. Но партизнаская война была распросотранена на всю территорию страны. Партизаны непрерывно ослабляли французские вооруженные силы и наносили ощутимые удары по колониальной администрации. Борьба алжирского народа и операции его армии наконец обеспечили политическую победу.

В статье далее показан французский колониальный способ ведения войны и его механизм, следовавший принципу *«разрушать — строить»*, служащему кровопролитым жестокостям и вызыванию больших людских потерь. Французы в ходе боевых действий стремились к высокой маневренности и пользовались разными видами боя, копируя при этом патриотические силы. Кроме статической структуры, служащей стратегической обороне и структуры подвижной перегруппировки сил, обеспечивающей оперативно-стратегическое наступление французы придали большое значение тесному взаимодействию огромных по численности (в составе 825 000 человек) и имеющих абсолютное превосходство в боевой технике сухопутных, воздушных и военно-морских сил.

Впервые в военной истории в 1955 г. в Алжирии французы пользовались вертолётами в большом количестве, как боевым средством. В 1957 г., чтобы изолировать «питанное из-за границы восстание», на марокканских и тунисских границах выстроили двойное оборонительное инженерное заграждение. Отчаянная психологическая кампания французов не достигла успехов среди алжирцев. Французский способ ведения войны потерпел поражение в Алжирии.

Из единоборства военного искусства французов с национальными освободительными силами Алжирии победителем вышли последние. Алжирия стала независимой. Наконец автор делает несколько выводов по урокам алжирской войны.

TIBOR ÁCS:

ZUR GESCHICHTE DES ALGERISCHEN KRIEGES (1954—1962)

Resümee

Der Verfasser der Studie zeigt uns, ohne Anspruch auf Vollständigkeit zu erheben, einige Umrisse der Antezedenzien, der wichtigsten Phasen und der Kampfweise des Algerischen Krieges. Die französischen Kolonialisten wollten „Französisch-Algerien" während ihrer Jahrhunderte langen Herrschaft wirtschaftlich, politisch und militärisch für ewig ans Mutterland ketten. Auch in den Plänen der NATO wurde Algerien eine wichtige Rolle zugedacht. Nach dem zweiten Weltkrieg beginnt jedoch die Agonie des französischen Kolonialreiches, dem auch die militärische Kraftanstrengung keinen Einhalt gebieten kann. Für das Jahr 1954 entwickelten sich in Algerien Voraussetzungen, die den Beginn des bewaffneten nationalen Befreiungskampfes unabwendbar machten.

Der Verfasser unterrichtet uns darüber, nach was für Vorbereitungen die algerischen Patrioten im Oktober 1954 den bewaffneten Aufstand, zur Erringung der Unabhängigkeit begannen. Das politische und militärische Bündnis der nationalen Kräfte in Algerien verwirklichte sich im Rahmen der Nationalen Befreiungsfront und der Nationalen Befreiungsarmee. Die Studie skizziert die wichtigsten Züge des Krieges, seinen politischen und gesellschaftlichen Charakter, seinen Typus, seine Ausmasse, Mittel und seine Dauer. Aufgrund der politischen und militärischen Ereignisse charakterisiert er die vier Hauptetappen des Krieges.

Der Verfasser macht uns mit der algerischen Kampfweise bekannt, auf deren Entstehung auch die sozialistische Kriegswissenschaft und im besonderen die

Kriegskunst der Vietnamesen von grossem Einfluss war. Die gerechten Absichten des algerischen Volkes offenbarten sich in der Kriegführung, in der Kriegskunst der Befreiungsarmee, in den allgemeinen und partiellen strategischen Zielen und in der Auswahl der Form und Art der Kampftätigkeit. Das strategische Ziel der Algerier war nicht die Vernichtung der französischen bewaffneten Macht, das ermöglichten die Umstände nicht. 1957 hatte das Bestreben der NBA, vom Guerillakrieg zur regulären Kriegführung überzugehen, keinen Erfolg. Die Partisanenkämpfe dehnten sich jedoch auf das ganze Gebiet des Landes aus. Ohne Unterlass schwächten sie die französische Kriegsmacht und fügten der Kolonialverwaltung empfindliche Schläge zu. Der Kampf des algerischen Volkes und die Operationen ihrer Armee sicherten zu guter Letzt den politischen Sieg.

Im weiteren führt uns die Studie die französische Kolonialkampfweise und ihren Mechanismus vor, die dem Prinzip ZERSTÖREN-BAUEN folgte, das der Dezimierung des algerischen Volkes, sowie den blutigen Grausamkeiten diente. Indem die Franzosen die vaterländischen Kräfte nachahmten, strebten sie im Laufe ihrer Kampftätigkeit nach grosser Beweglichkeit und wandten verschiedene Arten des Kampfes an. Neben der, der strategischen Verteidigung dienenden statischen und den operativen taktischen Angriff sichernden beweglichen Kräftegruppierungsstruktur, massen die Franzosen grosse Bedeutung der gewaltigen Heeresstärke (825 000 Mann) und der engen Zusammenarbeit der Land-, Luft- und Seestreitkräfte bei, die in absoluter kriegstechnischer Überlegenheit waren.

Zum ersten Mal in der Kriegsgeschichte verwandten die Franzosen 1955, in Algerien den Helikopter massenweise als Kriegsgerät. Um die „aus dem Ausland genährte Erhebung" zu isolieren, bauten sie 1957 an der marokkanischen und tunesischen Grenze die doppelte Verteidigungs- und technische Sperre. Doch auch die verzweifelte psychologische Aktion der Franzosen führte bei den Algeriern zu keinem Erfolg. Die französische genocide Kriegführung misslang in Algerien.

Aus dem Zweikampf der Kriegskunst zwischen Franzosen und den algerischen Befreiungskräften gingen letztere siegreich hervor. Algerien wurde unabhängig. Zum Schluss erläutert der Verfasser einige, aus dem Algerischen Krieg gezogene Lehren.

SZEMLE

V. SZ. SZTRELNYIKOV—N. M. CSEREPANOV:

VOJNA BEZ RISZKA*

(Moszkva, Voenizdat, 1965. 278 o.)

Az utóbbi években a szovjet hadtörténetírás — a Nagy Honvédő Háború történetének részletes feltárása és mind mélyrehatóbb elemzése mellett — nagy figyelmet fordít a második világháború többi hadszínterein lejátszódott hadműveletek tanulmányozására. Ezt a munkát mindenekelőtt az a tudatos és tervszerű, tudományos köntösben elkövetett történelemhamisítás teszi szükségessé, mely a burzsoá szakemberek és politikusok műveiben mindinkább tapasztalható. E kritikai vizsgálat egyik figyelmet érdemlő eredménye Sztrelnyikov és Cserepanov ezredesek könyve.

A szerzők az amerikai—angol csapatok harctevékenységét tárgyalják a szicíliai partraszállás előkészítésétől az európai háború befejezéséig terjedő időszakban. Munkájukhoz a szovjet csapatok által zsákmányolt iratokat, a kiadott dokumentumokat, emlékiratokat és más feldolgozásokat, valamint a korabeli sajtó anyagát használják fel. Mondanivalójuk tehát széles forrásbázisra épül fel.

A könyv öt fejezetből áll. Az első a földközi-tengeri medencében 1943 nyarára kialakult katonai-politikai helyzetet tárgyalja; a második a szicíliai partraszállás körülményeivel és a szigeten végrehajtott támadással foglalkozik. A harmadik Olaszország fegyverletételét és a harccselekményeknek az Appennin-félszigetre történt kiterjesztését kíséri nyomon; a negyedik az 1944. évi hadműveleteket ismerteti, melyeket a szövetségesek Róma elfoglalásáért és Itália középső területeinek birtokbavételéért folytattak; az ötödik pedig az észak-olaszországi harcok lefolyását és a háború befejezésének körülményeit tárja fel.

Ez a szerkezeti felépítés megfelel a

* Háború kockázat nélkül.

hadműveletek periodizációjának és elősegíti, hogy a tényleges katonai-politikai és hadászati összefüggéseiben ismerjük meg a szövetséges főparancsnokság és csapatai tevékenységének szerepét a háború egészén belül.

A második világháborús amerikai—angol katonai vezetők tagadják, hogy a szovjet hadsereg hadműveletei teremtettek kedvező hadászati helyzetet a szövetséges csapatok partraszállására Szicíliában és az Appennin-félszigeten. Úgy állítják be saját tevékenységüket, mint amely *nagy kockázat* vállalását jelentette számukra, és kizárólagos szerepe volt Olaszország kapitulációjában.

Sztrelnyikov és Cserepanov könyve mindenekelőtt ezekben az alapkérdésekben ad egyértelmű, világos képet és határozott állásfoglalást. Cáfolhatatlan adatokkal és tényekkel bizonyítják, hogy a német hadsereg Sztálingrádnál elszenvedett hatalmas veresége, erői zömének a szovjet—német arcvonalon való lekötöttsége teremtett kedvező feltételeket az amerikai—angol csapatok tevékenységének kiterjesztéséhez a Földközi-tenger medencéjére. E hadjárattal a szövetséges főparancsnokság kettős célt kívánt elérni, egymással szoros összefüggésben. Először: olyan európai mellékhadszíntéren folytatni hadműveleteket, amelynek eseményei nem befolyásolják lényegesen a hadászati helyzet alakulását és lehetővé teszik, hogy továbbra is a Szovjetunió viselje a Németország elleni háború fő terheit. Ez a katonai-politikai cél logikusan következett az amerikai—angol vezető köröknek a nyugat-európai második front létrehozásával kapcsolatos alapállásából. Másodszor: az Itáliában végrehajtott partraszállás a burzsoá rend megmentését célozta, s azt a reményt táplálta az angol imperialista körökben, hogy a harctevékenység további kiterjesztésével megőrizhetik befolyásukat Délkelet-Európában.

Ismeretes, hogy Churchill egészen 1944 őszéig nem adta fel ezt az elgondolást, amelyből a görög monarchofasiszta rezsim visszaállítását sikerült is megvalósítania.

A könyv szerzői részletesen ismertetik és elemzik az amerikai—angol politikai és katonai vezetés koncepcióját és erőfeszítéseit annak realizálására. A hadműveletek tárgyalása során pontosan felmérik a szembenálló felek erőviszonyait, helyzetét és lehetőségeit. Meggyőzően bizonyítják, hogy a szövetséges főparancsnokság a tervezés során került minden kockázatot, túlbiztosította magát, s tevékenységét nem a céltudatosság és határozottság jellemezte. A háború teljesen indokolatlanul öltött hosszadalmasan elhúzódó jelleget Olaszországban, és felesleges áldozatokat követelt a szövetséges csapatoktól. A szerzők alapos szakmai felkészültséggel adják meg a harctevékenység tervezésének, előkészítésének és végrehajtásának kritikáját. Eközben nem merülnek el a részletekbe, lényegre törő módon ábrázolnak és értékelnek.

A mű tehát mondanivalójának megalapozottsága, elemző tárgyalásmódja és szakmai színvonala következtében eredményesen száll szembe a nyugaton terjesztett legendákkal, amelyek az olaszországi háborút valóságos összefüggéseikből kiragadva jelenítik meg.

Tóth Sándor

M. OZEROV:

PO SZLEDAM GEROJEV REVOLJUCII*

(Moszkva, Szimferopol, 1967. 140 o.)

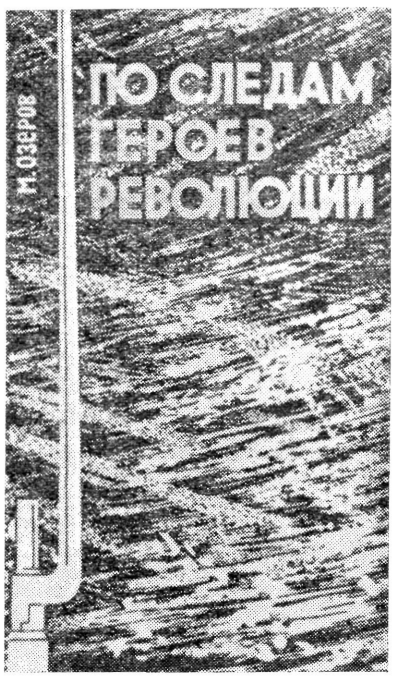

Ozerov újságíró a riporter szorgalmával az érdekes, az olvasót különösen megragadó részletek felkutatásának jól kifejlett érzékével gyűjtötte össze szinte morzsánként az adatokat és tényeket azokról az internacionalista harcosokról, katonákról, pártpolitikai szervezőkről, akik 1918 és 1920 között vették ki részüket a mesés természeti szépségekben bővelkedő Krímfélsziget dolgozóinak egy új, emberibb társadalmi rendért folyó küzdelméből. A könyvecske hősei messze földekről vetődtek a tájra: Lengyelországból, Csehországból, Németországból, Franciaországból, Bulgáriából, Szerbiából, Magyarországról, Romániából.

Számunkra különösen érdekes az, amit hazánkfiairól ír a szerző.

A könyvet olvasva megismerkedhetünk azokkal a lengyel forradalmárokkal, akik miután megjárják a cári kényszermunkatáborokat, 1917-ben Krímben a helyi szovjet és pártvezetés élvonalába kerültek. Közéjük tartozott az OK(b)P kormányzósági bizottságának elnöke, Jan Tawarczki, a krími belügyi népbiztos — Stanisław Novoselski, akiket 1918 áprilisában a német megszállók és a helyi ellenforradalmárok végeztek ki. 1917—1918-ban sok román menekült került a félszigetre, számosan a szocialisták közül. Az utóbbiak derekasan kivették részüket a szocialista forradalom harcaiból, a német betolakodók ellen vívott küzdelemből.

1918 őszén a félszigeten antantcsapatok szálltak partra, főleg franciák, akiknek soraiban forradalmi szervezkedés kezdődött. Érdekes epizódokat,

* A forradalom hősei nyomában

élményeket elevenít meg a szerző a francia flotta 1919 tavaszi lázadásáról, annak előkészületéről és lefolyásáról.

1920-ban a félsziget Vrangel tábornok csapatainak erődjévé vált. „Barátok sietnek segíteni" a címe annak a fejezetnek, melyben Ozerov azoknak a német, lengyel, magyar, román, bolgár, olasz internacionalistáknak állít emléket, akik az ellenforradalom utolsó oroszországi fészkének a felszámolásához járultak nem egy esetben életük feláldozásával hozzá. Név szerint ezúttal talán csak a magyarokat említenénk meg. Külön alfejezet szól Zalka Mátéról, a 136. dandár törzsének segédtisztjéről, aki I. F. Fegyko 46. hadosztályának kötelékében harcolt a Dnyeper alsó folyása mentén a fehér báró, Vrangel seregei ellen. Nagy terjedelmet szentel Ozerov Kun Bélának, a Déli Front Forradalmi Katonai Tanácsa tagjának, akinek 1920 októberében és novemberében jelentős szerep jutott a Vrangel ellen küzdő csapatok politikai vezetésében. A könyvből kapunk először életszerű képet arról, hogyan folytatta politikai felvilágosító munkáját és miként mutatott személyesen példát a bátorságról az első vonalban a magyar kommunista mozgalom vezetője. A félsziget felszabadítása után a Kun néhány hónapon át a Krími Forradalmi Bizottság elnökének teendőit látta el. Tevékenységének rekonstruálása céljából a szerző több kortársat szólaltat meg.

Megragadja figyelmünket az 51. hadosztály ezredparancsnokának, Csengerynek a neve, aki a perekopi földnyelv ostromában tűnt ki hősiességével. Kár, hogy a róla és Janik Béláról nem sikerült a szerzőnek bővebbet megtudnia.

Ozerov gondos kutatás eredményeként közrebocsátott történelmi riportja nemcsak élvezetes olvasmány, hanem személyi vonatkozásban, az internacionalisták történetével foglalkozók számára forrásul is szolgálhat.

Józsa Antal

GESCHICHTE DER 3. PANZER-DIVISION BERLIN-BRANDENBURG 1935—1945*

(Berlin, Günter Richter, 1967. 522 o.)

Az elmúlt esztendők folyamán több népszerű és tudományos munka, összefoglaló és elemző tanulmány jelent meg a második világháború történetéről. Az utóbbi időben jelentősen megszaporodott az emlékiratok száma. Ezek figyelemreméltó forrásul szolgálnak az események megértéséhez és feltárásához. Másfajta, kellő értékeléssel használható forrást jelentenek a főleg Nyugat-Németországban megjelenő csapattörténetek. E munkák tendenciózus beállítással a Wehrmacht töretlen harci szellemét, hősiességét és helytállását hivatottak hirdetni, az illető alakulat második világháborús tevékenységén keresztül.

Nyugat-Németországban számos bajtársi szövetség alakul a harci hagyományok ébrentartására és ápolására. E cél érdekében tevékenykedik a berlin-brandenburgi 3. páncélos hadosztály bajtársi szövetsége is, amely által hadosztályuknak 1967-ben kiadott története pregnánsan tükrözi ezt a szemléletet.

Az 522 oldalas, nagyalakú, ízléses vászonkötésben, szép nyomdatechnikával elkészített, 265 fényképpel, térképvázlatokkal és mellékletekkel bőven illusztrált mű a hadosztály megalakulásától (1935) a fegyverletételig (1945) ismertet minden nevezetesnek tartott eseményt, felmagasztalva a német katona kiválóságát és felsőbbrendűségét minden helyzetben, az utolsó pillanatban is.

A munkához Franz Westhoven szolgálatonkívüli altábornagy (a hadosztálynak 1942. október 1-től 1943. október 14-ig volt parancsnoka, a hadosztály bajtársi szövetségének tiszteletbeli elnöke) írt előszót, amelyben megköszöni az alakulat egykori tagjainak — tábornoktól őrvezetőig — a korabeli naplórészletek, levelek, fényképek és vázlatok rendelkezésre bocsátását, amelyek pótolták a hiteles hadinaplókat és segítettek a

* A berlin-brandenburgi 3. páncélos hadosztály története 1935—1945 között.

könyv összeállításában. Ha a kiadvány követné a magasabb egység egykori parancsnokának előszavát, zárszavaiból még hasznos tanulságot is vonhatna le a nyugatnémet olvasó: „Az áldozatok, amelyekről e könyv tudósít, szolgáljanak figyelmeztetésül a felelősök számára: kövessenek el mindent, ami megkímél bennünket egy új háború borzalmaitól."

Sajnos, az egyes harcselekmények leírásának hősies megörökítésére való törekvés, sőt a negyedszázad után is azonos hadosztályszellem s a volt ellenféllel szembeni azonos szemlélet az egyes fejezetek summázásakor mégis mást mondat az összeállítókkal.

A magyarországi fejezetben például a hitleri parancsra 1945. március 14-én végrehajtott utolsó német ellentámadással kapcsolatban, amelyben a hadosztály még részt vett, a következőket jegyzi meg: „Ezt a vállalkozást a hivatalos szovjet hadtörténetírás a következő szavakkal méltatja: »Ezek voltak az utolsó német támadások, amelyek a Vörös Hadsereget még egyszer védekezésre kényszerítették.« Ha ez a megállapítás sajnálatos is számunkra, mégis némi elégtételül szolgál, hogy a 3. páncélos hadosztály azok közé az utolsó német csapatok közé tartozott, amelyek a szovjettel szemben fölényben voltak."

Ez a könyv jellemző gondolata.

Számunkra e munka A Dunától a Donig című fejezetének közelebbi megismerése hasznos és tanulságos. Ez a fejezet ugyanis a hadosztály magyarországi harcaival foglalkozik. A hadosztályt csak december 10-én szállítják Kelet-Poroszországból a magyarországi hadszíntérre s ott megosztva az LVII. és a III. páncélos hadtest kötelékében kerül bevetésre. Ennek során bemutatják a 2. és 3. Ukrán Front 1944 októberi gyors áttörése utáni harcokban az elkeseredett és céltalan német ellenállást, valamint a Budapest felmentése érdekében a hitleri parancsnak megfelelően megkísérelt sikertelen és nagy véráldozatokkal járó ellentámadási próbálkozásokat, a balatoni és bakonyi harcokat, amelyekben a hadosztály, a szerzők jellemzése szerint, minden hősiesség ellenére is teljesen felmorzsolódott, és csak néhány szerencsés érhette el a birodalom határát. A menekülés részleteit drámai naplórészletek idézik. A 3. páncélos hadosztály katonái 1945. március 31-én hagyják el Magyarországot, ha „másként is, mint tervezték, amikor 1941-ben menetelni kezdtek Kelet felé". A könyvnek ez az idézete történelmileg igaz.

Érdekes olvasnunk e fejezetet, amely a legsúlyosabb helyzetben, a teljes összeomlás előtt ábrázolja az eseményeket, és még ezek során is dicsőíti, eltúlozza a német katona erényeit és eredményeit. Diadalmasan említi meg a kilőtt harckocsik számát és a nagy áldozatokkal megszerzett térnyerések jelentőségét, ha el is kell jutnia az ellenség fölényének nyomására a hadosztály bevetésének teljes képtelenségéig.

A második világháború történetében a magyarországi eseményeknek német oldalról való megvilágítása Magyarország második világháborús hadtörténetének pontos feldolgozásához fontos forrás, ha e munkában nem is a hadtörténeti hűség, hanem a 3. páncélos hadosztály egyes tagjainak s rajtuk keresztül a német katona dicsőségének a szolgálata volt is a fő cél. Ennek ellenére a könyv sok hasznos adatot ad a háború utolsó hónapjainak történetéhez, főleg a dunántúli események pontosabb megismeréséhez. Nemcsak egyszerű leírást ad, de az erősítések, veszteségek német adatait is megismerjük belőle. Sőt, mivel kitér a szomszédos csapatok helyzetére és harcaira, több más alakulatra is találunk benne adatokat. Az egyes helységharcokra vonatkozó leírások főleg a helytörténeti kutatásokhoz jól használhatók. Részletesen ismerteti az alakulatok helyzetét, harcértékét, idézi a feladatokat megszabó parancsokat és intézkedéseket. Általában pontosan és szakszerűen rögzíti a harccselekmények menetét és helyes képet ad a szovjet csapatok által okozott nehéz helyzetekről. A könyv jellemző kicsengése, hogy a kudarcokért kizárólag a felső vezetést teszi felelőssé, illetve a szovjet túlerőt okolja. Kitűnik a német főparancsnokság kapkodása, Hitler felelőssége az események alakulásáért. A könyv felhasználható a hitleri hadsereg magyarországi harcainak hadművészettörténeti értékeléséhez. A mellékletek főleg a hadosztály szervezésére, elhelyezésére és személyi vonatkozásaira nyújtanak részletes kimutatásokat.

W. A.

THE WEST POINT ATLAS OF AMERICAN WARS*

(New York, Frederick A. Praeger, 1964. III. kiadás)

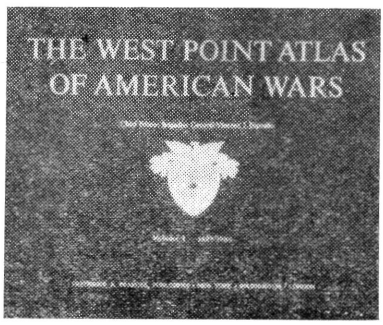

Az atlasz első kiadása 1959-ben jelent meg, amelyről már dr. Takács József a *Geodézia és Kartográfia* című lap 1964. évi 4. számában adott egy rövid összefoglaló ismertetést.

Ezt a kétkötetes hadtörténelmi atlaszt az Amerikai Egyesült Államok West-Point-i Katonai Akadémiáján szerkesztették, Vincent I. Esposito ezredes vezetésével. A mű tartalmilag felöleli azokat a hadieseményeket, amelyekben az Egyesült Államok részt vett 1689—1953 között. Természetszerűleg így nem kerülhetett a munkába sok jelentős háborús esemény, mivel az USA ezekben nem volt közvetlenül érdekelve. (Napóleoni háborúk, Balkánháborúk stb.) Az atlasz — néhány kivételtől eltekintve — a szárazföldi erők hadműveleteit ábrázolja, míg a tengeri, majd a légierők szerepét elsősorban a kísérőszövegben méltatja. Minden atlaszlapon csak egy térkép van, a szövegi rész a térképpel szemközti páratlan oldalon foglal helyet. Így az események szövegi leírása és térképi ábrázolása együtt tanulmányozható.

Az egyes csaták, hadjáratok tanulmányozásánál igen fontos tényező a földrajzi környezet vizsgálata. Az atlaszban szürke alaprajzon jelentetik meg a terepet, amelynek ábrázolása nem mindenütt következetes. A domborzatot csíkozással vagy lejtővonalakkal ábrázolták — túlságosan vázlatosan. Ez különösen a nagyobb méretarányú csatatérképeknél szembetűnő, ahol nincs semmi magassági adat, és a domborzat vázlatos megjelentetése sem nyújt megfelelő támpontot. Az egyszínű alaptérkép hátránya, hogy nehezebben különböztethetők meg az ábrázolt terület hadi fontosságú komponensei: a vizek, utak, vasutak, erdők stb. Az egymással szembenálló erőket kék és piros színnel ábrázolják; az amerikai, illetve velük szövetséges csapatokat mind a két kötetben következetesen kék színnel jelölik.

Nem tüntetik fel az egyes térképek méretarányát, viszont a mérföldes aránymértékből (1 mile = 1609 méter) ez könnyen kiszámítható.

A rövidebb terjedelmű I. kötet (1689—1900) tematikájánál fogva tőlünk messzebb eső és kevésbé ismert eseményeket dolgoz fel. A kötet elején az amerikai polgárháború (1862—1865) eseményeinek kronológikus áttekintő

* Az amerikai háborúk West—Point-i atlasza. I—II. köt. 35x25,5 cm.

táblázatát adják. Még a térképi rész előtt találjuk a jelkulcsot, amely a hadseregtől kezdve a századokig lebontva megadja az egyes katonai egységek jelét. Megkülönböztető jelzést kaptak a különböző fegyvernemek, ezenkívül a jelentősebb katonai objektumok is.

A kötet tartalma

1—3. Gyarmati háborúk a XVII. század végétől a különböző indián törzsek és a franciák ellen. Áttekintést kapunk az indián törzsek elhelyezkedéséről Amerika keleti partvidékén. Kanada angol meghódítása erre az időre esik. Hat térképen (4—9) ábrázolja az atlasz az amerikai függetlenségi háborút a XVIII. század végén, amely eredményeként létrejött az Amerikai Egyesült Államok. Az 1812-es háborúval (10—12) három, míg a Mexikó ellen viselt háborúval négy térkép foglalkozik (13—16). A kötet fő témája az amerikai polgárháború, a kapitalizálódó észak küzdelme a rabszolgatartó dél ellen (17—154. térkép). Részletes és alapos elemzést kapunk a háború eseményeiről.

A spanyol—amerikai háború (1898) eseményeinek ábrázolásával (155—158. térkép) zárul az első kötet. Egy áttekintő bibliográfiát találunk a kötet végén.

A terjedelmesebb II. kötet (1900—1953) három témakört ölel fel különböző terjedelemben; az első világháború 71, a második világháború 168, míg a koreai háború 15 térképen szerepel.

Századunk technikai forradalma a hadviselésben is megmutatkozott. Ezt próbálták érzékeltetni a szerzők, akik a jelkulcsi ábrázolás tekintetében kettéválasztották a II. kötetet. Az első világháborúhoz külön jelkulcs tartozik; a katonai egységeket ezredekig lebontva ábrázolja. A második világháború idején már a modern hadviselés tartozékai: a légierők, páncélosok játszották a fő szerepet, éppen ezért megváltoztatták a jelkulcsi ábrázolást. Mivel a második világháború eseményeivel részletesebben foglalkozik a munka, ezért helyenként lehetőség nyílt a zászlóaljak ábrázolására is. A koreai háború jelkulcsa megegyezik a második világháborúéval.

Az első világháború eseményeinek hadszínterekre bontott, kronológikus táblázata vezeti be az atlasz II. kötetét. A térképek téma szerinti megoszlására rányomja a bélyegét az a tény, hogy az amerikaiak közvetlenül katonailag csak a nyugati fronton voltak érdekelve — 1917-től. Így nyugati front eseményeit évekre bontva ábrázolják időrendi sorrendben, de elosztva a háború egyéb eseményei között.

A teljesség igénye nélkül — párhuzamosan az ismertetendő térképekkel — néhány hiányosságot, illetve hibát is szeretnék megemlíteni.

1—3. A központi hatalmak és az Antant tervei, erőviszonyok. Az 1. térképen helyesebb lett volna a szembenálló feleket megkülönböztethetően feltüntetni — másrészt, ami a térképek nagy részére szintén vonatkozik —, a szárazföld és a tengerek határát csak a kontúrvonal jelzi, de a vizeket a jobb áttekinthetőség kedvéért előnyösebb lett volna legalább vonalasan rajzzal megjelölni. A 3. térképen Zalau-Zilak, Klasenburg-Kolozsvár és Bratislava (1914-ben!) szerepel, utóbbi a Dunától jóval északra. Nem tüntetik fel a Monarchia tartományhatárait.

4—10. A nyugati front csatái 1914-ben. Pirossal a központi hatalmak, kékkel az Antant csapatai vannak megjelölve. 4. térképen a német hadsereg támadását ábrázolják, hiányzik az alaptérképről az út-, illetve vasúthálózat, az Ardennek sincsenek feltüntetve. A megadott időpontban levő állásokat folytonos kék vonallal jelzik.

11—14. A Marne melletti csaták.

15—21. Kelet-poroszországi csaták 1914-ben.

22—27. A keleti front 1915 végéig. Sok helyütt a hadseregszállítás és ellátás szempontjából legfontosabb vasútvonalak berajzolása meglehetősen hiányos. Pl. a 22. térképen Katowice a sziléziai iparvidék egyik legfontosabb központja vasúti végállomásként szerepel. Sok helyen pontatlanságok fordulnak elő a névrajznál. A 23. térképen pl. Austria felírás Dél-Csehországra vonatkozik.

28—31. Harc a Dardanellák birtoklásáért.

32—35. Verdun—Somme melletti csaták. Az Északi-tengeren vívott fontos

tengeri ütközeteket ábrázolják a 35. lapon.

36—41. Keleti front 1916—1918. A frontvonalak elég pontatlanok; nyomáshibaként tudható be, hogy a kék, illetve piros frontvonalak néhol átnyúlnak egymásba.

A magyarországi helynevek nagyon pontatlanok. Így pl. a 37. lapon szerepel Csada-Békéscsaba, Hatseg-Hátszeg, Maros Vasarhely, Czik Szerada, Schossburg-Segesvár; a 41. lapon Buda és Pest külön városként szerepel.

42—50. Olasz és balkáni front (42—45. olsz, 46—50. balkáni front). A 46. lapon Montenegro Albánia részeként szerepel, Szófiát messze elkerüli a Belgrád—Istanbuli vasúti fővonal, a Marica folyó helytelenül Szófia mellett ered; ua. az Iszker jóval rövidebb a kelleténél.

51—57. Mezopotámia, Palesztina. Semmi sem utal arra, hogy a Holttenger egy hatalmas depresszióban fekszik, 394 méterrel a tenger színe alatt.

58—61. A nyugati front 1917-ben.

62—71. A nyugati front 1918-ban. Itt vált aktívvá az amerikaiak részvétele a hadműveletekben.

A kötet II. része a második világháborúval foglalkozik, amelyet hét nagyobb alfejezetre bont. A jelkulcs előtt a háború áttekintő kronologikus táblázatát találjuk, ami nem teljes. Pl. Jugoszlávia 1941-es lerohanása nem szerepel benne.

I. rész. Előzmények és a háború kezdete.

Az 1. térképen, amely feltünteti az első világháború utáni határváltozásokat, több hiányosságot találunk. Így nem szerepel Németországtól Litvániához került Memel-vidék; Besszarábia részben átnyúlik Bukovinába, a határvonalak elnagyoltak. Pl. az erdélyi román határ esetében.

A 2. térképen az 1938—39-es határváltozások esetében nem tüntetik fel a müncheni döntés magyar vonatkozását.

A 3—7. lapok a német—lengyel háború eseményeit ábrázolják (1939). A hegyrajz erősen elnagyolt. Pl. a 3. lapon a Magas Tátra és a Balti tóvidék morénái között jóformán semmi különbség sincs.

A 8—10. lap a szovjet—finn háborúval foglalkozik. A 8/a. térkép helyesen kiemeli az ezer tó országának vízrajzát; viszont a pontatlan nyomás következtében nem minden víz kék színű; pl. a Ladoga-tó is szürke.

11. lap. Norvégia megszállása.

12—17. lap. A nyugati front 1940 tavaszán.

18—22. lap. A balkáni hadjárat 1940/41-ben.

A II. rész a kelet-európai hadműveletekkel foglalkozik. (23—45. lap.) Terjedelme nincs arányban a hadszíntérnek a háború egész menetét befolyásoló hatásával és jelentőségével.

23—28. lap. Német támadás a Szovjetunió ellen 1941-ben. A 23—24. lapon az 1941-es állapotokat tüntetik fel, de az 1938-as határokkal. A 25. lapon Kárpát-Ukrajnát különálló területként ábrázolják. 26/c. térképen Finnország régi, 1939 előtti határát mutatják.

A 29. lapon az 1941—42. évi szovjet téli offenzívát ábrázolják; itt, Moszkva alatt szenvedték el a német fasiszták első nagy vereségüket.

30—32. lap. 1942 nyári német offenzíva.

33—34. lap. A világtörténelmi jelentőségű Sztálingrádi csata.

35—44. lap. A német fasiszták kiűzése a Szovjetunió területéről. A 37. lapon Magyarország határai helytelenül vannak feltüntetve (1939-es határok). A visszacsatolt Észak-Erdélyt és a Délvidéket nem ábrázolják. A 44. lapon az Albánia felírás Hercegovina területére esik.

45. lap. A szovjet hadsereg végső csapása 1945-ben.

III. rész. 46—72. térkép. Nyugat-európai hadműveletek.

A 46. térkép az Atlanti-óceánon vívott tengeralattjáró-háborúról és a szövetséges hatalmak veszteségeiről nyújt átfogó képet. (Több mint 14 millió t űrtartalmú hajót süllyesztettek el a németek.) Nem egészen egyértelmű, hogy 1942-ben a német uralom, illetve befolyás Dakarig kiterjedt Nyugat-Afrikában.

A 47. térkép a szövetséges hatalmak légitámadásainak hadászati célpontjait tünteti fel.

48—52. lapon a normandiai inváziót találhatjuk meg igen részletes feldolgozásban. A szövetséges hatalmak részéről a második front megnyitása már jóval korábban esedékes lett volna. Érdekes az ejtőernyős légideszantok ábrázolása, melyek segítették a partraszállást.

53—57. A franciaországi hadműveletek. A St. Lo-i áttörésnél alkalmazott szőnyegbombázást külön feltüntetik.

58—59. A német nyugati fal elleni támadás.

60—64. Az ardennesi és az elzászlotharingiai német ellentámadás.

A 60. lapon feltüntetik a fontos utánpótlási vonalakat (olajvezetékeket). A csatornák ábrázolása hasonlít a mi vasútvonal jelzésünkhöz (64. lap).

64—66. lap. A Rajna-vidék elfoglalása.

67—70. lap. Rajnától az Elbáig.

71—72. lap. A végső offenzíva.

IV. rész. Az észak-afrikai hadműveletekkel foglalkozik; különösen a legjelentősebb ütközettel (El-Alamein).

73—80. lap. Líbiai és egyiptomi hadműveletek, 1940—1943.

81—88. lap. Északnyugat-afrikai hadműveletek 1943-ban.

V. rész. 89—110. lap. Szicíliai és olaszországi hadműveletek.

89—93. A szicíliai invázió.

94—110. A szövetségesek csigalassúságú előrenyomulása Olaszországban.

VI. rész. 111—168. lap. Japán elleni hadműveletek.

A legrészletesebben a Japán elleni hadműveleteket tárgyalják a második világháború eseményei közül. Talán érthető is ez, mivel közvetlenül itt volt az USA legkorában érdekelve (1941. december 7-től) és az Amerikai Egyesült Államok számára ez a háború tartott a legtovább.

111—131. lapon a kezdeti japán offenzívát tárgyalják. Feltűnő, hogy az kínai tartományhatárokat (pl. Tibet) országhatárként tüntetik fel. Részletesen ábrázolják a Pearl Harbour elleni japán orvtámadást (115. lap).

A 116. lapon Hong-Kong elfoglalása szerepel; a japánok áttörik a Gin drinker's line-t (az angolok védelmi vonala).

119—125. lap. A Fülöp-szigetek elfoglalása a japánok által.

132—140—144. lap. Szövetséges offenzíva a Csendes-óceánon. Kiemelik a Guadalcanal-i ütközetet.

145—150., illetve 153—160. lap. A Fülöp-szigetek felszabadítása 1944—45.

141—142. és 151—154. lap. Keletázsiai szövetséges offenzíva.

143. és 162. lap. Hadműveletek a Csendes-óceánon.

163—165. lap. Okinawa megszállása.

166—168. lap. Japán összeomlása. A Szovjetunió részvétele a japán elleni háborúban az atlaszban minimális szerepet kap.

166. lapon feltüntetik az amerikai bombázásokat japán városok ellen, ahol piros telt színnel kiemelik az elpusztított városrészeket. Viszont a Hiroshimára és Nagaszakira ledobott atombombák borzalmas hatását külön nem ábrázolják.

Az atlasz III. fejezete a koreai háborúval foglalkozik (1950—53). Jelkulcsa megegyezik a második világháborúéval. A 2/a. térképen Koreaa többszínű hipszometrikus térképével találkozunk, amely megpróbálja érzékeltetni a nehéz terepviszonyokat. A 15. térképlapon végigkövethetjük a háború ideoda hullámzását, a dél-koreai agressziótól kezdve az 1953-as fegyverszünetig.

A kötetet bő bibliográfiai anyag zárja. Sajnos névmutatót és tárgymutatót nem készítettek az atlaszhoz.

Ez a kétkötetes hadtörténelmi atlasz — az említett hiányosságok ellenére is — jó áttekintést ad az érintett háborúkról, csatákról. Térképanyagát és szövegi részét is érdemes áttanulmányozni és mérlegelve egybevetni az eddigi feldolgozásokkal.

Miczek György

SZABOLCS DE VAJAY:

DER EINTRITT DES UNGARISCHEN STÄMMEBUNDES IN DIE EUROPÄISCHE GESCHICHTE*
(862—933)

(Mainz, Hase—Koehler, 1968. 173 o., 3 t.)

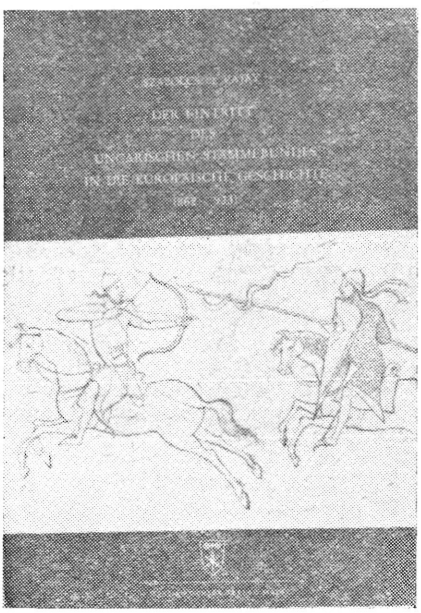

A honfoglalás és a kalandozások kora a magyar történelem ama kevés időszakának egyike, melynek jelentősége túlnőtt a Kárpát-medence vagy Közép-Európa keretein: európai fontosságúvá emelkedett. Nem véletlen, hogy számos külföldi történész foglalkozott behatóan a kérdéssel, s az emigrációs magyar történetírók közül is többen — Deér József, Ferdinándy Mihály, Bogyay Tamás és Vajay Szabolcs, hogy csak a jelentékenyebbeket említsük — számottevő eredményt értek el e bonyolult probléma tisztázásában. A magyar történetírók, s elsősorban a hadtörténészek számára pedig egyenesen figyelmeztető, hogy a kalandozások hadjáratainak legjobb és legalaposabb feldolgozásait külföldi szerzőknek, Rudolf Lüttichnek[1] és Gina Fasolinak[2] köszönhetjük.

A hazai és külföldi kutatók fáradozásai azonban még távolról sem oldották meg történelmünk első szakaszának lényeges problémáit. A honfoglalás és a kalandozások lefolyását nem ismerjük még csak megközelítő pontossággal sem — ezt a gyér és megbízhatatlan források, még az archeológiai kutatások segítségével sem teszik lehetővé — s ami ennél még lényegesebb: nem tisztázódtak kellő mélységben a kalandozások korának gazdasági, társadalmi okai és következményei sem.

Ez utóbbi kérdéskomplexumot tekintve a történettudomány — politikai és nemzeti hovatartozását illetően — lényegében három választ ad. A nyugati polgári történészek egyszerű barbár és céltalan rablóhadjáratnak tekintik a

* A magyar törzsszövetség belépése az európai történelembe.
1 *Lüttich, Rudolf:* Ungarnzüge in Europa in C. Jahrhundert. Berlin, 1910. Ebering 170. o.
2 *Fasoli, Gina:* Le incursioni ungare in Europa nel secolo X. Firenze 1945. Sansoni 246. o.

magyar hadivállalkozásokat, amelyek csak negatív eredményeket, pusztítást, a központi hatalom hanyatlását, a gazdasági és a társadalmi élet válságát idézték elő. „A magyarok semmi kulturális értékkel nem gazdagították Európát."[3] Lüttichnek e rövid megállapítása egyben a magyar kalandozások nyugati értékmérőjét is jelenti.

A polgári magyar történészek — főleg Hóman és Deér — ezzel szemben hadászati tervszerűséget, sőt mély politikai bölcsességet fedeztek fel a kalandozó hadjáratok mögött. Ez utóbbi álláspont természetesen nacionalista, s nem tudományos, mivel a krónikák néhány bizonytalan, félremagyarázható utalására hivatkozva állítja fel a tudományos vizsgálódás próbáját ki nem álló elméleteit.

A marxista történetírás — a kérdéssel először foglalkozó Molnár Erik nyomdokain haladva — a pásztortársadalom válságában találta meg a kalandozások alapvető társadalmi rugóit. Nem vizsgálta viszont kellő alapossággal a kérdés külpolitikai és hadtörténeti vonatkozásait, bár az előbbire Bartha Antal legújabb összefoglaló művében már történik utalás.[4]

Vajay jelen munkája a Hóman és Deér által megkezdett gondolatsort építi tovább. Tárgya: a magyar történelem európai vonatkozásai népünk első közép-európai jelentkezésétől (862) egészen a kalandozások első, sikeres szakaszát lezáró merseburgi vereségig (933). A szerző elődeinél még inkább kihangsúlyozza a magyar hadivállalkozások tervszerűségét és politikai megalapozottságát. Érvelését rendkívül széles körű dokumentációval igyekszik bizonyítani, felhasználva valamennyi jelentősebb egykorú, vagy közel egykorú forrást és — a legújabb kutatási eredményeket is beleértve — a tárgyhoz akár csak lazán kapcsolódó feldolgozásokat is.

Téziseit az alábbiakban foglalhatjuk össze: őseink már első megjelenésüktől kezdve szervesen beleilleszkedtek az európai politikai közösségbe, kezdetben a morva fejedelemség, majd 894-ben Byzánc és Arnulf császár szövetségesei. Külpolitikai orientációjukban 900 után röviddel döntő fordulat áll be: a szövetséges Arnulf császár meghal, majd 902-ben a németek orvul meggyilkolják Kurszán kendét. Ettől kezdve a magyarok ellenségesen állnak szemben a német birodalommal, s szövetségeseiket a német központi hatalom ellenfelei, pl. a bajor tartományi hercegek, a Liutpoldingok — a német terjeszkedés ellen védekező nyugati szláv törzsek, s a németekkel ugyancsak szemben álló nyugati frank Karolingok és Berengár itáliai császár — közül választják ki. Hadjárataikat csaknem minden esetben politikai céllal indítják meg, erre több találó példát hoz fel, így Basel 919-es felgyújtását, Szalárd 922-es dél-itáliai hadjáratát és a 924-es franciaországi portyát. Valamennyi kedvezőtlen évszakban — télen — ment végbe, s olyan időpontban, amikor a magyarok szövetségesének a helyzete súlyosbodott. Míg a morva, német, bajor, itáliai és szláv szövetség már a kortársak, illetve a kutatók előtt is ismert volt, a Karoling kapcsolatot a szerző tárta fel először — bár hozzá kell tennünk, nem feltétlenül meggyőző bizonyítékokra hivatkozva.

A szerző legnagyobb érdeme, hogy felismerve a korszak legfontosabb külpolitikai problémáit és áramlatait, fel tudja tárni ezek és a magyar hadjáratok sok tekintetben meghökkentő összefüggéseit, s valóban meggyőz bennünket arról, hogy a kalandozásokat ne tekintsük puszta rablóhadjáratoknak, a -ɐʇɐɹɹɐɥpɐpɐlɐʇsɹɐʇʇɐɥ ɯoɔ ɹɐɯɐsʇɐʇ ʌɐlɐʃɐ sɐʇɐzɐsɐɯ ɹɐɯɐsʇɐʇ ɯoɔ ʇɹɐsɹɐdɐlɐʇsɹɐʇʇɐɥ pɐsʇoɹʇɐɹsɐdɐlom ɹɐɯɐsʇɐʇ ʌɐlɐʃɐ-róinak. Azt is világosan bebizonyítja, hogy őseinknek volt érzékük — mint minden keleti lovasnomád népnek — a nemzetközi jog alapvető követelményeihez, szerződéseiket igyekeztek gondosan betartani, s többnyire éppen ellenfeleik voltak azok, akik megszegték a megállapodásokat (lásd Kurszán meggyilkolása, vagy 933-ban a magyarok szászországi megtorló akcióját kiváltó szerződésszegő adómegtagadás). Mindezek és Vajay más részleteredményei nyomatékosan fel kell, hogy hívják a magyar történészek figyelmét a külpolitikai kérdések fontosságára a IX—X. századi magyar történelemben.

S jóllehet a szerzőt szinte kizárólag külpolitikai problémák foglalkoztatják, a sorok között a hadtörténetíró is érté-

3 *Lüttich:* i. m. 14. o.
4 *Bartha Antal:* A magyar társadalom a IX—X. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 120. o.

kes adalékokra bukkanhat. Így a hadjáratoknak a lehetőségekhez képest pontos kronológiája, a magyar és az ellenséges sereglétszámok gondos, a krónikák egykorú túlzó becsléseit felülvizsgáló visszaadása, egy-két esetben a menetidő kiszámítása — Pannóniából Lombardiáig az út mintegy tíz napig tartott a magyar lovasságnak — a hadtörténetíró számára is hasznos adatokat nyújt.

A szerző azonban jelentős részleteredményei ellenére sem tudta és nem is tudhatta kitűzött célját megvalósítani. Legnagyobb hibája: a külpolitika eseményeit önmagukban, a társadalmi helyzettől elvonatkoztatva vizsgálja, s így többször is téves következtetéseket von le azokból. A források gyakran önkényes kezelésével igyekszik állításait alátámasztani. (Egyetlen hiteles forrás sem állítja pl., hogy az első itáliai hadjárat Arnulf császár kívánságára vagy rábeszélésére jött volna létre, de mivel egyes források ezt kifejezetten nem tagadják, így a szerző, némi kételyét kifejezve, tényként fogadja el ezt a semmivel alá nem támasztható feltételezést.[5] Kijelenti ugyan, hogy csupán az érdekli, hogy „miért *ott* és *akkor*" jelentek meg a magyar csapatok, s nem az, hogy *hogyan* zsákmányoltak,[6] de a helyes válasszal így is adós marad. Túlbecsüli ugyanis a magyarok politikai fejlettségét, kulturális és gazdasági színvonalát. Úgy állítja be a problémát, mintha a szövetségek megkötésénél szinte kizárólag a magyaroktól indult volna ki a kezdeményezés. Pedig, úgy vélem, ez éppen fordítva történt. Nézetem szerint G. Fasoli közelebb áll az igazsághoz, amikor nem annyira szövetségeseket, hanem inkább zsoldos csapatokat lát az Itáliában Berengár szövetségében meg-megjelenő magyar hadakban.[7] Kétségtelen tény, hogy nem szabad céltalan, csupán rablási és pusztítási vágytól hajtott rablóbandákat látnunk a kalandozó magyar hadakban, de mélyebb politikai bölcsességet, az egész Európát behálózó politikai ösztönző, erjesztő erőt sem szabad nekik tulajdonítanunk.

A megoldáshoz — úgy vélem — közelebb jutunk, ha más, analóg helyzetben levő népek, normannok, besenyők, kunok stb. szerepét vizsgáljuk. Ezek hadivállalkozásait sem tekinthetjük puszta rablóvállalkozásoknak, bár a zsákmányszerzés uralkodó szerepet játszik bennük — akárcsak a kalandozó magyar hadaknál. Számos esetben előfordult viszont, hogy uralkodók vagy ellenük felkelt nagyhűbéresek zsoldba fogadtak egy-egy kóborló csoportot, vagy akár egy egész törzset vagy népet, mint VI. Leó a magyarokat a bolgárok ellen (894). A két fél közötti viszonyt így nem annyira szövetségesi, mint zsoldos viszonynak tartom, ez fejezi ki a leginkább, ha nem is teljes pontossággal, a magyar segélyhadak helyzetét is. Több esetben találkozhatunk természetesen nagyobb, hosszabb időre szóló, vagy az egész népre kiható szövetséggel is. Ezekben azonban — bár kétségtelen bizonyos politikai koncepció is fellelhető: a kialakuló német központi hatalom *ellen* állandó szövetséges keresés — egységes elveket, modern politikai koncepciókat nem szabad keresnünk.

Hasonlóan eltúlozza a szerző azt a tényt is, hogy a magyarok általában kímélték szövetségeseik földjét. Ezt a források kifejezetten sehol sem állítják; néhány város vagy kolostor „csodálatos „megmenekülésé"-nek egyéb okai is lehettek. Arról viszont konkrét tudomásunk van, hogy őseink a szövetségeseiket sem kímélték, ez viszont a középkori hadseregek rendkívül laza fegyelmi viszonyait ismerve, természetes volt.

Egy kisebb, hadtörténelmi vonatkozású pontatlanságot kívánok még helyesbíteni. A szerző a „bellum cum Cowaris" kifejezésből azt a következtetést vonja le, hogy „a 881-ben Bécsig előretörő magyarok tehát nem egy véletlenül összeverődött, zsákmányoló rablóhordát alkottak, hanem szabályszerű elő- és utóvéddel rendelkező hadsereget", holott az idézetben erről szó sincs, csupán annyi, hogy a kabarokkal, tehát az egyik csatlakozott magyar törzzsel álltak harcban a bajorok.[8]

5 *Vajay:* i. m. 29. o. 68. jegyzet.
6 Uo. 83. o.
7 *Fasoli:* i. m. 52—55. o.
8 *Vajay:* i. m. 16. o.

Végezetül mind a szerző, mind a kiadó külön elismerést érdemel a szépen összeválogatott, gazdag illusztrációs anyagért, valamint a rendkívül szemléletesen összeállított időrendi táblázatokért.

Vajay Szabolcs munkája tehát — mint láttuk — minden kisebb-nagyobb fogyatékossága, elfogultsága mellett is figyelemre méltó, színvonalas történelmi alkotás. Fontos kérdés megoldására tesz kísérletet, s eredményeivel és hiányosságaival egyaránt ösztönzőleg kell, hogy hasson a magyar történészekre is.

Rázsó Gyula

HEINRICH MÜLLER:

DEUTSCHE BRONZEGESCHÜTZROHRE 1400—1750*

(Berlin, Deutscher Militärverlag, 1968. 256 o.)

H. Müller munkája igen hasznos, s formájában is megkapóan szép kiállítású könyvvel gazdagította a fegyvertörténeti szakirodalmat.

A kiadvány címe alapján azt hihetnők, hogy a mű a fegyvertörténeten belül is egy eléggé szűk területet ölel fel, hiszen a tűzfegyvereknek is egyetlen — bár igen jelentős — fajtájára, az ágyúkra utal, amit még tovább szűkít azzal, hogy azt is a német területeken készültekre, s csak a bronzból valókra korlátozza. Ez a hiedelmünk azonban a könyv megismerésével egyszerre szétoszlik. Hozzájárul ehhez a feldolgozott anyagnak nem sejtett nagysága — gondolok itt az ágyúk nagy számára és sokféleségére —, de az a mód, az az alaposság is, amivel a szerző a témát kezeli.

Korszakban a téma az 1400-as évektől az 1750-ig terjedő időszakot — tehát három és fél évszázadot ölel fel. A szerző vizsgálatának középpontjába az ágyú külső alakját, méreteit és arányait, továbbá a felszíni formákat és díszítményeket, az ágyúneveket és feliratokat helyezi. Eltekintve most attól, hogy ilyen irányú feldolgozás tudomásunk szerint ez ideig nem látott napvilágot, a módszer helyesnek bizonyult: egyrészt azért, mert a középkoron át az ágyúknál a méretek és arányok — tehát formák — változása jelenti a fejlődést a jobb hatásfokú, tehát tökéletesebb ágyú felé, másrészt bebizonyosodott, hogy a bronzágyúknak — a megjelölt szempontból vizsgálva — komoly történeti, kultúr- és művészettörténeti forrásanyag értékük van. Ennek bemutatása egyébként a szerzőnek eredeti célkitűzése is volt.

A könyv írója a gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokat ismertnek veszi, s csak olyan arányban tér ki ismertetésükre, amilyen mértékben a témával konkrétan összefüggenek. Feltételezi a technika általános fejlő-

* Német bronzágyúcsövek 1400—1750.

désének ismeretét is, de nem mulasztja el az egyes periódusoknál a fémmegmunkálás, a fémöntés fejlettségi fokára való utalásokat.

A mű egy alapos bevezető tanulmánnyal kezdődik, magát a címben foglalt témát három fejezetre bontva tárgyalja. A fejezeteket jegyzetek, forrás- és irodalomjegyzék, szómagyarázat, majd személy- és helymutató követi.

A bevezető tanulmány a bronzcsövek általános problematikáját s a vizsgálatnál alkalmazott módszert ismerteti. Ezek során ilyen kérdésekre keres választ: hol gyártják, kik készítik, kiknek a számára és milyen mennyiségben, mikor, milyen neveket kapnak az ágyúk, az uralkodó stílusok hogyan jelentkeznek az ágyúk formájában és díszítményeiben? stb., stb. Rövid ismertetést találunk még az ágyúöntés technikájáról, valamint a könyvben használt, ágyúval kapcsolatos szakkifejezésekről és fogalmakról.

A fennmaradt legrégebbi bronzcsövek a XIV. század végéről valók, de még a XV. századon át is a vascsövek a jellemzők, zömükben kovácsolt formában. Ennek az időszaknak a bronzcsöveivel foglalkozik a bevezető tanulmányt követő fejezet. A bronzcsövek száma csekély, formájuk kialakulatlan, díszítésük szerény. Az ágyúöntők a város polgáraiból, s rendszerint a harangöntők közül kerülnek ki. A megrendelők nagy részben a városok, s velük azok védelmét látják el a feudális urakkal szemben. A fejedelmek ágyúparkjaival szemben a túlsúly határozottan a városoké.

A következő periódus a németországi korai kapitalizmus, stílusirányzatban a reneszánsz korszaka. A XV—XVI. századforduló körül bekövetkezett mélyreható gazdasági és társadalmi változások erősen befolyásolták a hadügy fejlődését is. Ugrásszerű előrehaladás mutatkozik az ágyúöntés területén mind formájukat, mind számuk növekedését tekintve. A kidolgozás tökéletesebb, díszítésük gazdagabb lesz. Neves öntőmesterek, családok emelkednek ki s gazdagodnak meg mesterségükön. A termelékenység magas fokát jól jellemzi az az adat, hogy pl. egyetlen mester — Gregor Löffler — működése alatt mintegy 1000 nagyobb bronzcsövet készített, számtalan kisebb csövön kívül. A termelés feltétlenül manufakturális keretek között folyt. Gazdagságukkal együtt öntudatuk, tekintélyük is megnőtt, nevüket az ágyún főhelyre vésték, egysorba a megrendelőével. Általánossá vált az ágyúk elnevezése vagy megszemélyesítése. A nevek az ágyú egy-egy tulajdonságát, az irántuk megnyilvánuló bizalmat, reményt, a tőlük elvárt hatást fejezték ki, amit sokszor versformába öntöttek. Ez a korszak a festészetben és szobrászatban a portrékészítés korszaka is. Rákerülnek természetesen az ágyúkra is. Az ágyúk feliratait felhasználják agitációs célokra is, különösen a protestánsok és katolikusok küzdelmeiben.

A következő korszak a fejedelmi abszolutizmus, a manufakturális kapitalizmus: művészeti stílus szempontjából a barokk korszaka. A tartományok tüzérsége lényegesen megerősödik. Az öntőműhelyek a tartományok székhelyeire összpontosulnak, s a fejedelem kezére kerülnek. A mester már elveszti befolyását készítményére, a fejedelem már nem tűri meg a mester nevét a magáé mellett. A régebbi művészi díszítés visszaszorul, a külső forma is az uralkodó kívánságához és ízléséhez igazodik.

Az állandó hadsereg kialakulása, a tüzérség fegyvernemmé válása egységes, azonos darabokat követel, az ágyúmestereket tisztek váltják fel. Az ágyúkra az uralkodó neve és jelmondata, az uralkodóház címere kerül. A formák egyszerűsödnek, a díszítés felveszi a barokk elemeket. A szerző ezzel a korszakkal zárja a bronzágyúk vizsgálatát.

Külön értéke a könyvnek a csatlakozó gazdag forrás- és irodalomjegyzék, valamint a témával kapcsolatos értelmező szakszójegyzék. Ez utóbbi csak aláhúzza azt a megállapítást, hogy a német nyelv milyen gazdag nyelvünkhöz viszonyítva a fegyvertudomány szókincsét illetően.

A kiadványt mintegy 250 igen szép illusztráció gazdagítja, amiből közel száz színes fénykép. A jól sikerült képanyag határozottan emeli értékét s még vonzóbbá teszi a könyvet.

A munka kiváló szakkönyv, hadtörténészek, fegyvertörténészek különös haszonnal forgathatják, de közérthetőségénél fogva nem mindennapi élményt nyújt minden történelem és technika iránt érdeklődőnek. *Pongó János*

STANISLAW NAWROCKI:

HITLEROWSKA OKUPACJA WIELKOPOLSKI W OKRESIE ZARZADU WOJSKOWEGO*

(1939. szeptember—október)

(Poznan, Instytut Zachodni, 1966. 288 o.)

A hadműveleteken túlmenően a hadművészeti szakirodalomban kevés olyan tanulmány jelent meg nemzetközi vonatkozásban is, amely nemcsak a katonai események leírásával emelkedik ki, hanem a hadműveletek befejezése után kibontakozó katonai közigazgatás kérdéseit is taglalja.

Nawrockinak, a Poznani Egyetem docensének és levéltárosának jelen munkája ezeket a kérdéseket ismerteti és számunkra különös jelentősége van azért, mert a második világháború kezdetén kialakult katonapolitikai helyzet teljes megvilágítását nyújtja.

A munka a nagyon kevés szakirodalmi termék ismertetése után — a források elemzésén túl — tárgyalja az 1939. szeptember 1. és 10. között zajló hadi eseményeket, bírálja a lengyel védelmi szervezetet és főként azt a politikát, amely a korábbi politikai szerződések iránti bizalomból elhanyagolta a megfelelő haditechnikai felszerelést. Térképen ismerteti a katonai egységek elhelyezését Nagy-Lengyelország területén a háború kiindulásának napjától kezdődően az egyes napok folyamán bekövetkezett változásokig. Ugyanakkor a német csapatok lengyelországi betörésének előnyomulását is térképen rögzíti, melyből a bekerítő hadműveletek menete is megállapítható.

Általában a térképek a Wehrmacht előnyomulását még azok számára is

* Nagy-Lengyelország német megszállása a katonai közigazgatás idején.

érthetővé teszik, akik a lengyel szöveget nem értik meg.

A könyv egy másik fejezete a lengyel nép és főként a szegényparasztok és munkástömegek helyzetével foglalkozik, bemutatva a hadműveletek idején is kibontakozó népi ellenállást, amelyet a német egységek kegyetlenül elfojtottak. A népi milícia nem tudta ugyan visszatartani a reguláris katonai egységekkel együttműködően sem a fasiszták előrenyomulását, de minden esetre állandó jelenlétével zavarta a katonai akciók elképzelés szerinti végrehajtását.

Részletesen taglalja a könyv a katonai adminisztráció működését mind a háború idején, mind pedig a katonai akciók befejezése után. Ismerteti a legmagasabb fokú, az egyes vajdaságokat összefogó hitleri államszervezetet, annak minden elnyomó funkcióját a lengyel lakossággal szemben, továbbá a lengyel gazdaság háttérbeszorítását a fasizmus érdekeinek megfelelően. Külön foglalkozik a poznani katonai kerület közigazgatásával, majd a polgári közigazgatás katonai irányításával és ezen belül a járásokkal, a városi és községi tanácsokkal, amelyeknek személyi összetétele nyilvánvalóan a fasizmusnak megfelelően megváltozott. A lengyel nép teljes lefegyverzése után a tömeges letartóztatások és a mindenre kiterjedő jogfosztás következett: a népesség nagy részét kitelepítették, táborokba vonták, bevezették a kényszermunkát, korlátozták az oktatást, megsemmisítették a korábbi népi intézményeket, különleges jogokkal ruházták fel a németajkú elemeket. A politikai szervezkedést voltaképpen csakis azok számára engedélyezték, a lengyelek közül legfeljebb olyanok élhettek politikai jogaikkal, akik árulókként szerepeltek.

Mindezek után ismerteti a megszállókkal folytatott harcok különböző formáit, a lengyel lakosság sztrájkját már 1939 októberében, a németekkel való érintkezés teljes megszüntetését, mindenféle társadalmi kapcsolatok felszámolását, a haladást szolgáló rádióhírek terjesztését, az ellenállási szervezeteket, azok jelentőségét, azt a földalatti propagandát, amely még a fasizmus jelenléte idején is az új népi Lengyelország kibontakozásának körvonalait mutatta be.

A könyvet orosz és angol nyelvű összefoglaló, valamint név- és helymutató egészíti ki.

Komoróczy György

HÍREK

A SZÉKESFEHÉRVÁRI TÖRTÉNÉSZ TUDOMÁNYOS ÜLÉSSZAKRÓL

Székesfehérvár 1972-ben ünnepli fennállásának 1000 éves évfordulóját. A városi tanács végrehajtó bizottsága évek óta következetes, minden lényeges vonatkozásra kiterjedő munkát végez annak érdekében, hogy a millenáris ünnepségeket méltó módon rendezzék meg. Ez év május 13-án és 14-én a fentiek jegyében tartották meg, az Alba Regia Napok eseménysorozatának részeként, azt a történész tudományos ülésszakot, amelynek feladata — a középkori Alba Civitas, majd Alba Regia után — a törökkori Istolni Beograd történetének vizsgálata volt.

Köztudott, hogy a helytörténet tudományos műfaja honi történetírásunkban reneszánszát éli. Okkal remélhetjük, hogy a fehérvári tanácskozás e szempontból is gyümölcsöző lesz, hiszen egyrészt az ország különböző részeiből érkeztek jeles tudósok, tehetséges fiatal kutatók és érdeklődők, másrészt az előadásokból szerkesztett kötet hamarosan megjelenik.

Az ülésszakot Gubics István, a városi tanács végrehajtó bizottságának elnökhelyettese nyitotta meg, majd Hazai György, a berlini Humboldt Egyetem docense emelkedett szólásra. Felolvasta azt a levelet, amelyben az elnöklésre felkért Fekete Lajos professzor közölte, hogy betegsége miatt távolmaradásra kényszerül s egyben megható kedvességgel kívánt eredményes munkálatokat. Alig néhány nap múltán Fekete Lajos haláláról értesültünk. Azzal a bizonyossággal hajtok fejet emléke előtt, hogy „nőttön nő tiszta fénye, amint időben s térben távozik".

Az elnöklés Hazai György tiszte lett.

Aligha volna helyes a kiadásnak, vagyis a tanulmányok végleges megformálásának elébe vágva kísérelni meg az értékelést, minélfogva csupán a nagyvonalakban való ismertetést tartom feladatomnak.

Ifj. Horváth János a királyi tanácsülésezésének módjáról (székvitel)[1] és a vérszerződésről bizonyította a török eredetet. Előbbit a török népeknél, elsősorban a XIV. századi kipcsakoknál fellelhető párhuzamok alapján, utóbbit végigkísérve számos színeváltozásán, egészen a XVI. századi magánéletig és a Kádár Kata c. népballada egy változatáig: „Vérem a véreddel egy patakban folyjon!".

Mándoki István főként a besenyők és kunok általános történetét ismertette. A továbbiakban felsorolta Fejér megyei településeiket, szólt a besenyő kiváltságokról, elemezte nyelvi szórványemlékeiket és megemlékezett a sokat vitatott Attila-kincsről (Nagyszentmiklósi kincs) csakúgy, mint a legfontosabb megyei kun településről, Hantosszékről. Érdeklődésre tarthat számot az az új — és vélhetőleg kun — nyelvi lelet, aminek megfejtésével a fiatal kutató még nem végzett.

Hazai György Jaksics Demeter 1486. vagy 1487. évi (az utóbbi a valószínűbb) követjárását ismertette, elsősorban tö-

1 Freisingi Ottó írja a magyarokról: „Királyok udvarában úgy gyűlnek össze, hogy előkelőik közül ki-ki viszi magával a székét, és nem mulasztanák el, hogy államuk helyzetéről tanácskozzanak." (Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához, I. rész. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964. 366. o.) Vesd össze még: *Rogerius:* Siralmas ének a tatárjárásról. (Uo. 371—373. o.)

rök kémjelentések alapján. Jaksics Demeter szerb főnemesi család sarja. Apja, Jaksa vajda Brankovics György szerb despota hadvezére volt. Szendrő eleste (1459. június 20.) után Demeter, fivérével és Brankovics Vukkal együtt Magyarországra menekült a török elől. A Jaksicsok Mátyás hűséges emberei közé tartoztak, még a Vitéz-féle összeesküvés idején is. Ezért nem lehet véletlen, hogy amikor Mátyás a két tűz közé kerülés elhárítására követet küldött a törökhöz, választása a török ügyekben jártas Jaksics Demeterre esett. Jaksics eleget tett küldetésének, a portán nagy szívélyességgel fogadták — a szultán is békét akart a Szíriában és Egyiptomban kitört lázadások miatt —, de sohasem érkezett vissza: a szendrői hídon Ghasi Musztafa személyi bosszújának áldozata lett. Az adott történelmi konstelláció miatt az ügyet diplomáciai úton elsímították.[2]

Érdeklődéssel várjuk Hazai György előadásának megjelenését, hogy azt egybevetve korábbi publikációjával,[3] megállapíthassuk: milyen új mozzanatokat tartalmaz.

Gedai István, *Hegyi Klára* és *Horváth Anna* előadásai — jellegük miatt — az írásbeli közlés révén válnak igazán megközelíthetővé és hasznosíthatóvá. Gedai tanulmánya (Székesfehérvár közép- és törökkori pénzleletei) sokkal többet ad, mint amennyit a címe ígér. Horváth Anna „Istolni Beograd gazdaságtörténeti kérdései" c. előadása döntően a mukáták adataira épült, s a gazdasági élet tendenciáit a török politikai berendezéssel szerves összefüggésben vizsgálta. Itt említhető *Nagy Lajos* előadása a székesfehérvári rácokról, akiket a szerző nemcsak településtörténeti szempontból vizsgált, hanem tárgyalta sokrétű gazdasági szerepüket is.

Sinkovics István professzor a tőle megszokott magas színvonalon és alapossággal ismertette Székesfehérvár XVI. század eleji életét, míg *Tayyib Gökbilgin* a már Pécsről ismert koncepcióját bontotta ki.

Rázsó Gyula hadtörténész előadásának középpontjában a város 1601. évi császári ostroma állott. Referátuma az alábbi kérdések részletesebb kifejtését tartalmazta:

A Buda—Esztergom—Székesfehérvár várháromszög jelentősége a hadtörténelemben a híres Mantova—Peschiara—Verona—Legnano várnégyszöghöz, valamint a Vauban megerősített francia brabanti vonalhoz fogható. A császári hadseregek támadásai jobbára e várháromszög, illetőleg valamelyik tagja ellen irányultak. Buda eleste vagy visszavétele a másik két erődítmény sorsát is megpecsételte.

Székesfehérvár fontosságát bizonyítja, hogy megszerzése, illetve megtartása a 15 éves háború egyik leglényegesebb hadászati kérdése volt (1593, 1599, 1601 és 1602). A 15 éves háború történetére mindmáig nem fordítottak kellő figyelmet, sem nálunk, sem Ausztriában, holott nagyszámú használható (kiadott és kiadatlan) forrás áll rendelkezésre egyfelől, másfelől pedig éppen ez az időszak a történetírásunkban napjainkig fellelhető kuruc hagyományok egyik táptalaja. Azt a tényt, hogy a háború eredménye elmaradt a várakozástól, nem egyszerűen a császári udvar tehetetlensége vagy magyargyűlölete magyarázza, hanem — jóval inkább — a korszak nyugat-európai hadügyének siralmas állapota. A császári hadsereg elsősorban harcászati, a török viszont főként hadászati feladatok ellátására volt alkalmas: a hadtörténelem utoljára nyújt lehetőséget két más modellű, de közel azonos harcértékű haderő összehasonlítására.

Az 1601. év hadászati fő feladata Székesfehérvár bevétele volt. A császári sereget részint kényszerből, részint az ellenség megosztása végett három részre osztották. Mielőtt a mintegy 18 000 főt számláló fősereg — Mercoeur vezeté-

2 Általánosan ismert tény, hogy ez a követjárás irodalomtörténet-írásunk figyelmét is magára vonta, mivel Gergely éneke Jaksics Demeter veszedelméről (az esemény „nagy csuda", valódi „lőtt dolog" a kortársak szemében) legkorábbról fennmaradt lírai jellegű világi énekünk, továbbá mivel Brankovics Vuk mellett Jaksic Mitar a szerb történeti énekek legkedveltebb hősei közé tartozott. Ez utóbbi miatt életének és „veszedelmének" mind pontosabb ismerete éppúgy internacionalista kötelezettség is, mint Hunyadi János, a két Zrínyi Miklós, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc és mások esetében.
(Lásd mind erre *Gerézdi Rabán:* A magyar világi líra kezdetei. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1962. 38—59. o.)

3 *Hazai György:* A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. Levéltári közlemények, 1955.

sével — szeptember 9-én megkezdte volna a város ostromát, a francia hadvezér elhiresztelte, hogy Buda ellen készül és Russwurmot — a lovasság egy részével — egészen Zsámbékig küldte. Ennek a hadicselnek a sikere, Mercoeur ostromtechnikai ismeretei és Russwurm vakmerősége eredményezték, hogy már szeptember 20-án visszafoglalták a várat. (Mohamed budai pasa és Hasszán, a nagyvezér helyettese azonnal megindult a vár visszavételére, de az október 9-e és 24-e közötti harcok után eredmény nélkül vonultak vissza.) A harcok végső szakaszában — tisztázatlan körülmények között — szinte az egész város leégett, s részben ez okozta, hogy 1602. augusztus 29-én ismét török kézre került.

A felszabadító háború idejére a császáriak javára tolódtak el az erőviszonyok. Hadseregük ekkorra képessé vált hadászati feladatok megoldására, mindenekelőtt az ellátás jobb megszervezése következtében. Ehhez járult, hogy Nyugat-Európában a XVII. század folyamán a harcászat is jelentékenyen fejlődött. Mindezzel szemben a török hadsereg — végső soron az oszmán birodalom megkövült gazdasági és társadalmi struktúrája miatt — fejlődésképtelennek bizonyult, ezért törvényszerű volt, hogy nem tudott ellenállni a szövetséges haderő csapásainak.

A művészettörténeti előadások közül *ifj. Fehér Gézáé* keltette a legnagyobb érdeklődést. Törökországi kutatásairól számolt be, színes vetített képek elemzése formájában. Nyomatékkal felhívta a figyelmet arra, hogy a magyarországi várak és magyar történelmi események török ábrázolásainak összegyűjtése szükséges és sürgős feladat.

Hazai György munkatanulmánya különleges élményt nyújtott. A „Tarih-i Ungurus" az első török nyelvű magyar történet, amelyet egy latinul tudó török tolmács Székesfehérvárott írt 1528 és 1543 között, saját bevallása szerint egy, valószínűleg azonban több magyar krónika ismeretében. A kéziratot Vámbéry 1850-ben vette meg és Budenz József már 1861-ben sürgette kiadását. A „Tarih-i Ungurus", ha megkésve is, nemsokára a történészek rendelkezésére áll.

A következő évek tudományos ülésszakai bizonyára az ez évinél is jobban töltenék be hivatásukat, ha a rendezők jobb propagandával, nagyobb számú érdeklődő részvételét biztosítanák. Ez azonban nem csökkenti a tanácskozás értékét, még kevésbé Kralovánszky Alán figyelmes és emlékezetes szervezői tevékenységét.

T. Varga György

AZ ELMÚLT NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

AZ ORSZÁGOS LÉGVÉDELMI PARANCSNOKSÁG nagy érdeklődéssel kísért tájékoztatón válaszolt a fegyveres erők lapszerkesztőinek és vezető munkatársainak a hozzá eljuttatott kérdésekre. A mindenre kiterjedő, szívélyes légkörben lezajlott tájékoztató során a lapok munkatársai megismerkedtek a honi légvédelmi haderőnem jelenlegi problémáival és mindennapi életével.

A tájékoztató és konzultáció után a lapok munkatársai felkeresték az OLP egyik alárendelt alakulatát, ahol jól sikerült bemutatón vettek részt.

LENIN SZÜLETÉSÉNEK KÖZELGŐ 100. ÉVFORDULÓJA alkalmából a szovjet hadtörténészek június 18—19-én nemzetközi hadtörténész konferenciát rendeztek Moszkvában. A tanácskozáson a magyar hadtörténészek képviseletében Otta István vezérőrnagy és Ölvedi Ignác alezredes elvtársak vettek részt.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 50 ÉVES ÉVFORDULÓJA tiszteletére a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetsége és a Magyar Néphadsereg 1. számú Bélyeggyűjtő Köre július 19. és 26. között nagyszabású bélyegkiállítást rendezett az Országos Hadtörténeti Múzeumban. A kiállítást közel tízezren tekintették meg.

ÖRY KÁROLY, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa a Károlyi Mihály országos pályázaton „A Károlyi-kormány katonapolitikájának főbb kérdései" c. tanulmányával harmadik helyezést ért el.

DR. CSILLAG FERENC EZREDES, az Országos Hadtörténeti Múzeum parancsnoka július 20—26. között a Román Szocialista Köztársaságba látogatott, ahol a román Katonai Múzeum vendége volt. A látogatás során baráti megbeszéléseket folytatott Militaru Victor ezredessel a két múzeumot érintő szakmai kérdésekről. A magyar vendéget fogadta Ion Coman altábornagy, a Román Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke is.

DR. BÖHM JAKAB, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársa május 29-től június 12-ig ugyancsak a Román Szocialista Köztársaságban tartózkodott, ahol különböző levéltárakban folytatott kutatómunkát. Bukarestben a magyarországi felszabadító harcokban részt vett román egységek iratanyagát nézte át. E dokumentumok mikrofilmen hamarosan a hazai kutatók rendelkezésére állnak. Temesvárott és Nagyszebenben a 7. és a 12. hadtest 1905—1907. évi anyagaiban kutatott, azzal a feladattal, hogy adatokat gyűjtsön a hadsereg felhasználásáról a jelzett évek forradalmi mozgalmainak leverésében.

Sift Gézáné

BIBLIOGRÁFIA

HAZÁNK FELSZABADULÁSA

1944. SZEPTEMBER—1945. ÁPRILIS 4.

AZ 1969. DECEMBER 31-IG MEGJELENT HADTÖRTÉNETI IRODALOM
VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

II. RÉSZ*

BUDAPEST KÖRÜLZÁZÁSÁNAK BEFEJEZÉSE

Száva Péter: Hazánk felszabadulásáért vívott harcok. Az ellenség budapesti csoportosításának bekerítése. (1944. december 12—31.) — Ho, 1964. 12. sz. 62—69. p.

Vágvölgyi Tibor—*Hinora* Sándor: Budapest felszabadítása. A Budapestet felszabadító harcok előzményei. Budapest körülzárása. Bp. Főv. ny. 1961. 607—637. p.
(Klny. a Tanulmányok Budapest múltjából. 14. köt.)

Polgár Endre: Budapest bekerítése. — Igaz Szó, 1944. 49. sz.

Örley Zoltán: A magyarországi hadihelyzet. [A főváros környékén folyó harcokról.] — Délmagyarország, Szeged, 1944. 18. sz. december 10.

Balla Anna: Napsugaras reggel Gödöllőn. [Szemtanú Gödöllő felszabadulásáról.] — Esti Budapest, 1954. 292. sz. december 10.

Malinovszkij és Tolbuchin seregei Budapest alatt egyesültek. Vác és Rákosliget elfoglalása északról is elvágta a fővárost. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 19. sz. december 12.

V[ázsonyi] I[stván]: Budapest köré fonódik a szovjet seregek acélgyűrűje. Északra 12, keletre 8, délre 14 kilométerre állanak a fővárostól az orosz csapatok. — Néplap, Debrecen, 1944. 15. sz. december 12.

A német hadvezetőség képtelen meggátolni a vörös hadsereg rohamát. [Budapestkörnyéki harcok.] — Néplap, Debrecen, 1944. 15. sz. december 12.

Polgár Endre: Harc Budapestért. — Igaz Szó, 1944. 50. sz. december 12.

Teljes erővel megindult Budapest ostroma. A főváros az orosz ágyúk tüzében. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 22. sz. december 15.

Heves harcok Budapesttől délnyugatra. Nagy tankcsata a Velencei-tó mellett. — Néplap, Debrecen, 1944. 19. sz. december 16.

Srágli Béla: A szovjet hadsereg harca hazánk felszabadításáért. [A „Margit-vonal" áttörése, 1944 december.] — N, 1954. 73. sz.

Újpestre, Rákospalotára és Kispestre összpontosul az orosz ágyúk tüze. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 24. sz. december 17.

V[ázsonyi] I[stván]: Budapestet elkeseredetten védik a németek. Elesett Szendrő és Ipolyság. — Néplap, Debrecen, 1944. 20. sz. december 17.

Pórffy György: A magyar harctér. [Budapest körülzárásáért és a Dunántúl folyó harcokról.] — Igaz Szó, 1944. 51. sz. december 19.

Döntő fontosságú hadműveletek folynak a magyar arcvonalakon. Súlyos harcok Esztergom, Székesfehérvár és Marcali térségében. — Néplap, Debrecen, 1944. 24. sz. december 22.

Új nagyarányú offenzíva indult a Balaton és a Duna között. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 30. sz. december 24.

Pórffy György: A katlan falainál. [Budapest körülzárását közvetlenül megelőző dunántúli és északmagyarországi harcokról.] — Igaz Szó, 1944. 52. sz. december 26.

Lapzárta után. [Hír Budapest teljes körülzárásáról.] — Igaz Szó, 1944. 52. sz. december 26.

A Lipótmező elfoglalásával teljessé vált Budapest körülzárása. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 31. sz. december 27.

Vázsonyi István: A diadalmas Vörös Hadsereg benyomult Buda külső kerületeibe. Székesfehérvár, Esztergom, Salgótarján, Léva szovjet kézen. — Néplap, Debrecen, 1944. 27. sz. december 28.

Bata János: Így szabadult fel a Szépilonatelep. — PK, 1960. 1—2. sz. 241—246. p.

Megindult a végső roham Budapest ellen. Az oroszok Buda külvárosaiban. — Délma-

* A bibliográfia I. része megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1969. évi 2. számában. A beosztást és a folyóiratok rövidítéseinek jegyzékét lásd ott. — a Szerk.

gyarország, Szeged, 1944. 32. sz. december 28.

A szovjet csapatok szétverték a német védelmet Esztergom és Budapest között. — A főváros belterületén folynak a harcok. — Néplap, Debrecen, 1944. 27. sz. december 28.

[Kapilevics] Kapiljevics, Ja. B.—*Potulov*, B. M.: A 2. és 3. Ukrán Front egészségügyi biztosításának néhány kérdése a budapesti hadműveletben. — Honvédorvos, 1965. 2. sz. 84—93. p.
(Voenno-Medicinszkij Zsurnal 1965. 2. sz.-ból.)

Tíz évvel ezelőtt. „Fronthelyzet-jelentés, 1944 december." [1944. december 25-én felszabadult Leányvár, Csolnok, Dág, Szomor, december 26-án Esztergom, Dorog, Tát, Kesztölc, Bajna, Tarján, Vértessomló, Oroszlány, 27-én Nyergesújfalu, Bajót, Lábatlan, Süttő, Tardos, Tatabánya, december 28-án Neszmély és Ágostyán.] — Komárommegyei Dolgozók Lapja, Tatabánya, 1954. 106. sz.

Gyüszi László: Leányvár első szabad napjai. — Komárommegyei Dolgozók Lapja, Tatabánya, 1955. 1. sz.

Kocsis Tamás: A huszadik esztendőben. Sárisáp első felszabadulása. — Magyar Nemzet, 1964. 144. sz. 7. p.

Kocsis Tamás: A huszadik esztendőben. Sárisáp folytatja a harcot. — Magyar Nemzet, 1964. 146. sz. 5.p.

A parlamenterek meggyilkolása

A szovjet parlamenterek meggyilkolása Budapest alatt. — Igaz Szó, 1945. 1. sz. január 1.

Kassai Géza: Gyilkosok. — Magyar Újság, 1945. 3. sz. január 10.

Példátlan német gaztett. — Magyar Nemzet, 1949. 34. sz.

Csapó György: Ahol Steinmetz kapitány az utolsó éjszakáját töltötte. [Beszélgetés az ecseri ház lakóival, ahonnan 1944. december 28-án elindult Steinmetz kapitány, a hősi halált halt parlamenter.] — Magyar Nemzet, 1954. 308. sz.

Zsombor János: A hadtörténelem legpéldátlanabb gyilkossága. Hogyan ölték meg Budapest alatt Steinmetz Miklós magyar származású szovjet századost. — Új Szó, 1947. 35. sz.

Pál Ottó: Beszélgetés a hős (Steinmetz István) atyjával a vecsési szovjet hősi emlékműnél. — N, 1953. 79. sz.

(Cserbotarev) Cserbotarjov, G.: A parlamenter (Ilja Afanaszevics Osztapenko) halála. [Visszaemlékezés.] — HK, 1967. 4. sz. 712—726. p.

Az emberiesség mártírjai. — ISz, 1967. 24. sz. 23. p.

Nagy Kálmán: A dicső szovjet parlamenterek emlékezete. — N, 1955. 305. sz. 2. p.

A BUDAPESTI FASISZTA ERŐCSOPORT FELSZÁMOLÁSA — BUDAPEST FELSZABADÍTÁSA

Szmirnov, Sz[ergej]: Harcban Budapestért. (V bojah za Budapest. Ford. Rozvány Szidónia.) Bp. Új Magyar K. 1951. 119. p. 4 t.

Szmirnov, Sz[ergej]: Harcban Budapestért. (V bojah za Budapest. Ford. Rozvány Szidónia. 2. jav. kiad.) Bp. Új Magyar K. 1955. 159 p. 8 t.

Malinovszkij [Rodion Jakovlevics] marsall cikke a Pravdában a Budapestért vívott csatáról. — N, 1955. 38. sz. 1. p.

[Afonin] Afonyin, I. M.: A Szovjet Hadsereg a Magyarország felszabadításáért folyó harcokban. (Visszaemlékezés.) — HK, 1968. 1. sz. 130—141. p.

[Afonin] Afonyin, I. M.: Harc Budapest felszabadításáért. — Népszabadság, 1965. 38. sz. 3. p.

[Afonin] Afonyin, I. M.: Harcban született barátság. [— altábornagy emlékezése a budapesti harcokra.] — ISz, 1967. 21. sz. 2—3. p.

László István: Naplótöredékek a szovjet híradó csapatok budapest-környéki harcaiból. — Honvéd, 1949. 9. sz. 59—69. p.

Harc Budapestért . . . Elmondja I. Pronin tüzér, a Szovjetunió Hőse. — Szabad Szó, 1950. 79. sz.

Szuscsenko, G.: A Budapestért folyó csata hősei. — Szabad Nép, 1951. 35. sz.

Otta István: Budapest felszabadítása. — Katonai Figyelő, 1955. 1. sz. 3—13. p.

Kornis Pál: Az ellenség budapesti erőcsoportjának felszámolása. — Katoni Szemle, 1955. 3. sz. 137—149. p.

Zentai Gyula: Budapest felszabadítása. — HK, 1955. 1. sz. 30—46. p.

Hazai Jenő: A Szovjet Hadsereg harca Budapest felszabadításáért. — Szabad Nép, 1955. 15. sz.

Kovács István: Budapest felszabadítása a Szovjet Hadsereg ragyogó fegyverténye. — Politikai Értesítő, 1955. 2. sz. 42—45. p.

Keserű István: Harc Budapest felszabadításáért. — Élet és Tudomány, 1955. 7. sz. 195—198. p.

Bogár László—*Srágli* Béla: Tíz évvel ezelőtt. A budapesti felszabadító harcok. — N, 1955. 1., 8., 11., 14., 25., 31., 33., 35., 37. sz.

Tóth Sándor: Budapest felszabadítása. — Magyar Nemzet, 1965. 37. sz. 5. p.

Kende János: Budapest felszabadulása. — Munka, 1965. 2. sz. 19. p.

Gáspár László: Így történt! Budapest ostroma és felszabadítása orosz, angol és amerikai katonai szakírók és hadijelentések alapján. — Új Magyarország, 1947. 7. sz.

Egy farkasréti lakos naplója. [Ostromnapló 1944. december 24-től 1945. március 31-ig.] — Magyar Nemzet, 1949. 25. sz.

A budapesti harcok krónikása. [Részletek az „Új Szó"-ból.] — N, 1955. 36. sz.

Vázsonyi István: A budapesti helyőrség kétségbeesett kitörési kísérlete meghiúsult. — Néplap, Debrecen, 1944. 29. sz. december 30.

Szentendrénél kettévágták a főváros védőseregét. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 33. sz. december 30.

Házról házra folynak a harcok Budapest külvárosaiban. — Délmagyarország, Szeged, 1944. 34. sz. december 31.

V[ázsonyi] I[stván]: Budapest nagyobb része a szovjet csapatok kezén. Sikertelen német ellentámadás a budapesti hadszíntér tehermentesítésére. — Néplap, Debrecen, 1945. 2. sz. január 5.

Horváth Géza: Budapest katonai jelentősége. — Magyar Újság, 1945. január 6. rendk. sz.

Két irányból próbálnak a németek a főváros felé nyomulni. — Néplap, Debrecen, 1945. 3. sz. január 6.

Vázsonyi István: Újabb német ellentámadá-

sok Bicske térségében. — Néplap, Debrecen, 1945. 3. sz. január 6.

Súlyos harcok az esztergomi Duna-szakasz mindkét oldalán. — Néplap, Debrecen, 1945. 4. sz. január 9.

Tizenöt éve szabadult fel Csepel. [Három visszaemlékezés.] — Fogaskerék, 1960. január 8.

Pethő Erzsi: Csepel — 1945. január 9. — Új Világ, 1955. 1. sz. január 4.

Összeomlik a Budapest felmentésére indított német ellentámadás. Újabb 116 háztömböt foglaltak el az orosz csapatok a főváros központjában. — Komáromtól 12 km-nyire folynak a harcok. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 6. sz. január 10.

Budapest helyzete. [A Budapesten folyó utcai harcokról.] — Magyar Újság, 1945. 3. sz. január 10.

A Vörös Hadsereg megtisztította Budapest összes külvárosait. — Néplap, Debrecen, 1945. 6. sz. január 11.

Sikertelenek a dunántúli német tehermentesítő támadások. — Néplap, Debrecen, 1945. 8. sz.

Budapest kétharmad része orosz kézen. Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestújhely, Rákospalota, Káposztásmegyer felszabadult. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 8. sz. január 12.

László Gyula: Naplójegyzetek. [Megemlékezés a VIII. kerület felszabadulásáról 1945. január 13-án.] — Esti Budapest, 1955. 11. sz.

V[ázsonyi] I[stván]: Budapesten elfoglalta a Vörös Hadsereg a Keleti-pályaudvart, elesett Losonc városa. — Néplap, Debrecen, 1945. 10. sz. január 16.

V[ázsonyi] I[stván]: Az oroszok elfoglalták a Nyugati pályaudvart és a Városi Színházat. — Néplap, Debrecen, 1945. 11. sz. január 17.

V[ázsonyi] I[stván]: A szovjet csapatok megtisztították a főváros pesti oldalát a fasiszta csoportoktól. — Néplap, Debrecen, 1945. 14. sz. január 20.

A Vörös Hadsereg. [Újpest felszabadítása.] — Szabad Újpest, 1945. 1. sz. január 27.

Megtisztították a Margitszigetet a németektől. — Szabadság, 1945. 11. sz. február 1.

Kunszery Gyula: A nyilas sajtó budai végvonaglása. Amikor Pest már felszabadult. Nyilas maszlag, náci áfium. — Magyar Nemzet, 1965. 17. sz. 5. p.

Kőszegi Imre: Budavár ostroma 1945-ben. Bp. Müller, 1945. 94 p.

Melnyikov, P.: Kemény harcok Budán. — Új Szó, 1945. 1. sz. február 2.

A Pravda cikke a budai harcokról. — Szabadság, 1945. 17. sz. február 8.

Szentgroti Éva: Egy szovjet hadijelentés nyomában. [A harcok utolsó napja és a felszabadulás a Sashegyen.] — Magyar Nemzet, 1955. 37. sz.

Lévai Béla: Hajnal Buda felett... [A Szovjet Hadsereg elfoglalja a Citadellát 1945. február 11-én.] — Esti Budapest, 1955. 36. sz.

Budán a Vörös Hadsereg elfoglalta a Citadellát, a Várat, a Déli Pályaudvart. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 35. sz. február 14.

László Miklós: Csönd Budán... Az Ostrom utca ostroma. — Esti Hírlap, 1965. 3. sz. 3. p.

Matolcsy Károly: Az „utolsó nap" a Várban... — Magyar Nemzet, 1955. 37. sz. 4. p.

Barkovits István: Generális a kanálisban. [Pfeffer-Wildenbruch SS vezérezredes kitörési kísérlete a budai várból.] — N, 1965. 13. sz. 17. p.

Dersi Tamás: A csodafegyvertől a kanálisig. A fasiszták utolsó napjai a tizenöt évvel ezelőtti Budapesten. — Esti Hírlap, 1960. 38. sz. 5. p.

Budán megtört a német ellenállás. — Szabadság, 1945. 22. sz. február 14.

Illés Sándor: Az utolsó napok Budán. — Magyar Nemzet, 1965. 38. sz. 7. p.

Buda környékét is teljesen megtisztították a németektől. — Szabadság, 1945. 26. sz. február 18.

Bihari Mór: Óbuda felszabadulása és küzdelme az életért. Bp. MSzMP III. ker. Pártbiz. 1965. 99 p.

Á[rkus] J[ózsef]: 1945. február 13. Befejeződik Budapest felszabadítása. — ISz, 1962. 3. sz. 88—90. p.

Á[rkus] J[ózsef]: 1945. február 13-án szabadította fel a szovjet hadsereg Budapestet. — ISz, 1963. 3. sz. 81—85. p.

Oldner Vladimir: A szovjet flotta Budapestért. — Új Szó, 1946. 45. sz.

Dutkin, A.: A „Budapesti" Gárdahadtest harca Budapestért. — Magyar Nemzet, 1965. 38. sz. 7. p.

Lévai Béla: Részletek a Szovjet Hadsereg Budapestet mentő akciójából. — Új Szó, 1947. 12. sz.

Oldner Vladimir: Hogyan mentette meg a Vörös Hadsereg sokszázezer budapesti életét. — Új Szó, 1945. 119. sz. október 3.

Zsombor János: Így menekült meg Budapest a szomjhaláltól, járványoktól és a tűzvésztől. Miért nem apadt el az éltető víz az ostromlott városban? — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Palásti László: Hídrobbantók. 15 éve repültek levegőbe a budapesti Dunahidak. — Lobogó, 1960. 4. sz. 7. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Két híd a levegőbe repült. Szemtanúk az Erzsébet-híd és a Lánchíd tizenöt évvel ezelőtti pusztulásáról. — Esti Hírlap, 1960. 14. sz. 4. p.

Budapest pusztulása. Bp. Officina, 1946. 20 p. 32 t.

Török Júlia: 1945. január 24. Az első katonai pontonhíd a pesti Dunán. — Magyar Nemzet, 1965. 20. sz. 5. p.

Papp István: A budapesti hadművelet és a korabeli soproni nyilas sajtó. — SSz, 1965. 3. sz. 240—244. p.

A budapesti német csoportosítás felmentésének meghiúsítása

Kovács Béla: Tizenhat pilisi hős. [Történet 16 fiatal szovjet katonáról, akik 1945 januárjában a klastrompusztai menedékház közelében megakadályozták a fasiszták áttörési kísérletét.] — Új Világ, 1955. 2. sz. 6. p.

Vajda István: A tizenhat hős csatája. — Béke és Szabadság, 1955. 13. sz.

Balogh László: A pilisnyergi névtelenek — Hitler hadparancsa. Budapest felé indulnak a Viking és Halálfejes páncélosok. Tizenhat szovjet katona hőstette. — Esti Hírlap, 1963. 37. sz. 3. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. A Pilisi hegyekben. — ISz, 1965. 2. sz. 13—17. p.

Székesfehérvárnál is megindult a szovjet offenzíva. — Néplap, Debrecen, 1945. 27. sz. február 6.

A dunántúli német ellentámadás kudarca. — Új Szó, 1945. 5. sz. február 14.

Komárom körül visszaverték a németek próbálkozását. — Szabadság, 1945. 30. sz. február 23.

Szabó Balázs: Az ellenség felmentési kísérleteinek elhárítása és Budapesten bekerített csoportosításának felszámolása (1944. december 29—1945. február 13.) — Ho, 1965. 1. sz. 63—69. p.

Rázsó Gyula: A „Késői szüret"-től az „Erdei ördög"-ig. 1945 január—március. A német hadműveletek kudarca Magyarországon. — Élet és Tudomány, 1965. 7. sz. 291—296. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A németek Komárom—esztergomi ellencsapásának szétzúzása. — N, 1955. 4. sz. 4. p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A második német ellencsapás szétzúzása. — N, 1955. 47. sz. 3.p.

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt . . . A fasiszták Székesfehérvár—dunapentelei ellencsapásának szétzúzása. — N, 1955. 22. sz. 3. p.

A Budai Önkéntes Ezred harcai

Harcoltunk Budáért . . . [Visszaemlékezések a Budán harcoló demokratikus magyar honvédségre.] — Az Első Hadosztály, 1945. 4. sz. 1—2., 9. sz. 6. p.

Hogyan harcoltak magyar alakulatok Buda felszabadításáért. — Világ, 1945. 94. sz.

Variházy Oszkár: Budától Tolnáig. Az 1. hadosztály története. — Honvéd, 1946. 1. sz. 12—17. p.

Magyar hősök Buda ostromában. — A Tett, 1946. 3. sz.

Magyar katonák Buda felszabadításánál. — Kossuth Népe, 1946. 52. sz.

Juhászi Imre: Magyar katonákat tüntetett ki a Szovjetunió. — Honvéd, 1947. 1. sz. 4—5. p.

Lakatos István: Magyar önkéntesek — Buda felszabadításáért. — N, 1956. 229. sz.

Tóth Sándor: Budai önkéntesek. Bp. Zrínyi K. 1961. 172 p.
(Fegyver a munkáskézben.)

Tóth Sándor: A Budai Önkéntes Ezred története. — HK, 1960. 1. sz. 67—96. p.

Tóth Sándor: Magyar katonák részvétele Buda felszabadításában a szovjet hadsereg oldalán. — Ho, 1960. 1. sz. 84—100. p.

Tóth Sándor: Budapest felszabadításáért. Magyar katonák a szovjet hadsereg oldalán. — Valóság, 1960. 2. sz. 4—11. p.

Tóth Sándor: Magyar önkéntesek Budapest felszabadításában. — Élet és Tudomány, 1963. 13. sz. 387—391. p.

Tóth Sándor: 83 kitüntetés Budapestért. — N, 1965. 6. sz. 3. p.

Kalászi György: Harcoltunk Budáért. — HK, 1960. 1. sz. 188—200. p.

Kalászi György: A szovjet hadsereg oldalán népünk szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 8. p.

Gede Márton: Emlékezik a Vár . . . — Magyar Légoltalom. 1960. 9. sz. 6—7. p.

Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hősi harcaira. — N, 1960. 5. sz. 2. p.

Rózsa László: Magyar önkéntesek a budai harcokban. — Népszabadság, 1960. 36. sz. 8—9. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. — N, 1960. 4. sz. 15. p.

Szebelkó Imre: Magyarok a szovjet hadsereg oldalán. [Az 1944 decemberében és 1945 januárjában átállt budai honvédekről és az I. hadosztály megalakulásáról.] — Zalai Hírlap, 1960. február 25.

Szathmári Gábor: Magyarok az ország felszabadulásáért. I. Harcban Budapestért. — Esti Hírlap, 1962. 76. sz. 3. p.

Szathmári Gábor: Magyarok az ország felszabadulásáért. II. A Budai Önkéntes Ezred története. — Esti Hírlap, 1962. 77. sz. 5. p.

Bodrogi Sándor: A becsület lépcsőfokai. (Kalászi Berger György) [visszaemlékezése az 1945 februári gellérthegyi harcokra.] — N, 1962. 8. sz. 16. p.

Balogh László: A budai fronton. Magyarok a felszabadító harcokban. — Esti Hírlap, 1963. 79. sz. 3. p.

Magyarok Budapestért. [A Budai Önkéntes Ezred.] — ISz, 1964. 3. sz. 24—29. p.

Fülöp János: Kelenhegyi hajnal. Bp. Zrínyi K. 1965. 155 p.
(Fegyver a munkáskézben.)

Felavatták a Budai Önkéntes Ezred emlékművét. — Népszava, 1965. 37. sz. 4. p.

Györkei Gábor: Érettségi tétel — húsz év előtt. [A Budai Önkéntes Ezred történetéhez.] — Ország Világ. 1965. 8. sz. 28. p.

Húsz év múltán. Vörös szalag a katonasapkán. [A Budai Önkéntes Ezred harcai.] — Lobogó, 1965. 5. sz. 5. p.

Húsz éve történt: Magyarok a felszabadító Szovjet Hadsereg oldalán. [A Budai Önkéntes Ezredről és az új magyar hadseregről.] — Ország Világ, 1965. 5. sz. 3. p.

Haypál Tibor: Csanádpalotától Ágfalváig. 6. r. Két győzelmi lobogó a Vár ormán. Magyar és szovjet katonák közös harcai Buda felszabadításáért. — Munkásőr, 1965. 2. sz. 6—7. p.

Molnár István: Hosszú volt az út Budáig. [Gyovai Pál visszaemlékezése a Budai Önkéntes Ezred harcaira.] — N, 1965. 9. sz. 10. p.

Bertalan István: A Budai Önkéntes Ezred. [Tóth Endre ezredes — egykori tizedes — visszaemlékezése az ezred megalakulására és harcaira.] — Szabad Föld, 1965. április 4.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. A Budai Önkéntes Ezred. — ISz, 1965. 3. sz. 28—35. p.

Lakatos István: Visszaemlékezés a Budai Önkéntes Ezred harcaira. — Ho, 1965. 3. sz. 35—38. sz.

Szovjet zászló mellett magyar lobogó. Emlékezés a Budai Önkéntes Ezred hőseire. — Szolnok megyei Néplap, 1965. február 12. — Vas Népe, 1965. február 13.

Vadász Ferenc: Házak, harcok, emlékek. Húsz éve alakult meg a Budai Önkéntes Ezred. — Népszabadság, 1965. 34. sz. 4—5. p.

Férje fegyverével harcolt tovább. (Derecskei Sándorné.) — Hétfői Hírek, 1967. 13. sz. 3. p.

Haypál Tibor: Két találkozás. A Budai Önkéntes Ezred egykori századparancsnokának, Sidló Lászlónak emlékeiből. — Munkásőr, 1967. 3. sz. 21. p.

György István: Két és félezren voltak. A Budai Önkéntes Ezred harcairól. (1945. január—február.) 1—10. r. — Népszabadság,

1968. 293. sz. 7., 294. sz. 6., 295. sz. 6., 296. sz. 6., 297. sz. 7., 298. sz 7., 299. sz. 4., 300. sz. 6., 301. sz. 6., 302. sz. 8. p.

Tóth Sándor: Variházy Oszkár 1897—1959. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 245—261. p.

Budapesti partizánharcok

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. Fejezetek a Magyar fegyveres ellenállási mozgalom történetéből. Bp. Szikra, 1946. 108 p. 8 t. 2 térk.

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. Bp. Szikra, 1955. 119 p.

Fehér Lajos: Hogyan harcoltak a kommunisták Budapest felszabadításáért. — Szabad Nép, 1946. 34. sz.

Nógrádi Sándor: Partizánok Budapest felszabadító harcaiban. — Új Szó, 1947. 37. sz.

Partizánháború Budapesten. (A vérző város 4.) — Magyar Nemzet, 1949. 22. sz.

Adatok a budapesti antifasiszta ellenállásról. Összeállította: Vágó Ernő. — Történelemtanítás, 1965. 1. sz. 9—13. p.

Gárdos Miklós: A budapesti partizánharcok 1944-ben. — Történelem, 4. sz. 1965. 19—34. p.

Halas Lajos: Hősi múltunk. A budapesti partizánharcokról. — N, 1956. 211. sz. 2. p.

Dernői Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky (Endre). Bp. Kossuth K. 1966. 334. p. 4 t.

Szabó Miklós: Bajcsy-Zsilinszky Endre, az antifasizmus harcosa. — Élet és Tudomány, 1964. 52. sz. 2451—2456. p.

Bárdosi Németh József: Bajcsy-Zsilinszky Endre. — Életünk, 1964. 3. köt. 61—68. p.

Tartsay Vilmos százados megkínzatásának és mártírhalálának ismeretlen részletei. — A Reggel, 1945. 8. sz. június 10.

Gazsi József: Tartsay Vilmos. 1901—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 201—215. p.

Juhászi Imre: Megemlékezés az ellenállási mozgalom katonai vértanúiról. (Kiss János, Nagy Jenő, Tartsay Vilmos.) — Honvéd, 1946. 1. sz. 54—57. p.

Dezsényi Miklós: Kiss János altábornagy. — Vasi Szemle, 1959. 2. köt. 1—12. p.

Dezsényi Miklós: Kiss János. 1883—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 49—59. p.

Gábor Andor: Magyar körkép. [A „Soroksár körüli arcvonal"-ról és a rádió titokban történt elköltözéséről.] — Igaz Szó, 1944. 46. sz. november 12.

Milei György: Pataki Ferenc. 1892—1944. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 99—115. p.

Novák Károly: Találkozásom a történelemmel. [Visszaemlékezések.) Bp. Kossuth K. 1957. 212. p.
[Pálffy és harcostársainak részvétele az ellenállási mozgalomban.]

Emlékezés egy kiváló kommunista katonára. (Pálffy György altábornagy.) — Népszabadság, 1964. 217. sz. 7. p.

Nagy Gábor: Pálffy György. — PK, 1964. 4. sz. 161—169. p.

Nagy Gábor: Pálffy György. 1909—1949. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 87—98. p.

Móricz Lajos: Sólyom László. 1909—1950. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 133—143. p.

Fehér Lajos: A Magyar Kommunista Párt ellenállási mozgalmából. [A Gömbös szobor felrobbantása.] — Szabad Nép, 1945. 224. sz.

Á[rkus] J[ózsef]: Harcban a fasizmussal. A Gömbös-szobor akció. — ISz, 1963. 13. sz. 53—57. p.

Évforduló, emléktábla. [1944. október 6-án robbantotta fel a Marót-csoport a Gömbös-szobrot.] — A Hazáért, 1966. 41. sz. 2. p.

Sárdi Mária: Maróték akcióba lépnek. — N, 1958. 305. sz. 2. p.

„A döntő szó itt a fegyvereké." — Emlékezés a Marót-csoport fegyvertényének 15. évfordulóján. — N, 1959. 233. sz. 5. p.

Szabó László: Ki volt Szír? (Weinberger Dezső.) — Népszabadság, 1962. 79. sz. 8—9. p.

Péter Róbert: A Szír-csoportban harcoltunk. — Polgári Védelem, 1965. 2. sz. 10—11. p.

Csillik Gábor: Budapesten harcoltunk. (Önéletrajzi regény.) Bp. Magvető, 1964. 293 p.

Harcban Budapestért. [Csillik Sándor, Ék Sándor, Szabó Piroska, Lévai Béla visszaemlékezései.] — Lobogó, 1967. 6. sz. 8—9. p.

A Tompa utcai emlékek. [Takács Lászlónak, a nyilasház elleni akció résztvevőjének visszaemlékezései.] — Konfekció, 1965. március 22.

Molnár Pál: A nyilas nagygyűlés felrobbantása a Városi Színházban. — N, 1958. 285. sz. 2. p.

Keserű Ernő: Különös katonák. Bp. Zrínyi K. 1963. 152 p. [A második világháború végén Budapesten tevékenykedő Ságvári-partizáncsoportról.
(Fegyver a munkáskézben.)

. . . és Stollár Béla huszonhárom társával a felszabadítók előharcosaként fegyverrel a kezében, hősi halált halt. — Feltámadás, 1945. 1. sz. február 19.

A vérző város. A Pozsony-kávéház balladája. — Stollár Béla és 23 társa. — Magyar Nemzet, 1949. 51. sz.

Pintér István: Hogy mindenki boldog legyen. Stollár Béla és hős társai emlékére. — Népszabadság, 1964. 300. sz. 4. p.

Zsadányi Oszkár: Három házfelügyelő mártírhalála. [Schober Béláról és társairól, a Stollár-csoport tagjairól.] — Helyiipar és Városgazdaság, 1965. január.

Lukácsy Sándor: A Táncsics-zászlóalj története. — Új Hang, 1955. 6. sz. 84—92. p.

Szabó László: A felszabadulásért harcoltak. [A Kiska történetéhez.] — Népszabadság, 1965. 48. sz. 6—7. p.

Molnár István: Acélgyűrűben. 1—5. r. [A Kiska tevékenysége.] — N, 1967. 6. sz. 10—11., 7. sz. 10., 8. sz. 10. 9. sz. 10—11., 10. sz. 10—11. p.

Gazsi József: A Kiska parancsnoka. [Gidófalvy Lajos.] — N, 1967. 3. sz. 9. p.

Gazsi József: A XIII/1. honvéd kisegítő karhatalmi zászlóalj történetéből. — HK, 1967. 1. sz. 35—64. p.

Gazsi József: Gidófalvy Lajos. 1901—1945. (Forradalmárok, katonák. Bp. 1968.) 37—47. p.

Horváth Zsóka: Napkelte előtt. A Vörös Brigád krónikája. Bp. Zrínyi K. 1962. 187 p.

Horváth Zsóka: Sortűz a Vár fokán . . . Emlékezés a Vörös Brigádra. — Magyar Nemzet, 1962. 21. sz. 5. p.

Péter Róbert: Történelmi tanúk. Tüzet nyitottak a nyilasokra. Kós Géza alezredes, a Vörös Brigád tagja [visszaemlékezése.] — Polgári Védelem, 1965. 5. sz. 4—5. p.

Vadász Ferenc: Sortűz a kormányzói lakosztály teraszán. Húsz éve haltak hősi halált a Vörös Brigád tagjai. — Népszabadság, 1965. 21. sz. 4—5. p.

B[aktai] F[erenc]: Sortűz a Várban. [Emlékezés a Vörös Brigád partizánjaira.] — Népszava, 1965. 21. sz. 3. p.

Vadász Ferenc: Csanádpalotától Ágfalváig. 5. r. A budapesti ellenállás hős osztaga: a Vörös Brigád. — Munkásőr, 1965. 1. sz. 6—7. p.

Bíró Lajos: A kazamata feltárja titkait. A Vörös Brigád. — ISz, 1966. 22. sz. 16—19., 23. sz. 25—27. p.

Baksay Zoltán: A csepeli munkásság harca Magyarország függetlenségéért. 1939—1944. — Sz, 1968. 5—6. sz. 991—1023. p.

Kerekes István: A magyar dolgozók hősi harcaiból. A csepeli kommunisták 1944 őszén. — Magyar Rendőr, 1961. 10. sz. 6. p.

Zászlóhajtás. [Megemlékezés a csepeli nyilasházat ostromló partizáncsoport elesett hőséről, Kormos Lászlóról.] — Csepel, 1964. december 11.

Kocsis Tamás: Vörös Csepel a fasizmus ellen. 1. Lobban a magnézium. 2. „Kiürítés, kapu!" 3. A sziget szabad. — Magyar Nemzet, 1964. 286. sz. 5., 288. sz. 9., 290. sz. 5. p.

Csepeli Szabó Béla: Forgószél. [Csepel ellenállásának története.] Bp. Zrínyi K. 1965. 191 p.
(Fegyver a munkáskézben.)

Gyárfás Kálmán: Csepel ellenáll. [Visszaemlékezés.] — Társadalmi Szemle, 1965. 1. sz. 49—55. p.

Baksay Zoltán: A csepeli munkások harca a függetlenségért és szabadságért 1944 márciusától a felszabadulásig. (Fegyverrel a fasizmus ellen. Bp. 1968.) 170—187. p.

Baktai Ferenc: A kőbányai előőrs. (A kispest—kőbányai partizáncsoport története.) Bp. Szikra, 1956. 127 p.

Kőbánya és Kispest partizánjainak harca a felszabadulásért. — Sörgyári Dolgozó, 1960. február 8.

Kocsis Tamás: Kőbányai partizánok. — Magyar Nemzet, 1965. 19. sz. 5., 20. sz. 9., 21. sz. 5. p.

Földes Mihály: Pillanatképek az újpesti partizánharcokról. Újpest, MKP Újpesti szervezete, 1945. 49 p.

Oldner Vladimir: Újpesti hősök. — Új Szó, 1946. 13. sz.

Márkus László: Ítéletvégrehajtás 1945. január 9-én. Az újpesti nyilasház felrobbantása. — Szabad Ifjúság, 1955. 8. sz.

Sólyom László: A víztorony. [Történet az újpesti partizánok életéből.] — Szabad Hazánkért, 1955. 3—4. sz.

Földes László: Magyar partizánok útja... Újpesti partizánok hősi harcai. — A Hazáért, 1955. 3. sz. 3. p.

Kendi Mária: Újpesten, 1945. január 9. éjszakáján. — Magyar Nemzet, 1955. 7. sz. 4. p.

Hofman Éva: Újpesti partizánok a magyar szabadságért. — N, 1955. 7. sz. 4. p.

Földes Mihály: Az újpesti partizánok. Bp. Szikra, 1955. 144 p.

Polónyi Béla: A szabadság egyszerű katonája. Emlékezés Bán Tiborra. — N, 1958. 8. sz. 2. p.

Gárdos Miklós: Az újpestiek. (Bán Tíborról.) (Hősök voltak. Bp. Móra K. 1968.) 249—263. p.

Á[rkus] J[ózsef]: Harcban a fasizmussal. Az újpestiek. — ISz, 1963. 19. sz. 25—30. p.

Földes László: Visszaemlékezés a felszabadulás előtti hetekre. [Az újpesti partizánok munkájáról, szervezetükről, tevékenységükről.] — Pártélet, 1965. 2. sz. 76—81. p.

Húsz év múltán. Klima és „testvérei" ráfizetnek. [Újpesti partizánakció.] — Lobogó, 1965. 1. sz. 5. p.

Bedecs Éva: Külvárosi történet. Bp. Zrínyi K. 1966. 161. p.

Aranyossi Magda: A pince (Egy fejezet az antifasiszta ellenállás történetéből.) [Illegális nyomda az Újpesti-rakpart 7-es számú ház pincéjében.] (Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve 5—6. köt. 1963—1964. Bp. Athenaeum ny. 1966.) 275—292. p.

Így harcoltak az óbudai partizánok a németek hátában. — Szabadság, 1945. 17. sz. február 8.

Halász Péter: Ők ötvenen a hajógyárban. — Magyar Nemzet, 1955. 14. sz. 3. p.

Ilkei Csaba: Tábornok a sólyán. (Borbás Máté vezérőrnagy) [visszaemlékezése az 1944. évi ellenállási mozgalomra.] — Esti Hírlap, 1965. 51. sz. 3. p.

Vadász Ferenc: Tíz nap — és még nyolc. [Varró András és 9 társa hősi halála 1944 decemberében.] — Népszabadság, 1960. 308. sz. 6. p.

HAZÁNK FELSZABADÍTÁSÁNAK BEFEJEZÉSE

Kalicza László: Magyarország teljes felszabadítása. — Katonai Figyelő, 1950. 1. sz. 17—19. p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg magyarországi felszabadító háborújának befejező hadművelete. — Katonai Szemle, 1955. 4—5. sz. 148—156. p.

Tóth Sándor: A magyarországi felszabadító háború befejező hadműveletei. — Szabad Hazánkért, 1955. 2. sz. 18—20. p.

Bogár László: Hazánk felszabadításának befejező hadműveletei. — Népszava, 1955. 78. sz.

Fejér megye

Borus József: Fejér megye felszabadítása. — Fejér Megyei Szemle, 1965. 2. sz. 5—24. p.

Szigeti Imre—*Orosz* Rezső: Fejér megye felszabadításának története. — Fejér megyei Néplap, Székesfehérvár, 1954. 288., 294., 300., 305. és 1955. 1., 7. sz.

Bogár László: A Szovjet Hadsereg felszabadító harcai Székesfehérvár térségében. — N, 1955. 69. sz. 4. p.

Jenei Károly: Székesfehérvár felszabadulása. — Fehérvár, 1955. 1. sz. 52—63. p.

Jenei Károly: Hogyan szabadult fel Székesfehérvár? — Fejér Megyei Néplap, Székesfehérvár, 1955. 70. sz.

Szüts Anna: Szabadok lettünk...! — Fejér Megyei Néplap, Székesfehérvár, 1955. 69. sz.

Baróti Géza: Családi tükör. [Székesfehérvár felszabadulása.] — Magyar Nemzet, 1964. 262. sz. 9. p.

Péntek Imre: A dinnyésiek emlékeznek... Fejér Megyei Néplap, Székesfehérvár, 1955. 56. sz.

Kocsis Tamás: Felszabadulás a Vértes alján. Felderítők. [Három szovjet felderítő tevékenysége és Kecskéd község felszabadulása.] — Magyar Nemzet, 1964. 265. sz. 5. p.

Petlovani, a Vörös Hadsereg kapitánya: Harc a Vértes hegységben. — Új Szó, 1945. 26. sz.

Kóródi József: Várnagy bácsi naplója. [Prokopij Ivanovics Galusin hőstette 1945. március 18-án a Fejér megyei Söréd községnél.] — Ország Világ, 1964. 14. sz. 7. p.

Puzirevszkij, M.: Elmesélem fiataljainknak a hősi napok történetét. [Egy szovjet ezred harcai 1944 december — 1945 március között a Vértes hegységben.] — Népszabadság, 1965. 29. sz. 9. p.

Húsz év múltán. Egy verebi lány hőstette. [Hogyan mentette meg Barna Mária egy sebesült szovjet harcos életét?] — Lobogó, 1965. 7. sz. 5. p.

A balatoni védelmi hadművelet

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt... A szovjet csapatok dunántúli védelmi hadműveletei. — N, 1955. 67. sz. 3. p.

A dunántúli védelmi hadműveletek. — Vas megye, Szombathely, 1955. 67. sz.

Száva Péter: A felszabadító Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiból: Védelmi harc a Balaton térségében. — N, 1958. 78. sz. 4. p.

Száva Péter: A szovjet hadsereg dunántúli hadműveleteiről. — Ho, 1960. 2. sz. 71—84. p.

Szanati József: A balatoni védelmi hadművelet. — Ho, 1965. 3. sz. 23—30. p.

A fasiszta csapatok ellentámadásának elhárítása a Balaton körzetében. — A Hazáért, 1965. 12. sz. 10—11. p.

Tóth Sándor: Az 1945 márciusi balatoni német ellentámadás előzményei és a 3. Ukrán Front védelmi hadműveletének terve. — HK, 1965. 1. sz. 64—86. p.

Verő Gábor: A Velencei-tótól Bécsig. Az utolsó német ellentámadás felszámolásának napjai. — Lobogó, 1960. 13. sz. 4—5. p.

Visszavert német támadások a Dunántúlon. — Néplap, Debrecen, 1945. 57. sz. március 13.

A Balatontól keletre vérbefulladt a németek áttörési kísérlete a Dunához. — Debrecen, 1945. 30. sz. március 14.

A németek veresége a Balatonnál. — Bajai Hírlap, 1945. 10. sz. március 17.

Vázsonyi István: A súlyos veszteségek miatt ellanyhultak a dunántúli német támadások. — Néplap, Debrecen, 1945. 61. sz. március 18.

A dunántúli német vereség. [A Pravda a dunántúli harcokról.] — Igaz Szó, 1945. 13. sz. március 30.

Húsz év múltán. Haláltánc a Dunántúlon. — Lobogó, 1965. 11. sz. 5. p.

Húsz év múltán. A hitlerista ellentámadás összeomlik. — Lobogó, 1965. 9. sz. 5. p.

Hazánk felszabadításának befejező hadműveletei

Dömötör Gergely: Tíz évvel ezelőtt... A Szovjet Hadsereg felkészülése Nyugat-Dunántúl felszabadítására. — N, 1955. 60. sz. 4. p.

Trepper Iván: A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a Szovjet Hadsereg balatoni hadműveletében. — Katonai Figyelő, 1954. 6. sz. 109—125. p. 3 térk.

Trepper Iván: A német ellentámadás felszámolása és a támadás folytatása a szovjet hadsereg balatoni hadműveletében. — HK, 1955. 1. sz. 71—93. p.

Tóth Sándor: A német ellentámadás felszámolása és a szovjet hadsereg hazánk felszabadítását befejező hadműveletei. — HSz, 1960. 2. sz. 98—103. p.

Lantos László: A dunántúli csata. Harminc fasiszta hadosztályt vert szét a szovjet hadsereg a magyarországi felszabadító harcokat befejező nagy küzdelemben. — Esti Hírlap, 1960. 80. sz. 5. p.

Szabó Balázs: Magyarország teljes felszabadítása és a magyarországi hadműveletek hadművészeti tanulságai. — Ho, 1965. 3. sz. 31—34. p.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt... A nagybajomi aknamezők. — N, 1955. 78. sz. 3. p.

Major Lajos: A nagybajomi csata. — Népszabadság, 1967. 79. sz. 10. p.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt... A szovjet harcosok hőstettei a Dunántúlon. — N, 1955. 65. sz. 2. p.

Tolbuhin megindította ellentámadását a dunántúli arcvonalon. — Csongrádi Hírlap, 1945. 3. sz. március 21.

A Vörös Hadsereg áttörte a Balaton és a Dráva közötti német erődvonalat. — Fehérvári Hírek, 1945. 9. sz.

Veszprémet, Székesfehérvárt és Zircet elfoglalták a szovjet csapatok. — Szabad Nép, 1945. 1. sz. március 25.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt... Veszprém felszabadítása. — N, 1955. 70. sz. 2. p.

Kanizsa István: Felszabadítóink. [Várpalota felszabadítása.] — Veszprémmegyei Népújság, Veszprém, 1955. 54. sz.

Malinovszkij csapatai is áttörték a német frontot és elfoglalták Esztergomot, Felsőgallát és Tatát. — Néplap, Debrecen, 1945. 68. sz.

Esztergom, Felsőgalla és Tata elfoglalása után tovább nyomulnak előre a szovjet csapatok. — Szabadság, 1945. 57. sz. március 26.

A szovjet csapatok áttörték a németek dunántúli arcvonalait. Elfoglalták Zirc, Veszprém, Enying, Esztergom, Mór, Felsőgalla városokat és többszáz helységet. — Debrecen, 1945 40. sz. március 27.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt... Esztergom felszabadítása. — N, 1955. 71. sz. 3. p.

Tolbuhin és Malinovszkij tábornagyok seregei felszabadították Pápát, Devecsert és Besztercebányát. — Szabad Nép, 1945. 2. sz. március 27.

Srágli Béla: Pápa felszabadítása. — N, 1955. 72. sz. 3. p.

Veszprém, Esztergom, Pápa és Tata felszabadult. — Fehérvári Hírek, Székesfehérvár, 1945. 8. sz. március 29.

Celldömölk, Tapolca, Jánosháza a szovjet csapatok kezén. — Szabad Nép, 1945. 3. sz. március 28.

Tóth Gyula: Jánosháza hajnala. [1945. március 22-én.] — Vasmegye, Szombathely, 1955. 72. sz. március 26.

Részletes jelentés Győr, Komárom, Csorna, Sárvár, Sümeg, Zalaszentgrót elfoglalásáról. — Szabadság, 1945. 60. sz. március 29.

Győr, Komárom, Csorna, Szombathely, Kőszeg, Kapuvár elesett. — Fehérvári Hírek, Székesfehérvár, 1945. 8. sz. március 29.

Bogár László: Tíz évvel ezelőtt... A szovjet hadsereg harcai Komárom—Győr térségében. — N, 1955. 73. sz. 5. p.

Hogyan foglalta el a Vörös Hadsereg Győrt és Komáromot. — Népszava, 1945. 36. sz. március 31.

Pernesz Gyula: Ámokfutók. [A Győri Nemzeti Hírlap 1945. január 3 — március 25-i számainak szemelvényeivel.] Győr, Győr-Sopron m. ny. [1966.] 265 p. 16 t.

Koronenko, V.: Magyarország felszabadításáért harcolva. — Győr-Sopronmegyei Hírlap, Győr, 1955. 69. sz.

Szombathely felszabadult. Hivatalos szovjet jelentés Győr, Komárom, Csorna és Sárvár elfoglalásáról. Szigliget, Zalaszentgrót, Nyulfalu szintén felszabadult. — Debrecen, 1945. 43. sz. március 30.

Tolbuhin csapatai elérték az osztrák határt. Szombathely és Kaposvár felszabadult. — Néplap, Debrecen, 1945. 71. sz. március 30.

Győri András: Szombathely felszabadítása. — Szabad Szó, 1945. 7. sz. április 4.

Szabóhegyi Dénes: Tíz esztendő. [Emlékezés Szombathely felszabadulására.] — Vasmegye, Szombathely, 1955. 68. sz.

Szijártó Józsefné: Tíz esztendő. — Vasmegye, Szombathely, 1955. 65. sz.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt... Kapuvár, Kőszeg, Szombathely felszabadítása. — N, 1955. 74. sz. 4. p.

Vas megye felszabadítása. [Összeáll. az Állami Levéltár munkacsoportja.] — Vasi Szemle, 1960. 1. sz. 9—13. p.

A Szálasi-banda végnapjai Kőszegen. — Nők Lapja, 1955. 12. sz.

Zengő Béla: Katonaszemmel: Kőszeg felszabadult. — Kőszegi Szabad Nép, 1945. 2. sz. április 14.

Hogy történt a nagy táttörés? — Igaz Szó, 1945. 13. sz. március 30.

Részletes jelentés Nyugat-Magyarország felszabadításáról. — Szabadság, 1945. 61. sz. március 30.

Széni Imre: Októbertől májusig. Zala megye felszabadítása. [1945. március 2-től április 3-ig.] Zalaegerszeg, MHS Zala megyei Elnöksége, 1965. 45 p.

Zalaegerszeg és Keszthely felszabadult. — Kis Újság, 1945. (1. sz.) március 31.

Srágli Béla: Tíz évvel ezelőtt... Zalaegerszeg, Keszthely felszabadítása. — N, 1955. 75. sz. 3. p.

13 évvel ezelőtt Magyarország felszabadításáért. Részletek a Szovjet Tudósító Iroda 1945. március 31., április 2., 3., 4-i hadműveleti jelentéséből. — N, 1958. 77. sz. 2., 78. sz. 2., 79. sz. 2., 80. sz. 5. p.

Vasvár, Körmend és Szentgotthárd felszabadult. — Kis Újság, 1945. 2. sz. április 1.

Morvay Gyula: Felejthetetlen napok emléke. [Nagykanizsa felszabadulása 1945. április 1-én.] — Zalai Hírlap, 1961. április 2.

Sopron és Nagykanizsa felszabadult. — Szabadság, 1945. 63. sz. április 3.

Magyaróvár és Körmöcbánya felszabadult. — Szabadság, 1945. 64. sz. április 4.

A Tolbuhin-hadsereg elfoglalta Sopront és a nagykanizsai olajvidéket, valamint Wiener-Neustadtot. — Néplap, Debrecen, 1945. 73. sz. április 4.

Magyarország a teljes felszabadulás előtt. — Szabad Nép, 1945. 8. sz. április 4.

Takáts Kálmán: Sopron város és megye felszabadulása 1945-ben. — Soproni Szemle, 1956. 1. sz. 1—15. p.

Németh Tihamér: Sopron felszabadulása az egykorú hivatalos szovjet jelentésekben és sajtóban. — Soproni Szemle, 1960. 1. sz. 1—3. p.

Hiller István: Sopron a fasiszta sajtó tükrében. (1944. október 15 — 1945. április 4.) — Soproni Szemle, 1965. 2. sz. 97—114. p.

Molnár István: A Gyepüszállás parancsa... Dokumentumok a nyilasok utolsó rendeleteiből. — N, 1965. 10. sz. 6—7. p.

Karsai Elek: Magyarország és a „gyepü". A nagy fordulat napjaiból. — Magyar Nemzet, 1962. 79. sz. 7. p.

Berta Jenő: Sopron 1945. A fasizmus végnapjai, a népi demokratikus államiság kezdetei. — Soproni Szemle, 1965. 1. sz. 2—14. p.

Haypál Tibor: Csanádpalotától Ágfalváig 7. r. Egy perccel a szabadság születése előtt. Az utolsó harcok a nyugati határvidéken. — Munkásőr, 1965. 3. sz. 10—11. p.

Vitányi Iván: Az utolsó nap az utolsó községben. [Nemesmedves felszabadulása.] — Élet és Irodalom, 1965. 14. sz. 5. p.

Kovács György: Az utolsó csata. — Szabad Ifjúság, 1955. 78. sz.

Markovits Ilona: Élet és történelem. Riportsorozat Nemesmedvesről. [Az utolsóként felszabadított magyar községért vívott harcról nyilatkoznak a szemtanúk.] — Vas Népe, 1966. április 2., 3., 4., 6., 7., 8.

Magyar földön már nem áll ellenséges katona! — Népszava, 1945. 39. sz. április 5.

A Vörös Hadsereg teljes egészében felszabadította Magyarországot. — Debrecen, 1945. 46. sz. április 5.

Bécs előtt a Vörös Hadsereg. Magyarország a délnyugati határvidék megtisztítása után teljesen felszabadult. — Szabadság, 1945. 65. sz. április 5.

László Miklós: Magyarország felszabadítása befejeződött. — Esti Hírlap, 1965. 51. sz. 3. p.

Tóth Sándor: A felszabadító Szovjet Hadsereg győzelmes harcaiból: Kiűzték a fasisztákat. — N, 1958. 80. sz. 5. p.

Magyarország teljes felszabadítása. A szovjet csapatok támadása Bécs irányába. — A Hazáért, 1965. 13. sz. 4—5. p.

ROMÁN CSAPATOK RÉSZVÉTELE HAZÁNK FELSZABADÍTÁSÁBAN

Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945.) Bp. Akad. K. 1968. 492 p.

Tóth Sándor: A Szovjet Hadsereg oldalán. Román, bolgár és jugoszláv csapatok részvétele hazánk felszabadításában. — Magyar Nemzet, 1965. 74. sz.

Nitu, Gh.: A román csapatok részvétele a fasizmus elleni háborúban. (1944. augusztus 23 — 1945. május 9.) — HK, 1955. 1. sz. 47—70. p.

Dömötör Gergely: Román csapatok részvétele hazánk felszabadításában. — N, 1955. 231. sz. 6. p.

Harmath Ádám: 1200 kilométeren, 12 hegyvonulaton, 12 folyón át... A román hadsereg harca a fasiszta haderők ellen a II. világháborúban. — Honvéd Újság, 1957. 98. sz. 8. p.

Roller, Mihail: A román nép részvétele az antifasiszta felszabadító harcban 1944—1945-ben. — Társadalmi Szemle, 1958. 1. sz. 82—87. p.

Csatári Dániel: Román csapatok részvétele Magyarország felszabadításáért lefolyt harcokban. 1944. augusztus 23 — 1945. április 4. — HK, 1958. 1—2. sz. 25—50. p.

Verő Gábor: Román csapatok a Szovjet Hadsereg oldalán Magyarország felszabadításában. — N, 1958. 77. sz. 3. p.

Keserű István: Vállvetve a szovjet hadsereggel. A dunai népek a magyar szabadságért. — 42 266 román katona életét adta Magyarország felszabadításáért. A Tudor Vladimirescu-hadosztály hőstettei. Mit szabadított fel a román és a bolgár hadsereg? — Népszabadság, 1958. 80. sz. 17. p.

Deák Sándor: A román hadsereg részvétele Magyarország felszabadításában. — Honvédségi Pártmunkás, 1959. 1. sz. 76—80. p. 1 t.

Á[rkus] J[ózsef]: Román katonák a szabad Magyarországért. — ISz, 1960. 6. sz. 28—32. p.

(Nyuli János): Román hősök magyar földön. (Írta és összeáll. — —.) Bp. Zrínyi K. 1962. 89. p.

Nyuli János: Román hősök magyar földön. [Magyarország felszabadításában részt vett román katonákról.] — ISz, 1962. 6. sz. 46—50. p.

Teclu, Jacob: Együttes harcban a szovjet hadsereggel. — HK, 1963. 1. sz. 282—297. p. (Voenno Isztoricseszkij Zsurnal 1960. 9. sz.-ból.)

Román katonák a magyarországi felszabadító harcokban. — Ország Világ, 1965. 10. sz. 6. p.

Pana, Ion: A Maros mentén harcoltunk. — N, 1965. 9. sz. 13. p.

Neculai, Condurache: Szemtől szembe a „Tigrisekkel". [Román egységek harca Debrecen körzetében 1944 októberében.] — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Petre, Malaianu: Így vettük be Debrecent. — N, 1963. 42. sz. 5. p.

Pliev, I. A.: A Tisza völgyében. (Visszaemlékezés.) — HK, 1965. 1. sz. 139—160. p. 1 térk.

Tálas Géza: Román hősök a Tiszánál. — A Hazáért, 1963. 13—14. sz. 8. p.

Nicolae, Ilie St.: A Bükkhegységben. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 6. p.

Botezatu, Constantin: Egy lépést sem hátra!... [Román egységek harca Magyarország felszabadításáért Salgótarján környékén.] — N, 1963. 12. sz. 2. p.

Somesanu, I.: Két román katona hőstette. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

Sz[epesi] F[erenc]: Hősök emlékére. [Román csapatok a magyarországi felszabadító harcokban.] — ISz, 1964. 20. sz. 68—71. p.

Csima János: A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban. (Részletek a szerző „Román csapatok a magyarországi felszabadító harcokban" c. kéziratban elkészült művéből.) — HK, 1965. 1. sz. 37—63. p.

Macavei, A.: Húsz éve történt. Román katonák harca Magyarország területén az antifasiszta háborúban. — A Hazáért, 1965. 10. sz. 11. p.

Antonescu altábornagy. [Budapest egyik felszabadítója emlékezik a magyarországi harcokról 1944—45.] — Esti Hírlap, 1965. 81. sz. 3. p.

Godó Ágnes: Fegyverrel a fasizmus ellen. Október 25 — a Román Néphadsereg Napja. — N, 1968. 42. sz. 5. p.

BOLGÁR CSAPATOK RÉSZVÉTELE HAZÁNK FELSZABADÍTÁSÁBAN

Ruszcsev, G.—*Janacskov,* V.: A drávamenti harcok. (1945. március 6—19.) — HK. 1955. 1. sz. 94—114. p.

Gerő Zsolt: A Bolgár Hadsereg hazánk felszabadításáért. — N, 1955. 210. sz. 3. p.

Udovecz György: A drávai bolgár komiszszár. (Dimitar Gilin vezérőrnagy visszaemlékezése.) — N. 1968. 13. sz. 5. p.

Fehér Rózsa: Grigor és Kriszto. [Bolgár hősök.] — Magyar Nemzet. 1955. 212. sz. 3. p.

A Bolgár Hadsereg a magyarországi felszabadító hadműveletekben. A Dráva-menti harcok. — N, 1958. 79. sz. 2. p.

Sztojev, B.: A bolgár hazafiak harca a magyar nép szabadságáért. — A Hazáért, 1960. 13. sz. 7. p.

Jankov, Janko: Egy bolgár politikai tiszt naplójából. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 11. p.

A drávai harcok 15. évfordulójára. — A hadtörténelem lapjairól. — Dunántúli Napló, 1960. március 31, április 1., 2., 3.

A harcok emléke ma is él. Találkozás a hazánk felszabadításában részt vett bolgár katonákkal. — ISz, 1960. 6. sz. 24—27. p.

Karasztojanov, A.: Akik vérüket hullatták a magyarországi harcokban.] — N, 1961. 38. sz. 5. p.

(Pásztor János): A Drávától az Alpokig. [Bolgár katonák Magyarország felszabadításában.] Bp. Zrínyi K. 1961. 55 p.

Pásztor János: Az életrekelt napló. (Janko B. Jankev) [bolgár ezredes naplórészlete az 1945 márciusi Dráva-menti harcokról.] — N, 1962. 11. sz. 7. p.

Gál András: Emlékezés Dunántúlra, Beszélgetés Jancso Georgiev elvtárssal, a Bolgár Népköztársaság budapesti nagykövetével. — N, 1962. 13. sz. 4. p.

Karasztojanov, A.: Az 1. Bolgár Hadsereg hadműveletei Magyarországon 1944—1945-ben. — HK, 1963. 1. sz. 85—111. p.

A drávai eposz. [Az 1. Bolgár Hadsereg Dráva-menti harcai 1945 tavaszán.] — ISz, 1963. 18. sz. 67—70. p.

Molnár István: A drávaszabolcsi hős. (Dimiter Kolarov bolgár motoros hírvivő.) — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Godó Ágnes: Fegyverrel és ecsettel. Egy bolgár katonafestő arcképe. (Dimitr Vlkanov) [részvétele Magyarország felszabadításában.] — N, 1963. 33. sz. 12. p.

Godó Ágnes: Az újtípusú bolgár hadsereg megszervezése. (Részletek a szerzőnek az 1. Bolgár Hadsereg magyarországi harcai történetével foglalkozó monográfiájából.) — HK, 1964. 1. sz. 38—69. p.

Godó Ágnes: Drávától a Muráig. Az 1. Bolgár Hadsereg harcai Magyarországon. 1944—1945. Bp. Zrínyi K. 1965. 249 p. 4 t. 2 térk.

Godó Ágnes: A 3. Bolgár Hadtest csapatainak védelmi harcai Somogy megye területén. (1945. március 6—20.) (Részlet az 1. Bolgár Hadsereg 1945. évi márciusi védelmi harcainak történetéből.) — HK. 1965. 1. sz. 87—104. p. 1 t.

Godó Ágnes: Tavasszal a Drávánál. [Bolgár csapatok részvétele Magyarország felszabadításában.] — N, 1965. 11. sz. 11. p.

Karasztojanov, A.: Húsz éve történt: Bolgár katonák Magyarországon. — Ország Világ, 1965. 2. sz. 7. p.

Nagy Károly: Hárman a százharmincezerből. (Bolgár katonák visszaemlékezése a Dráva-menti harcokra.) — Népszabadság, 1965. 46. sz. 7. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Együtt a vörös zászló alatt. [Román és bolgár katonák a magyarországi felszabadító harcokban.] — ISz, 1965. 5. sz. 47—54. p.

Tudományos konferencia az 1. Bolgár Hadsereg magyarországi harcairól. — HK, 1967. 3. sz. 523—524. p.

Árokay Lajos: Az 1. Bolgár Hadsereg részvétele Magyarország felszabadításában. (Állandó kiállítás a siklósi várban.) — HK, 1967. 2. sz. 402—403. p.

A MAGYAR NÉPHADSEREG MEGALAKULÁSA

A honvédelmi miniszter felhívást adott ki a magyar szabadságharc katonáinak toborzására. — Szabadság, 1945. 1. sz. január 19.

Katonatoborzás a fasizmus elleni szabadságharcra. — Néplap, 1945. 21. sz. január 28.

Készülünk a szabadságharcra. Tartalékos tiszt, honvéd, ipari munkás, kisgazda, főiskolás, munkaszolgálatos és pártember az új magyar hadseregben. — Szabad Magyarország, Miskolc, 1945. 33. sz. február 11.

Kun Ferenc: A debreceni őrzászlóalj megalakulása. A népi Magyarország létrejöttének egyik mozzanata. — Alföld, 1967. 4. sz. 47—50. p.

Révay Kálmán: 1945. február 13., út a magyar néphadsereg felé. — Új Szó, 1948. 36. sz. 7. p.

Variházy Oszkár: Budától Tolnáig. Az 1. Hadosztály története. — Honvéd, 1946. 1. sz. 12—17. p.

Szathmári Gábor: Magyarok az ország felszabadulásáért. Fiúk, ide nézzetek! Tömeges jelentkezés a fogolytáborokban [a németek elleni harcra.] — Esti Hírlap, 1962. 79. sz. 5. p.

Kiss András: A hadseregszervezés néhány problémája 1945-ben. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 21—36. p.

Bata István vezérezredes, honvédelmi miniszter elvtárs válasza Kiss András alezredes elvtárs levelére. [Néphadseregünk megalakulásával kapcsolatos kérdések.] — N, 1956. 224. sz. 3. p.

Szmetana József: A Magyar Néphadsereg első alegységének megalakulásáról, 1945. február 27 — április 8. — HK, 1961. 1. sz. 181—188. p.

Szebelkó Imre: Tizenegy esztendeje alakult a demokratikus magyar hadsereg első hadosztálya. — N, 1956. 55. sz. 3. p.

Mucs Sándor — *Mészáros* Ferenc: Az 1. Hadosztály. — N, 1968. 13. sz. 3. p.

Szabó I. László: Egy hadosztály talpraáll. [1945. március 21. Megalakul az 1. Hadosztály. Visszapillantás a hadosztály életére az elmúlt évben.] — Az Első Hadosztály, 1946. 3. sz. 4. p.

Keserű István: A hazáért, a fasizmus ellen. Az új demokratikus magyar hadsereg I. hadosztályának megalakulása és tevékenysége. — Szabad Nép, 1955. március 27. 4. p.

Nagy Gábor: Emlékeim a Magyar Néphadsereg születéséről. — HK, 1966. 3. sz. 568—582. p.

Molnár Pál: Adalékok a 6. hadosztály történetéhez. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 37—48. p.

Gazsi József: A miskolci 7. hadosztály megszervezése a fasizmus elleni harcra. — BSz, 1966. 2. sz. 34—42. p.

Keserű István: Harcban született fegyverbarátság. Dokumentumok a Magyar Néphadsereg megalakulásának történetéből. — Népszabadság, 1957. 79. sz. 4. p.

Révész Géza: Emlékezés néphadseregünk megszületésére. — ISz, 1960. 6. sz. 6—9. p.

Harsányi Zoltán: Indul a frontra a sereg. Az első harcba induló magyar ezred búcsúja. — Néplap, Debrecen, 1945. 82. sz. április 14.

Gráber György: Az első magyar hadosztályok a fasizmus elleni harcban. — Katonai Figyelő, 1955. 2. sz. 105—110. p.

Baktai Ferenc: Az elfelejtett hadsereg. [A magyar demokratikus honvédség 1. és 6. hadosztálya 1945 tavaszán Ausztriában.] — Népakarat, 1957. 79. sz. 6. p.

Szebelkó Imre: Ausztriai emlékek. [Az 1. és 6. magyar hadosztály Ausztriában 1945. április végén — május elején. — Visszaemlékezés.] — Ország Világ, 1965. 18. sz. 9. p.

Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Bp. Zrínyi K. 1964. 252 p.
[Bibliogr. 241—250. p.]

Gazsi József: A felszabadult Borsod a demokratikus honvédségért. (1944—1945.) — BSz, 1966. 1. sz. 14—21. p.

Molnár Pál: A dolgozó honvéd. Az 1. Honvéd Műszaki Hadosztály teljesítményei 1945—1947. — HK, 1955. 3—4. sz. 276—303. p.

Mucs Sándor: Magyar partizán- és katonai egységek harca a hitleri fasizmus ellen a szabadságért. — N, 1958. 74. sz. 2. p.

Mucs Sándor: Adalékok a Magyar Néphadsereg történetéhez. (1944 december — 1945 május.) — HK, 1958. 3—4. sz. 44—63. p.

Mucs Sándor Előtanulmány a Magyar Néphadsereg történetéhez. (1945—1948.) — Ho, 1959. 4. sz. 91—99. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése. (1944. december 21 — 1945. május 8.) Bp. Akad. K. 1960. 94 p.

Mucs Sándor: A demokratikus és reakciós erők harca a hadsereg megnyeréséért 1945—1948. — Ho, 1960. 3. sz. 53—67. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése (1945—1948.) Bp. Zrínyi K. 1963. 203 p.

Beszámoló Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945-től 1948-ig c. kandidátusi disszertációjának vitájáról. — Sz, 1963. 5. sz. 1179—1181. p.

Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg 1945—1948 közötti történetének néhány kérdése. — Hadtudományi Közlöny, 1968. 2. sz. 5—20. p.

Mucs Sándor: Az 5. hadosztály születése. Fejezetek a Magyar Néphadsereg előtörténetéből. — A második világháború utolsó hónapjai . . . — N, 1968. 37. sz. 6—7. p.

Mucs Sándor: Csákánnyal, lapáttal. [Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály írásos emlékeiről.] — Népszabadság, 1967. 5. sz. 4. p.

Mucs Sándor: Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcokban. 1—2. — HK, 1964. 4. sz. 598—619., 1965. 1. sz. 105—121. p.

Ölvedi Ignác: Visszaemlékezések a néphadhadsereg 1945—46-os éveire. — HK, 1960. 1. sz. 173—187. p.

EMLÉKEZÉSEK

A szabadság hajnalán. (Visszaemlékezések. Összeáll. és szerk. Lányi Ernóné, Nagy Eta, Petrák Katalin.) [Kiad.] az MSZMP KB Párttörténeti Int. Bp. Kossuth K. 1965. 393 p.

Gellért Gábor: Szentestől Kőszegig. [Szemtanuk emlékezése 20 év távlatából a felszabadító harcokra.] — Magyarország, 1965. 7. sz. 16—17. p.

Fábián Ferenc: „A magyar felszabadulás a mi hajnalunk is". Egykori lengyel menekültek emlékeznek. — Népszabadság, 1965. 76. sz. 2. p.

Nemes János — Horváth József: Felszabadítók. 1—4. r. [Szovjet, román, bolgár és jugoszláv katonák visszaemlékezései.] — Népszabadság, 1965. 43—46. sz. 7. p.

Zsombor János: Akik a szabadságot hozták. Szovjet katonák visszaemlékezései a magyarországi harcokra. — Népszabadság, 1958. 80. sz. 13. p.

Felejthetetlen napok. Magyarország felszabadításában részt vett szovjet harcosok emlékezései. — Népszava, 1962. 79. sz. 4. p.

Írások a felszabadulásról. (Szemelvények. Bp. Kossuth Zsuzsa Gimn. 1965. 94 p.)

Barta Lajos, H.: „Eltemettük Nagybajom határában..." Magyar földön harcolt szovjet tisztek visszaemlékezései. — Magyar Nemzet, 1968. 80. sz. 9. p.

Vajda Péter: Felderítők nyomában. Budapest felszabadításának eddig ismeretlen hőstettei. (Viktor Kalganov, Alekszej Csheidze.) — Népszabadság, 1965. 132. sz. 10—11. p.

Baktai Ferenc: Hat férfi a múltját keresi. [Szovjet harcosok és haditudósítók látogatása magyarországi harcaik színhelyén.] — Népszava, 1966. 80. sz. 5. p.

Ujvári Imre László: „Itt a német nem megy át!" [Emlékezés három szovjet katona hőstettére Budapest felszabadítása alkalmából.] — Lobogó, 1962. 8. sz. 4. p.

Körmendy István: A tábornok emlékei. *[Afonyin* altábornagy visszaemlékezése a magyarországi eseményekre.] — N, 1965. 7. sz. 3. p.

Kovács Béla: Lőrinci bimbó, szolnoki virág. *[Afonyin,* Ivan Mihajlovics altábornagy visszaemlékezése.] — Ország Világ, 1965. 12. sz. 7. p.

Arisztarhov, Pavel Petrovics: Így találkoztunk 22 évvel ezelőtt. Szovjet partizánok és magyar hazafiak harcban született barátsága. — Népszabadság, 1967. 52. sz. 10. p.

Artamosin, J.: Felejthetetlen napok. — Népszabadság, 1960. 8. sz. 6. p.

Birjukov, Nikolaj: Harcban Magyarország felszabadulásáért. — Népszabadság, 1960. 81. sz. 10. p.

Birjukov, Nikolaj: Harcban a nácifasiszták ellen — magyar földön... — ISz, 1960. 13. sz. 48—53. p.

Lakatos Ernő: 180 napig dörgött az ágyú. Beszélgetés a háborúról *(Bocsarov* tábornokkal) — két évtized múltán. — ISz, 1964. 23. sz. 46—50. p.

Balogh László: Tizenhét év után három szovjet katonai kitüntetést kapott egy magyar sofőr *(Bordák* József). Megszökött a Horthy-hadseregből. Debrecentől Passauig a szovjet hadsereg katonája volt. — Esti Hírlap, 1962. 283. sz. 3. p.

Buligin, V. A.: Visszaemlékezés a Magyarország felszabadításáért folyó harcra. — HK, 1961. 1. sz. 179—180. p.

Plávits Ferenc: Ukrajnától — Budapestig. *(Csete* József volt partizán visszaemlékezése a budapesti harcokra.] — Polgári Védelem, 1965. 2. sz. 11. p.

Fortusz, Marija: Az ellenség soraiból jelentkezem... (Demeter Gábor, a III. Ukrán Front egykori felderítője és rádiósa Zsarnai István. Bevetésükről 1945 április—májusban.) — Ország Világ, 1967. 25. sz. 8—9., 26. sz. 10—11., 27. sz. 10. p.

Fortusz, Marija: Üzenet a Dunának. Legyen béke és boldogság partjaid mentén. — Esti Hírlap, 1961. 79. sz. 4. p.

Fortusz, Marija: Alba Regia. [Lidija Martiscsenko.] — Magyar Nemzet, 1961. 80. sz. 9. p.

Szabó László: A felderítők. (Lidija *Martiscsenko,* Hornyánszky Károly.) — Népszabadság, 1961. 50. sz. 2—3. p.

G[erőné] Fazekas Erzsébet: Vándorló szerkesztőség. (Bev. Illés Béla.) Bp. Művelt Nép, 1955. 152 p.

Mit üzen a Magyar Néphadsereg katonáinak (Pjotr Dimitrievics) *Govorunenko* altbgy. elvtárs, a Szovjetunió Hőse. — ISz, 1960. 9. sz. 15—17. p.

Görgényi Dániel: Signum Laudis. Egy katona emlékiratai. Bp. Zrínyi K. 1968. 319 p.

Kovács Béla: 20 éve történt. Egy pilóta (Andrej *Guszatnyikov)* emlékei. — Ország Világ, 1965. 11. sz. 3. p.

Illés Béla: Magyarok a Szovjet Hadseregben. (1941—1945.) — Szabad Hazánkért, 1955. 3—4. sz. 10—11. p.

Hegedűs Ferenc: *Katona* Gyula, a szovjet katona. [A szovjet csapatokkal Kecskeméttől Pozsonyig.] — N, 1965. 2. sz. 6—7. p.

Komisszarov, V. N.: Együttes harcban a magyar hadsereg katonáival és tisztjeivel. — — visszaemlékezése. — HK, 1961. 1. sz. 175—178. p.

„Jólesik a barátság az öreg katonának". Beszélgetés *Kononyenko* (Pavel Petrovics) ezredessel, a felszabadító harcok résztvevőjével. — Hétfői Hírek, 1960. 14. sz. 4. p.

Rajna Béla: A tábornok. (Vaszilij *Kotov,* a szovjet légierő tábornokaként részt vett a magyarországi harcokban. — Ország Világ, 1965. 7. sz. 3. p.

Barabás Péter: A vezérőrnagy ma nyugdíjban szolgál... Beszélgetés *Kovtun* ny. vezérőrnaggyal a magyarországi harcok emlékeiről. — Népszava, 1967. 180. sz. 3. p.

Vajda Péter: Értünk harcolt. Moszkvai beszélgetés *Kravcsenko* hadseregtábornokkal, a hatodik páncéloshadsereg egykori parancsnokával. — Népszabadság, 1961. 301. sz. 4—5. p.

Tamási Mihály: Végig Magyarország földjén. — Aki fegyvert fogott a szabadságért. *[Krupiczer* Ferenc, a Vörös Hadsereggel együtt harcoló huszár emlékei.] — Csongrád megyei Hírlap, 1965. február 27., 28., március 2.

„Mintha tegnap történt volna..." *[Krupiczer* Ferenc visszaemlékezése a felszabadítási harcokra.] — Lobogó, 1965. 5. sz. 3. p.

Kékesdi Gyula: Ivan Fjodorovics (*Kuc* vezérőrnagy) megtartotta ígéretét. [Részvétele az oroszországi polgárháborúban és Magyarország felszabadításában.] — Népszabadság, 1964. 100. sz. 9. p.

Kovács Béla: Szabadságunkért harcoltak. Buharától Debrecenig. (I. F. *Kuc* tábornok.) [Szovjet veteránküldöttség Magyarországon.] — Ország Világ, 1964. 37. sz. 6—7. p.

Vajda Péter: Emlékezés a Balatonra. Moszkvai beszélgetés a páncéloscsata egyik hősével. (Gennadij Nikolaevics *Kuznecov*). — Népszabadság, 1962. 78. sz. 4. p.

Lemes, P. J.: Nem törte meg akaratunkat se kegyetlenség, se túlerő. Budapest felszabadításában részt vett harcos visszaemlékezése. — Népszabadság, 1965. 23. sz. 9. p.

Makszimenko, I. A.: Sok sikert barátaink, fegyvertársaink. — — [visszaemlékezése a budapesti harcokra.] — N, 1962. 13. sz. 5. p.

Malinovszkij [Rodion Jakolevics] marsall nyilatkozata a magyarországi harcokról, a szovjet—magyar barátságról és a nemzetközi helyzetről. — Népszabadság, 1962. 79. sz. 5. p.

Malinovszkij, R[odion Jakovlevics]: Dicső évforduló. Magyarország felszabadulásának 18. évfordulójára. [A Szovjet Hadsereg Budapest és Balaton-körüli hadműveletei.] — Magyar Nemzet, 1963. 79. sz. 3—4. p.

Markin, Ilja: A Duna partján. Bp. Honvéd K. 1954. 513 p. 8 t.

[Medvedev] Medvegyev, N.: Két harci epizód. [Budapest felszabadítása.] — N, 1963. 13. sz. 7. p.

Mesterházi Lajos: Emlékek. [A budapesti Déli-pályaudvar felszabadulása.] — Művelt Nép, 1955. 14. sz.

Misin, B.: Ercsi, Baracska, Etyek, Budakeszi . . . [Egy szovjet harcos visszaemlékezései a magyarországi harcokra.] (Felszabadult hazánk. Bp. Katonai K. 1955.) 56—57. p.

Nagy Vilmos, nagybaczoni: Végzetes esztendők. 1938—1945. Bp. Körmendy, 1947. 272. p.

[Necseporuk] Nyecseporuk, N. A.: A magyar föld felszabadítása. — HK, 1967. 1. sz. 106—113. p.

Emlékek a felszabadulásról. (Interjú *Nyers* Rezsővel.) — Valóság, 1965. 4. sz. 15—19. p.

Percze Erzsébet: Emlékezés. [Rákoscsaba felszabadulása.] — Esti Budapest, 1954. 306. sz.

Szabó Ferenc: Magyar politikai tiszt a Vörös Hadseregben. (A Szovjetunió magyar szemmel. Szerk. Mihályfi Ernő. Bp. Kossuth K. 1967.) 113—117. p.

Szabó Pál: Az én tízéves évfordulóm. [Biharugra felszabadításáról.] — Irodalmi Újság, 1954. 28. sz.

Újvári Imre László: A vak ezredes brigádja. (J. G. *Szalamszkij* ezredes visszaemlékezése a magyarországi felszabadító harcokra.) — N, 1968. 13. sz. 5. p.

„A II. Ukrán Hadsereg katonája voltam." Egy vásárhelyi munkás emlékezései 1945-re. *[Tolnai* Imre, korábban szovjet hadifogoly a vasútépítő ezredben szolgált.] — Csongrád megyei Hírlap, 1960. április 3.

Bakonyi Csaba: Emlékszik-e rám ott valaki? [Alekszandr Matvejevics *Tonkonogi* visszaemlékezése 1945. február 28-án egy magyar egység átállásáról és a németekkel folytatott közös harcukról] — Ország Világ, 1967. 41. sz. 9. p.

Zabelkin, N[ikolaj Ivanovics]: Hazánkért harcoltak. [Vengerija vcsera i szegodnja. Visszaemlékezések.] Ford. Sárközi Gyula. Bp. Határőrség, Zrínyi ny. 1968. 107 p.

Újvári Imre László: A gazda mosolyog. [P. F. *Zajcsenko,* a 62. gárdalövész-hadosztály felderítőjének és V. N. *Silak* gárdafőhadnagynak visszaemlékezése a magyarországi harcokra.] — N, 1965. 9. sz. 7. p.

Kulcsár István: Moszkvai beszélgetés *Zamercev* tábornokkal Budapest felszabadításának 15. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1960. 38. sz. 2—3. p.

Kulcsár István: Beszélgetés *Zamercev* tábornokkal. — Új Írás, 1962. 4. sz. 379—382. p.

Szabó L. István: *Zamercev* tábornokkal Budapesten. [Budapest első városparancsnokának látogatása.] — Népszabadság, 1963. 88. sz. 4—5. p.

Fodor Gábor: Moszkvai látogatás *Zamercev* tábornoknál. [Ivan Terentevics Zamercev tábornok Budapest első városparancsnoka.] — Népszava, 1964. 258. sz. 3. p.

Összeállították:

Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ÖLVEDI IGNÁC — Adalékok a német—magyar katonai viszony alakulásához (1944. szeptember 8-a után) és a „Debreceni" hadművelet előkészítéséhez. I. rész — 435

GODÓ ÁGNES — A XV. „Petőfi Sándor" Rohamdandár harctevékenységének története — — — — — — — 464

KIS ANDRÁS — A jobboldali erők veresége a hadseregben 1946 504

ÁCS TIBOR — Az algériai háború történetéhez 1954—1962 — 515

SZEMLE

TÓTH SÁNDOR — *V. Sz. Sztrelnyikov—N. M. Cserepanov:* Vojna bez riszka — — — — — — — — — — 548

JÓZSA ANTAL — *M. Ozerov:* Po szledam gerojev revoljucii — — 550

W. A. — Geschichte der 3. Panzerdivision Berlin-Brandenburg 1935—1955 — — — — — — — 552

MICZEK GYÖRGY — The West Point Atlas of American Wars — — 554

RÁZSÓ GYULA — *Szabolcs de Vajay:* Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte — 558

PONGÓ JÁNOS — *Henrich Müller:* Deutsche Bronzegeschützrohre 1400—1750 — — — — — — — — — 562

KOMORÓCZY GYÖRGY — *Stanisław Nawrocki:* Hitlerowska okupacja wielkopolski w okresie zarzadu wojskowego (wrzesien-podziernik 1939.) — — — — — — — 564

HÍREK

T. VARGA GYÖRGY — A székesfehérvári történész tudományos ülésszakról — — — — — — — — — — 566

SIFT GÉZÁNÉ — A harmadik negyedév eseményeiből — — — 568

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA
VINICZAI ISTVÁN
WINDISCH ALADÁRNÉ — Hazánk felszabadulása 1944. szeptember—1945. április 4. II. rész — — 570

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИГНАЦ ОЛВЕДИ — Материалы к формированию немецко-венгерского военного взаимоотношения (с 8 сентября 1944 г.) и подготовке «дебреценской» операции. Часть I — 435

АГНЕШ ГОДО — История боевой деятельности XV ударной бригады имени «Петефи Шандор» — — — — — 464

АНДРАШ КИШ — Поражение правых сил в армии в 1946 г. — — 504

ТИБОР АЧ — К истории алжирской войны в 1954—1962 гг. — 515

ОБЗОР

ШАНДОР ТОТ — В. С. Стрельников—Н. М. Черепанов: Война без риска — — — — — — — — — — — — 548

АНТАЛ ЙОЖА — М. Озеров: По следам героев революции — — 550

E. W. — Geschichte der 3. Panzerdivision Berlin-Brandenburg 1935—1945 — — — — — — — 552

ДЕРДЬ МИЦЗЕК — The West Point Atlas of American Wars — — 554

ДЮЛА РАЖО — *Szabolcs de Vajay:* Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte — 558

ЯНОШ ПОНГО — *Henrich Müller:* Deutsche Bronzegeschützrohre 1400—1750 — — — — — — — — — 562

ДЕРДЬ КОМОРОЦИ — *Stanisław Nawrocki:* Hitlerowska okupacja wielkopolski w okresie zarzadu wojskovego (wrzesicu-podziernik 1939 r.) — — — — — — 564

НОВОСТИ

ДЕРДЬ Т. ВАРГА — О научной сессии историков в городе Секешфехервар — — — — — — — — — — — — 566

МАРИЯ ШИФТ — О событиях третьей четверти года — — — — 568

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР, ИШТВАН ВИНИЦАИ, ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ — Освобождение нашей родины Сентябрь 1944 г.—4 апреля 1945 г. Часть II — 570

INHALT

STUDIEN

IGNÁC ÖLVEDI — Beiträge zur Gestaltung der deutsch—ungarischen militärischen Verhältnisse (nach dem 8. September 1944) und zur Vorbereitung der „Debrecener" Operation. I. Teil — — — — — 435

ÁGNES GODÓ — Die Geschichte der Kampftätigkeit der XV. Sturmbrigade „Petőfi Sándor" — — — — — 464

ANDRÁS KIS — Die Niederlage der rechtsgerichteten Kräfte in der Armee 1946 — — — — — — — — — 504

TIBOR ÁCS — Zur Geschichte des Algerischen Krieges 1954—1962 — — — — — — — — — — — 515

RUNDSCHAU

SÁNDOR TÓTH — *V. Sz. Sztrelnyikov—N. M. Cserepanov:* Vojna bez riszka — — — — — — — — — — — 548

ANTAL JÓZSA — *M. Ozerov:* Po szledam gerojev revoljucii — — 550

E. W. — Geschichte der 3. Panzerdivision Berlin-Brandenburg 1935—1945 — — — — — — — — 552

GYÖRGY MICZEK — The West Point Atlas of American Wars — — 554

GYULA RÁZSÓ — *Szabolcs de Vajay:* Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte — 558

JÁNOS PONGÓ — *Henrich Müller:* Deutsche Bronzegeschützrohre 1400—1750 — — — — — — — — — 562

GYÖRGY KOMORÓCZY — *Stanisław Nawrocki:* Hitlerowska okupacja wielkopolski w okresie zarzadu wojskovego (wrzesicu-podziernik 1939 r.) — — — — — — 564

NACHRICHTEN

GYÖRGY T. VARGA — Wissenschaftliche Sitzung der Historiker in Székesfehérvár — — — — — — — — — 566

MÁRIA SIFT — Aus den Ereignissen des dritten Vierteljahres — 568

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR
ISTVÁN VINICZAI
ELEONÓRA WINDISCH — Die Befreiung unseres Vaterlandes September 1944—4. April 1945. II. Teil — — — 570

Szovjet tüzérek harcban az Alföldön

Szovjet harckocsizók a felszabadított Debrecenben

Ára: 8,— Ft.

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

1969. évi 4. számának tartalmából

SZABÓ BALÁZS:

A 2. Ukrán Front budapesti hadművelete

NÁNDORI PÁL:

Fegyveres erő az Egyesült Nemzetek szolgálatában

RÓZSAI ÁGNES:

Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Szabó Balázs
A 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének első szakasza

Rózsai Ágnes
Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához

Székely György
Hadtörténelmi emlékek svéd gyűjteményekben

4

XVI. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1969

Budapest felé — 1944

A 2. Ukrán Front harckocsizói a főváros határában — 1944

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1969

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVI. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Lengyel István, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának docense (Budapest) — *Ölvedi Ignác* kandidátus, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest) — *Perjés Géza*, a Magyar Tudományos Akadémia tudományos munkatársa (Budapest) — *Szabó Balázs*, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest) — *Székely György*, a történettudományok doktora, egyetemi tanár, Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Budapest) — *Rózsai Ágnes*, a Rippl-Rónai Múzeum múzeológusa (Kaposvár) — *Godó Ágnes, Mucs Sándor* kandidátus, *dr. Spáczai Hedvig*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai, valamint *Balla Tamásné, Molnár Éva, Nádor Tibor, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet tudományos munkatársai

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Liptai Ervin, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Otta István

Főszerkesztő:

Mucs Sándor

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest, I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest, XIII., Dózsa György út 49. sz. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy csekkbefizetési lapon (Csekkszámlaszám: egyéni 61 297, közületi 61 066), valamint átutalással a PKHI MNB. 8. sz. egyszámlájára

INDEX: 25—371

TANULMÁNYOK

ADALÉKOK A NÉMET—MAGYAR KATONAI VISZONY ALAKULÁSÁHOZ (1944. SZEPTEMBER 8-A UTÁN) ÉS A „DEBRECENI" HADMŰVELET ELŐKÉSZÍTÉSÉHEZ

II. RÉSZ*

Ölvedi Ignác

3. *A 2. Ukrán Front terve és erőinek csoportosítása a „debreceni" hadműveléthez*

A szovjet főparancsnokság az arcvonal déli szárnyán — 1944. szeptember végére — kialakult kedvező hadászati-hadműveleti és a magyarországi katonapolitikai helyzet értékelése alapján arra az elhatározásra jutott, hogy a délnyugati hadszíntéren tevékenykedő frontokkal új támadó hadműveleteket kezd. Felszabadítja Kárpát-Ukrajnát, Észak-Erdélyt, kilépteti a háborúból Magyarországot és baráti segítséget nyújt a jugoszláv nép Hitler-ellenes harcához.

Az Északkeleti-Kárpátokban tevékenykedő 4. Ukrán Front azt a feladatot kapta, hogy az 1. Ukrán Front 38. hadseregével együttműködésben törjön át a Beszkideken és a Máramarosi-havasokon, támadását Ungvár—Munkács felé kifejlesztve semmisítse meg a németek „A" hadseregcsoportját, szabadítsa fel Kárpát-Ukrajnát, jusson ki a Tisza felső folyásának vidékére és nyújtson segítséget a 2. Ukrán Front tevékenységéhez, a „Dél" hadseregcsoport északerdélyi erőinek bekerítéséhez és megsemmisítéséhez.

A délnyugati hadszíntéren főszerepet játszó 2. Ukrán Front feladatát — a megváltozott hadműveleti helyzetnek megfelelően — elsősorban az irányok és a határidők vonatkozásában módosította. A szeptember 15-én kiadott 220215. sz. direktívában elrendelt alapvető feladatok: a „Dél" hadseregcsoport Észak-Erdélyben a Tiszától keletre felvonultatott erőinek megsemmisítése, Észak-Erdély és Tiszántúl felszabadítása, Csap és Szeged között a Tisza vonalának elérése, segítség a 4. Ukrán Frontnak változatlan maradt. A módosított elgondolás alapján a hadművelet mélységét 180—200 km-re tervezték. A front közelebbi feladatát 110—120 km-ben jelölték meg, végrehajtására hat napot irányoztak elő. A főparancsnokság szeptember 25-én hozzájárult a frontparancsnok javaslatához, hogy a főcsapást Arad-északnyugat körzetéből Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányába mérje, és elrendelte, hogy balszárnyával támogassa a 3. Ukrán Front Belgrád felszabadítására irányuló hadműveletét.

* A tanulmány I. részét lapunk 1969. évi 3. számában közöltük (a Szerk.)

A 3. Ukrán Front Bulgária felszabadítása után főerőit Vidin térségébe összpontosította azzal a céllal, hogy a jugoszláv népfelszabadító hadsereg egységeivel együttműködésben Beregovó körzetéből Bor—Palanka—Belgrád irányú főcsapással szétveri az „F" hadseregcsoport balszárnyát és felszabadítja Jugoszlávia fővárosát.

A főparancsnokság elgondolása és a frontok elé állított feladatok jól tükrözik, hogy a három front tevékenysége egységes hadászati és katonapolitikai cél megvalósítására irányul. Mégpedig az „A", „Dél" és „F" hadseregcsoportok szétzúzására, Kárpát-Ukrajnának, Észak-Erdély, Tiszántúl, Jugoszlávia keleti részének és fővárosának felszabadítására, Magyarország kiléptetésére a háborúból és kedvező feltételek létesítésére a Budapest—Bécs irányú támadáshoz.

A három front szinte egy időre tervezett hadműveletе, azok láncszerű összefüggése, az egymás kölcsönös segítése nagyszerű példája a hadászati és hadműveleti együttműködésnek. A 4. és a 2. Ukrán Front összetartó irányokban — Ungvár—Csap — mérik főcsapásukat, eredményeik és sikereik kölcsönösen hatnak egymásra. Hasonlóan kölcsönös az együttműködés a 3. Ukrán Fronttal is. A 2. Ukrán Front balszárnya, a 46. hadsereg 10. gárdahadteste részt vesz a belgrádi hadműveletben. A 3. Ukrán Front támadása viszont a 2. Ukrán Front főerőinek balszárnyát biztosítja esetleges ellencsapásoktól.

Figyelmet érdemel a szovjet főhadiszállás ama döntése is, hogy a frontok a hadműveleteiket pár napos eltéréssel indítják. A 3. Ukrán Front támadásának kezdését szeptember 28-ra, a 4.-ét október 1-re és 2.-ét pedig október 6-ra irányozták elő. Ezzel az ellenség tájékozódását és saját terveik felfedését igyekezett zavarni. Vigyázott azonban arra, hogy ez az eltérés ne legyen túl nagy, nehogy lehetőséget kapjon a német főparancsnokság a hadseregcsoportok egymás közti manőverezésére, hadműveleti együttműködésére. Ezt sikerült is megakadályozni. Az OKH egyik hadseregcsoporttól a másikhoz nem tudott csapatokat átdobni.

A hadászati elgondolás és a feladatok figyelembevételével történt a frontok megerősítése is. A délnyugati hadszíntér fő hadászati irányában tevékenykedő 2. Ukrán Front szeptember második felében a főparancsnokság tartalékából megkapta a 4. gárda- és a 6. gárda lovas hadtesteket. A 3. Ukrán Front állományából a 7. gépesített hadtestet, a 7. áttörő tüzérhadosztályt és a 46. összfegyvernemi hadsereget utalták alárendeltségébe. Az 5. légihadsereget egy vadászrepülő hadosztállyal erősítették meg. A csapatok hiányainak pótlására 75 000 katonát és tisztet, valamint közel 500 harckocsit kapott.

A megerősítések beérkezése után a front állományába a „debreceni" hadművelet megindulása előtt: 40 lövészhadosztály, két megerődített körlet,[51] kilenc lovashadosztály, három harckocsi- és gépesített hadtest, egy harckocsidandár, egy légi hadsereg és tizenhét román magasabbegység tartozott.[52] Ösz-

[51] Megerődített körlet (MK) a Nagy Honvédő Háború előtti szervezésből megmaradt magasabbegység. Alapvetően védelmi feladatokra létesítették, fegyverzetét is ennek megfelelően rendszeresítették. Támadásban a birtokba vett jelenfősebb objektumok és terepszakaszok megerősítésére, másodrendű irányokban az ellenség lekötésére, a csapásmérő csoportok szárnyainak biztosítására alkalmazták. Tűzerejét tekintve általában lövészdandárnak felelt meg.

[52] România in ražboiul antihîtlerist. (23. august 1944. 9. mai 1945) Editura Militara — 1966. 635, 648. o. Anexa 4. 5. — 1944. szeptember 9-én az 1. és 4. Román Hadsereget a 2. Ukrán Front hadműveleti alárendeltségébe utalták. A két hadsereg részt vett hazánk és Eszak-Erdély felszabadításának első szakaszában. Az 1. HDS-be 4., 7. és a lovashadtest tartozott. Ezek állományában négy gyalog- (1., 2., 4., 19.) két hegyi (2., 3.) és két lovas- (1. tan. lovas és a 9.) hadosztály volt. A 4. Román Hadsereg a 2. és a 6. hadtestből áll. Ezek alárendeltségébe hat gyalog- (3., 6., 9., 11., 18., 21) és két lovas- (1., 8.) hadosztály tartozott. A „Tudor Vladimirescu" hadosztály szovjet hadtest állományában tevékenykedett. Összesen tehát 17 román hadosztály kapcsolódott be a szovjet csapatok oldalán, 1944. október 6—7-én a hadműveletekbe.

szesen 68 hadosztály, 825 harckocsi és rohamlöveg, 10 238 löveg és aknavető (a 76 mm alatti űrméretű, a légvédelmi és reaktív tüzérség kivételével) és 1216 repülőgép volt.[53] Erőviszonyok tekintetében a 2. Ukrán Front hadosztályokban 2:1, harckocsiban és rohamlövegben 2,7:1, tüzérségben közel háromszoros, repülőgépben 2:1 volt az arány a szovjet csapatok javára.[54]

Hadászati támadó hadműveletek előkészítése és tervezése a Nagy Honvédő Háborúban a leggyakrabban az előző tevékenység befejezése után olyan körülmények között történt, amikor a törzsek több hetes, hónapos hadműveleti szünettel rendelkeztek. A 2. Ukrán Front „debreceni" hadműveletének egyik sajátossága, hogy megtervezésre igen korlátozott idő állt rendelkezésre. 1944—45 hadászati hadműveletei közül ez volt az egyetlen, amelynek előkészítése alapvetően hadműveleti szünet nélkül, az előző harctevékenység folytatása mellett történt.

A front feladatát Észak-Erdély és Kelet-Magyarország felszabadítására 1944. szeptember 15-én kapta meg, amikor csapatai még felvonulóban voltak. Hadműveleti szünet beiktatására nem volt lehetőség. Gyorsan és határozottan kellett cselekedni, hogy megfosszák az ellenséget helyzetének stabilizálásától, egy új hadászati védelmi terepszakasz kiépítésétől és csoportosításának megerősítésétől. A magyarországi politikai helyzet is követelte a szovjet csapatok gyors ütemű és határozott előretörését. A szeptember 20-a táján Kolozsvár irányába indított támadás a várt eredményeket nem hozta meg. Ezért a főparancsnokság Nagyvárad-délkelet, Arad-északnyugat térségében kialakult kedvező hadműveleti helyzet alapján hozzájárult a főcsapás irányának megváltoztatásához. Hadműveleti szünetet azonban a tervezésre, a csapatok átcsoportosítására ekkor sem engedélyezett. A frontparancsnok kérését, hogy a hadművelet megszervezésének megkönnyítésére pár napra állítsák meg a front jobbszárnyának támadását, elutasította. A 40., 7., 27. és a 4. (román) hadseregek folytatták a kapott támadási feladat végrehajtását. Mindössze annyi történt, hogy szeptember 25-e után tevékenységüket minden vonatkozásban alárendelték az új hadászati elgondolásnak.

A harctevékenységet azonban nemcsak a jobbszárnynak, hanem a balnak is folytatnia kellett. A német parancsnokság arra törekedett, hogy a „Cigánybáró" hadművelet megindításához Nagyvárad-dél és Arad-északnyugat körzetében kedvező megindulási helyzetet harcoljon ki. Ezért állandó ellenlökésekkel zavarta a 6. gárda harcokcsi- és az 53. hadsereg csapatait. A támadásra való felkészülés a balszárnyon és a birtokba vett terepszakasz megtartásáért, valamint a megindulási körlet állandó javításáért vívott szívós küzdelem közepette történt.

A front törzse tehát a hadművelet előkészítését, az ezzel járó különféle tervek kidolgozását, a szükséges átcsoportosításokat, az egységek személyi, anyagi és technikai kiegészítését, tartalékok képzését, a megsérült harci technika kijavítását stb., egyszóval a hadművelet megtervezésével kapcsolatos feladatokat a csapatok harctevékenységének folytatása mellett végezte el. A munka bonyolultsága nem is a tervezésben, hanem az új hadműveletthez szükséges erők-eszközök felvonultatásában, átcsoportosításában és az anyagi-technikai ellátás megszervezésében volt. Kettős feladatot végzett: a) irányította a csapatok támadását és b) kidolgozta a soron következő hadműveletet. Ez rendkívüli mértékben bonyolulttá tette, megnehezítette a törzs munkáját, de ezzel szemben biztosította a hadműveleti meglepést. Az egyál-

53 A front alárendeltségébe tartozó hadműveleti és harcászati magasabbegységek csoportosítására és elosztására vonatkozóan lásd a 2. sz. táblázatot. A hadosztályok létszáma 6—7000 körül volt, 52 harckocsi és rohamlöveg az önálló hk. és dd. és a 4. Román Hadsereg állományába tartozott.

54 Az „F" HDCS-ból három hadosztály a 2. Ukrán Front balszárnya ellen tevékenykedett.

A 2.UKRÁN FRONT ÁLLOMÁNYA 1944.OKTÓBER 5-ÉN

Parancsnok: R.J.Malinovszkij a Szovjetunió marsallja
A front haditanacs tagja: I.Z.Szuszajkov vezérezredes
A front törzsfőnöke: M.V.Zaharov vezérezredes.

Hadseregek	Hdt.-ek	Hadosztályok és dandárok:	A hadseregek tevékenységének hadműveleti iránya
4o.HDS.	4o. 51.	24o.löv.ho., 54. és 1[illegible]9. [illegible] 42.gd., 38., 232. és 193.löv.ho.	Beszterce-Máramarossziget-Nagybánya. Parancsnok: [illegible].Zsmacsenko altbgy.
7.gárda HDS.	24.gd. 25.gd.	6., 72.gd., 81.gd.löv.ho. 36.gd., 53.löv.ho., 6.gd.ldt. ho. 227.löv.ho.	1944.1o.8-ig Régen-Marosvásárhely arcvonalszakaszon tevékenykedett. Átcsoportositották Jánosd, Belényes, Bihar körzetébe. Parancsnok: M.Sz.Sumilov vezds.
4.román HDS. 1944.okt.8-tól	2., 6.	3., 6., 9., 11., 18. és 21.gy. ho.,1.és 8.lov.ho.	Marosvásárhely-Dés-Szatmárnémeti.1944.1o.2o-ig a 27.HDS.hadműveleti alárendeltségébe tartozott. Parancsnok: Gh.Avramescu hdt.tábornok.
27.HDS.	1o4. 35.gd.	18o., 2o6.löv.ho., 4.gd.ldt. ho., 93., 163., 2o2.löv.ho., 3.gd.ldt. ho.	Torda-Kolozsvár-Zilah-Nagykároly-Nyiregy áza. Parancsnok: Sz.G.Trofimenko vezds.
53.HDS.	27. 57. 49. 18.hk.	2o3.,4o9.,297.löv.ho. 228.,243.löv.ho. 1.gd.ldt.,11o.gd.,375.löv.ho. 11o.,17o.,181.hk.,32.gl.dd.	Arad-Orosháza-Szolnok, Makó-Hódmezővásárhely. Parancsnok: I.J.Managarov altbgy. A 18. hk. hdt.parancsnoka: Govorugyenko vőrgy. Állományában 72 harckocsi és rohamlöveg volt.
1.román HDS. 1944.okt.8-tól.	4.,7.és lov.hdt.	1.,2.,4., 19.gy.ho.és 2.,3.hgy.ho. 1.lov.tan. és 9.lov.ho.	1944.1o.8-án a 46., majd az 53.HDS.hadműveleti alárendeltségébe tartozott. 2o-án a 7.gd. HDS.alárendeltségébe utalták Parancsnok: N.Macici hadtest tábornok.
46.HDS.	37. 31.gd. 1o.gd.	59.gd.,1o8.gd.,32o.löv.ho. 4.gd., 34.gd.,4o.gd.löv.ho. 49.gd.,86.gd.,1o9.gd.löv.ho.	1944.9.15-én utalták a 2.Ukrán Front alárendeltségébe. 1944.1o.3. és 7.között Temesvár, Nagybecskerek, Bela-Crkva körzetében összpontosult Szeged-Kecskemét irányába támadott. Parancsnok: I.T.Slemin vezds.
6.gd.HK.HDS.	5.gd.hk. 9.g[illegible] 33.lov.	2o.,21.,22.hk.,6.gl.dd. 2.,9., 45.g., 233.hk.dd., 78.,337.löv.ho. "Tudor Vladimirescu" r.gy.ho.	Torda körzetéből 1944 szeptember végén átcsoportosult a Nagyvárad-Nagyszálonta arcvonalra. Parancsnok: A.G.Kravcsenko vezds.Állományában 166 hk. és rolg.volt. A debreceni hadművelet idejére a 33.löv.hdt.-t alárendeltségébe utalták.
Plijev lovasgépesitett csoport.	4.gd.lov. 6.gd.lov. 7.g..	9.,1o.,3o.gd.lov.ho. 8., 8.gd.,13.gd.lov.ho. 16.,63..64.g.,41.hk.dd.	1944.1o.1-én alakult meg a főparancsnokság 22o215.sz.direktivája és a Front PK.44.9. 29-i intézkedése alapján. 389 harckocsival és rohamlöveggel rendelkezett.
Gorskov lovasgépesitett csoport.	5.lov. 23.hk.	11..12.gd., 63.gd.lov.ho.	Október elején Torda körzetéből Nagyvárad DK körzetébe csoportosult. Állományában harckocsi és rohamlöveg volt.
5.LHDS.	3., 5.cs.rep.hdt., 3.av.rep.hdt., 218.bombázó re.ho.		1216 repülőgépe volt Parancsnok: Sz.K.Gorjunov.
Front tartalékban.		25.,3o3.löv.ho., 5.,7.,11.,16. tü.ho., 26.,3o.létü.ho., 2.,22. pct.tü.dd.	Az 5.,7.tü.ho.Temesvár DK /3o-8o km/ körzetében gyülekezett. A 11.,16.tü.ho. Torda-D.körzetében. A 25.löv.ho. Nagyszeben körzetében, a 3o3.löv.ho.vasuti szállitással mozgásban Lugosra.

A Gorskov-csoportban 146 harckocsi és rohamlöveg volt.

talán nem könnyű feladatot, a hadműveleti szünet hiányával járó nehézségeket leküzdötte és szeptember 25-től október 5-ig (11 nap alatt) sikeresen megoldotta.

A főhadiszállás döntésének megfelelően a frontparancsnok elhatározta, hogy főerőit — az aktív tevékenység folytatása mellett — Nagyvárad-déli és Arad-északnyugati körzetében összpontosítja és Debrecen—Nyíregyháza—Csap irányába mért főcsapással, a támadásnak Arad—Orosháza—Szolnok; Nagykikinda—Szeged—Kecskemét felé történő egyidejű kifejlesztésével Nagyszalonta, Szeged arcvonalon áttöri a német—magyar csapatok védelmét, szétveri és megsemmisíti a Nagyvárad—Debrecen körzetében gyülekezett erőket, kijut a Tiszához, elvágja az észak-erdélyi csoport visszavonulásának útvonalait, segítséget nyújt a 4. Ukrán Frontnak a Kárpátok leküzdésében és kedvező feltételeket teremt a további előnyomuláshoz nyugatra, Budapest—Bécs felé.

A főcsoportosítás tevékenységének biztosítására kisegítő csapásokat tervezett:

— a jobbszárnyon: Borsa—Máramarossziget, Beszterce—Nagybánya, Marosvásárhely—Szurdok—Szatmárnémeti, Kolozsvár—Zilah—Nagykároly;

— a balszárnyon: Makó—Hódmezővásárhely—Szentes, Nagykikinda—Szeged—Kecskemét, Szeged—Baja hadműveleti irányokba.

A szárnyakon mért csapások a front főerői tevékenységének biztosítása mellett a német—magyar erők szétdarabolására és részenkénti megsemmisítésére irányultak.

A döntő erőt az áttöréshez és a siker gyors kifejlesztéséhez a frontparancsnok úgy biztosította, hogy gyorscsoportját — a Plijev lovas-gépesített csoportot[55] és a harckocsihadsereget is — az első hadműveleti lépcsőben alkalmazta. Ez lehetővé tette a gyors kijutást a német—magyar csapatok főcsoportosításának hátába, a Tiszántúlon levő erőknek pár nap alatti szétverését. Malinovszkij marsall elhatározása meghozatalánál messzemenően figyelembe vette, hogy a sík terep kedvező a harckocsi és lovas csapatok manőverezésére.

A front hadműveleti sűrűsége: 10—11 km-re jutott egy hadosztály. Valamivel jobb volt a helyzet a csapásmérő csoportosítás arcvonalán. A hadművelet alapvető feladatainak végrehajtására — Nagyvárad-kelet és Makó 160 km-es arcvonalon az 53. összfegyvernemi, a 6. gárda harckocsihadsereget, a Plijev lovas-gépesített csoportot és az 1. Román Hadsereget összpontosították.

Ezek állományában 20 hadosztály (ebből 8 lovas), 2 harckocsi és 2 gépesített hadtest, összesen 627 harckocsi és rohamlöveg volt.[56] Ennek következtében egy hadosztályra 10—11 km helyett 7—8 km jutott. A lovas-gépesített csoportot, a harckocsihadsereget, a 18. harckocsihadtest két dandárát, a 617 harckocsit és rohamlöveget gyakorlatilag Nagyszalonta-kelet, Mezőkovácsháza mintegy 80 km-es arcvonalszakaszon alkalmazták. Ennek következtében a harckocsi és rohamlöveg hadműveleti sűrűség a front főerőinek támadási sávjában elérte a 7—8 harckocsit arcvonalkilométerenként.

A „debreceni" hadművelet tervezésének egy másik sajátossága, hogy a hadseregek a támadást nem egy időben, hanem 2—4 napos eltéréssel indítot-

[55] 1944-ben Belorussziában és Magyarországon hadműveleti feladatok ellátására — ideiglenes jelleggel — gépesített harckocsi- és lovashadtestekből ún. „lovas-gépesített csoportot" (LCCS) vagy lovas-harckocsi csoportot (LHCS) szerveztek. Ezek a front gyorscsoport minőségben tevékenykedtek. Állományukban rendszerint egy gépesített, vagy harckocsi- és egy-két lovashadtest volt.

[56] Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 992, лл. 120—121 и д. 1190, лл. 16—18.

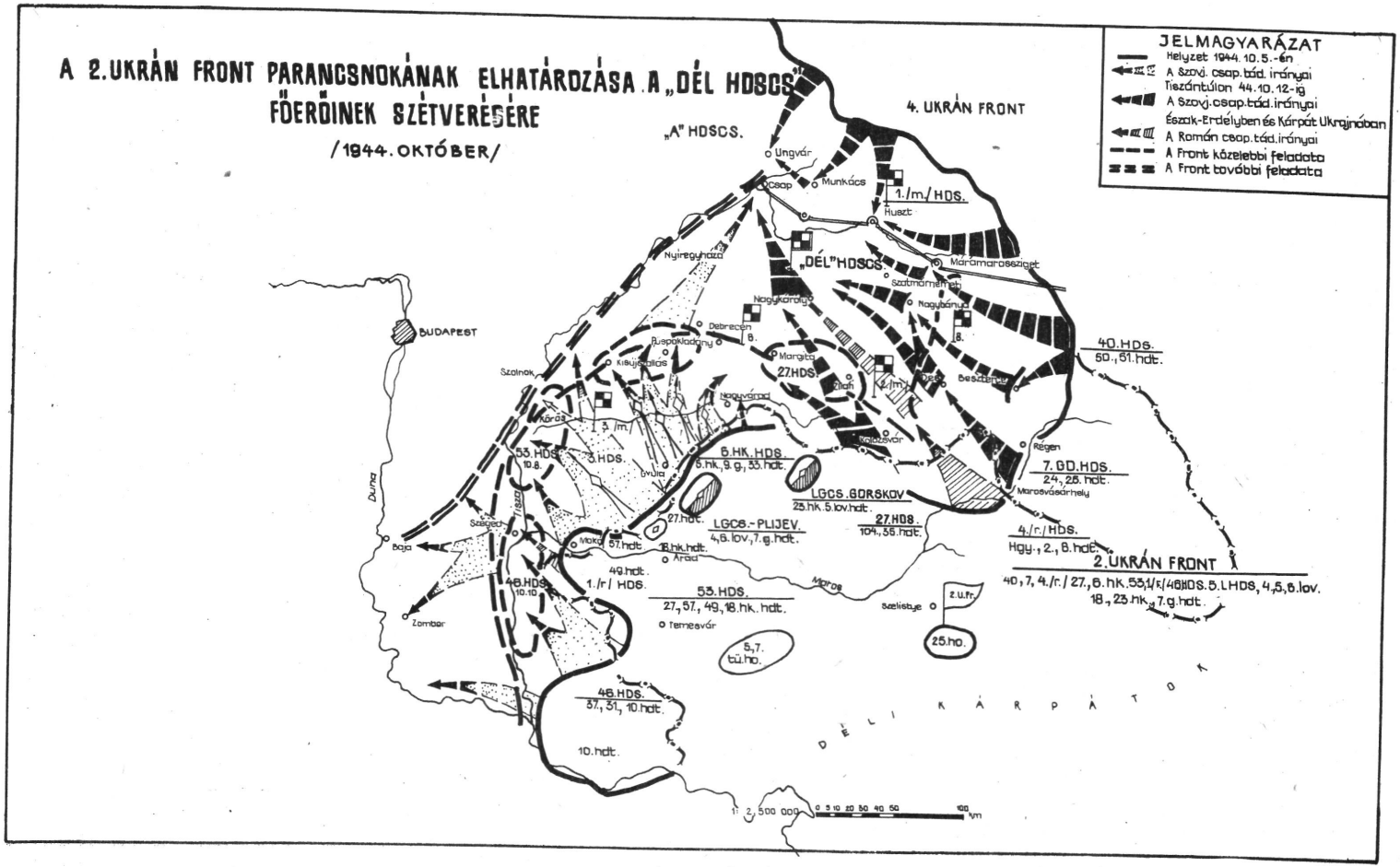
A 2.UKRÁN FRONT PARANCSNOKÁNAK ELHATÁROZÁSA A „DÉL HDSCS" FŐERŐINEK SZÉTVERÉSÉRE
/1944. OKTÓBER/
JELMAGYARÁZAT
Helyzet 1944. 10. 5.-én
A szovj. csap. tád. irányai Tiszántúlon 44.10.12-ig
A szovj. csap. tád. irányai Észak-Erdélyben és Kárpát Ukrajnában
A Román csap. tád. irányai
A Front közelebbi feladata
A Front további feladata
„A" HDSCS.
4. UKRÁN FRONT
„DÉL" HDSCS
BUDAPEST
Ungvár
Csap
Munkács
1./m./ HDS.
Huszt
Nyíregyháza
Debrecen
8.
Máramarossziget
Szatmárnémeti
Nagykároly
Nagybánya
Püspökladány
Margita
27 HDS
Kisújszállás
Szolnok
Körös
3./m.
Nagyvárad
4./m.
Beszterce
40. HDS.
50., 61. hdt.
53. HDS.
10.8.
3. HDS.
Gyula
5. HK. HDS.
5. hk., 9. g., 33. hdt.
Kolozsvár
Régen
7. GD. HDS.
24., 25. hdt.
Maros vásárhely
LGCS. GDRSKOV
25. hk. 5. lov. hdt.
27. hdt.
LGCS.- PLIJEV.
4., 6. lov., 7. g. hdt.
27. HDS.
104., 36. hdt.
4./r./ HDS.
Hgy., 2., 8. hdt.
Duna
Szeged
Baja
Mako
57. hdt.
18. hk. hdt.
Arad
2. UKRÁN FRONT
40., 7., 4./r./ 27., 6. hk. 53.1/r./ 46. HDS. 5. L HDS., 4., 5., 6. lov.
18., 23. hk., 7. g. hdt.
49. hdt.
1./r./ HDS.
46. HDS.
10.10.
55. HDS.
27., 57., 49., 18. hk. hdt.
Maros
Szelistye
2. U. fr.
Zombor
Temesvár
5., 7. tü. ho.
25. ho.
46. HDS.
37., 31., 10. hdt.
10. hdt.
DÉLI KÁRPÁTOK
1: 2,500 000
0 5 10 20 30 40 50 100 km

3. sz. vázlat

ták. A frontparancsnok ezzel megfosztotta a „Dél" hadseregcsoportot erőinek nyugodt átcsoportosításától, azaz meggátolta, hogy Észak-Erdélyből jelentősebb erőket vonjon ki és bizonyos mértékben álcázta az előkészületeket.

A front jobbszárnyán tevékenykedő 40. és 7. gárdahadsereg azt a parancsot kapta, hogy folytassák a szeptember végén kapott feladatok végrehajtását. A 40. hadsereg szívós küzdelmet vívott az erődjellegű körletekben védekező alakulatokkal. Előnyomulását Beszterce—Máramarossziget—Nagybánya irányába kellett kifejlesztenie. A 7. gárdahadsereg szeptember 28-án felújított támadása eredményeként 29-én felszabadította Marosvásárhelyt, majd Régen körzetében átkelt a Maroson, és október 2-án birtokba vette a várost. A frontparancsnok a jobbszárny hadseregeknek további feladatként a Szurdok és Apahida vonala elérését jelölte meg. A két hadsereg folyamatos támadó tevékenységének — az alacsony ütem ellenére — jelentős szerepe volt a Wöhler-csoport lekötésében.

Malinovszkij marsall szeptember 29-én — a front hadműveleti naplója szerint — a 27. hadseregnek, Gorskov lovas-harckocsi csoportjának és a 6. gárda harckocsihadseregnek jelölte meg a feladatát.

A 27. hadsereg és a hadműveleti alárendeltségébe tartozó (4. román) hadsereg azt a feladatot kapta, hogy „... Kolozsvár—Zilah irányába mért főcsapással október 2-án reggel újítsa fel támadását, törje át az ellenség védelmét, vegye birtokba Kolozsvárt, majd a támadást tovább folytatva 44. 10. 7-én estére foglalja el Margita, Szilágysomlyó, Zilah helységeket."[57]

A Torda-délnyugat körzetében gyülekezett Gorskov lovas-gépesített csoport feladata az volt, hogy „... a 27. hadsereg sávjában Kolozsvár bevétele után lépjen ütközetbe és a sikert Nagykároly felé kifejlesztve vegye birtokba Nagykároly és Szatmárnémeti körzetét."

A 6. harckocsihadsereg — a front haditanácsának utasítására — 1944. szeptember 26-án Torda alól megkezdte átcsoportosítását Nagyvárad-délkelet körzetébe. Ezt az intézkedést — a Nagyvárad térségében kialakult hadműveleti helyzet alapján — a front parancsnokának új elgondolása, valamint a terep tette indokolttá. Torda—Kolozsvár térsége az erdős-hegyes terep, a megfelelő úthálózat hiánya miatt a harckocsik tömeges alkalmazása nehézkes, az ellenséges támpontok megkerülésére nem volt lehetőség. A nagyváradi irányban viszont szükség volt erősítésre és sík terep kínálkozott a manőverezésre.

A helyzet Nagyvárad-délkelet körzetében úgy alakult, hogy a hadsereget beérkezése után még a főerők támadásának megkezdése előtt ütközetbe kellett vetni. Az 53. hadsereg és a 33. lövészhadtest csapatai által visszavetett erők a 23. német páncélos hadosztály beérkezése után a Nagyváradra betört szovjet csapatokat kiszorították és szeptember 29-én több ellenlökést mértek és visszafoglalták Nagyszalontát.[58]

[57] Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779. д. 992. лл. 119.
[58] Архив МО СССР. ф. 339, оп. 5179, д. 24, лл. 247—250. — A 6. GD. HK. HDS. hadműveleti okmányai. A 6. harckocsihadsereg hadműveleti naplójában ezekről az eseményekről a következőket jegyezték fel: „Az ellenség harckocsik bevonásával a 33. lövészhadtest és a 6. gépkocsizó lövészdandár csatlakozásón, Ronto—Betfia irányába átment ellentámadásba. Nehéz harcokban csapatainkat visszaszorította, elfoglalta Rontót és környékét... A 33. lövészhadtest szakaszát Nagyürögd (Nojarid) felé szeptember 29-ről 30-ra virradóra áttörte és a Nagyvárad Nagyszalonta műút mentén megkezdte a siker kifejlesztését... Elfoglalta Váradles, Gyapjú helységeket. A támadók egy másik csoportja Nagyszalonta körzetében a hadtest balszárnyát rohamozta meg. Az ellenség szeptember 29-i sikerét délnyugati irányba a 33. lövészhadtest ellen igyekezett kifejleszteni. 30-án reggelre csapatainknak érzékeny veszteséget okozott és a 78. lövészhadosztályt Geszt, Marcibánya körzetéből visszaszorította. A késő délutáni órákban az ellenség még egy gyalogezredet és 32 harckocsit vetett harcba és folytatta előnyomulását. Estére elfoglalta Nagyszalontát. A 78. lövészhadosztály csapatait visszavetette Tulka, Árpád terepszakaszra."

A Breith-csoport további térnyerése Nagyszalonta, Nagyerénd felé veszélyeztette a lovas-gépesített csoport összpontosítását, megzavarta volna a főerők tervszerű gyülekezését és előkészületeit. Ennek elhárítására és a támadásba dobott német—magyar erők megsemmisítésére, visszavetésére, Nagyvárad körzetének birtokbavételére október 2-án a frontparancsnokság ütközetbe vetette a 6. gárda harckocsihadsereg beérkezett részeit és a hadsereg alárendeltségébe utalt 33. lövészhadtestet. A 23. páncélos hadosztály október 1-én elért sikereivel, különösen a Nyárszeg visszafoglalásával megzavarta a 6. harckocsihadsereg felvonulását. Ebből kifolyólag a hadsereg csapatai a támadást 2-án csak 11,30-kor indították meg. Az 5. harckocsihadtest az ellenség ellenállását megtörve megkezdte előnyomulását Váradles jól kiépített támpont irányába. A hadtestet 15 beásott harckocsi és egy nehéz tüzérosztály tüze fogadta. Az összecsapásban érzékeny veszteséget szenvedett, támadását beszüntette és kénytelen volt visszahúzódni megindulási körletébe. A németek jól kihasználták a terep előnyeit és állandó ellenlökésekkel minden áron meg akarták hiúsítani a 6. harckocsihadsereg kijutását a hegyek közül. A hadsereg csapatai 3-án reggel újra megkísérelték a támadás felújítását, ami ez alkalommal sem járt sikerrel. Az erős támpontok és sorozatos ellenlökések meghiúsították. A hadsereg csapatai súlyos veszteségek után kénytelenek voltak visszahúzódni megindulási körletükbe. Az október 3-i összecsapás során a 6. harckocsihadsereg 22 harckocsit, a németek 19-et, 3 páncélozott szállító járművet és 15 löveget vesztettek.[59]

A 6. harckocsihadsereg átmeneti kudarca a harckocsi és páncéltörő tűzfegyverekkel teletűzdelt, műszakilag jól kiépített támpontokkal magyarázható. Továbbá az esős idővel, az utak hiányával, amelyek igen megnehezítették a harckocsik és a tüzérség mozgását. A járható utakat az ellenség lezárta, az erdős-hegyes terep pedig gátolta a harckocsik manőverezését. Ezek mellett az is szerepet játszott még, hogy rossz volt az együttműködés megszervezése a gyalogság, harckocsik, a tüzérség között, és a 6. harckocsihadsereg törzse a jól kiépített német támpontok ellen túlságosan a frontális csapásokat erőltette. A főparancsnokság az október 3-i események után leállította a 6. harckocsihadsereg további önálló támadását. Utasította a frontparancsnokságot, hogy a harckocsihadsereg — a lovas-gépesített csoporttal együttműködve — mérjen csapást Debrecen átkarolására nyugatról.

Az október 2-i támadások Torda körzetében sem hoztak sikert. A „Dél" hadseregcsoport erre az időre a kolozsvári arcvonalszakaszt is jelentősen megerősítette. A kudarc ellenére e kísérleteknek az volt az eredménye, hogy lekötötték a németek erőit. Friessner a 2. Ukrán Front jobbszárnyán és középső szakaszán megindított tevékenység következményeként beszüntette az erők — eszközök további kivonását Kolozsvár térségéből és lázas ütemben folytatta Nagyvárad—Nagyszalonta arcvonalszakasz megerősítését és aktív ellenlökésekkel zavarta a szovjet csapatok felkészülését. Beigazolódott, hogy a német vezetés erőinek és eszközeinek zömét Kolozsvár—Nagyvárad—Debrecen térségében összpontosította. Nagyváradot Debrecen és Észak-Erdély kulcsának tekintette. Az eseményekből a frontparancsnokság levonta azt a következtetést, hogy az ellenséges védelem leggyengébb része Nagyszalontától délre van, és ennek figyelembevételével határozta meg a Nagyvárad-délkelet és Arad-északnyugat körzetében összpontosított csapatok támadásának irányát és feladatát.

A 6. gárda harckocsihadsereg a Nagyvárad térségében kialakult helyzetnek megfelelően azt a feladatot kapta, hogy a 33. lövészhadtesttel szilárdítsa meg a várostól délre elért terepszakaszt, főerőivel — október 6-án reggel —

[59] Архив МО СССР, ф. 339, оп. 5179, д. 24, лн. 9—11.

Nagyvárad átkarolására délnyugatról Zsadány—Komádi, Berettyóújfalu irányába mért csapással újítsa fel a támadást és a nap végére vegye birtokba Körösszakál, Komádi helységeket. A hadművelet negyedik napján — október 10-én estére — jusson ki Kismarja, Biharpüspöki, Csatár körzetébe, majd nyugatról, északról és délről mért koncentrikus csapással zúzza szét a Nagyvárad körzetében összevont erőket és vegye birtokba a várost.[60]

Malinovszkij marsall a 95 km széles sávban (a Marostól északra) támadásra készülő 53. összfegyvernemi hadseregnek azt a feladatot adta, hogy „... Orosháza—Szarvas—Törökszentmiklós irányába mért főcsapással 44. 10. 6-án reggel menjen át támadásba, és 10. 7-én estére vegye birtokba Békéscsaba, Orosháza, Hódmezővásárhely és a Tisza vonalát. Támadását folytatva 10. 10-én estére jusson ki Mezőtúr, Öcsöd és a Tisza terepszakaszára, 44. 10 12-én foglalja el Kenderes, Szapárfalu és a Tisza vonalát Szegedig bezárólag. A Tisza nyugati partján Szolnok, Csongrád és Mindszent körzetében foglaljon hídfőt és erősítse meg azokat."[61]

Az 53. hadsereg 170 km-es arcvonalon, egylépcsős hadműveleti felépítésben erőinek részbeni átcsoportosítása után 1944. október 5-én estére a következő helyzetet foglalta el: a 27. gárda lövészhadtest a 203., 409. és a 297. lövészhadosztályokkal Nagyzerénd, Nagypél, Elek, Kunágota, Mezőkovácsháza, Mezőhegyes vonalát; az 57. lövészhadtest a 243. és 228. lövészhadosztállyal Mezőhegyes (kiz.), Királyhegyes-délkelet 2 km, Makó, Apátfalva körzetét vették birtokba.

A 49. lövészhadtest a Marostól délre Nagycsanád, Egres, Perjamos (Periam), Sándorháza keleti széle, Billéd, Kisbecskerek, Becskerek (kiz.), Beregszónémet, Parác vonalában (5 km) szilárdan tartotta az elfoglalt terepszakaszt.

A hadsereg előtt zömében a magyar alakulatok: az 1. páncélos, a 20., a 8., a 23. és a 6., 8. (pót) gyaloghadosztály, az 1. lovas pótezred, a 31. határvadász zászlóalj, az 55. határvadász ezred erői, valamint a 22. SS lovashadosztály harccsoportja és a 4. SS páncélgránátos hadosztály tevékenykedett. Az 1. huszárhadosztály gyülekezés alatt volt Kecskemét körzetében.

Managarov altábornagy parancsát a támadásra 1944. október 4-én 21,40-kor adta ki. Ebben a hadsereg feladatával kapcsolatban a következőket hozta az alárendeltek tudomására: „A hadsereg 44. 10. 6-án reggel átmegy támadásba és 10. 9-én estére birtokba veszi Kenderes, Szolnok terepszakaszt, és ettől délre a Tisza vonalát Szegedig. A Tisza nyugati parján Szolnok, Csongrád, Mindszent körzetében hídfőt foglal és megerősíti azokat."[62]

A hadseregparancsnok elhatározta, hogy a főcsapást Orosháza—Szarvas—Törökszentmiklós irányába méri a 27. lövészhadtest és a 18. harckocsihadtest erőivel. A 46. hadsereg felzárkózásáig a hadsereg hadműveleti felépítését egy lépcsőben tervezte. A 49. lövészhadtest az október 6-án indított offenzívába nem kapcsolódott be, csak biztosítási feladatot kapott, a front főcsoportosításának szárnyát fedezte, a 46. hadsereg beérkezéséig. A hadtestparancsnok utasítást kapott arra, hogy a 46. hadsereg felzárkózása után hadosztályait vonja ki és október 9-én 12,00-ra Orosháza körzetében gyülekeztesse. Ezek a magasabbegységek alkották a hadsereg második lépcsőjét.

A támadás lendületének fokozására, a siker kimélyítésére a hadsereg alárendeltségébe utalták a 18. harckocsihadtestet, amely gyorscsoport szerepet töltött be. Azt a feladatot kapta, hogy „... a gyalogság rohamának megkezdése után 1 órával Orosháza—Szentes—Kunszentmárton felé nyomuljon elő-

[60] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лл. 170, и ф. 339, оп. 5179, д. 24, лл. 13.
[61] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 992, лл. 120, и ф. 409, оп. 10 057, д. 342, лл. 34.
[62] Архив МО СССР, ф. 409, оп. 10 057, д. 342, лл. 34.

re és vegye birtokba két dandárával Kunszentmártont és eggyel Szentest."[63] A továbbiakban előrevetett osztaggal el kellett foglalnia a csongrádi átkelőhelyeket, a Tiszán hídfőt létesíteni, s tartani azt a főerők megérkezéséig és kifejleszteni a támadást Kunszentmárton—Szolnok felé.

A hadtestparancsnok úgy döntött, hogy a hadtest két menetvonalon, két lépcsőben nyomul előre. Főerőivel Kunágota—Magyarbánhegyes—Pusztaföldvár—Orosháza felé. Egy harckocsidandárral és a gépkocsizó lövészszázlóaljjal Mezőkovácsháza—Kaszapr—puszta—Orosháza-dél irányába támad. A hadtest előnyomulását az utak mentén tervezték rendszerint két-három menetvonalon. Ezeket úgy választották meg, hogy nagyobb helységek birtokbavételére az erők egyesüljenek és koncentrikus csapást mérjenek az objektumra.

Govorunyenkó vezérőrnagynak ez az elhatározása jelentősen megnövelte az erők és eszközök sűrűségét a támadások irányában. A kevés harckocsi ellenére Kunágota—Magyarbánhegyes—Orosháza útvonalon 15—20, Mezőkovácsháza—Kaszapor-puszta felé viszont 8,6 harckocsi és rohamlöveg sűrűség volt arcvonalkilométerenként.

Managarov altábornagy a feladattisztázás és a helyzetértékelés során jelentős figyelmet fordított arra, hogy a hadsereg előtt alapvetően magyar alakulatok tevékenykednek és hogy a lovas-gépesített csoport a hadsereg jobbszárnyán tör előre. Feltételezte, hogy a 30—40 km-es sávban előnyomuló lovas-gépesített csoport a védelem hadműveleti áttörését eredményezi, ami teljesen felborítja és dezorganizálja a 3. Magyar Hadsereg vezetését. A magyar csapatok erkölcsi-harci szelleméből kiindulva úgy vélte, hogy a LGCS nagyerejű csapása a több mint 250 harckocsi, rohamlöveg előnyomulása Újkígyós—Endrőd—Dévaványa, Kisújszállás felé gyorsan megtöri a magyarok ellenállását és élezni fogja a német—magyar parancsnokságok közötti ellentéteket. Valószínűnek tartotta azt is, hogy a LGCS hátában számottevő erőt képviselő támpontok, ellenállási csomópontok nem maradnak vissza, és így a gyorscsapatok nyomában haladó gyalogság — alapvetően megállás nélkül — napi 25—35 km-es ütemben nyomulhat előre. Ezek figyelembevételével a front direktívájában 6 napra megjelölt feladat végrehajtását 4 napra tervezte. Az elgondolással és a javaslattal a front is egyetértett és jóváhagyta.

Az Arad-északnyugat körzetében gyülekező és az 53. hadsereg jobbszárnya mögül ütközetbe lépő Plijev lovas-gépesített csoport elé a frontparancsnok a következő feladatot állította:

„Nagypél (Pilu), Sikló (Siklau) és Kevermes térségéből az 53. hadsereg jobbszárnya mögül: (jobbról) Székudvar (Secodor) Csökmő—Kaba: (balról) Kunágota—Kondoros—Túrkeve—Kisújszállás sávban 1944. 10. 6-án reggel támadjon Békés—Szeghalom—Püspökladány irányába és 10. 7-én estére vegye birtokba Bakonszeg, Darvas, Dévaványa és Ecseg körzetét."[64]

A lovas-gépesített csoport további feladata az volt, *hogy a hadművelet harmadik napján — október 8-án estére — jusson ki a Debrecen—Szolnok fő közlekedési útvonalra, foglalja el Hajdúszoboszló, Karcag és Kisújszállás helységeket.* Támadási sávjának szélessége indulásnál 30 km, a harmadik nap végén 60 km, feladatának mélysége 100—110 km volt. Állományába a támadás megindulása előtt 389 harckocsi és rohamlöveg és mintegy 1100 löveg és aknavető tartozott.

A csoport 1944. október 5-én estére befejezte gyülekezését, hadtestei beérkeztek megindulási körletükbe. A 6. gárda lovashadtest Kisjenő (Crisineu

[63] Архив МО СССР, ф. 680, оп. 215 801/с, д. 5, лл. 79—80.
[64] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 992, лл. 121, и ф. 278, оп. 1519, д. 24, лл. 6.

Cris), Székudvar (Secodor), Sikló (Siklau) és Simánd térségében, a 4. gárda lovashadtest pedig Szentmátron (Sinmartin), Lökösháza és Mácsa területén összpontosult. A két lovashadtesttől délre a 7. gépesített hadtest csapatai foglaltak megindulási körletet. Ezek távolsága a peremvonaltól 5, de egyes esetekben mindössze 2 km-re volt. Megszállásuk ezért kizárólag éjszaka történt.

A frontparancsnoktól kapott hadműveleti feladat célkitűzéseit figyelembe véve a lovas-gépesített csoport parancsnoka a következő elhatározást hozta:

„A hadtestek egyidejű bevetésével, élen a harckocsik döntő többségével, a tüzérség támogatásával határozott rohammal áttöri az ellenség védelmét, támpontjait megkerüli, vagy a tüzérség közvetlen irányzású tüzével megsemmisíti, megállás nélkül tör előre és 10. 6-án estére birtokba veszi Békés, Vésztő, Köröstarcsa, Kondoros körzetét. 44.10.6-ról 10.7-re virradó éjszaka hídfőt foglal és a Körös északi partján átkelőhelyeket rendez be és reggel a gázlók, a kéznél levő eszközök felhasználásával megkezdi a Körösön az átkelést és október 7-én birtokba veszi Bakonszeg, Füzesgyarmat, Dévaványa körzetét."[65]

Sávhatár jobbról: Székudvar, Csökmő, Bakonszeg, Kaba. (Valamennyi a 6. gárda lovashadtestnek bezárva.) Balról: Kunágota, Kondoros, Túrkeve, Kisújszállás volt. „A LGCS a rohamot 44. 10.6-án reggel indítja — mondja a parancs — Gyulavári, Elek-északnyugat, Dombegyháza-északnyugat vonaláról."

Plijev tábornok a csoport támadási sávjában a következő három hadműveleti irányt jelölte meg:

1. Székudvar—Gyulavári—Doboz—Vésztő—Darvas—Földes.

2. Elek—Kétegyháza—Békéscsaba—Mezőberény—Körösladány—Szeghalom—Füzesgyarmat.

3. Kevermes—Újkígyós—Kondoros—Endrőd—Dévaványa és Kisújszállás.

Az irányok meghatározásánál jól kidomborodik a terep, az úthálózat, a vízrajz gondos elemzése és ennek megfelelően az egyes fegyvernemek sajátosságainak és képességeinek figyelembevétele. A lovashadtesteket a Kőrösök vidékén alkalmazták. Békés megye északkeleti részén. A Körösök szélessége általában 18—40 m (a Kettős Körösé 40—60 m), mélységük 1,5 m. Mederfenekük homokos (iszapos), partjaik omladékosak. 1—3,5 m magasak. A Berettyó szélessége 20—40 m, mélysége 0,2—1,6 m. A csatornák szélessége 3—10 m, mélységük pedig 0,8—3. Mind a folyók, mind a csatornák parjait átlagosan 4 m körüli magas töltések, földgátak kísérik. Ezen kívül sok a kisebb-nagyobb patak, vizesárok, halastó, szikestó, melyek a mozgást korlátozzák. Őszi esős időszakban a folyók és csatornák vízhozama lényegesen megnövekedik. A terep tehát bár nem zárja ki a harckocsi és gépesített csapatok alkalmazását, jellegénél fogva azonban mégis jelentős mértékben zavarhatja azok manőverezését. A gyakori átkelések pedig lelassítják az előnyomulást. A folyók a mederfenék és a partok tulajdonságait figyelembe véve harckocsival — bár a mélység megengedi — mégsem voltak átgázolhatók. Ezzel szemben a lovasságnak a homokos mederfenekű és omladékos partú, átlagban 1—1,5 m mélységű folyók, csatornák nem jelentettek különösebb akadályt, ezeken a lovasok átgázoltak. A Nagykamarás, Újkígyós, Kondoros, Endrőd felé támadó 7. gépesített hadtest csak első napi feladatának teljesítése után ért víziakadályhoz.

65 Архив МО СССР, ф. 278, оп. 1519, д. 23, лл. 5—6.

Figyelmet érdemel még a lovas-gépesített csoport parancsnokának az az elhatározása, hogy a lovashadosztályok harckocsiezredeit a hadtest a főcsapásának irányában összevontan alkalmazza. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a lovashadosztályok állományában levő három harckocsiezred (63 harckocsi) kb. 2—3 km-es széles szakaszon nyomult előre. Ennek következtében a harckocsi sűrűség 1 arcvonalkilométeren a lovashadtestek főcsapásának irányában elérte a 20—30-at. Még kedvezőbb volt a helyzet a 7. gépesített hadtestnél, ahol a harckocsi és rohamlöveg sűrűség a főirányban 1 arcvonalkilométeren meghaladta a 60—65-öt.

Plijev altábornagy csapataitól határozottságot, magas ütemet és bátor manőverezést követelt. A 7. gépesített hadtestnek a hadművelet első napjának végére a 70—75 km mélységet kellett leküzdeni. A lovashadtestek napi feladatának mélysége pedig 40—50 km volt. Ezek a méretek arról tanúskodnak, hogy az elhatározásnál messzemenően figyelembe vették a magyar csapatok védelmének jellegét, a kedvező erőviszonyt és a viszonylag jó úthálózatot, ami lehetővé tette a csapatok mozgóképességének maximális kihasználását.

A hadműveleti elgondolás és a terv kidolgozása a szovjet parancsnokok és vezetők magas hadműveleti, harcászati képzettségéről és gyakorlatáról tanúskodik. A 800 km széles arcvonalon támadó front az adott erőviszonyok mellett is megtalálta a feladat végrehajtásának azt a módját, amely olyan erő- és eszközfölényt biztosított, ami a lovas-gépesített csoport sávjában semmiben sem maradt el az 1944-es év hadászati hadműveleteiben alkalmazott normáktól. A Nagyszalontától délre — széles arcvonalon védő 3. Magyar Hadsereg hadműveleti sűrűsége 22—25 km-en volt egy hadosztály. Ennek figyelembevételével a hadművelet első három napján a LGCS 30—40 km-es sávjában maximálisan két ellenséges gyaloghadosztállyal és a 20—25 harckocsival számoltak. A lovas-gépesített csoport mögött viszont a 27. lövészhadtest két hadosztálya és még két román lovashadosztály tevékenykedett. Összesen tehát 10 magasabbegység és egy gépesített hadtest. Hadműveleti sűrűsége még a legkedvezőbb elképzeléseket is felülmúlta: 3 km-re jutott egy hadosztály. Az erőviszony ezen az arcvonalszakaszon hadosztályban ötszörös, harckocsiban 16:1, löveg és aknavetőben pedig négy és félszeres volt a szovjet csapatok javára.

A lovas-gépesített csoport támadási sávjának kijelölése még arról is tanúskodik, hogy a front törzse figyelembe vette az ellenség erőinek csoportosítását és a Nagyszalonta—Szeged arcvonalon kialakult hadműveleti helyzetet. Ebből kiindulva különös gondot fordított a csapásmérő csoport hadműveleti magasabbegységei támadási irányainak kiválasztására. A szeptember végi és október elejei támadások megmutatták, hogy hol a legérzékenyebb, leggyengébb a védelem.

A Nagyszalonta—Szeged arcvonalon védő 3. Magyar Hadsereg nemcsak felszerelésben és harci szellemben maradt el a németek mögött, hanem itt bizonyult a leggyengébbnek a védelem is, a támpontok között szabad volt az út. A Duna—Tisza közén a „Dél" hadseregcsoport nem rendelkezett olyan erejű hadműveleti tartalékokkal, amelyekkel megakadályozhatta volna a gépesített és lovas magasabbegységek kijutását nagyváradi és erdélyi erőinek oldalába. A Békéscsaba—Körösladány—Püspökladány irány lehetővé tette, hogy a lovas-gépesített csoport csapatai a legrövidebb időn belül kijussanak az ellenség fő közlekedési (Debrecen—Szolnok) útvonalára és a tágas Alföldre, a magyar síkságra, amely korlátlan lehetőséget biztosított a szétbontakozásra, a manőverezésre, a maximális gyorsaságra és jelentősebb terepakadályok nélkül törhettek előre.

A front balszárnyán tevékenykedő 46. és az alárendeltségébe tartozó 1. Román Hadseregnek Malinovszkij azt a feladatot adta, hogy 44. október 6-án reggel menjen át általános támadásba.

„Erőinek és eszközeinek zömét a jobbszárnyon összpontosítva biztosítsa a front csapásmérő csoportosítását. Egy lövészhadtesttel támadjon Belgrád irányába, tisztítsa meg a Tisza vidékének jugoszláv szakaszát és 44. 10.7-én estére jusson ki Nagykikinda, Újbecse—Tisza—Duna találkozás és Pancsova vonalára. Nem később: 44. 10.10-én foglalja el Szegedet... majd Szeged, Zenta, Ada körzetében a Tisza nyugati partján létesítsen hídfőt és az elért sikert a Duna—Tisza közén szilárdítsa meg."[66]

A 40., 7., 27. Szovjet és a 4. Román Hadsereg feladatai változatlanok maradtak. Mindössze annyi módosítás történt, hogy a Gorskov lovas-gépesített csoportot Torda alól kivonták és Nagyvárad-kelet, Mezőtelegd (Tileagd) körzetében gyülekeztették, a frontparancsnok tartalékában maradt.

A front törzse nagy figyelmet fordított a támadás légi és tüzérségi biztosítására. Ez a háború folyamán kialakult tapasztalatok és módszerek szerint történt. A légi biztosítást és támogatást 1216 repülőgéppel rendelkező 5. légihadsereg látta el. Az volt a feladata, hogy főerőivel a Plijev lovas-gépesített csoportot és az 53. hadsereget támogassa. A „debreceni" hadművelet előkészítésének időszakában a front légiereje és a nagyhatósugarú bombázó kötelékek csapásokat mértek az arcvonal mögötti katonai objektumokra, adminisztratív központokra. Szeptember 14, 15, 16, 19—20-án és 21-én éjszaka a szovjet távolbombázó kötelékek tömeges csapásokat hajtottak végre Budapest, Csap, Debrecen, Szatmárnémeti stb. körzetek katonai objektumai ellen. Csak Budapest katonai objektumait négy éjszaka 970 repülőgép bombázta. A katonai objektumok és közlekedési csomópontok rombolásával az ellenség hadműveleti előkészületeit, arcvonalának stabilizálását igyekeztek zavarni. Továbbá nyomást akartak gyakorolni és figyelmeztetni a magyar kormányköröket, hogy a háború 24. órájához közeledik és elérkezett a cselekvés pillanata, szakítani kell Németországgal.

A hadművelet megszervezésére és előkészítésére hadműveleti szünet nem volt. A hadseregek a támadást azzal a tüzerséggel kezdték meg, amellyel a határra való felvonulás időszakában rendelkeztek. A tüzér magasabbegységek átcsoportosítására nem volt idő és lehetőség. Utóbbi csak később, a hadművelet megindulása után az ellenség ellenállásának növekedésével párhuzamosan következett be. A tüzérségi előkészítést, a támadás tüzérségi biztosítását is a hadseregek önállóan tervezték meg. A 27. hadsereg például abból kiindulva, hogy jól előkészített 2,5—3,5 km mély védőövet kell áttörni, másfél órás tüzérségi előkészítést, az 53. és a 6. harckocsihadsereg törzse ezzel szemben mindössze 25—30 percet tervezett. A lovas-gépesített csoport már mindössze egy erős tüzérségi tűzcsapást készített elő. A gyalogság és a harckocsik rohamát kísérő tűzösszpontosítással támogatták.

A „debreceni" támadó hadművelet[67] előkészítése, a széles arcvonal — 800 km — alapos szervező és irányító munkát követelt a parancsnokoktól. Az első megoldásra váró feladat a szükséges erő- és eszközfölény megteremtése, valamint a magas támadási ütem biztosítása volt, amit az irányokban tervezett támadással valósítottak meg. A hadseregek önálló irányokban való tá-

66 Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 992, лл. 121.

67 Magyarország felszabadításának történetét a hadműveletek jellegének és tartalmának megfelelően három szakaszra osztjuk: a) a debreceni hadművelet (Tiszántúl felszabadítása) 1944. október 6—28-ig; b) az ellenség budapesti csoportosításának bekerítése, megsemmisítése és felmentési kísérleteinek elhárítása 1944. október 29—1945. február 13-ig; c) a balatoni védelmi hadművelet és Nyugat-Dunántúl felszabadítása (bécsi támadó hadművelet) 1945. február 14 — április 4.

madásra, önálló hadműveletek, ütközetek megvívására készültek. A front jobbszárnyán tevékenykedő 40. hadseregnek például Borsa—Máramarossziget, Beszterce—Nagybánya felé kellett támadni. A 27. és a 4. Román Hadsereg a Torda—Kolozsvár—Zilah—Nagykároly általános irányt kapta. Balszárnya teljesen nyitott volt, ezt a 2. román hegyivadász hadosztály biztosította. A 27. hadsereg és a Nagyszalonta körzetéből Berettyóújfalú felé támadó 6. gárda harckocsihadsereg között a támadás kezdetén több mint 100 km-es hézag volt. A lovas-gépesített csoport főcsapásának iránya Kétegyháza—Békéscsaba—Körösladány—Püspökladány, az 53. hadseregé pedig Battonya—Orosháza—Szarvas és Szolnok volt.

A hadsereg hadműveletek méretei megfeleltek az 1944. évi általánosan elterjedt, a hadműveleti mélységben vívott hadműveletekben kialakult normáknak. Ezek egyik jellemző sajátossága, hogy szélességben, mélységben, ütemben jelentősen túlhaladták az előkészített védelem áttörése során alkalmazott normákat. További eltérő sajátosság, hogy általában e hadműveletekben sem a hadseregek, sem a harcászati magasabbegységek részére áttörési szakaszt nem határoznak meg. Pl. az 53. hadsereg nem kapott külön áttörési szakaszt. Erőinek, eszközeinek zömét a jobbszárnyon összpontosította. Hasonlóan a hadsereg hadtestei is csak támadási sávot kaptak és meghatározták az erők és eszközök összpontosításának irányát. Ez a védelem jellegével magyarázható, amely az 53. hadsereg támadási sávjában nem követelte külön áttörési szakaszok kijelölését.

A hadsereg tevékenységét előre általában csak a front közelebbi feladatáig (110—120 km-re) tervezték meg. A lovas-gépesített csoport és a 6. harckocsihadsereg feladatát részletesen csak a hadművelet első három napjára, az összfegyvernemi hadseregét pedig 5—6 napra határozták meg. A hadseregek hadműveleti felépítése egylépcsős maradt. A frontparancsnok tartaléka október 8-ig két lövészhadosztály, a hadseregeké pedig egy-egy lövészhadosztály, vagy egy-két lövészezred volt.

A lövész magasabbegységek támadási sávjának szélessége a harcfeladattól, a csapatok feltöltöttségének és technikai ellátottságának fokától, az ellenség védelmének jellegétől és a terep adottságaitól függött.

A főparancsnokság 1944 májusában — az 1943. évi nyári-őszi tapasztalatok alapán — a lövészhadtestek áttörési szakaszának szélességét 4—6 km-ben, a lövészhadosztályokét 2—3 km-ben, a lövészezredeket 2000—1500 m-ben határozta meg. A „debreceni" hadműveletben ezt a normát a parancsnokok nem követhették. Nemcsak a hadseregek, hanem a hadosztályok és a hadtestek is széles arcvonalon tevékenykedtek.

A 65 km-es széles sávban támadó 27. hadtest parancsnoka például a jobbszárnyon tevékenykedő 203. hadosztálynak 25-km-es, az Orosháza irányába rohamozó 409.-nek és a balszárnyon a 297. lövészhadosztálynak pedig 20 km-es széles sávot adott. A Makó—Szentes irányában tevékenykedő 57. lövészhadtest hadosztályai hasonlóan 14—16 km-es széles támadási sávban működtek.[68] Észak-Erdély erdős-hegyes vidékén tevékenykedő hadseregek magasabbegységeinek szélességi kiterjedései gyakran felülmúlták még ezeket a normákat is.

A „debreceni" hadműveletben tehát a magasabbegységek támadási sávjának szélessége: hadosztályoké 15—20 km, hadtesteké 30—65 km volt. Ez 4—10-szerese az 1943. nyári-őszi hadjárat és az 1944. év más hadműveleteiben alkalmazott méreteknek. Ezek nemcsak az utolsó évek normáitól tértek el, hanem a háború első időszakában alkalmazott 5—14 km széles hadosztály támadási sávokat is meghaladták. A különbség azonban az 1941—42 és 1944

[68] Архив МО СССР, ф. 240, оп. 2779, д. 1190, лн. 26, и ф. 409, оп. 10 057, д. 342, лн. 34—36.

októberi tevékenység között nem a szélességi kiterjedésekben, hanem a módokban van. A háború első időszakában — még a második elején is — a hadosztályok 5—14 km-es arcvonalon, jóformán kordon módra széthúzva, egylépcsős harcrendben támadtak. A hiányos ellátottság, az erők és eszközök elégtelensége miatt a csapatok nem tudtak megfelelő harcászati sűrűséget, illetve döntő erőfölényt létrehozni. A parancsnokok a hadászati, hadműveleti és a harcászati sikertelenségek következtében ösztönösen a hézagmentes támadásra törekedtek. A hadosztály- és hadseregparancsnokok összefüggő, több hullámból álló hézagmentes támadó harcrendet igyekeztek képezni. Erre az akkori helyzet kényszerítette a hadműveleti és harcászati vezetést.

Később a csapatok technikai ellátottságának és az ellenség védelme kiépítettségének növekedésével párhuzamosan az áttöréshez szükséges erő- és eszközfölény kialakítására, a harcászati magasabbegységek keskenyebb támadási sávot kaptak, és harcrendjüket nem egy, hanem általában két lépcsőben építették fel. Megmaradt azonban továbbra is a hézagmentes támadásra való törekvés. Az ezredek, hadosztályok, hadtestek, de még a hadseregek is egymáshoz szorosan csatlakozva támadtak. Ha a harcászati, vagy hadműveleti magasabbegységek között a védelem harcászati mélységének áttörése során rés keletkezett, az hibának számított. Ez volt az alapvető, helyesebben a tipikus, ami még a háború utáni első időszakban is dominált. Éppen ezek az eltérő sajátosságok teszik igen értékessé a 2. Ukrán Front csapatainak hazánk területén 1944 októberében vívott harcait.

A széles arcvonal objektíve adva volt mind a front, mind a hadseregek, hadtestek, valamint a hadosztályok számára is. Ezen változtatni nem lehetett. A parancsnokok, törzsek azt az utasítást kapták, hogy a feladatok végrehajtását a helyzetnek megfelelően szervezzék meg. A parancsnokok előtt elég korán világossá vált, hogy a nagy hadműveleti mélységben az ellenség hadászati arconalának áttörése után az előkészített védelem leküzdése során meghonosodott és általános gyakorlattá vált normákat, szabályokat, harcrendeket az adott körülmények között csak részben lehet alkalmazni.

A frontparancsnok utasításának megfelelően a hadseregek és a harcászati magasabbegységek feladatának mélységét, végrehajtásának ütemét az előző hadműveletekhez viszonyítva jelentős mértékben még növelték.

Az első megoldásra váró feladat a szükséges erő- és eszközfölény megteremtése, a szembenálló ellenség szétverése és a nagy ütem biztosítása volt. Ennek megvalósítása az 1943—1944-es évek tömör, zárt, hézagmentes támadásával lehetetlen volt. Felújítani a háború első időszakában alkalmazott „vonalas" harcrendet szintén nem lehetett. A hadtest és hadosztály egylépcsős összefüggő harcrendje széles arcvonalon egy erőtlen vékony kordonszerű hullámnál egyebet nem hozhatott volna. Ez a módszer 1944 októberében még a 3. Magyar Hadsereg gyenge támpontjainak áttörését sem biztosította volna. A kialakult hadműveleti és harcászati helyzetet, különösen azt a tényt alapul véve, hogy a gyalogság előtt az ellenség védelmét 30 km-es sávban Plijev lovas-gépesített csoportja töri át, a hadosztályparancsnokok lemondtak a tömör, összefüggő harcrendről. A fő figyelmet a fontosabb irányok kiválasztására és azokban szükséges erő- és eszközfölény kialakítására fordították. Az egységek megkapták természetesen a támadási sávokat is, de ezen belül különleges szerepet kaptak a hadműveleti és harcászati irányok. Fontos volt, hogy a parancsnokok ismerjék a szomszédok irányát, feladatát és annak végrehajtási időpontját.

Jó példa erre a 27. gárda lövészhadtest, amely Nagyerénd—Mezőhegyes arcvonalszakaszon, 65 km-es sávban, egylépcsős harcrendben támadott. A had test főcsapásának iránya Mezőkovácsháza—Orosháza—Szarvas—Törökszentmiklós volt. Ebben az irányban tevékenykedett a 409. lövészhadosztály (20

km-es sávban) és Orosháza birtokbavételéig a 18. harckocsihadtest. Utóbbi Orosháza után Szentes felé fordult. A hadtest jobbszárnyán a 203. lövészhadosztály (25 km) támadott Elek—Békéscsaba—Gyoma—Mezőtúr általános irányban. Balszárnyon (20 km sávban) Tótkomlós—Székkutas—Szentes felé a 297. lövészhadosztály nyomult előre. A hadosztályok ezekben az irányokban törekedtek csak a szükséges erőfölény létrehozására. Ezt azonban csak abban az esetben tudták biztosítani, ha a hadosztályok, ezredek és zászlóaljak szélességi kiterjedése nem lépi túl a háború harmadik időszakára kialakult szélességi normákat. A támadási sávok szélessége 1944-ben: hadosztályé 2—4 km-ig, ezredé 1—2 km-ig, zászlóaljé 500—1000 m-ig terjedt. Ezeket igyekeztek itt is betartani. A hadosztályok a kapott sávon belül csak 2—6 km kiterjedésben tevékenykedtek. Ettől jobbra-balra időnként oldalbiztosítókat küldtek ki és ezzel a teljes sávot ellenőrzésük alatt tartották. Ebből következik az az érdekes helyzet, hogy az 53. hadsereg hadtestei és hadosztályai között 10—15 km-es hézag volt. Ezzel szemben a hadosztályokon belül az ezredek és zászlóaljak között már nem volt. Alapvetően tehát az irányokban megszervezett tevékenység az 53. hadsereg hadműveletében csak hadosztályokig bezárólag jellemző.

Az 53. hadsereg csapatainak támadását tehát nem összefüggő arcvonalon tervezték, mint ahogy ezt a kurszki ellentámadásban és 1944. év más támadó hadműveleteiben tapasztaltuk, hanem a harcászati magasabbegységek csatlakozásain, jelentős hézgaokkal.

A tervek kidolgozásánál arra is számítottak, hogy a támadási irányoktól félreeső falvakból, tanyacsoportokból a német parancsnokság a szovjet csapatok főirányokban történő előnyomulásának hatására úgy is visszavonja erőit. De, hogy elkerüljék a meglepetéseket, az esetleges felbukkanó, hátramaradt ellenség megsemmisítésére a tartalékokból, a második lépcsőkből, speciális feladatokkal megbízott csoportokat küldtek ki.

A törzs az előkészületek során jól kihasználta a folyamatos hadművelet és a hevenyészett védelem elleni támadás előnyeit. A hadosztály irányokban való tevékenységével megteremtették a szükséges erő- és eszközfölényt, s így lehetőség adódott tartalékok és második lépcsők képzésére is. A hadtestek egy lépcsőben, a hadosztályok és az ezredek egy-két lépcsős harcrendben támadtak.

A bemutatott példával mindössze azt kívántam érzékeltetni, hogy a szovjet hadsereg harcai nemcsak az áttörésre, a bekerítésre, az üldözésre, a víziakadályok leküzdésére, az erő- és eszközfölény kialakítására, az erők átcsoportosítására stb. adnak gazdag tapasztalatokat, hanem a legkorszerűbb elvekhez, támadási módokhoz és formákhoz is értékes, tanulságos példákkal szolgálnak. Ezenkívül érzékeltetni szándékoztam, hogy az irányokban való támadás csíráit megtaláljuk a Nagy Honvédő Háború különböző hadműveleteiben, a páncélos, gépesített és az összfegyvernemi csapatok tevékenységében is. A hadseregek, a harckocsi- és gépkocsizó lövészhadosztályok támadási irányainak meghatározása korszerű körülmények között is hasonlóan történik, természetesen más technikai feltételek mellett.

A hadművelet előkészítése során komoly gondot jelentett az anyagi-technikai biztosítás. Ebben a vonatkozásban is kettős feladatot kellett a front törzsének megoldani: a) biztosítani a harctevékenység folyamatosságát; b) anyagi alapot és bizonyos tartalékot képezni az új támadáshoz. A „debreceni" hadművelet előkészítésének időszakában a 2. Ukrán Front anyagi ellátásának zavartalan biztosítása komoly nehézségekbe ütközött és nagy erőfeszítéseket követelt a csapatok hadtáp szerveitől.

A délnyugati hadszíntéren az anyagi ellátás különösen 1944 őszén sok nehézséget és problémát okozott. A szükséges lőszermennyiséget nem tudták a

bázisról leszállítani a front raktáraiba. A fron anyagi alap (FAA) a hadszíntér kedvezőtlen viszonyai miatt a csapathadtáp raktáraktól 500—600 kmre lemaradt. Szeptember végén a széles nyomtávú vasútvonal csak a Szeret folyó vonaláig működött Román, Rimnicul és Marasesti központokkal. Az 1280 vagon lőszert és az 500 harckocsit, amit a front az új hadművelet biztosításához kapott, ezekben a körzetekben ki kellett rakni. Innen az anyagok utánszállítását az előretolt front anyagi alapokra, az alárendeltek felé központosítottan alkalmazott szállító egységek végezték. Különösen megnehezítette a szállítást a kevés gépkocsi és az úthálózatban szegény erdős-hegyes terep. A Kárpátok szűk, nehezen járható szorosai, Erdély keskeny erdős-hegyes útjai nagy feladat elé állították az utánszállítást végző gépkocsioszlopokat. Az úthálózat sürgős helyreállítása — mivel a visszavonuló fasiszta csapatok sok rongálást hajtottak végre — nagy munkát követelt az utász alakulatoktól. Ezekkel párhuzamosan a front műszaki és utász alakulatai a helyi vasútvonalak helyreállítását is folytatták. A hadművelet előkészítésének időszakában azonban a vasút még nem játszott döntő szerepet.

A front törzse a lőszer és üzemanyag-szükséglet biztosítása érdekében bizonyos százalékban kénytelen volt csökkenteni az élelmiszer és a takarmány szállítását. Ennek pótlására bevezette az élelmiszer és lótáp helyi beszerzését.[69]

A támadásra való felkészülés sokoldalú bonyolult problémája mellett különösen az 53. hadsereg csapatai szívós elhárító harcokat vívtak Királyhegyes, Földeák és Makó térségében. Friessner a 3. hadseregtől a szovjet csapatok visszaszorítását követelte. Október 1-én kiadott utasításában azt a feladatot szabta, hogy a hadművelet kezdetéig („Cigánybáró"-ra utal) akadályozza meg az ellenség esetleges áttörését a Tiszához és „... állandó ellenlökésekkel kösse le erőit. Október 2-án Makótól keletre Apátfalva felé törjön előre és vágja el a Makón levő szovjet csapatokat a főerőktől." Heszlényi altábornagy emberanyagát nem kímélve, a német utasításoknak eleget téve egymás után zavarta rohamra zászlóaljait. A nagy veszteségekkel járó ellenlökésekkel a makói beékelődést akarták felszámolni. Ez ugyanis kedvező feltételeket teremtett a támadáshoz Szeged felé. A harcok változást alig hoztak, a szovjet csapatok Makót megtartották és az ellenlökések elhárításával párhuzamosan megjavították megindulási helyzetüket, biztosították a lovas-gépesített csoport zavartalan felvonulását és felkészültek a támadásra ...

A 25 évvel ezelőtt megindított „debreceni" hadművelet hazánk felszabadításának első szakaszát, Tiszántúl megtisztítását tartalmazza. A szovjet hadsereg más hadműveleteihez hasonlóan ez is tovább gazdagította a hadművészetet: a lovas-gépesített csoport és a harckocsihadsereg első hadműveleti lépcsőben történő alkalmazásával, az áttörés és a sikerkifejlesztés összeolvasztásával, az irányokban való tevékenységgel, a gyors ütemmel, a bátor és rugalmas manőverezéssel, amelyek napjainkban sem vesztették el jelentőségüket.

[69] A hadtáp szervek és intézetek megfeszített munkájának eredményeként 1944. október 1-re a front előretolt anyagi alapokon a következő tartalékokat hozták létre: lőszerből: 1,25—1,85; 82—120 mm-es aknagránátból 2,7—3.4; 76 és 122 mm-es tüzérségi lövedékből 2,8—3,3 javadalmazást. Repülőbenzinből 7; gépkocsi benzinből 4,2; kenőolajból 5,4 javadalmazást. Az ellátás (élelmiszer, takarmány) biztosítására, kenyérből 20, húsból 9, cukorból 54, zöldségből 1,27, dohányból 21, zabból 29, szénából 23 napi készletet szállítottak le, illetve gyűjtöttek össze.

A 2. UKRÁN FRONT BUDAPESTI HADMŰVELETÉNEK ELSŐ SZAKASZA*

Szabó Balázs

A szovjet—német arcvonal déli szárnyán 1944. augusztus 20-án Iași—Kisinyovnál elkezdődött hadműveletek eredményeként Románia, majd Bulgária kilépett a háborúból. Fegyvereiket Németország ellen fordították. A 2. Ukrán Front csapatai szeptember végére felzárkóztak Magyarország akkori határára. Ezzel megkezdődött hazánk felszabadítása.

A Tiszántúl és Észak-Erdély, főleg Nagyvárad, Debrecen, Nyíregyháza körzetekben, valamint Szolnok előterében kibontakozott és sikeresen megvívott hadműveletekben Malinovszkij marsall csapatai megtörték a német és magyar fasiszta csapatok ellenállását. A hónap végére azokat Csap—Vitka—Tiszafüred—Tószeg—Alpár—Baja—Sombor arcvonalra vetették vissza. Ezzel befejeződött hazánk felszabadításáért vívott harcok első szakasza. (A felek helyzetét és erőik 1944. október 28-i csoportosítását lásd az 1. sz. vázlaton).

A vezérkarok újabb feladatokat tűztek csapataik elé.

A 2. Ukrán Front arcvonalán kialakult helyzet, az októberi győzelmek, a magyarországi uralkodó osztály ingatag magatartása következtében a szovjet főparancsnokság úgy döntött, hogy a támadás azonnali folytatásával az ellenségnek nem ad lehetőséget sorai rendezésére és újabb védelem kiépítésére. E támadással kikényszeríti Magyarország kilépését a háborúból s csapatait Németország déli határaira zárkóztatja fel. Ezen túlmenően arra is törekedett, hogy az arcvonal déli szárnyán vívott akciókkal lehető legtöbb fasiszta erőt lekössön, hogy ezzel is mentesítse a varsó—berlini hadászati főirányt.

Ezzel szemben *a fasiszta hadvezetés* — a sorozatos vereség és kudarcok ellenére — úgy határozott, hogy a Magyarország területén levő természetes akadályokat kihasználva meggátolja a szovjet csapatok Budapest—Bécs irányú előretörését. Ennek érdekében a szovjet—német arcvonal déli szárnyán működő Friessner vezérezredes „Dél" hadseregcsoportját Németország előterének — Magyarországnak — megtartására utasította. Ennek megvalósításával kedvező feltételeket akart teremteni a Balkánon tartózkodó „E" és „F" hadseregcsoportjainak Magyarországon keresztül Bécs felé történő kivonására is.

* Részlet a szerzőnek „A 2. Ukrán Front folyamatos nagymélységű hadműveletei" című kandidátusi értekezéséből. (a Szerk.)

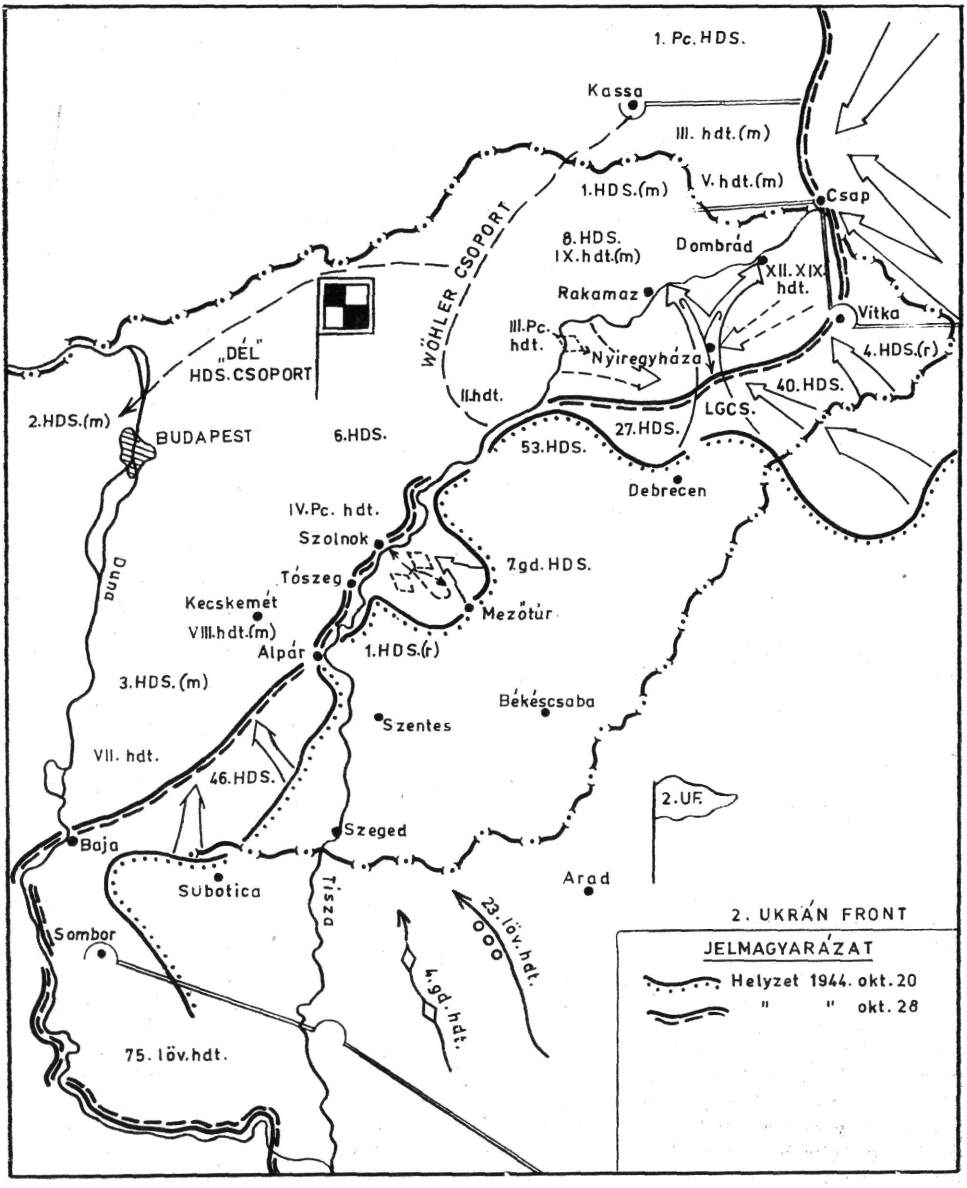

1. sz. vázlat. A felek helyzete és erőik csoportosítása 1944. október 28-án

1944. október végén kiadott utasításokban elrendelt feladatok végrehajtására a küzdő felek seregtestei között hazánk területén heves összecsapásokra került sor.

A hadtörténeti irodalom a fasiszta „Dél" hadseregcsoport és a 2. Ukrán Front (majd december közepén ezekhez csatlakozott a 3. Ukrán Front)[1] csapatai között 1944. október 29-én elkezdődött és 1945. február 13-ig tartott harcokat budapesti hadműveletnek nevezi. Eredményeként felszabadult Budapest, hazánk fővárosa.

Ez a hadművelet tartalmánál fogva négy szakaszra osztható.

Az első 8 napig — október 29-től november 6-ig tartott. Ezalatt a 2. Ukrán Front balszárny csapatai Pilis—Vecsés—Ócsa—Soroksár-dél szakaszon elérték a főváros külső védelmi gyűrűjét.

A második szakasz november 7-től 26-ig terjedő időre tehető. A front csapatai a fenti időpont között leküzdötték a Tiszát és elérték Cigánd—Kenézlő—Taktaharkány—Gesztely—Miskolc-dél—Gyöngyös—Heréd—Hatvan—Aszód-dél—Vecsés—Rákóczi-liget—Dunaharaszti—Dömösd vonalát.

A harmadik november végétől december 31-ig tartott. A két front ideiglenes védelmét, az ellenség budapesti csoportosításának bekerítéséhez szükséges feltételek megteremtését szolgáló előkészületeket és a bekerítés végrehajtását foglalja magába.

A negyedik szakasz 1945. január 1-től február 13-ig terjedő időre tehető. Ez alatt történt a fasiszta erők három felmentési kísérletének elhárítása és a bekerített ellenséges erők felszámolása.

E tanulmányban — eredeti dokumentumok alapján — megkíséreljük bemutatni, hogy a kialakult hadászati-hadműveleti helyzetben milyen volt a felek elgondolása és tevékenysége *a hadműveletnek menetből való előkészítésére és annak szünet nélküli folytatására.*

A hadművelet első szakaszában lezajlott harccselekmények megrajzolásával igyekszünk válaszolni arra, hogy *első próbálkozással miért nem sikerült menetből birtokba venni Budapestet.* Az itt szerzett tapasztalatok — amelyek egyben a mai hadművészet égető problémáit is alkotják — feldolgozása még közel sem befejezett.

*

A fasiszta hadvezetés hadászati helyzetének egyre súlyosabbá válása ellenére mind keleten, mind nyugaton erőfeszítéseket tett a katasztrofális vereség elodázására. E törekvés részeként a keleti arcvonal déli szárnyán is mindent elkövetett Magyarország és elsősorban Budapest megtartására.

Ennek több oka volt. A lényegesebbek közé sorolható a személyi és az anyagi utánpótlás — közte a kanizsai olaj, a budapesti repülőgép- és harckocsijavító üzemek, a miskolci lőszergyár és a gánti alumínium. A fasiszta hadvezetésnek a háború továbbfolytatásához ezekre égetően szüksége volt. A fentieken kívül a Balkánról hadászatilag fontos útvonalak vezettek Budapest—Bécsen keresztül Németország felé.[2] A fasiszta hadvezetés arra a hitleri feltételezésre számítva, mely szerint a Balkánon az angol—szovjet érdekellentétek összecsapáshoz vezetnek, halogatta onnan csapatai kivonását. Görögország feladására is csak november 1-én adott határozott parancsot az „E" hadseregnek.[3] Az angolok ekkor foglalták el Thesszaloniké görög kikö-

1 A 2. Ukrán Front kötelékében román, a 3. Ukrán Front alárendeltségében pedig bolgár magasabbegységek is harcoltak.

2 Архив Министерство Обороны СССР. (a továbbiakban Архив МО СССР.) фонд (ф.) 240, опись (оп.) 2779, дело (д.) 1798, лист-лист (ли-ли.) 1—10.

3 Hadtörténelmi Lelvéltár (a továbbiakban HL.) Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252 sz. tekercs Ia. 5864/44. g. Kdos. sz. (1944. október 1.) irat.

tőt.[4] E mellett az Adriai-tenger térségét is megszállva tartották. A német erők ott nyugatra nem vonulhattak vissza. Az Alpokon át kevés úthálózat vezetett. Maradt a Magyarországon keresztül Bécs felé vezető út. Ekkorra azonban már az is veszélyeztetve volt. A 46. Szovjet Hadsereg ugyanis Kecskemét körzetében harcolt, amikor az „E" hadsereg még Budapesttől 300 km távolságra — a görög—jugoszláv határon tartózkodott.

E hadászati helyzet következtében került sor hazánk területén véres, huzamos ideig tartó összecsapásokra.

A német fasiszta hadvezetés elgondolásait Magyarország nyilas kormánya teljes egészében támogatta.[5] Szálasi uralomra jutásakor Németországnak a háború győzelmes befejezéséig tartó hűséget esküdött.[6] Kérte is az OKH-t arra, hogy a magyar alakulatokat a Heresgruppe Süd alárendeltségébe utalja.[7]

A német vezérkar a szovjet csapatok Budapest—Bécs irányú előretörésének megállítására a „Dél" hadseregcsoportnak határozott utasításokat adott.

A kapott feladatok végrehajtására a „Dél" hadseregcsoportnak (18 német és 17 magyar) 35 hadosztály és dandár állt rendelkezésére. Ezek közül 11 gyorsan mozgó magasabbegység volt.[8] Ez azt jelentette, hogy állománya a „debreceni" hadműveletihez viszonyítva egy magasabbegységgel növekedett.[9] Ezzel kapcsolatban a Nagy Honvédő Háború története című mű „debreceni" hadműveletről foglalkozó alfejezetében[10] ellentmondásosnak tűnő megfogalmazással találkozunk. Az ott leírtak szerint a „Dél" hadseregcsoport a „debreceni" hadműveletben megsemmisült. Itt viszont — egy pár napos eltéréssel — azt olvashatjuk, hogy állománya egy hadosztállyal növekedett. A valóságos helyzet azonban sokkal bonyolultabb volt, mint az imént idézett megállapítás.

A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának október 27-től november 10-ig tartó bejegyzéseiből és ezekhez csatolt eseményleírásokból kiderül, hogy az októberi harcokban több hadosztály 20—50%-os veszteséget szenvedett. Állományából azonban csak három hadosztályt töröltek és dandárokat vontak össze. A hadseregcsoport tehát a „debreceni" hadműveletben nem semmisült meg, csak nagy veszteségeket szenvedett.

Állományának növekedése a budapesti hadművelet idejére abból adódott, hogy az OKH a Kárpátalján tényked 1. Magyar Hadsereget a „Dél" had-

[4] A német „E" hadseregtörzs 1944. november 1-én keltezett helyzetmegítélésében ezt olvashatjuk. „A görög térségben csekély volt az ellenség behatása. A Görögországban támadó angolok megelégedtek az üldözésnél a saját csapatoknak meghatározott ütem betartásával..., amely számunkra veszélyt nem jelentett." (HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs Ia. 5864/44. g. Kdos. sz. irat.)

[5] Kriegstagebuch des Oberkomandos der Wehrmacht 1944. IV. köt. 1941—1945. [Első félkötet] Bernard et Graefe Vlg. Verlag Franfurt/Main, 1961. 848. o.

[6] HL. Filmtár: KTB/H./Gr. Süd. 1258. sz. tekercs 6605/44. sz. irat.

[7] Uo. 1258. sz. tekercs 6919/44. g. Kdos, sz. irat.

[8] Az ellenség csoportosításáról szóló adatokat lásd HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1256. sz. tekercs; Prünfur. 1043/44 — 1161/44. (Október 25—november 16) hadműveleti térképek, 1251. sz. tekercs Ia. 11631/44., 11670/44., 11720/44., 11760/44., 11804/44., 11832/44., 11874/44; 11917/44., Ia. 4151/44., 4176/44., 4189/44., 4205/44., 4227/44., 4280/44., 1263. sz. tekercs 6556/44., 1252. sz. tekercs 4275/44., 12006/44., 4310/44., 12083/44., 12150/44. sz. titkos okmányok. Továbbá: Сборник материалов по составу группировки и перегруппировки сухопутных войск фашистской Германии и войск бывших её сателитов на советско-германском фронте за период 1941—1945 гг. Выпуск четвертый. Москва, Воениздат, 1956. стр. 174—178.; *Ганс Фриснер:* Проигранные сражения. Москва, Воениздат, 1966. стр. 160—161.

[9] A szovjet eredeti okmányok, továbbá a Nagy Honvédő Háború története 4. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966. 319. o. és *M. M. Минасян:* Освобождение народов Юго-Восточной Европы. Москва, Воениздат, 1967. стр. 310.

38 német és magyar magasabbegységet tüntetnek fel. Ez abból adódik, hogy október 27-ig feloszlatott és a 12. hadosztályba beleolvasztott 4. magyar hadosztályt, továbbá a teljesen felbomlott 13. gyaloghadosztályt az 1. hegyi dandárt is nyilvántartják, pedig ezeket már törölték a „Dél" hadseregcsoport állományából. Lásd *Friessner* 1944. október 27-én Hitlernek felterjesztett jelentését. [HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs (ZMKA L/76. sz.)]

[10] A Nagy Honvédő Háború története 4. köt. 319. o.

seregcsoport alárendeltségébe utalta. Ennek az V. hadteste a 2. Ukrán Front támadási sávjába került. Továbbá az 1. páncélos hadseregtől és Németországból 4 hadosztálynyi erősítést kapott.[11]

A „Dél" hadseregcsoport megerősítésére utalt hadosztályok között szokatlanul magas volt a páncélos, páncélgránátos és SS huszárhadosztályok száma. Állományába tartozott hat páncélos, három SS páncélgránátos és két SS huszárhadosztály. Számuk a budapesti hadművelet alatt tovább növekedett. Ez is arról tanúskodik, hogy a hitleri hadvezetés az előbb már említett okokból hadászatilag fontosnak tartotta a budapest—bécsi irányt. Csupán ez a tény már előre jelezte, hogy Budapest és környéke véres összecsapások színterévé válik.

A Wöhler- és Fretter Pico hadseregcsoportokból álló „Dél" hadseregcsoport hadműveleti felépítése 1944. október hónap utolsó napjaiban sajátos módon alakult. (A „Dél" hadseregcsoport hadműveleti felépítését és seregtesteinek helyzetét lásd az 1. sz. vázlaton). Az erők zöme Debrecen—Miskolc irányba ténykedett.

A Wöhler-hadseregcsoport 21 hadosztályából és dandárából 11 Tiszafüredtől Uzsgorodig (Ungvár) első lépcsőben védett. A többi magasabbegységek zöme a budapesti irány megerősítésére, illetve a Wöhler-csoport jobbszárnyára átcsoportosításban volt.

Ezzel az átcsoportosítással kapcsolatban a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának 1944. október 25—26-i[12] bejegyzései alapján a következő helyzetértékelésekről, illetve intézkedésekről értesülünk. „A IV. páncélos hadtesttel Szolnok térségéből október 19-én Debrecen irányába indított támadás elakadása azt jelentette, hogy az ellenség friss erőket vont előre. Ha akkor céltudatosan lemondtunk a nehéz helyzetbe került budapesti irányt védő 3. Magyar Hadsereg megerősítéséről, most ezt pótolnunk kell."

Az átcsoportosítás megkezdésekor a szovjet csapatok Polgár—Tiszafüred arcvonalon október 27-én indított támadásával kapcsolatban Friessner törzse a következőképpen értékelte a helyzetet „. . . az ellenség felfedte átcsoportosítási szándékunkat. Támadásaival ezt akarja meghiúsítani . . ."[13] Malinovszkij marsall törzse a felderítési adatok alapján az ellenség átcsoportosításáról tudomást szerzett és jelentette a főparancsnokságnak.

Ezek szerint a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága október 26-án megkezdte erői átdobását Tokaj—Polgár körzetéből a 3. Magyar Hadsereg arcvonalára, a budapesti irány lezárására.[14]

Érdekesen alakult a *Fretter Pico hadseregcsoport* hadműveleti felépítése is Tiszafüred—Baja arcvonalszakaszon, amelynek magyarázata egyrészt a 3. Magyar Hadsereg megerősítésére irányuló törekvésben, másrészt a magyar alakulatok szovjet csapatokhoz való átállásának megakadályozásában rejlik. A Fretter Pico hadseregcsoportját október 29-én 18.00-tól állították fel.[15] Alárendeltségébe utalták a 3. Magyar, a 6. Német Hadsereget és a 2. Magyar Hadsereg törzsét.[16] A 6. Német Hadsereg szinte két részre szakadt. Tószegtől

[11] Az 1. Magyar Hadsereg a horthysta fegyveres erő legjobban ellátott és felszerelt hadműveleti magasabbegysége volt. Hat hadosztállyal rendelkezett. Az 1. pc. hadseregtől a „Dél" hadseregcsoport megerősítésére utalták a 8. SS lovas- és a 18. SS páncélgránátos hadosztályokat (HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs; Hadműveleti napló. Október 21—25-i bejegyzések; 1252. sz. tekercs Ia. 4267/44. Kdos. sz. irat.)

[12] HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs. Ia. 4189/44. g. Kdos.; Ia 11760/44. g. Kdos.; Ia. 4205/44. g. Kdos. Ia. 11804/44. g. Kdos.; Ia. 4227/44. g. Kdos. sz. iratok.

[13] Uo. 1251. sz. tekercs Ia. 4227/44. g. Kdos. sz. irat.

[14] Uo. Ia. 11760/44. g. Kdos.; Ia. 4205/44. g. Kdos.; Ia. 11804/44. g. Kdos.; Ia. 4241/44. g. Kdos.; 1263. sz. tekercs [C 4157/XLVI] 392—396. lap.

[15] Uo. 1251. sz. tekercs Ia. 4227 g. Kdos. 12. irat.

[16] Nem fedi a valóságot Friessner ama állítása, hogy a Duna—Tisza közti harctevékenységet az idő alatt a 3. Magyar Hadsereg parancsnoksága irányította. A Fretter Pico törzsének a 3. Magyar Hadseregre való rátelepüléséről céltudatosan megfeledkezik. (I. m. 163. o.)

délre a 3. Magyar Hadsereg 7 gyenge hadosztálya védett. Ettől északra 3 német, köztük 2 páncélos hadosztály tevékenykedett. Budapesttől délre a Duna nyugati partján a 31. SS német gyalogos hadosztály, a 10. és 23. magyar hadosztályok részei tartózkodtak. Ide kellett beérkeznie a 2. Magyar Hadsereg törzsének is.

E csoportosítások bizonyítják a fasiszta hadvezetés ama elhatározását, hogy közvetlenül a budapesti hadművelet kibontakozása előtt — a *természetes akadályok mögött kiépített állásokra támaszkodva — aktív védelmet folytat. A Wöhler-csoportból* megerősíti a budapesti irányban védő 3. Magyar Hadsereget és megakadályozza a szovjet csapatok Budapest—Bécs—Dél-Németország irányú előretörését. Emellett gondolt egy Szeged irányú támadásra is, amelyet az átcsoportosítás befejezése után akart végrehajtani.

A „Dél" hadseregcsoport október 28—29-én új direktívákat adott ki, amelyekben hadsereg parancsnokainak[17] a védelem folytatására és a terepnek védelmére való berendezésére adott utasítást. Ez megfelelt az OKH ama rendelkezésének, amely szerint az „... elért terepszakasznak a hadseregcsoport új védelmi vonalává kell változnia".[18]

A *Wöhler-csoport* seregtesteinek a „Dél" hadseregcsoport bal szomszédjával, az 1. páncélos hadsereggel való kapcsolat felvételére és a szovjet csapatok Tiszadob—Miskolc irányú előretörésének megállítására adott feladatokat.

A 3. Magyar Hadseregnek — a megerősítésére utalt LVII. páncélos hadtest beérkezése után — Dunapataj—Újkécske arcvonalról Szeged irányú támadás végrehajtására kellett felkészülnie. A Wöhler-csoport alárendeltségéből a Dunántúlra kivont 2. Magyar Hadsereg törzse azt a feladatot kapta, hogy települése után vegye fel a kapcsolatot Köhlwein „F" hadseregcsoportjával.[19] A 6. Német Hadsereg pedig Tiszafüred—Szolnok között a Tisza vonalának megtartására kapott utasítást. Ennek érdekében Jászberény körzetében egy-egy páncélos csoportot kellett létrehoznia.[20]

A „Dél" hadseregcsoport arcvonalának egyes szakaszain érdekesen alakultak a sűrűségek. (Lásd a 2. sz. táblázatot.) Az első lépcsőben védő hadosztályokat véve alapul a hadseregcsoport 560 km arcvonalán egy hadosztályra átlag 19, a Wöhler-csoportnál 8,5, a Fretter Picoénál viszont 26 km jutott.

A védelem leggyengébb része a 3. Magyar Hadsereg Baja—Újkécske szakaszán volt. Itt gyenge harcértékű magyar hadosztályok védtek. A Wöhler-csoport zömmel német hadosztályokból állt, ezért ott a védelem erősebb volt.

Friessner a budapesti irányra kedvezőtlen hadműveleti sűrűségek alakulását felismerte. A „debreceni" hadművelet alatt tartott is attól, hogy a szovjet csapatok a Debrecen—Nyíregyháza irányú előretöréssel egy időben Budapest ellen is támadást indítanak és akkor nem lesz erő, amivel ezt a támadást megállítsa.

Abban, hogy ez utóbbi nem következett be, a Horthy által Moszkvába küldött fegyverszüneti delegáció tárgyalásai is közrejátszottak. A szovjet főparancsnokság ugyanis, hogy a tárgyalásokhoz kedvező politikai légkört teremtsen, október 11-én utasította Malinovszkij marsallt a Budapest elleni támadás megállítására.

Amikorra azonban kiderült, hogy a Horthy által október 11-én aláírt fegyverszünet nem realizálódik, s a szovjet csapatok támadásaikat felújították, a német hadvezetőségnek már sikerült a 3. Magyar Hadsereg sorait rendezni: új német, illetve magyar csapatokkal megerősíteni. A 2. Ukrán Front balszárnyán október 29-én támadásba lendült 46. hadsereg csapatai már azok

17 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs Ia. 4241/44. g. Kdos. sz. irat.
18 *Ганс Фриснер:* Проигранные сражения. стр. 162.
19 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs Ia. 4241/44. g. Kdos. sz. irat.
20 Uo.

ellenállásába ütköztek. Ezért Budapest előterében elkeseredett küzdelmek bontakoztak ki.

Ha ez az epizód nem jön közbe — Friessner véleményét és az arcvonal e szakaszán tényked̈ő 3. Magyar Hadsereg képességeit ismerve —, állíthatjuk, hogy a 46. és az 53. hadsereg balszárny csapatai, az akkor már előrevonuló 7. gárdahadsereg beérkezésével, felszabadíthatták volna Budapestet még a „debreceni" hadművelet idején. Ez annál is inkább valószínű, mert a „debreceni" hadművelet alatt Friessner főerői (még az OKW alárendeltségébe tartozó erők zöme is) Debrecen és környékén voltak lekötve. A IV. páncélos hadtestet Szolnok körzetében is csak október 17-én állították fel. Erőivel 19-én indítottak támadást[21] az 1. Román Hadsereg csapatai ellen. Sőt akkor még az ellenség is úgy értékelte a 2. Ukrán Front gyorsan mozgó seregtestek manővereit Debrecen—Nyíregyháza környékén, hogy a szovjet csapatok Debrecen—Nyíregyháza irányban „... nagy számú harckocsi utánpótlást és személyi feltöltést kaptak ..."[22]

Friessner ezek ellen minden odamozgatható erőt felvonultatott, hogy elkerülje a katasztrófához vezető bekerítést. Ekkor tehát a támadás Budapest irányú folytatására a helyzet legkedvezőbben alakult volna.

A szovjet kormány, a magyar kormány által hozzáintézett fegyverszüneti kérelmére utasította csapatait a támadás leállítására. Ennek következtében a *2. Ukrán Front balszárny csapatai ütemvesztésre kényszerültek,* ami segítette Friessneréket abban, *hogy erőiket debrecen—nyíregyházi irányban alkalmazzák és a Wöhler-csoport erőit Észak-Erdélyből kivonják,* majd a budapesti hadművelet kezdetére Németországból, továbbá az 1. páncélos hadseregtől és a megsemmisülés elől megmenekült Wöhler-csoporttól jelentős erőt összpontosítsanak Budapest és környékére.

A horthysta kormányzatnak a felemás kiugrási kísérlete nemcsak a fasiszta csapatok átcsoportosítását segítette elő, hanem az *ország — és elsősorban Budapest védelmi rendszerének kiépítését is.*

Guderian — a német szárazföldi erők vezérkari főnöke — az OKW-val egyetértésben 1944. szeptember 22-én arra utasította a „Dél" hadseregcsoport parancsnokságát és rajta keresztül a magyar vezérkart, hogy Magyarországon természetes akadályok mögött — elsősorban Budapest előterében — magyar építőcsapatokkal és polgári lakosság bevonásával építsenek ki védelmi rendszereket.[23] A magyar vezérkar és a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága október 8—15-ig a tervek elkészítésén kívül nagyon keveset tett.

Greiffenberg — a Wehrmacht meghatalmazott tábornoka — Magyarországon 1944. október 8-án Hitlernek készített helyzettájékoztatójából kitűnik, hogy addig nemhogy az ország, de „... a város védelmére néhány fogolynak állások építésére való kirendelésén kívül gyakorlatilag semmit sem tettek".[24]

Ezzel kapcsolatban a szovjet forrásanyagokban is azt olvashatjuk, hogy „Az ellenség 1944. október végén és november hónapban erősítette a budapesti irányt. Tömörítette a gyalogos magasabbegységek harcrendjét harckocsikkal és rohamlövegekkel. Sebtében dolgozott erős védelmi övek kiépítésén Budapest közeli és távoli előtereiben."[25]

Ezzel ellentétben egyes szovjet kiadványokban olyan véleményekkel is találkozunk, amelyek szerint „a német parancsnokság Romániának a háborúból való kiugrásától (1944. augusztus 23.) sürgősen hozzákezdett Magyaror-

21 Lásd uo. 1258. sz. tekercs 6873/44. g. Kdos. sz. iratot és *Fretter Pico* október 17-i 20.10 helyzetértékelését.
22 Uo. *Fretter Pico* 17-i helyzetértékelése.
23 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1258. sz. tekercs 6619/44. g. Kdos. sz. irat.
24 Uo. 1258. sz. tekercs 6865/44. g. Kdos. sz. irat.
25 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1798, лн. 2—3.

ság területén néhány védelmi öv kiépítéséhez és azokat ... 1945 januárjáig intenzíven állandóan tökéletesítette".[26]

A valóság ezzel kapcsolatban az, hogy a német—magyar törzsben kidolgozott terv szerint védelmi rendszerek, ezen belül a Budapesti hídfő kiépítésére a front balszárny csapatai támadásának leállása (október 11), de leginkább a „páncélököl akció"[27] végrehajtása (október 15—16) után került intenzíven sor. Ezt igazolják az OKW hadinapló október végi bejegyzései is, amely szerint *„jól haladtak az erődítési munkálatok, amelyekre csak úgy özönlöttek a kényszermunkások."*[28]

1944. november 1-re a fasiszták a Tisza mögött több védelmi öv kiépítéséhez kezdtek hozzá. Különös gonddal készítették a védelmet Budapest körzetében. Ez volt az úgynevezett „Attila"-vonal, amely a várost kelet felől három patkó alakú védőövvel védte, s szárnyai a fővárostól északra és délre a Dunára támaszkodtak.

Az első védőöv a Dunától 25—30 km-re Alsógöd—Csanád—Kerekegyháza—Maglód—Ecser—Dunaharaszti vonalában 75 km hosszúságban épült. Ez a védőöv 2—4 harcárokból állt, előtte tüskés drótakadályokkal.

A második védőövet az első mögött 12—15 km-re építették ki Dunakeszi—Mogyoród—Isaszeg—Pécel—Pestszentimre—Soroksár vonalában. Hossza elérte a 60 km-t. Általában 1—2 harcárkot, egyes helyeken kiásott harckocsiárkot foglalt magába. Előtte tüskés drótakadályok voltak.

A harmadik védőövet a másodiktól 5—10 km távolságra építették ki.

Ezt a tábori jellegű védelmet fejlett géppuska- és tüzérségi tűzrendszer,[29] a csepeli Dunaág vonalában a parttól 5—20 m-re négy méterenként 28 km hosszúságban 4—6 soros elektromos drótakadály egészítette ki.[30]

Ezek szerint az ellenség Budapest védelmi rendszerét legerősebben kelet felől építette ki. Úgy vélte, hogy a fővárostól északra és délre a Duna — mint természetes akadály — leküzdhetetlen akadályt jelent a szovjet csapatok előtt. A főváros körül a Duna nyugati partján éppen ezért a védelem berendezéséről nem gondoskodott.

*

A szovjet főparancsnokság a délnyugati hadszíntér felől Németország déli határához való kijutás főútvonalanként már szeptember 5-én Budapest—Bécs irányt jelölte meg. Ezt mutatják a szeptember 5-i 220 207. és szeptember 15-i 220 215. számú direktívákban a 2. Ukrán Front számára meghatározott feladatok, és ugyancsak ezekben megjelölt főcsapás irányai. Ezek alapján a 2. Ukrán Frontnak Kolozsvár—Debrecen általános irányú támadás folytatásával október 7—10-re főerőivel a Tisza csap—szolnoki szakaszát kellett elérnie. A veszteségek pótlására és a front megerősítésére utalt erőknek pedig a front balszárnyán Karánsebes—Temesvár irányába kellett előremozogniuk és október 3—7. között Petrovgrád—Temesvár—Bela Crkva körzetében összpontosulniuk. Ez arra enged következtetni, hogy a főparancsnokság az utóbbi erőkkel október első felében Szolnok—Szeged arcvonalról Budapest irányában akarta a támadást folytatni. Szeptember végére kialakult helyzetben — mint ismeretes — a front csapásmérő csoportosítása feladatait csak részben teljesítette. Ugyanakkor a balszárnyon Nagyvárad-délkelet—

26 *Минасян:* Освобождение народов ... стр. 312.
27 Horthynak Szálasival való felcserélésére készített német akció fedőneve.
28 Kriegstagebuch des Oberkomendos der Wehrmacht ... 850. o.
29 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1798, лл-лл. 5—12.
Továbbá lásd HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs. November 7-i reggeli jelentéshez csatolt Prünfur. 1107/44. sz. hadműveleti térképet.
30 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1340, лл-лл. 10—15.

Makó szakaszán kiléptek az Alföldre. Ekkor a szovjet főparancsnokság helyesen úgy döntött, hogy elsődlegesen az ellenség Nagyvárad—Debrecen—Kolozsvár-i csoportosítását célszerű felszámolni. Ezért Malinovszkij marsallt utasította, hogy a támadásnak budapesti irányban való folytatása céljából előremozgatott friss erők (főleg a lovas és gépesített seregtestek) egy részét a „debreceni" hadműveletben használja fel. Budapest irányú támadásról azonban — amely Magyarországnak a háborúból való kiléptetésére irányult — nem mondott le. Kelet-Magyarországnak és Észak-Erdélynek az ellenségtől történő megtisztítása után azonnal utasította a front parancsnokát, hogy folytassa a támadást Budapest irányába.

A főparancsnokság e támadás előfeltételeit már a „debreceni" hadművelet idején igyekezett megteremteni. Hadászati tartalékából október végén a 2. Ukrán Front alárendeltségébe utalta a 2. gépesített hadtestet, a 3. Ukrán Front állományából pedig a 4. gépesített és 23. lövészhadtesteket. Azokat Petrovgrád—Temesvár körzetében összpontosította. Október 8-án a 40. Szovjet és a 4. Román Hadsereg közül Szászrégen arcvonalszakaszról kivont 7. gárdahadsereget október 20-ra Nagyvárad-délnyugat körzetébe irányította. Ott alárendelte az 1. Román Hadsereg négy hadosztályát. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy amikor Debrecen—Nyíregyháza körül Malinovszkij marsall csapásmérő csoportosítása nehéz küzdelmet folytatott és erő hiány miatt Nyíregyháza feladására kényszerült, kért-e engedélyt a főparancsnokságtól a 7. gárdahadseregnek Nyíregyháza irányába való előremozgatására. Valószínű, ha kéri, akkor sem kapott volna ehhez hozzájárulást, mert a főparancsnokság figyelme már Budapestre irányult. Tisztában volt azzal, hogy a hadszíntér földrajzi adottsága miatt Dél-Németország eléréséhez mindenáron birtokba kell venni a magyar fővárost, és csak ezután lehet szó a támadás Bécs irányú folytatásáról.

A szovjet főparancsnokság a budapesti hadművelet megindítását elrendelő direktíva megfogalmazásakor értékelte az arcvonalon kialakult helyzetet, a Szálasi-kormány politikai magatartását és az ellenség erőinek átcsoportosítására irányuló szándékot. A felderítési adatokból tudomást szerzett arról, hogy a hitleristák megkezdték erőik átdobását az arcvonal északi szakaszáról a 3. Magyar Hadsereg megerősítésére. Ehhez Miskolc—Füzesabony—Hatvan—Budapest felé jó közlekedési úttal rendelkezik. Amennyiben sikerül erőit átdobni, Budapest bevétele menetből nem járhat eredménnyel.

Ilyen megfontolás és helyzetértékelés alapján 1944. október 28-án a 220 251. sz. direktívájában utasította a 2. Ukrán Front parancsnokát a budapesti hadművelet azonnali megindítására.

„... a 46. hadsereg és a 2. gárda gépesített hadtest erőivel október 29-én menjen át támadásba a Duna—Tisza közén, göngyölítse fel a Tisza nyugati partján kiépített ellenséges védelmet és biztosítsa ezzel a 7. gárdahadsereg átkelését a folyón. A továbbiakban a 4. gárda gépesített hadtest beérkezése után mérjen megsemmisítő csapást a Budapestet védő ellenségre, és menetből vegye birtokba a fővárost".[31]

A direktíva érdekessége az volt, hogy az csak két hadsereg támadó hadműveletére vonatkozott. Méretei azonban túlzottak voltak. Végrehajtására kijelölt csoportosítás lehetőségeit felülmúlta. *A 2. Ukrán Front e hadművelete előkészítésének, kibontakozásának és főleg megvívásának egy sor olyan sajátossága volt, amely az ezt megelőzőekben nem volt tapasztalható.* Lényegesebbek ezek közül: a támadást már a feladat kézhezvétele utáni napon indítani kellett; a front főerői rendkívül bonyolult helyzetben teljesen kifárad-

31 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1191, лн. 7.

va, lőszer nélkül a harci technika 2/3-nak elvesztése és Nyíregyháza feladása utáni állapotban voltak. Soraik rendezésének ütemében léphettek támadásba, s végül, amely az előzőekből következett, hogy 108 napig tartott, még a 3. Ukrán Front erőinek bevonásával is.

*

A front törzse a direktíva kézhezvétele után azonnal hozzákezdett a hadművelet előkészítéséhez.

Ez a munka, amely október 28-tól november 5-ig tartott, nem volt zökkenésmentes. Bonyolította az előkészületeket az, hogy a front főerői a Tisza csap—szolnoki szakaszának eléréséért a túlparton már elfoglalt hídfők megtartásáért, illetve újak birtokbavételéért nyugati irányban támadtak.

Friessner seregtestei a Tisza vonalának megtartásáért heves rohamokat indítottak. Ezenkívül Dunapataj—Újkécske arcvonalszakaszról Szeged irányú támadásra készültek[32] — az átcsoportosításban levő erők beérkezése után.

A bonyolult hadműveleti helyzet, a rendkívül rövid idő azt követelte, hogy a front törzse az előkészületeket, a szükséges terveket, átcsoportosításokat menet közben végezze. Ugyanakkor irányítania kellett jobbszárnyon a főerők támadásait, illetve azok átcsoportosítását és feltöltését.

A front törzse tehát adott esetben azt a munkát, amelyet általában a háború más hadműveletei előkészítésénél több hétig tartó szünet alatt, normális körülmények között végzett el, itt bonyolult helyzetben, törzsön belüli ésszerű munkamegosztással egy hét alatt teljesítette. *A törzs egy része irányította a támadó csapatok tevékenységét, más része a hadművelet előkészítését végezte. A kétirányú munka egyidejű, párhuzamos ellátásával járó nehézségeket a front törzse eredményesen leküzdötte.* Ez adta a budapesti hadművelet egyik sajátosságát, mégpedig azt, hogy előkészítése menetből történt. A hadművelet előkészítése és ezen a téren szerzett tapasztalatok figyelmet érdemelnek.

A hadművelet előkészítése — a törzsben végzett végtelenül sokoldalú munka mellett — a frontparancsnok elhatározásának kidolgozásával kezdődött. A bonyolult hadműveleti helyzet és a főparancsnokság sürgető direktívája arra késztette Malinovszkij marsallt, hogy először (október 28-án) csak a 46. és 7. gárdahadsereg támadására hozza meg elhatározását. A front valamennyi hadseregére vonatkozó elhatározásra a helyzet áttekintése és lehetőségeik felmérése után 31-én került sor. A frontparancsnok elhatározásának sajátosságát tehát az adta, hogy kezdetben az csak két hadseregre vonatkozott.

Az elhatározás kidolgozásakor — amint az szokás — sor került a front *csapatai lehetőségeinek felmérésére, a segítő és gátló körülmények értékelésére.*

Az elhatározás kidolgozására és az új hadművelet megszervezésére *kedvezően hatott* az, hogy az előző hadművelet eredményeként a front arcvonala 890 km-ről 360 km-re csökkent.[33] A seregtestek arcvonala kiterjedésének csökkenése arányában növekedett hadműveleti sűrűségük. Kedvező feltételek adódtak a csapatok arcvonal menti átcsoportosítására, új csoportosítások létrehozására. Az előző hadműveletek alatt ezek elég sok problémát okoztak. Ettől kezdve könnyebbé vált a csapatok irányítása, tevékenységük összehangolása. A szomszéd frontoknak a 2. Ukrán Front szárnyaira való felzárkózá-

32 *Ганс Фриснер:* Проигранные сражения . . . стр. 166.
33 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 982, лл. 173.

sával felszabadult az a 2—4 lövészhadtest, amely az előző hadműveletek megvívása alatt a szárnyakat biztosította. Ezzel is növekedett a front lehetősége.

A szomszéd frontoknak Malinovszkij marsall csapatai felé való fordulása, illetve felzárkózása, a fegyveres küzdelem megvívását igen hatékonyan szolgáló eljárás alkalmazásához teremtettek feltételeket. Lehetőség nyílott arra, hogy a 2., 4. és 3. Ukrán Frontok erőinek összehangolt támadó tevékenységével — kiterjedésük teljes szélességében — egy időben, vagy az ellenség számára legkedvezőtlenebb arcvonalszakaszon (szakaszokon) és időpontokban — megsemmisítő csapásokat mérjenek. Ezzel az eljárással vívott támadó hadműveletet a hadművészettörténeti irodalom „az ellenségre gyakorolt folyamatos ráhatás arcvonal menti megoldása" terminológiával jelöli.

A 4., a 2. és a 3. Ukrán Frontok az ezt megelőző hadműveletekben önálló irányokban, *önálló fronthadműveletet vívtak. Tevékenységüket a szovjet főparancsnokság hangolta össze. Ezért köztük a hadműveletek megvívása alatt csak hadászati szinten volt együttműködés.* Ez elsősorban a 2. és 4. Ukrán Front között nyilvánult meg a nagy távolságok miatt. Esetenként a frontok légiereje vett részt közös akciókban.

1944. október végén, amikorra a 2. Ukrán Front szomszédai szorosan felzárkóztak szárnyaira, köztük közvetlen kapcsolat létesült — már hadműveleti, sőt harcászati szinten is együttműködhettek. Ez a körülmény a kitűzött feladat sikeres megoldását nagyban elősegítette, és egyúttal arra is kötelezte a 2. Ukrán Front törzsét, hogy tevékenységüket a soron következő hadművelet idejére jobban összehangolják, mint azt előzőekben tették.

Ezek a tényezők mind kedvező hatással voltak a hadművelet menet közbeni előkészítésére és megindítására.

Az elhatározás kidolgozásának fontos láncszemét képezte a front *seregtestei lehetőségeinek és képességeinek értékelése.* A rendelkezésre álló eredeti dokumentumok alapján Malinovszkij marsall törzse saját lehetőségeit, erő- és eszközviszonyait az 1. sz. táblázat szerint ítélte meg.

A táblázat szerint formailag a 2. Ukrán Front a sikeres támadás folytatásához szükséges erő- és eszközfölénnyel rendelkezett. Amennyiben a front seregtesteinek feltöltöttségét, *harci technikai állapotát, lőszerrel való ellátottságát,* arcvonalszakaszonkénti elhelyezkedését vizsgáljuk, azonnal látjuk annak okát, hogy a *front parancsnoka miért tiltakozott a főparancsnokság október 28-i direktívájának kézhez vételekor, és* került sor az alábbi telefonbeszélgetésre. A front parancsnoka elhatározásának kidolgozására, új támadó csoportosítás létrehozására és tevékenységének megszervezésére öt napot kért.

„Sztálin: A főhadiszállás nem tud önnek öt napot adni. Értse meg, hogy Budapestet politikai megfontolásból minél gyorsabban birtokba kell venni.

Malinovszkij: Nekem minden világos. Megértem, hogy nekünk nagyon fontos Budapest bevétele, mégpedig politikailag.

Sztálin: Nem halaszthatjuk el a támadást öt napig. A Budapest irányú támadást azonnal kezdeni kell.

Malinovszkij: Ha ön ad most öt napot, akkor az ezt követő öt nap alatt Budapestet beveszem. Viszont, ha a 46. hadsereget azonnal ütközetbe vetem, az erő- és eszközhiány miatt képtelen lesz a csapás gyors kifejlesztésére, és a magyar főváros közvetlen közelében huzamos harcokba keveredik. Röviden szólva: képtelen lesz Budapestet menetből elfoglalni.

Sztálin: Hiába makacskodik. Úgy látszik Ön nem érti, hogy a Budapest elleni csapás politikai szükségszerűség?

Malinovszkij: Budapest elfoglalásának politikai szükségszerűségét megértem, éppen ezért kérek öt napot.

1. sz. táblázat

Erő-és eszközviszonyok a 2. Ukrán Front és a vele szemben lévő ellenség között 1944. november 1-én[34]

Megnevezés	Élőerők	Hadosztályok és dandárok száma	Golyószóró és géppuskák száma	Löveg /páncéltörő és lgv. nélkül/	Aknavető /sorozatvetők nélkül/	Harckocsi és rohamlöveg	Repülőgép	
	fő	Összesen db						
Szovjet és román csapatok	578 000	68 ebből 15 román	16 100	3900	5400	525 181	925	
Német és magyar csapatok	280 000	35	8 200	960	1200	220 150	350	
Arány	2:1	2:1	2:1	4:1	4,5:1	2,5:1 1:1	3:1	

Megjegyzés: 1./ A német és magyar összesitett adatok november 10-ről származnak. 2./ A javitás alatt lévők és az állománytáblából nem törölt harckocsik, továbbá a feltöltésre a 3. Ukrán Front állományába utalt 18. harckocsihadtest harckocsijai a táblázatban szerepelnek. 3./ A szovjet hadosztályok átlag létszáma 4000-5500, a román hadosztályoké 1000-5000 fő. A német páncélos hadosztályokba 40-60 db P.IV., PV. harckocsi, illetve P.VI. /párduc/ rohamlöveg tartozott.

34 A táblázat adataihoz felhasznált forrásanyag: Архив МО СССР. ф. 240, оп.2779, д. II96, лл. 30-34., д. 992,лл. I40-I45., д. I338, лл. 2-I0., д.I78I, лл. I-I06.; HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs, 1944. október 24-november 10-i reggeli, Napi jelentések, bejegyzései; 1252 sz. tekercs Ia. 11464/44 VK.; Ia 4281/44 VK.; Ia 5275/44 titkos; Ia 4334/44. g. Kdos. sz. utasitások, intézkedések, jelentések.

Sztálin: Megparancsolom, hogy holnap Budapest ellen menjen támadásba."[35]

Az öt naphoz Malinovszkij marsall a meglevő általános erő- és eszközfölény ellenére azért ragaszkodott, mert a támadás azonnali megindításának előfeltételeit nem látta biztosítottnak — sem a csapatok csoportosítása, sem lőszerrel és anyagiakkal való ellátottságát illetően. Ebben teljesen igaza volt; az események is őt igazolták.

De talán nézzük meg konkrétan, miért is ragaszkodott Malinovszkij marsall a támadás elnapolásához minden áron. Ez azért is lényeges, mert a támadás menetből való előkészítésének és szünet nélküli folytatásának lényeges problémáira mutat rá. Ehhez a hadművelet megtervezésekor készült okmányok nyújtanak segítséget.

A főparancsnokság direktívájának megérkezésekor a front főerői a „debreceni—nyíregyházi" hadművelet heves küzdelmei hatására a jobbszárnyra kerültek és ott harcban álltak. Az utasítás a támadás azonnali megindítását a balszárnyon követelte. A 46. és 7. gárdahadseregek erre azonban egyáltalán nem voltak felkészülve — sem csoportosításukat, sem pedig anyagiakkal való feltöltöttségüket illetően. A főparancsnokság utasításának megérkezésekor például a 46. hadsereg 31. lövészhadteste Baja—Sombor között a Duna vonalát zárta le. Leváltására, hogy a hadsereggel részt vegyen a támadásban, nem volt lehetőség. Ezért később a 3. Ukrán Front állományába került. Pótlására a 3. Ukrán Front 57. hadseregéből átadott 23. lövészhadtest Romániából Battonya—Mezőhegyes útvonalon a peremvonaltól kb. 100 km távolságon mozgott előre. A 4. gárda gépesített hadtest még ennél is távolabb volt — Jugoszláviában. A front parancsnokának október 29-i utasítása szerint az előbbinek: 31-én Tótkomlós—Hódmezővásárhely útvonalon haladva 31-re kellett elérnie Csongrád—Félegyháza (peremvonal) körzetét.[36] A 4. gépesített hadtestnek pedig Kemiec—Szeged útvonalon 31-én éllel Kistelek[37] (peremvonaltól 30 km) vonalát kellett elérnie.

A főcsapást mérő 46. hadsereg tehát a budapesti támadás megindításakor (október 29-én) két (10. és 37.) lövész- és egy (2. gárda) gépesített hadtesttel rendelkezett. A megerősítésére utalt erőkkel csak három nap múlva számolhatott. Ezért a front parancsnoka egyrészt be akarta várni ezeket az erőket, másrészt ezzel egy időben erősíteni akarta a front balszárnyát a jobbszárny rovására.

A front parancsnoka támadási sávjának egyes szakaszain az erő- és eszközviszonyok alakulását — a 46. hadsereg megerősítésére utalt erőket is beleszámítva — a 2. számú táblázaton[38] látható módon tisztázta. Ezek az adatok azt igazolják, hogy a sikeres támadás folytatásához szükséges kezdeti csapás mérésére — mely demoralizálja az ellenséget — be kellett volna várni a 46. hadsereg megerősítésére utalt erőket.

A front törzsében a saját *gyorsan mozgó seregtestek állapotának* értékelésekor megdöbbentő képet kaptak. Malinovszkij marsall azt az erőt, amely az addigi hadműveletekben mindvégig döntő szerepet játszott, gyengének ítélte meg. Ez alól kivételt csak a főparancsnokság tartalékából érkezett 2. gárda gépesített hadtest képezett, amelyeknek állományába kb. 200 db harckocsi tartozott.

35 *Р. Я. Малиновский:* Будапешт—Вена—Прага. Москва. Издат «Наука», 1965. стр. 81—82.
36 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, лл. 266.
37 Uo. лл. 268.
38 Uo. ф. 240, оп. 2779, д. 1338, лл-лл. 2—10.

2. sz. táblázat

A 2. Ukrán Front erő-és eszközviszonyainak alakulása az arcvonal egyes szakaszain 1944. október 29-én

Arcvonal-szakasz	Egy gy. és löv. ho-ra jutó km			Sürüségek az arcvonal 1 km-én								
				valamennyi löveg			a k n a v e t ő			hk. és rolg.		
	szovjet	német	viszony	szovjet	német	viszony	szovjet	német	viszony	szovjet	német	viszony
Csap-Nyir-egyháza	10,0	7,0	1:1,4	14,4	9,0	1,6:1	8,8	5,0	1,7:1	-	-	-
Nyiregyháza-Polgár	5,0	8,0	1,6:1	20,6	10,0	2:1	11,6	7,0	1,6:1	3,6	1	3,6:1
Polgár-Szolnok	10,0	25,0	2,5:1	8,1	3,0	2,7:1	5,6	3,0	1,8:1	-	1,8	0:1,8
Szolnok-Kecskemét-Solt	7,5	28,0	3,5:1	17,0	3,0	5,6:1	16,0	2,5	6,4:1	3,3	1,2	2,7:1
Solt-Zombor	6,5	13,0	2:1	1,5	1,0	1,5:1	1,1	1,1	1:1	-	-	-

A többi harckocsi és gépesített seregtest harckocsi technikája nagyon megfogyott, amely a 3. sz. táblázaton látható.

A gyorsan mozgó seregtestek harckocsi technikája *motorikus szempontból* még ennél is rosszabbul nézett ki. A 18. harckocsihadtestet például, mivel harckocsi állományának 65%-át elvesztette és a megmaradtak is több mint 2000 km harci utat tettek meg, nagyjavításra szorultak és Temesvárra tör-

3. sz. táblázat

A 2. Ukrán Front harckocsi állománya

1944. november 1-én

Megnevezés	Harckocsik és rohamlövegek száma 1944. október 1-én	Harckocsik és rohamlövegek száma 1944. november 1-én
6.gárda harckocsi hadsereg	176	56
Gorskov, Plijev-csoport	565	197
18. harckocsi-hadtest	82	29
2. gárda gépesi-tett hadtest	-	200
4. gárda gépesi-tett hadtest	-	73
Összesen:	823	555

ténő elszállítása után a 3. Ukrán Front állományába utalták.[39] Ehelyett kapta Malinovszkij marsall a 4. gárda gépesített hadtestet 3. Ukrán Front állományából. Ez a hadtest Iași—Kisinyovtól Bulgária—Jugoszlávián át, jelentősebb feltöltés és nagyobb javítás nélkül, kb. 2500 km harci út megtétele után került Kiskundorozsma körzetébe.

A 6. gárda harckocsihadsereg állapota sem volt különb. Állományának 69%-át elvesztette. Október végén ezért a 7. gárdahadsereg mögött Kenderes—Kisújszállás körzetében fronttartalékába került.[40]

A Plijev- és Gorskov-csoport a debreceni—nyíregyházi küzdelmekből — kb. 2500 km harci utat megtéve és állományának 66%-át elveszítve — 197 db harckocsival és rohamlöveggel került ki,[41] ily módon szintén gyenge erőt képviselt.

A front tehát a budapesti hadművelet elejére 526 db üzemképes harckocsival és rohamlöveggel rendelkezett,[42] és 63%-a 2000—2500 km harci utat tett meg. A front parancsnoka soraik rendezésére, legalábbis kisebb javítások elvégzésére időt akart biztosítani. Ezzel szemben a „Dél" hadseregcsoportnak (az OKW alárendeltségébe tartozottakon kívül) 225—230 db, motorikus szempontból a szovjeteknél még rosszabb állapotú harckocsi és rohamlöveg állt rendelkezésére.[43]

A front törzse összfegyvernemi egységei harcértékének mérlegelésekor megállapította, hogy a lövészhadosztályok létszáma az október 1-i helyzethez viszonyítva 6000—7500-ről 4000—5500 főre csökkent.[44] A súlyos veszteségek mellett — az éjjel-nappal tartó feszített harcból származó fizikai fáradtságon túlmenően — a lövészhadosztályok minőségileg is gyengültek azzal, hogy Románia területén levő fogolytáborokból kiszabadított szovjet foglyokból a front jelentős feltöltést kapott.[45] Románia területének felszabadítása utáni harcokban a román csapatok harci szelleme is csökkent.[46]

Malinovszkij marsall saját csapatainak harcképességeit vizsgálva döbbent rá lőszer- és anyagi ellátottságuk súlyos állapotára. Ez késztette arra, hogy soron kívüli harcjelentésében azonnal feltárja a főparancsnokság előtt a front lőszer állapotát.

„A lőszerrel való ellátás kérdése égetően fontos — hangzik a jelentés —, amely most kedvezőtlenül alakult. A front a szeptemberre igényeltekből nem kapott meg 50 ezer kézigránátot, 22 000 db 120 mm-es aknavető gránátot, 20 000 db 45 mm-es lövedéket, 9000 db 152 mm-es tarack lövedéket.

Az októberre igényeltekből — melynek hiányát egyre inkább érezzük — 12 ezer tonna gyalogsági lőszert, 300 000 db 82 mm-es és 80 000 db 120 mm-es aknavető gránátot, 60 000 db 76 mm-es lövedéket és 16 000 db tarack lövedéket. A front az *utánszállítás ilyen üteme mellett lőszer nélkül marad . . .*"[47]

39 *М. М. Малахов:* Освобождение Венгрии и восточной Австрии (Москва, Воениздат, 1965. стр. 66.) című könyvének 66. oldalán írja: „. . . október végén . . . Budapestre mérendő csapás végrehajtására . . . Karcag környékére vonták a 18. harckocsihadtestet . . ." Könyvnek ez a tétele nem fedi a valóságot. A hadtestet feltöltésre vonták ki és nem a budapesti csapás végrehajtására. (Lásd: Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180. лл. 280.; ф. 18, тк. оп. 215 801, сс. д. 5, лл-лл. 89—90.

40 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, лл. 256, ф. 240, оп. 73 765, д. 41/в, лл. 108.

41 Uo. ф. 240, оп. 73 765, д. 41/в, лл-лл. 135—139.

42 Uo. ф. 240, оп. 2779, д. 1196, лл-лл. 30—35.

43 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs. *Grolman* hadseregcsoport törzsfőnökének október 28-i jelentése az OKH-ra. Lásd még az 1944. október 26—november 10-i reggeli és napi jelentések bejegyzéseit.

44 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 992, лл. 145.

45 Ez az adat az 53. hadsereg 49. lövészhadtest 1. légideszant hadosztály volt politikai helyettesétől származik. Állítása szerint a légideszant hadosztály 27 századából 9 század állományát ilyen foglyogkból szervezték. Lázsd tovább *А. М. Самсонов:* Освобождение Венгрии от фашизма. Москва, Изд. «Наука» 1965. стр. 173.

46 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, лл-лл. 400—401.

47 Uo. ф. 240, оп. 2779, д. 1196, лл-лл. 35—36.

A lőszer- és anyagi utánszállítás meggyorsítására javasolta Sztálinnak, „hogy a továbbiakban ne Ogyesszán, hanem Iaşi—Maroşeştin[48] keresztül irányítsák az utánpótlást".

A front haditanácsa azonnal felülvizsgálta a régi lőszernormákat és újakat állapított meg. Ez legérzékenyebben a front tüzérségét érintette. „Hozzanak határozott és szigorú rendszabályokat — hangzott a front tüzérfőnökének utasítása a tüzértörzsek felé — a lőszer gazdaságos és célszerű felhasználására. A tüzérség térjen át a közvetlen irányzással lőtt tüzelésre" ... „közvetett tüzelést zárt tüzelőállásból csak kivételes esetekben engedélyezem ..."[49] „A megszabott normák túllépését kategorikusan megtiltom."[50]

A 2. Ukrán Front csapatainak a magyar Alföldre való kiérkezése és a Tisza vonalára való felzárkózása utáni ellátása — mint látjuk — nem könnyebbült. Pedig az Alföld úthálózatban gazdag volt. A nehézséget a front hadtáplépcsőjének elnyúlása okozta, hátsó határa a Fekete-tenger romániai partján volt. A szállítást az úthálózatban szegény hadszíntéren, a Kárpátokon keresztül kellett megvalósítani, ahol az ellenség „rendszeres mozdony vadászatot" rendezett légierejével. Visszavonuláskor majdnem valamennyi alagutat felrobbantott és mozdony —, illetve vagonjavító központot használhatatlanná tett.[51]

Ezek szerint Malinovszkij marsall csapatai a front negyedik hadműveletére csökkent állománnyal, javításra szoruló harci technikával, anyagiakkal és főleg lőszerrel gyengén ellátva indultak. Ez abból adódott, hogy az első hadműveletre tervezett és megmaradt anyagi tartalékokból jutott a második hadműveletre és a közben előre szállítottakból a harmadikra — a „debrecenire" — is, amely már hevességénél fogva szinte felszippantotta a front raktáraiban felhalmozott lőszer- és anyagi tartalékokat. Ezek feltöltésére, a gyorsan mozgó seregtestek sorainak rendezésére, a csapatok átcsoportosítására időre lett volna szükség. Augusztus 20-tól végig első lépcsőben, éjjelnappal megfeszített küzdelmet folytató lövész seregtestek fizikailag kifáradtak, pihentetni, de ugyanakkor fel is kellett volna tölteni azokat. Ezek alapján Malinovszkij marsall erőfeszítései a főparancsnokság felé a támadás idejének elhalasztására vonatkozóan indokoltnak mondható. A kialakult hadászati helyzet azonban a támadás szünet nélküli folytatását követelte.

Mivel kérését elutasították, helyzetének és lehetőségeinek az előbbiek szerinti értékelése után azonnal elhatározásra jutott. Még aznap utasította a 46. és 7. gárdahadseregek[52] parancsnokait a budapesti hadművelet megindítására.

„A 46. hadsereg vegye állományába a 2. gárda gépesített hadtestet. Október 29-én 14.00-kor indítson támadást Kecskemét—Budapest általános irányában. A főcsapást (10. és 37.) lövész- és 2. gárda gépesített hadtest erőivel a jobbszárnyon mérje. A balszárnyon zárkózzon fel a Dunára. Október 30-án estére jusson ki Nagykőrös—Lajosmizse—Izsák, továbbá a Duna vonalára. A 2. gárda gépesített hadtesttel érje el Albertirsa—Örkény körzetét.

A 7. gárdahadsereg készüljön fel október 30-án támadás megindítására. A főcsapást a balszárnyon mérje, négy lövész- és az 1. Román Hadsereg hadosztályaival. Október 30-án estére érje el Tószeg—Nagykőrös terepszakaszát.

48 A széles nyomtáv ekkor Marosestiig volt kiépítve.
49 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1196, лн. 132.
50 Uo. ф. 240, оп. 2769, д. 215, лн. 92.
51 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs Ia. 3202/44. titkos sz. irat. Szállításfelelős tábornok összefoglaló jelentése.
52 Dr. Csima János „A 7. román hadtest a Budapest felszabadításáért vívott harcokban" című cikkében azt állítja, hogy „... 1944. október végére ... A 3. Ukrán Front 46. hadserege ... készen állt arra, hogy folytassa előnyomulását Budapest felé." (HK. 1965. 1. sz. 38. o.) Ekkor a 46. hadsereg a 2. Ukrán Front állományába tartozott.

A 2. gárda gépesített hadtest a parancs vételétől a 46. hadsereg alárendeltségébe lép."

„Az 5. légihadsereg minden erejével a 46., 30-ától erői egy részével a 7. gárdahadsereg harcát támogassa."[53] (Kiadva 1944. október 28-án 23,45-kor.)[54]

Slemin altábornagy az utasításnak megfelelően október 29-én 14.00-kor Alpár—Kiskunfélegyháza arcvonalszakaszról Kecskemét—Budapest irányú támadást megindította. 30-án támadásba lendült Szolnok—Alpár szakaszon a 7. gárdahadsereg is. Ezzel elkezdődött a 108 napig tartó budapesti hadművelet.

A front törzsének munkája ezért egyrészt a budapesti irányban támadó csapatok vezetésével, másrészt a többi hadsereg átcsoportosítására, tevékenységük megtervezésére és az egész hadműveletre vonatkozó elhatározás kidolgozására irányult.

Ez a párhuzamos tevékenység tehát már a Nagy Honvédő Háború gyakorlatában törvényszerű jelenség volt, mivel az idő tényező egyre inkább hadászati jelentőségre tett szert.

A front parancsnoka valamennyi hadseregére vonatkozó elhatározását október 31-re hozta meg. Ennek lényege a következőkben foglalható össze. (Lásd a 2. sz. vázlatot.) A 46. és 7. gárdahadsereg erőivel indított támadás továbbfolytatásával szétveri a Fretter Pico hadseregcsoportját, menetből birtokba veszi Budapestet. A front jobbszárny (40., 53., 27. Szovjet és 4. Román Hadseregek erőivel a Tisza vonalára való felzárkózás és közben végrehajtott átcsoportosítás után Miskolc, illetve Füzesabony irányokban indít támadást. Ezzel meghiúsítja az ellenség ama szándékát, hogy a Tisza északi folyásának körzetéből erőit Budapest előtere megerősítésére átdobja.

A harckocsi-, gépesített és lovashadtestekre vonatkozó elhatározása az volt, hogy a 6. gárda harckocsihadsereget a 7. gárda-, a Plijev tábornok lovasgépesített (4. és 6. gárda lovas-, 23. harckocsihadtest) csoportját a 253. Gorskov tábornok lovas-gépesített (7. gépesített és 5. gárda lovashadtest) csoportját a 27. hadsereg sávjában alkalmazza. A támadás kezdetét az 53. és 27. hadseregeknél november 10-re határozza meg.[55]

Az elhatározás a front jobbszárnyán működő erők jelentős balra tolódását, az arcvonal középső szakaszán levők tömörítését írta elő. Valamennyi hadsereg az új elgondolásnak megfelelően új sávba került, új irányokban kapott támadási feladatokat. A front törzsének ez okozott legnagyobb problémát: harcból kivonni erőket az ellenség ellenlökéseinek, ellencsapásainak elhárítása közben, jelentős távolságra átmozgatni és közben lőszerrel, anyagiakkal feltölteni. Gyakori volt az olyan eset — mint a 40. hadseregnél —, hogy a hadsereg jobbszárny csapatai az ellenség ellencsapását hárították el,[56] balszárnyon támadtak,[57] középső szakaszon (50 hadtest) pedig 80 km távolságra megkezdték átcsoportosítását.[58] Ez a magas fokú dinamizmus és feszített helyzet — amely az egész átcsoportosítást, illetve előkészítést jellemezte — bonyolította a törzs irányító, szervező és előkészítő munkáját.

Az előkészítés alatt a támadásnak a jobbszárnyon való folytatása, 29-től a balszárnyon történő megindítása, irányítása és közben a csapatok nagyfokú

53 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, лл-лл. 264—265.

54 A főparancsnokság 220251. sz. direktivájának kiadásakor Malinovszkij marsall a 46. hadsereg harcálláspontján tartózkodott. Sztálinnal való telefon beszélgetést is innen folytatta. Mivel kérését a támadás elnapolására elutasították, a telefon beszélgetés után helyben személyesen adta ki utasítását Slemin altábornagynak a budapesti támadásra. *Р. Я. Малиновский:* Будапешт—Вена—Прага . . . стр. 83.

55 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, лл-лл. 264—266, 268, 272, 280—289.; ф. 240, оп. 2779, д. 1196, лл. 58.

56 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs Ia. 4227/44. vk. sz. irat.

57 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1027, лл-лл. 156—159.

58 Uo. оп. 2769, д. 180, лл. 252.

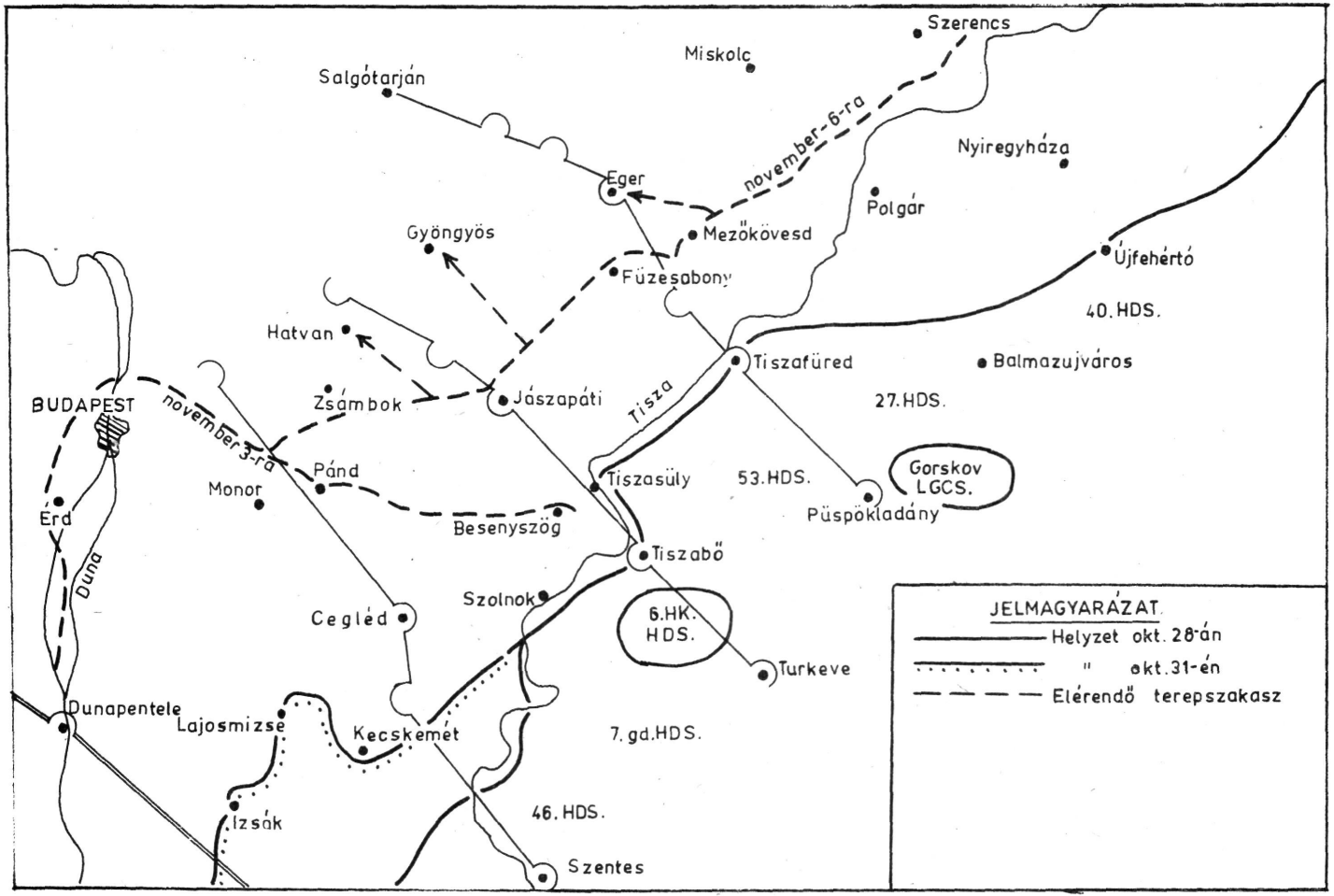

2. sz. vázlat. A 2. Ukrán Front parancsnokának elhatározása 1944. október 31-én

átcsoportosítása, lőszerrel, valamint anyagiakkal való feltöltése állandó és megbízható összeköttetést követelt. Ezenkívül az állandóan váltakozó helyzetre rugalmasan reagáló vezetésre volt szükség. A front parancsnoka a döntő események színhelyén személyesen segítette tanácsaival a seregtestek parancsnokainak a munkáját. A hadműveleti tiszti csoportok és összekötő tisztek a rendelkezésemre álló utasítások rövidségét megítélve, minden bizonnyal a harcból való kivonás, menetvonalak meghatározását, új gyülekezési körletek, új támadási sávokat tartalmazó, egyébként hosszú utasítások helyett hadműveleti térképen juttatták el a seregestek parancsnokaihoz Malinovszkij marsall utasításait.

Abból a célból, hogy a törzs alkotó tevékenységét a támadás folytatására és az elhatározásnak megfelelő új csoportosítás mennél jobb kialakítására tudja összpontosítani, a hosszadalmas írásos dokumentumok helyett inkább grafikus okmányokat készített — rövid magyarázatokkal. A törzs ilyen és ehhez hasonló ésszerű munkamódszerek alkalmazásával, a hadműveletnek menetből való előkészítésével és ezzel kapcsolatos hatalmas átcsoportosítások[59] rövid (október 28—november 5) idő alatti végrehajtásával példát szolgáltatott a hadművészetnek.

A nagyszerű és általában éjszaka, pontos időre végrehajtott átcsoportosítások és közben támadó tevékenységek folytatása eredményeként valamennyi hadsereg (a 46. kivételével) majdnem új sávba került. A front főerői ezzel jobbszárnyról az arcvonal középső szakaszára helyeződtek át. A front seregei új támadó csoportosításba kerültek és azonnal hozzá is kezdtek a számukra meghatározott támadási feladatok menetből történő végrehajtásához.

Ezzel egy időben az ellenség is jelentős átcsoportosításokat hajtott végre az arcvonal északi szakaszáról Budapest körzetébe. A szovjet parancsnokságnak ezt nem sikerült megakadályoznia. Ez már azt jelezte, hogy a döntő küzdelmek Budapest körzetében bontakoznak ki.

*

A budapesti hadművelet — a 46. hadsereg csapatainak rövid tüzérségi előkészítése után — Tószeg—Kiskunfélegyháza arcvonalszakaszról október 29-én 14.00-kor kezdődött. Slemin altábornagy csapatai a 2. gárda gépesített hadtesttel október 31-re mintegy 20—40 km-re vetették vissza a 3. Magyar Hadsereg erőit, s Tószeg—Kecskemét—Lajosmizse—Izsák—Kalocsa vonalát érték el. (A támadó csapatok helyzetét lásd a 3. sz. vázlaton.) Az ellenség

59 A menetből végrehajtott hadművelet előkészítése alatt hozott elhatározás alapján az új hadművelet érdekében foganatosított átcsoportosítások: A 40. hadsereg 50. lövészhadtestének arcvonalát október 27—28-án átvette az 54. és 159. megerődített körlet. A hadtest a 4. Román Hadsereg balszárnyára Máriapócs—Újfehértó körzetében mozgott át. A 7. gárdahadsereg október 27—28-án Tiszafüred-dél arcvonalról leváltotta a 6. gárdahadsereget és a 18. harckocsihadtestet. Előbbi Kenderes—Kisújszállás körzetében fronttartalékba került, az utóbbit feltöltés céljából kivonták. A 27. hadsereg 31-én Nagykálló körzetében leváltotta a 6. gárda lovashadtestet, amely Debrecentől délkeletre levő erdőben összpontosult. A 4., 5. gárda lovashadtesteket Sóstó—Újfehértó arcvonalon november 1-én a 40. hadsereg 50. lövészhadteste váltotta fel, amelyek Sarand—Hajdúpályi körzetében összpontosultak és a front tartalékát képezték. A 27. hadsereg 1-én leváltotta a 7. gépesített hadtestet. A leváltott 35. lövészhadtestet hadseregtartalékába hátravonta. A 40. hadsereg 51. lövészhadteste 3-án Polgár—Tiszalékárd szakaszon leváltotta a 27. és 53. hadseregek hadosztályait. A 27. hadsereg 3-án Polgár-dél—Tiszafüred-észak arcvonalon leváltotta a 53. hadsereg hadosztályait, a 130. lövészhadosztályát pedig Kisújszállás körzetébe a fronttartalékába útbaindította. Az 53. hadsereg majdnem új támadási sávot kapott. 4-én Tiszafüred—Tiszabőn leváltotta a 7. gárda hadsereg hadosztályait, a 243. lövészhadosztályát tartalékba vonta. Plijev tábornok november 2-án utasítást kapott (4. és 6. gárda lovas-, 23. harckocsi hadtestével) Törökszentmiklós—Cibakháza körletének elfoglalására, majd Szolnokon át támadó hadművelet indítására. Gorskov tábornok november 7-én azt a parancsot kapta, hogy csoportjával (5. gárda lovas- és 7. gépesített hadtest) Tiszafüred—Tiszaőrs körzetében összpontosulion. A 7. gárdahadsereg 4-én Tiszaröff—Tiszabő arcvonalról erőit balra csoportosította át. Ezt az arcvonalat az 53. hadsereg vette át. Az utasítások értelmében ezeket az átcsoportosításokat október 27—november 8 között hajtották végre — általában éjszaka. Lásd:
Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, ли-ли. 252, 255, 272, 282—284, 294—295, 298—312.

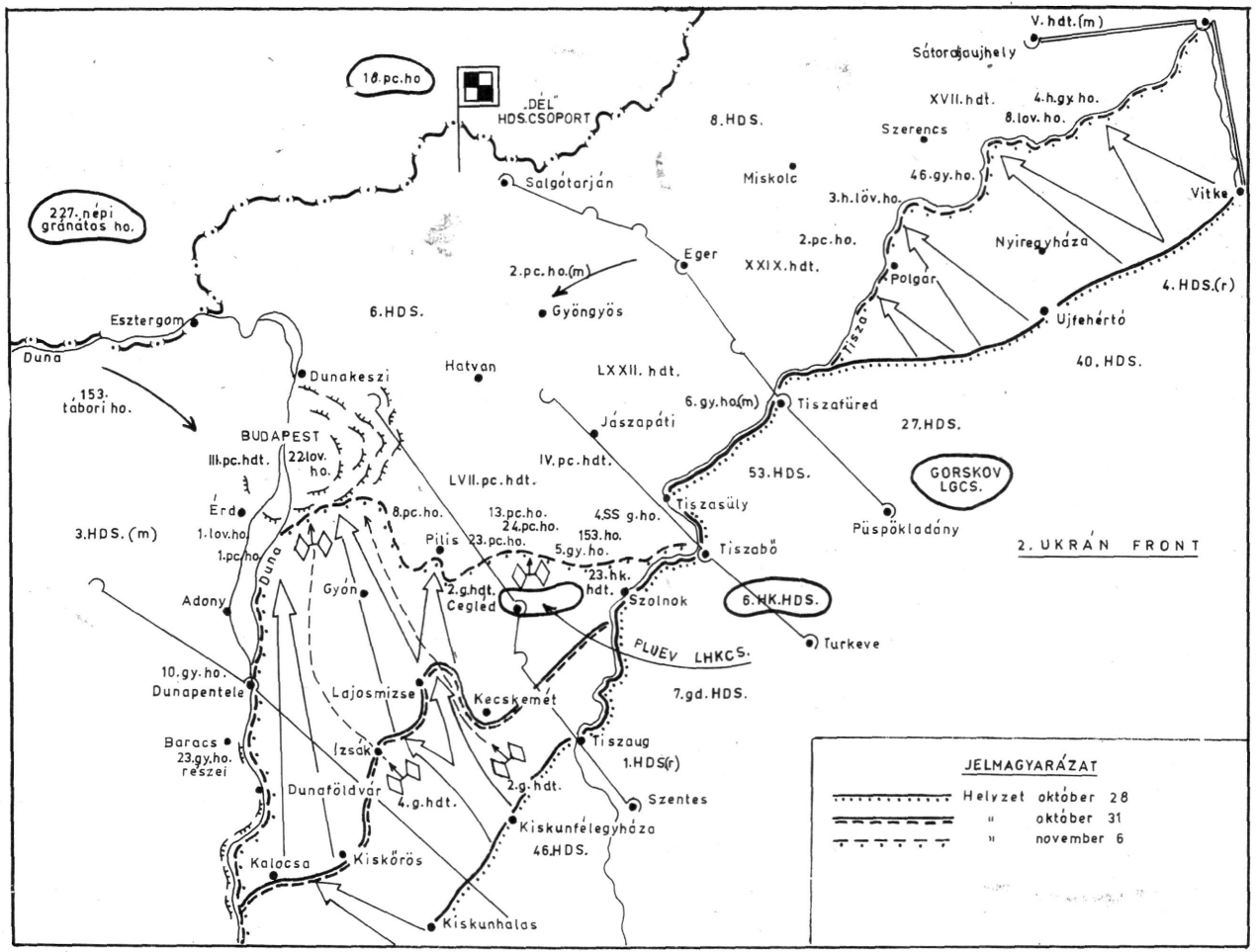

3. sz. vázlat. A 2. Ukrán Front csapatainak helyzete 1944. november 6-án

rendkívül erős ellenállást fejtett ki Kecskemét, a budapesti irány kulcspontjának megtartására.[60]

A „Dél" hadseregcsoport hadinaplójának október 28—31-i bejegyzéseiből[61] kitűnik, hogy a 2. és a 3. Magyar, valamint a 6. Német Hadsereget Fretter Pico alárendeltségébe utalták, és hogy Budapest védelmét is rábízták a fővárosban tartózkodó erőkkel.[62] Az ellenség a felállított LVII. páncélos hadtest[63] (Kirchner-csoport) a 3. Magyar Hadsereg megmaradt erőivel Dunapataj—Újkécske arcvonalról Budapest—Kecskemét—Szeged irányú ellencsapásra készült.[64]

Ugyanakkor a Wöhler-csoport balszárnyáról Budapest-délkeletre átdobott III. páncélos hadtestet (Breith) is felállították. Állományába tartozó 13. páncélos hadosztály vasúti szállítással Mezőkövesdről Budapest felé útban volt. A IV. páncélos hadtest 4. SS karhatalmi páncélgránátos hadosztálya a 7. gárdahadsereg előtt szilárd ellenállást fejtett ki. A szovjet és román csapatok támadását visszaverték.

Az előretörő 46. hadsereg csapatai és Kecskemét előterében Kiskunfélegyháza irányába támadásra készülő (Kirchner-csoport) 24. német és 1. magyar páncélos hadosztályok erői között heves küzdelemre került sor.[65] A Hortian légvédelmi tüzérezrede a város előterében október 30-án a 2. gárda gépesített hadtest 20 harckocsiját megsemmisítette. Az ellenség tehát még mindig nem mondott le a Szeged irányú támadásról. Célja ezzel a támadással az volt, hogy időt biztosítson a menetben levő páncélos hadosztályok beérkezéséhez.

Fretter Pico a hadseregcsoport október 30-i helyzetértékelésében már megjegyzi, hogy „az ellenség részben menetből indított támadása néhány nappal megelőzte a német parancsnokság tervét Magyarország déli részén ... Helyette egész arcvonalán védelem folytatására kényszerültünk."[66]

A 2. gárda gépesített hadtest 38 db ellenséges harckocsi megsemmisítése után, a légierő aktív támogatásával november 1-én reggelre megtörte a fasiszták ellenállását és felszabadította Kecskemétet. A 24. páncélos hadosztály Cegléd-délkelet, az 1. magyar páncélos hadosztály Kunszentmiklós—Újhartyán arcvonalra, az 1. magyar huszárhadosztály Bugyiig vonult vissza. Közben a Wöhler-csoport állományából Dunakeszi—Ócsa szakaszra beérkezett a 13., Cegléd körzetébe pedig a 23. német páncélos hadosztály. (Az utóbbit az 503. nehéz páncélos (tigris) osztállyal erősítették meg).[67] Ez már azt jelentette, hogy az ellenség helyzete páncélos erők vonatkozásában jelentősen megváltozott. A „Feldherrnhalle" páncélos hadosztály Mezőkövesdről útban volt Budapest felé.[68]

A „Dél" hadseregcsoport parancsnokságának ebben a helyzetben az volt az elhatározása, hogy az 1. magyar páncélos hadosztállyal Lajosmizse-délkelet, az 1. magyar huszárhadosztállyal Kunszentmiklós, a 23. és 24. páncélos hadosztályokkal Cegléd-délkelet területéről Nagykőrös irányában mér csa-

60 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1338, лл. 8—10, 29.

61 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs. Ia. 11832/44. titkos., Ia 4241/44. vk., Ia 11874/[titkos.], Ia. 4280/44. vk. Ia. 4280/44. vk. sz. iratok.

62 Budapesten ekkor 18. és 22. SS huszárhadosztály és a VI. magyar hadtest riadóegységei tartózkodtak. Ez képezte a Budapesti csoportot, parancsnoka Pfeffer—Wildenbruch vezérezredes volt. (HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs 4280/44 vk. sz. irat.)

63 A Kirchner-csoportba utalták a III. német páncélos hadtestből az 1. magyar páncélos, a 13. német páncélos, a „Feldherrn-halle" páncélgránátos hadosztályokat és a XVII. német páncélos hadtestből a 23. és 24. páncélos hadosztályokat.

64 *Г. Фриснер:* Проигранные ... стр. 166.; HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1251. sz. tekercs Ia. 241/44. vk. sz. irat.

65 Uo.

66 Uo. 1252. sz. tekercs Ia. 4280/44. vk. és Ia. 11874/44. titkos sz. iratok.

67 Uo.

68 HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs. A hadműveleti napló 1944. november 1-i bejegyzései.

pásokat.[69] A 2. Magyar Hadsereg részei és ezzel egy időben a III. páncélos hadtest egy harccsoportjával Dunaföldvár területéről csapást mér Kunszentmiklós irányába az észak felé támadó szovjet csapatok hátába. Ezekkel a „... mozgékony és határozott csapásokkal ..." leállítja a szovjet csapatok Budapest irányú támadását s a mozgásban levő 13. páncélos, a 18. SS és „Feldherrehelle" páncélgránátos, a 8. SS lovashadosztályok beérkezése után együttesen visszavetik a szovjet csapatokat Szolnok—Kecskemét—Dunapataj vonalára.[70]

A szovjet hadvezetés gondolt arra, hogy a front balszárnya előtt nagy veszteséget szenvedett a 3. Magyar Hadsereg és Budapest védelmének megerősítésére sor kerül.

Malinovszkij marsall, aki a 46. hadsereg parancsnokának harcálláspontján tartózkodott, a támadás ütemét lassúnak ítélte meg. Az ellenség elgondolását nem ismerte fel, mivel a felderítés ez idő alatt elég gyengén működött. November 1-én 15.00-kor utasította a 46. és 7. gárdahadseregek parancsnokait a támadás ütemének meggyorsítására. Célja az volt, hogy mielőtt a fasiszta erők zöme az arcvonal északi szakaszáról beérkezik, birtokba veszi Budapestet. A 46. hadsereg parancsnokának azt a parancsot adta, hogy „... vegye állományába a 4. gárda gépesített és a 23. lövészhadtesteket. Határozott ütemben folytassa a támadást és november 4-re vegye birtokba Budapestet, jusson ki Pánd—Isaszeg—Újpest—Budakeszi—Érd—Tököl—Dömsöd—Solt terepszakaszra.

Ennek érdekében a 4. gárda gépesített hadtest, a 23. lövészhadtestből gépkocsikon szállított lövészezreddel megerősítve, november 2-re virradó éjszaka mérjen csapást Izsák—Solt—Dömsöd—Budapest általános irányban. November 2-án reggelre jusson ki Ócsa—Rákóczi-liget—Szigetcsép terepszakaszra. A 23. lövészhadtest két lövészhadosztályát erőltetett ütemben a 4. gárda gépesített hadtest útvonalán meneteltesse.

A hadsereg jobbszárny erőivel 2-án reggelre vegye birtokba Cegléd—Örkény—Kunszentmiklós, a 2. gárda gépesített hadtesttel erre az időre érje el Monor—Üllő—Inárcs általános vonalát. Egy lövészhadtesttel biztosítsa a hadsereg balszárnyát a Duna vonalában.

A 7. gárdahadseregnek szóló utasításában ez állt: „Határozott támadással göngyölítse fel az ellenség védelmét. Jobbszárny csapataival 2-án reggelre érje el Szolnok—Abony—Hartyán, főerőivel 3-án estére Isaszeg—Tápióbicske vonalát.[71]

Malinovszkij marsall elgondolása az utasítás szerint az volt, hogy a 4. gárda gépesített hadtestet a gépkocsin szállított lövészhadosztállyal együttműködve ütközetbe veti, kimélyíti az elért sikert, menetből Ráckevénél leküzdi a Dunát és nyugatról átkarolva birtokba veszi a fővárost. A gépesített hadtest ütközetbe vetése és egyben a 46. és 7. gárdahadsereg támadásának továbbfejlesztésére szóló utasítás érdekessége az éjszakai tevékenység túlzott hangsúlyozása volt. A gépesített hadtestnek a 68. lövészhadosztállyal gépkocsin való követése bár tanulságos, de kényszerhelyzet követelte, mivel az ütközetbe vetési terepszakaszon az addig első lépcsőben támadó 37. és 10. lövészhadtestek erőiből erre nem tellett. A 37. lövészhadtest Kecskemét—Örkény irányú előretöréskor a 2. gárda gépesített hadtest jobbszárnyán, Jász-

[69] Uo. — A 13. páncélos hadosztályt, amely ekkor menetben volt, nem a LVII., hanem a III. páncélos hadtestnek rendelték alá. Ezért a támadásra kerülő csoportosításban már nem szerepel.

[70] HL. Filmtár: 1252. sz. tekercs Ia. 4281/44. vk. sz. Ia. 5275/44. számú titkos irathoz csatolt számnélküli eseményleírás, továbbá a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának november 1—2-i bejegyzései.

[71] Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2769, д. 180, лл-ли. 291—292.

karajenő—Kiskörös szakaszon keletkezett nyitott szárnyat kellett lezárja északi arcvonallal. A 23. és 24. német páncélos hadosztályok déli irányú támadását hárította el.[72] A 10. gárda lövészhadtest pedig ekkor a 2. gárda gépesített hadtestet követve Kecskemét—Budapesti műút, illetve Kerekegyháza—Tatárszentgyörgy irányába tört előre. A hadsereg balszárnya a Duna menén Bajától északra Budapestig nyitott volt. A 4. gárda gépesített hadtestnek Solttól kezdve a Duna keleti partján kellett előre törnie és a Dunát Ráckevénél menetből leküzdenie. E szakaszon való előremozgás, illetve a folyón való átkelésnél feltétlen gyalogsági támogatásra volt szüksége.

Slemin altábornagy utasításának megfelelően a 4. gárda gépesített hadtest a 63. lövészhadosztállyal november 2-án estére elérte Rákóczi-ligetet. Ráckevénél a Dunán való átkelésre tett kísérlete meghiúsult. A III. páncélos hadtest 22. SS lovas és „Feldherrnhalle" páncélos hadosztályok élzászlóaljai erre az időre megszállták Budapest külső védelmi gyűrűjét.[73] A 2. gárda gépesített hadtest elhárította az 1. páncélos hadosztály újhartyáni, a „Feldherrnhalle" páncélos hadosztály ócsai támadását[74], és a 4. gárda gépesített hadtesttől jobbra elérte Vasad—Üllő—Gomba körzetét.

Közben Fretter Pico tábornok azzal a céllal, hogy Rákóczi-ligetet elérő gépesített hadtesttől erőt vonjon el és ezzel is időt biztosítson a páncélos erőinek beérkezéséhez, a dunaföldvári hídfőből a III. páncélos hadtest gyalogsággal, egy sorozatvető osztállyal támogatott harccsoportjával a 4. gárda gépesített hadtest hátába Kunszentmiklós irányába kibontakozó csapást mért.[75] Elhárítására a hadsereg parancsnoka Budapest alól nem vont el erőket, hanem az eddig jobbszárnyon biztosító feladatot megoldó 37. lövészhadtest egy részét gépkocsi szállítással Dunaföldvár felé dobta át.[76]

Október 30-án támadásba lendült 7. gárdahadsereg csapatai a 4. SS páncélgránátos, majd a 24. páncélos hadosztály szilárd ellenállásába ütköztek. Ezért támadásuk lassú ütemben bontakozott ki. November 3-ra mindössze Abony—Cegléd-dél—Kocsér vonalat érték el. Feladatukat tehát nem teljesítették. Ezért a 46. hadseregnek Ceglédtől egészen Üllőig a jobbszárny biztosításáról is gondoskodnia kellett. Ez jelentősen csökkentette Budapest irányában a 2. gárda gépesített hadtestet követő 10. gárda lövészhadtest lehetőségeit.[77]

Ezek szerint 2. Ukrán Front balszárnyán október 29-én, illetve 30-án Budapest birtokba vételére támadásba lendült gyorsan mozgó erők november 2-ra mintegy 100 km-t törtek előre. Elérték a főváros külső védelmi övét Pilis—Vecsés—Ócsa-észak—Rákóczi-liget—Soroksár-délkelet vonalát. Vecsés, illetve Rákóczi-ligetnél be is ékelődtek abba. Elért sikereik megszilárdítására, illetve a városnak menetből való birtokba vételére összesen egy lövészhadosztállyal rendelkeztek. A többi lövész erő előremozgásban volt, vagy a szárnyak biztosításán tevékenykedett. A gépesített hadtesteknek a támadás továbbfolytatására indított rohamaira az ellenség páncélos hadosztályok ellenlökésével válaszolt. Bár erre az időre a friss erőknek csak egy része érkezett be, ellenállásukat pusztán gépesített erőkkel megtörni nem sikerült. A támadás továbbfolytatásához be kellett várniuk a lövész csapatokat. A német páncélos hadosztályok Vecsés—Cegléd arcvonalszakaszról dél irányban

72 A 37. lövészhadtestnek észak irányban történő fordulását a 7. gárdahadsereg lassú előremozgása tette szükségessé.

73 HL. Filmtár: KTB/H. Fr. Süd. 1252. sz. tekercs Ia. 4281/44. Ia 4283/44. vk. sz., Ia 11693/44. titkos sz., Ia. 12053/44. titkos., Ia. 4283/44. vk. sz., Ia. 4298/44. vk. sz., Ia. 4301/44. vk. sz., Ia. 4308/44. sz. iratok.

74 Uo.

75 Uo.

76 *А. М. Самсонов:* Освобождение Венгрии . . . стр. 109.

77 Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1027, лл. 160—184.

a 2. gárda gépesített hadtest jobbszárnyára mért csapásai ezt a folyamatot lelassították. A lövész erők ezért a gépesített erők vonalára csak 3-án zárkózhattak fel.

Erre az időre a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának (október 31-november 3-i) bejegyzései szerint[78] Fretter Pico tábornok hadseregcsoportja a páncélos, gépesített és SS lovashadosztályok beérkezésével felvette Friessner október utolsó napjaiban hozott elhatározásainak megfelelő védelmi csoportosítását.[79]

A III. páncélos (Breith) hadtest[80] megszállta Budapest előterében kiépített védelmi állásokat Vecsés—Dunakeszi szakaszon. Az LVII. páncélos (Kirchner) hadtest[81] Vecsé—Cegléd arcvonalát zárta le. Abony—Szolnok arcvonalon a IV. páncélos hadtest védett.[82]

A három páncélos hadtest felvonulásának befejezésével kapcsolatban a „Dél" hadseregcsoport hadműveleti naplójának november 2-i bejegyzésében kiemelve ezt rögzítették: „A budapesti hídfő védelme meg van szervezve".[83] A „Dél" hadseregcsoport vezérkari főnöke is távbeszélőn a 4. légiflotta képviselőinek úgy nyilatkozott „... hogy szilárdan meg van győződve a helyzet újratörténő rendezéséről Budapest-dél területén ..."[84]

Ezek szerint az ellenség november 3-ra befejezte erőinek átcsoportosítását, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy egy nappal megelőzte a szovjet csapatokat Budapestre történő kiérkezésben. Ez alatt megszállta az előre kiépített védelmi állásokat és szervezett tűzzel fogadhatta azok támadását.

November 3-án a gépesített hadtestek jelentéktelen mennyiségű lövész erők támogatásával a város bevételére indított kísérletei, valamint az 5. légihadsereg 553 repülőgép bevetéssel tett erőfeszítései ellenére a többször megismételt rohamok a fasiszták szilárd ellenállásán megtörtek. Az ellenség erős támpontjai és harckocsikkal végrehajtott ellenlökései, melyek legheve-sebben Vecsés—Pestszentimre—Ócsa-észak—Soroksár-dél területén bontakoztak ki, meghiúsították a gépesített dandárok előretörését. E harcok leírásával kapcsolatos feljegyzések a felek részéről kb. 50—50 db megsemmisült harckocsit tartanak nyilván.[85]

November 4-re beérkezett gyalogsággal együtt végrehajtott rohamok sem vezettek eredményhez. Budapest felszabadítása menetből nem sikerült. A front parancsnoka, aki eleve ellenezte a Budapest irányú támadásnak október 29-én történő megindítását, igazolva látta az akkori nézetének helyességét. Október 28-án ezel kapcsolatban keletkezett a nézeteltérés, továbbá amiatt, hogy az események is a front parancsnokát igazolták „....a főpa-

[78] HL. Filmtár6 KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs október 31—november 3. Hadműveleti napló. Eseményleírások és mellékletek.

[79] Ekkor még menetben volt a 18. SS páncélgránátos, a 2. magyar páncélos és a 153. tábori hadosztály.

[80] A Breit-hadtest kötelékébe tartozott a 8. „Geyer Florián" és 22. SS lovas-, a 13. páncélos, a „Feldherrnhalle", „Maria Terézia" páncélgránátos hadosztály, továbbá az 1. magyar páncélos, az 1. magyar huszár-, a 4. magyar pót és 21. tartalék hadosztályok maradványai és végül a VI. magyar hadtest, illetve német riadó egységek. (HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs, október 30—november 3-i bejegyzések.

[81] Kirchner-hadtest állományát az 1., 23. és 24. páncélos hadosztályok és arcvonalára visszaszorult magyar hadosztályok maradványai tartoztak. (Uo.)

[82] A IV. páncélos hadtest alárendeltségébe tartozott a 4. SS karhatalmi páncélgránátos, a 27. német és 20. magyar gyaloghadosztályok. Az utasítások értelmében november 4-re az „A" hadseregcsoportból alárendeltségbe kerül a 18. SS páncélgránátos hadosztály. (Uo.)

[83] HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs. Hadműveleti napló. November 2-i bejegyzések.

[84] Uo.

[85] Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1027, лл-лл. 181—188.
HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs. Hadműveleti napló. November 2—4-i bejegyzések.

rancsnok (Sztálin) jelentős ideig a telefonon folytatott beszélgetések alkalmával kerülte a Budapesttel kapcsolatos éles szóváltást . . .[86]

A kialakult helyzetben nem látta célszerűnek a támadás további folytatását. November 4-én kelt 220 256. sz. direktívájában[87] felhívta Malinovszkij marsall figyelmét arra „. . . hogy a támadás erőszakolása keskeny sávban — két gépesített hadtesttel és kevés gyalogsággal — csak felesleges veszteségekhez vezet és az erőket kiteszi az ellenség északkelet felőli csapásának. Ezek figyelembe vételével megparancsolja:

1. A front jobbszárnyának és középső szakaszának (7. gárdahadsereg, 53., 27. és 40. hadsereg), a Tisza nyugati partjára történő áthelyezése után, széles arcvonalon gyorsan támadást kell indítani: a jobbszárny erőkkel észak-északkeletről: a balszárny erőkkel (46. hadsereg, 2. és 4. gépesített hadtest) délről összehangolt csapással az ellenség budapesti csoportosításának szétzúzására.

2. Ennek érdekében a Plijev-csoport erőivel legkésőbb november 7-én Szolnok körzetéből észak irányú csapást kell mérni az ellenség Tisza nyugati partján levő védelmének felgöngyölítésére és ezzel a jobbszárny csapatoknak a Tiszán való átsegítésére."[88]

Közben az OKH felismerte a szovjet csapatok keskeny sávban Budapestig való előretörésének veszélyét, valamint azt, hogy az LVII. és IV. páncélos hadtestek helyzete támadásra alkalmas. Guderian, a német szárazföldi csapatok vezérkari főnöke azonnal utasította Friessner tábornokot: „. . . A „Dél" hadseregcsoport minden rendelkezésére álló erőt haladéktalanul vonjon össze Cegléd—Szolnok térségében, és hajtson végre erősen összpontosított támadást Kecskemét irányába a Budapest felé előretört ellenséges magasabbegységek szárnyára és mélyen a hátába. A támadás célja az legyen, hogy az ellenséget a Duna és Tisza között elvágják hátsó kapcsolataitól és szétverjék."[89]

Mielőtt a felek vezérkari utasításainak a harc további menetét befolyásoló hatását megvizsgálnánk, célszerűnek látszik előtte rámutatni a fegyveres küzdelem nagyon izgalmas problémájára, melyet a hadművészet terminológiája *hadműveleti szünetnek* nevez, továbbá rámutatni azokra az okokra, melyek a 2. Ukrán Front balszárny csapatai hadműveletében szünethez vezettek.

Válasz kívánkozik többek között arra a kérdésre, milyen tényezők játszottak szerepet a hadművelet megvívása alatt az erő- és eszközviszonyok megváltozásában. Mert itt valójában azt történt, hogy a támadás kezdetén meglevő 2—3 szeres szovjet erő- és eszközfölény (lásd a táblázatot) a hadművelet 6. napjára az ellenség javára változott meg.

Első és talán leglényegesebb oka a támadás alacsony ütemének alakulásában keresendő. Adott esetben a hadművelet sikere attól függött, hogy ki ér főerőivel hamarabb a fővároshoz.

A szovjet főparancsnokság törekvése az október 28-án kiadott utasításával az volt, hogy a front balszárny seregtesteivel birtokba veszi a fővárost. Tudatában volt annak, hogy ehhez meg kell előznie az ellenség ama erőit, amelyek a Tisza Csap—Polgárdi szakaszáról Budapest felé vonultak. A front balszárny csapatait képesnek tartotta a velük szembe levő ellenség ellenállásának megtörésére.

[86] *Р. Я. Малиновский:* Будапешт—Вена—Прага . . . стр. 83.
[87] A direktíva eredeti szövege az eddig megjelent feldolgozásokban csak kivonatosan került közlésre. A Plijev-csoportra vonatkozó rész említése nélkül. A hadművelet további vizsgálatánál többször felmerül, ezért teljes szövegét ismertetem.
[88] Архив МО СССР. ф. 240, оп. 2779, д. 1197, лл. 5.
[89] HL. Filmtár: KTB/H. Gr. Süd. 1252. sz. tekercs Ia. 440 673/44. g. Kdos. sz. irat.

A fasiszta hadvezetés célkitűzése az volt, hogy erőit a lehető leggyorsabban Budapestre átdobja. Ehhez jó minőségű, Miskolc—Hatvan—Budapest, közés vasút állt rendelkezésére. Az ezen való mozgást a szovjet légierő meghiúsítani nem tudta. Bár a front balszárny csapatai erő- és eszközfölényben voltak, a támadás indulásakor azonban ezeknek csak kb. 60% tudott harcba lépni. Ezért a kezdeti erős csapás kiváltásában erőkifejtésük teljesen nem érvényesülhetett. Az ellenség viszont „mozgékony harccsoportokkal" „Támadóvédő" harcot folytatva, főerőkifejtését főleg lakott helységek (Kecskemét, Cegléd), utak megtartására irányította. Többszöri ellenlökésekkel a támadás ütemét lelassította, vagy veszteséget okozott a támadónak.

Az ellenség veszteségei is jelentősek voltak. Fokozatosan visszavonult Budapest előterébe a már előre kiépített védőövekbe, ahová erre az időre a friss erők egy része megérkezett. Páncélos kötelékeivel sorozatosan végrehajtott ellenlökésekkel és szervezett tűzzel a szovjet gépesített hadtesteket megállásra és a lövész erők bevárására kényszerítette. Az ellenség ereje egyre növekedett. Ezek leküzdése meghaladta az ott levő szovjet csapatok lehetőségeit.

Az erőfölény elvesztését nagyban befolyásolta az is, hogy a támadó csoportosítás arcvonala az eredetihez viszonyítva a hadművelet végére több mint háromszorosára növekedett. Ebben nagy szerepet játszott az is, hogy a 7. gárdahadsereg csak jelentéktelen sikert ért el, vagyis lemaradt. Emiatt a 46. hadsereg parancsnoka arra kényszerült, hogy jobbszárnyának biztosításáról is gondoskodjék. Ez a főirányban előretörő csoportosítástól erőket vont el. Az ellenség ellenállásának növekedése arányában a támadó erőkifejtését fokozni nem tudta. Ennek következtében az erőviszonyok november 4-re az ellenség javára változtak meg.

Az objektív okokhoz egy sor más hiányosság is csatlakozott, amely szerepet játszott a támadó hadművelet félbeszakításában. Ilyen volt például a *felderítés*. A front előző három hadműveletében kiválóan működő szovjet felderítés ekkor nem szolgált megfelelő adatokkal. Nem tájékoztatta a vezetést az ellenség szándékáról, csoportosításáról és védelmi rendszeréről. Budapest előtt kiépített védelmi állásokról is csak akkor szerzett tudomást, amikor a gépesített hadtestek beleütköztek. Slemin altábornagy a sikertelenség okait vizsgálva visszaemlékezésében azt írja: „... Budapest előterében az ellenségről szerzett adataink nagyon hiányosak voltak ..."[90] Általánosan ismert dolog, hogy hiányos felderítési adatok esetén nem is lehet az ellenség szándékának meghiúsítására irányuló elhatározásra jutnia és feladatokat szabni a támadó csapatoknak.

A hadműveleti szünethez vezető okok között említésre méltó az egység- és alegység parancsnokok támadás alatti *nehézkes tájékozódása* a terepen. A támadás ütemét ez is jelentősen befolyásolta. A 46. hadsereg volt parancsnoka visszaemlékezésében kifejti, hogy a romániai, bulgáriai hadműveletek alatt a 200 000 és 500 000 méretarányú térképeken völgyek mentén haladó útvonalakon könnyen tájékozódtak. Szegedtől Budapestig egy tanyavilág tárult eléjük.[91] Valamennyi tanya egyforma volt. Az utak térképen nem szerepeltek. A terepen, a támadási sávban össze-vissza vezettek. Tájékozódás végett helyi lakossághoz kellett fordulniuk. Ez mind időveszteséggel járt, amelyet az ellenség újabb és újabb ellenállás kifejtésére fel is használt.

Összességükben ezek a tényezők voltak a sikertelenség okai, melyek hadműveleti szünethez vezettek. A szünet a front balszárnyán november 4-től

[90] *A. M. Самсонов:* Освобождение Венгрии ... стр. 108.
[91] Uo. стр. 106.

11-ig tartott. Vagyis a front főerőivel Budapest-északkelet irányból való megkerüléséhez szükséges új támadó csoportosítás felvételéig.

Hadműveleti szünet Budapest alatt az ellenség ellenállásának fokozódására, a támadó részéről az erőkifejtés növeléséhez szükséges seregtestek hiánya miatt következett be. A hadműveleti szünet tehát ebben az irányban nem volt más mint a hadművelet megvívása alatt az erő- és eszközviszonyokban végbement változásnak a megnyilvánulása.

Ezt követően hazánkért, és elsősorban fővárosunkért elkeseredett, hosszantartó küzdelmekre került sor. Ha a 2. Ukrán Front balszárny csapatainak első kísérlettel nem is sikerült birtokba venni a várost, a 46. hadsereg és a gépesített hadtestek kijutása Budapest előterébe nagy szerepet játszott a küzdelem további menetében. Ezeknek az eredményeknek a kiharcolásáért — melyben a támadásnak menetből való előkészítése és hadműveleti szünet nélkül történő megindítása jelentős szerepet játszott — Malinovszkij marsall csapatainak egy későbbi időpontban bizonyára jelentősebb erőfeszítést kellett volna kifejtenie.

БАЛАЖ САБО:

ПЕРВЫЙ ЭТАП БУДАПЕШТСКОЙ ОПЕРАЦИИ 2-ГО УКРАИНСКОГО ФРОНТА

Резюме

Используя советские и немецкие архивные документы, автор в своей статье разработал чрезвычайно интересные — и для нынешнего военного искусства — вопросы, связанные с будапештской операцией 2-го Украинского Фронта, которая готовилась в ходе предшествующей операции и развивалась без оперативного перерыва.

Критикуя раннее изданные материалы, связанные с темой, автор показывает создавшуюся на южном фланге оперативно-стратегическую обстановку, группировки и замыслы генеральных штабов обеих сторон, задачи, поставленные перед войсками и их возможности.

На основании стратегических и оперативных немецких документов автор доказывает, что немецкое командование стремилось удержать Венгрию и, в первую очередь, Будапешт не из гуманных соображений в отношении к своему последнему сателиту, а прежде всего потому, чтобы обеспечить возможность вывода своих войск, находящихся на балканском полуострове в направлении Вены, а также потому, чтобы сохранить для себя нефтяной район Канижа, будапештские авиационные и танковые ремонтные заводы и завод артиллерийских снарядов в городе Мишкольц.

Но самой главной задачей противника было восполнить недостаток в живой силе за счет венгерских частей. По мнению автора, для немецкого командования было важно остановить наступление 2-го Украинского фронта в направлении Вены.

Советское верховное командование, стремясь лишить немецкое командование армейской группой «Юг» возможности пополнить свои ряды и создать организованную оборону на естественных водных рубежах и поставить Венгрию перед необходимостью выхода из войны, дало указание командующему 2-го Украинского фронта начать будапештскую операцию с хода. Поэтому штаб 2-го Украинского фронта будапештскую операцию подготовил в ходе предыдущей операции: разработал решения, создал новые группировки для дальнейшего наступления, организовал взаимодействие частей и дал приказ войскам начать наступление с хода.

Подготовка новой операции усложнялась тем, что решающие бои предыдущей операции проводились на правом крыле фронта, где и находились основные силы фронта, тогда как наступление по указанию верховного командования надо было начать на левом крыле фронта.

Автор в своей статье показывает всю сложность практической подготовки операции с хода. Особенно ценным в проведении подготовки было правильное распределение сил штабных работников для обеспечения сокращения сроков подготовки операции. Это было достигнуто тем, что штаб параллельно проводил управление данной операцией и готовил новую операцию.

Этот способ подготовки операции в практике войны означал новый этап в военном искусстве. Поэтому, полученный здесь опыт и до настоящего времени имеет большую ценность.

Автор доказывает, что при подготовке операции с хода самая большая проблема заключалась не в планировании, даче указаний и приказов, а в создании новых группировок соответственно с принятым решением: вывод войск из боя, переброска их на новое направление расстоянием 50—100 км, организация их действий на марше, пополнение, снабжение боеприпасами и материальными средствами и по прибытии на место назначения вступление в сражение с хода.

Хотя начало наступления с хода на левом крыле фронта и опередило развертывание готовящегося противником контрнаступления в направлении Сегеда, но ведение наступления замедленными темпами не дало возможности опередить танковые войска противника на выходе к Будапешту и помешать им занять, заранее подготовленные оборонительные рубежи. Поэтому войска противника оказались в более выгодном положении и советским наступающим войскам их сопротивление сломить не удалось. Поэтому первая попытка овладеть Будапештом с хода не удалась. До создания новой группировки для наступления в другом, то есть в обход Будапешта с севера, главные силы фронта были вынуждены прекратить наступление на 7 дней.

Автор видит причины неудач в недостаточно тщательной подготовке операции, в развертывании наступления замедленными темпами, в слабости разведки, в недостаточной поддержке подвижных соединений пехотой и в плохой ориентировке на местности командиров частей и подразделений.

Несмотря на некоторые ошибки, проведение подготовки операции с хода штабом 2-го Украинского фронта и развертывание боевых действий без перерыва, является заслуживающим внимания примером в военном искусстве.

BALÁZS SZABÓ:

ERSTER ABSCHNITT DER OPERATION DER 2. UKRAINISCHEN FRONT UM DIE BEFREIUNG VON BUDAPEST

Die Vorbereitungen und Entfaltung der Operation der 2. Ukrainischen Front werden auf Grund deutscher und russischer Unterlagen geschildert. Die Operation wurde während einer pausenlosen Bewegung der Truppen vorbereitet und der Ablauf der Kämpfe enthält für die heutige Kriegskunst auch wichtige Lehren. Durch die kritische Betrachtung der bisher erschienenen Publikationen zeigt uns der Verfasser die strategisch-operative Lage der sowjetisch-deutschen Front in Süd-Ungarn, die Gruppierungen der Kräfte, Konzeptionen der Generalstäbe und schliesslich die Möglichkeiten der Truppen.

Deutsche Operationsakten beweisen, dass die deutsche Heeresleitung Ungarn behalten wollte, weil einerseits das die einzige Möglichkeit war den auf dem Balkan befindlichen Kräften den Rückzug nach Wien zu sichern, und zweitens wollte man die Ölbestände von Kanizsa, die Flugzeug- und Panzerreparaturanstalten von Budapest und die Munitionsfabrik von Miskolc nicht aus den Händen geben. Keine geringere Bedeutung hatte auch jene Tatsache, dass die masslosen Verluste der Deutschen aus Ungarn ersetzt werden sollten. Auf dieser strategischen Zielsetzung basierten die faschistischen Pläne zur Aufhaltung der Sowjetarmee.

Noch während der Operationen von Süd-Ungarn bekam die Heeresleitung der 2. Ukrainischen Front den Befehl vom Oberkommando der Sowjetarmee, die

neuen Operationen vorzubereiten, damit die Heeresgruppe „Süd" keine Möglichkeit bekommt ihre Reihen zu ordnen, in neue Defensive zu übergehen, Ungarn aber aus dem Krieg treten kann. Dadurch wurde der Kommandant der 2. Ukrainischen Front und sein Stab zur Vorbereitung der Budapester Operation befehlingt, das zugleich eine sofortige Umgruppierung und Neuorganisierung der Truppen bedeutete.

Parallel mit der Schilderung der Stabsarbeit zur Vorbereitung der Operation aus Bewegung werden wir auch mit jenen Schwierigkeiten bekannt gemacht, die dadurch entstanden, dass das Gros der Kräfte an rechtem Flügel gruppiert war, das Oberkommando den Angriff aber auf linker Seite Befahl.

Von den Erfahrungen während der Operationsvorbereitung aus Bewegung wird besonders die Schnelligkeit hervorgehoben, die durch rationale Arbeitsaufteilung und neue Verfahren in der Leitung erzielt verden konnte, d.h. der Stab musste parallel die im Gange Befindlichen Operationen leiten und die neuen planen. Statt schriftliche Dokumente wurden mehr graphische Zeichnungen erfertigt, das in der Praxis der Heeresleitung eine höhere Ebene bedeutet. Die hier erworbenen Erfahrungen haben noch heute ihre wichtige Bedeutung.

Der Verfasser weisst darauf hin, dass bei der Operationsvorbereitung die grössten Schwierigkeiten nicht die Planung, Ausführungsverordnungen und Weisungen, sondern die Ausserkampfsetzung der Truppen, ihre Umgruppierung aus Bewegung im Kreis von 50—100 Km, organisation ihrer Tätigkeit, Ergänzung ihrer Verluste und Munitionsbestände und die Befriedigung ihrer anderen Bedürfnisse.

Der Verfasser beweisst, dass der Operationsbeginn und Entfaltung der Kampftätigkeit aus Bewegung am linken Flügel den feindlichen Gegenstössen in Richtung von Szeged vorgreifen, aber wegen des langsamen Verlaufs des Angriffes der Einmarsch der feindlichen Panzerverbände nach Budapest nicht verhindert werden konnte. Diese Verbände bekamen dadurch Zeit in ihre vorher schon ausgebauten Stellungen in den Vororten der Hauptstadt einzuziehen. Die ein Tag später einmarchierenden sowjetischen Truppen konnten ihren Widerstand nicht mehr brechen. Es musste an den Frontteilen der 2. Ukrainischen Front eine Pause von 7 Tagen gehalten werden, bis die neuen Angriffstruppen zur Umgehung des Feindes von Norden bereitgestellt wurden.

Der Grund der Erfolglosigkeit des Angriffs wird in den ungenügenden Vorbereitungen, Unzulänglichkeiten der Aufklärung, in der schwachen Infanterieunterstützung der schnellbeweglichen Einheiten und schliesslich in der langsamen Orientierung der Abteilungs- und Unterabteilungskommandanten auf dem Gelände bezeichnet.

Trotz all diesen Mangelhaftigkeiten hat der Stab der 2. Ukrainischen Front in der Operationsvorbereitung und ihrer sofortigen Entfaltung aus Bewegung mit wichtigen Erfahrungen die Kriegskunst bereichert.

ADALÉKOK A GÖMBÖS-KORMÁNY KATONAPOLITIKÁJÁHOZ

Rózsai Ágnes

Az első világháború után Magyarország politikai helyzetét a Trianonban, 1920. június 4-én megkötött békeszerződés szabályozta.[1] Az ellenforradalmi rendszer az adott kül- és belpolitikai helyzetben kényszerítve volt a béke elfogadására, hiszen tudta, hogy az antant a Tanácsköztársaság leveréséhez nyújtott segítségért be fogja nyújtani a számlát. Ennek ellenére Horthyék szinte azonnal meghirdették e béke revízióját a kisantant és Ausztria rovására. A csendben lefolytatott nacionalista és soviniszta uszítástól a különféle kalandos elképzeléseken keresztül.[2] A konszolidálódó ellenforradalmi rendszer politikusai sokféle tervet szőttek a területi elrendezés megváltoztatására. A francia nagyhatalmi támogatással erősödő kisantant heves ellenállása, a gyenge és korszerűtlen ellenforradalmi hadsereg nem adott lehetőséget erőszakos — háború útján történő — revízióra. A békés megoldást, amelyre pedig például a csehek részéről lehetőség volt, a Bethlen-kormány elutasította. A gyökeres változás a gazdasági világválság leküzdése után, a fasizmus nemzetközi méretekben való előretörése idején következett be, 1932—1933-tól.

A gazdasági világválság idején, s annak hatására Európa-szerte — s így Magyarországon is — fellendült a munkásmozgalom, azaz megerősödött a munkásosztály gazdasági-politikai harca elnyomói ellen. Az uralkodó osztály hatalmi pozícióit ebben a szituációban régi eszközökkel megtartani már nem tudta, s előtérbe került a szélsőjobboldali pártok szervezkedése, azonkívül erősödött a politikai életben mindig szélsőjobboldalon álló hadsereg politikai befolyása a polgári közéletre is. Magyarországon a szélsőjobboldali pártokat a szervezetlenségük, fejletlenségük, szociális demagógiájuk miatt az uralkodó osztály hatalmi pozíciójának megszilárdítására felhasználni már nem tudta, és nem is akarta, ezért elsősorban a hadseregre támaszkodott e tekintetben. A katonai és a politikai vezetés összefonódása már Horthy Miklós kormányzóvá választásával megkezdődött, de a gazdasági világválság és a munkásmozgalom letörése miatt szükséges volt a katonai és polgári politikai vezetést még szorosabbá fűzni. Ez Gömbös Gyula 1932. október elsején bekövetkezett miniszterelnöki dezignálásával történt meg; az új kormányfő megtartotta az 1929 októberétől betöltött hadügyminiszteri posztot is. Az új miniszterelnöki-hadügyminiszteri vezetés azért jelentett tehát fordulópontot

1 1921:XXXIII. tc. Magyar Törvények Tára, 1921. 50—1185. o.

2 Ilyen akció volt többek között a Prónai báró által létrehozott Lajta—Hansági Bánság, Franciaország lejáratása volt a célja a hírhedt frank-ügynek stb.

a magyar politikai életben, mert a hadsereg rohamos fejlesztése, a munkásmozgalomnak terrorral való visszaszorítása, a németbarát külpolitikai irányvonal erősítése — párhuzamosan Hitler pozíciójának növekedésével Németországban — Gömbösnek már korábban is közismert politikai nézetei közé tartozott, s megvalósításukat miniszterelnöksége idején akarta végrehajtani.

A „szentistváni" Magyarország bűvöletében élő uralkodó osztálynak a revízió, a területgyarapítás volt a külpolitikai cél. Mivel azonban a területgyarapítást a volt nem magyarlakta országrészekkel is ki akarták terjeszteni, világos volt, hogy egy ilyen revíziót nem tudtak békés úton megvalósítani. E cél eléréséhez megfelelő erőt képviselő hadseregre volt szükség, amely háború esetén akcióba léphet az európai status quo megváltoztatásában érdekelt hatalmak oldalán. A harmincas évek elején előtérbe került a célhoz vezető eszköz, a katonai egyenjogúság elérésének kérdése, mely gyakorlatilag egyenlő volt a trianoni békeszerződés katonai klauzuláinak félreállításával. A katonai egyenjogúság követelésének előterjesztésére alkalmas fórumként kínálkozott a Népszövetség leszerelési konferenciája, amelynek tevékenysége a gazdasági világválság ideje alatt megélénkült.

Ahhoz azonban, hogy az 1932. február 4-re összehívott leszerelési konferencián a leszerelés, pontosabban a felfegyverkezés kérdésében leginkább érdekelt hatalmak (Németország, Ausztria, Magyarország és bizonyos tekintetben Olaszország) egységesen tudjanak fellépni a többi hatalommal szemben, szükséges volt a katonai követelések összhangba hozása az érdekelt államok részéről. E cél érdekében 1931. március 26-án Bécsben értekezlet ült össze, melyen Schönheinz ezredes német, Keppelmüller tábornok és Vivzorin ezredes az osztrák, Siegler Géza vkszt. (vezérkari szolgálatot teljesítő) ezredes pedig a magyar felet képviselte. Ezen az informatív jellegű közös eszmecserén a következő határozatot fogadták el a leszerelés kérdésében: „Csak olyan szerződést fogadhatunk el, amely a teljes jogegyenlőségen alapul." Egyben megegyeztek a követendő taktikában is: vagy valamennyi európai állam teljes leszerelése, vagy pedig a meglevő fegyverkezési fok felemelése a saját határok biztosítására. Ez utóbbi taktikai elképzelést a Népszövetség egységokmányának 8. paragrafusára alapozták, amely minden államra nézve elismeri az országhatárok biztosításának jogát.[3] Az értekezlet határozata alapján 1931 áprilisában Siegler Géza, a genfi Leszerelési Bizottság magyar katonai szakértője, az 1931. évi XII. közgyűlésre elkészítette a magyar katonai követelések listáját. Siegler javaslatait bizalmas magánlevél formájáabn Gömbösnek nyújtotta be, s végső célként a teljes katonai szabadság visszanyerését jelölte meg. Siegler javaslatában a magyar felfegyverkezést olyan mértékben követeli, ahogy azt a katonai helyzet és az ország politikai céljai megkívánják — s ahogy természetesen a pénzügyi helyzet megengedi. A minimális katonai követelések között a következőket sorolta fel: az általános védkötelezettség bevezetése, a hadianyag-állomány minimális kiegészítése, a mozgósítás terén a szabadkéz engedélyezése. Siegler szerint nem az a lényeges, hogy a többi állam milyen mértékben csökkenti felfegyverkezettségét, hanem az, hogy a másik állam mozgósított hadserege személyi-felszerelési tekintetben milyen arányban áll a magyar mozgósított hadsereggel. A levél végén az ezredes megjegyezte, amennyiben a minimális célokat nem lehet elérni, a konferencia megbuktatására kell töre-

3 *Siegler Géza* vkszt. ezredes jelentése az általános leszerelési konferencia tárgyában 1931. március 26—28-án Bécsben lefolytatott tárgyalásairól. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL.) VKF—1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő.

kedni.[4] A Siegler által vázolt programpontokat Gömbös továbbította Röder Vilmos tábornoknak, a magyar vezérkar főnökének, aki azzal ugyancsak egyetértett. Végső soron — némi módosítással — ezek a pontok alkották mind a XII. közgyűlésen, mind pedig a leszerelési konferencián előterjesztésre került magyar követelések gerincét. Az 1931. szeptember 8-án összeült XII. közgyűlés plenáris ülésén két témakör került napirendre: egyfelől a gazdasági és pénzügyi krízis, másfelől pedig a leszerelés. A közgyűlés általános vitájában Grandi, olasz külügyminiszter — a leszerelési konferenciát megelőzve — felvetette a fegyverkezési fegyverszünet gondolatát. Lord Cecil, az angol közvélemény nevében, a légierők kiépítése által teremtett veszélyre mutatott rá, s a francia külügyminiszterrel egyetértve kijelentette, hogy az angol kormány sem tűrné, ha a leszerelési konferencia február 2-ra kitűzött időpontját valamely okból el kellene halasztani. Az általános vita után megkezdődött a különféle bizottságok munkája, ahol is a 3. bizottság tevékenységében a magyar kormány erősen érdekelve volt.[5] Heves vita csak a következő két kérdés körül alakult ki: a háború elejét vevő eszközök hatásosabbá tételére létrehozott szerződéstervezetről,[6] valamint a fegyverkezések terén elérendő egyéves fegyverszünetről. A közgyűlésen a szerződéstervezetet több állam — köztük Magyarország — vonakodása miatt nem ratifikálták; a másik kérdésben pedig a következő kompromisszumos határozatot fogadták el: felszólítják az államokat, hogy tartózkodjanak minden olyan rendszabálytól, amely a fegyverkezés emelését vonná maga után, s legkésőbb 1931. november 1-ig jelentsék be, hogy hajlandók-e az egyéves fegyverkezési fegyverszünetet elfogadni.[7]

Az 1932. február 2-án megnyílt leszerelési konferencia előtt a magyar delegáció — melyet gr. Apponyi Albert vezetett — utasítást kapott a magyar kormánytól a követendő álláspontot illetően. A szigorúan titkos irat leszögezte, hogy a legfontosabb cél a teljes egyenjogúság elérése, de egyben rámutatott arra is, hogy ez miért szükséges: „A delegáció minden tagjának tudatában kell lennie annak, hogy állami önállóságunk, állami létünk egyedüli biztosítéka saját védképességünkből áll. Ez adja meg békében a politikai kívánságaink alátámasztására szükséges nyomás gyakorlásának lehetőségét..." Az Utasítás a továbbiakban leszögezte, hogy az Előkészítő Bizottság által készített lefegyverzési egyezménytervezetet — amely a XII. közgyűlés szerződéstervezetével hasonló alapon állott — meg kell támadni, mivel nem egyeztethető össze a konferencia érdekeivel; a tulajdonképpeni ok az volt, hogy nem számolt a legyőzött államok érdekeivel.[8] A leszerelési konferencián — az előzetes megállapodások értelmében — ezt az egyezménytervezetet a német küldöttség nem fogadta el, ehelyett benyújtott egy javaslatot, amelynek alapján minden államban megszűnt volna az általános

4 *Siegler Géza* levele Gömbös Gyulához. 1931. április 17. Országos Levéltár (a továbbiakban OL.) Bizalmas politikai iratok 1926—38.

5 Jelentés a Népszövetség 1931. évi XII. közgyűléséről. HL. VKF—1932. VI.—1. oszt. 104.542.

6 A szerződéstervezetet az 1930. évi közgyűlés határozata alapján alakult különleges bizottság hozta létre. A különleges bizottság katonai albizottsága a Népszövetség tanácsa által felvetett hét kérdés megtárgyalása után nyújtotta be a maga elképzeléseit a tanácsnak. A viták témáját a háborús és békefegyverkezés jellege, minősége, különbözősége és korlátozhatósága képezte; az egész tárgyalásra rányomta bélyegét a francia hegemónia; a magyar memorandumot a fórumok még csak meg sem említették. A katonai albizottság által hozott határozatokat végül is nem hajtották végre, a közgyűlésen megvitatott szerződéstervezetet pedig — Japán és Chile tartózkodása miatt — szintén nem ratifikálták.
(Áttekintés a lefegyverzést előkészítő konferencia katonai albizottságában eddig végzett munkáról. HL. VKF—1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő.)

7 HL. VKF—1932. VI.—1. oszt. 105.542. — Magyarország akkor ezt a fegyverszünetet elfogdta azzal az indoklással, hogy a trianoni békeszerződés a felfegyverkezést számára tiltja.

8 Utasítás a magyar delegáció részére az általános lefegyverzési konferencián képviselendő álláspontot illetően. HL. VKF—1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő.

védkötelezettség, eltiltották volna a nehéztüzérséget, a repülőgép-anyahajókat és a tengeralattjárókat, az egész légi haderőt, a kémiai fegyvereket, a fegyverek és más hadianyagok export-importját,[9] s kontergálták volna a hadifelszerelést és a hajótípusokat.[10] A leszerelt államoknak a némethez hasonló irreális követelése miatt a több hónapig húzódó konferencia teljes kudarccal fenyegetett. Ezért a lord Cecil vezette angol küldöttség 1933 elején olyan egyezménytervezetet nyújtott be, mely magába foglalta az elvi jogegyenlőség lehetőségét. A magyar kormány vérszemet kapva az engedménytől, most már határozott követelésekkel lépett fel: a szükséges napi állomány 70 000 főre való kiegészítése, 10 hónapos szolgálati idő, a béke hadianyag korszerűsítése és kiegészítése, a katonai repülés engedélyezése, s mindenféle ellenőrzés megszüntetése.[11] Ez és az ehhez hasonló követelések azonban nem alkothatták a vita tárgyát, Németország fél évvel Hitler hatalomra kerülése után kivonult a konferenciáról, a magyar kormány pedig a nemzetközi helyzet megváltozása következtében már nem egyedül ettől a fórumtól várta a probléma megoldását. A genfi leszerelési konferencia végül is másfél évi meddő munka után a teljes érdektelenségbe fulladt, s a magyar hadügyi vezetés a hadsereg fejlesztését attól függetlenül, olasz és német segítséggel megkezdte.

A magyar hadsereg fejlesztésének első lépése a toborzás helyébe bevezetett sorozás volt — az akkori katonai kifejezés szerint kényszertoborzás —, vagyis az *önkéntes*, hat-tizenkét évig tartó szolgálati idővel rendelkező zsoldoshadsereget fokozatosan *kötelező* behíváson alapuló véderővé fejlesztették. Az 1927/28. évi koronatanács határozata nyomán 1929 őszétől a Honvédelmi Minisztérium elrendelte az általános védkötelezettség fokozatos bevezetését.[12] Ez azt jelentette, hogy a behívottak összeírását nem a katonai nyilvántartó hatóságok végzik el, hanem a régi véderő törvényhez hasonlóan a polgári közigazgatási hatóságok, a születési anyakönyvekből kiindulva. Az általános véderőkötelezettség fokozatos bevezetése az 1932—1933-as szervezési évben fejeződött be az 1932. július 1-én kelt 109.793/eln. 1/a. 1932. sz rendelet irányelvei alapján. A hivatkozott rendelet értelmében az általános védkötelezettségen alapuló kerethadsereg 18 havi tényleges szolgálati kötelezettségen épült fel, évi egyszeri bevonulással és azzal a kedvezménnyel, hogy a legénység zömét 12 hónapi szolgálat után külön utasítással szabadságolják.[13] Az úgynevezett kényszertoborzással a magyar hadsereg személyi állománya az 1933 júliusi állományzárlat kimutatása szerint 5694 fő tiszt és altiszt, 37 517 fő legénység volt,[14] ez a létszám az ez év októberében bevonultakkal együtt 64 599 főre ugrott fel.[15] Ez közel kétszerese volt a békeszerződésben engedélyezett létszámnak.

A magyar vezérkar és a hadügyminiszter a hadsereg személyi állományának megszervezése szempontjából olyan kerethadsereg létrehozására törekedett, amely biztosítja a katonai szolgálatra kötelezettek kiképzését. A hadsereg szervezeti elgondolása a következő volt: az általános védkötelezettség

9 Ennél a kitételnél a német javaslat megjegyezte, hogy az export-import betiltásánál kivételt képeznének azok az államok, amelyek nincsenek abban a helyzetben, hogy a szükséges hadianyagot „... előállítsák, biztosítani kell a lehetőséget, hogy a szükséges mennyiséget külföldről szerezhessék be ..." (Budapesti Hírlap, 1932. február 19.)

10 Uo.

11 Kormányutasítás a genfi magyar leszerelési delegáció állásfoglalását illetőleg az angol egyezménytervezettel szemben. 1933. március 30. HL. VKF—1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő.

12 OL. MT. jkv. 1934. március 9. A honvédelmi miniszter beterjesztése.

13 HL. VKF—1932. VI.—3. oszt. 136.538 és HL. VKF—1933. VI.—1. oszt. 105.307.

14 HL. VKF—1933. VI.—1. oszt. 105.428.

15 HL. VKF—1933. VI.—1. oszt. 105.601.

bevezetése, a tisztikar 10 000, a továbbszolgáló altiszti kar 20 000 főre való fejlesztése: a meglevő hadsereg 25 000 sorkatonáján kívül évente mintegy 50 000 újonc behívása, 18 havi szolgálati idő, a védkötelezettség idejének 18 és 50 év közötti megállapítása, a 18—20 év közötti férfiak premilitáris kiképzése,[16] a 23—34 év közötti férfiaknál mint rendelkezési és tartalék állománynak 3 és fél havi postmilitáris utóképzése 10 000-es napi fővel; ez tehát összesen 115 000 fős kerethadsereget jelentett, amelyben benne szerepel a honvédség, a légierő, a határőrséggé átszervezett vámőrség és a folyamőrségből megszervezett flotilla. Az elképzelés szerint a csendőrség, rendőrség és a pénzügyőrség külön testület maradna. A magyar hadsereg békehadrendje 7 béke hadosztályból állana, amely 1936-ra 14 hadosztállyá fejlesztenének, de a maximális méretű kivonuló hadseregnek (amely támadó háborúra is alkalmas) 21 hadosztályból kell állnia, ezt a 30-as évek végére akarták elérni.[17] A hadsereg személyi állományának fokozatos fejlesztése terén 1935. november 1-én következő volt a helyzet: noha a véderőkötelezettséget nyíltan nem vezették be, a hadsereg kiegészítése behívás és nem toborzás útján történt; a béke állomány 7000 tiszt és tisztviselőből, 10 000 altiszt és tisztesből, valamint 55 000 fő legénységből állt.[18] Ezek az adatok azt mutatják, hogy a magyar kerethadsereg kiépítése a személyi állomány tekintetében — főként pénzügyi okokból — nem valósult meg olyan mértékben, ahogy azt a vezérkar elképzelte.

A trianoni békeszerződés kijátszása céljából a magyar haderő egy része személyileg és pénzügyileg más minisztériumok felügyelete alá volt rendelve. A VKF 1. osztálya 1933-ban táblázatot fektetett fel a rejtett honvédségi alakulatokról, amelyek névlegesen a közbiztonság fenntartására szolgáltak.

E dokumentum szerint 1933-ban Magyarországon mintegy 30 000 főből álló rejtett katonai alakulat működött,[19] nem beszélve a post- és premilitáris kiképzésben résztvettek számáról.

A hadseregben és a különféle rejtett alakulatoknál végrehajtott kiképzésen kívül a Honvédelmi Minisztérium — éppen a katonai előképzés érdekében — rendkívül nagy figyelmet fordított az ifjúságnak harci szellemben való nevelésére. A gazdasági világválság éveiben azonban egyre sűrűbben fordult elő, hogy politikai gyűléseken, tüntetéseken leventeköteles-korú fiatalok vettek részt. Ennek megakadályozására a Belügyminisztérium 1932-ben körrendeletet adott ki, mely kategórikusan megtiltotta és megtorló szankciókat helyezett kilátásba azoknak a 12—21 év közötti fiataloknak, akik olyan politikai mozgalmakban vesznek részt, „amely ártalmára lehet a levente egységes szellemének."[20] A rendelet éle ebben az időben még a baloldalmi mozgalmak ellen irányult, a későbbiekben már a cserkész- és leventecsapatoknál folytatott premilitáris jellegű katonai kiképzést a kaszás-, nyilas- és egyéb keresztes mozgalmak agitációja is veszélyeztette. Főként a Festetich-féle Nemzeti Szocialista Párt folytatott ilyen jellegű propagandát; Enyingen pl. a 18—24 év közötti korosztályból toborzott rohamosztagosokat a gróf,[21] de Pápán is a kisiparos és földműves fiatalok közül szerzett híveket és rohamosztagosokat magának,[22] annak ellenére, hogy a hatóságok több

16 Magyarország helyzete a leszerelés kérdésének szempontjából. HL. VKF—1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő és HL. VKF—1932. 6/T.
17 HL. VKF—1935. Hr. VI.—1. oszt. 9087.
18 HL. VKF—1935. Hr. VI.—1. oszt. 9205
19 HL. VKF—1933. 1. oszt. Számnélküli.
20 OL. BM. VII. res. 1932 — 7 — 5456.
21 OL. BM. VII. res. 1934 — 7 — 2004/szn.
22 OL. BM. VII. res. 1934 — 7 — 2004/2838.

ízben is figyelmeztették emiatt.[23] A postmilitáris katonai kiképzés polgári jellegű lövészegyletekben folyt — a különféle egyesületek rivalizálása miatt kevés sikerrel. Több ilyen nagy testület működött, miután a Belügyminisztérium 1930-ban rendeletet adott ki a céllövő sport érdekében megalakítandó polgári lövészegyletek létrehozásáról.[24] A rendelet alapján 1935-ig mintegy kétezer lövész egyesületet hoztak létre,[25] azonban a két legnagyobb, a MOVE lövészegyesülete és a Polgári Lövészegylet között a tagtoborzás, a kiképzés minősége és más kérdés tekintetében éles harc dúlt, amely a tényleges munkát veszélyeztette. A rivalizálásnak végül egy hadügyminisztériumi titkos rendelet vetett véget, amely kimondotta, hogy „Honvédelmi szempontból ... teljesen mellékes, hogy a lövész-kiképzés milyen egyesületben történik ... Csupán a postmilitáris kiképzés tényleges végrehajtása bír fontossággal."[26]

A magyar hadsereg hadianyag-ellátását a trianoni békeszerződés rendelkezései bizonyos mértékben korlátozták, főként abban a tekintetben, hogy Magyarországon csak egy állami üzemben volt szabad hadianyagot termelni. A hadiipar fejlesztésének ezt a korlátját a magyar hadügyi vezetés már a húszas évek elején megkerülte oly módon, hogy létrehozta a Hadianyaggyártási Vezérigazgatóságot, amely a fegyverzetet és más szükséges anyagot öt hadianyaggyártó üzemben állíttatta elő. Ezt az igen szigorú antant katonai ellenőrzés felé úgy jelentette, hogy a békeszerződésben engedélyezett egy hadiüzem 4 teleppel működik. Az itt gyártott hadianyag alapjában véve fedezte a szükségleteket, s ezt rejtve tárolni is tudták. A probléma ott jelentkezett, hogy gyorsan fejlődő haditechnika következtében a megtermelt hadianyag már a gyárból való kikerülésének pillanatában elavult volt, s a legtöbbször korszerűtlen tárolás következtében nagy része használhatatlanná vált. Az 1927-es esztendő ezen a téren kettős tekintetben változást hozott. Az 1927. március 31-én megszűnt antant katonai ellenőrzés helyébe lépő lazább népszövetségi ellenőrzés nagyobb lehetőségeket adott a magyar hadiipar felfejlesztésére. Másfelől az 1927-ben, Rómában aláírt olasz—magyar barátsági szerződést megelőző tárgyalások „... éppen azt célozták, hogy Olaszország vállalja el a magyar hadsereg felfegyverzését és a szükséges katonai szakkáderek kiképzését."[27] Mindettől függetlenül a hazai hadianyaggyártás és az import nem volt képes ellátni a magyar hadsereget oly mértékben, ahogy azt a katonai vezetés elképzelte, ennek legnagyobb akadálya az anyagi lehetőségek hiánya volt. 1935-ben a magyar hadsereg (maximális méretű kivonuló hadsereget számítva) hadianyag igénye a következő volt: 420 000

[23] OL. BM. VII. res. 1935 — 7 — 3095/4070. A Hitler-rezsim erősödése, az osztá belpolitikai élet fasizálódása, a magyar munkásmozgalomnak terrorral való visszaszorítása 1934 folyamán megerősítette a nemzeti szocialista színezetű pártokat. Az erősödés nemcsak számszerű gyarapodásban jelentkezett, hanem abban a tényben is, hogy ezek a csoportosulások katonai rohamosztagokat igyekeztek létrehozni, megfelelő kiképzéssel, s ehhez főként a közép- és főiskolai ifjúság körében toboroztak embereket. Tették ezt annak ellenére, hogy a belügyminiszter rendeletet adott ki a katonai jellegű alakulatok betiltásáról, s ismételten figyelmeztették a csendőrhatóságokat a katonai egyenruha viselését tiltó BM 115.000/1932. sz. rendelet betartására. Ez utóbbinak betartattatására egy sor kompromisszum született, végül is bizonyos okok miatt engedélyezték a formaruha viselését: „Tekintettel azonban arra, hogy a fenti párt tagjaival szemben gyakorolt szigor túlfokozása már csak azért sem lehetett volna célszerű ... mert ennek eredményeképpen beálló visszahatás esetleg a még veszélyesebb baloldali világnézet ölébe hajtotta volna ezeket ... az embereket, már hónapokkal ezelőtt oly rendelkezést adtam ki, hogy zöld ing csak abban az esetben tekinthető egyenruhának, ha vállszíjjal együtt viselik, továbbá katonai zárt rendben, avagy tömeges tüntető célzattal jelennek meg a párttagok, nyilvános helyen benne." (OL. BM. VII. res. 1936 — 6 — 2503/13.062). A nyilasok szervezkedésére vonatkozóan lásd még: OL. BM. VII. res. 7 tétel iratai 1932—1936.

[24] 3300/1930. BM. rendelet. Magyar Rendeletek Tára, 1930.

[25] OL. BM. VII. res. 9500/1935.

[26] HL. VKF—1935. VI. 1. oszt. 105.512.

[27] *Nándori Pál:* A hirtenbergi fegyverszállítás. Hadtörténelmi Közlemények. (a továbbiakban HK.) 1968/4. sz. 641. o.

puska, 6500 golyószóró, 5000 géppuska, 600 nehézgéppuska, 450 gyalogsági ágyú, 284 gyalogsági aknavető, 1036 könnyűlöveg, 408 közepes löveg, 100 közepes aknavető, 4 nehéz aknavető, 18 nehézlöveg, 300 légvédelmi löveg, 100 kis harckocsi, 200 könnyű harckocsi, 50 páncélgépkocsi, 4 páncélvonat, 524 felderítő, vadász és bombázó repülőgép.[28] Ezzel szemben ennek az igényelt hadianyagnak még a töredékét sem volt képes megtermelni az a 13 nagy hadiipari telep, amely 1936-ban Magyarországon működött, de amelyek közül a törvénnyel ellentétben csak a Diósgyőri Vas- és Acélgyár, valamint a Győri Vagongyár volt állami kezelésben, a többi nagyüzemnél csak kismértékű volt az állami érdekeltség.[29] Ezek a hadiüzemek csak a szárazföldi hadsereg és a folyami flottilla igényét voltak képesek minimális mértékben kielégíteni, a korszerű haditechnika által megkövetelt fegyvereket, mint a páncélos járművek és a légierő fegyverzetét, előállítani nem tudták; egyedül a székesfehérvári telepen folyt repülőbombák előállítása, kezdetleges körülmények között és minimális mennyiségben.

A magyar hadsereg ellátásának másik eszköze a külföldről beszerzett hadianyag volt, noha a békeszerződés ezt is megtiltotta — akárcsak a magánkézben levő üzemekben való haditermelést — Magyarországnak.[30] Az export-import terén elsősorban Olaszország jöhetett számításba, miután a két állam kapcsolata az 1927-ben megkötött olasz—magyar barátsági szerződéssel megjavult. Különösen megélénkült a két állam, s ezen belül a két vezérkar kapcsolata Gömbös dezignálása után. A javuló kapcsolatot bizonyította az 1932. november 26-án Rómában összeült olasz—magyar fegyverzeti bizottság, s a tárgyalások eredményeként a magyar fél katonai szabadalmakat, új kísérleti lőszereket, fegyvereket, hadászati anyagot kapott.[31] A következő évben összeült a lőszerügyi albizottság, amely a két ország bizonyos tüzérségi lövedékeit egységesítette.[32] Annak ellenére, hogy a két állam hadigazdasági kapcsolata igen szoros volt, a két ország nem kötött katonai egyezményt, ezt főként Olaszország ellenezte, miután egy ilyen nyilvánvalóan háborús célzattal megkötött katonai szerződés Olaszországot külpolitikai elszigetelődéssel fenyegette volna. A magyar katonai szakértők viszont az elmérgesedett olasz—jugoszláv viszony miatt nem vettek volna szívesen egy ilyen szerződést. Ez ugyanis kötelezte volna Magyarországot egy esetleges olasz—jugoszláv háború esetén közbelépésre olyan körülmények között, amelyben számolni lehetett a két másik kisantant tagállam fellépésével is.

A magyar katonai vezetés tisztában volt azzal, hogy a magyar hadsereg nem képes sikerrel felvenni a harcot még egy helyi jellegű háborúban sem. Ugyanakkor azzal számoltak, hogy egy esetleg bekövetkező közép-európai háborúba Magyarország még akkor is belesodródna, ha felkészültsége miatt semleges akarna maradni. A belesodródást Magyarország földrajzi helyzete és az 1932-től hivatalosan is revíziós magatartás vonná maga után; ez volt a vezérkar véleménye. Másfelől viszont éppen revíziós álláspontjából következőleg a kisantant államokkal szembeni területi igények kielégítése érdekében az uralkodó osztálynak szüksége is volt háborúra. 1933-ban már nyilvánvaló volt a leszerelési konferencia csődje, s az is, hogy a trianoni békeszerződés lényeges revideálását nemzetközi fórumon, békés tárgyalások útján elérni nem lehet. A magyar katonai vezetés tudatában volt annak, hogy a politikai végcél elérése, „. . . a Kárpátok határolta földrajzi egység csorbítatlan birtoklása . . .” „. . . csakis egy oly általános európai háború

[28] Állásfoglalás a magyar—osztrák—bolgár fegyverkezési kérdéssel kapcsolatban. HL. Hr. VI—1. oszt. 1935—9087.
[29] HL. HM—1936. 1. a. oszt. 3714.
[30] 1921:XXXIII. tc. V. rész. 104., 115., 118. cikk.
[31] HL. VKF—1932. VI.—1. oszt. 105.499.
[32] HL. VKF—1933. VI.1—. oszt. 105.416.

eredményeként érhetjük valaha is el, mely háború a kisantant államait szétzúzza és az azokat támogató hatalmakat a befejezett tények elfogadására kényszeríti." Ezek a megállapítások az 1933-as katonai Emlékiratban olvashatók, amely azt is leszögezte, hogy „... jelenleg Csonka-Magyarország éppen ellenkezőleg abban a helyzetben van, hogy nagyon kedvezőtlen katonai politikai helyzetéből, hadereje teljes felkészületlenségéből és válságos gazdasági és pénzügyi helyzetéből kifolyólag háborút viselni egyáltalán képtelen." A vezérkarnak tehát meg kellett határoznia azokat a feltételeket, amelyek között Magyarország háborút viselhet. Ennek elsősorban pénzügyi előfeltételei voltak, de ettől eltekintve a megoldásra két lehetőség mutatkozott: egyfelől külpolitikai téren a lehetséges ellenfeleket kellett egymástól elválasztani — s a kisantant felbomlasztására irányuló törekvés kezdettől a magyar külpolitika alapelemei közé tartozott —, másfelől viszont a hadsereget kellett a lehető legsürgősebben támadó háború megvívására alkalmassá tenni.[33] Ezt szolgálta a többi között 1933 folyamán a gépjármű állomány és a statisztikai felmérés, amelyből kiderült, hogy 1931. december 31-től 1933. július végéig a Magyarországon forgalomban levő gépjárművek száma 1322 darabbal csökkent.[34] Elkészült a közutakról való megbízható felmérés. Felmerült új utak építésének terve is, természetesen hadműveleti szempontból fontos helyen és megfelelő teherbírással.[35] Elsősorban a Budapest—Szeged műút építése került előtérbe, mivel az adott időszakban a magyar revíziós politika elsősorban Jugoszlávia ellen irányult. Az építkezést azonban nem kezdték meg, mert a munkabéreket még lejjebb akarták szorítani.[36] Ebben az esztendőben a légierő 2000 puskával és 126, Németországból importált gépfegyverrel rendelkezett, az ún. őralakulatoknak pedig 9000 puskája és 120 gépfegyvere volt,[37] ami közvetve az említett alakulatok létszámának növelését mutatja.

1934 folyamán a vezérkar folytatta a katonai felkészülést, annak ellenére, hogy Magyarországnak a békeszerződés revideálásáért folytatott külpolitikája mögött nem volt megfelelő katonai potenciál és „... az ország jelenlegi revíziós külpolitikája nincs arányban ... azzal a támogatással, amit számára szövetségesei a valóságban nyújtanak." Ez a tény megmutatkozott abban, hogy az 1934 márciusában megkötött római hármas egyezmény nem tartalmazott katonai megállapodást, de abban is, hogy Németországgal semmiféle katonai vagy politikai szerződése nem volt a magyar államnak, és a kapcsolat alapja csak egy féllegális katonai együttműködés volt. A hadügyi vezetés a fő cél megvalósítása érdekében továbbra is megmaradt az 1933-as Emlékirat kapcsán vázolt kettős úton: a haderő maximális felfejlesztése és a potenciális ellenfelek megosztása. A vezérkar tisztában volt a békés úton megkísérelt revízió képtelen voltával: „Magyarország területi integritásának teljes visszaállítását csak egy oly általános európai háború eredményeképpen éri el, amely jelenlegi ellenfeleit és azok szövetségeseit annyira letöri, hogy azok követeléseink elfogadására kényszerülnek ... A békés úton megkísérelt revízió kihatásai a mai politikai helyzet mellett igen csekélyek ..." Vagyis „... részünkre a hadviselés szükségessége kifejezetten fennáll." Ilyen katonai törekvések mellett a magyar hadsereg felkészültsége a nullával volt egyenlő. Felszerelés és személyi ellátottság tekintetében 1934-ben szinte csak negatívum sorolható fel: a légvédelmi ütegek tüzérségi anyaghiány miatt

[33] HL. VKF—1933. Hr. VI.—1. oszt. 9150.
[34] HL. VKF—1933. VI.—1. oszt. 105.623.
[35] HL. VKF—1933. VI.—3. oszt. 136.127.
[36] Az 1931—36. évi országgyűlés 162. ülése. *Peyer Károly* interpellációja 1933. március 22. Képviselőházi Napló.
[37] HL. VKF—1933. VI.—3. oszt. 136.887.

kevéssé alkalmazhatók, a légvédelmi géppuskás századok anyaghiány miatt csak szükségszerűen alkalmazhatók, a légvédelmi figyelő-jelentő-riasztó szolgálat működésképtelen, a 3 őrnaszád menetképtelen, a haderő részére 1935. január elsejéig rendelkezésre álló lőszer a gyalogságnál mindössze öt közepes, a tüzérségnél két közepes, a légvédelemi tüzérségnél pedig egy könnyű csatanap szükségletét fedezik. E negatívumokból a vezérkar megállapította, hogy „... jelenlegi felkészültségünk mellett a kisentente szövetséggel, vagy annak csak egy államával is, a küzdelmet a sikerre való kilátással egyedül felvenni nem tudjuk." A hadügyi vezetés mérlegelése szerint a meglevő erőforrások maximális felhasználásával 21 gyaloghadosztályt, 3 gyors hadosztályt és 48—50 repülőszázadot lehet felállítani. Ezt a haderőt a magyar vezérkar még csak védelmi célokra kívánta felállítani. Ezzel szemben az esetleges háború mérlegelésénél a vezérkar mindig egy offenzív célzatú, agresszív, területszerző háború lehetőségét tartotta szem előtt. Arra az eshetőségre, hogy ha a kisantant preventív háborút folytatna Magyarország ellen, a vezérkar azt az álláspontot vallotta, hogy „A haderő zömét ebben az esetben is Csehszlovákia ellen kell támadólag alkalmazni, míg a másik két szomszéddal szemben halogató védelmet kell végrehajtani."[38] A vezérkar elképzelése élesen rámutat annak kalandor jellegére: noha maga is elismerte, hogy a magyar hadsereg adott állapotában még az ország határainak megvédésére sem képes, mégis a támadó célzatú katonai politikát tartotta szem előtt, és ennek érdekében tervezett. 1934 folyamán az olasz hadiipar 25 000 Manlicher-fegyvert és 30 db 8 centiméteres tábori ágyút adott el a hadseregnek.[39]

A szárazföldi haderő fejlődése a következő évben sem volt számottevő annak ellenére, hogy a vezérkar és politikai céljai a továbbiakban sem változtak. Az 1935. évi katonai Emlékirat ismét csak azt szögezhette le, hogy Magyarország sem 1936. április 1-ig, sem pedig az azt követő közeljövőben nincs abban a helyzetben, hogy háborút viseljen. 1936-ban a magyar hadsereg már 14 hadosztállyal rendelkezett, ez azonban még mindig kevés volt, hiszen ebben az időben már Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia együttes szárazföldi ereje hétszerese volt a magyar hadseregének. Az 1936/37-es évben a mozgósítható magyar haderő a következő okok miatt volt továbbra is ütőképtelen: legkedvezőbb esetben is mindössze öt közepes csatanapra elegendő lőszerrel rendelkezett; a belföldi ipar az első háborús hónapokban megfelelő mennyiséget nem tudott volna gyártani; a légvédelmi alakulatok működése a kiképzett legénység és a légvédelmi figyelő-jelentő-riasztó szolgálat hiánya miatt működésképtelen volt, ezzel a mozgósítás és a vasúti felvonulás lehetetlen volt; a szükséges hátasló állomány 55%-a hiányzott; a vegyi háború ellen felszerelési hiányosságok miatt védképtelen volt; a rádió szükséglet a minimális igényt sem fedezte; 14 gépkocsi-osztag hiánya a mozgósítható haderő működését korlátozta; a nyersanyagkészletek nem fedezték a szükségleteket; s miután a hazai ipar képtelen volt a megfelelő mennyiséget legyártani és a külföldi szállítás nem volt megszervezve, a magyar hadsereg hadianyag-ellátottsága háború esetén teljesen megbénult volna.[40]

1936-ban a magyar vezérkar Olaszországgal 93 millós hadianyag-szállításra kötött szerződést,[41] s még ez év nyarán újabb 120 millió lírás szerződést kötött Mussolinival. Ezt a kölcsönt Pariani altábornagy, hadügyminiszteri államtitkár, már olyan biztosítékokhoz kötötte, hogy az Olaszország ál-

38 HL. VKF—1935. Hr. VI.—1. oszt. 9010.
39 OL. Küm. res. pol. 1934—23—682.
40 HL. VKF—1935. Hr. VI—1. oszt. 9205.
41 *Csima János:* Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. HK. 1968/3. sz. 495. o.

tal szállított fegyvereket semmiképpen sem fordítják ellenük.[42] Ebben az időben már az olasz szövetséges is vásárolt magyar hadianyagot. A csepeli Weiss Manfréd Művek 1936 folyamán egymillió géppuska élestöltényt szállított ki.[43]

Az előbbiekben láthattuk, hogy a magyar hadügyi vezetés igényei és a hadsereg fegyverzeti és személyi állománya között igen nagyok a különbségek. Ennek oka elsősorban és főként anyagi nehézségekben rejlett. Emellett bizonyos mértékig a látszat fenntartására is ügyelni kellett. Ennek ellenére a rejtett honvédelmi alakulatok fenntartására és fejlesztésére fordított összegeket az illetékes minisztérium költségvetésében szerepeltették. A magyar kormány a különböző nemzetközi fórumokon a honvédelmi költségvetés legális emeléséért harcolt és kimutatta, hogy a kisantant államok (az 1931—32-es évek adatait véve alapul) összköltségvetésének mintegy 25,3%-át fordította a honvédelem céljaira. A magyar kormány ezzel szemben a 32%-os legális arányszámért harcolt, ezt azonban még akkor sem tudta volna megvalósítani, ha azt részére engedélyezik,[44] elsősorban a fent említett anyagi nehézségek miatt. A valódi költségvetési adatokat még a közvetett számokból is nehéz lenne összeállítani. Az egyes évek hadügyi költségvetése 1931 és 1934 között állandóan süllyedő tendenciát mutatott és csak 1935-ben ugrott meg mintegy 6 millió pengővel.[45] Ezzel szemben az 1932/33-as honvédelmi költségvetéssel kapcsolatban Gömbös határozottan tiltakozott Korányi Frigyes pénzügyminiszternél, hogy a honvédség kiadásait „... kétszázhúsz milliós keretről, százkilencvenhét milliós keretre" szállítsák le.[46] Ez több mint kétszerese volt az 1934:XIV. tc.-ben megszavazott összegnek.

Az 1921:XXXIII. tc. kimondotta, hogy „Magyarország haderejének katonai, vagy hadihajózási, repülőszolgálata nem lehet." (128. cikk.) Ennek ellenére 1928-ban a Kereskedelemügyi Minisztériumon belül létrehozták a Légügyi Hivatalt (LÜH), amely 1933-ig mind a katonai, mind a polgári légiforgalmat ellátta. A Minisztertanács 1933. január 7-i ülésén Rákosi György, a LÜH vezetője egy előterjesztést adott be, miszerint a légiforgalmat válasszák ketté. A katonai rész, bár rejtési szempontból továbbra is a Kereskedelemügyi Minisztérium ügyelete alatt maradna, ténylegesen honvédelmi vezetés alá kerüljön; a polgári pedig, bár elvileg nem tartozna a HM hatáskörébe, ténylegesen ezt is katonai alakulatok bonyolítsák le. Az egységes vezetésre — természetesen rejtve — a Honvédelmi Minisztérium a jogosult, továbbá az élet- és vagyonbiztonság követelményei miatt mindkettőt egységesen rádiós berendezéssel szereljék fel. Miután ezt a Minisztertanács elfogadta,[47] még ez év nyarán a Kereskedelemügyi Minisztérium fennhatósága alá tartozó Légügyi Csoportot átszervezték olymódon, hogy a LÜH 14/a osztálya mint a Honvédelmi Minisztérium azonos számú osztálya látta el a repülés anyagi feltételeivel kapcsolatos ügyeket, a 14/b osztály pedig a tény-

42 OL. *Szabó László* iratai. Vegyes. 779/1938.
43 HL. HM—1936. 1. a. oszt. 3714.
44 Magyarország helyzete a leszerelés kérdésének szempontjából. HL. VKF. 1926—34. Leszerelési konferencia. Gyűjtő.
45 Összehasonlításul az egyes éveknek a parlament által megszavazott honvédelmi költségvetése.

1932/33-ban	93 900 000	P.	(1932:XIV. tc.)
1933/34-ben	85 419 000	P.	(1933:IX. tc.)
1934/35-ben	85 649 000	P.	(1934:XIV. tc.)
1935/36-ban	91 456 000	P.	(1935:VIII. tc.)
1936/37-ben	95 810 000	P.	(1936:XIC. tc.)
1937/38-ban	282 000	P.	(1937:XI. tc.)
1938/39-ben	869 000	P.	(1938:XXII. tc.)
1939/40-ben	444 271 000	P.	(1939:XVII. tc.)

46 OL. KUM. res. pol. 1932 — 41 — 207.
47 OL. MT. jkv. 1933. január 7. *Rákosi György* előterjesztése.

leges polgári légiforgalmat bonyolította le.[48] Ezzel egy időben megindult Székesfehérvárott a repülőgépekhez szükséges bombák gyártása, ahol kettő, tizenöt és száz kg-os bombákat készítettek, az Olaszországgal való megegyezés alapján kiválasztott Fokker—VE típusú nehézbombázó repülőgépekhez pedig 60—70 kilósakat is.[49] A kísérleti próbagyártások után a LÜH megrendelt a Fokker CVD és CVE nappali bombázó és felderítő repülőgépekhez 432 darab 2 kilogrammos, 324 darab 15 kilogrammos és 212 darab 100 kilogrammos bombát.[50] Ilyen körülmények között a magyar katonai repülés 1934-ben 4 138 000 pengő beruházása után 262 repülőgéppel és a hozzá szükséges bombaanyaggal rendelkezett.[51] Miután állandóan tartottak a népszövetségi ellenőrzéstől, a Légügyi Hivatal 1933 folyamán kidolgozta egy ilyen ellenőrzés esetére a rejtést. Javasolta, hogy az állandó építményeket katonai jellegüktől ilyen esetekben ideiglenesen fosszák meg, a repülőgépeket egy általános, tehát Ausztriára is kiterjedő ellenőrzés esetén Olaszországba reptessék, a fegyverzetet, lőszert, felderítési anyagot pedig Magyarországon egy előre elkészített búvóhelyen rejtsék el, a legmegbízhatóbb személyeket a repülőgépekkel távolítsák el, a toborozottak nagy részét pedig szabadságolják.[52]

Ezekkel az intézkedésekkel a magyar katonai légügy a támadó célzatú repülés terén nagy lépéseket tett előre. A légvédelem megszervezésére a magyar vezérkar csak ezután gondolt.

1933 novemberében a polgári lakosság légvédelmének biztosítására létrehozták az Országos Légvédelmi Parancsnokságot (OLP). Feladata volt a polgári légvédelem megvalósítása, a légvédelmi törvény kidolgozása, a Minisztertanácshoz benyújtandó előterjesztés, a polgári légvédelem kiépítéséhez szükséges költségvetés biztosítására, honi légvédelmi parancsnokságok felállítása, az országos légvédelmi figyelő és figyelmeztető szolgálat megszervezése, valamint a levente- és cserkészkiképzésben a légvédelmi oktatás bevezetése. Egy évvel később az OLP munkájáról a vezérkarnak csak negatívumot jelenthetett, s ezt azzal indokolta, hogy a polgári légvédelmi törvény nem jelent meg, és a polgári légvédelem költségei nincsenek beállítva a költségvetésbe.[53] A polgári légvédelem megszervezéséhez szükséges költségek fedezésére Imrédy Béla pénzügyminiszter 1934-ben egy tervezetet készíttetett Gömbösnek. Ebben az évi mintegy 10 milliós költséget az államkincstárra, önkormányzatokra, természetes és jogi személyekre hárította. Miután a közterhek emelése az ország lakosságának meglevő teherbíróképessége mellett nem volt mód, és minthogy az államháztartás bevételei így sem fedezték a kiadásokat, ezért egy új intézmény létrehozását csak a meglevők visszafejlesztésével tartotta volna lehetségesnek. (A széljegyzet szerint Imrédy a leventékre gondolt.) Nem járult hozzá új adók kivetéséhez, vagy a meglevők emeléséhez, és csak bizonyos intézmények megadóztatásával képzelte el a polgári légvédelem kiépítésének alapját képező 997 000 pengő hiteltúllépést.[54] Gömbös tisztában volt azzal, hogy ezt a parlament nem fogja elfogadni, ezért a költségeket a forgalmi adók felemeléséből és külföldi hitelekből fedeztette. A polgári légvédelem fejlesztési lehetősége 1935-ben jelentősen megjavult, a parlament által megszavazott XII. törvénycikkel. A polgári légvédelemről szóló törvény megokolásában Magyarország kiszolgáltatott helyzetére hivatkozott; kimondotta, hogy minden 14 és 65 év közötti állampolgár légvédelmi kiképzésen és gyakorlaton köteles részt venni,

48 HL. VKF. — 1933. VI.—3. oszt. 136.510.
49 HL. VKF. — 1934. VI.—1. oszt. 105.101.
50 HL. VKF. — 1934. VI.—1. oszt. 105.296.
51 HL. VKF. — 1934. VI.—1. oszt. 105.636.
52 HL. VKF. — 1933. VI.—1. oszt. 105.637.
53 HL. VKF. — 1934. VI.—1. oszt. 105.495.
54 OL. Miniszterelnökségi iratanyagok. *Gömbös Gyula* iratai.

a lakosság mozgási szabadsága a szükség tartamára korlátozható, és különleges intézkedéseket a honvédelmi miniszter szabta meg, olyan esetekben is igénybe vehető volt, amikor nem háborús támadásról, vagy valamilyen más ellenséges légi tevékenységről van szó. 1935-ben a Légügyi Hivatal egy felterjesztést adott be a VKF-nek a Nemzeti Repülő Alap létesítése érdekében, amellyel a repülésügy fejlesztését szándékozták előbbre vinni, „... annál is inkább, mert a honvédelmi és a kereskedelemügyi költségvetésben biztosított összegek... nem fedték soha a szükségleteket, illetve a repülés... valóságos igényét." Kívánatosnak tartották volna a polgári társadalom megmozgatását az ügyben, javasolták a fizetés, rádió- és telefonelőfizetési díj, vasúti-, hajó-, színház-, mozi-, sorsjegyek, stb. megadóztatását. Gömbös ezt belpolitikai okokból elvetette.[55]

1935. május elsejével az OLP önálló parancsnokság lett, és — a hazai légvédelem megszervezésével megbízva — a légvédelmi tüzéralakulatok felett, mint magasabb katonai parancsnokság működött. Minden beruházás, szervezés, intézkedés ellenére a polgári légvédelem igen gyenge alapokon állott. A katonai légvédelmi alakulatok bizonyos műszaki segédeszközeinek, a figyelő és jelentő rendszer szakfelszerelésének hiánya miatt nem volt működőképes. A légvédelmi törvény, amellyel a polgári társadalmat akarták megmozdítani, gyakorlati utasítása még nincs jóváhagyva, ezért sem a közületek, sem a polgári lakosság önvédelmének megszervezése nem kezdődött meg. A kért hitelt az OLP nem kapta meg, s mindezek következményekép pen 1936 elején hazai légvédelemről még nem beszélhetünk.[56] Noha a honi légelhárítást nem szervezték meg, a támadás céljaira 1936-ban jelentősen növelték a repülőgépparkot. A 18,5 millió lírás olasz áruhitel terhére 5 Fiat CR—32 típusú vadászgépet, ehhez 17 tartalékmotort, 4 repülőszázad részére pedig Sárkány felderítőgépet és tartalékmotort vásároltak. A 35 millió márkás német áruhitel terhére 63 darab K—14 motoros He—111 típusú nehézbombázót, vagyis a 7 nehézbombázó század részére századonként 9 gépet, ezenkívül a 3 TF (távolfelderítő) századnak He—70-eset — összesen 18 darabot —, a 4 KF (közelfelderítő) századnak He—46-os repülőgépet szereztek be, összesen 48 darabot.[57] Ha az elmondottakat összegezzük, látnunk kell, hogy a magyar katonai légügy 4 év alatt jelentős fejlődést tett meg a támadó célú repülés fejlesztésében, ugyanakkor egy végre nem hajtott törvényen kívül úgyszólván semmit sem tett a légelhárítás érdekében. A vezérkar világosan látta, hogy a kisantant esetleges háborús szándéka esetén 1934-ben például a 48 magyar repülőszázad esélytelenül venné fel a harcot a szomszéd államok összesített 155 repülőszázadával szemben,[58] s azzal is tisztában voltak, hogy a három állam földrajzi tekintetben is összehasonlíthatatlanul előnyben van; a magyar főváros a csehszlovák határtól repülőgéppel percek alatt megközelíthető, de Belgrádból felszállva sem különösebben nehéz a dél-dunántúli olaj, vagy a Mecsek környéki szénbányavidéket bombázni. Hogy mindezek ellenére mégsem tettek semmit a komoly hazai légelhárítás megszervezése érdekében, az nemcsak az akkori katonai vezetés szemléletét, szűklátókörűségét jellemzi, de megmutatja a hadászati koncepció eltorzulását, a támadó tervek irrealitását is, és feltételez egy olyan nemzetközi együttműködést a kisantant ellen viselendő háború esetén, amelynek sem diplomáciai, sem katonapolitikai alapja nem volt, s az adott külpolitikai körülmények között nem is lehettek meg.

55 HL. VKF. — 1935. — VI.1. oszt. 105.585.
56 HL. VKF. — 1936. VI.1. oszt. 105.028.
57 HL. VKF. — 1936. VI.1. oszt. 105.094.
58 HL. VKF. — 1933. Hr. VI.1. oszt. 9150.

A magyar katonapolitika az adott időszakban csaknem kizárólag a Németországhoz és Olaszországhoz fűződő jóviszony fejlesztésén és ápolásán munkálkodott. Bár Magyarországnak egyik állammal sem volt katonai szerződése, a jó politikai kapcsolat nemcsak az ország felfegyverkezésének növelését tette lehetővé, de a különféle háborús tervek elkészítését is, pontosabban a különféle háborús tervek elkészítéséhez szükséges esetenkénti segítséget. A kalandorpolitikában a magyar vezérkar a legtöbb segítséget Olaszországtól kapta, miután Hitler és a német katonai vezetés egyfelől tisztán látta a magyar tervek irrealitását, másfelől pedig nem volt céljuk a magyar állam erős közép-európai hegemóniájának kiépítése; így csak a Csehszlovákia ellen irányuló területi igényeket támogatta, s azt is csak bizonyos feltételek mellett.

Magyarország és Olaszország külpolitikai kapcsolata az 1927-es évben megkötött barátsági szerződéssel erősen megjavult. Közös érdekük volt — legalábbis kezdetben — az Anschluss megakadályozása és bizonyos jugoszláv területek visszaszerzése. A kölcsönös barátság csak elmélyült Gömbös kormányra jutásakor, mert a fasiszta Olaszország felismerte céljainak hathatós támogatóját Gömbös fasiszta törekvéseiben. Ahhoz azonban, hogy sikeres harcot vívjanak Jugoszlávia ellen Dalmácia, Bácska és Bánát visszaszerzéséért, mind az olasz, mind a magyar hadseregnek ütőképesnek és korszerűnek kellett lennie, s ezért Mussolini meglehetősen nagy összegekkel támogatta a magyar felfegyverkezést. Előbb kalandos akciókkal próbálták megzavarni Jugoszlávia belső békéjét. (A Marseille-i merényletért a magyar és az olasz kormány is felelős volt), később konkrét tervek készültek a délszláv állam lerohanására. A magyar—olasz katonai kapcsolat legfőbb ápolója, Szabó László, római magyar katonai attasé beszámolt azokról a tervekről, amelyeket Mussolini és Gömbös szőtt Jugoszlávia szétbomlasztására.

Déli szomszédunknál a meggyilkolt Sándor király után Pál régens lett az államfő. Az ő külpolitikai vonalvezetése nyomán megváltozott Jugoszlávia viszonya a környező államokhoz. Az új külpolitika határozottan németbarát volt. Mussolini viszont nem törődött bele, hogy a dalmát területek megszerzésére irányuló igényét feladja. Az abesszin háború során azonban nyilvánvalóvá lett, hogy az olasz hadsereg felkészültsége és Mussolini hatalmi törekvései között óriási különbség van, s ez a tény Olaszország nagyhatalmi pozíciójának gyors csökkenéséhez vezetett. A Duce, a közép-európai hatalmi státuszának fenntartása érdekében, ekkor hajlandónak mutatkozott Magyarország revíziós terveinek kielégítését támogatni. Ez annyit jelentett, hogy akár egy újabb háború árán is kész volt segíteni a magyar hadsereget a Csehszlovákia elleni területi igények kielégítésében. 1936. január 25-én Szabó László ezredesnek a következőket mondotta: „A jugoszlávokkal ne törődjenek sokat, fő gondjuk Csehszlovákia legyen ... A jugoszlávokkal én veszem fel a harcot. Előkészületek folynak a horvátok támogatására ... A külföldön élő horvátokat pénzelem és előkészítem Paveličcel az emigránsok beszervezését."[59] Mussolini nem elégedett meg a biztató szavakkal, hozzákezdett a délszláv állam fegyveres lerohanását szolgáló tervek elkészítéséhez. A két kormányfő üzenetváltásában kezdetben csak Olaszország háborús kalandjairól volt szó, amelyben Magyarország szigorúan semleges maradna. A további megbeszéléseken már felmerült az a lehetőség, hogy a semlegességet a szomszédos állam mozgósítása esetén fel kell függeszteni, így ha az olaszok megindulnak, a szerbek mezgósítanak, Magyarország önvédelemből szintén mozgósít és támad, mégpedig Csehszlovákia ellen. 1936 jú-

59 Berlin—Róma tengely kialakulása és Ausztria annekciója. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: *Kerekes Lajos*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1962.

niusában már a két vezérkar is bekapcsolódott a tervezésekbe, de a legnagyobb problémát változatlanul Németország magatartása jelentette. A németeket ugyanis nem vonták be a megbeszélésekbe, tartottak attól, hogy nem fog belenyugodni a Jugoszlávia, s különösen nem Románia lerohanásába, hiszen a román olajforrásokra ő tartott igényt. Gorlier és László Dezső vezérkari ezredesek tárgyalásain kialakult a haditerv is: Laibach—Zágreb irányában, Nagykanizsa felé a horvát szeparatisták segítségével olasz hadtestek elszigetelnék Horvátországot, innen pedig Belgrádot foglalnák el. A terv megvolt, de nem keresztülvihető, mert ha a készülődés kiszivárgott volna, Magyarországot a politikai agresszorként való megbélyegzéstől semmiféle nagyhatalmi érdek meg nem mentette volna. Ezért — mint Szabó feljegyezte — „... támadnunk kell még akkor is, amikor az elgondolás nem kész." Ez a terv tehát azt jelentette, hogy a magyar hadseregnek offenzív háborút kell folytatnia területi céljai elérése érdekében még abban az esetben is, ha gyakorlatilag nincs lég- és tankelhárítása, ha az utánpótlás megszervezhetetlen és megoldhatatlan. Erre akkor, 1936 kora nyarán nem került sor. A Duce a szankciók megszigorításához kötötte a háborút, a Népszövetség pedig a feleslegessé vált szankciókat, mivel több állam nem tartotta be, eltörölte. A valódi ok mégis az volt, hogy Németország ebben az időben már nem engedte meg, hogy a közép-európai status quot nélküle bontsák meg, viszont a német hadsereg még nem volt teljesen felkészülve egy esetleges háborúra. Ugyanakkor az abesszin háborúban erősen leromlott olasz és a jóformán teljesen felkészületlen magyar hadsereg az első perctől alkalmatlan volt a háborúra. A tervekről azonban nem mondtak le, csak elhalasztották. Mint Szabó írta egy emlékeztetőben: „Az illető ismeretes állam megtámadásának terve a szankció küszöbönálló eltörlése következtében *egy időre* tárgytalanná vált... De a két legutóbbi beszélgetés alkalmával a Duce szavaiból kiérezhető volt, hogy a tervet nem végleg ejtette el, csak a végrehajtás idejét tolta ki."[60]

Magyarország és Németország külpolitikai kapcsolata Hitler hatalomra jutása után még jó ideig rendezetlen, kifelé inkább barátságtalan, míg katonai-politikai relációban igen szoros. Ez nem annyira hadianyag-szállításban, mint inkább a két vezérkar barátságában nyilvánult meg. Ez természetes volt. Magyarországon a szélsőjobboldali törekvések melegágya a hadsereg volt, s ezt aláhúzta az a tény, hogy a totális diktatúrára törekvő Gömbös állt az élén. A két országnak közös külpolitikai törekvései voltak elsősorban Csehszlovákiában, s az ütközőpontot jelentő Anschluss-kérdésben a magyar politikusok hamar behódoltak német kollégáik előtt. Jelentős tényező volt ebben Németország gazdasági és katonai ereje, Gömbös kezdettől fogva tengelypolitikus volt, de az Olaszországgal való barátságot habozás nélkül félretolta, ha a németek közeledést mutattak. Ugyanakkor a magyar vezérkar azzal is tisztában volt, hogy a területi revízió megvalósítása csak fegyveres úton következhet be; mint azt egy 1935-ből származó katonai emlékirat leszögezte: „A német szövetség tehát egyúttal azt is jelenti, hogy politikai célkitűzéseinket fegyveresen akarjuk megoldani." Az irat a továbbiakban kifejtette, hogy „Egy európai államok közötti háborús kirobbanás a mai megoldatlan kérdésekkel... teljesen feszült nemzetközi helyzetben minden valószínűség szerint egy általános európai vagy világháborúvá nőné ki magát.[61]

Az eddigieket összegezve elmondhatjuk, hogy a magyar hadsereg kiépítése, fejlesztése, háborúra való felkészítése a nemzetközi törvényeket meg-

60 OL. *Szabó László* iratai.
61 HL. VKF. Hr. VI.—1. oszt. 9205/1935.

szegve, az ország biztonságát veszélyeztetve történt meg. Ugyanakkor a megfelelő anyagi eszközök hiánya miatt a hadsereg felszerelése elmaradt a követelményektől, korszerűtlen, szegényes volt. Olaszország a maga ugyancsak gyenge anyagi lehetőségeivel nem tudott sokat segíteni. Németország pedig csak annyiban és oly mértékben támogatta a magyar követeléseket, amennyiben ez revíziós céljainak megfelelt. Ugyanakkor a magyar uralkodó osztály, mint általában valamennyi lényeges bel- és külpolitikai kérdésben, e téren sem volt egységes, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Gömbös-kormány működése alatt a magyar hadsereg — az uralkodó osztály, a vezérkar és a kormány külpolitikai célkitűzéseinek megfelelően — számottevően fejlődni nem tudott.

АГНЕШ РОЖАИ:

МАТЕРИАЛЫ К ВОЕННОЙ ПОЛИТИКЕ ПРАВИТЕЛЬСТВА ГЁМБЁШ

Резюме

После первой мировой войны политическое положение Венгрии было урегулировано подписанным 4-ого июня 1920 г. в Трианоне мирным договором. По богатым архивным источникам автором показаны направленные контрреволюционным режимом Хорти на ревизию этого мира планы, которые хотели осуществить путем тихо проведенных националистических и шовинистических направлений и разных авантюристических представлений.

Как звестно, сильное сопротивление укрепляющейся при французской великодержавной поддержке Малой Антанты, слабая, не соответствующая современности контрреволюционная армия не дали возможностей венгерскому господствующему классу на ревизию путем войны, а мирное решение, для которого с чешской стороны открылась возможность, правительство Бетлен отклонило.

Коренное изменение наступило после преодоления мирного экономического кризиса и во время продвижения фашизма в международном масштабе — начиная с 1932—1933 гг. Изучая этот период, автор показывает, как соединилось все более тесным политическое и военное руководство, которое было осуществлено назначением Дюла Гёмбёш на пост премьера-министра. Это обстоятельство ознаменовало поворот в венгерской политической жизни особенно потому что такие политические взгляды Гёмбёша как; бурное развитие армии, подавление рабочего движения с помощью террора, укрепление германофильской внешнеполитической линии были известны уже раньше, а осуществление которых он хотел совершить во время своего премьерского поручения.

Ревизия и увеличения тарритории были внешнеполитической целью венгерского господствующего класса. Этой цели мирным путем в данной ситуации нельзя было достичь. Для того, чтобы достичь этой цели, нужна была сильная армия, которая в случае войны могла приступить к действию на стороне держав заинтересованных в изменении европейского статус-кво. В начале 30-х годов выдвинулось на передний план целесообразное средство, вопрос о достижении военного равноправия. Для его предложения показалась подходящей инстанцией конференция Лиги наций по разоружению. Автор в дальнейшем пишет о предшествующих событиях и прохождении конференции. Как известно, Германия, спустя полгода после прихода Гитлера к власти покинула конференцию, а венгерское правительство в результате изменения международного положения, ожидало решения проблемы не только от этой конференции. Женевская конференция по разоружению после полуторагодовой неплодотворной работы потерпела полную неудачи, а венгерское верховное командование независимо от нее начало развивать армию с итальянской и немецкой помощью. В дальнейшем автор знакомит читателя с историей этой помощи. Между прочим показано, каким образом

увеличивали численность личного состава, вооружение, снаряжение и военное имущество контрреволюционной армии. В ходе этого говорится об укрытых частях, об итальянской поставке боеприпасов и о тех связах с фашисткими Италией и Германией, которые венгерская военная политика стремилась укрепить в интересах осуществления своих ревизионных целей.

По рассуждениям автора выявляется, что установление и развитие хортинской армии и ее подготовка к войне продолжались нарушая международные законы. Но из-за недостатка подходящих средств снаряжение армии осталось не соответствующим современности и бедным. Италия, смотря на ее ограниченные материальные возможности, не могла во многом помогать, а Германия только настолько и в такой мере поддерживала венгерские потребности, насколько это соответствовало его ревизионным целям. В то же время, по этому вопросу и венгерский господствующий класс не был единым, таким образом и это содействовало тому, что венгерская армия не могла развиваться должным образом.

ÁGNES RÓZSAI:

BEITRÄGE ZUR MILITÄRPOLITIK DER REGIERUNG GÖMBÖS

Resümee

Die politische Lage Ungarns nach dem ersten Weltkrieg, wurde mit dem, am 4. Juni 1920 in Trianon untergeschriebenen Friedensvertrag geregelt. Die Verfasserin führt uns in ihrer, auf reichhaltigen Archivquellen beruhenden Studie, die Pläne des gegenrevolutionären Horthy-Systems vor, die auf eine Revision des Friedensvertrages hinzielten. Die Pläne, die sie verwirklichen wolten, enthielten auser der, in aller Stille durchzuführenden nationalistischen und chauvinistischen Hetze, die verschiedensten abenteuerlichen Vorstellungen.

Wie bekannt, hatte der, von der Grossmacht Frankreich unterstützte heftige Widerstand der kleinen Entente, sowie die schwache und unzeitgemässe gegenrevolutionäre Armee der ungarischen herrschenden Klasse keine Gelegenheit gegeben die Revision gewalttätig, mittels eines Krieges zu erreichen. Die friedliche Lösung, die beispielsweise seitens der Tschechen, möglich gewesen wäre, wurde von der Regierung Bethlen zurückgewiesen.

Eine radikale Änderung trat nach der Überwindung der allgemeinen Wirtschaftskrise, sowie nach dem Vordringen des Faschismus im internationalen Masstabe, von 1932—1933 ein. Bei der Betrachtung dieses Zeitabschnittes, zeigt uns die Verfasserin, wie sich die politische und militärische Führung immer enger verflocht, und die mit der Ernennung von Gömbös zum Ministerpräsidenten ihren Abschluss fand. Dieser Umstand bedeutete einen Wendepunkt im ungarischen politischen Leben, und zwar deshalb, weil der beschleunigte Ausbau der Armee, das Zurückdrängen der Arbeiterbewegung, mit Anwendung von Terror, die Stärkung der deutschfreundlichen aussenpolitischen Linie, schon von je her zu den bekannten politischen Ansichten von Gömbös gehörten, die er während seiner Amtszeit als Ministerpräsident, verwirklichen wollte.

Das aussenpolitische Ziel der ungarischen herrschenden Klasse war die Revision, die Gebietsvermehrung, die sie in der gegebenen Situation mit friedlichen Mitteln nicht erreichen konnte. Um es zu erreichen hatte sie eine starke Armee nötig, die im Kriegsfall an der Seite jener Staaten in Aktion treten kann, die an einer Veränderung des europäischen status quo interessiert sind. Am Anfang der dreissiger Jahre trat das, zum Ziele führende Mittel, die Frage der militärischen Gleichberechtigung in den Vordergrund. Als entsprechendes Forum bot sich dazu die Abrüstungskonferenz des Völkerbundes. Im folgenden

Teil der Studie schreibt die Verfasserin über deren Antezedenzien und deren Verlauf. Es ist bekannt, dass Deutschland ein halbes Jahr nach der Machtergreifung Hitlers die Konferenz verliess und die ungarische Regierung erwartete — infolge der Veränderung der internationalen Lage — nicht mehr von diesem Forum allein die Lösung des Problems. Die Genfer Abrüstungskonferenz versank nach anderthalbjähriger steriler Arbeit in vollkommene Interesselosigkeit und die ungarische militärische Führung begann den Ausbau der Armee mit italienischer und deutscher Hilfe unabhängig von ihr. Die Verfasserin unterrichtet im weiteren Verlauf ihrer Studie den Leser über die Geschichte dieses Vorganges. Unter anderem zeigt sie auf welche Art man den Personalstand, die Bewaffnung, die Ausrüstung und das Kriegsmaterial der gegenrevolutionären Armee vergrösserte. Dabei spricht sie über die geheimen Formationen, über Kriegslieferung und über jene Verbindung, die die ungarische Militärpolitik mit dem faschistischen Italien und Deutschland immer enger zu knüpfen wünschte, um ihre revisionistische Zielsetzung zu verwirklichen. Aus den Erörterungen der Autorin geht hervor, dass der Ausbau und die Entwicklung (der Horthy-Armee, sowie ihre Vorbereitung zu einem Kriege, durch Verletzung der internationalen Gesetze erfolgte. Jedoch blieb die Ausrüstung der Armee, mangels entsprechender Mittel unzeitgemäss und ärmlich. Italien konnte bei ihren schwachen materiellen Gegebenheiten nicht viel helfen und Deutschland unterstützte die ungarischen Ansprüche nur so weit und in jenem Masse, als dies ihren revisionistischen Zielen entsprach. Zu gleicher Zeit war auch die ungarische herrschende Klasse nicht einheitlich in dieser Frage, so trug auch dies dazu bei, dass sich die ungarische Armee nicht entsprechend entwickeln konnte.

KÖZLEMÉNYEK

HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK SVÉD GYŰJTEMÉNYEKBEN

Székely György

1969 márciusában több mint egy héten át nyílt alkalmam Stockholm hadtörténeti vonatkozású emlékeit tanulmányozni. A rendkívül gazdag tárgyi anyag sokoldalúan világítja meg a svéd hadtörténelmet. Ennek szinte hézagmentes anyagsorozata és egyes korszakok folyamán a haditechnikában és hadszervezetben élenjáró szerepe teszi indokolttá, hogy a hadtörténelmi értékű és történelmileg fontos anyagot megfelelő válogatással és súlypontozással az olvasó elé tárjam. Hogy ne csak a svéd hadtörténelem egyes összetevőit érzékeltessem, hanem a gyűjteményi egységeket is lehetőleg felvázolhassam, közleményem felépítése a hadimúzeumok és emlékhelyek szerint alakul, a nem kifejezetten hadtörténeti gyűjtemények anyagára — mivel szórványosan bennük is akadnak fontos hadtörténelmi vonatkozások — a szerkezet tisztasága és egyes összefüggések jobb megvilágítása érdekében csak kiegészítő jelleggel és jegyzetanyagban utalok. Mindazok a tárgyak, adatok, amelyek forrására nem nyújtok jegyzetanyagot, a tárgyalt múzeum megtekintett és feljegyzett anyagai, amelyek interpretációjában a lehetőség szerint a múzeum feliratos szövegeire támaszkodtam. A magyar vonatkozású anyagot teljes egészében felidézem. Egészében véve a publikációtól azt remélem, hogy a megélénkülő magyar—svéd történelmi kapcsolatkutatásokhoz és a hadszervezeti, hadművészeti párhuzamok feltárásához hozzáférhetőbbé teszi az anyagot, közvetlen részletkutatásokra serkent.

I.

A svéd hadsereg emlékeinek javát a Királyi Hadseregmúzeum *(Armémuseum)* három szinten kiállított gyűjteményében mutatták be. Felépítésében a tárgyi és periodizációs elvek kombinálása érvényesül. Az épület előtt tüzérségi udvart találunk, svéd és zsákmányolt ágyúkkal. Természetesen az épület statikai szempontokra is tekintettel voltak és így az épület berendezése a következőképpen alakult: a földszinten a tüzérségi csarnok, továbbá egy hadmérnöki és híradástechnikai terem helyezkedik el; az első emeleten az emlékeket 1818-tól napjainkig mutatják be; a második emeleten gazdag tagozásban képet nyújt a múzeum válogatott anyaga a régibb — számunkra szokatlanul dinasztikus alapon elhatárolt — korokról (korai Vasa-korszak 1521—1611, kései Vasa-korszak 1611—54, X.

Károly Gusztáv korszaka 1654—60, XI. Károly korszaka 1660—97, XII. Károly korszaka 1697—1718, a Szabadság korszaka 1719—72, a Gusztáv-korszak 1772—1809, az 1809—1818 korszak) és zsákmányolt idegen anyagokról is (pl. török sátor, külföldi lobogók, zászlók, stb.). A múzeum anyagának alakulása azonban nemcsak mesterséges gyűjtés eredménye, hanem a *genius loci* is érvényesült. Legkésőbb az 1630-as években a svéd tüzérség műhelyei terültek el azon a térségen, amely mára tüzérségi udvarrá vált. Az ágyúk raktározására alakult az 1640-es évek elején egy arzenál, akkor még fából. Az ágyútalpak készítése, kézifegyverek tervezése, ágyúk és muskéták javítása ebben a térségben folyt. A mai múzeumépület jóval későbbi: a Nagy Arzenál főrésze 1767—70, a balszárny 1763—76, a keleti szárny 1775—1806 években jött létre, két emelettel. Építésze Carl Johan Cronstedt gróf volt, a Közmunkaügyi- és Építkezési Hivatal főmegbízottja. Csapatok eredetileg nem állomásoztak az épületkomplexumban, csak amikor a tüzérséget szétosztották ezredekbe, a Svea tüzérezred irodái és őrszobái kaptak helyet (1794—1877). Ezek helyére került a múzeum és azt 1879-ben nyitották meg a közönség számára Tüzérségi Múzeum néven. Gyökeres átszervezés 1932-ben hozta létre a Hadseregmúzeumot, amit új formájában 1943-ban nyitottak meg.

A tüzérségi csarnok főrészén a svéd tüzérség kiállítását helyezték el — a középkor végétől napjainkig terjedő anyaggal. Értékét növeli, hogy nemcsak az egyes darabokat határozza meg időrendileg és a lehetőség szerint lokalizálja, hanem a tűzfegyverek egyetemes fejlődéstörténetébe helyezi. Míg másutt az 1320-as évektől számítható a tüzérség felbukkanása, Svédországban 1395 óta mutatható ki. A legrégibb Svédországban lelt tűzfegyver az ún. Mörkö ágyú, amelyet 1400 előtt vagy körül készítettek. A kiállítás bemutatja az ágyúk *(byssa, kamarbyssa,* csatakígyó, *falkonett, dubbelhake,* mozsár) kivitelezésének, szerkezetének, a lövedék fajtáinak (pl. XV. századi 16 löd-ös, 2, 5, 8, 12, 16, 25, 40 fontos kőgolyóbis, a kartács előzményét alkotó kőtöredékek fafoglalatban) és nagyságának, az állványra helyezésnek fejlődését — műszaki magyarázatokkal. A kerekes ágyútalpat 1450 táján vezették be, de nemigen voltak mozgékonyak. Az ágyúlövések hatása inkább lélektani volt, mint anyagi. A Vasa-korszakban léptek a kovácsoltvas csövek helyére az öntöttvas csövek. Ezek erősebbek voltak, de nehezebbek is, mint a bronzcsövek, az utóbbiakat inkább a mezei hadviselésben alkalmazták. 2, 2 1/2, 3, 8, 48 fontos vas ágyúgolyók váltották fel a kőgolyókat. Feltalálták és kisebb mértékben alkalmazták az üreges golyókat (gránát, bomba). A XVI. század végefelé tettek kísérletet a hadianyag standardizálására. Még mindig kicsiny volt a mozgékonyság a nagy súly és a cső túlzott hossza miatt. A töltés technikája folytán alacsony volt a tűzgyorsaság: egy 15 cm-es ágyúval óránként 10 lövést adhattak le. Talán ezért volt még 1600 körül jelentősége a rakétahajtású gyújtónyílnak. II. Gusztáv Adolf teljesen újjászervezte a svéd tüzérséget. Standardizálta a hadianyagokat,[1] a csövek rövidítése útján növelte az ágyúk mozgékonyságát, bevezette a gyalogságot kísérő tüzérséget, a töltéshüvelyt, a lőporhüvelyek bevezetésével emelte a lövések gyakoriságát — olykor szilárd lőszerhüvelyekkel. — Kialakította a tüzérség együttműködését más fegyvernemekkel, megszervezte a tüzérség személyi állományát. Az első igazi

[1] A fent említett lövedéksúlyok több variánst mutatnak és ennek megfelelően még több lövegűrméretet sejtetnek, mint amivel a hadtörténeti irodalom olykor számol. Ez viszont csak aláhúzza a Gusztáv Adolf nevéhez fűződő bizonyos fokú egységesítés jelentőségét, ami a lőszerellátást és a harcászati alkalmazást könnyítette meg. (Vö.: Hadtörténelem I. köt. Felelős szerk. *Szalai József,* Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1954. 184. o.)

tüzérségi egység — egy kompánia — 1623-ban alakult meg. A király lerakta a hadiipar alapjait, ami gazdaságpolitikai szempontból is jelentős volt. Rövid ideig a svéd tüzérség első volt a világon. Johan Siöbladh tábornagy a XVII. század közepén a tüzérséget újjászervezte. A tűzhatás növelésén fáradoztak, nagyobb kaliberű hosszabb csövek alkalmazásával, ami megint a súly növelésére vezetett. Ez pedig túl nehéz lövegeket eredményezett, XII. Károly a lengyel és orosz frontokon a rossz utakon nehézségekbe is ütközött. A poltavai csata után vezették be Carl Cronstedt új tervei alapján a nagyobb hatású ágyúkat, a Polhem-féle irányzócsavart és ismét átszervezték a tüzérséget. Az 1680-as években bevezették a tarackokat. A vasöntés tökéletesítésének eredményeként karcsúbb és könnyebb lövegeket gyártottak. A Cronstedt-féle tüzérségi anyagot 1725-ben véglegesítették. A csatamezőn a mozgékonyságot kiegészítő lófogattal biztosították. 1739 óta Augustin Ehrensvärd tábornagy kezdeményezésére a tüzértisztek magasabb szintű tudományos gyakorlatokat folytattak. Megnőtt az ágyútípusok száma és kalibere. Ehrensvärd javaslatára elfogadták az egy darabban öntött csövek utólagos huzagolását. 1789-ben III. Gusztáv elrendelte a visszatérést az 1725-ös Cronstedt-féle ágyútervekhez. A tüzérezred helyére 1794-ben a Svea, Göta, Wendes és Finn tüzérezredek léptek. 1800 körül a tüzérség újabb átszervezése vált szükségessé. C. G. von Helvig vezette be az ágyússzekéren elhelyezett, Carl von Cardell a lovasított tüzérséget. Az első típust a finn háborúban (1808—9), mindkettőt a Napoleon és Dánia—Norvégia elleni háborúban (1813—14) alkalmazták. 1818-ban Cardell kezdeményezésére felállították a magasabb képzettséget adó tüzérségi iskolát. A továbbiakban a svéd tüzérség fejlesztése már idegen tapasztalatok alapján történt: az 1859-i francia—olasz—osztrák háború tanulságait 1862-ben, az 1866-i porosz—osztrák és az 1870—71-i francia—német háborúk tanulságait 1881-ben, a francia csavarási mechanizmus fölényét 1894-ben vonták le. Ez a típusú francia tábori ágyú elérte a percenkénti 3 lövést, s ezért ennek a típusára gyártották 1902-ben a svéd 7.5 cm-es ágyút. 1910-ben a tábori tarackot hasonló tervek alapján készítették. Következett a motoros szállítás alkalmazása a tüzérségben. A második világháború tapasztalatai pedig további modernizálásra vezettek: automatikus berendezések a tűzhatás fokozására és a tűzvezetés távolsági irányítására.

A tüzérségi teremben helyezték el a gyalogsági és dragonyos alakulatok zászlait is, amelyek eredetiben II. Gusztáv Adolf óta maradtak fenn, de 1450 körülről már van róluk forrásszerű értesülés. A hadizászlók német és holland párhuzamaira, valamint a svéd XVII—XX. századi variánsokra a kiállítás gazdag anyagot nyújt.

A zászlók kapcsán külön érdemes foglalkozni a feliratos zászlókkal, tekintve, hogy a rajtuk szereplő fogalmak nem svéd kizárólagosságok, hanem a XVI—XVIII. század kontinentális harcaiban is fel-feltűnnek. Lényegében az isten, a király és a haza fogalmai, jelszavai, főképpen pedig ezek kombinációi határozzák meg valamely alakulat nevelési irányát. Egy XVI. századi svéd díszzászló mintás veres selymén az erősen szakadt állapot ellenére még ma is kivehető az arany feliratból: ... s pro nobis, qvis contra n...[2] (tehát kiegészítve: Ha isten velünk, ki ellenünk). A gondolat — hangsúlyozottan szakítva a passzív istenben bizakodással — II. Gusztáv Adolfhoz kapcsolódó jelszóban is felbukkan: Cum Deo et victricibus armis szerepel W. J. von Delff 1633. évi metszetén az arckép köriratában.[3] A harminc-

[2] Kungl. Livrustkammaren.
[3] *Ingvar Andersson:* Swedish History in Brief. Stockholm, 1965. 16—17. o.

éves háború zászlainak gazdag gyűjteménye Reginbaldus Möhner egykorú ábrázolásában maradt fenn az augsburgi Bischöfliches Ordinariatsarchivban, ennek színes másolatait a stockholmi Hadseregmúzeum mutatja be. A svéd zászlókon gyakori a király monogrammja (GARS) vagy kiírt neve (Gustavus Rex Sueciae, Gustavus Adolphvs Rex Svecorvm). Szerepel gyakran az istenre hivatkozás: Devs Victoria Nostra; Devs In Bona Causa Vindex. Johan Banér regimentjeinek egyik zászlaján a már fentebb említett Deo Et Victricibvs Armis jelszó, másikon a Pro Religione Lege et Grege olvasható. Az elsőnek német változata tűnik fel Johan Forbus ezredes egyik zászlajának hosszú szövegében: ... Mit Got Vnd Vnser Starken Hand... Jegyezzük még meg egy svéd királyi regiment zászlajának az igaz ügy győzelmére utaló feliratát: Tandem Bona Cavsa Triumphat. A haza viszont az említett Forbus-zászló egyik szövegrészében bukkan elő: ... Verfechten Wir Vnser Vaterland...[4] Ha már most a harmincéves háború szembenálló táborait nézzük, ott is ezek a fogalmak dominálnak, de a szabadság fogalma is megjelenik mint lelkierővel kivívandó cél. Thurn Mátyás Henrik gróf cseh rendi felkelővezér W. J. von Delff alkotta metszetes arcképén szerepel a Libertatem Non Nisi Cum Anima jelszó — mint körirat.[5] Az 1626 évi felső-ausztriai parasztfelkelést ellenfelei azzal akarták megbélyegezni, hogy röpiraton mutatták be fegyvereik cseh huszita voltát, a cseh vas csatacsillagot, a Žižka-féle buzogányt, a cseh vastüskés cséphadarót, a parasztvezér képe alatti versike pedig az isteni szó és a haza jelszavát adja szájába: Für Gotts wordt und das Vatterland zu fechten...[6] Ez együtt egészen mást jelentett, mint ha külön jelenik meg a Möhner-féle ábrázolású zászlókon. Az istenre hivatkozás különféle variánsai láthatók von Schlammersdorff ezredes regimentjének kompániazászlóin: Got Mit Vns; An Gotes Segen Ist Ales Glegen; Wans Got Wil Wer Kans Wenden — amikor is bizonyos passzív ráhagyatkozás is kicsendül a szövegből. Rauchen ezredes württembergi tartományi katonasága viszont kompániazászlaira a Pro Patria jelszavát írta rendszeresen.[7] Néhány évtizeddel utóbb már kombinálva látjuk a fogalmakat. A kurlandi Frigyes Kázmér herceg dragonyos reigmentje 1672. évi zászlajára a Pro Deo Rege Et Patria köriratot helyezte, s hogy ez máris a birodalmon kívül is terjedhetett, biztosította az alakulat németalföldi szolgálatban állása. Ugyanabból az évből a hesseni Hornumb-féle lovasregiment félkörívben helyezte el a Pro Deo Et Libertate jelszót.[8] Ezek a mi fülünknek egyértelmű jelentést csengő fogalmak tehát Európa korabeli táboraiban egyaránt terjedtek. Hollandiában annál kevésbé lehetettek idegenek, mert maguk is éltek vele. Egy holland hadihajó a XVII. században a szabadság nevét viselte: „Vryheit".[9] A hazáért való harc viszont egy másik holland hadihajó rózsaszínű zászlajára került aranysárga feliratban: Pugno Pro Patria.[10] Mindezek az előzmények — jelentékeny részüknek svéd gyűjteményekben láthatása — értetik meg, hogy a kor harcaiban résztvevő, a különböző táborokkal a csatamezőn találkozó magyar társadalomban is felbukkannak és fejlődnek a zászlófeliratok. Hol variánsok, hol politikailag egyértelműbb

4 Armémuseum.

5 *Mirjam Bohatcová:* Irrgarten der Schicksale. Einblattdrucke vom Anfang des Dreissigjährigen Krieges. Praha, 1966. 27. o.

6 *M. Bohatcová:* i. m. 54—55. o., 114. melléklet.

7 Armémuseum.

8 *Heribert Seitz*-stb.: The Royal Army Museum. Illustrated Guide. Stockholm, 1964. 60—61. o.

9 *Mart. Engelbrecht* metszete, Statens Sjöhistoriska Museum.

10 *Ludolf Backhuysen* (1631—1708) festménye holland—angol tengeri csatáról. Dresden, Gemäldegalerie Zwinger.

előfordulások említhetők itt. Az aulikus magyar főúr, Esterházy Pál fiatalkori arcképének metszetén olvasható a Pro Deo Rege Et Patria jelmondat a címer felett, 1665-ben.[11] Ez tehát meg is előzi az 1672-i kurlandi zászló azonos jelszavát. Az ugyanebből az évből való hesseni zászlófelirattal viszont már a kuruc táborban találkoztunk 1683-ban: Pro Deo et Libertate felirat olvasható Thököly Imre ezüst érmének hátlapján.[12] Szövegük elemeiben nem újak, de egyértelművé váltak sajátos kombinációval vagy átfogalmazással a Rákóczi-szabadságharc zászlófeliratai: Pro Patria et Libertate, Pro Libertate, Pro Deo et Patria, Iustam Caustam Deus Non Derelinqvet.[13] Ezeket tehát nem képzelhetjük a száműzött vagy már felkelőként hazatért Rákóczi fejedelem legsajátabb jelszóalkotásainak, amint a zászlóselyem veres színe sem egyedülálló — viszont valóban a harc célját hirdette, Thököly-kurucoknak, katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt érthető gondolatot nyújtott. Ezért sem látszik érdektelennek a tágabb háttér bemutatása.

De térjünk át a Hadseregmúzeum más természetű anyagára. A korai Vasa-korszakban a tűzfegyver fejlődése ennek juttatott növekvő szerepet a hadviselésben, a lovasság és gyalogság szerepét is újraértékelték.[14] A középkor nagyobb részében a lovas, főleg lovagi csapatok jelentették a döntő fegyvernemet.[15] A lovast teljes páncélzat védte. A gyalogos fél-páncélba öltözött, azaz sisakot, mell- és hátvértet, nyakvédőt és csípő-lemezeket viselt. A láncing is használatos volt. A tűzfegyverek hatékonyságának növekedésével a lovasság fölénye lehanyatlott. Már előbb ebben az irányban hatott, hogy a svájci dzsidás gyalogosok zárt alakulatai nagyobb szúrótávolságot mutattak fel, mint a lovasok lándzsái. A kiállított svájci alabárdok teljes hossza 222—226 cm.[16] Svéd parasztcsapat 1502-ben Ävlsborgnál szállt harcba dán—német Landsknechtekkel, mindkét alakulatban voltak alabárdosok. A svéd hadsereg győzelmet aratott 1521-ben (Västeras), 1565-ben (Varberg), 1581-ben (Narva), 1598-ban (Stangebro). Gustav Vasa csapataiban megtaláljuk a gyalogezredek előzményeit (knekt-zászlóaljak) és a lovasezredekét (ryttar-zászlóaljak). A paraszti kiegyenesített kasza meszszire döfő és mégis könnyű fegyver volt (kiállított példányának teljes hossza 265.5 cm., súlya 2.08 kg.)[17], így vetekedett a dalarnai lándzsával (245 cm hosszú, 1.96 kg súlyú). A svéd nemzeti hadsereg felállítását Gustav

11 *Szalay József—Baróti Lajos:* A magyar nemzet története. III. Budapest, é.n. (millenium) 369. o.

12 Uo. 376. o.

13 *Heckenast Gusztáv:* A Rákóczi-szabadságharc. Budapest, 1953. 23. o.; *Molnár Erik—Pamlényi Ervin—Székely György* (szerk.): Magyarország története I. köt., második kiadás. Budapest, 1967. 298. o.; *Várkonyi Ágnes* szövege; Hadtörténelem I. köt. 300. o.; kuruc zászlótöredék a sárospataki Rákóczi Múzeumban; *Kumorovitz L. Bernát:* A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 3—4. sz. 38—39. o.; *Elemér Radisics:* Hungary. Pictorial Record of a Thousand Years. Budapest, 1944. 75. o.

14 A távolabbi előzményekre, a bomló ősközösség — a kialakuló feudalizmus hadművészetére a Hadseregmúzeum anyaga nem terjed ki. A viking korra a Történeti Múzeum *(Historiska Museet)* anyaga vet fényt. A 800—1050 közötti időszakból bemutatott széles, egyenes vaskardok — frank exportvasfegyverek, viking díszített bronzmarkolattal vagy a frank vasmarkolat viking ezüst díszítésével —, egyenes aljú kengyelek, kis hegyben végződő sarkantyúk, az upplandi Arby hajóstemetkezésében lelt ló- és kutyacsontváz korabeli ábrázolásokon elevenednek meg. Egy 1000 körüli gotlandi rúnafeliratos kövön fegyveres gyalogos férfiak, lándzsások, az upplandi Möjbro rúnás kövén két kutyától kísért pajzsos lovas ábrázolása a leleteket érthetőbbé teszik. (Vö. *Bertil Almgren:* The Vikings — who were they? Stockholm, 1963. 3. o.)

15 Lovag és gyalogos ábrázolása fordul elő egy 1200 körüli keresztelőmedencén: kardos, sarkantyus, kengyeles, kantáros lovag sárkány ellen harcolva; gyalogos vitéz kerek pajzszsal védekezve, felemelt karddal előrelép. (Vättlösa Kyrka, Västergötland. Histariska Museet. 4780. lt. szám.) — Lovagi tornajelenet töredéke maradt fenn az 1200-as évek végéről való festett deszkán. Väte templom, Gotland. (Historiska Museet. 3094:3A lt. szám.)

16 Armémuseum Nr. D. 10 247, 10 248, 10 249, 19 702.

17 Armémuseum Nr. D. 10 263.

Vasa 1544-ben a västerasi birodalmi gyűlésen kényszerítette ki. Így mentesítette az országot a költséges és nem mindig megbízható idegen zsoldosoktól. A számszeríj hatékony fegyver volt, nyila száz méterről átfúrta a közönséges páncélt. XIV. Erik az 1560-as években, az *északi hétéves háború*[18] idején olyan felszereléssel látta el a svéd haderőt, amely egyenlő szintű volt a kontinensével. A király saját kezű rajzai mutatják a felszerelést: lándzsás, dzsidás, alabárdos, kerek pajzsot hordó, szakállas puskás harcosok voltak.[19] A dzsida szúróhatása 6 méter. A szakállas puska *(dubbelhake, vallbössa)* váltotta fel a számszeríjat. A kettős szakállas puska és mellvédágyú voltak az erődbeli könnyűtüzérség fegyverei. A szakállas puskát az 1590-es években kezdte felváltani a muskéta, amit a kontinensen már egy évtizede használtak. A lovasság lőfegyvere a pisztoly volt. De ez utóbbi egyik fő fegyvere volt a dragonyosoknak is. A vágófegyvernek használt kard hatalmas kétkezes formáját (volt 196 cm hosszú és 4.6 kg súlyú) a XVI. század során váltotta fel a könnyebb kard, amely szúrásra-vágásra egyaránt alkalmas, keleti mintjáú penge volt.

A kései Vasa-korszakot hanyatlás és stagnálás előzte meg, miután XIV. Erikkel a hadiszervezet és felszerelés modernizálása az 1560-as években összeomlott. A hadiszolgálatot Gusztáv Adolf szervezte újjá, felhasználva a németalföldi taktikai tervezés és gyakorlat tapasztalatait. A gyalogságnál újra bevezette a dzsidát.[20] A katonai egységeket kis, mozgékony taktikai alakzatokra bontotta fel, ami teljesen különbözött a német ellenfeleinél szokásos nagy négyszög oszlopoktól. Ez látható a breitenfeldi (1631) és lützeni (1632) csatákban. Amikor 1648-ban az ostromló svédek elfoglalták a prágai Kisoldalt, szereztek egy nagy, csiszolt bronzból készült homorú gyújtótükröt. A harmincéves háború svéd és zsákmányolt ellenséges zászlói egészítik ki a gyűjteményt. Német—római[21] és spanyol mellett egy horvát lovas alakulat (svédbe átment néven *krabater*, később, „tréfás fickó" értelemmel) zászlaja is a trófeák közé jutott.[22]

X. Károly Gusztáv lengyel háború előkészítése során rendelkezett egyenruhákról. A háromnapos varsói csata (1656) támadó svéd lovassága pisz-

18 Az északi hétéves háborút (a három korona háborúja) lezáró stettini béke a dánok, svédek és lübeckiek között 1570. november 28-án nyert megerősítést, az okmányokat december 13-án cserélték ki. Jelen voltak a német császári, dán királyi, lengyel királyi, svéd királyi és Lübeck városi követek. A békekötésről készült metszeten feltűnnek Georgius Rosenkrantz és Henricus Ranzouius dán, Martinus Gromerus lengyel, Nicolaus Guldenstern svéd követek. (Armémuseum. Bibl. Nr. 9476.) A második dán Rantzau Henrik történetíró, a lengyel Cromer Márton lengyel történetíró személyével azonosítható. A svéd követ ismert politikus, utóbb kancellárként Angliai Erzsébet királynőtől is kap levelet: A „Nicolao Gyldenstiern Cancellario" küldött oklevél 1583-ból az Uppsalai Egyetemi Könyvtárban. (Sign. Ur Posse 31.) Ez a személy svéd nevén Nils Gyllenstiern. A stettini békekötésnél együtt szereplő Rosenkrantz és Gyllenstiern adhatta az alapot Shakespearenek, hogy Hamletjében Rosencrantz és Guildenstern dán nemeseket, udvaroncokat szerepeltesse.

19 Vö. *F. Engels:* A gyalogság taktikája, anyagi okokból levezetve. *(F. Engels:* Anti-Dühring, Moszkva, 1947. 520., és köv. o.)

20 A XVII. század első felének haditechnikai újítására: a kanócos puska tökéletesítése. puskacső űrméretének csökkentése, a csőfal vékonyítása, a muskéta könnyebbé és a villás támaszték feleslegessé válása, a célzás megkönnyítése, a kétpercenkinti egy lövés tűzgyorsaság elérése, a 250 lépésnyi hatásos lőtávolság megvalósítása a svéd hadseregben. (Lásd: Hadtörténelem I. köt. 180., 182. o.)

21 Zsákmányolt osztrák zászló III. Ferdinánd összetett címerével. A kétfejű sas hasán, nyitott korona alatt a címerpajzs bal fele piros-ezüst-piros pólyákkal, jobb fele zöld kettős kereszt zöld hármas halmon arany mezőben. (Hj: 10:288. Armémuseum, trófékammaren 36. sz.)

22 A prágai svéd hadizsákmány egyik kiemelkedő értékű része Krisztina királynő 132 darabból álló majolika étkészlete, urbinoi olasz munka. (Nationalmuseum.) — A 30 éves háborúra esik a svéd sajtó születése: a haditudósításokból nőtt ki. Az *Ordinari Post Tijdender* első évfolyama 1645-ből való, a Pressmuseumban. (Vö. *Sven Jansson:* Fran Postgumman till Telefaks, (Dagens Nyheter, Nr 17 Januari 1966) — A westfáliai béke Johannes Oxenstierna és Johannes Adler Salvius svéd aláírók, a császári képviselők, német fejedelmi és városi megbízottak aláírásával a Riksarkivetben. Anders Hakansson tüzérhadnagy festménye a westfáliai béke ünnepléséről Narvában 1649 decemberében a Riksarkivetben.

tollyal és karddal harcolt. A svéd király életét is kockára tette a harcban. E küzdelmekben Svédország távoli kapcsolatokat épített ki. Királya 1656-ban fogadta a török Musztafa Hanassza aga szultáni követet. Azt a jelenetet is bemutatja a kiállítás, amikor a svéd és szövetséges csapatok 1657 márciusában átkelnek a Visztulán, Sacrozin-nál: Rákóczi erdélyi fejedelem magyar csapatait külön feltünteti a Dahlbergh-féle ábrázolás.[23] A dán háború 1657-i emlékei közt őrzik Anders Bille dán főkamarás gyalogos és lovas ezredeinek zászlait, amelyek Frederiksodde jütlandi erőd feladásával jutottak svéd kézbe.[24]

A svéd haderő szervezeti fejlődésében döntő volt XI. Károly uralma. Az 1682-i birodalmi gyűlés törvényesítette azt a kialakuló rendszert, hogy a paraszt köteles volt katonákat táplálni tanyáján annak fejében, hogy maga és házanépe teljesen mentes a hadiszolgálattól. Így szűnt meg a korábbi, többé-kevésbé kötelező sorozás. A tiszteket a korona tartotta el. Így alakult ki Svédország nemzeti hadserege — a jószágokra helyezve. Átalakított formában ez 1901-ig maradt fenn. 1670 és 1700 között alakult ki francia férfiruha mintáit követve a svéd katonai egyenruha. 1675-ben szabályozták az egyes ezredek egyenruhaszíneit, 1687-ben a szabványosított kék egyenruha kézelő- és bélésszíneit. A sárga kézelő hovatovább a gyalogság általános színe lett. Érdekes, de egyedi kísérlet a 20 rövidre fűrészelt muskétacsődarabbal felszerelt orgonapuska 1660—70 tájáról. 1682-ben a gyalogság harmada dzsidás, kétharmada muskétás volt. Az 1680-as évek során gránátosok, kézigránátdobók egészítették ki az alakulatokat. Egy századhoz előbb 6, majd 9 került. A kézi tűzfegyvereket ekkoriban (1690) látták el kovás zárral. A gyalogos muskétásokat szuronnyal szerelték fel (1696). Az 1670-es évek során a lovassági kard speciális svéd típusa alakult ki: hosszú kétélű. A legrégibb svéd lovassági zászló ebből a korszakból való, a múzeum az 1665-i Viborg és Nyslott finnországi grófsági lovasezred gazdagon festett zászlaját őrzi, továbbá az 1676-ban felállított Östgöta lovasezred két zászlaját. A korszak hadizsákmányai jobbára dán, hesseni, brandenburgi eredetűek.

A svéd hadtörténet mozgalmas korszaka XII. Károlyé. A svéd nagyhatalom kiterjedését mutatja az Erik Dahlberg mérnök-tábornok vezetése alatt épült erődök hálózata. A német birtokok (Wismar, Stade), a balti birtokok (Tallinn mint Reval, Tartu mint Dorpat, Riga stb.), a svéd központok (Göteborg, Kalmar, Karlskrona stb.) jelzik a távolságokat. Az ellenfelek a dán IV. Frigyes, az orosz Nagy Péter és a szász-lengyel Erős Ágost.[25] A zsákmányolt zászlók is főleg ezektől valók. A Nagy Péter által átszervezett cári sereg jelei az importált kínai selyemből készült, nyugat-európai díszítőminták hatását mutató zászlók. 1700-ban a narvai csatában, 1703-ban a litvániai Saladen mellett szereztek a svédek cári trófeákat. Az utóbbi helyen attól a katonai egységtől, amelyet Nagy Péter az 1698-ban megbízhatatlanság miatt feloszlatott moszkvai sztrelechadtest maradványaiból hozott létre. A korszak zászlói között őrzik Mazepa Ukrajnájának emlékét, a zaporozsjei kozákok 1690/96-i vörös lobogóját, Szt. Mihály barokk stílusú képével. Változatos sorsa volt

[23] Agmina Ungarorum ... Ungarorum sub Celsis. Transiluaniae Principe Ragotzio ... — II. Rákóczi György svéd és lengyel viszonylataira lásd *Szentesy József:* Egykori szövetségeseink. (Magyar Katonai Szemle, 1937. március 205. o.)

[24] Miután X. Károly Gusztáv a befagyott Belten át inváziót hajtott végre Dánia ellen, III. Frigyes a roskildei békére kényszerült. Ennek megfelelően a dán uralom alatt állt Skane, Halland és Blekinge „mindenkorra és örök időkre" svéd lett. Az 1658. évi átengedő levél a Riksarkivetben.

[25] A nagy északi háborút megelőzően svéd követség járt Oroszországban a korábbi békeszerződések megerősítésére, az 1699-i megegyezés a Riksarkivetben, XII. Károly levele Poltava után 1709. július 11-én a védelmi bizottsághoz a Riksarkivetben.

egy XVII. század közepéről való török vászonsátornak. A gazdagon díszített, piros—zöld—sárga alkotmányt a törökök 1683-ban Bécs ostromára vitték, ott zsákmányolták a szászok, akik viszont Klissow térségébe vitték 1702-ben, ahol a svédek vették el tőlük. Erős Ágost lengyel királyi gyalogsági zászlaiból is jutottak svéd kézre. 1710-ben Magnus Stenbock Hälsingborgnál a dán gyalogos háziezred zászlóját kaparintotta meg. A dánoktól szép számmal vettek el gránátvető kézimozsarakat, amelyek lőtávolsága 100 méterig terjedt. De a korszakot a frederiksteni végzetes lövés zárta le.

Falitérkép mutatja be az 1718/19-i Armfeldt hadjáratot. 1718 késő nyarán 10 000 főnyi svéd—finn haderőt vontak össze Duved mellett Carl Gustav Armfeldt tábornok vezetésével a Trondheimig előtörés céljából. A vállalkozás kudarcot vallott és a visszavonulás közben hóvihar és kegyetlen hideg a határvidéken katasztrófát okozott, az új év elején 3500 katona vesztette életét. Csak 900 ember ért vissza épen Duvedbe. A nagy *északi háborúban* Svédország elvesztette nagyhatalmi helyzetét,[26] a XVIII. század további részében csak három rövid háború szakította meg a békét, így a pommerániai háború 1757/62 években.

Fejlődtek a svéd egyenruhák is. A svéd gyalogság és tüzérség 1779-ben, a lovasság 1783-ban kapott egyenruhát, ami helyett új uniformist a gyalogság 1798-ban, a tüzérség 1794-ben, a lovasság 1795-ben kapott. Egy huszárcsapat jött létre ideiglenesen 1743-ban, majd 1758-ban szervezték meg állandó alakulatként. Magyar eredetű zsinóros dolmányt viseltek, de a porosz *fekete huszárezredre* jellemző magas sapkával. 1759-ben a svéd huszárezred a porosz (91 cm hosszú, 0,80 kg súlyú) fegyver mintájára 90 cm hosszú, 1 kg súlyú szablyát kapott fegyverül. Az általános lovasság 1773-ban a nehéz pallost használta. A gyalogságnak muskétája, 1761-től a könnyű-gyalogosnak vontcsövű puskája volt.

A XVIII. század során a katonai zene is kifejlődött. 1795-ben átszervezték a tábori lelkészetet.

Időközben a svéd katonaeltartási módszer gyengeségei előtérbe kerültek, terjedt az általános katonai összeírás eszméje, kutatták a tartalékerők kialakításának módját. 1812-ben a kötelező katonai szolgálatot határozták el, ami minden 21 és 25 év közötti fegyverbiró férfit évi 12 napi gyakorlatra rendelt. Más személy maga helyett állítását azonban a szabály megengedte. Az eltartott ezredek a haderő magját alkották. Svédország belebonyolódott a napóleoni háborúk végső csatáiba. Az északnyugat-németországi hadműveletekkel kapcsolatban győzelmes csatát vívott a svéd sereg a dánok ellen Bornhöftnél 1813-ban. Különösen kitűntek itt a Mörner-huszárok. Ez volt az utolsó svéd lovassági ütközet. Őrzik a napoleoni háborúk érdemeiért a Mörner-huszárezrednek és Wendes-tüzérezrednek 1816-ban adott díszzászlókat. Változások következtek be a kézi tűzfegyverekben (1811, 1815), az oldalfegyverekben (1814, 1815).

A svéd gyalogsági egyenruha 1818 és 1845 között nem ment át jelentékenyebb változáson. De megváltozott a lovasság egyenruhája: csákó helyett sisak. A huszáregyenruha megmaradt és uniformisukat viselte 1845-ig a királyi lovasgárda is. Érvényesültek porosz, francia, olasz, orosz viseleti hatások. Az 1898/1902 évi bur háború tapasztalati tényein okulva vezették be a svédek a szürke egyenruhát az egész haderőben. Ezt az 1910-es típust 1923-ban szürkésbarna-zöld uniformis követte. A polgáribb típusú katonai öltözetnek 1939-ben való bevezetése az aktív szolgálatra alkalmasságot tartotta szem előtt, az 1958-as modell tisztán aktív szolgálati egyenruha. A XIX. szá-

[26] A svédekre kedvezőtlen nystadi békeszerződés (1721) a Riksarkivetben.

zaddal a fegyverek fejlődésében is számottevő állomások kezdődtek. Az 1815/20-as puskamodell még az 1696-os elvét követte. 1840-ben váltotta fel a kovás závárt gyújtókupak. Az 1848-i puskamodellel a huzagolást általánosan bevezették. Az 1867-i új puskán már amerikai újítást követtek. Az első karabélyt 1870-ben, a Mauser-típusút 1894-ben vezették be. A Mauser-puskához (1896) rövid, a karabélyhoz hosszú szuronyt használtak. A XIX. századi fejlődés emelte a percenkénti lövések számát 1-ről 10-re, a hatásos lőtávolságot pedig 180-ról 600 méterre. Az 1942-i svéd automata puska már kb. 30 lövést ad le percenként. A gépfegyver fejlődésének első modellje 1846-ra, a a legutóbbi 1958-ra esik. Párhuzamosan fejlődött a tüzérek és a tisztek pisztolya forgótáras revolverré. 1939-ben és 1940-ben az automata pisztoly új modelljeit hozták létre. Az egy ember által kezelhető és hordozható könnyű gépfegyver modelljei 1921, 1937, 1939, 1940. A svéd géppisztolyok modelljei: 1937/39, 1940, 1945. A szablyát viszont 1943-ban kivonták a tábori fegyverzetből.[27]

A hadmérnöki terület is jól lemérhetően fejlődött. A hídépítésben 1875 és a második világháború évei hoztak számottevő újításokat. 1880 óta dinamit, az elektromos robbantószerkezetek kerültek hasznosításra. Külön mérnöki egységeket csak 1855-ben állítottak fel. Az először optikai árboc és tükör segítségével működő katonai híradásban mérföldkő 1808, a királyi távirász egység felállítása. Később ezt is a mérnöki egységbe szervezték. Az 1860-as évek óta tört utat az elektromos híradóvezeték. 1871-ben állították fel a tábori távírószázadot, az 1937-i hiradócsapatok elődjét. A XX. század a rádió, az ultrarövidhullámú frekvencia, a tranzisztorok elterjedésének időszaka a svéd hadseregben.[28]

II.

Haditrófeák jelentékeny gyűjteménye (pl. 114 zsákmányolt zászló) folytán kell említenünk ebben a sorban a *Riddarholmskyrkan* (a Lovagok-szigetének temploma) gótikus épületét. A műemlék már a reformáció előtt —szerzetesi templom korában — királyok és a Vasa-ősök sírtemploma volt. De igazi jellegét a harmincéves háború korától nyerte el. A kórustól délre áll Gusztáv Adolf király maga által kijelölt renaissance sírhelye (1633—34). Koporsóján Gustavus Adolphus Magnus felirat hirdeti a király iránti nagyrabecsülést. A harmincéves háború egyes trófeáit ott helyezték el. A kórus északi oldalán

27 A fegyverek tökéletesítése nem teljesen ellensúlyozhatta azt a tényt, hogy a svéd szárazföldi és tengeri haderők személyi állományának együttes létszáma a második világháború előtti években kicsiny volt. 1933/34-ben elmaradt a belga, a finn, a görög, a magyar, a holland, a portugál haderőké mögött. A szovjet—finn 1939/40 téli háborúban svéd önkéntesek vettek részt mintegy 8000 főnyi létszámmal. Gombjaik és érmeik a Riksarkivetben. — Svédország második világháború alatti helyzetéhez és a semlegesség kényszerű megsértéséihez, valamint ennek népi bírálatához lásd *Ingvar Andersson:* Swedisch History in Brief. (Stockholm, 1965. 39—40. o.) — A svéd kormánykörök vitáira a német—norvég háború kitörésekor és Dánia megszállásakor fényt vet Gösta Bagge professzor jobboldali politikai vezető és egyházügyi miniszter naplója. Riksarkivet. — A náci-ellenes svéd sajtó szabadságának korlátozására és lapelkobzásokra fényt vet a Göteborgs Handelstidning 1942. március 12. számában megjelent cikk ügye, amely a norvégiai elnyomást tárgyalta (I norska fängelser och koncentrationsläger). Az elkobzott eredeti és az üres hasábos pótkiadás a Pressmuseetben. (Vö. *Sven Jansson:* Fran Postgumman till Telefaks. Dagens Nyheter, Nr 17 Januari 1966) — Az északi ellenállási mozgalmaknak nyújtott támogatásra fényt vet Tage Erlander levele a norvég rendőrcsapatokról, amely Harry Söderman levéltárában maradt fenn. A sok norvég és dán menekültből került ki a Svédországban 1943 óta katonai kiképzést nyert tízezernyi északi személy. Hivatalosan ez csak rendőri kiképzés volt. Riksarkivet.

28 *Heribert Seitz*-stb.: The Royal Army Museum ... — A jelenkori svéd haderő és katonapolitika kérdéseinek rövid összefoglalását adja a vezérkari főnöki tisztet betöltő svéd tábornok tanulmánya. *Carl Eric Almgren:* La Défense nationale suédoise. La Suéde et l'Europe. Stockholm. é.n. — A mai svéd hadügy kérdéseire és statisztikai adataira *Holger Bjärnlid:* Défense nationale. Connaissance de la Suéde. Stokcholm—Uddevalla, 1966. 18—20. o.

látható X., XI. és XII. Károly barokk stílusban elkezdett, de rokokó stílusban befejezett sírkápolnája (1671—1743), amelyben ott függnek azok a trófeák, amelyek X. Károly Gusztáv, XI. Károly és XII. Károly csatáiból valók. A nyugati bejárattól közvetlenül északra van a Torstenson-család sírkápolnája, amelyet 1651-ben emeltek a híres gróf Lennart Torstenson tábornagy és főkormányzó (1603—51) számára, a harmincéves háború 1641/45 évi szakaszában főparancsnoki tisztet betöltő hadvezér márványszobrával, rézkoporsójával. Ettől a sírkápolnától keletre van a Wachtmeister-család sírkápolnája, melyet Hans Wachtmeister gróf, tábornok (meghalt 1652) számára építettek 1654-ben. A Lewenhaupt-család XVII—XVIII. századi nemzedékeinek sírboltjaiban kapott helyet Göran Mauritz Lewenhaupt tábornagy ónkoporsója. Az északi hajó keleti falán Göran Gyllenstierna báró, birodalmi tengernagy (1601—46) emléktáblája is helyet kapott. A déli hajó keleti falán fekete és fehér márványból készült emléktábla hirdeti Knut Leijonhufvud báró, főszárnysegéd (1674—1700) emlékét, aki XII. Károly oldalán a narvai csatában esett el. A Banér-család kápolnáját a harmincéves háború 1638/41 éveinek főparancsnoka, báró Johan Banér (1596—1641) nagymarsall és királyi tanácsos számára emelték már 1636-ban. Régi fegyverzetek is lógnak ott. Az 1790-i Fredrikshamn és Svensksund melletti tengeri csatákban a cári erőktől elvett zászlókat és lobogókat a Gusztáv-kápolna ívnyílásában helyezték el.[29]

III.

Amennyiben a díszfegyverek és udvari ünnepi öltözékek tükrözik egy-egy kor katonai felszerelését, a királyok és államférfiak katonai és diplomáciai cselekményei az ország hadtörténetét, figyelemre tarthat számot a Királyi Fegyvertár *(Kungliga Livrustkammaren)* gazdag és művészi gyűjteménye. 1909 óta ez a gyűjtemény az Északi Múzeum (Nordiska Museet) épületében kapott helyet. A déli csarnokban az 1500—1660 közötti, az északi csarnokban az 1660 utáni, napjainkig terjedő válogatott anyagot mutatják be. A rendkívül látogatott gyűjtemény sokoldalú érdeklődésre tarthat számot: az iskolásgyermekek mint történelmi ereklyéket ismerik meg azokat a tárgyakat, amelyeket szakemberek mint had- vagy ipartörténeti értékeket vizsgálnak.

Eredeti formájában a svéd Királyi Fegyvertár az egyes uralkodók és a haderő vagy közszolgálat más vezető személyiségei használatában volt felszerelést, ruházatot és ékszert őrizte. Mindenkori használatra rendelkezésre álló tárgyak arzenálja vagy raktára volt. Ezek közül tovább őrizték a ritka kincstári darabokat, kiemelkedő mesterek alkotásait, testületi értékeket. Béke-időben az udvari élet és királyi szertartások látványosságaiban használták fel a fegyvertárban őrzött holmikat. A királyi keresztelőkön, esküvőkön, temetéseken a királyi család és az udvari tisztviselők viselték az értékeket, de hivatalos ajándékok és hadizsákmányok is kerültek a fegyvertárba. A királyok régi lovas fegyverzete — lómodellekre ültetve — ismert svéd uralkodók kabátjaival az 1670-es évek óta gyűlt össze. Egyes tárgyak azonban a megőrzött dokumentumok tanúsága szerint XVI. századiak, Gustav Vasa használta őket. A Fegyvertár 1881 óta modern értelemben vett múzeum.

A legrégibb kiállított fegyvertípus a számszeríj. A nyílvesszők részben ősi svéd típusok, fanyélre erősített vasheggyel (dalecarliai típus), részben kontinentális vasnyilak. Az utóbbi a XVI. századi svéd parasztfegyverzetben új-

[29] Vö. Riddarholmskirche. Stockholm, 1956.; *Sigurd Wallin:* Adelshovets heraldik. Stockholm, 1960. 14—15. o. és képek. — II. Gusztáv Adolf sírja a Riddarholmi templomban, J. *Wendelius* rajza. Riksarkivet.

donság volt, végén levő ferde tolla forgómozgást eredményezett, növelve az áthatolási képességet. Így a számszeríjász közelről átlőhette a lovag páncélját. Gustav Vasa-kori történetíró szerint a király rendelte el dalecarliai harcosainak az 1521-i háborúban a nyílvesszőtípus kicserélését. A király — számadások tanúsága szerint — drága textiliákat és fegyvereket vásárolt Augsburgból és Nürnbergből. Ezek közé tartozik az a kerekes závárzas kézi tűzfegyver, amely ekkor újdonságnak számított. Szerkezete két évszázadig használatos volt a puskapor meggyújtására. A védőfegyverek közt a legrégibb a Királyi Fegyvertárban a Banér-pajzs, amelyet 1488-ban Eskil Isaksson Banér temetési menetében vittek. Gustav Vasa-korabeli dél-németországi szerzemény az 1540-re keltezett teljes páncélzat. Egyidejű német darab (Nürnberg, 1540 körül) a koronás sisak, a méltóság különleges jelképe. Már egy 1548. évi ruhakészlet-lajstromban szerepelnek. Renaissance harcos és lófelszerelés Lengyelországból dinasztikus ajándék gyanánt jutott 1574-ben III. János királynak. A páncélzat délnémet mester alkotása: Kunz Lochner 1550 körül készítette Nürnbergben. Kifejezetten reprezentációs célra készült az a páncélzat, amelyet XIV. Erik számára a flamand Eliseus Libaerts gyártott 1562-ben Antwerpenben. A renaissance udvari gyűjtemény további értékes darabja XIV. Erik összetett címere, trónmenyezetéről, amelyet 1568-ban a király alacsony származású feleségének koronázásakor használtak. (Karin királyné atyja Mans börtönőr volt.) A címer Svédország háromkoronás és a gót oroszlános címer negyedeit egyesítette a norvég oroszlános és a dán háromleopárdos címer negyedekkel, az utóbbiakat tiltakozásul amiatt, hogy a dán királyok még mindig viselték címerükben a három koronát. A Királyi Fegyvertárban őrizték meg a III. János temetésén vitt kék selyemre festett igen régi svéd nemzeti zászlót, amely az állam és 29 tartomány címerét tünteti fel a király névbetűivel (I. R.=Iohannes Rex), amit 1928-ban szabadítottak ki az utód Zsigmond király névbetűi (S. R.=Sigismundus Rex) alól, aki tehát szintén használatba vette. Gusztáv Adolf korából fennmaradtak a Vasaház sárga és fekete színeiből kombinált apródruhák és övek. Ennek a királynak reprezentációs öltönyeit az 1617-i koronázásra és 1620-i házasságra Hamburgból rendelték. De Gusztáv Adolf tábori vállszalagjának muszlinja a távoli Indiából érkezett. A harmincéves háború Európa-szerte erősítette a fegyvergyártást és Svédország sok külső csatatéren bizonyította nagyhatalmi állását. A kézi tűzfegyverek jelentősége megnőtt, a puskatus sokféle változatot mutatott fel, de a gyújtó- vagy kerekes závár technikája a XVII. század svéd testőrei és gazdag főurai számára drágasága mellett is kielégítő volt.

Míg a hadsereg rendes fegyverei a nagy és nehéz muskéták voltak, amelyeket csak villára helyezve lehetett használni tüzelés közben, addig az arisztokraták palotáiban és vidéki birtokain a díszes fegyverek és pisztolyok magánfegyvertárakban gyűltek össze. Ezekből is kerültek idővel a Királyi Fegyvertárba. A vadászatra és harcra használt luxusfegyverek svéd, német, lengyel, holland és balti gyártmányok, díszes csont- és gyöngyház-tusával. A XIX. század során került a gyűjteménybe az Oxenstierna-család tidöi és a Bielke-család tureholmi fegyvertára. Ezzel együtt jutott a Királyi Fegyvertárba Axel Oxenstierna (1583—1654) államkancellár címeres szánkója. A királyi hadviselés emléke Gusztáv Adolf két szürke tábori egyenruhája az 1627-i lengyel hadjáratról, amelyekben meg is sebesült. Az egyik eset a visztulai átkelés május 23-án, a másik a tczewi csata augusztus 8-án. A második esetben a golyó a király hátizmában maradt. Maga Gusztáv Adolf rendelte el az uniformisok megőrzését. Amikor viszont az uralkodó elesett a lützeni csatában 1632 november 6-án, annyira kifosztották, hogy csak alsóneműje — szövetnadrág és három véres ing —, bőrujjasa, kardja és lován a két pisz-

tolya maradt meg. Itt őrzik a háromkoronás és oroszlános címernegyedekből álló díszes címerrel ékesített antependiumot is, amelyet a svéd—pommeráni Wolgastban 1633-ban a Gusztáv Adolfért adott gyászszertartásban használtak. A király bivalybőr kabátja mint hadizsákmány került a császári kincstárba és 1920-ban osztrák ajándékként vissza Svédországba. Gusztáv Adolf gyászmenetében 33 tartomány címerét tüntették fel. Ezek közül mutatják be Värmland, Dalecarlia, Sudermania és Västmanland hímzett címereit. A Királyi Fegyvertárba kerültek Krisztina királynő díszes olasz vadászfegyverei. A gyűjtemény fényt vet a kései lovagi tornákra is. Georg Stiernhielm barokk tanköltemény (Hercules, 1658) fejezte ki a lovaglás, lövés és lovagjáték igényét, amivel a nemesnek bizonyítania kell családfáját és a paraszt felett állását. Gusztáv Adolf tornafelszerelését Arbogában készítették, valószínűleg 1617-ben. Nagyszabású tornák kísérték az 1620-i esküvőt. A király másik tornapáncélja is fennmaradt, amit 1620 körül, valószínűleg Norrköpingben készítettek.

A Lengyelországgal és Erdéllyel való kapcsolatok eredményezték a XVI—XVII. századi orosz és keleti fegyvergyűjteményt. A lengyel kapcsolatok egyik emléke a „lengyel tekercs", amely a svéd Vasa születésű III. Zsigmond lengyel király krakkói bevonulását (1605. december 4.) megörökítő 15 méteres, papírra festett friz. XVI—XVII. századi perzsa támadó és védőfegyverek részben közvetlenül, részben mint hadizsákmány a prágai Habsburg-gyűjteményből jutottak a Királyi Fegyvertárba. A török gyűjtemény XV. századvégi, csúcsban végződő, domborított hajlatokkal díszes sisakkal kezdődik. Drágakövekkel ékes török lovas felszerelést Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ajándékozott sógorának, II. Gusztáv Adolfnak.[30] A készlet darabjai: nyereg, kengyel, szügyhám, homlokdísz, nyeregtakaró, szablya, tőr, buzogány. XVI. századi orosz acélsisakok — egyiküket német felirat szerint Rettegett Iváné volt — egészítik ki a gyűjteményt.

A svéd nagyhatalom tetőfokára jellemző, hogy XI. Károlyt mint gyermekkirályt játékfegyvertárral ábrázolták: dzsidás felszerelés, dragonyos fegyverzet, lovas pisztoly, apró ágyuk. Két holland iparos, a megnemesített Abraham és Jacob Momma ágyúkat ajándékoztak a királynak. A hatalmi realitást pedig az mutatta, hogy a király koronázásán 49 tartomány címerét tüntették fel. A régensuralom megszűntét, XI. Károly kormányzását 1672-ben lovastornával ünnepelték, a király római fegyverzetben maga vezette a gótok egy csapatát. A svéd-francia barátság jegyében a király 1673-ban 200 különböző tárgyból álló fegyverzetet kapott ajándékba. Fennmaradt XI. Károly szürke öltözete mellett az a kalap, amelyet a király a lundi csatában viselt 1676 december 4-én. A királynak adott francia fegyverajándék annyiból is jelentős, hogy benne a legkitűnőbb párizsi tűzfegyver-manufaktúrák gyártmányait látjuk. A fegyvereket már kovás závárral készítették, a kovát a lőfegyver „sárkányába" helyezték. Ez múlta felül a kerekes závárt. A gyűjtemény bemutatja XII. Károly hivatásos katonáinak öltözetét, magának a királynak halála napján, 1718 november 30-án Fredrikshaldnál viselt egyenruháját. Láthatók az oldalfegyver standardizálásának eredményei: a lovassági, a gyalogsági és a parancsnoki kardok. A XI. Károlytól felvirágoztatott roslageni Vira Pengeüzem gyártotta az éles kard 1701. évi típusát. Fennmaradt az a kard, amelyet XII. Károly 1700-ban viselt a narvai csatában és amellyel a csatamezőn megjutalmazta Arvid Bernhard Hornt. XII. Károly 1716-i norvégiai hadjáratában szolgált trónörököse, a Hessen-casseli Frigyes. Ez az ifjúsá-

30 Politikai kapcsolatukra *Szentesy József:* Egykori szövetségeseink. Magyar Katonai Szemle, 1937. március. 205. o.

gában jeles katona az év február 27-én meg is sebesült a norvégiai Hölandnál, kék uniformisában. A későbbi I. Frigyes azonban békekorszakot hozott. Megőrzött kardja az általa alapított rendek lovagjainak felavatására szolgált. A Szerafim, a Kard és az Északi Csillag rendek (1748) jelvényeit is bemutatják. A svéd tengerészet fejlődését jelzik a győzelmek emlékei: Károly herceg nagyadmirális egyenruhája, amelyet a hoglandi csatában viselt 1788 július 17-én, kitüntető jelvények a svensksundi csatában 1790-ben jelen volt tisztek számára. Az 1808/09-i finn háború már nem volt szerencsés a svédek számára. Emlékét korabeli kardok őrzik. IV. Gusztáv Adolf megőrzött lovaskapitányi egyenruháját pedig azon a napon viselte, amikor 1809 március 13-án stockholmi palotájánál felkelők fogták el. Az 1809/10-ben átmenetileg uralkodó dán Keresztély augustenborgi herceg mint Károly Ágost állt Svédország élén. Egy katonai szemlén leesett lováról és meghalt, ennek emlékeit megtartották. Az idős XIII. Károly ekkor került a trónra, 1810-i tengernagyi öltözetét megőrizték. Bernadotte marsall útján kerültek a gyűjteménybe francia császári hadiemlékek. Bernadotte svéd trónörökösként, mint Károly János részt vett a Franciaország és Napoleon elleni németországi hadműveletekben, a leipzigi csata zsákmánya (1813) a gyűjteménybe került. XIV. Károly János svéd marsalli egyenruhája 1840 körülről maradt fenn a múzeumban.

A fegyverek tökéletesedésének néhány emléke is megtalálható a Királyi Fegyvertárban. Az amerikai Samuel Colt 1835-ben váltotta ki első revolverének szabadalmát. Jonas Offrell tiszteletes az 1830-as években foglalkozott hasonló kérdésekkel, 1841-ben szerzett szabadalmat revolverkonstrukciójának. Több Offrell-fegyver között az 1. számú revolver is a Királyi Fegyvertárba jutott (1841-i típus). Colt revolvert Lincoln Ábrahám 1863-ban ajándékozott XV. Károlynak. E király tábornoki egyenruhája és fekete vezérkari uniformisa az 1860-as évekből, II. Oszkár admirálisi egyenruhája 1904-ből, V. Gusztáv tábornoki egyenruhája folytatja a későbbi Bernadotte-házi uralkodók katonai vonatkozású szerepét.[31]

IV.

A svéd hadtörténet egyik speciális ágazata alkotja a svéd Állami Tengertörténeti Múzeum *(Statens Sjöhistoriska Museum, Sjöhistoriska Museet)* gazdag gyűjteményeinek fő részét. A múzeumépület földszintjét a királyi flotta története tölti meg, az épületszárnyak eleve nyújtják az anyag régibb és újkori flottatörténetre bontását. Az alagsorban a régibb és újabb hajóépítés kapott helyet, ez sem közömbös a hadihajógyártás szempontjából. Ezúttal csak az emelet anyagát, a kereskedelmi tengerészetet kell kirekesztenünk tárgyalásunkból, bár egyes vonatkozásait felhasználhatjuk a hadihajók technikai fejlődésének, Svédország hatókörének tüzetesebb megvilágítására. Mindez arra int, hogy a lehetőség szerint ne a lokális, hanem a tartalmi felépítést helyezzük előtérbe, a kronológiai rend ugyanis jobban megvilágítja az összefüggéseket, mint a hajóépítés, a hadiflotta és a kereskedelmi tengerészet szerinti bontás. Nem utolsó sorban amiatt, mert a történeti idők nagyobb felében sem könnyű szétválasztani akár építés, akár funkció szempontjából a hadi- és kereskedelmi hajót.

Bár a viking idők korszakát 800—1060 közé helyezi a periodizáció, Észak-Európa hajózása már megelőző időszakból (550—800) is kitűnik emlékeivel. Ezeknek a leleteknek a modelljeit vagy fényképeit szépen összeállítja a múzeum:

31 Vö. *Svante Svärdström:* Livrustkammaren. The Royal Armoury. Stockholm, 1966.

Lelőhely	Hossza	Szélessége
Kvalsund (Norvégia) VII. sz. első fele	18 m	3 m
Sutton Hoo (Anglia), 660 körül	25 m	4,3 m
Äskekärr (Svédország), 700-as évek vége	16,4 m	4,4 m
Gokstad (Norvégia), IX. sz. második fele	23,3 m	5,3 m
Valsgärde (Svédország), 900 körül	9,1 m	2 m

Mindezek még nem vitorlás, hanem evezős hajók voltak, a kvalsundi, a sutton hooi, a valsgärdei hajó peremén fel is tüntetik az evezőtartó bütyköket, a gokstadi hajón pedig a gályaevezők lyukait. Ez az utóbbi átmenetet jelent: árboca is van. Az äskekärri hajónak árboca nincs. Közös az említettek és az osebergi hajó esetében, hogy a far jobb oldalán elhelyezett kormányevező volt hivatva az irányt biztosítani. A kor hajóinak díszítését szemlélteti egy másolat — a British Museumban őrzött, a Scheldéből Dendermondenál előkerült hajóorr: sárkányfeje és nyaka a szemek, fogak, pikkelyek realisztikus kidolgozásával tűnik ki (IX. századi dán hajóról).[32] A svéd hajózás fejlődésének tanúságára egy 850—950 közötti birkai érme fényképét közlik: egyárbocos vitorlás hajót ábrázol.[33] A korszak lezárása a bayeuxi szőnyeg, amelynek másolata is gazdagítja a gyűjteményt. Hódító Vilmos inváziós flottájának építése a normandiai technikát is a vikinghez kapcsolja: a kész hajók evezősorainak lyukai, a hajóorron elhelyezett állatfej mutatják. De ugyanezek a viking hajók kereskedelmi célokat is szolgáltak: a Valbo socken-i kapaszerű vaslemezleletek egységes nagyságuknál fogva a VIII—XI. században fizetési eszközként szerepeltek. Ennek a hajózásnak expanzióját térképek érzékeltetik: Skandináviától Bizáncig, Irországig, Észak-Amerikáig.

[32] Ezeket az emlékeket kiegészítik azok a képes kövek, amelyek a régibb germán korszakból (i. sz. 400—550), a kései germán korból (kb. 550—800) és a viking korból a Történeti Múzeumban (*Historiska Museet*) láthatók. Az upplandi Häggeby képes köve egyik oldalán egy-egy baltás, lándzsás embert ábrázol egy-egy szemben álló ló mögött, másik oldalán 12 evezőstől hajtott nagy csónak látható, a velük szemben ülő kormányos nagy kormányevezővel. A régibb germán korszakból. (Historiska Museet 5137. lt. szám.) — Az upplandi Vendel hajóstemetkezései fegyverekkel, sisakokkal és lószerszámokkal a VI—VIII. századból a Mälar-völgyben kialakuló politikai alakulatok fontos főnökeinek temetkezőhelyei lehettek, akiket teljes hadifelszereléssel, ivóedényekkel, szerszámokkal, lovastul-kutyástul temettek el. — 700 körüli gotlandi képes kő harci jelenetekkel, gyalogosokkal, lovasokkal, alul vitorlás hajó 9 ülő emberrel, hátul kormányevező. — 700 körüli gotlandi képes kő: lovas, gyalogosok, állatok; vitorlás hajó 5 álló emberrel, köztük kettőnek oldalán egyenes kard, egy ülő kormányossal, aki hosszú és széles evezőlapátot tart kezében. — 700 körüli képes kő Gotlandról, fenn és középen lovas, alul vitorlás hajó, kormányevező, elmosódott ülő alakok. — 700 körüli képes kő Gotlandról, felső felében lovas, gyalogosok. kutya; alul árbócos vitorlás hajó 8 álló emberrel, közte négynek oldalán egyenes kard széles hegyes pengével, hátul ülő alak kormányevezőt tart kezében, a két hajóorr elöl és hátul magasra emelkedik, kunkorodó végű. A harcosok kezükkel tartják a vitorlakötélzetet. — Ha ezek a képek pogány hitvilágot és szertartásokat ábrázolnak is, abban is tükröződik a korabeli hajózás, hadviselés valósága. (Az előbbiekre vö. Guide to the Museum of National Antiquities. Stockholm, 1963, 6—7., 18—19, 22. o. és *Bertil Almgren:* The Vikings — who were They? Stockholm, 1963. 1. o. — VIII. századi gotlandi képes kő felső részén kardos, kerek pajzsos férfiak párviadala, lovagló lándzsás, egyéb emberalakok és kutya, középső részén egyárbócos vitorlás hajó, orrán és farán kunkorodó csúccsal, 7 pajzsos harcossal. (*Ingvar Andersson:* Swedish History in Brief. Stockholm, 1965. 8—9. o.) — Képes kő Stora Hammarsból, Gotland. VIII. század. Alul vitorláshajó egy árbóccal, állatfejes orral, felkunkorodó végű farral, itt lenn kormányevező látszik ki, kerekpajzsos harcosok ülnek benne; felette 5 sor kép, kardos harcosok, lovak, evezőscsónakkal (hátul kormányevező) partraérő kardos-kerekpajzsos harcosok és gyalogos ellenfeleik. (A Bunge Művelődéstörténeti Múzeumból közli *Gertrud Serner:* Treasures of Swedish Art. Stockholm, 1950. 13. o.)

[33] A veret eredetije a Statens Historiska Museum Myntkabinettet kiállításán.

A következő korszakban Svédország már kikülönül a korábbi egységből, ettől kezdve az ország más országokkal áll kapcsolatban, de a múzeum — igen helyesen — a hajózási technika kutatásában nem ejti el az egyetemes történeti párhuzamokat, összefüggéseket. 1187-ig Sigtuna volt a Mälar-vidék, majd 1300-ig Visby a Keleti-tenger kereskedelmi centruma.[34] 1060/1200 években a vas- és ezüstkereskedelem lendítette a hajózás fejlődését, a XII—XIII. században technikai újítások javították a hajó konstrukcióját és biztosabbá tették a kormányzást, az utóbbi évszázad az irányító bevezetését is meghozta. De a hajók még kicsik és egyárbocosak voltak. Ilyen a falsterboi lelet a far jobb oldalán elhelyezett rudas kormányevezővel, ez a hajó 13,5 m hosszú és 4,5 m széles. A kor nyugati összehasonlítására idézik fel La Rochelle XII. századi pecsétjét egyárbócos, vitorlás kerek hajóval és a winchesteri székesegyház 1180-ból való domborművét egyárbocos kerek hajóval. Az utóbbi a viking múlt és az európai jövő ismertetőjeleit még, illetve elsőnek mutatja: árbóccsúcsa állatfej (szemben a la rochellei kereszttel), hajóorra sárkányfej, de széles kormánylapátja van, aminek merőleges rúdját a hajó végén ülő utasa jobb hónalja alatt fogja. De a nyugati kapcsolatot a déli váltotta fel, a XIII. században német kereskedőgildék vetették meg lábukat Londonban, Visbyben, Novgorodban. A német expanziót vonzotta az 1280 után fontossá vált kereskedelem a rézzel. A XIII. század második felétől növekszik a skandináviai hajóleletek, illetve ábrázolások, nem kevésbé az összehasonlító külföldi anyag mennyisége. A kalmari I. lelet már rudas kormánylapátot visel a far végén, egyárbócos, hossza 11, szélessége 4,55 m. 1933-ban találták meg. XIII. századi kormánylapátos, egyárbocos vitorlást ábrázolnak a gotlandi Fide templomában, sárkányfejes orrú és farú, kormánylapátos királyi hajót tüntetnek fel Torshälla város pecsétjén. A XIII. századtól használt svéd kerek hajók gyakori fajtája a bursa vagy barsa nevet viselte. Az egyárbocos vitorlás összevetésére idézik fel Ipswich, Southampton XIII. századi, Harderwijk 1280-i pecsétjét, egy 1287-i brüsszeli kézirat képét, Gdańsk 1294-i, New Shoreham 1295-i pecsétjét. A Földközi-tengeren a hajók már jobban differenciálódtak. A „Roccaforte" kerektestű hajó volt az 1260-as években, hossza 29 m, szélessége 13 m, teherbírása 500 tonnás. A velencei szabványgályák az 1290-es évek óta közlekedtek. A XIV. századi skandináviai hajóleletanyagot a kalmari II. lelet adatai érzékeltetik: hosszúsága 20 m, szélessége 5,8 m. Az összehasonlításra alkalmas az ugyancsak egyárbocos és kormánylapátos hajó Damme 1309 és Stralsund 1329 évi pecsétjén. A XIV. században már a Hansa városszövetség, élén Lübeck szerezték meg a tenger uralmát, koggéig 200 tonna teherbírású kerek hajók voltak. Gdańsk 1400 évi pecsétjén még egyárbocos, kormánylapátos vitorlás szerepel. De a XV. század a sokrétű fejlődés időszaka. A hajók nagysága és az árbocok száma lassan növekedett. Ez Svédországban különösen lassan bontakozott ki. A kalmari IV. lelet XV. századi, hosszúsága 15,6 m, szélessége 4 m és éppúgy egyárbocos, mint a kalmari V. lelet az 1400-as évek végéről, amelynek hosszúsága 16,3, szélessége 5,6 m. A svéd kerek hajók példái a kogg és a holk típusok: Pommerániai Erik flottája 1434-ben 18 holk és kogg, továbbá 24 más hajó. Karl Knutsson 1455-ben egy nagy holk-ot Londonig küldött kereskedelmi céllal. Kétárbocos hajót, mindegyiken két vitorlával, ezenfelül

[34] Visby és Gotland hanyatlását gyorsította az 1361. évi dán invázió. A hadjáratból érdekes leleteket őriz a Történeti Múzeum (*Historiska Museet*): vértes és láncsisakos harcosírok, lelőhely Korsbetningen, Visby közelében; paraszti kincselrejtések a XII. századtól nemzedékeken át gyűjtött értékes tárgyakból, amelyek a távolsági kereskedelem útján kerültek a szigetre, lelőhelyek Dune, Kyrkebinge, Stenstugu, Amunde. Mindez a dán inváziós sereg és a gotlandi parasztok elkeseredett küzdelmére utal. (Vö.: Guide to the Museum of National Antiquities. Stockholm, 1963. 48. o.)

orrvitorlával, svéd zászlókkal 1492-i üvegfestmény mutat be. A XV. században új hajónevek is megjelennek a svéd tengerészetben: bojert, jakt, krejare, flöjt, kravel. Sten Sturénak 1495-ben 3 kravelje volt. Így már nem a valóságot, hanem a történelemmé hitelesíteni akaró legenda-illusztráció sikerült visszavetítését kell látnunk a XV. század végén egy egyárbocos királyi hajó esetében. S a hajók funkciója még differenciálatlan volt, válogatás nélkül szállították a svéd vasexport középkori fő formáját, az osmundvasat, ezt az egységes súlyú, kardhosszúságú vasat (lelet Högrums sockenből). Az összevetésül idézett egyetemes történeti példák már nagyobb differenciáltságot mutatnak fajta, nagyság, funkció szempontjából. 1410-ben egy a Földközi-tengeren használt velencei szabványgálya hossza 37 m, szélessége 4,2 m volt, 25—30 evezőspadjának mindegyikén 3 ember ült. A Flandria-utazásra ugyanakkor igénybevett velencei szabványgályák hossza 40 m, szélessége 5,9 m volt. A velencei hajóépítés egy 1486-ból való kép szerint a parton elhelyezett hajótesten több szinten folyt: a parton állók, a parti padon ülők, a létrán mászó és a fedélzeten álló emberek munkálkodtak rajta. Még nagyobb méretű produktumai voltak a franciaországi hajógyártásnak: az angol uralom alatt álló Bayonneban 1419-ben 57 m hosszú és 14 m széles hajót készítettek. 1445-ben már volt olyan kereskedelmi gálya, amelyen 3 árboc emelkedett vitorlák számára. 1485-ben egy zarándokgálya elöl nagy, hátul kisebb árbocot viselt a vitorlák számára. Így igyekeztek széllel is haladni, de szélcsendben elkerülni a veszteglést. Egyszerre voltak hadi és kereskedelmi hajók a XV. századi, ágyúval felszerelt, kerektestű karrack-ok. Teherbírásuk 500 tonnáig nőtt. Az 1450-es évektől járattak az angolok és hollandok carvel, karviel vagy kraveel néven kerek hajókat. 1462-ben egy ilyen építésű nagy hajó ment La Rochelleből Gdańskba. A hajótípusok még egyetlen hajórajon belül is keveredhettek. Kolumbus „Santa Maria"-ja kerek testű, 130 tonna teherbírású hajó volt, hossza 23, szélessége 6,7 m volt. „Pinta" hajója karavella-típus, 20,1 m hosszú, 7.3 m széles.

A XVI. században már sokkal gazdagabb és többszempontú anyagot mutat be a Tengertörténeti Múzeum. Egyrészt, mert ez az évszázad nagyfontosságú fordulatokat érlelt: szokásossá vált az ágyúszerelés a hajókra, specializált hadi- és kereskedelmi hajókat gyártottak. Másrészt Svédország politikai története úgy alakult, hogy a svéd flottának növekvő szerep jutott. Így magán a hajógyártáson és a hajótípuson túl háborúk, parancsnokok, hajók neveit mind gyakrabban említették meg. Az egyetemes anyag immár nemcsak összevetésre alkalmas, hanem szövetséges vagy ellenséges erők érzékeltetésére is. 1520 és 1580 között Stockholmban a királyi palota előtti partrészen volt a kikötő, ezt összehajló mólók védték. A főváros mellett kiterjedt a távolsági hajózás más kikötőkre is: Lödöseből 1525-ben Skóciáig, 1546-ban Antwerpenig, Stockholmból 1545-ben Lisszabonig, 1559-ben a nyugati francia Brouageig, Nyköpingből 1586-ban Skóciáig jutott el svéd hajó. A megnövekedett méretű hajózás több keresztvitorlát vivő árbocot kívánt. megnőtt a fedélzeti ágyúk száma, sőt ágyúállások ráépítése a hajókra. Ez a carvel-típusnak adott elsőbbséget. Még kiterjedtebb a svéd hajóépítés bázisa. 1532 és 1567 között Kalmar, Västervik, Nyköping, Norrköping, Söderköping, Stegeborg, Stockholm és kerülete, Észak-svédország két telepe, a Botteni-öböl keleti partján 4 telep, Åland és Kastelholm, Dél-Finnország 6 telepe, Reval és Nyugat-Svédország két telepe gyártott hajókat. Jobban ismerjük a differenciáltabbá vált svéd flotta hajótípusait a XVI. századból: galeja (gályatípus, 12—18 m hosszú, 2 árboccal); bark; galeon; kravel, 1544-ben 4 árboccal; bojert (a főárbocon két vitorla egymás felett, a farárbocon

egy vitorla, még külön orrvitorla, magas farépítmény). De ismerünk egyes hajókat is: „Store Kraveln", 1534-ben 49,46 m hosszú, 14,80 m széles, 1300 főnyi legénységű. „Mars" („Makalös"), 1564, újjáépítve 720 főnyi legénységű. Összevetésül említhető az 1514-ben épített angol 4 árbocos és orrvitorlás királyi karrack, a „Henry grâce à Dieu" („Great Harry"), amely 39,5 m hosszúságú és 11,2 m széles volt, oldalt és a hajó végén kinyitható és kidugható ágyúsorral. A hadihajó másik hat angol hadihajóval együtt szerepel az ifj. Holbein festményén, VIII. Henrik doveri hajóraszállásán (1520 május 31). Négy árbocot viselt az a flamand hajó is, amely 1523-ban Spanyolországba jutott el, fedélzeti és hajótesti ágyúsor védelme alatt. Háromárbocos és orrvitorlás hajót fedélzetén 3 ágyúcsővel, emeletes farépítménnyel ábrázol egy 1544-ben Amsterdamban nyomtatott munka címlapja, maga a szöveg hajózási leírás a Visbybe irányuló közlekedésről. Ez már jelzi, hogy a XVI—XVII. század során hajózási központ kezd lenni Holland. Három árbocot viselt egy angol galeass 1545-ben, a hajó fedélzete alatt ágyúsoros, fara egyenes volt. Háromárbocos és orrvitorlás típus volt a holland holk, amelynek magas farában tekintélyes terem fért el. Háromárbocos hajót, far alatti kormánylapáttal ábrázol Olof Eriksson Skeppare (meghalt 1555) sírja a stockholmi Storkyrkában. Az erről kiállított fénykép tehát indokolja a hasonló típusú idegen hajók bemutatását. Bruegel flamand festő műve után készült fénykép 3 árbocos, orr-rudas vitorlájú 1565 körüli flöjtöt idéz fel. Más ábrázolás a lübecki „Der grosse Adler"-t mutatja, a maga 4 árbocával és orrvitorlájával, 49,38 m hosszúságával és 14,5 m szélességével. Ennek a kravel tipusú hajónak 1566-ban 670 emberből állt a legénysége, fegyverzete pedig igen tekintélyes volt: 2 ágyúsor egymás felett a hajó oldalán és végén, 2 sor szakállas puska méretű cső pedig a fedélzeti rácson. Négyárbocos hajó szerepel egy Visbybe irányuló hajóút leírásának címlapján, a munkát Amsterdamban nyomtatták 1566-ban. Ágyúsor a fedélzeten és a hajótest oldalában nyújtottak védelmet. Képek mutatják be az angol hajóvariánsokat: a kétárbocos és orrvitorlás „Mayflower"-t (1588), a háromárbocos és orrvitorlás, egy sor fedélzeti evezővel rendelkező pinass-t, a háromárbocos és orrvitorlás, igen magas farépítménnyel és ágyúsor-nyílással jellegzetes galeon-t. Közel egykorú holland hadihajó háromárbocos és orrvitorlás volt, a hajótest oldalán ágyúnyílás-sor, hátul ágyúnyílás-sorok láthatók (1594). A Dél hajózásának két típusát mutatják a velencei hadigályák és karavellák. 1540 előtt 1 árboc, 1540 után 1 kisebb orr- s 1 magasabb középárboc a vitorlák számára, 1540-ben 2—3—4—5 ember erőkifejtése a szabványgálya 1—1 evezőspadján, 1550 után az ágyúsgályák működése, a galeák 49 m hossza, 7 m szélessége a Lepanto felé vivő út lépcsői. A XVI. századbeli karavellák viszont 4-árbocos, sőt 4-árbocos és orrvitorlás hajók. A Keleti-tenger különféle hajótípusait (vitorlás hajók, gályák, ágyúsvitorlás) együtt szerepelteti egy a Keleti-tengeren hajózók részére készült holland mű (1596) címlapja.

A békeidők forgalmában és a háborús koalíciók harcaiban szerepeltek ezek a hajók a svéd vizek körül. Koppenhága szárazföldi és tengeri ostromában (1535) az Oldenburgi Krónika metszete (1599) talán Mans Somes admirálisi hajóját, a Stora Kravelen-t is ábrázolja. A dán-svéd 1564-i (Öland sziget melletti) tengeri csatákat (május 31, augusztus 14.), valamint a szóbanforgó esztendő főadmirálisát, Claes Christersson Hornt (1517—66) rézmetszet illetve festmények mutatják be. A haditengerészet fejlődésében fontos év 1565 is, amikor XIV. Erik az első taktikai instrukciókat adta a svéd flottának. A tengerészet szervezeti fejlődését kiegészítette az ideológiai ráhatás: a XVI. századtól rendszeres a flotta lelkipásztor-ellátása, a hajóprédikátorok intézménye. A dán-lübecki és a svéd-holland tengeri erők 1566.

július 26-án Gotland előtt mérték össze fegyvereiket. Egy 1585. évi kézirat akvarellje svéd tengernagyi hajó és dán hajó tüzérségi párbaját tartotta fenn. Ezekben az évtizedekben a hadműveletek és a dinasztikus expanzió érlelték meg a hajógyártás kiterjesztésének szükségességét. III. János király (1568—92) és IX. Károly (kormányzó 1599—1604, király 1604—11) személyére is emlékeztet a múzeumi anyag. Az elsőnek idején Stockholm ábrázolásában feltűnnek a bástyás kőfalak, a tüzérség és lovasság mellett a háromárbocos hajók és az egyárbocos gálya (1568), Kalmar krónikabeli térképe falvédte parti várost, négyszögletes vizierődöt, egy-,két- és háromárbocos hajókat ábrázol (1585). A második állította fel a birodalmi admirálisi intézményt, amely 1602—79 során működött. 1568 és 1632 között a svéd hajóépítés hálózata tovább terjedt: Kalmar, Västervik, Nyköping, Norrköping, Söderköping, Stockholm és körzete, Észak-Svédországban 5 állomás, a Botteni-öböl keleti partján 3 állomás, Dél-Finnországban 9 állomás, Åland Kastelholmmal, a Baltikumban Narva, Reval, Memel, Nyugat-Svédországban 2 állomás. A dán hajógyártás technikáját az Öresundban, Helsingör és Koppenhága partjain egy 1593 évi metszet képviseli: hajófaácsolás, vázösszerakás, vízrevitt hajótestek továbbépítése. Olaus Magnus: Carta Marina c. térképe (Velence 1539, új kiadása 1572) a svéd vizeket, a svéd és finn kikötőket, erődöket, a háromárbocos ágyús hajót (Navis Svetica) egyaránt felvázolja. *Olaus Magnus:* Az északi népek históriája c. műve pedig apró metszeteken tárja fel a korszak fegyvereit, hadviselési módját: számszeríjjak és nyilak, ágyúk, alabárdok, kiszegezett cséphadaró, láncos buzogány, szekerce, kardok, tőrök, gyujtó csónak szerepelnek az ágyús vitorlások és ágyús gályák küzdelmeiben. Az illusztrációkat igazolják a kiállított fegyverek: alabárd hosszú lándzsaheggyel a XVI. század közepéről, 6 fontos ágyú (lengyel, 1555), 12 fontos ágyú (svéd, 1560). Az utóbbi 1131 kg súlyú ágyú egyike annak a 120 bronzágyúnak, amelyeket Zsigmond herceg vitt magával Svédországból lengyel királlyá választása alkalmából 1587-ben. Ez a mennyiség is érzékelteti a svéd fegyvergyártás felkészültségét. A XVII. század elején tovább terebélyesedik a bemutatott fejlődés, a meglévő és újabb hajófajtákkal a svéd tengerészet megőrzi helyét Európa új feltörő hatalmai körében. A városi jog 1600 évi kéziratának lapszéli rajza háromárbocos és orrvitorlás hadihajót ábrázol, magas farépítménnyel, faragott hajóorral, leeresztett vasmacskával. A kravel-típust tartja fenn az 1600 körüli galleon-modell a stockholmi Storkyrkából, amelyen orr- és előárboc, két fedélzeti árboc és farárboc emelkedett és amelynek hajótestét díszesen kivitelezték. Nőalakok, fehér és néger férfifejek, szörnyállat-alakok, szőlőminták mutatják, mennyire kifejezte a hatalom fenségét is, ha megépítettek egy-egy ilyen hajót. Az 1619-i festmény, amelynek Vadstena kastélybeli eredetijét a gyűjtemény másolatban tárja a látogató elé, szinte megeleveníti a háromárbocos hadihajót. Fedélzeti és hajótesti 1—1 ágyúsora, a fedélzeten és árbockosarakban tevékenykedő legénysége, nagy kormánylapátja mutatja, hogy a hajó sem a természeti erőknek, sem az ellenfélnek nem volt játékszere. De kisebb hajókkal is operáltak: a lodja egyárbocos kerek hajó (1600), a struss egyárbocos (két vitorlát hordozó) és hosszú orr-rudas (egy vitorlát viselő) alacsony hajótest magas farépítménnyel (1620). A fegyverzetet érzékeltető példa a svéd 12 fontos ágyú (1612). Az elhelyezésüket egy 1615 körüli vázlat mutatja: hajótest két ágyúsorral. Hogy mindez a kor fejlett tengerészetéhez kapcsolódik, a kiállított külföldi anyag érzékelteti. A Mathew Baker XVI. századi angol hajóépítőmester rajzairól és írott jegyzeteiről készült fényképek a hajóalaprajzon nagy körzővel dolgozó hajóépítőmestert és a kész hajóvázlatot (1600 körüli) mutatják be. A képpel felidézett angol India-utazó

hajó 1610-ben négyárbocos (3—3—2—2 vitorlával) és orrvitorlás építmény, kerek orrán és annak oldalán építménnyel és erkéllyel, farán építménnyel és díszerkéllyel. Oldalt látszó ágyúsora 11 lövegből áll. A „Royal Prince" angol hajó (1610) hosszú orr-rudján egy vitorla, két nagy árbocán egyenként 3 vitorla, hátsó árbocán 2 vitorla biztosította a mozgást, a hajó oldalán egymás felett két ágyúsor a harcképességet. A „De halve Maen" holland jakt-hajó (1609) háromárbocos és orrvitorlás, mégis rövidebb hajó. A hajótest oldalán két ágyúnyílás látszik, elején fedélzeti épület helyezkedik el. A dán flotta „Tre Kronor" egysége (1606) 64 ágyúval büszkélkedett. Ebben a mezőnyben az első szinten maradni nem kis eredmény volt. De még tovább is terjedt a svéd hatalom hatósugara. Az 1600 körüli Riga tornyos-bástyás falakkal körülvett települését egykorú rézmetszet azzal örökítette meg, hogy Károly svéd király Lettország fővárosát több ízben támadta meg.

A mind tágasabb katonai-politikai szintér egy új korszak beköszöntését jelezte, amikor a hagyományos és kevéssé differenciált középkori szervezet idejétmúlttá lett. Az 1580/1640 közti Stockholm két szembetűnő pontja volt a királyi palota és a palotával szembeni partrészen állt régi admiralitás-épület. De a királyi palota előtti, két oldalról mólókkal védett kikötőt csak 1611-ig tartották fenn. 1620-tól a nagyhatalmi állásra emelkedett ország szervezeti átalakulását mutatják a szabályozott, szervezett hadiflotta, kereskedelmi társaságok, az admiralitási és kereskedelmi kollégiumok. A haditengerészet élete ekkor különül ki világosan. Az 1611—32 között uralkodott II. Gusztáv Adolf 1623-ban flottaszabályzatot adott ki, amely a svéd tengeri erőket négy flottába osztotta: 1. hat hajó, 2. — 4. öt-öt hajó. Nagy szerepet játszott a brabanti Louis de Geer (1587—1652), aki 1627-ben a svéd állampolgárságot is elnyerte, s királyi pénz- és ipari ember, hadiszállító, élelemellátás-szervező minőségben alátámasztotta a katonai erőfeszítéseket. Előtérben azonban a svéd-gót-vandál király, finn nagyfejedelem, észt és karéliai herceg, Ingria ura címeit egyesítő Gusztáv Adolf és birodalmi kancellárja, Axel Oxenstierna állott. A hajógyártás erősebben szétsugárzott az expanzió irányainak megfelelően. Göteborgban építettek egy 1631-i szerződés alapján olyan jelentős hajókat, mint a 74-ágyús Göta Ark (1634), a 36-ágyús Jupiter (1633) és a 32 ágyús Göteborg (1633). 1634-ben megállapították az admiralitás-kollégiumot (Regni Sveciae Admiralitas), amely 1791-ig állott fenn. Székhelye 1634/83-ban Stockholm, 1683/89-ben Kalmar, 1689/1776-ban a külön admiralitási templomot is felépítő Karlskrona, 1777/91-ben ismét Stockholm volt. Klas Fleming (1592-1644) tengernagy, birodalmi tanácsos és Stockholm főhelytartója szervezte a Keleti-tengeri svéd flottát. Wolfgang Hartmann rézmetszete 1650-ből Stockholm várost és vizeit mutatja be hajórajjal. A déli parton állt ekkor a királyi admiralitás épülete. X. Károly Gusztáv (1654-60) idején a haditengerészet főalakja Karl Gustav Wrangel (1613-76) volt, tábornagyként a harmincéves háború 1645/48 éveinek főparancsnoka és 1657/64 években birodalmi tengernagy. A flotta számbeli erősödését mutatja az 1658. augusztus 5-i felállási szabályzat, amely négy hajórajt létesített: 1. 11 hajó, rajparancsnok It. G. Sjöhjelm tengernagy; 2. 11 hajó, rajparancsnok maga K. G. Wrangel főparancsnok és birodalmi admirális; 3. 12 hajó, rajparancsnok Klas Bjelkenstjerna (1615—62) tengernagy; 4. 11 hajó, rajparancsnok G. Wrangel helyettes tengernagy. Amikor X. Károly Gusztáv meghalt, temetésén a felsorakozó svéd flotta adott díszössztüzet. A temetést ábrázoló rézmetszet az admiralitás palotáját, valamint az admiralitás szigetét (darúval, erőddel) is bemutatja. XI. Károly (1672—97) alatt készült Lorenzo Magalotti rajza Skeppsholmról és Kastelholmról (1674), ez a svéd főváros jellegzetességét ragadta meg hajókkal, csónakokkal, hajóhidakkal. Ek-

kor a flotta számbeli növekedése már megtorpant, a hajók osztályozására tértek át (3 elsőrendű, 2 másodrendű, 12 harmadrendű, 10 negyedrendű, 4 ötödrendű hajó), ám az összerő ekkor (1675) is félelmetes volt: 1968 ágyú és 10 432 legénységlétszám. Ez egy újabb fejlesztési szakasz nyomán még megnőtt: 1689-ben a svéd hadiflotta három hajórajának 39 hadihajója volt (belőlük 33 sorhajó, 6 fregatt), amelyek 2092 ágyút és 12 425 főnyi legénységet hordoztak. Ezenfelül kell figyelembe venni az 5 könnyű gyújtóhajócskát, amit lőporral, terpentinnel stb. égő anyagokkal megrakva vitt legénysége az ellenséges hajóhoz, meggyújtva otthagyta s maga elcsónakázott. A fővárost Kastelholm felől ábrázoló W. Swidde rézmetszetén 1-, 2 - és 3-árbocos hajók sokasága lepi el 1692 évének stockholmi vizeit. A hadihajógyártás színterei 1633/80 között megsokasodtak: Kalmar, Gotland, Västervik, Nyköping, Norrköping, Söderköping, Valdemarsvik, Stockholm és környéke, Észak-Svédország 6 állomása, a Botteni-öböl keleti partjának 3 állomása, Dél-Finnország 7 állomása, Åland, a Baltikum 4 állomása, Blekinge, Skane 2 állomása, Halland 3 állomása, Göteborg és vidéke 5 állomása, a németországi svéd tartományok 4 állomása. A „Konung Karl" svéd hadihajó (vízrebocsátva 1678, elsüllyedt 1724) jól ismert adatai (1694) magyarázzák meg az egész erő összetevőit. Az orr-rúddal és árboccal, egyenkint 2 vitorlájú 3 fedélzeti árboccal rendelkező hajó hosszúsága 53,44 m, szélessége 13,95 m volt, három ágyúsora alulról felfelé kisebb kaliberrel tűnik fel a képen, s az adatok szerint is a fedélzeten volt 20 db 6 fontos és 10 db 3 fontos ágyú, alatta ágyúállásban 26 db 12 fontos ágyú, alattuk pedig ágyúállásban 26 db 24 fontos ágyú. A hadihajó legénysége 860 főt tett ki. A hajógyártás gyakorlati tapasztalatait értékesítette Åke Classon Ralamb hajóépítési könyve, a Stockholmban 1691-ben megjelent Skeps Byggerij. A svéd nyelvű könyvet bohajtható vázlatok is gazdagították.

A korszak hadieseményekben is gazdag. A hosszabb svéd—lengyel háború magyarázza, miként került egy 12 fontos, Gdańskban 1623-ban öntött lengyel ágyú a trófeák közé. Metszet mutatja a Visztula torkolati svéd sáncot 1626-ból, a csillagerőd-építészet példáját. A Gdańskból hazavezető útján heves viharban Stockholm déli szigetvilágában elsüllyedt „Riksnyckeln" (= a birodalom kulcsa) svéd hadihajó 1628. szeptember 6-án merült el, de 1921-ben fellelték és így vált bemutathatóvá az 1624-ben Svédországban öntött 12 fontos ágyú. A Vasa-címeres és Gusztáv Adolf monogrammját (GARS) viselő bronzágyú kalibere 11,5 cm, súlya 891 kg. A harmincéves háború világába vezet az a német és francia feliratú metszet, amely Stralsund Hansaváros 1628 évi német császári ostromát ábrázolja. Verses felirata a Wallenstein tábornoknak való makacs polgári ellenállást méltatja. Az 1643/45 évi dán háború tovább gyarapította Svédország területeit, mind a norvég határvidékén, mind a Keleti-tenger szigetvilágában. A Femern előtti csata (1644. október 13.) svéd hadihajóit Willem van de Velde (1611—93) festményei alapján ismerjük. A közöttük lefestett „Smalands Lejon" hajó (1640) orr-rúddal és azon árbococskával 1—1 vitorlát, két nagy árbocán egyenként 3 vitorlát, hátsó árbocán 2 vitorlát hordozott, farépítménye díszes, fegyverzete 2 ágyúsor volt. De a küzdelmek nem helyi jellegűek voltak. 1644-ben a skanei part és Koppenhága tengeri környezetében három északi állam mérte össze erejét. Az Északi-tengerről a Sundba nyomult a holland flotta, ezzel szemben fővárosát védte a dán flotta. A Keleti-tenger felől viszont Koppenhága másik parti oldalára vonult fel a svéd flotta, s a nyílt tengeren még maradtak svéd őrhajók. De a fegyverbarátságon túl holland gazdasági erő is támogatta a svédeket: D. van Leyden cége szállított vitorlavásznat a svéd hajóknak. Így tartozik a múzeum anyagába szervesen a van Leyden-válla-

lat 1644-ből keltezett vitorlavászonszövőszéke. A háborút a Brömsebroban kötött béke 1645. augusztus 13-án zárta le. Ezután már csak a dán uralom történeti emléke a IV. Keresztény dán király hatalma alatt kiadott Visby-kép a kikötő és az 1—2—3-árbocos hajók ábrázolásával. A kép az 1361-i dán mészárlás áldozatainak emlékét is ápolta. A déli svéd hódítás emléke egy 1647-i szines madártávlati városkép a pommerániai Stralsundról, tengeri flottagyülekezéssel a város előtt. Felirata Krisztina királynőt dicsőíti. A Keleti-tenger jelentékeny részben svéd ellenőrzés alá került. Így a hatalmi realitást is kifejezte, hogy Johan Mansson 1644-ben kiadta a Keleti-tengeri navigáció legfontosabb leírását. Az Om Siofarten i Ostersion c. könyvet Ignatio Meurer nyomta Stockholmban. A továbbiakban Svédország már több ellenfél ellen, de még sikerrel viaskodott. X. Károly Gusztáv flottája 1655-ben blokád alá vette Gdańskot. Az 1658-i Öresund-i csata svéd hadihajóinak meghatározását segíti W. van de Velde festészete. Rézmetszet tartotta fenn az október 29-én vívott tengeri összecsapás alakulását, négy svéd flottarajt (acies) ábrázolva és 45 svéd hajót megnevezve. De ebben a küzdelemben már szembeszálltak a svéd és a holland („szövetkezett belga") hajóhadak. Más rézmetszet a svéd flotta 1658. november 10-i Landskronába vonulását, ugyanakkor a dán-holland hajóhad maradványait ábrázolja. A Dániába küldött holland flotta 1658-ban eredetileg a következő összetételű volt: elővédjét Witte Corneliszoon de With altengernagy (1599—1658) parancsnoksága alatt 11 hajó alkotta; a közép- vagy csataraj 13 hajóját maga a főparancsnok, Jacob Wassenaer van Obdam helyettes tengernagy (1610—65) vezényelte; az utóvéd 11 hajójának P. Florisz altengernagy volt a parancsnoka. A skanei háború (1675—79) alatt fejezte be életét Klas Uggla (1624—76) tegernagy és Elias Johansson Garff (1633— 77) kapitány. Az utóbbinak epifátiuma a stockholmi Hedvig Eleonora-templomban háromárbócos és orrvitorlás hajót ábrázol, a hajótestből ágyúsor kandikál ki. A dánokkal szövetséges holland hajóhadnak 1676 júniusára sikerült a Keleti-tengeren előretörnie Öland szigetéig. A szövetségesek parancsnoka Cornelis Tromp báró (1629—91) volt, mint Holland és Nyugat-Frizföld helyettes tengernagya. A keleti-tengeri svéd veszteségek között szerepelnek az 1676-ban Dalarönél elsüllyedt Riksäpplet hajó és Gröne Jägaren gyújtóhajó. Az elsőnek díszes faalkatrészeit 1955-ben, a másodiknak hatalmas faalkatrészeit és kötéldarabját 1953-ban hozták felszínre. 1677 július 1-én a svédekre igen kedvezőtlenül végződő tengeri ütközet folyt a kelet-dániai Köge-öböl és Falsterbo közt, amelyben Niels Iuel (1629—97) vezértengernagy-helyettes irányítása a dán flottát vitte győzelemre Henrich Horn svéd hajóhada ellen. A svéd nagyhatalom a hazai vizeken is elérte az expanzív erőkifejtés határait. Igaz, hogy a XVII. században a keleti-tengeri expanzió gazdasági megalapozását még távolabbi svéd hajóutak is szolgálták: dívott az Arhangelszkbe hajózás, az oda 1630-ban eljutó „Sankta Maria" svéd hajó utána Malagába ment, az 1633-ban az út északi szakaszát járó „Kristina" pedig az orosz kikötőn át Amsterdamba hajózott. A „Kalmar Nyckel" és „Gripen" svéd pinass-ok (háromárbocos hajó 6 vitorlával, hosszú előreugró orr-rúdon orrvitorlával; alacsony hajótest, magas far) 1637/38-ban Nyugat-Indiáig és a delawarei South Riverig hajóztak, a „Konung David" pedig 1666-ban Limerick-en át Barbadosig jutott. A „Kristina" 1648-ban eljutott Guineáig-Aranypartig. Az „Endräkt" 1696-ban egy spanyol kikötő érintésével a Zöldfoki szigetekig tört előre. A kereskedelmi expanzió előmozdítója volt a Svéd Kereskedelmi Társaság (1630-i pecsétje kétárbocos és farvitorlás hajót ábrázol), majd 1651-ben királyi és birodalmi kereskedelmi kollégiumot alapítottak. A Földközi-tengeren rendszeressé vált a svéd hajókereskedelem,

1672 és 1773 között 9 svéd hajó járt spanyol, francia, olasz, észak-afrikai,[35] török, raguzai kikötőkben. De ezek mégiscsak egyedi jelentőségű kísérletek a szövetségesből lett vetélytársak, sőt ellenfelek gyakorlatához képest. A svéd hajógyártás korszerű volt, de nem múlta felül az európai szint legjobbjait. Ezért hozhat bőséges összehasonlító anyagot a múzeum. A tengeri hajóépítés szakkönyvei (*J. Furttenbach:* Architectura Navalis, Ulm 1629.; *N. Witsen:* Scheeps Bovw en Bestier, Amsterdam 1671.; *Cornelis van Yk:* De Nederlandsche Scheeps-Bouw-Konst Open Gestelt, Amsterdam 1697) jól mutatják, hol kell keresnünk a szakmai vetélytársakat. A nagyszámú kép, ábra vagy más emlék egyéb államok fontos vagy tipikus hadihajóiról minőségi párhuzamokkal óv a svéd flotta egyedülállóságának hiedelmétől: a francia „La Couronne" 1636: 54 m hosszú, 14.6 m széles, 72 ágyúval; az angol „Royal Sovereign" 1637: 54 m hosszú, 14.6 m széles, 106 ágyúval. A németalföldi városkép és hajóépítés, valamint hadihajó ábrázolások nagy száma ugyancsak emlékeztet az északi vetélytárs erősödésére. Ahogyan a protestantizmus táborán belül is megindul a hatalmi vetélkedés, a gazdagon dotált és királyi akarattal szabályozott flottalelkészet (Kyrkio-Lag och Ordning, Stockholm 1687 c. könyv az admirális prédikátorai számára) hatékonysága, hatóterülete megszűkült. A hajógyártás (megélénkülés Göteborgban), ágyú, puska, pisztoly és vágófegyver-felszerelés, ezek 1700 körüli ügyes kombinációi (hosszú puska tusára szerelt alabárd, pisztolycső végére szerelt alabárd) a tűzpárbajokat és a közelharcot elmélyítették, de az erőviszonyokat tartósan nem tudták Svédország javára fenntartani a népesebb vagy nagyobb területű ellenfelekkel szemben.

A svéd flottaépítés (különösen Fredrik Henrik Chapman munkássága idején — a XVIII. század második felében) mindenesetre további eredményeket mutatott fel. A Kalmarban 1683-ban épített 90 ágyús „Konung Karl", a Karlskronában 1799-ben épített 74 ágyús „Gustaf IV. Adolf" ennek példái. Az 1700—1721 háborús és válságévek, az 1757—1762 évek pommerániai háborúja, az 1809-ben Finnország elvesztésére vezető háború mutatják azonban a svéd hatalom visszaszorulását. Az admiralitás-kollégiumot 1791-ben átszervezték általános haditengerészeti irodává (*Generalsjömilitiekontor*). A hadihajóépítés tökéletesítését szolgálta 1804-ben a hadiflotta hajóépítőtisztjeinek kiképzését szabályozó rendelkezés. A XIX. században a svéd flotta is keresztülment a korszerű technikai újításokon. A géphajtotta lapátkerekes hajók első svéd példái az „Oden" (1833) és „Gylfe" (1834). A monitortípus amerikai felbukkanása után néhány évvel, 1865/67 során épült az első három svéd monitor. Megismerteti a kiállítás a XIX. századi flotta személyi állományának életét is. A XX. század a nagy háborúktól távolmaradni tudó Svédország hadiflottájának újabb korszerűsítését hozta meg.[36] Az 1905 és 1939 közötti évek fejlesztését bemutató kiállítás kiemeli a „Fylgia" páncélos cirkáló (1907) fontosságát. A tengeralattjárók, a „Gotland" repülőgép-hordozó cirkáló építése, a „Drottning Viktoria" páncéloshajó átépítése jelzik a kis országok közé került Svédország igényét arra, hogy tengeri fegyvernemét korunk színvonalán tarthassa.[37] Üteme meg is gyorsult a második világháború fenyegetővé válásával (1940), mutatja a „Tre Kronor" és „Göta Lejon" cirkálók építése, tengeralattjárók és más hadiha-

[35] Svédország és Tunisz béke- és kereskedelmi szerződést kötött 1736-ban. A bal oldalán svéd, jobb oldalán arab szövegű egyezmény a Riksarkivetben.

[36] Az első világháború alatti svéd védelmi politikára és a szárazföldi, valamint tengeri haderő erősítésével kapcsolatos politikai harcokra lásd *Ingvar Andersson*: Swedish History in Brief. Stockholm, 1965. 34., 36. o.

[37] A svéd flotta 1934—35-ben nagyobb volt a holland, a török, a görög, a portugál, a norvég s a dán hajóhadnál.

jók nagyszámú gyártása. A hadiflotta és a hajógyártás fejlődését a kiállítás 1958-ig kíséri figyelemmel. Megismerjük a XX. századi haditengerész életet, a tisztképzés alakulását, a műszaki fejlődést, a fegyverzet modernizálását is, igen bőséges anyaggal.[38]

V.

A hadtörténeti emlékek feltárása, konzerválása, tudományos feldolgozása és bemutatása terén kétségkívül rendkívül érdekes és mint teljesítmény igen imponáló a Wasa sorhajó története. Ma ez a legrégibb teljesen megőrzött és azonosított hadihajó a földön, jóllehet — vagy éppen mert — igen korán elsüllyedt és a Keleti-tenger sóösszetételénél fogva a hajófát elpusztító férgektől mentes vize őrizte meg, Stockholm védett kikötője térségében. Ezért a tengerészeti régészet, illetve vízalatti hajórégészet szakágazatában tanulmányozásra érdemes a hajó története. Múzeumi bemutatása *(Wasavervet,* az Állami Tengertörténeti Múzeum szervezeti keretében) folytán ebben a beszámolóban is meg kell emlékeznünk róla. A XVI.—XVII. századi felemelkedő svéd hatalom jelentékeny tengeri erővel rendelkezett, amelynek drámai körülmények között elsüllyedt hajóit a történeti kutatás összeírta és részben lokalizálni tudta. Így ismert a „Lybska Svan" (1525), „Mars" (1564), „Lybska Örn" (1576) elsülyedése, de ezeket nem sikerült lokalizálni. A következő század pusztulásait már jobban ismerik. A „Riksvasa" (1623), „Riksnyckeln" és „Wasa" (1628), a „Riksäpplet" és „Gröne Jägeren" (1676) lokalizálható és felkutatható volt, a „Resande Man" (1660), a „Västervik", „Svärdet" és „Kronan" (1676) hajók helye még ismeretlen. A Wasa jelentősége abban áll, hogy nem tudott részt venni a háborúkban, de el is kerülte a hadi dicsőségszerzés végén szolgálatra alkalmatlanná vált hadihajók sorsát, a széttörést. A „Wasa" hajó II. Gusztáv Adolf flottaépítő erőfeszítéseinek 1628-ban félbeszakított időszakában épült, amikor még a király bérbe adta egy felelős személynek a királyi hajógyárat, de az nem tudott eleget tenni a sokszor ellentmondó parancsok és elgondolások értelmezésének. A királyi hajógyárban sok holland dolgozott, Henrik Hybertsson volt a fő tervrajzkészítő. A király 1625-ben rendelte el a Wasa építését és a háromárbocos-orrvitorlás hajót 1627-ben bocsátották vízre. 1628. augusztus 10-én délután a mozgásban lévő hajót váratlan szélroham annyira megbillentette, hogy a víz befolyt az alsó ágyúállásokba, a menthetetlen hajó felhúzott vitorlákkal és lobogó zászlókkal elsüllyedt. Valószínüleg a keréktalpas ágyúk, terhek és fedélzeti nehéz kősúlyok helytelen elosztása okozta a szerencsétlenséget. Csak az ágyúk súlya 71.2 tonnát tett ki. De az akkori haditechnika mégis szükségessé tette a tüzérség minél nagyobb számú felhalmozását. Egy 24-fontos ágyú, jóllehet 7 ember kezelte, óránkint csak 10 lövést tudott leadni. A rendszeresebb tüzelés igényelte a több emeletnyi ágyúsorokat. Sok kísérlet követte egymást a hajó kiemelésére, de csak a 64 ágyú (ebből 2 volt 62 fontos, 3 viszont 35 fontos, 48 volt 24 fontos, 1 pedig 16 fontos, 8 volt 3 fontos, 2 akadt 1 fontos) egy részének, 53 darabnak kiemelése sikerült 1664-ben. Igen nagy volt a svéd, német és finn búvárok teljesítménye, mert 1—2 tonnás ágyúkról van szó. Az ágyúmentők még a *Francesco Negri:* Viaggio settentrionale c., Padovában 1700-ban megjelent művében lerajzolt primitív búvárharanggal dolgoztak. 1683-ban még egy ágyút sikerült felhozni. Az értékmentés ezzel be is fejeződött és a „Wasa"

[38] Vö. *Gerhard Albe*: Statens Sjöhistoriska Museum. Skeppsbyggnadskonst. Stockholm, 1960.

feledésbe merült. 1920-ban véletlen folytán bukkantak rá az 1628 szeptemberében németországi útról visszatérve elsüllyedt Riksnyckeln maradványaira s hozták fel 7 ágyúját, német, lengyel és svéd brozöntődék gyártmányait. A kapcsolatos kutatások során vetődött fény újra a „Wasa" hajóra, de megtalálni nem sikerült.

Az 1950-es években Anders Franzén tengerészeti mérnök kezdett rendszeres kutatásokat és 1956 augusztusában lelt fekete tölgydarabokkal azonosította a „Wasa" helyét, ahol búvárok meg is lelték a hajót. Nemcsak a hajótest, de a díszes farépítmény és mély iszapba süllyedt levált, egykor aranyozott és festett fa díszítőelemei (pl. groteszk oroszlánarc, királyi címerek, emberarcok, oroszlánszobor, angyalszárnyú ördög, államcímer, görög tengeri isten, holland leányfej, lovagszobor, római fegyverzetet viselő harcosok, Herculesek, stb.) is előkerültek. A későrenaissance alkotás mesterei a vesztfáliai Hans Clausink, a német Martin Redtmer és a holland Johan Didrichsson Tijsen. Az ő tevékenységük művészettörténeti és összehasonlító feltárásával a kiállítás — akaratlanul is — gazdagon dokumentálja, hogy a középkor és újkor fordulóján a királyság mellett egy azzal vagyonban és műpártolásban vetekedő katonai vezetőréteg alakult ki. Tijsen kapott megbízást arra, hogy a stockholmi Storkyrkában elkészítse Jesper Mattsson Krus tábornagy, hadparancsnok mauzóleumát s a működését igazolja a nagytemplomi alkotáson 1628-ban jelzett I. T. monogram. E mauzóleum és a Wasa hajó maszkfigurái ezért párhuzamba kívánkoznak. Épp így idézi fel a kiállítás az 1635/42-ben épült és 1825-ben tűztől elpusztult Makalös palota homokkőfaragványait és 1640 körüi metszeten való ábrázolását. Az ötemeletes mű építtető tulajdonosa Jacob de la Gardie (1583—1652) tábornok és szenátor volt. Végül összevethető Erik Ryning tengernagy stockholmi óvárosi palotájának díszkapuja az 1640-es évekből. De térjünk vissza a hajó felszínrehozásához. 1958-ban felhoztak egy még lennmaradt ágyút. 1959-ben sikerült a hajót kiemelni az agyagból és egy darabban maradt a hajótest. Az eredeti 32 m. mélységből így sikerült 16 m. mélységig felemelni a hajót. Miután a búvárok bedugaszolták a többezer lyukat, megerősítették a hajótestet, 1961-ben teljesen kiemelték. Megindulhatott a régészeti munka, amely életszerűbbé teszi a XVII. századi svéd haditengerészetről szerzett ismereteket. Megállapították a faragványok tematikai mondanivalóját. Gideon midjaniták, a spártaiak perzsák feletti győzelmével lelkesített. 1963-ban már megnyitották az Élet a fedélzeten c. kiállítást. De a víz alatt még folytatták a kutatást és az 1967-ben egy csónak feltárásával ért véget. Figyelemreméltó, hogy a svéd hadtörténészek és muzeológusok ez esetben is rekonstruálni igyekeztek a hajó személyi állományának életét, szűkös élelmezését és hozzánk közel áll, hogy mennyire figyelemmel voltak a társadalmi különbségekre. Egy ágyútalp mellett meglelték egy, a kötélzetbe akadt svéd matróz koponyáját, ruhája maradványait, személyi tárgyait. A hajón mintegy 50 tiszt és matróz pusztult el a 137 tengerészből és tüzérből, míg a hajóhoz tartozó 300 katona még nem szállt fedélzetre. Viszont a meglelt 18 csontvázmaradvány közt asszonyok és gyerekek is akadnak, tehát a békés úton ott maradhatott a család. A fedélzeten voltak tárgyai és a hajófelszerelés darabjai elevenítik meg egy XVII. századi hajó hiteles életét. Szerszámok (pl. ácsműhelyé), fegyverek (tiszti muskéták és kardok), patika, tiszti italospalackok, konyhafelszerelés, egyéb tárgyak kerültek elő. Egyenruha még nem volt, a tengerészek saját ruhájukat (vászoning, posztókabát, gyapjúsapka) hordták, az időjárásnak és munkafeladataiknak megfelelően. A tisztek és a legénység nagy társadalmi különbségei az öltözetekben is megmutatkoztak. Csak a tisztek használtak nemezkalapokat. Leltek ha-

jóscsizmát, börkesztyűt. Még nem voltak függőágyak, a legénység ott aludt és evett ágyúi mellett illetve a fedélzeten. A „Wasa" különféle pontjain ezerszámra lelt pénzérmék együttesen a legnagyobb rézpénzgyűjteményt (több mint 4000 réz- és alig több mint 70 ezüstérme) alkotják Svédországban. Találtak kerek egy örés érmeket és találtak négyszögleteseket, amelyeket 1624/27 során azért vertek ilyen alakban, hogy alacsonyabb legyen az előállítási költség. Ezekkel a veretekkel finanszírozták nagyrészt II. Gusztáv Adolf háborúit. E kisértékű pénzeknek a hajósok körében való használata jelzi társadalmi helyzetüket. Egyben ez teszi érthetővé, miért uralkodtak drákói törvények a hajókon. Egy öre hajófedélzeten ellopásáért halál, fél öre eltulajdonításáért a tettes (mindkét) fülének elvesztése volt a büntetés. Társadalmi különbségekre utal az is, hogy ivókupákat találtak ónból és fából, edényeket színes-mintás vázzal bevonva, a kapitány fülkéjében holland delfti anyagból, a legénységi használatban pedig dísztelenül, tányért ónból és kanalat fából. Az ónedény pedig drága, importált fémből készült. A meglelt példányokat Erik Arvidsson stockholmi ónöntő céhmester készítette.[39]

A múzeumok, emlékhelyek bemutatott anyaga és a kiegészítésekben, jegyzetekben felidézett további tárgyak, adatok szemléletesen értetik meg, hogy a svéd hadtörténetírás példamutató módon támaszkodik a tárgyi alapokra, serkenti a további feltárásokat, a kutatás módszertanának kidolgozását. Stockholmi tanulmányutam egyik legfőbb tapasztalata éppen az lehetett, hogy a mi szűkebb leletfeltárási lehetőségeink, bonyolultabb datálási körülményeink mennyivel inkább kívánják, sürgetik a hadtörténelem és a rokontudományi ágak tudatos együttműködését. A régészet, a művészettörténet, a technikatörténet rendszeresebb bevonása nálunk is megélénkítené, egyben életszerűbbé tenné, s éppen a mi történettudományunk ideológiai álláspontjának megfelelően a maga ellentmondásos társadalmi kereteiben segíthetne bemutatni az évszázadok hosszú egymásutánjának hadseregeit, fegyvernemeit.

39 Vö. *Anders Franzén:* Vasa, the strange story of a Swedish warship from 1628. Stockholm, 1963.; *Lars—AkeKvarning—Lars Barkman—Hans Soop:* Wasa, Stockholm. 1968.

BESZÁMOLÓ A HADTÖRTÉNÉSZEK PÁRIZSBAN MEGTARTOTT NEMZETKÖZI KOLLOKVIUMÁRÓL

(1969. április 25—28)

Perjés Géza

A kollokvium célja és tárgya

A kollokvium célja az volt, hogy előkészítse az 1970-ben, Moszkvában megtartásra kerülő történészkongresszus keretében működő hadtörténeti szekció munkáját. Miután a nemzetközi hadtörténész bizottság (Commission International d'Histoire Militaire) a moszkvai kongresszusra egyetlen témát tűzött ki, mégpedig: „Katonák és partizánok élete és pszichológiája (tiszteket is beleértve) békében és háborúban: a módszerek és a dokumentáció problémái, beleértve az ikonográfiai dokumentáció problémáit is" —, a kollokvium is ezt a témakört vitatta meg. A bizottság a kollokvium szervezésére szétküldött körlevelében felkérte a résztvevőket arra, hogy ötletekkel és javaslatokkal segítsék elő a kollokvium munkáját, hogy az „minél hatásosabb előkészítése lehessen a moszkvai kongresszusnak."

A kollokvium résztvevői

A kollokviumnak mintegy száz résztvevője volt. A többség természetesen francia volt, de aránylag igen népes küldöttséggel vett részt Belgium is. Angliából 2, Olaszországból 1, Svájcból 2, NSZK-ból 1, Ausztriából 1, Svédországból 2, Finnországból 1, Norvégiából 1 résztvevő volt. A szocialista országokból érkeztek: Zsilin szovjet tábornok, Benes és Figura múzeológusok Csehszlovákiából, Crintea és Leonida ezredesek Romániából. Én a kollokviumon a nemzetközi hadtörténész bizottság titkárának (Albert Duchesne, Brüsszel) meghívására vettem részt. Szállást a kollokvium francia rendezősége biztosított a hadsereg szállodájában, a Cercle National des Armées-ben.

A kollokvium tudományos programja

IV. 26-án: Ünnepélyes megnyitó. Contamine professzor üdvözölte a megjelenteket és beszámolt a moszkvai kongresszus előkészületeiről. Utána Duchesne titkár bizonyos technikai jellegű problémákról számolt be. Ez

alkalommal került sor a moszkvai kongresszus rendező bizottságának megválasztására, amelynek elnöke Zsilin tábornok lett. Szó volt a különböző nemzeti hadtörténeti bizottságok megalakításáról is. Igen nyomatékosan felkértek, hogy szorgalmazzam itthon a bizottság megalakítását, annál is inkább, mivel a román, a cseh és a lengyel bizottságok már működnek, a szovjet bizottság pedig most van alakulóban.

Ezt követően Gambiez tábornok, a francia hadtörténeti bizottság elnöke tartott előadást az École Militaire történetéből.

IV. 27-én: Ezen a napon hét referátum hangzott el:

1. A. CORVISIER PROFESSZOR, ROUEN: „Katonai és polgári hierarchia a forradalom előestjén". A XVIII. században, az előző századok örökségeként a hadsereg hierarchiája lényegében megegyezett a társadalom hierarchiájával. A katonai karrier elsősorban a származástól és a vagyontól függött. Még a XVII. században Louvois kiadja az „ordre de tableau"-t, mely nem volt más, mint a rangviszonyokat feltüntető lajstrom, és megfelelt a későbbi „sematizmusoknak". Ez a rendelkezés természetesen nem tudott alapvetően változtatni a viszonyokon, arra azonban jó volt, hogy a rangidősség fogalmának bevezetésével némi rendet teremtsen a parancsnoklásban. Corvisier külön figyelmet szentelt a polgárság térhódításának a hadseregben: a technika fejlődése egyre több iskolázott, főleg matematikai és geometriai ismeretekkel rendelkező szakértő alkalmazását kívánta meg, és ezzel a képzettséggel természetesen inkább a polgárság rendelkezett.

2. B. AHSLUND ALEZREDES, STOCKHOLM: „A szántóvető katonák hadserege Svédországban a XVIII. és XIX. században". Svédországban már a XVI. században bevezették az általános hadkötelezettséget. A hadsereg jellege már a XVIII. századtól állandó volt, bár voltak feudális kiegészítésű egységek is. A XVIII. században jelentős szerepe volt a hadseregben a telekkel és házzal bíró parasztkatonáknak, akik földműveléssel foglalkoztak, de katonai szervezetben éltek. Ennek a parasztkatonaságnak az élete igen sok hasonlóságot mutat a magyarországi hajdúkéval.

3. A. BLANCHARD KISASSZONY, ADJUNKTUS, MONTPELLIER: „A királyi mérnökkar előfutárai". A XVII. századi nagy hadseregfejlesztés és az erődrendszerek kiépítése növelte a keresletet a mérnökök iránt, úgy annyira, hogy a hadsereg végül is felszívta magába a mérnökök javát, és az egész mérnöki szakma „militarizálódott". A mérnökkar vegyes származású volt, de a polgári elemek súlya egyre nagyobbá vált. A mérnökkar sok kiváló tudóst adott Franciaországnak, köztük a legnagyobbat, Vaubant. Általában a mérnökök számának megnövekedése maga után vonta a hadsereg intézményeinek, szervezetének, eljárásainak nagyfokú racionalizálását.

4. C. GAIER, KUTATÓ, LIEGE: „Liège katonái a XVI. században". A gyalogság újjászületése a XV.—XVI. században a lovagi harcos egyeduralmának megdöntését eredményezte. A gyalogság korábbi inferioritásérzete eltűnt és lassan a csatatér urává vált. A folyamat persze elég lassú volt, a páncélos lovagokkal szemben érzett félelmet nehezen sikerült leküzdeni. Éppen ebből a félelemérzetből alakult ki a gyalogság zárt, masszív felállása, a „félelem taktikája".

5. J. C. DENOS, MUZEOLÓGUS, PÁRIZS: „A royalista mozgalmak fullajtárjai 1797—1799-ben". A referátum a forradalmi hadseregben mutatkozó royalista mozgalmakról, azok társadalmi hátteréről és szociológiájáról mutatott be érdekes adatokat.

6. BENOIT-GUYOD EZREDES, PÁRIZS: „Az anciene régime hadseregének fegyelme". Az előadó a XVIII. századi francia hadsereg fegyelmét mutatta be, kidomborítva annak összefüggéseit a bánásmóddal, az ellátással, a zsolddal, valamint a katonák és tisztek osztályhelyzetével.

7. PERJÉS GÉZA, BUDAPEST: „Hadtörténet és pszichológia". A referátum teljes szövegét a cikk második része tartalmazza.

Időhiány miatt a referátumokat érdemleges vita nem követte, viszont magánbeszélgetések során érdekes eszmecserék alakultak ki, különösen Corvisier, Ahslund és Gaier referátumával kapcsolatban. Az én referátumom is meglehetősen nagy érdeklődést váltott ki. Előadásom témájából és módszeréből következett, hogy a hadtörténet és a katonai pszichológia, valamint szociológia jelenlevő képviselői három irányból adtak fel kérdéseket és vetettek fel gondolatokat: egyik oldalról a katonai múlttal rendelkező, vagy tényleges katonai szolgálatot teljesítő hadtörténészek a hadtörténet problémáinak pszichológiai és szociológiai szempontból való megközelítését tartották figyelemre méltónak, (Ahslund svéd alezredes, von Groote német ezredes, Gambiez francia tábornok, Schaufelberger svájci alezredes, Crintea román ezredes); a polgári foglalkozású hadtörténészek a katonai-szakmai megközelítéseket értékelték (Corvisier és Gaier); végül pedig a konkrét katonai pszichológiai és szociológiai kutatásokat folytatók a modern problémaállítások hadtörténeti kontrolljára figyeltek fel (Werner belga tábornok, Vial francia ezredes, Maquet francia ezredes).

Fogadások, bemutatások, kirándulások

Az ünnepélyes megnyitó után fogadás volt Messmer hadügyminiszternél a káprázatosan berendezett l'Hotel de Brienne-ben, amely a XVIII. század óta a francia hadügyminiszterek rezidenciája. A fogadáson jelen voltak a kollokviumon részt vevő államok katonai attaséi. A fogadás alatt a köztársasági gárda zenekarának egykorú jelmezbe öltözött vonós részlege szolgáltatta a környezethez illő barokk zenét.

Másnap a tudományos ülésszak szünetében „Déjeuner-Bivouac" — táborszerű ebéd — volt az École Militaire díszudvarán. Miközben falatoztunk, a köztársasági gárda teljes zenekara vonult fel egykorú egyenruhában és szolgáltatott zenét. A francia katonazene lényegesen különbözik a miénktől: a dobok dominálnak benne. A kb. 80 tagú zenekarban 20—25 dobos volt, és a szinte dübörgésszerű dobszó rendkívül férfias, katonás hangzást kölcsönzött a zeneszámoknak.

A tudományos ülésszak után megtekintettük az École Militaire egyes helységeit, majd Contamine professzor adott fogadást.

Április 27-én — a referendum napján — autóbuszon kirándultunk a Párizs környéki csatateréke. A következő útvonalon mentünk: Párizs—Villiers Cottiers—Soissons—Chemin des Dames—Craonne—Laon—Soissons—Compiègne—Párizs. Az útvonal egyes pontjain — Villers Cottiersnél, Chemin des Dames-nél és Craonnál, valamint Athiesnél (Napoleon csatája 1814. május 9—10.) — a környéken lefolyt hadműveleteket ismertető előadások hangzottak el. Az első világháborús eseményeket ismertető előadásoknál az volt a megkapó, hogy az előadók között olyanok is voltak, akik annak idején, mint fiatal hadnagyok vagy zászlósok részt vettek e harcokban. Compiègneben megtekintettük a kastélyt, Napoleon egykori kedvenc tartózkodási helyét.

Április 28-án meglátogattuk Napoleon sírját, majd megtekintettük a hadsereg múzeumát. A látottak alapján kellően érzékelhettük a francia hadtörténet nagyságát. A múzeum átrendezés alatt van: igyekeznek megszüntetni a zsúfoltságot és a hatalmas anyagot modern elvek alapján rendezik. Eddig három terem átrendezése fejeződött be: Pauilhac magángyűjtő gyűjteményéből származó remek középkori fegyverek és páncélok terme; az utolsó Valois-k, valamint IV. Henrik, XIII. és XIV. Lajos terme főleg a királyok és az udvar fegyvereivel; végül Louvois terme, mely a tűz- és szálfegyvereket mutatja be történeti fejlődésükben egészen napjainkig.

HADTÖRTÉNET ÉS PSZICHOLÓGIA

Hölgyeim és Uraim!

Úgy érzem, a kollokvium résztvevőinek egyetértésével találkozom, amikor köszönetemet és elismerésemet fejezem ki a tizenharmadik nemzetközi történészkongresszus Titkárságának, hogy a Moszkvában megtartásra kerülő Treiziéme Congres International des Sciences Historiques hadtörténeti szekciójának témájául a katonai lélektant választotta. Talán nem túlzás a részemről, ha úgy fogalmazom meg a dolgot, hogy ez a témaválasztás a hadtörténeti kutatás szempontjából histográfiai jelentőségű. A helyzet ugyanis az, hogy bár nincs olyan hadtörténeti mű, amelyben ne történne hivatkozás a lélektani mozzanatokra, miután azonban regisztrálásukhoz, elemzésükhöz és rendszerezésükhöz hiányzik a szükséges pszichológiailag megalapozott módszer, e hivatkozások egy része csupán általánosságokban mozog, másik része pedig alapvetően hibás. Ilyen formán, Hölgyeim és Uraim, a feladat, ami előttünk áll, nem kisebb, mint egy új tudomány konstituálása.

Engedjék meg, Hölgyeim és Uraim, hogy ennek az új tudománynak a tárgyáról, céljáról, módszereiről és főbb problémáiról néhány gondolatot vessek fel.

Tudományunk tárgya a múlt háborúinak pszichológiája és szociológiája. A szociológia bevonása a kutatásba elkerülhetetlen, mivel a háború lelki jelenségei egyszerűen nem érthetők meg a szociológia által vizsgált csoportrelációk ismerete nélkül. Más kérdés, hogy tudományunk elnevezésében ott szerepeljen-e maga a szociológia kifejezés? Véleményem szerint ez nem szükséges, így tudományunk neve *a háborúk történeti pszichológiája* lehetne.

Tudományunk tárgyából következik, hogy módszere több tudomány módszereit és eredményeit felhasználó komplex módszer. Kérdésfeltevéseiben, munkahipotéziseiben, egyáltalán egész szisztematikájában napjaink katonai pszichológiájára és szociológiájára kell támaszkodnia, tulajdonképpeni anyagát viszont a hadtörténet szolgáltatja.

Ami a forrásanyagot illeti, igen nagy nehézséget jelent majd a kutatásban, hogy kimondottan pszichológiai és szociológiai forrásanyag nincs, és a vizsgálat szempontjából releváns adatokat közvetett úton, több, egymástól egészen eltérő jellegű forráscsoportból kell kitermelni. Ez viszont azt jelenti, hogy a kutatónak a taktikától a hadbírósági ítéletekig, az ellátástól a hadászatig a tanulmányozott kor hadtörténetének minden vonatkozásával meg kell ismerkednie.

Bár új tudományunk nagy mértékben támaszkodik a modern katonai pszichológia és szociológia eredményeire, ez nem jelent egyoldalú függő-

séget, mert amennyit kap tőlük, ugyanannyit vissza is ad majd nekik. Úgy tűnik ugyanis, hogy napjaink katonai pszichológiája és szociológiája nem rendelkezik azzal a történeti bázissal, ami pedig a korszerű hadseregek történetileg kialakult intézményeink, szokásainak, egész berendezkedésének megértéséhez kellene. Nemrégiben König professzor a katonapszichológia helyzetével foglalkozva a kutatásoknak a szervezésszociológia (Organizationssoziologie) felé való eltolódását és az össztársadalmi folyamatok szem elől tévesztését észrevételezte, annak a reményének adván kifejezést, hogy egyszer talán sikerülni fog a katonai szociológiát a háborúnak általános „kultúr- és szociálantropológiai" elemzéseken alapuló keretei közé beilleszteni. Nos, úgy gondolom, hogy ebbe a szélesebb keretbe a háború történeti fejlődése is beletartozik.

Így pl. igen érezzük a megfelelő történeti háttér hiányát abban a vitában, amely akörül folyik, hogy a haditechnika robbanásszerű fejlődése milyen szervezeti, kiképzési, fegyelmi átalakulásokat tesz szükségessé a hadseregeknél. Ilyen szempontból különösen Janowitz professzornak egyébként igen érdekes és jelentős gondolatai igénylik a megfelelő hadtörténeti kritikát. Csak néhány példa.

Janowitz szerint a katonai vezető „heroikus" típusát felváltja a „menedzser" és a „technológus" típus. Igen kérdéses azonban, hogy valójában új követelményekről van-e itt szó? Mert, végigtekintve a nagy hadvezérek működésén, úgyszólván egynél sem hiányzott a szervező, a „menedzser" működés, sőt a régebbi hadtudományi munkák az ilyen jellegű tevékenységet a hadvezéri tehetség lényeges részének tekintették. Ami pedig a technológiai ismereteket illeti, a XVI—XVII. század hadvezérei teljesen uralták koruk hadmérnöki ismereteit, sőt nem egy közülük — pl. Montecuccoli — szakszerű tanulmányt írt a várépítésről, az ágyúöntésről, a ballisztikáról, stb. Maga Napoleon pedig egy személyben volt zseniális stratéga, szervező és tüzérségi szakértő. A kérdés lényege azonban tulajdonképpen nem is ez, hanem az, hogy a haditechnika forradalmi változásai következtében érvénytelenné vált-e vajon Clausewitz ama megállapítása, hogy a hadsereg fegyverzetének, felszerelésének, egyszóval technológiájának csupán „végeredményei" (Resultaten) érdekesek a hadvezér számára? Magam részéről nem hiszem, hogy a mai katonai vezetőnek mélyebb ismeretekkel kell rendelkeznie pl. a rakétatechnikáról, mint a régieknek a tüzérségről: éppúgy, mint akkor, napjainkban is csupán a harci eszközök hatásadataira, azaz „végeredményeikre" van szükség.

Janowitz professzor szerint az egyre bonyolultabbá váló harci eszközök specialistáinak véleménye döntő súllyal esik latba a katonai vezetés elhatározásaiban, ami óhatatlanul vonja maga után a katonai vezetés kollektivizálódását. Kérdés azonban, hogy valójában szükségszerű-e ez a folyamat? Mert végül is, ha tartjuk magunkat Clausewitz felfogásához — s hogy elvessük, annak indokát pillanatnyilag belátni nem tudom —, akkor a specialista szakismereteinek pusztán „végeredményei" érdeklik a hadvezért, s ezek felhasználása a döntések meghozatalánál magát a döntést nem teszik kollektív szellemi aktussá. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a jövő specialistáinak funkciója semmiben sem fog különbözni a régebbi — és a történelem minden korszakában megtalálható — specialisták funkciójától.

Egyébként lélektani okokból is igen problematikusnak látszik Janowitz felfogása. Egyrészt a háborúban hozandó súlyos döntésekkel járó felelősség megosztása végül a katonai vezetéstől annyira elválaszthatatlan felelősségvállalásnak a devalválódását és a felelősség gyáva áthárítását vonhatja maga után. Másrészt a döntés meghozatalának folyamata önmagában zárt,

egységes folyamat, amelynek lefolyását az egyénileg adott lelki konstitúció határozza meg. Így egy impulzív alkat helyzetmegítélése alapvetően különbözik egy óvatos alkatétól, de természetesen a helyezt megítéléséből következő döntés is alapvetően különbözik majd. A hadtörténet példái azt mutatják, hogy ez a különbség létezett, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy napjainkban a dolog másként lenne. Az óvatos alkat elhatározása épp oly jó lehet, mint az impulzív alkaté, csak egy nem lehet jó: ha a két alkat tulajdonságai keverednek a döntés processzusában, mert az így elveszti homogeneitását, maga a döntés pedig kompromisszumból jön létre és ez — amint a hadtörténet példái bizonyítják — mást, mint balsikert, nem eredményezhet.

A vezetés lélektanának vizsgálata mindenképpen sürgető feladat a modern katonai lélektan és szociológia szempontjából. Ha ugyanis arra gondolunk, hogy e két tudomány minden nagy eredménye mellett sem tud semmilyen támpontot adni a vezetők kiválogatására, hogy eddig még nem sikerült kidolgozni olyan teszteket, amelyek akár csak megközelítő prognózist tudnának adni a tisztjelöltek háborús helytállására, akkor ennek okát minden bizonnyal abban kell keresni, hogy maga a döntés lelki folyamata sincs megnyugtatóan tisztázva. Ilyen szempontból viszont a történeti lélektani kutatások igen hasznos támpontokat szolgáltathatnak.

Engedjék meg, Hölgyeim és Uraim, hogy a következőkben diszciplínánk néhány, megítélésem szerint főbb problémájával kapcsolatban egy-két gondolatot felvessek. Elnézésüket kell kérnem, hogy adataim nagy részét a XVI—XIX. századból veszem, azonban kutatásaim erre a korszakra terjednek ki, így csak ennek a periódusnak a hadtörténetéből rendelkezem annyi tárgyi ismerettel, hogy annak alapján lélektani és szociológiai megállapításokra vállalkozhassam.

A háború, mint stress-szituáció. A háborúnak stress-helyzetként való interpretálása a modern katonai pszichológia és szociológia legnagyobb eredménye. Az, amit pl. az *American Soldier* ilyen szempontból tartalmaz, módszertanilag, de eredményeit tekintve is korszakalkotó jelentőségű. Ez persze nem azt jelenti, hogy a régiek ne tudtak volna a háborús stressről, ha magát a fogalmat nem is ismerték. Sőt még az sem mondható, hogy az *American Soldier* kimerítené a háborús stress minden vonatkozását, mert annak csupán a harcoló csapatra gyakorolt hatását vizsgálja, a vezetőkre gyakoroltat azonban nem, pedig a katonai vezetést éppen a háborús stress körülményei teszik minden más problémamegoldástól (problem-solving) alapvetően különböző lelki processzussá. Ebből a szempontból Clausewitz érdemei felülmúlhatatlanok: művében „A háború természete" címen külön fejezetet szentel a problémának, azonban mint állandó lélektani hátteret, művében mindenütt ott érezzük a háború különleges légkörét, a stresst.

A háborús stress-helyzet egyik igen fontos eleme a *fáradtság*. A modern kutatások kimutatták, hogy a fáradtság nem csupán az izmok fáradtsága, hanem — sőt elsősorban — az idegrendszeré is, a háborús fáradtság pedig szorosan összefügg a háború dinamikájával, a harci helyzettel, annak tartamával, jellegével és a harc intenzitásával. A háborús neurózisok vizsgálata azt mutatja, hogy éppen a harci helyzet változásai miatt a második világháborúban egészen más traumákat szenvedtek el a katonák, mint az elsőben. Fel kell tételeznünk, hogy visszamenve az időben, a különbség még nagyobb, sőt igen valószínű, hogy a háborús fáradtság tekintetében az első világháború éles határt jelent, mert előidézésében ekkor válik túlnyomóvá a fizikai fáradtsággal szemben az idegek kifáradása. Ennek oka a háború-

nak a korábbitól gyökeresen eltérő dinamikája: amíg ugyanis régebben harcra, általában az ellenséggel való szoros érintkezésre a háború egész tartamát nézve szinte csak néhány pillanatban került sor — lényegében véve csak a nagy, rendezett csatákban — és a háború túlnyomóan nagyobb részét a menet és a táborozás tette ki, most a harc szinte állandósult, ami, párosulva a nagyobb fegyverhatással, a háborús helyzetből eredő idegi károsodások tartamát és intenzitását hatalmasan megnövelte.

A háborús fáradtság történelmi vizsgálatában igen fontos a katonai élelmezés tanulmányozása. A kutatások kimutatták, hogy amíg napjainkban a katona élelemadagja háborúban kb. 3800 kalóriát és 140—160 gr fehérjét tartalmaz, addig régebben alig érte el a 2500 kalóriát és 100—110 gr fehérjét, miután azonban a húsellátást nem mindig tudták biztosítani, előfordulhatott, hogy a katonák csak kenyeret kaptak, így napi táplálékuk 1700 kalóriánál és 40 gr fehérjénél többet alig tartalmazott. Kézenfekvőnek tűnik, hogy ez az alultápláltság nemcsak a fizikai erőnlétet befolyásolta károsan — amit a megbetegedések és a betegség okozta halálesetek megdöbbentően magas aránya kétségtelenül bizonyít —, hanem kihatott a katonák idegrendszerére is. A régebbi hadseregeknél oly gyakran kirobbanó zendülések és a polgári lakossággal szemben elkövetett bestiális kegyetlenségek mindenesetre nagy fokú idegi instabilitásra engednek következtetni.

A háborús stress legfontosabb eleme a *félelem*. A félelmet kiváltó okoknak egész repertoárját adja a modern kutatás, de ezek nagy része a források alapján a régi időkben is kimutatható. Történelmi szempontból különösen érdekes a tűzfegyverek elterjedésével párhuzamosan a *hanghatásnak*, mint félelmet keltő stimulusnak az előtérbe nyomulása. A folyamat a katonai költők műveiben szinte lépésről lépésre kitapintható. Egyébként kezdetben a katonai szakértők a tűzfegyverek előnyét nem is annyira materiális hatásukban látták, hanem a hanghatásban.

A modern kutatások kimutatták, hogy milyen súllyal nehezedik a háborúban a katona idegrendszerére az állandó *bizonytalanság*. A történeti katonai pszichológia szempontjából itt az a rendkívül izgalmas kérdés merül fel, hogy vajon a technika csökkentette, vagy éppen megnövelte-e a bizonytalanságot? Ha ugyanis arra gondolunk, hogy mekkora bizonytalanságot hordozott magában régebben a lényegében ember és az állat izomerejére, valamint a szél és a víz energiájára épülő technika, a szállítás irdatlan nehézségei, a környező világról és a társadalomról rendelkezésre álló információk hiányos volta, akkor fel kell tennünk, hogy a clausewitzi „súrlódás" szerepe régebben sokkal nagyobb volt. Ha viszont azt nézzük, hogy a modern harci eszközök mennyire felgyorsították a háború dinamikáját, és hogy milyen meglepő akciók végrehajtását teszik lehetővé, akkor meg arra kell gondolnunk, hogy a korszerű háború bizonytalansága a nagyobb.

Külön tanulmányozandó probléma a félelem fiziológiai és pszichikai mechanizmusának történelmi változásai. Mert, ha el is fogadjuk, hogy ezek a mechanizmusok régebben ugyanazok lehettek, mint napjainkban, a harci körülmények megváltozása minden bizonnyal módosított a félelem megjelenési formáin is. Egyébként erre engednek következtetni az előbb említett pszichiátriai megfigyelések is. Különösen a szorongásos félelem szempontjából, mint nem jelentéktelen probléma jelentkezik itt az emberek világszemléletében bekövetkezett változás, a prelogikus, irracionális, mágikus gondolkozás felől a racionális, természettudományos gondolkozás irányába való fejlődés. Olyan dolgok, amelyeken ma már csak mosolyogni tudunk — babonák, jóslatok, amulettek, a földöntúli hatalmak jó vagy rosszakaratáról foly-

tatott végnélküli elmélkedések — régebben előkelő helyet kaptak a hadtudományi művekben.

A háborús stresst enyhítő tényezők: a hadsereg szociológiai környezete. A háborús stress elviselését a hadsereg egész berendezkedése, fegyelme, harci eljárásai, tekintélyrendszere, még büntető szankciói is elősegítik. Ilyen szempontból a modern kutatások igen fontos ismeretanyagot halmoztak fel. És éppen a legújabb vizsgálatok alapján elfogadhatónak tűnik Janowitz ama véleménye, hogy a régebben használt *morál-fogalom* nem fedi teljesen a hadsereg formális és informális kényszerítő rendszeréből eredő *katonai helytállást,* mert ez utóbbi több annál és legcélszerűbb *„szervezett magatartásnak"* (organized behaviour) nevezni.

A hadsereg szociológiai környezetének elemei döntő többségükben a félelem leküzdését segítik elő. A történeti pszichológia egyik legszebb feladata éppen ezeknek a tényezőknek a vizsgálata. Ismerve ebben a vonatkozásban az *American Soldier* nagyszerű eredményeit, a történeti pszichológia művelőjében minden bizonnyal felmerül a kétely: miként tudja akár csak halvány utánzatát is nyújtani mindennek, amikor adatait a véletlenszerűen fennmaradt forrásanyag szolgáltatja és nem használhatja az interjút, sem pedig a kvantitatív módszereket. A helyzet azonban nem ennyire vigasztalan. Egyrészt meg kell állapítani, hogy az *American Soldier* eredményei között úgyszólván alig akad olyan, ami a katonai szakértők előtt teljességgel ismeretlen lett volna. (NB. Éppen ez mutatja az alkalmazott módszer helyességét.) Azonkívül azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a félelem problémájának ez még mindig egy eléggé hozzávetőleges megközelítése, mivel az idevonatkozó fiziológiai, pszichológiai és pszichiátriai kutatások igen távol állnak attól, hogy jelenség lényegét maradéktalanul tisztázzák. Ezenkívül pedig a háborús félelem a félelmi reakcióknak egy speciális és a maga teljességében tudományos eszközökkel tanulmányozhatatlan válfaja, mivel harci körülmények között megfigyelést, mérést, interjút és kísérletet végezni egyszerűen nem lehet. Épp ezért a katona félelmét a maga teljes valóságában még mindig az intuitív beleérző és önmegfigyelő képességgel rendelkező írók közelítik meg leginkább. Ezért van az, hogy minden katona-pszichológiai műben olyan sok hivatkozást találunk szépirodalmi feldolgozásokra. Ilyen formán tehát, lévén a történeti pszichológus számára egyetlen forrás a háborút ismerő emberek szubjektív beszámolója, a történeti és a modern katonai pszichológia adatbázisa sok tekintetben egyezik.

Általános hadtörténeti szempontból is igen gyümölcsöző lehet a régi hadseregek taktikájának pszichológiai tanulmányozása. A zárt csatarend ugyanis a maga áttekinthetőségével, rendezettségével, egységes fogásokat és mozdulatokat megkövetelő mechanizmusával lélektani támaszt adott a katonáknak, immunissá, tette őket a harc félelmet keltő stimulusaival szemben, egyszóval: enyhítette a stresst és segítette a katonát a félelem leküzdésében. Mindezzel már a görögök és a rómaiak is tisztában voltak, és a XVI—XVII. században az újkori gyalogság megjelenésével, a tűzfegyverek elterjedésével és az állandó hadseregek megalakulásával a probléma újra jelentkezett. A korabeli csatarend a várépítéséből kölcsönzi formációit, aminek oka nemcsak az, hogy ilyen módon sikerült a tűz és mozgás koordinálásának igen nehéz problémáját megoldani, hanem piszchológiai okok is közrejátszottak: a kor szakértői számára az erődítéstan a par excellence hadtudomány, ahol a matematika és a geometria elveinek uralkodó volta miatt az emócióknak nincsen akkora szerepe, mint a mezei csatákban.

A nyugati taktikának ezt a fejlődését a török hadsereg nem tudta követni. A török harcmodor így megmaradt a sztyeppe nomád taktikájának színvona-

lán, amelynek — mint minden barbár és irreguláris taktikának — alapvető gyengéje az volt, hogy nélkülözvén a belső szervezettséget és a kohéziót, nem adott lélektani támaszt a katonáknak. Ez a magyarázata annak, hogy a XVII. század végén a török hadsereg a katonák között kitört pusztító pánik következtében minden nagy csatájában megsemmisítő vereséget szenvedett.

A vezetés lélektana és a háború valószínűségei. A katonai döntés lélektani folyamata mechanizmusát tekintve minden bizonnyal nem különbözik alapvetően más problémamegoldó folyamatoktól. Lényegét tekintve azonban mégis egészen más, mégpedig négy ok miatt: a háborúban a helyzetet általában sűrű köd fedi, épp ezért a vezető a döntéshez szükséges adatoknak csak egy részével rendelkezik; a vezető minden tervével szemben egy ellenterv áll, amelynek célja nemcsak az ő tervének felborítása, hanem kimondottan a megsemmisítés; a háborús stress miatt a döntést a lehető legkedvezőtlenebb körülmények között kell meghozni, méghozzá óriási felelősség súlya alatt; a feladatot egy olyan apparátussal kell megoldani, melynek működését nemcsak az ellenség behatásai, de az időjárás, a stress-hatások és a háború lényegéhez tartozó súrlódások is akadályozzák.

A katonai vezetésben éppen ezért döntő szerepe van az intuíciónak és a jellem szilárdságának: az előbbiek azért, hogy a vezető hiányos adatokból is megsejtse az igazságot, a másodiknak azért, hogy az így felismert igazságot a háború rettenetes forgatágában legyen ereje követni. Minderről Clausewitz írt rendkívül plasztikusan, s ha a modern lélektan világánál néhány dolgot másként látunk is, azonban az, amit pl. a „Takt des Urteils"-ről, vagy a „coup d' oeil"-ről írt, minden bizonnyal örök igazságai maradnak a katonai vezetés pszichológiájának. A feladat éppen az lenne, hogy a modern lélektan eszközeivel, de a clausewitzi alapokból kiindulva elemezzük a katonai vezetés lélektanát.

A katonai vezetés lélektana szoros összefüggésben van a törvényszerűség, a véletlen, a valószínűség súlyos filozófiai problémáival is. Amit Laplace megfogalmazott a valószínűségről írt könyvének Napoleonhoz írt ajánlásában: „Ce calcul delicat (ti. a valószínűségszámítás) s'étend aux questions les plus importantes de la vie, qui ne sont en effet, pour la plus part, que des problemes de probabilités" — természetesen a háborúra is vonatkozik. Igen érdekes nyomon követni, hogy a történelem folyamán a katonai írók miként vélekedtek a háború valószínűségeiről.

Bizonyára ismerős kedves hallgatóim előtt, hogy a régebbi hadtudományi munkákban milyen nagy teret foglaltak el a hadi szerencséről folytatott elmélkedések. A katonai írók a háború jelenségeit két részre osztották: egy olyanra, amelynek vannak törvényszerűségei és egy olyanra, amelynek nincsenek, ahol ugyanis a „szerencse", a „sors", a „fátum", az Isten „kifürkészhetetlen akarata" uralkodik. Ez a felfogás egyébként teljesen megfelelt a korabeli filozófiai felfogásnak, amely a jelenségeket törvényszerű és véletlen csoportba osztotta. A hadtudományi írók a két rész viszonyára még arányszámokat is felállítottak: volt, aki 1/10, de volt olyan is, aki ennél jóval többet, $^5/_{10}$ részt tulajdonított a szerencse befolyásának a háborúban. Érdekes ilyen szempontból a magyar hadtudományi irodalom legnagyobb alakjának, a költő, a hadvezér és az államférfi gróf Zrínyi Miklós (született 1620-ban, meghalt 1664-ben) nézeteinek a fejlődése. Ifjúkori műveiben igen nagy részt juttatott a szerencsének, a törvényszerű és a véletlen rész arányát pedig megváltozhatatlannak tartotta. Haditapasztalatai gazdagodásával és hadtudományi ismeretei bővülésével párhuzamosan azonban egyre jobban csökkentette a szerencse arányát, de ami még ennél is fontosabb, a két rész arányát nem tartotta állandónak, hanem arra a meggyőződésre jutott, hogy

jó hadvezetéssel lényegesen csökkenteni lehet a szerencse birodalmát. Ennek egyik legfőbb eszköze a szilárd csatarend.

A valószínűségelmélet XVII—XVIII. századi nagy fejlődése nyomán a valószínűség fogalma helyet kapott a hadtudományban, kiszorítván onnan a szerencsét. Tudomásom szerint Clausewitz volt az első, aki szakítva a régi szerencse-fogalommal — bár itt-ott még ő is használja — a háború valószínűségeiről beszél, mégpedig abban az értelemben, ahogyan a valószínűség fogalmát Bernouilli, Moivre, Laplace és mások meghatározták, abban az értelemben ugyanis, hogy a törvényszerű és a véletlen nem úgy különbözik egymástól, hogy az egyiknek van oka, a másiknak pedig nincs, hanem úgy, hogy az egyik törvényszerűségeit *már ismerjük* a másikét *még* nem.

Clausewitznél a valószínűség és a vezetés lélektana a legszorosabb kapcsolatban állt egymással, és a katonai döntés lényegét, mondhatnók, a valószínűségek mérlegelésében látja. Így pl. kimondta, hogy már a helyzet mérlegelése is csupán valószínűségekre irányulhat, a „Takt des Urteils" lényege pedig éppen az, hogy a hadvezér a kínálkozó megoldások közül azt válassza, amely a valószínűség törvényei alapján leginkább sikerre vezet. Híres „metodizmus" fogalma pedig — amit a hadtörténeti írók nagy része alaposan félreértett — éppen arra a felismerésre épült, hogy a háború bizonytalanságai között szükség van egy „normára", a hadseregnek egy, az „átlagos valószínűségre" alapozott felállására, amely a bekövetkezhető harci helyzetek többségében alkalmazható.

SZEMLE

DR. ÁCS TIBOR:

HADSEREG ÉS POLITIKA A HARMADIK VILÁGBAN

(Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1968. 238 o.)

Az Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában az utóbbi negyedszázadban lezajlott — és napjainkban is zajló — események, a sokszor meghökkentő változások, a haladó és retrográd erők harcai nemcsak újságírókat, politikusokat érdekel, hanem a legszélesebb néptömegeket is.

Ács Tibor könyve kielégíti mindazok igényét, akiket ezek az események általában és tudományos szinten is érdekelnek.

Tény, hogy a harmadik világ eseményeiből Ács Tibort — a katonát — elsősorban a hadseregek szerepe foglalkoztatja, azokat teszi a vizsgálat tárgyává. De a vizsgálódásnak a szűk szakmai érdeklődésen túl van egy sokkal nagyobb meghatározó szerepe, nevezetesen az, hogy a harmadik világ eseményeiben — az esetek többségében — a hadseregek játszák a főszerepet.

Így érthető, ha Ács Tibor mindenek előtt arra igyekszik választ adni, milyen tényezők határozzák meg ezen országok hadseregeinek önálló politikai szerepét. S bár a szerző e kérdés kapcsán beszél arról, hogy az csak látszat, hogy a hadsereg a különböző fordulatok idején önálló politikai tényező; hogy a hadseregek mögött mindig bizonyos politikai, gazdasági érdekek állnak: ezt a gondolatot nem ártott volna több oldalról és nagyobb tényanyaggal bizonyítani.

E vizsgálatok után Ács Tibor az egyes országokban lezajlott forradalmak, államcsínyek eseményein keresztül arra ad választ, hogy a fenti akcióknak milyen okai, céljai és formái voltak. E kérdések kapcsán rámutat, arra, hogy az okokat, célokat, de a formákat is mennyire befolyásolta az adott ország társadalmi struktúrája, a néptömegek szervezettsége, felvilágosodottsága stb. Nem hiányzik az a gondolat sem, hogy az egyes fordulatok mennyire kapcsolódtak a nemzetközi méretekben folyó osztályharchoz — bár nem ártott volna ezt is egy kicsit rész-

letesebben elemezni. Köztudott ugyanis, hogy mind a jobb-, mind a baloldali fordulatok mögött a reakciós, illetve a haladó erők sokkal nagyobb frontja áll, mint amilyen az adott országban megtalálható.

Jóllehet már a könyv megjelenése óta is történtek változások abban a képben, amit Ács Tibor az egyes országokról megrajzolt — s valószínű a következőkben is lesznek —, azok az elemzési módszerek azonban, amelyeket a szerző alkalmazott az események megítélésében, a továbbiakban is segítséget adnak majd a további események vizsgálatához és megértéséhez.

A szerző nagyon plasztikusan vetíti elénk azt a politikát, amelyet a kommunista és demokratikus pártok folytatnak a fegyveres erők között a harmadik világ országaiban. E politikának a kialakítása nagy bölcsességet kíván a pártok vezetőitől. A hadseregek ugyanis mindenütt az uralkodó osztályok eszközeiként jöttek létre, amelyeket az esetek túlnyomó többségében még a volt gyarmatosítók szerveztek meg, mégis, igen sok esetben haladó eszmék hordozói. De hozzátehetjük, hogy éppen e pártok politikai felvilágosító munkája által válnak azzá. A mű írója történelmi példákon keresztül érzékelteti azt is, milyen káros hatása lehet a kommunista és demokratikus pártok szektáns, szeparatívista politikájának ebben a kérdésben.

A munka nagy erényének tartom, hogy annak a közel nyolcvan országnak a hadseregét, amelyet Ács Tibor a harmadik világhoz tartozónak vél, szinte enciklopédikus részletességgel mutatja be. Megismerhetjük ebből a fegyveres erők hadrendi megoszlását, fegyverzetét, hadászati és hadműveleti felkészültségét. E bemutatás során képet kapunk arról is, hogy az adott ország hadserege milyen szerepet töltött be az ország történetében, mikor, milyen politikai irányzatoknak volt az eszköze.

Az egész komplexumnak ilyetén való bemutatása érzékelteti azt is, hogy a néhány évtizede (vagy éve) függetlenné vált országok milyen sok szállal kötődnek még mindig a volt gyarmattartó országhoz, és milyen sok csatornája van a neokolonialista politika érvényesítésének.

Ács Tibor azonban nem elégszik meg a hadseregek általános bemutatásával, hanem a különböző országok politikai-gazdasági törekvéseit figyelembe véve kategorizálja is azokat. Ezt figyelembe véve beszél az „el nem kötelezett", a nem kapitalista utat választó, a neokolonialista politika szolgálatában álló stb. országok hadseregeiről.

Külön érdekességként kell megemlíteni, hogy azokban az országokban, amelyekben a hadsereg a neokolonialista politikát segíti elő, s e hadsereggel szemben már létrejöttek a demokratikus felszabadító hadseregek vagy partizáncsoportok, a szerző ezek tevékenységéről, erejéről, felszereléséről is informálja az olvasót.

A hadseregek bemutatásánál talán egy dolog hiányolható. Az, hogy a különböző fegyvertípusokat a szerző csak típusszámokkal jelölte (pl. repülőgép F—86, harckocsi PT—76-os stb.) Ez a nem katonai szakemberek számára keveset mond. Elképzelhető lett volna talán egy táblázatban bemutatni a fegyveres erők által használt legtipikusabb fegyverfajták harcászati adatait, amelyekből a laikusok előtt is világossá vált volna, hogy azok mennyire korszerűek, illetve elavultak.

A szerző könyve zárófejezetének „A harmadik világ és fegyveres erőinek helye és szerepe a nemzetközi osztályharcban" címet adja. Ezen belül igyekszik megmutatni azokat a célokat és törekvéseket, amelyekkel az imperialista hatalmak mindenáron meg akarják tartani a maguk érdekszférájában a nemrég függetlenné vált, vagy a szabadságukért harcoló országokat. Ezzel szembeállítja a szocialista országok törekvését, amely a másiknál a haladóbb, a humánusabb eszméket képviseli.

Ács Tibor könyve tehát hasznos kézikönyv mindazok számára, akik a harmadik világban lezajlódó események mélyebb megismeréséhez keresnek marxista magyarázatot.

Mucs Sándor

SZTOJAN RADEV:

APRILSZKOTO VASZTANIJE I UNGARIJA*

(Nacionalnija szavet na Otecsesztvenija front, Szófija, 1969. 118 o.)

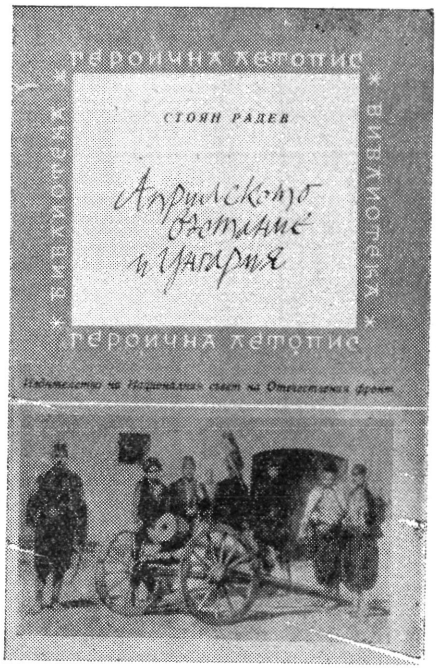

A hősi krónikák könyvtára sorozatának 10. köteteként megjelent tanulmány a bolgár hadtörténelemnek rendkívül érdekes és jelentős korszakát érinti. Azt az időszakot, amikor a sokat szenvedett bolgár nép 1876 áprilisában felkelt a több évszázados török elnyomás ellen, hogy helyreállítsa független nemzeti államiságát.

A szerző az eseménytörténetet mellőzve a küzdelem nemzetközi — elsősorban magyar — visszhangját adja. Plasztikusan bemutatja a korszak fő nemzetközi vonásait, a nagy birodalmak külpolitikai törekvéseit a Balkánon.

Részletesen elemzi az Osztrák-Magyar Monarchia helyzetét, amelyet ekkor súlyos gazdasági válság és hallatlan nemzeti elnyomás is jellemez. Nem véletlen, hogy a kibontakozó bulgáriai események hatására az ún. „Keleti kérdés" a Monarchia nemzetiségi és külpolitikájában minden más problémát időlegesen maga mögé parancsolt. Az *áprilisi felkelés* idején a Monarchia több milliós szlávajkú lakossága körében nagy erjedés indult meg — ezt bizonyítják többek között a bosznia-hercegovinai és szerbiai események is. Fennállt a reális veszély, hogy a balkáni népek nemzeti felszabadító harcának sikere esetén felbomlik a török birodalom és ez esetben az Osztrák-Magyar Monarchia addigi Balkán-politikája is csődöt mond. Mert tulajdonképpen arról volt szó, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia nyugatról, a török birodalom pedig keletről tartotta elnyomás alatt a délszlávokat. Éppen ezért a bulgáriai forradalmi események hírére a Monarchia haladék nélkül, hivatalosan síkraszállt a török birodalom védelméért, épségének fenntartásáért. Határozottan elítélte a délszláv népek

* Az áprilisi felkelés és Magyarország

mozgalmait, és a függetlenségi harcot az „orosz érdekek" érvényesítésének bélyegezte.

A cári Oroszország ugyanis támogatta a balkáni népek szabadságmozgalmát; a török birodalmat, elavult, szétesésre érett hatalomnak tartotta.

A szerző foglalkozik a Monarchián belüli *magyar* társadalom állásfoglalásával a Balkán kérdésében. Megállapítja, hogy bár önálló magyar külpolitikai törekvések aligha érvényesülhettek a „hivatalos" mellett, a közvélemény többsége mély együttérzéssel figyelte a bolgár felkelés eseményeit, általánosan ismerte a felszabadító harc célkitűzéseit és a felkelés leverését követő terror tényeit.

A közvéleménynek ez a viszonylag reális tájékoztatottsága a haladó gondolkodású írók, politikusok és újságírók tevékenységének érdeme. Ám a hivatalos és a „függetlenségiek" törökbarát kampányával szemben rendkívül nehéz volt az igazat akárcsak félig kimondók helyzete. Ebből következően a bolgárokkal teljes szolidarítást vállaló újságírók sem tudták következetesen, egyértelműen és teljes nyíltsággal kifejteni véleményüket. A korabeli sajtóanyag alapos ismeretében a szerző éppen a fenti körülményeket is figyelembe véve értékeli a cikkek, hírek, kommentárok tartalmát és „ami mögöttük volt". Megállapítja, hogy amikor 1876-ban kitört a felkelés, a magyar sajtó többsége határozottan hozzájárult a bolgár szabadságharc nemzetközi visszhangjának megteremtéséhez. Sőt, közvetve még azok a sajtóorgánumok is fórumot adtak a felkelésnek, amelyek a hivatalos politikát képviselték és — természetesen — a szabadságharcot negatív színben igyekeztek kommentálni olvasóiknak. Egyszerűen azért, mert nem lehetett róla *nem beszélni!*

Sztojan Radev tanulmányában részletesen foglalkozik az akkori idők szinte minden magyar újságával. Természetesen bővebben azokkal a cikkekkel, amelyek a bolgárok iránti rokonszenvüknek adtak hangot és így írásaikban a közönség jobban megismerhette az események igazi hátterét, okait és szereplőit — így Hriszto Botevet. Különösen értékesnek ítéli a szerző a magyar közvélemény tájékoztatása szempontjából azt a tényt, hogy több magyar lap néhány nap leforgása alatt két bolgár felhívás szövegét is közölte. Így a „Bolgár nép kiáltványá"-t (eredeti címe: Harcra) az *Egyetértés* 1867. június 29-i, a *Pesti Napló* a június 28-i, rövidítve pedig a *Politikai Újdonságok* július 5-i számaiban. (55. o.) A másik felhívás „A bolgár nép proclamatiója" címmel a *Hon* és a *Pesti Napló* 1876. július 12. esti számaiban, az *Ellenőr* július 13-i, az *Igazmondó* július 16-i és a kaposvári *Kelet* július 15-i számaiban jelent meg.

A kiáltvány-szövegek megismertetése az olvasókkal igen nagy jelentőségű volt, mert leleplezte a bolgár felkeléssel kapcsolatos reakciós rágalmakat, világossá tette a felkelés célkitűzését, azt, hogy a bolgár forradalmárok nem akarják tovább tűrni az idegen rabságot, fegyverrel szerzik meg a nemzeti és politikai szabadságot.

A szerző részletesen foglalkozik a felkelés leverését követő török vérengzések magyar sajtóvisszhagjával. Az egész nemzetközi közvéleményt mély felháborodással töltötte el a török terror, amelynek több mint harmincezer férfi, asszony és gyermek esett áldozatul. Ezt az adatot annakidején megírta a *Pesti Napló* is, amely más írásokban is leleplező tényeket közölt az ozmán uralom igazi arcáról, vérengzéseiről.

Nagy hatással volt a közvélemény formálására, hogy a lapokban olyan köztiszteletben álló személyek ítélték el nyilatkozataikban a terrort és vették védelmükbe a délszláv népek jogait, mint Garibaldi és Victor Hugo (*Hon* 1876. szeptember 1. száma 87. o.)

Az *áprilisi felkelés* leverését követően kialakult helyzetben végül is egyetlen európai kormány sem állt ki nyíltan Törökország mellett. A törökök terrorjának borzalmait az Osztrák-Magyar Monarchia vezető körei nem tudták sem agyonhallgatni, sem csökkenteni. Az európai államok elhatárolódása a török birodalomtól szabad kezet adott a cári Oroszországnak, amely 1877. április 12-én hadat üzent Törökországnak. Az orosz-török háború eredményeképpen — az orosz nép segítségével — így nyerte vissza öt évszázaddal azelőtt elvesztett függetlenségét Bulgária.

Ily módon, bár a felkelés elbukott, nemzetközi visszhangja megteremtette a felszabaduláshoz szükséges diplo-

máciai és politikai feltételeket. Ebben a közvélemény-formálásban értékeli nagyra Sztojan Radev a magyar sajtó szerepét. Függetlenül a bonyolult helyzettől, a gyakori törökpárti (nemcsak az uralmon levő csoportok politikusai, hanem emigrációban élő 1848-as vezetők részéről is) megnyilatkozásoktól a magyar közvélemény a bolgár eseményekről lényegében objektív ismeretekhez is jutott és így különbséget tudott alkotni a hivatalos külpolitikai tendenciák és a bolgár nép tényleges helyzete között (99. o.)

A szerző azt a megállapítását, hogy miként az 1863—64-es lengyelországi felkelés, úgy az 1876-os bulgáriai forradalmi események is a magyar kül- és belpolitikai élet homlokterében álltak (47. o.), a bolgár forrásokon kívül a Cs. és kir. közös Külügyminisztérium keleti ügyekre vonatkozó levelezésének, a diplomaták jelentéseinek és az említett sajtóanyag nagymennyiségű anyagának alapján bizonyítja.

Sztojan Radev, aki sokáig élt Magyarországon, ismeri nyelvünket és évekig a budapesti Bolgár Kultúra igazgatója volt, munkájában népeink történelmi kapcsolatának olyan időszakával ismerteti meg az olvasót, amelylyel eddig, ebben a megvilágításban és ilyen mélységben még nem foglalkoztak.

Nagy kár, hogy az igényes munka szerkesztésére nem fordítottak kellő gondot. Célszerűbb lett volna az anyagot a szöveg logikai felépítéséből adódóan alcímekkel tagolni és nem egybeömlesztve tárni a mintegy 100 oldalnyi terjedelmet az olvasó elé.

Sajnos, nincs mód a dolgozat részletes elemzésére, mivel csak bolgár nyelven hozzáférhető. Ezért ismertetésünkben csupán a szerző koncepciójának fő irányvonalát tárhattuk fel. Igen hasznos lenne, ha ez a munka magyar nyelven is megjelenne, mert történelmi kapcsolataink *tartalmi* ismereteit gazdagítaná. Érdeklődésben sem volna hiány. Ezt bizonyítja az a visszhang, amit a szerző egy korábbi, e témakörből írott tanulmánya, „Az 1876-os *áprilisi felkelés* kitörésének és leverésének visszhangja a magyar sajtóban" címen keltett, és amelyet a jelen folyóirat 1966. 2. számában közölt.

Godó Ágnes

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOKBÓL

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió), 1969. 1—6. sz. — A. közelgő Lenin-évforduló jegyében mind a hat szám közöl Lenin katonai, vagy katonapolitikai tevékenységével kapcsolatos cikkeket. Ezek közül kiemelkedik VETROV: *„A forradalom, a háború és béke kérdése V. I. Leninnek a Kommintern kongresszusain tartott beszédeiben"* c. tanulmánya. (3. sz.) Elemzi a beszédeket, amelyekben Lenin többször kifejtette, hogy nem a háború volt az oka az Oroszországban és más országokban kirobbant forradalmaknak, és valótlan az az állítás, amely szerint a kommunisták számítanak a háborúra, mint a világforradalom győzelmének eszközére. Nem tagadható azonban, hogy a háború hozta létre a forradalmi helyzetet, mivel végsőkig kiélezte az ellentmondásokat. Az imperializmus megmaradásával továbbra is fennáll a háború veszélye. A szovjet köztársaságoknak és a világ munkásosztályának ezzel kapcsolatban internacionalista álláspontot kell elfoglalnia: egyrészt védeni kell Szovjet-Oroszországot, másrészt támogatni kell a forradalmi mozgalmakat. A szocialista forradalomnak nem a fegyveres felkelés az egyetlen útja, a forradalom lehet békés is, de a pártoknak ismerniük kell mind a két út módszereit. Emellett Lenin számtalanszor utal arra, hogy elengedhetetlen az ellenség harci eszközeinek, módszereinek, stratégiájának és taktikájának jó megismerése, ezek kihasználása.

Az évfordulós cikkek a következő témakörökkel foglalkoznak még: *„Az OKP KB és Lenin tevékenysége a szovjet köztársaságok katonai-politikai egységének megerősítése érdekében"* (1. sz.); *„V. I. Lenin és a reguláris hadsereg építésének kérdései a VIII. pártkongresszuson"* (2. sz.); *„V. I. Lenin — a szocialista haza fegyveres védelmének vezetője"* (4—5. sz.).

Igen érdekes tényeket tartalmaz L. SISOV: *„Lenin és a szovjet repülés létrejötte"* c. cikke (6. sz.). Rámutat arra, hogy olyan körülmények között, amikor a szovjethatalom a cári Oroszországtól mindössze 300 kiöregedett repülőgépet, és néhány, inkább összeszerelő műhely jellegű gyárat örökölt, Lenin milyen nagy jelentőséget tulajdonított a légierő és a repülés fejlesztésének. A vörös légiflotta megszervezése és a repülőgépgyártás támogatása mellett már 1918 végére létrehozták a Központi Aerohydrodinamikai Intézetet, amely a szovjet repüléstudomány és technika fejlesztésének központja lett. A tanulmány ezenkívül foglalkozik a szovjet repülőknek az intervenció elleni harcokban való részvételével.

A hadtudományi elméleti jelentőségű cikkek közül megemlítjük N. SZVETLISIN: *„Az 1944. évi téli hadjárat néhány sajátossága"* c. tanulmányát (2. sz.), amely ismerteti, hogy az 1943. évi katonai események értékelése alapján hogyan dolgozta ki a főparancsnokság a téli hadjárat tervét. Felvázolja a támadás három fő irányát, ismerteti az egyes hadműveletek főbb jellemvonásait és a fegyvernemek együttműködésének megszervezését, különös tekintettel a rendkívül nehéz földrajzi és időjárási tényezőkre.

Ugyancsak elsősorban elméleti szempontból érdekes V. FEDORENKO: *„Páncélos hadseregek alkalmazása védelmi feladatok megoldására"* c. tanulmánya (4. sz.). A háború előtti elmé-

let szerint a nagy, 500—1000 harckocsiból álló alakulatokat csak aktív céllal, ellencsapásokra számították felhasználni, azonban már 1941 június—júliusából vannak példák arra, hogy védelmi vonalak tartására használják fel őket. A háború második szakaszában a felhasználás tökéletesedett. E szakasznak, főleg a kurszki, a voronyezs—harkovi és a zsitomir—kijevi hadműveleteknek a tapasztalatait összegezte a páncélos és gépesített alakulatok 1944. évi harcszabályzata. A tanulmány elemzi a harmadik szakasz harci tapasztalatait is, amikor a harckocsihadseregek védelembe vonultak a frontok támadó hadműveletei idején, a hídfők és átkelőhelyek védelmében.

N. NACSINKIN: *„A politikai szervek szerepe a szovjet fegyveres erők építésében"* c. cikke (5. sz.). ismerteti és értékeli a politikai szervek fejlődését és tevékenységét a Vörös Hadsereg létrehozásától a második világháború utáni időkig. D. VOLKOGONOV: *„A katonai etika fejlődésének története"* c. cikke (6. sz.) az orosz katonai etikával kapcsolatos nézeteket ismerteti a feudalizmus idején, a kapitalizmus korában és a szovjet korszakban.

Sokrétűek, a Nagy Honvédő Háború sok hadműveletével foglalkoznak a hadtörténeti cikkek. L. KOZLOV: *„Megsemmisítő csapás az ellenségre a leningrádi hadműveletben"* c. tanulmányában (1. sz.) ismerteti az 1944. január 14-én megkezdett hadművelet lefolyását, amelynek eredményeképpen február végére szétverték az „Észak" hadseregcsoport 23 hadosztályát és 220—280 km-rel vetették vissza a német fasisztákat.

Az 1944. évi téli—tavaszi hadjárat délnyugati hadműveleteivel több cikk is foglalkozik. I. KONYEV marsall egyik visszaemlékezése a kirovográdi hadműveletet (5. sz.), a *„Korszun—sevcsenkovszkiji hadművelet"* c. visszaemlékezése pedig (2. sz.) a korszuni katlan létrehozását és felszámolását írja le. A Krim-félsziget felszabadításával J. KREJZER: *„Szivas—Szevasztopol"* c. visszaemlékezése foglalkozik (5. sz.).

A Délnyugati Front 1944. évi téli—tavaszi hadműveleteinek méreteiről I. JAKUBOVSZKIJ ad összefoglaló képet *„Proszkurov—Csernovici irányában"* c. cikkében (4. sz.). A front januári—áprilisi harcaiban részt vett négy Ukrán Front és a Fekete-tengeri Flotta. A négy Ukrán Front állományába 2 365 000 ember, 28 847 löveg és aknavető, 2037 harckocsi és önjáró löveg, 2367 repülőgép tartozott. Az „A" és a „Dél" hadseregcsoport a következő erőkkel védekezett: 43 hadosztály, köztük 18 páncélos és négy gépesített. Ide vontak még 38 gyalogos- és lovas-, 6 páncélos hadosztályt és négy dandárt. A szerző az általános áttekintésen kívül ismerteti és elemzi a rendkívül nehéz tavaszi útviszonyok között végrehajtott proszkurov—csernovici hadműveletet, amelynek befejező időszakára az 1. Ukrán ront 350 km-t nyomult előre, elérte a Kárpátok előhegyeit és a 2. Ukrán Fronttal együtt szetvágta az ellenség hadászati frontját. A Nyugat-Ukrajánban levő erőket elvágta a romániaiaktól.

K. TELEGIN: *„Harcban Beloruszia felszabadításáért"* c. cikke (6. sz.) az 1944 nyarán lefolytatott hatalmas méretű hadműveletet ismerteti, amelynek az az általánostól eltérő vonása, hogy két főiránya és az 1. Belorusz Front tevékenységét pontosan összehangolták a nagy partizánalakulatok tevékenységével.

A hadtörténeti tanulmányok és visszaemlékezések közül a magyar olvasó számára legérdekesebb Sz. IVANOV: *„A német csapatok ellentámadásának meghiúsítása a Balatonnál"* c. cikke (3. sz.) Részletesen elemzi a háború utolsó védelmi hadműveletét az ellenség céljának felfedezésétől a sikeres befejezésig. A tanulmánynak mintegy második részét képezi a szerzőnek *„Bécs irányában"* c. cikke (6. sz.), amely ismerteti, hogy milyen nyugati és fasiszta mesterkedések tették szükségessé 1945 tavaszára az Ausztria elleni hadműveletek meggyorsítását, hogyan helyezték át a támadás főirányát a 2. Ukrán Front területéről a 3. Ukrán Front területére, hogyan kezdték el a hadművelet tervének kidolgozását már a balatoni védelmi harcok alatt. A támadás március 16-án indult, főiránya: Székesfehérvár, Pápa, Sopron, Bécs. A hadművelet sajátossága, hogy a jobbszárny hadseregei kezdték a támadást és csak később kapcsolódott be a közép- és balszárny. Az ellenség az Esztergom—Velencei-tó—Simontornya—Balaton—Barcs—Dráva első védelmi vonalon makacs ellenállást tanúsított, s a helyzetet súlyosbította, hogy a 6. gárda harckocsihadsereg március 17-e helyett csak 19-én tudott

bekapcsolódni. A 2. Ukrán Front déli szárnyával együttműködve 10 napos súlyos harcokban megsemmisítették az ellenség főerőit és 100 km-t nyomultak előre. Gyors előrenyomulással sikerült megakadályozni azt, hogy az ellenség megvesse lábát a 2., 3. és 4. védelmi vonalon. A dunántúli olajvidéket olyan gyorsan rohanták le a lovas alakulatokkal, hogy a németeknek nem volt idejük végrehajtani az előkészített robbantásokat. Április 10-re három oldalról körbefogták Bécset, harckocsikkal, közvetlen irányzású lövegekkel, légierővel támogatott rohamcsapatok, pontosan kidolgozott terv szerint betörtek a város központjába, a második lépcsőben pedig külön csapatok tisztították meg a városnegyedeket. Április 13-án délre lényegében felszámolták az ellenséges erőket.

A magyar vonatkozású visszaemlékezések közül meg kell még említeni Sz. PRIBITKIN: *„Átkelés a Dunán"* c. cikkét (3. sz.), amely ismerteti, hogy 1944. december 4-én éjjel hogyan kelt át a Dunán a 23. lövészhadtest Érd és Ercsi között, a 37. lövészhadtest pedig Ercsitől délre, hogyan egyesítették a két hídfőt és teremtették meg a megfelelő feltételeket a front jobbszárnyával való együttműködéshez, Budapest bekerítése céljából.

*

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia), 1969. 1. sz. — *Jan* BENKO: *„A középszlovákiaik bányavárosok védelme az 1552—1564-es években."* (1—20. o.) A szlovák historiográfia mindezideig kevés figyelmet fordított az ozmán expanzióra Szlovákia területén. Az eddig megjelent munkák inkább kronológiai áttekintést adnak az ebben az időszakban lejátszódó eseményekről. Nincs kellőképpen feldolgozva egyik olyan csata sem, amelyet a Habsburgok fegyveres erői vívtak Szlovákia területén a török csapatokkal. Ebből kiindulva a cikk először általános képet nyújt a Monarchia XVI. századi helyzetéről, a törökök ellen vívott harcok következményeiről és a bécsi udvar politikájáról. A török haderő magyarországi helyzetének megszilárdítása után Szlovákia területének jelentős részét is elfoglalta. A fegyveres ellenállás alapját a bányavárosok alkották, amelyek jelentős fegyveres erővel rendelkeztek. Erre támaszkodva a bányavárosok képviselői hathatós rendszabályokat tudtak foganatosítani körzeteik védelmére. Védelmi terveik megvalósításához igyekeztek a bécsi udvar hozzájárulását is megnyerni, a Habsburgok részéről azonban az érdektelenség és a megfelelő beavatkozásra való alkalmatlanság a későbbiek során megnyitotta a törökök számára a bányavárosokhoz az utat. A bányavárosok főkapitánya, Balassa János megfelelő erőkkel rendelkezett, de felszerelése hiányos volt, önmaga túlbecsülte képességeit és erőit, segítséget nem kapott, a zsoldosok kiképzése alacsony színvonalú volt, mindez odavezetett, hogy 1562-ben katasztrófális vereséget szenvedett, szinte egész serege megsemmisült. Ez a csata tipikus példája egy létszámban erős hadsereg harcászati, hadászati és eszmei érettsége hiányának, az ellenség erői lebecsülésének és az együttműködés nem kellő megszervezésének. — *Josef* HAZAL: *„Annexiós válság az 1907—1909-es években, új dokumentumok tükrében."* (21—39. o.). Az első világháborút hosszantartó előkészítő időszak előzte meg. Az egyik legégetőbb kérdés, amely a háború kirobbanásához hozzájárult, a bonyolult balkáni probléma volt. A Balkánon ellentétbe kerültek Németország és az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági-hatalmi érdekei az orosz, francia és angol érdekekkel. Ez a konfliktus legerősebben a délkeleti területeken éleződött ki, az ún. annexiós válság időszakában 1907—1909 között. Az osztrák—magyar fél, amely a válságot kirobbantotta, ezzel az akcióval egyenértékű partnerré igyekezett válni a többi európai nagyhatalommal és egyben arra törekedett, hogy likvidálja a délszláv nemzetek nemzetiségi megmozdulásait. — *Jan* TESAR: *„A nácí okkupációs politika problémái a Protektorátusban 1939-ben"* (40—85. o.) című cikkében a megszállási politika jellegét a különböző tartományi vezetőkhöz — Neurath, Heydrich, Frank — s az azok által képviselt irányvonalhoz köti. A három időszak nemcsak a taktikai irányvonalban különbözött, hanem szinte valamennyi politikai jellemzőjében is. A szerző főleg az első Neurath-féle időszakot, az 1939-es évet tárgyalja, ezenbelül képet ad a hatalmi—igazgatási szervek rendszeréről, összetételéről és működéséről, a Hácha vezetése alatt álló autonóm köz-

igazgatás kialakításáról, politikai irányvonaláról és működéséről, a kollaborációs tevékenység tartalmáról és lényegéről, a birodalmi fegyveres erők tevékenységéről, a totalitásra való törekvésről, amely az állam politikai és gazdasági vezetésében jutott érvényre. Külön foglalkozik a cseh társadalom erkölcsi és szellemi állapotával, a közvélemény megnyilvánulásaival, valamint az ország határain kívül egyre erősödő cseh mozgalommal. Neurath politikai irányvonalát három alapvető momentumban foglalja össze: igyekezett megtörni a cseh vezetők ama törekvését, hogy az autonómiát bármely áron fenntartsák; létrehozta és megszilárdította a birodalmi igazgatási szerveket Csehország területén; a cseh fasiszták törekvéseit széleskörűen támogatta, mindenben segítette előretörésüket.

2. sz. — *Otokar* FRANKENBERGER: *„Cseh népfelkelő alakulatok 1809-ben"* (221—246. o.) A Habsburg-Monarchia 1809. évi háborújában a csehek részvételének pontos értékelése további kutatásokat igényel. A cseh történelem a XVI. század első felétől lényegében a Habsburg-Monarchia történetének része, így a cseh historiográfia feladata e probléma tanulmányozása. A kutatásnak kell felmérni, milyen mértékben követelték meg a cseh nemzetiségtől a katonai szolgálat teljesítését, hogyan értékelhető katonai tevékenységük, milyen mértékben hatott ki a csehek részvétele a háború menetére és kimenetelére. Nem lehet a csehszlovák nép történetéből kihagyni azt a tényt, hogy 1809-ben mintegy 80 000 cseh és morva viselte az osztrák egyenruhát és így részt vett a Monarchia háborús erőkifejtésében. Leszögezi, hogy a szinte kiképzetlen katonák részvétele és sikeres tevékenysége a harcban sokkal inkább a csehek természetes katonai tulajdonságainak eredménye, mint politikai állásfoglalásuk megnyilvánulása. — *Oldrich* SLÁDEK: *„A Gestapo harca az Angliából indított légideszantok első csoportjai ellen, az 1941—42-es hadműveleti időszakban"* (247—301. o.) Célja nem annyira az egyes légideszant csoportok tevékenységének kimerítő bemutatása, inkább azt kutatja, milyen tényezők tették lehetővé a Gestapo sikereit az elhárításukért vívott harcokban. Megjegyzi, hogy a tárgykör ilyen irányú leszűkítése nem az egyoldalú beállítás következménye, sokkal inkább abból adódik, hogy az Angliából indított ejtőernyős csoportok tevékenységének eredménye és végső sorsa nincs mindmáig kellően feltárva. Figyelemreméltó a cikkben a Gestapo általános feladatainak mélyreható ismertetése, továbbá ama tényezők feltárása, melyek következtében az ejtőernyős csoportoknak meghatározott ideig mégis sikerült működniük. Leszögezi, hogy különösen az első időszakban az ejtőernyős deszantok, de a Gestapo is kevés tapasztalattal rendelkezett az akciók végrehajtása, valamint az elhárítás terén. Negatívan hatott, hogy a határokon túli cseh ellenállási mozgalom rendkívül szűk korlátok között informálódhatott csak a Protektorátusban végbemenő eseményekről és változásokról. A hozott áldozatok azonban így sem voltak hiábavalóak. — *Alfred* RESSEL: *„München a csehszlovák hadsereg vezérkari tisztjének visszaemlékezéseiben és kritikájának tükrében"*. (302—358. o.) A szerző — a Csehszlovák Néphadsereg vezérőrnagya — visszaemlékezései alapján részletes tanulmányt készített, melynek első részében a München-előtti csehszlovák köztársaság hadseregével, annak szervezésével, személyi állományával és parancsnoki karával, erkölcsi-politikai szellemével, szolgálatteljesítésével, vezérkarának munkájával, tisztképzésével és akadémiájával, vezető személyiségeinek tevékenységével, fejlesztési programjával foglalkozik. A cikk folytatásaként 1970-ben jelenik meg a folyóirat hasábjain a csehszlovák katonai doktrínáról, a cseh és szlovák katona lélektanáról szóló rész.

*

ZEITSCHRIFT FÜR MILITÄRGESCHICHTE (NDK), 1969. 1. sz. — *Vladimir* Vladimirovics *TURANTAEV: „Az NDK-ban állomásozó szovjet haderő csapatainak részvétele a szocialista tábor nyugati határvédelmében"* (7—18. o.) A fasiszta Németország 1945-ös kapitulációja után is szükség volt arra, hogy a szovjet csapatok a keleti demarkációs vonal s később az NDK függetlenségének biztosítása érdekében német területen maradjanak. Ennek szükségességét több tény is bizonyítja. Amikor 1953 júniusában a nyugatnémet és amerikai tőke által felbérelt agresszív

erők az NDK-ba beszivárogva különböző városokban nyugtalanságot szítottak, az NDK kormányszervei az NDK-ban állomásozó szovjet haderő csapataival közösen csapást mértek a provokátorokra. A fasiszta puccs kiszélesedésének megakadályozása bebizonyította, hogy a Szovjetunió nem enged az NDK területén semmiféle imperialista beavatkozást. 1955 decmberében az NDK teljes jogú felelősséget vállalt a határok védelméért. A nyugatnémet revansisták 1961-es agresszióját a fiatal Nemzeti Néphadsereg, az NDK népi rendőrsége az NDK-ban állomásozó szovjet csapatok támogatásával verte vissza. A testvéri hadseregek egységének további megerősítését szolgálta a Szovjetunió és az NDK között 1964. június 12-én megkötött baráti, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés. A szovjet haderő csapatai az NDK-ban különlegesen fontos feladatokat látnak el, mint a Varsói Szerződés védelmi rendszerének előőrsei a nyugati határokon. — *Toni* NELLES—*Heinz* HÄRTEL: *„Az NDK honvédelmi törvénye"* (19—31. o.) Az NDK biztonságát az imperialista fenyegetéssel szemben megvédeni objektív szükségszerűség. A bonyolult belső, nemzeti és nemzetközi feltételek, amelyek között az NDK szocialista építése folyik, nagy körültekintést és rugalmasságot követel a honvédelem megszervezésében is. 1955. szeptember 26-án az NDK Népi Kamarája az alkotmány kiegészítéseként megszavazta a haza honvédelmének törvényét. A cikk elénk tárja azt a társadalmi és politikai környezetet, amelyben ez a törvény létrejött. — *Kurt* BERGHOFF: *„A határőrség felállítása Németország keleti határain 1946-ban"* (32—41. o.) A fasiszta német birodalom területét a birodalom totális szétverése után a Hitler-ellenes koalíció nagyhatalmai katonailag megszállták és négy megszállási övezetre osztották. Különös jelentősége volt a demarkációs vonalnak, amelyet 1946. késő őszéig kizárólag a szovjet megszálló hadsereg egységei őriztek. „Amíg nem uralkodnak egész Németország területén demokratikus viszonyok, addig szükséges a demarkációs vonal ellenőrzése". Ezért 1946 novemberében a szovjet katonai hatóságokkal egyetértésben felállították a határőrséget, amely az antifasiszta demokratikus államhatalom speciális védelmi szervezete lett. A kezdeti nehézségeket ma már — 22 év elteltével — nehéz elképzelni. Az akkori határőrség teljesítményét nem lehet eléggé értékelni. A mai fiatal határőrök előtt nemes hagyományok állnak, ezekből merítenek és ezeket fejlesztik tovább. — *Heinz* HELMERT—*Helmut* SCHNITTER: *„Kutató és kiadó tevékenység a Berlini Német Tudományos Akadémia Történeti Intézetének Hadtörténeti Osztályán"* (74—88. o.) A Hadtörténeti Osztály 1956-ban alakult meg a Lipcsei Karl Marx-Egyetem Történeti Intézetének keretein belül. Szervezése összefügg azokkal a katonapolitikai és elméleti kérdésekkel, amelyek az NDK szocialista alapjainak lerakásában játszanak szerepet. A Hadtörténeti Osztály kutató és kiadói tevékenységét 1960-tól a Berlini Német Tudományos Akadémia keretén belül végzi. A háborúról és a hadseregről szóló marxista tanítással való beható foglalkozás eredményeképp a hadtörténelmet, annak funkcióját és tartalmát az egyetemes társadalmi fejlődés részeként fogják fel. A Hadtörténeti Osztály kutató és publikáló tevékenysége az utóbbi években majdnem kizárólag a német hadtörténelemre korlátozódott. A hadtörténelmi kutatómunka továbbfejlesztése érdekében azonban szükséges fokozatosan rátérni a nemzetközi kérdések elemzésére is. Az NDK gyors társadalmi fejlődése megköveteli a katonai intézetektől és azok tudományos munkatársaitól, speciális munkaterületükön a kutatói és kiadói munka elméleti színvonalának maximális emelését és erejük teljes összpontosítását a tudományos feladatokra.

2. sz. — *Ivan Alekszevics* KOROTKOV: *„A szovjet hadtudomány fejlődése 1933-tól 1941-ig"* (133—153. o.) A fenyegető háborús veszély a szovjet kormányt honvédelme megerősítésére késztette, ezzel egy időben megkezdődött a politikailag és katonailag magasan képzett szakemberek kiképzése is, hogy a fiatal káderek a marxista módszertant a hadügyben is alkalmazni tudják. Az 1932—33-as kiképzési évben a katonai akadémiákon tanfolyam indult a „Marxizmus—leninizmus tanítása a háborúról és a hadseregről" címmel. Az oktatási program felölelte a háború és hadtudomány, a háború és politika, a gazdaság és a hadvezetés módszere téma-

kat. A marxizmus—leninizmus alapos ismerete jelentős mértékben segítette a hadászat, a hadigazdaság és a hadművészet-történet feldolgozását. A szovjet hadtudomány 1933—1941 közötti fejlődése azt mutatja, hogy a legfontosabb elméleti kérdések kidolgozása megfelelt az akkori követelményeknek. — *Erhard* MORITZ: *„A fasiszta német vezérkar értékelése a Vörös Hadseregről 1935—1941 között"* (154—170. o.) A Szovjetunió, konkrét-ban a Vörös Hadsereg háborús potenciáljának számszerű és minőségi értékelése a német fasiszta vezérkar tevékenységében mindig nagy jelentőségű volt. A szerző ebből a ma még csak részben feltárt témából a fasiszta vezérkar szerepét és tevékenységét a Szovjetunió ellen tervezett világháború hosszú előkészítési időszakában vizsgálja. — *Alfred* VOERSTER: *„Az 1965-ös »Április« és »Oktobersturm« hadgyakorlatok — a szocialista fegyverbarátság kimagasló teljesítményei"* (171—179. o.) A szocialista fegyverbarátság kezdete a Nagy Októberi Szocialista Forradalom napjaiig nyúlik vissza: napjainkban továbbfejlődik és több ízben bebizonyította már, hogy képes az agresszort feltartóztatni. Az NDK Nemzeti Néphadseregének egységei már 1962/63 óta részt vesznek az Egyesített Haderők Parancsnokságának hadgyakorlatain. 1963 őszén zajlott le az első nagyobb hadgyakorlat, amely fontos tapasztalatokat szolgáltatott a szövetséges csapatok összmunkájához. Az 1965-ös „Április" és az „Oktobersturm" hadgyakorlat a követelményeket már teljesen kielégítette. A gyakorlatok bebizonyították, hogy az NDK Nemzeti Néphadserege kész és képes az egész szocialista koalíció védelmére. — *Gerhard* FÖRSTER—*Wolfgang* WÜNSCHE: *„A fasiszta Wehrmacht 1942. nyári támadása"* (II. rész.) (179—195. o.) 1942 júliusában a német—szovjet arcvonal déli szárnyán a szovjet hadsereg igen nehéz helyzetbe került. A támadás megkezdése óta a fasiszta Heeresgruppe „A" és „B" fontos szovjet ipari területeket hódított meg. A német főparancsnokság célja a szovjet főerők megsemmisítése volt. A szovjet katonai vezetés erőit a Pavlovszk—Rosztov vonalra csoportosította és így új védelmi rendszert épített ki. — *Georg* HEITSCH: *„A Bundeswehr tábornoki karának térnyerése a NATO vezetőszerveiben"* (217—224. o.) A cikk bemutatja a katonai szövetségi szerződések fontos szerepét a német imperialista törekvésekben. Németország két háborúban volt már ilyen szövetségek vezető hatalma. A második világháború után még kedvezőtlenebb helyzetben találta magát, mint az első világháború után. Nyugat-Németország új imperialista hadseregének felállítását az USA segítette elő, ami 1954 végén meg is kezdődött. Nyugat-Németország NATO tagságának elérésével megkezdődött a NATO-csapatok parancsnoki karában a német térnyerés. A szerző névszerint sorolja fel azokat a tábornokokat, akik a NATO-ban szerepet vállaltak.

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország), 1969. 1. sz. — *Zdislaw* STAPOR: *„Az 1. Lengyel Hadsereg brandenburgi hadművelete 1945. április 16—május 6. között"* (III. rész.) (3—60. o.) A szovjet hadsereg (1., 2. Belorusz Front és az 1. Ukrán Front) 1945. április 16-án 3 oldalról megkezdte döntő előretörését Berlin felé. A Berlintől 15—20 km-re folytatott harcok a Berlinért folyó csata döntő fázisát jelentették. Az 1. Lengyel Hadsereg a 61. Szovjet Hadsereggel az 1. Belorusz Front jobbszárnyának biztosítását kapta feladatként. Magában a városban az utcai harcok április 21-én kezdődtek, Berlin bekerítése április 25-én fejeződött be. A cikk ismerteti a csapatok naponkénti harcrendjét, az elfoglalt helységeket, a helyzetmegítéléseket, a haderők csoportosítását, a hadműveleti vezetési elemzéseket. A győzelmi lobogót április 30-án tűzték ki a Reichstagra, a német csapatok május 2-án tették le a fegyvert, a lengyel katonák május 7-én találkoztak az amerikai csapatokkal, május 8-án kapituláltak a hitlerista német csapatok Berlinben. — *Winczenty* IWANOWSKI: *„A szovjet hadsereg beloruszsiai hadművelete 1944-ben"* (61—92. o.) Június 6—augusztus 31 között a szovjet hadsereg 550 km-t nyomult előre, a németeket kétségbeejtő helyzetbe hozva. A nagyarányú beloruszsiai hadművelettel szétverte a német csapatok központi csoportosítását és teljesen felszabadította Beloruszsiát. Részletes hadműveleti elemzést ad a tapasztalatok összegezésével. — A Közlemények rovat *Jerzy* BORDZILOWSKI vezérezredes katonai életútjáról közöl visszaemlékezést (136—180. o.)

folytatásokban az első világháborútól a második világháború szovjet arcvonalain folytatott tevékenységéről, részletes értékelésekkel, magas szintű katonai áttekintéssel. Az e számban közölt 10. folytatás az 1942—43. évi harcokról, a szovjet hadvezetésben betöltött szerepéről, az erőviszonyokról, a Dnyeper folyón való átkelés nehéz időszakáról, a bal parti Ukrajna felszabadításáról ír. — Több cikk foglalkozik a lengyel és az európai ellenállási mozgalmakkal, így *Stanislav* OKECKI tábornok: *„Az olaszok részvételével a* 200. o.) *Tadeusz* SZUMOVSZKI a lengyelek szerepéről a francia ellenállási mozgalomban (252—590. o.)

Összeállították: *Balla Tamásné, Lengyel István, Nádor Tibor* és *Windisch Aladárné*

HÍREK

AZ ELMÚLT NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

TADEUSZ HANUSZEK, a Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövetségének rendkívüli és meghatalmazott nagykövete a második világháború kitörésének 30. évfordulója alkalmából 1969. augusztus 22-én sajtófogadást tartott. Hanuszek elvtárs megnyitója után *E. W. Ivanczyk* ezredes, a Lengyel Népköztársaság budapesti nagykövetségének katonai és légügyi attaséja tájékoztatta a sajtó képviselőit Lengyelország részvételéről a német fasizmus elleni küzdelemben.

Elmondotta, hogy Lengyelország, amely első áldozata volt a német fasiszta agressziónak, egy pillanatra sem szüntette be a harcot, amelyet függetlenségéért és szabadságáért vívott. Bár a lengyel reguláris hadsereg a túlerőben lévő hitlerista csapatoktól vereséget szenvedett, a lengyel partizánok már az első napokban megkezdték a hazájukat leigázó fasiszták elleni harcukat.

A megszállás első napjaiban megalakult néhány fős partizáncsoportok 1944 végére több százezer főt számláló hatalmas fegyveres erővé fejlődtek, s érzékeny veszteségeket okoztak a náci csapatoknak.

A lengyel diplomata ezután arról tájékoztatta hallgatóit, hogy a lengyel hazafiak nemcsak országuk határain belül, hanem a világ minden részén — ahol a fasizmus ellen harcolni lehetett — fegyvert fogtak, mert tudatában voltak annak, hogy mindenütt hazájuk felszabadításáért is harcolnak.

Például a Szovjetunió területén megalakult „Tadeusz Kosciuskó" hadosztály is, amely a Vörös Hadsereg oldalán lépett harcba és Leninónál esett át a tűzkeresztségen, a háború végére szintén több százezres hadsereggé fejlődött.

A Vörös Hadsereg egységei mellett — hangoztatta *E. W. Ivanczyk* ezredes — a lengyel hadsereg „Tadeusz Kosciuskóról" elnevezett hadosztálya volt az egyedüli amely részt vett Berlin ostromában.

Lengyelországnak, mint a fasiszta agresszió első áldozatának joga és kötelessége — mondotta a katonai attasé —, hogy a második világháború kitörésének 30. évfordulójára emlékezve felhívja a világ közvéleményének figyelmét a Német Szövetségi Köztársaságban újjáéledő fasizmus veszélyeire.

A nagy figyelemmel kísért tájékoztató után a *Mazowsze* lengyel népi együttes adott műsort. Az elhangzott régi lengyel katonadalok, a második világháborús harci indulók és az újjászületett népi Lengyelország életéről szóló dalok, a sajtó képviselői körében nagy tetszést arattak. Különösen meleg tapssal köszönte meg a hallgatóság az együttes magyar nyelven előadott magyar nótáit.

A DUKLAI HARCOK ÉS A CSEHSZLOVÁK NÉPHADSEREG NAPJÁNAK 25. évfordulója tiszteletére rendezett kiállítás megnyitása alkalmából *Viliam Salgovic* ezredes, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság budapesti nagykövetségének katonai attaséja szeptember 22-én fogadást adott.

A baráti hadseregek képviselői és a katonai sajtó munkatársai előtt elmondott beszédében *Salgovic* ezredes hangsúlyozta: „A duklai harcok ma fontos tradíciót jelentenek egész népünk számára. Meggyőző bizonyítékai a szovjet—csehszlovák szövetségnek és előjátékát képezték egész Csehszlovákia gyors felszabadításának a hitleri megszállás alól. E harcokban szilárdult meg a szovjet és a csehszlovák hadse-

regek barátsága és itt vált még acélosabbá Csehszlovákia, a Szovjetunió és Lengyelország nemzeteinek barátsága, mely a közös ellenséggel folytatott nehéz harcban született.

Éppen a Dukláért folytatott harcban született meg a jelszó »Örökre a Szovjetunióval«, amely Csehszlovákia háború utáni politikai orientációjának alapelve lett. Nemzeteink erre építik jelen és jövő életünket is."

A beszéd után bemutatott filmek és kiállítás felidézték a szovjet és a csehszlovák csapatok Dukláért vívott harcát, és áttekintést adtak a Csehszlovák Néphadsereg 25. éves fejlődéséről.

AMILIAN BIRLEA EZREDES, a Román Szocialista Köztársaság budapesti nagykövetségének katonai és légügyi attaséja október 15-én a román fegyveres erők napja alkalmából sajtótájékoztatót tartott.

Bevezetőjében beszélt arról, hogy Románia fegyveres erőinek napja ahhoz a dátumhoz kapcsolódik (okt. 25), amikor Románia egész területe felszabadult a fasiszta betolakodók uralma alól. E harcokból a román hadsereg is kivette részét.

Ezután ismertette azt a küzdelmet, amelyet a Román Kommunista Párt vezetésével a dolgozók vívtak az augusztus 23-i felkelés sikeréért. Hangsúlyozta, hogy a román nép szabadságharcát lelkesítették és megkönnyítették a Szovjetunió fényes győzelmei a frontokon, azé az országé, mely a háború legnagyobb nehézségeit viselte és a legnagyobb áldozatokat hozta az emberiségnek a fasiszta elnyomás alóli felszabadításáért.

A továbbiakban arról a harci útról beszélt, amelyen a román hadsereg a szovjet fegyveres erők oldalán részt vett Magyarország, Csehszlovákia és Ausztria felszabadításában.

A tájékoztató befejező részében *Birlea* ezredes elvtárs szólt a Román Néphadsereg jelenlegi helyzetéről, a kiképzési és a technikai színvonal állandó emelése érdekében kifejtett munkáról.

Kifejezte ama meggyőződését, hogy a román—magyar baráti kapcsolatok állandóan fejlődni fognak népeink, a szocializmus és a béke ügye javára.

SZALVAI MIHÁLY ALTÁBORNAGY, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom kiemelkedő harcosa emlékének megörökítésére szeptember 28-án emléktáblát avattak szülőfalujában, Zagyvarónán. Az avatóünnepségen *dr. Mucs Sándor* alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője méltatta Szalvai Mihály forradalmi eseményekben gazdag életútját.

VICTOR MILITARU EZREDES, a Román Katonai Múzeum igazgatója szeptember 25-e és 30-a között — *dr. Csillag Ferenc* ezredesnek, az Országos Hadtörténeti Múzeum parancsnokának romániai látogatását viszonozva — Budapesten tartózkodott. Látogatása idején megtekintette a Hadtörténeti Múzeum kiállításait és megbeszélést folytatott a múzeum parancsnokával. *Victor Militaru* ezredest fogadta Kovács Pál vezérőrnagy, a Magyar Néphalsereg Politikai Főcsoportfőnöke, miniszterhelyettes is.

A LENGYEL NÉPHADSEREG SZÜLETÉSÉNEK 25 ÉVES ÉVFORDULÓJA tiszteletére a Lengyel Hadtörténelmi Intézet november 25—28-a között Varsóban nemzetközi szimpóziumot rendezett. A tanácskozás fő témája: „A kommunista és munkáspártok szerepe a szocialista hadseregek létrehozásában és a német fasizmus elleni fegyveres harc megszervezésében Közép- és Délkelet-Európában" volt.

Intézetünket a rendezvényen *dr. Mucs Sándor*, *Harsányi János* és *Kis András* alezredes elvtársak képviselték. A szimpózium munkájában küldöttségünk „A Magyar Kommunista Párt küzdelme a fegyveres ellenállási mozgalom létrehozásáért, szerepe a népi demokratikus hadsereg megszervezésében" c. korreferátummal vett részt.

Sift Gézáné

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

JAVASLATOK MAGYAR TERÜLETEK ELLENI TÖRÖK TÁMADÁSOK MEGSZERVEZÉSÉHEZ

Amikor Balassi János — Balassi Bálint költőnek az atyja — 1555-ben megkapta a királytól a hét bányaváros főkapitányi tisztét, hivatalba lépése alkalmával egybegyűlt tisztjeihez ezeket a szavakat intézte: „Jól tudjátok — mondotta —, hogy a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűrni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak és hogy a maguk statutumaival éljenek!"[1]

E szavak mögött politikai tisztánlátás húzódik meg, s híven tükrözik a valóságos helyzetet. A török ugyan ért el ekkor is, később is katonai sikereket, falvakat dúlt fel és várakat vett be, de azt képtelen volt elérni, hogy a hódoltatott területeken nyugalmi állapotot teremtsen. Sem jobbágy, sem földesúr nem tartotta természetes állapotnak azt, hogy basák, bégek és szpáhik irányítsák sorsukat — s mint a ló, melynek hátára hívatlan vendég ül, ők is igyekeztek szabadulni a fölösleges tehertől. E törekvésből azután — no meg az egymásra utaltság felismeréséből — olyan összefogás jött létre, mely Mohács előtt, sőt az ezt követő években is nehezen lett volna elképzelhető.

Ha a török valahol támadni, beütni készült s ennek híre ment, a környező vidékekről — néha távolabbról is — a veszélyeztetett területek segítségére igyekeztek: közös ügynek számított a veszély és a védelem egyaránt. Érdekes, hogy a XVI. század második felében a különböző levelekben — egymás közötti levelezésekben —, milyen gyakran fordul elő ez a horatiusi idézet: „Nam (ut dicunt) tua res agitur paries cum proximus ardet".[2] Valóban, ez a latin szentencia lassan az egész magyar végbeli vidék filozófiájává vált.

Sajnos, a fentiek dacára is túlzás lenne azt hinni, hogy a segítség mindig kellő időben és kellő számú felfegyverzett személy képében érkezett.[3] S az is előfordult, hogy a támogatásban nem sok köszönet volt, mert amikor veszélyessé vált a helyzet, megfutamodtak.[4]

1 Idézi *Eckhardt Sándor:* Az ismeretlen Balassi Bálint c. munkájában. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943. 23. o.

2 Horatius — Epist. I. 18. („Mert — mint mondják — a te ügyedről van szó, ha a szomszédban ég a fal." Idézi *Eckhardt Sándor* is; i.m. 59. o.

3 Például 1574-ben Balassi János — érezve a Kékkőt és Divényt fenyegető veszedelmet — írt bányavárosoknak, jöjjenek segítségére, mert a török e két várat készül megtámadni. Besztercebánya, ahova a levél ment, mindössze 10 lovast és 10 gyalogost küldött Divénybe. Pedig tudták, hogy a vár mintegy a bányavárosoknak egyik bástyáját alkotja, s elesésének a városok is kárát látják. Kékkőről pedig Balassi János várkapitánya, Romhányi Péter írt 1575. július 17-én kétségbeesett levelet, de 3 napi ostrom után Kékkő is elesett. (Lásd bővebb leírását *Eckhardt S.:* i.m. 59—62. o.)

4 Például a híres, szégyenteljes szécsényi vereség, amikor a segítségre érkezett korponaiak — Krusith Jánossal az „élen" — megfutamodtak, s ezzel elkerülhetetlenné vált a balsiker. Az eset nagy rémületet keltett a bányavárosokban. (Ugyancsak részletesebben olvashatunk róla: *Eckhardt S.:* i.m. 27. o.)

A Mohácsot követő évek csúnya belviszályai után — 1541-től —, Buda „végleges" elfoglalásától kezdve lassan eszmélni kezd a nemesség és az egyéb fegyverforgató elem, s valamelyes egység kezd kialakulni a török veszéllyel szemben. Ritkábbakká válnak az egymás közötti villongások, hatalmaskodások, s több erőt összpontosítanak a védelemre és a védekezésre. Így tehát kevés példa volt most már arra, hogy a magyarság soraiban olyan személy akadjon, aki saját jószántából, anyagi előny, haszon reményében a török szolgálatába álljon, elárulva volt küzdőtársait. Olyan még valamivel könnyebben akadt, aki kényszerből és színleg ugyan törökké lett, de az első adandó alkalommal értesítette övéit s közösen fundálták ki a szökés módját. Szerencsés esetben még zsákmányt is vittek haza.[5]

Az alábbi okmány sajnos nem ilyen esetet tár fel. Itt egy olyan ember arcéle bontakozik ki, aki levelet intéz valamelyik török potentáthoz, akit ő „Nagyságos Úr"-nak titulál, s ebben a levélben fölsorolja, hogy melyek Magyarország „hasznos helyei", azaz bányái és harmincadhelyei, amelyeket érdemes megtámadni. De nemcsak egyszerűen fölsorolja ezeket, hanem kedvet is igyekszik csinálni a vállalkozáshoz, s ötleteket, tanácsokat is ad a támadáshoz. Azt is lehet mondani: szinte haditervet dolgoz ki. — Ahogy elolvassa az ember a levelet, az első szó, amit utána önkéntelenül is mond vagy gondol, ez: iszonyatos...

Az igazsághoz azonban hozzátartozik annak megállapítása is, hogy a levél íróját és címzettjét teljes homály fedi, a dokumentumból nem lehet megállapítani, hogy ki írta kinek, hol és mikor.[6] Nincs meg a levél eleje és hiányzik a vége is, tehát töredékkel állunk szemben. A címzett kilétére valamivel könnyebb következtetni, mint írójára, hiszen az a bizonyos „nagyságos úr" föltehetően a budai pasa volt. A levél íróját illetően még az is kétséges, hogy valóban magyar származású volt-e, de egy kissé valószínűbb ez mint a török eredet. Bár tudvalevően a török hatóságoknak a magyar, illetőleg osztrák hatóságokkal folytatott levelezésében a hivatalos nyelv a magyar volt, de az azért mégsem valószínű, hogy törökök egymás között magyarul levelezgettek volna. Marad tehát annak a feltételezése, hogy azt egy renegát magyar írta. — De ne hagyjunk figyelmen kívül még egy lehetőséget, azt, hogy a levelet esetleg egy elfogott török eredetiből fordíttatta valamely osztrák hatóság, esetleg maga Nogarolli gróf, felvidéki főkapitány, hiszen ez is a „Nogarolli Akten"-ből került elő. A kincs, vagyon utáni vágy nem egyik vagy másik nemzetre jellemző tulajdonság, hanem általános emberi gyengeség, mégis *ahogyan* megnyilvánul a levélben a határtalan kincssóvárság és kapzsiság, az általában a törökökre és a korábbi nagy nomád hódítókra volt jellemző.

De ne időzzünk tovább a levél írójának kiléténél, hiszen ennek eldöntése külön stúdiumot igényelne, hanem ragadjuk ki inkább a levélnek néhány érdekesebb történelmi vonatkozását. Nemcsak a levél írójának vakmerő vágyálmát tükrözi ez a mondat: „és a lengyelországi bányák között oly szép, gazdag, hasznos városok és faluk vannak kit ember meg nem declarálhat...", hanem ennek sokkal mélyebb gyökerei is vannak a török terjeszkedési politikájában. Már a nagy nevű, herélt Ali, budai basa, Veszprém és Drégely ostromlója is gondolt arra, hogy a lengyel végekig vagy tovább is behódít mindent. Ekkor még útjában állott Szolnok új vára és Eger, majd Szolnok is elesett s következett Eger

5 Egy korábbi publikációban magam is idéztem egy ilyen esetet: „Egy magyart fogtanak volt el az törökök, nem régenten ki miért hogy sarcának elég nem lehetett megfizetésére, törökké lett volt, ez télben pedig indétottunk vala valami praktikát vele, ugyan izent vala is, hogy örömöst közinkbe jönne ki, mind az vigyázatnál fogva semmi oly módot nem talált dolgában mi móddal jöhessen ki, hanem az mely ember volt az dologban közben járó, attól izent volt tegnap hogy itt kinn vagyon és az helet is megmondotta volt hol találjuk. Az mint meg is izente volt, szintén ugyan ott azon helen találjuk üket. Isten jó szerencsét is ada, tizenegy fejet vének az vitézek és tizennyolc elevent fogának, kik közül ugyan csak egy sem szaladott el." *(Spáczay Hedvig:* Újabb adatok az egri vitézek és Losonczy Anna közötti viszályhoz. Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 2. szám, 359. o.)

6 Ami a „mikor"-t illeti, ezt még körülbelül tudjuk, napot, hónapot ugyan nem, de az évet meg lehet állapítani egy lapszéli feljegyzésből, amely ugyan nem a levél írójától származik, hanem valószínűleg az osztrák hatóságok vezették rá, amikor a levél valamilyen módon kezükbe került. A második oldal alsó margóján tehát ez áll: 1588. ad:... (két elolvashatatlan szó) Nogaroly Akten.

1552-es ostroma, amelynek kimenetele — a védelem helytállása — ismeretes. Az egri kudarc csupán csak megtorpantotta a török hadvezetést, de nem valószínű, hogy az ezt követő évtizedekben lemondott volna abbeli dédelgetett szándékáról, hogy a lengyel bányavidékig mindent meghódítson. S ennek nem mond ellent az a körülmény sem, hogy a nagy Szulejmán szultán halála után, II. Szelim és III. Murád[7] uralkodása alatt a török birodalom megindult a bomlási folyamat útján.

A levélnek egy másik érdekes és magyarázatra szoruló mondata: „Az erdélyi vajda bécsi királynak húgát akarja venni..." — A levél írója nyilvánvalóan tudomást szerzett arról, hogy az ifjú és becsvágyó Báthory Zsigmond azzal a gondolattal foglalkozik, hogy a Habsburg-házból nyerjen feleséget. (Ha ekkor nem is, de 1595-ben sikerült is elérnie, hogy nőül vegye Mária Krisztiernát, Ferdinándnak, a gráci főhercegnek a nővérét. Más lapra tartozik az a körülmény, hogy a házasság szerencsétlen volt, mert ez a gyenge jellemű ember férjnek sem volt való.) Ez a Habsburg-házba való beházasodás — diplomáciai sakkhúzásnak szánva — úgy látszik, I. János király — azaz Zápolya János óta, visszatérő gondolata az erdélyi fejedelmeknek.

Ami a közlési módot illeti: A levelet igyekeztem teljes mértékben betűhíven közölni, csupán az y — és a w betű felől voltam kénytelen — nyomdatechnikai okokból — a kettős pontot vagy vesszőt elhagyni. Ugyancsak fenti okból hagytam el a Nagos, Ngos (Nagyságos) szó felől a rövidítési jelet, egyúttal zárójelbe téve a rövidített szó kiegészítését. A bizonytalanul olvasható szavak után kérdőjelet tettem, az olvashatatlan szavak helyét kipontoztam. Az irat egy része ugyanis igen nehezen, vagy alig olvasható, mivel rossz minőségű papírra írták, s a tinta szétfutott és átütött rajta. Ezáltal az egyik oldalon igen elmosódottá váltak a szavak, elolvasása sok nehézséget okozott. Abban, hogy viszonylag mégis kevés a megfejthetetlen szövegrész, sok segítséget nyújtott Eckhardt Sándor ny. egyetemi tanár, akinek ezért és értékes tanácsaiért ezúton is köszönetemet szándékoztam kifejezni. Sajnos Eckhardt professzor e cikk megjelenése előtt váratlanul elhunyt. Halálával nemcsak a magyar és francia irodalomtörténetet, hanem a hadtörténetírást is fájdalmas veszteség érte.

Úgyszintén köszönetet mondok Benda Kálmán történésznek (Történettudományi Intézet), mint a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztő bizottsági tagjának azért, hogy volt szíves fölhívni a figyelmemet néhány fontos körülményre, mely által a közölt irat egyes adatai pontosabb megvilágítást nyertek.

A levél könnyebb megértése és olvashatósága érdekében — a betűhív közlés mellett — azt a mai magyar nyelvhez közelebb álló átírásban is közlöm.[8]

1.

Es Cassa Varoshoz közel egi so bania wagion Niolczwan ezer f. iőuedelme wagion es Tokaj uaranak mellette Tiza[9] viszen altal ki hid wagion[10] ez Vammia[11] 60. ezer f. iőuedelme wagion es drinapolihoz[12] Hasonlo nagi Szo(m)bath neuő warosban ki Harmiczad[13] wagion, minden eztendőbe(n) 60. ezer f. iőuedelme wagion, és enne az Varosa Cassahoz ualo ez főlliől megh mondoth Harmicza-

7 III. Murád 1574—1595-ig uralkodott.
8 Az irat pontos jelzete: Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori gyűjtemény 1588. 478. számú irat.
9 Tisza.
10 Helyesebben: kin híd vagyon.
11 Vámja.
12 Drinápolyhoz.
13 A XVI. század második felében és később is nem egy iratban írnak „harmincad" helyett „harmicad"-ot, az „n" betüt kihagyva. Ez tájnyelvi sajátosság, főleg a dunántúli tájnyelvben található meg. Tehát olyan valaki írta, vagy fordította a levelet, aki a tájnyelvet beszélte.

doktol megh valna[14] eginehany warosok es warosnj falukban wamok Vannak kj 20,[15] ezer kj 20, ezer, kj 30, ezer f. főuedellme vagio(n) es az Tarhazhoz megh mondhatattlan sok iőuedelem lez es Amelletth megh mondhatattlan szep orszag szep es gazdag Haznos kith pennaual ne(m) irhattnj es Nieluel[16] megh ne(m) mondhatnj es ez orszagotth ez Bechj kiralj[17] kezebol kj uehetik az Zarniai[18] megh szegnek Hiszem istenth hogi minden kenche iőuedelme ezekből uagion[19] es az ő Vegbeli nepenekis abbol fizetthetth[20] Na(gysá)gos ura(m) az megh mondotth orszagotth ha megh vezik ennj az Hazna[21] az kitth megh mondotta(m) es az Baniaknak Holdoltatasatth az melj utatth en mondottam ne(m) fogadgiak, az Baniakotth ha ell rabolliak Auagi[22] az nepe el futth chak egi Hethigh ha wiz megi beleie, Ninch ez Vilagon az ember kj Haznatth vehesse az baniaknak, Holdoltatasaba(n) es szep szouall es sok kerwllessell kőll iarnj hogi Haznatth vehessek, es N(agysa)gos ura(m) isten segedellmeből Sz. mihalj napigh az megh mondotth Varakatth es Varosokatth es orszagokatth mind megh vehetik isten akaratthiabol es az Cassa fele ualo Hadnak erdeliből elesth[23] Hozhattnak, az Telelesre penigh morvaban[24] Lipto Tartomaniaba(n) mind buzaia elegh vagion es io bekesseges hell az Telelesre.

14 A levél írója itt a — szerinte — Kassához tartozó nagyszombati harmincadokról beszél, de mivel sem vesszőt, sem gondolatjelet nem használ, az első pillanatban úgy tűnik, mintha azt mondaná, hogy Nagyszombat Kassához tartozik, Kassa mellett van, holott a két helység között igen nagy a távolság. — A mondat tehát helyesen így lenne: „... és Drinápolyhoz hasonló Nagyszombat nevű városban, ki harmincad vagyon, minden esztendőben 60 ezer f. jövedelme vagyon, és ennek az városa Kassához való ez — fölül megmondott — harmincadoktól megválna ..." Tehát nem arról van szó, mintha Nagyszombat városa Kassához tartozna, hanem arról, hogy a nagyszombati harmincad-bevételek tartoztak Kassához, vagyis a Kassán székelő szepesi kamarához. Más kérdés az, hogy a levél írója itt valószínűleg tévedésben van, a szepesi kamara hatásköre ugyanis a Liptótól keletre fekvő, a Tiszán inneni és túli megyékre terjedt ki. Nagyszombat sokkal közelebb van Pozsonyhoz, mint Kassához, tehát a nagyszombati bevételek fölött valószűnleg inkább a pozsonyi kamara rendelkezett.

15 Úgy látszik, mintha a levél írója a 20 ezret ki akarta volna javítani 10 ezerre; annál is inkább valószínű ez, mert utána ismét 20 ezer következik.

16 Nyelvvel.

17 A magyar királyt a törökök hivatalosan „bécsi király"-nak nevezték.

18 Szárnyai.

19 Abban nagyjából igaza van a levél írójának, hogy a „bécsi király"-nak, úgy, mint Magyarország uralkodójának „minden kincse, jövedelme" a bányákból és harmincadokból eredt (*Szekfü Gyula* szerint — Magyar történet III. köt. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939. 134. o. — kb. 600 000 forintra tehető Magyarország teljes bevétele a XVI. századnak ebben az időszakában, ezenkívül semmi egyéb pénzforrás — kölcsönökön és a magángazdaság kihasználásán kívül — nem található az országban), arról azonban megfeledkezik, hogy ez a király egyben Közép-Európa széles területeinek is ura volt.

20 Ez nem egészen így van, mert az uralkodó nem *közvetlenül* ezekből a jövedelmekből fizette a „végbeli nép"-et, amit a magyar rendek a század folyamán néhányszor — így 1580-ban is — nehezményeztek. A bányák, a pénzverés, a vám egy része osztrák hatóságok kezén volt, s az ezekből befolyó összegek ki is mentek az országból, jelentős részük udvartartásra ment el, a magyar királynak idegenben levő udvartartására. Nagy összegeket fordítottak családi és udvari tartáspénzekre is. Így pl. a magyaróvári főharmincad jövedelmének tekintélyes része állandóan családi és udvari tartáspénzekre volt lefoglalva, főleg a kiházasítások kerültek sokba. Vagy pl a sok zavarral küzdő pozsonyi kamara 1585 óta Ernő, Mátyás és Miksa főhercegek eltartására évenkint 10 000 forintot volt kénytelen fizetni. Ezenkívül különböző osztrák—német udvari emberek jutalmazására is fordítottak a Magyarországból befolyt pénzekből. A rendek tehát sérelmezték, hogy ezeket az összegeket az uralkodóház elvonta a szorosan vett magyar céloktól, vagyis a védelmi vonal fenntartásától, de egyúttal mégis kénytelenek voltak belenyugodni a megváltoztathatatlan tényekbe, hiszen a középkori patrimoniális elv — mely szerint a királyi jövedelmek a királyéi — még érvényben volt, s nemcsak Magyarországon, hanem jóformán egész Európában. Az igazsághoz tartozik viszont az is, hogy bár a bányák és némely harmincadok jövedelme az osztrák hatóságok kezébe folyt be, ezek az összegek mégsem vesztek el végképpen a védelem számára, hiszen a védvonal anyagi szükségleteit jól vagy rosszul, de nagyrészt mégis csak a Habsburg-uralkodó fedezte, a nagy kiterjedésű birodalomból befolyt össz-bevételekből. Amit viszont teljes joggal tettek szóvá a magyar rendek, az a német zsoldosok garázdálkodása volt. Ha a szerencsétlen jobbágynak sikerült valamit megmentenie, elrejtenie a török elől, azt rendszerint fölprédálták „őfelsége zsoldosai".

21 Haszna.

22 Avagy.

23 Erdélyből élést, azaz élelmet.

24 A „Morvában" szó után pontot, de legalábbis vesszőt kellett volna tennie a levél írójának.

Az ...chak (?) hogi Cassa fele..[25] Hadath minth rendölluk karaman darabozan[26] Thömös uar Bekler Bekiek es az Tatar nepe es Bogdan nepe es efflathj[27] es az erdelj vaidak Callo Vara küldessenek Cassa feleis es az Taiba, Bechj kiraljnak minemő varaj vannak, Tokaj Eched, Szakmar, Munkach, Nalab[28] nevő varakban izenienek hogi az erdelj Vaidahoz szabad akaratth szereth haiollianak es az varokatth kezehez adgiak mind az erdelj Vaida birodalma ala minth az erdeliek es az erdelj Vaida bekessegben maradgianak es az Tőrők nemzettség az Varakban minth erdeliben szabadon Jarianak Senkitől ne legen bántasok minth Szultan Szuljman Janis[29] kiralj fiaual ugy vegezetth uolth es fogadast is tetth uolth, Azerth Viza iőuetth könió kezzekből kj venniök, ha kenigh engedelmetth ne(m) chelekednek Viuassal köll megh vennj ha Kallotth megh veszik mindgiarasth Tokaira köll menni, de az erdelj Vaidanak parancholliának hogi az kiralj fia[30] Tokaj alatth kj Algiukotth vettek es az Hadnak ualo lovakatth minden Szerszamaual az mj ahoz szwksegh loval vagio(n) es semmietth hatra ne hadgia, az erdej uaida Bechj Királjnak Hwgat akaria vennj es az..[31] igazis Azerth abbol semmj felele(m) Ninchen es az orszagbelieknek akrathiokall Ninchen es ha parancholliak őmagatth megh foghiak valahoua parancholliak oda vizik kjualth kepen mierth hogi az Thőrők Nemszettsegh, eben vagion,[32] es ha Tokaith megh veszik az nap Diosgiőr ala mennien mierth hogi erőtelen diosgior uara[33] Nilua(n) Tudom hogi megh ne(m) variak benne es ha diosgiorth megh veszik otth egi io Szanchag beketth köll hadnj. Es diosgior alol az Had Egher Ala mennien de Eghretth ne vya hane(m) koszel hosza Föl nemethj es Thihamer neuő Varosok es nemelj Varosokban ualo palankokatth el ronchak, Egherből senkitth ki ne bocassanak sem be Hadatth kőll bele

25 Sérült az irat, egy szó olvashatatlanná vált.

26 A „karaman" szó vagy Karamaniát (Karaman-ili), Anatólia egyik vidékét jelöli, mely a XIV. században, az ikoniumi szultánság fölbomlásákor külön fejedelemséget alkotott, vagy pedig a Karamánia nevű várost kell értenünk alatta, mely Konia elnevezésű kisázsiai török vilajetben volt. — A „darabozan" (török szó) jelentése: faltörő kos, falat ostromló hadi szerszám. (*Fekete Lajos ny.* egyetemi tanár szíves közlése.) Fentiek szerint tehát a levél írója egy karamániai eredetű faltörő kosról beszél.

27 Az „efflathj" — szó helyesen (e)fflachy, vagyis vlachy. A levél írója (vagy másolója?) részben kissé „megtörökösítve" írta le (az *e a* törökben kötelező járulék...), részben pedig paleográfiai hibát is elkövetett, *v* helyett *f*-et és *c* helyett *t*-t írva. A *t* egyébként is gyakran fordul elő ebben a korban levél-másolatoknál, mint a *c* hibás olvasása. A levél írója (másolója) esetleg német anyanyelvű volt. (*Eckhardt Sándor* ny. egyetemi tanár szíves közlése.) — Az „effiachy" így tehát az „oláh" vajdát is jelöli, annál is valószínűbb ez mivel ugyanebben a mondatban „Bogdán népé"-ről, azaz a moldvaiakról is szó van.

28 Nyalábvár (Az 1530-as évek elején élte fénykorát, amikor is özvegy Perényi Gáborné, Frangepán Katalin birtoka volt. Jelentős helyet foglalt el ez a vár a magyar irodalom- és művelődéstörténetben, itt élt ugyanis nevelőként Komjáti Benedek, aki úrnőjének kívánságára magyarra fordította Szent Pál leveleit, amely 1533-ban, az első — elejétől végig — magyar nyelven írott és nyomtatott könyv gyanánt meg is jelent Krakkóban.

29 János király fiával, azaz Zápolya János fiával, János Zsigmonddal.

30 János király fia ekkor már régen halott volt ugyan, de az említett ágyúk, úgy látszik, valamilyen kapcsolatban voltak vele.

31 Olvashatatlan, elmosódott szó.

32 Ebben vagyon.

33 A diósgyőri vár és a várkastély közvetlenül a Mohács utáni években még ép volt, de a fejlettebb támadó fegyverekkel szemben hadászatilag már jelentéktelenné vált. S lassan megindult az építmények és erődítmények leromlása is. — Az itt közölt levél írója, úgy látszik, tisztában volt azzal, hogy a XIII. és XIV. században még komoly erődítménynek számító diósgyőri vár a XVI. században már nem tudott volna sokáig ellenállni egy jól felszerelt ostromló sereg támadásának. Egy-két kisebb török rohamot ugyan még kiállott volna, ha a vár hadászatilag fontosabb részeit nem hagyták volna elhanyagolt állapotban, és főleg, ha vagy 5—600 katona tartózkodott volna benne, a valóságban itt állomásozó maroknyi helyőrséggel szemben. Eger török kézre jutásának évében — 1596-ban — például a várőrség 1 porkolábból, 1 pattantyusból, 1 tömlőctartóból, 30 gyalogosból és 20 lovasból állott. Borsod megye védelmében már sokkal kisebb szerepet játszott, mint akár Ónod akár Szendrő jobban gondozott és jobban felszerelt erődítményei. A végvári harcok során mindössze az volt Diósgyőr jelentősége, hogy többször is megtorpantak itt a környék sarcolására indult, portyázó kisebb török csapatok, amely által Miskolc városa és a környék falvai megmenekültek a törökök harácsolásától. (A diósgyőri várra vonatkozó gazdag irodalomból elsősorban Marjalaki Kiss Lajos—Ferenczy Károly—Leszik Andor közös munkáját említem meg, amely nem nagy terjedelemben ugyan (67 old.), de igen tömören és színvonalasan ad pontos képet a vár múltjáról és jelenlegi állapotáról. — *Marjalaki Kiss Lajos—Ferenczy Károly—Leszik Andor:* A diósgyőri vár. Miskolc, kiadja Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala, 1961.)

szalletanj[34] Onnan föl kelve(n) az had Szendőrő ala mennien, Azthis ha megh veszik Szaduaratth[35] szallia megh, aztis isthen akarattiabol megh veszik Cassara mennien Cassaban minth giőrőtth Bechj kiraljnak helj Tartoia Vagion es ha vezelek[36] vagion tehatth kettsegh nekwl szemben iőnek es megh vinak hatt[37] ha penigh ne(m) hatth az orszagh az hatallmas chiaszarnak[38] kezeben leszen ha isten engedj hogi Cassath megh vehetik hatth egi io Bekler beketth köl benne Hadnj es Lengiel orszagall Bechj Kiralj Birodalmaban baniak köszötth oda föll posonj[39] neuő ighen szep varos fele kőll mennj es az Lengiell orszaghj baniak közötth olj szep gazdag haznos varosok es faluk vannak Kitth ember megh ne(m) declaralhatth es azok hoz az varosokhoz Cassaj Bekler Bek birodalma alatth az Szanchag bekseghez ualo tartomanj vagion. Hiszem istent hogi az megh mondotth helekett mind megh vehetnj oztan az baniak minden kar nekwl ide hattra buda fele maradnak, es az Magiar orszagnak az ő haznos Helej az Hatalmas chiaszarnak kezeben kerülnek, az Baniakrol minden hete(n) az Bechj kiralj Tarhazara 30 ezer Taller Adatik es posonj neuő uaros Tartomaniba(n) szempz[40] neuő uarosok kőzben minden eztendőben ketthszaz ezer Tallerth fizetnek es Cassahoz tartozo galgocz Newő uarosba(n) Harmiczad minden eztendőben 70. ezer f.

2.

És Kassa városhoz közel egy sóbánya vagyon nyolcvanezer f. (forint — S. H.) jövedelme vagyon és Tokaj várának mellette Tisza viszen által ki(n) hid vagyon, ez vámja 60 ezer f. jövedelme vagyon és Drinápolyhoz hasonló Nagyszombat nevő városban ki harmincad vagyon, minden esztendőben 60 ezer f. jövedelme vagyon, és ennek a városa Kassához való-ez felől (felül, feljebb — S. H.) megmondott — harmincadoktól megválna egynehány városok és városnyi falukban vámok vannak ki 20 (helyesen 10 — S. H.) ezer, ki 20 ezer, ki 30 ezer f. jövedelme vagyon és az Tárházhoz megmondhatatlan sok jövedelem lesz és amellett megmondhatatlan szép ország, szép és gazdag, hasznos, kit pennával nem irhatni és nyelvvel meg nem mondhatni és (ha — S. H.) ez országot ez bécsi király kezéből kivehetik, az szárnyai(t) megszegnék. Hiszem Istent, hogy minden kincse, jövedelme ezekből vagyon és az ő végbeli népének is abból fizethet. Nagyságos uram az megmondott országot ha megveszik, ennyi az haszna az kit megmondottam és az bányáknak hódoltatását az mely utat én mondottam nem fogadják, az bányákat ha elrabolják avagy az népe elfut csak egy hétig ha viz megy beléje, nincs ez világon az ember ki hasznát vehesse az bányáknak, hódoltatásában és szép szóval és sok kerüléssel köll járni, hogy hasznát vehessék, és nagyságos uram Isten segedelméből Sz. Mihály napig az megmondott várakat és városokat és országokat mind megvehetik Isten akaratjából és az Kassa felé való hadnak Erdélyből élést hozhatnak, az telelésre penig Morvában, Liptó tartományában mind buzája elég vagyon és jó békességes hely az telelésre.

Az ... csak(?), hogy Kassa felé... hadat mint rendöljük karaman darabozan Tömös vár (Temesvár — S. H.) bekler bégje és az tatár népe és Bogdán népe és efflathi és az erdélyi vajdák Kálló várára küldessenek Kassa felé is és az tájban bécsi királynak minemő várai vannak, Tokaj, Ecsed, Szakmár, Munkács, Nyaláb nevő várakba izenjenek, hogy az erdélyi vajdához szabad akarat szerint hajoljanak és az várakat kezéhez adják, mind az erdélyi vajda birodalma alá mint az erdélyiek és az erdélyi vajda békességben maradjanak és az török nemzetség az várakban mint Erdélyben szabadon járjanak, senkitől ne legyen

[34] Ki akarták Egert éheztetni.
[35] Szádvárát.
[36] Veszélyek, veszély.
[37] A „hatt" vagyis „hát", „tehát" szót a levél írója áthúzta.
[38] Mármint a török császárnak, szultánnak.
[39] Pozsony.
[40] Szempc.

bántások, mint Szultán Szulimán (ill. Szulejmán — S. H.) János király fiával ugy végezett volt és fogadást is tett volt, azért visszajövet könnyü kezükből kivenniök, ha kenig (pedig — S. H.) engedelmet nem cselekednek vivással köll megvenni, ha Kállót megveszik mindjárást Tokajra köll menni, de az erdélyi vajdának parancsoljanak, hogy az király fia Tokaj alatt ki ágyukat vettek és az hadnak való lovakat minden szerszámával az mi ahhoz szükség lóval vagyon és semmiét hátra ne haggya. Az erdélyi vajda bécsi királynak hugát akarja venni és az... igaz is, azért ebből semmi félelem nincsen és az országbelieknek akaratjukkal nincsen és ha parancsolják ömagát megfogják, valahova parancsolják oda viszik, kiváltképpen miért hogy az török nemzetség ebben vagyon, és ha Tokajt megveszik aznap Diósgyőr alá menjen, miért hogy erőtelen Diósgyőr vára nyilván tudom, hogy meg nem várják benne és ha Diósgyőrt megveszik ott egy jó szandzsák béget köll hagyni. Es Diósgyőr alól az had Eger alá menjen, de Egret ne vivja, hanem közel hozzá Fölnémet és Tihamér nevü városok és némely városokban való palánkokat elrontsák, Egerből senkit ki ne bocsássanak sem be, hadat köll bele szállitani. Onnan fölkelvén az had Szendörö (Szendrő — S. H.) alá menjen, azt is ha megveszik Szádvárát szállja meg, azt is Isten akaratából megveszik, Kassára menjen, Kassában mint Győrött bécsi királynak helytartója vagyon és ha veszélyek vagyon tehát kétség nélkül szembejönnek és megvivnak ha penig nem hát az ország az hatalmas császárnak kezében leszen, ha Isten engedi hogy Kassát megvehetik hát egy jó bekler béget köll benne hagyni és Lengyelországgal bécsi király birodalmában bányák között oda föl Pozsony nevő igen szép város felé köll menni és az lengyelországi bányák között oly szép gazdag, hasznos városok és faluk vannak kit ember meg nem declarálhat és azokhoz az városokhoz kassai bekler bég birodalma alatt az szandzsák bégséghez való tartomány vagyon. Hiszem Istent, hogy az megmondott helyeket mind megvehetni osztán az bányák minden kár nélkül ide hátra buda felé maradnak, és az Magyarországnak az ő hasznos helyei az hatalmas császárnak kezébe kerülnek, az bányákról minden héten az bécsi király tárházára 30 ezer tallér adatik és Pozsony nevő város tartományiban Szempc nevő városok közben minden esztendőben kétszázezer tallért fizetnek és Kassához tartozó Galgóc nevő városban harmincad minden esztendőben 70 ezer f.

Közreadta: *Spáczay Hedvig*

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1967. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

I. RÉSZ*

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. *Általános munkák*

Bibliográfiák, historiográfiák
Elméleti munkák és a hadtörténetírás kérdései
Tudományos élet
A hadtörténelem az ismeretterjesztésben és a történelemtanításban
Múzeumi, levéltári és térképtári gyűjtemények

II. *A hadművészettörténet általános kérdései*

Általános és összefoglaló munkák
Vártörténet
A haditechnika története
A hírszerzés és kémkedés története

III. *Magyarország hadtörténelme*

Helytörténeti munkák
Magyarország hadtörténelme a honfoglalástól a 19. századig
Az 1848—1849. évi szabadságharc
Magyarország hadtörténelme 1850—1914
Az első világháború
Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom
A Magyar Tanácsköztársaság hadtörténelme
Magyarország hadtörténelme 1919—1939
Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban
Magyarország a második világháborúban
Hazánk felszabadulása
Ellenállási mozgalom és partizánharcok
A Magyar Néphadsereg és a fegyveres erők története 1944—1967

* A bibliográfia II. részét folyóiratunk 1970. évi 1. számában közöljük. (a szerk.)

IV. *Egyetemes hadtörténelem*

A legrégibb időktől 1918-ig

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború
Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és a polgárháborúban
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója

A két világháború közötti időszak hadtörténelme

A második világháború
Ellenállási mozgalom
Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában
Háborús bűnök

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

A szocialista államok fegyveres erőinek évfordulói

V. *Életrajzok, megemlékezések*

A GYAKRABBAN ELŐFORDULÓ FOLYÓIRATOK RÖVIDÍTÉSEINEK JEGYZÉKE

AH	Acta Historica
BSz	Borsodi Szemle
BüSz	Belügyi Szemle
ÉT	Élet és Tudomány
HK	Hadtörténelmi Közlemények
Ho	Honvédelem
Horv	Honvédorvos
HSz	Honvédségi Szemle
HtSz	Haditechnikai Szemle
ISz	Igaz Szó
Mo	Magyarország
Mőr	Munkásőr
N	Néphadsereg
NSz	Nemzetközi Szemle
PV	Polgári Védelem
PK	Párttörténeti Közlemények
Re	Repülés
SSz	Soproni Szemle
Sz	Századok
TAPKK	Tájékoztató aktuális politikai és katonai kérdésekről
TSz	Történelmi Szemle
ZAÉ	Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Értesítője

ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, historiográfiák

A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. (1965 július 1—december 31.) Összeáll.: V. Windisch Éva. — Sz, 1967. 1—2. sz. 417—449. p.

Bibliographie choisie d'ouvrages d'historie publies en Hongrie en 1964. — AH, 1967. 1—2. sz. 255—288. p.

Bibliográfia történetszemléletünk kérdéseiről. — Történelem, 6. sz. 1967. 112—113. p.

Külföldi történeti folyóiratok. 1966. — TSz. 1967. 3. sz. 362—392., 4. sz. 486—509. p.

Katonai könyvkiadás Magyarországon 1945—1965. Bibliográfia. (Összeáll. a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtárának munkaközössége. Vezető: Tóth Ernő. Függelék: Ajánló bibliográfia a katonai szépirodalomból. Összeáll. Farkas Ildikó.) Bp. Zrínyi K. 1967. 299 p.

Az 1964—1966. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1967. 1. sz. 152—168., 2. sz. 404—428., 4. sz. 757—778. p.

A magyar munkásmozgalom történetéről szóló cikkek jegyzéke (1966 július — 1967 június). — PK, 1967. 1. sz. 181., 2. sz. 231—232., 3. sz. 168—169. 4. sz. 229—232. p.

Budapest történetének bibliográfiája. Bibliographia historiae civitatis Budapestinensis. [Kiad. a] Főv. Szabó Ervin Könyvtár. Főszerk.: Zoltán József. 1. köt. Általános rész. A legrégibb időktől 1686-ig. Szerk. Berza László. Bp. Franklin ny. 1967. 630 p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a polgárháború magyarországi irodalmának válogatott bibliográfiája. (Készítette az MTA Történettudományi Intézetének Bibliográfiai Csoportja.) — Sz, 1967. 5. sz. 1094—1108. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az oroszországi polgárháború. (Az 1945—1966. években Magyarországon megjelent irodalom ajánlott bibliográfiája.) Összeáll.: Molnár Éva, Viniczai István, Windisch Aladárné. — HK, 1967. 3. sz. 568—581. p.

Az Októberi Forradalom történetével foglalkozó újabb magyar nyelvű cikkek és kiadványok jegyzéke. — Történelem, 7. sz. 1967. 54—56. p.

Csillagosok, katonák! Bibliográfia. [Összeáll.:] (Tóbiás Áron.) [Kiad. a] Főv. Szabó Ervin Könyvtár. Bp. Ságvári ny. 1967. 55 p.

Október fényei Szegeden. Bibliográfia. [Összeáll.:] (Péter László.) Szeged, Szegedi ny. soksz. 1967. 48 p.
(A Somogyi Könyvtár kiadványai 4.)

A Szovjetunió 50 éve memoárokban. Válogatott művek bibliográfiája. Szerk. Köves Erzsébet. (Lezárva 1967. április 15.) [Kiad. az] Állami Gorkij Könyvtár. Bp. NPI soksz. 1967. 147 p.

A Szovjet Hadsereggel kapcsolatos ajánló bibliográfia. Összeáll.: Makrai József. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 2. sz. 147—163. p.

Válogatott irodalomjegyzék a fasizmus felett aratott győzelem 20. évfordulója alkalmából. [Összeáll.:] (Heiling József.) Pécs, Pécsi Szikra ny. 1965. 15 p.
(A Baranya Megyei Tanács Megyei Könyvtárának kiadványai 4.)

Kuntár Lajos: Adatok a Tanácsköztársaság vasi sajtójának történetéhez. — Vasi Szemle,, 1967. 4. sz. 547—552. p.

Ankét a „Magyarország története" c. (Bp. Gondolat K. 1964.) kétkötetes műről. (Gyorsírói jegyzőkönyv.) — Történelem, 6. sz. 1967. 5—112. p.

ELMÉLETI MUNKÁK ÉS A HADTÖRTÉNETÍRÁS KÉRDÉSEI

Szántó Imre: A tudományos eredmények felhasználásának néhány módszeréről. — ZAÉ, 1967. 2. sz. 24—29. p.

Nagy Emil: Megjegyzések a tudományos munka módszeréhez. — ZAÉ, 1967. 2. sz. 30—36. p.

Mernov, V.: A katonai elméleti munka néhány fontos kérdése. (Katonai—elméleti jellegű problémák. — A hadtörténelmi kutatás problémái.) (Rövidített közl.) — Ho, 1967. 4. sz. 19—27. p.
(Voennaja Müszl' 1967. 1. sz.-ból.)

Nagy László: Hadtörténetírásunk fejlődése a felszabadulás óta. — Sz, 1967. 6. sz. 1212—1215. p.

Nagy József: A magyar katonai szaknyelv problémái. Néhány gondolat Hári László nyelvművelési kísérletével kapcsolatban. — ZAÉ, 1967. 4. sz. 70—83. p.

Kádár János: Az internacionalizmus — ma. — Népszabadság, 1967. 221. sz. 3—4. p.
(Pravda 1967. szeptember 17-i sz.-ból.)

Benczédi László — *Csatári* Dániel: Szocialista hazafiság — Szocialista történetszemlélet. [Közread.] Az MSZMP Központi Bizottságának Társadalomtudományi Intézete. Bp. Kossuth K. 1967. 63 p.

Csatári Dániel: Szocialista hazafiság — proletár nemzetköziség. — Pártélet, 1967. 6. sz. 43—52. p.

Csatári Dániel: Nemzeti érzés, nemzeti büszkeség, szocialista hazafiság. A hazafiság — nacionalizmus vita új hullámáról. — Társadalmi Szemle, 1967. 12. sz. 45—57. p.

Benczédi László: A haza- és nemzetfogalom alakulása a késői feudalizmus korszakában. — Sz, 1967. 6. sz. 1357—1364. p.

Mód Aladár: A szocialista nemzet elvi kérdéseihez. — Kortárs, 1967. 2. sz. 286—296. p.

Kis Lajos: „Nemzeti üggyé nőtt nemzeti kérdés. — Kortárs, 1967. 10. sz. 1515—1523. p.

Dobozy Imre: A korszerű hazafiságról. — Kortárs, 1967. 12. sz. 1949—1958. p.

Perjés Géza: A hazafiság és a történelemszemlélet érzelmi és értelmi összetevői. — Kortárs, 1967. 12. sz. 1959—1973. p.

Perjés Géza: A nemzeti önérzet zavarai. (Gondolatok a nacionalizmus-vitához.) — Látóhatár, 1967. 7—8. sz. 683—704. p.
(Különnyomatban is.)

Fehér Pál, E.: Nép, nemzet, történelem. — Élet és Irodalom, 1967. 34. sz. 3., 35. sz. 3., 37. sz. 3. p.

Faragó Vilmos: Ki zavarja a nemzeti önérzetet? Egy vita öt tanulsága. — Élet és Irodalom, 1967. 38. sz. 5. p.

Molnár Zoltán: Nemzet, pátosz, honvédelem. — Élet és Irodalom, 1967. 39. sz. 1—2. p.

Eörsi István: Érzelmes hazafiság. (Megjegyzések Perjés Géza: A hazafiság és a történelemszemlélet érzelmi és értelmi összetevői c. tanulmányhoz.) — Élet és Irodalom, 1967. 49. sz. 5. p.

Farkas Sándor: Hazafiságot — de milyet? (Meditáció egy időszerű kérdésről.) — Új Írás, 1967. 9. sz. 98—109. p.

Ankét a történelemszemlélet és nemzeti kérdés tárgykörének újabb vitairodalmáról. — Sz, 1967. 6. sz. 1454—1460. p.

TUDOMÁNYOS ÉLET

Tudományos konferencia Moszkvában Október nemzetközi jelentőségéről. — PK, 1967. 2. sz. 193—194. p.

A Nagy Októberi Szocialista Foradalom történelmi jelentősége. Nemzetközi elméleti konferencia. Prága, 1967. június 22—24. —

Béke és Szocializmus, 1967. 8. sz. 10—83., 9. sz. 36—109., 10. sz. 67—78. p.

A Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülése a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötvenedik évfordulója alkalmából. 1967. november 2. — Magyar Tudomány, 1967. 11. sz. 693—726. p.

Vass Henrik: A szocializmus és a nemzeti felszabadulás évszázadában. Elméleti konferencia az Októberi Foradalom nemzetközi jelentőségéről. — Pártélet, 1967. 10. sz. 57—62. p.

Nagy László: 100 éves a Magyar Történelmi Társulat. (Jubileumi közgyűlés a Magyar Tudományos Akadémián.) — HK, 1967. 4. sz. 748—753. p.

Az Országos Hadtudományi Választmány plenáris ülése. (1967. április 14.) — Hadtudományi Közlöny, 1967. 2. sz. 114—126. p.

Molnár Pál: Bocskai-ünnepség és tudományos emlékülés Debrecenben. — HK, 1967. 1. sz. 143—150. p.

Bocskai ünnepség Debrecenben és Nagykerekiben. [Halálának és a hajdúk letelepítésének 360. évfordulója.] — Alföld, 1967. 1. sz. 101—102. p.

Molnár Pál: Tudományos történelmi emlékülés Miskolcon (az ónodi országgyűlés 260. évfordulója alkalmából.) — HK, 1967. 3. sz. 525—532. p.

Lackó Miklós: Csehszlovák és magyar történészek eszmecseréje a fasizmusról. (Bratislava, 1966. október 25—27.) — Társadalmi Szemle, 1967. 2. sz. 87—89. p.

Tudományos konferencia az 1. Bolgár Hadsereg magyarországi harcairól. — HK, 1967. 3. sz. 523—524. p.

A HADTÖRTÉNELEM AZ ISMERETTERJESZTÉSBEN ÉS A TÖRTÉNELEMTANÍTÁSBAN

Korszerű hazafiság. Országos tanácskozás Egerben. — N, 1967. 43. sz. 11. p.

Tanácskozás Egerben a korszerű hazafiságról. — Magyar Nemzet, 1967. 253. sz. 3. p.

Munk Károly: A lakosság honvédelemre való felkészítése és a honvédelmi nevelés. — Ho, 1967. 6. sz. 82—87. p.

Munk Károly: A lakosság honvédelemre való felkészítése és a hadtudományi ismeretterjesztés. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 2. sz. 5—19. p.

Nagy Lajos: A honvédelmi nevelés néhány időszerű kérdése. — Jászkúnság, 1967. 1. sz. 15—21. p.

Kulcsár Béla: A hadtudományi ismeretterjesztésről. — HSz, 1967. 6. sz. 57—60. p.

A hadtudományi ismeretterjesztés helyzete és feladatai. — Népszabadság,1967. 99. sz. 13. p.

D[ér] L[ászló]: A TIT hadtudományi szakosztályainak életéből. Haditechnikai ismeretterjesztés a TIT-ben. — HtSz, 1967. 2. sz. 77—78. p.

Honfi József: Tartalmi-módszertani útmutató a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról szóló előadásokhoz. — Történelem 7. sz. 1967. 5—53. p.

Bodó László: A hadtörténeti irodalom és az életrajzi kisregények szerepe a szocialista hazaszeretetre nevelésben. — Sz, 1967. 1—2. sz. 268—272. p.

Megkezdődik a Magyar Honvédelmi Szövetség kialakítása. — N, 1967. 43. sz. 3. p.

Politikai, történelmi, hadtudományi és közgazdasági előadásokhoz felhasználható filmek jegyzéke. Kiad. a TIT. (Összeáll. Cseuz Éva.) Bp. (Házi soksz.) 1967. 404 p.

Szalkai Lajos — *Stábel* Ottó: „Üttörők a Vörös Zászló Hőseinek Útján". Honvédelmi vetélkedő Budapesten. — HSz, 1967. 8. sz. 63—66. p.

Maróti Imréné: A történelemtanítás és a „Vörös zászló hőseinek útján" mozgalom. — Történelemtanítás, 1967. 1. sz. 9—13. p.

Csordás József: „Ki mit tud a honvédelemről". Hozzászólás az „Üttörő honvédelmi zászlóalj, ifjúsági honvédelmi körök" c. cikkhez. — HSz, 1967. 9. sz. 52—54. p.

Szántó Gábor: Csupaszem a múzeumban. [A Hadtörténeti Múzeum „Ismerd meg a Magyar Néphadsereget" c. vetélkedőjének nyertesei.] — Lobogó, 1967. 1. sz. 4—5. p.

Zádoczky Béláné: Országos történelemtanítási konferencia Budapesten. — HK, 1967. 4. sz. 754—756. p.

Virágh Ferenc: A középiskolai történelem—helytörténeti szakkör vezetésének elvi és gyakorlati kérdései. (Békéscsabai ifjúság és élet. A Rózsa Ferenc Gimnázium KISZ történelem—helytörténeti szakkörének dolgozatai 3. Békéscsaba, Kner ny. 1967. 118 p.)

Szántó Imre: Honvédelmi nevelés a földrajzoktatásban. — A Földrajz Tanítása, 1967. 4. sz. 97—102. p.

MÚZEUMI, LEVÉLTÁRI ÉS TÉRKÉPTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

Barta Gábor: Látogatás a Hadtörténeti Múzeumban. — Sz, 1967. 6. sz. 1446—1448. p.

Faludi András: Hat év... És visszafordították a fekete nyilakat. Világtörténelem hat teremben [a Hadtörténelmi Múzeumban.] — Hétfői Hírek, 1967. 19. sz. 5. p.

Szám Anna: Készülődés (a Hadtörténeti Múzeumban) a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára. — HK, 1967. 1. sz. 151. p.

Kovai Sándor: Három éve járja az országot a „Vándor haditechnikai park". — HSz, 1967. 5. sz. 61—63. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Átrendezve megnyílt a sárospataki vármúzeum. — Magyar Nemzet, 1967. 219. sz. 4. p.

Kókai Imre: Ahol lovasezredek nyargalásztak kartácstűzben. [A borodinói ütközet panoráma-múzeuma Moszkvában.] — Ország Világ, 1967. 41. sz. 14—15. p.

A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

ÁLTALÁNOS ÉS ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

A háború és a forradalom kölcsönös viszonyáról. — Ho, 1967. 11. sz. 27—41. p.

Imre Gábor — *Kiss* Jenő — *Ligeti* Rudolf: A háborúk osztályozásáról. — Ho, 1967. 9. sz. 25—32. p.

Hajma Lajos: A korlátozott háború elmélete és gyakorlata. — Ho, 1967. 10. sz. 3—12. p.

Kiss Jenő: A korlátozott háború. — N, 1967. 20. sz. 11. p.

Móricz Lajos — *Hári* László — *Kiss* Jenő: A katonai doktrina — hivatalosan elfogadott nézetek rendszere. — Ho, 1967. 1. sz. 27—32. p.

Otta István: A katonai doktrináról. (Hozzászólás „A katonai doktrina — hivatalosan elfogadott nézetek rendszere" c. cikkhez.) — Ho, 1967. 6. sz. 39—43. p.

Szentesi Ede: A katonai doktrina kérdéseihez. (Hozzászólás „A katonai doktrina — hivatalosan elfogadott nézetek rendszere" c. cikkhez.) — Ho, 1967. 6. sz. 43—52. p.

Provalov, K. I.: V. I. Lenin és a szovjet hadtudomány .— Akadémiai Közlemények, 1967. 4. sz. 55—67. p.

Povalij, M.: A szovjet hadászat fejlődése. — Ho,1967. 11. sz. 42—52. p.

Ivanov, V.: A szovjet hadműveleti művészet fejlődése. — Ho, 1967. 11. sz. 52—61. p.

A szovjet hadművészet fél évszázados fejlődése. — Ho, 1967. 11. sz. 42—70. p.

Kovács Jenő: A szovjet hadtudomány kialakulása és fejlődése. — Akadémiai Közlemények, 1967. 4. sz. 13—26. p.

Rázsó Gyula: A foradalmi stratégia születése. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1967. 4. sz. 11—16. p.

Kurocskin, P.: A szovjet hadsereg harcászatának fejlődése. — Ho, 1967. 11. sz. 61—70. p.

Bencze László: A szovjet harcászat fejlődése. — HSz, 1967. 10. sz. 29—34. p.

Móricz Lajos: A szovjet hadtudomány a fegyveres erők szervezetének és kiképzésének fejlesztéséről. — Akadémiai Közlemények, 1967. 4. sz. 101—106. p.

Móricz Lajos — *Bielik* János: A szovjet fegyveres erők szervezeti fejlődésének főbb szakaszai. — Ho, 1967. 11. sz. 71—75. p.

Molnár András: A szovjet hadtudomány az erkölcsi-politikai tényezőről. — Akadémiai Közlemények, 1967. 4. sz. 37—45. p.

Hári László: A szovjet hadtudomány a fegyveres küzdelem módjának fejlődéséről. — Akadémiai Közlemények, 1967. 4. sz. 95—99. p.

Kovács Jenő: A fegyveres küzdelem megvívásának módjai. — Ho, 1967. 7. sz. 3—12. p.

Gindert Károly: A hadműveleti vezetés fejlődésének rövid történeti áttekintése. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 3. sz. 206—222. p.

Szava Péter: A katonai vezetés történetéről és problémáiról. 1. r.: A kezdettől 1914—1918-ig. — Ho, 1967. 7. sz. 75—83. p.

Nagy Gábor: A szocialista katonai vezetés kútforrása. (Lenini tanítások, a forradalom tapasztalatai.) — HSz, 1967. 11. sz. 51—54. p.

Schall, Wolfgang: A hadsereg vezető kádereinek kiképzése. (A hadsereg vezetőinek kiképzése és továbbképzése a múltban. A parancsnokképzés történelmi fejlődése. A kiképzés alapelvei és módszerei napjainkig.) (— — cikének ismertetése.) — Ho, 1967. 8. sz. 62—75. p.
(Wehrkunde 1967. 2—3. sz.-ból.)

Szántó Imre: A hadszínterekről. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 1. sz. 90—105. p.

Katona János: A „háború istene" marad-e a tüzérség? — ÉT, 1967. 7. sz. 320—324. p.

Szanati József: A tábori tüzérség fejlődése, alkalmazásának módszerei az első világháborúban és a két világháború közötti időszakban. [Bp.] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1966. 95 p. 15 mell.

Szanati József: A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között. — HK, 1967. 2. sz. 205—238. p.

Szabó Balázs: A honi légvédelmi csapatok kialakulása és fejlődése. — Ho, 1967. 1. sz. 104—109. p.

VÁRTÖRTÉNET

(Végh Katalin, K.): Boldogkő várának feltárása. (A Hermann Ottó Múzeum évkönyve. Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati. 6. Miskolc, Borsodm. ny. 1966. 407 p., 2 térk.)

Molnár József: Az esztergomi Víziváros török erődítései. (Részlet a szerző: Esztergom török műemlékei c. munkájából.) — Műemlékvédelem, 1967. 2. sz. 83—89. p.

Virágh Ferenc: Vég—Gyula vára. — ÉT, 1967. 27. sz. 1251—1255. p.

Dankó Imre: Gyula és Szigetvár. — Művelődési Tájékoztató, 1967. 4. sz. 89—93. p.

Emlékezzünk Vég—Gyula várárul! (Cantio de militibus pulchra. Szép ének a katonákról. [Históriás ének] — Istvánffy Miklós: Gyula 1566-i ostroma. Részlet „Magyarország története" 23. könyvéből. — Vörös Mihály: A bajnokok Vég—Gyula várában. [Kiad. a] Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola, [Gyula] Városi Tanács. Békéscsaba—Gyula.] Kner ny. 1967. 99 p.
(Bibliotheca Bekesiensis 1.)

Dankó Imre: Ismeretlen török kép Gyula váráról. Gyula, Városi Tanács, 1966. [2] lev. 1 t.

Zákonyi Ferenc: Pápa várának alaprajza és építési költségei 1653-ból. — Műemlékvédelem, 1967. 2. sz. 76—79. p.

Pamer Nóra: A sárvári vár védelmi rendszere. (Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője. 2. köt. Szombathely, 1964. 392 p.)

Holl Imre: Sopron középkori városfalai. — Archeológiai Értesítő, 1967. 2. sz. 155—183. p.

Kovács Lajos: A kőbaltától a globális rakétáig. — Lobogó, 1967. 6., 8., 10., 12., 14., 16., 18—19., 22., 24., 26., 28., 30., 32., 34., 37., 43., 48. sz. 7. p.

Kováts Zoltán: Az egyszerű kézifegyverektől a globális rakétákig. — HSz, 1967. 10. sz. 80—85. p.

Lőrincz István: Forradalmi haditechnika — haditechnikai forradalom. — Ho, 1967. 11. sz. 95—111. p.

Nagy István: Magyar fegyvergyártás, magyar fegyverek. — N, 1967. 24. sz. 8. p.

Csillag Ferenc: A kézi lőfegyverek változása és hatása a harcászat fejlődésére. Bp. TMB Hadtudományi Szakbizottsága, 1965. 29 p.
(Hadtudományi értekezés szerzői ismertetése, 1965. 5.)

Horváth Árpád: A „seregbontótól" a géppisztolyig. — N, 1967. 27. sz. 8. p.

Lőrincz István: A pisztoly reneszánsza? — ÉT, 1967. 35. sz. 1664—1668. p.

Horváth Árpád: A harci szekértől — a szupertankig. — N, 1967. 32. sz. 8. p.

Ötven évvel ezelőtt. Az angol rohamkocsi és más páncéljárművek. — HtSz, 1967. 2. sz. 77. p.
(Kriegstechnische Zeitschrift 1966. 9—10. sz.-ból)

Szabó László: Harckocsik az első világháborúban (Cambrai 1917 november). — Hadtudományi Közlöny, 1967. 3. sz. 137—149. p.

Mészáros Ferenc: Élvonalbeli harckocsik. [Szovjet harckocsik a második világháborúban.] — N, 1967. 41. sz. 3. p.

Endresz István: Fejezetek a hadirepülés történetéből. 7. r. A „Zeppelin korszak". — Re, 1967. 1 .sz. 12. p.
8. r. Speciális bevetések az első világháborúban. — Re, 1967. 2. sz. 12., 16. p.
9—11. r. Az első világháború harcigépei. — Re, 1967. 3—5. sz. 12—13. p.
12. r. A második világháború nagy légicsatái. — Re, 1967. 6. sz. 12—13. p.
13. r. Bombázók (a második világháborúban). — Re, 1967. 7. sz. 12—13. p.
14. r. Légicsaták a Földközi-tenger felett. Málta a hős város. A német légierő szerepe Sztálingrádnál. — Re, 1967. 8. sz. 12—13. p.
15. r. Olajcsata Ploesti ellen. Operation „Soapsuds". — Re, 1967. 9. sz. 12—13. p.
16. r. Berlin—Friedrichshafen. A német vadászok temetője. — Re, 1967. 10. sz. 12—13., 18. p.
17. r. Ardennes és a német légierő „hatytyúdala". — Re, 1967. 11. sz. 12—13. p.

Sz[ücs] J[ózsef]: Híres repülőgépek. 34. r. D.H.—89 Mosquito. [Angol bombázó, vadász, felderítő, szállító stb. repülőgép a második világháborúban.] Re, 1967. 2. sz. 11. p.
36. r. DFS—230. [Német motornélküli repülőgépek a második világháborúban.] — Re, 1967. 4. sz. 11. p.
38. r. Lockheed „Lightning". [Amerikai magassági vadászgép a második világháborúban.] — Re, 1967. 6. sz. 11. p.
40. r. Farman 223.4 — „Verne Gyula" bombázta Berlint... (1940. június 7.) — Re, 1967. 8. sz. 11. p.
42. r. Fokker G—I, a „Kaszás". (Vadász, romboló, felderítő stb.) — Re, 1967. 10. sz. 11. p.
43. r. Consolidated „Catalina" — a legkedveltebb vízigép. — Re, 1967. 11. sz. 11. p.

A szovjet repülőgépek bölcsője. — Re, 1967. 5. sz. 13. p.

Szűcs József: Fél évszázad repülőgépeiről... 1—5. r. (A szovjet repülőtechnika eredményei.) — Re, 1967. 7. sz. 9., 8. sz. 9., 9. sz. 8—9., 10. sz. 9—10., 11. sz. 9. p.

Jak. A kétfedelű sportgéptől a szuperszonikus vadászokig. — A Hazáért, 1967. 43. sz. 10. p.

Winkler László: Magyar repülőkonstrukciók Rákostól napjainkig. 1—8. r. — Re, 1967. 5. sz. 8—9., 6. sz. 8., 7. sz. 8., 8. sz. 8., 9. sz. 7., 10. sz. 8., 11. sz. 8., 12. sz. 8: p:

Kováts Lajos: WM—21 Sólyom. (Magyar tervezésű és gyártmányú felderítő és bombázó a második világháborúban.) — Re, 1967. 11. sz. 13. p.

Szücs József: Stukák, raták és kamikazék. [Visszapillantás régi repülőgéptípusokra.] — N, 1967. 22. sz. 8. p.

Martin B—10 kétmotoros bombázó. (Az USA első nagy sériában épített bombázógépe.) — Re, 1967. 1. sz. 12. p.

Bánó Imre: A „Gigantok". (Német szállítógép a második világháborúban.) — Re, 1967. 3. sz. 6. p.

Horváth Árpád: A helikopter életrajza. — N, 1967. 23. sz. 8. p.

Csató István: Az ember holdat küldött az égre. 3. r. A rakéta gyermekkora. — ÉT, 1967. 37. sz. 1766—1768. p.
4. r. A Mars-láz és a világháború. — ÉT, 1967. 38. sz. 1814—1816. p.
5. r. Az első interkontinentális rakéta. — ÉT, 1967. 39. sz. 1862—1864. p.

Vajda Péter: Koroljov rakétái. — Népszabadság, 1967. 159. sz. 6. p.

Bokor Imre: A csodafegyver legendája. — N, 1967. 15. sz. 11. p.

Horváth Árpád: Milyen volt a V—3. Új adatok a német fegyverbázisról. — N, 1967. 21. sz. 11. p.

Az amerikai atom—rakéta fegyverek titka. [Német rakétagyár az amerikaiak kezén 1945-ben.] — ISz, 1967. 11. sz. 42—44. p.

Nagy Ernő: A szovjet űrkutatás. — Társadalmi Szemle, 1967. 6. sz. 37—51. p.

Szabó László — *Mikó* Lajos — *Szabó* István: Bőrtömlőtől a repülőhídig. Fejezetek a folyóátkelés történetéből. Bp. Zrínyi K. 1967. 303 p. 3 t.

Kováts Zoltán: Ejtőernyők, ejtőernyősök. — ÉT, 1967. 39. sz. 1831—1835. p.

Ötven évvel ezelőtt. Fényképezés — repülőgépről. — HtSz, 1967. 3. sz. 117. p.
(Kriegstechnische Zeitschrift 1967. 3—4. sz.-ból.)

Horváth Árpád: A légifényképezés krónikája. — N, 1967. 41. sz. 8—9. p.

Kamondy Miklós: Adatok Észak—Magyarország hírközlésének történetéhez. 4. — BSz, 1967. 1. sz. 84—89. p.

Horváth Árpád: Zseb—tengeralattjárók. — N, 1967. 6. sz. 8—9. p.

A kínai H-bomba története. — Magyar Ifjúság, 1967. 30. sz. 11. p.

A HÍRSZERZÉS ÉS KÉMKEDÉS TÖRTÉNETE

Pintér István: Kémtörténetek a XX. századból. Bratislava — Bp. Tatran — Gondolat, 1967. 480 p.

Az angol és német hírszerzőszervek „versenyfutása" a gyarmatokon. — BüSz, 1967. 1. sz. 76. p.

Harc a német elhárító szervek ellen. — BüSz, 1967. 2. sz. 60—66. p.

Beépülés a német hírszerzőszervek rejtjelközpontjába. — BüSz, 1967. 3. sz. 65—72. p.

Harc a Gestapó ellen. — BüSz, 1967. 4. sz. 73—79. p.

Bélyegcsempészés a hírszerzés szolgálatában. — BüSz, 1967. 5. sz. 75—80. p.

Meghiusult beszervezési akció. — BüSz, 1967. 6. sz. 64—70. p.

Az Abwehr beszervezési kísérletének kudarca. — BüSz, 1967. 7. sz. 73—79. p.

Angliába telepített náci ügynök által végrehajtott akció. — BüSz, 1967. 8. sz. 72—78. p.

Az Egyesült Államok és a CIA Kuba elleni titkos akciójának előkészítése. — BüSz, 1967. 9. sz. 63—68. p.

A Kuba ellen tervezett amerikai invázió és annak kudarca. — BüSz, 1967. 10. sz. 77—82. p.

A VCSK harca az imperialista hírszerzőszervek ellen. (A Lockhart-féle összeesküvés.) — BüSz, 1967. 11. sz. 77—84. p.

Támadásban a szovjet hírszerzők. — BüSz, 1967. 12. sz. 76—80. p.

A titkos háborúk történetéből. — Mőr, 1967. 1. sz. 22—23., 2. sz. 44—45., 3. sz. 22—23., 4. sz. 22—23., 6. sz. 18—19., 10. sz. 40—41. p.

Tóth Pál: „A titkos háborúk történetéből". (A második világháborúban működő hírszerzők és elhárítók harca.) — PV, 1967. 12—24. sz. 12. p.

[Szemenov] Szemjonov, Julian: A Tájfuncsoport akciója. (A szovjet kémelhárítás 1944 májusvégi akciója a németek Krakkó megsemmisítésére irányuló terve ellen.) Rövidített ford. 1—21. rész. — Ország Világ, 1967. 4—24. sz. 11. p.

Morozov, D.: A ciklon akció. Harminchat óra egy felderítő életéből. — Mőr, 1967. 11. sz. 24—25., 12. sz. 22—23. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME

HELYTÖRTÉNETI MUNKÁK

Pataki Ferenc: Vihar a sziget körül. Ráckeve. MSZMP Járási Pártbiz. — Járási Tanács, 1967. 79 p.

Barna Gábor: Szolnok megye 1917-től a Tanácsköztársaság bukásáig. — Jászkúnság, 1967. 2. sz. 87—91. p.

Jakab Sándor: Nógrád megye gazdasági és társadalmi helyzete a felszabadulás idején. — HK, 1967. 4. sz. 638—663. p.

Somogy 20 éve. (Szerk. Honfi István, Jávori Béla, Rostás Károly.) [Kaposvár, MSzMP Somogy megyei Biz.], 1965. 162 p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME A HONFOGLALÁSTÓL A 19. SZÁZADIG

Bakay, K.: Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisierung des fürstlichen Heeres. — Acta Archeologica, 1967. 1—2. sz. 105—173. p. 10 t.

Kulcsár Péter: A cserhalmi ütközet László legendájában. — Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. 2. sz. 162—163. p.

Perjés Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356—1699.) HK, 1967. 2. sz. 339—372. p.

Szegő Tamás: A várnai csata emlékére. — Népszava, 1967. 239. sz. 6. p.

Rózsa László: A mohácsi tájon, négyszáz év után. — Népszabadság, 1967. 238. sz. 10. p.

Sinkovics István: Kőszeg és az 1532. évi török hadjárat. — Vasi Szemle, 1967. 2. sz. 259—267. p.

Perényi J[ózsef]: Kroatische Briefe türkischer Paschas an Nikolaus Jurisic vom Jahre 1539. — Studia Slavica, 1966. 1—4. sz. 325—333. p.

Bertalan Lajos: Ez történt Kőszeg után. Széljegyzetek Nemeskürty István könyvéhez. — Vasi Szemle, 1967. 2. sz. 257—258. p.

Klauszné, Móra Magda: Székesfehérvári szoboremlékek. (Warkocs György és Wathay Ferenc várkapitányok küzdelme a törökökkel. 1543—1602.) — Fejér megyei Szemle, 1967. 201—204. p.

Mann M[iklós]: A la mémoire du siege de Szigetvár. — AH, 1967. 1—2. sz. 252—254. p.

Emlékezzünk régiekről. Látogatás az Országos Levéltárban Szigetvár ostromának 400. évfordulóján. Maksay Ferenc főlevéltárossal beszélget Benda Kálmán. [Zrínyi Miklós életútja és az ostrom.] — Levéltári Szemle, 1967. 3. sz. 749—756. p.

Székely György: Décadence du pouvoir ottoman et les deux Miklós Zrínyi. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica. Tom. 9. Bp. Állami ny. 1967.) 31—60. p.

(Molnár Imre): A Szigeti veszedelem elemzése. Szigetvár, Pécsi Szikra ny. 1967. 55 p.
(A Szigetvári Várbaráti Kör kiadványai 2.)

Katona Imre: A Báthoryak, Batthyányak és Zrínyiek Habsburg-ellenes mozgalma a XVI. század második felében. (Savaria. A Vas megyei múzeumok értékesítője. 2. köt. Szombathely, 1964. 392 p.)

Ruzsás Lajos: A törökellenes honvédő harc kérdései a XVI—XVII. században. — MTA Filoz. Tört. Oszt. Közl. 1967. 4. sz. 313—324. p.

Benda Kálmán: Istvánffy Miklós levele 1605-ből. (1605-ös dél-dunántúli hadművelettel kapcsolatos adatok.) — Irodalomtörténeti Közlemények, 1967. 2. sz. 187—190. p.

Szendrey István: A hajdúszabadság elveszítéséről. — Alföld, 1967. 1. sz. 73—78. p.

Bérenger, Jean: Francia—magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején. (1664—1668.) — TSz, 1967. 3. sz. 275—291. p.

Buday György: A szabadságért mártírhalált halt tolcsvai Bónis Ferenc emlékére. — BSz, 1967. 1. sz. 66—69. p.

Esze Tamás: A Rákóczi-szabadságharc nyomtatott oltalomlevelei.
(A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. Debrecen, Alföldi ny. 1967. 254 p.)

Benda Kálmán: A jobbágyok és a Rákóczi-szabadságharc. — MTA Filoz. Tört. Oszt. Közl. 1967. 4. sz. 325—334. p.

Köpeczi Béla: Esze Tamás emlékére. (Születésének 300. évfordulóján.) — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1966. 2. sz. 5—10 p.

Erdei Ferenc: Esze Tamás szobránál. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1966. 2. sz. 11—16. p.

Perjés Géza: A katonai szempont uralomra jutásának kérdése a XVIII. századi Habsburg-birodalmi népszámlálásokban. [Bp.] Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikatörténeti Szakcsoport, 1967. 24 p.
(Centenáriumi statisztikai ülésszak, V. statisztikatörténeti vándorülés, Gödöllő, 1967. május 23—25.)

Berecz Árpád: Anyagi szolgálat 220 évvel ezelőtt. [Hadi Exercitium 1746-ból.] — HK, 1967. 1. sz. 121—122. p.

Bárány László: Buda és Pest villongásai a napóleoni háború idején. — Budapest, 1967. 2. sz. 19—20. p.

AZ 1848—1849. ÉVI SZABADSÁGHARC

Urbán Aladár: Die Organisierung des Heeres der ungarischen Revolution vom Jahre 1848. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica. Tom. 9. Bp. Állami ny. 1967.) 106—130. p.
(Különnyomatban is.)

Urbán Aladár: Die Bewaffnung der ungarischen Nationalgarde im Sommer 1848. (Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica. Tom. 8. Bp. Állami ny. 1966.) 115—137. p.
(Különnyomatban is.)

Urbán Aladár: 1848-as forradalmunk első áldozata. — Communicat. Bibl. Hist. Med. Hung. 1967. 41. sz. 151—159. p.

Glatz Ferenc: Beszámoló Urbán Aladár „A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán" c. kandidátusi disszertációjának vitájáról. — Sz, 1967. 1—2. sz. 411—416. p.

Szalatnai Rezső: Görgey Artur forradalmi kiáltványát megtalálták Léván. — Magyar Nemzet, 1967. 308. sz. 10. p.

Kerekes Zoltán: A pesti szabad portyázó csapat története. — HK, 1967. 1. sz. 65—105. p.

Nyárády Mihály: Nyíregyháza az 1848—1849. évi szabadságharcban. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1967. 2. sz. 71—79. p.

Borsi Darázs József: Kanizsai csíny [Noszlopy Gáspár csapatainak nagykanizsai fegyverténye 1849. júniusában.] — ISz, 1967. 19 sz. 50—51. p.

Smidt Lajos: Bősárkány pusztulása 1849-ben. — SSz, 1967. 3. sz. 272—274. p.

Vörös Károly: Az aradi tizenhárom. — Népszabadság, 1967. 236. sz. 4. p.

Kolta László: Marx Károly és Perczel Mór. [Marxnak a tábornokhoz írott, mostanában előkerült leveléről.] — Tolna megyei Népújság, 1966. március 27.

Dénes Géza: Károly hadnagy úr. [Lebstück Mária.] — ISz, 1967. 22. sz. 29—31. p.

Sarkady Mária: Asszony a harcmezőn. [Lebstück Mária, a szabadságharc katonája.] — N, 1967. 22. sz. 10. p.

Bellai Sándor: Ki volt Málnási Margit? [Szájhagyományok a magyarok kémnőjéről 1848-ban.] — Lobogó, 1967. 39. sz. 6. p.

Smidt Lajos: Egyéni élmény a szabadságharcból. (Dukai Takács Gyula nemzetőr emlékezése.) — Vasi Szemle, 1967. 4. sz. 593—596. p.

Andor Leon: A lőcsei honvédtüzér. [Molitor Müller Ágoston, a szabadságharc németajkú költőharcosa.] — Lobogó, 1967. 9. sz. 10. p.

Bodgál Ferenc: A szabadságharc népköltészete Borsodban. — BSz, 1967. 1. sz. 64—66. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1850—1914.

Kovács Endre: A Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak. [Közread.] (A MTA Történettudományi Intézete.) Bp. Akad. K. 1967. 502 p.

Szász Zoltán — *Vida* István: Beszámoló Markó Árpád „Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt 1850—1851-ben" c. doktori értekezésének vitájáról. — Sz, 1967. 3—4. sz. 807—810. p.

Vas Zoltán: Titkos diplomácia, 1866. A prágai béke. (Klapka visszavonulása a magyar légióval Poroszországba.) — Mo, 1967. 1. sz. 23. p.

Vas Zoltán: Kiegyezés, 1867. 1—10. r. — Mo, 1967. 14—23. sz. 23. p.

Papp Tibor: A magyar honvédség megalakulása a kiegyezés után. 1868—1890. — HK, 1967. 2. sz. 302—338., 1 térk. 4. sz. 688—711 p.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

Diószegi István: A világháború, amilyennek ma látjuk. — Kortárs, 1967. 12. sz. 1967—1973., 1968. 1. sz. 114—122. p.

Wesselényi Miklós: Bomba Boszniában. A szarajevói merénylet. — Mo, 1967. 6. sz. 10. p.

Gonda Imre: A hadi- és békecélok a Monarchia háborús politikájában. — Sz, 1967. 1—2. sz. 37—79. p.

Szokolay Katalin: Az osztrák—magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején. Bp. Akad. K. 1967. 171 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 42.)

Szanati József: A tábori tüzérség fejlődése, alkalmazásának módszerei az első világháborúban és a két világháború közötti időszakban. [Bp.] Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1966. 95 p. 15 mell.

Pilisy Jenő: Kép az első magyar—szovjet baráti, bajtársi találkozóról. [Visszaemlékezés a 38-as gyalogezred katonáinak és a szembenálló szovjet katonáknak a barátkozására a Gyimesi szorosban 1917 októberében.] — Ország Világ, 1967. 45. sz. 26. p.

Katonabarátkozások a keleti arcvonalon. (1917 március—május.) Hadtörténelmi okmánytár. Közlik: Bőhm Jakab, Gazsi József, Józsa Antal, Kun József. — HK, 1967. 3. sz. 535—567. p.

Gesztelyi Nagy Zoltán: Bányász hősök, hőstettek. [A somsályi bányászok mozgalmai az első világháború idején.] — Borsodi Bányász. 1967. szeptember 26.

Merényi László: Ötven évvel ezelőtt. Háborúellenes mozgalom Szolnok megyében. — Landler Jenő Szolnokon. — Szocialista lap Jászberényben. — Szolnok megyei Néplap, 1967. július 30.

Barna Gábor: Szolnok megye 1917-től a Tanácsköztársaság bukásáig. — Jászkunság, 1967. 2. sz. 87—91. p.

AZ 1918. ÉVI POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM

Farkas Márton: Forradalmi erjedés az osztrák—magyar hadseregben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után. — Sz, 1967. 5. sz. 1026—1035. p.

Farkas Márton: A hadsereg szerepe az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásában. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MTA soksz. 1967. 30 p.

Hajdú Tibor: Az őszirózsás forradalom. Emlékezés 1918 októberére. — Népszabadság, 1967. 257. sz. 4. p.

Klémens Béla: Félévszázada kezdődött. [Deutsch Piantovszki István repülő őrmester Lenin üzenetét tartalmazó röplapokat hintett Budapestre 1918. november 16-án.] — A Hazáért, 1967. 31. sz. 16. p.

Hunyadi Károly: A szovjetoroszországi magyar hadifoglyok ügye a polgári demokratikus forradalom győzelme után és a Magyar Tanácsköztársaság idején. — Akadémiai Közlemények, 1967. 4. sz. 107—124. p.

Lusztig Károly: Dokumentumok a beregi munkásmozgalom történetéből. 1918—1919. — Szabolcs—Szatmári Szemle, 1967. 4. sz. 75—80. p.

A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG HADTÖRTÉNELME

Kékesdi Gyula: Lenin nekünk is üzent. — A Tanácsköztársaság évfordulóján. — Népszabadság, 1967. 68. sz. 5. p.

Patkó Imre: Eddig titkos angol okmányok a Magyar Tanácsköztársaságról. — Népszabadság, 1967. 68. sz. 6. p.

Karsai Elek: Iratok a Smuts-misszió történetéhez. — Levéltári Közlemények, 1967. 2. sz. 237—249. p.

Dezsényi Miklós: A dolgozók háborúja. — HSz, 1967. 3. sz. 49—51. p.

(Fogarassy László): Adatok a magyarországi román hadszíntér történetéhez. (A Herman Ottó Múzeum évkönyve. Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati. 6. Miskolc, Borsodm. ny. 1966. 407 p., 2 térk.)

Halász Sándor: Adatok a szovjet—magyar kapcsolatok történetéhez 1917—1919. — Sz, 1967. 5. sz. 989—1005. p.

Mucs Sándor: A Szovjet és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatairól. — Ho, 1967. 11. sz. 91—94. p.

Kővágó László: Internacionalisták Tanácsmagyarországon. Bp. Akad. K. 1967. 495 p.

Kővágó László: Internacionalisták Tanácsmagyarországon. (Ötven év. A Nagy Október és a magyarországi forradalmak. Bp. 1967.) 371—406. p.

Kővágó László: A Marx—Lenin ház. Tizenöt nemzetiség forradalmi központja Budapesten, 1919-ben. — Budapest, 1967. 5. sz. 14—17. p.

Soós Gyula: Együtt dobbanó szívvel. [Internacionalisták a magyar Vörös Hadseregben.] — ISz, 1967. 9. sz. 24—25. p.

Soós Gyula: Lengyelek a Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — HSz, 1967. 6. sz. 50—51. p.

[Doskocz, Andrzej] Deszkocs, Andrei: Emlékezés Szamuely Tiborra. [A magyar Vörös Hadsereg internacionalista ezrede orosz—lengyel zászlóaljának harcai.] — Szabolcs—Szatmári Szemle, 1966. 1. sz 89—92. p.

Dezsényi Miklós: 1919. június 24-én történt — HSz, 1967. 8. sz. 48—50. p.

Dezsényi Miklós: Hősök a hullámsírban. [A „Bácska" aknarakó harca 1919 júniusában az ellenforradalmi flottillával.] — HSz, 1967. 6. sz. 48—50. p.

Dezsényi Miklós: Adatok a „Bácska" aknarakó hajó történetéhez. — HK, 1967. 2. sz 384—391. p.

A Tanácsköztársaság 48. évfordulóján. Két repülőgeneráció találkozója. (A Tanácsköztársaság hadipilótái a Központi Repülő-klubban.) — Re, 1967. 3. sz. 2. p.

Kővári E. Péter: Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság békéscsabai mozaikjai a visszaemlékezések tükrében. (Békéscsabai ifjúság és élet. A Rózsa Ferenc Gimnázium KISZ történelem—helytörténeti szakkörének dolgozatai. 3. Szerk. Virágh Ferenc. Békéscsaba, Kner ny. 1967. 118 p.)

Győri Lajos: Április végén történt. [Ábrahám István és Stefanovics Lajos, a Tanácsköztársaság túrkevei mártírjainak életéről és haláláról.] — Szolnok megyei Néplap, 1967. április 27.

Kovács Klára: „Mind vöröskatona volt, csak maga nem?" (Boza Sándor) [visszaemlékezése.] — Mőr, 1967. 10. sz. 19. p.

A katonaszerkesztő emlékére. (Gyetvai János, a Vörös Katona egykori főszerkesztőjének halálára.) — N, 1967. 20. sz. 2. p.

Andrássy Antal: „Bátran halt meg a politikai tiszt..." Hajdú Imre zászlóalj politikai megbízott halálának évfordulójára. — Somogyi Néplap, 1967. szeptember 10.

Jász Dezső: A Vörös Hadsereg katonája voltam. (Visszaemlékezés.) — HK, 1967. 2. sz. 373—383. p.

Jász Dezső: Az első találkozás. [Münnich Ferenccel 1919-ben.] — Tükör, 1967. december 12.

Láncos Antal: Magyar futár a Kremlben. [Visszaemlékezés egy jelentéstételre Lenin elvtársnak.] — Ország Világ, 1967. 45. sz. 26. p.

Küldetésben Leninnél. [Németi Lajos, Kun Béla küldötte Leninnél.] — N, 1967. 16. sz. 4—5. p.

Krajczár Imre: Kún Béla követe volt. (Németi Lajos.) — Mőr, 1967. 10. sz. 20. p.

Tamási Mihály: Ormos János, a 19-es makói főszerkesztő. [1918/19-ben Ormos a Népköztársaság, majd a Vörös Hírlap szerkesztője volt.] — Csongrád megyei Hírlap, 1967. július 30.

Udovecz György: A viharsarki brigadéros. [Paróczai Mihály forradalmár múltja.] — N, 1967. 17. sz. 3. p.

Kókai Imre: Egy forradalmár életútja. (Pogány József, a Tanácsköztársaság hadügyi és közoktatásügyi népbiztosa.) — Ország Világ, 1967. 4. sz. 5. p.

Simándy Pál: A megbolydult falu. Részlet a szerző önéletrajzi regényéből. [A Tanácsköztársaság alatt Igrici falubeli ténykedéséről és későbbi üldöztetéséről.] — Észak-Magyarország, 1967. december 12—15.

Péter László: A Nagy Október eszméiért harcolt. Stehli István emlékezete. [A Tanácsköztársaság és a szegedi munkásmozgalom harcosáról.] — Dél-Magyarország, 1967. szeptember 17.

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. (Bp.) Kossuth K. 1967. 376 p. 8 t.

Némethy Györgyi: Ismét végig az úton. (Vlagyimir Uraszov ismét Budapesten. 1919. március 22-én ő adta át Kun Bélának a Bolsevik Párt üzenetét.) — Ország Világ, 1967. 21. sz. 4—5. p.

Dege György: A Dobróczky-brigád katonája, Wolkowszky Iván alias Nyúli Ferenc. [A St. Georg egykori lázadó matróza, Leninfiú, majd spanyol szabadságharcos emlékei.] — Fejér megyei Hírlap, 1967. október 15.

Pásztor Ferenc: Katonák, ifjúmunkások, diákok, úttörők! Segítsetek felkutatni: hol vannak a vöröskatonák? — N, 1967. 1—11. sz. 10. p.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1919—1939

Ránki György: A Clerk-misszió történetéhez. (1919 augusztus—szeptember.) — TSz, 1967, 2. sz. 156—187. p.

Szegedi maffia. — Mo, 1967. 29—44. sz. 23. p.

Cserjés Gyula: „... Azért a víz az úr!..." [Beszélgetés Csongor Győzővel az 1919. évi szegedi ellenforradalomról.] — N, 1967. 11. sz. 11. p.

Andrássy Antal: A siófoki Mártír-emlékmű története. [A fehérterror mártírjairól. 1948. október 31-én leplezték le az emlékművet.] — Somogyi Szemle, 1967. 2. sz. 69—78. p.

Vargyai Gyula: A katonai közigazgatás és az ellenforradalmi állam keletkezése. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1967. 21 p.
(Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 56.)

Boros Ferenc: A magyar ellenforradalmi reakció revíziós politikájának egyes kérdései. (1919—1920.) — HK, 1967. 4. sz. 664—687. p.

Soós Katalin, G.: Magyar—bajor—osztrák titkos tárgyalások és együttműködés. 1920—1921. Szeged, Szegedi ny. 1967. 43 p.
([Szeged, Egyetem.] Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 27.)

Fogarassy László: Lajtabánság. [A burgenlandi bandaharcok színhelyén keletkezett „állam", 1921. augusztus 29 — október 4.] —Legújabbkori Múzeumi Közlemények, 1967. 1—2. sz. 66—77. p.

Máté György: Négyszáztizenöt forradalmár életéért, 1920—21-ben. A fogolycsere és háttere. [A Tanácsköztársaság bebörtönzött és halálra ítélt vezetőinek kicserélése a rigai egyezmény alapján.] — Népszabadság. 1967. 78. sz. 4—5. p.

Gutheil Jenő: A tisztképzésről. A magyar tisztképzés 1945-ig. — Ho, 1967. 6. sz. 69—76. p.

Szanati József: A tábori tűzérség fejlődése a két világháború között. („A tábori tüzérség fejlődése a két világháború között" c. tanulmány /1966. 3. sz./ folytatása.) — HK, 1967. 2. sz. 205—238. p.

Szabó Balázs: A honi légvédelmi csapatok kialakulása és fejlődése. — Ho, 1967. 1. sz. 104—109. p.

Szepessy Mihály: Adalékok a tanulóifjúság „honvédelmi" neveléséről a Horthy-rendszerben. — Hadtudományi Közlöny. 1967. 3. sz. 112—136. p.

MAGYAR ÖNKÉNTESEK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN

Fortusz, Marija: Madrid határán. Emlékmozaikok Zalka Mátéról. — N, 1967. 23. sz. 6. p.

Jász Dezső: Spanyol földön. — Élet és Irodalom, 1967. 3. sz. 6—7. p.

Jász Dezső: Hispániában. [Emlékezés a spanyol polgárháborúra.] — Élet és Irodalom, 1967. 49. sz. 6—7. p.

Szántó Gábor: Magyarok a világ „végein". A vérző Spanyolországért. — ISz, 1967. 24. sz. 38—39. p.

Hegyközi Pál: Harcban a fasizmus ellen. Gera Sándor emlékezete. [A spanyol polgárháborúban hősi halált halt szegedi illegális pártmunkásról.] — Dél-Magyarország, 1967. június 11.

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Scheiber (Tamás) Thomas: A francia diplomáciai iratok és Magyarország. [1932—1939 közti iratok, a második világháború keletkezésére vonatkozó anyag.] — TSz, 1967. 3. sz. 315—324. p.

Haraszti Éva, H.: Two secret reports from the Hungarian archives. London, 1939 and London 1941. — New Hungarian Quarterly, 1967. 27. sz. 107—134. p.

Nemes János: Horthynál volt szovjet követ. [Nyikolaj Ivanovics Saronov emlékei.] — Népszabadság, 1967. 79. sz. 9. p.

Szégyenteljes dátum. (1941. június 27: Magyarország belép a második világháborúba.) — PV. 1967. 18. sz. 14. p.

Pamlényi Ervin: Huszonöt éve, Újvidéken. Magyar Nemzet, 1967. 7. sz. 9. p.

Rónai Mihály András: A leghidegebb január. — Népszabadság, 1967. 13. sz. 9. p.

Karsai Elek: A Hideg napok történelmi dokumentumaiból. Az újvidéki hivatalos pogrom. — Filmkultúra, 1966. 4. sz. 15—19. p.

Szabó György: Imakönyvvel a lövészárokban. [A második világháború magyar katonai ideológiája.] 1—6. — N, 1967. 25. sz. 10—11., 26. sz. 10., 27. sz. 10., 28. sz. 6., 29. sz. 10., 30. sz. 6. p.

Pintér István: Politikai áramlatok a második világháború idején Magyarországon. — Period. polytechn. 1967. Társ. tud. különsz. 3—12. p.

Magyarország a második világháborúban. Küzdelem a hitlerista rablóháborúból való kiválásért, a függetlenségért és a demokratikus átalakulásért. (1941—1944.) (A készülő párttörténeti tankönyv X. fejezetének tervezete.) — PK, 1967. 3. sz. Függelék I—LIII. p.

Pintér István: A Kállay-kormány „hintapolitikájának" előzményeihez. — HK, 1967. 2. sz. 186—204. p.

Sallai Elemér: A vezérkarok újra „meglepődnek". A Horthy-hadsereg harca a szovjet partizánok ellen. — Mőr, 1967. 1. sz. 10—11. p.

Sallai Elemér: Intő jelek a jövőre: megvert fasiszta parancsnokok keserves sirámai a szovjet fegyverek miatt. — Mőr, 1967. 2. sz. 40—41. p.

Köves Judit: Titkos táviratok. 1944 magyar titkai az angol főváros Public Record Office-ában. — Mo, 1967. 17. sz. 10—11. p.

Gellért Gábor: Lázas nyár. 1944. március 19—1944. október 15. Történelmi riportok. Bp. Zrínyi K. 1967. 149 p. 32 t.

1944: A parlamentben egy őrült dirigál. (Szálasi hatalomrajutása.) — PV, 1967. 19. sz. 14. p.

Vígh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre harca a magyar függetlenségért és szuverenitásért a második világháború alatt. — Sz, 1967. 6. sz. 1311—1354. p.

Nógrádi Sándor: A Kossuth rádió a Szovjetunióban. (A Szovjetunió magyar szemmel. Szerk. Mihályfi Ernő. Bp. Kossuth K. 1967.) 109—111. p.

Pálinkás József — *Szatmári* Antal: A Donkanyartól a Dunakanyarig. (Antifasiszta dalgyűjtemény.) Bp. F[őv.] ny. 1965. 190 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Munkásdal Munkaközössége kiadványai 3.)

Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. 3. 1944. május 26 — 1944. október 15. A budapesti zsidóság deportálásának felfüggesztése. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Karsai Elek. Bp. Magyar Izraeliták Orsz. Képviselete. 1967. XL, 720 p. 8 t.

Búzás József: A klérus állásfoglalása a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásában. (Jogtörténeti tanulmányok. 1. köt. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1966. 318 p.)

Sólyom József — *Szabó* László: A zuglói nyilasper. Bp. Kossuth K. 1967. 382 p.

Benedek Endre: Háborús bűntett vizsgálása 22 év után. [A zuglói nyilasok pere.] — BüSz, 1967. 8. sz. 83—89. p.

HAZÁNK FELSZABADULÁSA

Gonda Attila: 194 nap történelem. Makótól Nemesmedvesig. — A Hazáért, 1967. 13. sz. 8—9 p.

Ölvedi Ignác: Kritikai megjegyzések Tóth Sándor „A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon" c. művéhez. — Sz, 1967. 3—4. sz. 621—636. p.

Tóth Sándor: Válasz Ölvedi Ignác bíráló megjegyzéseire. — Sz, 1967. 3—4. sz. 636—638. p.

Ölvedi Ignác: Tiszántúl felszabadítása. [Bp.] TMB Hadtudományi Szakbizottsága, 1965. 30 p. (Hadtudományi értekezés szerzői ismertetése, 1965. 2.)

Szabó Ferenc: Magyar politikai tiszt a Vörös Hadseregben. (A Szovjetunió magyar szemmel. Szerk. Mihályfi Ernő. Bp. Kossuth K. 1967.) 113—117. p.

Szabó Ferenc: Egy viharsarki falu a szabadság hajnalán. (Tótkomlós község politikai életének és közigazgatásának néhány problémája 1944 októbere és 1945 januárja között.) [A község felszabadulásának részletes leírásával.] — Levéltári Szemle, 1967. 3. sz. 721—742. p.

Sanyi, csodálatos igaz történet. [Alekszandr Alekszandrovics Koleszny ikov hőstette 1944 nyarán — egy hídrobbantás története.] — Ország Világ, 1967. 22. sz. 4—5. p.

Somlyó Zsuzsa: Bátrak, akik nem tudnak arról, hogy bátrak voltak. Vöröskeresztesek Túrkevén 1944-ben.) — Ország Világ, 1967. 13. sz. 3. p.

Csernouszko, L.: Tengerészek az első vonalban. [Szovjet naszádok a magyarországi felszabadító harcokban.] — N, 1967. 13. sz. 6—7. p.

Az emberiség mártírjai. [A Budapest ostrománál meggyilkolt szovjet parlamenterek.] — ISz, 1967. 24. sz. 23. p.

(Cserbotarev) Cserbotarjov, G.: A parlamenter (Ilja Afanaszevics Osztapenko) halála. [Visszaemlékezés.] — HK, 1967. 4. sz. 712—726. p.

[Afonin] Afonyin, Ivan: Harcban született barátság. [— — altábornagy a Budapestért folyó harcokról.] — ISz, 1967. 21. sz. 2—3. p.

Bodrogi Sándor: Nagy csaták színhelyén. [Nagykálló, Budapest, Székesfehérvár.] — Lobogó, 1967. 13. sz. 8—9. p.

Görgényi Dániel: Egy híd halála. [A Margithíd felrobbantása 1944. november 4-én.] — HSz, 1967. 11. sz. 88—89. p.

Hricsev 8 németje. [Epizód Budapest felszabadításának történetéből.] — ISz, 1967. 3. sz. 16—17. p.

Haypál Tibor. Két találkozás. A budai önkéntes ezred egykori századparancsnokának, Sidló Lászlónak emlékeiből. — Mőr, 1967. 3. sz. 21. p.

Férje fegyverével harcolt tovább. [Derecskei Sándorné, a Budai Önkéntes Ezred hősi halott katonájának felesége.] — Hétfői Hírek, 1967. 13. sz. 3. p.

Degré Alajos: Dokumentumok Fejér megye felszabadulásának történetéből (1944—1945.) Összeáll. Farkas Gábor. A Magyar Történelmi Társulat keletdunántúli csoportjának kiadványai. 8. sz. Székesfehérvár, 1965. 235 p. [Könyvism.] — Fejér megyei Szemle, 1966. 1—2. sz. 267—269. p.

Loza, (Dmitrij Fedorovics) Dimitrij Fjodorovics: A szovjet csapatok felszabadító harcai Nógrád megyében. 1944 december. (Ford. Mucs Sándor.) — HK, 1967. 4. sz. 587—637. p. 2 térk.

Jakab Sándor: Nógrád megye gazdasági és társadalmi helyzete a felszabadulás idején. — HK. 1967. 4. sz. 638—663. p.

Somogy 20 éve. (Szerk.: Honfi István, Jávori Béla, Rostás Károly.) [Kaposvár, MSZMP Somogy megyei Bizottsága], 1965. 162 p. A tartalomból: Andrássy Antal: Somogy megye 1944 márciusától 1945 áprilisáig, a német megszállástól a megye teljes felszabadulásáig. 5—10. p.

Major Lajos: A nagybajomi csata [1944/45 fordulóján.] — Népszabadság, 1967. 79. sz. 10. p.

Széni Imre: Októbertől májusig. Zala megye felszabadítása. Zalaegerszeg, MHS Zala megyei Elnöksége. 1965. 45 p.

Bertalan Lajos: Tizennégyen 1944-ből. (Kiad. a Szakszervezetek Vas megyei Tanácsa.) Szombathely, Vasm. ny. 1967. 47 p.

Újvári Imre László: A hadak útján . . .[Epizódok a magyarországi felszabadító harcok idejéből.] — ISz, 1967. 6. sz. 9—11. p.

Fortusz, Marija: Az ellenség soraiból jelentkezem . . . (Demeter Gábor, a III. Ukrán Front egykori felderítője és rádiósa Zsarnai István. Bevetésükről 1945 április—májusában.) — Ország Világ, 1967. 25. sz. 8—9., 26. sz. 10—11., 27. sz. 10. p.

Kovács Pál: Legnagyobb nemzeti ünnepünk: április 4-e. — Ho, 1967. 4. sz. 3—6. p.

[Necseporuk] Nyecseporuk, N. A.: A magyar föld felszabadítása. (Visszaemlékezés.) — HK, 1967. 1. sz. 106—113. p.

Látogatás a 22 év előtti harcok színhelyén. [Ivan Mihajlovics Afonvin szovjet tábornok.] — A Hazáért, 1967. 22. sz. 3. p.

Barabás Péter: A vezérőrnagy ma nyugdíjban szolgál . . . Beszélgetés Kovtun ny. vezérőrnaggyal a magyarországi harcok emlékeiről. — Nénszava, 1967. 180. sz. 3. p.

Bakonyi Csaba: Emlékszik-e rám ott valaki? — Ország Világ, 1967. 41. sz. 9. p. [Alekszandr Matveevics Tonkonogi visszaemlékezése 1945. február 28-án egy magyar egység átállásáról és a németekkel folytatott közös harcukról.]

Árokay Lajos: Az 1. Bolgár Hadsereg részvétele Magyarország felszabadításában. (Állandó kiállítás a siklósi várban.) — HK, 1967. 2. sz. 402—403. p.

Láncz Sándor: Ék Sándor felszabadulási plakátjai. — ÉT, 1967. 13. sz. 593—594. p.

Fenyves György: Szovjet festő Rákóczifalván. (Vlagyimir Bogatkin festményei 1944 decemberéből.) — Ország Világ, 1967. 14. sz. 3—4. p.

ELLENÁLLÁSI MOZGALOM ÉS PARTIZÁNHARCOK

Gyevi Károly: Az embertelen hatalom mindig elbukik. Adatok és okmányok a bányamunkásság ellenállási kísérleteiről. (1930—1944.) — Jelenkor, 1967. 11. sz. 1044—1052. p.

Berán Ivánné: A diósgyőri vasgyári munkásság küzdelmei 1943-ban. (Adalékok az ellenállási mozgalom történetéhez.) — Perid. polytech. 1967. Társ. tud. különsz. 13—27. p.

Földes Mihály: Fekete front. Bp. Zrínyi K. 1967. 257 p.
(Fáklya könyvek [6.])

Fábry József: Együtt a szabadságért a fasizmus ellen. (Visszaemlékezés.) — HK, 1967. 1. sz. 114—120. p.

Gazsi József: Csehszlovák — magyar fegyveres együttműködés, közös partizánharcok a második világháborúban. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 3. sz. 150—168. p.

Harcban Budapestért. [Csillik Gábor, Ék Sándor, Szabó Piroska, Lévai Béla visszaemlékezései.] — *Lobogó*, 1967. 6. sz. 8—9. p.

Gazsi József: A XIII/1. honvéd kisegítő karhatalmi [Kiska] zászlóalj történetéből. [Gidófalvy Lajos az ellenállási mozgalomban.] — HK, 1967. 1. sz. 35—64. p.

Gazsi József: A Kiska parancsnoka. [Gidófalvy Lajos.] — N, 1967. 3. sz. 9. p.

Molnár István: Acélgyűrűben. 1—5. r. [A Kiska tevékenysége.] — N, 1967. 6. sz. 10—11., 7. sz. 10., 8. sz. 10., 9. sz. 10—11., 10. sz. 10—11. p.

Szántó Gábor — *Lengyel* Miklós: Bandi bácsi. [Hajdú András volt partizán.] — A Hazáért, 1967. 12. sz. 11. p.

Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre harca a magyar függetlenségért és szuverenitásért a második világháború alatt. — Sz, 1967. 6. sz. 1311—1354. p.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS A FEGYVERES ERŐK TÖRTÉNETE 1944—1967

Kun Ferenc: A debreceni őrzászlóalj megalakulása. A népi Magyarország létrejöttének egyik mozzanata. — Alföld, 1967. 4. sz. 47—50. p.

Kiss András: Létszámcsökkentések a magyar néphadseregben 1945 májusa — 1946 júniusa között. — Hadtudományi Közlöny, 1967. 3. sz. 90—111. p.

Névadók életútja. (Szerk. Mihály Imre.) Bp. OLP Politikai Osztály, [1967.] 40 p.

Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban. (A polgári magyarázatok bírálata.) Bp. Akad. K. 1967. 266 p.

Vida István: Beszámoló Molnár János „Ellenforradalom Magyarországon, 1956. Polgári magyarázatok és az igazság" című kandidátusi disszertációjának vitájáról. — Sz, 1967. 6. sz. 1478—1484. p.

Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? 2. jav. kiad. Bp. Kossuth K. 1967. 306 p. 8 t.

Gál Andor — *Mészáros* Ferenc: Szabályzatok, törvények. Bp. Zrínyi K. 1967. 78 p.

Dóró György: Hadsereg és népgazdaság. — N, 1967. 48. sz. 6—7. p.

Kádár János elvtárs néphadseregünk egyik magasabbegységénél. — N, 1967. 32. sz. 2. p.

Szabó L. István: Magyar katonai küldöttség egy Hanoit védő alakulatnál. — Népszabadság, 1967. 121. sz. 3. p.

A Magyar Népköztársaság Honvédelmi Miniszterének, Belügyminiszterének és a Munkásőrség Országos Parancsnokának Parancsa. (a Fegyveres Erők Napja alkalmából.) — N, 1967. 39. sz. 2. p.

Csizik János: „A szocialista haza védelme mindennél előbbre való". (A Fegyveres Erők Napja.) — HSz, 1967. 9. sz. 1—4. p.

Mándi Árpád: Szeptember 29. A Fegyveres Erők Napja. — PV, 1967. 18. sz. 3. p.

Papp Árpád: Szerszámmal és fegyverrel. [A Fegyveres Erők Napjára.] — Mőr, 1967, 9. sz. 3. p.

Néphadseregünk megfelel a legkorszerűbb kiképzési és technikai követelményeknek. — Népszabadság, 1967. 230. sz. 5. p.

Szabó László: A Dnyeper-hadgyakorlat. — Népszabadság, 1967. 237. sz. 5. p.

Kitűnőre vizsgáztak a „Dnyepr" hadgyakorlat részvevői. — Népszava, 1967. 232. sz. 5. p.

Békés Attila: Kikötött Budapesten a szovjet hadihajóraj. [A NOSzF évfordulója tiszteletére hazánkba látogatott haditengerészek csoportja.] — Esti Hírlap, 1967. 225. sz. 3. p.

Szovjet hadihajóraj látogatása Budapesten. — Magyar Nemzet, 1967. 226. sz. 3. p.

Szovjet hadihajósok látogatása. [N. I. Zsolobov vezetésével.] — Népszava, 1967. 227. sz. 1. p.

Szevasztopol — Budapest 16+1. [Szovjet hadihajók tisztelgő látogatása Budapesten. A tisztek közül Ivan Szoljannyikov részt vett a magyarországi harcokban, ezért magyar kitüntetést kapott a 16 szovjet kitüntetés mellé.] — Ország Világ, 1967. 40. sz. 21. p.

Tóth Károly: A szabadsághozók között volt (Sz. I. Szilovics flottillás veterán látogatása Magyarországon.) — PV, 1967. 20. sz. Ünnepi melléklet 7. p.

Húszéves a Haditechnikai Intézet. — HtSz, 1967. 4. sz. 141. p.

Húsz év a Haditechnikai Intézet életéből. 1947—1967. [Képösszeállítás.] (A szerk. biz. elnöke Szeghő Lajos.) [Bp.] Zrínyi Ny. 1967. 117 p.

Gellén Antal: Az első évtized. Jubilál az ETI. — A Hazáért, 1967. 9. sz. 4. p.

Spanyol hangok az ETI-n. [Spanyol és kubai delegáció Julio Camacho Aguilera ill. Enrique Lister vezetésével.] — ISz, 1967. 1. sz. 24—25. p.

Szendrő Zoltán — *Molnár* Ignác: Világnézeti nevelés a szakkiképzésben. (Tízéves a Központi Tiszthelyettes Iskola.) — HSz, 1967. 12. sz. 19—22. p.

Az egész országban megemlékeztek a munkásőrség megalakulásának 10. évfordulójáról. — Mőr, 1967. 3. sz. 4—5. p.

Bokor László: Küzdelmes évek nyomában. [Tízéves a Munkásőrség.] — A Hazáért, 1967. 6. sz. 8—9. p.

Bertalan István: Acélkék egyenruha. (10 éves a Munkásőrség.) — Mo, 1967. 7. sz. 19. p.

Haypál Tibor: Ott voltak, amikor az ég zengett. Hajdan ellenállási harcosok, partizánok, ma munkásőrök. — Mőr, 1967. 2. sz. 32—33. p.

Babai József: Hősök útján. [A Budapesti Karhatalmi Forradalmi Ezred tíz éve.] — A Hazáért, 1967. 24. sz. 8—9. p.

Békés Sándor: Pécsiek, komlóiak. A bányász-zászlóalj első évtizede. — Mőr, 1967. 2. sz. 22—23. p.

Békés Sándor: Karhatalmi harcászaton bányász munkásőrök között a Mecsek erdeiben. — Mőr, 1967. 5. sz. 18—19. p.

Oravecz Ferenc: Harcgyakorlat Nógrád megyében. — Mőr, 1967. 9. sz. 4—5. p.

Nemecz Ferenc: Az ország és Zala határán. — Mőr, 1967. 2. sz. 24—25. p.

Sindulár Anna: Brennberg-völgyi akció. Munkásőrök, határőrök az osztrák határon. — Mőr, 1967. 4. sz. 18—19. p.

Gerendai Ferenc: A közbiztonság védelmében. [A munkásőrség együttműködése a rendőrséggel és a határőrséggel. Beszélgetés Gyvörök Ferenc r. alezredessel.] — Mőr, 1967. 2. sz. 24. p.

Haypál Tibor: Két világ mesgyéjén. Határőrök, munkásőrök tíz éve a határon. — Mőr, 1967. 1. sz. 16—17. p.

Kókai Imre: „Határőr figyel néma csendben". [A határőrség életéről.] — Ország Világ, 1967. 39. sz. 14—15. p.

Kiss Zoltán: Első a sorban. [Ujj (Uivári) László két évtizede a Határőrségnél.] — A Hazáért, 1967. 19. sz. 7. p.

Böröcz István: A lakossággal, a társfegyveres erőkkel szoros együttműködésben. Honvédelmi nevelőmunka a határőrségnél. — HSz, 1967. 11. sz. 55—61. p.

Cserjés Gyula: Front a hátországban. [A polgári védelem gyakorlatai.] — N, 1967. 22. sz. 9. p.

Szabó Tibor: A szolnoki gyakorlatról. — PV szakmai melléklete, 1967. 6. sz. 2—3. p.

Almási László: A Baranya megyei gyakorlatról. — PV szakmai melléklete, 1967. 9. sz. 7. p.

Apor-Tóth Károly — *Turi* T. András: Borsod megyei nagygyakorlat — 1967. — PV, 1967. 17. sz. 6., 18. sz. 6—7., 19. sz. 6—7. p.

Összeállították:

Molnár Éva
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ÖLVEDI IGNÁC — Adalékok a német—magyar katonai viszony alakulásához (1944. szeptember 8-a után) és a „debreceni" hadművelet előkészítéséhez (II. rész) 587

SZABÓ BALÁZS — A 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének első szakasza — — — — — — — — — — 604

RÓZSAI ÁGNES — Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához — — — — — — — — — — — 634

KÖZLEMÉNYEK

SZÉKELY GYÖRGY — Hadtörténelmi emlékek svéd gyüjteményekben 651

PERJÉS GÉZA — Beszámoló a hadtörténészek Párizsban megtartott nemzetközi kollokviumáról — — — — 676

SZEMLE

MUCS SÁNDOR — *Ács Tibor:* Hadsereg és politika a harmadik világban — — — — — — — — — — — 686

GODÓ ÁGNES — *Sztojan Radev:* Aprilszkoto vasztanije i Ungarija 688

*** — Külföldi hadtörténelmi folyóiratokból — — 691

HÍREK

SIFT GÉZÁNÉ — A negyed év eseményeiből — — — — — 698

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

SPÁCZAI HEDVIG — Javaslatok magyar területek elleni török támadások megszervezéséhez — — — — — — 700

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA
VINICZAI ISTVÁN
WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1967. évi Magyarországon megjelent hadtörténeti irodalom bibliográfiája (I. rész) — — 707

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ИГНАЦ ЕЛВЕДИ — Материалы к формированию немецко-венгерского военного взаимоотношения (с 8-го сентября 1944 г.) и подготовке «дебреценской» операции) Часть II — — — — — — — — — — — 587

БАЛАЖ САБО — Первый этап будапештской операции 2-го Украинского фронта — — — — — — — — — — 604

АГНЕШ РОЖАИ — Материалы к военной политике правительства Гёмбёш — — — — — — — — — — — 634

СООБЩЕНИЯ

ДЁРДЬ СЕКЕЙ — Военно-исторические памятники в шведских собраниях — — — — — — — — — — — — 651

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — Информация о международном совещании военных историков в Париже — — — — — — — — 676

ОБЗОР

ШАНДОР МУЧ — *Тибор Ач:* Армия и политика в третьем мире — 686

АГНЕШ ГОДО — *Стоян Радев:* Априлското вастание и Унгария — 688

* * * — Из иностранных военно-исторических журналов — 691

НОВОСТИ

МАРИЯ ШИФТ — О событиях четверти года — — — — — — — 698

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ

ХЕДВИГ ШПАЦАИ — Предложения на организацию турецкого нападения на венгерские территории — — — — — — 700

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР
ИШТВАН ВИНИЦАИ
ЭЛЕОНОРА ВИНДИШЬ — Библиография военно-исторической литературы, вышедшей в Венгрии за 1967 год (часть первая) — 707

INHALT

STUDIEN

IGNÁC ÖLVEDI — Beiträge zur Gestaltung der deutsch—ungarischen militärischen Vernältnisse (nach dem 8. September 1944) und zur Vorbereitung der „Debrecener" Operation II. Teil. — — — — 587

BALÁZS SZABÓ — Erster Abschnitt der Operation der 2. Ukrainischen Front um die Befreiung von Budapest — 604

ÁGNES RÓZSAI — Beiträge zur Militärpolitik der Regierung Gömbös — — — — — — — — — — — — 634

MITTEILUNGEN

GYÖRGY SZÉKELY — Kriegshistorische Andenken in schwedischen Sammlungen — — — — — — — — — 651

GÉZA PERJÉS — Bericht über das Kriengshistoriker-Symposion zu Paris — — — — — — — — — 676

RUNDSCHAU

SÁNDOR MUCS — *Tibor Ács:* Armee und Politik in der Dritten Welt — — — — — — — — — — — 686

ÁGNES GODÓ — *Sztojan Radev:* Der April-Aufstand und Ungarn 688

*** — Aus den kriegshistorischen Zeitschriften des Auslands — — — — — — — — — 691

NACHRICHTEN

MARIA SIFT — Aus den Ereignissen des vergangenen Jahrviertels — — — — — — — — — — — 698

DOKUMENTE

HEDVIG SPÁCZAY — Vorschläge zur Organisation türkischer Angriffe auf ungarische Gebiete — — — — — — 700

BIBLIOGRAPHIE

ÉVA MOLNÁR
ISTVÁN VINICZAI
ELEONORA WINDISCH — Bibliographie der in 1967. in Ungarn erschienenen kiegsgeschichtlichen Literatur I. Teil — 707

69.3619/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár Imre

Szovjet harcosok rohama Budapest délnyugati részében — 1945

A szovjet tüzérek tüzet nyitnak egy házba befészkelődött ellenségre — Budapest, 1945

ÁRA: 8,— FT

Fizesse elő! Fizesse elő!

a

HADITECHNIKAI SZEMLÉT

a Magyar Néphadsereg műszaki, tudományos és ismeretterjesztő folyóiratát.

Ismerteti a haditechnika legújabb kérdéseit, a baráti és nyugati országok legújabb haditechnikai eredményeit.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalban, a kézbesítők útján, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.)

Egyéni csekkszámlaszám: 61 297.

Közületi 61 066, vagy átutalás a PKHI MNB. 8. sz. egyszámlájára.

Megjelenik negyedévenként.

Előfizetési díja egész évre — — — 24,— Ft

Egyes szám ára — — — — — — 6,— Ft